תנ״ך · אחרונים

מנחת עני על התורה

רבי יעקב אטלינגר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מנחת עני על התורה

רבי יעקב אטלינגר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מנחת-עני-על-התורה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמת בן המחבר 4
בראשית 5
נח 11
לך לך 17
וירא 21
חיי שרה 28
תולדות 32
ויצא 37
וישלח 41
וישב 46
מקץ 51
ויגש 56
ויחי 63
שמות 68
וארא 77
בא 82
בשלח 88
יתרו 96
משפטים 105
תרומה 114
תצוה 122
כי תשא 135
ויקהל 142
פקודי 152
ויקרא 161
צו 171
שמיני 185
תזריע 193
מצורע 204
אחרי מות 215
קדושים 227
אמור 241
בהר 262
בחוקתי 278
במדבר 294
נשא 311
בהעלותך 329
שלח 348
קרח 361
חקת 373
בלק 381
פנחס 389
מטות 397
מסעי 406
דברים 416
ואתחנן 427
עקב 437
ראה 446
שופטים 454
כי תצא 463
כי תבוא 471
נצבים 482
וילך 486
האזינו 496
וזאת הברכה 508

הקדמת בן המחבר

יוצר האדם וחונן הדעת — לו יאתה תהלה ותודה נובעת — אשר מקור חכמתו ויראתו — פתח ביתר עוזו ושאתו — לסגולי דור דור ודורשיו ואנשי חמודיו — נוצרי עדותיו בכל עת ושומרי פקודיו — מעינות הגיוניהם חוצה להפיץ — לנטוע עץ הדעת גומל פרח וציץ — לערוך שכלם על נר המנורה — להוגים בה להופיע אורה לחצוב בארות ולשאוב ממעיני התורה — לכל החוסים להחיות נפשם ברוח טהורה — ולמי כל אלה חמדת ישראל ונטע שעשועי שרשיו — הלא לאבי אבי רכב ישראל ופרשיו — אשר אור תורתו העריך על הר גבוה בשחקים בהיר — ותחת שוחה עמוקה נר שכלו האיר — ובמתק מדברותיו הדרך אשר ישכון אור התורה תו — ורבים השיב מדרדר העון עם שושני שפתותיו — ללמדם ארחות עולם מאושרים מפז ומפנינים — להיות חלקם בחיים חבלם בנעימים.

וזאת תורת המנחה אשר הכין לצאן מרעיתו — אשר הטיף דבר ד' להסרים למשמעתו — ויותר מחמשים שנה אשר בקול דבריו כבוד אלקי ישראל העריץ והקדיש — ואת מצותיו משפטיו וחוקותיו דרש באר היטב מקמה ועד גדיש — ואת מצפונות המדרשים אשר שם הזהב גלה — ואבני טוב האגדות הבריק ויגיהו אור סגולה — וכל רעיונותיו הלביש בנועם מליצותיו — תפוחות זהב וכסף משכיותיו. אך לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה — ולכן לשאלות דור החדש שם פניו אל כל אשר הנגע פשה — מחוקק במשענתו התורה והתעודה להרימה — נגד בוגדים ומשחיתים אשר לה פנו עורף להחרימה — ובקנאת האמת הסיר מעל פניהם מסוה השקר — להורות ולהבחין בין חוקים המוסרים ומדינים אשר הם ליקר — בעיני כל איש שבלבבו נגע אלקים יראתו — וישימם לענקים לגרגרי אמונתו — ובין נגעי הזמן שבעלות רוח היום יסודתם — לעקור ולנתוץ בית ד' לשארית אמונתם.

וזה כשלשים שנה אשר כל מכירי אאמ"ו הר"ב ז"ל בו פצרו — לחרוט בצפרן שמיר מאמרים ודרשות ממגד אוצרו — להפיצם ביעקב ולחלקם בישראל לזכרון — למען יעמדו ימים רבים ויהיו לאות לדור אחרון — אבל המון טרדותיו אשר מבקר עד ערב כתרוהו — ונוסף על משרת הרבנות מקרוב ומרחוק מנוחה הרדיפוהו — ועוד מדת ענותנותו אשר מנעה פרי עטו גם בעניני הלכה להרהיב — ועל אחת כמה וכמה באגדה בנפשו עוז להרהיב לכל המתענגים בנועם דבריו חמדו — למלאות חפץ זה לנגד עמדו. ואך בשנת תרכ"ח כאשר עברו לו ימי הזקנה — והגדיל הצל וראה כי היום פנה — אז התחיל ללקוט שושנה מתוך שושנה — ממספר דרשותיו על כל שבתי וחגי השנה — אשר עד אז רק רעיון המושך עם הפסוקים אגדות ומדרשים — וביאור קצר מאוד על הגליון היו

חרושים — ובזה הספר במכתב ובדפוס עד ספר הדברים הגיע ופרשיות הדברים ואתחנן ועקב אלי מפיו הגיע — עוד ימים מועטים לפני בא השמש ויחל האור — ואל מקור החיים שב רוחו הטהור — ונעצב עמדתי באבלותי כי נגדע קרננו — ולא זכינו שהשלים דבריו אשר להם ערגה נפשנו — להתענג מזיז כבודם — ומאצילות הדר הודם.

אמנם חלקי ד' אמרה נפשי ותחי רוחי — ואף כי ידעתי קט שכלי ומיעוט ערכי — גשתי אל מלאכת הקדש על נחלת אבי שם להקים — ומתוך כתבי אדונינו אמ"ו הר"ב ז"ל חרזתי טורי מרגליות לענקים — ולכל הסדרות הנשארים מאמרים שמצאתי להם המשך אספתי — ובאשר יראתי להוסיף או לגרוע דרך כלל קצרתי — ואם שגיתי אתי תלין משוגתי וד' יכפר בעד אם מטרת הכוונה לא השגתי }ואבקש נא מן המעיין בדרשות של ספר הדברים להשגיח היטב בהתקונים וההוספות שבסוף הספר.{. וכבר הזכרתי כי ספר הנוכחי אין גם חלק החמישי מכל הדרשות — ואולי יזכני ד' עוד איזה חלקים על מזבח הדפוס להעלות.

אכן אולי למען זה בשם מנחת עני קרא אחרית פרי תנובתו — באשר בימי כחו הקריב בכורי יעקב ראשית מפרי יגיעתו — לכן כשנטו לו צללי ערב שמש ימי חייו כציץ נובל — הקריב מנחתו זאת בכלות לו ימי תבל — ונתקיימה דרשת שהעני אשר לא תשיג ידו ביום התקדשו עם מנחתו הוא מקריב את נפשו — גם לזה את שם הספר מנחת עני קרא אשר אותיות שמו בקרבו ספורות — ומנחת עני עם בן אהרן רעכל נשוה במספרם מנויות — וידענו את דרכו בקדש אשר לכבוד אבותיו הישרים והתמימים — ערך את כל חבוריו להאיר לפניהם במקום משכן כבודם במרומים. וכן אשוע גם אנכי נא ליוצאי חלציו יעמוד זכותו זכותו — להדריכם בדרך אמת ובארץ החיים לנחול עמו נחלתו, דברי בן המחבר — הכותב פה מאהילאב בארץ רוסיא יום ב' טו"ב מרחשון שנת ויעקב נס סכתה ויבן לו בית לפ"ק. בן ציון הצעיר בלאאמ"ו הר"ב מהור"ר יעקב יוקב עטטלינגער זללה"ה.

בראשית

בראשית. התורה מתחלת באות ב' ומסיימת באות ל' וכתב הכלי יקר מצאתי אמרי טעם לפי שכל אותיות השם הגדול יו"ד וי"ו ה"א אם תסמוך אות מהם אל ב' או אל ל' יהי' ממנו תיבה אחת שלמה והם בי בו בה לי לו לה מה שלא נמצא כן בכל אלפא ביתא שיהי' תיבה שלמה מכל השלשה כגון אם תסמוך ה' אל א' או אל ג' ד' ו' ז' ח' או אם תסמוך ב' אל פ' וכדומה לא תמצא תיבה שלמה. לענ"ד יש בזה רמז נפלא איך הקב"ה וישראל ותורה הם נאחזים בעבותות אהבה לא תנתק לנצח שישראל נקרא מאורסה

של הקב"ה כמו דכתיב וארשתיך לי לעולם ותורה נקראת מאורסה של ישראל כמו שדרשו רז"ל תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב אל תקרי מורשה אלא מאורסה וזה מרומז ע"י צירוף הקב"ה עם קצות התורה בתחלתה ובסופה. הקב"ה אומר לישראל לי אתה וישראל משיב לו אני כדכתיב אני לדודי ודודי לי אכן בתנאי שגם לה אני שאני שומר אמונתי להתורה ארוסתי. הקב"ה אומר לישראל בי שים מבטחך וישראל משיב בו בטחתי כשאני מחזיק בה בהתורה.

אמנם שיחזיק הישראל בתורה נגד היצר הרע המתעה אותו יעשה על ידי שלשה (א) על ידי האדם עצמו (ב) ע"י הקב"ה (ג) על ידי אחרים.

על ידי עצמו בזה יבואר מה דאיתא בירושלמי הובא בילקוט ויפח באפיו נשמת חיים מלמד שהעמידו גולם מן הארץ ועד לרקיע וזרק בו נשמה לפי שבעוה"ז בנפיחה אבל לעתיד לבא בנתינה ונתתי רוחי בכם וחייתם עכ"ל. והוא תמוה מה חילוק בין נפיחה לנתינה ומה זה נתינת טעם לפי שבעוה"ז בנפיחה למה שקדם שהעמידו גולם וזרק בו נשמה אכן יפורש ע"פ הפסוק (ישעי' ב') חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא וצריך ביאור למה יחדל ממנו אחרי אשר נשמה באפו. גם על מה דכתיב בדור המבול כל אשר נשמה באפו אשר בחרבה מתו הקשה הזוהר פ' ויגש הרי נשמה היא החשובה ולא נמצא רק אצל צדיקים ולמה מתו ותירץ דזה קאי על הצדיקים שהיו באותו דור כגון משותלח שמתו ולא הגינו על הדור עוד אשר ע"כ בא המבול ולענ"ד יש לפרש עוד בדרך אחר בשנמשל לעשיר שעלה בלבו להכין בית אומנות לעשות בגדים יקרים וביקש לו חורש וחושב יודע לעשות מלאכות חשובות כאלה והוציא כרוז על זה ויבא אליו איש ויאמר לו הנני איש כלבבך יודע לעשות מלאכות יקרות כאלה והעשיר הכין לו תכלת וארגמן ומשי וגם כלי אומנות לרוב ככל אשר ביקש ממנו וציוה לבני ביתו ליתן להאיש כל מחסורו באכילה ושתי' ושכר הרבה מדי יום ביומו והעשיר הוצרך ליסע מביתו איזה חדשים ויהי כאשר שב ויקו למצוא בגדים משובחים בבית האומן אשר הקים ויבא לשם ויתמה כי לא מצא מאומה מהבגדים אשר קוה התכלת והמשי לא בלבד כי לא נעבד מהם כי אם גם נחסרו ונשחתו והכלי אומנות עלה עליהם חלוטה וישאל על האומן מה מעשהו ויאמרו לו בני ביתו כי כל היום הוא בבית המשתאות אוכל ושותה וחוגג ולא בא אל בית האומנות אשר הקמת וישלח העשיר אחר האומן ויקרא אותו אליו ויאמר לו מה המעשה הרע אשר עשית לרמות אותי כי בכל שכרך אשר קבלת וכל הטוב אשר הכנתי לך לא עבדת מאומה ויען לו האומן הלא בקשת איש חרש וחושב יודע לעשות הבגדים יקרים אשר חפצת והנני איש כלבבך ומה יש לך לצעוק עלי ויקצוף

העשיר ויאמר מלאכתך בקשתי לא אותך מה לי בידיעתך אחר אשר לא עשית מאומה ועתה ברח לך מביתי וישלחהו בחרפה.
הנמשל הוא האדם בעוה"ז דכבר העיר בעל מעשה ד' שבכל הנבראים במעשה בראשית כתוב לשון עשיה ויעש אלקים את הרקיע ויעש את שני המאורות ויעש את חית הארץ וכן בשאר הבריאות ורק באדם לא כתוב לשון עשיה אלא לשון בריאה ויצירה ויברא אלקים את האדם וייצר ד' אלקים את האדם ותירץ דעשיה לא יתכן רק בדבר הנשלם על תכליתו כדכתיב וירא ד' את כל אשר עשה וזה הי' בכל בריאות בראשית רק באדם שהוא לא נברא על תכליתו כי אם נתן הבורא בו נשמה חלק אלקים ממעל להשלים תכליתו: ובזה נבין נוסח הברכה שמברכין בכל יום אלקי נשמה שנתת בי וכו' אתה נפחתה בי ואתה משמרה בקרבי כל זמן שהנשמה בקרבי וכו' ויש להבין למה שינה לומר אצל נפחתה בי ואצל משמרה בקרבי ואמר בשניהם או בי או בקרבי וע"פ דברינו יובן דמה שנאמר שישלים את עצמו אין זה השלמת גופו שהוא נשלם בבריאה שוה לבהמה ולחיה ורק על בבחינת נשמתו יאמר שישלים עצמו דהיינו שהנשמה שהוא חלק רוחני מעולה חננו בו הבורא בו יקדש כל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו ולזה כתיב ויפח באפיו נשמת חיים כי אחרי אשר בדבר רוחני לא יתכן לומר לשון נפיחה באף כי הרוחני לא ישכון במקום גשמי לא נאמר זה רק לשבר את האוזן לומר שהקב"ה הכין לו את הנשמה בפתח גופו שהוא אפו למען יביא האדם בעצמו אותו אל קרבו בכל חלקיו ויקדש עצמו ע"י קיום תורה ומצות בכח הנשמה ולכן כתיב ויפח באפיו ולא כתיב ויפח בקרבו להורות שהבורא לא הביא לו הנשמה רק עד פתחו למען יביא אותה בעצמו אליו אל קרבו וזה פירוש נוסחת הברכה הנשמה שנתת בי אתה נפתחה בי שזה בלבד מעשה הקב"ה ואתה משמרה בקרבי כאשר הבאתי אותה אל קרבי בכל חלקי גופי לקדשם:
אכן האדם אשר לא פעל ועשה לקדש עצמו בנשמת חלק אלקי ממעל אשר נחנן בו לא העלה עצמו על מדריגת הבהמה ונגרע ממנה שהיא בשלימות בחינותה והוא נשאר בחסרונו וזה מה שנאמ' כל אשר נשמת רוח חיים באפו מכל אשר בחרבה מתו דהיינו שכולם היו בחסרון תכליתם שהנשמה באפם בלבד בהפתח כאשר ניתנה להם אבל לא עשו מאומה להשלים עצמם בה ולכן רק בר ברוח שהוא הרוח החיים שמחיה לגוף חיי גשמי כמו לבהמה בו כתיב יוצר רוח אדם בקרבו אבל בנשמה שמחיה רוחניות האדם בה לא נאמר רק ויפח באפו: וזה פירוש הפסוק חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא הלא חשיבות ועליות האדם על הבהמה הוא ע"י נשמתו לבד אם השלים עצמו בה אבל אם עודנה באפו כאשר ניתנה בו ולא הביאה אל קרבו להשלים

עצמו במה נחשב הוא מן הבהמה והוא דומה לאומן שלא פעל ועשה ואכל שכרו שאמר לו אדוניו לא אותך בקשתי אלא מעשיך כן ענין האדם שבא לעולם הזה להשלים עצמו ע"י מעשים טובים ואם חדל מלעבוד יצא בבושה וכלימה כאשר יבא למשפט מלפני ד':
וזה פירוש הירושלמי מלמד שהעמידו גולם פירוש שהאדם נברא גולם שלא נשלם כמו שאר הבריות מהארץ עד לשמים לפי שבעוה"ז בנפיחה שהקב"ה רצה שישלים עצמו ולכן לא הביא נשמה בו רק בנפיחה שהוא כח קל שאינו פועל רק להביא הנשמה עד אף למען יביא האדם עצמו אותה אל קרבו וישלים עצמו ע"י קיום תורה ומצות אבל לעתיד לבא שיבוטל יצה"ר ויתוקן האדם להיות כמלאכי השרת נאמר ונתתי רוחי בכם וחייתם דהיינו שע"י הקב"ה בעצמו יושלמו הצדיקים שיתן רוחו בהם ולא אל פתחם בד ועל ידו יחיו חיי נצח.
אמנם אל ידאג אדם שלא יגבר בכחו להשלים עצמו נגד כח יצרו הרע שהבא לטהר מסייעין לו ולא יבצר ממנו תשועת ד' לעשות חיל ועפ"ז יבואר מה דאמרינן ר"ה (דף ט"ז) ויעבור ד' על פניו ויקרא ד' ד' אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא האדם ועושה תשובה וכתבו התוספ' בשם ר"ת ששני שמות הראשונים הם שני מדות אני ד' קודם שיחטא לרחם עליו ואני מרחם לאחר שיחטא אם ישוב ד' מדת רחמים ולא כאלקים שהוא מדת הדין עכ"ל ובמגילת סתרים דרבינו נסים אין מונה שם הראשון בי"ג מדות והגהות התוס' הביאו ראי' לר"ת דהכי איתא בפסיקתא ותאמר ציון עזבני ד' וד' שכחני אותן שתי מדות עזבוני אבל הקשה כיון ששניהם של רחמים אינם רק מדה אחת ולכן חלק על ר"ת ולענ"ד נראה ליישב ע"פ מה שכתב הרא"ש וז"ל וא"ת מה צריך האדם למדת הרחמים קודם שיחטא וי"ל אעפ"י שגלוי וידוע לפניו שסופו לחטוא מתנהג עמו במדת רחמים באשר הוא שם עכ"ל ולענ"ד אין תירוץ זה מספיק דאין זה רחמים שאין הקב"ה מעניש על העתיד רק משפט צדק עוד תירץ הרא"ש קודם שיחטא בע"א ואעפ"י שכבר חשב לעבדה ומחשבת ע"א הקב"ה מצרפה למעשה ועל תירוץ זו קשה דלפי הנראה בסוף חולין הרהור בע"ז אפילו קודם שעשה מעשה חשוב חטא כדאמרינן התם דלמא מהרהר בע"ז הוי וא"כ אין זה קודם שיחטא והמהרש"א תירץ על קושית הרא"ש דגם קודם שיחטא צריך רחמים שלא נברא העולם אלא ע"י ששיתף הקב"ה הרחמים כדכתיב ביום ברוא ד' שקים ולענ"ד גם תירוץ זה אינו מספיק שלא יצדק בזה לומר שאני הוא קודם שיחטא אלא שצירף הקב"ה לרחמים בבריאה מפני שצריך לו אחר שיחטא:
אבל לענ"ד יש לפרש ע"פ מה דאמרו רז"ל סוכה (דף נ"ב ע"א) יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ואילמלא הקב"ה עוזרו לא יכול לו שנאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו

וד' לא יעזבנו בידו והרי אין רחמים גדולים מזה משל לאדם ששכר עבד לעבודתו ונותן לו שכר גדול והבעה"ב בעצמו מרחם על העבד לבל יכבד עליו עבודתו ועזרו לעשות מלאכתו מבלי ניכוי משכרו וכי יש רחמים גדול מזה וזה הפירוש אני ד' קודם שיחטא האדם שארחם עליו להקל מעליו משא כבוש היצה"ר ואני ד' אחר שחטא וישוב לסלוח לעונו ברחמים ולכן לא קשה קושית הגליון תוספ' שהם באמת שני מיני רחמים.

ובזה תפורש הפסיקתא ותאמר ציון עזבני ד' וד' שכחני שהם שתי מדות דיש לדקדק בפסוק הכפל של השמות ולא אומר ותאמר ציון עזבני ושכחני ד' גם יש לדקדק מה זה הכפל עזבני ושכחני עוד יש לדקדק על מה שמשיב הקב"ה התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך שלא משיב רק על השכחה על מה שקוננת עזבני ד' אבל ע"פ דברינו יפורש דציון מקוננת על שתי מדות של ד' ד' על המדה אני ד' קודם שיחטא דהיינו שלא יעזבנו ביד יצה"ר כדכתיב ד' לא יעזבנו בידו מקוננת ד' עזבני עד שנפלתי ביד יצה"ר וחטאתי לפניו ועל המדה אני ד' אחר שיחטא לסלוח לעונו מקוננת ציון ד' שכחני שלחני בגלות ושכחני נענשתי בגלות ושכח אותי לבלתי רחם עוד עלי והנה על העזיבה לא הי' מן הצורך להשיב לא בלבד שזה דבר שכבר עבר אלא ששקר מוחלט הוא דהקב"ה לא עזבם ביד יצה"ר עד שעזבו אותו בתחלה ופנו לו עורף כדכתיב ועזבוני והיפר את בריתי וגו' ועזבתים והיו לאכול הרי שהקב"ה לא יעזוב את האדם שלא להיות בעזרו עד שיעזוב אותו בתחלה וימאס בעזרתו ורק על שכחני שהוא קינה על ההוה אומר לנחמם התשכח אשה עולה ולכן מהפסיקתא ראי' לר"ת שהם שתי מדות.

אכן עוד תבא לאדם תשועה להחזיקו ביראת ד' ובתורתו לפעמים ע"י בני אדם בזה יפורש החדה והויכוח שבין רבי יהושע וסבי דבי אתונא בבכורות (דף ח') ששאלו לר"י גברא דאוזיף וטריף (שהלוה מעות לחבירו ולא נפרע ממנו אלא בקושי שטורף לקוחות) מאי חזי דהדר אוזיף לאחרינא ולא נזהר מן הראשון א"ל גברא אזיל לאגמא (ליער) קטל כמה טונא ולא מצי ביה (חותך חבילה ראשונה ולא מצי ביה להרימו על שכמו) קטיל ומנח עילווי' דעד דיתרמי אינש מדלי לי' (הואיל וצריך סיוע אחרים עד דמתרמי אינש דמדלי לי') לענ"ד יש לפרש ענין החדה שהסבי דבי אתונא הכחישו השגחת הבורא והביאו המשל מגברא דאוזיף וטרף ע"פ מאמר התנא באבות החנווני מקיף והפנקס פתוח והיד כותבת וכל הרוצה ללות יבוא וילוה הרי שנמשל החטא להלואה והקב"ה לחנווני דמקיף והתשובה להתשלומין וזה ששאלו לר"י אם כדבריך שהקב"ה משגיח על מעשה בני אדם ויודע הכל וגובה את שלו בייסורין מן החוטא אם לא ישוב למה

מלוה לאשר לא שילם לו ואשר לא גבה ממנו הלא רשעים יושבים בשלוה ומוסיפין חטא על חטא ופורחים כמו עשב והשיב להם ר"י ממשל גברא דקטיל שהוא לא יכול לישא המשא לבדו עד שיבוא אחר שיסייע לו לעמסו על כתיפו ועד שיבוא לו ישועה קטל והדר וקטל כן גלוי וידוע להקב"ה שלפעמים נלכד אדם ביד היצה"ר המחטיאו לבלתי יגבר עליו עד שימצא לו רב או חבר שיסייע לו כדכתיב איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק וכן נאמר אז נדברו יראי ד' איש אל רעהו לא יאמר מדברים אלא נדברו שפירושו כל אחד נדבר על ידי חבירו לעוררו לעבודת ד' ולהחזיק בתורה כמאמר התנא איזה דרך טובה שידבק בו האדם לבקש לו חבר טוב ובשביל שגלוי זה להקב"ה שיודע עתידות לכן מאריך להחוטא ולוה לו אעפ"י שלא פרע עדיין מה שלוה כבר שיודע שלבסוף ישוב בתשובה שלימה ויפרע הכל.

הרי שיש לאדם ג' סיועות להנצל מן החטא ע"י עצמו וע"י הקב"ה וע"י אחרים ובזה מרחם הבורא יתברך על האדם קודם שיחטא אכן גם אחר שחטא אין שיעור לחסדי ד' אם ישוב בתשובה שלמה כמו שנאמר ויאמר ד' אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלא אם תטיב שאת ואם לא תטיב לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו וצריך ביאור מה ענין אם תטיב ואם לא תטיב גם י"ל בכפל השאלה למה חרה לך ולמה נפלו פניך דתצדק השאלה הראשונה למה חרה לך דהיינו למה חרה אפך על שלא קבלתי קרבנך הלא תדע שחוטא אתה ואיך ארצה לקבל ממך קרבן אבל השאלה השנייי' למה נפלו פניך שפירושו למה נמלאת יגון על שבזיתי אותך לקבל קרבן אחיך ולא קרבנך נראה בתחלת העיון שלא תצדק הלא להיפך אם לא ירגיש יהי' קשה עורף ויהי' מגונה יותר אבל יבואר ע"פ מה שאמרו רז"ל ביומא מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד והענין איך יתעלה הבעל תשובה שחטא ושב מצדיק שלא חטא יבואר ע"פ מה דאמרינן שם השב מאהבה זדונות נעשות לו כזכיות הרי לצדיק שלא חטא אין לו זכיות רק מצד מעשיו הטובים ולבעל תשובה יצמחו ב' מיני זכיות מצד מעשיו הטובים ומצד עונותיו שנתהפכו לזכיות ולכן נתעלה על הצדיק אבל זה דוקא בשב מאהבה שזה חשובה גמורה אבל בשב מיראת עונש אע"פ שהקב"ה מוחל לו העון של מזיד מכ"מ נשאר אצלו חטא כאלו חטא בשוגג ועל זה אמרו זדונות נעשות לו כשגגות ובזה יפורש מה שאמר דוד כי עוני אגיד אדאג מחטאתי דעון הוא מזיד וחטאת הוא שוגג ועל כן כי עוני אגיד אף גם שעל עון מזיד אני מתודה ואשוב עם כל זה אדאג מחטאתי שאתירא אולי אין תשובתי שלמה מאהבה רק מיראה ואז עדיין נשאר חטאת גם כשנמחל לי עוני וזהו מה שאמר הקב"ה לקין למה נפלו פניך למה נמלאת יגון על

שהראתי לך שחוטא אתה ושאחיך טוב לפני ממך הלא בידך נתון להפוך יגונך לשמחה כי הלא אם תיטיב שתהי' תשובתך והכנעתך לפני מצד הטוב והמעולה שהוא אם תשוב מאהבה אז שאת לא בלבד שאתה לא נופל מאחיך כי אם נשאת עליו שאתה בעל תשובה והוא צדיק ואם לא תיטיב שתהי' תשובתך לא מצד הטוב רק מיראת עונש אז לפתח חטאת רובץ אז עוד החטאת שהוא השוגג רובץ לפתחך ושולט עוד בחילך היצה"ר אכן גם אז בידך למשול בו ולמחות גם השוגג עד שתהי' טוב לפני כל הימים.

נח

במדרש. כי יצר לב האדם רע מנעוריו עלובה היא המטעת שמי שנטעה עלי' שהיא רעה עלובה השאור שמי שעשה אותו מעיד עליו שהוא רע עלובה היא העיסה שנחתומה מעיד עלי' שהיא רעה: בביאור ג' משלים האלה שממשיל ליצר לב האדם למטעת ולשאור ולעיסה אשר עליהם מעיד הנוטע והעושה והנחתום שהם רע יש לומר בשנדקדק בפסוק הכפל יצר לב כי יספיק כאשר יאמר יצר האדם או לב האדם רע מנעוריו אבל יאמר דהנה העבירה נעשה ע"י ג' דברים שהם מחשבה רצון מעשה שכן דרך החוטא בתחלה משוטט במחשבתו אם לנטות לדרך הרעה למאוס טוב ולבחור הרע ואחר זה מחליט במחשבתו לעשות העבירה וזהו הרצון ואז פועל ועושה מה שהי' ברצונו ונעשה העון וזהו הפירוש יצר לב האדם רע שהמחשבה היא נקראת יצר שהיא תחלת המעשה בכח טרם יצא אל הפועל כמו האדם בתחלת יצירת אבריו והרצון נקרא לב שהלב הוא המניע את האדם אל הפעולה ובדרך זה איתא במדרש בפסוק ויאמר ד' אל לבו הרשעים מסורים אל לבם שנאמר אמר נבל בלבו ויאמר עשו בלבו ויאמר המן בלבו והצדיקים לבם מסור בידם שנאמר וחנה היא מדברת על לבה ויאמר דוד אל לבו והפירוש החילוק בין בלבו ובין על לבו שהרשעים הרצון שנוטה לרע מנעוריו מושל בהם וכאילו הם נסגרים תוך רצונם הרע וזהו האמירה בלבו שהלב שהוא הרצון הרע סוגר אותם במסגרו אבל הצדיקים מושלים על הרצון אשר הוא רע בטבעו והם חפשי ממנו ולכן נקרא אצלם שמדברים אל הלב שהרצון מוכנע להם והם מצוים לו ומזה ידענו שהרצון נקרא לב ותיבת האדם הוא כינוי אל המעשה בפועל בשלימותו כמו שהאדם הוא בשלימותו בכל אבריו נגד המוח מקור המחשבה והלב מקור הרצון.

והנה המטעת היא משל המחשבה כי כמו בה נכלל האילן והפרי והשבלת והחטה אשר יצאו ממנו אבל כעת אינם ניכרים כן המחשבה אשר ממנה יצא הרצון והמעשה לא ניכר בה עוד לאיזה צד תפנה והשאור הוא משל הרצון שכבר ניכר בו העיסה אשר יעשה

ממנה כן הרצון בו ניכר המעשה בכח טרם יצא אל הפועל והעיסה הוא משל האדם כי שניהם בתכלית שלמותם ולכן ממשיל לנטיעה ולשאור ולעיסה לבאר מה שנאמר יצר לב האדם רע מנעוריו שגם שלשתן נוטים אל הרעה אם לא תמשול הנשמה על האדם שנקרא כן באשר שמקורו האדמה אשר ממנה נוצר אשר על כן נוטה אל הנאות הגופניות בהתנגד אל הנשמה אשר מחצבה בשמי מרומים ולכן תפנה ברוחניות לבד.

ועפ"ז יבואר מה דאיתא במדרש ויחל נח איש האדמה שלשה להוטים אחר האדמה ולא נמצא בהם תועלת ואילו הן קין נח ועוזיה בקין נאמר וקין הי' עובד אדמה בנח נאמר ויחל נח איש האדמה בעוזיה נאמר כי אוהב אדמה הי'. ואם אמנם מפשטות דברי המדרש נראה שנותן דופי בשלשה האנשים האלה שהיו להוטים לעבוד עבודת אדמה ומתוך כך לא הי' בהם תועלת שבאו לידי מכשול אכן הלא כל ענין התורה מורה שהיו ישראל מועדים לעבוד את האדמה לאכול מפריה ולשבוע מטובה והרבה מצות נתנו על זה וגם שלמה אמר עובד אדמתו ישבע לחם ולכן מה חטאו קין ונח ועוזי' במה שהיו להוטים אחר האדמה ומה גם שכבר נשלח אדם מג"ע לעבוד את האדמה אשר לוקח משם אבל נאמר על פי מה דתנן פ"ק דקידושין נכסים שיש להם אחריות (קרקעות) נקנין בכסף בשטר ובחזקה ושאין להם אחריות (מטלטלין) אין נקנין אלא במשיכה ויש בזה רמז במה נתעלה קנין תורה ומצות על קניני נכסי העולם הזה דקניני הזמן דומין לקרקעות שבעליהן אוכלין פירותיהן ונהנים מטובם כל זמן שהם במקומם אבל אם יסעו משם בל יוכלו לישא אותם עמהם אל המקום אשר יחנו ותם להם קנינם כן הם קניני העה"ז שהם לבעליהם רק לזמן חייהם בארץ אבל כשישובו אל ארץ החיים לעולם הבא לא ישאו מאומה מהם ומההנאות אשר יהנו בעה"ז כי ילכו ריקם משם ועזבו לאחרים חילם אכן קניני תורה ומצות דומין למטלטלין אשר בעליהם יוליכום כחפצם אל כל מקום אשר יסעו לשם כן קנינים האלה יוליכום עמהם אל ארץ החיים כשיסעו למנוחות חיי עד.

ועל דרך זה מפרש בספר כלי יקר מה דאיתא במדרש שקין והבל חלקו העולם שקין נטל קרקעות והבל נטל מטלטלין שרצה לומר שקין נטל לעצמו קניני והנאות העה"ז והבל נטל חלקו בעה"ב כענין החלוקה של יעקב ועשו שעשו נטל העה"ז ויעקב העה"ב והנה החילוק בין קניני העה"ז ובין קניני העה"ב לא בלבד שקניני העה"ב שהם תורה ומצות הם בערכם שוין יותר אלפי רבבות פעמים מקניני העה"ז על ידי שכרם והנאותיהן כמו שאמרו רז"ל יפה שעה אחת של קורת רוח בעה"ב מכל חיי העה"ז אלא גם אופן הקנין להגיע אליהם קשה יותר בקניני העה"ז מבקניני העה"ב והחילוק הוא בשלשה דברים בראשון שקניני העה"ז לא יושגו רק ע"י שיתן מחירם כסף או שו' כסף בשנית שבל יוכל

להשיגם רק ע"י אחרים שמקנים אותם לו בשלישית שצריך להחזיק בהם בכל עוז לבל יאבדו ממנו ע"י פגעי הזמן ועל ידי גוזלים וחומסים אכן בקניני העה"ב לא נמצאו כל מגרעות האלה שניקנים בחנם כמאמר הכתוב לכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב שהם תורה ומצות ואין צריך לאחרים להקנות לו כדכתיב כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו ואין לו יראה שיאבדו ויגזלו ממנו כמאמר מונבז המלך אני אצרתי במקום שאין היד שולטת בו ועל זה מרמזים דברי התנא נכסים שיש להם אחריות דהיינו קרקעות שאליהם נמשלו קניני העה"ז נקנין בכסף ובשטר ובחזקה שצריך לקנותם בכסף ובשאר דברים שאליהם נכספו בני אדם ובשטר דהיינו ע"י אחרים שמקנים אותם לו דומיא דקנין שטר שהמוכר כותב לו שדי מכורה לך ובחזקה שצריך חזקת יד להחזיק אותם לבל יאבדו ממנו אבל נכסים שאין להם אחריות שהם מטלטלין משל קניני תורה ומצות אין נקנין אלא במשיכה שאין צריך רק למשוך אותם אליו שהם ערוכים לפניו וקרובים אליו ואין צריך רק למשוך ולהביא אותם אליו והם שלו לעולם לא יאבדו ולא יגזלו ממנו ואם אמנם מצורך חיי האדם הוא לעבוד האדמה למצוא מחי' וכלכלה עם כל זה על פי היושר לא היו קין נח ועוזי' מסוגלים לזה כי קין הי' הבכור והי' יכול לתפוס באומנות שהי' ג"כ הכרחי להיות רועה צאן שהוא אומנות מעולה יותר ולהניח אומנות עבודת קרקע לאחיו הבל הקטן ממנו וכן נח שהי' לו שלשה בנים שהיו יכולים לעבוד האדמה וליטע כרם לא הי' צריך לעסוק בזה וכל שכן עוזי' שהי' מלך שעליו מוטלים כל עניני המלוכה שבמעלות העליונות לא הי מסוגל להיות לו השגחה יתירה על עבודת האדמה הפתוחה בערכו וזה מורה שהי' להם דבקות יתירה עם האדמה ונמשכו אחרי' ועל כן לא הי' בהם תועלת על שנטלו חלקם במה שדומה לעניני העה"ז והעד על זה שנטו אחר ג' מדות המגונות שלפי מאמר התנא באבות מוציאין את האדם מן העולם והם הקנאה והתאו' והכבוד כמו שהזכיר הבעל עקדה אצל קין היתה הקנאה שקנא לאחיו שנתקבל קרבנו ועל תאומה יתירה שנולדה עמו ואצל נח היתה התאו' להתענג בשתיית יין ואצל עוזי' היתה הכבוד אשר השיא אותו להשתמש בכהונה ולהתכבד בכבודה.

והנה אם שכל אחת מהמדות האלה משפילות לנוטה אחריהן עד עפר עם כל זה יש חילוק ביניהן באופני התפעלם באדם שהמקנא אין לו הנאה מנטיותו לארציות אדרבה כל ימיו מכאובים בכליון עינים ודאבון נפש וכמאמר הכתוב ורקב בעצמותיו קנאה ולזה יצדק עליו להקרא עובד אדמה שהוא מוכנע לחלק אדמתו ועובד לו אכן הבעל תאו' מושל על חלק האדמה שלו שמשתמש בו לכל אשר לבו חפץ ולכן יקרא איש האדמה דאיש לשון אדון כמו שפירש רש"י אצל נח והרודף אחר הכבוד הוא לא נכנע לאדמה

שאין לו צער ויגון וגם לא מושל עלי' בעוד לא השיג הכבוד אשר מתאו' עלי' ולו יצדק השם אוהב אדמה שאוהב למה שנרצה באדמה שהיא הכבוד המדומה ולכן נקרא קין עובד אדמה ונח איש האדמה ועוזי אוהב אדמה על נטיותם לקנאה ותאוה וכבוד.

אמנם אם מצד זה נצמד נח לשני אנשים בעלי מדות גרועות עם שהכתוב מעיד עליו שמצא חן בעיני ד' על כי שהקב"ה מדקדק עם צדיקים כחוט השערה מצד אחר נצמד לשני אנשים בגרם המעלות ע"פ המדרש תנחומא אלה תולדות נח נח ג' פעמים בפסוק זה למה זה אחד משלשה שראו שלש עולמות נח ודניאל ואיוב נח ראה עולם בישובו וראהו בחורבנו וחזר וראהו בישובו דניאל ראה בנין בית ראשון וראהו חרב וחזר וראהו בנוי בבניין בית שנית איוב ראה בניין ביתו וחרבנו וחזר וראהו בישובו עכ"ל בפירוש דברי המדרש איך מיושב בזה למה הוזכר נח שלשה פעמים בפסוק זה יש לומר שבדברי הפסוק מרומזים השלשה ראיות שראה נח אלה תולדות נח זה הי' מה שראה בישובו שאז העמיד תולדותיו מאה שנה קודם המבול נח איש צדיק תמים הי' בדורותיו זה הי' לעת חרבנו של עולם שאז נאמר נאמר לו כן שהוא לבדו ניצול ודורותיו נחרבים כדכתיב בא אל התיבה כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה את האלקים התהלך נח זה נתקיים כשראה עולם בישובו אחר המבול כי אז כרת הקב"ה ברית עמו אחר הקריב קרבנו כדכתיב וירח ד' את ריח הנחוח וגו'.

אמנם התועלות שנלמוד מזה מה שהראה הקב"ה לצדיקים האלה לנח כל העולם ולדניאל בית המקדש ולאיוב ביתו בישוב ובחורבן ובישוב הם שתים, האחד, להראות תועלת הפורענות, והשני, להראות איך הענינים מתבררים ומתלבנים במדריגות זה אחר זה: תועלת הפורענות שלא נגזר מבורא יתברך לעונש בלבד רק להטיב לבריות כאב המיסר בנו להטיבו או להטיב לזולתו לזה מועיל מי שראה הדבר קודם הפורענות ולאחר הפורענות כי מי שרואה רק הישוב והחורבן ולא כשחזר ונבנה לא יראה התועלת של החורבן וכן מי שרואה החורבן והבניין בלבד ולא הישוב בתחלה לא ידע במה נתעלה ומה הועיל החורבן והפורענות ורק מי שראה הישוב בתחלה ואח"כ החורבן ואח"כ הישוב יכיר שהחורבן הי' לתועלת למען יתעלה הישוב האחרון על הראשון: וזה פירוש המדרש וישלח את העורב זה שאמר הכתוב שלח חושך ויחשיך עד יבושת המים אמר נח מה צריך לעולם בך הקב"ה עתיד להיות מביאים העורבים לאליהו בשעת יבושת המים בשר ולחם בבוקר ובערב עכ"ל בפירוש זה יש לומר דהעורב הוא סי' פורענות כי מראהו השחור והחושך ועל זה נאמר שלח חושך ויחשיך כי העורב השחור לא בישר לנח רק פורענות כי עוד מים על פני כל הארץ ואמר נח מה תועלת בפורענות שנאבדו

כל הבריות מעל כל פני האדמה וכי לעונש בלבד הציף הקב"ה אותם אבל הבורא השיב לו עד יבושת המים אם גם בדור המבול הי' שטיפת המים שלא לתועלת הנאבדים אבל עתיד כאשר ייבשו המים בימי אליהו יהי' זה לתועלת דעל ידי הפורענות של יבושת המים ישובו ישראל ויכירו להקב"ה כדכתיב ויען כל העם ויאמרו ד' הוא האלקים ולזה רמז הקב"ה לשלוח לאליהו ע"י העורבים שלוחי הפורענות לחם ובשר להורות לו שהפורענות מביא תועלת ומזון לעולם אם על ידה ישובו בני אדם מדרכם הרעה.

וכמו כן נלמד ממה שנראין הדברים בבנינם בחורבנם ובישובם איך העניינים גם הטובים מתבררים ומתלבנים וזה נרמז לנח ביונה בתחלה לא מצאה היונה מנוח ותשב אליו כמו העורב ואח"ז ותבוא לעת ערב וידע נח כי קלו המים ואח"כ ולא יספה שוב אליו עוד כי איתא במדרש ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה אילו מצאה לא היתה שבה כיוצא בה היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח אילו מצאה לא היתה שבה כיוצא בה ובגוים ההם לא תרגיע ולא תמצא מנוח לכף רגליך אילו היו מוצאים לא היו שבים עכ"ל ויש לדקדק מאי קמ"ל במדרש בזה דאילו מצאה מנוח לא היתה שבה ועוד לענין מה הביא ב' ראיות מהיא ישבה בגוים ומבגוים ההם לא תרגיע אבל יאמר שהמדרש הראנו איך בענין היונה נרמז גלות ישראל שישראל נמשלו ליונה כמו שאמרו רז"ל מפסוק יונתי בחגוי הסלע והגלות נקרא מים השוטפים כדכתיב לולי ה' שהי' לנו בקום עלינו אדם אזי המים שטפונו ולכן נרמז ביונה ששלח אותה נח שלשה פעמים בתחלה לא מצאה מנוח לכף רגלה ותשב אליו אל התיבה זה מרמז על עת הגלות הקשה שנאמר עליו ובגוים ההם לא תרגיע ולא יהי' מנוח לכף רגליך שזה היו העתים של השמדות והגרושים שעברו על ישראל כמים השוטפים שגם לישב במנוחה בשפלות ובצרות לא מצאה מנוח והרגעה ואז לא הי' הצלה ותקוה לישראל כי אם לחסות במחסה הבטחון בד' כמו היונה ששבה לנח אל התיבה כי מים השוטפים על פני כל הארץ. שנית שלח נח את היונה ושבה אליו לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה ובה ידע נח כי קלו המים ונמעטו המים השוטפים זה מרמז על עת הגלות שאנחנו בה עתה כי זית מרמז לשלום ומרמז לתקות שמחה כדכתיב זית רענן יפה פרי תואר קרא ד' שמך וזה רמז לעת שני של הגלות שהיא לעת ערב של האלף הששי אשר אנחנו עתה בה שיומו של הקב"ה אלף שנים ובעת הזאת מקויים בנו מה שניבא ירמי' היא יש יש בה בגוים נגד מה שנאמר על ישראל בתחלה ובגוים ההם לא הרגיע שבחסד עליון אנו יושבים לעת ערב הזאת בשלוה ובמנוחה בקרב הגוים תחת מחסה מלכיות של חסד שחוננים אותנו אבל עם כל זה מקויים בנו לא מצאה מנוח שמי שלבו שלם עם ד' ועם תורתו לא ימצא מנוחה לנפשו באשר רואה שבמה שנמעט הגלות

יגדל פיקור הדת וגם מגלות עצמו עוד לא נמצא מנוח ששנאת המון עם מהגוים לא כלתה ועוד אין לנו כי אם לשוב אל תיבת התקוה לישועת ד' כמו היונה אשר אף כי קלו המים ועלה זית טרף בפיה שבה אל התיבה. אבל עוד נקוה לעת שכלו המים השוטפים של הגלות והמים הזדונים של האפיקורסות מן הארץ כאשר מלאה הארץ דעה את ד' ואז נדמה ליונה שאחר שלחה נח פעם שלישית לא יספה לשוב אליו עוד כן אנחנו לא נבקש עוד מחסה התקו' כי מה שקוינו ראינו ונתקיים בנו וזה פירוש המדרש שהביא שלשה פסוקים אלו שמדברים מן הגלות על ולא מצאה יונה מנוח לכף רגלה עוד למדנו ממה ששלשה הצדיקים ראו בניין וחורבן ובניין רמז על חיי האדם ועניניו ובזה יבואר מה שנאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה עומדים לפני כן יעמוד זרעכם ושמכם והי' מידי חודש בחדשו ומידי שבת בשבתו יבוא כל בשר להשתחות לפני נאום ד' ויש לדקדק מה ענין המשל של עמידת זרעכם ושמכם להשמים והארץ החדשים וגם מה שנאמר עומדים לפני צריך ביאור מה לשון לפני הלא כל העולם עומד לפני ד' גם אם לא נפרט כן ועוד הפסוק והי' מידי חודש בחדשו נראה שאין לו המשך אל הקודם עד שיצדק לומר בו והי' ועוד יש לדקדק שהקדים חודש לשבת הלא בכל מקום תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם גם בתורה כתיב וביום השבת שני כבשים וגו' קודם ובראשי חדשיכם גם למה הזכיר ר"ח ושבת ולא גם כל המועדים אבל יפורש שגם בחיי האדם יש השתנות של בניין וחורבן ובניין בחיי עוה"ז הוא נבנה ובמותו הוא נחרב ונפסד ושוב נבנה בחיי העוה"ב אמנם גם בעת חורבנו נשארו ממנו שני דברים לברכה בקרב הארץ אם הטיב צעדיו בדרך התורה בעוה"ז והם זרעו ושמו הטוב וזה מה שמבשר הקב"ה לצדיקים כאשר השמים החדשים והארץ החדשה עומדים לפני שאני לבדי רואה השמים הישנים ואני רואה אותם בחרבנם שהוא באלף השביעי אשר עליו נאמר ונשגב ד' לבדו ביום ההוא כדאמרינן בר"ה (דף ל"א) ואני רואה השמים החדשים כשיתחדשו ביתר שאת ובמעלה כן יעמוד זרעכם ושמכם לפני בעת חורבנכם כשתנוחו בקבר הולך וגדל עד שיתחדשו השמים החדשים ביתר שאת לעת תחיית המתים בתחלת העוה"ב.

והנה ראש חודש ושבת שניהם נקראים קודש נגד ימי החול ואם שווים בזה עם כל זה נבדלים זה מזה בשני ענינים האחד שר"ח הוא קודש קל שמותר במלאכה ושבת הוא קידש חמור שאסור במלאכה והשני שר"ח נתקדש בתחלת ימי החול של החודש ושבת הוא סוף ימי החול של השבוע ושניהם ביחד מראים ענין האדם שמחצבו ותחלתו בקודש בעולם העליון של הנשמות הטהורות ומשם יצא אל החול של העוה"ז וישוב לבסוף אל הקדש להעוה"ב ליום שכולו שבת וכמו שנתעלה שבת על ר"ח כן יתעלה האדם בשובו

לעוה"ב על יציאתו מהעולם העליון שיצאה נשמתו משם ששם אכלה נהמא דכיסופא שלא היתה נזונת רק ממה שניתן לה בחסדי ד' אבל כשתשוב לעוה"ב תתענג בפרי מעשיה של העוה"ז ולכן בעת העוה"ב יבוא כל בשר בר"ח ובשבת להשתחות המרמזים על תחלת וסוף האדם להודות לד' על שלמותם.

לך לך

במדרש תנחומא. אם מחוט ועד שרוך נעל למה שהבטיחני הקב"ה שהוא יעשרני שכך אמר לי ואברכך וגו' ולא תאמר אני העשרתי את אברם א"ל הקב"ה אתה אמרת אם מחוט ועד שרוך נעל אני מטהר את בני במזבח שתהי' מוקפת בחוט של סיקרא ועוד בשכר שאמרת אם מחוט אני נותן לבניך מצות חוטין של ציצית אמרת עד שרוך נעל בשכרו אני נותן לבניך מצות חליצת נעל ובזכות שאמרת נעל אני נותן לבניך מצות אכילת פסח שכתוב נעליכם ברגליכם עכ"ל יש לדקדק אף שהמדרש הוציא מיני שכר שנתן הקב"ה לאברהם מן התיבות אם מחוט ועד שרוך נעל אבל יש להקשות למה פרט ד' מיני שכר האלה דוקא וגם היאך תלוי הטהרה של בניך במזבח במה שמוקפת בחוט של סיקרא וכן שכר מצות פסח היאך תלוי במה שנצטוו נעליכם ברגליכם אבל י"ל בפסוק (במשלי י') נאמר ברכת ד היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה וצריך ביאור מאי ולא יוסיף עצב עמה פשיטא שהעשירות משמחת ולא תעציב אבל יש לפרש דיש ג' מיני עשירות הראשון הוא מה שאמר התנא איזהו עשיר השמח בחלקו ולמה זה דוקא יקרא עשיר יש לומר דאמרו רז"ל אין אדם מת וחצי טובתו בידו ועפי"ז כל כל שירבה עשרו ירבה לו חסרונו כי העשיר אשר לו אלף זהובים לא יחסרו לו רק מעט יותר מעוד אלף זהובים אבל מי שיש לו עשירות של עשרת אלפים לו יחסרו יותר עוד מעשרת אלפים ע"פ דבריהם שכל אדם אין חצי טובתו בידו וכיוצא בזה כל שירבה עשרו ירבה חסרונו ויעצב להשיגו אבל מי ששמח בחלקו אין לו חשק להשיג יותר ולא יעצב בזה וזה שנאמר ברכת ד' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמו כי זהו ברכת ד' להיות שמח בחלקו ולכן רק הוא יקרא עשיר באמת.

עוד יש עשירות שהיא ברכת ד' מי שישיג אותו ע"י קיום המצות שעליהם אמרו רז"ל אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב כיבוד אב ואם וכו' אכן בעשירות ממש שמרבה הון ממנו יצמחו לבעליו לפעמים ארבע מיני רעות (א) מדת הגאוה כדכתיב וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה ורם לבבך (ב) שעל ידו יעזוב ד' ומצותיו וכמו שדרשו רז"ל מדי זהב שאמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה

גרמת להם שעשו את העגל שהשפעת להם זהב לרוב משל לאדם וכו' מה יעשה הבן שלא יחטא (ג) כי בהיות בידו ובחילו להפיק תאותיו כפי רצונו יעשה בעל הנאה ותאוה ומן ההיתר יצא אל האיסור כדכתיב וישמן ישורון ויבעט (ד) שמי שיש לו הון למלאות תאותו לכל אשר ישאל נפשו ידאג יותר על חייו ויירא מן המות לעזוב לאחרים חילו ממי שאין לו כל זה ולכן אם עשירות יהי' באמת ברכת ד' צריך שמירה נגד ד' רעות האלה וזה רמז הקב"ה לאברהם כאשר אמר אם מחוט ועד שרוך נעל שלא רצה עשירות מבני אדם כי אם מאשר ברכו את ד' בשכר זה אתן לבניך מצות מסוגלים לשומרם מד' רעות האלה ולזה נאמר אתה אמרת אם מחוט אני מטהר את בניך במזבח שתהי' מוקפת בחוט של סיקרא דידוע דחוט של סיקרא הי' מקיף את המזבח באמצעו להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים כדאמרינן בזבחים ודם חטאת נזרק למעלה מחוט הסיקרא ודם עולה למטה מחוט הסיקרא ויש ליתן טעם לזה דחטאת בא לכפר על חייבי כריתות ולכן דם כפרה ניתן למעלה להזכיר להחוטא ליתן עיניו למעלה ולבקש מד' כפרה כמו שדרשו רז"ל בר"ה על מה שנאמר עשה לך שרף ושים אותו על נס כל זמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים אבל עולה אחת מכפרות שהיא מכפרת היא על גסות הרוח כמו שדרשו רז"ל לשון עולה לכפר על מי שהעלה עצמו בגאו' ולזה ניתן דם כפרה של עולה למטה מחוט הסיקרא להזכיר להחוטא למטה וישפיל את רוחו הגסה והמתגאה וזה שבישר הקב"ה לאברהם אני אתן לבניך מזבח כפרה עם חוט הסיקרא להזכירם להשפיל עצמם לשמרם מן הגאוה ושלא יקבלו נזק אם ירבה חילם ועשרם ע"י הגאוה וגסות הרוח: עוד בישר לו הקב"ה שכר על מחוט ואמר לו בשכרך שאמרת אם מחוט אני נותן לבניך מצות חוטין של ציצית ובישרו בזה שינצלו גם מהנזק השני של עשירות שלא לעזוב ולשכח מצות ד' ע"י מצות ציצית כדכתיב וראיתם אותם וזכרתם את כל מצות ד': וגם נגד הנזק השלישי להיות בעלי תאוה בישרו הקב"ה שיתן מצות שמראים להם איך התאוה דבר מתועב הוא וזה נרמז במצות חליצת נעל דכבר דרשו רז"ל במה שנאמר למשה של נעליך מעל רגליך שרמז לו הקב"ה בזה לפרוש מן האשה וכן יש לומר שיש רמז במצות חליצה להורות מוסר להיבם שאמר לא חפצתי לקחתה ועל אשר לא חפץ בה עזב מצות ה' להקים לאחיו שם לכן תחלוץ נעלו מעל רגלו ותרוק בפניו לבזותו על שבשביל תאותו שלא לישא אשה שלא מצאה חן בעיניו לא גמל חסד לאחיו המת להקים לו שם.

ונגד הנזק הרביעי שיצמח מן העשירות לירא מן המות לזה בישרו הקב"ה אני נותן לבניך מצות אכילת פסח שכתוב בו נעליכם ברגליכם דכבר אמרו חכמי המוסר שאחד מטעמי

מצות הפסח ירמוז איך יתנהג האדם בחייו להכין עצמו לעוה"ב וליציאתו מן העוה"ז כמו שהכינו ישראל עצמם באכילת פסח לצאת ממצרים מקום הטומאה ולקרב עצמם להר ד' מקום הקדושה וכמו שנצטוו במצרים נעליכם ברגליכם שתהיו מזומנים לצאת בשמחה כאשר אקרא אתכם ליצא ממצרים כן יהיו בני אדם מזומנים בכל עת ליסע בשמחה מפה וזה מה שאמר הקב"ה אני נותן להם מצות פסח עם נעליכם ברגליכם שבישרו בזה שיעורר לבבם ע"י מצותיו להיות מוכן בכל עת לצאת בשמחה מן העוה"ז כאשר יקרא אותם לבלתי ייראו מהמות ועל זה נאמר ברכת ד' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה שאם העשירות תהי' ברכת ד' לא יוסיף בה עצב לגרום הארבע אבות נזיקין האלה: עוד יש עשירות שלישי הנרמז בירושלמי שקלים שנאמר שם אמר ר"ח ב"ר ר"ח מפסולות של לוחות העשיר משה שנאמר פסל לך שיהי' הפסולות שלך אמר רבי חנין מחצב אבנים טובים ומרגליות גילה לו הקב"ה באהלו ומשם העשיר משה אמר הקב"ה דין הוא שיטול משה אותן פסולת למה ישראל שלא נתעסקו במצות נתתי להם כל טוב ארץ מצרים ומשה שעסוק בעצמותיו של יוסף יהי' עני אתן לו את הפסולת שיעשיר עכ"ל ויש להבין במאי פליגי ר"ח ב"ר ר"ח ור' חנין שזה אמר מפסולת של לוחת נתעשר משה וזה אמר ממחצב אבנים טובים ומרגליות שהיו לו משם העשיר ויש לפרש ע"פ המעשה שנשנה בפרקי אבות א"ר יוסי בר קיסמא פעם א' פגע בי אדם א' וכו' אמר לי רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפי אלפים דנרי זהב ואבנים טובות ומרגליות והשיב לו ר יוסי אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובים ומרגליות שבעולם איני דר לא במקום תורה וכן דוד הוא אומר טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף הרי שחשב ר' יוסי מקום תורה יותר מכל זהב ואבנים טובים ומרגליות וכי יש מקום תורה יותר מאהלו של משה ששם מקור מים חיים של תורה כדכתיב ומשה יקח את האוהל ונטה לו וגו' והי' כל מבקש ד' יצא אל אוהל מועד ומי יותר ממשה שעליו אמר הקב"ה בכל ביתי נאמן הוא חשב התורה על כל הון עולם הזה וזה שאמר ר' חנין מחצב אבנים טובים ומרגליות גילה לו הקב"ה באהלו ומשם העשיר שלא הוצרך למשה עשירות של הון כי באהלו הי' לו מחצב של אבני טובים ומרגליות שאהלו של תורה הי' לו המחצב הזה כמו שאמר ר"י בן קיסמא טוב לי מקום תורה מכל אבנים טובים ומרגליות שלך וזה הי' עשירות של משה אבל ר"ח ב"ר ר"ח דעתו שרצה הקב"ה להראות במשה איך יברך מקיימי מצותיו גם בעוה"ז בעשירות שהם הפירות בעוד שהקרן שלהם לעוה"ב אשר בהם תלמוד תורה כנגד כולם וזה שאמר מפסולת של לוחות נתעשר משה שלוחות הם כלל התורה שהוא הקרן הקיים לעוה"ב והפסולת הם הפירות שנופלים מן הקרן הקיים לעולם ולכן אמר

מפסולת נתעשר משה שהי' לו עשירות ממש כדי שלא יהי' עני אחר שעסק בעצמות יוסף שהוא גמילות חסדים שג"כ הוא מן המצות שאוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב ועוד מפני שלא אסף לו מטוב ארץ מצרים בעת הזאת כאשר עשה ישראל וזה ענין העשירות השלישי שאמרנו לשמוח בתורה יותר מבהון רב וזה מעולה עוד יותר מענין עשירות הראשון להיות שמח בחלקו שזה לא יקבל תועלת העשירות רק בדרך שלילות שלא ירגיש לו מחסור אבל השמח בתורה יקבל תועלת העשירות באמת וע"ז נאמר ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה שכל מיני נזיקים שיצמחו מן העשירות לא יקרבו אליו ולא יגעו בו ולא יהי' לו עצב רק תמיד שמחת לב ונפש.

עוד יש לפרש מה שנאמר ולא יוסיף עצב עמה ע"פ מה שיש לבאר הויכוח שבין רבי יהושע לסבי דבי אתונא בבכורות (דף ח') אמרו לי' אימא לן מילי דבדיאי אמר להו הוי ההוא כודניתא דילידא והוי תלי לי' פיתקא וכתב בי' דמסיק בבי' אבא מאה אלפי זוזי אמרו לו וכודניתא מי ילדה אמר להו הי ניהו מילי דבדיאי פי' דהסבי ד"א אמרו לרבי שיאמר להם דבר שקר ואמר להם פעם אחת ילדה פרדה ולד והי' תלוי שטר בצוארו שכתוב בו שהלו' לבית אביו מאה אלפי זוזי שיש לו לקבל אותם משם ואמרו לו הלא הפרדה לא תלד כי הפרדה נוצר מסוס שבא על החמור ועל שנוצרה משני מינים לא תלד והשיב רבי יהושע באמת שקר הוא והלא בקשתם שאומר לכם דבר שקר והנה אין מן הצורך להעיר שלא יתוכחו חכמים מפוארים בדברי הבל כאלה ובפרט ששאלו ממנו דבר שקר ומה נקל יותר מלומר דבר שקר ועוד כששאלו וכודניתא מי ילדה וכי שכחו שבקשו ממנו לומר דבר שקר אכן יש לפרש דברי החדה דשלמה אמר עשיר ורש נפגשו עושה כלם ד' בפי' זה י"ל משל לשני אחים בני איש אחד שנתגדלו יחד וכאשר גדלו הלך כל אחד לדרכו לדרך מרחוק לעשות מסחר והאחד נתעשר מאוד והאחר נשאר עני ויאמרו קרוביו אל העני מדוע לא גם אתה עושה מסחר בטוב כמו אחיך להרבות הון ויען העני מה אעשה אם כל' יגיע שלי לא הצליח בידי ויתיעלו לו ליסע אל אחיו העשיר ולשמוע ממנו איך יצלח במסחרו ולעשות כמותו ויבוא אליו וישאל לאחיו מה לעשות ואיך יתנהג ויען לו אני עוסק במסחרי בחריצות וביגיעה מן הבוקר עד הערב מבלי בקש תענוגים ובזה הוצלח בידי למצוא עושר ויאמר לו העני הלא גם אני כזה מתנהג ולא הצליח לי ובזה אדע כי לא כחך ועוצם ידך עשו לך את העושר כי אם רצון ה' ובזה נתקיים עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה' כי בכל עת שלא נפגשו יחד אז להעשיר עולה בדעתו כי יגיעו והתנהגו במסחרו הביא לו אח העושר והעני חשב כי לא יודע לעשות מסחר כהגון אבל כשנפגשו וראו יחד שהושוו שניהם בעסק מסחרם ועם כל זה לזה

הצליח ולזה לא הצליח בזה יכירו וידעו כי ה' הוא המוריש ומעשיר: וכזה דבר המלך המשורר אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו וגו' שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לכם הענבים כן יתן לידידו שינה: ובזה נמצא פתרון החדה שהסוס אחת ממעלותיו שמנו רז"ל היא מעט שינה שלא ישן רק שיתין נשמי והחמור מעלת לישא משא מבלי לבקש מנוחה ועונג כדכתיב חמור גרם רובץ בין המשפתים וכן דברו רז"ל לעולם ישים אדם עצמו כחמור למשא ולכן הפירדה שנתהו' מהתחברות הסוס בחמור היא משל להתחברות מעט שינה עם הרצון לישא משא בלי הרגיעה ואשר קרא המשורר משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לכם העצבים כי המשכים לקום מנדד שינה מעיניו והמאחר שבת ואוכל לחם העצבים לא ייעף ולא ייגע לישא עול ומשא עד תוך הלילה מבלי בקש תענוג ומנוחה.

והנה שאלו הסבו ד"א מרבי יהושע לומר להם דבר כזב והבין מדבריהם שלא מבקשים שקר בלבד שניכר לכל ששקר הוא שאין שיעור ומספר לדברי שקרים כאלה ולכן רצה לומר להם דבר שקר שמחשבים רוב בני אדם לאמת והשיב להם הי' לנו פרדה שילדה ופיתקא על צווארה שהלוה לבית אביה מאה אלף זוזי וכוונתו בהמשל כי רוב בני אדם חושבים כי מי שמשכים קום ומאחר שבת שמחבר מיעוט שינה עם רב יגיעה מבלי בקש תענוגים לא יבצר ממנו למצוא עושר ולהרבות כבוד ביתו כמי שהלוה לבית אביו הון רב ובטוח הוא לגבותו משם אבל זה שקר וכזב כמו שאמר המשורר שוא הוא והסבי לא הבינו כוונתו ושאלו ופרדה מי ילדה והלא זה שקר שניכר לכל והשיב היינו מילי דבדיאי כמו ששקר מוחלט הוא שתלד הפרדה כמו כן שקר הוא שמה שנמשל אליה התחברות מיעוט שינה עם רב יגיעה מוליד העושר והכבוד כי מי שבחר בו ה' יתן לו עושר כשהוא ישן ולא אוכל לחם העצבים וע"ז נאמר באמת ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה.

וירא

ממדות המעולות והמשובחות שידבק בהן האדם היא להיות אוהב שלו' ורודף שלו' כדכתיב בקש שלו' ורדפהו פי לא בלבד אם נקל לך להיות בשלו עם בני אדם והוא נגדך תתפוס בו אלא גם אם תצריך לבקשו ולא זה בלבד שתבקשהו אם יש לך תקו' למצוא אותו אלא גם אם הרחיק ממך רדפהו עד שהשיג אותו. וגודל שבח השלו' הוא מפני שני טעמים (א) שמדבק במדת הקב"ה שאוהב השלו' (ב) שעל ידו מושך לבבות בני אדם לאהבת וליראת ה'.

מדת הקב"ה להחזיק בשלו לא בלבד במרומיו כדכתיב עושה שלו' במרומיו כי אם גם בבריותיו בארץ כדכתי' ברצות דדרכי איש גם אויביו ישלים אתו כדאיתא במדרש רבה ויהי בעת ההיא ויאמר אבימלך הה"ד ברצות ד' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו ר"י אמר זה אשתו כדכתיב אויבי איש אנשי ביתו רבי שמואל אמר זה הנחש ריב"ל אמר זה יצר הרע שנאמר אם רעב שונאך וגו' דבר אחר זה אבימלך עכ"ל ויש לתמו' למה פרט אויבים האלה דוקא וכי לא יש הרבה אויבים זולתם וי"ל דרוב מיני שנאה שבין בני אדם הם על ידי קנאה או רדיפת כבוד או דברים שבממון ועל כל אלה אסור לשנוא לחבירו כדכתיב לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח עמיתך אלא צריך להשתדל להסיר שנאה מלבו ועל דרך זה יפורש מה שאמר דוד המלך הלא משנאיך ד' אשנא ובתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי יאמר אם אשנא לבני אדם אין זה רק אם הם אויבי ד' ותורתו ובעוד שהם עוד בגדר מתקוממים נגד חקי ד' ותורתו דהיינו שעוד לא פקרו כל כך אלא הם מתחילים להרשיע כמו כאשר יקום איש על רעהו אז אתקוטט ואריב עמהם כדכתיב הוכח תוכיח את עמיתך עד הכאה ואם לא שבו אז הם שונאי ד' מוחלטים ואותם אשנא אבל בין שהם שונאיך ובין שהם מתקוממך אעשה רצונך שלא אשנא ואריב אותם כי אם צד שנאתם אותך ותורתך והעד על זה מה שנצטו כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו שנדרש בפסחים ד' קי"ג שונאך בישראל מומר הכתוב מדבר דזולת זה אסור לשנוא ואעפ"כ עזוב תעזוב עמו מפני שגם לעובר עבירה לח תשנא רק מעשיו לא אותו אבל הם לא עושים כן כי אם אני לא שנאתים רק תכלית שנאה ששנאתי היא לתכלית או להחזירם למוטב או שלא אלמד ממעשיהם אבל הם לאויבים היו לי שמוסיפים גם חטא זה על פשעיהם להיות לי לאויבים לא למחשבותי לבד כי אם לי לעצמי ורודפים אותי תחת רדפי טוב ואם כי אויבי ד' אסור לשנאתם כי אם על דרך התכלית כל שכן שאר בני אדם שלא להחזיק במחלוקת כי אם לבקש שלום:

אבל יש ד' אופני שנאה שבאים ע"י התנגדות שאין בכח האדם להעבירם בבקשת שלו' והם (א) שנאת אדם שנגזרה עליו לעונש על חטאיו (ב) שנאה שנשנאה על פי ציווי הקב"ה (ג) שנאה על ידי הטבע (וד) שנאה על ידי אחוזה שאין בידו לפייס לשונאו וזה פירוש המדרש שהוקשה לא אמה דכתיב ברצות ד' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו הלא אם צדיק הוא שירצה ד' דרכו הוא בעצמו ישלים עם אויביו לפייסם ולרדוף שלום לזה מבאר שאויבים אלו הם אותם ד' מינים שאין בידו להשלים עמם אם לא ע"י הקב"ה לזה ר"י אומר זה אשתו שנאמר אויבי איש אנשי ביתו והוא ע"ד שאמרו רז"ל ביבמות כתיב

עזר וכתיב כנגדו זכה עזר לא זכה כנגדו והנה אם יארע שרשע הי' ונזדמן לו עזר שהיא כנגדו היינו אשה רעה ואח"כ עשה תשובה וזכה אז הקב"ה צריך להפוך אשה רעה לטובה וזהו אויביו ישלים אתו וכן מה שר"ש אומר זה הנחש שהוא התנגדות ע"פ ציווי הקב"ה כמה שנאמר לנחש ואיבה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה ובכלל הזה ג"כ אותן בני אדם שמתנהגים מנהג הנחש לשנוא הטוב ולהמחזיק בו והצדיק אין בידו להפוך אותם ולהטות לבבם אליו אם לא הקב"ה ישלים אותם עמו וריב"ל אמר זה יצה"ר שנאמר אם רעב שונאך וגו' שהוא ע"פ הטבע שונאו של אדם כדכתיב כי יצר לב האדם רע מנעוריו ואם ישתנה היצר שלא ירצה להסית לאדם אין זה רק ע"י הקב"ה כמה שדרשו רז"ל בסוכה (דף נ"ב) אם רעב שונאך האכילהו לחם של תורה וה ישלם לך אל תקרי ישלם אלא ישלימנו לך והפירוש הרביעי של המדרש זה אבימלך הוא ההתנגדות הרביעי שהזכרנו שבא ע"י אחוזה שהרי מה ששנא אבימלך לאברהם הי' מפני שידע שזרעו ינחל את ארץ ישראל ויגרש את זרע אבימלך שהי' מכנען ומה הי' אברהם יכול לעשות להעביר שנאה זו אם לא הקב"ה נתן בלב אבימלך להשלים עמו:

ואם אמנם ראינו מזה שהקב"ה עושה שלום לא במרומיו לבד כי אם גם בארץ אשר על כן חיוב על האדם לילך בדרכי ד' גם בזה לאהוב השלום עוד יש טעם שני שצריך לרדוף שלום כי ע"י זה מקרב הבריות לעבודת הקב"ה כדאיתא בתנא דבי אליהו הובא בילקוט בפסוק ויהי אחר הדברים האלה אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע אדם יחיד ביררת בשבעים אומות וכרת ברית עם עובדי ע"ז א"ל בן יחיד נתתי לו ואני אומר לו העלוהו עולה לפני אם יעליהו הרי מוטב ואם לאו יפה אתם אומרים שנאמר ויהי אחר הדברים האלה והאלקים נסה את אברהם עכ"ל והנראה שהמדרש דרש ממה דכתיב אחר הדברים האלה שיש לציווי העקידה יחס עם מה שסיפר הפסוק לפני זה שכרת אברהם ברית עם אבימלך אבל צריך ביאור אם עשה אברהם בזה שלא כהוגן שכרת ברית זה איך יוטב זה אם יעמוד בנסיון העקידה שאמר הקב"ה אם יעליהו הרי מוטב הרי הקב"ה אינו נוטל מצוה תחת עבירה כדכתיב אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד אכן יבואר זה עם מה דאיתא במדרש בשעה ששלח א"א את ידו ליקח המאכלת לשחוט את בנו בכו מלאכי השרת כדכתיב הן אראלים צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון נשמו מסילות שבת עובר אורח שאין אברהם מקבל את העוברים ואת השבים היפר ברית ואת בריתי אקים את יצחק מאם ערים ויסע אברהם ארצה הנגב לא חשב אנוש לא חשב זכות אברהם עכ"ל וי"ל האיך יצמח מן נסיון העקידה שאין אברהם מקבל את העוברים ואת השבים ועוד איך הטיחו המלאכים דברים כלפי מעלה לומר להקב"ה שהיפר ברית

ולא חשב זכות אברהם ומה להם אם מאם ערים ובמה מאסם אבל י"ל שידוע שכל יגיע אברהם הי' לפרסם בעולם גדולת הקב"ה בחסדו עם בריותיו להפריש אותם מע"ז ולקרבם לעבודתו וכן איתא במדרש ויטע אשל בבאר שבע ר"י ור"נ ר"י אומר אשל פרדס שאל תאנים ענבים רימונים ור"נ אומר אשל פונדק שאל עיגולו כיבד חמר ביעין על דעתא דר"נ דאמר אשל פונדק אברהם הי' מקבל עוברים ושבים ואחרי אכלו ושתו אמר ברכו למי שאכלתם משלו וזה מה דכתיב ויקרא בשם ד' אל עולם ויש לדקדק איך יפורש ויקרא שם בשם ד' אל עולם לדעת ר"י שפרדס נטע עם תאנים ענבים ורימונים אכן יש לבאר מה שנקט שלשה מיני פירות אלו שהם משל לג' כיתות בני אדם צדיקים בינונים רשעים ענבים הם כינוי לצדיקים כי כן נקראו ישראל גפן על שם שמשמח פרי הגפן אלקים ואנשים כמאמר יותם בן גדעון ותאנים שאין להם רק מתיקה ולא היו עולים על המזבח לאשה לד' הם כינוי לבינונים שמשמחים במתיקות מעשיהם רק לבני אדם ולא לד' ורימונים הם כינוי לפושעים על דרך שאמרו רז"ל כפלח הרימון רקתך אפילו רקנים שבך מלאים מצות כרימון וזה שאמר שנטע אברהם בפרדס ענבים תאנים ורימונים רצה לומר שנטע בגן ד' הג' כיתות עד שאפילו הגרועים היו מלאים מצות כרימון וע"ז יצדק מה שאמר ויקרא שם בשם ד' אלקי עולם ולכן רק לר"נ שדרש ויטע שנטע פונדק ממש של מיני אכילה הוצרך לפרשם שנאמר ויקרא שם בשם שאברהם ביקש מהאורחים לאחר ששתו ואכלו לקרוא ה ד' ולהודות לו.

והנה כל זמן שראו אומות העולם שהצליח הקב"ה את אברהם כמו שאמר לו אבימלך שקים עמך בכל אשר אתה עושה ובפרט בחסד שעשה עמו כנגד הטבע שנולד לו בן למאה שנה גם הם חשקו לדבוק במלך גדול וחסיד זה אשר עינו אל יריאיו בכל מחסורם אבל כששמעו מלאכי שרת שציוה הקב"ה לאברהם לשחוט את בנו בכו ואמרו הלא זה יגרום שאין אברהם יקבל עוד את העוברים ואת השבים לקרב אותם לעבודתך כי יאמרו האומות הלא היפר הברית שעליו אמר את בריתי אקים אח יצחק והלא מאם ערים שאליהם נסע אברהם שגם זה הי להמשיכם לעבודת הקב"ה על אשר ציוה לאוהביו לשכון בארצם ועור יאמרו לא חשב אנוש לא חשב זכות אברהם ואיך נדבק ונעבוד למלך כזה. כל זה המליצו המלאכים לבטל גזירת הקב"ה של עקידה וכוונתם הי' בזה לטובה כי מלאכי רחמים היו אכן גם השטן טען כזה נגד אברהם על כוונה אחרת להשיאו לעבור על ציווי הקב"ה ולמרוד בו כדאמרינן בם בסנהדרין קדמו שטן בדרך א"ל זקן לאן אתה הולך לא לשחוט את בנך מיד פתח הנסה דבר אליך תלאה הנה יסרת רבים וידים רפות תחזק כושל יקימון מוליך כי עתה תבא אליך ותלה (הנסה דבר אליך תלאה וכי היה לאוהבך

לנסותך בדבר שהיא תלאה אותך ומכריח את זרעך הנה יסרת רבים רצית והחיית לו כל באי העולם בדברים ועתה הנה בא להלאותך ולבהלך) ע"ז השיב לו אברהם אני בתומי אלך ואמר לו השטן הלא יראתך כסלתך והשיב אברהם זכר נא מי הוא נקי אבד פירוש זה שהשטן רצה להסות אותו ע"ד שמסית היצה"ר לאדם צדיק שיודע בו שלא ימרוד בהקב"ה אם יאמר לו לעבור ולכן מבקש להטות אותו ולעשות העבירה למצוה וכן הי' טענת השטן הלא אתה הרבה בני אדם הקרבת לעבודת הקב"ה והכושלים הקימו מלוך וכי זה שכרך כי עתה יבוא אליך לצוות לך מעשה אכזרי כזה לשחוט את בנך יחידך ואברהם השיב לו לא אשמע אליך כי בתומי אלך וע"ז אמר השטן לו הלא גם אני רוצה שתהי' תם וישר אבל אין זה תמימות אלא כסילות והלא ע"י מעשה זה תרחק ממך בני אדם וכל מה שפעלת עד הנה ללמדם מדות טובות וישרות יהי' להבל ולריק אם תעשה מעשה אכזרי זה וכי מעשה כסילות כזה יקרא תמימות וע"ז השיב אברהם זכר נא מי הוא נקי אבד על כל פנים כוונתי לקיים מצות בוראי וכי עלי לחקור למה גזר עלי הרע אשר אתה אומר שיצמח לי הלא אנכי נקי ממנו שלא להנאתי נתכוונתי בקיימו מצות בוראי ומי הוא נקי אשר אבד.

וזה פירוש המדרש כשאמרו מלאכי השרת רבש"ע אדם יחיד בחרת לך וכרת ברית עם אומות העולם שקטרגו על אברהם שהתחבר עם עוזבי ד' ואי' יראתו ואהבתו אליך ע"ז השיב הקב"ה אנסהו בדבר שיבוא לידי כך שימאסו בו אומות העולם אם יקיים מצותי שאומר לו הבן יחיד שנתתי לו יעלהו עולה לפני אם לא יעמוד בנסיון זה אז יפה אתם אומרים שמחשב אהבת בני אדם יותר מעבודתי אבל אם יעלהו ולא יחשוב אהבת בני אדם שיעזבו אותו וירחקו ממנו אז תראו שרק למען קרב בני אדם לעבודתי כרת ברית עם עובדי ע"ז בתקוה שיחזירם למוטב וכן היה.

אמנם כמו שיש חיוב לדבוק בדרכי ד' לרדוף שלום ולקרב הבריות לתורה כמו כן חיוב על האדם שלא לעשות התחברות עם בני אדם ולהפר השלום אם יראה שהשתדלותו לקרבם ליראת ד' היא ללא יועיל כמה שאמר דוד המלך בפתיחת תהלים אשרי האיש וגו' ובמושב לצים לא ישב וכן נאמר ליהושפט המלך בהתחברך לרשע פרץ לקים את מעשיך: ובזה יבואר מדרש ילקוט משלי ל' דרשה צמר ופשתים בין יצחק לישמעאל שנאמר ותאמר שרה לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה והוא תמוה ויש לפרש דהנה כל דבר אשר יעשה האדם יש לו מניע הגורם לעשות המעשה ובזה נבין מה שנאמר ויקרא אבימלך לאברהם ויאמר לו מה עשית לנו ומה חטאתי לך כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי ויאמר אבימלך אל אברהם

מה ראית כי עשית את הדבר הזה וי"ל כפל האמירות אבימלך לאברהם שבאמירה שני לא חידש מה שלא אמר לו כבר באמירה ראשונה ואם חידש למה לא אמר באמירה אחת ויש לומר שמה שמניע האדם לעשות מעשה או לדבר דבר אפשר בשני פנים או שהטעם המניע ימצא בדברים שכבר עברו או בדברים שעתידים לבוא כמה שאמרו איזהו חכם הרואה את הנולד וכזה שאל אבימלך לאברהם בשתי שאלות בתחלה שאל מה חטאתי לך כי הבאת עלי חטאה גדולה לעשות עמי מעשים אשר לא יעשו שהוא אם הי' לך מניע וטעם לזה במה שעבר אני שואל מה חטאתי לך כבר שגרם לך לעשות כן עמי והי' מצפה לתשובת אברהם ויהי כאשר ראה כי שתק אברהם ולא השיב לו אז שאל לו שנית שאלה אחרת אם במה שעבר לא הי לך מניע למה שעשית אז אשפוט שיראת על העתיד לבוא שיצמח לך רעה אם היית אומר אשתי היא אבל אשל אותך מה ראית בשכלך להבא שעשית את הדבר הזה על זה השיב לו אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלקים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי שהיא תשובה שכולל שתי טעמים יחד במה שעבר ובמה שירא שעתיד להיות דיש לדקדק מה לשון רק אין יראת אלקים דרק בכל מקום הוא מיעוט ומה בא למעט פה הלא יצדק יותר כשיאמר אמרתי אין יראת לקים אבל יובן שתשובת אברהם היתה בהשכל ודעת שרצה לבאר לו למה כיחש שאשתו היא ואמר אחותי היא שירא פן יהרגוהו על דבר אשתו שאפשר ד' פנים או שאנשי המקום יראים את ד' וגם את בני אדם שלא לעשות עול וחטא או שלא יראו את ד' וגם לא בני אדם או שיראים ד ולא בני אדם או שיראים בני אדם ולא את ד' ואם כי יראת אברהם היתה שיהרגוהו על דבר אשתו למען תהי' אלמנה ולא אשת איש ליקח אותה יראה זו לא תצדק בג' פנים מהנזכרים דאם יראו את ד' ומשפט בני אדם לא ירצחו ולא יגזלו אשת איש ואם אינם יראים לא ד' ולא משפט בני אדם למה ירצחוהו הלא יגזלו את אשתו גם שנודע שהיא אשת איש אחרי שאינם יראים גם לא משפט בני אדם וגם כשיראים את אלקים ולא בני אדם ג"כ לא הי' לו ליירא שירצחוהו או שיגזלו את אשתו אבל יראתו היתה על פנים הרביעי שרק ד לא יראו אבל יראו משפט בני אדם שכבר היו גדורים האומות מן העריות מעת המבול כמו שדרשו רז"ל ולכן ייראו משפט בני אדם ליקח אשת איש שהוא דבר שבפרהסיא ונתירא אברהם שמא יהרגו אותה בצינעה שלא ישיגום משפט השופטים על זה ואז יקחו אשתו בפרהסיא כשהיא אלמנה וזה שהשיב אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלקים במקום הזה אבל יראו אותך כי מלך אוהב משפט אתה ולכן יהרגוני בצנעה על דבר אשתי על כן אמרתי אחותי היא ומה שהביאוני ליראה זו הוא מה ששאלו אותי כשבאתי הנה אשתך היא וכי זו דרך שאלה לאכסניא שבא לעיר

כמו שדרשו רז"ל בב"ק ובזה הראה אברהם לאבימלך שמה שהביאו להכחיש שאשתו היא הי' ממה שעבר וממה שירא שעתיד להיות.

ועל פי זה נחקור מה הגיע לשרה לומר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה כי הטעם שפרט הכתוב כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק כנראה לא יספיק להצדקת הזאת לבקש מבעלה בשביל אהבת ממון נסיון גדול כזה לגרש בנו שהוא אחד מעשרה נסיונות שנתנסה בו אברהם הרי כי קשה הי' מאוד ונראה כי כזה כבר הוקשה לרז"ל על כן בקשו טעם אחר לבקשת שרה לא אהבת הירושה לבנה כי אמרו שמה שנאמר שראתה בן הגר המצרית מצחק שהי' נוטל קשתו ויורה בו חצים ואמר הלא מצחק אני ועפי"ז יפורש מה שנאמר כי לא יירש בן האמה הזאת שלא למען יירש יצחק הכל בקשה שרה כן כי אם שיראה שיהרוג ישמעאל ליצחק כי לא יירש שלא רוצה לירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק אלא רוצה לירש הכל לבד אבל יש לבקש טעם על מה יראה שרה שיהרג יצחק אחרי ראתה כי עפ"י גם ניתן לה בן זה לזה מפרש המדרש דרשה צמר ופשתים שראתה לשעבר באדם אב העולם שהי' לו שני בנים הבכור קין והשני הבל ושניהם הקריבו קרבנם קין זרע פשתן כדאיתא בפרקי ר"א והבל צאן וקינא קין הבכור בהבל והרגו על קרבנו אשר על כן אמר הקב"ה ח"ו לא יתערב צמר ופשתים לעולם כדאיתא במדרש והגר היתה מצרית ולקחה לבנה אשה מארץ מצרים כמו דאיתא במדרש זרוק חוטרא לאוירא אעיקרו קאי והיינו ששפחה בנה הולך אחריה ומצרים נקראו עובדי פשתים כדכתיב בישעי' ובושו עובדי פשתים והאבות היו רועי צאן כהבל כמבואר בכתובים וכמו שאמרו בני יעקב רועי צאן עבדיך גם אנחנו גם אבותינו ולזה דרשה וחקרה שרה וראתה כי בן הגר המצרית יתיחס אחר מולדתו מארץ פשתים ובני יצחק הוא הרועה צאן כבשים של צמר ויראה שבהתחברות צמר עם פשתים יצמח הרעה שיהרוג. אוהב הפשתן הבכור לאוהב הצמר הצעיר כמו שהרג קין להבל וזה שאמר המדרש דרשה צמר ופשתים בין יצחק לישמעאל שמצאה בזה התחברות בין צמר לפשתים ולכך יראה שימית בן האמה את בנה יצחק וע"כ בקשה מאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה פירוש הבן שמיוחד אליה להיות מעובדי פשתים וסיים הפסוק ותעש בחפץ כפיה שחפצה נעשה כי הקב"ה הסכים עמה כדכתיב כל חשר תאמר אליך שרה שמה בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע ונתקויים עת לרחק ועת לקרב.

חיי שרה

במדרש ואברהם זקן בא בימים זקן זה קנה שתי עולמות שלשה נכתרים בזקנה ובימים ושלשתן היו ראש לנסיון אברהם ויהושע ודוד אברהם ראש לאבות יהושע ראש למלכות משבט אפרים דוד ראש למלכות משבט יהודה אמר רב אחא יש לך אדם שהוא בזקנה ואינו בימים בימים ואינו בזקנה אבל כאן זקנה כנגד ימים וימים כנגד זקנה עכ"ל וצריך ביאור מה זה בזקנה ובימים גם מה שאמר ר"א שיש בזקנה ואינו בימים בימים ואינו בזקנה היאך יתכן זה אכן יפורש אמר (משלי ט') עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא וי"ל אם כוונת הפסוק שבשכר מצות צדקה ימצא זקנה ושיבה הלא הרבה מצות יש שמאריכים ימים ויש לבאר ע"פ מה דאיתא בזהר חדש פ' ויצא דניאל אמר ידע מה בחשוכא ונהורא עימי' שרי אע"ג דנהורא עימי' שרי ידע מה בחשוכא וי"ל מה לשון אע"ג דנהורא עימי שרי' וכי בשביל זה לא ידע מה בחשוכא אבל כוונתו דהנה בהנהגת הטבע כשהשלם מנגד לחסר אז החסר יראה את השלם אבל השלם לא יראה את החסר שמי שעומד בחושך רואה למי שעומד באור אבל מי שעומד בצד האור לא יראה מה בחושך אבל בהקב"ה שראיתו נתעלה על ראיית הטבע אינו כן דאף שעמו שרי' נהורא והוא אור העולם עם כל זה ידע מה בחשוכא וכן הענין בעשיר נגד העני העני רואה את העשיר ונושא אליו עיניו אבל העשיר אינו משגיח בעני ורק ע"י צדקה מראה העשיר שהולך בדרך הבורא יתברך אשר אע"ג דעימי' שרי' אור העשירות עם כל זה רואה לעני שעומד בחושך להאיר לו במעט חשכו ע"י צדקה שעושה עמו.

ימי העני נקראו רעים כמאמר בן סירא כל ימי עני רעים וימי הזקנה ג"כ יקראו כן כמה שנאמר בקהלת עד אשר לא יבואו ימי הרעה שדרשו רז"ל אלו ימי הזקנה אכן גם זה רק בבחינת בני האדם אבל מי שהולך בדרך הקב"ה להשגיח על מה שבחשוכא גם לימי זקנה ימצא מעלה וזה פירוש הפסוק עטרת תפארת שיבה שיהא השיבה עטרת תפארת ולא חסרון בדרך צדקה תמצא כמו שהצדקה שבה חונן העשיר לעני ומכבד אותו מאיר חשכו כן השיבה היא עטרת תפארת מאיר בימי הרעה.

אמנם מתי השיבה תפארת ומתי ימי הזקנה רעים יבואר ע"פ המדרש מה בין מיתת נערים למיתת זקנים ר' יהודה אומר הנר הזה בשעה שהוא כבה מאליו יפה לו ויפה לפתילה ובשעה שאינו כבה מאליו רע לו ורע לפתילה רבי אבהו אמר התאינה הזו בשעה שהיא נלקטת בעונתה יפה לה ויפה לתאינה ובשעה שהיא מתלקטת שלא בעונתה רע לה ורע לתאינה אמרו בעל התאינה יודע אימתי שהיא עונתה של תאינה ללקוט כך הקב"ה יודע אימתי היא עונתן של צדיקים להם להסתלק מן העולם ומסלקן הדא דכתיב דודי ירד

לגנו לערוגת הבושם ללקוט שושנים עכ"ל וענין המשלים ובמה נחלק דעת ר"א מדעת ר"י יבואר שלדעת ר"י מי שמת טרם יגיעו ימי הזקנה לעולם רע לו ורע למשפחתו ודימה את האדם לנר שיש בו שמן במדה לדלוק זמן רב וכשדולק עד שיכלא השמן ויכבה מאליו אז טוב לו ולהפתילה שבו דולק הנר אבל כשיכבה קודם כלות השמן אז רע לו ולפתילה כן האדם שניתן לו ע"פ הטבע כח חיות לשבעים או שמונים שנה אם יחיה עד שתכלה העת אז הוא דוגמת הנר שכבה מאליו וטוב לו ולבני משפחתו אבל אם ימות בימי הנעורים אז הוא כנר שנכבה ע"י אחר ורע לו ולבני משפחתו שהוא דבוק בהם כנר בפתילה אבל דעת ר"א אינו כן שהוא מדמה את האדם לתאינה שאין לה עת ידוע לבישול פירותיה כמו שאמרו רז"ל שתאינים אין לקיטתן כאחד שבכל עת שבישל תחת מהתאינים בעץ התאינה יש צורך ללקטה שלא יאכלוה התולעים מה שרע לה ורע לתאינה והבעל תאינה הוא מכיר ויודע אימתי בשלה ומלקט אותה בעתה כן האדם לפעמים בבוקר ימי חייו שכן נקראו ימי הנעורים כבר נתבשל שתיקן הכל מה שצריך לתקן כמאמר הכתוב מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל וכמו שהספיד חכם א' למת בימי נעוריו שהוא יגע בכ"ח שנה מה שלא יגע אחר בשבעים שנה ואדם כזה הוא כתאינה שבשלה בבקר וטוב לו שילקט לכנוס לחיי עד ולכן אין לשער האדם אחר מספר שנות ימי חייו רק אחר מעשיו.

אכן מי שנתברך בזקנה ובימים שקונה שלימות בכל יום מימי חייו ומאריך ימים אז יש לו ברכה מכופלת להוסיף לו זכיות במספר יותר ממה שהוטל עליו לזכות בהם וזה פירש המדרש זקן זה שקנה שתי עולמות שבעוה"ז קונה חיים ארוכים ועם זה קנה לו בעוה"ב זכיות רבות כי יש אדם שהוא בזקנה שקנה לו זכיות להשלים תכלית ביאתו לעולם אבל אינו בימים שמת בימי הנעורים וזה השלים פה חלקו לעוה"ב אבל לא מספר ימיו בעוה"ז ויש להיפוך שחי ימים רבים עד ימי שיבה אבל אינו בזקנה שלא קנה לו זכיות כמדת חיובו אכן בצדיקים האלה אברהם יהושע ודוד שנאמר בהם זקן בא בימים בהם הי' שניהם יחד זקנה כנגד ימים וימים כנגד זקנה שהאריכו ימים והוסיפו זכיות אכן למען לא נחשוב שרק צדיקים הי' כן ולא בשאר צדיקים שלא נכתב בהם כן שלא נאמר רק אברהם זכה לכך ולא יצחק ויעקב וכן בשאר צדיקים לזה מפרש המדרש ששלשתן היו ראש אברהם לאבות יהושע למלכות שבט אפרים ודוד למלכות שבט יהודה לומר שרק באלו מפני שהיו ראשים ותחלה לשלשלת נזכר זה אבל לא נחדל גם מאז לבאים אחריהם להיות גם בהם זקנה ואריכות ימים יחד.

עוד בדרך אחר יש לפרש המדרש יש לך אדם שהוא בזקנה ואינו בימים וכו' עפ"י מה דאיתא עוד במדרש ואברהם זקן ר"י פתח וגם עד זקנה ושיבה אלקים אל תעזבני אמר ר"א לא היא זקנה ולא היא שיבה אלא שאם נתת לי זקנה תן לי שיבה עמה ממי אתה למד מאברהם ע"י שכתוב בו ושמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט זכה לזקנה שנאמר ואברהם זקן עכ"ל והוא תמוה איך מתרץ ר"א הקושיא לא היא זקנה ולא היא שיבה במה שאמר אם נתת לי זקנה תן לי שיבה עמה ואיזה ראי' היא מאברהם ע"י שכתוב בו ושמרו דרך ד' ויש לפרש עפ"י מה שציותה התורה מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ודרשו רז"ל בקידושין מפני שיבה תקום הוא זקן בשנים והדרת פני זקן זה שקנה חכמה ופליגי שם ת"ק ור"י הגלילי לת"ק לא ציותה התורה בקימה מפניו אלא כששני המעלות יחד זקנה וחכמה ולר"י הגלילי גם יניק וחכים מצוה לקום מפניו אבל בזה שווים שמפני זקן עם הארץ אין צריך לקום וידוע שכל מקום שנאמר חכמה הוא חכמת התורה והליכה בדרכיה ובדרך זה יפורש ג"כ עוד בדרך אחר מה דכתיב עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא שר"ל שרק אז השיבה בשנים היא עטרת תפארת שמכבדים בבעליה אם תמצא בדרך צדקה שהולך בדרך ד' לעשות צדקה ומשפט כאברהם דזולת זה השיבה אינה תפארת לבעליה דזקני ע"ה דעתן מתטפשות כדברי רז"ל מדכתיב וטעם זקנים יקח והם ללעג ולבוז וזהו מה שנכפל באברהם זקן ובא בימים שזקן הוא כמו גבי והדרת פני זקן שקנה חכמה ומצות ובא בימים הוא זקנה בשנים וזה מה שמפרש ר"א כפל הלשון ואמר יש לך אדם שהוא בזקנה פירוש שקנה חכמה ומצות ואינו בימים שעדיין לא נזקן והוא אינו מכובד כ"כ כדעת ת"ק דריה"ג ויש בימים שהוא זקן בימים ואינו בזקנה שלא קנה חכמה ומצות והוא ע"ה אבל כאן זקנה כנגד ימים וימים כנגד זקנה שהי' חכם לפי שניו וזקן לפי חכמתו וזה ג"כ פירוש המדרש מה שאמר ר"א עוד לפרש מה שהתפלל דוד גם עד זקנה ושיבה אלקים אל תעזבני שכפל זקנה ושיבה והקשה הלא היא היא ומתרץ שכוונת דוד כמו שדרשו רז"ל מפני שיבה תקום והדרת פני זקן שאמר אם נתת לי זקנה תן לי שיבה עמה שרק על תנאי זה אני חפץ שיבה בשנים דהיינו אריכות ימים עד שיבה אם נתת לי זקנה שאהי' חכם בתורה כי בלא תורה ומצות למה לי חיים ארוכים ומביא ראי' מאברהם שרק ע"י שכתוב בו ושמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט זכה לזקנה כדכתיב ואברהם זקן בא בימים שע"י שזכה לזקנה לקנות חכמה ומצות נחשב לו לברכה שבא בימים שהזקין בשנים שתכלית החיים הוא לסגל מצות שמי שאינו מרבה מצות לא נחשבו ימיו לשני חיים וזה פירוש הפסוק ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים שני חיי שרה דשני חיי שרה מיותר אבל ר"ל שכל קכ"ז שנה של שרה

נחשבו לה לשני חיים שלא עבר יום שלא קיימה בו מצות עד שהי' לה כל יום וכל שנה ימי ושני חיים כי מי שחי ימים רבים על האדמה כל יום שלא פעל בו טוב לא נחשב לו לשני חיי אדם שלא חי כי אם חיי בהמה ולכן גם באברהם נאמר ואלה ימי שני חיי אברהם אשר חי שגם שם אשר חי מיותר ויפורש ג"כ על דרך זה שכל קע"ה שנים אשר חי היו שני חיי אברהם שלא עבר יום שלא החיה את נפשו בקיום מצות ד' ומה שנאמר כן רק באברהם ושרה ולא בצדיקים אחרים אחריהם הוא ע"ד שכתבנו שרק באב ואם הראשונים של ישראל שבהם התחילה שלשלת הקדושה נזכר זה למען נלמוד גם על אחרים כי אם גם בברכה לא נזכר רק אברהם שה ברכו בכל לא נגרעה גם שרה ממנו להיות מבורכת בזקנה ושיבה כמו ששוותה לו בכל.

ועל דרך זה יפורש מה דאיתא במדרש וד' בירך את אברהם בכל ר' יודן ור"נ ר"י אמר שנתן לו נקבה אמר לו ר"נ עיקר ביתו של מלך אין כתוב בו ברכה אלא וד' בירך את אברהם בכל שלא נתן לו בת כל עיקר עכ"ל וצריך ביאור מה לשון עיקר ביתו של מלך וגם מה שסיים שברכה היתה לו שלא ניתן לו בת צ"ב היאך פליגי מהיפוך להיפוך שר"י תשב לו ברכה שהי' לו בת ור"נ חשב לו ברכה שלא הי' לו בת וגם מה שמסיים כל עיקר הוא מחוסר הבנה ויש לפרש דבבבא בתרא (דף קמ"א) פליגי ר"מ ור"י ג"כ בזאת הפלוגתא אם היתה בת לאברהם או לא והקשו התוספ' למ"ד בן נח מותר באחותו למה לא השיא אברהם הבת ליצחק אם הי' לו ותירצו דקטנה היתה ועוד תירצו שלא משרה היתה כי אם מהגר המצרית והנה תירוץ הראשון דקטנה היתה קשה שהרי גם רבקה קטנה היתה שנולדה בעת העקדה ונשאה יצחק כשהיתה בת ג' שנים ואם היתה הבת משרה עכ"פ ג"כ היתה לפחות בת ג' שנים כשהי' יצחק בן ארבעים שהרי בעת העקדה כשנולדה רבקה מתה שרה וצ"ל דהך תירוץ כתבו התוס' למ"ד שהביאו התוס' יבמות (דף ס"א) שרבקה היתה בת י"ד שנה כאשר נשאה יצחק אבל למ"ד שהיתה בת ג' ע"כ צ"ל כתירוצם השני שלא השיאה ליצחק מפני שהיתה בת הגר ובזה יובן דברי ר"נ שאמר עיקר ביתו של מלך אין כתוב בו ברכה שודאי יש לחשוב שמה שנאמר באברהם וד' בירכו בכל הי' שהי' לו בת שלא נחסרה לו גם ברכה זו כדאיתא בב"ב אבל אז לא שוותה לו שרה שהיא עיקר ביתו בברכה ומה שנאמר באברהם שד' בירכו בכל לא יהי' נאמר גם עליה ולכן מפרש אדרבה ברכה היתה לו שלא היתה לו בת כל עיקר שר"ל כל עיקר שאפילו משרה לא היתה לו בת שאם הי' לו בת משרה הי' משיאה ליצחק ולא באה הצדקת רבקה אל ביתו ונשתלשל מזה שגם האמהות רחל ולאה בלהה וזלפה לא נישאו ליעקב שרק ע"י רבקה אמו הלך יעקב לבית לבן לקחת לו משם אשה כמאמר הכתובים

וזה ודאי לברכה לאברהם תחשב שסיבב הקב"ה אשר לו מצעדי גבר כוננו לזווג אמהות הקדושות האלה עם אבות הקדושים להוציא מהם עמודי בית ישראל.

תולדות

בפסוק משא דבר ד' ביד מלאכי אהבתי אתכם אמר ד' ואמרתם במה אהבתנו הלא אח עשו ליעקב ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי ויש לתמו' וכי אין מענה על השאלה במה אהבתנו רק מה שאהב הקב"ה ליעקב ושנא לעשו והלא אין מספר לנסים ונפלאות שעשה לישראל ושבהם הראה להם אהבתו ואיך יפקרו לומר במה אהבתנו אכן יבואר על פי מה דאיתא במדרש ילקוט אהבתי אתכם אמר ד' אמר ר"ש בן לוי בשלשה לשונות חבב הקב"ה לישראל בדביקה בחפיצה ובחשיקה בדביקה שנאמר ואתם הדבקים בד' אלקיכם בחשיקה שנאמר חשק ד' בכם בחפיצה שנאמר ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם לי ארץ חפץ ואנו למדין אותו מפרשתו של שכם בדביקה ותדבק נפשו ובחשיקה שכם בני חשקה נפשו בבתכם בחפיצה כי חפץ בבת יעקב עכ"ל בביאור דברים האלה יש לומר דהחילוק בין ג' לשונות של חבה ואהבה הוא דחשק יקרא הנטי' אל הדבר אשר ישתדל להשיגו טרם השיגו. דבק יקרא אחר שהשיגו כי אז דבק הדבר בו ולזה מביא ראי' לדביקת הקב"ה בישראל ממה דכתיב ואתם הדבקים בד' אלקיכם שאם לא שהקב"ה דבק בישראל לא יצדק לומר שהם דבקים בו שדביקה צריכה להיות משני צדדים. חפץ הוא אחר שהשיגו ודבק בו שהי' בו מגמתו וחפצו כי לפעמים אחר שחשק אדם לדבר והשיגו ודבק בו לא ימצא חן בעיניו וימאס בו לכן לא תושלם אות האהבה כי אם ע"י שימצא חפץ לבבו בו אחר שהשיגו ולזה מביא ראי' ממעשה שכם ששם נאמרו שלשה לשונות הללו שדבק בבת יעקב וחפץ בה אבל כשחמור בא אל יעקב אמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם הזכיר לשון חשק שלא רצה לגלות להם שיודע שכבר אנס בנו אותה כי אם כאילו עומד בתחלת אהבתו לחשוק בה למען אחרי זה ידבק בה: ושלשה עניני אהבה הראה הקב"ה לישראל שחשק בהם בעוד עמדו לו ממרחק ולא קיבלו תורתו עוד ודבק בהם בימי משה אחרי שקבלו תורתו ונהיו ממלכת כהנים וגוי קדוש וחפץ בהם שמצא בהם קורת רוח אחרי דבקו בו ומה שחשק הקב"ה בישראל טרם נעשו לעם הראה ביעקב כי האבות סימן לבנים. בזה יבואר מאמר ר"י ב"ב דף ט"ז חמש עבירות עבר אותו רשע באותו יום בא על נערה המאורסה דכתיב ויבא עשיו מן השדה וכתיב כי בשדה מצאה והרג את הנפש כתיב הכא והוא עיף וכתיב כי עיפה נפשי להורגים וכפר בתחיית המתים דכתיב הנה אנכי הולך למות וכפר בעיקר שנאמר למה זה לי

וכתיב זה אלי ואנוהו וביזה את הבכורה דכתיב ויבז עשיו את הבכורה עכ"ל בעבירות הללו אנו מוצאים הליכת החוטאים ממדריגה למדריגה עד שאול תחתית בתחלה מבזים את התורה ומואסים בה ועי"ז ממיתים את נפשם שנעשים רשעים שבחייהן קרויין מתים וכדי שלא יעלה מורא בלבבם שיהיו עתידים ליתן דין וחשבון על מעשיהם ולא יזכו לתחיית המתים ולעוה"ב כופרים באמונת השארת הנפש אחר המות ולמען לא יעלה מורך בלבבם שהקב"ה משגיח על מעשיהם וידונם עליהם בעוה"ז כופרים בעיקר ואומרים לית דין ולית דיין ומשפרקו כל עול אמונת ישראל מחשיבים להם חרפה להקרא בשם יהודים והנה התורה נקראה נערה המאורסה לישראל וכשהפושעים מבזים אותה הוא כאילו כבשו נערה המאורסה וחשבו אותה כזונה וכשמאבדים את נפשם נעשים רוצחים וכשכופרים בהשארת הנפש כופרים בתחיית המתים וכשכופרים בהשגחת הקב"ה באמרם לית דין ולית דיין כופרים בעיקר וכשמחשיבים שם יהודים להם לחרפה ומרחיקים אותו מבזים את הבכורה שהקב"ה אמר בני בכורי ישראל והי' עשיו ראש החטאים סימן בתחלת ימי חייו לכל הבא אחריו: וכמו שהי' עשיו סי' לרעה כן הי יעקב סימן לטובה לצדיקים שבדורות הבאים ולזרעו אחריו.

ובזה יפורש מאי דכתיב ישעי' כ"ט לכן כה אמר ד' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי ויקדישו את קדוש יעקב ואת אלקי ישראל יעריצו בפירוש הפסוקים יש לומר כי הנה מעשה קנין הבכורה הוא בפי הפושעים דופי בתמימות וחושבים אותו לרמאי שדחק אחיו כשהי' רעב למכור לו משפט הבכורה היקר בעיניו בנזיד עדשים אבל תיפח רוחם הכחישו כי שופט הארץ לא יתן חן לאיש מרמה ועולה והלא הקב"ה הסכים עם הבכורה שקרא לישראל בנו בכורו וכחישת טענותם מבואר במדרש הן במה שאמרו כי על שנדחק עשיו ברעב מכר הבכורה והן במה שאמרו שהי' משפט הבכורה יקר בעיניו דאיתא במדרש ויבז עשיו את הבכורה מה בזה עמה תחיית המתים בזה עמה שנאמר בבוא רשע בא גם בוז שבא הוא וביזיונו עמו ועם קלון חרפה שנתלוה עמו קלונו של רעב ואין חרפה אלא רעב שנאמר ולא אתן אתכם עוד חרפת רעב בגוים עכ"ל דברי המדרש ובפרט מה שאמר בא הוא ובזיונו עמו ומה שאמר שנתלוה עמו קלונו של רעב יש לפרש שבא בזה המדרש להכחיש טענת הפושעים ואמר שכבר כפר עשו בתחיית המתים טרם מכר הבכורה ולכן כשבא ליעקב עוד טרם ביקש יעקב ממנו למכור לו בכורתו ביזה הבכורה ומה שנאמר ויבז עשיו את הבכורה לא להשקיט נערו על שהוצרך למכור מה שחביב בעיניו כי כבר כשבא בזיונו בא עמו כדכתיב בבוא רשע בא גם בוז

וגם שלא להאמין שמפני אונס הרעב מכר בכורתו לזה נאמר עם קלון חרפה שנתלוה עמו קלונו של רעב שאם יצדק לקרוא הרעב חרפה אין זה הרעב שעל פי הטבע כי איך יהי' חרפה לאדם מה שהטבע הבורא בנפשו אבל חרפה יקרא התאוה יתירה שאינה רעב של טבע כי אם כמו שנאמר במתאוננים התאוו תאוה וזה החילוק בין רעב רשע לרעב צדיק ועל זה נאמר צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר כמו שפירש האלשיך שלרשע תחסר בטן כשמילא בטנו לשובע מבקש עוד בטן למען מלאו עוד ורעב כזה שאינו תביעת הטבע וראי הוא חרפה לאדם וזה הי' קלונו של עשיו שלא לשובע נפשו אכל כי אם על דרך ובטן רשעים תחסר כמו שאמר הלעטני נא מן האדום האדום הזה ולכן לא בלבד שלא על דרך אונס כי אם על דרך ביזוי מכר את הבכורה כי אם גם לאחר שמכר רצה לרמות ליעקב. על דרך זה יבואר מה דאיתא במדרש ויאכל וישת הכניס עמו כת של פריצים אמרין ניכול מדידי' וניחוך עליו ורוח הקודש אמר ערוך השלחן צפה הצפים קמו השרים זה מיכאל וגבריאל משכו מגן כתבו שהבכורה ליעקב תנא בר קפרא ולפי שהיו מצחקים הסכים הקב"ה וקיים הבכורה ליעקב דכתיב בני בכורי ישראל עכ"ל בפירוש המדרש י"ל דהנה יעקב הכיר שהבכורה היא דבר יקר מאוד אם יסכים הקב"ה עמה ולכן למען לא יחזור עשיו מהמכירה ושתהי' מקויימת על פי דין התורה אמר מכרה כיום שדרשו רז"ל שתהי' מכירה מפורסמת ולזה ביקש מעשו שיביא עדים שיעידו על דברי המכירה ומספר המדרש שהכניס עמו כת של פריצים שאמרו נאכל משלו כאילו אנחנו עדים נאכל בשכרינו ואחרי זה נצחק עליו ולא נעיד אבל הקב"ה רצה שתהי' המכירה עפ"י דין התורה ולכן שלח מלאכי מרום להיות שני עדים על המכירה וזה מפרש הפסוק ערוך השלחן לפני הפריצים צפה הצופים שראו המכירה אבל נתכוונו שלא להעיד ולכן קמו השרים שבאו שרי קודש מיכאל וגבריאל להעיד שהבכורה ליעקב אכן אם הפריצים הפסולים לעדות או אפילו רק א' מהם הי' מתכוון להעיד אז היו פוסלים לעדות הכשרים כדאמרינן במכות דף ו' אפילו היו מאה עדים ונמצא א' מהן קרוב או פסול עדותן בטלה אבל נאמר שם במה דברים אמורים שהיו מתכוונים להעיד ולכן אחרי שכולם היו מצחקים ולא נתכוונו להעיד נשאר עדות הכשרים וזה דתני בר קפרא לפי שהיו מצחקים הסכים הקב"ה וקיים הבכורה ליעקב דכתיב בני בכורי ישראל ועל כן מי שמחרף ליעקב אודות קנין הבכורה מחרף עושהו להצור תמים פעלו צדיק וישר.

אמנם למה באמת חפץ הקב"ה בקיום מכירת הבכורה ליעקב הוא מפני שגלוי לפניו שזרעו של יעקב יהיו לו ממלכת כהנים וגוי קדוש מה שבהיפוך הי' בזרעו של עשיו.

והנה שם יעקב הי' בפי עשיו לגנאי כמו שאמר לאביו הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים ואם כי אין זה אמת כי יעקב נקרא על שם וידו אוחזת בעקב עשיו כאשר העיד הכתוב עם כל זה הפושעים והפריצים אשר היו ידם עם עשיו וכן ההולכים בעקביהם בכל דור ודור מחזיקים בזה כי נקרא יעקב על אשר רימה את אחיו וזה פירוש הפסוק לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו שלא יהי' לו עוד בושה בשם יעקב כאילו על דרך רמאות לקח הבכורה כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי ויקדישו את קדוש יעקב שאפי' הקב"ה קרא שמו הקדוש על שם יעקב וזה ראי' שעל פי חפצו ורצונו הקדוש לקח יעקב הבכורה באשר ילדיו הם לו ממלכת כהנים המקדישים ומעריצים את שמו הגדול ולכן רק לו יאות הבכורה.

ובזה יבואר גם הפסוק במלאכי ואמרתם במה אהבתנו כי אם אמנם ביארנו שהשלשה לשונות חשק דבק וחפץ שלשתן שוין בזה שמורים על האהבה לדבר האהוב רק שנבדלו במה שחשק הוא האהבה להדבר טרם השיגו ודבק הוא בעת השיגו וחפץ הוא לאחר שהשיגו עם כל זה יש הבדל רב בגדר האהבה ביניהם כי מי שאוהב דבר ונהנה באהבה בו אין האהבה שלימה להדבר האהוב כי אוהב את עצמו ע"י התענוג שנהנה באהבה אכן מי שחשק לדבר טרם השיגו עוד זה מורה האהבה שלימה להדבר האהוב באשר הוא עוד לא התענג בו וזהו החילוק בין אהבת הקב"ה לישראל ביעקב טרם היה לאיש צדיק תמים ובין אהבתו לישראל אחר נהי' לו לעם קדוש כי ע"י חשקו ביעקב הראה אהבתו שלימה לישראל באשר הוא עוד לא נהנה מהם אחרי עוד לא היו וזה מאמר הכתוב ביד מלאכי אהבתי אתכם אמר ד' ואמרתם במה אהבתנו פירוש במה הראית לנו אהבתך הלא התענגת בעבודחינו ואם גמלת לנו טוב וחסד אין זה אות אהבה לנו רק כאדון שנהנה מעבודת עבדו ומשלם לו שכרו ובמה נכיר אהבתך לנו ע"ז משיב הקב"ה הלא אח עשו ליעקב נאום ד' ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי הלא שניהם היו בני אברהם ויצחק שווים בתולדחם ועם כל זה אהבתי את יעקב ואת עשו שנאתי בעוד שניהם לא עבדו לי כי ביום מכירת הבכורה שניהם היו רק נערים בני י"ד שנה ועם כל זה אהבתי את יעקב בעבור זרעו אחריו וכי יש אות גדול מזה שחשקתי בכם והראתי לכם אהבתי עוד טרם הייתם לי לעם מקיימי מצותי. ואחרי ביארנו שנתן הקב"ה אות אמת שלא להכחיש כי לא בזה ולא שיקץ מעשה יעקב בלקיחת הבכורה אין צריך להראות שגם בלקיחת הברכה לא רימה יעקב לעשו כאשר אמר ויעקבני זה פעמים וגו' ועתה לקח גם ברכתי כי הלא הברכה אינה רק תפלה לאדון הברכות שיקיימם ואם לא חפץ בברכה הלא ירחיק אותה מן המתברך ומה גזל יעקב מעשו אם לא ירצה הקב"ה בברכה:

אכן עוד יש להמליץ בעד יעקב נגד ההופכים טוב לרע ורע לטוב במה האומרים שרימה ללבן כאשר העיד הכתוב ויקח לו יעקב מקל לבנה וגו' למען ילדו הצאן עקודים נקודים וברודים והנה אמת שלבן רימהו בתחלה כמו שאמר ויחלף את משכרתי עשרת מונים וכתיב עם עיקש תתפל אכן אם בזה יסכר פי דוברי שקר נגד יעקב עם כל זה יתמה על איש תמים כמוהו למה לו תחבולה זו ולמה לא בטח בד' עושה משפט לעשוקים והרמב"ן כתב בפסוק ויהי בעת יחם הצאן ואשא עיני ואראה בחלום שהקב"ה הגיד לו כי רואה החמס שעושה לו לבן להחליף את משכרתו ויעשה הנולדים כמראה אשר יצטרך אליו יעקב ומכאן ואילך לא יעשה יעקב מקצות כי בוטח בד' ישגב עכ"ל אכן לענ"ד לא יספיק זה להמליץ בעד יעקב שהי' צריך התעוררות למדת הבטחון ע"י החלום. גם בפסוק אנכי האל בית אל כתב הרמב"ן כי מראת החלום מהעתודים שסיפר יעקב לנשיו ומאמר שוב אל ארץ מולדתיך לא בעת אחד היו כי מאמר שא נא עיניך וראה העתודים הי' בהיותו עובד את לבן באחת מהשנים הראשונות ומאמר שוב אל ארץ מולדתיך הי בעת הנסיעה עכ"ל וגם בזה תימה למה לא סיפר יעקב אז החלום העתודים לנשיו כשראה אותו ומה צורך לזה עתה בעת שרצה ליסע ולכן לענ"ד י"ל היפוך מהמפרשים שפירשו שבתחלה שם יעקב המקלות ואח"כ בא לו המראה בחלום שלא כן הי' כי אם כשראה השופט אמת כל אשר לבן עושה ליעקב ויעקב בטח ביוצרו שעושה משפטו וסבל הכל ועבד ללבן באמונה אף שרימה אותו פעם אחר פעם אז עשה לו הקב"ה על דרך נס שהביאו המלאכים העתודים מעדר לבן לעדר יעקב כמו שכתב רש"י עפ"י המדרש והראה כן ליעקב בחלום להודיעו כי הוא לו למחסה ולישועה אבל מדת הצדיקים היא שלא רוצים להטריח לבוראם לעשות נס בשבילם כמעשה דר"י בן דורמסקית במסכת תענית שקלל לבנו על שהטריח לבוראו לעשות נס להוציא תאנים שלא בעתם ולכן רצה יעקב להשיג על דרך הטבע מה שעושה לו הקב"ה ע"י נס ושם המקלות ברהטים בעת יחם הצאן לבל יצטרך עוד לנס של העתודים ועפי"ז לא עשה יעקב בזה תחבולה ורמאות אלא אדרבא רצה להשלים רצון הקב"ה והנה מרוב ענוותנותו לא ספר יעקב לשום אדם וגם לנשיו מה שחננו הקב"ה והראו בחלום אך עתה שהוצרך לפייסם לברוח עמו והקדים להם ואביכם התל בי והחליף את משכרתי לבל יאמרו הלא גם אתה ניהגת ברמאות נגד אבינו להשים המקלות לזה סיפר להם עתה החלום שהי' לו בשנים הראשונים איך הראה לו הקב"ה היותו בעזרו ע"י נס ורק באשר לא חפץ להטריח לבוראו השלים רצון הקב"ה ע"י הטבע בשים המקלות ברהטים ולכן נקי התנהגות יעקב נגד עשו ולבן מכל סיג כאשר יעיד אהבת אוהב אמת וצדק אליו.

ויצא

במדרש והנה ד' נצב עליו ר' חייא רבא ורבי ינאי חד אמר עליו על הסולם וחד אמר עליו על יעקב מן דאמר על הסולם ניחא אלא למ"ד על יעקב מי מתקיים עליו אמר ר' יוחנן הרשעים מתקיימים על אלקיהם שנאמר ופרעה חלם והנה עומד על היאור אבל הצדיקים אלקיהם מתקיים עליהם שנאמר והנה ד' נצב עליו עכ"ל וצריך ביאור מה הוא הקושיא מי מתקיים עליו ואם יש קושיא איך מתרצה ר' יוחנן ויש לומר דהוקשה לו כיון דמראת הסולם מורה החיבור שבין שמים לארץ כדכתיב סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה ואם כי הקב"ה מקומו של עולם ומלכותו בכל משלה עם כל זה צימצם שכינתו בשמים כדכתיב ד' בשמים הכין כסאו וכתיב השמים שמים לד' ולכן אם נצב עליו מורה על הסולם ניחא כיון שראש הסולם מגיע עד השמים אבל למ"ד יעקב הוקשה לו מי מתקיים עליו דאיך יתכן שד' נצב על אדם בארץ לזה מיישב ר"י אמת כי הרשעים מתקיימים על אלקיהם שהם גבוה מהם כדכתיב ופרעה חלם והנה עומד על היאור מפני שהם חיים ואלקיהם דוממים אין רוח חיים בהם אבל הצדיקים נקראו כסא ד' כמו השמים ושכינתו מרחפת עליהם ולכן יתכן לומר והנה ד' נצב עליו על יעקב.

ומה ענין שה' נצב על יעקב יפורש ע"פ המדרש עולים ויורדים בו ר ברכיא אומר עולם ושליש עולם הראה לו עולים אין פחות משתים ויורדים שנים ומנין שהמלאך שלישו של עולם שנאמר וגויתו כתרשיש עכ"ל והוא תמוה מה ענין עולם ושליש עולם לרוחב הסולם ואם גויתו כתרשיש כתיב ותרשיש שליש העולם הוא מה ענינו זה למראה של סולם מה לי אם שליש העולם אם פחות או יותר וגם מה ענין עולים שנים ויורדים שנים אמנם יבואר כי הנה כבר אמרו הקדמונים שהסולם רמז להר סיני שעליו ניתנה התורה כי סלם מספרו סיני והנה התורה נגמר ע"י ארבע דברים שהם אמונה רצון מעשה הבנה. בתחלה וזה הוא יסוד התורה צריך להאמין שהתורה והמצוה ניתנו מפי הבורא ושעל האדם חוב לקיימם ועל יסוד הזה נבנה הרצון שירצה האדם לעשות המצות כמצווה עליו ואמנם הרצון לבד לא יספיק אם לא ישלימו המעשה של המצוה ואחר שקיים המצוה חובה על האדם ללמוד ולחקור ולדרוש עד מקום ששכלו מגיע להבין טעמי התורה וזה נעשה כתר לאבותינו בעת קבלת התורה שאמרו נעשה ונשמע כדאמרינן שבת פ' ר' עקיבא שאמר הקב"ה מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשים בו שנאמר עושי דברו לשמוע בקול דברו דהיינו שבתחלה עושים דבר ד' מבלי לחקור למה ומה ואחרי זה משתדלים להבין דהיינו לשמוע בקול דברו וכן ישראל הקדימו נעשה לנשמע: והנה הארבע דברים שעל ידם האדם משלים חקו בתורה ובמצות נתחלקים לשני חלקים שנים

מהם משכנם למטה ועולים למעלה ושנים מהם באים מלמעלה למטה. האמונה צריכה שתשתרש למטה בלב האדם מבלי סיוע מלמעלה כמו שאמרו רז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים וכן הרצון לקיים התורה והמצות ישתרש באדם לבד מבלי סיוע מלמעלה כדאמרינן שם צדיק ורשע לא קאמר שאין הקב"ה מטביע בלב האדם הרצון לעבדו אם לא נובע מעצמו שם אבל אחר שהרצון באדם מטהרו על זה נאמר הבא לטהר מסייעין לו וביותר ביארו רז"ל באמרם סוכה (דף נ"ב) היצה"ר מתגבר על האדם בכל יום ואילמלא הקב"ה עזרו לא יכול לו וכן ההבנת התורה באה לאדם כפי ערכו בקדושה מלמעלה כדכתיב מפיו דעת ותבונה ובזה מתבאר שהאמונה והרצון עולים מלמטה למעלה ואז באים סיוע המעשה וההבנה מלמעלה למטה: ועוד יש חלוק אחר בין הארבעה אלו ששלשה מהם שהם האמונה והרצון והמעשה נשלמו בעוה"ז כמו שאמרו רז"ל באבות יפה שעה אחת בתורה ובמצות בעוה"ז מכל חיי העולם הבא אבל ההבנת התורה לא בלבד שאינה נגמרת בעוה"ז אלא העיקר הוא בעוה"ב שכל זמן שהאדם חי בגוף עכור פה לא יבוא בסוד ד' עד יזכה לעוה"ב לחזות בנועם ד' ולבקר בהיכלו.

והנה הכחות שבעולם נקראים בשם מלאכים כמו שאמרו רז"ל אין לך עשב מלמטה שאין לו מלאך מלמעלה שהוא הכח המחייהו וגם קיום התורה והמצוה נקראים מלאכים כמו שאמרו רז"ל מכל מצוה נברא מלאך המלווה לאדם ונעשה לו סניגור בכסא ד' גם מבואר שהעולם נכלל בהתורה שבתורה נברא העולם כדכתיב ואהי' אצלו אמון וזה פירוש המדרש המלאך הוא שליש העולם ש"רל שהמלאכים הם כוחות הקדושה שכוללים קיום התורה הם שלשה וא"כ כל אחד הוא שליש שמשלימין התורה שהיא תבנית העולם בכח האמונה והרצון והמעשה אכן המלאך שהוא כח הבנת התורה עודף על העוה"ז כדכתיב על התורה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים וזה פירוש המדרש שהראה הקב"ה ליעקב איך על הסולם שהיא משל הר סיני שבו תנתן תורה לישראל עולים ויורדים ארבע כחות בדוגמת מלאכים שנים עולים שהם האמונה והרצון שבאים מלמטה ושנים יורדים שבאים לסייע מלמעלה למטה והם מעשה מצות התורה והבנת טעמיה ובזה הסולם רוחב שליש יותר מן העולם שהכח האחד שהוא הבנת התורה רק נקשר פה בארץ אבל משכנו הוא חוץ לגבול הארץ ועל כולם מרחף השגחת הקב"ה שבוחן לבבות על האמונה ועל הרצון ורואה המעשה ונותן חכמה ותבונה ובזה הקב"ה עומד על הצדיק להצדיק מה דכתיב והנה ד נצב עליו: ובזה יבואר מה שאמר הנביא הושע ויברח יעקב שדה ארם ויעבוד ישראל באשה ובאשה שמר ובנביא העלה ד' את ישראל ממצרים ובנביא נשמר הכעיס אפרים תמרורים וגו' שלכאורה הוא מחוסר הבנה

מה שהקדים הנביא בדברי תוכחתו לאפרים מעשה ויברח יעקב וגו' וגם מה המשך יש לזה עם בנביא העלה ד' את ישראל ממצרים אבל י"ל דידע הנביא טענת ישראל על תוכחתו למה לא מקיימים מצות ד' שכבד עליהם עול המצות שקרא גם התורה עבדות כדכתיב כי לי בני ישראל עבדים ועוד הי' להם טענה נגד יעודי הפורענות שהתנבא עליהם שיבואו לא יחזרו למוטב כי הלא יוצאי מצרים נסו להקב"ה עשר פעמים ומרו דברו ועם כל זה הי' בקרבם שוכן בתוך טומאותם לא הסיר מהם ענני כבוד ועמוד אש והמטיר להם המן יום ביומו אבל לקושיות האלו יש תרוצים כזה שידוע האומן שלוקח לו נער ללמדו אומנות טרם למד עבודתו קשה לו מאוד כאמרם כל התחלות קשות וכבד עליו האומנת באשר עוד לא ניסה בו אמנם אחרי הרגיל עצמו בהאומנת אשר למד נקל לו ולא יחשוב לו העבודה קשה יותר ממה שהיא גם להאומן עצמו וזה רמז לנו התורה ביעקב בתחלה אמר לו לבן ועבדתני חנם שהוא כמו ועבדת לי וכן אמר יעקב אעבדך שבע שנים שהוא לשון אעבוד אותך מפני שיעקב איש תם יושב אהלים מנעוריו לא הי' רגיל בעבודות שביקש לבן ממנו אכן אחרי רימה אותו לבן רצה לחנוף לו ולומר שיקל ממנו העבודה ואמר מלא שבוע זאת וניתנה לך גם את זאת בעבודה אשר תעבוד עמדי לא אמר אותי אלא עמדי דהיינו בשוה לי ואחרי הורגלת שבע שנים בעבודה לא יקשה בעיניך עוד כאשר לא יקשה גם לי אשר אעבוד בשוה לך ובזה יש תירוץ על הקושיא הראשונה דאמת כאשר יצאו ישראל ממצרים הוקשה עליהם עול המצות ביותר באשר עוד לא הורגלו בו אבל אחרי הורגלו שנים רבות במצות ומה גם הדורות הבאים אינם עוד בגדר עבדים כעבד עובד לאדונו כי אם כעבדי המלך שעובדים אותו בכבוד בהיכלו וגם על הקושיא השני' יש תירוץ על ידי זה שמי שמושך העגלה מלמטה לראש ההר כמה יגיעות צריך ליגע עד הביאו אל תכליתו ולכן אם לפעמים ייעף וייגע ויסרב יש לו התנצלות כי התמרמר רוחו ביגיעתו אבל כשהגיע העגלה לראש ההר אז אבן קטון שיושם אד האופנים יספיק להחזיקו לבל יהי' נסוג אחור ומי שדחקו למטה יענש בעונש גדול כי אין לו התנצלות על עון זה כן הענין בישראל שהיו משוקעים שתי מאות שנים בטומאות מצרים והי' להם יגיעה רבה לעלות אל מדריגת קדושת ד' שאפילו מלאך לא הי' לו כח להוציאם עד שהקב"ה בכבודו ובעצמו ע"י נביאו משה הי' צריך להוציאם ולכן בארבעים שנה שהלכו במדבר גם כשנסוגו לפעמים אחור לא היו ראויים כל כך לעונש אבל אחרי שעלו בקל היו יכולים לשמור עצמם לבל יסוגו אחור ולכן כשחטאו אחרי באו לארץ בימי השופטים ובימי המלכים הביא הקב"ה עליהם כל יעודי הפורענות שהתרה בהם וזה פירוש הפסוקים כשרצה הנביא להוכיחם לבל יאמרו כבד עלינו עול

המצות ולא נוכל לסבול עבדות קשה לזה הקדים ויברח יעקב שדה ארם ויעבוד ישראל באשה ובאשה שמר יאמר ראו מה שנאמר באביכם יעקב כשברח לשדה ארם בתחלה באשה ראשונה שלקח נאמר בו ויעבוד ישראל באשה אבל באשה שנית לא הי' עוד בגדר עבד כי אם בגדר שומר כמו שאמר יעקב ארעה צאנך אשמור שלא הוקשה לו עוד העבודה (ואם כי אמר ללבן עבדתיך ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך לא אמר לשון עבודה רק באשר שלא רצה לחלק בין אשה לאשה נגד לבן ולומר שהוקלה לו העבודה בשני) וזה יהי' גם אות לכם שרק באבותיכם שלא הורגלו עוד בעבודת ד' הי' עבודה אבל לכם נקל מאוד לשמור מצותיו ומה גם שהוא בעזריכם ונגד הטענה השנית למה לא הסיר הקב"ה ישועתו גם מיוצאי מצרים וענש אותם בהעונשים שיעדת עלינו אמר להם הושע ראו החילוק אז בנביא העלה ד' את ישראל ממצרים שקשה מאוד להם העלי' עד שהקב"ה בעצמו באמצעות נביאו משה העלה אותם ממצרים ולכן אם לפעמים לא שמעו לדברי הנביא לא היו ראויים כל כך לעונש אבל משעלו מטומאת מצרים לסוף ארבעים שנה שאמר להם משה ואתם הדבקים בד' אלקיכם חיים כולכם היום לא היו צריכים רק שמירה ע"י נביא ששלח להם לבל יסוגו אחור כמשל העגלה אחר שעלה לראש ההר שבקל נשמר לכן עתה אם הכעיס אפרים תמרורים ראויים לעונש ולא יאבה ד' סלוח להם.

ועל דרך זה עוד הוכיח אותם הנביא הושע ואמר להם שחתך ישראל כי בי בעזרך והלשון קשה כי הל"ל כי אני בעזרך או כי בי עזרך אבל יפורש דכשחטאו ישראל בעגל התפלל משה זכר לאברהם ליצחק וליעקב אשר נשבעת להם בך ודרשו רז"ל במדרש לא נשבעת להם בדבר שהוא כלה לא בשמים ולא בארץ לא בהרים ולא בגבעות אלא בך שאתה קיים ושבועתך קיימת לעולם שנאמר בי נשבעתי נאום ד' וצריך ביאור לאיזה ענין הזכיר משה זה שהקב"ה נשבע לא בדבר כלה כי אם בו וכי דבר ד' לא יקום גם אם לא נשבע ומה לי אם נשבע בדבר כלה או לא כלה אכן יבואר זה עפ"י מה שכתב הרמב"ן בפסוק בי נשבעתי נאום ד' כי יען אשר עשית את הדבר הזה גם מתחלה הבטיחו כי ירבה זרעו כככבי השמים וכעפר הארץ אבל עתה הוסיף לו יען אשר עשית את המעשה הגדול הזה שנשבע בשמו הגדול וכו ושיירש זרעו את שער אויביו והנה הובטח שלא יגרום שום חטא שיכלה זרעו או שיפול ביד אויביו ולא יקום והנה זו הבטחה שלימה בגאולה העתידה לנו עכ"ל והיוצא מדברים אלו שעל ידי נסיון העקדה זכה אברהם לזרעו ההבטחה הגדולה אשר לא היתה לו עד כה כי בכל הברכות שנתברך היו על תנאי כדכתיב כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ד'

צדקה ומשפט למען הביא ד' על אברהם את אשר דיבר אליו מכלל דאם לא ישמרו דרך צדקה ומשפט לא יקויימו בהם הברכות של אברהם אבל עתה נשבע הקב"ה בו שכמו שעצמו בכבודו לא ישתנה לעולם כן לא ישתנה הברכה שנתברך אברהם בשביל זרעו: וזהו מה שהתפלל משה כשאמר הקב"ה הרף ממני ואכלם הלא בך נשבעת לא בדבר הכלה שאפשר שיכלו גם הברכות אם לא יהיו ישראל ראויים לכך כי אם בך כמו שאתה לא נשתנה כן לא ישתנו גם ברכותיך ואיך אפשר שיכלו ישראל וזה שהוכיחם הנביא הושע ידעתי שאתה ישראל בוטח בשבועת הקב"ה לאברהם שאמר לו בי נשבעתי שלא יגרום שום חטא שיכלה זרעו או שיפול ביד אויביו מבלי תקומה אבל בטחון זה הי' לך להשחית כי עי"ז שיחת דרכיך ומריח את פי ד' מבלי לירא תוכחתו ויעודי פורענות וזה הפירוש שחתך ישראל כי בי בעזרך תיבת בי שאמר הקב"ה לטובתך ולעזרך הי' לך למשחית תחת אשר הי' לך להודות לו חסיו.

אמנם גם בעת אשר שחתו ישראל דרכם כזה לא פסקה מהם האמונה בהקב"ה כמו שאמרו רז"ל בחגיגה שגם בימי כשלונה של ירושלים לא פסקו מהם אנשי אמונה ובזה יבואר מה שניבא ישעי' הנביא על מלך המשיח והי' צדק איזור מחניו והאמונה איזור חלציו ויש לדקדק הכפל והשינוי בין איזור מתניו לבין איזור חלציו דמצאנו שיאזרו המתנים למען הקל ההליכה שלא ייגע בה כמו שנאמר בישראל ביציאתם ממצרים מחניכם חגורים נעליכם ברגליכם וכן מצאנו איזור חלצים למען הוסיף גבורה להלחם כדכתיב באיוב אזור נא כגבור חלציך וזה שניבא הנביא לחקות ישראל שגם אם לא יעשו רצונו של מקום לא יאחרו פעמי משיח צדקינו לבוא ורק אם ישמרו דרכי ד' לעשות צדק ומשפט ימהר לבוא כדכתיב שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא שצדק ומשפט מקרב הגאולה אכן גם אם לא ישמרו יקיים הקב"ה את דברו הטוב בזכות האמונה בו שלא נפסק ולא יפסוק לעולם מקרב ישראל וזה הפירוש והי' צדק ומשפט יהי' זה למלך משיח איזור מתנים למהר הליכתו וביאתו אלינו ואם לא עם כל זה תהי' האמונה איזור חלציו להגבירו על אויבי ישראל ואויבי ד' לגאלם בעתו על דרך שאמרו זכו אחישנה לא זכו בעתו.

וישלח

במדרש רבה וירא אלקים אל יעקב הה"ד מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים רבי ברכי' בשם ר' לוי אמר משמקים דבר עבדו אין אנו יודעים שעצת מלאכיו ישלים אלא מלאך אחד נגלה על אבינו יעקב ואמר לו עתיד הקב"ה להגלות עליך בבית אל

ולהחליף את שמך ונגלה עליו הקב"ה לקיים דבריו של מלאך ירושלים שכל הנביאים מתנבאים עליה על אחת כמה וכמה שיקיים דברו של נביאיו עכ"ל בפירוש המדרש מה הוקשה לו בפסוק זה יש לומר דיש להבין כיון דמלאכיו הם עבדיו איך חילק בין עבדו ובין מלאכיו ולמה עבדו בלשון יחיד ומלאכיו לשון רבים לזה מבאר שכוון הנביא על מעשה המלאך עם יעקב שהחילוק בין עבד למלאך הוא דעבד נקרא אם עובד שלא בשליחות אבל אם הולך בשליחות נקרא מלאך ולזה משה שנקרא עבד ד' נקרא מלאך בבחינות שליחותו כדכתיב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים שקאי על משה ועל דרך זה גם הנביאים נקראים מלאכים כמה שנאמר ויהיו מתעבים במלאכי אלקים והנה המלאך שאבק עם יעקב ואחרי זה החליף שמו שלא יעקב יקרא כי אם ישראל זה לא הי' בשליחות הקב"ה שאם הקב"ה שלחו למה הוצרך להראות ליעקב עוד ולהחליף שם אבל הנביאים שבשרו לישראל דברי נחמות וטובות הם שנשלחו מהקב"ה וכזה מפרש המדרש הפסוק מקים דבר עבדו אם הקב"ה הקים דבר המלאך שאמר בגדר עבד מבלי שנשלח מהקב"ה בשליחות על זה אשר על כן בפרשה זו לא נקרא מלאך כי אם איש על אחת כמה וכמה שיקיים עצת נביאיו לא בלבד באשר שהם רבים אלא שהם גם מלאכיו שבשרו בשליחתו.

אמנם איזה הצטרפות יש בנביאות המלאך כששינה שם יעקב לישראל ובין הנביאים שהתנבאו על ירושלים יבואר כשנדקדק בפסוק ויאמר אליו מה שמך ויאמר יעקב ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלקים ועם אנשים ותוכל וגו' ויאמר למה זה תשאל לשמי ויברך אותו שם שיש לדקדק מה זה שאלה למה זה תשאל לשמי למה לא ישאל גם יעקב לשמו כמו ששאל הוא ליעקב מה שמך גם בפסוק כשנראה הקב"ה ליעקב בבית אל נאמר ויאמר לו אלקים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא שמו ישראל גם בזה יש לדקדק ששמך יעקב מיותר וגם הקושיא שכבר הקשו המפרשים על מה שנאמר שלא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל שהרי הקב"ה בעצמו קרא שמו עוד יעקב כדכתיב בפ' ויגש ויאמר יעקב יעקב וגם למה באמת לא נשתנה שם יעקב לישראל כמו שנשתנה שם אברם לאברהם מבלי יקרא שם אברם אבל יתיושב בשנדקדק עוד שינוי בין דבר הקב"ה לדבר המלאך שהקב"ה אמר לא יקרא שמך עוד יעקב והמלאך אמר לא יעקב יא יאמר עור שמך ויש לומר שלשם יעקב נתן התורה טעם על ידי שאחז בעקב עשו כדכתיב וידו אוחזת בעקב עשו על כן קרא שמו יעקב אכן עשו הפך שם זה לגנאי שאמר הכי קרא יעקב ויעקבני זה פעמים שכוונתו כמו שפירש האלשיך שאמר ליצחק אם על אחיזת העקב נקרא יהי' שמו עקב לשון עבר

אבל הכי קרא שמו יעקב על העתיד שיעקבני הי' די לרמות אותי פעם אחת אבל הלא עקבני זה פעמים והנה המלאך שהיה שר של עשו חשב ג"כ ששם יעקב הוא שם גנאי על שם העקיבה והרמאות לעשו ולכן חשב לברכה לבשר ליעקב שהקב"ה ישנה שמו לשם ישראל וזה שהקדים לו מה שמך וכשהשיב יעקב אמר לא יעקב יאמר עוד שמך ולכן כששאל יעקב למלאך מה שמך השיב לו למה זה תשאל לשמי הלא בשמי אין גנאי כמו בשמך אכן הקב"ה בשר ליעקב הטוב מזה שלא בשם ישראל לבד אלא גם בשם יעקב נטמן ברכה לו ולזרעו כדאיתא במדרש וידו אוחזת בעקב עשו להורות שלעתיד בסוף הימים יטול המלכות מיד עשו ולכן נקרא בשם יעקב לשון עתיד: והנה החילוק בין אמירה לקריאה מבואר שאמירה הוא בהשמיע קולו לעומד קרוב אליו וקריאה הוא לדבר אל הרחוק ממנו וזה הי' החילוק בין דבר הקב"ה לדבר המלאך המלאך ששמע מאחורי הפרגוד שהקב"ה ישנה שם יעקב חשב שהוא למען הסיר חרפת העקיבות ממנו וישתנה שמו בקרוב ולכן אמר לא יעקב יאמר עוד שמך אבל הקב"ה כוונתו ששם יעקב ישאר עד שתקויים בו שיטול המלכות מעשו לעתיד מה שעומד עוד מרחוק ולכן הקדים לו שמך יעקב שם זה ישאר לך עד שתקויים הוראתו שתיטול ברבות הימים המלכות ואז לא יקרא שמך עוד יעקב לשון עתיד שכבר החזקת בהוראת שם זה כי אם ישראל יהי' אז שמך.

עוד יש לומר בהשינוי בין ברכת הקב"ה לברכת המלאך בשנעיר על מה שנאמר מלאכי ג' אני ד' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם בביאור פסוק זה יש לומר שכבר ידוע מה שכללו המפרשים ובראשם האלשיך בהרבה מקומות שבמקום שנקרא עם ישראל בשם יעקב מורה על הגרועים שבהם ובכל מקום שנקראו בני ישראל הכונה על הצדיקים והחשובים על כוונת כי שרית עם אלקים ואנשים והנה המלאך שהוא שר של עשו כאשר שמע שהקב"ה ישנה שם יעקב לישראל רצה ששם יעקב יבטל לגמרי ועל ידי זה הגרועים שיקראו בני יעקב לא יהי להם עוד זכות אבות כמו בני נח ויכלו ולזה אמר לא יאמר שמך עוד יעקב אבל הקב"ה ברחמיו רצה שכלל בני אברהם יצחק ויעקב לא יכלה ולכן הקדים שמך יעקב שעתה ישאר שמך עוד יעקב עד לבסוף הימים כשיתוקן הכל ולא יהיו עוד גרועים ובינונים כי אם צדיקים אז ישראל יהי' שמך ועי"ז גם הנקראים בני יעקב יהיו נכללים בזרעו וזה שאמר הנביא בשם הקב"ה אני ד' שבכל מקום שכתוב לשון זה ממעט אני ולא מלאך כדרשת רז"ל בהגדה ולזה קאמר אני ד' לא שניתי שם יעקב כמו ששינה אותו המלאך ועי"ז גם אתם בני יעקב שנקראתם בשם יעקב ולא ישראל לא כליתם.

ומה שאמרנו שמלאך לפעמים פירושו מלאך של מעלה ולפעמים שלוח בשר ודם זה מבואר במדרש של פרשה זו וישלח יעקב מלאכים חד אמר ממש וחד אמר שלוחי בשר ודם אמנם צריך ביאור איך יתכן שישלח יעקב לעשו הרשע מלאכים הקדושים בשליחתו אבל יבואר זה בדברי המדרש ויהי לי שור וחמור שור זה יוסף שיצא ממנו יהושע שמכה בעמלק וחמור זה יששכר שיודעים מה הקב"ה עושה בעולמו שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וצאן אלו ישראל שנאמר ואתם צאני צאן מרעיתי ועבד זה דוד שנאמר אני עבדך בן אמתך ושפחה זו אביגיל שנאמר הנה אמתך לשפחה עכ"ל והוא תמוה מה ענין זה להגיד לעשו ולמצוא חן בעיניו ועוד למה פרט יעקב צדיקים אלו דוקא מזרעו להגיד לעשו: עוד איתא במדרש עם לבן גרתי לא נעשתי שר וחשוב אלא גר דבר אחר גרתי תרי"ג מצות שמרתי וגם בזה צריך טעם מה לו להגיד לעשו ששמר תרי"ג מצות הגם שיש לומר שבזה רצה להודיעו שלא יכול לו כי רק כאשר תריד אמר יצחק ופרקת עלו מעל צואריך ואני קיימתי תרי"ג מצות אבל עכ"פ יקשה על מה דכתיב למצוא חן בעיניך היאך עי"ז ימצא חן בעיניו וגם קשה שמפרש"י בחומש נראה ששני דרשות יחד נדרשו גרתי ותרי"ג מצות שמרתי ואם כי גרתי הוא במספר תרי"ג אכתי צריך טעם למה אמר גרתי בהיפוך תרי"ג ואולי בזה י"ל דכבר הקשה הרמב"ן אחר שאבות קיימו את התורה היאך נשא יעקב שתי אחיות ותירץ שרק בארץ ישראל קיימו האבות התורה ולא בחוצה לארץ ולכן כשנקרב לגבול הארץ מתה רחל אכן אכתי יקשה על דרשה זו איך אמר יעקב ששמר תרי"ג מצות בבית לבן הרי אשה אל אחותה לא תקח לא שמר אבל המהרש"א ח"א סנהדרין דף י"ט תירץ על קושית הרמב"ן דלכך נשא יעקב שתי אחיות שכבר לקח רחל קודם לאה על ידי העבודה בקידושי תורה ולאה נשא על פי דיני ב"נ בביאה ולכן שתיהן היו נשיו: ובזה יתיישב דקדוק בפסוק כשאמר יעקב ללבן אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה השיב לו טוב תתי וגו' שבה עמדי דהך שבה עמדי מיותר גם כשאמר לבן ליעקב אחר שנתן לו לאה יעקב למה רמיתני שהשיב לו לא יעשה כן במקומינו לתת הצעירה לפני הבכירה דהך במקומינו מיותר ועכ"פ הי' לו לומר במקומי דאת מי כלל עם במקומינו לשון רבים הן אמת שיש לומר שכיוון לבן בזה עפ"י מה דכתיב ויאסוף לבן כל אנשי המקום ויעש משתה וצריך טעם למה פרט הכתוב שאסף כל אנשי המקום אבל יש לומר שסיפר הכתוב שגם זה מרמאות לבן שאנשי חרן היו אנשים הגונים שלמדו רז"ל מהם המדה לומר על שלא שמע לא שמעתי כמו שפירשו המפרשים במשנה דאבות ואחרי שבני נח מצווין על הדינין נתיירא לבן כשרצה לרמות ליעקב שמיך בבקר בעוד לא נתקררה דעתו יתבע יעקב אותו לדין שרימה אותו ויחזור

לו לאה ויתבע רחל בשכר שבע שנים שעבד עמו ולכן אסף כל אנשי המקום ועשה משתה ונעשו כולם שושבינין ושושבינין פסולים לדין כל שבעת ימי המשתה כדתנן בסנהדרין אוהב זה שושבינו ובזה לא ימצא יעקב דיינים שידונו לו ובתוך כך יתקרר דעתו כדמצאנו דלכך בתולה נשאת ליום הרביעי למען ביום החמישי ישכים לב"ד אם יש לו דין בעוד שלא נתקרר דעתו ולכן אמר לא יעשה כן במקומינו לשון רבים שהי זה במעמד כל אנשי המקום שיעידו שכן הוא אבל עוד יש לומר מה שדייק במקומינו שידע לבן כשיאמר יעקב שנתן לו לאה תחת רחל מפני שאיסור הוא במקומו לתת הצעירה לפני הבכירה ישיב לו יעקב מה לי בחקי מקומכם אני פה גר ולא אקבל חקכם ומנהגכם ועל כן הקדים לו לבן מיד כשאמר לו טוב תתי אותה לך שבה עמדי ונתכוון בזה לומר לו לא תהי' גר אצלינו אלא תושב ולכן כאשר צעק יעקב שרימה אותו השיב לו לבן לא יעשה כן במקומינו לתת הצעירה לפני הבכירה במקומינו דייקא הלא מקומי גם מקומך שאתה תושב אצלינו ולכן ע"כ צריך אתה לקבל עליך חקי מקומינו כן הי' טענת לבן אבל באמת זה אחת מדרכי הרמאות שלו שמעולם לא נתרצה יעקב להיות תושב בחרן כי אם לשוב לבית אביו.

והנה אם באמת היתה טענת לבן טענה שאי אפשר לתת הצעירה לפני הבכירה אז לא הי' אפשר שישא רחל קודם לאה וא"כ קדושי רחל הי' בטעות ולא שייך תירוץ המהרש"א על מה שנשא רחל אחר לאה אבל אחרי שיעקב לא הי' תושב ולא הי' צריך לקבל חקי המקום בחרן הי' קדושי רחל קדושין באמת ועי"ז לא נשא ברחל אשה אל אחותה וכתירוץ המהרש"א וזה הפירוש עם לבן גרתי שלא הייתי תושב אצלו כי אם גר ועי"ז תרי"ג מצות שמרתי שלא עברתי על איסור ואשה אל אחותה וזה הודיע לעשו שאין לו פתחון פה להתגבר עליו שלא שמר מצות ד'.

אמנם בישוב כל הדקדוקים הנ"ל יש לומר דבכל השתדלות האדם צריך להשתדל בשוה למעלה ולמטה דהיינו למטה יעשה להגיע אל תכליתו בדרך הטבע ולמעלה ירבה תפלה וזכיות להועיל לו וכן עשה יעקב כשרצה לפייס ליוסף במצרים אמר קחו מזמרת הארץ והורידו לאיש מנחה זה הי' פייס על דרך הטבע ושוב התפלל ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש ועל דרך זה נהג יעקב גם כן פה נגד עשו כדאיתא במדרש וישתחו ארצה שבע פעמים עד גשתו עד אחיו שלא לעשו השתחוה אלא לשכינה ובזה מדוייק מה דאמר עד גשתו עד אחיו לומר עד ולא עד בכלל ועשו חשב שלפניו ישתחוה ובזה מתורץ מה דכתיב וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו דלפניו מיותר אבל רצה לומר ששלח שני מיני מלאכים לעשו שלח מלאכי בשר ודם לפייסו ולהביא לו מנחה ולהקב"ה שלח

מלאכים קדושים שנבראו ממעשיו הטובים לבקש רחמים ולמצוא חן בעיני הקב"ה וזהו הכפל וישלח יעקב מלאכים לפניו שהוא כלפי שכינה בלשון והלך לפניך צדקך ואל עשו אחיו המלאכים של בשר ודם ואמר כה תאמרון לאדוני לעשו דהיינו למלאכי מעלה אמר כה תאמרון לאדוני דהיינו להקב"ה ולמלאכי בשר ודם כה תאמרון לעשו ולשניהם שם דברים האלה בפיהם עם לבן גרתי לעשו כפשוטו לא נעשתי שר וחשוב אלא גר ולהקב"ה תמלצו בעדי שתרי"ג מצות שמרתי לעשו תאמרו כפשוטו ויהי לי שור וחמור ולהקב"ה שצח כפירוש המדרש ויהי לי שור זה יוסף וחמור זה ישששכר שיוסף הוא עתיד להיות הצדיק שבבניו ובזכותו יחלוש לעמלק אויב ד' וישששכר עתיד להיות הגדול בתורה וכלל בניו קרא צאן שנחשבים לך כצאן מרעיתך וצוה להמלאכים בכל זה תמליצו לפני הקב"ה בעדי.

ומה שהזכיר ועבד ושפחה דוד ואביגיל יש לפרש לאחר שהזכיר זכות בניו הזכיר גם זכותו וזכות לאה שעתידה להקבר עמו במכפילה ע"פ מה דאיתא בספר הגלגולים שדוד הי' גילגול יעקב ולכן שמר צאן נבל שהי' גילגול לבן דנבל אותיות לבן ואביגיל היתה גילגול לאה ואבישג השונמית היתה גילגול רחל ולכן המלך לא ידעה שלא לעבור שנית לקחת רחל אחר לאה וזה שהזכיר יעקב אם אני חטאתי פה שנשאתי לחה ורחל ואם לאה חטאה שרימה אותי ואחותה הרי לי עבד ושפחה ששנינו נתקן לעתיד בדוד ואביגיל לכן בזכות זה ננצל עתה מיד עשו כל זה שלח יעקב על ידי מלאכי מעלה להמליץ בעדו למצוא חן בעיני ד'.

וישב

במכילתא הובא בילקוט בשלח כבר הי' ר"ט וזקנים יושבים בגילו של שובך ביבנה ונשאלה שאלה זו בפניהם וגמליהם נושאים נכאת וצרי ולוט להודיע זכותן של צדיקים כמה מסייען שחלו ירד ידיד האהוב הזה עם הערביים לא היו ממיתין אותו מריח העיטרן וגמלים אלא זימן הקב"ה שקים מלאים בשמים וכל ריח טוב שלא ימות מריח הגמלים ומריח העיטרן אמרו לו למדתנו שעל זכות יוסף הי' ילמדנו רבינו השותה מים לצמאו כיצד מברך א"צ בורא נפשות רבות אמרו לו למדתנו רבינו השותה מים לצמאו כיצד מברך ילמדינו רבינו באיזה זכות זכה יהודה למלכות א"ל ר"ט אמרו אתם אמרו בזכות שאמר מה בצע שהצילו ממיתה א"ל די' להצלה שתתכפר על המכירה שנתן עצה למכרו ולא השיבו לאביו אלא כשעמדו השבטים על הים וכו' קפץ נחשון לתוכו לפיכך זכה למלכות שנאמר היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו עכ"ל והוא תמוה האיך תלוים

שאלות האלה להדדי שאמרו למדתנו רבינו וכו ילמדנו רבינו וכו' כאלו מתוך תשובה האחת נצמחה השאלה האחרת ועוד י"ל כששאלו מ"מ זכה יהודה למלכות חיך אמר להם ר"ט אמרו אתם שאם ידעו היאך שאלו ממנו ועוד ק' למה לא אמר להם גם בשאלה ראשונה אמרו אתם אבל י"ל דיש לחקור אם חסד או טובה שבאה לאדם להעביר הרעה שנהיתה לו וביד הנותן הי' להעביר הרעה שלא תבוא לעולם אם בכל זה צריך להודות להנותן הטובה או לא אם נאמר הוא אסיר והוא שרי ואם כן נשאר הדבר כמו שהי' מבלי שבאה הרעה או נאמר אחרי שהיתה הרעה והנותן הטובה העבירו עתה צריך להודות לו על זה אמנם החקירה הזאת נפשטה ממה שמברך השותה מים לצמאו בורא נפשות רבות שפירוש הברכה שהשותה נותן שבח להקב"ה שברא הנפשות עם חסרונות וברא דברים למלאות חסרונם שאף על פי אם הקב"ה לא הי' שולח לו צמא בעניין בריאתו לא הי' צריך למים עכ"ז עתה שנברא בחסרון הצמא טובה היא לו שהמציא לו הקב"ה מים להשקיט צמאו וכן הענין ביוסף שנחשב לזכות של צדיק זה שהזמין לו הקב"ה המדינים נושאים בשמים ולא ערביים נושאים עטרן שאיך נלמוד מזה גדול זכות של צדיקים הלא אם גדול זכותו לא הי' לו לבוא לידי מידה זו להמכר למדינים ולא הי' צריך לטובה זו שגמלים נושאים בשמים עכ"ז אחרי שהקב"ה ברוב חכמתו גזר עליו כן שימכר נלמוד מזה זכותן של צדיקים שנעשה לו טובה זו.

אם אמנם נחשב לחסד בחוק הבורא שמכה ומרפא יש סברא שנחשוב גם ליה ליהודה לזכות מה שיעץ לאחיו באמרו מה בצע כי נהרוג את אחינו לכו ונמכרנו לישמעאלים שאע"פ שיעץ עליו רעה למכרו עכ"ז אחרי שהצילו על ידי זה ממיתה לזכות יחשב לו ויש לחשוב שבזכות זה זכה למלכות אכן זה אינו שאם הקב"ה מרפא הוא בתכלית הרפואה שאפשר לו להמוכה ועל כן צריך להודות לו חסדו מה שאין כן ביהודה שהי בידו להעביר הרעה על צד היותר טוב אם הי' יועץ לאחיו שלא לעשות לו מאומה ולהשיבו לאביו וכמו שרצה ראובן לעשות שאף שהוא יעץ להשליך אותו אל הבור עכ"ז הכתוב מעיד עליו שלא הי' זה רק למען השיבו אל אביו וכמו שהוכיח ראובן את אחיו כדכתיב ויאמרו איש חל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה עלינו הצרה הזאת ויען ראובן אותם לאמור הלא אמרתי אליכם אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש ויש לדקדק מה הוסיף ראובן על דברי אחיו הלא הם בעצמם התוודו אבל אשמים אנחנו וגם יש לדקדק מה שאמר הלא אמרתי אליכם לאמור דתיבת לאמור מיותר גם יש לדקדק שאמר להם ולא שמעתם הלא הוא אמר השליכו אותו אל הבור הזה וכן עשו אבל יבואר זה ע"פ מה שכבר כתבו המפרשים

ובראשם האלשיך שידע ראובן ששנאת האחים על יוסף הי' על שהביא דבתם רעה אל אביהם ודיבר לשון הרע ולכן יעץ שישליכו אותו אל בור שיש בו נחשים ועקרבים שיהי' זה לאות אם אמת תפס דרך הנחש לדבר לשון הרע אזי ימיתו אותו הנחשים אכן אם כוונתו לש"ש בלבד שיוכיח אביו לאחיו אז יחי' כאשר הי' באמת ולכן אמר השליכו אותו אל הבור הזה שאתם רואים בו נחשים ועקרבים אם ימיתוהו צדקתם בשנאתכם אותו ואם יחי' תדעו שנקי הוא מפשע לה"ר וזה כוונת דברי ראובן כאשר אמרו האחים איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו כללו גם אותו עמהם שגם הוא באשמה ההוא שיעץ להשליכו אל הבור על זה השיב להם הלא אמרתי אליכם לאמור אל תחטאו בילד ר"ל הלא אם גם אמרתי אליכם השליכו אותו אל הבור לא אמרתי כן רק לאמור לכם אל תחטאו בילד כי הבור הזה יהי' לכם אות אמת כי נקי הוא מכל אשמה כילד ולכן קרא ליוסף בן שבע עשרה שנה ששנותיו היו קרובים לשנותיהם ילד אבל אתם לא שמעתם שאחרי שראיתם שלא הומת ע"י נחשים נתברר לכם שלא חטא נגדכם ולכן דמו הנה נדרש כן הי' דבר ראובן כאשר באמת הכתוב העיד עליו שכוונתו הי להשיבו אל אביו אבל לא כן הי' בעצת יהודה למכרו לישמעאלים שבזה לא הי' כוונתו להשיבו אל אביו שאם הי' יועץ לאחיו להשיבו היו שומעין לו שהוא גביר באחיו כאשר באמת חרטו על המכירה ותלאו העין ביהודה כמו שדרשו רבותינו ז"ל על וירד יהודה מאת אחיו שהורידוהו מגדולתו על זה ועל כן אעפ"י שהציל ליוסף ממיתה יחשב לו לזכות שעל ידי זה יזכה למלוכה וזה פי' המדרש אחרי ששמעו התלמידים שדרשו ר"ט והזקנים ממה שסיפר הכתוב שהגמלים נושאים מיני בשמים להודיע איך הקב"ה משגיח על הצדיקים להמציא להם הטוב והמועיל אע"פ שהטוב לא הי' רק באשר הוא שם בצרה אבל היותר טוב הי' לו אם לא הי' נמכר ולא הי' נצרך לטובה זו עם כל זה נחשב טובה לתשלום זכות של צדיק מזה שפטו התלמידים שעל פי זה בכל רעה שנצול האדם ממנה צריך להודות להקב"ה אף שאם לא בא הרעה לא הי' צריך לטובה זו ולכן שאלו השותה מים לצמאו כיצד מברך שאע"פ שהצמא עצמו רעה היא והמים שהמציא הקב"ה להשקיט הצמא אינו אלא העברת הרעה הלא על פי דרשתכם מזכות יוסף גם זה נחשב טובה שראוי להודות עלי' ולכן ילמדנו רבינו כיצד מברך והשיב להם ר"ט יפה דנתם וכן היא הברכה בורא נפשות רבות וחסרונם וכו' כאשר בארנו שצריך להודות להקב"ה שברא הנפשות רבות עם חסרונות וברא כנגדו דברים להחיות אותם ולמלאות חסרונם: ואחרי ששמעו התלמידים תשובה זו שיפה דנו חשבו שבזה ימצאו תשובה ג"כ למה זכה יהודה למלכות באשר שהציל ליוסף ממיתה שאע"פ שהי' בידו להצילו באופן היותר טוב אם הי' יועץ

לאחיו להושיבו אל אביו עכ"ז לשעתו הי' זה עצה טובה ולכן שאלו אחרי שלמדתנו רבינו השותה מים לצמאו כיצד מברך ילמדנו רבינו למה זכה יהודה למלכות למען שמוע מפיו אם יפה דנו שזכה לכך על שהציל לאחיו ממיתה שהי' טובה לשעתו כמו שותה מים לצמאו ור"ט על ידי שתלו שאלה זו בתשובתו על ברכת שותה מים הבין כוונתם ולכן למען הציל אותם מטעותם לא השיב להם תיכף טעם האמת אלא אמר להם אמרו אתם והם השיבו כמו שהבין ר"ט כוונתם בשביל שהציל ליוסף ממיתה ועל זה השיב להם ר"ט לא כן הוא שזה לא נחשב ליהודה לזכות שדי' להצלה שתתכפר על המכירה כי הלא בטובה זו לא הציל את יוסף שיעץ למוכרו ולא היתה עצה זו להשיבו אל אביו ולכן יצא שכרו בהפסדו אבל אומר לכם הטעם האמת שזכה לכך כשקדש נחשון שם שמים וקפץ בתחלה לים כמו שהעיד הכתוב בצאת ישראל וגו' היתה יהודה לקדשו ולא אז במכירת יוסף.

אמנם למה באמת אצל הקב"ה נחשב טובה במה שהציל האדם מהרעה שגזר עליו ולא אצל בני האדם זה יבואר על פי מה דאיתא במדרש פרשת מקץ אריב"ל בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בו"ד מדת בו"ד מכה באיזמל ומרפא ברטיי' והקב"ה במה שהוא מכה הוא מרפא יוסף לא נמכר אלא ע"י חלום שנאמר ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות ולא מלך אלא ע"י חלום שנאמר ויהי מקץ ופרעה חולם עכ"ל בביאור דברים האלה במה נתעלה מדת הקב"ה בזה על מדת בו"ד שמרפא במה שמכה י"ל על פי הכתוב באיכה מפי עליון לא תצא הרעות והטוב וי"ל למה אמר הרעות לשון רבים והטוב לשון יחיד אכן יש ב' מיני טובות וב' מיני רעות הטוב שעושה האדם הוא הטוב האחד והשכר שנגזר מהקב"ה לשכרו הוא הטוב השני וכן יש ב' מיני רעות כזה הרעה שעושה האדם והעונש הבא לו על זה והנה כבר אמרו רז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ולכן על פי זה בין הטוב שעושה האדם ובין הרע שעושה לא יצא מפי עליון אלא בא ע"י בחירת ורצון האדם אבל שכרו הטוב על הטובה שעשה נקצב לו מהקב"ה ולכן אמר הכתוב רק הטוב לשון יחיד לא תצא מפי עליון דהיינו הטוב שעושה אכן ברעות אמר לשון רבים שלא בלבד שהרעה שעושה האדם לא נגזר עליו אלא גם העונש שמוצא לעושה רע על רעתו לא יצא מפי עליון דיש שני מיני עונשים העונש האחד והוא היותר קשה שמסיר הקב"ה השגחתו ממנו כדכתיב והסתרתי פני ממנו והי' לאכול שמוצאים אותו הפגעים רעים המתרגשות בעולם בכל עת ושאין נצול האדם ממנו אלא בהשגחת הקב"ה עליו לטובה והעונש הזה דרך שלילות ודאי לא יצא מפי עליון שהקב"ה לא דבר עליו מאומה לרעה:

אכן גם העונש שבא על האדם החוטא בעוד לא נשרש בחטא שנגזר עליו מפי הקב"ה גם בזה לא יצא מפי הקב"ה רעה כאשר אמרה חנה בתפלתה ד' ממית ומחי' מוריד שאול ויעל ד' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם ויש לדקדק מה לשון אף מרומם ולמה לא אמר כמו בהאחרים משפיל ומרומם אכן יש לבאר שרגילות הוא במי שרוצה להרים דבר בידו למען הרימו למעלה להרבה שבתחילה מוריד אותו למטה למען יניף אותו בכח יותר למעלה מה שנקרא בדרז"ל מכות ריש פרק ב' ירידה שהיא לצורך עלי' שנסתפקו בגמ' שם אם נידון כירידה או כעלי' ולזה יאמר שאם הקב"ה ממית מוריד שאול ומוריש ומשפיל כל זה אינה השפלה בירידה כי אם מרומם שאינה רק לצורך ההתרוממות כמו הירידה שהיא לצורך עלי' אכן עוד נתעלה על זה שאם האדם משפיל אעפ"י שהיא לצורך עלי' עכ"ז בשעת ירידה ירידה היא לא כן ברעות שהם לצורך הטובות הבאות אחריהם מאת הקב"ה שבהם אין ירידה אלא הכל התרוממות ולזה מביא המדרש המשל מרופא שאם הוא מכה ומרפא וההכאה היא לרפואת החולה כגון להזיל ממנו דם או להרחיב החבורה למען ירפא במהרה עכ"ז בשעה שמכה הכאה תקרא ולא רפואה והראי' על זה שמכה באיזמל ומרפ' ברטי' אכן לא כן במה שמכה הקב"ה שההכאה עצמה תחילת הרפואה ונרמז זה במה שמרפא ומצמיח הטובה מהדבר בעצמו שנראה לנו שהי' הכאה שכן הי' ביוסף שהחלום שהראה לו הקב"ה שעל ידו שנאו אותו האחים ומכרוהו למצרים בו התחילה עלית ולכן יצדק מה שנאמר מפי עליון לא תצא הרעות שגם מה שנראה לנו להיות רעה דהיינו העונש הבא אל החוטא אינו עונש באמת כ"א התחלת טובה על דרך משפיל אף מרומם שההשפלה היא תחילת ההתרוממות וכמו שאמרו רז"ל חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה מפני שהכל טובה היא וזה החילוק שבין מה שנראה לנו רעה בסיפור יוסף שבאה מהקב"ה לבין הרעה שבאה לו מיהודה שהקב"ה היודע העתידות ידע שבשלחו לו החלום שיגרום לו לבסוף לבוא למצרים ולעלות שם לגדולה עם כל שאר הטובות שהיו לו ולמשפחתו על ידי זה ולכן לא הי' רק התחלת הטובה אבל יהודה אף שלשעתו מה שיעץ למכור אותו הי טובה שהצילו ממיתה עם כל זה לא יקרא זה התחלת טובה באשר לא ידע שע"י המכירה יתהווה טובה ולכן די לו שתכפר ההצלה על המכירה שעכ"פ רעה היתה וזה מה שהשיב ר"ט להתלמידים לא שפטתם צדק במה שתחשובו שזכה יהודה למלכות בשכר ההצלה שדי לה לכפר על המכירה אע"פ שנתאמץ יהודה מאוד להציל את יוסף ממיתה שכך אמר מה בצע כי נהרוג את אחינו וכסינו את דמו שהמפרשים נלאו לפרש לאיזה צורך הזכיר יהודה וכסינו את דמו אבל יפורש שדאג יהודה שעם השנאה ששנאו

האחים את יוסף יתחבר גם כן אהבת הבצע והאמין שיחשבו שבהמית אותם יזכו בחלק ירושתו לאחר מיתת יעקב לזה אמר להראותם שטועים בזה מה בצע כי נהרוג את אחינו דהיינו מה ממון יהי' לנו כמו שפי' רש"י ואם תאמרו יהי' לנו הריוח שנירש את חלק ירושתו טועים אתם זה יהי' אם נוכל לפרסם את מיתתו אבל הלא וכסינו את דמו ע"כ נאמר שנאבד ולא ידענו ממיתתו ובדיני הירושה שמי שנאבד אין היורשים יורדים לחלק ירושתו לא ינתן ביד אפוטרופוס לדורי דורות עד שיבוא הוא או מזרעו או שתתברר מיתתו כמבואר בחו"מ סי' רפ"ה לכן הטוב לנו אם נמכרנו לישמעאלים שבזה יהי' לנו בצע כסף המכירה: כזה דבר יהודה אל אחיו להצילו ממיתה אבל בכל מה שהצדיק בזה לא ביטל רעת עצת המכירה כי גם אם יעץ להם להשיבו אל אביו היו שומעים לו לכן לא עי"ז זכה למלוכה כ"א בקריעת ים סוף היתה יהודה לקדשו.

מקץ

בפסוק בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותך יאמר בכל מעשיך אשר אתה עושה וכן בכל אשר יקרה לך הן טוב הן רע בקש ד' למען תדע הדרך הטוב לך ותבטח בו כי הוא יישר אורחותך שיסייע לך שיהי' לך הכל לטוב וישר. על פי זה יבואר מה דאיתא במדרש ויאמר יהודה מה נאמר לאדוני מה נדבר ומה נצטדק האלקים מצא את עון עבדיך מה נאמר לאדוני בכסף ראשון מה נדבר בכסף שני ומה נצטדק בגביע מה מה נאמר במעשה תמר מה נדבר במעשה בלהה ומה נצטדק במעשה דינה מה נאמר לאבינו בא"י ביוסף ומה נדבר בשמעון ומה נצטדק בבנימן עכ"ל והוא תמו' איך נרמז כל זה בדברים האלה ועוד יקשה על הדרשה אם נדרש על המעשים אשר ארעו להם למה לא נשמר סדר הזמן שהרי מעשה דינה קדם למעשה בלהה ומעשה בלהה קדם למעשה תמר והמדרש דרש להיפך בתחלה תמר ואח"כ בלהה ואח"כ דינה ולבאר זה י"ל שיש שלשה מיני חטאים חטא באונס חטא בשוגג וחטא במזיד וכן יש שלשה לשונות של התנצלות ופיוס נגד מי שחטא לו שהם אמר דבר הצטדק: אמר הוא אמירה קלה דבר הוא דבור קשה כדאמרינן מכות דף י"א וכמו שביארתי שם כשהוא מדבר בעוז ובכח מפני שגדול עליו הדבר המדובר והצטדק הוא התאמצות עוד יותר למען המציא לו זכות וצדק והנה להמדרש הי' קשה הכפל מה נאמר ומה נדבר ומה נצטדק לכן פירש שאמר יהודה ליוסף ידעתי שלפי דעתך חטאנו שלש פעמים נגדך בכסף ראשון שלקחנו כאשר בפעם הראשונה באנו לשבור בר ובכסף השני שלקחנו ובהגביע שגנבנו וכל אחד קשה מחבירו בפעם הראשון גם אתה מודה לנו שניתן בטעות באמתחתנו ושהי' בזה חטא שלנו אונס אבל

בכסף שני אף שגם אתה יודע שלא לקחנו במזיד עכ"ז אפשר שתחשוב שיש עלינו בזה חטא שוגג כמו כל שוגג שצריך כפרה מפני שהי' לו להזהר לבלתי בא חטא על ידו כן אפשר שתחשוב שגם אנחנו חטאנו בזה שהי' לנו לפתוח אמתתנו טרם הלכנו ולראות אם לא הושב כספנו שנית בטעות אכן בחטא גביע אתה חושב אותנו לחוטאים במזיד גמור דגניבה ואם אמת הדבר כן היינו חייבים לפייס אותך בשלושה לשונות של פיוס על הכסף הראשון שתחשוב לנו חטא אונס בלשון אמירה קלה ועל כסף שני שתחשוב לנו חטא שוגג בלשון דיבור עז בהשתדלות יותר ועל גניבת הגביע שתחשוב לנו מזיד יהי מוטל עלינו להצטדק ולנקות עצמינו או עכ"פ לקטן אשמתינו אבל מה נאמר על כסף ראשון ומה נדבר על כסף שני ומה נצטדק על הגביע אנחנו יודעים שאין עלינו אשמה לא שוגג ולא מזיד כי בתחבולה נעשה שבא כספינו והגביע באמתחתינו אבל האלקים לנו זאת מפני שמצא עון עבדיך בשלשה מדרגות האלה בתמר בבלהה ובדינה: והנה בתמר הי' חטא יהודה שרצה לדונה בשריפה מפני שזנתה אכן כששמע שממנו נתעברה בקיום מצות ייבום הודה על חטאו ואמר צדקה ממני ובמעשה בלהה הי חטא ראובן כמו שדרשו רז"ל שבלבל יצועי אביו בקנאו לכבוד אמו שלא תהי' בלהה לה צרה ובדינה הי' חטא שמעון ולוי שהרגו כל עיר שכם כמו שהוכיחם יעקב כלי חמס מכרותיהם וכשנתבונן מדריגת שלשה החטאים האלה נמצא שחטא יהודה לא נחשב רק אונס כי מאין הי' לו לידע שהתנכרה תמר ושממנו נתעברה וחטא ראובן שבלבל יצועי אביו במזיד אבל עשה לכבוד אמו וחשב לעשות מצוה בזה לא יחשב לו חטאו כמזיד רק כשוגג הממוצע בין אונס ובין מזיד אכן חטא שמעון ולוי ה' מזיד וזה מה שאמר יהודה ליוסף לא נגדיך אנו צריכים באמת להתנצל על חטא אונס שוגג ומזיד בשלש לשונות של אמירה דבור והצטדק כי אם נגד האלקים אשר באמת חטאנו נגדו בשלשה מדריגות חטאים האלה אונס במעשה תמר ושוגג במעשה בלהה ומזיד במעשה דינה: ועוד שנית אנחנו צריכים השתדלות לכפרה על שלשה מדרגות חטאים במה שחטאנו נגד אבינו דהיינו ביוסף ששלחו אבינו לדרוש בשלומינו ועל ידי זה נאבד ומה שחטאנו נגדו שלא השבנו לו את שמעון והאחרון הכביד מה שלקחנו בנימין כמעט נגד רצונו וגם בזה חטאנו בשלשה מדריגות של חטא באבידת יוסף היינו אנוסים שהרי לא גרמנו אבידתו (דהיינו שדברו כן אל יוסף שלא הודו לו שמכרוהו אלא שנאבד כמו שאמרו לו האחד איננו) בחטא שמעון חטאנו בשוגג שהי' לנו ליזהר שלא תחשוב אותנו למרגלים אמנם לקיחת בנימין נחשב לנו כמזיד שהי' לנו לשמוע לקול אבינו ולא לפתות אותו לשלחו עמנו כן התודו ואמרו ליוסף לא אותך אלא לאבינו נצטרך לפייס ולהשתדל

בעדינו בשלשה לשונות של אמירה דבור והצטדק בשביל יוסף שמוטל עלינו חטא אונס ובשביל שמעון שמוטל עלינו חטא שוגג ובשביל בנימין שחטאנו נגד אבינו במזיד ובזה מצא אלקים את עון עבדיך שנתחשדנו בעיניך על שלושה מיני חטאים האלה. וזה מה דמסיים המדרש אם נאמר לך חטאנו גלוי וידוע שלא חטאנו ואם נאמר לך שלא חטאנו האלקים מצא את עון עבדיך עכ"ל פי' כדברנו שאמרו לו נגדך לא חטאנו אבל נגד אבינו שבשמים חטאנו וקיימו בזה בכל דרכך דעהו בכל מה שיארע לך דע לבוראך למען תחקור ותדע למה ועל מה זה אירע לך כך ואז יישר אורחותך שתשוב אליו.

וכן קיים יוסף עצמו בעת בא לידו נסיון אשת פוטיפר שהשיב לה הן אדוני וגו' איננו גדול בבית הזה ממני וגו' ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלקים לא אמר וחטאתי לאדוני אלא לאלקים למען קיים בכל דרכך דעהו כי הי נגד עיניו שמה שיחטא לאדוניו הוא גם חטא לאלקים. ובזה יבואר מדרש רבה תמו' בפסוק וימאן ויאמר אשת אדוניו רבי יהודה ב"ר אומר בדבר מצוה ממאנין בדבר עבירה אין ממאנין בדבר מצו' ממאנין מאן יבמי בדבר עבירה אין ממאנין וימאן ויאמר הן אדוני עכ"ל והוא תמו' איזו הצטרפות יש בין מיאון יוסף למיאון ייבום ועוד דקאמר בדבר מצו' ממאנין כאילו יש מצו למאן ביבום וזה אינו דמצות יבום קודם למצות חליצה כשמכוונין לשם מצו' אבל יבואר על פי מה ששמעתי מחכם אחד לפרש מה שנאמר בפרשת יבום ואמרה מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל לא אבה יבמי וקראו לו זקני עירו ודברו אליו ועמד ואמר לא חפצתי לקחתה דלא ידענו למה יקראו לו זקני עירו ולא מפרש מה ידברו אליו וגם הוא שאומר לא חפצתי לקחתה לא מבואר מה הוסיף בזה על מה שכבר אמרה היבמה לא אבה יבמי אבל הענין כן הוא שהיא קובל נגדו שלא רוצה ליבמה מטעם שמאן להקים לאחיו שם בישראל כמעשה אונן שלא רצה שתתעבר תמר מפני כי לא לו יהי' הזרע ולזה יקראו לו זקני עירו ודברו אליו להוכיחו על רשעו ולומר לו כי מיאונו רע בעיני ד' כמו שהרע בעיניו מעשה אונן אבל הוא משיב לא אמאן באשר שלא ארצה להקים לאחי שם כי אם באשר לא חפצתי לקחתה שלא ישרה בעיני ומי יכול לעורר האהבה עד שתחפץ ובזה לא הי' לזקנים עור תשובה נגדו והוא פירוש נכון אכן צריך טעם למה שם הכתוב דברים האלה בפי היבמה שמאן להקים ולא בקיצור שתאמר לא אבה יבמי אבל י"ל דהשמיענו דרך מוסר שלא יאמר לה סתם לא חפצתי בך ולביישה אלא יתן טעם למיאונו שלא רוצה להקים שם אחיו להצילה מבושה.

והנה על דברי יוסף יש להקשות למה כשמיאן אמר הן אדוני וגו' ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלקים והלהיב בזה תאות אשת אדוניו כאלו גם הוא חפץ בה רק

שיראת העבירה מונע אותו הלא טוב הי' כשיאמר לה לא חפצתי בך ומאוסה את בעיני שיהי' לו תקו' שתסיר גם היא לבו ממנו ותשנאנו לזה משיב המדרש שלמד יוסף ממצות יבום אם לדבר מצו' ממאנין שמדרך מוסר הוא שיאמר יבמה לה לא חפצתי לקיים המצו' שצוני הקב"ה ולא יאמר לא חפצתי בך למה בדבר עבירה לא אמאן ביותר להקדים לומר שאני ממאן מפני יראת חטא מלומר מפני שלא חפצתי בך וזהו מה דמסיים המדרש וימאן ויאמר הן אדוני לומר דעל כן נתן זה הטעם למיאונו וחטאתי לאלקים לקיים בכל דרכך דעהו.

אמנם כמו שקיימו הצדיקים בכל דרכיך דעהו כן נתקיים בהם והוא יישר אורחותיך כי לא בלבד שיצאו אז לשמחה כ"א גם לדורות זיכו לזרעם פרי המאורעות ההם דיש ליתן טעם מה היתה כוונת יוסף שצוה פעמים להשיב כספם אל שקם ולהעיר בזה דאגת אחיו ואם לחננם נתכוון למה לא אמר בפירוש שיתן להם הדגן בחינם וביותר קשה מה שצוה בענין הגביע להעיר חשד בעיני המצרים כאלו אחיו גנבו אותו ואף שהחשד לא הי' רק לשעתו הלא הבוז של השעה גם כן הוא כאלו שופך דמים כמ"ש רז"ל דאזיל סומקא ואתי חיורא ומה יועיל לזה שאח"כ נתוודע שלא גנבו את הגביע אבל י"ל דדבר גדול נתכוון יוסף בדברים האלה דאמרינן ברכות ד' ט' דבר נא באזני העם אמרו דר"י אין נא אלא לשון בקשה אמר לו הקב"ה בבקשה ממך לך ואמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב שלא יאמר אותו צדיק ועבדום ועינו אותם קיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם אמרו לו ולואי שנצא בעצמינו משל לאדם שהי' חבוש בבית האסורים והיו אומרים לו בני אדם מוציאין אנו אותך למחר מבית האסורים ונותנים לך ממון הרבה ואמר להם בבקשה מכם הוציאוני היום ואיני מבקש כלום עכ"ל והקשו המפרשים על מה שאמר הקב"ה שלא יאמר אותו צדיק וכי אם לא יאמר לא יקיים הקב"ה את דבריו ח"ו גם יש לדקדק מה ענין המשל מחבוש בבית האסורים ומתי הוא היום ומתי מחר.

אכן יבואר שכאשר ידוע היתה גזירת בין הבתרים שיהיו ישראל בשעבוד מצרים ד' מאות שנה והקב"ה ראה בענים והוציאם אחרי רד"ו שנה ולכן כשנאמר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול הכוונה רק כשיצאו אחרי ארבע מאות שנה אכן כשיצאו אחרי רד"ו שנה לא הי' הקב"ה צריך לקיים שיצאו ברכוש גדול אם לא כדי שלא יאמר אותו צדיק וכו'. כן אפשר שנחשוב שאם לא הי' הקב"ה מקיים אז דברו של רכוש גדול שיאמרו ישראל מוטב לנו להיות בשעבוד עד כלות ד' מאות שנה למען נירש רכוש גדול לזה מייתי המשל מחבוש בבית האסורים שאם אומרים לו בחר אם מחר תצא בממון הרבה או אם תצא היום בלי

ממון שבוחר לצאת מיד ואינו מבקש כלום וידע הקב"ה שכן ישראל יהיו מבקשים לצאת מיד בלי רכוש גדול מלהיות בשעבוד עוד ק"ל שנה למען לצאת ברכוש גדול ולכן אמר למשה אמור לישראל רק לבל יאמר אותו צדיק שעכ"פ לא נתקיים בהן ואחר כן יצאו ברכוש גדול לכן בבקשה מכם שאלו נא ממצרים כלי כסף: וזה מה שרצה יוסף לרמז להם בהשבת הכסף דעוד אמרינן בברכות שם וינצלו את מצרים אמר רב אמי מלמד שעשאום כמצודה שאין בה דגן ריש לקיש אמר עשאום כמצולה שאין בה דגים וצריך ביאור מה ענין המשלים ובמה פליגי רב אמי ור"ל וי"ל דהקשה הצל"ח כיון דכתיב וינצלו את מצרים מאין הי' להם ביזת הים שהיתה גדולה יותר מביזת מצרים כדאי' במדרש וי"ל דשני מיני עשירות היו במצרים עשירות של ארץ מצרים עצמו והעושר שהעשירו מכסף ארצות אחרות כדכתיב וילקט יוסף את כל הכסף וגו' והנה מצודה שזורין בה דגן הובא לשם ממקום אחר כי הדגן לא גדל במצודה אבל הדגים אשר במצולה הם במקום גידולן שנולדים שם וגדילים שם וזה מה דפליגי ר"א ור"ל דר"א אמר עשאום כמצודה שאין בה דגן שהוציאו משם כל הכסף שבא למצרים מארצות אחרות אבל עשירות של מצרים עצמה לא לקחו משם וזאת היתה ביזת הים אבל ר"ל סבירא לי' להיפך שלקחו משם רק ממון מצרים עצמה וזה שאמר שעשאום כמצולה שאין בה דגים דהיינו שלקחו משם עשירות של מצרים ומה שביזו בים היה מה שבא למצרים מארצות אחרות. וזה רצה יוסף לרמז לאחיו שיקבלו ממצרים שני פעמים כסף האחד ביציאתן מהארץ והשנית בים כשיצאו משעבודן ולכן לא נתן להם דגן חינם כי אם קיבל הכסף וצוה להחזיר להם למען לאחר כששלמו וכבר הי' כסף מצרים יוציאוהו הם משם להיות להם סימן טוב לדורות הבאים וגם בהנחת הגביע באמתחת בנימין רצה לתת להם סימן לישועת בניהם אחריהם דאמרינן בפסחים וכן במדרש בפסוק וכוס פרעה בידי ד' פעמים כתוב כוס פרעה כנגד ד' לשונות של גאולה והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי וכנגד זה תקנו ד כוסות לליל פסח הרי שכוס פרעה רימז על גאולת ישראל ויהודה אמר ליוסף כי כמוך כפרעה באשר שאתה שני לו אתה שו' לו ועל כן גם גביע שהוא כוס של יוסף נחשב ככוס של פרעה ולכן צו להביא הגביע באמתחת בנימין למען יוציאוהו ממצרים ויהי' להם סימן לכוס ישועות שישאו בכלות שעבודם ממצרים שהאבות סימן לבנים. בוא וראה מפעלות תמים דעות איך אחר שקיימו השבטים בכל דרכך דעהו שנתעוררו לבקש סימן ממה שחשדם יוסף ע"פ דעתם בגניבת ב פעמים כסף והגביע על מה שחטאו נגד הקב"ה שעל זה קיים הקב"ה בהם והוא יישר אורחותך שהשיב להם סימנים הללו של הכסף והגביע לסימני עושר של רכוש גדול וביזת הים ולכוס ישועות מיד מצרים.

ויגש

במדרש רבה. ולא יכלו אחיו לענות אותו אבא כהן ברדלא אמר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום תוכחה בלעם חכם של גוים היה לא יכול לעמוד בתוכחתו של אתונו הה"ד ההסכן הסכנתי לעשות לך כה ויאמר לא יוסף קטנן של שבטים היה ולא הי' יכולין לעמוד בתוכחתו הה"ד ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו לכשיבוא הקב"ה ויוכח לכל א' וא' לפי מה שהוא שנאמר אוכיחך ואערכה לעיניך עאכמ"ו עכ"ל וצריך התבוננות למה הוצרך שתי ראיות לקושי שליום תוכחה מיוסף ומבלעם גם י"ל מה שסיים המדרש ויוכח לכל א' וא' שהתיבות לכל א' וא' נראין מיותר ויש לפרש כשנתבונן בענין התוכחות של יוסף לאחיו ושל האתון לבלעם דלכל תוכחה הי' צד קל וצד חמור הצד קל בתוכחת יוסף הי' שהוכיח לרבים יחד דנקל לכל א' וא' לסבול ביוש התוכחה באשר יודע כי גם אחרים כמוהו חטאו ושלא הוא לבדו הוא מסוים לחוטא משל הדיוט אומר צרת רבים חצי נחמה משא"כ אם דברי התוכחה נכונים אל יחיד שקשה עליו לסבול הבושה לבדו וזהו הצד הקל בתוכחת יוסף לאחיו מה שלא הי' כן בתוכחת האתון אל בלעם שהי יחיד אשר הוצג פשעו נגד פניו ואמנם הי' צד קל בתוכחת האתון נגד תוכחת יוסף שנקל יותר לעמוד בתוכחה אם המוכיח הוא איש קל מלעמוד בתוכחת איש גדול ונכבד ולכן הי' קל יותר לבלעם לעמוד בתוכחה נגד אתונו מלעמוד האחים נגד תוכחת יוסף הנכבד וגדול שהי' מושל מצרים ולכן מביא שתי הראיות מאחי יוסף ומבלעם שלא הי' בכל אחד מאלה רק צד הקושי האחד ואעפ"כ לא יכלו לעמוד בתוכחה קל וחומר לתוכחת הקב"ה שאין בה צד קל שהוא הבורא כל היצור ומי גדול כמוהו וגם לא יוכיח לרבים יחד כ"א לכל אחד ואחד לפי מה שהוא כדכתיב אוכיחך ואערכה לעיניך לשון יחיד עאכמ"ו שלא נוכל לעמוד בתוכחתו ולכן אוי לנו מיום תוכחה.

עוד יבואר בדרך אחר למה הביא שתי ראיות מיוסף ומבלעם בשנדקדק עוד על הכפל אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום תוכחה דדין ותוכחה נראה אחד גם יש לדקדק למה הקדים הראי' מבלעם אחר שיוסף הי' קדום בזמן אכן יבואר שמה שיש לחוטא לירוא שתים רעות הנה בראשון הבושה כשיוכיחו לו מעשיו הרעים על פניו ושנית העונש שיבא לו על פשעיו. הראשון. יכונה בשם תוכחה שהוא לשון הוכחה וראי' על מה שחטא כמו שהמרו רז"ל והיד כותבת שהחוטא בעצמו חותם בכתב ידו מה שחטא לבל יוכל להכחיש כשיותבע לדין. והשני. יכונה בשם דין מה שדנין עונש אל החוטא וששניהם כל אחת בפני עצמה קשה זה מוכיח מאתון ומיוסף שבאתון לא הי' רק בושת התוכחה ולא יראת עונש דמה הי' לבלעם לירוא מעונש מאתונו ועכ"ז בתוכחה בלבד לא הי' יכול

לעמוד ולהיפך אצל יוסף ששם לא הי תוכחת דברים אשר על ידם נבהלו מפניו שהרי לא הוכיחם כלל שלא אמר רק אני יוסף העוד אבי חי הגם שיש לחשוב שבמה שאמר אבי ולא אבינו השמיעם דברי תוכחה כאלו יאמר אבי הוא לבדי ולא אביכם שרק אני שכבדתי את אבי לי יצדק לקרוא לו כן ולא לכם שצערתם אותו בלקחכם אותי ממנו ולא נהגתם בו כבוד כבנים אל האב אבל יוכחש הפירוש הזה באשר הי' גם בנימין עמהם ובמה אשם הנקי הזה שלא יקרא גם הוא ליעקב אביו לכן הנכון יותר לפרש בכוונת יוסף שהי' דברו הראשון לאחיו לשאול העוד אבי חי אחרי שכבר שמע מהם פעמים שחי הוא וכבר שאל השלום לאביכם הזקן אשר אמרתם ויאמרו שלום אבל נראה שיוסף בצדקתו פחד שפגם בכבוד אביו בשאול אותם השלו' לאביכם וכמה פעמים אמר כלשון זה אביכם בלשון שהוציא עצמו מן הכלל כאלו אינו אביו אף שהי' באונס שלא הי' יכול לומר כן טרם הודע לאחיו כי יוסף הוא עם כל זה ברגע הראשון שהי אפשר לקרוא לו אביו נגד אחיו אמר לתקן זה העוד אבי חי שאני מכירו ומכבדו כבן לאב ועל כן לא הי' בדבר יוסף אל אחיו שום תוכחה ומה שנבהלו מפניו בלי ספק הי' הפחד שיענוש אותם על הרעה אשר גמלו אותו שמכרו אותו לעבד וזה מה שאמר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום תוכחה והביא ראי' מיוסף ומבלעם דמבלעם נדע קושי התוכחה שלא יכול לעמוד בתוכחת אתונו ומיוסף נלמד כמה קשה מורא הדין ולפי שקדם התוכחה לדין שבתחילה מראין ומודיעין לחוטא מה חטא טרם נעשה בו עונש הדין על חטאו לכן הקדים ראית בלעם לראית יוסף ומשניהם עושה קל וחומר למורא בני אדם לעתיד לבוא כשיבוא לדין לפני הקב"ה ששם שני המוראות יחד שבתחילה מוכיחין לאדם מה חטא בחתימת ידו ממש ויבוש ויכלם ואחר כך תפול עליו מורא הדין לקבל עונש על חטאיו ולכן לא בלבד אוי לנו מיום הדין אלא כבר גם אוי לנו מיום תוכחה.

אמנם זאת נחמתנו שכבר בתחילת בריאת האדם צפה הקב"ה שעלול הוא לחטוא וריחם עליו דאיתא במדרש רבה פ' בראשית חסד ואמת נפגשו אמר רבי סימון בשעה שבא הקב"ה לבראת לאדם הראשון נעשו המלאכים כתים כתים מהם אמרו יברא ומהם אומרים לא יברא חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים אמת אמר לא יברא שכלו שקר צדק אומר יברא שהוא מלא צדקות ושלום אומר א יברא שכולו קטטה מה עשה הקב"ה נטל אמת והשליכו לארץ אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מה אתה מבזה תכסיס שלך תעלה אמת מן הארץ ה"ד אמת מארץ תצמח עכ"ל וצריך להתבונן מה התנגדות בין חסד ובין אמת ובין צדק ובין שלום גם לדקדק למה נענש אמת והושלך לארץ ואם על שקיטרג נגד בריאת האדם למה לא נעשה דין זה גם לשלום שגם כן קיטרג על הבריאה

ומה ענין המשל שהושלך אמת לארץ גם יש לדקדק אם טענת אמות תקום שלא יברא האדם מפני שכלו שקר מה יתן ומה יוסיף טענת צדק שיברא מפני שהוא מלא צדקות אבל יבואר כל זה בשנבין דברי הנביא שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות די"ל למה במשפט אמר שמרו ובצדקה ועשו גם י"ל שבדוד כתוב ויהי עושה משפט וצדקה לכל עמו ומפרש בסנהדרין אפשר משפט וצדקה יחד הלא כשיש משפט אין צדקה וכשיש צדקה אין משפט ומפרש שהי' עושה משפט לזכות הזכאי ולחייב החייב ואח"כ הי' משלם להחייב אם הי' עני מביתו מה שנתחייב והנה פה ג"כ יקשה איך אפשר לשמור משפט וצדקה יחד שלא שייך בזה מה שמפורש בדוד שישלם מביתו דאיך לחשוב שצוה הקב"ה לכל דיין שישלם מביתו להחייב אם הוא עני אכן יבואר זה ע"פ הגמרא דבבא מציעא לא חרבה ירושלים אלא מפני שהעמידו דבריהם על דין תורה פי' שלא עשו לפנים משורת הדין והקשו בתוס' הרי אמרינן ביומא לא חרבה ירושלים אלא על שנאת חנם ותירצו הא והא הוה ותירוץ זה נראה דוחק מדקאמר בכל החד לשין אלא דמשמע להוציא טעם אחר אכן אפשר לפרש כוונתם בשנבין מה הוא שנאת חנם ובמה מתנגד לשנאה שאינה של חנם ויפורש זה על מה שדרשו רז"ל כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו בישראל מומר הכתוב מדבר פי' דהא כתיב לא תשנא את אחיך בלבבך ואיך קראו התורה שונאך לזה מפרש דאיירי בישראל מומר שהוא שינא השם ולזה מותר לשנאתו כמו שאמר דוד כי משנאיך ד' אשנא ובזה ידענו גדר מה נקרא שנאת חינם ומה נקרא שנאה על דבר שאם שונא לעובר עבירה זה שנאה על דבר אבל אם שונא לאדם לח על עבירה נקרא שנאת חנם ובזה נבין דברי האמורא שלא חרבה ירושלים אלא מפני שלא עשו לפנים משורת הדין די"ל אם גם מידת חסידות הוא לעשות כן רחוק לומר שחרבה ירושלים על זה וכי לא היו שם חטאים גדולים יותר שיאמר שחרבה ירושלים עליהם אכן על פי דברינו יבואר דידוע דאין אדם רואה חובה לעצמו וכששנים מריבים זה עם זה בפרט בדבר שבממון כל אחד חושד על חבירו שרוצה לגוזלו ואם לא יתן לו תביעתו חושב אותו לגזלן שעבר על לא תגזול שמותר לשנאתו ושונא אותו ועי"ז כיון שהיושר אי אפשר להיות כי אם בצד אחד נתהוה עי"ז על צד האחר שנאת חינם אבל אם שני הצדדים או עכ"פ צד אחד מהמריבים ירצה לעשות לפנים משורת הדין שיאמר אף כי הדין מחייב לאיש ריבי לא אעמוד על גבול משפטי ואעשה עמו לפנים משורת הדין ואמחל לו מתביעתי אז יושקט הריב ויתהוה השלום וידוע מה שארז"ל שכל זמן שישראל בשלום הקב"ה לא עושה בהם דין כדכתיב חבור אפרים ענבים הנח לו אפילו כשחבר אפרים לעבוד ע"ז והי שלים ביניהם הנח לו

ולכן אם הי' ישראל נוהגים לעשות לפנים משורת הדין אז לא נתהוה שנאת חינם והי' שלום בניהם ולא חרבה ירושלים ולפ"ז שני המימרות אמת שלא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה ושלא חרבה אלא על שנאת חינם דהאחד הוליד את האחר שע"י שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא עשו לפנים משורת הדין נעשה שנאת חינם ביניהם ואפשר שזה כוונת התוס' במה שכתבו הא והא הוה.

ובזה יפורש מה שנאמר שמרו משפט ועשו צדקה דאם אמנם לעשות לפנים משורת הדין הוא דבר מהולל מאוד שמביא לידי שלום זה דווקא אם במה שהוא מבקש מחבירו עומד על גבול הדין ואינו תובע יותר מאשר בא לו על פי דין ומשפט דאם הוא מבקש שיעשה עמו לפנים משורת הדין אין בזה לא יושר ולא שלום ולכן אמר הנביא כה אמר ד' שמרו משפט דהיינו במה שאתם חייבים לאחרים השמרו לבל תעברו שורת המשפט ולא תבקשו שיעשה לכם לפנים משורת הדין ועשו צדקה במה שאתם תובעים מאחרים עשו צדקה לפנים משורת הדין שע"ז יושבת כל שנאה ויהי' שלום וקרובה ישועתי לבוא דאם חרב המקדש וגלו ישראל ע"י שנאת חנם ישובו לארצם ויבנה המקדש כשיהי שלום ואחדות ביניהם ומה שאמר ישועתי לבוא מבואר במדרש פ' משפטים כי קרובה ישועתכם אינו אומר אלא ישועתי יהי שמו מבורך אילולי שהדבר כתוב אי אפשר לאומרו אמר הקב"ה לישראל אם אין לכם זכות בשבילי אני עושה כביכול כל ימים שאתם שורין בצרה אני עמכם שנאמר עמו אנכי בצרה ואני גואל לעצמי עכ"ל יאמר שגם שעכ"פ תבוא הגאולה לישראל גם אם אין להם זכות ע"י שמירת משפט ועשית צדקה קרובה הגאולה ותמהר לבוא ואם תאמרו די לנו להגאל בעתה לזה חמר אם לא למענכם עשו למעני דאני גואל לעצמי וכנגד זה מתפללים ישראל עשה למענך אם לא למעננו כמו שאמר דוד לא לנו ד' לא לנו כי לשמך תן כבוד למען נשים נגד עינינו גודל אשמתנו שבפשענו שולחה אמנו בגלות. ואחרי ראינו כמה גדול כח השלום וכמה קשה כח המחלוקת שעל ידה חרבה ירושלים ולח יבנה כ"א בברכת השלום יבואר המדרש שזה כבר הי' בראשונה בבריאת האדם המרכז שסביבו נתגלגלו הטענות אם יברא או לא שחסד אומר יברא שהוא גומל חסדים ואין לך מדה טובה שמצמיח השלום יותר מזו שגמילת חסדים היא בגופו ובממונו ובעשיר כדברי רז"ל אבל אמת אומר לא יברא שכולו שקר שמה שנראה שנובע ממקור אהבת חסד אין זה רק הלואה לקבל נגדו תשלום גמול וכמו שאמרו רז"ל שאין לך חסד של אמת כי אם החסד שעושים עם המת שאין לו לקוות גמול ממנו ועל זה אמר צדק עכ"ז יברא שהוא מלא צדקות וגם אם ע"י חסד לא יושג עמוד השלום יושג ע"י צדקה לא לבד מה שנותנים לעני אלא גם ע"י שעושים איש עם

רעהו לפנים משורת הדין שזה יוליד אהבה ואחוה ביניהם אבל השלום השיב גם ע"י זה לא ישתדלו בני אדם להשיגני שגם אם שני בעלי דינין לפעמים יעשו צדקה זה עם זה או שיתנו צדקה לעניים הלא כל הנהגות בני אדם יהי' במריבה וקטטה דכולו קטטה אמנם הקב"ה רצה שעם כל זה יברא ע"פ טענת חסד ועל מה שהשיב אמת שכולו שקר השליך אמת ארצה פי' שאם גם ע"פ בחינת האמת כאשר יובחן בשמים שכולו אמת לא יעמוד החסד להיות מקור שלום אמר הקב"ה די לי מה שניכר לאמת בארץ שהאדם יראה לעינים ואם יחשבוהו בני אדם לאמת שאינם בוחנים הלבבות יקום החסד ויתאחד השלום אבל מלאכי השרת אמרו לפני הקב"ה למה תבזה האמת שהוא תכסים וחותם שלך לבזותו ולחשוב אמת הארץ שהוא שקר לטוב ותשלם שכרו תצמח אמת מן הארץ כמו שצומח הפרי הטוב מן הגרעין הנרקב כן תבקש מן האדם שחסד שלו גם אם יהי' בתחלה שלא לשמה יצמח שיעשה לבסוף לשמה עד שיחשב מעשיהו לאמת גם בשמים ואז צדק משמים נשקף וארץ תתן יבולה.

ועפ"ז יבואר מה דאיתא במדרש ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וגו' וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דבר אליהם וירא אח העגלות אשר שלח יוסף לשאת אותו ותחי רוח יעקב אביהם אמר להם יוסף אם יאמין לכם הרי מוטב ואם לאו אתם אומרים בשעה שפירשתי מעמך לא בפרשת עגלה ערופה הייתי עוסק הדה"ד וירא את העגלות ותחי רוח יעקב ויאמר ישראל רב כחו של יוסף בני שכמה צרות הגיעוהו ועדיין הוא עומד בצדקו עכ"ל וכבר הקשו המפרשים איך אמר יוסף אם לא יאמין יתנו סימן שבפרשת עגלה ערופה הי' עוסק בשעה שפירש ממנו הלא אפשר שכבר שמעו הבנים מיעקב במשך כ"ב שנה שהתאבל על בנו דבר זה שהי' עוסק בפרשה עגלה ערופה בשעה שפירש ועוד יש לדקדק למה לא האמין יעקב לבניו עד ששמע סימן הזה והלא במילתא דעבידי לגלויי לא משקרי אינשי אף גם בצדיקים כמוהם נגד אביהם ועוד י"ל איך ע"י סימן זה ידע יעקב שיוסף עדיין עומד בצדקו אבל יבואר כל זה בשנדקדק עוד מה שאמר יוסף לא בפרשת עגלה ערופה הייתי עוסק שהוא כמו הלא שמדברים האלה נראה שלא בלבד לסימן נתן זה אלא לראי' ואיך יהי' זה לראי' נבין כשנדע שהעיקר מה שהתאבל יעקב על בנו לא הי' על אהבתו וחפצו בו לבד כ"א כדאיתא במדרש פ' וישב שהתאונן על חטאו שהוא גרם אבידתו או מיתתו על ששלחו במקום סכנה ובפרט אל אחיו אשר ידע מהם ששנאו אותו וכמו שכתבו הפוסקים שמי ששלח שליח ונהרג בדרך שהוא צריך תשובה על שנעשה גרם למיתתו וכבר פירשו הראשונים שמטעם זה העיר הקרובה אל החלל צריכה להביא עגלה ערופה לכפרה שמסתמא שחטאם גרם שנעשה הרציחה שם בשכונתם ושעל כן

הזקנים אמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה לומר שלא הנחנוהו בלא לוי' ובלא מזונות כדאיתא במשנה סוטה מכלל שאם הניחוהו עליהם האשמה שגרמו מיתתו.
ובזה יובן מה שהי' יעקב מקונן כשהביאו לו כתונת בנו חי' רעה אכלתהו טרוף טורף יוסף דמה שאמר רעה נראה מיותר דמה לו אם רעה היא חם לא וגם י"ל הכפל טרוף טורף אכן יאמר שדאגת יעקב על בנו האהוב הי' על שני פנים או על אבדת גופו או על אבדת נשמתו שאם נהרג נאבד גופו ואם נשבה לבין האומות נאבדה נשמתו וזה שהכפיל חי' רעה אכלתהו או חי' אכלה גופו או רעה של היצר הרע אכלה נשמתו ועל כל פנים על אחד משני פנים האלה טרוף טורף יוסף והיתה זאת אכלהו כ"ב שנה שהוא גרם את זאת. ולכן כשרצו יוסף ואחיו לבשר לאביהם הבשורה הטובה לא הי' די להם לבשרו שיוסף לא מת אלא שגם עמד בצדקו ובאשר שידעו שיותר דאג על אבדת נשמתו מעל אבדת גופו הקדימו עוד יוסף חי שפירש הזוהר שעוד עומד בצדקו שצדיקים לבד נקראים חיים.
אכן ידע יוסף שגם אם יאמין אביו כי הוא מושל במצרים דהוי מלתא דעבידא לאגלויי אולי לא יאמין שעומד בצדקו שיאמר איך תבחנו דברים המסורים ללבו של אדם ביוסף שלא ראיתם אותו רק איזה ימים לזה צו יוסף לאחיו אם לא יאמין זה תאמרו אליו הלא כשפירשתי ממך בפרשת עגלה ערופה הייתי עוסק ולמדתני שהגורם הרעה לחבירו הוא חוטא וזה יהי לך לראי' שלא גרמת לי גם אבדת נשמתי שאיך תחשדני שאני מזכיר זה לך לצערך הלא גם עשו הרשע כבד את אביו ודברים האלה נכנסו באזני יעקב ולכן רק אחר שראה העגלות אשר שלח יוסף דהיינו הראי' מעגלות ששלח יוסף לשאת אותו מעומק אבלתו לשמחה אז ותחי רוח יעקב אביהם שהאמין ג"כ שעומד בצדקו ויאמר ישראל רב כח של יוסף בני שכמה צרות הגיעוהו ועדיין עומד בצדקו אמנם המתנות כהונה הביא בשם רש"י גרסא אחרת כשפרשתי ממך בפרשת עגלות המשכן הייתי עוסק ויפורש זה ע"פ דברינו דיש ליתן למה הקריבו הנשיאים כל אחד קרבן לבדו ועגלות הביאו שני נשיאים יחד כדכתיב עגלה לשני הנשיאים ושור לאחד דהנה לעבודת הקב"ה צריך שני דברים התאחדות והתחברות דהיינו שכל אחד מישראל חייב לעבוד להקב"ה בכל כחו כאלו בשבילו נברא העולם כדתנן בסנהדרין פ' ד' שלכך נברא אדם יחידי שכל אחד יאמר בשבילי נברא העולם וזה צורך גדול לבל יאמר האדם מה יבצר מעבודת השם אם אני לא אעבוד אותו הלא רבו מספר עובדיו בלעדי אבל צריך גם כן התחברות שכל אחד צריך להתחבר עבודתו עם עבודת אחרים כדכתיב אז נדברו יראי ד' איש אל רעהו ויקשב ד' וישמע וכתיב איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק. וזה רמזו הנשיאים לשבטי

ישראל איך יהי' עליהם משא הקודש שכל אחד צריך לטרוח במשא ולכן הבקר המושך העגלה הביא כל אחד לבדו וכן קרבן חינוכו אבל העגלות שעליהם נשאו כלי הקדש הביאו שנים יחד להורות חיוב ההצטרפות.

והנה יעקב אבינו הכיר כי השלמות של ישראל לא יושג רק ע"י אחדות שבינהם כמו שאמר להם בברכתו לפני מותו האספו ואגידה לכם וגו' הקבצו ושמעו וגו' ולכן ביותר הצר לו מה שידע שהאחים שונאים ליוסף והי' ירא שכמים פנים לפנים גם הוא ישנא לאחיו ועל כן כאשר שלח יוסף לאחיו בשליחות להביא את אביו ושיבואו הם עם נשיהם וטפם למצרים לכלכל אותם שם הי' דואג שלא יאמין אביו את זה מפני שני דברים, האחד, שלא יאמין שעוד עומד בצדקו ושיתאוה שיבוא אביו אליו להתבייש במעשיו ממנו, ובשנית, שלא יאמין שיאהוב לאחיו לכלכל אותם כל ימי חייהם ולכן אמר אם יאמין הרי טוב ואם לא אמרו אליו הלא כשפרשתי מעמך הייתי עוסק בפ' עגלות המשכן ולמדתני בזה שיהיו שנים עשר נשיאים לשנים עשר שבטים אשר גם אני בכללם וזה יהא לך לראי' שלא נופל אני מאחי במעשי לפני ד' וגם למדתני שרק בהתחברות שבין השבטים ע"י נשיאיהם ינשא משא הקדש וזה יהי' לך לאות אמת שאין פירוד ביני ובין אחי ולכן על זה האמין יעקב ואמר רב עוד יוסף בני חי שעומד בצדקו.

ועל פי הדברים האלה יפורש עוד מדרש תמוה בפרשה זו ויזבח זבחים לאלוקי אביו יצחק אמר ר' יהושע בן לוי חזרתי על כל בעלי אגדות שבדרום שיאמרו לי פסוק זה ולא אמרו לי אמר רב הונא כד אתי ריב"ל לטבריי שאלו לר"י ולר"ל ר"י אמר שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו ור"ל אמר על ברית השבטים הקריב עכ"ל. ואם מבואר ששאלת ריב"ל היתה שהוקשה לו למה הקריב לאלוקי אביו יצחק דוקא ולא לאלוקי אברהם שהי' הראשון שהכיר ופרסם אלוהותו לא נבין מה השיב ריש לקיש על זה באמרו על ברית השבטים הקריב ורש"י פי' מפני שדרשו חז"ל וזכרתי להם ברית ראשונים זה ברית השבטים ולפי שראה שהי' כולם שלמים וקימים הביא קרבן על בריתות השבטים ולפי שיצחק ברכו בברכה זאת שנאמר והיית לקהל עמים זבח לאלוקי אביו יצחק עכ"ל ולענ"ד לא יספיק זה לברר לשון על ברית השבטים הקריב שיאמר בקיצור מפני שקיבל מיצחק הברכות וביותר אפשר לומר על דרך זה מפני שבברית השבטים אמר הקב"ה וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור הרי שהקב"ה בברית השבטים הקדים יצחק לאברהם לכן גם הוא הקדים יצחק לאברהם אבל עוד יש לפרש דאם כל מעשה האבות הי ע"פ נבואה וע"פ רצון הקב"ה מצאנו חילוק התנהגות כנגד הבנים בין אברהם ליצחק שאברהם גרש את ישמעאל מביתו כשיצא לתרבות רעה

ולא כן יצחק שלא גירש את עשו גם אחר שידע ששונא ליעקב ושיצא לתרבות רעה ולא זו בלבד אלא שלמד עוד זכות עליו כדאמרינן במגילה ד' ו' אמר יצחק לפני הקב"ה רבש"ע יוחן עשו אמר לו רשע הוא אמר לו בל למד צדק וכו' וזה מורה שרצה שיתאחדו האחים יחד אף שידע ששונאים זה את זה ולכן גם יעקב שנתבשר שכלתה השנאה שבין יוסף לאחיו ושנהי' ברית אהבה ביניהם הקריב זבחי תודה לאלקי אביו יצחק באשר גם אביו יצחק השתדל לזה שיתאחדו בניו ויבואו בברית אחוה שגדול השלו המחזיק כל הברכות וזה פי' דברי ר"ל על ברית השבטים הקריב.

ויחי

בפסוק. ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד בואי אליך מצרימה לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי וגו' ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כברת ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם.

וי"ל דעלי מיותר ובגמרא סנהדרין פ' ב' דרש מזה דאין אשה מתה אלא לבעלה וצריך טעם למה הזכיר יעקב זה כאן בדברו אל יוסף והנה רש"י פי' במה שאמר יעקב ואני בבואי מפדן וגו' שהתנצל בזה נגד יוסף שמבקש ממנו לקברו בארץ ישראל והוא לא עשה כן לרחל אמו שקברה בח"ל שזה הי' ע"פ הדבור ויש לדקדק דהתנצלות זאת הי מקומה למעלה כאשר בקש מיוסף לקברו בארץ כנען ולמה הקדים לזה ועתה שני בניך וג' ולבאר זה י"ל דהרמב"ן הקשה על רשיי שחיו שרחל נקברה בח"ל שמקום קבורתה בא"י והרי יעקב עצמו אמר בארץ כנען בדרך הרי שבא"י הי' וביותר יש לתמו' שרש"י סותר דברי עצמו שכאן כתב דרחל בח"ל מתה ונקברה ובפ' וישלח בפסוק ואביו קרא לו בנימין כתב שקראו בנימין מפני שהוא לבדו נולד בא"י שהוא ארץ הנגב שנקרא ימין הרי שבא"י ילדה רחל לבנימין ומתה שם. ולייישב זה י"ל דבפ' וישלח כתיב ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו בן אוני ואביו קרא לו בנימין וצריך טעם לשני השמות שנחלקו בהם יעקב ורחל והרמב"ן כתב וראיתי בבראשית רבה בן אוני בן צערי ואביו קרא לו בנימין בלה"ק ולא ידעתי מה הוא כי הכל לשון הקדש וכן שמות כל בניו לשון הקדש המה עכ"ל ולענ"ד יש לפרש המדרש שהרשב"ם פי' השם בנימין שהוא לשון בן ימים כמו לקץ הימין שהי' בן זקונים ורש"י פי' מפני שנולד בארץ ישראל שהוא ארץ נגב שנקרא ימין וידוע שכינוי רבים שבלשון הקדש ביו"ד מ"ם הוא בתרגום בי"ד נו"ן שאנשים מתרגם גברין ועל בא בימים מתרגם אונקלוס עאל ביומין עפ"ז לפי פ' הרשב"ם בנימין הוא לשון בן ימים וזה היא לשון תרגום שנכתב ימין תחת ימים ואין זה תימא שבמקומות

רבים מצינו לשון תרגום בכתוב אבל לפי פירש"י שהוא לשון צד ימין היא לשון הקדש ולכן יש לומר שהמדרש מפרש כפרש"י וזה שהשמיענו בנימין בלשון הקדש שלא נפרש כפי' הרשב"ם.

אמנם למה קרא לו יעקב בנימין שהוא בן א"י ומה כוון בזה יש לפרש שהרמב"ן הקשה הקושיא המפורסמת הרי האבות קיימו התורה ואיך נשא יעקב שתי אחיות ותירץ שרק בא"י קיימו האבות התורה ויעקב נשאן בחו"ל ולכן כשבא לארץ ישראל חל על יעקב איסור שתי אחיות ומתה רחל עכ"ד וזהו מה שכוון יעקב ללמד זכות על מיתת הצדקת בימי נעורי' וגם לא זכתה לראות פני יצחק אביו שלא בחטאה מתה כ"א באשר שבאתה לא"י ששם חל עליו איסור שתי שתי אחיות ולזכר זה קרא להבן שנולד בשעת מיתתה בן ימין שהוא בן ארץ ישראל אכן הצדקת לא תלתה בזה שוודאי גבול הארץ לא הי' ידוע להם כל כך עד שהקב"ה הודיע הגבול אל משה בפ' מסעי ולכן כשמתה רחל סמוך לאפרת לא ידעו עוד בבירור אם זה גבול הארץ או לא ולדעת יעקב כבר עברו הגבול ומתה רחל בתוך א"י דאל"כ היתה יכולה לחיות עוד עד בואם אל הארץ: והנה מידת הצדיקים לפשפש במעשיהם כשבאה עליהם רעה ח"ו ולתלות בעבירות ולא האמינה רחל שכבר באה לא"י כי אם שמתה על עונה ולכן קראה שמו בן אוני שהוא לשון עון לאמר שבחטאה נולד ובחטאה מתה: ובאיזה חטא תלתה י"ל דבפסוק כתי' ויהי ויהי בהקשותה בלדתה ותאמר לה המילדת אל תיראי כי גם זה לך בן וצריך פירוש מה נתינת טעם אמרה המילדת לרחל שלא תירא למות מפני שילדה בן וכי זה יעכב מיחתה ובדרך דרוש אפשר לומר דאיתא במדרש מה שקרא יעקב אלון בכות המקום שקבר דבורה מינקת רבקה שנתבשר שם ג"כ על מיתת אמו רבקה וכפי הנראה מהפסוקים הי' זה בזמן קרוב טרם מתה רחל ואולי הי עוד בתוך שלשים ועכ"פ תוך שנה שהרי רק שתי שנים שהה יעקב בדרך מארם עד חברון ומהם חנה שנה וחצי בסוכות כדאמרינן סוף פרק קמא דמגילה ומעשים האלו היו סמוך לבית אל ואמרינן במוע"ק פ' ג' כשמת אחד מן המשפחה תדאג כל המשפחה כל השנה כולה נולד בן במשפחה נתרפא כל המשפחה ולכן יש לומר שנתיראה רחל בהקשותה בלדתה בעבור שמתה רבקה שהיתה חמותה ודודתה ולזה אמרה המילדת אל תיראי כי גם זה לך בן הרי נולד בן ונתרפא כל המשפחה ממידת הדין ועל דרך זה יש לבאר ג"כ מה שנאמר (שמואל ד') וכעת מותה ותדברנה הנצבות עלי' אל תיראי כי בן ילדת שאפשר שגם שם יראה אשת פנחס ממתוחת מדת הדין באשר מת חמי' עלי ואישה פנחס ולכן אמרו הנצבות עלי' כן שבל תירא כי ילדה בן ונתרפאה ממדת הדין: אבל ביותר יש לפרש דברי המילדת בשנדקדק עוד מה לשון

כי גם זה לך בן שתיבת גם מיותר ויש לפרש שהאבות הקדושים לא בלבד שלמדו וקיימו כל התורה כ"א גם מה שתיקנו החכמים קיימו וקבלו כדאמרינן שקיים אברהם אפילו עירוב תבשילין.

ועפ"ז יש לפרש מה דאיתא במדרש חיי שרה אמר אברהם תנו לי אחוזת קבר עמכם ואקברה מתי מלפני איני מבקש מכם אלא מת אחד ויענו בני חת במבחר קברנו קבור את מתיך מתים הרבה וצריך טעם למה אמר אברהם דוקא איני מבקש אלא למת אחד אחרי שבוודאי כוונתו היתה כשיקנה אחוזת קבר שיקבר גם הוא ובנו יצחק שמה אבל יפורש ע"פ מה דאמרינן בכתובות פ"ק בברכת אבלים רבים שתו לימא רבים ישתו לא לימא שאל יפתח אדם פיו לשטן ולכן אברהם הקפיד שלא לבקש אחוזת קבר כ"א בשביל שרה שכבר מתה ואמר ואקברה מתי לשון יחיד שלא להזכיר מתים שימותו אבל בני חת שלא הקפידו על זה כדרך האומות אמרו קבור מתיך מתים הרבה.

ועל פי זה י"ל שדאגה רחל כל ימי' על שאמרה ליעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי שפתחה בזה פיה לרעה שתמות וגם אחר שכבר ילדה ליוסף לא שבתה דאגה זאת שהרי תלתה מיתתה שלא היו לה בנים ועוד לא הי' לה רק בן אחד ולכן כשילדה לבנימין אמרה לה המילדת אל תראי ממה שאמרת ואם אין מתה אנכי כי גם זה לך בן שעתה ילדת בנים שנים ונתקיים התנאי של ואם אין מתה אנכי ומעתה תחי' ולא תמות.

אמנם הצדקת לא שקטה רוחה בדברים האלה כי בצאת נפשה התודה על חטאתה במה שאמרה ליעקב הבה לי בנים ובפרט לפי מה שכתב המהרש"ל הביאו השפתי חכמים שאמרה ליעקב שיתפלל עלי' וכשענה יעקב שהתפלל ולא נענה אמרה לו אם כן רשע אתה ועל כן חרה אפו בה וזאת התודה ותלתה מיתתה באון אשר בכפה שקראה ליעקב רשע בשביל שלא היו לה בנים ולכן קראה שם בנה אשר על ידו היו לה בנים בן אוני בן און שלי שבזה נראה לי העין שחטאתי נגד הצדיק לחשוב שהוא מנע ממני פרי בטן ולא האמינה שמתה על שבאתה עתה לארץ ישראל כמו שחשב יעקב.

ועל פי זה אין סתירה בדברי יעקב לפי פי' רש"י דיעקב לא תלה מיתתה בחטאה ובפרט שידע שכבר מחל לה אלא חלה באשר שבאה לארץ כנען וחל איסור ב' אחיות ולכן קראו בנימין שהוא בן א"י שקרוי ימין אבל רחל שלא תלתה מיתתה בזה סברה שעדיין בחו"ל היא ושם מתה: ובזה יפורש הפסוק ואני בבואי מפדן שהתנצל יעקב למה מבקש מיוסף להקבר בא"י ואמר ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך עלי דייקא פי' אני אומר לך שבשבילי מתה שנשאתי ב' אחיות שאי אפשר להיות בארץ כנען ששם אני צריך לקיים התורה כאבותי אכן גם אם תשפוט כאמך שבחו"ל מתה ויחרה לך למה

לא הבאתי אותה לאפרת שהוא ודאי א"י לקבור אותה שם דע כי על פי הדבור עשיתי שתתפלל על בני' כשילכו בגלות.

עוד בדרך אחר יש לפרש הפסוק ויתיושב בזה ג"כ מה שהקדים יעקב לזה ועתה שני בניך וגו' בהקדם מדרש תמו' — הובא בספר ברכת שמואל — סכות לראשי ביום נשק לעתיד יבא עשו ומקטרג לפני הקב"ה מפני מה נחשבתי בעיניך כרשע על שכתבת בתורה לא תרצח ועשו עבר על זה שהוא רוצח נמצא אתה עוקר הברכה שברך יצחק לעשו ועל חרבך תחי' ואת יעקב אהבת לא כתוב בתורה ואשה אל אחותה לא תקח לצרור והוא נשא ב' אחיות וא"ת אני גרמתי לו שהלך אצל לבן ושם נשא ב' אחיות א"כ למה אתה מסתירהו בסוכה הה"ד וסוכה תהי' לצל יומם וגו' אמר ר' יהושע תפח רוח של אותו רשע שלא ידע להשיב לעצמו שהרי כתיב ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל בשבילי מתה הה"ד סכותה לראשי ביום נשק עכ"ל ואין צריך להעיר על קושי מאמר זה שאין להשאלות ולהתשובות שום הצטרפות אמנם יבואר דמה שכתבנו מדעת רמב"ן שרחל מתה באשר שנשא יעקב שתי אחיות וזה הותר לו רק בחו"ל כבר הקשה על זה השל"ה שהרי האבות בכל מקום היו מרכבה לשכינה אבל המפרשים נתנו טעם שנשא יעקב שתי אחיות לפי שהיו גיורות ואין כאן אחוה ולמיתת רחל נמצא הטעם במדרש פ' ויצא לר' יודן מתה בשביל שדברה בפני אחותה ולר' יוסי מתה בקללתה של יעקב שנאמר עם אשר תמצא את אלהיך לא יחי' ודעה זו הביא גם רש"י בחומש וזו היא טענת עשו שהוא חשב שיעקב חטא בחטא שתי אחיות ולכן טוען ומקטרג לפני הקב"ה מפני מה אני נחשב כרשע מפני שרצחתי הלא בזה אתה עוקר הברכה שברך יצחק לעשו ועל חרבך תחי' והנה ידע התשובה על זה הלא נאמר בברכה זו ואת אחיך תעבוד ועשו לא בלבד שזרעו רצחו בני יעקב שא שגם הוא רצה לרצח יעקב כמו שנאמר לרבקה ברוח הקדש וגם כששב מבית לבן יצא לקראתו בארבע מאות איש להרגו אם לא ששלח הקב"ה מלאכיו לשמרו ולהצילו לזה טען עשו אמת כתיב ואת אחיך תעבוד אבל הלא כתוב גם כן והי' כאשר תריד ופרקת עולו מעל צואריך ולמה אתה אוהב יעקב וזרעו הלא עבר על מצות תורתך שנשא שתי אחיות וא"ת זה בעצמו יחשב לי לאשמה שאני גרמתי לו לברוח מפני וגרשתי אותו מהסתפח בנחלת ד' שברח לחו"ל אל לבן ושם נשא שתי אחיות ושם דייקא מפני שהי' בחו"ל לא קיים את התורה וזה אני גרמתי לו א"כ למה אתה מסתירהו בסוכה שהרי כתיב ברוך הגבר אשר יבטח בד' והי' ד' מבטחו שמזה נשמע שרק למי שיבטח בד' הוא מקום בטחונו ולמחסה לו ואם צדיק הוא הי' לו לבטוח בך ולא לנוס מפני לחו"ל ואחרי שלא בטח בך ונס מפני למה אתה מחסהו ומבטחו זו

טענת עשו ועל זה אמר ר' יהושע תפח רוח שלאותו של אותו רשע שלא ידע להשיב לעצמו ולידע שלא חטא יעקב במה שנשא שתי אחיות גם בחו"ל שהרי יעקב אמר ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל בשבילי מתה בשביל שקללתי אותה ואם כדבר עשו הרי הי' טעם אחר שמתה או בחטא של שתי אחיות שחל על האשה כמו על האיש או כדעת הרמב"ן שמתה כשבאה לארץ כנען ועל שתלה יעקב מיתתה בקללתו מזה ראי' שידע שלא הי' עלי' ועליו חטא שתי אחיות ועל כן תיפח רוח עשו שרדף ליעקב ורצח בניו על לא חמס בכפו ומה שברח יעקב מפניו לא מפני חוסר הבטחון הי' שהרי הכתוב מעיד שעשו עצמו ידע כי בציווי אביו ואמו הלך כדכתיב וירא עשו וגו' וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם ועל שקר זה לא הוצרך ר' יהושע להשיב כי אם על מה שחשב עשו שיעקב עבר על איסור אחיות ועל כן יאות ליעקב שהי' הקב"ה מחסה לו כדכתיב סכות לראשי ביום נשק ביום שלחם עשו נגדי.

והנה אם באמת הי' כאן איסור ב' אחיות יש לחקור מי מהשתי אחיות היתה הנשואה בהיתר ומי באיסור הרמב"ן כתב שלא הוליך לרחל למערה כדי שלא יקבור שם שתי אחיות כי יבוש מאבותיו ולאה היא הנשאת לו ראשונה בהיתר ורחל באהבתו אותה בנדר אשר נדר לה לקחה עכ"ל הרי שדעתו שרחל היתה האשה שנשא על אחותה ולענ"ד אי אפשר לומר כן דאמרינן בסנהדרין ד' י"ט שאלו תלמידיו את רבי יוסי היאך נשא דוד שתי אחיות בחייהן א"ל מיכל אחר מיתת מירב נשאה ריב"ק אומר קידושי טעות הי' לו במירב שנאמר תנה את אשתי את מיכל מאי תלמודא אמר רב פפא מיכל אשתי ולא מירב אשתי עכ"ל והלא יעקב כזה הלשון אמר ללבן הבה את אשתי מכלל שכבר היתה אשתו שקדשה בשכר העבודה וא"כ היא היתה המקודשת בתחלה וקדושי לאה היו קדושי טעות ועוד ראי' שרחל היתה הנשואה בהיתר ממה שאמר יעקב מתה עלי רחל שפירש המדרש ספר שמות. כנ"ל בשביל שקלל את אשר תמצא אלוקך לא יחי' ולמה לא תלה יותר מיתתה באיסור שהיתה אשה אל אחותה שחייבת כרת כמו האיש אלא ודאי שהיא אשתו בהיתר ולכן בפ' ויגש שנמנו בני יעקב מנשיו רחל לבדה נקראת אשת יעקב ולא לאה ובזה יש ליתן טעם למה נקברה רחל בדרך כדי שתתפלל על בני ישראל כשיגלם נבוזראדן כמו שכתב רש"י ע"פ המדרש ולמה דוקא רחל תתפלל ולא לאה שהיא רבת הבנים אכן מפני שתפלתה תהי' כדאיתא במדרש שתאמר להקב"ה למה אתה מקפיד שהכניסו לך ע"ז לצרה כדכתיב והמסכה צרה להחכנס הרי אני הכנסתי צרה לביתי ולא הקפדתי ותפלה זו שמע הקב"ה יותר מכל תפלות האבות והאמהות ואמר יש תקו' לאחריתך ותפלה זו לא יאתה רק לרחל ואמנם גם מזה ראי' שרחל היא

הנשואה ליעקב בתחלה דאם לאה היתה אשתו בתחלה איך קראה רחל ללאה צרתה שהכניסה לביתה הרי אדרבה היא היתה צרת לאה.
ובזה יובן המשך הכתובים שאמר יעקב ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי שבזה נתן הבכורה פי שנים ליוסף וידע שיקשה ליוסף שידע התורה היאך עובר יעקב על לא יוכל לבכר את בן האהובה על בן השנואה הבכור וגם אם לקח הבכורה מראובן בחללו יצועי אביו כדכתיב בדברי הימים יאות משפט הבכורה לשמעון ולא לו לזה אמר יעקב דרך התנצלות ואני בבואי מפדן וגו' שתדע כי רק אמך רחל היתה אשתי בתחלה על פי דין תורה ולכן אתה הבכור באמת שהרי גם כשמתה אמרתי מתה עלי רחל מכח קללתי ולא מפני אשה אל אחותה באשר שהיתה אשתי בהיתר ואם תשאל מאין אדע זה לזה אמר ואקברה שם בדרך אפרת מפני שנאמר לו ברוח הקדש ששם תתפלל על בני' שהכניסה צרה לביתה ומזה ידעתי שנחשבה לפני הקב"ה לאשתי כי רק על פי תפלה זאת ישובו בנים לגבולם ב"ב א"ס.

שמות

במדרש וירא אלקים את בני ישראל שעשו תשובה הבינונים וגם הרשעים וידע אלקים שאפילו אחד בחבירו לא הי' יודע רק הקב"ה לבדו ואע"פ שעשו תשובה לא יצאו משם אלמלא זכות אבות מפני שמידת הדין מקטרג על העגל ועל זה נאמר ולקחתם אגודת איזוב כנגד שהשפילו עצמן לעשות תשובה כאיזוב וטבלתם בדם אשר בסף בזכות התורה שעתידין לקבל והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות בזכות אברהם יצחק ויעקב עכ"ל והנה מה שדרש המדרש אגודת איזוב על רמז החשובה מבואר בדבריו שאיזוב הוא עשב הנמוך הגדל סמוך לארץ וכן הבעל חשובה צריך להשפיל עצמו.
ומה שדרש רמז על קבלת התורה מוטבלתם בדם אשר בסף ג"כ יש לפרש שהברית שכרת משה עם ישראל על קבלת התורה הי' בזריקת הדם עליהם אשר באגנות ומה שכרת הברית לקבלת התורה בדם יש ליתן טעם כי הדם הוא הנפש ואין דברי תורה מקויימין אלא מי שנותן נפשו עליהן כמו שדרז"ל מאדם כי ימות באוהל אין דברי תורה מקויימין אלא במי שממית עצמו עליהן שאין הכוונה מיתה ממש דאם מת איך יקויים התורה על ידו אבל הכוונה שחובל נקרא נטילת נשמה מפני שהממעט הדם ממעט הנפש והתורה שמתשת כח וכן הרבה מצוות שאין מקויימין רק בטורח ויגיעה השובר כח האדם נקרא אצלו נטילת נשמה וזה מה שנקרא בלשון רז"ל ממית עצמו עלי' ולכן ברית רומז על קבלת התורה.

ומה שמפרש המדרש והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות על זכות אברהם יצחק ויעקב יש לפרש דאם אמנם האבות הקדושים שוו בצדקותם ובמעשיהם הטובים עכ"ז מה שנכתב בתורה מהם נראה שחלקו ביניהם העמדת שלשה העמודים שהעולם עומד עליהם שהם תורה ועבודה וגמילות חסדים שביצחק לא מצאנו ממעשיו הטובים כ"א שפשט צוארו להעקידה שהיא העבודה המעולה שכלל את כל העבודות אבל שלמד תורה ושגמל חסדים לא נזכר בתורה מזה אף שבלי ספק גם שלימות האלה היו בו ונגד זה ביעקב לא נזכר רק שהי' איש תם יושב אוהלים לומד תורה בבית שם ועבר ושגדל גם בניו לתורה ולמצות אבל מעבודה ושגמל חסדים לא נזכר בו שאפילו המצבה אשר נדר לא הקים עד שהזכירו הקב"ה מפני שהכיר שעיקר מעשיו יהי' ללמוד תורה ולגדל בניו לתורה אבל באברהם אם שהי מעשיו לגמול חסדים עם כל אדם כמו שספרה התורה ממנו שהכניס אורחים והציל לוט בן אחיו בסכנת עצמו והתפלל על סדום וכדומה עכ"ז גם עבודה נזכר ממנו במה שבנה מזבחות והקריב עליו ומה שעקד בנו יצחק על גב המזבח וגם שלמד תורה נזכר ממנו דכתיב וישמור משמרתי מצותי חוקותי ותורותי הרי שלמד כל התורה וגם גדל בניו לתורה ומצות כדכתיב כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט וזה ענין המשל ממשקוף ושתי המזוזות שידוע שהמזוזות עומדים זה נגד זה והמשקוף רובץ על שתיהן מצד זה ומצד זה ומחברן וזה הוא ענין המשל של אברהם יצחק ויעקב יצחק הוא מזוזת העבודה ויעקב מזוזת התורה ואברהם המשקוף הנחה על שתיהן והעיקר באמצע שהוא הי' עמוד החסד ושלשתם יחד היו הפתח אשר בה נכנסה ידיעת הבורא יתברך אל העולם התחתון ולכן דורש המדרש והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות על זכות איו"י. ואמנם המדרש פרט שלשה דברים שהיו צריכים ישראל להיות ראויין לגאול שהם תשובה, תורה וזכות אבות, ויש ליתן טעם לזה דבלא תשובה פשיטא שלא היו ראויין לגאול שהיו עובדי ע"ז כמצריים ובים עוד קטרג שר מצרים מה נשתנו אילו מאילו.

ומה שמדמה הבעל חשובה לאיזוב יש לפרש ע"פ מאמר התנא באבות רבי לויטס איש יבנה אומר מאוד מאוד הוה שפל רוח שתקות אנוש רמה והמפרשים נלאו לפרש מה תקוה בזה ועוד מה טעם יש להיות שפל רוח מאוד מפני שתקות אנוש רמה אבל יפורש בשנעיר על החילוק שבין תוחלת ובין תקוה שתוחלת יאמר על דבר שתארע פתאום בלתי שמשכה בעת הרבה שהוא לשון חלה שפירושו נפל ובלשון חכמים מזה הרבה כגון חל להיות שהוא כמו אירע להיות ולכך נאמר תוחלת ממושכה מחלת לב מפני שמיחל שתבוא הדבר המיוחלת מהרה ופתאום ולא תמשך בזמן הרבה אבל לא כן לשון

תקוה שהוא מלשון קו הנמשך הרבה וכן נאמר את תקות חוט השני תקשור בחלון שנקרא בזה הקו תקוה. וזה הפי' של הפסוק קוה אל ד' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ד' שר"ל לא תמוש הבטחון על תשועת הקב"ה ממחשבתך אפילו רגע אחת וקוה לד' ואם תראה שתקותך רוצה להפסק חזק ואמץ לבך למען שוב קוה אל ד' בלי הפסק.

והנה כל ענייני האדם בעולם הזה כגון עשירות וגבורה ונוי וחכמה ומעשים הכל יפסק בעת מותו שנעשה כאבן דומם רק עניין אחד לא יפסק ממנו והוא שם רמה שבחייו נקרא רמה כדכתיב אף כי אנוש רמה וזה נשאר גם במותו בקבר ומפני זה לדעת התנא באהלות פרק ב' כזית רמה שנולדה בבשר המת אפילו חי' כבשר המת היא חשובה כיון דאדם מחיים נקרא רמה וזה יורה לאדם שעיקר מקומו בעולם הזה הוא העפר הנמוך כדכתיב השח עד עפר שבזה דומה לרמה שמקום גידולו בארץ וזה מאמר התנא מאוד מאוד הוה שפל רוח שתשפיל עצמך בכל יכולתך עד עפר שתקות אנוש רמה דהיינו מה שנמשך ממנו מהחיים עד אחר המות הוא עניין רמה ולכן גם בחייו ישפיל עצמו כרמה. ואם דרך מוסר זה נאמר לכל אדם ביותר יהי' נגד עיני החוטא שהרים את עצמו למעול מעל באביו שבשמים בעברו על מצותו ולכן ההזאה באיזוב הנמוך והגדל סמוך לארץ ירמז לבעל תשובה איך ישפיל עצמו עד עפר.

ומה שהיו ישראל צריכים תורה להגאל יבואר ע"פ דברי המדרש רבה פ' צו רבי סימון ב"ר נתן אומר שני דברים אין להם כפרה ונתנה להם התורה כפרה לשון הרע והורג נפש בשגגה לשון הרע בזגי המעיל יבוא הקול ויכפר על הקול הורג נפש בשגגה במה יתכפר לו במיתת כהן הגדול שנאמר ואחרי מות הכהן הגדול ישוב הרוצח עכ"ל והוא תמוה שפתח אין להם כפרה וסיים ונתנה להם התורה הרי יש להם ואיך אמר שאין להם כפרה אכן יבואר דהנה בכל עבירות שבתורה מצאנו כפרה ע"י תשובה אף שאין להשיב הדבר אשר פגם ואפילו בכריתות וחייבי מיתות שאין נדונין בב"ד אמרינן ריש פ' ג' דמכות שאם עשה חשובה ב"ד של מעלה מוחלין לו אבל לא כן בחטאים שבין אדם לחבירו שבזה אינו מועיל תשובה עד שישיב את אשר פגם בחטאו דאם גזל או עשק נאמר והשיג את הגזילה אשר גזל או את העושק אשר עשק וכן בשופך דם האדם ישלם בדמו כדכתיב באדם דמו ישפך ונאמר ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו וגם בחלל שנמצא אשר לא נודע מי צריך כפרה בדם עגלה ערופה ולכן בהורג נפש בשגגה שאין לחייבו מיתה באשר בשגגה בא לידו וגם אין ביכולתו להשיב נפש הנהרג עליו נאמר שאין לו כפרה כאשר יאות במי שחטא לחבירו אבל חמלה התורה עליו שתכפר לו חטאתו במות הכה"ג וכן במי שמדבר לשון הרע שנחשב על פי דברי

חז"ל כהריגה שאמרו המדבר לשון הרע הורג שלשה גם לזה אין כפרה כאשר יאות לחוטא לחבירו שישיב את אשר פגם כי איך יחי מה שהרג בלשונו ולזה נתנה התורה כפרה בזגי המעיל שנאמר בהם ונשמע קולו בבואו אל הקדש יבוא הקול ויכפר על הקול: והנה כפרות האלה היו בזמן שביהמ"ק קיים ובא כהן הגדול אל הקדש אבל לאחר שחרב הבית ואין כהן הגדול גם כפרות האלה חדלו ועל הורג נפש בשגגה הטילו החכמים האחרונים תשובה בתעניות וסיגופים וגם על מספר לשה"ר מצאנו תשובה אחרת גם בזמן הזה שהוא לימוד תורה כמו שלמדו חז"ל ממה דכתיב זאת תהי' תורת המצורע שהתורה תכפר על מוציא שם רע וכבר מרומזה כפרה זו גם במעיל שהי' פעמון זהב ורמון זה אצל זה שקול הפעמון מרמז על קול התורה הנשמע בבואו אל הקדש להורות שרק לקדש דהיינו לתורה ולתפלה תשמע קול האדם בלי מצרים אבל לדבר הרשות יהיו דבריו מעטים ולדבר עבירה לא ישמע קולו כלל ורמון מרמז על בעלי מצות שהם דוגמת רמון כמאמר רז"ל מלאים מצות כרמון ולכך הרמון לא נתן קול דקול מצות לא ישמע ממקיהם כדכתיב הצנע לכת עם אלקיך ולכן מפאר הכתוב ע"פ פי' המדרש לבעלי תשובה וידע אלקים שאפילו אחד בחבירו לא הי' יודע רק הקב"ה לבדו. ואמנם כמה גדול שכר השתיקה נודע לישראל בגלות מצרים דאיתא במדרש אבות היו סימן לבנים שנאמר ואברם כבד מאוד במקנה בכסף ובזהב ונאמר בישראל ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל עכ"ל ויש לדקדק למה לא הביא הפסוק של תורה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב גם בפסוק שהביא יש לדקדק מה המשך לחין בשבטיו כושל לויוציאם אבל יבואר ע"פ מדרש ילקוט פ' אמור שמביא ראי' שלא היו בישראל דילטורין שהרי נאמר י"ב חודש קודם שיצאו דבר נא באזני העם וישאלו ממצרים ולא הי' בהם אחד שהגיד למצרים וזה פי' הפסוק ויוציאם בכסף וזהב שלא הי' אפשר רק ע"י שתיקה שלהם ומזה ראי' שאין בשבטיו כושל ומדבר לשוה"ר אפילו אחד.

והנה אברהם נתעשר כדכתיב ותוקח האשה בית פרעה ולאברם הטיב בעבורה וזה לא הי' אפשר רק ע"י שתיקת שרה שלא גילתה שאשת אברהם היא כאשר ביקש ממנה ובזה הי' אברם סימן לבניו שיצאו ברכוש גדול ע"י השתיקה ולכן הביא הפסוק ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל שמעיד על זה אכן משה הי' ירא שיש בישראל בעלי לשון הרע דאיתא במדרש אכן נודע הדבר כיון ששמע דבריו אמר לשון הרע יש ביניהם היאך יהיו ראוים לגאולה עכ"ל וצריך ביאור הרי עובדי ע"ז היו ואם חטא גדול הזה לא יעכב הגאולה היאך יעכב אותה חטא לשון הרע אבל יבואר זה שמי שרוצה להעביר דבר רע צריך לסתום מקורה ולעקור שרשה כדברי רז"ל העוקר עבודה זרה צריך לשרש אחרי'

ומצאנו שתחילת גלות מצרים הי' ע"י לשון הרע שאמרו הבה נתחכמה לו וגו' ונוסף על שונאנו ועלה מן הארץ הרי שדברו המצריים רע על ישראל כאלו רוצים למרוד בהם מה שהי' שקר גמור ולכן המביא בכורים פתח דבריו במה שסיפר מגלות מצרים וירעו לנו המצרים ובעל הגדה מפרש לשון וירעו שנאמר הבה נתחכמה לו וגו' ופירשו המפרשים שהמצרים דברו עלינו רעה שאנחנו מורדים ורעים. ואם כי לשון הרע הזה גרם הגלות לא תפסק רק אם ישראל נשמרו מלחטוא כזה ולכן כששמע משה שהיו בישראל בעלי לשה"ר אמר מעתה היאך יהיו ראוים להגאל טרם עקרו שורש גלותם.

ועפ"ז יפורש ג"כ המדרש רבה פ' וארא ויט משה מטהו על השמים המכות האלה שלשה ע"י אהרן ושלשה ע"י משה ושלשה ע"י הקב"ה ואחת ע"י כולם דם צפרדע כנים בארץ ע"י אהרן ברד ארבה חושך בשמים וארץ ע"י משה ערוב דבר מכות בכורות ע"י הקב"ה ושחין ע"י כולם עכ"ל ויש לבאר למה הי' חילוק זה דחטא מצרים הי' משולש. חטאו נגד גוף ישראל שענו אותם בעבודה קשה. חטאו נגד חיי ישראל שאבדו את זכוריהם ביאור. חטאו נגד הקב"ה שסרבו על דבריו. נגד זה נלקו בשלשה חלקי מכות. על מה שחטאו נגד הגוף של ישראל שהוא חלק הארץ נלקו בדם צפרדע כנים בארץ. על מה שחטאו נגד חיי ישראל שהוא החיבור של שמים וארץ באדם שהנשמה היא משמים והגוף מן הארץ נלקו בברד ארבה חושך שהי' בשמים ובארץ.

ועל מה שחטאו נגד הקב"ה נלקו ע"י הקב"ה בעצמו ע"י ערוב דבר מכות בכורות שבאו בלי מציעות של משה ואהרן מהקב"ה. ואמנם למה השחין בא ע"י כולם יבואר ע"י מה דאיתא במדרש מכה זו באה להם ע"י הקב"ה ומשה ואהרן לפי שמשה ואהרן לקחו פיח הכבשן וזרקם משה השמימה והפכו הקב"ה לשחין ונפל על מצרים והטעם למה נעשה כן יש לפרש שבעון לשון הרע חוטאים שנים המספר והמקבל לשוה"ר ואמרו רז"ל המספר לשוה"ר גדול חטאו עד לשמים שנאמר שתו בשמים פיהם ולשונם תהלוך בארץ ולזה רמז מכות השחין שנעשה ע יפיח הכבשן שלקחו אותו משה ואהרן כל אחד מלא חפניו ואהרן מסרו למשה כדכתיב וזרקו משה השמימה משה לבדו וזה כענין לשוה"ר שמשחיר לשנים ולהמקבל וזרקם משה השמימה לרמז שחטא לשוה"ר מגיע עד לשמים ואיתא במדרש שהי' האבק עילה עד כסא הכבוד וזה ע"ד שאמרו רז"ל כל המספר לשוה"ר כאילו כפר בעיקר שנאמר לשוננו אתנו מי אדון לנו והאבק הזה נעשה במצרים לשחין פורח ואיתא במדרש פורח מלמד שהי' צרעת עמו וגם זה להורות שבאה מכה זו למצרים על עון לשוה"ר דאמרו רז"ל המספר לשון הרע נלקה בצרעת ועל שהי' עון לשוה"ר מקור חטא מצרים מה שחטאו בשעבוד ישראל בשלשה כאשר ביארנו

נגד גופי ישראל ונגד חייהם ונגד הקב"ה לכן באה להם מכה זו ע"י שלשה ע"י הקב"ה ומשה ואהרן.

ועפ"ז יבואר מדרש רבה פרשת ויקרא טוב מלא כף נחת ממלא חפנים הבל ורעות רוח טובה דריסה אחת שדרס הקב"ה במצרים שנאמר ועברתי בארץ מצרים ומת כל בכור ממלא חפנים פיח כבשן שלא הי' בו גאולה עכ"ל והוא תמוה למה מכל המכות שנלקו מצרים לא פרט רק מכת שחין שלא הי' בה גאולה עד מכות בכורות גם בפסוק מצאנו שנוי המכה זו מחמש מכות שקדמו לה שבכולם נאמר ויחזק לב פרעה ובמכת שחין נאמר בפעם הראשון ויחזק ד' את לב פרעה אמנם ע"פ הנ"ל יש לומר כיון שבמכה זו נענש מקור חטא מצרים שהי' לשוה"ר שדברו על ישראל אשר ע"כ באה אל לבם יותר מכל הקודמים שגם החרטומים לא יכלו לעמוד מפניו הי מן הראוי שתפעל על לב פרעה לשלח את ישראל אם לא שידע הקב"ה שברצונו לא ישלח ע"כ חיזק לבו עד מכות בכורות ששמח אז הוא ועבדיו ביציאת ישראל וזה פירש המדרש שטובה היתה דריסת הקב"ה במכות בכורות ממכת שחין שלא היתה בה גאולה.

ועפ"ז יבואר למה הוצרכה התורה לגאולת ישראל ממצרים דהנה ראינו מדברי המדרש שהתחלנו בו שאף ששבו ישראל תשובה שלימה מחטא ע"ז עכ"ז לא הועיל אם לא בזכות אבות באשר שגלוי לפני הקב"ה שיעשו העגל והוא ע"ד הכתוב אשמעה מה ידבר ד' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו ואל ישובו לכסלה פ' שאע"פ שאין הקב"ה מעניש על העתיד עם כל זה לא יחשוב לזכות אם גלוי לפניו שהזכות הפך לחובה ולכסלה וכן בזה הי' גלוי לפני הקב"ה שישראל בקרוב יכשלו בחטא לשוה"ר כדאמרינן בערכין לא נחתם גז"ד של אבותינו במדבר אלא על לשוה"ר וע"כ לא היו ישראל ראויים לעקור שורש פורה ראש ולענה של גלות מצרים שהי' לשוה"ר אם לא שהי' גלוי לפניו ג"כ שישראל יקבלו התורה שהיא מרפא לשון ועל ידה ינקו את עצמם מעון הזה ולכן הוצרכה תורה לגאולתן.

ומה שהצריכו גם זכות אבות לגאולתן מלבד מה שפירש המדרש כדי להגן עליהם מחטא העגל למען תועיל להם התשובה מע"ז עוד י"ל ע"פ המכילתא כיון שאמר משה לישראל לגאלם אמרו הרי כתיב ועבדום ועינו אותם ד' מאות שנה ועדיין לא עברו אמר משה כיון שחפץ הקב"ה לגאול אתכם אינו מביט בשנים ובקינים לזה נאמר קול דודי מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות עכ"ל וצריך ביאור איך תתורץ בזה הקושיא שנאמר ארבע מאות שנה ולא איש אל ויכזב אמנם מובן זה ע"פ מכילתא אחרת רבי אומר כתוב אחד אומר ארבע מאות שנה וכתוב אחר אומר ודור רביעי ישובו הנה אם יעשו תשובה אני גואלם לדורות ואם לאו לשנים עכ"ל והחילוק שבין שתי עתים האלה מבואר שאם אחר

כלות ד' מאות שנה אין זה בחפץ הקב"ה כ"א על פי מידת דינו אכן אם תהי' גאולתן אחר דור רביעי זה תלוי בחפצו אם יחפוץ בהם לקבל תשובתן וזה היא תשובת משה לישראל כיון שחפץ הקב"ה לגאול אתכם אינו מביט בשנים פירש שאז יקויים בכם ודור רביעי ישובו הנה: ומה שהביא המדרש על זה הפסוק מדלג על ההרים מקבץ על הגבעות יבואר ע"פ מה דאמרינן בר"ה ד' י"א מדלג על ההרים בזכות אבות מקפץ על הגבעות בזכות אמהות.

ומה שאמר על זכות אבות מדלג ועל זכות אמהות מקפץ יש לפרש שבאהלות פ' ח' תנן הדולג ממקום למקום והקופץ ממקום למקום ופירש הר"ש שם דולג הוא ברגל אחד קופץ בשתי רגליו ומזה ידענו דקופץ מורה על מהירות הליכה יותר מדולג שהקופץ בשתי רגליו ימהר בתנועתו ממקומו יותר מהדולג ברגל אחד ובסוטה פרק א' דרש רבי עקיבא בזכות נשים צדקניות נגאלו אבותינו ממצרים ויש להבין הרי כתוב ויזכור אלקים את בריתו את איו"י הרי שעל ידי זכירה זו נגאלו אבל יבואר שזכות נשים צדקניות הי שהשתדלו להיות להם בנים רבים כמבואר בסוטה שם ובזה הלכו בעקבות האמהות שרה רבקה רחל ולאה שהשתדלו ג"כ להיות להם בנים ובמצרים הי' זה צורך גדול שלקבלת התורה הוצרכו ישראל להיות ששים רבוא כדאמרינן ביבמות ולכן זכות האבות לבד לא הי' מועיל רק להקדים הגאולה טרם כלות ארבע מאות שנה אבל בתנאי שיהיו ישראל ששים רבוא לקבל התורה אבל זכות האמהות עמדה לנשים צדקניות במצרים שנתברך השתדלותם לילד בנים רבים למהר מספר ישראל לס' רבוא וזה מה שפירש התנא מדלג על ההרים בזכות אבות שזכות איו"י גרם שנגאלו טרם כלות ארבע מאות שנה ושדילג הקב"ה על הקץ אבל שנמהרו להגאל שהוא לשון קפץ זה נעשה בזכות אמהות כאשר ביארנו.

וע"פ הדברים האלה יש לבאר ענין האותות שנתן הקב"ה למשה שנאמר ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי כי יאמרו לא נראה אליך ד' וגו' וצוה לו הקב"ה לעשות האות בנחש ובצרעת ונאמר והי' לא יאמינו לך ולא ישמעו לקול האות הראשון והאמינו לקול האות האחרון והי' אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה ולא ישמעון לקולך ולקחת ממימי היאור ושפכת היבשה והי' המים אשר תקח מן היאור והי' לדם ביבשת וכבר ביארו המפרשים זה בכה וזה בכה למה הוצרך שלשה מופתים האלה ולמה אם לא יאמינו לאות הראשון יאמינו לאות האחרון ואיך יהי' בטוח שאם לא יאמינו לשני האותות שיאמינו אז בוודאי לאות השלישי וביותר יקשה אם זה ודאי שיאמינו אז למה לא יספיק האות השלישי לבד ואולי יש לומר בזה דכבר נתן המדרש

תנחומא טעם לשני האותות הראשונים שנאמר שם אמר הקב"ה למשה אחד שלי ואחד שלך שלי וישלח ד' הנחשים השרפים שלך והנה מרים מצורעת עכ"ל ובפירוש זה י"ל שהקב"ה רצה להורות למשה איך יראה לישראל שחטאו בשני דברים כמו שאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו לקולי כי כי יאמרו לא נראה אליך ד' ובזה חשד משה לישראל בשני דברים שאמר והן לא יאמינו לי שבזה רצה לומר שלא יאמינו שהקב"ה משגיח על בני אדם וכטעות עע"ז על פי משכ' הרמב"ם ועוד יאמרו גם אם משגיח לא נראה אליך ד' שלא שלחך ומלבך אתה בודה זה ולזה אמר הקב"ה תעשה לפניהם שתי אותות שמי שאינו מאמין בי יענש בנחשים השרפים כאשר נענשו הכופרים במדבר ומי שאינו מאמין בך יענש בצרעת כמרים שלא האמינה שמה שפירש משה מן האשה ע"פ הדיבור הי' וחשבה זה לך לדופי.

ועפ"ז נאמר שידע הקב"ה שישאלו ישרש שלש שאלות באופן שאחת תצמח מתשובת השאלה שלפני' שבתחילה ישאלו אם הקב"ה באמת משגיח על מעשה בני אדם מה חטאנו שנתענו זה רד"ו שנים בשעבוד קשה של מצרים אמנם על קושיא זו כבר תירצו הראשונים ומבואר גם בזוהר שהגלות הי' למרק זוהמת הנחש דהיינו שע"י חטא של אדם הראשון נשבת הרוחני שבאדם שהקב"ה בראו בגוף נקי כמלאכי השרת וע"י חטא אדם בהסתת הנחש נתגשם הגוף הטהור ונעשה ארציי וזה מה שנקרא בדרז"ל זוהמת הנחש ולמרק זה הי' הגלות ונגמרה הטהרה הזאת כשעמדו על הר סיני כדאמרינן בשבת ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן ואלמלא שלא חטאו בעגל נשארו בגוף רוחני לעולם כמו שאמרו חרות ממלאך המות וזה מה שקרא הכתוב מצרים כור הברזל שנאמר ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים כי כמו שבכור הברזל נצרף הכסף מסיגים כן נצרפתם בגלות מצרים מזוהמת הנחש ולזה צוה הקב"ה למשה להודיע זאת לישראל ע"י אות הנחש כי באמת היצר הרע שברא הקב"ה נברא לטובת האדם להיות בידו למטה כח עוז כדכתיב מטה עוזך ישלח ד' מציון אשר על ידו ירים עצמו במעלה על מלאכי השרת ע"י כבוש היצר באהבת ובעבודת ד' אכן משהושלך ארצה שהתחבר עם הארץ ועשה לאדם ארציי נעשה לו לנחש הנושך והממית ולכן לא היתה תקנה כ"א לאחוז בזנבו שהוא מדת השפלות וההכנעה שהי' לישראל ע"י שעבוד מצרים ואז הי' הנחש שוב למטה כח ועוז בידם כמו שהי' כוונת הבריאה.

אמנם ידע הקב"ה שאות זה לא יספיק להם כי עתה ישאלו שאלה אחרת אם באמת נתענו בגלות כדי להעביר זוהמת הנחש למה נשתננו מכל אומה ולשון ולמה לא גם הם יצרפו ויתלבנו כמונו להיות נצרפים מזוהמת הנחש ולזה צוה הקב"ה למשה לעשות

אות הצרעת דענין טומאת צרעת כבר ביארו הראשונים שאין זה חולי בטבע כ"א חולי רוחניי שנראה בסימן על גוף האדם וראי' לזה מה שצוה התורה שהמצורע יהי סגור מה שהוא נגד ענין הטבע שיתרפא יותר ע"י אויר וגם זה שצוה התורה שהכהן העובד עבודת ד' יטמאו או יטהרו ולא יובא אל הרופא לרפאותו בסמים מלבד עוד שאר המצות של טהרת המצורע שהכל מורה שחולי הצרעת אינה טבעי רק רוחני והנה אמרו רז"ל אמר הקב"ה אתם מטמאים בנגעים ואין אוה"ע מטמאין בנגעים וביארו הקדמונים כי כמו על דרך הטבע רק גוף בריא וחזק ידחה ליחות העפשיות לחוץ מה שאין כן גוף נחלה ומעופש שאין בו כח לדחות אותן כמו כן בצרעת רק לישראל שהם נקיים בהם ידחה מה שאינו נקי בהם ע"פ העור להראות שגופם הטהור לא יסבול טומאת החטא להיות בקרבו משא"כ בגוף אוה"ע שלא פסק מהן זוהמת הנחש ומלאים חטא ועון ולזה נצטוה משה לעשות אות הצרעת להראות בו לישראל תשובה על שאלתם כי רק הם שכבר נטהרו ממקור תולדותם מאבות הקדושים בהם אפשר שתדחה הקדושה של מקור אשר בהם לזוהמת הנחש מה שאין כן בשאר בני האדם כמו שגם הצרעת רק בהם נראה ולא באוה"ע לטמא ולזה יראם משה זאת בידו שהוציאה מחיקו והיא מצורעת כשלג אכן משישיב ידו אל חיקו שהוא סימן לחוטא שיכיר נגעו וישוב מחטאו אז משהוציא שבה כבשרו ויטהר ולכן אם לא יאמינו לאות הראשון יאמינו לאות האחרון. והי' אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה שמתוך התשובות שתראה להם ע"י ב' האותות יתחדש להם שאלה שלישית. דאם אמנם גלותנו ושעבודנו הוא לטהרנו מזוהמת הנחש ושרק אנחנו ראויים להצרף בטהרה הזאת מה נשתנה העת הזאת מאשר קדם לה הלא לא נשתנו מעשנו ודרכי חיינו ובמה נדע שפסקה זוהמת הנחש ממנו ושעל כן עתה חפץ ד' לגאול אותנו לזה צו' הקב"ה למשה לעשות אות הדם שיקח מים מן היאור וישפוך לארץ והי' לדם ביבשת ובפתרון האות הזה י"ל שחיי האדם נמשל למים ומיתתו למים הנשפך לארץ כמאמר האשה החכמה שמואל ב' י"ד כי מות נמות וכמים הנגרים ארצה ודם מורה על מיתת הרציחה כדכתיב שופך דם האדם ועל כן נצטו' משה לעשות אות המים שנשפך ליבשה והי' דם להורות בזה לישראל למה עתה ריחם ד' עליהם אף שלא פסקה עוד מהם זוהמת הנחש באשר שהמצרים הכבידו השעבוד עליהם לאבדם ששחטו הילדים כמו שדרשו רז"ל מן הכתוב וימת מלך מצרים ויאנחו בנ"י מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם וגו' ולכן יאמינו שחפץ הקב"ה לגואלם על ידי מה שיכירו באות השלישי שבזה ימצאו תשובה גם לשאלתם השלישי.

ומה שהראה הקב"ה זה להם באותות ולא בדברים לבד למען הודיע להם שיש בידו הכח והממשלה לענוש למצרים עד יתרצו לשלחם לחירות.

וארא

במדרש ילקוט נתתיך אלקים לפרעה אמר לו הקב"ה למשה בשם שקים בראתי את העולם שנאמר בראשית ברא אלקים ובשם זה נתתיך אלקים לפרעה עכ"ל לבאר זה נקדים הפסוקים וידבר אלקים אל משה ויאמר אליו אני ד' וארא אל איו"ו בל שדי ושמי ד' לא נודעתי להם וגם הקמותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען את ארץ מגוריהם אשר גרו בה וגם אני שמעתי את נאקת בני ישר אשר מצרים מעבידים אותם ואזכור את בריתי לכן אמור לבני ישראל אני ד' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים וגו' ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלקים וידעתם כי אני ד אלקיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים בפירוש המשך הפסוקים ובחילוף השמות אשר בהם י"ל שהקב"ה השיב על שאלת משה למה הריעות וגו' שהתנהגותו בממשלת העולם הוא על שתי דרכים במידת הדין ובמידת הרחמים ולזה הקדים וידבר אלקים אל משה ויאמר אליו אני ד' שידוע שאלקים הוא שם מידת הדין וד' מידת הרחמים גם שם ל שדי מורה על מידת הדין כדאיתא במדרש אמר לו הקב"ה למשה כשאני תולה על חטאיו של אדם אני נקרא אל שדי וכשאני מרחם על עולמי אני נקרא ד' וזה מה שאמר וארא אל אברהם וגו' באל שדי ושמי ד' לא נודעתי להם שלהאבות הקדושים לא נצרכתי למידת הרחמים שכל מעשיהם הישירו עד שזכו גם במידת הדין לפני וכן רצה הקב"ה שיזכו גם זרעם כשינחיל להם את ארץ כנען כמו שאמר לאברהם להיות לך לאלקים ולזרעך אחריך ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך את ארץ כנען לאחוזת עולם והייתי להם לאלקים וזה שאמר למשה וגם הקמותי את בריתי אתם וגו' לומר שגם כמוהם יהיו זרעם שאהי' להם לאלקים שיזכו במידת הדין אכן אחרי שהם עבדו ע"ז לא יכולתי להנחילם הארץ כאשר אמרתי ולכן גזרתי עליהם צרות שישובו אלי למען גם אם לא יזכו ע"פ מד"ה לגמרי ארחם עליהם במידת חסדי וזה מה שאמר וגם שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם שמעתי ששבו אלי לכן אמור לבני ישראל אני ד' שאשלוט עליהם בשם זה שהוא מידת הרחמים והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים וגו' ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלקים פי' מאחר שגאלתי אתכם לא תקוו שארחם עליכם לעולם כ"א והייתי לכם לאלקים שאשלוט עליכם במדת הדין כאשר אמרתי לאבותיכם וידעתם כי אני ד' אלקיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים פי' תדעו שהייתי ד' אלקיכם שמה

שהפכתי שם אלקים לשם ד' לכם זה הי' רק להוציא אתכם מתחת סבלות מצרים אבל מעתה אם תחטאו אזי איסר אתכם כאשר ייסר איש את בנו.
והנה אמרו רז"ל שהעולם נברא במדה"ד שנאמר בראשית ברא אלקים וזה פירוש המדרש נתתיך אלקים לפרעה בשם אלקים בראתי את העולם שנאמר בראשית ברא אלקים ובשם זה נתתיך אלקים לפרעה יאמר שבשתי הוראות של שם שקים שהם מידת הדין ובריאת העולם נתתיך אלקים לפרעה שתשלוט עליו במידת הדין ליסרו ושתשלוט על העולם לשנות הטבע במכות אשר תביא עליו ולזה הביא הקב"ה ע"י משה עשר מכות על פרעה אם שגם על ידי אחת הי' בידו לענותו עד שישלח את ישראל אבל רצה להראות לו שהוא שולט על כל הטבע אשר בעולם דידוע שכל הגשמיות נרכבו מארבע יסודות שהם מים עפר אש ורוח וכל הבריות נבראו בששה ימים ולכן הביא על פרעה ומצרים עשר מכות להראות להם ששולט על כל אלה. במכת דם הראה ששולט על יסוד המים שהפכו לדם. במכת כנים הראה ששולט על יסוד עפר שהפך עפר הארץ לכנים. במכת שחין הראה ששולט על יסוד האש שפיח הכבשן שנולד מאש נהפך להיות שחין שבוער כאש בעור האדם. וששולט על יסוד הרוח הראה במכת הארבה שעל פי צוויו רוח הקדים הביא הארבה ועל פי צוויו רוח ים נשא אותו ויתקעהו בים סוף. וכן הראה לו עוד ששולט על כל מה שנברא בששת ימי המעשה ששולט על בריאת ראשון שהם שמים וארץ הראה בכלל כל המכות שנעשו הנפלאות בשמים וארץ. וששולט על בריאת יום שני שהי' ההבדלה שבין מים העליונים לתחתונים הראה במכת ברד שצוה למשה נטה את ידך על השמים ואיתא במדרש הביאו גם רש"י שהגבי' את משה למעלה מן השמים וצריך טעם למה נעשה כן אבל יבואר ע"פ דברינו שהראה הקב"ה שבידו לבטל ההבדלה שבין מים העליונים לתחתונים ולכן הגבי' למשה למעלה מן השמים למען יוריד הברד של מים העליונים לארץ.
וכמו שהראה במה שהביא המכת ברד ששולט על ההבדלה ובמה שהביא מכת הארבה ששולט על הרוח כן הראה בהמכות עצמן שנשחתו ונאכלו עצי ותבואת הארץ ששולט על בריאת יום של שלישי שבו נברא יבול הארץ. וששולט על בריאת יום רביעי שנבראו בו שמש ירח וכוכבים להאיר על הארץ הראה במכת חשך שאספו נגהם ונחשכו. וששולט על בריאת יום חמישי שנבראו בו שרצי המים והעופות הראה במכת הצפרדעים שהעופות המים חיים במים וביבשה ולכן במה ששרץ היאור צפרדעים הראה שברא שרצי המים ובמה שבאו מן המים אל היבשה אל הבתים זה הי' דוגמת העופות שג"כ באים מן המים אל היבשה. וששולט בבריאת יום ששי שהיו בו שלש בריאות החיות

והבהמות והאדם הראה בשלש מכות שהם ערוב דבר ומכות בכורות שבערוב שבאו החיות נגד טבעם מן היערים והמדברות אל הישוב הראה ששולט על החיות ובדבר שמתו כל בהמות מצרים הראה ששולט על הבהמות ובמכות בכורות שהיתה סוף המכות הראה ששולט גם על סוף הבריאה שהי' האדם. ובכל אלה השליט הקב"ה למשה שעל פי דברו באו המכות שנראה בהם השליטה על ד' יסודות ועל בריאות ששת הימים לכן יצדק מה שנאמר במדרש שאמר הקב"ה למשה נתתיך אלקים לפרעה בשם אלקים בראתי את העולם ובשם זה נתתיך אלקים לפרעה שהשלטתיך על כל הבריאה לעשות דין ומשפט לפרעה.

בזה נבין מדרש רבה תמו' פ' בשלח כיון שהלך משה לקרוע את הים לא קבל עליו להקרע א"ל הים מפניך איני נקרע שאני נבראתי בשלישי ואתה נבראת בששי כיון ששמע משה כך הלך ואמר להקב"ה אין הים רוצה להקרע מה עשה הקב"ה נתן ימינו על ימינו של משה שנאמר מוליך לימין משה זרוע תפארתו בוקע ים לפניהם מיד ראה להקב"ה וברח שנאמר הים ראה וינוס עכ"ל ויש לתמו' וכי לא ידע השר של ים שטען כן שהקב"ה מינה למשה לשנות הטבע לעשות נפלאות בפרעה ומצרים ולמה לא טען אחד משאר השרים נגד משה כן כשהביא עשר מכות על מצרים הלא הם גם כן נבראו קודם האדם ומה ענין שנתן הקב"ה ימינו על ימינו של משה אכן יבואר ע"פ מה דאמרינן ברכות דף ס' תנא משמי דר"ע לך ד' הגדולה זו קריעת ים סוף והגבורה זו מכת בכורות וצריך טעם למה היפך הסדר שהרי מכת בכורות קודם לקריעת ים סוף והל"ל לדרוש הגדולה על מ"ב והגבורה על קריעת י"ס אבל הענין כן כשנתבונן שיש חילוק רב בין הנפלאות שעשה הקב"ה לישראל במכות מצרים ובין הנפלאות שעשה בים סוף שבנפלאות מצרים שינה הקב"ה הטבע להכות את מצרים ולישראל שלא היו בהם המכות נשארה הטבע על מכונה אבל בקריעת ים סוף הי' להיפך ששם קרע את הים והפכו ליבשה להציל ישראל מיד מצרים הרודפים אותם אבל באבוד מצרים שב הים לאיתנו ולא נאבדו רק על ידי שנפסק השינוי הטבע. וידוע שהגדולה נקרא אצל הקב"ה מדת החסד והגבורה נקרא מדת הדין ולכן דרש ר"ע לך ד' הגדולה זו קריעת ים סוף ששם הופיע הקב"ה במדת חסדו להציל את ישראל והגבורה דרש על מכת בכורות ששם שלט מדת הדין לענוש את מצרים ובזה יבואר המדרש הנ"ל שידע שר הים שנתן הקב"ה משה אלקים לפרעה דהיינו שהשליטו על כל הבריאה לעשות דין בפרעה במדת הדין שרומז עלי' שם אלקים ולכן כל הטבע לא עמד כנגדו כשהביא העשר מכות אבל שהשליט הקב"ה למשה ג"כ לשנות הטבע להציל את ישראל שהוא במדת החסד והרחמים זה עוד לא נודע עד כה

ולכן כשבקש משה מן הים להקרע להצלת ישראל סירב ואמר זה אתה בודה מלבך שלזה לא השליט הקב"ה אותך עלי ואני גדול ממך וידוע שימין נקרא אצל הקב"ה מדת חסדו ושמאל מדת הדין כמו שכתב גם רש"י בפסוק ימינך ד' נאדרי בכח וזה הפי' כשראה הקב"ה שהדין עם טענת שר הים נתן ימינו על ימין משה דהיינו שחגר לימין משה עוד גם במדת חסדו שגם במדה זו ישלוט על הטבע ועל כן עתה ראה הים השפעת מדת טובו של הקב"ה וינוס להציל את ישראל.

ובזה נפרש הפסוקים תהלים ס"ו לכו וראו מפעלות אלקים נורא עלילה על בני אדם הפך ים ליבשה בנהר יעברו ברגל שם נשמחה בו. דידוע מה שאמרו רז"ל כשנטבעו מצרים בים בקשו מ"ה לומר שירה אמר להם הקב"ה מעשה ידי טבעו בים ואתם אומרים שירה לפני מזה למדנו שלא חפץ הקב"ה שנשמח כשנעשה דין ברשעים בשליטת מדת דינו רק שנירא מלפניו ומדרך המוסר שגם בעונש אויבנו לא נשמח כמו שאמר הכתוב בנפול אויבך אל תשמח ואם תהי שמחה לא תצדק רק אם נשמח להצלחנו ונודה לד' חסדו ובזה נבין למה למה"ש לא הותר לומר שירה על הים וישראל אמרו שירה ששמחתם לא הי' רק שנצולו מיד מצרים. וזה פי' הפסוקים לכו וראו מפעלות אלקים במדת הדין אכן לא נראה זה לבקש נקמה כי אם למען נכיר כי נורא הוא במעשיו על בני אדם ולכן במכת מצרים שהשליט מדת דינו לשנות הטבע בנפלאותיו לענוש שם רק נירא אותו ולא נשמח אבל כאשר הפך ים ליבשה להצלתנו וכן בנהר יעברו ברגל כאשר עשה הנס לבקוע הירדן לישראל למען יעברו בחרבה אל ארצם שם נשמחה בו בזה הותר לנו לשמוח על מדת חסדו וטובו שהשפיע עלינו.

עוד יש לומר איך נתקיים במשה ע"י עשר מכות שנתנו הקב"ה לאלקים לפרעה ליתן לו כח וממשלה על כל הבריאה במה שר' יהודה הי' נותן סמנים בעשר מכות דצ"ך עד"ש באח"ב וכבר הקשו המפרשים לאיזה טעם חלק ר"י המכות בחלוקות האלה והנה בפשטות י"ל דמצינו חילוק בין ג' מכות הראשונות לג' אמצעיות ובין האמצעיות להאחרונות שבמכות דם צפרדע קדם לפרעה התראה ולא במכת כנים שבאה בלי התראה שוב במכות ערוב דבר הי' התראה ולא במכת שחין ושוב במכות ברד ארבה הי' התראה ולא בחשך כאשר כבר העיר הרמב"ן. ועוד יש חילוק שבמכות דם צפרדע נאמר שעשו החרטומים כן אבל במכת כנים הודו שאצבע אלקים היא ולא יכולים לעשות כן שוב במכות ערוב דבר אף שלא נאמר שעשו החרטומים כן עכ"ז גם לא נאמר שהוכו גם הם אבל במכת שחין נאמר כי הי' השחין בחרטומים ובכל מצרים הרי שגם בזה הי' חילוק בין המכות הראשונות והאמצעיות ואולי החילוק האחד הי' הסבה להאחר

כי כאשר קדמה התראה למכות עשו החרטומים מעשי כשוף לעשות כמוהו או עכ"פ לשמור את עצמם אבל כשבאה המכה בלי התראה פתאום עליהם לא ידעו להשמר והוכו גם הם ואולי למען זה עשה הקב"ה כן למען התצבהם ולהראות לפרעה כי אין ממש במעשה החרטומים אבל ביותר י"ל מה שכוון רבי יהודה לחלוק המכות לשלש מחלוקות האלה שהעירו כבר המפרשים שמכות דצ"ך היו במטה ומכות עד"ש בלי מטה וטעם לזה י"ל אחרי שהקב"ה רצה להרבות אותות ומופחים במצרים נתן מקום לפרעה לטעות על שהקשה ערפו למען ישוב ויכיר כי ד' מושל על כל הבריאה ולכן השליט למשה בתחילה לעשות המכות ע"י אהרן במטה למען יחשוב פרעה בהקשות לבו שע"י המטה עשו מעשה כשוף של קסם צריך כלים כדכתיב בזקני מואב וקסמים בידם ולכן כאשר שמע מהחרטומים שהודו במכת כנים כי אצבע אלקים הוא שלח מכות עד"ש בלא מטה אכן בששה מכות האלה לא הראה לפרעה כ"א שמושל בקרב הארץ אבל כשהקשה פרעה עוד את לבו רצה להראות כחו שמושל גם למעלה מן הארץ ולכן הביא ברד מהעננים אשר ממעל לארץ והביא מכת ארבה ע"י רוח קדים להראות שמושל גם על הרוחות שמושלים על העננים ומניעים אותם ושוב הראה במכת חשך שמושל גם על השמש וירח והכוכבים שהם למעלה מהעננים והרוחות וכאשר לא פעלו כל אלה בפרעה ובמצרים הביא עליו מכות בכורות שהיתה למעלה למעלה כי היא לא נהיתה ע"י כח אחר מכחות הבריאה כ"א ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו כמו שדרש בעל הגדה ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך והכתי כל בכור אני ולא שרף ובכל אלקי מצרים אעשה שפטים אני ולא השליח אני ד' אני הוא ולא אחר. ובפירוש דרשות אלה י"ל שמלאך נקרא גם דבר נברא שאינו בעל חי כדכתיב עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט הרי שגם רוחות נקראו מלאכים אבל שרפים לא נקראו רק המלאכים החיים חיי רוחנים ולכן שם שרף הוא למעלה משם מלאך אבל למעלה מזה הוא שם שליח דמלאך ושרף הוא כעבד אבל שליח הוא בענין שליחותו כמו המשלח עצמו על פי הכלל דשלוחו כעצמו וזה הי' מדרגת משה בהשתלחו להביא המכות על מצרים שנקרא אלקים כמו הקב"ה ועל זה נאמר נתתיך אלקים לפרעה.

אכן עוד למעלה מזה היתה מכת בכורות שהגיע גם לאלילי מצרים שהיתה ע"י הקב"ה בעצמו וכבודו וזה מה שדרש ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך ולא בלבד שלא ע"י מלאך שנקרא גם רוח ואש כן אלא גם לא ע"י שרף ולא בלבד לא ע"י שרף כי אם גם לא ע"י שליח שהוא במקום המשלחו וכמות אלא ע"י ד' אכן הלא זה יהי' פגם כבוד לחשוב שהקב"ה בעצמו נעשה שקים לפרעה ולמצרים ואלילי מצרים לענוש אותם לזה מסיים

אני ד' ולא אחר פי' לא השתנתי שמי ד' שהוא מדת הרחמים לשם אחר לשם אלקים לעשות דין כי מה שאעבור בארץ מצרים שהוא גילוי שכינתי יפעול כל זה שתברח הטומאה עם כל כתותי' כענן כלה וכהמס דונג מפני אש ימסו אלילי מצרים ובכוריהם מפני ולא אצטרך לענוש ולהמית כי בהתגלות שכינת עוזי יכלו ולכן אני ד' ולא אחר.

בא

במדרש החדש הזה לכם הה"ד עשה ירח למועדים הרבה דברים כתב משה בתורה סתומים עמד דוד ופירש עשה ירח למועדים אמרו לו לדוד עד שחנו במצרים נטלנו חדש של לבנה הה"ד החדש הזה לכם עכ"ל והוא תמו' שלא נדע מה סתום בתורה ומה פירש דוד וגם מה שאמרו לדוד אין לו מובן אבל יפורש דבמצו' זו של החדש הזה לכם שהיא שנצטוו בה ישראל הראה הקב"ה לישראל גדולת מעלתם שבמנהג העולם הקטן נתלה בגדול ולא להיפך ולכן כאשר נכתב בבריאה שאמר ד' והיו לאותות ולמועדים נשמע שהירח עיקרו שנעשה למאור ואחריו ימנו גם המועדות אבל דוד פירש עשה ירח למועדים שנשמע מזה שעיקר בריאת הירח הי' בשביל מועדי ישראל ולהודיע לישראל מעלתם אמר כן ופירש בזה מה שנאמר החדש הזה לכם שתיבת לכם מיותר שעוד כתוב ראשון הוא לכם ולכן מפרש שאמר הקב"ה בשבילכם נעשה הירח עם חדושו בכל חדש וחדש אבל ישראל משיבין לדוד עוד גדולה למעלה מזה נתנה לנו במה שנאמר החדש הזה לכם דאיתא במדרש אמר להן הקב"ה לישראל לשעבר הי' בידי דכתיב עשה ירח למועדים אבל מכאן ואילך הרי מסורה בידכם ברשותכם אם אמרתם הן הן אם אמרתם לאו לאו הדה"ד החדש הזה לכם עכ"ל וכוונת המדרש ע"פ מה דאמרינן בראש השנה אתם אפילו שוגגין אתם אפילו מזידין שהקב"ה מסר ביד ב"ד לקדש החדשים ולחשוב חידוש הירח כאשר יראה בעיניהם ואחריו יתקדשו המועדות ונרמז בזה במה שנאמר החדש הזה לכם שנמסר לישראל ליעד מאימתי יתחשב חדוש הירח וזה מה שמשיבין ישראל לדוד אתה אמרת עשה ירח למועדים שהקב"ה עשה הירח בשבילנו למועדים גדולה יותר מזה הנחילנו במצרים שהשליט אותנו על הירח לומר היאך יחשב חדושו שאמר לנו במצרים החדש הזה לכם. וביותר נתעלו ישראל שהשיגו מעלה גדולה הלזו תיכף ליציאתם משפלותם ועפ"ז יפורש מה דאיתא בירושלמי מגילה פ ג' בין פרשיות הללו יכול להפסיק אבל אין מפסיקין בין פרה להחדש אמר רבי לוי סימנהון דאילן פרשתא בין הכוסות הללו אם רוצה לשתות ישתה בין השלישי לרביעי לא ישתה עכ"ל ויש לבאר איזה יחס בין ארבע פרשיות לארבע כוסות דאמרינן בפסחים שתקנו ארבע

כוסות כנגד ארבע לשונות של גאולה שהם והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי והענין שהיו במצרים ארבע גאולות משפלות מעבודה קשה מטומאה ושנכנסו לקדושה והם מרומזים בארבע לשונות והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים שהי' יציאתם ממעמד שפלותם וגאולה זו היתה מאז בא משה אל פרעה ואמר לו בני בכורי ישראל ששמע כי יש לישראל פטרון בשמים ממעל ואחר כן באה גאולה השנית שנרמזה במה שכתוב והצלתי אתכם מעבודתם שמשהתחילו המכות לא יכלו המצרים עוד לשעבד בישראל אבל עוד נצרכו לגאולה יותר מגאולת הגוף דהיינו לגאולת הנשמה שנטבעו בטומאת מצרים עד שקטרג המקטרג מה נשתנו אלה מאלה ולזה חשף ד' את זרוע קדשו להוציאם מטומאה זו כמו שדרשו רבותינו שאלמלא נשארו עוד זמן קצר במצרים נגבר הטומאה שלא היו ראויין להגאל עוד וזה נרמז במה דכתיב וגאלתי אתכם ביד חזקה ובזרוע נטוי' כי יד חזקה פירושו שכבש הקב"ה מדת הדין ובזרוע נטוי הוא משל כמי שנוטה זרועו להוציא הנטבע בכח ממצולה וכאשר יצאו מהטומאה נכנסו לקדושה כמו שנאמר להם ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלקים שנכנסו לקדושה להקרא עם ד'. וארבע מעלות האלה נרמזו גם בארבע פרשיות שפרשת שקלים מרמז על יציאה משפלות לרוממות כדכתיב כי תשא את ראש וכמו שדרשו רז"ל משל לרועה שצאנו חביב לו ומונה אותם ולמען לא ישלוט עין רעה בחשיבותם ימנו ע"י שקלי קרש. פרשת זכור מרמז על העת שיהיו נצולים ישראל מגלות אויביהם כדכתיב והי' בהניח ד' לך מכל אויביך מסביב. פרשת פרה מרמזת על יציאה מטומאת עבירות כדכתיב וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם וגו'. בפרשת החדש נרמז היאך נכנסו ישראל לקדושה בקיום המצות.

והנה ד' גאולות מצרים לא היו בזמן אחד אלא בהפסקות שהי' זמן מה מאז בא משה אל פרעה שעל יד הליכה זו פסק השפלות עד שהתחילו המכות שפסק עי"ז השעבוד ומשפסק השעבוד עד שיצאו מהטומאה על ידי שהפרישו מע"ז שקיימו משכו וקחו לכם צאן שפירשו רז"ל משכו מע"ז הי זמן שנה שלמה שמשפט המצריים י"ב חדש כדאמרינן במשנה בעדיות אבל בין יציאתם מטומאה ולכנוס לקדושה לא הי' הפסק שמיד שהפרישו מע"ז הקרבת הפסח נכנסו לקדושה שנתגלה עליהם השכינה ונקראו צבאות ד' כדכתיב בעצם היום הזה יצאו צבאות ד' מארץ מצרים ועל כן גם בארגע כוסות שנתקנו נגד ד גאולות האלה לא יהי הפסק רק בג' הראשונות אבל לא בין שלישי לרביעי וכן בארבע פרשיות המרמזים על ד' מיני גאולות כאשר ביארנו לא יפסיק רק בראשונות אבל בין שלישי שהיא פ' פרה לפ' החדש לא יפסיק וזה פי' הירושלמי שאמר וסימנך

ד' כוסות: ומה שזכו ישראל לצאת מהר מזוהמת הטומאה אל שערי הקדושה העליונה לזה הועילה להם שני מיני זכיות הא' ממה שעבר והב' ממה שעתיד לבוא ממה שעבר יבואר ע"פ מדרש שיר השירים אני ישנה ולבי ער אמרה כנסת ישראל הקב"ה רשב"ע אני ישנה מן הקץ ולבי ער לגאולה אני ישנה מן הגאולה ולבו של הקב"ה ער לגאלני עכ"ל בפי' המדרש יש לומר ע"פ מה דתנן עדיות פ ב' האב זוכה לבן בנוי בכח בעושר ובחכמה ובשנים ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ שנאמר קורא הדורות מראש אעפ"י שנאמר ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה ונאמר ודור רביעי ישובו הנה עכ"ל וכבר נלאו הראשונים בפירוש משנה זה שכפי הנראה אין המשך לדברי' ולענ"ד י"ל ע"פ הכתוב קץ שם לחושך ולכל תכלית הוא חוקר ולפרש מה שאמר קץ שם לחשך נעיר על מה שאמר ישעי' מ"ה יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע אני ד' עושה כל אלה דאחרי אשר נדע כי החשך אינו רק שלילת האור לא יצדק לאמר בורא חשך כי הלא החשך אינה בריאה רק אפיסת האור שבמקום אשר לא יגיע אליו האור הוא חשך מעצמו אמנם הנביא הורנו כי לא במדת בני אדם ימדו מעשי הקב"ה שאצלו אין אפיסה כ"א הכל בהשגחה וגם החשך אשר נגזר ממנו בחכמתו אינה סוף האור כ"א בריאה חדשה ועפ"ז יבואר מה דאיתא במדרש שלח חשך ויחשיך ולא מרו את דברו כיון שאמר הקב"ה ראויים המצריים ללקות בחשך מיד הסכימו כולם שנאמר ולא מרו את דברו עכ"ל כוונת המדרש למה רק במכת חשך הסכימו כולם נראה שאפשר שבשאר המכות שנלקו המצריים בהן בפועל קטרגו המקטרגים שלא ראויים ישראל ללקות המצריים עליהם כן אחרי שגם הם חטאים כמוהם אבל במכת חשך שלא הי' רק שלילת האור לזה הסכימו שראויים המצריים על מעשיהם שלא יזרח להם האור המטיב לכל אבל לא ידעו ולא הבינו כי באמת החשך שנלקו בו המצריים לא הי' אפיסת האור לבד כי אם בריאה כדכתיב וימש חשך שהי' חשך שיש בו ממש וגם לא ידעו כי החשך לא בא בשביל עונש למצרים בלבד כי אם גם לשני תועלות שהזכירו רז"ל שבימי החשך מתו הרשעים שבישראל שלא היו ראויים להגאל ושלא יאמרו מצרים הלא גם הם לקו כמונו מתו בימי החשך ועוד הי' תועלת לישראל שראו כל מה שבבתי המצרים וכשיצאו ישראל ושאלו מהמצרים כלים ואמרו להם אין בידנו אמרו להם הישראל הלא בבתיכם ראינו. ואז נתקיים שד' בורא חשך שהחשך הי' בריאה ממש וגם נתקיים קץ שם לחשך שהנה יש חילוק בין קץ ובין סוף שסוף נקרא גבול הדבר במקום כשיכלה אבל קץ נקרא כשיגיע הדבר אל תכליתו ונגמר בו ולכן הוא נרדף עם תכלית וזה פ' הכתוב קץ שם לחשך שאצל הקב"ה החשך אינו גבול האור לבד כי אם בריאה שיש לה תכלית.

וע"פ זה תפורש המשנה שבכתוב בברית בין הבתרים יש סתירה שנאמר ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה ושוב נאמר ודור רביעי ישובו הנה והרי אין דור שנמשך מאה שנה ולזה מפרש שאמר הקב"ה לאברהם גזירת שעבודם הוא ארבע מאות שנה אכן אפשר שיושג תכלית הגלות כבר אחר ארבעה דורות דהיינו אם יזדככו מעונותיהם וישובו אלי אז בזכותך אגאלם שדור רביעי ישובו הנה ועפ"ז יקרא המספר ארבע מאות שנה סוף הגלות והמספר ארבע דורות קץ הגלות וזה מה שאמר המשנה האב זוכה לבן וכו' ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ שנאמר קורא הדורות מראש פירוש שבזכות האב מקרב הקב"ה קץ הדורות וקורא מראש הדורות שיבצרו מגלות בניהם וזה מוכיח שאעפ"י שנאמר ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה שמראה שסוף הגלות לא יהי' עד אז עכ"ז נאמר מתחלה לאברהם ודור רביעי ישובו הנה שנתבשר לו בזה שבזכותו תבוא גאולת בניו מהגלות שנגזר עליהם כבר בדור רביעי הרי קורא הדורות מראש ובזה יפורש גם המדרש הנ"ל שגם לגאולה העתידה כבר קצב הקב"ה שתי עתות שונות כמו שדרז"ל ממה שנאמר אני ד' בעתה אחישנה זכו אחישנה לא זכו בעתה ועפ"י דברינו תקרא הגאולה בעתה סוף הגלות והגאולה אשר תחוש לבוא כאשר זכו קץ הגלות וזה מה שאמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אני ישנה מן הקץ פירוש אין לי תקוה שאגאל לקץ שבזכותי אשיג תכלית הגלות קודם זמנה אבל לבי ער לגאולה שתקותי להגאל לעת אשר יעדת לגאולה אכן גם אם אני ישנה מן הגאולה שתקותי נכזבה משנה אל שנה עכ"ז לא אתיאש מן הגאולה כי בטחתי שלבו של הקב"ה ער לגאלני.

וע"פ דברנו נבין גם המדרש פרשת בא זאת חוקת הפסח הד"ד יהי לבי תמים בחוקיך זה חוקת הפסח וחוקת פרה אדומה לומר ששניהם דומים זה לזה ואי אתה יודע איזה חוקה גדולה משל לשני מטרונות דומות שהיו מהלכות שתיהן כאחת נראות שוות מי גדולה מזו אותה שחברתה מלוה אותה עד ביתה והולכת אחרי כך בפסח נאמר חוקת ובפרה נאמר חוקת מי גדולה הפרה שאוכלי הפסח צריכין לה שנאמר ולקחו לטמא הוי כל בן נכר לא יאכל בו עכ"ל והוא תמוה איזה יחס בין ב' פרשיות של פסח ופרה אדומה שיאמר עליהן שדומין זה לזה ומה ענין שזו גדולה מזו גם מה שמביא המדרש ראי' ממה שנאמר כל בן נכר לא יאכל בו אין לו מובן אמנם יש לפרש שלהשלמת האדם צריך ב' דברים שהם סור מרע ועשה טוב שאם יעשה כל המצות ולא ישמר מחטאים לא יועיל שהוא כטובל ושרץ בידו וכן להיפך אם ישמר מכל חטא ויהי' נקי מכל אבל גם לא יעשה המצות שהם מוטלים על איש הישראלי לא יבא בברית ועל כן סור מרע ועשה טוב זה צריך לזה והורה התורה כן שקרא שתי פרשיות חוק להורות שיהיו מחוקקים על לב

ישראל באשר שהם עקריים והם חקת הפסח שבו נכנסו ישראל לקדושה בקיום המצות ובחקת פרה אדומה שהיא תורת טהרת ישראל מטומאתם כדכתיב וזרקתי עליכם מים טהורים וכו' וכתיב תחטאני באזוב ואטהר הרי שעיקר בחינת פרשת פרה אדומה להורות איך יטהר מי שנטמא במת שהוא החטא הממית מטומאתו וזה פי' המדרש שלכך נאמר בשתי פרשיות חקת לומר ששתיהן דומות זו לזו ששתיהן מרמזות על השלמת האדם שהן סור מרע ועשה טוב אבל אם גם בענין זה דומות עדיין לא ידענו איזה חוקה גדולה אם סור מרע הוא עיקר יותר או עשה טוב לזה מייתי המשל משתי מטרונות שמהלכות ונכרת הגדולה מהן במה שחברתה מלו' אותה עד ביתה ובזה נכרת שפרשת חקת פרה שהיא הטהרה מטומאת חטא קדמה במעלה לעשה טוב שהרי אוכלי פסח צריכין לטהרה זו מן החטאים שנאמר כל בן נכר לא יאכל בו דהיינו מי שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים כדדרשינן יבמות ד ע"א ומזה ידענו שעושה פסח צריך שיהי' טהור מחטאיו שלא יתנכר במעשיו לאביו שבשמים וא"כ הסור מרע נכנס תחלה קודם עשה טוב והורה זה שעזיבת החטא הוא גדול במעלה מעשיית מצות אע"פ ששניהם צריכים לאדם להיותו תמים כמו שאמר דוד יהי לבי תמים בחקיך למען לא אבוש שהתפלל שיהי' לבו תמים בשני העקריים שנקראו חקים לעזוב הרע ולעשות הטוב למען לא יבוש כי בחסור א' מהם יבוש מלראות את פני ד'. ואם ראינו ממה שביארנו שלא זכו ישראל להגאל משעבוד מצרים טרם כלות ד מאות שנה כי אם ע"י שהטיבו מעשיהם בשני מיני חקות שעי"ז הועיל להם זכות אברהם שזיכה להם את הקץ כמו שנאמר למען יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ד' על אברהם את אשר דבר עליו עם כל זה לא הספיק להם זכות זה מעת שעבר לבד אם לא הי' עומד להם גם זכות שיזכו בו לעתיד כאשר דרשו רז"ל ששאל משה מי אנכי וגו' וכי אוציא וגו' ששאל באיזו זכות יגאלו והשיב לו הקב"ה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה בזכות התורה שיקבלו אני גואלם.

בזה נבאר מדרש תמו' שמואל כ"ב וירכב על כרוב ויעף אמר רבי אחא למה הדבר דומה למלך שבאו שונאים ושבו את בנו והיו עבדיו מציעין לו את הקרון כדי שירדוף אחריהם אמר המלך אם ממתין אני עד שיציעו את הקרון בני אבד מה עשה המלך נטל סוס אחד מן הקרון ורדף אחריהן כך נטל הקב"ה כרוב אחד מן כסא הכבוד ורכב ועשה מלחמה עם המצריים עכ"ל ואין מן הצורך להזכיר שמה שביאר המדרש במשל עצמו משל הוא כי איך נאמר שהקב"ה נטל כרוב ורכב עליו אכן יבואר ע"פ מה דאמרינן חגיגה ד' י"ג כתוב אחד אומר ודמות פניהם פני אדם ופני ארי' לימין לארבעתן ופני שור

מהשמאל לארבעתן וגו' וכתיב וארבעה פנים לאחד פני האחד פני הכרוב ופני השני פני אדם והשלישי פני ארי' והרביעי פני נשר ואלא שור לא קחשיב אמר ריש לקיש יחזקאל בקש עליו רחמים והפכו לכרוב אמר לפניו רבש"ע קטיגור יעשה סניגור מאי כרוב אמר רבי אבוה כרביא שכן בבבל קוראין לינוקא רביא עכ"ל והנה מן המאמר הזה יקשה על המדרש הנ"ל שאמר שנטל הקב"ה כרוב מכסא הכבוד הרי בכסא הכבוד לא הי' כרוב עד שהתפלל יחזקאל והפך שור לכרוב גם י"ל למה לכרוב דוקא הפך גם לא נדע מה ענין קטגור בשור ואם נפרש מפני שמזכיר מעשה עגל יש להקשות למה עד דאתא יחזקאל לא התפלל נביא על זה ומי לנו גדול ממשה שנאמר בו בכל ביתי נאמן הוא ולא התפלל להרחיק שור ממרכבה וגם ישעי' שראה המרכבה כיחזקאל כדאיתא בחגיגה שם למה לא התפלל על זה ולהבין כל זה נעיר על ענין המרכבה כי גם אם להבין את זאת על אמתתו לא אפשר לילודי חשה כמונו עם כל זה נרגיש מעט בדוגמא מה שדומה לה כמי שלא ראה מעולם עץ רענן עם סעיפיו ויונקותיו ופריו הנחמד למראה רק צל האילן ראה ומצלו יכיר מעט ממהותו ודוגמתו אע"פ שאין לו הכרה ממראה האילן באמתחתו כן נשער בענין המרכבה ונאמר שלהשלמת האיש הישראלי בעבודת ד' נצרכים ארבע מעלות — א' גבורת הלב להתגבר על יצרו ולכבוש אותו — ב' קלות ההנעה שלא להתנהג בכבדות בעבודת הקב"ה כמי שקץ בה כ"א לרוץ ולעוף בשמחה אחרי' כמי שרודף להשיג מה שאהבה נפשו ג' כח לסבול עול מצות שלא ליגע ולא לרבוץ תחת משאו — ד' מה שעולה על כלם השכל והמחשבה לקיים המצות לשם מי שאמר והי' העולם ולעסוק בתורתו תדיר וארבע מעלות האלה נרמזים בארבע חיות הנושאים את כסא הכבוד. הגבורה נרמזת בארי כדכתיב מה עז מארי. הקלות והמהירות נרמזות בנשר כמו שקנן דוד על שאול ויהונתן מנשרים קלו ומאריות גברו. הכח נרמז בשור כדכתיב ורב תבואות בכח השור וכמו שדרשו רז"ל על מה דכתיב משלחי רגל השור והחמור לעולם יעשה אדם עצמו כשור לסבול עול מצות. והשכל נרמז באדם כי לו לבדו חננו היוצר בדעה והשכל.

והנה אם נאמר דרך משל על יוצר עולמים שיושב על כסא הענין שמצמצם שכינתו לשכון בתוך עדת עובדים אותו באהבה כדכתיב ושכנתי בתוכם. ואחרי אשר בארנו שלהשלמת עבודת ד' נצרכו מעלות שזכרנו יצדק לומר שארבע חיות המרמזים על מעלות האלה נושאות את הכסא אשר מלך עולמים שוכן עליו אם כי נראים נושאים בלבד אבל באמת הם נשואות מן הכסא כי רק בעזרת השם ישתלמו ארבע מעלות האלה בבני אדם.

והנה עול המצות הי' גדול בזמן שישראל היו שרויין על אדמתם שהיו מקיימין שמיטה ויובלות טומאה וטהרה תרומות ומעשרות בכורים ועלי' לרגל קרבנות ורבים כמוהם אכן משגלו לבבל שלא קיימו מצות האלה עוד הוקל מעליהם עול מצות מאוד ואז השור במרכבה שמרמז על כח לסבול עול מצות תחת אשר הי' סנגור בזה"ב עתה נעשה קטגור שקטרג על שבעונותהם נתחייבו גלות ולא מקיימין עוד מצות האלה הצריכות כח ולכן יחזקאל כשראה על נהר כבר בבבל המרכבה התפלל שיתרחק השור מהמרכבה דאין קטגור נעשה סנגור ומה שהפכו לכרוב הוא כי כרוב הוא דמות פני נער כמו שמפרש הגמרא כרביא ובנער כל השלמות עוד לא נשלמו בפועל כי אם בכח וזה מין אחר מן כח דהיינו שיש בו האפשרי שיוציא השלמות אל הפועל כשיגדל ומרמז זה על רצון של ישראל שמתאוים לקיים המצות התלוים בארץ כשישובו לשם ועל כן התפלל יחזקאל שיחליף הקב"ה השור עם כרוב דהיינו הכח בפועל עם הכח באפשרי וברצון.

ועפ"ז מבואר גם מדרש שמואל הנ"ל כי ישראל לא היו ראויין להנצל מיד מצרים טרם כלות ארבע מאות שנה כ"א ע"י קבלת והקיום התורה והמצות אשר בעבורם נצטרכו לאחוז בארבע המעלות שהזכרנו וזה המשל במלך ששבו את בנו ועבדיו מציעין לו את הקרון כדי שירדוף אחרי שונאיהם דהיינו המלאכים חשבו כי רק כאשר ישתלמו בישראל ארבע המעלות במשל הסוסים שמושכים את הקרון אז יצא המלך מלכי המלכים עליו לעזרתם אבל אמר הקב"ה אם אמתין עד שיציעו את הקרון בני אבד שאם עוד ישארו בשעבוד מצרים עד שישתלמו במעלות האלה הן אובדין מה עשה המלך נטל כרוב מתחת כסא הכבוד שהספיק לו הכח והרצון שבישראל שיהיו ראויין להגאל כמו שאמר הנביא בשמו כי נער ישראל ואוהבהו וממצרים קראתי לבני וכמו שבימי יחזקאל הספיק לו הרצון והכח הנרמזים בנער לגאלם כן במצרים הספיק לו ישראל בדמות נער לגאלם ולשכון עליהם באשר ידע שלעתיד ישתלמו בארבע מעלות הנרמזות בארבע חיות הנושאות את הכסא וזה הוא מה שאמר המדרש וירכב על כרוב ויעוף נטל הקב"ה כרוב אחד מן כסא הכבוד ורכב עליו ועשה מלחמה עם המצרים להציל את ישראל.

בשלח

במדרש רבה ואני אשיר עוזך אימתי בשעה שעמדו על הים ואומרים שירה שנאמר אז ישיר משה ומה אמר עזי וזמרת יה וארנן לבוקר חסדך אותו בוקר שהשקפת על מחנה מצרים שנאמר ויהי באשמורת הבוקר דבר אחר אותו הבוקר שהורדת לנו את המן שנאמר ובבוקר היתה שכבת הטל ד"א אותו בוקר של מתן תורה שנאמר ביום השלישי

בהיות הבוקר כי היית משגב לי בפרעה ובמצרים ומנוס ביום צר לי בעמלק עכ"ל ולהבין למה פרט שלשה בוקר האלה וגם למה פרט מכל הנסים והתשועות שנעשו לישראל רק שהי' הקב"ה משגב להם בפרעה ובמצרים ובעמלק גם למה מזכיר פרעה ומצרים הלא אחד הוא נאמר שמגודל חסדי הקב"ה עמנו שלא בלבד שהוא עזרתנו בעת צרה כ"א גם מעורר ע"י תשועתו תקותנו על העתיד שיעמוד לנו בנפלאותיו ע"י הסימנים שסימנו ישועתו וזה פירש המדרש אז ישיר משה כמו דאמר אז ימלא שחוק פינו עכ"ל וכמו זר נחשב שמפרש פסוק אחד בפסוק אחר מבלי שהוסיף פירוש לשניהם ולפרש זה יש לומר דאמרו רז"ל אז שר לא נאמר אלא אז ישיר מכאן שלעתיד לבוא ישיר משה ובני ישראל וכבר כ' רש"י בחומש שממה שנאמר ישיר לשון עתיד אין ראי שגם עוד לעתיד ישירו כי ידוע שהבנוני בלשון הקדש נכתב פעם בלשון עבר ופעם בלשון עתיד אבל הכלל כי לשון עתיד בא בדבר ההוה זמן רב כמו ע"פ ד' יחנו וע"פ ד' יסעו וכמו ככה יעשה איוב וכדומה ולכן אם ישיר פה מזה הלשון יהי' סתירה ע"י תיבת אז דמזה נשמע שרק אז הי' ולא יותר ואיך יאמר ישיר לדבר הוה שהולך זמן רב כן ע"כ פה הפירוש שלעת העתיד עוד ישיר משה ובני ישראל וזה מה שמפרש המדרש שתיבת אז פה אין הפירוש עתה כ"א לעת העתיד כמו אז ימלא שחוק פינו.

והנה הנסים הגדולים שנעשו לישראל בעת יציאתם ממצרים שהם אבדון המצריים וירידת המן ומתן תורה כולם היו בבוקר לרמז שיתחדשו כאשר יאיר בוקר הגאולה העתידה. באבדון מצרים הי' עיקר הנס באשמורת הבוקר שהשקיף הקב"ה על מחנה מצרים והמס דכבר אמרו רז"ל פרעה אמר הבה נתחכמה לו נתחכם למושיעם לדונם במים שכבר נשבע הקב"ה שלא יביא מבול ומסתמא על זה בטח פרעה שרדף לישראל אל תוך הים אכן כבר אמרו רז"ל הקב"ה אני נשבעתי שלא אביא מבול על הארץ אבל לא נשבעתי שלא תטבעו בתוך הים וזה לא הי' אפשר רק ע"י שהמס לבוא אל תוך הים ואם כן הי' עיקר הנס בבוקר שרק ע"י זה שבאו מצרים בבוקר אל תוך הים נאבדו נגד תחבולות פרעה והי' זה סימן לישראל שגם לעת גאולתם העתידה לא יקום נגדם מחשבת שונאיהם ע"ד הכתוב עוצו עצה ותופר כי עמנו אל. המן הי נראה בבוקר בשכבת הטל ויש ליתן טעם למה בא בשכבת הטל דוקא דכבר כתב הרמב"ן שהי' חילוק בין המן ובין השליו שנזונו בו ישראל שהשליו הביא הרוח מן הים כדכתיב ורוח נסע מאת ד' ויגז שלוים מן הים אבל המן הי' בריאה חדשה שירד מן השמים ולסימן שירד מן השמים ולא בא גם כן מן הארץ נראה בשכבת הטל שהטל ג"כ יורד מן השמים כדכתיב וכטל השמים מעל ולכן בבוקר נראה המן בשכבת הטל להיות סימן שלעת בוקר של תחי'

יחי' ד' המתים ע"י טל של תחי' לבריאה חדשה כמו שהמן שנתלחלח בטל הי' בריאה חדשה. בעת מתן תורה נגלה הקב"ה לישראל בבוקר להיות סימן הם שגם לעתיד לעת בקר הגאולה יגלה כבוד ד' וראו כל בשר יחדיו כי פי ד' דבר לא אמר מדבר כ"א דבר לשון עבר לומר שעתה יכירו כל בשר שגם בשעת מתן תורה נגלה כבוד ד' ופיו דבר לישראל וזה פירוש המדרש ואני אשיר עוזך אימתי בשעה שעמדו ישראל על הים ואמרו שירה שנאמר אז ישיר משה ומה שלא נאמר שר אלא ישיר זה מורה שגם לעתיד ישירו ישראל וזה וארנן לבוקר חסדך בשלשה בקרים שהם הצלה מיד אויב תחית המתים והגלות כבוד ד' ומסיים המדרש שמה שבטחתי שארנן לבקר חסדך הוא כי היית משגב לי בפרעה ובמצרים ומנוס ביום צר לי בעמלק דהנה יש לחשוב שיש ג' עכובים לנסים שעתיד הקב"ה לעשות לישראל — א' מחשבת שונאינו ע"פ מה שאמר דוד באלקים אהלל דבר בד' אהלל דבר באלקים בטחתי לא אירא מה יעשה אדם לי בפי' הפסוקים י"ל שכבר כתב הזוהר הביאו האלשיך שמה שנאמר בראובן שיעץ להשליך יוסף לבור להצילו מידם אף שידע שיש בה נחשים ועקרבים שמהם יכול הקב"ה להצילו מה שאין כן מיד אדם שהוא בעל בחירה ועל הבחירה לא מושל הקב"ה דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים אמנם יש להבין דא"כ יהי' האדם בלי מחסה והרי כמה פעמים ראינו שהקב"ה הציל מיד האדם אבל הענין כן דודאי אם האדם לא חייב עונש אז לא יבצר ממנו תשועת ד' להנצל דגם אם אויבו בעל בחירה מכ"מ לא יניח הקב"ה הנקי בידו אבל אם האדם ע"י מעשיו חייב עונש רק שהקב"ה בחסדו לא עונשו אכן גם לא יהי' לו מחסה להשגיח עליו ולכן אם האדם זוכה במעשיו לזכות גם ע"פ מדת דינו ל הקב"ה אז בטוח הוא להיות נסתר בצל כנפיו גם נגד בחירת האדם וזה מה שאמר דוד בד' אהלל דבר באלקים אהלל דבר בין בד' שהוא שם של מדת החסד והרחמים בין באלקים שהוא שם של מדת הדין אהלל דבר והנה לא צריך להזכיר מה שיש להלל שהקב"ה משפיע חסדו לבני אדם ורק מה שיש לו להלל במדת הדין על זה אמר באלקים בטחתי לא אירא מה יעשה אדם לי זה יש לי להלל במדת הדין שהוא לי מחסה גם נגד בחירת בשר ודם שלא יוכל להזיק לי אם אוכל לבטוח שאזכה ע"פ מדת הדין מה שאין כן אם רק מדת החסד הוא מחסי בזה לא אנצל נגד בחירת האדם וזה מה שאמרנו שיש לדאוג שאפשר שיעכב בחירת בני אדם שלא יכול הקב"ה להאיר לנו בבקר הגאולה. ב' אולי ידאגו ישראל שחזקת שונאיהם יעכב זריחת בקריהם ולא יבטחו בד' שלו הכח והגבורה לשבור זרוע שוטניהם וגם לבטל חבלי הכשפים אף שלכך נקרא כשוף שמכחשים פמליא של מעלה כמו שאמרו רז"ל בסנהדרין פ' ז'. ג' ידאגו שמא יגרמו חטאיהם שישארו בחשכת

לילה ולא יאור להם אור בקר הגאולה לזה אמר המשורר בשם ישראל יש לי לבטוח שאשיר עוזך וארנן לבקר חסדך ולא יעכבו השלשה עכובים הנזכרים אור הבקר כי היית כבר משגב לי בפרעה ובמצרים ובעמלק דהיינו ע"י שהיית משגב לי בפרעה הראת לי שאין לי לדאוג מתחבולת אויב אף שהוא בעל בחירה שהרי פרעה אמר הבה נתחכמה למושיעם של ישראל לאבדם במים ואע"פ כן נצולו ישראל ומצרים טובעו בים סוף.

ועל ידי שהיית לי משגב במצרים הראת לי שלא יקום נגדך שום כח שהרי מצרים הי' מסוגר ומסוגרת שלא יברח עבד משם אשר על כן נקרא כור הברזל ואע"פ כן חשפת זרוע עוזך ופדית ישראל מהם בידך החזקה ובזרועך הנטוי'. ושגם אין לי לדאוג שיגרמו חטאי שלא להגאל לעולם זה הראת לי על ידי שהיית משגב לי בעמלק דאיתא בפרקי ר' אליעזר פ' מ"ה אמרו ישראל לפני משה כתוב א' אומר זכור את יום השבת וכתוב א' אומר זכור חת אשר עשה לך עמלק היאך יתקיימו ב' זכירות יחד זה זכור וזה זכור אמר להם משה לישראל אינו דומה כוס של קונדיטון לכוס של חומץ זה כוס וזה כוס זה כוס לשמור ולקדש חת יום השבת וזה כוס להשמיד זרעו של עמלק וכשתבואו לארץ לא תשכח עכ"ל והוא תמו' איזו יש בין ב' זכירות האלה ששאלו למשה היאך יתקיימו ב' זכירות יחד וגם מה שאמרו זה זכור וזה זכור נראה כפל לשון שהרי כבר אמרו שהם ב' זכירות ומה שהשיב משה על קושיתם אינו דומה וכו' אין לו הבנה אמנם י"ל בשנבאר הפסוקים זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע ולא ירא אלקים די"ל לענין מה פרט הכתוב ואתה עיף ויגע דמה לי בזה לענין זכירת שנאת עמלק וגם ולא ירא לקים אם לא מיותר לגמרי עכ"פ הי לו להקדים לאשר קרך בדרך כיון שזה הוא הגורם למעשה רשעותו ולכן נאמר שהכתוב רצה ליתן טעם למה שצוה לזכור מעשה עמלק שיקשה איך הי' יכול עמלק לעשות מלחמה בישראל זמן קצר אחר שעשה הקב"ה נסים ונפלאות לישראל להצילם מיד מצרים ולמה לא כילה הקב"ה גם עמלק כרגע אבל כבר אמרו רז"ל על מה שכתיב ויסעו מרפידים על שרפו ידיהם מדברי תורה לכך יכול עמלק להלחם עמם והיינו ע"פ מה שנאמר לעשו זקנו של עמלק והי' כאשר תריד ופרקת עולו מעל צוארך וזהו מה שאמר הכתוב זכור את אשר עשה לך עמלק וגם זכור איך יכול להלחם עמך אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך שהם הנכשלים בחטאים שפלטם הענן כמו שדרשו רז"ל ומה שלא הצילו כלל ישראל אותם בזכותם היינו משום דגם אתה כלל ישראל היית עיף ויגע ולא ירא אלקים עיף ויגע כדכתיב ויחנו ברפידים שרפו ידיהם ולא

ירא אלקים שאמרת היש ד' בקרבנו אם אין זה הטעם שהקב"ה לא הי' יכול להושיע לך לכלות את עמלק אז וזה תזכור תמיד לא תשכח.

ועפ"ז מבואר המאמר דפרקי רבי אליעזר שישראל שאלו למשה שתי קושיות האחד כתוב א' אומר זכור את יום השבת וכתוב א אומר זכור את אשר עשה עמלק ושתי הזכירות סותרים זה את זה שזכירת שבת היא לזכור שהקב"ה ברא את העולם כולו ושגאל את ישראל ממצרים כדכתיב בפ' יתרו ובפ' ואתחנן וא"כ איך מבקש שנזכור מעשה עמלק הלא אחר שכל העולם כלו בידו למה לא מכלה אותו ומבקש מישראל שימחו את זכר עמלק ולמה לא עשה לו אז לכלותו כמו שכלה את מצרים ועוד שאלו זה זכור וזה זכור שאם יצדק על מצות שבת לומר זכור שתהי' תמיד במחשבותם מפני שבזה תלוים עקרי האמונה שהקב"ה ברא העולם וגאל ישראל ממצרים איך באותו מאמר בעצמו מבקש מישראל זכירה שאינה עקרית לתועלתם וזה ששאלו זה זכור וזה זכור בתמי' על זה השיבם משה והמשיל לב' כוסות שווין באחד ניתן קונדיטון המתוק ורב הערך ובאחד ניתן החומץ השוה רק מעט וטעמו רע ועם כל זה גם הוא נשמר בכוס מפני שיש ענינים שנצרך לחומץ ולא יועיל קונדיטון וכן הענין בזכור את אשר עשה עמלק נגד זכור את יום השבת כי אם זכירת שבת היא עיקר הגדול באמונה ויערב לנפש לזכור גדולת ד' וחסדו עם ישראל גם זכירת מעשה עמלק אף שהוא מכאיב לישראל שיזכרו על ידי זה שפלותם עכ"ז הוא מועיל מאוד שתמיד יהי' נגד מחשבותם שלא יכול הקב"ה למחות זכר עמלק אם לא ייטיבו מעשיהם ושבהם הדבר תלוי ולא ברצון הקב"ה ולכן לא תשכח.

אמנם במה שמסיים המאמר וכשתבואו לארץ לא תשכח רצה להעיר שניתן תקו' לישראל במה שנאמר להם והי' בהניח וגו' לא תשכח שעכ"פ יבא עת שיהיו ראויים למחות את זכר עמלק ושגם עד בוא העת ההיא יהי' ד' בעזרתם לבלתי חתם ביד עמלק הראה במה שעמד להם ברפידים אף שרפו ידיהם מהתורה ולא יראו אלקים עכ"ז כתיב ויתלוש יהושע את עמלק לפי חרב. וזה מה דמסיים המדרש הנ"ל שארנן לבקר חסדך ידעתי כי היית משגב לי בפרעה שלא כלוני תחבולותיו ובמצרים שלא אבדוני בכחם ובעמלק שגם חטאי לא מנעו ממני ישועתך.

והנה חוץ ממה שהפליא ד' חסדו לישראל שהוריד להם המן מן השמים לעורר תקותם על תחיית המתים כאשר ביארנו עוד רצה בזה לעורר בלב ישראל תקו' שימצאו פרנסה כשיעסקו בתורה גם שלא כדרך הטבע כמו שאמרו רז"ל שלכך נצטו' משה ליקח צנצנת המן למשמרת לדורות להראות לדורות הבאים איך יכולת ביד ד' לפרנס עוסקי בתורה

גם חוץ לטבע כמו שעשה ירמי' כשהראה לישראל צנצנת המן ועל פי זה יבואר מה דאיתא במדרש פ' זו בבשר ודם המים מלמעלן והלחם מלמטן והקב"ה אינו כן אלא המים מלמטן זו הבאר שנאמר עלי באר והלחם מלמעלה שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים עכ"ל ואם נפרש דברי המדרש כפשוטו שלבני אדם הלחם בא מן הארץ ע"י צמיחת התבואה מן הארץ והמים בא מלמעלה ע"י הגשם יקשה מה שאמר והקב"ה אינו כן הלא הוא המוריד הגשם מן השמים והמוציא לחם מן הארץ אבל רצה המדרש להורנו כי אם מנהג ומפרנס הקב"ה הבשר ודם על דרך הטבע בגשם מן השמים ובלחם מן הארץ ביראיו הדבקים בו ובתורתו מפרנס גם גופם בפרנסת רוחני נגד דרך הטבע כאשר הראה בבאר ובמן בבאר שנאמר עלי באר שזה מדבר בעוסקי התורה כמו דכתיב באר חפרוהו שרים במחוקק במשענותם וכמו שדרשו רז"ל בבבא בתרא וממדבר מתנה שמי שמשים עצמו על התורה כמדבר ניתן לו במחנה וכו' והלחם שבא מלמטה נתן מן השמים להדבקים בהקב"ה ואף שהי' רוחני היו מתפרנסים בו גם גופנית. ולא עוד אלא שבמן עצמו היו מדרגות בין אשר דבקו פחות או יותר בתורה כאשר בפסוקים תהלים ע"ח וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו לחם אבירים אכל איש צידה שלח להם לשובע ויש לדקדק הכפל וימטר עליהם וגו' ודגן שמים וגו' הלא היא היא וגם בפסוק השני כפל לחם אבירים אכל איש ושוב צידה שלח להם לשובע אבל יפורש ע"פ מה דאיתא בילקוט פרשת בהעלותך בפסוק שטו העם ולקטו כתיב לחם וכתיב עוגות וכתיב וטחנו ברחים הא כיצד לחם לצדיקים ולבינונים עוגות ולרשעים וטחנו ברחים והענין שיש ב' מיני אכילה יש אוכל מפני שנהנה באכילה ויש אוכל מפני שהכרח הוא לו לשבוע למען החיות נפשו וזו מדת הצדיקים כדכתיב צדיק אוכל לשובע נפשו וכמדרגות האלה אכלו ישראל המן הצדיקים אכלו אותו כמו שירד מבלי הכנה אחרת מפני שהי' די להם לשבוע והבנונים רצו ליהנות גם במראה האכילה ועשו ממנו עוגות ולפחות מהם שנתכנו בשם רשעים לא די להם גם זה אלא להם הי' נראה המן כדגן הארץ וטחנו ברחים או דכו במדוכה כמו שטוחנין החטים וזה פירוש הפסוקים וימטר עליהם מן לאכול בזה היו שווין אבל בקבלת המן לא היו שווין כי להפחותים ודגן שמים נתן למו להם הי' כמו דגן שצריך הכנה לאכול ולשבוע ממנו אבל לחם אבירים אכל איש החשובים הנקראים איש להם הי' המן מאכל רוחני אשר על כן נקרא לחם אבירים שמלאכי השרת אוכלים אותו כמו שדרשו רז"ל ולהם צידה שלח להם לשובע כי הם לא בקשו רק לשבוע כדכתיב צדיק אוכל לשובע נפשו ולזה הי' להם צידה.

והנה במה שבארנו בהקדום שמחסד הקב"ה לעורר בנסיו גם התקוה על נסים הבאים ע"ד מה דכתיב מגיד מראשית אחרית יבואר מה דאיתא במדרש רבה פ' וישב וישנאו אותו רשב"ל בשם ראב"ע לכו וראו מפעלות אלקים וכתיב בתרי' הפך ים ליבשה למה וישנאו אותו כדי שיקרע הים לפניהם עכ"ל ולבאר מדרש תמוה הלזה נקדים ביאור למדרש תמוה הובא בילקוט תהלים קי"ד מה לך הים כי תנוס בשעה שאמר לו הקב"ה למשה ואתה הרם את מטך וכתיב ויט משה את ידו התחיל הים עומד כנגדו אמור לו משה בשם הקב"ה ולא קבל הראהו המטה ולא קבל עליו משלו משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שהי' לו שתי גנות זו לפנים מזו מכר את הפנימית בא הלוקח לכנוס ולא הניחו השומר אמר לו בשם המלך ולא קבלו עליו הראהו הטבעת ולא קבל עליו עד שניהג המלך ובא התחיל השומר לברוח כך משה בא ועמד על הים אמר לו בשם הקב"ה ולא קבל עליו הראה לו המטה ולא קבל עליו עד שנגלה הקב"ה כיון שנגלה התחיל לברוח שנאמר הים ראה וינוס וכו' אמר לו מה לך הים כי תנוס אמר לו לא מפניך משה אני בורח אלא מלפני אדון חולי ארץ עכ"ל והוא תמוה בפרט מה ענין המשל מב' גנות זו לפנים מזו ועור איך אפשר שממה שהטה משה ידו לא הועיל הרי כתיב ויט משה את ידו וגו' ויבקעו המים עוד יש לדקדק אם אמנם הנטית המטה לא הועיל עד שנגלה הקב"ה לאיזה צורך צוה למשה נטה את ידך על הים ובקעהו כיון שזה לא הועיל להבקע גם יש להבין הסתירה בפסוקים דבתורה כתיב ויבקעו המים וכתיב נערמו כמו נד נוזלים ובתהלים כתיב הים ראה וינוס הרי הבקיעה אינה ניסה רק נערמו המים ועמדו במקומם כמו נד גם יש להבין לאנה נס הים הלא גבול שם לו לבל יעבור ולהבין כל זה נאמר כבר אמרו רז"ל אין לך עשב מלמטה שאין לו מלאך מלמעלה שמשמרו ומגדלו וכל שכן להנבראים הגדולים שיש להם מלאכים גדולים ששומרים אותם וגם לים יש שר שנקרא בלשון רז"ל שר הים הוא השומר אותו ומושל בו ובכל מקום שנמצא בדבריהם ז"ל שהדומם מדבר דבר כוונתם על השר המושל על הדומם ונקרא השר בלשון הכתוב בשם הדומם כמו שדרשו על מה שאמר המלאך למנוח למה זה תשאל לשמי והוא פלאי שהמלאך נקרא על שם שליחותו ועל כן כשהקב"ה פוקד על מה שבארץ פוקד בתחלה על השר הממונה על זה כמו שאמרינן סוכה ס"פ ב' על הפסוק יפקוד ד' על צבא המרום במרום ואח"כ על מלכי האדמה באדמה. וזה הוא מה שממשיל המדרש לשני גנות שנמכר הפנימי ולא החצון שהים הנשמר הוא הפנימי והשר השומרו הוא החצון.

ובזה נבא לביאור המדרש שהוקשה לו סתירת הכתובים שבתורה כתיב נטה ידך על הים ובקעהו ובתהלים כתוב מה לך הים כי תנוס וגו' מלפני אדון חולי ארץ בתורה כתיב

ויבקעו המים וכתיב נצבו כמו נד נוזלים ובתהלים כתיב הים ראה וינוס לכן מפרש שלנס בקיעת הים נצרכו ב' פקידות על הים הדומם ועל שר הים ששניהם נקראו בשם ים דהיינו על הים הדומם המשיל הקב"ה למשה בנטיית המטה שנברא בערב שבת בראשית בין השמשות אחר שנשלמה הבריאה והוא המושל על הטבע ברצון הקב"ה ועליו צו' הקב"ה למשה נטה ידך על הים ובקעהו אכן כשעשה משה כן עמד נגדו הים החיצון שהוא שר הים ולא הניחו להבקע כי הוא לא נמשל מן המטה שמושל רק על הטבע אבל לא על השר המלאך וזהו שמדמה למי שמכר הפנימי והחצון לא הניחו לבא שם עד שנגלה הקב"ה בכבודו ומאימתו ברח ונס הים שהוא השר ואז הועיל נטיית המטה להבקיע המים וכששאלו משה מה לך הים כי תנוס עתה ולא כשהראתי לך המטה ואמרתי לך כי בשליחות הקב"ה אני בא השיב לו שר הים לא אני נכנע כי אין בשר ודם מושל בי כי אם מלפני חולי ארץ לכן מקויימים ב' הכתובים שנבקע הים על ידי מטה ושנס הים על ידי שנראה לו אדון חולי ארץ. בזה יבואר עוד מה איתא במדרש ילקוט שם הים ראה וינוס הי' רואה ארונו של יוסף יורד לים אמר הקב"ה ינוס מפני הנס שנאמר ויעזוב בגדו אצלה וינוס החוצה עכ"ל בפירוש המדרש למה דוקא כשראה ארונו של יוסף נס ולמה הקב"ה תלה זכות יוסף במה שנס יש לומר דאם אמנם על פי דברינו מיאן שר הים להבקיע הים לפני בני ישראל עד שנגלה הקב"ה בכבודו הלא הי' די אם ישבית מיאונו כענין המשל שיניח החיצון להלוקח לבוא אל גן הפנימי ולמה הוצרך לנוס אכן גם זה הי' מחסד הקב"ה אחרי שראו ישראל שמקטרג עליהם השר אולי ייראו שבבואם לתוך הים יחדש קטרוגו ויקבול עליהם לכן הרחיקו הקב"ה עד שנס וכזה נהג יוסף דכתיב ויעזוב בגדו אצלה וינס החוצה דאם שלא יחטא לבד הי' די שלא ישמע לאשת אדוניו ולמה נס החוצה אם לא שנתירא אולי גם אם עתה כבש יצרו עתיד להתגבר עליו ולכן נס שלא לבוא לידי נסיון וזה הוא מה שאמר הקב"ה לשר הים ינוס מפני הנס כי כאשר עשה יוסף מפני יראת שמים כן יעשה השר של ים וירחיק וינוס שלא לבוא עוד לידי קטרוג וזה גרם ארונו של יוסף ובזה נבין המדרש הנ"ל לכו וראו מפעלות אלקים נורא עלילה על בני אדם הפך ים ליבשה למה וישנאו אותו כדי שיקרע את הים לפניהם שמלבד שדברי המדרש אין להם המשך כלל דאיך חלה קריעת ים סוף בוישנאו אותו אלא שגם יש לתמוה מה זו שאלה למה וישנאו אותו הלא הכתוב מפרש על חלומותיו ועל דבריו אבל יש לומר ע"פ הכתוב רגלי חסידיו ישמור אשר נראה כסתירה עם מה שאמרו רז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים אכן הענין כן מי שיש לפניו שני דרכים אחד הישר ואחד המתעה ורצה לילך באחד מהן הקב"ה נותן לו

הבחירה איזה דרך יבחר ואינו מנהל אותו על דרך הישר כ"א ע"פ בחירתו אבל חסד זה גומל עם חסידיו ששומר את רגליהם שלא יבואו לידי הליכה אם גלוי לפניו שילכו בדרך הטועה וזה הוא רגלי חסידיו ישמור שלא יבואו לידי הליכת תועה וכן הי' הענין באחי יוסף שוודאי אחרי שעלה שנאה בלבבם לא הרחיק הקב"ה השנאה מהם אחר שבחרו ברע לשנוא את אחיהם אבל באשר שהשנאה נצמחה על ידי החלומות הלא הי' בידי הקב"ה למנוע ליוסף שלא יחלום ולא הי' בא לידי שנאה וזה מה שהקשה המדרש למה וישנאו אותו אחרי שרגלי חסידיו ישמור למה לא שמר החסידים בני יעקב שלא להכשל בשנאת אחיהם ע"י שמנע החלומות מיוסף והשיב כדי שיקרע להם את הים ששתי הקצוות של גלות וגאולת מצרים נפרטו פה בשנאת אחים את יוסף ובקריעת ים סוף שהגורם ראשון של גלות מצרים הי' שנאת האחים את יוסף שע"י זה בא למצרים ובאו אחריו ונשתעבדו בניהם שם וסוף גאולתם הי' בקריעת ים סוף כדכתיב ויושע ד' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים וזה מה שאמר הכתוב לכו וראו מפעלות אלקים איך מגיד מראשית אחרית שהניח לצדיקים לחטוא בשנאת אחיהם למען אחרי השתלשלות סבות הרבה הפך ים ליבשה שע"י זה ששנאו את יוסף והביאו אותו לידי נסיון באשת אדוניו עד שנס מפני הים ראה וינוס מפניו ועברו בו ביבשה וזה מה שאמר למה וישנאו אותו כדי שיקרע הים לפניהם.

יתרו

בענין התורה שנתינתה לנו מסיני ספרה התורה בפרשה זו נחקור ב' ענינים אופן קבלת התורה ואופן קיומה. אופן קבלתה מרומז במדרש אמר ר ברכי' הלוחות הי' ארכן ששה טפחים כביכול הי' ביד מי שאמר והי' העולם שני טפחים ובידו של משה שני טפחים ושני טפחים היו מפרישין בין יד ליד גברה ידו של משה וחטפה עכ"ל ואין מן הצורך להזכיר כי בהרחקת כל גשמיות מהבורא יתברך ספור זה רק משל הוא להסביר לנו ענין גדול ולהבין זה נקדים מדרש שיר השירים שניך כעדר הרחלים מה רחל זו צנועה כך היו ישראל צנועים וכשרים במלחמת מדין רב הונא בשם רב אחא אמר שלא הקדים אחד מהן תפילין של ראש לתפילין של יד שאלו הקדים א' מהם תפילין ש"ר לתפילין של יד לא הי' משה משבחם עכ"ל והוא תמו' וכי כשרות האדם תלוי בזה שלא יקדים תפילין ש"ר לשל יד אמנם י"ל בהקדם ביאור לפסוקים בפ' בא והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ד' לי בצאתי ממצרים והי' לאות על ידך ולזכרון בין עיניך למען תהי תורת ד' בפיך כי ביד חזקה הוציאך ד' ממצרים ושמרת את החקה הזאת למועדה

מימים ימימה ומלבד כמה דקדוקים שיש להעיר בפסוקים האלה נעיר על שהכניס מצות תפילין בתוך צווי מצות הפסח דמצות יאכל ולא יראה לך חמץ הקדים ומסיים ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה דקאי ג"כ על פסח ומצות תפילין הכניס בתוכם ונאמר בפי הפסוקים בשנעיר שקרא תפילין של יד אות של ראש זכרון וכפל הטעמים למען תהי' תורת ד' בפיך כי ביד חזקה הוציאך ד' ממצרים ומרומז בזה מה שאמרו רז"ל שטעם תפילין של ראש שהמוח וכל כלי השכל והמחשבה יהיו מוכנעים לעבודת ד' וטעם תפילין של יד לזכרון זרועו הנטוי' בהוציאו אותנו ממצרים ומבואר דאות הוא מה שתמיד לנגד עיניו אבל מה שלא נראה הוא רק לזכרון לעורר זכרון דבר ולזה נתן ב' טעמים דהיינו לתפילין של ראש נתן הטעם למען תהי' תורת ד' בפיך שתכניע בזה מחשבתך לתורת ד' ולתפילין של יד שהם לאות נותן הטעם כי ביד חזקה הוציאך ד' ממצרים.

וע"פ זה יבואר מה דאיתא במדרש אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה שימני כחותם על לבך אמר הקב"ה בתי אתה מבקש מה שפעמים נראה ופעמים אינו נראה הנני נותן אותך חותם על ידי שנראה תדיר עכ"ל והוא תמו' מה ענין חותם ויד ולב אצל הקב"ה ונאמר בפי' זה ע"פ מה שכתוב תהילים י"ח עם חסיד תתחסד עם גבור תמים תתמם עם נבר תתבר ועם עקש תתפל ובזה יאמר שהקב"ה נוהג עמנו כאשר אנחנו נוהגים עמו שהוא עם חסיד שעושה לפנים משורת הדין גם הוא עושה עמו כן עם גבור תמים שלא עושה יותר מה שחייב אבל זה עושה בתמימות גם הוא נותן לו שכרו בתמימות וכן עם נבר תתבר וזה דוגמת החותם כי ידוע שהצורה שנחקקה בחותם תוליד צורה בולטת כמוה בהדבר הנחתם בו וכבר אמרנו שהוראת הראש היא ההשגחה הכוונה והוראת היד היא המעשה וזה ששאלה כנסת ישראל שימני כחותם על לבך לאמר אה אני פונה במחשבתי אליך יעשה זה רושם במחשבתך שתפן אלי ברחמים בהשגחה אבל הקב"ה ברחמיו השיב לה בתי הלב לפעמים נראה פעמים אינו נראה רצה לומר פעמים תעשה מצות בלא שתדע טעמם והן יפסדו אז ממך אבל די לי שתהי' חותם על ידי שנראה תדיר שאם רק תעשה המצות גם בלא שתדע טעמם יעשו רושם על ידי להושיעך מאויביך: ואמרינן בפרק רבי עקיבא ההוא מינא דקא חזיא לרבא דקא מעיין בשמעתתא ויתבא אצבעתי' תותי כרעי' וקא מייץ בי' וקא מבען אצבעתי דמא אמר לי' עמא פחיזא דקדמיתו פומייכו לאודניכו אכתי בפחזותייכו קיימיתו ברישי' איבעי לכו למשמע אי מציתו קבליתו ואי לא לא קבליתו אמר לי אנן דסגינן בשלמותא כתיב בן תומת ישרים תנחם אתון דסגיתון בעלילותא כתיב בהו וסלף בוגדים ישדם עכ"ל בביאור מעשה זה יש לומר שהמין ראה

לרבא איך מעיין בשמעתא כ"כ עד נבע מאצבעותיו דם וסבר שחוקר על טעם המצות וקשה לו למצוא להם טעם ואמר לו הלא אתם בעצמכם ע"י מהירות שלכם גרמתם זה שהקדמתם נעשה לנשמע ע"פ מה שאמרו רז"ל בשעה שקדמו ישראל נעשה לנשמע אמר הקב"ה מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו דכתיב ברכו ד' מלאכיו גבורי כח עושה דברו לשמוע בקול דברו והענין דיש ב' עניני שמיעה שמיעה באוזן ושמיעה בלב כדכתיב עם אשר לא תשמע לשונו שפירוש תשמע הוא הבנה ורבים כמוהו ולכן מה שאמרו ישראל נעשה ונשמע וודאי אין הכוונה שמיעה באוזן כי איך יעשו המצות טרם שמעו הציווי עליהם אלא וודאי הך ונשמע הוא מן הגדר השני לשון הבנה וזהו מה ששבחם הקב"ה שנוהגין כמלאכי השרת שבתחילה עושים דברו ואחרי כן חוקרים למה ועל מה נצטוו והמין קרא זה מהירות שבתחילה צריך להבין למה יעשה ואחר כך יעשה וכן הי' לכם לנהוג למען תדעו אם אפשר לכם לקיים המצות ואם הטעם יישר בעיניכם אבל רבא השיב לו שרק מי שהוא תם בעבודת הקב"ה הוא שעובדו בשלימות שלכך נקרא הצדיק אם באותו השם שנקרא בו גם אשר לא יוכל להעמיק במחשבתו כי מי שבתחילה רוצה לידע למה יעשה כן אז תחבולת יצר הרע יתעה אותו מלבוא אל המעשה ורק מי שעובד הקב"ה מתחילה כתם שיודע שלא יבוא להשכיל ולהבין המחשבה העליונה בקיום המצות רק הוא יעבוד בתמימות אבל אתם המינים שאתם מקדימים מחשבתכם למעשה עליכם נאמר וסלף בוגדים ישדם עלילות שלכם יתעו אתכם מלבוא אל המעשה וזה פי' הפסוק הטו אזניכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם שיש לדקדק הכפל הטו אזניכם ושמעו וגם מה שמפסיק ביניהם בלכו אלי אבל רצה לאמר בתחילה הטו אזניכם רק תשמעון באוזן מה שאתם חייבים לעשות ולכו אלי במעשה המצות ורק אחרי שעשיתם אז שמעו דהיינו תבינו ותחקרו עד מקום שמחשבתכם מגעת להבין טעמי המצות וע"י זה ותחי נפשכם בחיים נצחי.

ובזה נבא לביאור הפסוקים דידוע שבעל הגדה מציין הפסוק הזה והגדת לבנך וגו' לאינו יודע לשאול ושיש גם רמז חשובה בזה לשאלת הרשע מה העבודה הזאת לכם וגם ידוע הקושיא שהרי התורה כתבה תשובה לשאלת הרשע ואמרתם זבח פסח הוא וגו' אמנם בישוב זה יש לומר דשאלת הרשע מה העבודה הזאת לכם כוללת שני עניני מינות האחת שאינו רוצה לעשות המצוה שקראה עבודה טרם ידע הטעם למה יעשה והשנית הוא המינות בהסתר מה שאמר מה העבודה הזאת לכם שיש במשמעו שגם אם יש טעם לזה לעורר על ענין אמונה הלא יספיק אם יהי' האמונה במחשבתי ולמה אעשה העבודה בפועל וזה מרמז בלכם ולא לו וצותה התורה כי על השאלה לידע הטעם למה עבודת

ואכילת הפסח אמור לו זבח הוא וגו' אבל על שאלת מינות הטמונה בדבריו למה צריך העבודה בפועל רמז לו תשובה במה שתגיד לבנך שאינו יודע לשאול בעבור זה עשה ד' לי בצאתי ממצרים דהיינו בעבור זה בעבור עשית המצוה ואתה קוראה עבודה עשה ד' לי הגאולה בפועל כי אם תספיק המחשבה אם הי' שם לא הי' נגאל שהרי אם הקב"ה לא גאל אותנו ביד חזקה כ"א הי' פונה מחשבתו אלינו בלבד לא בזה היינו נגאל משעבוד מצרים ע"כ צריך מעשה דוקא אכן שמא תאמר וכי מה יועיל המעשה בלבד לעלות אל מעלות האדם ולא יהי' כמעשה קוף לזה הוסיף קום בני ואיעצך והי' לאות על ידך בתחילה יהי' המעשה ואח"כ תלוה אליו המחשבה שתהי' לזכרון בין עיניך למען תהי תורת ד' בפיך שתהי' לתורת השם הוי' וקיום בפיך ובמחשבותך גם אחרי כלות המעשה של המצוה אבל העיקר יהי' המעשה ולא יספיק המחשבה לבד כי ביד חזקה דהיינו ע"י מעשי הנפלאות הוציאך ד' ממצרים כל זה תאמר לבנך על שאלתו אולי ייטיב דרכו ולא די שתאמר לו פעם אחת או שתים כי אם ושמרת את החוקה הזאת מימים ימימה מחג הפסח לחג הפסח ולכן גם והי לאות על ידך וגו' הוא מענין הפסח. והיוצא מדברינו שעיקר הגדול בקבלת עול מצות שיקדים המעשה למחשבה ולא המחשבה למעשה כמו שאמרו ישראל נעשה ונשמע בתחילה נעשה ואח"כ נחקור על הטעם אשר על זה אמר רבא שנאמר עליהם חומת ישרים תנחם שרק מי שעושה המצוה כחם שגם אם אינו מבין טעמה עושה בתמימות זה ינחהו על דרך החיים ושלא יתעה כמו שבארנו מה שנאמר הטו אזניכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם. וזה פירוש המדרש שניך כעדר הרחלים שעלו מן הרחצה שהם לבנים ביותר ולבן הוא סימן הנקיות מחטא כדכתיב בכל עת יהי' בגדיך לבנים שכולם מתאימות ושכולה אין בהם. ומפרש המדרש איך נעשה שכולם היו תמימים שלא הי' אחד בהם שהקדים תפילין של ראש לתפילין של יד רצה לומר שהקדים בקבלת המצות המחשבה לידע למה יקבלם למעשה שאם הי' בהם מי שעשה כן לא הי' הכתוב משבחם שאין זה עבודת ד' בתמימות.

ובזה נבין מאמר רבי ברכי' הנ"ל דהנה ג' פעמים כתוב בתורה שקבלו ישראל את התורה ואמרו כל אשר דבר ד' נעשה. בראשון בפ' יתרו כשאמר הקב"ה ואתם תהיו לי ממלכת כהנים כתיב ויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דבר ד' נעשה ושוב שנית כתוב בפ' משפטים ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ד ואת כל המשפטים ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ד' נעשה ושוב אחר שהקריבו הקרבנות ונזרק הדם על המזבח כתוב פעם שלישית ויאמרו כל אשר דבר ד' נעשה ונשמע ויש להבין כפל זה למה גם למה בפעם השלישי הוסיפו ונשמע ולא בשני פעמים הראשונים אבל נאמר

שאף שביארנו שהעיקר הוא מעשה המצו' בפועל והמחשבה די אם תהי' אחר המעשה אין זה רק בהבנת טעם המצו' אבל ודאי צריך גם מחשבה קודם המעשה דהיינו שיכוון לעשות המצו' לכבוד הבורא יתברך לקיים מצותו ולכן קבלת התורה כוללות ג' ענינים שהם הרצון והמעשה וההבנה. הרצון יקדום למעשה שיפנה ברצונו אל בוראו לעבדו באהבה והבנת הטעם למה צו' הקב"ה כן יאוחר למעשה שאם ימתין בהמעשה עד שיבין טעם המצו' לא יבא בהרבה מצות אל קיומם.

ועל כן בתחלה כשאמר הקב"ה ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וטרם נצטוו על המצות אמרו כל אשר דבר ד' נעשה והראו בזה הרצון שיקבלו המצות באשר הם דבר ה' ואחר זה כשספר משה להם את כל דברי ד' ואת כל המשפטים דהיינו שספר להם המצות אשר יעשו אמרו שנית כל אשר דבר ד' נעשה והודיעו בזה שרוצים לעשות מעתה מעשה המצות אשר נצטוו עליהם והתחילו בזה במה ששלח משה בשליחותם נערי בני ישראל והקריבו קרבנות בעבורם שהוא רמז על כלל העבודת ד' בגוף ובממון כאשר נבאר ענין הקרבנות במקום אחר וכאשר כלו מעשה העבודה וקרא משה לפניהם ספר הברית אמרו כל אשר דבר ד' נעשה ונשמע ואמרו בזה אחר שנעבוד להקב"ה בפועל גם נשתדל במחשבתנו להבין למה צו' הקב"ה כן למען נתעלה במדות ומוסרים על ידי המצות שקיימנו ומעתה נאמר שזה כוונת המשל של ר ברכי' דהלוחות הם משל כלל התורה שעליהם היו כתובים עשרת הדברות שכוללים כל המצות וידוע שהתורה נחלקה לב' חלקים מצות ע ומצות ל"ת וזה מרומז בשני טפחים או אפשר שב' טפחים מרמזים על ב' תורות שבכתב ושבעל פה וכאשר נתנה התורה בתחלה היו ב' טפחים ביד משה שהי' שליח ישראל ועומד במקומם ור"ל שהרצון לקיים התורה בשני החלקים הי' ביד ישראל ושני טפחים היו ביד הקב"ה דהיינו הטעמים של שני חלקי התורה היו ביד הקב"ה שלא נתגלו עוד ושני טפחים היו בין יד ליד דהיינו חלק המעשה של המצות הי בין הרצון ובין הבנת טעמיהם וגברה ידם של ישראל שחטפו ובאו לידי מעשה המצות שהם הנמשל של ב' טפחים האמצעים ומאז גברו חיל גם להביא אליהם גם ב' טפחים שהיו ביד הקב"ה שהגיעו למדרגה לבא בסוד ד' להבין טעמי רוב המצות כמו שאמרו נעשה ונשמע.

ואחרי אשר ביארנו ענין קבלת התורה נבוא לבאר אופן קיומה ונקדים לזה מה דאיתא במדרש ומשה עלה אל האלקים הה"ד עלית למרום שבית שבי יכול מפני ששבה אותה נטלה חנם ת"ל לקחת מתנות באדם בלקיחה נתנה לו יכול יהא חייב ליתן לו דמים ת ת"ל מתנות במחנה נתנה לו באותה שעה בקשו מלאכי השרת לפגוע במשה עשה בו

הקב"ה קלסתר פניו דומה לשל אברהם אמר להם הקב"ה אי אתם מתביישים ממנו לא זה שירדתם אצלו ואכלתם בתוך ביתו אמר הקב"ה למשה לא נתנה לך תורה אלא בזכות אברהם שנאמר לקחת מתנות באדם ואין אדם אלא אברהם שנאמר האדם הגדול בענקים הוא ומשה עלה אל האלקים ויקרא אליו ד' מן ההר בזכות ההר זהו אבות שנאמר שמעו הרים את ריב ד' עכ"ל והנה מה שהוקשה למדרש להוציא הפסוק מפשוטו יש לומר דקשה כפל השמות עלה אל האלקים ויקרא אליו ד' גם אחרי שאמר עלה אל האלקים הרי שעלה על ההר ועמד שם היאך שייך מן ההר הרי גם משה הי' בהר לכן מפרש דהך עלה אל האלקים היינו שבא במשפט עם מלאכי השרת ואלקים הוא לשון דיין ויקרא אליו ד' שרחם עליו והי' לו למחסה נגד מלאכי השרת מן ההר בזכות אברהם שנקרא הר: אבל מה שדרש המדרש בפסוק זה בהמשך הפסוק עלית למרום יש לתמוה הרבה שבתחילה אומר ששבה אותה ואעפ"כ שוב אמר שלא נטלה חנם אלא בלקיחה והרי זה סתירה שמי ששובה שבי לא לוקח בממון כ"א בחנם ומיד שנה את טעמו ואמר לא בלקיחה לקח התורה כ"א במתנה ואיך יכונו יחד שבי ולקיחה ומתנה שאחד סותר את חבירו. גם אחר שאמר במתנה נתנה לו נאמר באותה שעה בקשו מלאכי השרת לפגוע במשה למה באותה שעה דוקא ולא בתחילה כשעלה להר לשבות שבי גם יש לדקדק אחרי שהקב"ה רצה להיות מחסה למשה למה לא השתיק את המלאכים בגערה בהם ולמה שיחק אותם רק במה שצר פניו של משה בקלסתר של אברהם ולבאר כ"ז נקדים מה שנאמר במדרש שיר השירים לריח שמניך טובים רבנן אמרו בחמשה דברים נמשלה תורה במים ביין ובדבש ובחלב ובשמן במים מניין שנאמר הוי כל צמא לכו למים ביין שנאמר ושתו ביין מסכתי בדבש וחלב מניין שנאמר דבש וחלב תחת לשונך שמן מניין שנאמר שמן תורק שמך עכ"ל ולהבין משל חמש משקים האלה לתורה נאמר שהמשורר אמר תורת ד' תמימה משיבת נפש עדות ד' נאמנה מחכימת פתי פקודי ד' ישרים משמחי לב מצות ד' ברה מאירת עינים יראת ד' טהורה עומדת לעד משפטי ד' אמת צדקו יחדיו בביאור פסוקים האלה יש לומר שבלמוד התורה יש חמש מדרגות זו למעלה מזו שבתחילה צריך לעסוק בתורה להסיר כל מחשבות תאות העולם מלבו המבטלים מחשבתו מלקרוב אל תורת ד' ומתוך זה יעלה למדרגה שיכנוס שמחה ואהבה בלבו ללמוד ולעסוק בתורת ד' ומתוך זה יעלה למדרגה יותר נעלה שיאורו עיניו להבין ולהשכיל עמקי התורה ועוד יעלה למדרגה שתהי' הבנתו שלמה מבלי טעות ספק ודופי ומתוך זה יעלה למדרגה העליונה שלא בלבד שיבין הדברים שהשכל מחייב אותם אלא גם ענינים שנראים כמתנגדים וסותרים זה את זה ידע לברר איך יתאחדו ויכונו יחד.

וזה פירוש הפסוקים תורת ד' תמימה משיבת נפש זה הכלל של גודל ערך התורה שהיא תמימה לכל עניני' וגם יש לה גודל התועלת שמשיבת נפש שנותנת חיים בעולם הזה ובעולם הבא ומפרש כיצד יבוא לנטוע תורת ד' התמימה בלבו לכל עניניה בתחילה היא נאמנה ומחכמת הפתי להרחיק ממנו הפתיות ומתוך זה יבוא שיהיו לו פקודי ד' משמחי לב שיתנו שמחה בלבו ומזה יעלה למדרגה שיהי לו מצות ד' למאירת עינים שתפקחנה עיניו להבין גודל חכמת ותועלת המצות ושוב יעלה עוד מעלה יותר שישרש על ידה בלבבו יראת ד' הטהורה מבלי עירוב סיג ודופי ומזה יעלה למעלה העליונה שיראה ויבין איך משפטי ד' אמת צדקו יחדיו גם העניינים שנראים סותרים זה את זה איך צדקו והתאחדו יחדיו.

וכפי סדר המדרגות התורה כאשר נפרטו בפסוקים האלה מנה בעל המאמר משל התורה לחמש משקים. המים הגם שהוא שפל הערך נגד שאר משקים עם כל זה הוא נצרך לכל ואין לחיות בלעדו וכן היא המדרגה התחתונה של למוד תורה שמחכימת פתי שמרחיק מלב האדם מחשבות און של התאוות כי מבלעדי זה לא יכול לעלות אל במתי התורה. היין אשר עליו נאמר ויין ישמח לבב אנוש הוא משל התורה בבחינה שהיא משמחת לב. הדבש מאיר העינים כמו שאמר יהונתן ראו נא כי אורו עיני כי טעמתי מעט הדבש הזה וכן אמרו רז"ל למה נקרא שמם תמרים שמאירים את העינים והמובחר מהתמרים הוא הדבש ולכן נמשלה התורה לדבש בבחינה שהיא מאירת עינים. החלב היא הטהורה והנקי שבמשקים שאם יתערב בה רק מעט דבר מכוער תפסד ולכן היא משל התורה בבחינה שהיא טהורה ועי"ז עומדת לעד. בשמן יש סתירה כאשר כבר הזכיר המדרש תחלתו מר וסופו מתוק שבכל הפירות המשקה היוצא מהם שו' לטעם הפרי שאם הפרי מתוק גם המשקה היוצא ממנה מתוק וחם הפרי מר גם המשקה הנסחט ממנה מר הוא אבל בשמן אינו כן שהזית הוא מר והשמן הנסחט ממנו הוא מתוק ולכן נמשלה התורה לשמן בבחינה שמאחדת הסתירות לטוב כדכתיב משפטי ד' אמת צדקו יחדיו.

וכמו שיש מעלות בלמוד התורה כן יש מעלות בקיום מצותי' שבתחלה צריך ללחום האויב הפנימי שהוא היצר הרע המתעה אותו מדרך החיים לבטלו מן המצות ולהכשילו בעבירות עד שישבה התורה להיותה נכנע לו כשבי הנשבה במלחמה עמו תלחם בגבורה עד שתגבר עליו וחשבה שביו הוציאו מתחת ידו וכמו שפירש האלשיך בפסוק כי תצא למלחמה וגו' ושבית שביו.

אכן גם במשול על יצר הרע אל יחשוב אדם כי בטוח הוא מלחטוא עוד כי מי לנו גדול בזה כדוד המע"ה שאמר ולבי חלל בקרבי ועכ"ז לא עמד בנסיון ולכן צריך להשים

מחסום גם לתאוות המותרות שימיניע ממנו כל המותרות ולעשות גדר לעצמו לבל יכשל לצאת מן ההיתר אל האיסור וכן במעשה המצות לא ימנע מלטרוח וליגע לכבד את קונו ובממונו ולנוד שינה מעיניו כשיצטרך לקיום המצוה.

אמנם כשירגיל את עצמו בזה לא ירגיש עוד שום יגיעה וטורח והוצאות ממון כי אדרבה יהי לו לתאות נפש שיצלח בידו לכבד את קונו מאשר קבל ממנו גם לא ייראו עוד להכשל בעבירה באשר שלברוח ממנה הוא לו לתענוג. ואלה הן שלשה המדריגות של עבודת הקב"ה בקיום מצותיו בתחילה צריך ללחום להכניע יצר הרע שלא לחטוא בעבירות ושלא יתרשל בקיום המצות ואם עשה כן הוא בגדר ששבה ממנו את התורה שהיתה לו לשבי והוציאה מתחת ידו ואחרי כן בא למדרגה השנית שלא צריך ללחום עוד נגד יצר הרע אבל צריך ליקח אושר המצות בביטול המותרות מהתאות גם בדברים המותרים ושצריך ליגע בגופו ובממונו לקיים מצות ד' וזה הוא בגדר לקיחה כמי שלוקח בדמים דבר החביב לו ביותר ונותן מחירו דבר אחר קטן הערך ומזה יבוא למדרגה העליונה שלא ירגיש עוד שום צער וחסרון בהפרישו מתאוותיו וביגיעתו לקיים המצות וזה בגדר מתנה כמי שמקבל מתנה שהיא לשמחה לו ואשר לא נתן מאומה בעדה וכמו שאמרו השלמים טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף ונאמר עוד דבש וחלב תחת לשונך.

והנה כאשר קבל משה בהר התורה בשביל ישראל נראו לו כל המדרגות איך יתעלו בקיום התורה וזה שנאמר עלית למרום שבית שבי זה מדרגה הראשונה לכבוש יצר הרע ולשבות שביו ואח"כ לקחת שניתן התורה בלקיחה כמי שנותן תחתי מתאוותיו ומכוחותיו ואח"כ עלה למדרגה העליונ' שהיא מתנות שבמתנ' נתנה לו שנהנה ממנה מבלי שנותן תחתי' דבר אחר וזה פי' המדרש עלית למרום שבית שבי יכול מפני ששבה אותה נטלה חנם פירוש אחר ששבה התורה ממי שמתנגד לה שהוא היצר הרע נטלה חנם שאין צריך ליתן דבר תחתי' ת"ל לקחת בלקיחה נתנה לו יכול יהא חייב ליתן לו את הדמים ת"ל מתנות פירוש בתחילה היא בלקיחה שנותן תחתי' תאותיו ויגיעיו ואחרי כן במתנה נתנה לו אחר שבטל יצר הרע ממנו ולא מרגיש עוד טורח וצער בקיום התורה היא לו מתנה.

אמנם כאשר הגיע למדרגה זו בעד ישראל באותה שעה בקשו מלאכי השרת לפגוע במשה דאיתא במדרש כאשר בקשו מלאכי השרת מאת הקב"ה מה אנוש כי תזכרנו ליתן לו התורה החמדה הגנוזה תנה הודך על השמים והשיב להם משה מה כתיב בתורה לא תרצח לא תנאף לא תגנוב וגו' כלום יש יצר הרע ביניכם לשמור מצות האלה נגדו והי' משתיק אותם בזה עתה כשראו שיש קיום לתורה גם בשהיא בגדר מתנה שאין

עוד כבישת יצר ויגיעה וטורח לקיים מצותי' אז אמרו מלאכי השרת הלא בגדר הזה גם אנחנו ולמה יקח משה התורה להורידה לארץ במה נבחר הוא ממנו לקבל התורה וזהו מה שאמר המדרש באותה שעה בקשו מלאכי השרת לפגוע במשה ואחרי שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו לא רצה לגעור במלאכי השרת על טענותם ולכן משה עלה אל האלקים שבא למשפט עם מלאכי השרת לפני דיין האמת ולמען השתק טענת המלאכים עשה הקב"ה קלסתר פני משה כשל אברהם ואמר להם אי אתם מתביישים ממנו שאכלתם אצלו ומלבד ממה שנראה מפשטות הדברים שהוכיחם הקב"ה בזה על מה שקנאו למשה על קבלת מתנתו אחרי שהם ג"כ קבלו גמילות חסדים ממנו שאכלו אצלו עוד רצה להעיר בזה תשובה על טענותם כי אם האדם יכול להתעלות אל המעלה העליונה שבטל יצר הרע ממנו עכ"ז אינו רוחני כמוכם כאשר גם אתם ידעתם שהרי כשירדתם אל אברהם אכלתם בביתו והרגשתם שבירידתכם לארץ נעשיתם גוף גשמי לאכול מאכל הארץ אף שבמקום ישיבתכם בשמים מאסתם מאכל כזה ולכן גם בני אדם אף שמכניעים הגשמיות שלהם תחת הרוחניות עם כל זה לא בטל לגמרי ויצדקו אצלם קיום מצות התורה מה שאין כן בכם שכולכם רוחני בלי הרגש גשמיות ותאוותיו ובזה הצדיק למשה שלקח התורה במתנה וזה מה שאמר לו הקב"ה לקחת מתנות באדם ע"י אברהם האדם הגדול בענקים נתנה לך התורה במתנה נגד טענת המלאכים.

ועל דרך זה נבאר גם מדרש הובא בילקוט שדורש פסוק זה עוד בענין אחר עלית למרום שבית שבי אמר ריב"ל בשעה שעלה משה למרום עמדו המלאכים להרגו אמר להם בשביל שני דברים שנתנו לי מן השמים אתם רוצים להרגני הניחוהו משל למה"ד לסוחר גדול ההולך במקום סכנה תפסוהו לסטים בקשו להורגו א"ל במנה שיש עמי אתם רוצים להרגני הניחוהו ולא הרגו אותו ולא היו יודעים שהיו בידו אבנים טובות ומרגליות שאין להם דמים אמרו מה בצע לנו בהריגתו אין בידו כלום כשנכנס לעיר התחיל למכור אבנים טובים ומרגליות אמרו לו אתמול אמרת לנו אין לי אלא ועתה אתה מוציא אבנים טובים ומרגליות א"ל אתמול כשאמרתי לכם הייתי במקום סכנה כך משה רבינו אמר אין לי אלא שני דברים ומתנה גדולה היתה בידו שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם עכ"ל ויש לתמו' שאם ידעו המלאכים בנתינת התורה למשה איך האמינו לו שלא לקח רק ב' דברים ואם לא ידעו למה הודה להם בב' דברים גם לא ידענו מה הם ב' דברים האלה. ובפשטות י"ל דאמרו רז"ל כשדבר הקב"ה בסיני הי' הולך קולו מסוף העולם ועד סופו וזה ודאי גם מלאכי שרת שמעו אבל עוד אמרו רז"ל (סוף מכות) אנכי ולא יהי' לך מפי הגבורה שמענו ושאר התורה מפי משה דהיינו שהקב"ה הורה למשה פנים אל פנים

וזה לא שמעו המלאכים ולכן לא הודה להם משה רק בשני דברים אכן עוד י"ל בביאור ב' דברים והמשל וכי משה היתל ושיקר ח"ו לומר שאין בידו רק ב' דברים דהנה התורה יש לה כלל ויש לה פרט וכבר כלל הלל כל התורה במצוה אחת ואהבת לרעך כמוך כן נאמר שכלל התורה הם ב' דברים סור מרע ועשה טוב והפרטים של סור מרע הם מצות לא תעשה והפרטים של עשה טוב הם המצוות עשה. ואחרי אשר כל המצות בין עשה בין ל"ת אין להם שייכות רק בעניני העולם הזה הגשמי ולא בעולם רוחני לכן לא הכירו המלאכים מהתורה רק הכללים שהם סור מרע ועשה טוב שנוהגים גם בעולם רוחני כגון לאהוב האמת ולשנוא שקר כמו שדרשו רז"ל שאמר הקב"ה לרוח נבות כאשר אמר אהי' רוח שקר בפי כל נביאיו צא ממחיצתי דובר שקר לא יכון לנגד עיני וכן לאהוב להקב"ה ולשבחו ולהללו ושלא למרות דבר קדשו ועוד ענינים כלה שהם הכלל של סור מרע ועשה טוב אבל פרטי המצות לא ידעו ולא הבינו ובאמת ע"י פרטים האלה ישראל קונים שלימות בקיומם עד שנתעלו ממלאכי שרת כמו שאמרו רז"ל שצדיקים מחיצתן לפנים ממלאכי השרת.

ובזה נבין הענין דבפסוק יש לדקדק דבתחלה אחר שבית שבי ואח"כ לקחת מתנות גם יש לדקדק מה שאמר בא באדם דה"ל למימר לאדם וזה מבאר המדרש דתיבת שבי פירושו דבר קטן כמו שפי' רש"י בחומש ע"פ המדרש וילחם בישראל וישב ממנו שבי ששבה שפחה קטנה בלבד. וזה מה שאמר הכתוב עלית למרום שבית שבי כשהיית במרום ושבית התורה לא היתה בעיני המלאכים רק שבי דבר קטן הכמות שזה מה שאמר משה להם הלא התורה שאתם מקנאים בי אצליכם אינה רק דבר קטן שהיא רק ב' דברים סור מרע ועשה טוב במה שאתם ג"כ נשלמתם בהם אבל כשירד למטה תוך בני אדם שבהם יתקיימו פרטי התורה היו מתנות רבות בערך גדול הכמות והאיכות וזה מה שאמר לקחת מתנות באדם מה שהי' במרום רק שבי הי' באדם תוך חברת בני אדם מתנות רב הערך ומבאר זה כמשל הסוחר שכשהי אצל הלסטים אמר שלא הי' בידו רק מנה אבל כשבא לעיר הי' אבנים טובים ומרגליות ולכך אמר הקב"ה למשה לקחת מתנות באדם.

משפטים

במשנה ארבעה אבות נזיקין השור והבור והמבעה וההבער לא הרי השור כהרי המבעה ולא הרי המבעה כהרי השור ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש שאין בו רוח חיים

ולא זה וזה שדרכן ללילך ולהזיק כהרי הבור שאין דרכו ללילך ולהזיק הצד השוה שבהן שדרכן להזיק ושמירתן עליך וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ.
ויש לבאר זה בדרך מוסר שארבעה דברים הם שמביאין האדם לידי עבירות והם (א) גאוה וגסות הרוח (ב) עצלות בעסק התורה עד שנשאר בור לא ידע ליזהר מעבירה לבלתי הכפל (ג) אהבת ורדיפת הנאות העולם (ד) התלהבות יצר הרע שמבעיר בלבו התשוקה לחטוא והמה מרומזים בארבע נזיקין. השור מרמז לגאות וגסות הרוח כמו שאמרו רז"ל בחגיגה כי גאה גאה הקב"ה מתגאה על הגאים שהם השור בבהמות נשר בעופות ארי בחיות ואם גם נשר וארי נקראים גאים עכ"ז השור בגאות שלו הוא הגרוע שבכולם שלהארי יש מדות נדיבות כידוע ולנשר מידת רחמנות כדכתיב על גוזליו ירחף אבל השור המתגאה בכחו אין לו מדה טובה שנוגח ומזיק לכל סביביו ולכן מדת הגאוה הגרועה נרמזת בשור. הבור מרמז על הריקות מתורה ומדות ישרות ונקרא בור על דרך שאמר התנא ולא הבור ירא חטא. המבעה מרמז על תאות הנאות שביער בשדה אחר שלא מבחין בין המותר והאסור בין מה שנתן לו הקב"ה ובין מה שלא נתן לו. ההבער ער מרמז על כי תצא אש היצר הרע ותבעיר כאש בלהבתו כל היקר אשר להאדם. ושוב אמר לא הרי השור כהרי המבעה ולא הרי המבעה כהרי השור בזה מרמז על הסתירה בתכונת האדם שיכלול בו ב' חסרונות שסותרים זו את זו שאם הוא בעל גאוה א"כ צריך להראות עצמו עכ"פ בשלמות בשאר המדות והמוסרים למען יכבדו אותו בני אדם ואיך ילך בלי מחסום וירדוף אחר תאוותיו אשר נמשל בהם לבהמה דומה לבהמה איך יתגאה. ושוב מוסיף התנא ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי הבור שאין בו רוח חיים בזה מרמז שהבורות הוא גרוע וחסרון יותר מחסרון הגאוה ומחסרון רדיפות התאוה שבהם אעפ"י שחסרונות גדולות הם יש מעלת הזריזות שהיא משלמת האדם ואפשר שעל ידה יתעלה על החסרונות האלה כמו שאמר התנא זריזות מביא לידי נקיות מביא לידי טהרה וגו' אבל חסרון הבורות שבא על ידי עצלות שעליו אמר שלמה עד מה עצל תשכב מתי תקום משנתך הוא מרומז באבן דומם שאין בו רוח חיים ולכן יאמר על הבור שאין בו רוח חיים אבל הגרוע עוד יותר ממנו הוא חסרון ההבער כמאמר התנא על הבור שאין דרכו ללילך ולהזיק כהרי האש שדרכו ללילך ולהזיק שהבור העצל אינו מזיק לאחרים מה שאין כן היצר הרע שמבעיר אש העבירות לא יספיק לו כשהזיק לאדם אחד כי רוצה שגם אחרים יתעה עמו שיהי' חוטא ומחטיא אחרים. והצד השוה שבהן שדרכן להזיק ולהעביר לאדם על דעתו ועל דעת קונו ולכן צריך האדם לשמור עצמו לבל יזיק עצמו

ואחר על ידו כי אם הזיק חייב לשלם תשלומי נזקו במיטב הארץ שנגרע לו משכרו שלעולם הבא שהוא טוב ארץ החיים.

והנה איך ישמר האדם לבל יהי' נזוק בארבעה אבות נזיקין האלה הם ארבע בחינות שהם ג"כ דוגמת אבות נזיקין שנכללים במה שיחשוב לקצו ויזכור לאחריתו. השור מרמז למיתתו כמו שאמרו רז"ל בברכות ר"י כד הוי מסיים ספרא דאיוב אמר הכי סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הם עומדים אשרי אדם שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם ועליו אמר שלמה בחכמתו טוב שם משמן טוב עכ"ל ולמה דוקא כשסיים ספר איוב אמר ר"י כן יש לפרש דהנה כל ספור ספר איוב הוא להראות איך לפעמים מוריד הקב"ה לאדם עד דכא ואחרי כן כופל לו הטובה בכל הדברים אשר נחסרו ממנו ולכן כי סיים ספר איוב שנאמר שם וימת איוב זקן ושבע ימים והוא נראה מיותר כי מי לא יודע אחר שהזכיר שחי עוד אחרי זאת מאה וארבעים שנה שהי' במותו זקן ושבע ימים ולכן מפרש שרצה הפסוק להודיענו בזה מוסר של תכלית האדם כי הן אמת אחר כל הנסיון וכל קבלות הטובות האלה מת איוב שזה הוא סוף כל האדם וסוף כל בעל חי שבזה מותר האדם מן הבהמה אין אבל מותרו הוא שמת זקן ושבע ימים זקן זה שקנה חכמה כדרשת רז"ל ושבע ימים הוא ששבע במצות כמו שפי' הזוהר ואברהם זקן בא בימים שכל ימיו עמדו לו שאין יום שלא עשה בו מנוה והחי' אותו ולכן במה שאמר וימת איוב זקן ושבע ימים מפרש סוף ותכלית האדם המעולה וזה מה שדרש ר"י כד הוי מסיים ספרא דאיוב וימת איוב סוף אדם למות והכל למיתה הם עומדים אבל אשרי מי שמת זקן ושבע ימים זקן הוא שגדל בתורה ועמלו בתורה שקנה חכמה ושבע ימים הוא שעשה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם שזה אות אמת על השלמתו לפני יוצרו כמו שאמר התנא כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו ועליו אמר שלמה בחכמתו טוב שם משמן טוב: וזה מה שאמרנו שהשור הוא מרמז לאדם יום מיתתו כי כמו שסוף השור לשחיטה כן סוף האדם למות. הבור יזכיר אותו בהקבר אשר יובא לתוכו ככל יורדי בור. המבעה יזכיר אותו שסופו להיות למאכל לרמה ותולעה כמו שאמר עקביא בן מהללאל זכור לאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה ובמה שמרבה הנאותיו עד שישמן מרבה עליו האוכלים האלה כמאמר התנא מרבה בשר מרבה רמה. וההבער יזכירנו באש של גיהנם שנקרא אש לא נופח שעל ידו תצרף נשמתו אם יחטא ולא ישוב אל בוראו.

ועל פי זה נבאר מה דאיתא במדרש פרשה זה ואלה המשפטים דוד אמר יראת ד' טהורה עומדת לעד כך אתה מוצא אדם שונה מדרש הלכות ואגדות ואם אין בו יראת חטא אין בידו כלום משל לאדם שאמר לו חבירו יש לי אלף מדות של תבואה של שמן של יין א"ל חבירו יש לך אפיטיקאות (פירוש כלים) ליתן אותם בהם אם יש לך הכל שלך שנאמר יראת ד' היא אוצרו לכך נאמר יראת ד' טהורה והנביא צווח ציון במשפט תפדה ושבי' בצדקה עכ"ל ויש לדקדק איך שייך זה לאלה המשפטים גם מה ענין המשל לתבואה יין ושמן ועוד מה זה צעקה שסיים המדרש והנביא צווח ציון במשפט תפדה.

ולפרש זה יש לומר שהמדרש רוצה לבאר למה אחר נתינת התורה ואמירת עשרת הדברות שהם כלל התורה פתח בואלה המשפטים שואלה מוסיף על הראשונים ומראה שמחובר לראשונים וזה מיישב שלמוד התורה נחלק לשלשה חלקים. החלק האחד הוא המדרש לדרוש התורה ע"פ י"ג מדות בשכל ובעיון בפלפול ובסברא. החלק השני הוא הלכות לידע עקרי הדינים שמוציא מהמדרש והעיון. החלק השלישי המה הא האגדות שקלים להבין ומושכים לב האדם לשמוע. ושלשה החלקים נמשלו ליין תבואה ושמן. המדרש שהיא חלק השכל והעיון נמשל ליין שמפקח כמו שאמרו רז"ל יינא פקחן. ההלכות נמשלו לתבואה כמו שאמרו רז"ל סוף תמורה הכל צריכין למרי חטייא וכמו שדרשו על זה ורב תבואות בכח השור. ההגדות נמשלו לשמן שמושך לב האדם בנחת ובנועם ומשמחו וכתיב שמן וקטורת ישמח לב.

אכן כמו שכל אלו צריכין כלי להחזיקן כי מי שנחסר זה ממנו אין באשר שלא יכול להביאם אצלו וליהנות מהם כחפץ לבבו כן כל חלקי התורה אין להם קיום אצל לומדיהם אלא ע"י אוצר של יראת חטא כמו שאמרו רז"ל כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקימת וכו' אמנם ליראת חטא צריך התעוררות כמאמר התנא לידע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים ושהשם יביא במשפט על כל נעלם ולכן התבוננות המשפט מביא לידי יראת חטא שהוא הכלי המחזיק התורה ועל כן סמך אלה המשפטים לנתינת התורה לומר שזה מוסיף על הראשונים לעורר לבב האדם שהקב"ה עושה משפט ג"כ כדכתיב חקיו ומשפטיו לישראל וסיים המדרש והנביא צווח ציון במשפט תפדה ושבי' בצדקה לומר שהנביא צוח בקול לעורר לבב ישראל לתשובה ואמר ציון במשפט תפדה אם לא תשובו לא יהי' לכם פדות כ"א על פי משפט ד' עד שהצרות והיסורים ימרקו עוונותיכם אבל ושבי בצדקה אם תשובו אז בצדקה וחסד תפדו ולא במשפט. אבל עקר התעוררות האדם ליראת חטא ולירוא הדין והמשפט הוא כאשר אמרנו שיזכור יום המיתה אשר יצטרך ליתן דין וחשבון על כל מעשי חלדו וע"פ אשר

תצא משפטו יהי חלקו לעולם הבא וזה מרומז בפסוק כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבוד ובשביעית יצא לחפשי חנם אם בגפו יבוא בגפו יצא אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו: בדברים האלה יש רמז על ענין האדם בעולם הזה שנקרא ונועד להיות עבד ד' כדכתיב ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם וכתיב כי לי בני ישראל עבדים ותכלית העבודה היא השלמתו דהיינו השלמת הגוף שאדם מורכב מגוף ונשמה הנשמה טהורה שהיא חלק אלקים ממעל ולא צריכה השלמה אבל אלי' נזדוג בעולם הזה גוף עכור שצריך להשלם ע"י עבודת ד' להיות רוחני לעת תחית המתים ולהיות ראוי להתענג בנועם ד'.

במדרש הנעלם פרשת חיי שרה נמשלה הנשמה לאיש והגוף המושפע לאשה ומבאר שם ע"ד רמז אשר לא תקח אשה לבני כי אם ממשפחתי שלעת התחי' ימצא גוף קדוש להזדוג עם הנשמה.

והנה כנאמר בתפלה למשה ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה ואם מהם נגרע עשירית הראשון מימי קטנותו שעוד אין על האדם עבודת הקרש נשארו לו עוד ששים שנה לעבודת השם עד ישלמו שבעים ימי חלדו. וזה מה שאמרנו כי במצוה זו של עבד עברי ימצא האדם משל על תכליתו כי גם אותו קנה אדון העולם להיות לו עבד נאמן אך לא לעבד עולם כי רק שש שנים עשריות יעבוד ובעשירית השביעי שהוא אחר כלות לו שבעים שנה יצא חפשי לחזות בנועם ד. ומשפטו הוא אם בגפו יבוא עד עת קץ ימי חייו שלא פעל מאומה בגופו הנמשל לאשתו לזככו אז בגפו יצא ואין לגוף חלק בתחי' אבל אם בעל אשה הוא שהי לגוף לבעל ומשל בו להכניעו לעבודת ד' ולזככו וללבנו מסיג החטאים אז ויצאה אשתו עמו ושניהם יחד יעמדו לקץ הימין לבקר בהיכל ד' ולהתענג בנועם העולם הבא. עפ"ז יפורש ג"כ שיר המעלות אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה אל יד גבירתה כן עינינו אל ד' אלקינו עד שיחננו הנה כפל למשול את בני האדם לעבדים ולשפחה והוא ע"פ דברינו שהנשמה כאיש והגוף המושפע כאשה ואז שניהם בערך הקב"ה הנשמה כעבד והגוף כשפחה ולשניהם אין תקוה לעמוד בדין כי אם עד שחנן אותנו ד' אלקינו במתנת חנם.

אמנם אם גם ע"פ המדרש אשר ביארנו יראת החטא הוא המחזיק התורה עכ"ז אין זה המעלה העליונה לתכלית האדם כי מן היראה יעלה אל אהבת ד' כדכתיב ואהבת את ד' אלקיך ועפ"ז יבואר מה שנאמר השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה ויש לדקדק מה משמיענו בזה שהשמש יצא בבא לוט לצוער וי"ל ע"פ מה דכתיב ואוהביו כצאת השמש

בגבורתו מה שממשל אוהב ד' לצאת השמש הוא ע"פ הכתוב על השמש ישיש כגבור לרוץ אורח שאם גם הירח ירוץ אורח נתיבתו עכ"ז אינו כגבור שגבורתו בקרבו כי אורו בא לו מחוץ על ידי השמש ובזה יתחלקו העובד ד' מאהבה לעבדו מיראת עונש דאהבה הוא אור הנשמה המאיר בקרבו ומתוכו אבל יראה באה מדבר החוצה לו שירא העונש או הפסד השכר ולכן נאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו שדומים לשמש אשר אורו בקרבו. ולוט ניצל בזכות אברהם כדכתיב ויזכור אלקים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפיכה ולהודיע לו זה לא בא לצוער אשר בקש לו למקום הצלתו עד כאשר השמש יצא על הארץ להיות לו לאות שבשביל אברהם שנקרא אוהב ד' כדכתיב זרע אברהם אוהבי שנמשל לשמש היוצא בגבורתו הוא בא לצוער וניצל. ואהבת ד באמת שנמשלה לשמש בגבורתו תבחן על ידי אהבת התורה כמסופר בפסיקתא הובא גם במדרש ילקוט פרשה זו ויהי משה בהר ארבעים יום ר יוחנן הוה מטייל וסליק מטבריא לציפורי והוי מסתמך על כתפי דר"ח בר אבא מטו חד בי חקל אמר דין הוה דידי וזבנתי' מיבעי לעי באורייתא מטין חד בי' זיתא אמר דין הוה דידי וזבנתי' מיבעי לעי באורייתא מטון חד בית כרם אמר דין הוי דידי וזבנת' מל"ב שריא ר"ח בר אבא בכי אמר למה את בכי א"ל אנא בכי דלא שבקית לסיבותיך כלום א"ל חייא ברי קלה בעיניך שמכרתי דבר שניתן לששה דכתיב כי ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ וקניתי דבר שניתן לארבעים ויהי משה בהר ארבעים יום כד דמך ר יוחנן הי' דורו קורא עליו אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה שאהב רבי יוחנן התורה בוז יבוזו לו עכ"ל בסוף המאמר שמדייק דורו קורא עליו וגם למה רק הספידו לו בפסוק זה ולא בלשונות הספד הי חסיד הי עניו וכדומה מלשונות הספד הנמצאים בתלמוד על חכמים גדולים יש לפרש דאף שגדלו מעלות ר' יוחנן בתורה מאוד זה לא הי ניכר רק לחכמים ולא להמון עם אבל שיעזוב אדם כל אשר לו בשביל אהבת התורה מעלה הזאת הכירו הכל ולכן אמר הי' דורו קורא עליו פי' ההמון והחכמים קוראים עליו שימו על לב שאיש גדול הלך מהעולם איך הי' מואס בעולם הזה בשביל אהבת התורה ואם הי' נותן לו איש כל הון ביתו בשביל אהבה זו הי' מבזה אותו ולא לקח מידו.

אכן בעיקר המאמר יש לדקדק מאיזה טעם סיפר לו רבי יוחנן שמכר למען עסוק בתורה שדה וזית וכרם והלא אין מדת הצדיקים להתפאר בצדקתם גם י"ל למה דוקא בפעם השלישי כשהזכיר לו שמכר הכרם בכה ר' חייא בר אבא גם יש לדקדק מה שאמר בבכיתו שבוכה מפני שלא השאיר לזקנותו כלום דממה נפשך אם הי' לר' יוחנן להחיות נפשו בימי בחרותו למה לא יהי' לו גם בימי זקנותו.

ובזה יש לומר דהנה בכל ימי חיות האדם שמתחלקים לימי העלי' והעמידה והירידה ימצאו מניעות מעסוק בתורה. ימי העלי' שהם הנערות הם הימים שמתגבר בו תאות העידונים והנאות ועל ידם יתבטל התורה. ימי העמידה שהם ימי האישות ימי הטורח לכלכל ביתו ולמצוא טרף למחיתו על ידם ימצא תואנה להבדל מלימוד תורה. ימי הירידה שהם ימי הזקנה ע"י התגברות החלשות ואסיפת הכחות ג"כ יתבטל האדם מלמוד התורה.

אכן נגד כל המניעות האלה לוחם בעוז אהבת התורה שהמתלהב בה ירוץ כגבור אורחו ולא ישוב מפני כל וזה רמז רבי יוחנן לתלמידו ללמדו שאל יבטל מהתורה ע"י מניעות הללו במה שמכר שדה זית וכרם שהם מרמזין לשלשה העתים של חיי האדם ששמן זית הוא משל העידון והנאה כמו שאמרו רז"ל על השמן שמעדן את הבשר ולכן יש בו רמז לימי הנערות והעידון. שדה הוא מקום העבודה בזיעת אפים לאכול לחם והוא מרמז לימי האישות. כרם מקום גדול היין שנותן ליעף כח ועליו אמרו רז"ל יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו הוא משל לימי הזקנה. וזה מה שאמר רבי יוחנן שלא בלבד שמכר הזית והשדה שמרמזים בעסקם לימי הנערות והאישות בשביל עסק התורה כ"א ג"כ כרם שמרמז על הזקנה ולכן אז כששמע ר' חייא בר אבא שמכר גם כרם להודיע שגם בימי הזקנה התורה לבדה תהי' שעשועיו בכה ואמר מה הנחת לימי הזקנה שמכרת גם מוצא היין שיתן לך כח לעסוק בתורה אבל רבי יוחנן השיב ראה בני איך הראה הקב"ה מיעוט ערך כל העולם הזה נגד ערך התורה שהעולם כלו נברא בששת ימים והתורה נתנה לארבעים יום ומזה תכיר גודל מעלת התורה ואל ימנע אותך שום מניעה מלעסוק בה הן בימי השחרות והן בימי הזקנה.

אמנם עוד בדרך אחר יפורש זה בשנקדים ראש הפסוק מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו שהנה מה שמונע מלמוד תורה הם שלשה דברים (א) השאור שבעיסה היצר הרע המרגיל לאדם אחרי תענוגי העולם ושלא ליגע בתורה (ב) הצרות שונות שנשתרגו על צוארי עם ועם דור ודור ומבטלים אותם מלעסוק בתורה (ג) דוחק הפרנסה להמציא די מחסורו לנפשו ולנפש ביתו.

אמנם מי שמתלהב בקרבו אהבת התורה לא ימצא מניעות האלה דנגד מניעת היצר הרע אמרו רז"ל אמר הקב"ה בראתי יצר הרע בראתי תבלין שלמוד התורה מבטל היצה"ר. נגד מניעת הצרות אמר התנא המקבל עליו עול תורה מעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ. נגד מניעת הפרנסה כבר אמר ר"י בן קסמא אם תתן לי כל כסף וזהב שבעולם

איני דר אלא במקום תורה והביא על זה הפסוק טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף וכמו שהראה ר' יוחנן במאמר שלפנינו שמכר שדה זית וכרם שהוציאו לו פרנסתו בשביל אהבת התורה. וזה פי' הפסוק דיצר הרע נקרא מים רבים כדכתיב על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו שפירושו שהיצה"ר אליו לא יגיע. הצרה נקרא נהר כדכתיב כי יבוא כנהר צר והפרנסה נקראה הון ביתו וזה מה שאמר שלמה שאהבת התורה מבטל כל המניעות מלימוד התורה שמים רבים שהוא היצה"ר לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות שהם הנרות שנמשלו לנהרות לא ישטפוה וגם עמל הפרנסה לח ימנע אותו כי אם יתן איש כל הון ביתו באהבה למי שאוהב התורה באמת בוז יבוזו לו ולא יחשב בעיניו למאומה. גם בכרם זית ושדה יש רמז על ג' מניעות הללו בהוראותיהם הגרועות. כרם מקום מוצא היין בו קנן היצה"ר בתחלה למ"ד עץ הדעת גפן הי ונקרא יין על שהביא יללה לעולם על ידי נחש הקדמוני. זית מרמז על הצרות המרורות כמו שאמרו מר כזית. שדה מרמז על עבודת הפרנסה ואמר ר' יוחנן לתלמידו כי את כל המניעות האלה הרחיק ממנו לבלתי הרגיש בהם בשביל אהבת התורה מכר כרם זית ושדה לומר הוציא ממחשבתו יצה"ר וצרות ודאגת פרנסה לבל ימנעו אותו מלעסוק בתורה. ואם אמנם כאשר בארנו יראת העונש ואהבת התורה הם כתרים בפני היצר הרע לבל יתעה חת האדם לחטוא עכ"ז עוד יש יצר הרע אחר שגם אילו לא יועילו נגדו אם יפעל על ידי שלוחיו שהם המינים והאפיקורסים שמתעים את האדם מדרך התורה והיראה.

ובזה נבאר מאמר בבבא בתרא פ' ה' אמר רבב"ח אמר לי האי טייעא תא ואחוי לך טורא דסיני אזלי וחזאי דהדרן לי' עקרבים וקימין כי חמרא חיורתא שמעתי בת קול שאומרת אוי שנשבעתי ועכשיו שנשבעתי מי מיפר לי כי אתאי לקמי' רבנן אמרו לי הוי לך למימר מופר לך ורבב"ח אמר דלמא משבועתא דמבול קאמר ורבנן א"כ אוי למה עכ"ל בפירוש המאמר י"ל שהי' נראה לרבב"ח מה שמסכן להמאמין באמת לפול בשחת המתעים במינות וראה הר סיני שעליו נתנה התורה למשל על התורה וראה שסבבוהו עקרבים שהם המינים שמהפכים דבש התורה ללענה והם מסבבים האמונה להרסה ולשחתה כדכתיב סביב רשעים יתהלכון ודמה אותם לעקרבים שנושכים וממיתים כן המתעים האלה המה הממיתים באמרי פיהם ולבל יכירו בהם ההולכים אחריהם כי משחיתים וממיתים המה מראים עצמם להם כחמורים לבנים החמור הוא משל הולך לתומו את דרכו הישר לפניו לא ירע ולא ישחית ומראה הלבן היא משל הנקיות מחטא ע"ד בכל עת יהיו בגדיך לבנים ואמר רבב"ח עכ"ז שמתנכרין הכרתי בהם שהם עקרבים.

וכאשר עלה כל זה על מחשבתי שמעתי בת קול אוי לי כי נשבעתי ועכשיו שנשבעתי מי מיפר לי דהנה מצינו בגמרא הנהו בריוני דהוי בשבבותי' דרבי מאיר הוי קא מצערי לי' טובא קא בעי רחמי עליהו דלימתו אמרה לי ברורי' מאי דעתך משום דכתיב יתמו חטאים מן הארץ מי כתיב חוטאים חטאים כתיב לא בעי רחמים דליהדרי בתיובתא בעי רחמי והדרינהו בתיובתא עכ"ל ובזה נחלקו גם רבב"ח ורבנן הוא סבר יתמו חטאים על הרשעים נאמר ולכן לא רצה לומר מופר לך שנתירא שלמען לקיים יתמו חטאים יביא הקב"ה מבול לעולם אבל רבנן דעת אחרת להם שאמרו יתמו חטאים נאמר על העבירות שמבטל יצר הרע דאל"כ אוי למה ולכן וודאי מה שאמר הקב"ה אוי לי שנשבעתי נרמז על שבועה שנשבע הקב"ה שלא לבטל החטאים מן העולה עד שישובו ישראל לכן אמרו לו הי' לך לומר מופר לך לקרב את הגאולה.

אכן גם להשמר משלוחי יצר הרע האלה הורה לנו הקב"ה הדרך אשר נלך בה כדאיתא במדרש רבה ואלה המשפטים מה כתיב למעלה מן הפרשה ושפטו את העם בכל עת ואמר כאן ואלה המשפטים והדברות באמצע משל למטרונא שהיתה מהלכ' הזיין מכאן והזיין מכאן והיא באמצע כך התורה דינים מלפני' ודינים מאחרי' וכן הוא אומר באורח צדקה אהלך התורה אמרה באיזה נתיב אני מהלך בדרכן של עושי צדקה בתוך נתיבות משפט התורה באמצע ודינים מלפני ודינים מאחרי' עכ"ל בפירוש המדרש מה ענין דינים מלפניה ודינים מאחריה ושמדמה למטרונא שמהלכת בדרך ויש לה אנשי צבא נושאי חרב לפני' ואנשי צבא מלאחרי' לשמרה י"ל ע"פ מה שפי' השל"ה ה מה שאנחנו מתפללים והסר שטן מלפנינו ומאחרינו דאמרו רז"ל הוא השטן הוא יצר הרע והוא מלאך המות יורד ומחטיא עולה ומסטין יורד וממית בשעה שמחטיא הוא הולך לפני האדם להתעותו לדרך עקש וכשמסטין וממית הולך אחריו לרדפו ולהביאו למשפט וזה מה שמתפללים והסר שטן מלפנינו ומאחרינו שטן המחטיא ושטן המשטין וכן נפרש גם מה שכתבה התורה הפרשה מינוי הדיינים כדכתיב ושפטו את העם בכל עת קודם עשרת הדברות ופרשת ואלה המשפטים אחריהם להתנגד לשני מיני השטן שלבל יחטא ויתעה את האדם בדרך עקש צותה התורה להעמיד שופטים ושוטרים המודיעים לעם את חקי האלקים ואת תורותיו וישמרו אותם לבל ילוזו מדרך התורה כמו שמסיים וגם כל העם על מקומו יבוא בשלום ובזה מסיר השטן מלפניו ולמען הסר השטן מלאחריו צותה התורה אלה המשפטים לענוש לעוברי עבירה הן בעונש גוף והן בעונש ממון לבטל השטן שלא יקטרג ויעניש כמו שאמרו רז"ל שכשיש דין לחטה אין דין למעלה ועי"ז האדם הולך בדרך צדקה ואמת ולא יחטא וזה מה שאמר הכתוב בשם שומרי

התורה באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט אני הולך באורח צדקה ע"י שהוא בתוך נתיבות משפט. משפט לפני שופטים שמורים לי דרך הישר לבל יתעו אותי המינים לילך בדרך עקש ומשפט לאחרי שאם חטאתי אקבל עונש הנ"ל למטה להנצל מעונש השטן המקטרג והממית וזה המשל למטרונא שמהלכת בזיין לפני' וזיין לאחרי' לילך בטח על דרכה בשלום.

תרומה

במדרש רבה ועשו ארון מה כתיב למעלה ועשו לי מקדש אמר הקב"ה לישראל אתם נאני ואני רועה שנאמר ואתם צאני ואני רועה שנאמר רועה ישראל עשו דיר לרועה שיבא וירעה אתכם אתם כרם שנאמר כי כרם ד' צבא בית ישראל ואני שומר שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל עשו סוכה לשומר שישמור אתכם אתם בנים ואני אביכם שנאמר כי הייתי לאב ואתם בנים שנאמר בנים אתם לד' אלקיכם כבוד לבנים כשהם אצל אביהם וכבוד לאב כשהוא אצל בניו עשו בית לאב שיבא וישרה ביניכם שנאמר ועשו לי מקדש עכ"ל ויש לדקדק אחר שדרשת המדרש היא ליתן טעם למה צוה הקב"ה לעשות לו מקדש היאך פתח ועשו ארון מה כתיב למעלה ועשו לי מקדש ה"ל להביא דרשתו מיד על פסוק ועשו לי ולמה פתח בפסוק ועשו ארון שאין לו המשך לדרשתו גם י"ל לאיזה צורך הביא ג' משלים לרועה ולשומר ולאב ולמה בסדר הזה. ולבאר זה נעיר שהמשכן והמקדש היו להם שלש מחלקות החצר אוהל מועד שהי' נקרא במקדש עזרה ואוהל מועד שהי' נקרא במקדש היכל והחלק השלישי הי' הקדש קדשים ובכל ג' המחלקות מצאנו בכתוב לפני ד' שכולם היו מקום משכן כבודו יתברך.

והנה בחצר אוהל מועד ששם הי מזבח הקרבנות לכפר על החוטאי' בו הי' הקב"ה כרועה המנהל צאנו ומרחיקם מלכת בדרך תועה ומדריכם בדרך הישר שזה הי' כוונ' הקרבנו לעורר החוטאים למען ישובו ולשמרם שלא יחטאו עוד וגם הקדשים שנאכלו שם עליהם נאמר משלחן גבוה קא זכי וגם זה כרועה המאכיל את צאנו. באוהל מועד שם הי' מזבח הקטרת והמנורה והשלחן והקטרת ידוע שמעצר המגפה ומשמר מכל פגעים רעים כדאית' בזוהר המנורה שעלי נר תמיד עלי' נאמר במדרש אמר הקב"ה נרי בידך שנאמר להעלות נר תמיד ונרך בידי שנאמר נר ד' נשמת אדם אם אתה שומר את נרי אני משמר את נרך וכן השלחן עם לחם הפנים הי' לשמור ישראל מעניות ומחסרון פרנסה ולכך לא הי' השלחן רגע בלא לחם כמו שאמרו טפחו של המסלק הלחם כנגד טפחו של המסדרו וכמו שפירשו הקדמונים ובכל התועליות האלה הי' הקב"ה כשומר כרמו

בית ישראל. בקדשי הקדשים ששם היתה התורה בארון שם נראו ישראל בדמות מובחר האנושי חופפים על התורה בדמות הכרובים ועל חלק הזה נאמר שהקב"ה אב לישראל והם לו כבנים. ונתעלה החלק הזה של הקדש משני המחלקות הראשונות ששם ישראל לפניו בדמות בהמה והוא רועם ובדמות כרם והוא שומרם ואין לרועה ולשומר נחת רוח מעבודתו רק עושים לתועלת הנרעים והנשמר אבל בחלק קדשי הקדשים ששם ישראל כבנים לפניו שם הי לו להקב"ה נחת רוח כאב השוכן בתוך בניו ושמח בהן וזה פירוש המדרש דהוקשה לו כיון דכתיב ועשו לי מקדש למה פתח בעשית הארון שהוא רק אחד מכליו של המשכן הי' לו להקדים ציווי של הקרשים והיריעות שהם המקרש בעצמו וכמו שאמר בצלאל למשה בתחלה אדם עושה בית ואח"כ כלים ומשה הודה לו ואמר לו בצל אל היית שכך נצטותי לעשות המשכן ואח"כ הכלים וא"כ כש"כ שיקשה למה הקדים משה ציווי הארון למשכן וזה מיישב המדרש במה שאמר מה כתיב למעלה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם שבמה שאמר הקב"ה לי הורה להם שלא בשביל תועלתם לבד כ"א לעשות נחת רוח לו צוה על בנין המקדש ולכן הקדים ועשו ארון ומבאר זה שהקב"ה כדמות רועה לישראל בחלק הראשון בחצר אוהל מועד והוא להם כדמות שומר באוהל מועד והוא החלק השני ובכל אלה לא יצדק ועשו לי מקדש שאין לו נחת רוח מהם ורק בחלק השלישי שהוא קדשי הקדשים שישראל ע"י לימוד וקיום התורה שם הם לו כבנים והוא אביהם וכאשר נרמז זה על ידי הכרובים המרחפים על הארון וכבוד לבנים כשהם אצל אביהם וכבוד לאב שהוא אצל בניו ועל זה נאמר ועשו לי מקדש ולכן פתח בארון לבאר למה נאמר ועשו לי מקדש. וע"ד זה יבואר מה דאיתא עוד במדרש ועשו ארון עצי שטים מה כתיב למעלה ויקחו לי תרומה מיד ועשו ארון עצי שטים מה התורה קדומה לכל כך במעשה המשכן הקדים את הארון לכל הכלים מה האור קדם לכל מעשה בראשית דכתיב ויאמר שקים יהי אור אף במשכן התורה שנקראה אור שנאמר כי נר מצוה ותורה אור עכ"ל בביאור דברים האלה י"ל שהמדרש הזה ג"כ רצה ליתן טעם למה הקדים משה פה מצות עשיית הארון אחר שבאמת הקב"ה צוה כמו שעשה בצלאל המשכן תחילה ויתיושב זה במה שנאמר במדרש ועשית את הקרשים מה כתיב למעלה מן הענין וראה ועשה כתבניתם אשר אתה מראה בהר וכי משה עשה את המשכן והלא כתיב ועשו בצלאל ואהליאב אלא משה לתלמוד ובצלאל למעשה וכן אמרו רז"ל ליתן שכר למעשה כעושה עכ"ל והענין הוא דבמשכן הי' נצרך שתי עשייות עשית משכן הרוחני ששכן במשכן הגופני כנשמה בתוך הגוף שהוא המשכן הנרגש והנראה כי שכינת הקב"ה לא תשכן בכסף וזהב ועץ שמהם נעשה המשכן כ"א במשכן הרוחני

והמשכן הרוחני עשה משה והגופני עשה בצלאל ולכן יצדק גם אצל משה לשון וראה ועשה כי לו נאמר שיעשה כתבנית אשר נראה לו בהר שהיא משכן הרוחני ודוגמתו עשה בצלאל המשכן הגופני ע"פ תלמודו שהיא המשכן הרוחני. בזה יבואר מה דאיתא בברכות אמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו דעת כאלו נבנה בית המקדש בימיו שזה ניתן בין ב' אותיות כי אל דעות ד' וזה ניתן בין שתי אותיות שנאמר פעלת ד' מקדש ד' ולהבין הענין מהו המעלה לדעת ולמקדש שניתן בין שני שמות הקב"ה נאמר כי אם מעשה האדם של מנות תורה ומעשים טובים ירצה לד' תהי' עיקר מחשבתו טרם ילמוד ויעשה לעשות נחת רוח ליוצרו ואם אז ילמוד תורה ויקיים המצוה ישכון בה כבוד ד' על דרך שאמרו אין להקב"ה ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה.

ובזה יש ליתן טעם למה ה' הארון מעצי שטים מצופה בזהב מבית ומחוץ שכבר אמרו המפרשים שעץ הארון הי' רמז על התורה שנקראה עץ חיים וזהב שהוא המובחר והמעולה שבגופים הדומים בו יכונה כבוד ד' וזה מרמז הזהב מבחוץ של הארון לאמר שבשעה שיקרב אל התורה שנרמז בעץ הארון יהי' לכבוד שם ד' ואז יהי' הזהב מבפנים שישכון כבוד ד' בקרבו וזה הוא מה שנאמר הדיעה נתנה בין שתי שמות לומר אם תחילת התקרבתו ללמוד תורה בדעת אשר חננו ד' הוא מבלי בחינה אחרת כי אם להתקרב אל ד' אז יזכה שישכון ד בדעתו כמו שדרשו רז"ל מה שנאמר בדוד ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וד' עמו שסלקה לו שמעתתא אליבא דהילכתא שע"י שד' שהוא אמת וחותמו אמת בקרבו זכה: לאמת התורה וכן מקדש ניתן בין שתי שמות ע"פ ביאורנו כדכתיב ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם דהיינו אם עשיית המקדש הוא בבחינת לי לשמי אז אשכון בתוכם ולכן אמר ר"א שאדם שיש בו דעת שניתן בין שתי אותיות כאלו נבנה בית המקדש בימיו ובזה מבואר למה הקדים משה הארון בצוויו ובצלאל המשכן בעשיתו כי כבר אמרו תחילת המחשבה סוף המעשה ולכן במשה שהעשי' היתה במחשבת רוחני הי' הארון מקום התורה אשר שם שכן כבוד ד' הראשון והתחילה אבל בצלאל שעשה המשכן בפועל הוצרך להקדים המשכן כמו שאמר הכלים כשישלימו צריכים בית להביאם שם.

וע"פ זה יבואר המדרש הנ"ל שנתן טעם לקדימת הארון מקום התורה מפני שהאור קדם לכל מעשי בראשית דעסק התורה לשמה מביא את האדם לבוז לתענוגי העה"ז ולהנהיג כל עניני חייו ע"פ משפטי התורה וזה מה שנאמר התורה קדמה לעולם כי מה שקדם לו משפט הבכורה והוא עיקר ומה שאחריו טפל וזה סימן לעוסק בתורה לבוז לתענוגי

העולם וגם האור קדם לכל כי בלי אור כל הבריאה תהי כלא הי אם חושך יכסה להעולם כן יחשוב האדם בכל מעשיו כי רק במקום אשר אור התורה יאיר אליו שם עולמו.
עוד יש ליתן טעם על מה מרמזים שלשה מחלוקות המשכן ע"פ מדרש תמוה הביאו הכותב בעין יעקב בהקדמה בן זומא אומר מצינו פסוק כולל יותר שמע ישראל ד' אלקינו ד' אחד בן ננס אומר מצינו פסוק כולל יותר ואהבת לריעך כמוך שמעון בן פזי אומר מצינו פסוק כולל יותר את הכבש אחד תעשה בבוקר וגו' עמד ר' פלוני על רגליו ואמר הלכה כבן פזי דכתיב ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו עכ"ל ולבאר זה נאמר דהנה כלי המשכן היו ארון כפורת שלחן מנורה מזבח העולה ומזבח הקטרת ולהם מדות חלוקות. בארון נאמר אמתים וחצי ארכו אמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו. כפורת ארכו ורחבו שוה לארון אבל לקומה לא ניתן מדה. של שלחן אמתים ארכו ואמה רחבו ואמה וחצי קומתו. מנורה לא ניתן לה מדה. מזבח ה העולה חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב ושלוש אמות קומתו. מזבח הקטרת אמה ארכו ואמה רחבו ואמתים קומתו.
והנה כבר העיר בספר כלי יקר על כי ניתן במקצת הכלים המדה בשלמות ובמקצת המדה בחצי ונדרוך בעקבותיו במה שבאר בזה בהרחבת הענין דארון שבו הלוחות כלל התורה הוא דוגמת התלמיד חכם והוא צריך להכיר שגם אם למד תורה הרבה מאוד עכ"ז נחסר לו הרבה אשר עדיין לא השיג ולכן הי' מדת הארון חסר לארכו ולרחבו בחצי אמה לרמז לו שעוד לא הגיע עד תכליתו וכן בקומה אף שצריך להתנהג עצמו כבוד נגד בני אדם מפני כבוד התורה כמו שאמר ר' יוחנן ת"ח שנמצא רבב בבגדו חייב מיתה וכן אמרו הת"ח צריך שיהי' לו שמיני שבשמינית עם כל זה צריך שידע ערכו לבל יתגאה ולכן גם קומת הארון היתה לה מדה חסרה. הכפורת שהי' כסוי לארון מרמז על מדת הצניעות שבה צריך הת"ח לנהוג בעסקו בתורה כמו שדרשו רז"ל סוכה ד' מ"ט חמוקי ירכיך כמו אמן מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר שלא יפרסם למודו רק לעת הצורך ללמד לאחרים וזה ינהג בצנעה ולכן שוה מדת הכפורת למדת החרון רק שקומה אין לו כי הצניעות שרשה בענוה שאין לה גובה. השלחן מרמז על פרנסה ובה העיקר מדת ההסתפקות כמו שאמר התנא איזה עשיר השמח בחלקו ולכן הי' מדת השלחן מדה שלמה לארכו ולרחבו לרמז שלא יחסר לו בפרנסתו רק בגובה הי' חסר לרמז על המדה שמנו חכמים ואל תתאוה לשלחנם של מלכים שלא יבקש למלאות כל תאותיו באכילה ושתי' כשלחן הגדולים ולכן בגובה יהי' חסר ואז ישתלם לו במדת ההסתפקות אם מעט ואם הרבה יאכל. המנורה שמרמזת בנר ד' אשר עלי על נשמת האדם כמו שאמרנו לעיל

שאמר הקב"ה נרי בידך ונרך בידי לה אין מדה כי הרוחני אין לו מדה במקום. מזבח העולה שהי' לכפר על העונות הי' מדתו שלמה באורך ברוחב ובגובה להזכיר לחוטא על עונותיו בשלמות למען תהי' כפרתו שלמה כמדת המזבח שמכפר עליו וכן מזבח הקטרת שהוא להזכרת אהבת האדם להקב"ה ה ע"י מעשיו הנעימים והנערבים שנמשלו לקטרת כמו שדרשו רז"ל ושמה קטורה שנאים מעשי' כקטרת גם למזבח הזה הי' מדה שלמה לכל עבריו להזכיר להאדם שיעבוד להקב"ה ה באהבה שלמה וזה מה שאמר הפסוק ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו שוכן תעשו מיותר אחר שכבר פתח ועשו לי מקדש ונמשך עליו ככל אשר אני מראה וגו' אבל יאמר שהקב"ה אומר אם אמרתי ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם זה בתנאי אם ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו כן תעשו בכל מעשיכם כפי אשר מרמזים תבנית המשכן וכליו כאשר בירנו.

והנה עמודי התורה הם שלשה. אמונה להאמין בהקב"ה. אהבה לאהוב אותו בכל נפשו ובכל לבבו. עבודה לעבוד אותו בכל מאודו. ועמודים האלה נרמזו בשלשת חלקי המשכן והמקדש. העבודה בחצר אוהל מועד. האהבה בהיכל ע"י מזבח הקטרת והאמונה בקדשי הקדשים ששם כן כבוד ד על התורה שמעידה על יחודו ועל התרוממתו וכמו שהלב שממנו תוצאות החיים הוא מבפנים מסובב מעצמות ובשר והם מסובבים בעור כן הי' במקדש כל הפנימי יותר המעולה ביותר ועל כן כשיעלה אדם ממדרגה אל מדרגה להשלים עצמו צריך להתחיל מהעיקר הפנימי שבתחלה צריך להאמין בהקב"ה ולהכיר גדלו ותפארתו ומתוך זה יבא לאהבה אותו ומתוך האהבה יבוא לעבדו בעבודה שלמה מבלי לחוס על גופו ועל מאודו. וזה פירש המדרש בן זומא אומר מצינו פסוק כולל יותר שמע ד' אלקינו ד' אחד שהוא כולל האמונה שלמה להאמין באחדות ד' שהוא לב כל התורה בן ננס אומר מצינו פסוק כולל יותר והוא ואהבת לריעך כמוך כי בהאמונה השלמה עוד לא השלים עצמו אם לא תביאהו האמונה לאהבת ד' מה שנצטוה בפסוק ואהבת לריעך כמוך שכלל מצות אהבת ד' שהקב"ה ה נקרא ריעך כמו שדרשו רז"ל בחגיגה ד' ז' ריעך וריע אביך אל תעזוב זה הקב"ה וכולל ג"כ אהבת איש לאחיו שחפץ בה הקב"ה ולכן פסוק זה כולל יותר מפסוק שמע ישראל אבל ר"ש בן פזי אומר שגם באהבה לא בא האדם עוד אל תכליתו אם לא תביאנו האהבה לעבוד את ד' ולכן פסוק זה כלל יותר את הכבש האחד תעשה בבוקר וגו שעיקר העבודה היא עבודת הקרבנות ובקרבנות העיקר התמידים שנקרבו בבוקר ובערב משל ישראל וכפרו על עונותיהם כמו שאמרו רז"ל לא לן אדם בירושלים ועונו בידו שעולת התמיד והערב כפרו עליו וזה מרמז

על כל עבודת ד' בגופו ובמאודו אשר לזה אמר הקב"ה את קרבני לחמי לאישי תשמרו להקריב לי במועדו ועמד ר' פלוני על רגליו ואמר הלכה כבן פזי שעיקר מה שחפץ הקב"ה הוא העבודה כדכתיב ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ולא יספיק האמונה ואהבה לבד שהרי אחרי דכתיב ושכנתי בתוכם אמר הקב"ה ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו הרי שתלה הקב"ה משכנו בתוך ישראל בתנאי שיעשו כל מצות התורה בפועל אשר נרמזו בכלי המשכן כאשר ביארנו.

וע"פ הדברים האלה יבואר ג"כ מה דאיתא במדרש ויקחו לי תרומה הדה"ד כי לקח טוב נתתי לכם תורתי על תעזובו את המקח שנתתי לכם יש לך אדם לקח מקח ויש בה זהב אין בה כסף יש בה כסף אין בה זהב אבל המקח שנתתי לכם יש בה כסף שנאמר אמרות ד' אמרות טהורות כסף צרוף ויש בה זהב שנאמר הנחמדים מזהב יש לך אדם לוקח שדות אבל לא כרמים כרמים ולא שדות אבל המקח הזה יש בה שדות ויש בה כרמים שנאמר שלחיך פרדס רמונים וגו' יש לך אדם לוקח מקח ובני אדם אינם יודעים מהו אבל משכר הסרסור נתודע כך התורה אין אדם יודע מה היא אלא משכר שלקח משה שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו ויש לך מקח שמי שמכרו נמכר עמו אמר הקב"ה לישראל מכרתי לכם תורתי כביכול נמכרתי עמה שנאמר ויקחו לי תרומה משל למלך שהיה לו בת יחידה בא אחד מן המלכים ונטלה בקש לילך לו לארצו ולטול לאשתו אמר לו בתי שנתתי לך יחידית היא לפרוש ממנה איני יכול לומר לך אל תטלה איני יכול לפי שהיא אשתך אלא טובה עשה לי שכל מקום שאתה הולך קיטן אחד עשה לי שאדור עמכם כך אמר הקב"ה לישראל נתתי לכם את התורה לפרוש ממנה איני יכול לומר לכם אל תטלוה איני יכול אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו שנאמר ועשו לי מקדש עכ"ל להבין ענין המשלים שנמשלה התורה לכסף ולזהב ולשרות וכרמים וענין שכר הסרסור ושהמוכר מבקש להמכר עם ממכרו וגם להבין מה קישור יש לדרשה זו עם ויקחו לי תרומה וגם למה פתח בויקחו לי תרומה ומסיים שנאמר ועשו לי מקדש נאמר דהנה במקח יבואו על הבחינה שלשה ה ענינים ענין המקח מצד תועלתו וענין הלוקח וענין המוכר ובכל אחד מאלה הענינים נמצאו בחינות מתנגדות זו לזו. מצד הלוקח קח יבחן שאם מוצאו לו לוקחים הרבה זה מראה שהמקח הוא דבר השו' לכל נפש אבל אז אינו יקר הערך ואם הוא יקר הערך לא ימצאו לו קונים הרבה אבל הם עשירים ומכובדים. מצד תועלת המקח יבחן אם תועלתו הכרחי לחיי האדם לנעימות ולשמחה ועל פי הרוב גם אלה מתנגדים שההכרח אינו נעים והנעים אינו הכרחי. מצד

המוכר יבחן אם המוכר שמח בממכרו או יעצב שאם נותן שכר גדול לסרסור מורה ששמח בממכרו ואם קשה לו להפרד ממנו הוא סימן שיעצב על ממכרו.
אמנם במקח התורה שמכר הקב"ה לישראל נתאחדו כל המעלות וכל התנגדות נתבטל וזה מה שמבאר המדרש ופתח במעלות שהם מצד הלוקחים שלזה נמשלה התורה לכסף ולזהב שהכסף יש לו המעלה שהוא יוצא בהוצאה לכל נפש ולזהב המעלה שהוא יקר הערך יותר על כן תנן הזהב קונה את הכסף והכסף אינו קונה את הזהב שהזהב אחרי שהוא יקר הערך אין לו דין מטבע השו' לכל הנפש ולהיפך זה הוא הכסף. וזה מה שאמר המדרש יש לך מקח שיש בוזהב שהוא יקר הערך אבל אינו שו' לכל נפש כמו הכסף ויש לך מקח שיש בו כסף ששו' לכל נפש אבל אינו יקר הערך כמו הזהב אבל בתורה נתאחדו שניהם שהיא יקרה שכל חפצים לא ישוו בה ועם כל זה היא שו' לכל נפש מישראל קרוב להם בפיהם ובלבבם. וכן מצד תועלת המקח אשר יבחן הצורך הכרחי או הנעימות לזה נמשלה התורה לשדות ולכרמים שהשדות מצמיחים הלחם שהוא הכרחי למחית האדם והכרמים הם המצמיחים היין שאינו הכרחי אבל הוא הנעים לחיך והמשמח לב כדכתיב ויין ישמח לבב אנוש ולחם לבב אנוש יסעד ושניהם נתאחדו בתורה שבה תלוי חיי האדם כדכתיב כי היא חייך ואורך ימיך והיא הנעימה כנאמר עלי' מתוקים מדבש ונופת צופים והיא המשמחת כדכתיב פקודי ד' ישרים משמחי לב. וכן בענין המוכר תתאחדנה בתורה שתי ההתנגדות שמשכר גדול שנתן לסרסור ניכר איך יקר בעיני הקב"ה ממכר התורה לישראל וממה שיכבד בעיניו להפרד מתורתו יוכר שלא בז ממכרו כדרך המוכר ששמח בממכרו כי גם אחרי שמכר מקח הנמכר יקר בעיניו מאוד עד שלא יכול להפרד ממנו אכן איך אפשר זה מבאר המדרש בהמשל למלך שהשיא את בתו היחידה האהובה לו למלך גדול ששמח בנשואי כי זה תכליתה וזה מראה בשכר גדול שנותן לסרסור ועכ"ז קשה לו להפרד מבתו אשר ע ע"כ מבקש מחתנו לעשות לו בית לדור עמו ועמה.
ובזה נבוא לבאור המדרש שמלבד שהוקשה לו ג"כ מה שהקשינו למעלה למה פתח צווי המשכן בעשית הארון ולא במשכן עצמו גם הוקשה לו סמיכת הפרשיות שמשפטים מסיים בספור נתינת התורה ומיד פתח בויקחו לי תרומה והלא מעשה העגל הי' בנתיים טרם נצטוה משה על לקיחת התרומה לבנין המקדש והי' לו להקדים את ספור זה קודם ציווי ויקחו לי תרומה גם בפסוק כי לקח טוב יש לדקדק אחר שאמר לקח טוב נתתי לכם הרי התורה שלהם שלקחו אותה ומסיים תורתי אל תעזובו היאך קראה תורתי אחרי שמכרה.

אמנם כל זה יתיושב במה שיש לדקדק בפסוק ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי וזאת התרומה אשר תקחו מאתם שהזהיר בו שלשה פעמים תרומה בלשונות שונות בתחלה ויקחו לי תרומה ואחר כן תקחו את תרומתי שם לא נאמר תקחו לי אבל נאמר תר ומתי ובפעם השלישית כתיב זאת התרומה אשר תקחו מאתם שם לא נאמר תרומתי ולא לי ויתבאר זה ע"פ הכלל שנחלקים כל המצות למצות שבין אדם למקום שבין אדם לחבירו ושבין אדם לעצמו ושלושת הבחינות האלה היו בצווי הרמת התרומה שהי' לכבוד הקב"ה למען יבנה לו מקדש שידור בו עם תורתו כי אי אפשר לו להפרד ממנה. וגם להרגל לישראל במצוות שבין אדם לחבירו אשר בראשם מצות הנדיבות ובאשר שצדקה לא הי' אפשר במדבר שכלם היו להם מחסורם אשר יחסר להם בשוה במן ובבאר לכן נצטוו לנדב למשכן כל אחד ע"פ נדבת לבו להרגילם בנדיבות וגם טעם שלישי ממצות שבין אדם לעצמו הי לתרומה הזאת שבה הצילו עצמם מעונש עון העגל כמו שאמרו רז"ל אמר הקב"ה תבא נדבת המשכן ותכפר על מה שנדבו לעגל ולכן נאמר שלשה פעמים תרומה בלשונות שונים ויקחו לי תרומה הוא נגד בחינה הראשונה לכבוד הקב"ה לבנות לו מקדש לשכנו ולכן כתיב לי לשמי. לבחינה השני להרגיל את ישראל במדות נדיבות שבין אדם לחבירו אשר חפץ בה ד' נאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי שגם היא נקראת תרומת ד אשר חפץ בה אכן בבחינה השלישית שהיא לכפרה נאמר וזאת התרומה לא תרומתי שאין חפץ לד' במכפר על החטא כ"א לשמוע בקולו וכמו שדרשו רז"ל בחגיגה הוקר רגלך מבית ריעך בחטאות ואשמות ולכן נאמר אשר תקחו מאתם שבשבילם תקחו התרומה לכפר עליהם ואחרי אשר הדבור ויקחו לי תרומה הוא בשביל התורה לכן נסמך הציווי הזה לסיפור מתן תורה לומר שבשביל התורה שנתן הקב"ה לישראל אשר אי אפשר לו להפרד ממנה צוה ויקחו לי תרומה לי לכבודי למען תדור עם תורתי ומבאר זה במה דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו כי לא בלבד שגם אחרי אשר נתתי אותה לכם לא אבזה אותה וקראתי אותה טוב אלא שגם עוד נקראת תורתי לכן תורתי אל תעזובו ואיך תתאחד ההתנגדות הזה מבאר במשל למלך שהשיא בתו ואי אפשר לו להפרד ממנה גם אחר שנתנה לאיש ועל כן צוה ויקחו לי תרומה לי לכבודי בעבור שאני מבקש שיעשו לי ממנה מקדש לשכון בתוכה עם תורתי ולזה מסיים ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ומפני שעיקר התרומה היא בשביל זה לכן הקדים לכל צווי עשיית הארון שבה התורה שרק בשביל זה אמר הקב"ה ושכנת בתוכם.

תצוה

בפסוק ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שיין זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד יש לדקדק למה פתח פרשה זו בלשון ואתה תצוה ולא בלשון הרגיל צו את בני ישראל גם הלשון ויקחו אינו מכוון דהל"ל ויביאו וגם אליך מיותר וכן הכפל למאור ולהעלות נר דמיותר אחד מהם אבל יאמר שכבר העיר בזוהר על סדרה זו שבכל סדרות התורה מסיפור לידת משה בשמות עד סוף התורה נזכר שם משה חוץ מבסדרה זו ונתן טעם מפני שבקש משה ואם אין מחיני נא מספרך אשר כתבת וקללת חכם גם על תנאי עושה רושם לכן נמחק שמו בסדר זה אמנם אחרי שרק מצדקת משה וחבתו אל ישראל הזכיר קללה זו רצה הקב"ה ליתן שכרו ולהראות חביבתו לפניו ולכן פתח בואתה להודיע שהוא עיקר ישראל שבו נכלל הכל דאיתא במדרש דהדלקת נר במשכן צוה הקב"ה לאמר לישראל נרי בידך ונרך בידי אם אתה מדליק את נרי שנאמר כי נר מצוה ותורה אור אני משמר נרך אשר בידי אשר עליו נאמר נר ד' נשמת אדם והנה מה שנקראה התורה אור והמצוה נר מפני שהתורה הכלל כל המצות היא אור שגדול מן הנר שלא מאיר רק על מקום קרוב ואם שבענין זה האור גדול מן הנר עכ"ז כמו שאין ביכולת האדם להאיר כל בית וחדר באור כי אי אפשר הכניס לו בחורים ובסדקים ולזה צריך להנר הנדלק מן האור כמו שאמרו רז"ל בבדיקת חמץ שאין בודקין לאור האבוקה כ"א לאור הנר כן ענין התורה בהצטרפות להמצות דמי שיחזיק באור לבד שילמוד תורה בלי החזקה במנות לא יאיר מחשכי מעשיו ולזה צריך נר המצוה הנדלק באור התורה. וכן הי' הענין של שני תאומי' צבי' האחים החסידים משה ואהרן שנשאו שני הכתרים כתר תורה וכתר כהונה משה הי' האור שממנו קבל כל ישראל אורו כנאמר זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים ולכן כל ישראל תלוי בו. וזה מה שאמר הכתוב ואתה תצוה באשר שאתה מאיר התורה בעד כל ישראל ולכן הצווי הזה שבה נכלל כל מדרגתך אתה תצוה והצווי הוא ויקחו אליך שכל מה שזוכים ישראל ולוקחים לעצמם מתורה ומצות נחשב אליך כמאמר התנא באבות משה זכה וזיכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו שנאמר צדקת ד' עשה ומשפטיו עם ישראל ומה הוא אשר יקחו אליך שמן זית זך כתית למאור רצה לומר שלקיום מאור התורה צריך להרגיל הישראל עצמו בארבע מדות שנרמזים בארבע תיבות האלה.

א שמן שיפריש עצמו בכל האפשר מעניני העולם הזה כמו ששבח בלעם לישראל הן עם לבדד ישכון וזה דוגמת השמן שאינו מתערב עם משקים אחרים כאיתא במדרש (ב) זית שיהיו דברי התורה בכל עת חדשים בעיניך לחבב אותם כדבר חדש ולא כדבר

ישן ובפרט נגד דברי האפקורסים האומרים התורה לא תיאות עוד לזמנינו ולזה אמר שהיא כזית שנקרא רענן שתמיד עליו ירוקים ונראה כאלו נצמחו מחדש (ג) זך שיהי נקי כפים זך מפשע נגד ד' ונגד בני אדם שלא יהי' סני שומעני' (ד) כתית שלא יבקש תענוגי העולם כ"א כמאמר התנא כך היא דרכה של תורה וכו' וחיי צער תחי' ובכלל זה שיהי' סבלן ועניו כענין הזיתים שע"י שנכתשים מוציאים שמנן ואלה הם המדות למאור להשיג התורה שנקרא אור אכן מפני שלא המדרש עיקר אלא המעשה לזה מסיים להעלות נר תמיד שתכלית התורה למען הדלק בה נר מצוה תמיד.

עוד בפסוק באוהל מועד מחוץ לפרוכת אשר על העדות יערוך אותה אהרן ובניו מערב עד בוקר לפני ד' חקת עולם לדורותם מאת בני ישראל גם בפסוק זה יש לדקדק דמחוץ לפרוכת אשר על העדות נראה מיותר שכבר ידענו שהפרוכת הי' מפסיק בין אוהל מועד וקדש הקדשים גם אשר אמר מערב עד בוקר צריך ביאור שהרי הערכת הנרות לא היתה רק שעה אחת ולא מערב ועד בוקר וגם מה שאמר חקת עולם לדורותם נראה אינו מכוון שרק לזמן שבית המקדש הי' קיים הי' הערכת נר זה ואין זה כמו חקת עולם בשאר מקומות שבתורה ששם נאמר על מצות הנהוגים גם בזמן שאין בית המקדש קיים אמנם ע"פ דברינו יבואר שכמו שמעלת המאור התורה הי' למשה כן מעלת הערכת הנר להמשיך ישראל לעבודת המצות הי' מעלת אהרן וכמו שהוא הי' עובד במשכן עבודת הקרבנות בעד כל ישראל כן בהרחבת עבודת ד' הוא הי' המדריך ישראל לזו כדכתיב ורבים השיב מעון כאשר ביאר התנא הוי מתלמידיו של אהרן וכו אוהב את הבריות ומקרבן לתורה ובזה הי' בדוגיות עורך הנר שהוא ערך לישראל עבודת המצות שידליקו אכן שמא תאמר הלא טוב ונקל לאהרן זה כאשר יפרש להם טעם כל המצות למען יראו ויבינו גודל התועלת אשר יצמח להם מקיומם לזה מפרש באוהל מועד מחוץ אשר על העדות יערוך אותו לאמר לו שכמו שהפרוכת הוא המכסה מעיני ישראל ראיית העדות הלוחות שבתוך הארון כן בעולם הזה מכוסה מה טעם המצות באשר שאם יכיר האדם גודל התועלת אין זה עבודה בשלימות כי יעשה למען עצמו ולא יהי' אלא כמלאכים שלא ע"י קיום המצות יעלו במעלה ורק ע"י שמקיים האדם המצות לעשות נחת רוח ליוצרו באמונה ובטחון שלא צוה הקב"ה אותו כן כ"א להעלותו על מדרגה העליונה ולהיות שכרו שלם ובזה הוא כנר שלא נכר תועלתו רק בלילה כמו שאמרו רז"ל שרגא בטיהרא למאי מהני וזה מה שאמר באוהל מועד שכן נקרא העולם הזה שהוא אוהל דירת עראי מועד לכל חי לזמן קצוב כאיתא בזוהר פרשת כי תשא. מחוץ לפרוכת אשר על העדות בעוד שנתכסו ממנו סודי התורה וחושך מסבב נפשו ורוחו אז יערוך הנרות מערב עד

בוקר כל הלילה של עולם הזה עד יגיע הבוקר של עולם הבא שיעמוד לפני ד' אז יכיר הכל בלא נר המצות ששם יאיר לו שמש כבוד ד' וקיום המצות נכלא ולכן יצדק לומר חקת עולם לדורותם שמה שירגיל אהרן ובניו ישראל למצות לא יכלא עד לעולם הבא גם בזמן שאין בהמ"ק קיים כמו שנאמר וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידיך וגו' יורו משפטיך ליעקב וחקיך לישראל.

ובזה מבואר מה דאיתא במדרש בשעה שאמר הקב"ה למשה ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך הרע לו למשה אמר לו התורה היתה שלי ונתתי' לך שאלמלא היא אבדתי את עולמי עכ"ל אם נפרש המדרש כפי מה שנראה מפשוטו שקנא משה באחיו שזכה לכהונה ולא הוא ועל זה השיב לו הקב"ה הלא גדולה מזה נתתי לך שהתורה שכל העולם עומד עלי' היתה שלי ונתתי לך נפגום בכבוד משה שהי' עניו מכל האדם וגם החזיק לאהרן לגדול ממנו שאמר להקב"ה שלח נא ביד תשלח שהוא אהרן כמבואר במדרש וגם נודע לו אז שאהרן יהי' כהן כמו שנדרש במדרש ממה דכתיב הלא אהרן אחיך הלוי שהי' מיוחד להיות לוי ואתה כהן ועתה יהי' להיפך וא"כ למה הרע למשה עתה במה שאמר הקב"ה ואתה הקרב אליך אבל ע"פ דברינו יבואר שלא בשביל קנאת אהרן אלא בשביל אהבתו הרע למשה מה שאמר לו הקב"ה ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך שהי' נראה לו שאהרן לא יהא ראוי לכהונה עד שיקריבהו הוא כמו שחשב אהרן עצמו שבקש ממשה ביום חנוכו שמשה יכנס עמו מפני שהי' בוש על מעשה העגל כמו שהביא רש"י בפ שמיני אבל הקב"ה השיב לו התורה היתה שלי ונתתיה לך וכדאיתא במדרש וזה הדבר אשר תעשו להם זה שאמר הכתוב כבוד חכמים ינחלו אין כבוד אלא תורה מה אמר הקב"ה ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת לכבוד בזכות התורה שהוא יגע בה עכ"ל הרי מה שזכה אהרן לכהונה הי' בזכות התורה וזהו כדברינו שהוא הי' הנר לישראל שנדלק במאור התורה שהי' למשה וזה מה שהשיב לו הקב"ה למשה התורה היתה שלי ונתתיה לך רצה לומר מה שצויתיך ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך לא מצד שאינו ראוי לזה ע"י מעשיו אלא בשביל שהתור' שהיתה שלי ונתתיה לך לכן רק ע"י שתקרב אותו אליך יהי' ראוי לכהונה כמו שהנר שמדליקין אותו צריך להקריבו אל המאור וגם בזה הראה הקב"ה למשה חביבתו שהתורה שאלמלא היא האבוד את עולמו נתן למשה עד שרק הוא הי' ראוי להדליק נר המצוה ממנה.

אמנם למה באמת לא זכה משה גם לכהונה יבואר במה דאמרינן בע"ז (ד' ל"ד) במה שימש משה כל ז' ימי המלואים בחלוק לבן רב כהנא מתני בחלוק לבן שאין לו חמרא עכ"ל ולבאר זה למה באה הקבלה בפרט כל כך שהחלוק לא הי לו אימרא וכבר רש"י

שם הביא טעם לזה והשיב עליו אבל לא נתן טעם אחר לכן נאמר ע"פ מה דאיתא במדרש פרשה זו וזה הדבר אשר תעשה להם הה"ד לעולם ד' דברך נצב בשמים אמר דוד כשם שאתה אמת דכתיב וד אלקים אמת כן דברך אמת שנאמר לעולם ד' דברך נצב בשמים אל תקרא בשמים אלא כשמים שמתחילה גזר ונעשה שמים אף דברך שדברת לקדש את אהרן ואת בניו קיים לעולם שנאמר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם למה כך כן יהי' דברי אשר יצא מפי לכך נאמר זה הדבר עכ"ל ויש לתמוה מה זה שאמר המדרש לעולם דברך נצב כשמים וכי השמים בלבד נצב לפני ד' ולא כל הארץ וכל הבריאה וכאשר יחרבו אלו לעתיד לבוא יחרב גם השמים כמו שניבא ישעי ונגולו השמים וגו' וכתיב כאשר השמים החדשה והארץ החדשה עומדים לפני וגו' הרי שהשוה הארץ לשמים בכל ענינ' גם יש לדקדק אחר שאמר שמה שדבר הקב"ה ה לקדש את אהרן ואת בניו קיים לעולם מקשה למה כך וכי זו קושיא הכי הקב"ה ח"ו לא יקיים את דברו ואם זה קושיא מה זה שמתרץ א יהי' דברי אשר יצא מפי לכך נאמר זה הדבר ולבאר זה נאמר דמצאנו שלפעמים הקב"ה פוסק טובה לעולם ומ"מ תלוי בתנאי כמו שנתן חרץ כנען לישראל והתנה עמם שלא יהי להם לעולם רק אם ילכו בדרכיו וישמרו מצותיו כדכתיב ולא תקיא הארץ אתכם וגו' וכשחטאו השליכם מעל פניו וכן נתן המלכות לעולם לדוד רק על תנאי אם ישמרו בניו את התורה כדכתיב בשמואל ולכן הי' אפשר לדון ולחשוב שאם הכהונה נתנה לאהרן ולזרעו ברית כהונת עולם הוא ג"כ על תנאי זה דוקא אם ישמרו את התורה וקל וחומר הוא אם הארץ וכתר מלכות תלוי במה שיקיימו הנוחלים את התורה על אכו"כ יבוקש זה ממי שנבחר לעמוד ולשרת לפניו אבל אינו כן דכהן לעולם אינו מחולל מן הכהונה אפילו עשה כל העבירות ואפילו חלל כל כהונתו בטומאת מת או במה שנשא מפסולי כהונה נאמר זרעו מחולל והוא אינו מחולל וזה גלה לו הקב"ה במה שנתן הכהונה בלשון דבור שהוא לשון קשה כדאמרינן במכות (דף י"ח) וכבר ביארנו שם שאין לשון קשה מורה על כעס כי אם בזה נחלק מלשון אמירה שהאמירה היא לשון קל ומורה שאינה מתקיים בלי השתנות אבל דבור הוא לשון קשה ומורה שיעשה רושם בכח כמי שחוקק דבר בעט ברזל שיהי' קיים ולא ימחה וזה פי' מה שאמר בלעם ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה יאמר אם הקב"ה אמר בלשון אמירה ודאי יעשה אבל אפשר שלא יקיים בקיומו אבל ודבר אם בלשון דבור אמר ודאי יקימנה ישאר על קיומו בלי השתנות וזהו ג"כ הפי' וינחם ד' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו רצה לומר שאע"פ שאמר למשה בלשון דבור לשון קשה עם כל זה ניחם ד' ולא

עשה שכבר רמז למשה שלא יקויים רק אם לא יתפלל במה שאמר הרף ממני ואכלם כמו שפי' רש"י שם.

והנה בכל הבריאה אפילו בשמש וירח וכוכבי השמים אנו רואים השתנות לפעמים לא בלבד שינוי מקום אלא גם שינויי התמונות והעינים כמו שנראים בשמש לפעמים כחמים ומחשך וכל שכן בארץ וכל הבריות אשר בה שממש אין רגע שלא נעשו בהם השתנות ורק בשמים לא נראה ה לנו השתנות כלל מעת שנטה אותם הבורא יתברך בתחלת הבריאה לא נשתנה לא מקומם ולא דמותם ולא מראיתם וזה נגרם באשר שבבריאת השמים הי' שינוי מה שלא הי' בכל הבריאה דאמרינן באבות בעשרה מאמרות נברא העולם ומפרש בגמרא בר"ה דתשע פעמים כתיב ויאמר מר בפ' בראשית בבריאה והעשירי הוא השמים דכתיב בדבר ד' השמים נעשו הרי שכל הבריאה נעשה באמירת ד' ורק השמים נעשו בדבר ד וזהו מה שאמרנו שלשון אמירה מורה על דבר שאפשר שישונה אבל לשון דבור מורה על קיום הדבר בלי השתנות וזה פי' המדרש שרצה ליישב למה פתח הציווי על חינוך אהרן ובניו לכהונה בלשון זר וזה הדבר מה שלא נוהג כן בשאר ציוויי התורה לזה אמר הה"ד לעולם ד' דברך נצב בשמים ומפרש פסוק זה שבזה אמר דוד כשם שהקב"ה אמת כך דברו אמת נצב כשמים רצה לומר כשם שהקב"ה הוא בגדולתו ותפארתו לעולם מבלי שינוי מה שמורה על אמתתו כך דברו ומדמה דברו לשמים שעומדים לעינינו מבלי השתנות מפני שנבראו תחלה על פי גזירת הקב"ה בלשון דבור כדכתיב בדבר ד שמים נעשו ולכן פתח בזה הדבר לבשר לאהרן ולבניו שנתן להם ברית הכהונה לעולם ולא ישתנה אפילו לאותם מזרעו אשר לא ילכו בדרכיו ועל זה מקשה המדרש ולמה זה פי' למה יהי' זה כן ומשיב כן יהי' דברי דייקא אשר יצא מפי לכך נאמר וזה הדבר כיון שמה שיצא מלשון דבור מפי לא ישוב ריקם כי אם עשה אשר שלחתיו ולא ישתנה והכהונה ניתן בזה הדבר לכן תהיה לעולם לאהרן ולבניו ולכך נאמר וזה הדבר להודיע כן.

אמנם עוד איתא במדרש וזה הדבר הה"ד קחו עמכם דברים ושובו אל ד' וגו' איני מבקש מכם לא דברים ולא עולות אלא דברים שנאמר קחו עמכם דברים עכ"ל ויש לתמוה מה שאמר איני מבקש מכם לא זבחים ולא עולות בתחלת הפרשה שנתחנכו אהרן ובניו להקריב הקרבנות בעד ישראל גם איזה המשך יש במה שאמר קחו עמכם דברים לוזה הדבר שפתח הה"ד קחו עמכם דברים אבל יתיישב זה שיש חלוק בין לשון שאלה ללשון בקשה למשל הסוחר שמכר סחורה ללוקח ושאל ממנו מחיר חמשה דינרין והלוקח לא ירצה ליתן אלא ארבע דינרין והמוכר נתרצה ומוכר לו במחיר זה הרי הסוחר לא בקש

רק ארבע דינרין בלבבו אבל מפני שידע שאם ישאל ארבע דינרין לא ירצה הלוקח ליתן רק שלש כן שאל חמשה אבל לא בקש באמת רק ארבע הרי מה ששאל נקרא שאלה ומה שקבל הוא בקשתו וכן ענין הקרבנות שאם הקב"ה שאל מהחטא להקריב קרבן לכפרה לו אין בקשתו בהקרבת הקרבן זריקת הדם והקטר חלביו ובשרו כ"א שעל ידי הקרבה זו יוכנע לב החוטא שיחשוב על מעשיו שהוא הי' ראוי למות על חטאו אם לא קבל הקב"ה הבהמה כפרו וזה מה שאמר המדרש שהוקשה לו ג"כ מה שהערנו למה פתח צווי ח נוך אהרן ובניו לעבודה בלשון וזה הדבר לזה מתרץ הה"ד קחו עמכם דברים שנותן בראש צווי הקרבנות ענין תכליתם שהוא שע"י דברים ישובו החוטאים אל ד' כי אמר הקב"ה אעפ"י ששאלתי מכם להקריב לפני זבחים ועולות זה רק שאלתי אבל תכלית השאלה שהיא הבקשה איני מבקש מכם אלא דברים כדכתיב קחו עמכם דברים ושובו אל ד'.

אכן למה נאמר זה לאהרן ובניו המקריבים ולא לישראל אשר בעדם נקרבו הקרבנות זה יתיישב על פי מה דאיתא במדרש פרשת שמות ויחר אף ד' במשה ויאמר הלא אהרן אחיך הלוי אמר לו ראוי היית להיות כהן והוא לוי ולפי שאתה מסרב על דברי תהי' לוי והוא כהן ידעתי כי דבר ידבר הוא לפי שאמרת לא איש דברים אנכי ולכך דבר ידבר הוא עכ"ל ויש לדקדק מה המשך יש בין מה שפתח המדרש תהי' לוי והוא כהן במה שמסיים ידעתי כי דבר ידבר הוא חבל יבואר ע"פ דברינו שעיקר כוונת הקרבן היא לעורר תשובה להחוטא לכן הי' הכהן צריך להיות בעל דברים לעורר בדבריו חרטה בלב החוטא למען ייטיב מעשיו ודרכיו וכן הי' מדת אהרן כאשר ניבא מלאכי עליו ורבים השיב מעון.

והנה משה כאשר סירב בשליחות אמר לא איש דברים אנכי וגו' כי כבד פה וכבד לשון אנכי וגם אחרי שהקב"ה גילה לו שירפא אותו כמו שאמר מי שם פה לאדם וגו' הלא אנכי ד' עכ"ז עמד בסרבתו ואמר שלא נא ביד תשלח ובמה שסירב ולא בקש להרפא מכבדות פיהו לא הי' ראוי לכהונה ע"פ בקשת הקב"ה וזה פי' המדרש ראוי היית להיות כהן והוא לוי ולפי שאתה מסרב על דברי תהי' אתה לוי והוא כהן אכן אל תחשוב כי לעונש גזרתי עליך כן כי ידעתי כי רק ברוב ענותנותיך סרבת אבל לפי שאמרת לא איש דברים אנכי לכן רק אהרן ראוי להיות כהן כי דבר ידבר הוא. וזה פי' הגמרא בע"ז ששמש משה בז' ימי המלואים בכהונה גדולה ובמה שמש בחלוק לבן לומר שמצד הקדושה ומדותיו הי משה ראוי לכהונה כמו אהרן וזה מרמז החלוק לבן שהלבוש נקרא מדה כדכתיב מדו בד והטעם כי כמו שהלבוש הוא הנראה מבחוץ על גוף האדם כן מדותיו הם לבוש לנשמתו אשר על ידם יוכר אם זך ונקי הוא ומראה הלבן היא משל הנקיות והטהרה כדכתיב בכל עת יהיו בגדיך לבנים ובזה הי' עדות על משה שמסתמא על פי

ציווי הקב"ה שימש בחלוק לבן שמצד מדותיו יוכר פנימיותו שקדוש וטהור הוא וראוי לכהונה אכן למה באמת לא נתנה לו הכהונה כ"א לאהרן לזה מפרש רב כהנא שהחלוק לא הי' לו אימרא שאימרא הוא התרגום של שפה וכמו שפי' רש"י בע"ז שם אימרא שפה וכמו שפה לפיו שנאמר גבי מעיל ובזה הורה שרק מפני שחלוקו לא הי' לו שפה כמו שאמר כבד פה אנכי לא נתנה לו הכהונה וגם בזה הודיע הקב"ה שגם במה שלא נתן למשה נכיר גדולתו. ועוד נודע זה במה דאמרינן סוף חולין משה מן התורה מניין בשגם הוא בשר המן מן התורה מניין המן העץ אסתר מן התורה מניין ואנכי הסתר אסתיר מרדכי מן התורה מניין דכתיב מר דרור ומתרגמינן מירא דכיא עכ"ל ולבאר זה מאין מנא מקום שיש רמז לשמות הללו מן התורה עד שאמר משה מן התורה מניין וכו' נפרש שמשה אמר ביום מותו בן מאה ועשרים שנה אנכי היום ודרשו רז"ל בקידושין תיבת היום היום מלאו ימי ושנותי אכן ממה נודע למשה זה שמלאו ימיו ושנותיו הקצובים לו שאמר לא אוכל עוד לצאת ולבא לזה מבאר שנרמז לו במה דכתיב בשגם הוא בשר בשגם בגמטריא במספר משה וכתיב והיו ימיו מחה ועשרים שנה. בה בהמן נאמר ויאמר ממוכן ואמרינן במגילה תנח ממוכן זה המן ולמה נקרא שמו ממוכן שמוכן לפורענות ופי רש"י י עומד להיות תלוי אכן מהיכן ידענו כן שהי' מוכן להיות תלוי לזה משיב שנרמז בהמן העץ שהמן מוכן לעץ להיות תלוי עליו. באסתר נאמר כי אם החרש תחרישי בעת הזאת וגו' ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות ויש להבין על איזה עת רמז מרדכי במה שאמר לעת כזאת לזה משיב שנרמז זה בתורה במה שכתוב ואנכי הסתר אסתיר ביום ההוא לאמר שיבוא עת בימי אסתר שיקויים זה ונרמז לך זאת שזמן הזה מיוחדת לך לבטל הגזרה מישראל במרדכי דכי נאמר איש יהודי הי' ולשון זה משונה מלשון הספור במקראי קדש שמתחיל בויהי וכן הי לומר פה ויהי איש יהודי וגו' אכן ידוע ע"פ דקדוק הלשון שהעבר שעבר כבר קודם מעשה אחר נאמר בלשון עבר ולא בלשון עתיד עם ו' המהפך כמו שפי' רש"י והאדם ידע את חוה אשתו קודם שנתגרש מבן עדן וד פקד את שרה קודם שרפא את אבימלך ורבים כמוהם ולזה מקשה מרדכי מן התורה מניין אנה נרמז עליו קודם שהי' בספור הזה ומתרץ שנאמר מר דרור ובזה כבר גילה הכתוב שיבוא איש יהודי לעת העתיד ששמו כן.

אמנם לא בלבד השמות אלא גם הענינים של אשר נקראו בשמות נרמזו בפסוקים שמביא דבפרשת בראשית כתיב ויראו בני האלקים את בנות האדם וגו' ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו ויאמר ד' לא ידון רוחי באדם לעולם בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה ולהבין דברי ד' על מעשי בני האלקים נבאר דכבר דרשו רז"ל במדרש הובא גם

ברש"י דבני האלקים האלה היו המלאכים שקטרגו בבריאת האדם ואמרו מה אנוש כי תזכרנו אחרי אשר גלוי לפניך שיחטא לך והשיב להם הקב"ה אם תהיו בתחתונים תחטאו יותר מן האדם ושלחן לארץ לנסותן והוא מה שנאמר ויראו בני האלקים את בנות האדם ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו אפילו אשת איש הרי שלא עמדו בנסיון וקלקלו מעשיהם ובזה הראה הקב"ה שמעלת הצדיקים גדולה משל המלאכים אכן לפי זה יקשה למה השרה שכינתו על המלאכים תמיד אשר הם סביב לכסא קדשו ולא על הצדיקים בארץ לזה אמר הקב"ה לא ידון רוחי באדם לעולם בעוד שהוא אדם בשגם הוא בשר כי אם גם גדולה קדושת נשמתו גופו הוא בשר שאינו ראוי להתקיים שגם משה מבחר היצורים אשר בארץ הוא בשר ולא ראוי להיות לעולם כי ימיו לא יהיו רק מאה ועשרים שנה. ולמה ק"כ שנה דוקא יש ליתן טעם שמשה אמר ימי שנותנו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה וכאשר יצאו ישראל ממצרים כבר הגיע לגבורות פ' שנה והגיע סוף ימיו כפי הטבע אשר קצב בעצמו אבל אז נתעלה למלאכי והי' שם ארבעים יום לחם לא אכל ומים לא שתה כמלאכים וע"פ מדת הקב"ה שמחשב יום לשנה הוסיף לו הקב"ה ארבעים שנה על ימי חייו ע ע"פ מספר מ' יום שנפסק להיות אדם בהתקרבו אל ד' לקבל התורה ולכן היו ימיו מאה ועשרים. בהמן נרמז ענינו בהמן העץ דדרשו רז"ל במגילה במה שנאמר לאמר למלך לתלות את מרדכי על העץ אשר הכין לו תנא לו הכין ויש להבין במה נרמז שלו הכין אבל יבואר לפי שהמן הי' גזע צפעוני מעשו ועמלק אשר שרשם נחש הקדמוני וכדאיתא במדרש המן והנחש פתחו באף ושניהם נתנו עיניהם במה שאינו ראוי להם וכמו שכתב המהרש"א ולכן המן אשר גזעו הנחש המחטיא בעץ הדעת הוא הי' המוכן להתלות בעץ ולא הצדיק מרדכי שתיקן חטא עץ הדעת ולכן נאמר אשר הכין לו לא למרדכי הוכן העץ כ"א לו כאשר נרמז בהמן העץ. באסתר נאמר שנרמזה בפסוק הסתר אסתיר שכתב בפ' וילך הנך שוכב וגו' וקם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ ועזבוני והפר את בריתי וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והי' לאכול וגו' ואנכי הסתר אסתיר את פני ביום ההוא וגו' ויש לדקדק הכפל אחר שכבר אמר וחרה אפי ועזבתים כפל עוד ואנכי הסתר אסתיר אבל יפורש שיש חלוק בין עזיבה והסתרת פנים אצל הקב"ה שעזיבה הוא הסרת השגחתו לגמרי ואז יבוא הפורענות באמת ע"י אויביהם ופגעי הזמן אבל הסתרת פנים מראה כמי שעומד אחורי הפרגוד שפניו אינו נראה אבל הוא רואה ומשגיח ועל שני הענינים באה הנבואה כאשר תבוא העת שיזנו העם אחרי אלהי נכר ויעזבוני ויפרו את בריתי אז וחרה אפי ועזבתים והי' לאכול אבל תבוא גם עת אחרת שלא יעזבוני לגמרי שלא יעבדו לקים אחרים רק יפנו אליהם שנראה

כמי שרוצה לעבדם אבל לא בלבבם כאשר הי' בימי נבוכדנצר שהשתחוו לצלם אבל לא עשו אלא לפנים כמו שאמר רשב"י לתלמידיו כדאיתא במגילה ולכן גם הקב"ה לא עשה אלא לפנים שמראה כמי שמסרם ביד אויביהם והסיר השגחתו מהם אכן לא יהי' כן כי לא יהי' רק הסתרת פנים אבל לא ינום ולא יישן שומר ישראל וזה מה שאמר הכתוב ואנכי הסתר אסתיר את פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה שיבוא אז בימי אסתר שלא יהי' רק הסתרת פנים ולא עזיבה באשר כי פנה לקים אחרים שהרעה אשר עשה לא הי' עזיבה כ"א פנה אל אלקים אחרים שרק פנה לפנים לעיני העם אבל בלבו לא עזב אמונתי לכן גם אני לא אעזבם אז רק הסתר אסתיר פני עד שישובו. במרדכי נאמר מר דרור ומתרגמינן מרי דכיא שמורה על שם מרדכי וזה מרמז כי לפי הנראה גרם מרדכי לישראל שני דברים בתחלה מר שע"י שלא השתחוה להמן בא אליהם מרירות הצרה ופחד להשמד מעל הארץ ולבסוף הביא להם מרדכי דרור כדכתיב ליהודים היתה אורה ושמחה וכתיב ומנשאים את היהודים כי נפל פחד מרדכי עליהם אבל האמת אינו כן אלא כדמתרגמינן מרי דכיא דהיינו כשהי' מרי כאשר המרו את פי ד' זה הי' מר אבל דכיא כשנעשו טהור ע"י תשובה אז הי' דרור שנעשו חפשי מהפורענות. הרי שכמה מאות שנה טרם נולד משה כבר עלה במחשבה לפני היודע עתידות שהוא יהי מבחר היצורים אשר על כן הקב"ה ידעו בשם לומר שאפילו על צדיק הגדול כמשה אשר תאור אור הגדול נשמתו בקרבו לא ידון רוחי לעולם בעוד שהוא בשר והעיד עליו הבורא יתברך גם בזה שהוא מבחר כל האדם אשר יהיו בארץ.

והנה מה שאמרנו שישראל לא נענשו על ע"ז בימי אסתר כיון שלא עשו רק לפנים הוא ע"פ מה דאיתא מגילה ד' י"ב שאלו תלמידיו את רשב"י מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור כליי אמר להם אמרו אתם אמרו לו מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע אם כן שבשושן יהרגו בכל העולם כולו אל יהרגו אמרו לו אמור אתה א"ל מפני שהשתחוו לצלם (בימי נבוכדנצר) אמרו וכי משא פנים יש יש בדבר (היאך זכו לנס) א"ל הם לא עשו אלא לפנים (מיראה) אף הקב"ה לא עשה עמהן אלא לפנים והיינו דכתיב כי לא ענה מלבו עכ"ל ר"ל אפילו יראת העונש אשר באה לא נעשה ברצון הקב"ה כי אם ע"פ הכרח לכפר עון ובזה נבאר מה דאיתא במגילה שם דף י"א ר"ח בר פפא פתח לה פתחא להאי פרשתא מהכא הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים וחוציאנו לרוי' באנו באש בימי נבוכדנצר (שהטילנו לתוך הכבשן) ובמים בימי פרעה וחוציאנו לרוי' בימי המן עכ"ל ויש להבין אם על זה מרמז הכתוב למה הזכיר מכל הצרות שעברו על ישראל רק שני אלה בימי נבוכדנצר ובימי פרעה וגם אלה שלא כסדר שהקדים נבוכדנצר

לפרעה ומצרות פרעה לא הזכיר רק שבאנו במים אבל יפורש דכאשר שלחה אסתר להתך אל מרדכי נאמר ותצוהו אל מרדכי לדעת מה זה ועל מה זה והכפל מה זה ועל מה זה פירושו דמדת הצדיקים כשיבוא ח"ו פורענות לא די להם לידע ענין הצרה אלא יפשפשו לידע איזה חטא גרם אותה באשר שיודעים כי לא ענה מלבו וזה מה שצוותה אסתר לומר למרדכי לדעת מה היא הצרה ועל מה באה איזה חטא גרם אותה.

ועל פי זה יפורש מה שאמרה אסתר לך כנוס את כל היהודים אשר בשושן וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת לילה ויום ואיתא במדרש וכי וצומו איני יודע שאל יאכלו ואל ישתו אלא לכפר על עון סעודת אחשורוש וכבר הקשה ביערות דבש איך מתורץ בזה הקושיא של הכפל אבל יש לומר בשנדקדק עוד מה שאמרה אסתר לך כנוס את כל היהודים שלצום כניסה זו למה אבל יפורש ע"פ מה שאמר ישעי' הכזה יהי' צום אבחרהו אם ענות אדם נפשו וגו' הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע וגו' הלא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית ומבשרך אל תתעלם וכוונת דברי הנביא נראה שלמניעת אכילה ושתי יקרא בלשה"ק צום וגם ענות את נפשו כדכתיב גבי יום כפור תענו את נפשותיכם אבל שורש צום בהרחבת פירושו אינו על מניעת האכילה לבד כ"א על התדבק דבר בדבר כמו שכתוב הרד"ק בשורש צום כדכתיב במעשה נבות קראו צום שפירושו שיעשו אסיפה ומזה צומת הגידים בלשון רז"ל שהגידין נתאחדו ולכן שורש צום על הענוי נפש אינה רק בדרך השאלה כי ע"י מניעת אכילה ושתי' נתקצרו כלי האכילה וא"כ עיקר הוראת צום הוא האסיפה והתאחדות חלק בחלק וזה מה שהוכיחם הנביא הכזה יהי' צום אבחרהו יום ענות אד נפשו שהוא מניעת אכילה ושתי' זה רק הצום אשר צריך לכם לכפר עונותיכם אבל צום אבחרהו הוא שתתאחדו אחדות גמור ולהיות שלום ואחוה ביניכם וזה תשיגו ע"י פתח חרצובות רשע ושלח רצוצים חפשי ופרס לרעב לחמך וגו' ומבשרך אל תתעלם.

והנה אסתר ידעה שאפשר שבאה הצרה על אחד משתי עונות או על שהשתחוו לצלם נבוכדנצר או על שנהנו מסעודת אחשורוש וצותה למרדכי לתקן שניהם חטא עבודה זרה יתקן ע"י שיתאחד ישראל בשלום שזה מחסה נגד עונש עון ע"ז כמו שדרשו רז"ל על מה דכתיב חבור אפרים עצבים הנח לו אפילו כשעבדו אפרים עצבים אבל הי' חבור ביניהם הנח לו וזה מה שאמרה אסתר לך כנוס את כל היהודים וצומו עלי שיגרום ע"י כניסה שיצומו דהיינו שיתאחדו חבור גמור ואם באולי בא העונש על שנהנו מסעודת אחשורוש לזה אל תאכלו ואל תשתו לכפר על עון זה וזה כוונת המדרש וכי וצומו איני יודע שאל יאכלו ואל ישתו אלא שזה יהי' לכפר על עון הסעודה מכלל דוצומו הוא

פירושו ענין אחר לא העינוי נפש כ"ח ההתאחדות והשלום ואם אמנם הי' קצת כפרה לישראל בשושן מה שנהנו מסעודת אחשורוש על שמנעו עצמם שלשת ימים ממאכל ומשתה תחת שאכלו שבעת ימים כל מאכלות אסורות שבתורה וודאי רק תפלת מרדכי וזכות רוב ישראל שלא חטאו בזה הגין עליהם ושזה מועיל נודע מקריעת ים סוף שעליו נאמר עבר בים צרה שפסל מיכה עבר עם שבט דן תוך הים אשר ע"כ דרשו רז"ל ממה דכתיב והמים להם חמה חסר שהי' חמה עליהם על עבירה זו ועכ"ז נצולו גם שבט דן ע"י זכות הרבים או ע"י תפלת משה שלא טובעו בים סוף וזה הפי' מה שדרש ר' חנינא בר פפא באנו באש בימי נבוכדנצר שהשליך המסרבים להשתחות לצלם לתוך כבשן האש ועי"ז היינו אנוסים בהשתחות לצלם ובחנו במים בימי פרעה ונצלנו כלנו גם העוברים עם הפסל וע"י זה ותוציאנו לרוי' בימי המן שלא נענשנו לא על שהשתחוינו לצלם ולא על סעודת אחשורוש.

ועפ"ז יבואר מה דאמרינן במגילה ד' ט"ו ותעמוד בחצר בית המלך הפנימית אמר ר' לוי כיון שהגיעה לבית הצלמים נסתלקה ממנה שכינה ואמרה אלי אלי למה עזבתני שמא אתה דן על שוגג כמזיד ועל אונס כרצון או שמא על שקראתיו כלב שנאמר הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי חזרה וקראו ארי' שנאמר הושיעני מפי ארי' עכ"ל ואם נפרש מה שאמרה אסתר ועל אונס כרצון שמה שנכנסה עתה אל המלך בלי הקרא ממנו כאונס יחשב יקשה סתירה בדברי למה שאמרה בעצמה כאשר בקש מרדכי ממנה לבוא אל המלך מבלי קריאה וכאשר אבדתי אבדתי שדרשו רז"ל אבדתי ממך שעד עכשיו באונס ועתה ברצון הרי שהיא בעצמה לא חשבה עתה לאונס בואה אל המלך כ"א רצון וכבר הקשו הקדמונים סתירה זו אבל ע"פ דברינו נפרש בשנעיר על מה שאמר ר' לוי כיון שהגיעה לבית הצלמים מאי בעי בזה אכן יפורש שאסתר חשבה שכבר נתכפר עון ע"ז לישראל ע"י שהיו אונס ולא דאגה רק מעון הנאת סעודת אחשורש אבל כשנסתלקה שכינה ממנה כשהגיעה לבית הצלמים חשבה זה לסימן שנתעורר על ישראל עון ע"ז כמו שדרשו רז"ל באברהם וירדוף עד דן כשרדף המלכים שבהגיעו לדן חלש כחו שנתעורר חטא עגל דן שיעמידו בניו שם כן חשבה אסתר שניתן לה בזה סימן מן השמים שנתעורר על ישראל עון ע"ז שהשתחוו לה בימי נבוכדנצר ולזה אמרה אלי אלי למה עזבתני שלא אמליץ תשועת ישראל וכי אתה דן שוגג כמזיד ואנוס כרצון הלא ישראל אנוס הי' ועכ"פ הי' החטא באומר מותר שנחשב רק שוגג.

ומה שסימה בתפלתה שמא על שקראתיו כלב וכו' חזרה וקראו ארי יש להבין וכי תעלה על דעתך שהקב"ה כעס עלי' על שקראה כלב לצורר היהודים שהושוה להמן בשנאתו

על ישראל כמו שאמרו משל לתל וחריץ אבל יבואר שידוע מה שאמרו רז"ל שקשה להקב"ה להציל הנרדף מיד אדם באשר שהוא בעל הבחירה וזה שהי' כוונת ראובן שיעץ לאחיו להשליך ליוסף אל הבור שהיו בה נחשים ועקרבים להצילו מידם באשר שהם בעלי בחירה ונחשים ועקרבים עליהם מושל רצון הבורא כמו שפי' האלשיך ורק במלך נאמר לב מלכים ביד ד' אל כל יחפוץ יטנו וזה מה שאמרה אסתר שמא על שקראתיו כלב שלא חשבתיו למלך לכן תעזבני שלא לשלוח ישועה על ידי מפני שאין בידך להטות לבבו לטוב לכן חזרה לקראו ארי' שהוא המלך בחיות לומר הלא לב מלכים בידך להטות לכל אשר תחפוץ.

ועפ"ז יפורש מה דאיתא במדרש רבה מגילה כיון שהגיע מרדכי אצל התינוקות שאל לאחד מהם פסוק לי פסוקך א"ל אל תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים כי תבוא פתח השני ואמר אני קריתי היום ובזה הפסוק עמדתי בבית הספר עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל פתח השלישי ואמר ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא אני אסבול ואמלט כיון ששמע מרדכי כך שחק והי' שמח שמחה גדולה עכ"ל ויש לדקדק למה שמח דוקא אחר ששמע השלשה פסוקים אכן יבואר דיש לומר שדאגת מרדכי בהגזרה הי' על שלשה דברים האחד דיש לתמוה מה דכתיב ומרדכי ידע את כל אשר נעשה וגו' וילך בתוך העיר ויזעק זעקה גדולה ומרה וכי זה מידת הצדיקים להראות מיעוט הבטחון לעיני ההמון הלא כתיב וצדיקים ככפיר יבטח וכתיב יראי ד' בטחו בד' ולפי גודל היראה יהי' הבטחון אבל יש לומר שזה בעצמו הי' דאגת מרדכי ע"פ מה שפירש האלשיך מה שנאמר ביעקב ויירא יעקב מאוד ויצר לו שמה שאירע מורא ליעקב שזה בעצמו הי' מה שהצר לו שראה זה לסימן שחוטא הוא כדכתיב פחדו בציון חטאים וזה הי' גם דאגת מרדכי על שנפל עליו אימה ופחד ומש ממנו מידת הבטחון שראה זה לסימן שחוטא הוא. דאגה השני' הי' למרדכי ע"פ מה דאמרינן במגילה ד' ט"ו ויזעק זעקה גדולה ומרה מה אמר רב אמר גבה המן מאחשורוש ופירש רש"י שמלאו לבו לדבר מה שלא עלתה על לב אחשורוש ועל פירוש זה קשה שאין זה במשמעות הלשון גבה המן מאחשורוש וגם אם זה צעקתו מה מועיל לזעוק בתוך העיר הי' לו לזעוק כן בבית המלך שאולי תבוא לאזניו אבל על פי דברינו הנ"ל יבואר שמרדכי ידע ג ג"כ שנקל בעיני ד' אם יטה חסדו על ישראל להטות לב אחשורוש לטובה אבל לזה זעק תוך העיר לעורר לבב ישראל שאל יבטחו בזה כי גבה המן מאחשורוש שניתן לו כח יותר מאחשורוש והמן הדיוט הוא ואין רצון הקב"ה להטות לבב הדיוט לטובה או לרעה באשר שהוא בעל בחירה. ודאגתו השלישית היתה שדאג על עונות

ישראל באשר שידע שחטאו בהשחוי' לצלם ובפרט יושבי שושן בשנהנו מסעודה שעוד לא נתכפר ונגד שלשת דאגות האלה מצא מרדכי מרגוע בשלש הפסוקים שאמרו לו התינוקות. נגד דאבה הראשונה על שנמלא פחד ומש מקרבו הבטחון בהקב"ה אמר לו התנוק הראשון אל תירא מפחד פתאום שאף שמדת הצדיקים היא לשים בד' מבטחם ולא לירוא עכ"ז במה שהוא הרגשת הטבע לא יוכלו לעמוד כרגע נגדה באשר שהם אדם ומדרכי הטבע הוא שמי ששומע פתאום דבר מבהיל לבו בל עמו עד שישקיט רוחו ויגבור שכלו על הרגשת הטבע וכן אירע ליעקב כששמע פתאום שעשו בא נגדו עם ד' מאות איש נרעש רוחו בקרבו ונתמלא פחד עד שגבר מדת בטחונו ותשקוט רוחו וכמו כן אירע למרדכי ומצא סימן טוב לזה בדברי הפסוק אל תירא מפחד פתאום דהלשון ע"פ מפחד קשה דהל"ל פחד פתאום אבל ע"פ דברינו יפורש היטב דאמר אל תירא מפוזר אשר בא עליך ותחשוב שזה סימן שחוטא אתה כדכתיב פחדו בציון חטאים מפחד כזה לא תירא אם היא פתאום שזה מדרך הטבע אם תבושר דבר רע שתמלא פחד אבל אין פחד כזה סימן עבירה שתירא שחוטא אתה אם תגביר מדת הבטחון על הפחד ותשקיט רוחך. ונגד דאגת מרדכי השניי' על שהגזירה נגזרה מאדם שהוא בעל בחירה אמר לו התנוק השני הפסוק עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל כי אם אמנם שנגד בעל בחירה לא תועיל תשועת ד' הוא שאם האדם רוצה להרשיע ולהזיק לחבירו אין ביד ד' להטות לבבו לטוב שיחדול ולא יעשה אשר זמם דאז ימשול על בחירתו והכל בידי שמים חוץ מיראת שמים אבל עם כל זה אין מעצור לד' להציל הצדיק מיד רשע על ידי שיסכל עצתו ויבטל המעשה הרע אשר חשב לעשות וכמו שהתפלל דוד כאשר נועצו אבשלום ואחיתופל לרדוף אותו אז אמר סכל נא עצת אחיתופל לא התפלל שיטה הקב"ה לבבם לטובה עליו כי זה בלתי אפשר על פי חקי חכמתו אבל אפשר שיסכל עצתם שלא יעשה מחשבתם הרע תושי' וכן נעשה וכמו כן נתבשר מרדכי ע"י הפסוק עוצו עצה ותופר שאף שלא יטה עצת המן לטוב עם כל זה תבוטל גזירתו ע"י שיסכל עצתו ותופר מחשבתו ותשוב גמולו בראשו כאשר נעשה לו באמת. ונגד דאגתו השלישית על פשעי ישראל בא לו הבשורה ע"י פסוק שלישי ועד זקנה אני הוא וגו' שכן השיב הקב"ה למלאכים שקטרגו על בריאת האדם שלא יברא בשביל שיחטא ויכעיס להקב"ה כראמרינן סנהדרין ד' ל"ח שאמר הקב"ה להם ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול לומר שגם אם לא ישוב האדם בבחרותו אשא חטאתו עד זקנתו ואם גם אז לא ישוב אשא ער שיבתו ואם יכבוד משא עונותיו שלא די לישא בלבד אני אסבול שלשון זה יצדק על משא כבדה גם אותה אסבול ואמתין עד שישוב בתשובה שלמה ואמלט

אותו מפורענות. ואחרי ששמע מרדכי זה שחק ושמח שמחה גדולה כי הושקטו כל דאגותיו כי קרובה ישועת ד' לישראל.

כי תשא

במדרש וארא והנה חטאתם לד' אלקיכם ראה שאין לישראל עמידה וחבר נפשו עמהם ושבר את הלוחות ואמר להקב"ה הם חטאו ואני חטאתי ששברתי הלוחות אם מוחל אתה להם אף לי מחול שנאמר ועתה אם תשא חטאתם כן לחטאתי מחול ואם אין אתה מוחל להם אל תמחול לי אלא מחני נא מספרך אשר כתבת עכ"ל ויש להבין מה רצה משה בזה לחטוא במזיד ולשבור הלוחות מה שקרא בעצמו חטא וגם יש לדקדק איך בטח משה שאם ימחול הקב"ה לחטא ישראל שגם לו מחול חטאו כיון שהיו חטאים שונות ובפרט ששבר במזיד מעשה ידיו של הקב"ה שנברא משׁשׁת ימי בראשית שהלוחות נבראו ע"ש בין השמשות כדתנן באבות וגם י"ל מה שאמר אם אין אתה מוחל להם ש תמחול לי למה יבקש להשאר בחטאו ולא יבקש מחילה.

אמנם כל זה נבין ע"פ מה דאיתא במדרש ראה משה שחטאו ושבר הלוחות משל למלך שנשא אשה וכתב לה כתובה ונתן ביד השושבין לאחר ימים יצא עלי' שם רע מה עשה השושבין קרע הכתובה אמר מוטב שתהא נדונת כפנוי' ולא כאשת איש כך עשה משה בשבירת הלוחות. הרי בשבירת הלוחות הי' למשה פתחון פה להציל את ישראל מעונש העגל והנה משה באשר הי' רועה נאמן ורחמן רצה להציל ישראל צאן מרעיתו ממה נפשך שהקב"ה אמר לו הרף ממני ואשמידם ואעשה אותך לגוי גדול ומזה ידע משה שאין ברצון הקב"ה להפר בריתו שכרת עם האבות להרבות זרעם ככוכבי השמים וכחול הים רק שאותו גוי גדול רנה להוציא ממשה לבד ולכן התחכם משה להציל לישראל על כל פנים על ידי שבירת הלוחות שאם ימחול להם הקב"ה וידון אותם כפנוי' כאשר חשב הי' בטוח שגם חטאו מחול כיון שעי"ז נעשה הצלת ישראל ודאי לא יכעוס הקב"ה עליו שלא יכעוס על האוהב שהציל בנו וכמו שהמשיל ר"ע פ"ק דב"ב למי שזן את העניים שאע"פ שהקב"ה כעס עליו ומנע ממנו מזון עם כל זה מחזיק טובה למי שזן את בנו וזה מה שאמר משה אם מוחל אתה להם אף לי מחול ר"ל שבטוח אני בכך שגם חטאי מחול ואם אין אתה מוחל להם שאז לא הועיל שבירת הלוחות ואם כן חוטא אני אז אבקש אני אל תמחול לי ומחני נא מספרך אשר כתבת שהרי אני חוטא כהם ולא טוב אני מהם שתעשה אותי לגוי גדול ותכלה אותם ואחרי אשר לא תופר ברית אבות ממילא יקומו

ישראל ולא יכלו ובזה התחכם משה על ידי שבירת הלוחות להציל את ישראל וזה מה שאמר המדרש ראה שאין לישראל עמידה וחבר נפשו עמהם ושבר את הלוחות.
ובזה נבין מה שאמר הכתוב ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל ומחולות ויחר אף משה וישלך מידיו את הלוחות די"ל אחרי אשר ע"פ דברי המדרש שבר משה הלוחות להציל את ישראל שידונו כפנוי' למה לא שבר הלוחות מיך כשאמר לו הקב"ה לך רד כי שחת עמך ולמה המתין עד שקרב אל המחנה ומה גם שפרט את העגל ומחולות וכי מה שראה את העגל לא הי' די להעיר חרון אפו אבל יש לומר שהי' קשה מאוד בעיני משה לשבור את הלוחות אם הי' מוצא תקנה אחרת להציל את ישראל והי' מקוה שתועיל תפלתו להעביר אשמתם כמו שהועילה מחצה כבר כדכתיב וינחם ד' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו אכן כאשר ראה העגל עם המחולות בטלה תקותו זאת שמה שגרם לישראל לעשות העגל הי' כמו שאמרו זה משה האיש לא ידענו מה הי' לו ואחרי שחשבו כן הי' להם להתאבל על אבדת האיש אשר הוציא אותם ממצרים והעבירם בים בחרבה והוריד להם המן והוציא להם מים מן הסלע וכן חשב משה כאשר אמר ד' לך רד כי שחת עמך והי' לו תקוה להתפלל עליהם ותשמע תפלתו אבל אחר שקרב אל המחנה וראה עם העגל תחת הספד ואבל מחולות ושמחה ובזה חטאו נגד המכפר עליהם לא הי' לו תקוה עוד שתועיל תפלתו לכפר אשמתם כדאמרינן במכות פרק ב' ההורג כהן הגדול אינו יוצא מערי מקלט לעולם ומפורש הטעם כיון דפגם בהמכפר אינו יכול עוד לכפר עליו וזה מה שאמר הכתוב ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל ומחולות אז חרה חרון אפו וישלך מידו את הלוחות שלא ראה עוד תקנה להם כ"א ע"י שבירת הלוחות וגם אז שהקטין חטאם עכ"ז הי' מסופק אם תועיל תפלתו כמו שאמר ועתה אעלה אל ד' אולי אכפרה בעד חטחתכם.
ועפ"ז נבאר מה דאיתא במדרש ילקוט פ' משפטים חמשה דברים הי' ר' יוחנן בן זכאי דורש כמין חומר מפני מה גלו ישראל לבבל יותר מכל הארצות מפני שבית אברהם הי' משם משל למה"ד לאשה שקלקלה על בעלה להיכן משלחה לבית אביה. בלוחות ראשונות כתיב והלוחות מעשה שקים המה והמכתב מכתב אלקים בלוחות האחרונות פסל לך וכתבתי משל למה"ד למלך שסרחה עליו אשתו בא שושבינה וקרע כתובתה לימים נתרצה המלך אמר די שאתן לה כתב יד ואתה תתן את הכתובה לכך נאמר פסל לך הרי הוא אומר אשר נשיא יחטא אשרי הדור שנשיא שלו יחטא ומביא חטאת על שגגתו. וחומר ורצע אדוניו את אזנו במרצע מה ראה אותן לרצוע לפי ששמע מהר סיני כי לי בני ישראל עבדים פרק מעליו עול מלכות שמים והמוליך עליו עול בשר ודם לכך

אמר הכתוב אוזן שלא שמע ירצע. מזבח אבנים תעשה לי לא תניף עליהם ברזל מפני שהברזל מקצר ימיו של אדם והמזבח שהוא מכפר מאריך לא יונף המקצר על המאריך והלא דברים ק"ו ומה אם אבנים שלא רואות ולא שומעות כך על שמטילים כפרה בני תורה שהן כפרה לעולם עאכ"ו שלא יגע בהן אחד מן המזיקים עכ"ל ויש להבין למה דרש ר' יוחב"ז חמשה דרשות אלה יחד ובמה שקורא המדרש זה כמין חומר משמע ששייכים להדדי וגם יש לדקדק למה לא שמר בהן סדר הכתוב ולבאר זה נעיר ששני פעמים חטאו ישראל בע"ז בתחלה כשהיו לעם ד' ובסוף כשהשליכם מעל פניו בחורבן בית ראשון והי' תקנתם באופנים שונים אף כי בשניהם נמשלו לאשה שקלקלה על בעלה בעגל נתקנו ע"י שנקרעה כתובתם ובחורבן בית ראשון ע"י שגלו לבבל וזה מה שאמר ריב"ז שהציב שני המעשים זה נגד זה ולמה הי' חלוק תקנתם כן בתחילה בתקנה קלה ולבסוף בתקנה קשה מאוד זה מבאר בשלשה דרשות האחרונות דאמרינן בהוריות אשר נשיא יחטא אשרי הדור שנשיא שלו יחטא ומביא חטאת על שגגתו ואמרינן בערכי פרק ג' דור לפי פרנס פרנס לפי דורו ומפרש שדורו של יהויקים הציל העולם מאשמת יהויקים שהי' רשע ולהיפך בקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו ובוהו בשביל דורו של צדקיהו שהיו רשעים וכיון שנסתכל בצדקיהו שהי' צדיק נתישבה דעתו וזה מה שאמר אשרי הדור שהנשיא מביא חטאת על שגגתו שזה מראה שצדיק הוא שאפילו לשגגתו מבקש כפרה ולכן אשרי דורו שמגין עליהם וזה הי' החילוק בין חטא העגל לחטא ע"ז בימי חרבן הבית שאז היו הפרנסים משה ואהרן והזקנים שהגינו על דורם והצילו אותו מעונש הקשה אבל בשעת החרבן לא היו צדיקים הרבה שהגינו כי אף צדקיהו עם שהי' צדיק והציל דורו שלא נאבדו לגמרי עכ"ז לח השיג זכותו להציל ישראל מגלות אשר כפר עליהם ובפרט שגם הוא לא שמע בקול ירמיהו בדבר ד' אשר ע"כ נאמר עליו ויעש הרע בעיני ד' כמבואר במלכים וזה טעם הראשון.

ועוד נתן טעם שני מרציעה שהעבד נרצה על שפרק עול מלכות שמים ונתן עליו עול בשר ודם וזה הי' בבבל ששם פרקו עול מלכות שמים ולכן נתנה עליהם עול מלך בבל וגלו לארצו כמאמר הכתוב אבל בעגל לא פרקו עול מלכות שמים דחטאם לא הי' רק במנהל כאשר נבאר לקמן. ועוד נתן טעם שלישי לזה שבבבל לא בלבד שלא קימו התורה כ"א גם מחסו בתורה כדכתיב על מה אבדה הארץ ויאמר ד' על עזבם חת תורתי ופירשו רז"ל שלא ברכו בתורה תחילה והוא ע"פ מה שפרשנו במקום אחר שמאסו בתורה ולא ברכו ברכת תודה להקב"ה על אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו אבל במעשה עגל לא עזבו את התורה שהיו לומדים מפי אהרן ומפי הזקנים ולכן הגינה התורה עליהם

שמצאו כפרה כדברי המדרש בקל וחומר ממזבח אבנים ולכן דרש ר"י בן זכאי דרשתו בסדר הזה.

ואמנם מה שאמרנו שבעגל לא פרקו עול מלכות שמים מבואר ע"פ דברי המדרש אלה פקודי אמר הקב"ה לישראל בשעה שעשיתם את העגל הכעסתם אותי באלה אלקיך עכשיו שעשיתם את המשכן באלה אני מתרצה לכם עכ"ל ויש להבין למה מייחס החטא והכפרה בתיבת אלה וי"ל ע"פ מה דאיתא במדרש איכה חטאו בזה ולקו בזה ומתנחמים בזה חטאו בזה כי זה משה האיש ולקו בזה על זה הי' דוה לבנו ומתנחמים בזה זה ד' קוינו לו עכ"ל גם כאן יש לבאר איך מתיחס הכל לתיבת זה ולבאר זה נקדים מה דאיתא בגמרא עשה לנו אלקים אשר ילכו לפנינו אלוהות הרבה איוו להם וצריך ביאור דאם איוו אלוהות הרבה איך אמרו כי זה משה האיש לא ידענו מה הי' לו דנראה מדבריהם שלח בקשו רק תמורה תחת משה ע"י העדרו ולא מפני שהוא יחיד גם בפסוק יש לדקדק כי זה משה האיש מיותר והי' די שיאמרו כי משה לא ידענו מה הי' לו ועוד איך אמרו על עגל יחיד אלה אלוהיך אכן נאמר ישראל לא הכחישו בד' וגם לא האמינו שמשה מת כנראה ממה שאמרו רק לא ידענו מה הי' לו אבל חשבו שהקב"ה אם שמושל עליהם שולח ממוצעים שמלבישם בכח להנהיגם ואינו משגיח בהם ולכן אמרו צריכים אנו לממוצעים אשר ילכו לפנינו ואשר לנו כאלקים יותר מאחד שאלקים יקרא גם מנהג אחר בלתי ד' כדכתיב על משה הוא יהי' לך לפה ואתה תהי' לו לאלקים וזה מה שאמרו במרדם עשה לנו אלקים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש לא ידענו מה הי לו פירוש ע"י שהוא איש לשון יחיד משהלך מעמנו לא ידענו מה הי' לו ואם הי' לנו עוד מנהל אחר עמו אז יודיענו מה הי' לו ולכן כשעשו את העגל אמרו אלה אלקיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים שלא היו יכולים להכחיש שמשה העלה אותם ממצרים אבל אמרו אלה אלקיך פי' זה עם משה הם אלקיך ומזה יש טעם למה ירבעם שאמר ג"כ אלה אלקיך עשה שני עגלים וישראל רק אחד.

ועפ"ז חטאם הי' בזה ובאלה בזה על שמאסו מנהיג האחד וב אל ובאלה על מה שחפצו בשני מנהיגים וזה מה דאיתא במדרש פקודי שאמר הקב"ה לישאל באלה הכעסתם אותי ומה שנאמר במדרש איכה בזה ונגד זה לקו בזה שלאדם יש שני מנהיגים הלב והעינים כדכתיב ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם הלב הוא אחד והעינים שנים וזה מה שאמר הכתוב ע"פ דרשת המדרש בזה הי' דוה לבנו מה שחטאנו בזה שמאסנו המנהיג האחד על זה דוה לבנו שהוא גם כן מנהיג יחיד ועל אלה מה שחטאנו באלה חשכו עינינו שהם מנהיגים השנים ואם שעפ"ז לא פרקו עול מלכות שמים מעליהם שלא חפצו

רק עוד למנהיג כמשה אשר הקב"ה בעצמו מינה אותו לממצע בינו ובינם חטאו בזה שלא הבינו שהממצע אין בו כח אלהות שהקב"ה כבודו ובעצמו משגיח עליהם ומנהל אותם וזה הפירוש חטאו בזה ולקו בזה הי' דוה לבנו ומתנחמים בזה הנה אלקינו זה קוינו לו שיכירו אז שהוא יחיד ואין שני לו ושעליו לבד נשים תקותינו. גם במשכן הראו כן שמאמינים שהקב"ה בכבודו ובעצמו שורה בתוכם ושהוא המקבצם מסביב אליו לכן כל אחד נתן חלקו להיות לו חלק במשכן ד' ששוכן בו האחר אשר אין שני לו ובזה מצאו כפרה נגד מה שחמדו לאלהות ומנהיגים הרבה וזה פי' המדרש בשעה שעשיתם את העגל הכעסתם אותי באלה אלקיך עכשיו שעשיתם את המשכן באלה אני מתרצה לכם. ועפ"ז יבואר מה דאיתא במדרש זכור לעבדיך מה ראה להזכיר שלשה אבות אמר ר' אלעזר בן טבאי בשם ר' יצחק כיון שעשו ישראל אותה מעשה יצאו חמשה מלאכי חבלה לכלותם אף וחימה וקצף והשחת והשמד כמו שאמר כי יגורתי מפני האף והחימה אמר משה רבון העולם אתה עומד באחד ואני באחד אתה באף שנאמר קומה ד' באפך ואני עומד בחימה שנאמר לולא משה בחירו עמד להשיב חמתו אמר לו הרי עמדתי באחד ואתה באחד לשלשה מה תעשה אמר לו משה הרי שלשה אבות עומדים לשלשתם ולפיכך הוא מזכירם עכ"ל והוא תמוה וכי אין ביד הקב"ה לעמוד נגד חמשה מלאכי חבלה עד שמשה לא בקש רק שיעמוד באחד וגם מה שמשה השוה עצמו לקונו לעמוד נגד אחד כמו הקב"ה ולהבין זה נאמר שאם שגדל מאוד חטא העגל עכ"ז במקצת הי' לישראל פתחון פה להקטינו ולהמליץ בעדם ע"י שני דברים. האחד על ידי מה שאמר משה להקב"ה ודי זהב שדרשו רז"ל שאמר משה להקב"ה אתה גרמת להם שהשפעת להם זהב הרבה משל למלך וגו' מה יעשה הבן שלא יחטא. והתנצלות השני הי להם שניסוחו ע"י הערב רב שישראל מאמינים בני מאמינים לא היו תועים בחטא גדול כזה לולא נסותו ונדוחו מהערב רב מכשפי מצרים שאמרו להם אלה אלקיך ישראל וזה גרם להם משה שקבל הערב רב בצאתו ממצרים מבלי ששאל את פי ד' ולכן אמר לו הקב"ה לך רד כי שחת עמך שהם הערב רב כמו שדרשו רז"ל שאתה קבלת אותם נגד רצוני וזה מה שאמר משה להקטין חטא ישראל רבון העולם במקצת אתה גרמת שהשפעת להם זהב לרוב ובמקצת אני גרמתי שקבלתי הערב רב שהדיחו אותם ולכן אתה באחד ואני באחד שבזה יתמעט חרון אפך מעליהם ותבער בי מה שגרמתי אני אבל אמר הקב"ה יהי כדבריך שאמעט באחד ואתה באחד אבל לשלשה מה תעשה שעוד משולש חטאם בשלשה אשמות שלא נגרמו לא ממני ולא ממך האחד שנתעורר בהם עון עץ הדעת לילך אחר שכלם נגד דת התורה אשר ע"כ אמרו שבת ד, י"ז יום שגזרו י"ח דבר הי'

הלל כפוף יושב לפני שמאי והי קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל פי' דבריהם שעד אותה העת הי' הכל קבלה בידם ודנו אחר דת התורה אבל משנחלקו זה נעשה שהגבירו שכלם בגבול התורה זה אומר בכה וזה אומר בכה וזה הי' קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל שגם אז הלכו אחר שכלם לומר ולהאמין שהם בעצמם צריכים לעשות להם מנהיג שאם הגבירו האמונה על שכלם לא הי כח בהמדיחים להדיחם. השני הי' שרצו לפרוק עול מצות כמו שאמרו רז"ל לא עבדו ישראל עבודה זרה אלא בשביל עריות שחמדו להם כדכתיב ויקומו לצחק הרי שיותר מה שהדיחו אותם הערב רב חמדו להם. והאשמה השלישית שפרקו נזמי הזהב אשר באזניהם בבהולות כשאמר להם אהרן כן שקו' שיחוסו על תכשיטהם ויעכבו מלהביא אבל הם מיד החפרקו נזמיהם ולא הביאו מרוב הזהב אשר להם והראו איך חמדו לעגל. ולהעביר אשמות האלה מהם אמר משה שנגד שלשה אשמות האלה יעמוד זכות אבות נגד מה שהלכו אחר שכלם נגד האמונה לזה יגן עליהם זכות אברהם שהכיר בוראו בשכלו נגד אמונת בני דורו כאשר חשך כסה ארץ ועוד טרם נגלה אליו ד' ונגד אשמתם השנית שחמדו לתענוגי עולם הזה לזה יגן עליהם זכות יצתק שהזמין עצמו ופשט צוארו לעקידה ומאס בחיי עולם לכבוד קונו. ונגד האשמה השלישית שפרקו נזמי הזהב יגן עליהם זכות יעקב שלקח מביתו ומכל אשר עמו את כל אלהי הנכר אשר בידם ואת הנזמים אשר באזניהם וטמן אותם כדכתיב בפ' וישלח ולזה הזכיר משה זכות אבות השלשה לבטל חמשה מלאכי חבלה ולהסיר חרון אף מישראל.

והנה לא הספיק למשה להיות מכפר ומליץ טוב לישראל צאן מרעיתו שאהב אותם כבבת עינו בהיותו בחיים עמהם כי אם גם אחרי מותו חפץ להגן ולכפר עליהם ובזה נבין מדרש תנחומא פרשה זו כי תשא את ראש משה למד תורה לישראל והדריכן למנות ונתן להם סדרי תורה ופרשיות שקורין בהם בכל שבת ובכל חדש וחדש ובכל מועד והם מזכירין אותו בכל פרשה ופרשה ופרשת שקלים חמר משה לפני הקבה רבש"ע מת אין אני נזכר א"ל הקב"ה חייך כשם שאתה עומד עכשיו ונותן להם פרשת שקלים ואתה זוקף חת ראשם כך בכל שנה ושנה שקוראין אותה לפני כאלו אתה עומד שם באותה שעה וזוקף את ראשם מניין ממה שקראו בענין וידבר ד' אל משה לאמר כי תשא את ראש שא את ראש לא נאמר אלא כי תשא עכ"ל והוא תמו' למה דחג משה בפרשת שקלים שלא יהי' נזכר יותר מבשאר פרשיות שאמר המדרש שהם מזכירים אותו בכל פרשה וזה ודאי ממה שכתב בתחלת כל פרשה וידבר ד' אל משה והלא גם בפרשת שקלים כתוב כן גם צריך ביאור מה שאמר הקב"ה ואתה זוקף חת ראשם במה זוקף את ראשם

בפרשת שקלים יותר מבשאר פרשיות שבתורה. ולבאר זה נקדים מה שכתבו התוס' מגילה ד ט"ז על מה דאמרינן שם אמר המן למרדכי אתיא מלא קומצא קמחא דדכו ודחי עשרה אלפי ככרי כספא דידי וז"ל שמעתי שעשרה אלפי ככר כסף עילין חצי שקל לכל אחד מישראל שהיו ת"ר חלף כשיצאו ממצרים ואמר שיתן לאחשורוש כל פדיונם ודוק ותשכח עכ"ל וכבר תמהו קדמאי שלא בלבד שהחשבון איננו מכוון אלא מוכחש מן התורה שבפרשת פקודי נחשבים שקלי ישראל לת"ר אלף למאה ככר כסף וכמה רחוק זה ממספר עשרה אלפי ככר כסף ומלבד זה גם הלשון כל פדיונם שכתבו התוס' נראה שפת יתר שהל"ל שיתן לאחשורוש כן גם לא ידענו מה מצאו התוספ' חסר ביאור שהוצרכו לחשבון זה ויש לומר שהתוס' רצו לבאר בזה מה דאמרינן שם ד' י"ג ועשרת אלפים ככרי כסף אמר ר"ל גלוי וידוע לפני מי שאמר והי' העולם שעתיד המן לשקול שקלים על ישראל לפיכך הקדים שקליהם לשקליו והיינו דתנן באחד באדר משמיעין על השקלים וצריך ביאור היכן מצינו שהמן שקל שקלים על ישראל הרי ככרים שקל ואיזה יחם יש בין מה ששקל המן ובין מה שצוה הקב"ה לישראל ליתן מחצית השקל לזה כתבו התוספ' לבאר זה שמעתי וכו' (ואפשר שלא שנדפסו במקומן ושייכי על מימרא דרשב"ל) והיינו ע"פ מה שכתב האלשיך פ' כי תשא טעם למה צוה הכתוב ליתן מחצית השקל דוקא לכופר נפש כי ערך הזכר מבן עשרים עד בן ששים שהם רוב שנות חיי האדם הוא חמשים שקלים וא"כ אם יתן איש פדיונו יהי' נ' שקלים אבל הקב"ה אמר איני מבקש מכם רק תרומה מערך שלכם ותרומת התורה שנתנה בה התורה שיעור היא תרומת מעשר והיא אחד ממאה ולכן נאמר מחצית השקל תרומה לד' שאחד ממאה של ערככם יהי כופר נפשותכם עיין שם והנה המחצית שקל לת"ר אלף מישראל עלה למאת ככר הכסף כדכתיב בפ' פקודי וזה הי' אחד ממאה מערך נפשותם ועל פי חשבון זה כל ערכם שהוא חמשים שקלים לכל נפש יעלה לחשבון מאה פעמים מאה ככר שהוא עשרת אלפים ככר וזה מה שאמר רשב"ל עתיד המן לשקול שקלים על ישראל שישקול כל פדיונם מה ששוין כל ת"ר אלף שהוא לכל אחד מישראל חמשים שקלים לפיכך הקדים הקב"ה שקליהם שהוא חצי שקל לשקליו שהיו חמשים שקל והספיק להקב"ה לערך כל נפש שיתן רק תרומה אחד ממאה מכל שנה וזה מה שבארו התוספ' שאמר המן שיתן לאחשורוש כל פדיונם שעולה עשרת אלפים ככר לפי ערך החשבון שצוה הקב"ה ליתן חצי שקל כל אחד מישראל וזה מה שאמר ר"ל שצוה הקב"ה כן להקדים שקליהם לשקליו.

אכן צריך טעם למה הספיק להקב"ה התרומה שנתנו הלוים לכהנים שהוא תרומת מעשר שהיא אחד ממאה ולא ביותר התרומה שהיו ישראל בעצמם רגילין בהם שהוא אחד מחמשים לבינוני שאע"פ שלא נתנה התורה שיעור זה עכ"ז הרי ישראל בעצמם הכירו שזה שיעור הראוי ולמה הקפיד הקב"ה דוקא בחצי מטבע אבל יש לומר שבזה רצה הקב"ה להודיע לישראל גדולת זכות משה כמה עמד להם דאמרינן בגמרא ששקול משה כנגד כל ישראל ולכן צוה שהם יתנו רק חצי שקל לפדיון נפשותם לכפר עליהם וחצי האחר ישלים זכות משה לכל אחד מישראל וזה מה שרמז לו הכתוב שנאמר לו כי חשא את ראש בני ישראל ונתנו איש כופר נפשו וגו' זה יתנו מחצית השקל פי' שע"י שאתה תשא אה ראשם וזוקף אותם בשקלים יספיק לכ"א מחצית השקל שעולה לכל אחד מישראל בצירוף זכותך לשקל שלם והוא תרומה לד' אכן משה באשר הי' אב הרחמן לישראל כאשר אמרנו לא הספיק לו תקנה זו שנתירא שמשמת לא יזכר עוד זכותו להם באשר איננו רועם עוד אבל הקב"ה אמר לו כשם שעכשיו אתה שוקל את ישראל בשקלים כך כשישראל קורין בכל שנה פ שקלים כאלו אתה עומד ושוקלן דאמרינן סוף מגילה שהבטיח הקבה לאברהם שגם לאחר שחרב בית המקדש ואין ישראל מקריבין עוד קרבנות לכפרתם כשיקראו פרשת הקרבנות יעלה להם כאלו הקריבום וכן על פי זה כשיקראו פ שקלים יעלה להם כאלו הביאו שקליהם בזמן שבהמ"ק קיים וזה מה שהבטיח הקב"ה למשה כשישראל קורין בכל שנה בפרשת שקלים כאלו אתה עומד וזוקפן שיעמוד זכותך להשלים חצי שקל לכל אחד לשקל שלם להיות תרומה לד' וזה רמז לו הקב"ה ממה שנאמר כי תשא שא אין כתיב כאן אלא כי תשא דאם נאמר שא הי' ציווי על העת ההיא דוקא לכך נאמר כי תשא לשון עתיד לומר שתשא ותזקוף את ישראל בשקלים עד סוף כל הדורות וזה פירוש המדרש מה שאמר שדאג משה דוקא בפ' שקלים זכרו והקב"ה הבטיח לו שבכל עת שקורין ישראל פ' שקלים שזוקף את ראשם כאלו עמד שם באותה שעה.

ויקהל

במדרש רבה ראו קרא ד' בשם בצלאל הה"ד ארפא משובתם אוהבם נדבה מה כתיב למעלה הביאו בני ישראל נדבה לד' ואח"כ ראו קרא ד' בשם אלא אמר הקב"ה למשה כשעשו העגל באותה קלקלה פרקו נזמי הזהב ומה הביאו נזמים וכשעשו את המשכן עשו אותו נדבה ומה כתיב כל נדיב לב הביאו חח ונזם בנזמים חטאו ובנזמים נתרצה להם ורוח הקדש צווחת ע"י הושע והי' במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם

בני אל חי עכ"ל ולפי הנראה כוונת המדרש שהקב"ה נתרצה לישראל ואהב אותם על שהביאו למשכן בנדבה הנזמים שהביאו גם לעגל אכן יש לתמו' מה קישור יש לדרשה זו עם הפסוק ראו קרא ד' בשם שאמר המדרש מה כתיב למעלה הביאו בנ"י נדבה ואח"כ קרא ד' בשם כאלו רק מסמיכות הזה ידענו דרשה זו וגם צריך ביאור מה ראי' מביא ממה שאמר הושע והי' במקום וגו' וגם י"ל למה ייחס הן החטא דעגל והן מה שהטיבו בנדבת המשכן לנזמים שאמר בנזמים חטאו ובנזמים נתרצה להם ולבאר זה נאמר דאם אמנם התשובה מכפר עון ובפרט אם באותו דבר ממש שחטא בה לא יחטא עוד כשבא מעשה לידו כמו שאמרו רז"ל תשובה באותו מקום ובאותו אשה עכ"ז לא יגיע בזה למעלה רק יהי' כאלו לא חטא ולזה אמרו רז"ל יבוא זהב המשכן ויכפר על עון העגל והמדרש מבאר עוד יותר באמרו בעגל פרקו נזמי הזהב וכן במשכן הביאו חח ונזם בנזמים חטאו ובנזמים נתרצה להם ולמה תלה הן החטא והן התשובה בנזם יש לפרש כי הנזם הוא תכשיט האוזן והאוזן הוא אבר מן המובחרים שבאדם שהוא השער אשר אל תוכו יבואו אליו כל הידיעות שמחוץ לו ולכן בכל מקום נתלה הידיעה והמעשה באוזן כדכתיב הטו אזניכם ולכו אלי לכו בנים שמעו לי ורבים כדומה ועל כן מה שחטאו שנתנו תכשיט שמפאר להאוזן לעגל זה סימן שאליו ישמעו תקנו במה שנתנו תכשיט האוזן למשכן ד' להורות שיטו אזנם מעתה רק לדבר ד'.

אכן בזה עוד לא הוסיפו דבר להכריע הטוב על הרע כי החטא והזכות היו בשוה חבל בחמת הכריעו ישראל הטוב על הרע מה שמורה דברי הכתוב בעגל ויתפרקו נזמי הזהב ובמשכן כל נדיב לב הביאו שבעגל מה שנתנו לא הי' בנדיבות כ"א כמי שפרק מעליו משא אשר לא חביבה בעיניו שזה לשון פרק כמו שפי' רש"י על ויתפרקו לשון פרוק משא אבל במשכן נאמר כל נדיב לב הביאו שנדיבות לא יתכן כ"א בנתינת דבר החביבה אליו ועכ"ז גברה בו מדת נדיבות לתנה לאחר וזה פירוש המדרש ראו קרא ד' בשם בצלאל הה"ד ארפא משובתם אוהבם נדבה פירוש ארפא משובתם רופא אני משובת ישראל בעגל ע"י תשובה כדכתיב בראשית הפרשה שובה ישראל אכן בזה לא יהי' רק רפואה ממחלתם ולא אהבה אבל אוהבם נדבה ע"י שהביאו נדבה לבנין משכן לי מה שלא עשו בעגל. ובמה הראה להם הקב"ה אהבתו זה מבאר במה שאמר בסמוך לו ראו קרא ד' בשם בצלאל בן אורי בן חור דהנה מלבד החטא הגדול של ע"ז בעגל עוד הי' נצמד עמו חטא גדול של רציחה כמו שאמרו רז"ל שחור בן מרים הוכיחם שלא לעשות עגל והרגוהו וחור זה הי' אבי אב בצלאל שעשה המשכן ולולא שנתרצה הקב"ה לישראל ע"י עשית המשכן לא הי' בוחר בבן בנו של חור הנרצח לעשות המשכן לכפר עליהם כי לזה

יהי' זכרון עונם אבל ע"י שהוסיפו במעשה הטוב להביא נדבה למשכן בנדבת הלב זכו שהראה להם הקב"ה שגם עון הרציחה נמחל להם וזה מה שאמר להם משה ראו קרא ד' בשם בצלאל בן אורי בן חור התבוננו שהקב"ה קרא בשם בצלאל לא בלבד על שם אביו ושבטו כ"א גם על שם אבי אביו חור להראות לכם חבתו ושמחל חטאתכם וזכיתם בזה בעבור שהבאתם נדבה לד' ובזה הראה לכם אהבתו ולזה מסיים המדרש ורוח הקדש צווחת ע"י הושע והי' במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי דהנה יספיק אם לאחר שחטאו ונקראו לא עמי אתם עשו תשובה שיאמר להם מעתה עמי אתם אבל בזה לא יעדף הטוב על הרע אכן הנביא בישר לישראל שע"י תשובתם השלמה לא בלבד שיתוקן אשר עותו להקרא עם ד' כ"א גם שנקראו בנים למקום שזה מראה חבה יתירה כמאמר התנא חבה יתירה נודעת להם שנקראו בנים למקום וכן הי' בעגל.

אמנם גם מצאנו דעת אחרת בירושלמי שלא בלבד שמשוה חטא נתינה לעגל ונתינה למשכן לא גם שמכריע הרע על הטוב דאיתא בירושלמי שקלים פרק א' אמר רבי בא בר אחא אין את יכול לעמוד על אופי של אומה הזאת נתבעין לעגל ונותנין נתבעים למשכן ונותנין תנא ר' חנינא הדא מתניתא ועשית כפורת זהב טהור יבוא זהב של כפורת ויכפר על זהבו של עגל עכ"ל ולבאר מה ענין אין יכול לעמוד על אופי של אומה זו יש לומר דיש שני מיני מדות לאדם מדות שהוטבעו בטבעו ומדות שמתנגדים לטבעו אבל הרגיל עצמו בהם והחילוק ביניהם הטבע נובעות בקרבו מאליהן אבל מדות הרגילות לזה צריך התעוררות מחוץ ממנו ולכן אם בטבעם נטו ישראל לרע היו נותנים לעגל מבלי תביעה ואם טבעם הי' נוטה לטוב היו נותנים כן למשכן מבלי תביעה ואם נטו אחרי הרגל לרע לא היו נותנים כלל למשכן אפילו בתביעה שהרי לא הורגלו עד עתה בנתינה לטובה ואם נטו אחרי הרגל לטוב לא היו נותנים לעגל בתביעה אבל אחר שנתנו בין לעגל בין למשכן ולשניהם רק אחר תביעה אין אתה יכול לעמוד על אופי שלהם מה היא בין על טבעם בין על הרגלם.

והנה האמורא הזה אם שלא הכריע לפי דעתו הטוב על הרע כדעת המדרש שהתחלנו עם כל זה גם לא הכריע הרע על הטוב אלא אמר שאין לעמוד על ההכרעה אבל רבי יהודה בן פזי בירושלמי שם דעת אחרת לו דאיתא שם ר"י בן פזי אמר הן נקרא ולא נבהת לטובה כל נדיב לב לרעה ויתפרקו כל העם חת נזמי הזהב עכ"ל הרי שגם אם מצד זה נכרע נדבת המשכן לטוב על נתינה לעגל באשר שניתן בנדבת לב עם כל זה הי הכרעה לרע שבמשכן לא תנו כלם רק נדיבי לב ובעגל כל העם.

אכן גם לזה התקין להם הקב"ה תקנה על פי מה דתנא רבי חנינא בירושלמי הנ"ל ועשית כפרת זהב טהור יבא זהב של כפרת ויכפר על זהבו של עגל ויש להבין למה מייחס הכפרה לזהב של כפרת דוקא הלא גם הארון והמנורה והשלחן ומזבח קטרת נעשו מזהב ולבאר זה נקדים מה דאמרינן בבא בתרא ד' צ"ט כרובים כיצד הם עומדים ר' יוחנן ור' אלעזר חד אמר פניהם איש אל אחיו וחד אמר פניהם לבית ומ"ד ופניהם איש אל אחיו הכתיב ופניה לבית לא קשיא כאן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום כאן בזמן שאין עושין רצונו של מקום עכ"ל וכבר הקשו הראשונים אב ממה דאמרינן במסכת יומא פ' הוציאו לו אמר ר"ל בשעה שנכנסו העכו"ם להיכל מצחו כרובים שמעורין זה בזה ואמרו ישראל הללו שברכתם ברכה וקללתם קללה יתעסקו בדברים הללו מיד הזילום שנאמר כל מכבדי' הזילוה ואמרינן נמי התם אמר רב קטינא בשעה שהיו ישראל עולים לרגל מגלין להם את הפרכת ומראין להם את הכרובים שהיו מעורין זה בזה הרי גם בשעה שנחרב הבית ולא עשו רצונו של מקום היו הכרובים מעורין ותירץ הרב הלוי בשם הר"י אלפסי ז"ל דנעשה נס לרעה בשעה שנכנסו העכום להיכל כדי שיזילוה עכ"ד אכן צריך טעם למה עשה הקב"ה נס זה לרעה וכי לא הי' בזיון לישראל גם בלא זה די והותר שנחרב מקדש שלהם והלכו בגולה ועוד קשה שבתירוץ הרי"ף עוד לא מצאנו יישוב להקושיא השנייי' ממה דאמרינן שבשעה שעלו לרגל הראו להם את הכרובים מעורין להראות חבתם לפני המקום שמזה נראה שגם קודם החורבן היו הכרובים מעורין. וליישב כל זה יש לומר שידוע מהפסוקים שהיו בבית קדש הקדשים שני מיני כרובים שני כרובים שהיו עומדים על הארץ וגבוהים עשר אמות ושני כרובים שעשה משה של זהב שעמדו על הכפורת ומזה הקשה הרשב"ם על על קושית הגמרא שהרי אין כאן סתירה בכתובים דאיש אל אחיו כתוב בכרובים של משה שהיו על הכפורת ופניהם לבית כתוב בשל שלמה שהי עומדים על הארץ ותירץ דסתמא כזה כן זה אכן יש להבין דאכתי איך מתרץ הגמרא כאן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום כאן בזמן שאין עושים הרי משמע מהפסוקים שלכתחילה נעשו כן בכוונה אילו פניהם איש אל אחיו ואלו פניהם לבית ולבאר זה נאמר שכבר אמרו רבותינו ז"ל בסנהדרין פזור לרשעים נאה להם ונאה לעולם כנוס לצדיקים נאה להם ונאה לעולם ולהיפך רע להם ורע לעולם הרי שמידת השלום והתאחדות היא משובחת ומפוארת אם היא לקיים התורה ולנגד זה אם היא להרוס התורה היא מגונה וטוב להרחיקה ולכן הוכיחו הנביאים לא בלבד הרשעים על רשעתם כי אם גם על שהיו מתחברים לעשות רעה כמו שדרשו רז"ל במכות דברי הנביא חבר כהנים דרך ירצחו שכמה שהיו מתחברים להרוג נפשות כהנים שמתחברים

לחלוק תרומות בבית הגרנות כי כמו על חבור לטובה נאמר איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק כמו כן הרשע לפעמים יחדול מלחטוא אם לא ימצא לו עזר ולכן בכל עניני תאוות העולם טוב שיפרדו איש מעל אחיו וכמו שאמרו רז"ל אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו שאין לו מודע וחבר ומתוך כך אולי יכנע לבבו לכבוש את יצרו אבל להיפך זה בקיום התורה ששם טוב יותר ומעלה ההתחברות והתאחדות והנה הכרובים רמזו על קרבת ישראל איש אל אחיו ולכן הכרובים שעמדו על הכפורת חופפים בכנפיהם על החרון שבו כלל התורה לוחות הברית היו מיועדים להיות פניהם איש אל אחיו אבל אותם של שלמה שעמדו על הארץ לרמז על בני אדם שנוטים לארציות ולתאות העולם להם טוב שיהיו בפירוד ולכן אם שגם הם אף שאין עושים רצונו של מקום כי אם רצון עצמם עם כל זה עומדים לפני ד' כדכתיב השוכן אתם בתוך טומאתם תיקון שלהם שיהיו בפירוד ולא בהתחברות ולכן הכרובים שרמזו עליהם היו פניהם לבית ולא איש אל אחיו וזה מה שתירץ בגמרא כאן בזמן שעושים רצונו של מקום כאן בזמן שאינם עושים רצונו של מקום. ואמנם הכרובים שראו הנכרים בעת החורבן מעורים זה אל זה ודאי היו אותם של שלמה שעמדו על הארץ שהרי הארון עם הכפורת והכרובים כבר נגנז בימי כמו שאמרו רז"ל ולכן מה שהיו אלו מעורים רמז על הרעה אשר עשו שלא בלבד שחטאו אלא שגם נתחברו לעשות רעה כמו שהוכיחום הנביאים ולכן נעשה הנס שנתהפכו מפניהם לבית אל פניהם איש אל אחיו להודיע שהתחברות שלהם לעשות רעה הוא מה שגרם חרבן בית המקדש.

ועל פי זה נתבאר שהכפורת עם הכרובים שנעשו ממנה במקשה אחת מרמז על השלום שעל ידו מקיימים ישראל התורה בכללה שאם הם באחדות זכות האחד יחשב גם לאחר ולכן זהב הכפורת שממנו נעשו הכרובים כדכתיב מן הכפורת תעשה הכרובים הוא לבד הי' ראוי לכפר לגמרי על עון העגל וזהו מה שאמר בירושלמי יבא זהב של כפורת יכפר על זהבו של עגל.

ועל פי דברינו נבאר מה דאיתא בבבא בתרא פרק הספינה אמר רבה בר בר חנא זימנא חדא הוא קאזלינן בספינתא וחזינן האי כוורי' דיתבא ליה חלתא אגביה וקדחו אגמי עלייהו וסלקינן ואפינן ובשלינן עלוי' וכד חם גביה אתהפך ואי להו דהוי מקרבא ספינתה הוי טבעינן פי' רבה בר בר חנא סיפר פעם אחת הלכתי בספינה וראיתי דג שיישב לו חול על גבו ועליו צמח חציר וחשבנו כי יבשה היא והלכנו עליו ואפינו ובשלנו עליו וכאשר נתחמם גבו נתהפך ואם לא שקרבנו לספינה טבענו בים וענין סיפור המשל יש לומר כי דג הוא סימן לתאוות האדם שרוצה לבלוע את הכל על דרך שנאמר ותעשה

אדם כדגי הים ועל זה מרמז וימן ד' דג גדול לבלוע את יונה כי הנשמה שנרמזה ביונה נתונה בתוך ים של יצר הרע ההולך וסוער ולה הוכן כח התאווה לבלוע אותה עד שתשוב שזה תכלית האדם בעולם הזה ללחום עם התאווה ולכבוש אותה אמנם כשישוב האדם אז התאווה עצמה שבלעה אותה תביא אותה אל היבשה להנצל מסערת ים היצר הרע כי התאווה עצמה היא המשלמת התשובה שבלי תאווה אין תשובה על דרך שפירש האלשיך מה שנאמר וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבאו ימי הרעה אשר תאמר אין לי בהם חפץ כי בימי הזקנה שכלתה התאווה לחטא אין מעלה לאדם שלא יחטא עוד ולכן אין זה תשובה על מה שחטא בימי התאווה וזה מה שאמרנו שהתאווה עצמה משלמת התשובה וזה מה שנרמז במה שהקיא הדג ליונה אל היבשה. חול מרמז על מעשה הצדיקים כמו שדרשו רז"ל בבא בתרא ד' ז' אספרם מחול ירביון זה מעשיהם של צדיקים מה חול מגין על הים אף מעשיהם של צדיקים מגין אכן כבר אמרו רז"ל אל תאמין בעצמך עד יום מותך כי מי לנו גדול מדוד מלך ישראל שאמר להקב"ה בחנני ד' ונסני שחשב כי לבו חלל בקרבו שלא תתעה אותו התאוה מדרך ד' ולא עמד בנסיון.

ואפשר שזה פירוש המשל של רבה בב"ח שסיפר הלכנו בספינה תני ואנשים ישרים בלבותם. ספינה הוא משל האמונה אשר בו יעבור האדם מעולם הזה לעולם הבא על הים הסוער של יצר הרע מבלי להטבע בו. ונראה לנו התאוה לפעמים כמעשה הצדיקים ונמשל זה להדג שישב לו החול על גבו ואמרנו כבר באנו אל היבשה שלא נצטרך לירוא עוד שהתאוה תתעה אותנו מדרך ד' וישבנו בה ואפילו ובשלנו דהיינו שהתחלנו ליהנות מן העולם הזה בדרך היתר בשאמרנו שגם זה הוא להחיות את נפשנו ולא נירוא עוד מיצר הרע כי אמרנו כבר באנו אל היבשה וחלל לבנו בקרבנו אבל כד חם כאשר גבר אש התאוה בקרבנו נתהפך ורצה לטבענו בים יצר הרע להעבירנו מן ההיתר אל האיסור ואם לא שקרבנו אל האמונה במהרה טבענו בה אכן האמונה אשר היתה נטועה בלבנו הצילנו. ובפרט תאות הממון היא שגוברת לפעמים גם באנשים ישרי לב ומעבירה אותם על דעת קונם ולכן צריך זהירות יתירה שלא לחמוד הון בעולם הזה רק בשמירת שני תנאים א' שלא יכריע ממון העולם הזה חת צרכי הנשמה ב שלא יחשוב ויתאוה לקנות מותרות כ"א כפי אשר יצטרך לו שלא לחיות חיי צער בעולם הזה ובזה נבאר מה דאיתא במדרש רבה פרשת ויצא וילך ראובן בימי קציר חטים זה שאמר הכתוב חנוך לנער ע"פ דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה יותן את הארץ הזאת לעבדיך עכ"ל וצריך ביאור איזה התיחסות בין מעשה ראובן שסיפר הכתוב בו ובין מעשה שבט ראובן בימי משה שאמרו יוחן את הארץ הזאת לעבדיך אבל יתבאר במה דאמרינן בסנהדרין ד' צ"ט ת"ר

והנפש אשר תעשה ביד רמה זה מנשה שהי' יושב ודורש אגדה של דופי אמר לא הי' למשה לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פלגש וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים יצא בת קול ואמרה לו תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי ודאתן עלי' מאי היא תמנע בת מלכים היתה באה לגיורי באה אצל אברהם יצחק ויעקב ולא קבלוה הלכה והיתה פלגש לאליפז נפיק מינה עמלק דנערנהי לישראל מאי טעמא דלא תיבעי לי' לרחקה וילך ראובן מכאן לצדיקים שחין פושטין ידיהם בגזל עכ"ל והנה במה שדרש מנשה (שהי' חכם בתורה כדברי רז"ל) אגדות של דופי חלו דוקא וגם שדרש שלא כסדר הכתוב שהקדים ואחות לוטן תמנע להך וילך ראובן בימי קציר חטים וגם מה ענין הבת קול תשב באחיך תדבר להודיע חטאו לבאר זה יש לומר שכבר דרשו רז"ל במה שכפלה הענין ספור אליעזר איך מנא לרבקה שחביבה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בנים ובזה מצאנו טעם למה שספרה התורה לפעמים גם דברים הנראים קטנים ממעשי האבות שהוא מפני חבתן שגם בדברים שנראו בעיננו קטנים בלתי ראויים לספר נלמוד מוסר השכל ולכן בתחלה לא פתח לדרוש מהך דראובן שידע לתרץ שהתורה הודיענו מעשי הצדיקים שאין פושטין ידיהם בגזל שגם בימי קציר חטים לא לקח ראובן רק דודאים דבר הפקר לכל ולכן הקשה בתחילה ממה שספרה התורה מאחות לוטן שחשב שמזה אין ללמוד דבר מוסר וגם לא לכבוד ישראל נכתב כ"א לעמלק שונא ישראל להודיע תולדתו ורצה להוכיח מזה שאין התורה מקור מוסר כ"א כספר דברי הימים מספר דברים כאשר ימצא ולכן גם הספור של ראובן לא יאומן שכוונה התורה בו להשמיענו דבר מוסר וע"ז יצא הב"ק תשב באחיך תדבר ראה והכלם על גודל שנאתך לתורה שטוב בעיניך ביותר לדבר באחיך ולתן דופי בבן אמך שהוא ראובן מלייחס לו דבר טוב שנשמר מן הגזל אבל מיישב בגמרא שבאמת בשניהם כוונה התורה ללמדנו דברי מוסר שלא לרחק מי שרוצה להתקרב אל התורה כאשר עשו האבות לתמנע וגם שלא לפשוט יד בגזל כאשר עשה ראובן.

ואיתא במדרש מטות ומקנה רב הי' לבני ראובן זה שאמר הכתוב לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו אלו בני ראובן שעשו את העיקר טפל והטפל עיקר שחבבו את ממונם יותר מן הנפשות שהם אומרים למשה גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו אמר להם משה אינה כלום אלא עשו את העיקר תחילה בנו לכם עריה לטפכם ואחר כך וגדרות לצאנכם הרי לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו עכ"ל ועפ"ז יבואר מדרש הנ"ל דאמרינן בפ' גיד הנשה ויותר יעקב לבדו אמר ר אלעזר מלמד שנשתייר על פכין קטנים ליין מכאן לצדיקים שחביב עליהן ממון יותר מגופן וכל כך למה שאין פושטין ידיהם

בגזל עכ"ל הרי המדה טובה לצדיקים שאין פושטין ידיהם בגזל גורם שממונם חביב להם יותר מגופן וזה פירוש המדרש וילך ראובן בימי קציר חטים זה שאמר הכתוב חנוך לנער ע"פ דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה שמה שהראה הנער ראובן במה שלקח דודאים בימי קציר חטים מדתו הטובה שלא רצה לפשוט ידו בגזל זה גרם כאשר יזקין וגבר שבטו שגם בו היתה מדה זו וגרם שממונו חביב עליו מגופו ולכן אמר יותן את הארץ הזאת לעבדיך למען גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו שהקדימו מקניהם לטפם. אמנם לפ"ז יקשה איך נחשב ממשה לשבט ראובן זה כסילות מה שממונם ה' חביב עליהם מגופן הלא נחשוב זה לשבח ולמדת הצדיקים שמראה שאין פושטין ידיהן בגזל אכן יתורץ זה ע"פ מה שמסיים המדרש שם אמר להם הקב"ה אתם חבבתם את מקניכם יותר מן הנפשות חייכם אין בו ברכה עליהם נאמר נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לח תברך וכן הוא אומר א תיגע להעשיר מבינתך חדל ואיזהו עשיר השמח בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך עכ"ל. ולבאר לענין מה הביא המדרש פסוקים הללו יש לומר דעל ידי ברכת יצחק ליעקב הותר להם לישראל לזכות ולהנות גם בעולם הזה רק בתנאי שלא ימוש מעיניהם כי ישיבת העולם הזה היא ארעי והעיקר להם עולם הבא.

ועל פי זה נבין מדרש רבה פ' פנחס ובטן רשעים תחסר מעשה בגוי שזימן לכל בני עירו אמר ר' דום דוסתאי אף אותי זימן ולא הי' שולחנו חסר מכל מיני מעדנים מה עשה נטל את הטבלא שהיתה יפה ששה ככרי כסף ושברה אמרתי לו מפני מה עשית כך אמר לי אתם אומרים שהעולם הזה שלנו ועולם הבא שלכם אם אין אנו אוכלים עכשיו אימתי אנו אוכלים קראתי עליו ובטן רשעים תחסר עכ"ל והוא תמוה איך תירץ הגוי בזה שאלת רבי דוסתאי למה שבר הטבלא אבל על פי דברינו יאמר שהגוי רמז לו בזה שמאמין בדברי היהודים שמי שממלא כריסו ומשביע נפשו בכל מיני מעדנים בעולם הזה אין לו שולחן עולם הבא ולכן בטן הרשעים תחסר שמחסיר מהם הנאות העולם הבא מה שאין כן בצדיקים לעתיד לבא שנאמר עליהם תערוך לפני שלחן נגד צוררי שהוא לעולם הבא ולהם ישאר עוד שלחן אף אחר שאכלו בעולם הזה. ומזה נצמחו השתי תנאים שעל ידיהם הותר קנין העולם הזה שהם שלא יכריע ממון העולם הזה את צרכי הנשמה ושלא ישתדל לקנות המותרות רק יסתפק בשיעור שלא יצטרך לחיות חיי צער בעולם הזה וזה הי' החילוק בין יעקב ובין בני ראובן יעקב לא חבב ממונו רק בענין שלא הפסיד על ידו מאומה מהעולם הבא אבל בני ראובן עזבו ארץ הקדושה מעבר לירדן שהי' לו קדושת ארץ ישראל המעולה לבחור להם חרץ סיחון ועוג מה שלא הי' לו קדושה כזו שלא

הביאו משם בכורים וזהו מה שרמזו חז"ל בלשונם הטהור דעל בני ראובן אמרו שחבב להם ממונם יותר מנפשותם מה שאין כן ביעקב שעליו חמרו רק שחביב לו ממונו יותר מגופו. ועוד חילוק אחר הי' בין יעקב ובין בני ראובן שיעקב חיבב את שלו שלא להפסיד מה שכבר הי' לו לבד אבל בני ראובן היו אניס להעשיר שכבר הי' לה מקנה רב וחפצו ארץ מרעה להפריץ ולהעשיר עוד יותר וזה מה שאמר להם ברוך הוא חתם חיבבתם את מקניכם יותר מן הנפשות וזה גרם לכם לשאול ארץ סיחון ועוג וכמו שפרסמתם דעתכם במה שאמרתם תחילה גדרות צתן נבנה למקננו ואחר זה ערים לטפינו חייכם חין בה ברכה שאין להכריע קנין העולם הזה על צרכי הנפשות שעל ידי זה שלא שמעתם כן תגלו ראשון מארצכם טרם אחיכם שמעבר לירדן ועוד טעיתם שלא הסתפקתם בעשירות שהי לכם אלא שאלתם להעשיר יותר ולכן יאבד מכם בצאתכם לגלות מה שבידכם ועל זה מסיים המדרש מה יעשה אדם וינצל משניהם ולא יחסר לו עשירות בעולם הזה לא ייגע להעשיר וגם יהי' שמח בחלקו אם רב אם מעט שעל ידי זה לא יכריע העולם הזה על העולם הבא ולא יפסיד כלום מהעולם הבא ויתקוים בו אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם הבא, והנה במה שאמרנו שחיבור לרשעים הוא לרעה יבואר מאמר ב"ב ד' ע"ג אמר רבה לדידי חזי לי הורמין בר לילית כי קא רהיט אקופא דשורא דמחוזא ורהיט פרשא כי רכיב סוסיא מתתאי ולא יכיל לי' זימנא חדא הוי מסרגאן לי תרתי כודנייתא וקיימן אתרי גישרי דרוגנג ושוואר מהאי להאי ונקיט תרי מזגי דאמרי בידי' ומוריק מהאי להאי ומהאי להאי ולא נטפא נטופתא לארעא ואותו היום יעלו שמים ירדו תהומות הוי עד דשמעי בי מלכותא וקטלי' עכ"ל פי' רבה סיפר שראה להורמין בר לילית (שהוא ע"פ פי' רשב"ם שד שממונה על גופניות) שרץ על ראשי חומות של העיר מחוזא ופרש שרכב על הסוס על הארץ אצל החומה לא יכול להשות לו במרוצתו אף כי מיהר לרכוב פעם אחת חבשו לו שתי פרדות שעמדו על שתי עברי נהר רוגנג ודלג מזה לזה ונטל שתי כוסות יין בידו והוריק מזה לזה ומזה לזה ולא נטף טיפה לארץ ואותו היום הי' סער יעלו שמים ירדו תהומות עד ששמעו ממנו המלכות והמיתו ואולי י"ל שמעשה הזה הוא משל להודיע איך ישחת העולם דור אחר דור כי הורמין ע"פ פי רשב"ם שהוא הרוח המושל על גופנית האדם הוא היצר הרע והנה כל זיין שנפזרים הרשעים זה מזה וכל אחד נגעו בידו לבדו לא נקל ליצר הרע להחטיאם יחד בחברתם אבל רבה סיפר כאשר ראה החטאים מתאחדים ומדובקים כחומה אז הי' נקל ליצר הרע לרוץ עליהם מזה לזה ולאחדם לחטא עד שהכניעם תחת ידו יחדיו ובפרט התחיל בגדולים העשירים שהם ראשי החומה: הפרש הוא ההולך סביבות העיר לשמרה ולידע מה היא צריכה לשמירת

התורה אבל ראה רבה שיבא עת שהרב יהי' למטה והיצה"ר שולט למעלה על ראשי העדה ולא יכול להשיג ולהוריד ליצר הרע ולעכב תהלוכו כי דבריו לא יהיו נשמעים וזה יהי' תחילת הבגידה באמונה שאז עדיין לא יש רק כת אחת ששולט היצה"ר עלי' אבל ראה שיבא עת קשה מזו שיפשה הצרעת עוד יותר שחבשו ליצה"ר שני פרדים פי שהפרד נקרא פסול כמו שפי רש"י פ' וישלח על הוא מצא את הימים במדבר ומרמז זה לשתי כיתות שנחלקו זה מזה באופן הריסת האמונה כת אחת אומרת נלך אחר שרירות לבינו ונפרוק עול התורה לגמרי וכת אחת אומרת לא נפרוק העול לגמרי אבל נקל אותה לבל יעמוס על צוארינו כגון לבטל מצות דרבנן או מצות שמבטלים אותנו להביא מחיה לבתינו ושמבאישין ריחנו בעיני החומות וכהנה דברי מינות כאשר נשמעו בעת הזאת. והנה אע"פ ששתי הכתות רחוקות זו מזו ומתנגדות כמי שעומדות בשתי עברי הנהר שכת הראשונה כופרת בתורה וכת השנייי' לא כופרת רק שאומרת שהותר לה להקל מעלי' עול המצות כפי הכרח הזמן והענינים עם כל זה שוין בזה ששתיהן פסולות הן שעוברים על התורה והיצה"ר דולג עליהם מזו לזו וזהו עני המשל שחבושים להורמין שתי פרדות ודולג מזו לזו שמושל על השתי כתות.

אכן איך באו הכתות לידי כך להפר תורה ולשנוא מוסר ששולט היצה"ר עליהם זה מבאר בהמשל שנוטל הורמין שני כוסות יין ומריק מזו לזו שהיין המשמח לב האדם אם הוא ביד היצה"ר הוא המחטיא לארם כמו שארז"ל למה נקרא שמו יין שהביא יללה לעולם למ"ד שעץ שאכל ממנו אדם הראשון גפן הי' וכן אמרו דלכך נסמכה פ' נזיר לפ' סוטה שהרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין ולכן היין הוא משל תענוגי העה"ז מבלי מחסום שע"י שבני אדם רוצים להתענג בכל אשר ישאל לבבם לא מבדילים בין טוב לרע בין אסור למותר ובזה נעשה ממשלת יצה"ר עליהם שרוצים למזוג יין כמאמר הנביא והנה יין משתיהם תוף ומחול וגו' שמתאוים להנות בכל הנאות העולם הזה ולא יפול טפה לארץ שלא יבצר מהם כל תענוג ולהפיק רצונם בזה לא נשאר להם עת לעסוק בתורה ובמצות ולמען הרבות הון להנות מעה"ז כחפצם לא יבדלו בין האסור להמותר למצוא עושר וכבוד מחללים שבת וי"ט וכדומה מן העבירות. והכל גורם החפץ לשמוח בתענוגי העה"ז ושלח תאבד מהם מאומה וזה המשל שהורמין מוזג יין מכוס לכוס ולא תפול טפה לארץ. אבל מקונן רבה שאותו היום יעלו שמים ירדו תהומות הוה ר"ל שבעת הרעה ההוא שיצה"ר ישלוט כזה ישראל עם ד שהם נועדים להיות עולים לשמים ירדו תהומות דהיינו שירדו מטה מטה ישפלו עד תהום במעלתם עד דשמע בי מלכא וקטלו

עד שישגיח מלך מלכי המלכים כאשר יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב וימית ליצה "ר בהעביר רוח הטומאה מן הארץ.

פקודי

החשבון הוא ענין גדול וכמו בממון גם כן בעניני הנפש ולכן כל אדם יבחור עתות לעצמו לחשוב עם לבבו ויקיים בעצמו וחישב עם קוניהו גם משה רבינו עשה חשבון כשכלה מלאכת המשכן וכן כתוב אלה פקודי המשכן משכן העדות אשר פוקד על פי משה ואיתא במדרש אלה פקודי פתח ר"ת איש אמונות רב ברכות זה משה שנאמר בו בכל ביתי נאמן הוא רב ברכות שכל הדברים שהי' גיזבר עליהם היו מתברכים ואץ להעשיר לא ינקה זה קרח שהי' לוי והי מבקש ליטול כהונה גדולה ומה הי' סופו ותפתח הארץ את פי עכ"ל ולהבין איך נרמז זה בואלה פקודי וגם מה איש אמונות לשון רבים וגם למה קורא לקרח באשר רצה להיות כהן גדול אץ להעשיר יבואר דהנה לעבודת ה צריך שני מיני אמונה הפנימי והחיצון הפנימי היא שתהי' מחשבתו שלימה ורצוי לעבודת הקב"ה והחיצון היא שיעשה המעשה על שלימותו ולכן מהשלימות הוא כמו שהי הציווי בהר סיני שלא להרוס חלד דהיינו שלא ירצה לעלות למעלה שאינה נכונה לו כי בזה מראה שאין מחשבתו שלימה לכבוד הקב"ה לקיים מצותיו כי אם לכבוד עצמו להשביע נאותו: עשיר נקרא לא בלבד עשיר בנכסים כי אם גם עשיר במעשים טובים כמו שדרשו מה דכתיב והשבע לעשיר אין מניח לו לישון על עשיר בתורה ובמעשים טובים וזה פירוש המדרש איש אמונות זה משה שהי נאמן בשתי מיני אמונה פנימי וחיצון שמחשבתו ומעשיו היו רצויים לפני ד' שעל כן נאמר בו בכל ביתי נאמן הוא ושכרו הי' רב ברכות שכל הדברים שתחת פקודתו היו מתברכים אבל קרח שהי' אץ להעשיר שהי' לוי וחפץ להיות כהן גדול והראה עצמו כמי שרוצה לזכות במעשים טובים ובעבודת הקב"ה היתרה על הכהן הגדול על עבודת הלוים אבל גלוי הי להקב"ה שמחשבתו אינה על הזכות של עבודת הקב"ה נכונה כי אם בקשת הכבוד ולכן לא ינקה שסופו הי ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותו תחת עלי' היתה לו ירידה וזה חשבון הראשון שצריך האדם לחשוב בלבבו עם מחשבתו לעבודת ה' לנקות עצמו מכל סיג גאוה וכדומה. אבל גם צריך לחשוב שלא יפחות על ידי עצלות ממה שמוטל עליו בעבודת תורה ומצות ובפרט שלא יתעצל בלימוד תורה וזה מה שסיים המדרש שכל הדברים שהי' משה גזבר עליהם היו מתברכים בפי' זה י"ל שרמז על מה דאיתא במדרש נכנס משה אצל בצלאל ראה שהותיר מן המשכן אמר לפני הקב"ה רבש"ע עשינו את המשכן מה נעשה בנותר א"ל לך

ועשה בהן משכן לעדות כיון שבא ליתן חשבון אמר כך וכך יצא למשכן המותר למשכן העדות הה"ד אלה פקודי המשכן משכן העדות עכ"ל וזה פי הפסוק ע"פ המדרש מי שהוא איש אמונת פנימי וחיצון שכל מעשיו לכבוד הקב"ה לעשות רצון בוראו בלבד זה יזכה לרב ברכות לברכה פנימי שמחשבתו תרצה לפני ד' ולברכה חיצונה שמעשיו יהי יותר על מה שרצה לעשות שיתברכו מעשיו ע"י ד' כמו שאירע למשה שלא רצה לעשות רק משכן אחד ונעשו שנים כנראה ממה שכפל אלה פקודי המשכן משכן העדות וזה מה שאמר הה"ד איש אמונות רב ברכות זה משה ובזה רצה המדרש לבאר הכפל תיבת משכן בפסיק זה.

אמנם הענין שאמר הקב"ה למשה לך ועשה בהנותר משכן לעדות הוא תמוה ולא ראיתי מי שמפרש בזה על איזה משכן נתכוין ואולי י"ל שיש להקשות שאחרי שנתן משה חשבון בזה על כל הנדבות הכסף לאדנים והנחשת למזבח וכליו עוד לא ידענו מה נעשה מן הזהב שהי' עשרים ותשע ככר וארבע מאות ושלשים שקלים שבכל הכלים לח הי כולו זהב רק מנורה וכפורת עם הכרובים ובמנורה עם כל כליה נאמר שלא הי' בה רק ככר זהב ואפילו הי' בכפורת עם כרובים כפל כפלים בזה עדיין נשאר זהב הרבה כי בשאר כלים בארון במזבח הקטרת ובשלחן לא הי רק צפוי זהב עב דינר זהב כדאמרינן במסכת חגיגה על עובי צפוי מזבח הקטרת ומסתמא לזה לא נצרך זהב הרבה וגם לכלי השלחן לא הוצרך זהב הרבה כל כך ואם כן נשאר זהב ומה נעשה בזה ולכן אולי י"ל דתנן בשקלים פ' ד' שמהמותר מתרומת הלישכה נעשו רקועי זהב צפוי לבית קדש הקדשים וכמו כן י"ל שמשה עשה מהנותר מהזהב צפוי לבית קדש הקדשים ובזה יפרש מה שנאמר במדרש שאמר לו הקב"ה על שאלתו מה נעשה בנותר לך ועשה בהן משכן לעדות שהארון עם הלוחות נקרא ארון העדות.

ויש רמז בזה למה שכבר בארנו בפ' תרומה שהמשכן הי' נחלק בשלשה חלקים חצר המשכן המשכן וקדש קדשים שהי' מרמזים על שלשה עמודים שהעולם עומד עליהם תורה עבודה וגמילות חסדים חצר המשכן ש ו המזבח שהקריבו עליו קרבנות רמז על עמוד העבודה המשכן שבו השלחן ומזבח הקטרת והמנורה רמז על עמוד ג"א ששלחן אשר לפני ד' הוא אשר ממנו חונן עניים כדאמרינן סוף חגיגה וקטרת שנאמר בו שמן וקטרת ישמח לב וותק מרעהו מעצת נפש מרמז על גמילות חסדים גם לעשירים שימתיק להם עצתו ומשמח לבני אדם בהראות להם אהבתו אבל לשניהם כאשר יועילו לתכליתם נצרכים להיות בהראות לאשר חונן אותם פנים מאיר בשמחה ולא פנים חשוך ולכן המנורה עם היתה המאירה בתוכם. והתורה הכלולה בלוחות שבארון רמז על עמוד

התורה והי' תוך קדש קדשים. גם מעלת שלשה העמודים נרמזו בזה שאם העבודה חביבה על כל זה ג"ח חביב יותר דאמרינן סיכה סוף פ' פ' שג"ח חביב להקב"ה מכל הקרבנות כדכתיב עושה חסד ומשפט נבחר לד' מזבח והחביב מכלם הוא תלמוד תורה כדאמרינן פאה פ' א' ותלמוד תורה כנגד כולם ולכן הי' רמז העבודה בחצר המשכן ורמז ג"ח לפנים ממנו במשכן ורמז התורה לפני ולפנים בקדש הקדשים.

והנה לשני העמודים לעבודה וג"ח ניתן סכום ומדה תמידין בבקר ובערב ובשבתות ומועדים ובראשי חדשים ולא יותר וכן ג"ח יש לו סכום ומדה צדקה לא יותר מחומש וגמילות חסדים שבגופו כשיזדמן לו לגמול ובעת שלא יזדמן אין עליו חוב אבל עמוד התורה לזה אין סכום ומדה כדכתיב והגית בו יומם ולילה והוא החוב שמוטל עליו שכל עת שיותר לו מקיום שני העמודים הראשונים יהיה ללמוך תורה ולכן כל הנותר מהזהב הובא בלי סכום ומדה אל קדש הקדשים להיות משכן לעדות. ועיקר החשבון שצריך האדם לחשוב בלבבו על מעשיו הוא לפשפש אם יש בו חטא ועון ולשוב בתשובה שלימה אל בוראו בזה יבואר מה דאיתא במדרש ילקוט פ' כי תשא זה יתנו אמר ר"מ נטל הקב"ה כמין מטבע של אש מתחת כסא הכבוד והראהו למשה ואמר לו זה יתנו אמר משה מי יתן אמר לו הקב"ה כל העובר בים עכ"ל ויש להבין מה ענין שנטל הקב"ה מטבע מתחת כסא הכבוד וגם מה הי' שאלת משה מי יתן והלא כבר נאמר לו כי תשא את ראש בני ישראל ונתנו איש כפר נפשו הרי נתבאר לו שכל איש מישראל יתן גם י"ל למה השיב הקב"ה כל העובר בים ותלה זה בעבירת הים ולא השיב בקינור כל כל ישראל וגם י"ל למה שאל משה השאלה מי יתן עתה לאחר שהראה לו הקב"ה ה מטבע של אש ואמר לו זה יתנו ולא שאל מיד כשנאמר לו ונתנו איש כפר נפשו מי יתן ולבאר זה נאמר דבפרשה זו נפרשו של תרומות ופרשו רז"ל שנצטוה משה לחמר לישראל ליתן שלש תרומות תרומת מחצית השקל מהן נעשו האדנים לקרשים כדכתי' מאה ככר ככר לאדן ועוד תרומה מחצית השקל להקריב מהן קרבנות ותרומת נדבה למלאכת המשכן בלי סכום ועל כל התרומות נאמר ונתנו איש כפר נפשו בפקוד אותם ולפרש מה ענין כפר נפשו ולמה יותן דוקא בפקוד אותם ולמה מחצית השקל ולא מטבע שלימה נאמר דהנה האדם קבל חיים בעוה"ז מהקב"ה להיות לו עבד נאמן לשמור מצותיו ולעסוק בתורתו וכבר אמרו רז"ל בדברים המזכירים עונות של אדם הוא עיון תפלה דהיינו מי שרוצה להוציא עצמו מן הכלל להעיר השגחת הקב"ה בפרט עליו שטוב לאדם להיות בתוך הכלל שאז המקטרגים חין משגיחים עליו וכמו שפי' הזוהר פ בשלח מה שהשיבה השונמית לאלישע שאמר לה היש לדבר לך אל המלך התרצה שאתפלל בעדך אל מלך

מלכי המלכים השיבה לו בתוך עמי אנכי יושבת טוב לי שאפקד בתוך עמי בכלל ושלא להעיר השגחת פרטי עלי למען לא יארע לי כשאירע לאיוב כשאמר הקב"ה השמת לבך הל עבדי אל איוב כי אין כמוהו בכל הארץ שקטרג עליו השטן ועל כן כשנימנו ישראל שכל אחד יוצא פרטי מן הכלל הוצרך ליתן כפר נפשו לשתק המקטרג ולכן דוקא בפקוד אותם ניתן כפר זה: הענין הכפר הוא למען שאם נבצר מעת חייו שעות ורגעים שלא הקדיש לעבודת הקב"ה שלא יהי בזה מועל בקדש בהחיים שניתן לו לעבודת הקדש בלבד שעל ידי הכופר נחשב כאילו נקנה לו חיים לעצמו מאת הקב"ה להיות שלו לצורך עצמו ולכן נתן מחצית השקל להזכירו כי רק מחצית נפשו פרה לעצמו לבל יענש עם לא חי חיי קדש לגמרי כי אם גם לצורך העולם הזה אבל החצי חייו ישאר נקדש לד' ובחצי החיים שקנה לעצמו נתן החצי שקל שהוקדש תחתיו לעבודת הקב"ה לקרבנות ולבנות משכן כבודו וזה ענין מחצית השקל לכפר נפשו. ואם אמנם כל אדם קיבל החיים מהקב"ה בעת הולדו ישראל שבאותו הדור שיצאו ממצרים קבלו עוד חיים שנית כשעברו תוך הים שהיו שם כמעט בלי תקוה להנצל וכפשע ביניהם ובין המות שלפניהם הים סוער לבלוע אותם ומאחריהם אמר אויב אריק חרבי תורישמו ידי ולולי חסד הקב"ה שעמד להם לבקוע הים לפניהם נאבדו ובעת הזאת קבלו חיים שנית מאת הקב"ה ולכן הוצרכו ישראל אז ליתן שתי פעמים מחצית השקל לפדיון חייהם מלבד נדבת המשכן בלי סכום שהי לכפר על נדבת הזהב לעגל כאשר בארנו פ' ויקהל ולכן רק בעת ההיא הוצרכו ליתן שלש תרומות אבל לעתיד הי' די להם במחצית השקל פעם אחת לעבודת הקרבנו לפדות להם קצת מחייהם לעבודת עצמם.

והנה כבר אמרו רז"ל מלכותא דרקיע כעין מלכותא דארעא וכמו בהנהגת המדינה יש שופטים שמענשים לעובר על דת המלך כדין וכמשפט המדינה ולחנן להחוטא אין בידם כי אם ביד המלך והמלך שואל לשופטיו אם ראוי הוא לחנינה אם לא כי הבקשה על החנינה הלך על ידם אל המלך אכן אם יטיב בעיני המלך ליתן חנינה בלי עצת שופטיו ושריו אז יקבל בקשת החנינה מהנשפט בלי אמצעי ויגזור אומר שמחל להחוטא ולא יעשה לו מאומה כמו בחוקי מלכותא דארעא כן מנהג מלך מלכי המלכים גם מלכותו בשמי שמיו החוטא אשר ידע בנפשו כי ראוי לעונש אם יפיל תחינתו לפני בוראו שימחול לו אז באה תפלתו בתחילה אל המלאכים הממונים על התפילה והם יבחנו על פי המשפט אם ראוי החוטא להמליץ בעדו על החנינה אם לא כי אם גדול עוונו מלמחול לא בלבד שאין מליצים בעדו אלה מקטרגים עליו ולכן אם הקב"ה רוצה לחנן מקבל התפילה והתחינה בלי אמצעי ובלי תערובת מדת הדין וחונן להחוטא במדת חסדו

הגדול וזה הענין מה שנאמר בפסיקתא כשחזר מנשה בתשובה נאמר שם ויעתר לו ד' א"ת ויעתר אלא ויחתר שהמקטרגים קיטרגו לפני הקב"ה אדם שהעמיד צלם בהיכל איך תקובל תשובתו אז חתר לו הקב"ה מתחת כסא כבודו ושמע תחינתו לומר שלא על פי המשפט שבא לפני כסא כבודו כי אם במדת החסד שכינו בתחת כסא כבודו נתן לו חנינה ובזה נבאר מה שנאמר במדרש שנטל הקב"ה ה מטבע של אש מתחת כסא הכבוד והראהו למשה ואמר זה יתנו לאמר שרק על פי חסדו הגדול מקבל מטבע כזה תחת כופר נפש כל איש מישראל ונסתר זה ממלאכים שומרי המשפט.

ובזה מתורץ מה שהערנו למה רק עתה שאל משה מה יתן ולא בתחילה כשאמר לו הקב"ה ונתנו איש כפר נפשו שבתחילה הבין משה שמבקש הקב"ה כופר נפש זה מהם לפדות חייהם שניתן להם בעת הבראם חבל לאחר שהראה לו הקב"ה ע"י שלקח כמין מטבע מתחת כסא הכבוד שצריך להסתיר פדיון זה מן המקטרגים שלא תבא בפניו לפני כסאו אלא מתחת כסאו שלא ירגישו בו המקטרגים לזה תמה משה מי יתן וכי ח"ו כל ישראל אינם ראוים לחיים על פי דין והשיב לו הקב"ה כל העובר בים כי אז כשקבלו ישראל שנית חיים קיטרג מדת הדין ואמר הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז מה נשתנו אלו מאלו כי עבר בים צרה הפסל מיכה עבר עמהם תוך הים ועל כן נאמר והמים להם חמה חסר בלא וא"ו לדרוש חימה כדאיתא במדרש שנתמלא חמה על ישראל לאבדם ועל החיים הזה השנית על פי הדין לא היו ראויין לפרות אותו במחצית השקל ולכן הסתיר הקב"ה פדיון זה מהמקטרגים וחתר מתחת כסא כבודו לקבל פדיונם וזה מה שהשיב למשה כל העובר בים. ואם אמנם מעת חרב בית מקדשינו בעו"ה ופסק נתינת מחצית השקל אין לישראל עוד פדיון נפש לכפר על נפשותיהם עם כל זה לא פסקה מהם גם עתה תקנה לקנות את נפשם דאמרינן בעירובין פ' א' ת"ר שתי שנים ומחצה נחלקו ב"ש וב"ה הללו אומרים נוח לו לאדם שלא נברא משנברא והללו אומרים נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא משנברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו ואמרי לה ימשמש במעשיו עכ"ל ומאוד יש לתימה וכי ח"ו קדושי עליון האלה ב"ש וב"ה ישימו תהלה במעשה הקב"ה שברא האדם ובודאי רק לטובתו לומר נוח לו לאדם שלא נברא והלא בזה חטאו המלאכים שאמרו לא יברא האדם ושפך הקב"ה זעמו עליהם ונשרפו כדאיתא במדרש ועוד יש להקשות על הלשון נוח לו לאדם שלא נברא הלא אם לא נברא אין כאן אדם ואיך יאמר שנוח לו לאדם שלא נברא וכן הי' צריך לומר נוח שלא נברא האדם משנברא וגם י"ל על מה שאמר ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו או ימשמש במעשיו למה לא אמר שיגיע לתכלית בריאתו לעסוק בתורה ומצות וגם מה

חילוק בין יפשפש במעשיו ובין ימשמש במעשיו ולבאר זה נקדים מה דאיתא בסנהדרין דף צ"ט ואמר רחב"א אמר רבי יוחנן כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה שקים זולתך ופליגי אדרבי אבוה דאמר ר"א א"ר מקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אין עומדים שם שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב ברישא רחוק והדר קרוב מאי רחוק רחוק מעיקרא ומאי קרוב קרוב דמעיקרא ודהשתא ורבי יוחנן אמר לרחוק שהוא רחוק מעבירה קרוב שהי' קרוב לעבירה ונתרחק ממנה עכ"ל הרי דפליגי אמוראי אם מעלת הצדיקים גדולה מבעלי תשובה ושכרם גדול יותר או אם מעלת הבעלי תשובה ושכרם גדול יותר משל צדיקים ואיתא במדרש והובא בילקוט פ' פנחס בכל הקרבנות כתיב והקרבתם וכאן בקרבן ראש השנה כתיב ועשיתם אמר הקב"ה מכיון שנכנסתם לפני בדין ביום הזה ויצאתם בדימוס מעלה אני עליכם כאלו היום נעשיתם כאילו היום בראתי אתכם בריה חדשה עכ"ל והיוצא מזה שעל ידי שזכה האדם בדין על ידי תשובה נעשה בריה חדשה וכן כתב ר"י ביסוד התשובה שמי ששב יראה עצמו כאלו בו ביום נולד ומיום הזה והלאה יפלס אורחותיו שלא יטוהו מדרך הטוב: והתכלית בזה כי אחר שעל פי מדת הדין נפש החוטאת היא תמות ולא תועיל לה חרטה במשפט בני אדם לכן כאשר הקב"ה מרחם על החוטא מעלה עליו כאלו מת וכלה בעמנו ונברא עתה בריה חדשה וגם יש תכלית בזה כמו שאמר רבינו יונה ז"ל שלא יתיאש החוטא ויחשוב שלא תועיל תשובתו מפני כובד אשמתו לכן יראה את עצמו כאלו נעשה עתה ברי' חדשה ועל פשעיו הראשונים יתחרט ויבקש מאת המקום למחות אותם מספר הזכרונות.

ובזה גבין המאמר הנ"ל דנראה שב"ש וב"ה נחלקו ברמז בפלוגתא שנחלקו האמוראים אחריהם אם הצדיק שלא טעם טעם חטא טוב מהבעל תשובה או אם הבעל תשובה שנלכד ברשת היצה"ר וכבש יצרו בגבורה אל בוראו טוב ממנו וזה הלשון נוח לו לאדם שנברא או שלא נברא כי לשון נברא לא נאמר רק על אדם הראשון כדכתיב ויברח ד' אלקים את האדם וכתיב זכר ונקבה ברח אותם אבל על כל בני אדם הבאים אחריו עליהם לא נאמר נברא כי אם נולד ולכן לשון אדם שנברא לא יאות כי אם לבעל תשובה שנברא ברי' חדשה לא ע"י אב ואם כי אם ברי יש מאין בסיועת הקב"ה ע"י עצמו ונאמר לשון נברא בנפעל שהוראת הנפעל לפעמים היא הפעולה ע"י עצמו כדכתיב ועמשא לא נשמר מחרב יואב שפירושו לא שמר את עצמו וזה מה שאמרה הברייתא הללו חומרים נוח לו לאדם שלא נברא משנברא (דבזה הלשון מתוקן נוח לו לאדם שכבר חי על האדמה) שלא נברא פי' על ידי עצמו משנברא ר"ל נוח לו לאדם להיות צדיק מעיקרא שלא הוצרך

להבראות מחדש משנברא ע"י התשובה ודעת השלמים האלה היא הצדיק עדיף במעלתו מבעל תשובה אבל השלמים החולקים עליהם אמרו שנוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא שמעלת הבעל תשובה ושכרו שנברא בריה חדשה גדולה ממעלת הצדיק אבל נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא משנברא דהיינו שמעלת הצדיק גדול ממעלת הבעל תשובה ולכן לא יצדק לומר ועכשיו שנברא יעסוק בתורה ובמצות שזה החוב כבר הי' מוטל עליו קודם שנברא דהיינו קודם שנעשה בעל תשובה ולא עכשיו אבל אמר ועכשיו שנברא ימשמש במעשיו רצה לומר כמו שאמרו בתפילין ימשמש בהן כל שעה שלא יסיח דעתו מהן כן יעשה הבעל תשובה שאף שנברא ברי' חדשה לא יחשוב כי בזה העביר חטאיו הראשונים כי אם ימשמש במעשיו הראשונים ולא יסיח דעתו מהן להכיר גודל אשמתו כמו שאמר דוד המלך וחטאתי נגדי תמיד כן ינהג הבעל תשובה גמור שיכניע עצמו לפני ד' בכל מיני הכנעה ויבזה תענוגי העולם וגם יענה נפשו להמחות אשמתו ובזה די לו אבל לדעה האחרת לא די לבעל תשובה שיכיר מעשיו הרעים להיות תמיד לנגד עיניו ויחרט עליהם כי אם צריך לחקור גם על השורש פורה רוש ולענה להשמיד יחר פריו ממעל ושרשיו מתחת דהיינו שצריך לחקור על כל הענינים שהביאו אותו לידי חטא ואשמה ונבער אותם מדרך חייו וזה מה שאמר יפשפש במעשיו שהוא לשון יבקש במעשיו הראשונים מה הוליד אותם ולהרחיק עצמו ממקור הטומאה לבל ישוב לכסלו ובזה גם הבעל תשובה מקיים השתי חלקי האמונה הפנימי והחיצון הפנימי לקדש משבתו לעבודת ד' והחיצון שיהיו מעשיו רצויים לו.

ועל דרך זה נבאר מה דאיתא במדרש ילקוט פ' זו' ויקחו לי תרומה אחד עשר דבר נדבת המשכן סימן לדבר אחד עשר יום מחורב עכ"ל והוא תמוה מה משמיענו המדרש במנין זה של י"א ולמה צריך למנין ואיזה רמז יש באחד עשר יום מחורב לזה וליישב זה נאמר דהנה אם נחשב בפרט הנדבות שבפרשת תרומה הן יותר מי"א ובמרש פ' תרומה עצמו אמר שם מנין יותר אבל מדרש זה רצה ליישב שכל הנדבות שם זהב וכסף ונחושת וגו' בכולם כתוב שם עם ו' החיבור עד שמן למאור שכתוב בלאו ו' ובזה רמז הכתוב לחלק בין הנדבות הראשונות ובין הנדבות אשר מן שמן למאור ולהלן שהנדבות הראשונות היו למשכן עצמו ולכליו אבל הנדבות מן שיין ולהלן לא היו למשכן כי אם לצורן משיחה ולבגדי כהן גדול ולעבודת הקטרת והנה מספר הנדבות הראשונות היא אחד עשר וזה מה שאמר המדרש יא דבר נדבת המשכן משא"כ השאר הדברים שעולים על המספר הזה לא היו לבנין המשכן כי אם לצורך העבודה והכהנים ולכן חלקם הכתוב אמנם למה באמת פרט הכתוב תחד עשר דבר לנדבת המשכן לזה מסיים המדרש סימן לדבר אחד

עשר יום מחורב שהנה כבר הודענו דברי רז ל אמר הקב"ה תבא נדבת המשכן ותכפר על עון העגל ודייק נדבת המשכן שעון העגל הי' מכופל במחשבה ובמעשה שאם גם בעונות אחרות אין הקב"ה מצרף מחשבה למעשה כדכתיב און אם ראיתי בלבי לא ישמע ד' בעין ע"ז הקב"ה מצרף מחשבה למעשה כדילפינן סוף חולין מלמען תפוש בני ישראל בלבותם ועל כן לכפר על כפילת עון הזה על המחשבה ועל המעשה צוה הקב"ה על נדבת המשכן מאת כל איש אשר ידבנו לבו למען נדבת הלב שהוא הרצון הטוב יכפר על המחשבה רעה של עגל והמשכן עצמו הנעשה מהן כאשר ישכון בו כבוד ד' יכפר על המעשה: ואיתא במדרש רבה פ' כי תשא ראב"י אומר כ"ט יום היו עם הקב"ה וי"א יום היו מחשבים לעשות העגל שנאמר אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר שעשו מעשה שעיר עכ"ל ובזה משמיענו המדרש שמן הארבעים יום שבין קבלת התורה ובין ירידת משה מן ההר עם הלחות רק כ"ט יום הי מחשבתם שלם עם ד' אבל אחד עשר יום כבר חטהו במחשבתם לעשות העגל ולכן נדבת המשכן שהיתה לכפר על המחשבה היתה באחד עשר דברים לכפר כל אחד על יום אחד שחטאו במחשבת העגל הנרמז באחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר זהו כוונת המדרש סימן לדבר אחד עשר יום מחורב שיהי להם המספר י"א לסימן לאחד עשר יום שחטאו במחשבה לעשות העגל ולשוב גם על המחשבה עם המעשה.

וע"פ דברינו יש לבאר פסוק ירמי' ל"א הנני מביא אותם מארץ צפון וקבצתים מירכתי ארץ בם עור ופסח הרה ויולדת יחדיו קהל גדול ישובו הנה ויש לדקדק על לשון מארץ צפון אחר וקבצתים מירכתי ארץ הרי כל רוחות העולם בכלל ולמה פרט מארץ צפון גם לאיזה ענין פרט מבעלי מומין עור ופסח ומבני אדם הרה ויולדת וגם יחדיו מיותר והנה רז"ל בסנהררין צ"א פירשו פסוק זה על תחיית המתים ועור ופסח פירשו לומר שיקומו המתים בהמומין שהיו בהם בעת שנקברו ואחר כך ירפאו ועל פירוש זה נמצא יישוב למה פרט מומין אילו דוקא שיש לומר שהנביא בזה השמיענו הן ענין תחיית המתים והן הזכיות שיחיו אותם על פי מה שאמר ישעי' הנביא רני עקרה לא ילדה פצחי רינה וצהלי לא חלה כי רבים בני שוממה מבני בעולה אמר ד' וכבר העירו רז"ל למה תרנן העקדה שלא ילדה ופירשו מפני שלא ילדה בנים לגיהנם אבל עוד יש להבין מה ענין הטעם שנותן לזה בשאמר כי רבים בני שוממה מבני בעולה וגם מי הם בני שוממה ומי הם בני בעולה לא נתבאר ולבאר זה י"ל דגם שבארנו שנמנו וגמרו שמעלת הצדיק גדולה ממעלת ה הבעל תשובה עם כל זה לפעמים רבו זכיות הבעל תשובה מזכיות הצדיק וכמו שמצינו בגמרא שנאמר על בעל תשובה יש קונה עולמו בשעה אחת והוא ע"ד

שאמרו רז"ל ביומא פ א' הבעל תשובה ששב מאהבה זדונות נעשו לו כזכיות כי אשר לו נתכנו עלילות ואשר הוא בוחן לבבות הוא היודע כמה קשה הי' להחוטא לפרוש מהעבירה ולכבוש יצרו וכמה מיני צער סבל על זה ולפום צערא אגרא לכן לפעמים יגדל שכרו מהצדיק שלא בא לידי נסיון ולא הוצרך להתגבר על יצרו ואמרו רז"ל תולדותיהן של צדיקים מעשים טובים שהוליד מהתורה המאורסה לו לעולם ולכן המעשים טובים יקראו בני בעולה והמעשים שנתהפכו לזכיות על ידי התשובה מן העבירות הם יקראו בני שוממה שמקורן בשוממות העבירות וזה מה שאמר הנביא רני עקרה לא ילדה שאמר לכנסת ישראל שארנן שהיא עקרה שלא ילדה בנים לגהינם אכן הלא תאמר אם גם צער אין לי בעבור זה גם שמחה אין לי אחר שאני עקרה ולא ילדתי גם בנים לגן עדן לזה הוסיף פצחי רינה וצהלי כי רבים בני שוממה מבני בעולה כי אם גם לא ילדת מעשים טובים הרבה עם כל זה רבו זכויותיך שנקראו תולדותיך ובניך אם תשוב אלי מאהבה מחטאיך כי אז רבים בני שוממה מבני בעולה התולדות שהן הזכיו' שנתהפכו לך מן השוממה רבים הם מבני בעולה מהזכיות שהם לך יין המצות שעשית ולכן תגיל ותשמח הם תשוב אלי באמת אמר ד'. ואמרינן בסנהדרין דף צ"א א"ל אנטונינוס לרבי גוף ונשמה יכולין לפטור עצמם מן הדין כיצד גוף אומר נשמה חטאה שמיום שפירשה ממני הרני מוטל כאבן דומם בקבר ונשמה אומרת גוף חטא שמיום שפרשתי ממנו הרני פורחת באויר כציפור א"ל אמשיל לך משל למה הדבר דומה למלך בו"ד שהי' לו פרדס נאה והיו בו בכורות נאות והושיב בה שני שומרים אחד חיגר ואחד סומא אמר לו חיגר לסומא בכורות נאות אני רואה בפרדס בא והרכבני ונביאם לאכלם רכב חיגר על גבי סומא והביאום ואכלום לימים בא בעל הפרדס א"ל ביכורות נאות להיכן הן אמר לו חיגר כלום יש לי רגלים להלך בהן א"ל סומא כלום יש לי עינים לראות מה עשה הרכיב חיגר על גבי סומא ודן אותם כאחד אף הקב"ה מביא נשמה וזורקה בגוף ודן אותם כאחד שנאמר יקרא אל השמים מעל זו נשמה ואל הארץ לדין עמו זה הגוף עכ"ל והיוצא מהמאמר שדעתו כדעת הקדמונים שהחית המתים תהי' בגוף ונשמה ושהם נמשלים לחיגר וסומא שנקראים גם עור ופסח ובזה יבואר הפסוק הנני מביא אותם מארץ צפון מתנבא הנביא בשם הקב"ה על תחית המתים שיביא הצפונים בקבר בארץ ויקבץ אותם מכל ירכתי ארץ בם עור ופסח שהם גוף ונשמה הרה ויולדת יחדיו הרה נאמר גם על מחשבה ויולד על המעשה כדכתיב הרה עייל וילד שקר וכמו על המחשבה ומעשה רעים כן יאמר ג"כ פה על המחשבה ומעשים טובים לומר שכשיקומו הגוף ונשמה לדין יקומו הרה ויולדת יחד הן בתולדותיהן שילדו במעשים טובים והן באותן מעשים שעלו בהם במחשבה לבד

ולא הספיקו לעשותם בפועל כי יחשוב להם השופט צדק בחסדו המחשבה כמעשה וכזה קהל גדול יבואו הנה קהל גדול מהחיים בגוף ונשמה וקהל גדול ממעשים טובים כי לא בלבד המעשים הטובים שעשו יחשבו להם לזכות כי אם גם בני השוממה העבירות שנתהפכו לזכיות ע"י תשובה מאהבה ומעשים טובים שעלו במחשבה אותם שהרו ולא ילדו יחשוב להם אדון החסד והרחמים לזכות אותם בדין ולהנחילם העולם הבא.

ויקרא

במדרש ילקוט. נפש כי תחטא ועשתה אחת מכל מצות ד' משל למה"ד לשני בני אדם שחטאו אל המלך אחד קרתני ואחד בן פלטין ראה ששניהם חטאו חטא אחד פינה (מחל) לקרתני וענש לבן פלטין חמרו לו למה א"ל לקרתני פניתי שאינו יודע נימוסי מלכות אבל בן פלטני בכל יום הוא עמי ויודע נמוסי מלכות וחוטא כך הגוף קראני ויצר ד אלקים את האדם עפר מן האדמה והנפש בן פלטין ויפח באפיו נשמת חיים לכך הכתוב מתמיה נפש כי תחטא מהו בשגגה מכל מצות ללמדך שכל החוטא בשגגה כאלו עבר על כל מצות ד' וכן הוא אומר וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה עכ"ל וכפי הנראה מדברי המדרש מפרש מה שנאמר נפש כי תחטא בלשון תמי' שאין תמי' על הגוף אם יחטא כי הוא דומה לקרתני באשר עפר מן האדמה אבל הנשמה אשר מקורה בעליונים בין משרתי עליון היא דומה לבן פלטין שיודע גודל ענין המצות בבחינתם ולכן עליה מתמיה למה היא תחטא ולכן רק היא תענש אכן יש להקשות למה כתוב זה בחטא בשגגה הלא יותר יצדק התמי' על החוטא במזיד שאשמתו גדול ביותר גם דברי המדרש הקב"ה מוחל לגוף ומעניש הנשמה סותר דברי רז"ל הבאנו לעיל פ פקודי שעל פיהם גוף ונשמה יחדיו באין לדין ונענשים אשר יליף ממה שכתוב יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו גם י"ל מה שמסיים המדרש שכל החוטא בשגגה כאלו עבר על כל מצות ד' שגם על זה יקשה למה החוטא בשגגה דוקא וכי יגדל אשמתו מחוטא במזיד ועוד איך יתכן לומר שהחוטא עבירה אחת בשגגה כאילו עבר על כל מנות ד' ולפרש זה נעיר דהנה בשלשה ענינים נפרש חוטא בשוגג מחוטא במזיד (א) במזיד נעשה העבירה פשיעת הגוף עם פשיעת הנפש שהעין רואה הלב חומד המרה כועס הדם מחמם היד עושה הרגל הולך כל אלו הם סיועת חלקי הגוף ונצטרף להם גם כח הנפש שהוא המחשבה ורצון לחטא ולכן שניהם הגוף והנפש נשוו באשמתם לעשות העבירה ועל כן שניהם נענשים אבל בשוגג שמקור החטא הוא בלבד המחשבה שלא חשב האדם לשמור עצמו שלא תבא העבירה לידו אשר חטא בה אין לגוף חלק באשמה כלל כי מה

הי' לו לעשות להשמר מהעבירה אבל האשמה בלבד להנפש מקור המחשבה שהי' לו לשמור עצמו לבל יתעה מדרך הטובה ולכן בשוגג כתיב נפש כי תחטא כי בחטא השוגג רק הנפש היא החוטאת ולא הגוף: ומזה נצמח חילוק (ב) שבין שוגג למזיד כי במזיד על ידי שחוטא ברצון ומניע אבריו וחטא לא כל העבירות שוות על כן אמרו רז"ל החשוד לדבר החמור אינו חשוד לדבר הקל כי לפעמים הוא מתאווה כפי תכונת טבעו לעבירה זו ולא לאחרת גם לפעמים מתייראַ מן עונש העבירה החמורה ופורש ממנה ולא פורש מעבירה קלה אבל חטא השוגג שהוא מה שלא משגיח במחשבתו שלא יכשל בחטא בלא ידע אין חילוק בין עבירה לעבירה כי מה יעצור לרוחו לטעות בזה ולא באחרת וזה פ' המדרש שממשיל הגוף ונשמה בחטא אשר יחטא האדם לקרתני ובן פלטין בחוטא בשוגג כי הגוף שהוא דומם עפר מן האדמה אם לא נתעורר על ידי רצון אין לו חלק באשמת החטא כקדתני שאינו יודע נמוסי מלכות אבל הנפש שמקורה במחשבת עליון עליה לקדש מחשבתה בכל עת ולעורר אותה לעבודת ד' ולכן עליה מתמיה הכתוב נפש כי תחטא איך תחטא היא שיודעת נמוסי מלכות ולכן יצדק גם בה לומר שכל החוטא בשגגה כאילו עבר על כל מצות ד' אחרי שאין מעצור לאשמתה להכשל מבלי דעת ע"י אסירת השגחה גם בכל שאר מצות ד' כמו שנכשלה בחטא זה. ומזה נצמח עוד חילוק (ג) שבין חוטא בשוגג לחוטא במזיד שהמזיד לא נתכפר רק בעונש שגם הגוף מרגיש בו אבל השוגג שלא חטא רק בנפשו שהוא בכוונה נתכפר בקרבן שעקרו הכוונה כדכתיב ונרצה לו לכפר עליו לומר שאין לו כפרה כי אם ע"י מחשבתו ורצינו להקריב עצמו אל בוראו כקרבן.

ובזה יבואר סוף המדרש ואומר שגיאות מייבין מנסתרות נקני גם מזדים חשוך עבדך אל ימשלו בי אז איתם ונקיתי מפשע רב שגגת תלמוד עולה זדון אמר הקב"ה בעה"ז ע"י שיצה"ר שולט בכם הייתם חוטאים אבל לעתיד לבוא אני עוקרו מכם שנאמר והסרותי לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר עכ"ל ופי' דברים אלו יש לומר שלאחר שפי המדרש ע"פ דברינו שהשוגג אין לגוף חלק בעבירה רק הנפש וגם הנפש לא בדעת חטאה הלא יקשה מה ענין חטא השוגג למה צריך כפרה אחר שלא ברצונו חטא אבל י"ל שיש שני מיני שוגג האחד שחטא ע"י שלא ידע הדין שיש איסור לעשות כן והשני שידע האיסור אבל שגג במעשה ועל שניהם צריך כפרה על השוגג הראשון מפני שלא למד וכמו שאמר המדרש שגגת תלמוד עולה זדון והשוגג השני שגגת מעשה צריך כפרה כפי מה שפי' האלשיך הפסוק ונפש כי תחטא בשגגה בעשותה אחת מכל מצות ד' אשר לא תעשינה ואשם שאמר הכתוב שלא בא מעשה שוגג לידו כי חם ע"י שהנפש מטומאה

מכבר בעשותה אחת מכל מצות ד' אשר לא תעשינה שעבר כבר מקורם העבירה האחת במזיד ולא שב עליה כראוי וע"י זה עבירה גוררת עבירה וחטא עתה בשוגג ועל כן גם השוגג צריך כפרה על שלא ביער מקור החטא וזה פי הפסוק ע"פ המדרש ואומר שגיאות מי יבין אם יתמה אדם על השגיחה שצריך כפרה אחרי שלא בכוונה נעשה לזה אמר דוד אני חשיב על זה בראשון מנסתרות נקני כי השגיאה לא בא לידי כי אם על ידי שנפשי לא מנוקה מעבירות הנסתרות והנשכחות ממני ולכן אני אבקש כפרה גם על השגיחה ועוד אבקש כזה בעבור כי גם מזדים חשוך עבדך כי אולי חטאתי באשר נשכח האיסור ממני ושגגת תלמוד עילה זדון וכמו שפי המדרש בעצמו:

אכן אולי יאמרו ישראל על פי הדברים האלה אין לנו תקו' שגם לעתיד לבא כאשר יבטל היצה"ר ויבער הקב"ה רוח הטומאה מן הארץ שננצל מחטא שוגג אחר שמקורו במה שחטאנו לשעבר על שלא שבנו כראוי על הנסתרות ששכחו ממנו ועל שגגת תלמוד לזה השיב הקב"ה בעה"ז על ידי שיצה"ר שולט בכם הייתם חוטאים אבל לע"ל אני עוקרו מכם שנאמר והסירותי לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר ואת רוחי אתן בקרבכם יאמר כי רק בעה"ז ע"י שפלט היצה"ר בכם הי' בו כח גם להכשיל עצמכם בעבירות שוגג ע"י שורש הטומאה שהשריש בכם אבל לע"ל אני עוקרו מכם לא בלבד פריו ממעל כי אם גם שרשו מתחת ותמורתו את רוחי אתן בקרבכם וע"י זה תהיו שמורים שגם בשגיאה לא יבא חטא לידכם.

אמנם כמו שהשוגג צריך כפרה לא על העבירה עצמה שא על מה שגרם העבירה שהם שגגת תלמוד או עבירה מזידה הקודמת כן גם בהמצוה תשולם לא בלבד המצוה עצמה אלא גם מה שגרם אותה ובזה יבואר הספרי הובא בילקוט וגם ברש"י בפ' זו רבי יוסי אומר אם נפשך לידע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא צא ולמד מאדם הקדמוני שלח נצטוה אלא מצוה אחת בלא תעשה ועבר עליה ראה כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו ולדורי דורותיו עד סוף כל הדורות וכי איזו מדה מרובה מדת טובה או מדת פורענות הוי אומר מדת הטובה אם מדת פורענות כך הפורש מן הפיגול ומן הנותר והמתענה ביום הכפורים עאכו"כ שמזכה לו ולדורותיו ולדורי דורותיו עד סוף כל הדורות ר"ע אומר הרי חומר ע"פ שנים עדים או שלשה עדים יקום דבר אם מתקי מת עדות בשנים למה פרט לך הכתוב שלשה אלא להביא השלישי ולהחמיר עליו לעשות דינו כיוצא באלו אם כך ענש הכתוב את המטפל לעוברי עבירה עאכו"כ שישלם שכר למטפל במצוה כעושה מצוה רבי אומר הרי הוא אומר ואשר יבא את רעהו ביער לחטוב עצים ונדחה ידו בגרזן לכרות העץ ונשל הברזל מן העץ ומצא את רעהו ומת הוא ינום קבע הכתוב פיקוח

נפש למי שבא לידו ספק נפש ולא ידע אמור מעתה המאסף את הצדקות והמפרנס את העניים והגומל חסדים עאכו"כ תנתן לו נפשו ראב"ע אומר הרי הוא אומר כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהי' למען יברכך ד אלקיך קבע הכתוב ברכה למי שבא לידו מצוה בלא ידיעה אמור מעתה היתה סלע צרורה לו בכנפיו ונפלה ממנו ומצאה עני ומתפרנס בה הרי הכתוב קובע לו ברכה כשוכח עומר בתוך שדהו עכ"ל ל' ויש לדקדק לאיזו צורך הביא כל הראיות הללו אחרי שכולם לדבר אחד נתכוונו ללמוד שכר המצות מעונש העבירה גם י"ל על סדר הדרשות כי הקדים דרשת התלמיד רבי יוסי לדרשת רבו ר"ע וגם דרשת רבי לדרשת ראב"ע שנקדם לו ואף שיש לישב זה שנקט הדרשות כפי הסדר הכתובים בתורה א"כ יקשה למה למד רבי דרשתו מדין הורג בשוגג שבפ' שופטים ולה מדין הורג בשוגג שבפ' מסעי ששם עיקר הדין של עונש גלות להורג בשוגג וליישב זה נאמר שבעל הספרי סידר דרשות אלה בהשכל ובסדר נכון להשמיענו חסד הקב"ה איך משלם הטוב במעלות זו למעלה מזו ולכן נקט בתחילה דרשת ר"י שלמד שכר הטוב מעונש הרע של אדם הראשון ומזה ידענו בלבד שמי שעשה ייעשה הטוב לבדו בלי סיועת אחר ששכרו גדול מק"ו ממעשה הרע של אדם הראשון שהוא ואשתו ג"כ לבדם חטאו מבלי שסייע להם אחר במעשה העבירה אכן רע הוסיף מעדים זוממין ששם נענש גם המסייע לעוברי העבירה על אחת כמה וכמה שישלם שכר לנטפל לעושי מצוה אף אם המצוה לא נגמרה על ידו לבדו: אבל רבי עוד הוסיף יותר שמדרשת התנאים הקודמים לא ידענו עונש לעוברי עבירה ושכר למקיים המצוה כי אם כשהוא משתתף בהמעשה אבל רבי הוסיף שגם מצאנו עונש למי שלא עשה המעשה אלא גרם אותה ובזה רבי לשיטתו אזיל שבמכות דף ז' פליגי רבי וחכמים בפי' הפסוק ונשל הברזל מן העץ שלדעת החכמים הפי' שנשמט הברזל מקתו והרג ולדעת רבי הפי' שכשבקע העץ השיל הברזל מהעץ המתבקע ומצא את רעהו והרג והחילוק בין הדרשות שלדעת החכמים ההורג הוא עשה המעשה שהשליך בשגגה הברזל הממית על רעהו יהרגו אבל לדעת רבי מעשה ההריגה לא על ידו נעשה כי אם בגרמו שע"י ביקוע שלו נישל מן העץ המתבקע ומנא את רעהו ובזה אינו עושה מעשה כי אם גרם בלבד שנעשה ההריגה ע"י העץ המתבקע ומזה שפט רבי שאם ענש הכתוב גם הגורם שאין לו חלק בהמעשה עאכו"כ שישלם שכר לגורם הטוב כאלו עשה המעשה וזה מה שאמר אמור מעתה המגבה את הצדקות והמפרנס את העניים הוא לא עשה הצדקה כי אם אחרים והוא אינו אלא גורם הטוב ע"י שגבה הצדקות מאחרים ופרנס בו את העניים ואעפ"כ שכרו גדול בקל וחומר מהעונש גלות שנתחייב בו מי שגרם מיתת

רעהו ע"י העץ המתבקע ובזה מצאנו טעם למה הביא רבי מפסוק ונשל הברזל שבפ' שופטים ולא מהפסוקים ואם באבן יד הכהו וגו' ואם בכלי ברזל הכהו וגו' שבפ' מסעי הקודם: והנה כל אלה התנאים לא השמיעונו רק שכר העושה והגורם המצוה בכוונה ובדעת אכן ראב"ע הוסיף עוד יותר שגם אשר בא מצוה לידו מבלי שנתכוון לעשותה שכרו אתו ומתברך מן השמים ויליף כן מושכחת עומר בשדה שאף שלא בדעת נעשה עם כל זה אם לקחו העני כתוב על השוכח למען יברכך ד' אלקיך וככה דן שגם מי שאבד מעות ומצאו עני ומתפרנס בו יחשב להאובד לזכות ולברכה.

ועפ"ז נבאר מה דאמרינן ע"ז פ' א', ת"ר כשחלה ריב"ק נכנס רחב"ת אצלו לבקרו אמר לו חנני' אחי אי אתה יורע שאומה זו מן השמים המליכוה וכו ואני שמעתי שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים וספר מונח לך בחיקך א"ל מן השמים ירחמו א"ל אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש א"ל רבי מה אני לחיי העולם הבא א"ל כלום מעשה בא לידך אמר לו מעות של פורים נתחלפו לי במעות צדקה וחלקתים לעניים א"ל אם כן חלקך יהי' חלקי ומגורלך יהי' גורלי עכ"ל ויש לתמוה טובא איזה תשובה השיב רחב"ת על דברי ריב"ק שאמר לו אני אומר לך דברים של טעם במה ששאל מה אני לחיי העה"ב ועוד מה זו שאלה מה אני לחיי העה"ב הלא כל ישראל יש להם חלק לעה"ב וכי יגרע מהם ויותר יש לתמוה על שאלת ריב"ק על זה כלום מעשה בא לידך וכי לא הספיקו מעשים טובים הרבים של הצדיק וגם בשמסר נפשו על לימוד התורה להיות לו חיי עה"ב עד ששאל עוד על מעשה שבא לידו וגם הלשון מעשה בא לידך אינו מבואר למה לא אמר כלום עשית מעשה גדול וביותר יש לתמוה על כששמע מה שסיפר רחב"ת שפעם אחת נתערבו לו מעות פורים במעות צדקה וחילק הכל לעניים אמר לו ריב"ק אם כן מחלקך יהי' חלקי כאלו כל המעשים טובים שעשה הצדיק מעודו לא יכריעו זכותו בעיני ריב"ק לבקש חלק כחלקו וגורל כגורלו כ"א על ידי מעשה החילוף הזה שנראה קטן הערך נגד מעשיו הרבים ואולי י"ל ע"פ מה דאמרינן בע"ז שם ת"ר כנתפסו ר"א בן פרטא ורחב"ת וכו' א"ל ר"ח אשריך שנתפסת על חמשה דברים ואתה ניצל אוי לי שנתפסתי על דבר אחד ואיני ניצול שאתה עסקת בתורה ובגמילות חסדים ואני לא עסקתי אלא בתורה בלבד עכ"ל מזה שמענו שדאג הצדיק על שלא עסק גם בגמילות חסדים ובלי ספק מעת הרגיש בזה שחסר לו זכות זאת התאמץ בכל כחו לגמול חסדים אבל דאג שלא יועיל זה לתקן גם מה שחטא לשעבר ולכן התאמץ לתקן זה ע"י מסירת נפשו ללמוד תורה ברבים דאמרינן סוכה דף מ"ט ואמר ר"א מ"ד פיה פתחה בחכמה

ותורת חסד על לשונה וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד וכו' איכא דאמרי תורה ללמדה זו היא תורה של חסד שלא ללמדה זו היא תורה שאינה של חסד עכ"ל הרי שקרא ללמוד תורה לאחרים תורה של חסד ובזה רצה הצדיק ראב"ח לכפר עליו במסירת נפשו על שנבצר ממנו בשניו שעברו זכות של גמילות חסד ובזה נבין הויכוח שבין ריב"ק ובין ראב"ח שריב"ק אמר ליה אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה והרגה את חסידיו ולמה אתה מסכן עצמך לעבור על ציווי' ולהקהיל קהילות וללמוד תורה ברבים והשיב לו ראב"ח מן השמים ירחמו כאילו רצה לומר לו שומר המצוה לא ידע דבר רע ושלוחי מצוה אינם ניזוקים שלא רצה לגלות לו עיקר טעמו שרוצה למסור עצמו על כבור ד' לתקן החטא שלא עסק בגמילות חסדים ועל זה השיב לו ריב"ק אני אמרתי לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו ר"ל הלא אמרתי לך אומה זו מן השמים המיליכוה שהחריבה את ביהו והרגה את חסידיו א"כ שכיח הזיקא ובשכיח היזקא לא אמרינן שלוחי מצוה אינם ניזוקין כדילפינן פסחים דף ז' ממה דכתיב ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וכשראה ראב"ח שלא התנצל בזה נגד ריב"ק גילה לו טעם האמת שרוצה למסור עצמו על קדושת ד' בהקהיל קהילות ללמדם תורה ברבים שזה תורה של חסד לתקן מה שפגם שלא עסק בג"ח ולזה אמר לו רבי מה אני לחיי עולם הבא ר"ל וכי יש לי תקוה לזכות בשכר טוב לחיי עה"ב אחר שלח עסקתי בג"ח ולזה תני צריך לתקן חטא זה במסירת נפשי והשיב לו ריב"ק כלום מעשה בא לידך חולי הראו לך מן השמים שזיכו אותך במצות ג"ח כמאמר ראב"ע הנ"ל שגם אם בלח כוונה שכח עומר תו אבד ממון ומנאו עני נאמר עליו ברכה מן השמים וכן אולי אירע כזה לידך והראו לך בזה מן השמים שכבר תקנת מה שפגמת בגמ"ח וסיפר לו ראב"ח שפעם אחת נתחלפו לו מעות פורים במעות של צדקה וחלקם לעניים ובזה עלה בידו לקיים מצות צדקה שלא בכוונה ועז אמר לו ריב"ק אם כן מחלקך יהי חלקי ומגורלך יהי גורלי שמגלגלין זכות ע"י זכאי ותם לא שנחשבת בשמים לגומל חסד ועושה צדקה לא זיכוך בזה לקיים צדקה גם שלא בכוונה ובודאי יקוים בך למען יברכך ד' אלקיך הנאמר בשכח עומר בשדה ולכן חלקך יהי' חלקי וזרלך יהי' גורלי.

וע"פ הדברים האלה יבואר מה דאיתא במדרש רבה אדם כי יקריב מכם אדם זה לשון חיבה ולשון אחוה ולשון ריעות אמר הקב"ה ליחזקאל בן אדם כשרים בן צדיקים בן גומלי חסדים בן שמבזים עצמם על כבודו של מקום ושל ישראל עכ"ל ויש לדקדק שהמדרש מגדיל שם אדם בהוראתו לחשיבות וכפי הידוע שם איש הוא השם חשוב בכל מקום כדכתיב והאיש משה איש יהודי וכדומה גם יש להעיר על השינוי בדברים דומים זה

לזה שבפ' פסח כתיב ויקחו להם איש שה לבית אבות ופה בפ' קרבנות כתיב אדם כי יקריב מכם ולמה לא נאמר גם פה איש כי יקריב גם בספר תהילים נמצאו שנוים כזה דכתיב אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים אשרי איש ירא את ד' וכתיב אשרי אדם עוז לו בך אשרי אדם לא יחשוב ד' לו עון הרי שמאשר הנעים זמירות ישראל פעם האיש ופעם האדם ובודאי בכוונה הוא ולכן נאמר שהילוד אשה ישים נגד עיניו שתי בחינות בחינת עצמותו ובחינת תכליתו מצד עצמותו יזכור תמיד כי עפר נוצר מן האדמה הוא ואל עפר ישוב וזה ימנענו מחטוא ושלא להתגאות על בני אדם גם יזכרנו לגמול חסד עם הכל אחרי שידע שהכל נשוו לו בחיותו ובסופו גם יזכירנו זה על חלשותו והעדר כחו ומאודו להחיות נפשו ולהגין עצמו נגד אויביו ולנגד חית השדה אשר על כן בכל עת יהי' ד' מבטחו.

אכן שם איש יורה על תכליתו הרמה והנשאה אשר חפץ בו בורא העולמות לקבל עבודתו ושבחו באהבה ושאוהב אותו כאשר ילך בדרך הקדש כאב האוהב את בנו אשר על כן יהי' נמאס בעיניו לדבוק בתאוות העוה"ז ולהתחבר עם שפלים ונבזים המתעים אותו מלעלות דרך בית אל ולכן כשרצה דוד להעיר שלא לילך בעצת רשעים ושלא להתחבר עמהם אמר אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וגו' להזכירו בחשיבותו ובמעלתו ושיהי נבזה ונמאס בעיניו להתחבר עם הרשעים וחטאים ולצים וכן כאשר רצה לעוררו ליראת ד' ולהכיר רוממות וגדולת אביו שבשמים קרא אותו איש ואמר אשרי איש ירח את ד' לומר הלא חיש חשוב חתה אשר בחר בך ד' וחננך בעבודתו לכן אשרי לך אם תבא אל תכליתך להיות יראת ד' תמיד נגד פניך אכן כשרוצה להזכירו להכיר מצד עצמו גרעינו ושפלתו וחולשתו קרא אותו אדם ואמר אשרי אדם עוז לו בך חם בשפלותו תהי לו עוז ומבטח ימצא בך וכן כאשר מאשר אותו על כי אף שמקורו עפר מן האדמה לא ידבק באדמתו להיות עלול לחטא קרא אותו אדם ואמר אשרי אדם לא יחשוב ד' לו עון שאף שטבעו נוטה למקורו אל עניני העוה"ז לחיותו אדם אם עם כל זה לא יחשוב ד' לו עין אשרי לו וזה הי' החילוק שבין קרבן פסח במצרים ובין ציווי הקרבנות פה שתכלית הפסח הי' להעלות עצמם מטומאת מצרים ומגילוליהם ולקדש עניים לעבודת הקב"ה כמבואר במדרשים שעל כן צוה הקב"ה לשחוט השה שהי' עז של מצרים ולכן נאמר שם ויקחו להם איש שה לבית אבות לומר ולהזכירם בחשיבוחם שהם בני אבות הקדושים ושחפץ בהם ד לקרבם לעבודתי אבל בפ' הקרבנות שעיקר הבחינה של הקרבן היא כאשר נבחר הכנעת החוטא לפני הקב"ה ושיכיר מקורו כי עפר מן האדמה הוא ואל עפר ישוב בו נאמר אדם כי יקריב מכם שהוא שם החביב בעבור שמורה על

הכנעתו מגיאות ומתאוות העה"ז ושמדבק עצמו אל אחיו באחוה ובגמילות חסד בזכרו כי הוא כמוהם רגב מרגבי האדמה הוא ואין לו יתרון עליהם וזה מה שאמר המדרש אדם כי יקריב מכם אדם זה לשין חיבה ולשון אחוה לומר שאדם הנאמר בזה אינו נאמר עליו בלשון ביזוי מהקב"ה בהתנגדות מלשון איש כי אם בלשון כבוד וחיבה להזכיר להמקריב כירק בזה חפץ ד' כדכתיב כי את דכא ושפל רוח אני שוכן וזה מה שנאמר במשה רבינו והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה יאמר אף שמשה הי' האיש החשוב מכל בני אדם עם כל זה הי' עניו יותר לא בלבד מהחשובים כי אם גם מכל האדם אשר על פני האדמה שהם הענוים שנקראים אדם בהכירם מיעוט ערכם שחיים על פני האדמה ושהאדמה היא מקורם והמחי' אותם אשר על כן מתנהגים במדת הענוה עכ"ז משה הי עניו יותר מכולם.

ועל כן חיוב על האדם לאחוז בתורה ובג"ח כאשר שמענו מורחב"ת כי התורה תזכיר את האדם ברוממותו ובתכליתו שבחר בו ד' לחננו במתנה הגדולה אשר מלאכי מרום נתקנאו בו וג"ח יזכירו בשפלותו שעפר מן האדמה הוא כאחיו ושכל אחד מהם מחוסר ישועה וצריך עזר מחברו כי ע"י שתי הבחינות יחד יושלם האיש והאדם בו.

והנה במה שאמרנו שתכלית הקרבן היא ההכנעה נבאר מה דאיתא במדרש ויקרא אל משה נכתב א זעירא שהקטין משה עצמו לכתוב לשון גרוע של ויקר גבי עצמו וכוונת המדרש שרצה משה שלא תקרא הא של ויקרא כ"א ויקר שהוא לשון גרוע כמו בבלעם ויקר אלקים אל בלעם אכן איזו חילוק יש בין ויקרא לויקר ואיך בזה נראה הכנעתו של משה יבואר ע"פ מ"ד במדרש עוד ויקרא אל משה ואל אדם לא קרא והלא כבר נאמר ויקרא ד' אלקים אל האדם אלא אין גנאי למלך לדבר עם אריסו וידבר ד' אליו ועם נח לא דיבר והלא כבר נאמר וידבר אלקים אל נא לאמר אלא אין גנאי למלך לדבר עם נקדודו ויקרא אל משה ולאברהם לא קרא והכתוב ויקרא מלאך ד' אל אברהם אלא אין גנאי למלך לדבר עם פונדקי שלו עכ"ל ויש להבין מה זה קושיא ואל אדם לא קרא וכו' ועם נח לא דיבר וכו' וכי בשביל זה לא יצדק לומר שקרא אל משה ודיבר אליו וגם י"ל למה קרא לאדם אריסו של הקב"ה ולנח נקדודו ולאברהם פונדקי שלו אכן יבואר בשנשכיל שהיו לעולם שלשה אבות אדם נח ואברהם כי גם אברהם יקרא אב העולם כמו שנאמר כי אב המון גוים נתתיך וכל אחד מהם העלה להעולם למעלה יתירה כי כל הברואים בארץ נחלקים לארבע מחלוקת שהם דומם צומח חי מדבר. אדם הראשון אשר לו נאמר הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע ולא הותר לו להמית בעל חי ולאכול בשר הוא נקרא אריסו של עולם שפעולת האריס הוא להעלות כחות הדומם שהוא הארץ אל המטע

שהוא הצומח ולכן נאמר בו ויניחהו בגן עדן לעברה ולשמרה. פעולת נח היתה להחיות מיני בעלי החיים בתבה לבל יאבדו במבול וזה פעולת הרועה שמחי' עדריו בהצומח על המרעה ולכן נקרא נקדודו של עולם שהעלה הצומח אל החי. אברהם הודיע ופרסם בורא העולם ע"י הכנסת אורחיו כדכתיב ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ד' אל עולם שפירושו ע"פ המדרש שהבאנו בפרשת וירא שעשה פונדק שהאכיל בו העוברים והשבים וכאשר אכלו אמר להם ברכו למי שאכלתם משלו שהוא הבורא עולם ולכן נקרא פונקדי של עולם שעפ"י פונדק שהעלה החי הנאכל אל האדם המדבר פרסם גדולת הקב"ה בעולם.

והנה מסדר תכסיסי מלכות שיש לו עבדים עושי מלאכתו שמעת לעת שולח אחריהם וקורא להם לשמוע איך עשו מלאכתו אכן לא יבואו לפניו כי אם כאשר קרא אליהם וגם מדבר אליהם בלי הגלות תכסיסי מלכות כ"א בחדר אשר דר שם בלי פומבי אבל לא כן כששולח מלך גדול משולח למלך אחר שאז לא שולח המלך לבא לפניו כי אם המשולח מבקש רשות מהמלך להתראות לפניו בשליחות מלכו ואז מקבל איתו המלך בכבוד גדול יושב על כסאו וסביב שריו ועבדיו בתפארת והוד מלכות והחילוק בין שניהם שלעבדיו הוא הכבוד שהמלך קורא אותם אבל הדיבור אליהם אינו בהתגלות פאר המלכות אכן בהמשולח הוא להפך שאין לו הכבוד שהמלך קורא אותו אבל בבואו לפניו נתכבד בהראות המלך בעבורו יקר תפארת גדולתו.

אמנם במשה נתאחדו שני מיני הכבוד יחד שאותו קרא הקב"ה לבא אליו כדכתיב ויקרא אל משה וגם דיבר הקב"ה עמו בהתגלות כבוד מלכותו מאהל מועד לא כאשר דיבר עם אדם ועם נח ועם אברהם במקרה ולא ממקום מיוחד לתפארת שבתו. וזה נעשה בעבור שבמשה נתאחדו שתי המעלות שהי' עבד ד' וגם המשולח מישראל כמו שנאמר וישב משה את דברי העם אל ד' ואחרי אשר קריאה זו של מלך אל עבדו מראה התקרבותו אל המלך לכן משה בענותנותו לא רצה להחזיק לו הגדולה לכתוב על עצמו ויקרא וכתב א' זעירא למען יראה כאילו כתוב ויקר שרק דרך מקרה דיבר ד' עמו כמו שנאמר ויקר ד' אל בלעם שלא רצה שיבוא אל ביתו כמשל המדרש מהמצורע כשמדבר המלך עמו מדבר עמו מבחוץ כדי שלא יבא אל ביתו וזה פי' המדרש ויקרא אל למשה וכי אל אדם לא קרא שהוקשה לו אחר שידענו ע"י א' זעירא שנכלל במה שקרא אל משה ודיבר אליו מאהל מועד הוראת גדולת משה לכן שאל איזו הוראת גדולה יש בזה הלא גם אל אדם קרא וגם אל נח ואל אברהם דיבר אכן משיב ראה החילוק בין זה לזה אין גנאי למלך לדבר עם אריסו ועם נקדודו ועם פונדקו שלו להם קורא ומדבר אליהם באשר הם עבדיו

אשר הפקיד על על עולמו ומדבר אליהם לזרזם על משמרתם אבל לא בפומבי ובהתגלות כבוד לא כן משה שהוא נתכבד בשני מיני כבוד שקרא אליו ודיבר עמו מאהל מיער מקום התגלות כבודו ותפארתו בארץ כאשר ידבר מלך גדול אל משולח ממלך לכבודו ולכבוד אדוניו.

אמנם מה שהקדים זה שמורה על הכנעת משה וגודל מעלתו על ידה לתורת הקרבנות הוא להורות על מה שאמרנו שאין חביב להקב"ה כ"א ההכנעה אשר על כן גם הקרבן אם יכפר הוא רק אם נקרב בהכנעה וזה פי' הפסוק ויקרא אל משה וידבר ד' אליו מאהל מועד לאמור אדם כי יקריב מכם וגו' דתיבת לאמר נראה מיותר אחרי שנאמר אחריו דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אבל ר"ל מה שנתכבד משה שקרא אליו ד' ודיבר אליו מאוהל מועד בשני המעלות יחד הוא לאמר למען יהי' נאמר בזה לישראל ויבינו מה שידבר אליהם אדם כי יקריב מכם קרבן לד' כי רק אז נקרא קרבן לד' אם יראה המקריב עצמו שהוא אדם נוצר מאדמה למען יקריב קרבנו בהכנעה כי רק הוידוי בהכנעה היא מה שנקרב לד' לא החלב והדם כדכתיב האוכל בשר אבירים ודם עתודים אשתה זבח לאלקים תודה.

ובזה יבואר מדרש קהלת ד' טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח חמר רבי יצחק כתיב וכסה ענן הקטורת הכיסוי הזה אין אנו יודעים מה הוא עד שבא דוד ופירשו שנאמר נשחת עון עמיך כסית כל חטאתם סלה ואף הקב"ה אמר חביב עלי מלא קומצו של עני מנחת נדבה ממלא חפנים של כהן הגדול קטורת הסמים למה שזו באה כפרה וזו חינה באה כפרה שנאמר ונפש כי תקריב קרבן מנחה לד עכ"ל וי"ל אם המדרש בא לבאר למה טוב מלא כף נחת ממלא חפנים לאיזו צורך הקדים הא דרבי יצחק מה מה ענין וכיסה ענן לזה ועוד האיך מרומז שזה באה כפרה וזו אינה באה כפרה במלח קומצו ובמלח חפנים וי"ל דיש ליתן טעם על שנוי עבודת הקטורת ליום הכפורים מכל שאר עבודות שכל עבודות הם בימין דווקא ועבודת הקטורת ביוה"כ הי' בימין ושמאל כדכתיב ומלח חפניו לשון רבים והן ימין ושמאל אכן יבואר זה דהנה ימין ושמאל מרמזים על הטוב והרע כדכתיב לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו ואם עבודת הקטורת שכל השנה הוראתה על הטוב המעולה זו החיבור הקב"ה עם ישראל כדכתיב שמן וקטורת ישמח לב עבודת הקטורת ביוה"כ הי' לה גם הוראה אחרת עוד מה שמבאר רבי יצחק ממה דכתיב וכיסה ענן הקטורת והוא מפני שביום הכפורים הזה הכהן הגדול בקדש הקדשים לפני הכפורת לכפר על עין ישראל כדכתיב וכפר על הקדש מטומאת בני ישראל ומפשעיהם לכל חטאתם לכן טרם הזה כן כסה ענן הקטורת על

הכפורת לרמז איך תהי הכפרה ע"י שהקב"ה מכסה על עונם ועל חטאתם ובאשר שזה מרמז על הרע שעשו ישראל לכן חפן הקטורת גם בשמאל לרמז על זה והיתה החפינה לימין להוראה על הטוב שחפץ הקב"ה בישראל ולקשר עמם והחפינה בשמאל להורות שכיפר על הרע שעשו וזה פי המדרש ולכן הקדים דברי רבי יצחק להודיענו שהכיסוי של ענן הקטורת הוא מרמז על כיסוי כל חטאתם ועל זה בנה ביאורו מה שנאמר טוב כף נחת שחביב להקב"ה מלא קומצו של עני שהוא רק קומץ אחת שנקמץ בימין ממלא חפנים של כהן הגדול קטורת הסמים של יום הכפורים שזו באה לכפר על עמל ורעות רוח שהי להקב"ה ע"י חטא החוטאים ולכן נקמץ גם בשמאל אבל זו של מנחת עני אינה באה כפרה שכבר תכלית הקרבן שהיא הכנעה השיג ע"י עניו ועל כן קרבנו הוא נחת ליוצרו ולא נקמץ רק בימין שמורה על קרבתו לד' כדכתיב ואת דכא ושפל רוח אני שוכן.

צו

במדרש צו את אהרן הה"ד שנאה תעורר מדנים שנאה שנתן אהרן בין ישראל לאביהם שבשמים היא עוררה עליו דיני דינים הוא שמשה אמר לאהרן מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה א"ל מוטב הי' להם שידונו שוגגים ואל ידונו מזידים וכו' הה"ד ובאהרן התאנף ד' מאד להשמידו ואין השמדה אלא כילוי בנים ועל כל פשעים תכסה אהבה תפלה שהתפלל משה עליו ומה התפלל מתחלת הספר ועד כאן כתיב וערכו בני אהרן ונתנו בני אהרן אומר משה לפני הקב"ה הבור שנואה ומימיה חשובים חלקת כבוד לעצים בשביל בניהם דתנינן תמן כל העצים כשרים למערכה חוץ מזית וגפן ולאהרן אי אתה חולק כבוד בשביל בניו א"ל הקב"ה חייך שבשבילך אני מקרבו ולא עוד אלא שאני עושה אותו עיקר ובניו טפלים שנאמר צו את אהרן ואת בניו עכ"ל כפל המשל מבור ומעצים יש לפרש שבתחילה לא רצה משה בתפלתו רק לקרבו ולהשוות אהרן לבניו וזה המשל מבור שאם הבור שנואה ומאוסה גם המים שבה מאוסים ולא חשובים ואחרי זה הוסיף בתפלתו שיחשוב אותו עיקר עוד יותר מבניו כמו שהעץ הזית והגפן לא נשרף על המערכה בשביל הפירות שיצאו מהם השמן והגפן שמהם נקרבו הנסכים וזה שהשיב לו הקב"ה לא בלבד שבשבילך אני מקרבו כמשל הבור ומימיו אלא גם אני עושה אותו עיקר ובניו טפלים כמשל עצי הזית והגפן ופריהם.

אמנם יש להקשות איך אפשר שעתה אחר הוקם המשכן ושכן בו כבוד ד הקב"ה ריחק את אהרן הרי כבר קודם שהוקם המשכן נאמר לו ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך ואת בניו אתו מתוך בני ישראל לכהנו לי ולא עוד אלא שנאמר במדרש רבה עצמו שם אמרו

בשעה שירד משה מסיני וראה ישראל באותו מעשה ומשה הי' סבור שהי אהרן שותף עמהם והי' בלבו עליו וגו' א"ל הקב"ה אהרן יודע אני האיך הי' כוונתך איני משליט על קרבנותיהם של בני אלא אותך שנאמר ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך עכ"ל הרי שכבר אז הי' מרוצה להקב"ה ובזה יש לומר שמשה חשד לאהרן בשתים שח"ו הוא הי' שותף עמהם שחטא לעצמו וגם שהחטיא את ישראל לעשות להם העגל וזה מה שהשיב לו הקב"ה אני הבוחן לבבות יודע שלא חטא לעצמו ולכן אני מקרבו לעבודתי לכהנו לי אכן מה שהחטיא את ישראל זה הי' נחשב לו עוד לחטא וגרם לו בתחילה טרם התפלל משה עליו שלח יהי' ראוי עוד לכפר בעד ישראל דאין קטיגור נעשה סניגור ולכן לא אמר לו הקב"ה אז רק אני משליט אותך על קרבניהם של בני ולא חמר לו שהוא יקריב חת קרבנותיהם אלא שיהי' כגזבר הממונה על הקרבנות שיקריבו בניו ולכן בכל הקרבנות שפתח הפרשה דבר אל בני ישראל אדם כי יקריב מכם לא נזכר אהרן רק בני אהרן וזה מה שפתח המדרש שנאה תעורר מדנים שנחה שנתן אהרן בין ישראל לאביהם שבשמים היא עוררה עליו דיני דינים הרי מה שעורר עליו הדינים הי' בשביל שהחטיא את ישראל. אבל באמת גם לזה הי' כפרה לאהרן בשנדקדק שבמדרש אמר שמתו נדב ואביהו פי מה שנאמר ובאהרן התאנף ד' מאד להשמידו ואין השמדה אלא כילוי בנים ואמרו רז"ל שתפילת משה כיפר מחנה שלא מתו רק נדב ואביהו ולא אלעזר ואיתמר והרי בפסוק נאמר טעם מיתתן בהקריבם אש זרה ובגמרא דעירובין אמרינן שמתו על שהורו הלכה בפני משה רבן ונראה כאלו ג' דברים סותרים זה את זה אבל באמת הכל טעם אחד דהסתירה האחת כבר יישב הפסוק עצמו במה שנאמר ויקריבו אש זרה אשר לא צוה אותם שמשמע שחטאם באש זרה אשר הקריבו לא הי' רק באשר לא צוה אותם והורו הלכה בפני רבן אכן היתה הלכה כדין שאעפ"י שאש ירד מן השמים מצוה להביא מן הדיוט: אבל למה באמת צריך ב' אשיות מן השמים ומן ההדיוט זה יש לבאר כי אם אמנם העבודה צריכה כוונה והכהן העובד הי' צריך לכוון בעבודתו לשם ד' ולשם בעלים ולשם חטא ואם פגם במחשבה פיגול הוא לא ירצה עם כל זה עיקר טעם העבודה ומה שפעל בעולם העליון להיות לרצון לפני הקב"ה זה לא הי' אפשר להשכיל בשכל האנושי ולזה רמז שאעפ"י שהכהן ביער האש בעצים אשר על המזבח אשר תאכל הקרבנות שהוא סימן ההתלהבות קדושתו בעבודתו עכ"ז עיקר האש אשר יעלה תועלת הקרבנות השמימה הי יורד מן השמים עליו והתאחד הקדושה מלמעלה עם קדושת מחשבתו וזה חות שמעשה בלא מחשבה לא נחשב אחרי שגם המחשבה התחתונה לא נשלמת להחשב מחשבה רצוייה כ"א אחרי התאחד עמה המחשבה מלמעלה וזה הי

התנצלות אהרן במה שעשה העגל לישראל במה שאמר מוטב הי' להם שידונו שוגגים ואל יהיו מזידים לומר שלא בלבד שלא החטיא את ישראל בזה אלא אדרבה זיכה אותם שאם גם מעשיהו לא רצויה אבל מחשבתו לטובה היתה ומעשה בלא מחשבה לא נחשב כאשר יורה האש שיורד מן השמים על האש שביער הכהן במעשה על המזבח שרק המחשבה מחי' את המעשה אמנם כשהקריבו בניו אש זרה מן ההדיוט אחר שכבר ירד האש מן השמים נתעורר בזה חטא אהרן מחרש כאילו אין המחשבה עיקר אלא המעשה ונחלש בזה טענת אהרן שעשה מעשה רע בלא מחשבה רעה ולכן נתעורר עליו אמת ד' להשמידו בכלוי בנים ומתו נדב ואביהו שגרמו זה.

אמנם מצא תפלת משה עוד מקום לכפר על אהרן וגם על החטא שהחטיא את ישראל מה שנרמז בצו את אהרן שיש ליתן עוד טעם למה הי' צריך ב' אשיות מן השמים ומן ההדיוט דאמרו רז"ל אמר רשב"י העולה אינה באה אלא על הרהור הלב ורמזו זה ממ"ד היא העולה שהמחשבה נקרא עולה כדכתיב העולה על רוחכם ובאשר שעיקר זמן המחשבה רעה היא בלילה כמו שאמר הנביא החושבים רע על משכבותם בערב ובקר יעשנו לכן נאמר על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר. אבל עוד מצאנו כפרה לעולה כדאמרינן בזבחים שמכפר על עשה ועל לא תעשה שניתק לעשה הרי שהי' לעולה שני מיני כפרות על מעשה ועל המחשבה ולזה נאכל משני אשיות אש הדיוט שנפעל במעשה כפר על המעשה ואש גבוה לכפר על המחשבה שלא נודע רק ליודע מחשבות וזה מה שרמז הפסוק בכפל הלשון זאת תורת העולה היא העולה לומר חם כבר בפ' ויקרא נאמר תורת העולה ושיקטירו אותו הכהנים על העצים אשר על האש עכ"ז פה בחינה אחרת על העולה ששם הוא העולה שמכפר על המעשה אבל פה היא העולה בשמכפר על המחשבה ולכן כל התורה שיפרש מן העולה פה היא רק שתהי מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר לכפר על מחשבות רעות של לילה ואש המזבח תוקד בו שמרמז על אש של מעלה כמו שפי' האלשיך ומזה הוראה נכונה ומקוימת על גודל ענין המחשבה שהיא לבדה תערוך את ערך המעשה ולכן לא יחשב לו לאהרן לחטא מה שהחטיא את ישראל באשר שלבוחן לבבות ויודע עתידות נודע שרק למען יהיו ישראל שוגגים ולא מזידים עשה להם את העגל ושגם השיג להם בזה התועלת הזאת ולכן פה בציווי זאת תורת העולה נתעלה אהרן שנצטוה גם הוא להקריב קרבנות לכפרת ישראל. אבל עוד נתעלה יותר במה שנאמר בפסוק הסמוך ע"פ דברי המדרש זה קרבן אהרן ובניו ר"ל פתח כי אלקים שופט זה ישפיל וזה ירים רבי יונה פתר קרא בישראל בלשון זה הושפלו כי זה משה האיש ובלשון זה הוגבהו זה יתנו כל העובר

על הפקודים מחצית השקל ורבנן פתרין קרא באהרן בלשון זה הושפל ואשליכהו באש ויצא העגל הזה ובלשון זה הוגבה זה קרבן אהרן ובניו וגו' מחציתו בבקר ומחציתו בערב עכ"ל ולהבין איך בתיבת זה נשפלו ישראל ואהרן ואיך בתיבת זה הוגבהו נאמר דכבר פרשנו בפ' ויקהל מה שאמרו ישראל כי זה משה האיש שתיבת זה נראה מיותר אבל רצה לרמז על מה שאמרו רז"ל אלהות הרבה התאוו להם שלא בלבד שרצו אלהות להיות ממוצע בינם ובין בורא העולם תמורת משה אלא שגם רצו יותר מאחד וע"כ אמרו כי זה משה האיש לומר האחד לא יספיק לנו וזה הקשה יותר בשאלתם כי גם אחרי שבא משה עדיין לא הונח להם חפצם לאלהות הרבה ולכן בתיבת זה שמורה תלונותם על יחידות התנהגות משה הושפלו ביותר ועל כן כשרצה הקב"ה לכפר להם עון העגל אמר זה יתנו מחצית השקל לומר כי זה שהוא מחצית השקל יתנו לכפר על נפשותיהם להורות להם שלא ברבים חפץ ד' כשהם כי אם כשיתאחדו ויצטרפו זה עם זה כמו שאמרנו למעלה שלכן חפץ במחצה שישתלם על ידי מחצית שקל של האחר ויהי שקל שלם וזה הפי בזה הושפלו ובזה הוגבהו. וכזה יפורש גם מה שנאמר באהרן שבלשון זה הושפל והוגבה שיזה שהושפל אהרן במה שאמר וינא העגל הזה מבואר ע"פ מה דאמרינן מגילה כ"ה תניא רבי שמעון בן אלעזר אומר לעולם יהי אדם זהיר בתשובותיו שמתוך תשובה שהשיב אהרן למשה פקרו המעררים שנאמר ואשליכהו באש ויצא העגל הזה ופי' רש"י העיזו פניהם לומר יש ממש בע"ז פי' מפני שהעגל הי' בו חיות ע"י כישוף מכספי ערב רב כדכתיב כתבנית שור אוכל עשב ע"פ דרשת רז"ל וזה מה שאמר אהרן בהתנצלותו אל משה שמעשה השטן הצליח והעגל לא מעשי ידי הוא שראה נא העגל הזה שיש בו חיות מה שידוע לך שלא יכולתי לעשות ומה שאמר אהרן לטובה פתרו המעררים לרעה שאמרו הרי יש חיות שלא ע"פ מעשה אהרן חם כן אלקים הוא שברא את עצמו ולכן אמר רשב"א שיהי' אדם נזהר בתשובתו שלא הי' לו להזכיר חיבת הזה וזה מה שאמר המדרש בזה הושפל:

אכן בזה ג"כ הוגבה ע"פ מה שמסיים המדרש ולא עוד אלא שכל הקרבנות אין באין חצין וזו באה חצין מחציתו בבקר ומחציתו בערב ולא עוד אלא שכל מי שמקריב אותו מעלה עליו הכתוב כאילו הוא מקריב מסוף העולם ועד סופו שנאמר כי ממזרח שמש ועד מבואו מוקטר מוגש לשמי מנחה טהורה עכ"ל והנראה שהמדרש בא ליתן טעם על מה שנשתנה הקרבן זה מכל הקרבנות שהכהן הי' מביא מנחת הסולת מביתו עשרון שלם כשאר מנחות וחצהו להקריב מחצה בבקר ומחצה בערב ובזה נפרש שרצה הקב"ה להודיע איך חביב לו עבודת אהרן אשר קידשו לעבוד עבודתו לא בלבד בקרב ישראל

אלא גם בכל העולם כדכתיב כי ממזרח שמש עד מבואו מוקטר מוגש לשמי שיבא עת שיכירו בכל העולם שראוי לעבוד רק להקב"ה ולא לזולתו ולכן בא הקרבן חביתן של אהרן בבקר ובערב לרמז על מזרח שמש ועל מבואו וגם לא נקרב בכל פעם רק החצי להורות שעבודה זאת אינה רק התחלה ולא תשלם עד תכליתה רק בבא העת שיכירו כל באי עולם שהבורא לבדו הוא האלקים אין עוד מלבדו ולשמו מוקטר ומוגש מנחה טהורה וזהו מה שאמר המדרש שכל מי שמקריב אותה מעלה עליו הכתוב כאילו הוא מקריב מסוף העולם ועד סופו על שאהרן ובניו הם המתחילים בעבודה אשר תושלם כשיכירו כל יושבי תבל גדולת הבורא שהוא אחד ושמו אחד ותחת אשר חטא אהרן במה שאמר ויצא העגל הזה ונתן מקום למערערים לטעות שיש ממש בע"ז הוגבה בזה קרבן אהרן ובניו כאילו מורה באצבע ראה זה קרבן משונה מכל הקרבנות להראות מעלתך לפני שייעדתיך לפרסם אלקותי עד שבכל העולם ממזרח שמש עד מבואו מוקטר מוגש לשמי ויבערו האלילים יין העולם.

עוד יש ליתן טעם למה ציוה הקב"ה בין בשקל ובין בקרבן אהרן ובניו שיהי' בחצי מחצית השקל ומחציתו בבקר ובערב שרצה הקב"ה להראות איך עבודת האדם אפילו יקריב כל קרבנות שבעולם לא יספיק לכבד לבורא כל העולמות אשר לו הארץ ומלואה ורק בהשלם בחסדו את החסר במעשי בני אדם נעשה עבודה שלימה וזה הורה בכהנים העובדים ובישראל אשר העבודה נעשה בשבילם דהמחצית השקל הי' חלק לישראל בעבודה שממנו נקנו הקרבנות והי' חסר להיות מחצה להורות על זה שלא תספיק מה שנתנו לעבודה אם לא ישלימו חסד הקב"ה וכן הכהנים בחינוכם לעבודה והכהן הגדול בכל יום הקריבו מחצה להורות על זה שהעבודה לא תשלם רק ברצון הקב"ה.

ובזה יבואר מה שנאמר וישבע יוסף את בני ישראל לאמר פקוד יפקד אלקים אתכם והעליתם את עצמותי מזה ואמרו רז"ל שאמר הקב"ה למשה שיאמר לישראל פקוד פקדתי אתכם שמסורת בידם שמי שיאמר בלשון זה מה שאמר יוסף הוא גואל באמת והקושיא מפורסמת אחרי שהי' מסורת בידם איזה ראיי' הוא שהוא גואל באמת חולי גם רמאי ידע זה ואומר שגואל הוא אבל יש לומר דודאי דברים האלה בלבד לא יורו על גואל באמת כי מי שיבא ויאמר שבא לגואלם יבקשו ממנו לעשות מופתים כמו שגם משה אחר שאמר פקד פקדתי הוצרך לעשות שלשה מופתים לפני ישראל כדכתיב והי' אם לא יאמינו וגו' אבל הכוונה היא במסורה שבידם שמי שיאמר לשון הזה פקד פקדתי הוא גואלם אחר בחנו אותו במופתים אכן למה בלשון זה דוקא מבואר ע"פ דברינו שבודאי ידעו זקני ישראל שיהי' להם גאולה מגלות מצרים כאשר הבטיח הקב"ה לאברהם רק

שחשבו שלח יפקוד ד' אותם כי אם כשיהיו באמונתם ובמעשיהם הטובים שלמים ואחרי שידעו כי ישראל עוד היו ערום ועריה ממעשים טובים יראו שעוד לא הגיעה העת לגאולה להם ומי שיבא לומר שנשלח לגאלם לא יאמינו לו אפילו ע"י ניסים כן נתיירא משה אבל הקב"ה אמר לו לך ואמור להם פקר פקדתי אתכם כלשון שהבטיח יוסף אותם שפקוד יש לו שתי הוראות הוראת הזכירה והוראת החסרון כלשון ויפקד מקום דוד וזה מה שהי' מסורת בידם כי מי שחומר בלשון הזה המורה על הבחינה שגם אם הם בגדר פקד שיחסר להם זכות גאולה עם כל זה יפקוד ד' אתכם הוא גואלם בחמת ולכן תאמר לישראל בשמי פקד פקדתי אתכם מה שעשוי לכם במצרים לומר אף שפקוד וחסר לכם זכות עם כל זה לגאולתכם משני טעמים שהם בראשון אתכם אם לא מצד מעשיכם עכ"ז מצד עצמכם שחתם בני אברהם יצחק ויעקב וגם שנית מפני שפקדתי חת העשוי לכם במצרים שהקשו עולם עליכם יותר ממה שגזרתי הרי גם בזה מה שנחסר להשלמה השלים חסד הקב"ה. ובמדרש תנחומא מפרש עוד בדרך אחר מה שנאמר זאת תורת העולה היא העולה ומה שנאמר צו את אהרן ואת בניו לחמר דאיתא שם זאת תורת העולה זש"ה כי מי בשחק יערך לד ידמה לד' בבני אלים אמר הקב"ה אם הייתי מבקש קרבן לא הייתי אומר למיכאל שהוא אצלי להקריב לי קרבן וממי אני מבקש קרבן מישראל וכו לכן נאמר צו את אהרן ואת בניו לאמר והאומות אומרים מה הוא כך שישראל מקריבין ומקטירין אמר להם הקב"ה זאת תורת העולה מי זאת עולה מן המדבר ומשה עלה אל האלקים עכ"ל ולבאר דברים אלה שנראו מחוסר הבנה יש לומר שהמדרש רצה לבאר מה שנאמר צו חת אהרן ואת בניו לאמר מה הוא לאמר שהרי הציווי לא הי' לאמר לאחרים כ"א לאהרן ולבניו שהם העובדים בעצמם ולזה מבאר שבזה רצה הקב"ה שיאמרו לישראל ויבארו להם בחינת הקרבנות לבל יחשבו כאילו מקריבים דורון להקב"ה שאמר הקב"ה הרי אם רציתי קרבן הרי מיכאל כהן גדול קרוב אלי שעובד במקדש שלמעלה עבודת כהונה ולמה אבקש קרבן מילודי אשה כמוכם תשושי כח ולכן תאמרו לישראל כי לא למעני כי אם למענם אני שואל מהם להקריב קרבנות שהקריבה אל האלקים נקרא עולה כדכתיב מי זאת עולה מן המדבר שקרא כן לישראל שנתעלו במדבר לעלות אל ד' ולהתדבק בקדושתו וכן נאמר ומשה עלה אל אלקים שאין זה עלי' במקום כי הקב"ה מלא כל הארץ כבודו כ"א עלי' במעלה ובקדושה כן בחינת הקרבן לעורר גישרא המדות אשר על ידם יעלו אל ד' והם שלשה תנאים (א') שיכניע המקריב תאוותיו הרעות ויזבח יצרו הרע לכבוד הקב"ה כמו שאמרו רז"ל זובח תודה יכבדנני זה הזובח את יצרו ובפרט יתנהג זה מי שנכשל בעבירה וישוב אל ד' כמו

שאמרו רז"ל בסנהדרין דף מ"ו המר ריב"ל כל הזובח את יצרו ומתודה עליו מעלה עליו הכתוב כאילו כבדו להקב"ה בשתי עולמות שנאמר זובח תודה יכבדנני עכ"ל ומה הענין שמכבד להקב"ה בשתי עולמות י"ל דכל זמן שהאדם בעולם הזה לוחם עם יצרו המתגבר עליו בכל יום עוד אינו שמח בחלקו באשר לא יודע אם יצלח בידו להתגבר במלחמה הקשה ולבו מלא דאגה חבל בעולם הבא כאשר נודע לו שחלקו נפל לו בנעימים באשר גבר על יצרו והכניעו אז בא לו העת ליתן תודה לאלקים על שזיכה אותו לנצח לאויבו הקשה ולנחול נחלת חיים.

אמנם לפעמים יתגבר אדם על יצרו כל כך שמכניע אותו לגמרי בשאין לו עוד תאווה לחטא כמו שאמר דוד ולבי חלל בקרבי וכמו שדרשו רז"ל סוכה ד' נ"ב אם רעב שונאך האכילהו לחם וגו' וד' ישלם לך חל תקרא ישלם לך כ"א ישלימנו לך שהקב"ה יעשה שלום בינו ובין יצה"ר שלא יבקש עוד להכשילו בחטאים וזה נקרא זובח את יצרו והוא יתן תודה לאלקים גם בעוה"ז באשר כי מובטח הוא שנצח במלחמה וזה הפי' כל הזובח את את יצרו ומתודה עליו שהכניע את יצרו לגמרי ונותן תודה לאלקים על שהעמידו במלחמה קשה להרבות זכותו ושכרו מעלה עליו הכתוב כאילו כבדו להקב"ה בשתי עולמות שהכבוד שנותן להקב"ה על שזיכו לנצח ליצה"ר אשר מרבים לא יותן רק בעוה"ב כבר ניתן ממנו בעוה"ז שנאמר זובח תודה יכבדנני לומר מי שזובח יצרו ועל כן נותן תודה לי יכבדנני בכפלים בכבוד העוה"ז על שזבח את יצרו למענו ובכבוד העוה"ב בתתו לי תודה וזה יכבדני בכפלים.

אכן איך יגיע האדם למדריגה זו לזבוח את יצרו זה מרומז בארבע תיבות בתורה שטעמם נגינת שלשלת שהם ויתמהמה מה בפ' וירא ויאמר בפ' חיי שרה וימאן בפ' וישב וישחט בפ' צו שמי שנשבה ביד היצה"ר ורוצה להתנצל ממנו ילך בזה מדריגה למדריגה בתחלה יתעורר בלבו הרהור תשובה ויתמהמה לילך בעצת יצרו הרע לשעתו עד שיתגבר עליו ואם לא יועיל לו זה אז יאמר בפיו וידור לקיים המצוה כדאמרינן בחגיגה פ' א' מנין שנשבעין לקיים את המצוה שנאמר נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי פיך וזה נרמז בויאמר ע"ד הכתוב זה יאמר לד' אני ובהגיע למדריגה הזאת כשיגיע אז לבחינת הנסיון שרוצה היצה"ר לפתותו לחטא יקיים וימאן שימאן לשמוע לעצתו אלא יכבוש את יצרו כמו יוסף שכבש אותו בעת הנסיון ואם ירגיל עצמו בזה אז יבא למדריגה העליונה של בעל תשובה לקיים וישחט שיזבח את יצרו ויהי' לבו חלל בקרבו וזה תנאי הראשון להשלמת עבודת הבורא. התנאי (ב) שאל ילך בקיום המנות בקרי כאשר יקרה וינעם לו לפעמים עושה ולפעמים מניח חלא כולם יעשה בלב שלם תמיד שיחור בו אור הנשמה

כל חיי חלדו בעוה"ז הדומה ללילה להאיר חשכו. התנאי (ג) שאמנם חפץ הבורא ברוח נשברה כנאמר זבחי אלקים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלקים לא תבזה וי"ל הכפל רוח נשברה ולב נשבר ומה הלשון לא תבזה איך יחשב שיבזה הקב"ה לב נשבר אכן יש לומר שיש ב' מיני הכנעה לעבודת ד' הכנעה ברוח והכנעה בלב הרוח הוא חיי הרוחני אשר באדם ולב הוא חיי הגשמי כי הלב הוא המוציא והמביא את הדם הנוזל תוך העורקים והדם הוא הנפש והחילוק ביניהם כי הכנעת הרוח אין מבוא ממאורעות האדם באשר מקורה היא הכרת גדולת הבורא והכרת שפלות האדם נגדו ולכן תמצא גם בעשיר אשר לו כל משאלות לבבו בלי מחסור אבל לב נשבר יאמר על מי שנכנע מחמת עניו או שאר צרות המגיעים לו ע"י מאורעות העולם כאשר יעיד עליו תיבת ונדכה אשר הוראתו שנדוך ע"י צרות ואף שגם זה נכנע לפני הבורא עם כל זה הכנעתו איננו שוה לערך רוח נשברה באשר מקורה פגעי העולם וזה מה שאמר הכתוב זבחי אלקים רוח נשברה מה שחפץ בו ד' יותר מזבח ומנחה היא ההכנעה ברוח בהכרת גדולתו וחסדו אכן גם אשר מי לא הגיע למידה זו שלא נכנע לפני בוראו אלא בלב נשבר ונדכה מפני הצרות הבאות עליו יפנה אל בוראו בהכנעה ובתקוה לישועתו אף שלא בזה בחר ד' עכ"ז גם לב נשבר כזה אלקים לה תבזה.

אכן גם אם ההכנעה ביראת התרוממות היא הנרצה לפני ד' עכ"ז לא תהי' בעצבות כ"א בלב שמח בהתלהבות קדושה כנאמר עבדו את ד בשמחה ונאמר עוד וגילו ברעדה כי רק בלב שמח בעבודת ד יגיע האדם למעלה העליונה להתקרב אל בוראו. וזה נרמז במה שנאמר זאת תורת העולה היא העולה על מוקדה על המזבח זה תנאי הראשון אשר אמרנו שיהי' חייו המזבח אשר עליו זובח יצר תאוותיו ומפיר אותן: כל הלילה עד הבקר הוא התנאי השני שלא לילך עם בוראו בקרי פעם טוב ופעם רע אלא כל הלילה שהוא העוה"ז הדומה ללילה יבעיר תאוותיו באש קדושת המזבח אשר עליו זבח יצרו הרע לכבוד בוראו: אבל לא בלבד על המזבח תוקד האש כ"א גם אש המזבח תוקד בו והוא התנאי השלישי אשר אמרנו שתלהב בו התלהבות הקדושה בקרבו וזאת תורת העולה כי בזה יעלה ויתקרב אל ד' כמו שנאמר מי זאת עולה מן המדבר ומשה עלה חל האלקים וזאת העולה אשר חפץ בו ד'.

עוד יש ליתן טעם למה שהקריב אהרן מנחת חביתין לחצאין מחצה בבקר ומחצה בערב בשנבאר בתחילה ממה שנאמר במדרש פ זו זה קרבן אהרן ובניו אמר רב אידי מתאווה הי' דוד לקרבנם של נשיאים הה"ד עולות מתים אעלה לך בקר עם עתודים איזה קרבן שיש בו פרים ואילים וכבשים חלא קרבנם של נשיאים עכ"ל ויש לדקדק אם נתאווה דוד

להקריב קרבן פרים ואילים וכבשים מי מחה בידו להקריב הלא הי לו מזבח בגבעון וגם הבמות הותרו אז להקריב עליהן ועוד י"ל למה הי' מתאווה דוקא לקרבנות של נשיאים ואם שהי פרים ואילים וכבשים הלא כל מוספי צבור היו משלשה מינים אלו ויש לפרש דמצאנו בהרבה מקומות איך גדול חפץ וחשק דוד לבנות הבית כמו שאמר שמחתי באומרים לי בית ד' נלך וזה שאמר אבא ביתך בעולות ואשלם לך נדרי שהמשכן והמזבח בגבעון לא הי' בית כי אם אהל דכתיב ואתהלך באהל ובמשכן ורק בית המקדש נקרא בית וזה מה שהתפלל אבא ביתך בעולות ואשלם לך נדרי מי יתן שאזכה שיבנה בית המקדש בימי ואבא שם בעולות לשלם נדרי וזהו גם פי' המדרש נתאווה הי' דוד לקרבנם של נשיאים שקרבן זה הי לחנוכת המשכן והי' מתאווה שיבנה בית המקדש שיביא גם הוא אז לחנוכו קרבנם של נשיאים בחינוך הבית כמו שהביאו הנשיאים בחנוכת המשכן ומה שפרט הקרבן פרים ואילים וכבשים הוא שלא מצאנו קרבן יחיד משלשה מינים האלה כ"א מוספי צבור והטעם י"ל דכבר אמרו רז"ל פרים כנגד אברהם שנאמר ואל הבקר רץ אברהם אילים כנגד יצחק וירא והנה איל וגו' כבשים כנגד יעקב כדכתיב והכשבים הפריד יעקב הרי שקרבנות הללו הקריבו בעד הציבור לעורר עליהם זכות אבות הקדושים אבל לא יאות כן לעורר זכות אבות בשביל יחיד ורק להנשיאים הותר להקריב כן וזה הי' מתאווה דוד להיות כמוהם שאם גם הי' יכול להקריב קרבנות האלה שלשתם לקרבנות נדבה לא הי' להם הבחינה לעורר זכות אבות בעבור שקרבן יחיד הוא ומה שהותר לנשיאים להקריב כן וגם הקריבו בשבת מה שלא הותר רק בקרבן צבור יש לפרש ע"פ מה דאיתא עוד במדרש שם ר"י אומר חביב קרבנם של נשיאים לפני הקב"ה כשירה שאמרו ישראל בים שם נאמר זה אלי ואנויהו וכאן כתיב זה קרבן נחשון ר"נ אומר חביבה קרבנם של נשיאים לפני הקב"ה כשני לוחות הברית שנאמר בהם מזה ומזה הם כתובים ורבנן אומרים חביב קרבנו של אהרן לפני הקב"ה כקרבן הנשיאים דכתיב זה קרבן אהרן עכ"ל ומה ענין השיווי בין קרבנם של נשיאים ובין שירה שאמרו ישראל ובין שני לוחות הברית ולמה מיחם השיווי בתיבה זה דוקא יש לפרש דהעושה מצוה בממונו צריך לקיים שלשה תנאים למען יהי' לרצון לפני ד' (א) שיהי' ברצון טוב ובשמחת לבב על שזכה לכבד את ד' מהונו (ב) שישתדל בהידור שיהי' באופן מה שיתפאר גם בעיני האדם כמו שאמרו רז"ל זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות סוכה נאה וכו (ג) שלא יעשה כן להתפאר בעיני בני אדם כ"א תהי' כוונתו לבד לכבוד קונו וזה מרומז במה שנאמר בסוף כל קרבן של נשיא ונשיא זה קרבן וגו' דנראה מיותר אחרי שכבר בתחילה נאמר הקריב נשיא פלוני ופלוני אבל מרמז שכל קרבן וקרבן נקרב בהשלמת התנאים

הללו: שהקריבו בשמחה זה נרמז בזה כמו שאמרו ישראל בשירת הים אני בהתלהבות השמחה לומר זה ולא אחר כי מי כמוהו כן נאמר בקרבן הנשיאים זה קרבן על בחינתו הטובה והישרה שהקריבו בשמחה וגם התנאי השני שהי' קרבן מהודר ומפואר כנרמז בתיבת ואנוהו קיימו במה שהקריבו קערות כסף וכפות זהב וקטורת וסולת ומכל מיני בהמה והתנאי השלישי שלא די שיהי' פאר בעיני בני אדם כ"א שנקרבו בכוונת המקריב להתפאר לפני הקב"ה במחשבתו ורצונו נרמז בזה שהקריבו כמו שנאמר בלוחות מזה ומזה הם כתובים שדרשו רז"ל שהי' נקראים מתוכם ומבחוץ בדרך נס לא כדרך הטבע שהחיצון בכתב היפוך הפנימי וכן הי' קרבן הנשיאים שהדרו הפנימי הי' שוה להדרו החיצון וזה פי' המדרש חביב קרבנם של נשיאים לפני הקב"ה כשירה שאמרו ישראל בים ששם נאמר זה אלי ואנוהו וכאן כתיב זה קרבן נחשון לומר שקיימו בקרבנם התלהבות שמחת המצוה אשר נרמז בזה אלי והידור המצוה שנרמז בואנוהו וגם קיימו בו שהי' תוכו כברו מה שהי' בהלוחות שנאמר בהם מזה ומזה הם כתובים. וכן הי' גם קרבן אהרן שגם זה הושוה לקרבן הנשיאים להיות שוה לזה אלי ואנוהו ולמזה ומזה הם כתובים בשלשה הבחינות ועל כן גם קרבנו אף שקרבן יחיד הי הוקרב גם בשבת כמו קרבן הנשיאים מפני חביבותו וזה נרמז במה שנאמר זה קרבן אהרן.

ומה שהקריב קרבנו לחצאין בבקר ובערב מלבד הנ"ל יש ליתן טעם עוד בשנקדים לבאר מה שנאמר בהגדה ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו זקנים כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכו מעשה בד"א ור"י וראב"ע וכו' אמר ראב"ע הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא וכו' שמלבד שיש לדקדק בכלל ההמשך של מאמרים האלה אלא גם למה מהחכמים האלו שזכר הזכיר רק דבר ראב"ע זה הרי אני כבן שבעים וכו' אכן י"ל דהנה בברכות דף ט' פליגי תנאי בזמן אכילת הפסח רבי אליעזר ורחב"ע סבירי להו דהמצוה עד חצות דוקא ור' יהושע ור"ע ס"ל דמצותו כל הלילה ומצות סיפור יציאת מצרים כבר אמר בעל הגדה שאינו רק בשעה שפסח מצה ומרור מונחים לפניך כמו שאמר יכול מבעוד ת"ל בעבור זה וכו' ולפי המבואר בר"ה ד' כ"ח המוסיף למצוה אחר שכלתה זמנה בכוונת המצוה עובר משום בל תוסיף ולפי זה יש להקשות על המעשה שהתנאים האלה סיפרו ביציאת מצרים כל הלילה ובהם גם רבי אליעזר וראב"ע הרי לשיטתם נפסק זמן חיוב הסיפור בחצות כשנפסק זמן אכילת מצה ומרור שהי נאכל עם הפסח ואיך סיפרו גם אחר חנות כל הלילה הרי עברו על בל תוסיף וממה שנאמר שס שספרו ביציאת מצרים משמע שכוונו לשם מצוה כמו שחר התנאים דסבירי להו מצותה כל הלילה ואפילו

לא נתכוונו לשם מצוה על כל פנים ם הי להם לעשות היכר שלא יהי נראה כמוסיף כדאמרינן לענין סוכה שם ד' מ"ח אכן לא קשה מידי שהרי מלבד מצות סיפור יציאת מצרים בליל פסח יש ג"כ בכל יום מצות עשה של זכירת יציאת מצרים ואף שלמצו' זו אין לה שיעור דבהזכרה בעלמא סגי כמו שאנו יוצאים בקיום מצוה זו במה שאנו מזכירים י"מ בפ' ציצית מ"מ גם למעלה אין לה שיעור שיכול להזכיר כמו שירצה ולכן לא הי עבירת בל תוסיף במה שסיפרו רבי אליעזר וראב"ע ע בי"מ כל הלילה שהי' לשם זכירת י"מ אבל הא תינח אם יש מצות זכירת מצרים בלילה אבל אם אינה בלילה אכתי איכא בל תוסיף במה שסיפרו וזה ההמשך שהביא מאמר ראב"ע אחר שהביא המעשה בראבע וכו' שסיפרו כל הלילה שידע שיקשה לתלמידים איך הוא ורבי אליעזר ג"כ סיפרו כל הלילה הרי יש משום בל תוסיף לזה אמר להם שכבר דרשה בן זומא שיש מצות זכירת מצרים בלילה ולכן ליכא משום ב"ת שלשם מצות זכירת מצרים סיפר.

אמנם עוד בדרך אחר יש לישב הסמיכות וגם אל מה שקדם ואפילו כלנו חכמים וכו' בשנדקדק עוד לאיזה צורך הקדים ראב"ע הרי אני כבן שבעים שנה וגם למה לא ידע לדרוש מכל לרבות הלילות כמו בן זומא ואם הי' דורש כל כחכמים לרבות לימות המשיח מה חידש לו בן זומא בדרשתו ולישב כל זה נקדים מה דאיתא במדרש קהלת בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידיך רבי יהושע אומר אם בא עני אצלך בשחרית תן לו וערבית תן לו שאין אתה יודע איזה מהן הקב"ה כותב אליך הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים עכ"ל ויש לדקדק מאי קמל"ן ומה מסופק אם שניהם כאחד טובים שאמר אין אתה יודע הזה או אף אבל י"ל דלפעמים בא העני היודע שבאמצע היום העשיר מתעסק במלאכתו ואינו רוצה להטריחו לכן יבא אליו בבקר להניע לפניו בקשתו ולבקש ממנו עזר של צדקה והעשיר עונה לו עתה אין ני פנאי לשמוע דבריך שאני רוצה לנחת להתעסק בעסקי שוב בא עני אליו בערב אחר שסיים עסקיו לבקש ממנו עזר ועונה לו הלא לשכיר יום יש מרגיע לעת ערב לשבות מטרחתו ואיך תטריח אותי עתה לשמוע דבריך וילך העני ממנו שנית בפח נפש וזה הזהיר אותו הכתוב בבקר זרע זרעך אם בא אליך עני בשחרית תן לו ולח תאמר חין לי פנאי שאני צריך להתעסק בעסקי אם בא אליך בערב תן לו ולא תאמר תן לי מרגוע מטרחתי שטרחתי היום כי לא תדע איזה מהם הקב"ה כותב לך להכפיל שכרך אם מה שאתה בטל מעסקיך בבקר להטות אוזן לדברי העני או מה שאתה מבטל בערב על זה.

עוד י"ל בפי הפסוק ע"פ מאמר אליהו איוב ל"ב צעיר אני לימים ואתם ישישים על כן זחלתי ואירא מחות דעי אתכם אמרתי ימים ידברו ורב שנים יודיעו חכמה אכן רוח היא

באנוש ונשמת שדי תבינם בפי דברים האלה י"ל שמצאנו כבר דעות שונות בין החכמים אם החכמה תמצא יותר בהזקנה או אם תמצא בשלימות גם בימי הבחרות כדאמרינן אבות פ' ד אלישע בן אבויה אומר הלומד מן הקטנים לה"ד לאוכל ענבים קיהות ושותה יין מגתו וכו' רבי אומר יש קנקן חדש מלא ישן וכו והיינו שיש סברא שבימי זקנה שלמד כבר יותר נזדכך ונתברר אצלו כח החכמה והסברא נכונה ויש לחשוב ג"כ אחר שהחכמה מקורה ברוח האיש לא בגופו וברוח אין שייכת זקנה לכן תמצא החכמה בימי הבחרות כמו בימי הזקנה לפי כח וקדושת נשמתו ורוחו וזה מה שאמר אליהו צעיר אני לימים וגו' אמרתי ימים ידברו ורוב שנים יודיעו חכמה שמתחילה הי דעתי (כדעת התנא) שהחכמה תחזק ותתברר על פי השנים אבל חזרתי בי ואמרתי אכן רוח היא באנוש ורוח שדי תבינם לכן אין חילוק בין ימי הבחרות לימי הזקנה בענין החכמה וכדעת רבי.

בפסוק לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכור את יום צאתך צ"ב למה שאמר שבעת ימים תאכל עליו מצות הלא מטעם זה די אם לא יאכלו חמץ כ"א מצה ביום ראשון אשר בו יצאו ממצרים אכן יש לפרש שר"ל למען תזכור כל ימי חייך לילה ויום בלי הפסק לזכר זה תאכל מצות כל ימי החג שהוא לזכר יציאת מצרים מבלי הפסק וזה על פי דרשת בן זומא שצריך להזכיר יציאת מצרים גם בלילה אף שהיציאה היתה ביום אכן יש עוד לפרש הפסוק ע"פ מה שפי' האלשיך כי שבעת הימים הוא רמז אל שבעה עשריות שנותינו שבעים שנה שנבער החמץ שהוא השאור שבעיסה הוא הינה היצה"ר ונאכל מנה שהוא רמז על הטוב שבעת ימים למען נזכור יציאת מצרים כל השבעים שנה שהם ימי שני חיינו ולפ"ז יש לפרש הפסוק שר"ל שאולי נחשוב אחר שהזכרנו יציאת מצרים פעמים רבות בימי הנעורים והאישות כבר חכמנו וידענו הכל לא נתחייב עוד גם בימי הזקנה להזכיר יציאת מצרים לכן נוה התורה לאכול מצה כל שבעת הימים לרמז שככה נזכור י"מ גם בכל ז' עשריות שני חיינו אבל פי' זה לא שייך רק לדעת התנא שיש לזקנה מעלה בחכמה משני הנעורים כי לדעת רבי שבחכמה אין חילוק ע ע"פ השנים לא צריך להשמיענו שגם בימי הזקנה נזכיר יציאת מצרים והנה בן זומא כשדרש כן עדיין לא הגיע לזקנה כמבואר בדברי רז"ל שעל כן הי' נקרא בן זומא ולא בשמו שמעון ומדדרש כן לפני החכמים יש ראיה שהי' סובר שאין קדימה לזקנה בחכמה לימי הנעורים ואם כן לא שייך פרושינו השני שאמרנו שהשמיענו הפסוק שגם בימי הזקנה צריך להזכיר "מ ועל כן דרש כפי הראשון שלכך מצות יאכל שבעת ימים בלי הפסק למען נזכור י"מ ג"כ בלילות ולא נבדיל בין יום ללילה אבל ראב"ע אמר הרני כבן שבעים שנה ופי' רז"ל שביום שנתמנה לנשיא בימי

הבחרות לא רנה לקבל נשיאותו שלא הלבין שערו ולא נראה כזקן ונשוא פנים ונעשה לו נס כרצונו שנעשה כבן שבעים ומזה הוכיח שהסכימו מן השמים שיש לזקנה קדימה בחכמה מן הבחרות ולכן הי' דורש כל ימי חייך לרבות ימי הזקנה כפירושינו השני ולא כדרשת בן זומא לרבות הלילות וזה מה שאמר הרי אני כבן שבעים שנה וע"י כן לא זכיתי שתאמר י"מ בלילות: וזה פי' הסמיכות של בעל הגדה אחר שאמר אפילו כלנו חכמים כלנו נבונים כלנו זקנים מצוה עלינו לספר בי"מ והביא ראי' לזה ממעשה של חמשה זקנים שהי' מספרים בי"מ כל הלילה הביא המאמר דראב"ע שלשיטתו לא יהי' כן מפני שנעשה כבן שבעים שנה אבל קבל מבן זומא שלשיטתו דרש כן וגם החכמים אף שלא דרשו כבן זומא עם כל זה בזו שוו לו שלא דרשו לרבות הזקנה משום שסברו ג"כ דלענין תורה וקיום מצות אין חילוק בין זקנה לבחרות: וכזה יפורש הפסוק בבקר זרע זרעך דהיינו בבקר של חייך שהם ימי הבחרות כמו שדרשו רז"ל זרע זרעך שהם תורה ומצות אשר מתבואתם תחי' חיי עולם הבא ולערב אל תנח ידיך גם כשנוטה שמש חייך לערוב בימי הזקנה אל תתרשל בזה כי אינך יודע איזה יכשור אם זמן הבחרות ראוי יותר לעבודת ד' שעת התגברות היצר וצריך כח יותר להכניעו או ימי הזקנה ראוי יותר לעבודתו באשר שהוא עת החולשה ועת צער יותר בקיום המצות או אם שניהם כאחד טובים שתעבוד את בוראך בבקר ע"י כח ובערב ע"י חולשה: ולזה ג"כ יש רמז בקרבן אהרן שהראה בקרבנו כלל עבודת ד' שמחציתו בבקר ומחציתו בערב לרמז על עבודת האדם בבקר ובערב שני חייו שכל אחת אינה אלא החצי ורק בהתאחדם תושלם עבודת ד'.

וכמו שצריך השלמה בקיום המצות על דרך שאמרנו כן צריך ג"כ השלמה בריחוק העבירות ע"י תשובה ועל פי זה יבואר מדרש תמוה תהלים קי"ט יהי לבי תמים בחקיך למען לא אבוש אמר דוד קדרה שאכלתי בה חולין לא אכלתי בה קדשים למען שלא אתבייש ולכך נאמר ולבי חלל בקרבי וכתיב יהי לבי תמים בחקיך וכתיב לב טהור ברא לי אלקים הלב יודע ומתבייש מעצמו שנאמר לב יודע מרת נפשו עכ"ל ולבאר מדרש תמוה זה נקדים שבענין הכשר בהגעלת כלים ציוותה התורה שלשה פנים בכלי חרס נאמר אשר תבושל בה החטאת ישבר ואם בכלי נחושת בושלה ומורק ושוטף במים הכשר שלישי נאמר בפ' מטות וכל אשר יבא באש תעבירו באש וטהר ומנינו רמז בזה על עניני התשובה שהעונות יש להם שלשה מקורות אדם חוטא ע"י תאוות הבהמיות כאשר לא יותן רסן להם ע"י רצון הטוב או חוטא ע"י התאוות שמתעורר הוא עצמו בקרבו ע"י שכלו או חוטא ע"י שהטה שכלו מדרך הישר ונוטה למינות לומר שאין חטא ועון

מה שחוטא נגד מצות התורה. בבחינה הראשונה נמשל לכלי חרס שאדם יסודו מעפר כמו החרס ועל ידה יתהוו בטבעו התאוות הגופניית ותקונתו היא שבירה שיחשוב על קצו שישבר ככלי חרם וישוב אל האדמה אשר לוקח ממנה וכדכתיב זבחי לקים רוח נשברה: בבחינה שני' דומה לכלי נחושת שמרמז על הנחש המתעה אותו מדרך החיים ומתעורר בקרבו מחשבות להטותו לדרך מות שנחושת מרמז על נחש כמו שדרשו רז"ל ויעש משה נחש נחשת לשון נופל על לשון וזה צריך תשובה יותר מריקה מבחוץ ושטיפה מבפנים כנאמר בכלי נחושת ומורק ושוטף דהיינו שמבחוץ ייטיב מעשיו ואל ישוב לכסלו ומבפנים ישנה דעותיו ומחשבותיו המתאווים לרע: בבחינה שלישית שהיא הנטיה למינות שדומה לאש בשני פנים האחד שהאש אוכל עד היסוד וכן המינות אוכל כל התורה עד היסוד והשני שהאש אוכל כשיתגבר גם בכל סביבותיו ולא במקום אשר נבער בלבד וכן המינות מתעה גם אחרים לעשות אותם כופרים בתורה משא"כ החוטא מפני תאוות הגופנים או מפני שהולך אחרי שרירות לבו הרע שזה מאבר רק עצמו אבל לא אחרים עמו ובאשר שהמינות דומה לאש תקנתו תעבירו באש וטהר שלדעות מופסדות כאלה אין תקנה כ"א ע"י התורה שנקרא אש כנאמר מימינו אש דת למו והוא שיטרח להבין התורה על בורי' ואז יפקח עינו ויכיר ויבין כי הותעה במחשבותיו מדרך האמת וישר ועליו נאמר כל אשר יבא באש תעבירו באש וטהר.

אכן גם אחרי שהבעל חשובה שהרחיק מקרבו כל תאוות רעות וכל מחשבות און נעשה ככלי הנכשר והנטהר מבליעת איסור כדכתיב יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו עוד צריך שני דברים לתשלמותו שהן שיחליף מעשיו הרעים במעשים טובים זה כנגד זה הן בסיגופים והן ברדיפה אחר מצות ועוד שנית שיקיים בעצמו וחטאתי נגדי תמיד שתמיד יזכור ויתבייש ממעשיו הראשונים וכשיתחזק בזה יבקש מהקב"ה שיתן לו לב חדש ורוח חדשה להתחזק ביראתו ובאהבתו לבל ישוב לכסלה וזה מרומז בשלשה פסוקים שהביא המדרש הנ"ל בתחילה יקיים ולבי חלל בקרבי כמי שמערה דבר ליכלוך מכלי ונעשה ריקם וחלול ואחרי כן יקיים יהי לבי תמים בחקיך שימצא לבו החלול בתמימות בחקי ד' ואז יתפלל לב טהור ברא לי אלקים למען לא אבוש עוד בזכרון מעשי הראשונים זה ודומה זה לקדירה שבשלו בו חולין ורוצה לבשל בו קדשים שבתחילה מערה החולין מתוכה עד שיהי' ריקם ואחרי כן ימצא בה קדשים אכן אם רוצה שלא יזכר שם חולין על הקדשים לוקח קדירה חדשה לבשל בו הקדשים. וזה פי המדרש יהי לבי תמים בחקיך למען לא אבוש אמר דוד קדירה שאכלתי בה חולין לא אכלתי בה קדשים אף שהתורה לא ציותה רק שהקדירה שאכל בה קדשים לא יבשל בה חולין עכ"ז גם להפך הקפדתי

למען לא אתבייש על לבי שחרשתי בו מחשבת און שלא יהי' ראוי עוד לקבל תמימות והמצות ולהזכירני ממעשי הראשונים ולכך נאמר ולבי חלל בקרבי שהוא המדריגה הראשונה לבער החולין מתוכו. וכתיב יהי לבי תמים בחקיך והוא הבחינה השני למלא הלב בתמימות וחקים ואח"כ בקשתי יותר בהתפללי לב טהור ברא לי אלקים שהלב יודע ומתבייש מעצמו שנאמר לב יודע מרת נפשו לכן למען אנצל מבושה זו אבקש ממך בוראי וגואלי לב טהור כאילו מחשבתי הראשונה נגזרה מנגד עיני.

שמיני

במדרש בת"כ פ' אחרי בקרבתם לפני ד' וימותו רבי יוסי הגלילי אומר על הקריבה מתו ולא מתו על ההקרבה רבי עקיבא אומר כתוב אחד אומר בקרבתם לפני ד' וימותו וכתוב אחד אומר ויקריבו לפני ד' אש זרה הכריע בהקריבם אש זרה לפני ד' הוי על ההקרבה מתו ולא מתו על הקריבה עכ"ל כן הגרסא נכונה וכן היא בילקוט ובת"כ שלנו הגרסא בטעות וכן כתב המג"א בזית רענן וצריך ביאור במה פליגי רבי יוסי הגלילי ור"ע ומה חילוק בין קריבה להקרבה ואם יש חלוק איך יכריע הפסוק שבמדבר כיון שעל כל פנים יש סתירה בכתובים שבפ' שמיני כתיב ויקריבו אש זרה ועל זה מתו ובפ' אחרי נאמר בקרבתם לפני ד וימותו ולבאר זה נאמר שכבר אמרו רז"ל על מה שנאמר בפ' משפטים ויראו את שקי ישראל וגו' ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו זה נדב ואביהו שהי' ראוים למות אז אלא שהמתין הקב"ה עד יום הקמת המשכן וזה דעת ריה"ג שדרש לשון בקרבתם לפני ד' שעל הקריבה מתו שקרבו שפני ד' יותר מדי ונתעורר חטא זה במה שקרבו עוד אל פני ד לקדש הקרשים ולא מתו על ההקרבה באש זרה אבל ר"ע אומר ממה שנאמר מיתתם בפ' שמיני אחר ויקריבו אש זרה שעל ההקרבה מתו ולא על הקריבה לד' והוכיח דעתו ממה שנאמר בפ' במדבר ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דיבר ד' את משה בהר סיני ואלה שמות בני אהרן הבכור נדב ואביהו אלעזר ואיתמר וגו' וימת נדב ואביהו לפני ד' בהקריבם אש זרה לפני ד' במדבר סיני והנה מה שכתב ביום דיבר ד' אל משה נראה שאין לו המשך למה שאמר ואלה תולדות אהרן ומשה ולכן דרש ר"ע שבזה רצה הכתוב להשמיענו שלא מתו נדב ואביהו על שקרבו לד' יותר מן הראוי בסיני שהרי כבר הי' לאהרן בנים האלה ביום דיבר ד' אל משה במדבר סיני ועכ"ז וימת נדב ואביהו בהקריבם אש זרה לא אז כ"א עתה מתו בהקריבם אש זרה וזה ראי' שעל ההקרבה מתו.

אכן אכתי צריך ביאור איך תתיושב סתירת הפסוקים שנאמר בקרבתם ונאמר בהקריבם וי"ל דאמרו רז"ל אע"פ שהאש ירד מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט ויש ליתן טעם לזה ddרשינן במשנה ברכות פ' ט' ואהבת את ד' אלקיך בשני יצריך ביצר הטוב וביצר הרע ופי' זה שלא די לאהוב את ד' ביצר טוב בלבד לקיים מצות ד' בקום עשה כ"א גם לאהוב אותו ביצר הרע בכבשו שלא ישלוט על לבבו להביא אותו לידי עבירה והנה אהבת הטוב היא התלהבת אש היורד מן השמים כי שם משכן הקדושה והתלהבת היצר הרע היא אש ההדיוט שמקורו בחלק גוף הארצי ולכן מצוה שיביא גם אש ההדיוט של יצה"ר ויתגבר עליו אש הקדושה של אהבת ד': והנה מה שלא מתו נדב ואביהו אז כאשר ראו את אלקי ישראל אף שנאמר כי לא יראני האדם וחי יש ליתן טעם לזה שמה שבלתי אפשר לאדם בעוה"ז לראות את ד' הוא בעבור שהגוף הגשמי אינו סובל הקרבת הקדושה ולכן בעוה"ב שהאדם כולו רוחני נאמר שהקב"ה עושה מחול לצדיקים והוא בתוכם ומראים עליו באצבע זה אלקינו קוינו לו כמו שאמרו רז"ל והנה במתן תורה ג"כ נעשו ישראל רוחני שהרי בדל מהם המות והיו חיים לעולם אם לא שנעשה העגל ואחרי שנדב ואביהו ג"כ נעשו רוחני לא מתו אז ברואם את אלקי ישראל ומה שנאמר כי לא יראני האדם וחי נאמר למשה אחר מעשה העגל שכבר נעשו ישראל גשמי וזה הי' טעות נו"א אחרי שראו שלא מתו אז במתן תורה לא נתיראו מלקרוב אל ד' ולכנוס לקה"ק.

אמנם לזה הי' סתירה שהקריבו אש זרה שממנ"פ אם הם רוחני א"כ בדל היצה"ר מהם ואין טעם להביא אש מן ההדיוט ולצרפו אל האש היורד מן השמים ואם הם גשמי אין להם לכנוס לקה"ק ולקרוב לפני ד' בלא רשות ולכן רק בצירוף השני חטאים בקרבם לפני ד' ובהקריבם אש זרה נתעורר חטאם הראשון שראו את אלקי ישראל ולכן שלשה הטעמים אמת שמתו על שראו אלקי ישראל ועל הקריבה ועל ההקרבה ועכ"ז העיקר שנתחייבו מיתה הי' מה שחטאו בסוף וכמו שהוכיח ר"ע מפסוק שבמדבר.

והנה רז"ל אמרו בערובין לא מתו בני אהרן אלא שהורו הלכה בפני משה רבן ובזה יש לבאר מה שנאמר במ"ר פ' אחרי ר' ברכי' פתח גם ענוש לצדיק לא טוב אמר הקב"ה אע"פ שענשתי את אהרן ולקחתי שני בנים ממנו לא טוב אלא להכות נדיבים על יושר הה"ד אחרי מות תני רבי אליעזר לא מתו ב"א אלא שהורו הלכה בפני משה רבן עכ"ל ולבאר דברים תמוהים האלה נקדים מה שאמרינן סנהדרין דף נ"ב וכבר הי' משה ואהרן מהלכין בדרך ונו"א מהלכין אחריהם אמר לו נדב לאביהו אימתי ימותו שני זקני הללו ואני ואתה ננהוג את הדור אמר להם הקב"ה הנראה מי קובר את מי ופי' רש"י איידי דאירי בבני אהרן תנא ליה הכא לאשמעינן בשביל שהיו מבקשים שררה ורבנות מתו

עכ"ל ולענ"ד ח"ו לשפוט שהי' מבקשים הצדיקים הגדולים האלה שררה ורבנות ושהי' חפצים שימותו משה דודם גדול הנביאים ואהרן אביהם משיח ד' למען ינחלו השררה אבל כוונת דבריהם יש לומר ע"פ מה שאמרו רז"ל הביא גם רש"י בחומש פ' זו על מה שאמר משה הוא אשר דיבר ד' לאמר בקרובי אקדש היכן דיבר ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי א"ת בכבודי אלא במכובדי א"ל משה לאהרן אהרן אחי יודע הייתי שיתקדש הבית ביוחדעיו של מקום והייתי סבור או בי או בך עכשיו רואה אני שהם גדולים ממני וממך הרי שידעו כבר השלמים הקדושים שיתקדש הבית בצדיקים והם חשבו כמו שחשב גם משה שהמכובדים שבישראל שימותו ביום חנוך המשכן הם משה ואהרן זה מה שאמרו אימתי ימותו שני זקנים הללו ואני ואתה ננהיג את הדור לא בדרך תקוה אמרו כן אלא בדרך דאגה ויראה כלומר דואג אני שכבר קרב העת שימותו שני זקנים הללו בחינוך המשכן ואז יהי' עמוס על שכמונו להנהיג את הדור ובזה יש ליתן טעם למה הורו הלכה בפני משה רבן שגם זה ח"ו לא מפני גאוה עשו אלא שגם זה הי' בטעות הזה שבא העת שיצטרכו להנהיג הדור ע"פ מה שאמרו רז"ל על זה שצוה הקב"ה למשה קח את יהושע בן נון וסמכת את ידך עליו תן לו מתורגמן שיידרוש בחייך שלא יאמרו עליו לא הי' לו להרים ראש בימי משה כן חפצו גם הצדיקים האלה להראות לישראל עוד בחיי משה שבטוחים בידיעת התורה והמצות עוד שלא יצטרכו לשאול את פי משה רבן למען ישמעו להם כשיתמנו להיות מנהיגי הדור מובן למה מת גם אביהו אף שהדבור מתי ימותו זקנים לא דיבר אלא נדב.

החילוק שבין טוב ובין ישר כבר הביא רש"י בפ' ראה על פסוק למען תעשה הטוב והישר בעיני ד אלקיך ע"פ הספרי הטוב בעיני השמים והישר בעיני אדם. ופי' הענין כי הטוב הוא מוחלט בבחינת עצמו אבל לפעמים בני אדם לא מכירין בו לכן לא נקרא טוב בעיני אדם כ"א הישר שאין לתעות מלהכירו ובזה נבוא להבין דברי המדרש שאם גם כאשר הראינו לא הי' רע מצד עצמו בנו"א בין במה שאמרו אימתי ימותו זקנים הללו ובין במה שהורו הלכה בפני משה רבן שכוונתם רק לטובה היתה עכ"ז בעיני בני אדם שלא הכירו כוונתם לטובה הי' נראה הוראתם בפני רבן כעזות וגאוה ולכן צדקו דברי המדרש שלא מתו רק בשביל שהורו הלכה בפני משה רבן שאדם צריך לצאת ידי הבריות כמו שיוצא ידי שמים וזה פי' המדרש גם ענוש לצדיק לא טוב אמר הקב"ה אע"פ שענשתי את אהרן ולקחתי שני בניו ממנו לא טוב פי' לא על שפגמו בטוב בעיני כי לפני לא חטאו אלא להכות נדיבים על יושר שהנדיבים לא הוכו רק על מה שפגמו ביושר בעיני בני אדם ומה הי' זה זה מבאר בדברי ר' אלעזר שלא מתו אלא על שהורו הלכה בפני משה רבן עוד

איתא במדרש לא מתו בני אהרן אלא ע"י שהיו מחוסרי בגדים ומה הי' חסרים מעיל וכבר תימה הרא"ש בתשובה על זה הלא כהנים הדיוטים היו שאין לובשים מעיל ואדרבא אם הי' לובשים מעיל היו מיותרי בגדים ולענ"ד אולי י"ל דעוד איתא במדרש רבה בזאת יבא אהרן אל הקדש אמר הקב"ה למשה בכל שעה שהוא רוצה לכנוס יכנוס רק שיכנס בסדר הזה ר"י ברבי אלעזר אומר בשלשים ושש זוגים ובשלשים ושש רמונים עכ"ל וגם בזה יש לתמוה אחרי שאמר שלא יכנוס רק בסדר הזה הרי הכתוב פרט ארבע בגדי לבן שאין בהן מעיל ואיך אמר בל"ו זוגים ובל"ו רמונים ועוד למה פרט מהבגדי קדש רק מעיל וממעיל רק הזוגים והרמונים התלויים בו ולמה לא אמר בקיצור שלא יכנוס אלא במעיל וי"ל דאמרינן ביומא מ"ד פעמון זהב ורימון שהמספר הי לו פעמונים ול"ו רמונים התלוים במעיל ויש ליתן טעם למה מספר זה דוקא דאמרינן בסוכה ד' מ"ו לא בציר עלמא מל"ו צדיקים דכתיב אשרי כל חוכי לו הרי שמנין הצדיקים במעוטו אשר לא יבצר ממנו הוא ל"ו ואמרינן סוף חגיגה כפלח הרימון רקתך אפילו רקנין שבך מלאים מצות כרימון הרי שבעלי המצות שאינם בגדר צדיקים גמורים נמשלו לרמונים ומסתמא גם מספרם לא יבצר מל"ו כמו של צדיקים ומה שנאמר במעיל ונשמע קולו בבואו אל הקדש הוא ע"י הפעמונים והוא משל הצדיקים גמורים שמכריזים עליהם בכל יום למעלה כדאיתא בזוהר ואמרינן במדרש בזאת יבא אהרן אל הקדש בזכות שבת ובזכות מילה שנקרא זאת והכוונה שבהראותו לפני ד' בקדש פנימה יביא עמו זכות המצות שמקיימין ישראל וזה ג"כ כוונת התנא במה שאמר שיראה לפני ד' בל וזוגים ובל"ו רימונים ר"ל שיביא עמו זכות הצדיקים גמורים וזכות בעלי מצות אשר המספר הפחות שבהם הוא ששה ושלשים והנה לא הי' אפשר זה כ"א באהרן שזכה וזיכה את הרבים וזכות הרבים תלוי בו אבל נד ואביהו עוד לא זיכו את הרבים על אשר היו עוד בימי נעוריהם ולכן לא הי' יכולים להזכיר לפני ד' זכות ישראל הנרמז בזוגים ורמונים שבמעיל וזה מה שאמר המדרש שמתו על שחסרו מעיל דהיינו מה שנרמז במעיל שהוא זכות הרבים.

ועל דרך זה יש לבאר מדרש פליאה הובא בספר משען המים פ' זו בשעה שבאו שני פולסי דנורא בחוטמיהן של נדב ואביהו אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מפני מה קרעת לפניהם את הים השיבו שרפי הקדש השיבנו ד אליך ונשובה חדש ימינו כקדם עכ"ל ואולי יש לומר בפי' מדרש תמוה זה דכבר הבאנו למעלה פ' צו הפלוגתא שבין בן זומא וחכמים במתניתן דברכות שבן זומא דרש כל ימי חייך הלילות ורבנן דרשי לימות המשיח ויש ליתן טעם באיזה סברא פליגי אם לרבות הלילות בזכירת מצרים או ימות המשיח דאיתא במדרש שטען שר מצרים כשגאל הקב"ה לישראל הרי נגזר

עליהם ארבע מאות שנה והם לא הי' בגלות רק רד"ו שנה והשיב מיכאל שר של ישראל לא נגזר עליהם גלות רק ביום והמצריים שעבדו בהם גם בלילה וזה השלים הק"צ שנה שחסרו עוד אמנם במכילתא נאמר עוד תירוץ אחר על קושי' זו שאחרי שעשו ישראל תשובה ויתר להם הקב"ה וחלק השעבוד הנשאר לשאר גליות עד גלות אחרון נמצא לפ"ז לא תם גלות מצרים לגמרי עד לימות המשיח שיכלא עם שאר גליות ולפ"ז לדיעה הראשונה שהי' שעבוד לישראל גם בלילה צריך להזכיר הגאולה גם בלילה אכן אז אין סברא שלימות המשיח ג"כ יספרו אחרי שכבר כלה גלות מצרים לפני אלפים שנה אבל לדעה האחרת הוא איפכא שלח הי' שעבוד בלילה ולכן אין צריך להזכיר י"מ בלילה אבל אחרי שנמשך גלות מצרים עד עת ביאת המשיח צריך להזכיר אז ובזה פליגי ב"ז וחכמים אמנם למה לא כפרה תשובה לגמרי עד שעוד חלק הקב"ה השעבוד בתוך שחר גליות י"ל מפני שלא הי' תשובה שלימה דאיתא במדרש אבכיר הובא בפרשת דרכים שטען שר של עשו כשקרע הקב"ה לישראל את הים והלכו בו ביבשה והמצרים נאבדו הללו עוע"ז והללו עוע"ז מה נשתנו אלו מאלו והשיב הקב"ה וכי יש לדון שוגג כמזיד ומזה ראינו שגם אחר שעשו תשובה ממצרים עוד היו בגדר חוטאים שוגגים.

והנה מה שמתו נדב ואביהו על ידי שבאו שני פולסין דנורא בחוטמיהן שזה לא הי' רק שריפת נשמה וגוף קיים כדאמרינן בסנהדרין פ"ז אפשר ליתן טעם שרצה הקב"ה לרמז על קוטן חטאם שכמו שיש באדם גוף ונשמה כמו כן יש במעשה האדם המעשה הוא גוף והמחשבה שמביאו אל המעשה היא הנשמה שמחי אותו וכבר אמרנו שבמעשה נו"א שהקריבו אש זרה לא הי' חטא ואשמה שהרי כדין עשו דמצוה להביא מן ההדיוט וחטאם לא הי' רק על שהורו הלכה בפני משה רבן ולא שאלו את פיו תחילה ולפ"ז החטא לא הי' רק במחשבה הגורם המעשה וגם בזה לא הזידו רק שטעו בזה וחשבו שמצוה לעשות כן למען ישמעו אליהם בני ישראל כשיתמנו למנהיגי הדור ועל שלא חטאו בגוף המעשה רק במחשבה המחי' אותו לכן גם מיתתם שהי העונש על זה הי' כן שרק נשמתם נשרפו וגוף קיים ועפ"ז יש לפרש המדרש בשעה שבאו שני פולסין דנורא בחוטמיהן של נו"א שנראה מזה שלא חטאו במעשה רק במחשבה ובה חטאו רק בשוגג אמרו מלאכי השרת מפני מה קרעת לפניהם את הים כלומר אם אחת דן שוגג כמזיד לא היו ישראל ראוים שנקרע להם הים שהרי הקב"ה השיב על טענת שר של עשו בים וכי יש לדון שוגג כמזיד ואם שם ישראל נצולו על שהיו שוגגים ולא מזידים מפני מה לא נצולו גם נ"א בחטאם בשוגג על זה השיבו שרפי הקדש השיבנו ד' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם שזה ודאי שגם שוגג נחשב חטא וצריך כפרה וכמו שאמר

גם דוד כי עוני אגיד אדאג מחטאתי לומר כי אם גם עון שהוא מזיד אגיד ואתודה עליו לפני הקב"ה ואקוה שמחל לי ע"ד ומודה ועוזב ירוחם עכ"ז עוד אדאג מחטאתי שהוא חטא שוגג שלא נמחה עוד והנה כפרת שוגג אפשר בשני פנים או שהקב"ה שהוא ארך אפים ממתין ומצפה לחוטא עד שיעבור גם חטא זה של שוגג ע"י תשובה שלמה עד כלה או אם ע"פ חכמתו העליונה גזר הבורא שטוב להחוטא להתקן מיד אזי ממיתו ובוראו ברי' חדשה שנתכפר עי"ז אז חטאו ומתוקן לגמרי וזה הי' החילוק בין כפרת שוגג לישראל בשעת קריעת ים סוף ובין כפרת נו"א שכפרת ישראל מחטא שוגג הי' על אופן הראשון שעדיין צריכין לסבול ע"ז גלות המעורר תשובה עד עת בא המשיח כאשר אמרנו וכפרת נו"א הי' על אופן השני שנתכפרו לגמרי ונתקנו להיו' ברי' חדש' שמתו ובאו נשמתם בפנחס כאשר קנא לאלקיו ויכפר על בני ישראל כדאיתא בזוהר וזה מה שהשיבו שרפי הקדש על שאלת מלאכי השרת שיש סתירה בין מה שניצלו ישראל ולא מתו בי"ס ובין מה שמתו נו"א אחרי ששניהם לא נחשב להם רק חטא שוגג ע"ז השיבו מהפסוק השיבנו ד' אליך ונשובה לומר ודאי גם שוגג צריך כפרה רק שבישראל היתה הכפרה ע"י תשובה אחר תשובה עד קץ גלות מה שנרמז בהשיבנו ד' אליך ונשובה שרק אז כשנתקיים השיבנו ד' אליך בקיבוץ גליות אז ונשובה שתהי' תשובתנו שלמה להתם אשמת שוגג ובנו"א היתה אופן השני של הכפרה הנרמז בחדש ימינו כקדם שנעשו ברי' חדשה ועי"ז נתכפר עונם.

אמנם במדרש איכה מפרש הפסוק עוד בדרך אחר וז"ל השיבנו ד' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם כד"א וערבה לד' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות כימי עולם זה משה שנאמר ויזכור ימי עולם משה עמו וכשנים קדמוניות זה שנות שלמה רבי אומר כימי עולם זה נח שנאמר כימי נח זאת לי וכשנים קדמוניות כשנות הבל שלא הי ע"ז בעולם עכ"ל ולבאר זה מה המשך יש בפסוק וערבה לד' עם השיבנו ד' אליך ומה ענין שמנגד ימי משה לשנות שלמה וימי נח לשנות הבל י"ל שהמדרש רוצה ג"כ לבאר הכפל של השיבנו ונשובה וגם בפסוק וערבה הכפל מנחת יהודה וירושלים שהלא לירושלים אין מנחה רק מה שמביאים יהודה בתוכה וגם הכפל של כימי עולם וכשנים קדמוניות ולזה נאמר שבכמה מקומות כאשר הזהיר הכתוב על קדושת ישראל הזהיר גם על קדושת הארץ כמו שגם בפ' זו נאמר כי אני ד' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים והייתם קדושים כי קדוש אני ובזה יאמר שלא בלבד שקדושת עצמם תהי' לישראל כ"א גם קדושת הארץ אשר דרים בה היא הנצרכת לקדושתם ולכן תלה להיות לכם לאלקים המעלה אתכם מארץ מצרים לומר אילו נשארתם במצרים מקום טומאת

וערות הארץ לא הייתי לכם לאלקים וביותר מפורש זה בפ' אחרי במה שאמר ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה לומר שקדושת הארץ תחאחד עם קדושת יושביה כמו שאמרו כלים פ' א' ארץ ישראל מקודשת מכל ארצות ולכן ישראל והארץ הם מחוברים בזיווג כאיש ואשה כמו שאמר הנביא וארצך תבעל כאשר יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך ולכן הקרבנות שכפרו על חטא החוטאים בארץ הי' להם ב' תועליות כפרה על החוטאים וכפרה על הארץ אשר חטאו בו שגם הארץ צריכה כפרה על החטאים שנעשו בתוכה כדכתיב ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כ"א בדם שופכו וזה מה שכפל הכתוב וערבה לד' מנחת יהודה וירושלים שמנחת יהודה היא ג"כ מנחת ירושלים כאלו גם היא הקריבה ונקט ירושלים דרך מליצה על כל הארץ כמו שמצאנו כן הרבה פעמים בנביאים מפני שהיא נקראת משוש כל הארץ:

ובזה הי' החילוק בין מנחת משה שהקריב במשכן אשר בנה ובין מנחת שלמה בבה"מ אשר בנה שבימי משה שהיו עדיין בחו"ל לא היתה מנחתו רק מנחת יהודה אבל בימי שלמה כבר היתה גם מנחת ירושלים וכן הי' חילוק זה בין קרבן הבל ובין קרבן נח שהבל לא הקריב מנחתו רק על עצמו אבל בנח שנאמר בו לא אקלל עוד האדמה בעבור האדם מזה נראה שהי' קרבנו לא בלבד לכפר על האדם כ"א גם על האדמה ועוד חילוק אחר הי' בין שניהם שבימי נח שכבר חטאו בני אדם הי' קרבן כפרה אבל הבל שהוא עדיין לא חטא לא היתה קרבנו לו קרבן כפרה כ"א קרבן נדבה אשר על זה יצדק שם מנחה כאילו הקריב דורון לקונו וזה מה שאמר וערבה לד' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם זה משה שלא כיפר רק על האדם וכשנים קדמוניות כשנות שלמה שכיפר גם על ירושלים והארץ ורבי הוסיף שלא בלבד יהי להקרבנות לעתיד התועלת לכפר על יהודה ועל ירושלים שהוא על ישראל ועל הארץ כמו שנוסף בזה קרבן נח על קרבן הבל כ"א גם יהי' להקרבנות עוד המעלה שהי' לקרבן הבל על קרבן נח שקרבן נח הי' לכפרה וקרבן הבל הי' קרבן נדבה דורון לקונו שבימיו עוד לא הי' ע"ז בעולם אשר על כן יצדק לקרבן שם מנחה וזה משה"כ השיבנו ד' אליך להדבק בך ובקדושתך ואז ע"י זה נשובה פי' אל הארץ ובזה חדש ימינו כקדם שיערבו לך הקרבנות של יהודה וירושלים כמנחה לא כקרבן חובה לכפר על החטא כ"א כמנחת נדבה.

אמנם למה פרט קרבן הבל והלא גם קין הקריב כשלא הי' ע"ז בעולם ואעפ"כ לא ערב להקב"ה זה מבואר בפסוקים ויהי הבל רועה צאן וקין ה' עובד אדמה ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לד' והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן וישע ד' אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה והנה לא מבואר למה נתקבל קרבן הבל

ולא גם קרבן קין אבל יש לומר שהמהפכים טוב לרע ורע לטוב משבחים את קין ומגנין את הבל בשני דברים הא האחד אחרי שאדם הי' לו שני בנים לעבודת הארץ ולרעות צאן ועבודת אדמה בלי ספק היא קשה יותר מעבודת רועה למה בחר הבל הצעיר לעצמו עבודת הרועה והניח לאחיו הבכור עבודת האדמה והשני כי רק אחר שהביא קין מנחתו מפרי אדמתו אשר עבד מנחה לד' הביא הבל גם הוא קרבנו מבכורות צאנו כאילו רק מחמת קנאה באחיו להיות שוה לו הביא מנחתו ולא לכבוד בוראו אבל באמת הפסוק מעיד שהוא להיפך שידוע שבלשון הקדש עת העבר לפעמים בא בלשון עבר ולפעמים בא בלשון עתיד עם ו' המהפך והכלל הוא בזה שאם בא בלשון עבר מורה על העת שכבר עברה וקדמה למעשה אשר סופר לפני' כמו שכתב רש"י בפסוק והאדם ידע את חוה אשתו קודם שנתגרש מגן עדן וכן פי בפסוק וד פקד את שרה קודם שריפא את אבימלך וכן פי' בפסוק ואל משה אמר עלה אל ד' פרשה זו נאמרה קודם עשרת הדברות.

והנה בפסוקים האלה נאמר ויהי הבל רועה צאן וקין הי' עובד אדמה ותיבת הי' נראה מיותר אבל רנה להורות בזה שלא הבל בחר להיות רועה צאן בתחילה כ"א אחרי אשר קין כבר הי' עובד אדמה קודם לכן מפני שאוהב אדמה הי כאשר פרשנו בפ' נח וכן הי' הענין בקרבן שגם שם נאמר והבל הביא גם הוא להורות שכבר הביא קרבנו טרם הביא קין מנחתו מפרי האדמה ובזה העיד הכתוב שלא קין הי המתחיל בעבודת ד' כ"א הבל וקין הי המקנא באחיו.

ובזה כבר נפרט הטעם למה קיבל הקב"ה קרבן הבל ואל מנחת קין לא שעה ועוד פי' הכתוב טעם לזה במה שאמר וישע ד' אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה שתיבות אל הבל ואל קין נראות מיותרות דהל"ל וישע ד' אל מנחת הבל ואל מנחת קין לא שעה אבל ר"ל דאין חפץ לד' בקרבן מנחה כ"א בלב ומחשבת המקריב שתהי' בהכנעה לו ולכן מפרש הטעם למה שעה אל מנחת הבל מפני שאל הבל עצמו שעה בשהכיר תמימות לבו אבל למנחת קין לא שעה מפני שגם אליו לא שעה בהכיר עקמומית לבו ואם גם בזה אמר לא שעה לשון עבר הטעם שהבורא יודע העתידות והוא מתעלה על העת ובחוק ידיעתו יתאחדו העבר וההו' והעתיד.

עוד יש ליתן טעם למה לא נתקבל קרבן קין לרצון על פי מה דאיתא בפרקי דר"א פ' כ"א הגיע ליל י"ט של פסח קרא אדם לבניו אמר עתידים ישראל להקריב קרבנות פסחיהם הקריבו גם אתם לפני בוראכם והביא קין מאכלו קליות זרע פשתן והבל הביא מבכורות צאנו כבשים שלא נגזזו רבי יהושע בן קרחה אמר אמר הקב"ה ח"ו לא יתערבו מנחת קין והבל לעולם אפילו באריגת בגד שנאמר לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו עכ"ל

וי"ל מה טעם גזר הקב"ה כן שלא יתערבו מנחת קין והבל לעולם אכן יבואר שזה הי' מה שפגם קין בקרבנו שאחרי שאמר אדם לבניו שעתידים ישראל לעשות קרבן פסח בלילה זו הרי שידע התורה א"כ מסתמא הורה לבניו ג"כ המצוה כתיקונה שיאכלו הפסח עם מצה ומרור כי עיקר מצות פסח לאכילה נצטוה כדאמרינן פסחים פ' ז' וזה הקרבן המרוצה לד' אשר ביקש אדם מבניו שיקריבו והנה הבל שהי רועה צאן הביא משלו כדת וכמצוה כבש לפסח והי' לו לקין שהי עובד אדמה להתאחד עם אחיו ולהביא מפרי תבואתו מצה ומרור ואז הי' עושים הפסח כתקונו אבל קין הרשיע התאחד קרבנו עם אחיו כ"א הביא מאכלו הרגיל בו קליות מזרע פשתן ולכן לא בלבד שלא נתקבל קרבנו לרצון כ"א גם אמר הקב"ה אחר שסירב להתאחד קרבנו עם של אחיו לכן לא יתאחדו מנחת קין והבל לעולם אפילו באריגת בגד.

והנה במה שאמרנו למעלה שהיתה תקנת נו"א במה שמתו ובאו נשמותהם בפנחס לזה יש ליתן טעם למה לא נתקנו מיד עד מעשה זמרי שהנה מה שפגמו הי' על שהורו הלכה בפני משה רבן והיו צריכין תיקון בדבר זה בעצמו שפגמו בו וזה לא הי' אפשר עד שהביא זמרי את המדינית לפני משה ונתעלם ממשה הלכה בועל ארמית מה יעשה לו והלכה שאין מורין לשואלים כ"א קנאין יעשו מעצמן כדאמרינן סנהדרין פ"ב ואז בא העת לתקן מה שעיותו שהוצרכו להורות הלכה לפני משה רבן ובאו לתוך פנחס לקנא קנאת ד'.

ובזה יבואר ג"כ מה דאיתא במדרש הנני נותן לו את בריתי שלום בדין הוא שיטול שכרו וכבר דקדקו המפרשים למה דוקא עליו נאמר בדין הוא שיטול שכרו הלא אין הקב"ה מקפח שכר לכל בריי אבל י"ל דכבר אמרו רז"ל שכר מצוה בהאי עלמא ליכא אלא בעולם התחיי' ולכן אין לאדם לתבוע השכר ע"פ דין בעוה"ז אבל כיון שלפנחס כבר בא התתיי' שנשמתו פרחה ממנו מאימת בני שמעון כדאיתא בזוהר ונחי' ע"י נשמות נדו"א שכבר מתו וחיו עתה הרי כבר בא לפנחס עולם התחי' שהרי באמת לא מת עוד שפנחס הוא אליהו כדברי רז"ל והוא עלה חיים למרום לכן אמר הקב"ה רק עליו בדין הוא שיטול שכרו עתה שכבר חי חיי התחי'.

תזריע

במדרש אדם כי יהי' בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת הה"ד לעשות לרוח משקל ומים תיכן במדה אמר רב הונא בשלשה מקומות יצתה רוח שלא במשקל וכבר הי' לה להחריב את העולם ואלו הן אחד בימי איוב ואחד בימי יונה ואחד בימי אליהו בימי איוב שנאמר והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר בימי יונה שנאמר וד' הטיל רוח גדולה

אל הים בימי אליהו שנאמר צא ועמדת בהר והנה ד' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים א"ר בר"ש אותה של איוב היא אותה של יונה היא אותה של אליהו בשביל אותה הבית היתה אותה של איוב בשביל אותה ספינה היתה אותה של יונה בשביל אותה מעשה היתה אותה של אליהו ואין לך גדולה בהן אלא אותה של אליהו הה"ד ויאמר צא ועמדת בהר עכ"ל. ואין מן הצורך להזכיר שדברי המדרש תמוהים שמתחיל הה"ד לעשות לרוח משקל ואיזה המשך יש לזה עם אדם כי יהי' בעור בשרו וגו' גם לא ידענו מה ענין רוח שלא במשקל שאיזה משקל יש לרוח גם למה לא חשב הג' מקומות כסדר דאז הל"ל לחשוב אליהו יונה איוב וגם אם נאמר שלא חשב כסדר הכתובים כ"א כסדר העתים שחיו בהם הי לו להקדים על כל פנים אליהו קודם יונה שנתנבא בימי ירבעם בן יואש הרבה שנים אחרי אליהו גם דברי ר"ב ר"ש אותה של איוב היא אותה של יונה וכו' הם תמוהים דמנא ליה כן ומה שאמר בשביל אותה הבית היתה אותה של איוב לא ידענו מה חידש בזה וגם מנא לי' שאותה של אליהו היתה הגדולה שבהם ולישב זה נאמר דהנה ענין הרוח שלפעמים מנשב בנחת ופעמים בכח שיוצא מאוצרו כדכתיב מוציא רוח מאוצרותיו ומנשב מצד שיצא אל צד שכנגדו ולמען שלא יהרוס בכחו הכל העומד נגדו מוציא לפעמים הקב"ה גם מאותה צד שכנגדו רוח שמנשב לעומתו וזה ענין משקל הרוח כמו משקלים הניתנים בכפי מאזנים אם שוים הם במשקלם אז עומדים שתי הכפות שוה לבלתי יכריע האחד על השני וגם אם יכבד האחד על האחר עכ"ז יוכרע הכבד מעט ע"י הקל שלא יגבור לגמרי על הכף האחר להעלותו ואם יגדל באמת הרוח האחד הרבה אז יקרא רוח סערה אבל עכ"ז אינה רוח שלא במשקל אכן אם מארבע צדדים ינשבו הרוחות זה לעומת זה אז מה שביניהם יאבד לגמרי שנתדקדק ע"י ארבע כחות הבאים עליו ויתמעך כמי שממעך בידו הפרי וזה נקרא רוח שלא במשקל והי' כן במה שקרא אותו הכתוב רוח גדולה מה שלא מצאנו עוד במקרא זולת כאן ומפרש המדרש שגדולתו היתה שיצא שלא במשקל לומר שלא הי' משקל המחזיק כחו שלא להרוס הכל בעבור שנשב מארבע רוחות על מה שבתוך: ושהי' כן בימי איוב ובימי יונה ובימי אליהו מוכח מהכתובים באיוב כתיב והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר ויגע בארבע פינות הבית ויפול על הנערים ואם לא נשב רק מרוח אחת איך אפשר שנגע בארבע פינות הבית הרי לא נגע רק בשתי פינות בצד שכנגדו ומזה נראה שהרוח נשב מארבע רוחות ומעך את הבית עד שנפל על הנערים וכן ביונה כתיב והאניה חישבה להשבר וכבר העיר האלשיך שאין טבע הסער לשבור הספינה רק להפכה או להטביעה בגלים או להשליכה אל הסלע אבל להשבר משמע ע"י הרוח אכן יבואר זה כשנאמר שבא הרוח מארבע צדדים וע"י

זה הספינה שבין הרוחות חישבה להשבר ע"י הרוחות להתמעך ביניהם וכן הי' הרוח באליהו שנאמר שם רוח גדולה הרים ומשבר סלעים ואם הרוח מנשב רק מרוח אחד אז אפשר שמנשב חלקי ההרים מצדו לצד שכנגדו אבל שהרוח יפרק הרים ומשבר סלעים שהלשון פירוק משמע לחלקים רבים זה לא אפשר ע"פ הטבע אלא כשמנשב הרוח בכח שוה מארבע צדדים ואז מה שביניהם נפרק כתבואה ברחיים ולכן נקרא הרוח בשלשה מקומות האלה רוח גדולה.

אכן על מה רמז שלוח הרוח בשלשה מקומות האלה בענין מופלא כל כך זה מפרש המדרש במה שמסיים אותה של איוב היא אותה של יונה היא אותה של אליהו וכו דהנה האדם עלול לחטא נגד עצת יצה"ט ע"י שלשה דברים והם (א) ע"י גאוה שעל ידה מבזה כל ממשלה עליו (ב) ע"י חברת רשעים שהם העוזרים ליצה"ר נגד יצה"ט שנקרא איש מסכן וחכם (ג) ע"י מינות שאז אינו מכיר כלל ליצה"ר בתאוות חטאיו כי נדמה לו ליצ"ט שמיעצו הטוב לו.

ויש חילוק בין החטאים שנעשים ע"י תאוות הגוף שמכיר החוטא בחטאו ובשפלותו שאין לו כח לעמוד נגד תאוותיו ובין החוטא ע"י שלשה אבות הטומאות האלה כי הראשון חוטא בגופו ואין לרוחו חלק בה כי ברוחו מכיר אשר לא טוב עשה לא כן במי שחוטא ע"י גאווה או ע"י חברת רשעים או ע"י מינות שזה לא בגופו נמצא מקור חטאיו כ"א ברוחו שרוחו הוא המתגאה שלא להכיר ממשלה עליו ורוחו הוא המבקש חברת אנשים להדביק רוחו ברוחם ולהשוות אליהם והמינות אין צריך לבאר שמקורו ברוח עועים המושל עליו וזה הוא המשל של הרוח המושל מכל צדדיו ומכלה כל מה שבתוכו כי אם הרוח מנשב מרוח אחת בנחת אז מועיל ולא מזיק וגם אם מנשב בכח מצד אחד ומפיל דברים לארץ או על דברים קשים עד שנשברו אז לא הרוח כילה אותם כ"א הדברים אשר עליהם נפלו ושברו אותם אבל כשהדברים נשברים מארבע רוחות שמנשבים בכח מכל צד אז הרוח הוא מה שכילה אותם. וזה הי' הענין בשלשה מקומות שקרא הכתוב רוח גדולה שכפי הנראה משל הגאווה בבני איוב שנאמר שם אחר שעשו משתה גדולה העלה איוב עולות בעדם כי אמר אולי חטאו בני וברכו אלקים בלבבם ומה שנאמר בלבבם יפורש ע"ד הכתוב וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה ורם לבבך ושכחת את ד' אלקיך הרי גם בזה קורא הגאווה שמשכח את ד' בלבבו וכן אמר איוב אולי חטאו בני ע"י שהיו לבני עושר וכבוד וכל משאלות לבם ברכו ד' בלבבם שרם לבבם שלא להודות לד חסדו באמרם כחנו ועוצם ידינו עשה לנו את החיל הזה ולכן העלה עולות בעדם שעולה מכפר על גאווה כאשר בארנו פ' צו אכן קרבן אביהם לא

הועיל להם לכפר על גאוותם ולכן נאבדו ברוח שנשב מארבע רוחות ומיעך את הבית אשר היו שם: ומה שהביא הספינה אשר בו יונה לידי סכנה עד שחישבה להשבר הי' חברת רעים כנראה מהכתובים שיונה הי' הנרדף כדכתיב נדעה בשל מי הרעה הזאת ויפול הגורל על יונה וכאשר הטילוהו לים הניח מזעפו הרי שהספינה חישבה להשבר ולאבד הכל אשר בו באשר חיברו ליונה: ובעת אליהו גברה המינות שלא האמינו בד' שכאשר אמר להם אליהו עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים אם ד' הוא אלקים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו לא ענה אותו העם דבר ואף שכשראו הנס בהר הכרמל נתרפאו לשעתו מטעותם ויקראו ד' הוא האלקים עכ"ז לא היתה אמונתם שלמה שהלא כאשר עמד אליהו בהר שהי' אחרי מעשה הר הכרמל עוד הי מקונן עזבו בריתך בני ישראל ולכן גם שם נראה לאליהו במראה הנבואה הרוח גדולה מפרק הרים שהוא הרוח המכלה ע"י הרוח כל מה שבקרבו וזה מה שאמר התנא רב ר"ש אותה של איוב היא אותה של יונה וכו' בשביל אותה הבית היתה אותה של איוב ר"ל שבכל אלו השלשה מעשים בא הרוח מכל צד לכלות מה שבתוכו וכולם הוראה אחת להם לומר שהרוח הי' המכלה לא תאוות הגופניים שבשביל אותה בית ששם קננה הגאווה הי' של איוב בשביל אותה ספינה ששם קננה חברת רעים הי' של יונה בשביל אותה מעשה שכפרו ישראל בהקב"ה במינות הי' אותה של אליהו ומסיים ואין לך גדולה בהן אלא אותה של אליהו שהמינות הוא הקשה המכלה את הכל ברוח עועים עד היסוד.

והנה שלשה אבות הטומאות האלה נראה דוגמתם גם בצרעת כאשר שמם מורה עליהם ממה שכתוב אדם כי יהי' בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת שאת מורה על גאווה המתנשא עצמו במחשבתו ספחת שהוא לשון חיבור כדכתיב ספחני נא אל אחת הכהונות מורה על חברת רעים בהרת מורה על המינות שמראהו לבן ביותר כדכתיב ואם בהרת לבנה הוא והוא דוגמת המינות שלא יודו המינים שמעשיהם אדומים כתולע אלא חושבים שדרכם ישר נקי ולבן כשלג וכצמר וכ"א רז"ל יהפך למינות וסימנך כולו הפך לבן ומי שבו מקור החטאים האלה לפעמים יראו בבשרו לנגע צרעת והובא אל הכהן להחזירו בתשובה וזה פי' המדרש אדם כי יהי' בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת הה"ד לתת לרוח משקל וכו' אחד בימי איוב ואחד בימי יונה ואחד בימי אליהו ר"ל ששתי הענינים הוראה אחת להם שמורים על העבירות שמקורם ברוח שהם גאווה וחברת רעים ומינות ולכן הביא אותם בסדר הזה והקדים יונה לאליהו על סדר הכתוב שאיוב נגד שאת יונה נגד ספחת ואליהו נגד בהרת. וע"ד אולי יש לבאר גם מאמר תמוה בשבת פ' שואל אמר ר חלבו חמרא דפורגניתא ומיא דיומסת קפחו עשרת השבטים

מישראל ר"א בן ערך איקלע להתם אימשך אבתרייהו איעקר תלמודיה כי הדר אתא קם למקרי בספריא ובעי למקרי החדש הזה לכם אמר החרש הי' לבם בעו רבנן רחמי עליה והדר תלמודיה והיינו רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחריך שחבריך יקיימוה בידיך ואל בינתך אל תשען תנא לא רבי נהוראי שמו אלא רבי נחמיה שמו ואמרי לה ר"א בן ערך שמו ולמה נקרא שמו רבי נהוראי שמנהיר עיני חכמים בהלכה עכ"ל ופי' רש"י חמרא דפורגניתא הוא יין טוב ומשובח ומיא דיומסת הם מלוחים ומחמין את הגוף.

והנה במאמר הזה יש לתמוה הרבה איך שייך לומר שר"א שכח בזמן איזה שנים שלא ידע לקרות עוד הפסוקים שתינוקות שלבית רבן יודעים אותן ולמה נקט ששכח הפסוק החודש הזה לכם וקרא תחתיו החרש הי לבם דמה לנו לידע במה טעה וגם מה דמייתי המשנה והיינו דתנן ר' נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה שבפשטות ר"ל בזה שאירע לו כן מפני שאיקלע למקום שאין תורה והי' די בזה לומר הוי גולה למקום תורה אבל לאיזה צורך הוסיף ואל תאמר שהיא תבוא אחריך וכו שנראה שאין לו ענין והמשך לזה ולבאר זה נאמר שכמו שיש התנגדות בין מעשה יצה"ר ובין מעשה יצה"ט ט שמעשי יצה"ר ר תחילתן מתוק וסופן מר ומעשי יצה"ט ט הם להיפך כן יש התנגדות ג"כ בין חכמות החיצוניות לחכמת התורה (א) שלחכמות החיצוניות אין מעצור וגדר לאוהב חכמה לחקור ולדרוש בכל מה שלבו חפץ משא"כ בחכמת התורה שאין רשאי לדרוש רק ע"פ הגבול שגבלה התורה וחוקתיה ותורותיה ונאמר לו במופלא ממך ש תדרוש (ב) בחכמות החיצונות הוא נכבד בעיני ההמון משא"כ ע"י חכמת התורה בזמן שאינה חביבה על לומדיה (ג) לחכמות החיצונות נמצאו לו ריעים רבים המחזיקים אותו ובחברתם יערב לו משא"כ בחכמת התורה בזמן שאינה חביבה על לומדיה שאז צריך לפעמים לישב בדד ולידום ויתמעט בזה חשקו בתורה ויתרבה חשקו לחכמת החיצוניות אבל באמת הכל בהיפך כי חכמות החיצוניות ע"י שאין מעצור לרוחו מלדרוש ולחקור כחפצו הוא עלול לטעות ובקל מחשבותיו מן ההיתר יתעוהו אל האיסור לאבד נפשו וגם החברים אשר ימצא ע"ד החכמות החיצוניות לבסוף יכיר כי לא ריעים כ"א אויבים היו לו כמו שמזהיר המלך שלמה בני אם יפתוך חטאים אל תאבה תלך בדרך אתם מנע רגליך מנתיבתם וגם הכבוד אשר ימצא בדרך הזה אינו כבוד נגד מה שהתורה מכבדת את לומדיה כדכתיב כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו ובהעלותו את כל זה על מחשבתו ורוחו יכיר ויודה כירק מחזה שוא חזה בהגביהו לימוד חכמת החיצוניות על לימוד חכמת התורה ודומה זה למתענג על היין הטוב אשר עליו מתרה המלך החכם אל תרא יין

כי יתאדם כי יתן בכוס עינו יתהלך במשרים אחריתו כנחש ישך וכציפעוני יפרש וגם התלהבות החשק אל חכמות החיצוניות ידמה למי שרוחץ במי מלוחים לחמם את הגוף כי רק בתחילה הוא מתענג בחימום אבל כשיתמידו על העור והבשר יאכלום ויולידו כאב ומרירות ולכן הטוב לאדם להלהיב חשקו בתורה גם אם לא ימצא כבוד מבני אדם וגם לא ימצא ריעים המחזיקים אותו בחברותם וגם לא ימצא נחת ללמוד מה שנודע לו כבר ויזכור מה שצוה התורה בפ' שמע אחר עיקרי האמונה שבשמע ישראל ואחר מצות אהבת הקב"ה בואהבת במה שכתוב והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך ושפרשו רז"ל בספרי יהיו ד"ת בעיניך חדשות כאילו היום נתנו מסיני שזה עיקר גדול בתורה לידע ולהאמין שהתורה מקור מים חיים אשר בכל יום מנביע חדשות מקרבו וזה ישביע יותר לאוהב חכמה מלשמוע חדשות ממקור משחת אשר יכזבו מימיו וזה מה שאמר חמרא דפורגניתא ומיא דיומסית קפחו עשרת השבטים מישראל שהוא המשל על חכמות החיצוניות שמתענגים בני אדם בהן כשותי יין משובח וכרוחצים במי מלוחים הם קיפחו עשרת השבטים שעל ידן פרשו מן התורה ונמשכו אחר המינות ויצאו לתרבות רעה.

והנה ר"א בן ערך שהי' גדול בתורה עד שר"י בן זכאי אמר עליו כדאיתא בפ' ב' דחגיגה אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא מחלציך ובטח בחכמתו ובלבו הרחב כאולם שלא יקבל נזק בהתעסק בחכמות החיצוניות איקלע להתם פי' שבא ג"כ אל המדריגה הזאת להתענג בחכמות החיצוניות ואולי עשה כן כדי לידע מה שישיב לאפיקורס אבל הגיע לו נזק גדול מזה שנתמעט חשקו בתורה והי' נמשך אחרי החכמות ההן וכשקרא בספריא תחת אשר הי' לו ליקרות החודש הזה לכם שהוא התחלת התורה במצות כמאמר רבי יצחק דהי' להתורה להתחיל מהחודש הזה לכם שהיא מצוה הראשונה שנצטוו בה ישראל ולכן הפתיחה החודש הזה לכם שהיא מרמזת שתמיד תהי' התורה חדש לכם כאילו היום ניתנה קרא החרש הי' לבם שמצא שתלמידיו הלכו בעקבותיו להתענג בחכמות החיצוניות ונעשה לבם חרש מלשמוע ומלהבין דברי תורה והתפללו החכמים עליו ונתרפא מטעותו שנפל בו ע"י חשקו בחכמות החיצוניות שהם הגאוה והתחברות לפוחזים והתשוקה לילך אחרי מחשבות לבו בלי מעצור ולכן כשהיטיב דרכו הורה לתלמידיו לשמור משלש מזיקים האלה ואמר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחריך להכניע הגאוה שלא יבקש שהתורה תבוא אליו דרך גאוה אלא יכניע עצמו לתורה לגלות למקומה ולבקשה שם ושוב אמר שחבריך יקיימוה בידך זה נגד ההתחברות לפוחזים שאם חברים רעים במקומך בטלו אותך מתורה חברים

טובים במקום הישיבה יקיימוה בידיך ואל בינתך אל תשען זה הוא נגד התשוקה ליילך אחר מחשבות לבו ולזה מזהיר שלא להשען על בינתו כ"א על בינת התורה. ואולי זה הביא גם לר"א לומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורס כדאיתא אבות פ' ב' שגם אם לא נזכר שם אלא ר"א סתם עכ"ז הוא מאמר ר"א בן ערך כנראה במשנה שם שחשב מאמרי מוסר מחמשה תלמידים של ר"י בן זכאי וחשב של ר"א בן ערך בסוף כמו שנחשב גם במנין התלמידים בסוף ואמר ר"א בן ערך דברים האלה ע"פ מה שאמרנו שמה שהביאו מתחילה לעסוק בחכמות החיצוניות היה למען לידע מה להשיב לאפיקורס שלוחם בחכמות האלה נגד חכמת התורה לכן כששב אמר העיקר הוי שקוד ללמוד תורה ואחר כך תדע מה שתשיב לאפיקורס ולא כאשר טעה לעזוב שקידת התורה בשביל זה ואל ידאג שלא יעלה בידו לזה מסיים ודע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך כי אחרי שאתה עמל בעד הקב"ה אשר כל יכול יתן בידך שזה וזה יצליח לך.

עוד אמרינן בהתרחקות הגיאות סוטה ד' ה' אמר חזקי' אין תפילתו של אדם נשמעת אלא למשים עצמו כבשר שנאמר והי' מידי חדש בחדשו ומידי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחות לפני נאום ד' אמר ר"ז בשר כתיב ביה ונרפא אדם לא כתיב ביה ונרפא אמר רבי יוחנן אדם אפר דם מרה בשר בושה סרוחה רימה עכ"ל וי"ל מה הוא הענין משים עצמו כבשר ולמה בר"ח ושבת דוקא נאמר זה ועוד י"ל דמשמע דבשר עדיף ממה שכתוב ביה ונרפא ובאדם לא כתיב ונרפא והרי בשאר מקומות מצאנו דאדם לשון חשיבות וכאשר ביארנו ע"פ דברי רז"ל בפ' ויקרא גם כבר העיר המהרש"א דאיך מחשיב שם בשר והלא בדור המבול כתיב כי השחית כל בשר את דרכו ועוד י"ל מה ענין כוונת ר"י שדרש ר"ת אפר דם מרה מאדם ובושה סרוחה רימה מן בשר ולהבין זה נאמר שכל הדברים יש להם שתי בחינות הבחינה בדבר מה שהיא מצד עצמה והבחינה מה שהיא בהצטרפות אל אחר ומזה נחלק גם שם האדם מבשר ששם אדם בהצטרפות שלו עם שאר הברואים הוא שם חביב וחשוב שכולל גוף ונשמה והוא השם שקרא אותו הבורא כדכתיב ויקרא שמם אדם ביום הבראם אבל מבחינת עצמו שם בשר חשוב יותר מטעם אשר נבאר ולכן דייק חזקיה אלא אם משים עצמו כבשר ולא אמר אם הוא בשר לומר שרק אם מקיים בעצמו בחינת בשר אז תפילתו נשמעת ור"ז הביא ראי' לזה דשם בשר עדיף שבבשר כתיב נרפא ובאדם כי יהי בעור בשרו וגו' לא כתיב ונרפא ולכן לא קשה ממ"ד בדור המבול כי השחית כל בשר ששם הם באמת היו רק בשר גופים בלא נשמה

כאשר ביארנו בפ' בראשית מה שנאמר בהם כל אשר נשמת חיים באפיו אשר בחרבה מתו שלא הכניסו הנשמה אל גופם לקדש ולברר את עצמם.
אכן מהו באמת מעלת הבשר עד שאמר חזקי' שאין תפלתו נשמעת עד שמשים עצמו כבשר זהו מה שמבאר ר' יוחנן דברי חזקי' רבו במה שדורש ר"ת של אדם ושל בשר שגוף האדם המורכב מאפר דם מרה כל אחד מחלקים האלה הוא עלול לחטא: ע"י חלק האפר שהוא המונח והכבד יתעצל במצות עשה לקיימם וחלק הדם שהוא המתנענע בהתלהבות ורחיחה בו יתלהב לעשות העבירות ע"ד מה שבארנו כבר במקום אחר שנגד יצה"ר של עבירה צריך התקוררות הטבע ובחלק המרה יחטא במצות שבין אדם לחבירו כי כמו שהאהבה והאחוה שבין בני אדם תקרא מתיקות כדכתיב ומתק מרעהו וגו' כן השנאה והקנאה וכדומה נתהוה ע"י התמרמרות הטבע של החוטא ולכן מה שנרמז באדם בר"ת אפר דם מרה הוא העלול לחטא ועל כן לא נאמר בו ונרפא.
אמנם נגד אלה ג' בחינות הן שלשה בחינות אחרות שעל ידן מטיב אדם דרכו והן נרמזים בבשר שהם בושה סרוחה רימה והם הג' הסתכלות שמצוה עליהן עקביא בן מהללאל באמרו הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה מאין באת מטיפה סרוחה ולאן אתה הולך למקום עפר רימה ותולעה ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מ"ה הקב"ה וי"ל הכפל דין וחשבון וגם השני שמות שקורא בהם הבורא מלך והקדוש וזה יבואר ע"פ מה דאמרינן בחגיגה אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום תוכחה וכבר ביארנו במקום אחר הכפל מיום הדין ומיום התוכחה מה ביניהם שתוכחה הוא מה שקדם לדין שפורטין לאדם כל מעשיו הרעים אשר עשה מיום הולדו עד יום מותו וצריך ליתן חשבון עליהם ואין לך בושה גדולה מזו ואחר עונש זה של בושה בא עליו עונש הדין שנפסק עליו על חטאיו ולכן גם אם הקב"ה ברחמיו ובחסדיו ימחול לו ויסר ממנו עונש הדין עכ"ז עונש הבושה נשאר עליו שלא הי' עומד נגד תאוותיו לכבוד קונו ולכן הקדים אוי לנו מיום הדין לפני יום תוכחה לומר גם אם ירוח לנו יום הדין עכ"ז אוי לנו תוכחה וזה ג"כ מה שאמר התנא ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה שהקדים ג"כ דין לחשבון שעיקר היראה היא מפני הדין ומה שאמר ליתן דין ולא לקבל דין מרמז על מה שאמרו רז"ל שהנענש בעצמו פוסק הדין באמרו יפה דנתני ואפילו ירוח לך הדין עכ"ז לך לירוא מנתינת חשבון ומעונש הגדול של הבושה ולכן קורא להבורא בתחילה מלך ואח"כ הקדוש שבבחינת הדין נקרא מלך כדכתיב מלך במשפט יעמיד ארץ וגם אם יתנהג עמך במידת קדושתו בחסד וברחמים עכ"ז יש לך לירא מבושת נתינת חשבון וזה מה שנרמז בב' של בשר שהוא בושה: סרוחה מרמז על

מאין באת מטיפה סרוחה: ורימה מרמז לזכירה שסופו לילך למקו' עפר רימה ותולעה ולכן אם בחינות אדם מביאין את האדם לידי חטא בחינות בשר הם המשמרים אותו שלא לבוא לידי חטא ולכן בבשר כתיב ונרפא.

וע"פ הנ"ל יבואר למה בכל ר"ח ושבת דוקא יבוא כל בשר להשתחות דבסוטה ד' ה' אמר רב חסדא אמר מר עוקבא כל אדם שיש בו גסות רוח אמר הקב"ה אין אני והוא יכולים לדור בעולם שנאמר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית גבה עינים אותו לא אוכל עכ"ל וי"ל מה הוא הענין אין אני והוא יכולים לדור בעולם ומה המשך לזה עם ראש הפסוק מלשני בסתר רעהו אותו אצמית וי"ל דעוד אמרינן שם את דכא ושפל רוח רב הונא ורב חסדא חד אמר אתי דכא וחד אמר אני את דכא ומסתברא כמ"ד אני את דכא שהרי הקב"ה השרה שכינתו על הר סיני ולא גבה הר סיני למעלה עכ"ל בפי' פלוגתא זו י"ל שהוא ע"פ מה שאמרו רז"ל מי שמגביה עצמו הקב"ה משפילו מי שמשפיל עצמו הקב"ה מגביהו והגבהה זו אפשר בב' אופנים או שהקב"ה מעלה אותו ומקרבו אליו במעלת הקדושה או שהקב"ה משפיל עצמו לארץ אתו ואין לך הגבהה גדולה יותר מזו שנעשה משכן לשכינה בארץ והנה באופן הראשון יש סכנה להמנושא כי בראות עצמו במעלות על חביריו בקל יגבה לבו ויכשל בגסות הרוח ולכן הטוב לו האופן השני שבענינו לא נשתנה שירום לבבו ועכ"ז הוא מתנשא למעלה ראש במה שהשכינה ירדה למטה לשכון אתו אמנם מי שיש בו גסות הרוח מבלי שנתעלה ע"י הקב"ה לשכר ענוה עליו אמר הקב"ה אין אני והוא יכולים לדור בעולם שאלי לא אנשא אותו בשביל גסות הרוח שבו המתועב בעיני ואליו פשיטא שלא אקרב לשכון אתו באשר רק את דכא ושפל רוח אני שוכן בארץ.

והנה מה שמביא לאדם להלשין ולדבר רע על חבירו הוא ג"כ ממקור גסות הרוח שרוצה להשפיל חבירו נגדו או שהוא רוצה להגביה עצמו על חבירו אכן לגסות רוח זו נתנה התורה תקנה שיסגר ובדד ישב מחוץ למחנה וטמא טמא יקרא ובזה יכניע גובה לבו וישפיל עצמו אבל זה דוקא במי שמלשין על חבירו והוציא גאותו לחוץ אבל מי שסוגר גאותו בלבו לזה לא נתנה תורה תקנה וזה מה שאמר המשורר בשם הקב"ה מלשני בסתר רעהו אותו אצמית שהוא הסגירה מלשון צמחה בבור חיי אבל גבה עינים ורחב לבב מי שסוגר גאותו בראיית עינו ובהרחב לבבו אותו לא אוכל לו אין תקנה שאדור עמו בעולם. ואמנם בקביעות ר"ח ושבת הראה הקב"ה איך יקרה בעיניו מידת ענוות המתנגד לגסות הרוח שהירח בתחילה הי' שוה לשמש בגדלו ואחר שאמר אין נאה לשני מלכים לשמש בכתר אחד אמר הקב"ה לו השפל את עצמך ומשהשפיל עצמו ניתן לו השכר

שישראל מונין אחריו חדשיהם ומועדיהם וגם בשבת הראה הקב"ה כמה יקרה לו מידת ענוה דשבת יש לו שתי בחינות כמפורש בעשרת הדברות זכר למעשה בראשית וזכר לי"מ במעשה בראשית הראה הקב"ה מידת ענותו שברא עולמות לא למענו כ"א להטיב לבריותיו ובבריאותיו בירר לעצמו הענוים ונכה רוח כמאמר הנביא ישעיה כה אמר ד' השמים כסאי וגו' ואת כל אלה ידי עשתה ויהיו כל אלה נאום ד' ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וביי"מ הראה ענותנותו כדכתיב וארד להצילו מיד מצרים שבעצמו קרא זה ירידה לו וזה פי' הפסוק והיה מדי חדש בחדשו פי' ע' ע"י בחינת התחדשו ומדי שבת בשבתו ע"י בחינת שבת תכירו יקר מידת הענוה ולכן אז יבוא כל בשר להשתחות לפני מי שישתחוה לפני יעשה זה להתבונן בעצמו שהוא רק בשר ברי' מלא בושה סרוחה רימה ועי"ז יכנע עצמו לפני כאשר חפצתי נאום ד'.

וע"פ הדברים הנ"ל אפשר לפרש עוד מאמר תמוה איתא בב"מ פ' ז' רבה בר נחמני שהי' נרדף ממלכות ערק ואזל לאגמא יתיב אגירדא דדיקלא וקגריס קמפלגי במתיבתא דרקיעא אם בהרת קדמה לשער לבן טמא ואם שער לבן קדמה לבהרת טהור ספק זה קדם ספק זה קדם הקב"ה אומר טהור וכלהו מתיבתא דרקיע אמרו טמא אמרי מאן נוכח נוכח רבה בר נחמני וכו' כי הוי קא ניחא נפשי' אמר טהור טהור יצא בת קול ואמר אשריך רבה ב"נ שגופך טהור ויצאה נשמתך בטהרה עכ"ל ולהסביר הענין מעט איך שייך דכולהו מתיבתא דרקיע יחלקו על הקב"ה מקור האמת ושבן אדם יכריע נאמר ע"פ מה שנאמר בתהלים ל"ב לדוד משכיל אשרי נשוי פשע כסוי חטאה אשרי אדם לא יחשוב ד' לו עון ואין ברוחו רמי' כי החרשתי בלו עצמי בשאגתי כל היום כי יומם ולילה תכבד עלי ידיך נהפך לשדי בחרבוני קיץ סלה חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי אמרתי אודה עלי פשעי לד ואתה נשאת חטאתי סלה בפי' והמשך פסוקים האלה י"ל דאמרינן בגמרא רב רמי כתיב אשרי נשוי פשע כסוי חטאה וכתיב מכסה פשעיו לא יצליח לא קשיא הא בחטא מפורסם הא בחטא שאינו מפורסם הרי שחטא שאינו ידוע לאחרים אסור לפרסמו ועפ"ז יש לפרש הפסוק משלי י"ד בכל עצב יהי' מותר ודבר שפתים אך למחסור דהנה אולי יחשוב החוטא בחטא שאינו מפורסם אחרי שאין אני יכול לפרסמו גם אני אסיח אותו מלבי לבל אראה כמתאבל על מעשי לפני בני אדם לזה אמר בכל עצב יהי מותר בכל מה שאתה מתעצב אל לבך על חטאיך יהי' מותר שעי"ז תבוא לתשובה גמורה אבל דבר שפתים שלפרסם בשפתים חטאיך זה יהי' למחסור לך.

והנה אמרינן בגמרא לא הי' דוד ראוי לאותה מעשה אלא להורות תשובה ליחיד פי' לא הי' דוד ראוי לחטא במעשה דבת שבע ולא בא לידו כ"א להורות שגם ליחיד תועיל

התשובה להעביר חטאו כמו שהראה הקב"ה לישראל במעשה העגל שתשובה תועיל לרבים ופי' ביערות דבש למה לא הי' דוד ראוי לאותה מעשה דעד שחטא אז לא חטא מעולם כמו שמעיד עליו הכתוב רק בדבר אוריה החתי ואמרינן ביומא ד' ל"ח כיון שהגיע אדם לרוב שנותיו ולא חטא שוב אינו חוטא והמעשה דבת שבע הי' בירושלים וכפי מה שמעיד הכתוב מלך בירושלים ל"ג שנותיו האחרונות ואחר אשר ימיו היו שבעים שנה א"כ כשחטא אז כבר עברו ל"ז שנה משני חייו שהיו רוב שנותיו ולכן אמר לא הי' ראוי לאותה מעשה שהקב"ה הי לו לשמור כדיליף ביומא ממה דכתיב רגלי חסידיו ישמור אם לא שרצה להודיע על ידו שתועיל תשובה גם ליחיד.

ובזה נפרש הפסוקים שחטא דוד לא הי' מפורסם כי מי ידע מעשה המלך בביתו ובודאי הוא הי' מפרסם והלא יקשה איך עשה דוד כן לפרסם חטא שאינו מפורסם אבל התירוץ בצידו אחרי אשר אינה ד' לידו להורות ולהודיע שתועיל תשובה ליחיד התכלית הזה לא הי אפשר להשיג כ"א אם יפורסם חטאו ועפ"ז יפורשו הפסוקים לדוד משכיל שהשכיל בני דורו בדברים הבאים אשרי נשוי פשע כסוי חטאה ועפ"ז לא הי' לי לפרסם חטאתי אבל נגד זה העלתי אל לבי אשרי אדם לא יחשוב ד' לו עון לו מספרו ששה ושלשים (וכן דרשו רז"ל בסוכה פ' ד' אשרי כל חוכי לו שיהי' מל"ו צדיקים) ואחרי אשר ימי שנותנו שבעים שנה כמו שאמר דוד בעצמו א"כ ל"ו שנה הם רוב שנותיו ובפרט אשר כפי מה שאמרו הקדמונים כבר ידע דוד שיחי שבעים שנה שנתנו לו מאדם הראשון ולכן אמר גם זה העלתי על לבי אשרי אדם לא יחשוב ד' ל"ו בשנת ל"ו משני חייו עון ואני חטאתי אחרי עברו עלי ל"ו משני חיי ולכן זה לי סימן שמה שלא שמרני הקב"ה הוא למען אשוב בפרסום ושידעו ישראל שמועיל תשובה ליחיד ועוד נוסף על זה שגם אם החרשתי לא הי אפשר לי לכסות פשעי כי בלו עצמי בשאגתי כל היום כי יומם ולילה תכבד עלי ידיך וגו' ומתוך זה יפורסם שרוחי בקרבי לא ישקוט בשביל חטאי ולכן חטאתי אודיעך ואתודה לפניך אבל גם בפני העולם עוני לא כסיתי כי אמרתי אודה עלי פשעי לד ואתה נשאת עון חטאתי סלה וידעו כל העם שתשובה מועיל ליחיד וזה אי אפשר רק בפרסום חטאתי. ולמדנו מזה שמי שלא חטא עד אחר עברו רוב שנותיו זה מורה שנפשו לא מטומאה ושיש בחטאו שום דבר המועיל אף שצריך תשובה ויש רמז לזה ממה שלמדנו התורה שאם קדם שער לבן לבהרת טהור ואם בהרת קדם לשער לבן טמא דכבר אמרנו דבהרת הוא סימן החטא ושער לבן הוא סימן הזקנה וע"פ רוב מתחילין השערות להתלבן כשעברו לאדם רוב שנותיו ועל כן הסימן נקוט בידך אם בהרת שהוא החטא קדם לשער לבן שחטא קודם שעברו רוב שנותיו טמא אבל אם שער לבן קדם לבהרת שלא חטא

בתחלה כי אם אחר שכבר שערו לבן אז גם חטאו לא מטמא אותו ונקרא טהור אמנם יש ג"כ ספק אם זה קדם או זה קדם והוא ע"פ מה שאמר דוד אשרי אדם לא יחשוב ד' לו עון ואין ברוחו רמי' שהוסיף הדברים ואין ברוחו רמי' לומר שאף שטוב לאדם אם לא חטא עד עברו עליו ל"ו משנות חייו זה רק אם אין ברוחו רמי' שלא הי' כבר קודם עברו רוב שנותיו ברוחו רמית מחשבות און לחטוא שאם היתה במחשבתו כבר לחטוא אף שמעשה החטא לא הי' עד אחר רוב שנותיו עם כל זה יש לחשוב באשר התחיל במחשבתו לחטוא כבר מקודם שעברו רוב שנותיו אזי נפשו מטומאה כן נראה ע"פ מדת הדין אבל יש לידון ג"כ אחר שאין הקב"ה מעניש על המחשבה התחלת החטא לא הי' רק בשעת המעשה שהי' אחר רוב שנותיו וזה ענין הספק שנחלקו מתיבתא דרקיע עם הקב"ה דאמרו רז"ל לך ד' החסד ר"נ אמר יש אדם שחשב לעשות עבירה ולא עשאה ואין הקב"ה מחשיב עליו עד שעשה עכ"ל הרי נקרא חסד שאין נחשב לו עבירה עד שעשאה ומזה נשמע שע"פ מדת הדין נחשבה העבירה מתחילת המחשבה ולכן מתיבתא דרקיע שדנו ע"פ מדת הדין אמרו בספק הזה שהוא טמא אבל הקב"ה אשר לו החסד והרחמים אמר טהור שלא מחשיב העבירה להחוטא עד שעשאה כמאמר ר"נ ולכן אמר טהור אמרו מאן נוכח שהקב"ה לא רצה לכבוש פסק מדה"ד כי מלך במשפט יעמיד ארץ כתיב ולכן אמר יוכח רבה בר נחמני ע"פ מה שאמרו רז"ל צדיק מושל יראת אלקים אמר הקב"ה מי מושל צדיק שאני גוזר גזירה והוא מבטלה ועפ"ז הצדיק מושל ע"פ גזירת משפט הקב"ה כל שכן שמושל על גזירת משפט מתיבתא דרקיע לכן יוכח רבה בר נחמני ובאשר שגם הוא נטה כלפי חסד אמר טהור ויצאה נשמתו בטהרה.

מצורע

במדרש ונתתי נגע צרעת ר' לוי אמר אין בעל הרחמים פוגע בנפשות תחלה ממי אתה למד מאיוב הבקר היו חורשות וגו' ויעש לו חרס להתגרד בו אף במצרים כן ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים ואח"כ ויך גפנם ותאנתם ואח"כ ויך כל בכור בארצם אף מחלון וכליון כן בתחילה נגע מדת הדין בממונם ואח"כ וימותו גם שניהם ואף נגעים הבאים על האדם תחילה הם באים בביתו חזר בו טעון חליצה ואם לאו טעון נתיצה הרי הן באין על בגדיו חזר בו טעון כביסה ואם לאו טעון שריפה הרי הן באין על גופו חזר בו יטהר ואם לאו בדד ישב עכ"ל הנה נראה כונת המדרש להשמיענו שבעל הרחמים כשמוכרח לענוש פתח בקל הקל תחילה כי לא עינה מלבו והעונש אינו נקמה על חטאו כ"א להזכירו לשוב ולהטיב דרכו ולאשר ראה לבאר בזה ענין נגעים הקדים

להוכיח כן מאיוב ומצרים ומחלון וכליון ומה שהקדים ראיותיו משלשה אלה יש לפרש כי מאיוב אף שבתחילה נענש בממונו טרם באה הצרעת בגופו מזה אין ראי' כל כך שאפשר להשיב אחרי שבאיוב לא באה בתורת עונש כ"א לנסיון ואולי רק שם נסה בקל קל תחילה אבל עונש אפשר שבאה בחומרא תחילה לזה מביא ראי' ממצרים שהיו חייבים נפשות כאשר התרה בהם הקב"ה בני בכורי ישראל וגו' ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך ואם כן פגיעת הנפשות הוא העונש שהיו חייבים בו ואעפ"כ בעל הרחמים לא פגע בנפשות תחילה עד לבסוף ויך כל בכור בארצם אכן שמא יאמר המשיב זה רק באיוב ובמצרים אשר לא מבני ישראל היו אבל בישראל שנאמר בהם רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם אולי בהם יפקיד את עונותיהם מיד בכל אשר נתחייבו גם בעונש נפשות לזה מביא ראי' ממחלון וכליון שבתחילה נענשו בירידת נכסים ואח"כ מתו הם (ומה ראי' יש שירדו מנכסיהם תחילה טרחו המפרשים לפרשו ואולי יש לומר שמפסוק דייק כן דכתיב וימותו גם שניהם מחלון וכליון שתיבת שניהם מיותר לגמרי כי הלא יספיק כשיאמר וימותו גם מחלון וכליון ומי לא ידע ששנים הם ולכן מפרש ע"פ מה שדרשו רז"ל בנדרים עני חשוב כמת מדכתיב כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך והלא דתן ואבירם היו שלא מתו אז אלא שירדו מנכסיהם וכן דרש גם פה וימותו ששתי מיתות מתו בתחילה מתו שניהם ע"י ירידת נכסים ואחרי כן מתו מחלון וכליון בגופם).

אמנם הלא ביותר תמוה שרצה להביא ראי' מזה על נגעים שגם שם בתחילה באים נגעים על הבתים ואח"כ על הבגדים ואח"כ על האדם והלא בפסוק הסדר להיפך בתחילה כתוב דין נגעי אדם ואח"כ דיני נגעי בגדים ולבסוף דין נגעי בתים ולבאר זה נאמר ע"פ מה שאמר שלמה משלי י"ב הפוך רשעים ואינם ובית צדיקים יעמוד בביאור פסוק זה מה שמתנגד בית צדיקים להפוך רשעים י"ל בהקדים מה שביאר אאמ"ו ז"ל וז"ל ביישוב הקושיא המפורסמת אחר שאמר הקב"ה ואני אקשה את לב פרעה איך נענש על שסרב לשלח את ישראל ותירץ בטוב טעם שכל זה הראה הקב"ה למשה בתחילת שליחותו שנאמר שם ויאמר ד' אל משה בלכתך לשוב מצרימה ראה כל המופתים אשר שמתי בידיך ועשיתם לפני פרעה ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם ואמרת אל פרעה כה אמר ד' בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך שהודיע הקב"ה בזה מה שתהי' הנהגתו עם פרעה באשר שידוע כי היקר בעיני בני אדם הוא חיי נפשו כמאמר השטן וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו ואחרי שהקב"ה חפץ חסד הוא התרה בפרעה בתחילה המכה היותר קשה שהיא

מכות בכורות ולולא הקשה פרעה את לבו מלשמוע התראת הקב"ה ולהאמין בו היתה לו זאת טובה וחסד שהי' ניצול עם כל מצרים מכל התשעה מכות האחרות אכן מפני שהקב"ה אין נוגע בנפשות תחילה לכן כשמיאן פרעה לשלח לא הביא מיד מכת בכורות כאשר התרה בו אלא מכות קלות אשר לא שת לבו הקשה להן ועפ"ז מה שעשה לו הקב"ה לטובה להתרות בו מכה הקשה ושלא להביאה בתחילה רק מכות הקלות זה הי' לו למוקש להקשות את לבו כי אמר אם אלקי ישראל מושל בכל כאשר התרה למה לא יעשה אשר התרה אלא זה הוא מופת לי שבנפשות אדם אינו יכול לפגוע ושאינו מושל על האדם כ"א על על הטבע כמעשה החרטומים וזה מה שאמר הקב"ה למשה ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם לא שאטה את רצונו לרעה כ"א ע"י שתאמר לו שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך שכשיראה שלא תבוא המכה הזאת זה עצמו יקשה את לבו שישפוט שאין בי כח מכה זו הנוגעת בנפש אדם אכן למה באמת לא אביא מכה הזאת אחרי שגלוי לפני שלא ישלח עד בואה זה אני עושה למען ידעו המאמינים כי אין כמוני ואני שולט בכל מלבד הטעם שאיני נוגע בנפשות תחילה והאריך אאמ"ו ז"ל עוד בדברים נכונים בביאור הדבר הזה ועפ"ז יש לבאר ג"כ חוץ ממה שכתבנו בפ' וארא עוד טעם למה שרבי יהודה הי' מחלק המכות בג' חלקים דצ"ך עד"ש באח"ב שכל אחד מהחלקים האלה הי' קשה משלפניו ונתקרב יותר אל חיי האדם ששלשה מכות דם צפרדע כנים לא הביאו למצרים רק צער אבל לא יראת מות אפילו מרחוק כי גם מים אשר בלעדו אין לחיות המציאם ד' כשחפרו סביבות היאור אמנם בחלק השני עד"ש נקרב להם אימת מות כי ערוב אף שלא נאמר כי השחית בהם עכ"ז בלי ספק הי' להם אימה ויראה מחיות הטורפים והנחשים השרפים וגם דבר ודאי העיר בקרבם אימת מות לחשוב שכמו שנענשו בדבר הבהמו' אולי יענשו גם בדבר הממית את האדם וכן במכת שחין אבל ביותר עוד נגש אליהם אימת מות בחלוקה האחרונה של באח"ב שברד הי' המכה הראשונה שהראה הבורא ששולט על חיי האדם כמו שאמר משה כל האדם והבהמה אשר יהי' בשדה וירד עליהם הברד ומתו וכמו שביאר אאמ"ו ז"ל מה שנאמר בהתראת ברד כי בפעם הזאת אני שולח כל מגפותי אל לבך ודרשו רז"ל שזו מכת בכורות שהתרה בו הבורא לזכור ולידע ע"י מכה זו שהוא שולט גם על חיי האדם מה שלא האמין עד עתה ושבסוף ישלח עליו המכת בכורות אשר ירא ממנה וכן מכת ארבה הגיע לחיי האדם כמו שפרעה בעצמו קרא אותו מות באמרו למשה ויסר מעלי רק את המות הזה כי בהתמדת מכה זו של ארבה כולם היו מתים ברעב וגם במכת חשך היתה אימת המות הזה כי אחרי שכתוב במכה זו ולא

קם איש מתחתיו שלשת ימים גם בהתמדת מכה זו היו מתים ברעב ובצמא ובחוסר כל אשר יצטרך לחיי האדם ובמכת בכורות הי' מיתה ממש וע"פ בחינה זו חלק ר' יהודה העשר מכות בשלשה מחלקות. והיוצא מדברנו הנ"ל שלהקב"ה שתי הנהגות לטובת האדם שבהתראה הוא מתרה על הקשה תחילה למען ידע החוטא שגם אם בתחילה יענש בקל לבסוף יענש בקשה ולכן ישוב מיד אבל בהעונש יביא הקל תחילה אולי ישוב ולא יענש בחומר.

ובזה מיושב הסתירה ממדרש שהתחלנו שבאיוב ובמצרים ובמחלון וכליון ששם הי' העונש אשר בא עליהן שם התחיל בקל שאין בעל הרחמים פוגע בנפשות תחילה אבל בנגעים שבזה אינו אלא התראה בזה התחיל בקשה שהוא נגעי אדם להודיע לחוטא שטוב לו שישוב מיד למען לא יצטרך הבעל הרחמים להביא עליו אחר העונש הקל שבתחילה שהוא נגעי בתים לבסוף גם עונש נפשות שהוא נגעי אדם: ועפ"ז יש לפרש הפסוק הפוך רשעים ואינם ובית צדיקים יעמוד יאמר אף שהיפך הקב"ה ברחמיו ההתראה לעונש במה שענש לרשעים בהפך למה שהתרה בהם עכ"ז אינם שלבסוף הוצרך לגע בנפשותם אבל בצדיקים שעשו תשובה לא בלבד שלא נגע בנפשותם כ"א גם בית צדיקים יעמוד שאפילו בתיהם לא נתוצו.

אמנם מה הוא החטא שעליו באה התראת הנגעים מבואר במדרש וז"ל זאת תהי' תורת המצורע הה"ד מי האיש החפץ חיים מעשה ברוכל אחד שהי' מחזר בעירות הסמוכות לציפורי והי' מכריז ואומר מאן בעי למזבן סם חיי מאן בעי למזבן סם חיי אודק עליו רבי ינאי א"ל תא סק להכא זבין לי א"ל לאו אנת צריך ליה ולא דכותיך אטרח עליה סליק לגביה הוציא לו ספר תהלים הראה לו פסוק מי האיש החפץ חיים מה כתיב בתריה נצור לשונך מרע סור מרע ועשה טוב א"ר ינאי אף שלמה מכריז ואומר שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו א"ר ינאי כל ימי הייתי קורא הפסוק הזה ולא הייתי יודע היכן הוא עד שבא הרוכל הזה עכ"ל מהדקדוקים במאמר הזה נפרט רק אחדים (א) לאיזה צורך סיפר מה שהי' הרוכל מכריז מאן בעי למזבן סם חיי שתי פעמים (ב) אל מה כוון מה שאמר ולא דכותיך מי הם שהשוו לו (ג) מה שהוציא לו ספר תהלים והראה לו הפסוק וכי לא הי' יכול לומר לו הפסוק בעל פה (ד) מה שאמר ר' ינאי אף שלמה מכריז ואומר שומר פיו ולשונו וגו' מה הוסיף בזה על דברי הרוכל שהביא הפסוק נצור לשונך מרע (ה) מה פירש הרוכל הזה לר' ינאי במה שהראה לו הפסוק עד שאמר כל ימי וכו' ולא הייתי יודע היכן הוא עד שבא הרוכל הזה ולבאר זה נקדים מה דאיתא במדרש תנחומא אמר הקב"ה לישראל רצונכם להמלט מגהינם הרחיקו עצמכם מלשון הרע ואתם זוכים

בעולם הזה ובעוה"ב שנאמר מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך מרע ויש לדקדק איך יליף מפסוק זה שזוכה בהרחקה מלשה"ר בעוה"ז ובעוה"ב וי"ל דאמרינן בערכין אר"ח בר חנינא מה תקנתם של מספרי לשה"ר אם ת"ח הוא יעסוק בתורה שנאמר מרפא לשון עץ חיים אם עם הארץ הוא ישפיל עצמו ר"א בר חנינא אמר סיפר אין לו תקנה שכבר כרתו דוד ברוח הקדש שנאמר יכרת ד' כל שפתי חלקות אלא מה תקנתו שלא יבוא לידי לשה"ר אם ת"ח הוא יעסוק בתורה אם ע"ה הוא ישפיל עצמו עכ"ל מזה למדנו שהתורה היא סם חיים נגד סם המות של לשה"ר או לכפר עליו או לשמור שלא לבוא לידי כך:
והנה הפסוקים מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך מרע וגו' יש לפרש בשני אופנים.
אופן אמר מי האיש החפץ חיים להשיג חיים נצחיים הוא אשר אוהב ימים לראות טוב אשר אוהב לראות בימיו בעוה"ז טוב זה התורה כמו שאמרו רז"ל אין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם ושוב מתחיל בענין אתר נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה: ואופן שני יש לפרש שהפסוקים מחוברים יחדיו וכוונתו מי האיש החפץ חיים נצחיים וגם אוהב ימים לראות טוב שאוהב לראות טוב בימיו בעוה"ז לזה אני מזהיר נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה וכפי הנראה המדרש תנחומא מפרש כפי השני ולכן אמר הרחיקו עצמכם מלשה"ר ואתם זוכים בעוה"ז ובעוה"ב ויליף כן ממי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב שחיים הכוונה על החיים הנצחיים וימים לראות טוב הכוונה על עוה"ז ויש נפקותא בין שני הפרושים שלפי' הראשון דאוהב ימים לראות טוב קאי על עסק בתורה יש ראי' שגם הת"ח צריך אזהרה מלשה"ר שאין התורה משמרתו שהרי מיד אחר שאמר אוהב ימים לראות טוב מזהיר נצור לשונך מרע אבל לפי' השני לא מוכח כן כמובן שהרי לא דיבר מעוסק בתורה: ובזה מובן המאמר שהרוכל הי' מפרש הפסוק כפי' השני שהוא פי התנחומא כנ"ל ולכן הכריז מאן בעי סם חיי ב' פעמים לומר מי מבקש סם חיים לעוה"ז וגם לעוה"ב ומי ששאל ממנו למכור לו הסם חיים אמר לו נצור לשונך מרע כדברי התנחומא הרחק עצמך מלשה"ר ואתה זוכה בעוה"ז ובעוה"ב ולכן כשחפץ ר' ינאי לידע מה הוא הסם חיים א"ל לא אתה ולא דכוותיך צריך כלומר לא אתה ולא ת"ח כמותך שהתורה משמרתן שלא לבוא לידי לשה"ר כדברי ר"א בר חנינא בערכין.
אכן כאשר הפציר בו ר' ינאי להזכיר לו הסם חיים לא ידע הרוכל מה לעשות דאמרינן בשבועות ד' ל"ו יכך שקים זו היא אלה הכתובה בתורה יתיב רב כהנא קמי דר"י ויתיב וקאמר הוא מתניתן כדתנן אמר לו כנה (פי רש"י ר"י א"ל כנה הפוך דבריך כנגד אחרים אמור יכהו שלא תקללני) יתיב האי מדרבנן קמי דר"כ ויתיב וקאמר גם אל יתנך לנצח

וגו' אמר ליה כנה תרתי ל"ל מ"ד ה"מ מתניתן אבל בקראי אימא לא מכנינן קמ"ל עכ"ל מזה למדנו שדרך מוסר הוא שלא להזכיר אפילו פסוק נגד החשוב אשר יראה כפוגם בכבודו ולכן כאשר ביקש ר ינאי מהרוכל להזכיר לו סם חיים לא רצה לומר לו נצור לשונך מרע שנראה כאילו מוכיחו על זה ולכן התחכם בהוציא לו ספר תהילים לרמז לו אני בל אומר אליך נצור לשונך מרע אבל ראה וקרא אתה בפיך מה שאני קורא סם חיים והנה רבי ינאי הי' מפרש הפסוקים כפי' הראשון מי האיש החפץ חייה חיי עוה"ב אוהב ימים לראות טוב שיהי' עסקו בעוה"ז בתורה שנקר' טוב ועל זה אמר נצור לשונך מרע שגם הת"ח צריך לנצירה זו שאין התורה משמרתו אבל כששמע מדברי הרוכל כפי' השני הודה לדבריו והביא ראי ממה ששלמה מכריז ואומר שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו שמה שאמר צרות לשון רבים נראה שמרמז על שני מיני צרות בעוה"ז ובעה"ב וכמאמר התנחומא שע"י הרחקה מלשה"ר זוכה בעוה"ז ובעוה"ב שנאמר מי האיש החפץ חיים בעוה"ב אוהב ימים לראות טוב בעוה"ז נצור לשונך מרע וזה מה שאמר רבי ינאי כל ימי הייתי קורא הפסוק הזה ולא הייתי יודע להיכן הוא עד שבא הרוכל הזה כלומר כל ימי הייתי מפרש הפסוק כפי' הראשון עד שבא הרוכל הזה ולמדני לפרש כפי' השני ומזה למדנו שאין טוב לשמירה מלשה"ר כעסק בתורה אבל גם למי שחטא נתנה תורה תקנה כדאמרינן בערכין בעי ר' שמואל בר נחמני מה נשתנה מצורע שאמרה תורה בדד ישב מחוץ למחנה מושבו הוא הבדיל בין איש לאשתו ובין אדם לרעהו לפיכך אמרה תורה בדד ישב מחוץ למחנה מושבו עכ"ל וי"ל על הקושי' מה נשתנה מצורע אולי הקפידה התורה שלא יחלו גם אחרים בחולי הצרעת לפיכך אמרה בדד ישב וגם י"ל למה פרט הכפל בין איש לאשתו ובין אדם לרעהו ולתרץ זה נקדים מה דאיתא ריש פ' חלק א"ר שמואל בר נחמני מניין שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה שנאמר ויאמר אלישע שמעו דבר ד' כעת מחר סאה סלת בשקל וגו' וכתיב ויהי לו כן וירמסו אותו העם בשער וימות ודילמא קללת אלישע גרם א"כ לכתוב וירמסוהו וימות מאי בשער על עסקי שער עכ"ל וצריך ביאור איך מתרץ הקושי' במה שאמר על עסקי שער וי"ל דכתיב והמלך הפקיד את השליש אשר נשען על ידו על השער וירמסהו העם בשער וימות כאשר דבר האיש האלקים ברדת המלך אליו ויהי כדבר איש האלקים אל המלך לאמר סאתים שעורים בשקל וסאה סולת בשקל יהי' בשער שומרון ויען השליש את איש האלקים ויאמר והנה ד' עושה ארובות בשמים היהי' כדבר הזה ויאמר הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל ויהי לו כן וירמסו אותו העם בשער וימות וי"ל לאיזה צורך כפל כל הענין ויהי כדבר איש האלקים וגו' וירמסו אותו העם בשער וימות אחר

שכבר סיפר הכתוב כל זה ולכן אמר רבי שמואל בר נחמני שבזה השמיענו הכתוב איך הקב"ה מסבב לענוש מדה כנגד מדה שהשליש כפר בהשגחה פרטית במה שאמר הנה ד' עשה ארובות בשמים היהי' כדבר הזה שיהי' זול בשער שומרון כזה בעת מחר והנביא אמר לו הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל והנה הי' אפשר שתבטל נבואה זו אם השליש לא נרמס ואכל גם הוא או גם אם הי' מת אבל לא בשער בעת שנרמס לראות הזול בעיניו ולזה סיפר הכתוב איך סיבב הקב"ה לאמת הנבואה באותו ענין שכפר ע"י שהמלך הפקיד אותו על השער באופן שהוצרך להיות בשער ולראות הזול בעיניו אשר כפר בו וע"י שנרמס מהעם נשלמה הנבואה שלא אכל ממנו ומזה למד רשב"נ שהקב"ה מעניש מדה כנגד מדה.

ויש לומר דר שמואל בר נחמני במה שאמר מה נשתנה מצורע לשיטתו אזיל ורצה לבאר שגם במצורע ענש הקב"ה מדה כנגד מדה שרצה ליתן טעם למה נענש המצורע בשתים בדד ישב ומחוץ למחנה מושבו כ"א הקפידה התורה בלבד שלא יחולו אחרים על ידו באחד סגי או שבדד ישב ואפילו במחנה או שחוץ למחנה מושבו ושם ישבו מצורעים אחרים עמו לזה משיב שהמדבר לשה"ר שתים רעות עשה בבית ובחוץ בבית הפריד בין איש לאשתו ובחוץ הפריד בין אדם לחבירו ולכן נענש בשתים מדה כנגד מדה נגד מה שחטא להפריד בין איש לאשתו בבית מחוץ למחנה מושבו ונגד מה שהפריד בין אדם לרעהו בחוץ בדד ישב ויהי' נפרד מכל אדם.

אכן הכל לא לעונש בלבד כי לא עינה מלבו כ"א להזכירו בגודל חטאו למען ישוב מעצמו וינצל מעונש הקשה הנ"ל בעוה"ז ובעוה"ב. ועד כמה יגיע רעת לשה"ר הכירו גם אויבי ירמיהו דכתיב בירמיה פ' י"ח ויאמרו לכו ונחשבה על ירמיהו מחשבות כי לא תאבד תורה מכהן ועצה מחכם ודבר מנביא לכו ונכהו בלשון ואל נקשיבה אל כל דבריו בפי' דברים האלה י"ל דהנה ע"י שלשה דברים אפשר למנוע המוכיח מתוכחה אשר לא יאבה בה או ע"י שמשחדו או ע"י עצת מרמה שנותן לו שטוב לחשות מלדבר או שיצוה עליו שלא יוכיח ויתן מחסום לפיו. והדור הרשעים שבימי ירמיהו שרע להם דברי תוכחותיו בקשו תחבולה איך ינצלו מתוכחתו ואמרו השלשה דברים שהזכרנו לא יועילו כי לא תאבד תורה מכהן אחר שהוא כהן לאל עליון לא יקבל שוחד לאבד תורה מפיו וגם ליעץ לו עצת שקר לא יועיל כי חכם הוא ולא תאבד עצה מחכם וגם אם נאמר שנכוף אותו לחשות גם זה לא יועיל כי לא תאבד דבר מנביא שהקב"ה אמר לו הנה נתתי דברי בפיך נביא לגוים נתתיך אל תירא מפניהם כי אתך אני להצילך ולכן לא נוכל לכוף אותו שלא ידבר אבל נעשה תחבולה איך נפטור מדברי תוכחתו לבל נבוש בהם לכו ונכהו בלשון

שנדבר עליו לשה"ר ונבאיש ריחו ואז לא תועיל תוכחתו שאם יאמר טול קיסם מבין שניך נאמר לו טול קורה מבין עיניך כמאמר רז"ל בערכין תמה אני אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח וכו' וע"י זה יהי' לנו פתחון פה שאל נקשיבו לכל דבריו. בא וראה כמה גדול רשעת חטא לשון הרע ולכן הקפידה התורה מאוד להרחיק את האדם לבל ישאב ממקור משחת הזה.

ובזה נבאר מה דאיתא עוד במדרש פ' זו ושחט את הציפור האחד למה שוחט אחד ומניח אחד לומר לך כשם שאי אפשר לשחוט לחזור כך אי אפשר לנגעים לחזור באותה שעה קורא הקב"ה לגיונות שלו ואומר לא בחינם הכיתי אותו אלא בעון בצעו קצפתי ואכהו הסתר ואקצוף וילך שובב בדרך לבו ר"א בר כהנא אמר חזר תובי' לתובי' כמו דאמר ככלב שב על קיאו ריב"ל אמר חזר שטיא לשטותיה כמ"ד כסיל שונה באולתו דרכיו ראיתי וארפאהו ואשלם נחומיו לו ולאבליו עכ"ל והוא תמוה דמה ענין א"א לנגעים לחזור למה לא גם מה שאמר באותה שעה הקב"ה קורא ללגיונו' שלו לא ידענו על איזה שעה נתכוון גם מה שאמר לא על חינם הכיתי אותו וכי סלקא דעתיך שהשופט אמת מכה בחנם גם הפסוק בעון בצעו קצפתי ואכהו אינו מענין הזה כנראה מפשוטו ולבאר זה נקדים מה דאיתא בערכין אמר ר"י משום ר"י בן זמרא מאי דכתיב מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמי' אמר הקב"ה ללשון כל אבריו של אדם זקופים ואתה מוטל כל אבריו של אדם מבחוץ ואתה מבפנים ולא עוד אלא שהקפתי לך שני חומות אחד של עצם ואחד של בשר מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמי' עכ"ל. ולהבין דברים האלה מה ענין המעלות שנתן הקב"ה ללשון יותר משאר האברים נאמר מפני שהכיר הבורא גודל ההיזק שיתהו' ע"י לשון הרע לכן כבר בטבע בריאת האדם רמז מוסרים להשמר ממנו דחטא לשה"ר יתהוה ע"י שלש, האחד, ע"י גאוה כאשר ביארנו שברצותו להנשא על האחר משפילו נגדו בדבר עליו דברים רעים, השני, ע"י מקור כל החטאים שהוא היצה"ר אשר בלב האדם מימי הולדו, והשלישי, גם אם לא יתעהו יצרו לזה אם יקום כנגדו ויכניעו עם כל זה לפעמים יחטא בהתדבקו לרעים אשר יסיתוהו לזה: ובמה שאמרנו שע"י הגאוה חוטא בלשון יש לבאר מה שאמר המשורר יכרת ד' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו משוד עניי מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ד' אשית בישע יפיח לו בפי' הדברים הזרים האלה בפרט מה שאמר ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו אשר אין לו מובן דממנ"פ אם מודים בבורא ובהשגחה על מעשה אדם איך יאמרו מי אדון לנו ואם כופרים בזה למה יאמרו רק על הלשון ללשוננו נגביר מי אדון לנו ולא גם על כל שאר אבריהם אמנם

י"ל דבעלי לה"ר יאמרו אם נצטוונו שלא לחטוא בחמשה חושים או באיברים יד ורגל וכדומה זה נותן הדין שכל זה ניתן לנו מהקב"ה לעשות טוב אבל לא לעשות הרע בעיניו אבל רק על מדברים גדולות באמרם לשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו כי הלשון בטבע לא תוציא רק תנועות אשר אין להם הבנה והיא בטבע כלי ללא יועיל ורק אנחנו שהרכבנו התנועות בלשון ושפתים המצאנו דברים המרמזים על העניינים ובזה נצלח בידינו לדבר דברים מובנים איש לרעהו ועל כן הלשון אינה כשאר האברים כי העין רואה והאוזן שומע והחוטם מריח והחיך טועם והיד לוקח והרגל הולך בטבע מאליו מבלי אשר רגלנו אותם לזה אבל הלשון לא הי' מועיל לנו אם לא שהרגלנו אותה הדיבור וזה אשר אמרו ללשוננו נגביר אנחנו הם הנותנים גבורה ללשון שפתינו אתנו השפה אשר אנחנו מדברים היא מעשינו לכן מי אדון לנו שלא נדבר ככל חפצינו כן דברי בעלי הלשון המדברי' גדולות בגאוה ועל זה משיב הקב"ה משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ד' כלומר אם גם לא אנקם מכם על דברי גאותכם מה שנוגע לי בהודיע לכם כי שוא בפיכם כי אני הוא שבראתי כלי השפה לשון ושפתים ואני הוא שחנן אתכם דעה להמציא שפה אבל גם לו יהי כדבריכם שאתם אדון לכם בלשון במה חצדיקו מה שאתם מזיקים לאחרים אשר על ידיכם ישודו עניים ויאנקו אביונים לכן עתה יאמר ד' אקום לשית ישע לעניים האלו אשר יפיחו בגאוחם: והוא אשר אמרנו שהגאוה היא ראש ומקור החטא של לשון הרע ולכן לבל יתגאה הלשון שינה הקב"ה בריאתה מכל שאר האיברים שכולם בזקיפה והלשון לבד בהשפלה ובשכיבה כבריאת הבהמה למטה לארץ להזכיר לאדם שבל יתגאה בה. ונגד המקור השני של לה"ר שלא לחטוא ע"י יצה"ר אמר הקב"ה לזה נתתי הלשון מבפנים שבקל תוכל לשמור אותה מכל רע יותר מכל שאר האיברים שהם מבחוץ ונגד מקור השלישי שלא תתדבק ברע נגד רצונך לזה הקפתי לה שני חומות אחד של עצם ואחד של בשר לכן מה יתן לך ומה יוסיף לך עוד לשון רמיה אחר שכבר בטבע נתתי לך סימנים להשמר מרע.

אמנם אם החוטא לא לקח מוסר מבריאת הלשון שלא לחטוא בה כי אם חטא בלשה"ר נתן לו הקב"ה כפרה על ידי הנגעים שמביא עליו שהם שלשה נגעי אדם נגעי בגדים ונגעי בתים ומה שנענש בשלשה אלו הוא ג"כ מדה כנגד מדה שאמרו רז"ל הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם ומקורם היא הגאוה שבשבילה מקנא חבירו על הממון שיש לחבירו ואין לו והתאוה היא שמתאוה להפיק רצונו למלאות תאותו לבל יגרע ממנו גם בזה מה שיש לאחרים והכבוד היא הגאוה בעצמה שרוצה להתכבד על הכל ועל כי ע"פ מה שאמרנו הגאוה היא המניע העיקרי לדבר רע על חבירו לכן עונש

הנגעים הוא בזה מדה כנגד מדה הוא קינא במה שיש לאחרים לכן בא פורענות על שלו שהות ביתו עד נתיצת הבית ועונש הכבוד היא בבגדים שהבגדים הם המכבדים את האדם בעיני הבריות כמו שאמרו רז"ל ר"י קרא למאני מכבדותא ולכן הוא אשר רדף אחר הכבוד ילקה בבגדיו המכבדים את האדם ובאשר חטא בתאוה שהיא נמשכת מגוף עצמה נגד זה נלקה בגופו בנגעי אדם הנוגעים אל עצמו אכן באשר שבעל הרחמים אינו פוגע בנפשות תחילה לכן מעניש בתחילה בנגעי בתים על הקנאה ואם לא שב מגאותו אז נענש בנגעי בגדים על הכבוד ואם ג"ז לא הועיל אז נענש בנגעי הגוף וזה על התאו' וזה ודאי יועיל כי ירא לנפשו וכל אשר לאדם יתן בעד נפשו. וזה פי' המדרש ושחט את הציפור האחד למה שוחט אחד ומניח אחד לומר לך כשם שאי אפשר לשחוט לחזור כך א"א לנגעים לחזור פי שאומר הקב"ה עתה שכבר הכיתי אותו בגופו וטעם טעם העונש החמור ודאי לא יחטא עוד ולא יחזרו הנגעים עליו ושוב מפרש המדרש באותה שעה קורא הקב"ה לליגיונות שלו ואומר לא על חנם הכיתי אותו פי' באותה שעה שכבר נגמרו כל שלשה מיני עונש אמר הקב"ה לליגיונות שלו ומפרש להם מדותיו לומר להם למה הכה אותו בנגעים שונים שלא לחנם היו גם הנגעים של בתים ושל בגדים שהכל הי' בדרך החסד בתחילה בעון בצעו קצפתי עליו ואכהו בשביל שחמד וקינא בבצע שיש לאחרים קצפתי ואכהו הסתר במה שאינו בושה כל כך כנגע בגופו אבל כאשר זה לא הועיל וילך שובב בדרך לבו שהוא רדיפת הכבוד שטמונה בלב האדם שוב קצפתי והכיתיו בנגע שגלוי ביותר ונוגע יותר לגופו שהם בגדיו הדבקים אל גופו אבל כאשר גם זה לא הועיל דרכיו ראיתי וארפאהו שהכיתיו במה שנוגע בגופו ממש שזה ודאי רפואה לו עד שלא ישוב לכסלה ולא יבואו עוד נגעים עליו ולא בלבד שרפאתיו כ"א גם עוד אשלם נחומיו לו ולאבליו נגד הצער שגזרתי עליו אתן לו שמחה לו ולמיודעיו אשר התאבלו עליו.

והנה כאשר נרפא מצרעתו צוה הכתוב שלשה עניני טהרה בתחילה בעץ ארז ואזוב ושני תולעת וצפרים ואח"כ שישב מחוץ לאהלו שבעת ימים ויגלח את כל שערו ואח"כ ביום השמיני יביא שלשה קרבנות חטאת ואשם ועולה ויש ליתן טעם לזה למה הוצרכו שלשה מיני טהרה האלו שגם אילו הם מדה כנגד מדה כי בכל הדברים יבואו על הבחינה שלשה ענינים המקור אשר ממנו נובע והמעשה אשר יעשה והפעולה אשר יפעל. ומעתה המקור אשר ממנו נובע חטא לשון הרע כבר אמרנו שהוא הגאוה. ה המעשה אשר יעשה הוא דבר שקר ורע על אחרים. וה והפעולה היא לעורר מדנים ולהגדיל השנאה בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו וכנגד אלה צותה התורה שלשה מיני טהרה: נגד הגאוה

היא הטהרה בעץ ארז וציפרים ומים ע"פ מה שאמרו רז"ל אם הגביה עצמו כארז ישפיל עצמו כאזוב וכן בציפרים ומים יש למצוא רמז על השפלת הגאוה שהעוף אשר יגביה עוף להנשא מעל הארץ הוא סימן הגאוה והמים הוא סימן ההכנעה כמו שאמרו רז"ל שאינו עומד במקום גבוה כ"א יזל למקום נמוך ולכן אם הגביה עצמו כעוף בגאוה ישפיל עצמו כמים: נגד המעשה שדיבר דברים של חטא עם אחרים ציותה התורה שישב מחוץ לאהלו שבעת ימים שאשתו הקרובה אליו ביותר מכל אדם ואשר ביותר מדבר עמה מעם אחרים ממנה יפרוש וזה לו לרמז שיפרוש מלדבר דברים של חטא כמו שאמרו רז"ל אל תרבה שיחה עם האשה באשתו אמרו ק"ו בשל אחרים: ונגד פעולת הלה"ר צותה התורה להביא שלשה קרבנות חטאת ואשם ועולה דאמרו רז"ל לה"ר הורג שלשה המדבר לה"ר והמקבלו ממנו ומי שנאמר עליו ובשלשה אלה המדבר הוא החוטא ביותר והמקבלו אף שגם הוא חוטא עכ"ז חטאתו פחותה מפני שהוא בשב ואל תעשה ונגד זה הם ג' קרבנות אלו שהחטאת שכפרתו גדולה שמכפר על חייבי כריתות הוא לרמז לכפרה על המדבר שחטא ביותר והאשם שכפרתו אינה גדולה כ"כ שאינו מכפר על חייבי כריתות ומיתות ב"ד מרמז לכפרה על המקבל לשה"ר והעולה שנקרא רק דורון לקונו ואין לו כפרה כדאמרינן בזבחים הוא מרמז על מה שפגם במי שלא חטא כלל שהוא הנאמר עליו וכן בשלשה מיני טהרות האלו תושלם טהרת וכפרת המדבר לה"ר לאחר שנרפא מצרעתו ע"י ששב מחטאו ונתקבלה תשובתו ובמה שאמרנו ששלשה הנגעים נגעי אדם ובגדים ובתים הם לעונש על מה שחטא בקנאה תאוה וכבוד יבואר מדרש פ' זו איש כי יהי' זב מבשרו הה"ד וזכור את בוראך בימי בחורחיך תנן עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה וכו' לפני מי"ה הקב"ה שלשתן דרש רבי עקיבא מתוך פסוק אחד וזכור את בוראך בימי בחורותיך בארך בוראך בורך בימי בחורותיך ביומי טליותך עד דחילך עלך עד אשר לא יבואו ימי הרעה אילו ימי זקנה והגיעו ימים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אילו ימי משיח שאין בהם לא זכות ולא חובה עכ"ל בפי' מדרש הזה שכפי הנראה אין לו המשך י"ל דעקביא בן מהללאל הזכיר שלשה דברים שיצילו את האדם מן העבירה והם לחשוב שבא מטיפה סרוחה ושהולך למקום עפר רימה ותולעה ושעתיד ליתן דין וחשבון לפני ממ"ה הקב"ה והלא יקשה למה צריך לשלשה דברים ולא די באחד מהם ובפרט בחשבו שצריך ליתן דין וחשבון על מעשיו שכולל הכל אבל יבואר זה כי רבים מבני אדם לא יחשבו לחטא רק מה שנראה להם מעשה שאסרה התורה אבל לחשוב מחשבות פיגול ורע נחשב להם כהיתר ולא ייראו מיום הדין בפרט באשר יודעים שאין הקב"ה מעניש על המחשבה כדכתיב און

אם ראיתי בלבי לא ישמע ד' ולכן הגאוה ורדיפה אחר הכבוד לא חושבים לחטא ולא ייראו מליתן דין עליו ומ"מ הן הנה מהסיבות שמוציאין את האדם מן העולם לא בלבד מפני שהן חטאים בעצמם אלא שגורמים גם החטאים גדולים ולכן אמר התנא למען לא תבוא לידי עבירות הסתכל בשלשה דברים נגד הגאוה הסתכל מאין באת מטיפה סרוחה ואיך תתגאה בחשבך כי ממקור נבזה באת: נגד רדיפה אחר הכבוד הסתכל שאתה הולך למקום עפר רימה ותולעה שתהי' עפר שהכל דורסים עליו ושגופך יאכלו בריות נבזים רימה ותולעה ואיך לא תשבע כבוד בעודך בעוה"ז: ונגד התאוה שלא תביאך להתאוות במה שאסרה התורה למען לא יגבור עליך יצרך הסתכל שאתה עתיד ליתן דין וחשבון על כל מעשיך לפני הקב"ה ואיך יכריעו רגעות השבעת תאוותך הבושה והעונש אשר יבואו עליך ולכן צריך שלשה הסתכלות האלה שכל אחד מהם מתנגד למקור אחר של חטא ולזה נתן ר"ע סימן במה שכלל שלשתן בתיבה אחת שאמר וזכור את בוראך קרי ביה בארך לומר זכור את הבאר אשר ממנו נובעת שהוא טיפה סרוחה וזכור את בורך שהוא הקבר אשר אתה הולך לשם וזכור את בוראך שאתה עתיד ליתן דין וחשבון לפניו.
אכן הזכירה הזאת תהי' בימי בחורותיך בעוד אתה בכחך עד אשר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי הזקנה כי בימים האלה שכבר בטלה התאוה לתענוגי העוה"ז וגם הגאוה ורדיפה אחר הכבוד שבתו ע"פ הטבע לא תועיל לך הזכירה הזאת כ"א בימי הבחרות שהן ימי השמחה והתענוג אז תצטרך לה להנצל מהעבירה.
אמנם שמא תאמר אם גם בימי הזקנה זכירה הזאת תהי' לחינם כי הימים האלו אינם עלול לעבירה למה זה אחשוך ימי שמחת בחרותי במחשבות כאלו הלא די אם אמתין לימי אישות שמסוגלים יותר למחשבות כאלו לחשוב על קצי לזה מוסיף על כן אני אומר שתחשוב המחשבות כבר בימי בחורותיך כי אולי הגיעו השנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימי המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה כי הימים האלה שנגלה כבוד ד' ויבער רוח הטומאה מן הארץ לא יהי עוד חוב וממילא גם אין זכות אם תשמר מחטא ולא תוכל לזכות עוד בהעבירך ברצונך הטוב הקנאה והתאוה והכבוד מדרך חייך ובאשר נקוה בכל יום על ביאתו לכן אומר לך שלא תשהה מלזכור את בוראך בשלשה בחינות האלה למען מעצמך בבוא משיח צדקינו בבי"מ אמן.

אחרי מות

במדרש איש איש מבית ישראל וגו' ואל פתח אוהל מועד לא הביאו הה"ד עושה משפט לעשוקים אלו ישראל דכתיב כה אמר ד' עשוקים בני יהודה ובני ישראל נותן לחם

לרעבים אלו ישראל דכתיב ויענך וירעבך ד' מתיר אסורים מה שאסרתי לך התרתי לך אסרתי חלב בהמה והתרתי חלב חיה אסרתי גיד הנשה של בהמה וחיה והתרתי גיה"נ של עוף צויתי שחיטה בבהמה והתרתי דגים בלא שחיטה עכ"ל הנה כוונת המדרש נראה ליתן טעם למה שאסר הכתוב פה בשר תאוה במדבר והתיר אח"כ בשר תאוה כשבאו לא"י ככתוב בפ' ראה שכיוצא בו מצאנו גם בשאר מצות שהתיר הקב"ה בענין אחד והתיר כיוצא בו:

אכן צ"ב מה שהוציא המדרש מתיר אסורים מפשוטו שהוא שמתיר חבלי הנאסרים בחבלים ובשלשלאות וי"ל שבפסוק יש לדקדק למה הוסיף אצל מתיר אסורים שם הקב"ה הלא ידענו שמהקב"ה מדבר כמו בעשה משפט לעשוקים ונותן לחם לרעבים והל"ל ומתיר אסורים ולכן מפרש דרך אסמכתא שר"ל אל תדין במחשבתך שירדת לטעמי המצות ולחשוב שבמקום שהטעם אשר נתתה לא יצדק גם המצוה אינה מצווה לכן אמר ראה ושפוט אם תבין החילוק בין חלב חיה ובין חלב בהמה שזה מותר וזה אסור וכן מה חילוק יש בין גיה"נ של בהמה ובין גיה"נ של עוף ובין בהמה לדגים לענין שחיטה ומזה תשפוט כי נלאה מחשבתך לירד לסוד ד' ולכן כמו לעשות משפט לעשוקים ולתת לחם לרעבים בל תוכל אתה כ"א ד' כן להתיר אסורים ד' בלבד הוא המתיר אסורים ולא אתה.

עוד י"ל שמרמז דרשת המדרש לתשובה נגד טענת המתפרצים שרוצים להקל מעליהם עול מצות באמרם שעתה בגלות שאנחנו עשוקים תחת האומות נתרצה להם להשוות הנהגתינו להנהגתיהם ובזה לא נוכל לקיים המצות עוד כתיקונם ועוד אחרים יש שטוענין טענת שוא כאלה שאומרים שמפני הפרנסה להחיות עצמם וכל אשר להם נצרכו לעבור על מצות ולא יבושו מפני טענת שוא הזה לחלל שבתות ויו"ט ולהעשות מומרים לכל התורה כולה ונגד טענות החטאים האלה מזהיר הכתוב ואומר איך תירא להיות עשוק בגלות ולעבור על מצות ד' הלא הוא עושה משפט לעשוקים והלא אבותיך ואבות אבותיך היו עשוקים יותר בגלות ועמדו בצדקם כי ידעו שאביהם שבשמים יריב להם ועושה משפט לעשוקים וכן איך תדאגו לפרנסה אם לא תחללו מצות אביכם שבשמים הלא הוא נותן לחם לרעבים ולכן ד' מתיר אסורים הוא בלבד יכול להתיר אסורים ולא אתם. והעיקר שאף שנצטוינו כל זמן היותינו בין העמים להיות קרוב אליהם ולבנות עמהם באושר המדינה ובאושר ההתחברות בני אדם עכ"ז לא הותר לנו זאת רק בלי הפר מצות ד' כי כבוד אלקינו ועבודתו הוא עיקר תכלית ישיבתנו בעוה"ז וכל תכליתות אחרות רק בבחינה הזאת יאשרו ולא ימשלו עלי' ובזה יש לבאר מה דאיתא

יומא דף נ"ג ונתן את הקטורת על האש לפני ד' שלא יתקן מבחוץ ויכניס להוציא מלבן של צדוקים שהיו אומרים יתקן בחוץ ויכניס מאי דריש כי בענן אראה על הכפורת אמרו להם חכמים והלא כבר נאמר ונתן את הקטורת על האש לפני ד' א"כ למה נאמר כי בענן אראה על הכפורת מלמד שנתן בה מעלה עשן עכ"ל החילוק שבין דעת החכמים ובין דעת הצדוקים מכחישי התורה יש לבאר ע"ד מוסר דאם אמנם נאמר ברוב עם הדרת מלך אשר ע"כ נחמד ונעים עבודת רבים יותר מעבודת יחיד ובפרט יאמר כן על תפילת רבים כדכתיב הן כביר ד' לא ימאס שהוא תפילת רבים ע"פ דרשת רז"ל ועל זה נאמר תיכון תפלתי קטורת לפניך אימתי תיכון תפלתי לפניך בזמן שהיא כקטורת שנעשה ע"י חיבור בשמים רבים וגם חלבנה עמהם כמו שדרשו רז"ל שצריכין ישראל לצרף לאגודת הפילתיהם גם רשעים שריח מעשיהם רע כחלבנה אבל הכל צריך להיות בכוונה רצוי' לכבוד ד' בלי מחשבות עקשות ועקלקלות ולזה נרמז המעלה עשן שניתן בקטורת שתכליתו שהקיטור עולה כמקל דרך ישר למעלה בלי עיקוב ופתלתול וזה מרומז בתיבת לפניך לומר אז תכון תפלתי שתעמוד על כנה ותקובל אם היא כקטורת בצירוף רבים וגם לפניך שעולה דרך ישר בכוונה שתבוא לפניך ולא בכוונות עקושות: ואשר נאמר על התפילה יאמר ג"כ על כלל עבודת ד' כנ"ל שנחמד ונעים להקב"ה עבודת רבים כמו שדרשו רז"ל בת"כ פ' בחקותי אין דומה יחידים המקיימים את התורה לרבים המקיימי התורה ולכן גם ע"ז נאמר שעבודת ד' בכלל תהי' כקטורת אבל גם בתנאי שתהי' לפני ד' בכוונה רצוי' אשר תבוא לפניו כי מחשבות און לא ישמע ד' ולא תבואנה לפניו והנה הצדוקים מכחישי התורה עשו לעיקר בעבודת המצות אשר קיימו תכלית בני אדם מה שמועיל להחברה באמרם כי רק בזה ירצה ד' וזה רמזו במה שהקטרת יתוקן מבחוץ ואח"כ יבא לפנים שהחוץ הוא מה שמועיל בהנהגת המדיני והחברת ב"א ועל פיהן יתוקן הקטרת שהוא קיום המצות ואח"כ יבא לפני ד' וירצה לו אבל החכמים הורו כדכתיב שיתן הקטרת על האש לפני ד' שרק מה שהוא על פי ציווי ד' הוא הנרצה לו וכל תועליות אחרות יכבשו תחת רצונו והפסוק שהביאו הצדוקים לראי' כי בענן אראה על הכפרת דרשו שאפילו יעשו המצות בלי שינוי כפי מצות ד' מכ"מ צריך ג"כ שיהי' בקטרת מעלה עשן למען יעלה עבודת המצות אליו דרך ישר בלי מחשבות עקומות ועקלקלות כאשר ביארנו.

אמנם יש עוד ענין אחר בבחינת עבודת ד' שצריך להשמר ממנו שהוא טענת היצר הרע שהקב"ה וותרן הוא ואינו מקפיד כל כך על קיום המצות כתיקונם ועל עבירות שחפץ חסד הוא ומוחל עונות ועפ"ז יבוארו דברי הנביא הושע י"ב וד' אלקי הצבאות ד' זכרו

ואתה באלקיך תשוב חסד ומשפט שמור וקוה אל אלקיך תמיד כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי כל יגיעי לא ימצאו לי עון אשר חטא ואנכי ד' אלקיך מארץ מצרים עוד אושיבך באהלים כימי מועד בפי' הפסוקים האלה שע"פ פשוטם אין להם חיבור י"ל שהנביא מזהיר את ישראל על הדבר אשר אמרנו שלא יבטחו במעשיהם על חסד הקב"ה כ"א ייראו מדת דינו כשחטאו וישובו באופן שע"פ מדת דינו יצדקו ואל ישמעו על טענת היצה"ר שהקב"ה ותרן הוא ושע"פ חסדו לא יתבע החוטא לדין וזה מה שאמר וד' שקי הצבאות ד' זכרו אמת כי שמו וזכרו הוא שם ד' של מדת החסד והרחמים אבל אתה אל תבטח בזה כ"א באלקיך חשוב תשובה שלך תהי' באופן שתצדק גם לפני שמו אלקים שהוא שם מדת דינו, חסד ומשפט שמור נגד בני אדם לא בלבד ע"פ משפט תנהג עמהם שלא לעשות עול כ"א גם חסד שמור אבל אתה אל תבטח על חסד הקב"ה כ"א וקוה אל אלקיך תמיד שמעשיך יהי' באופן שתוכל לקוות אל אלקיך שגם במדת הדין תצדק ומה שאני מזהירך בזה הוא מפני שכנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב כנען הוא שם סוחר (כדכתיב כנעניה שרי ארץ) ואומר כנען הסוחר הגדול שהוא היצה"ר שמוכר תענוגי העוה"ז נגד העוה"ב בידו מאזני מרמה לעשוק אהב שאומר לך במרמה טוב סחרך ואל תירא שתאבד משכרך בעוה"ב כי ד' ותרן הוא ואינו מקפיד ובזה רוצה לעשוק אהב לעשוק הנאהב מאביו שבשמים ולרחקו מעליו וע"פ עצתו יאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי נעשרתי ונחזקתי בעבודת ד' כל יגיעי לא ימצאו לי און אשר חטא כלומר גם אם יגעתי לחשוב על מעשי לא אמצא לי עון אשר חטא (מלשון והייתי אני ובני שלמה חטאים) אשר יגרע לי משכרי בעוה"ב וכ"ז יאמר אפרים באשר האמין לדברי מרמה של הסוחר הגדול שיאמר לך הקב"ה ברחמיו לא יגרע לך משכרך על אשר חטאת בעולם הזה ולכן אני מזהירך ואתה באלקיך תשוב שתהי' תשובתך בכל מעשיך למען תצדק במה"ד: ואם תאמר הלא באמת ד' זכרו ומנהג עם בריותיו במדת החסד והרחמים לזה הוסיף הנביא בשם הקב"ה ואנכי ד' אלקיך מארץ מצרים עוד אושיבך באוהלים כימי מועד זה יבואר ע"פ מה דאיתא במדרש פ' זו כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה הה"ד כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות א"ר ברכיה אמר הקב"ה למשה לך אמור לישראל כשהייתם במצרים הייתם דומים לשושנה בין החוחים עכשיו שאתם נכנסים לארץ כנען היו דומים לשושנה בין החוחים ותנו דעתכם שלא תעשו לא כמעשי אלו ולא כמעשי אלו עכ"ל י"ל מה הלשון ותנו דעתכם שלא תעשו למה הוסיף על הפסוק שאמר בקיצור לא תעשו אבל יבואר ע"פ מה דאיתא עוד במדרש מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים היא קשה על בעלה ללקוט כך הי'

קשה גאולתן של ישראל לפני הקב"ה הה"ד או הנסה אלקים לקחת לו גוי מקרב גוי אילו ואילו מגדלי בלורית אילו ואילו ערלים א"כ לא הי' מדת הדין נותנת שיגאלו ישראל ממצרים לעולם עכ"ל בפי' המדרש י"ל דללקוט נטיעה מחיבורה יקשה על ב' אופנים או שקשה לעקרה מצד חיזוק חבורה בארץ או שקשה ללקטה מפני שא"א להגיע אליה והנה אם נמשל קושי גאולת הקב"ה לישראל ממצרים ללקיטת שושנה ודאי אין הקשה מפני אופן הראשון דלפני גבורתו מי יעמוד אבל הקשי הי' באופן השני מפני קיטרוג מדה"ד על שסבבו לשושנה מעשים הרעים של ישראל שנשוו בהם למצריים וזה המשל שהיו כשושנה בין החוחים שקשה על בעלה ללקוט אותה לא מפני חזקת עצה ושרשה כ"א מצד החוחים אשר סבבו אותה.

ובזה יפורש הפסוק או הנסה אלקים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטוי' ובמוראים גדולים ככל אשר עשה לכם ד' אלקיכם במצרים לעיניך ומה שיש לדקדק בפסוק בפרט השינוי בין השמות שבתחילה אמר הנסה אלקים ואח"כ ד' אלקיכם יש לפרש ע"פ הדברים שהוכיח עלי לבניו שמואל א' ב' אם יחטא איש לאיש ופללו אלקים ואם לד' יחטא איש מי יתפלל לו בפי' דברי תוכחתו י"ל שהוכיחם שישובו ולא יבטחו שהקב"ה ותרן הוא דידוע ששם שקים הוא מדת הדין ושם ד' הוא מדת הרחמים וזה מה שאמר אם יחטא איש לאיש ופללו אלקים שבעונות שבין אדם לחבירו בזה לא ישלוט הקב"ה במדה"ר כי מה שהוא זכות לזה הוא חוב ולכן בכזה ישפוט שם אלקים מדה"ד לבד וגם אם לד' יחטא איש שהחטא הוא בדבר שבין הקב"ה לאדם אשר בזה יוכל להשליט מדת רחמיו מי יתפלל לו אם לא החוטא בעצמו שישוב אליו בכל לבבו ובכל נפשו ולכן אתם שחטאתם לבני אדם ולהקב"ה אל תבטחו להנצל מן העונש אם לא תטיבו מעשיכם: והנה בהצלת ישראל מיד מצרים הי' נס כפול האחד שנאבדו מצרים מפני ישראל אף שהי' גוי בקרב גוי שנשוו במעשיהם הרעים למצרים וזה מה שנאמר שלקחם באותות ובמופתים במלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה מה שלא שייך בהקב"ה מצד הכח והגבורה שעומד כנגדו דאשר בדברו שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם לא יצטרך למלחמה וליד חזקה להכניע בנ"א כ"א המלחמה היתה בעצמו ובכבודו נגד מדת דינו ועוד נס שני הי' בגאולתם שנעשו המכות במצרים לעיניהם שכבר דרשו רז"ל למה שנאמר ללוט אל תביט אחריך שמי שניצול לא בזכותו כ"א בזכות אחרים כמו שניצול לוט רק בזכות אברהם לא יוכל לראות במפלת שונאו: ובזה יפורש מה שאמר המשורר ד' לי בעוזרי ואני אראה בשונאי די"ל מה לשון בעוזרי עזרי הל"ל אבל דוד רצה לומר אם באמת לא בזכותי כ"א רק בחסד הקב"ה לבד נצלתי

משונאי לא הייתי ראוי לראות נקמה בהם אבל מזה ידעתי שחוץ מעזר הקב"ה שעמדה לי גם מעשי הטובים היו בעזרי ולכן אני אומר ד' לי בעוזרי ולא עזרי לבד וזה ידעתי באשר ואני אראה בשונאי כי אם לא נצלתי גם ע"י זכותי לא ניתן לי זאת לא בלבד להנצל משונאי כ"א גם לראות נקמתי בהם:

ובזה יפורש הפסוק או הנסה שקים לקחת לו גוי מקרב גוי וגו' שאמר משה לישראל ראו הנסים שעשה לכם הקב"ה שאף ששלט בשם אלקים ובמדה"ד עכ"ז לקח אתכם גוי מקרב גוי ממצרים ששויתם להם במעשיהם הרעים ככל אשר עשה לכם ד' שקיכם במלחמה ובזרוע נטויה שכבש לכם מדת דינו להיות לכם ד' בלבד בשליטת מדת רחמיו ולא זו בלבד כ"א גם עשה המוראים הגדולים שעשה במצרים לעיניך שאתה ראית נקמתך בהם כאילו נצלת בזכותיך אכן הלא יקשה איך באמת עשה הקב"ה כן נגד מדת דינו לזה ממשיל לישראל לשושנה בין החוחים כי אף בעוד שהשושנה שם אין לבעלה תועלת ממנה באשר שלא יכול להריח בה עכ"ז אחר שטרח ללקוט אותה מבין החוחים אז יתענג בריחה הטוב והנעים כן הענין לישראל כמו שאמר הקב"ה כבר למשה בתחילת שלוחו כששאל באיזה זכות יגאלו ישראל השיב בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה.

ובזה יתיושב הפסוק כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו דכנראה מה שאמר אשר ישבתם בה ואשר אני מביא אתכם שמה מיותר הוא אחרי שהוא דבר ידוע אבל יאמר שכמו שהיו ישראל במצרים זמן רב בין עובדי ע"ז ועושי תועבות כן היו מיועדים גם כשיבואו לארץ כנען לישב זמן מה בין עובדי ע"ז כדכתיב מעט מעט אגרשנו מפניך עד אשר תפרה ונחלת את הארץ וזה מה שאמר המדרש עכשיו שאתם נכנסים לארץ כנען היו דומים לשושנה בין החוחים: והנה שני דברים יש שמעבירין את האדם מדרך בחירתו השכלית האחד הוא הרגילות בפרט בדבר עבירה כמו שאמרו רז"ל כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשה לו כהיתר והשני הוא ע"פ מה שאמר הנביא ירמיה ב' פרה למוד מדבר באות נפשה שאפה רוח תאנתה מי ישיבנה בחדשה ימצאונה שהמפרשים נלאו לפרש הלשון בחדשה ימצאונה אבל יש לפרש דהנביא מקונן על ישראל שהם כפרה למוך מדבר אשר באות נפשה שאפה רוח שחפצה בחפשית מבלי הטות צוארה לעול ולעבודה וזה מצד העבירות ומצד קיום המצות שיבוקש מהם קונן תאנתה מי ישיבנה מי יכול להשפיע תאוותה אשר רק בחדשה ימצאונה שתמיד תבקש חדשות ותמאס בישנות וזה מה שקראנו הבחינה השנית אשר תעביר את האדם מדרך בחירתו השכלית באשר

יבקש תמיד חדשות אף שרעה מהישנה אשר מעביר מפניהן וזה מה שסיים המדרש תנו דעתכם שלא תעשו לא כמעשי אלו ולא כמעשי אלו שרצה ליישב בזה מה שדקדקנו למה הוצרך הכתוב לומר אשר יצאתם משם ואשר אני מביא אתכם שמה שר"ל שהכתוב מזהירם ליתן דעתם שלא יתעו מדרך הישר לא ע"י הרגילות במצרים אשר ישבתם בה ולא מפני בקשת החדשות בארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה אשר תמצאו שם תועבות חדשות למען לא תחדלו להיות כשושנה אף כי בין החוחים תפריחו עד אשר תפרו ואגרש הכנענים מלפניכם ויבטלו החוחים ובפרט תשמרו מטענת היצה"ר שאין הקב"ה מקפיד לזה מסיים אני ד' אלקיכם בתחלה אני רחמן כשמי ד' אבל אם תחטאו אז אני אלקיכם להפרע מכם במדת הדין. לכן אין טוב לאדם כשחטא כי אם לשוב מיד ולהחזיק במדת הרחמים של הקב"ה טרם יתעורר עליו מדת דינו ועפ"ז יבואר מה דאיתא במדרש רבה פ ויחי אקרא לאלקים עליון בראש השנה לאל גומר עלי ביוה"כ לידע איזה לשם ואיזו לגזירה בחיק יוטל את הגורל זה גורלו של יוה"כ ומד' כל משפטו לידע איזו לשם ואיזו לעזאזל עכ"ל בפי' מדרש תמו' זה יש לומר דידוע מה שאמרו רז"ל שבר"ה נשפטו כל יושבי תבל אבל לא נשלם המשפט עד יוה"כ שאז הוא חתימת הדין וזה מה שאמר אקרא לאלקים עליון בר"ה אשוע אליו שאצדק בדינו למען יגמור עלי ביוה"כ לטוב: ומה שאמר לידע איזה ואיזה לגזירה זה מפרש המדרש בסיפא בחיק יוטל את הגורל זה גורלו של יוה"כ וכו' דאם אמנם אין מי שיודע איך יצא משפטו אם לזכות אם לחוב עכ"ז בזמן שביהמ"ק קיים הי' להם סימן לזה בגורל כדאמרינן ביומא טרף בקלפי והעלה שני גורלות חטף בחטיפה שלא יכוון ליטול את הגורל לד' בימין שסימן טוב הי' כשעלה בימין שמודיע שנתכפרו העונות וכן אמרינן בר"ה פ' ד' ארבעים שנה קודם חרבן הבית לא עלה הגורל בימין ומזה ידעו שלא נתכפרו עוונותיהם וזה פי' המדרש בחיק יוטל את הגורל זה גורלו של יוה"כ אעפ"י שבחיק יוטל את הגורל מבלי ראי' ומבלי בחינה עכ"ז מה' כל משפטו כבר נשפט מד' לידע איזה לד' ואיזה לעזאזל שהוא שופט אם נתכפרו העוונות להודיע אם הגורל לד' בימין או בשמאל ואם לעזאזל בימין או בשמאל ולכן אקרא בתפלתי בתחנונים בר"ה לשופט כל הארץ על כפרת העוונות ולא אמתין עד יוה"כ למען בשעת הגורל ביוה"כ כבר יגברו רחמיו עלי לידע איזה לד' ואיזה לעזאזל שיעלה הגורל לד' בימין.

עוד י"ל בפי' המדרש כשנחקור להבין מעט עד מקום ששכלינו הקצר מגיע מה הוא הענין של שני שעירים שווים במראה בקומה ובדמים והם מתנגדים בכפרתם מקצה לקצה שהאחד אף שג"כ נקרא חטאת נקרב דמו בקדש הקדשים מקום משכן השכינה

והאחד מובא לעזאזל מקום משכן הטומאה לכפר שם ואולי יש לומר ע"פ מה דאיתא במדרש תהילים ל"ב אשרי נשוי פשע כסוי חטאה דהוא סולח לעוונינו כל שנה ושנה כדכתיב והי' זאת לכם לחקת עולם לכפר על בני ישראל אחת בשנה אתה מוצא ביוה"כ בא השטן לקטרג על ישראל והוא פורט עוונותיהם של ישראל ואומר ישראל גנבים הם והקב"ה פורט זכיותיהם של ישראל ושקולים שתי הכפות והשטן הולך להביא עוונותיהם וליתן בכף העוונות ולהראם מה עשה הקב"ה נוטל מהעוונות מהכף ומטמינם תחת פורפירא שלו והשטן בא ואינו מוצא עון שנאמר יבוקש עון ישראל ואיננו ואומר השטן רבש"ע נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה ולכך דוד משבח אשרי נשוי פשע כסוי חטאה עכ"ל ולהבין דברי המדרש שודאי רק דרך משל נאמרו דאיך שייך שהקב"ה יש לו כף מאזנים ושמטמין העבירות תחת פורפירא שלו וכל הענין שאינו רק גשמיות ואין לו שייכות על רוחניות ולבאר זה נקדים מדרש פ' אחרי ונשא השעיר עליו נוטל הקב"ה כל עונותיהם של ישראל ונותנם על שר שלעשו שנאמר ונשא השעיר עליו באותו שעה אומר כמה כח יש בו שאתה נותן עליו כל עונות של יעקב באותה שעה נוטל הקב"ה העוונות ונותנם על בגדיו והם נעשים אדומים שנאמר מדוע אדום ללבושיך וחוזר ומכבסם עד שנעשו לבנים שנאמר לבושי' כתלג חור עכ"ל וי"ל מה זה לשון של שר של עשו כמה כח יש בו שמשמע שיש לו כח לסבול העוונות אבל לא כח כ"כ הרבה ואיזה שיעור יש בזה וגם מה שטוען שאתה נותן עליו כל עונות של יעקב משמע שהוא מודה במקצת שיש לו לסבול עוונות של יעקב רק לא כל העוונות ומה הם אשר מודה ומה הם אשר כופר לא נתבאר גם מה זה ענין המשל שהקב"ה נוטל העוונות ונותנן על בגדיו והם נעשים אדומים וחוזר ומכבסם עד שנעשים לבנים ולבאר זה י"ל ע"פ מה שאמר המשורר הרב כבסני מעוני ומחטאתי טהרני כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד ופי הפסוקים י"ל שיש ב' מיני עונות מזיד שנקרא עון ושוגג שנקרא חטאת וידוע מה שאמרו רז"ל מי שחטא ועשה תשובה מיראה זדונות נחשבו לו כשגגות ועפ"ז בארנו במ"א מה שאמר דוד כי עווני אגיד אדאג מחטאתי שאמר על עווני שהוא המזיד אגיד ואתודה ואם שיש לי תקוה שנמחל המזיד עכ"ז אדאג מחטאתי מחטא השוגג הנשאר עוד ממנו וזה מה שאמר גם פה הרב כבסני מעוני שהוא המזיד ועוד אזעק אז שגם מחטאתי שהוא חטא שוגג שנשאר ממנו טהרני כי פשעי אדע פשע שהוא עון מזיד אני אדע ואעשה תשובה עליהן אבל עכ"ז וחטאתי נגדי תמיד החטא השוגג הנשאר עוד נגדי תמיד לכך אני אתפלל שמאחר שמחלת לי על המזיד גם מהשוגג טהרני.

והנה יש להבין אחר שאמר הקב"ה לנח לא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעוריו ואמרינן בסוכה פ' ד' שהקב"ה מתחרט על שברא יצה"ר כמו שנאמר ואשר הרעותי א"כ למה נענש החוטא על חטאיו הלא היצה"ר הוא הגורם אבל זה אינו שהיצה"ר אין לו כח רק להטות רצונו של אדם לחטא אבל למעשה החטא אין לו כח להכריחו וזה עושה האדם מעצמו ולכך נענש בדין על המעשה ועל כן אמרינן סוף חולין שאין הקב"ה מעניש על המחשבה לחטא שזה נעשה ע"י יצה"ר: ובזה נבין הענין שהקב"ה נוטל עוונות של יעקב ונותנם על שר של עשו שאין זה עול כי השר של עשו הוא השטן הוא היצה"ר שהתעה את האדם לחטא לכן יש לו לסבול את החטאים אבל לא יצדק זה רק על חלק הרצון של עבירה אבל לא על חלק המעשה שלזה אין לו כח להכריחו וזה אשמת האדם לבדו וזה פי' המדרש ונשא השעיר עליו נוטל הקב"ה כל עוונותיהם של ישראל ונותנם על שר של עשו באותה שעה אומר כמה כח יש בו שאתה נותן עליו כל עונות של יעקב פי' שטוען אם גם יצדק שצריך לסבול מעוונות של יעקב חלק הרצון אבל הלא הי' לו כח להכריחו גם על המעשה ולכן למה ישא גם את חלק הזה של המעשה והקב"ה מודה לו שהוא שופט בצדק ועכ"ז רוצה בחסדו לטהר ישראל גם מחלק המעשה של העונות אחר שעשו תשובה ונוטל העונות ונותנם על בגדיו שהבגד הוא המשל של המדה שכמו שהבגד אינו עצמו של הלבוש בו אבל הוא הנראה ממנו ומכירו לאחרים כן הם המדות של האדם שעל ידן ניכר מהותו וערכו וביותר יצדק זה אצל הקב"ה שאין אנו מכירין ממנו אלא מדותיו המפוארות כדכתיב וראית את אחורי ופני לא יראו וכמו שפירש הרמב"ם ולכן נקרא מדה שהוא גם שם הבגד כדכתיב ולבש הכהן מדו בד ועפ"ז מה שנאמר בהקב"ה שנוטל העונות ונותנם על בגדיו פירושו שבמדותיו רחום וחנון ארך אפים ורב חסד סובל העונות של המעשים אבל הם נעשין אדומים שמראה האדום היא משל החטא כדכתיב אם יהיו חטאיכם כשנים וגם היא משל מדת הדין כדכתיב מדוע אדום ללבושך וגו' ולזה יאמר שאחרי שרוב התשובות של החוטאים הם רק מיראת עונש אשר ע"י זה לא נמחל העון לגמרי כי עדיין נשאר חטא שוגג לכן גם אחרי סבל העון על מדותיו עדיין נשאר האדום של חטא השוגג כמו שאמר דוד כי עוני אגיד אדאג מחטאתי ואז גם המדות אדומים שאינם רחמים פשוטים שמעורבים במדת הדין ולכן לא יחדל החוטא מלבקש סליחה גם על השוגג וזה יצלח בידו כשיכניע לבו בחרטה גמורה על חטאו כמו שהתפלל דוד אחרי הרב כבסני מעוני שגם מחטאתי טהרני ואז הקב"ה מוחל גם השוגג וזה מה שמסיים המדרש וחוזר ומכבסם עד שנעשים לבנים לומר שמעביר מדת הדין לגמרי ומוחל מחילה גמורה:

וזה ג"כ פי' המדרש תהילים אשרי נשוי פשע כסוי חטאה כי קשה להמדרש הכפל של נשוי פשע וכסוי חטאה ולמה אמר אצל פשע נשוי ואצל חטאה כסוי ולייישב זה אמר כת שביוה"כ בא השטן לקטרג על ישראל ופורט עונותיהם ואומר ישראל גנבים הם ר"ל בזה אחר שרואה שישראל ביוה"כ עומדים בעינוי בתפלה ובתחנונים ומתודים על חטאיהם מתיירא אולי בזה יכופרו עונותיהם ולכן מקטרג שגנבים הם שגונבים דעת עליון כנאמר במדרש על קין ויצא מלפני ד' כגונב דעת עליון ור"ל בזה שתשובתם אינה רק לחוץ להנצל מן העונש אבל בלבם אינם מתחרטים על חטאם ובזה רוצים לגנב דעתך כן מקטרג השטן לפני הקב"ה אבל מפני שחפץ חסד הוא ורוצה לתקן את ישראל לא משיב לשטן רק שזכיותיהם אשר בכף השניה שקולים כעונותיהם והשטן רוצה למצוא עוד עונות וליתן בכף העונות למען יכריע ולכן נוטל הקב"ה אחרי שרואה שבדין לא ינצלו ושיכריעו העונות באמת ברחמיו את העונות מכף מאזניים ומטמינם תחת פורפירו שלו ר"ל במדתו נושא עון ועובר על פשע שהוא פאר לבוש מדתו תחתיה מטמין העונות שמקבל התשובה אף שעדיין אינה שלמה כ"א מיראה ומה שאמר פה מטמינם תחת פורפירו שלו ובמדרש הקדום אומר נותנם על בגדיו משום ששם ר"ל שמוחל על חלק המזיד של העון לגמרי ועדיין נשאר חלק השוגג אבל כאן למען לא ימצא השטן לקטרג שעדיין חטאים של שוגג עמוסים על ישראל לכן אמר במשל שהקב"ה נוטל העונות ומטמינם תחת פורפירו שלו שר"ל בזה שחלק העון של המזיד נושא ומוחל לגמרי והחלק השוגג מטמינו תחת מדתו של ארך אפים שממתין לישראל עד ישובו בתשובה שלמה שנמחל גם חלק השוגג וזה שאמר הכתוב ירמי' נ' יבוקש עון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא תמצאינה כי אסלח לאשר אשאיר יאמר אחרי ששבו ביוה"כ אף שתשובתם לא הי' רק מיראה עכ"ז חלק המזיד נמחל ולכן יבוקש עון ישראל דהוא המזיד ואיננו כי זה נבער ונמחל ואת חטאת יהודה יבוקש שהוא חלק השוגג על זה לא נאמר ואיננו כי עדיין הוא אבל ולא תמצאנה שאטמין אותו מפני המקטרג כי אסלח לאשר אשאיר שגם לחלק השוגג שהשארתי במחילתי כשמחלתי על העון גם לזה אסלח ואמתין על התשובה שלימה וזה מה שאמר השטן רבש"ע נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה יאמר לא אוכל לקטרג עוד אבל ידעתי איך צדקת את ישראל חלק העון נשאת וחלק השוגג שנקרא חטאת כסית לבל אמצאהו ואמר כל חט אתם בין מה שחטאו בשוגג מתחילה ובין מה שנשאר מן המזיד אחרי שלא שבו לגמרי כ"א מיראה שזדונות נעשות כשגגות את כלם כסית לבל אמצאם וזה מה שמסיים המדרש לכך דוד משבח אשרי נשוי פשע כסוי חטאה יאמר אשריו לחוטא המזיד ששב אפילו

לא היתה תשובתו שלמה עכ"ז נשוי פשע חלק הפשע שהוא המזיד נשוי ונמחל לגמרי וחלק החטאה הנשאר נכסה מן המקטרג באשר שהקב"ה מאריך אפו וממתין לחוטא עד שישוב בתשובה שלמה ואז ימחול גם על זה. אבל יותר מתעלה על תשובה כזה שהיא לחצאין מי שמכיר בחטאו מה שפגם בכבוד אביו שבשמים אשר בראו וחננו ומטיב לו בכל שעה ובכל רגע כשיעלה כל זה על לבו יבוש ויכלם מפני חטאיו ולא יעלה על לבו יראת העונש כ"א אהבת ד' ואז תהי' תשובתו מעולה שלא בלבד שלא ישאר רושם חטא כ"א חטאיו נתהפכו לזכיות כמו שאמרו רז"ל ביומא תשובה מאהבה מהפכת זדונות לזכיות ובזה יש להבין קצת ענין השני שעירים שתכליתם שוה לכפר על ישראל שהאחר מכפר במקום קה"ק והאחד מכפר במקום אב הטומאה משכן עזאזל שכפרה האחת היא כנגד תשובה מאהבה שבכפרתה מהפכת הזדונות לזכיות והם ראויות לבוא למשכן ד' ולהראות לפניו עוד יותר ממעשי הצדיקים בפרט דאמר במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד אבל כפרת שעיר המשתלח היא כנגד תשובה מיראה שלא בלבד שאין שם זכיות אלא גם לאחר הכפרה על העונות עוד נשאר חטא שוגג וכנ"ל ולכן יובא למקום משכן הטומאה וכמאמר המדרש הנ"ל שהקב"ה נוטל עונותיהם של ישראל ונותנם על השעיר להטילם על שר של עשו השוכן בארץ גזירה וזה פי' המדרש הנ"ל בחיק יוטל את הגורל זה גורלו של יוה"כ ומה כל משפטו לידע איזו לד' ואיזה לעזאזל פי' רק הקב"ה שיודע מחשבות ובוחן לבבות ידע איזו חלק מהתשובה יוטל בגורל על השעיר לד' שהוא של תשובה מאהבה ואיזו חלק יוטל על שעיר של עזאזל שהוא חשובה מיראה.

אמנם מי שלא שב לא מאהבה ולא מיראה זה יש לו לירא משני מיני דינין דין של עוה"ז ודין של עוה"ב כנרמז במדרש רבה פ' בראשית ויאמר ד' אל קין אי הבל אחיך משל לאפרכוס שהי' מהלך באמצע הפלטירא מצא הרוג ואחר עמד על גבו א"ל מי הרגו א"ל אנא בעי לה גבך ואת בעי לה גבי א"ל לא אמרת כלום משל לאחד שנכנס לגינה ולקט תותין ואכל והי' בעל הגינה רץ אחריו א"ל מה בידך א"ל אין לך בידי כלום א"ל והרי ידיך מלוכלכות כך א"ל קין להקב"ה השומר אחי אנכי א א"ל הקב"ה הא רשע קול דמי אחיך צועקים משל לאחד שנכנס למרעה וחטף גדי אחד והפשילו לאחוריו והי' בעל המרעה רץ אחריו א"ל מה בידך א"ל אין לך בידי כלום א"ל והרי הוא מופנה אחריך כך אמר הקב"ה לקין קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה עכ"ל וי"ל למה צריך ג' משלים וי"ל דהמדרש רצה לבאר מה שאמר הקב"ה לקין שבתחילה שאלו אי הבל אחיך וכשהשיב לא ידעתי א"ל הקב"ה מה עשית סתם בלא הזכיר לו עוד שרצח לאחיו ושוב א"ל קול

דמי אחיך צועקים וזה מבאר שהקב"ה חפץ חסד ורוצה בתשובה לבל ידח ממנו נדח ולכן הולך עם החוטא מדריגה אחר מדריגה בתחילה שאלו אי הבל אחיך אולי יתודה ויודה על חטאו אבל הוא כפר והשיב השומר אחי אנכי וזה מבאר המשל הראשון בהרוג שנמצא והרוצח עמד על גביו וכשנשאל מי הרגו תחת שהי' להתודות על חטאו השיב בעזות אנא בעילה גבך כמו שהשיב קין בעזות להקב"ה ה השומר אחי אנכי הלא אתה שומר העולם ושוב א"ל הקב"ה מה עשית ורמז לו שיורע שעשה מעשה מבלי הזכיר לו עוד שהוא הרג לאחיו אולי עתה ישוב ויתודה על חטאו וזה מבאר המשל השני מהגנב התותין וכשכופר שגנבם מראה לו סימן בידיו שמלוכלכים בהם אבל עוד לא מראה לו את המעשה בעצמו וכשלא הודה והתודה קין גם אז שוב א"ל קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה הלא דמי אחיך צועקים אלי בקול שאתה הרגת אותו ושפכת את דמו וזה מבאר המשל השלישי מגנב שגנב הגדי והפשילו לאחוריו וכשכפר שלא גנב א א"ל בעל המרעה הלא הגניבה מופנה אחריך ולא תוכל לכפור. ומזה יש רמז לשלשה מיני דין שיעברו על האדם החוטא הדין הראשון הוא מה שעושה בעצמו כשלבו נוקפו על מעשיו הרעים ויבוש מחטאיו וירא פן יודעו לבני אדם ויתנו אותו לבוז ולכלימה ודאגתו תדד שינה מעיניו ואוכל תתעב נפשו וביותר יגדל מכאובו כשירא לנפשו מעונש על חטאו וזה הדין הראשון ותקנתו כשישוב אל הקב"ה בכל לבו ובכל נפשו בזה ימצא מרגוע בלבו לא בלבד להנצל מן העונש כ"א גם שישמור אותו הקב"ה מכל בושה וכלימה וביותר כשישוב מאהבה כנ"ל שאז ירויח עוד בחטאיו להיות לו זכיות והדין הראשון הזה הוא שנרמז במה שאמר הקב"ה לקין אי הבל אחיך שרצה להעיר בקרבו החרטה מבלי הזכרת דין ועונש:

אכן כשלא ישמע האדם על קול לבבו בקרבו אז יזכירו הקב"ה בחטאיו ע"י עונש יסורין שבאין עליו שמזכירים אותו במה שחטא ובפרט אם הם מדה כנגד מדה והוא נרמז במה שאמר הקב"ה לקין מה עשית אשר מבאר המשל שמתוך שידיו מלוכלכות יזכור ויכיר שחטא ובמה חטא ואם אז ישוב בתשובה שלמה ימצא מחילה לחטאיו וינצל מהעונש. כן אם גם אז יקשה ערפו ויכפור בחטאו וגם העונש של העוה"ז לא יכניע את לבבו הערל שיתלה הכל במקרה וכמו שאמרו רז"ל רשעים אפילו בפתחו של גהינם אינם חוזרין בתשובה אז יבא עליו דין השלישי עונש העוה"ב שמראין לו המעשה עצמו אשר נאשם בו ואשר לא יכול לכפור עוד את אשמתו כדאיתא סנהדרין ד' צ"א א"ל אנטונינוס לרבי יכולים גוף ונשמה לפטור עצמן מן הדין כיצד גוף אומר נשמה חטאה שמיום שפירשה ממני הרני כאבן מוטל בקבר נשמה אומרת גוף חטא שמיום שפירשתי ממנו הרני כצפור

פורח באויר א"ל משל למלך שהי' לו פרדס וכו' שהרכיב חיגר על סומא ודן שניהם כאחד אף הקב"ה מביא נשמה וזורקה בגוף ודן שניהן כאחד שנאמר יקרא אל השמים מעל זו נשמה ואל הארץ לדין עמו זה הגוף עכ"ל וזה נרמז במשל השלישי של קין כשירצה הגנב לכפור גניבתו מראין לו אותה שהפשילה לאחוריו כן כשיכפרו גוף ונשמה כל אחד המעשה של העון מרכיבין אותן יחד ומראין להן המעשה עצמו כיצד עשו אותה כמו שמראין להחיגר והסומא איך גנבו הפירות ולכן שומר נפשו יזהר מלבוא בדין קשה הזה רק ישוב מחטאיו מיד כשעבר או על כל פנים ביוה"כ בתשובה שלמה מאהבה כי אז לא בלבד שלא נענש אלא ירויח מצות וזכיות. ועפי"ז יבואר מה דאיתא במ"ר בראשית ויקרא אלקים לאור יום אלו מעשיהן של צדיקים ולחושך קרא לילה אלו מעשיהן של רשעים ויהי ערב אלו מעשיהן שלרשעים ויהי בוקר אלו מעשיהן של צדיקים יום אחד שנתן להם הקב"ה יום אחד ואיזה זה יוה"כ עכ"ל ותמוה מה משמיענו המדרש בזה אבל ע"פ דברינו הנ"ל יבואר היטב שר"ל שאע"פ שמעשיהן של רשעים הוא ערב וחושך ורק מעשיהן של צדיקים הוא אור עם כל זה אפשר שיתאחדו מעשי הרשעים עם מעשי הצדיקים להיות כיום מאיר שנתן להם הקב"ה יוה"כ ואם ישובו בו בתשובה שלמה מאהבה אז זדונות נעשות כזכיות והשוו מעשיהן עם זכיות הצדיקים להיות אור: ועפי"ז יפורש הפסוק כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו שי"ל מה הענין יכפר עליכם לטהר אתכם אבל י"ל דיש חילוק בין כפרה ובין טהרה שכפרה הוא לשון קנוח כמו שפי' רש"י בהרבה מקומות ושמזה לשון כפורי זהב על שמקנח בהם אצבעו מן ההזאה וידוע שבקינוח לא ימוש הליכלוך לגמרי שלא יוכר ממנו עוד רושם משא"כ טהרה שהוא לשון הסרת הטומאה לגמרי שבעוד מעט מהטומאה ניכר לא יקרא טהרה וזה מה שאמר כי ביום הזה יכפר עליכם שעל כל פנים כשתשובו ביום הזה תשיגו כפרה גם כשלא תהי' תשובה שלמה רק מיראה שעדיין נשאר חטאת שוגג אבל לטהר אתכם מכל חטאתיכם כשתרצו להטהר לגמרי גם מחטאתיכם שהן השגגות לפני ד' תטהרו אזי תשובו בעבור ד' וכבוד שמו מאהבה שיבואו עונותיכם לפני ד' כזכיות ואז תטהרו טהרה שלמה.

קדושים

במדרש וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ הה"ד עץ חיים היא למחזיקים בה אמר ר"ה בשם רב אחא שלא יהי' דברי תורה בעיניך כאדם שיש לו בת בוגרת ורוצה להשיאה לאחר אלא בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך אם יש לך זכות קח אמרי ר"ה בשם

ריב"ל אמר משל למלך שאמר לבנו צא לפרקמטיא אמר לו מתיירא אני בדרך מהלסטים ובים מפיראטין מה עשה אביו נטל מקל וחקקו ונתן בו קמיע ונתנה לבנו ואמר לו יהי המקל הזה בידך ואי אתה מתיירא משום ברי' אף כך אמר הקב"ה למשה אמור לישראל בני עסקו בתורה ואין אתם מתייראים משום אומה עכ"ל וי"ל מה ענין דרשות האלה למנות ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו דקאמר הה"ד עץ חיים היא למחזיקים בה וגם מה רצה ר"ה לבאר בב' המשלים ולבאר זה י"ל דאם אמנם התורה היא עץ חיים שאדם אוכל מפירותיו בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב ונתנה לנו מהקב"ה במתנה כדכתיב ויתן אל משה שדרשו רז"ל במתנה נתנה לו והוא נהג בה בטוב עין ונתנה לישראל עם כל זה נתחייבנו לקיים ג' תנאים (א) שלא לעשות התורה כקרדום לחפור בה כמאמר התנא באבות כל הנאות מדברי תורה נוטל חייו מן העולם שהתורה קדש וכאלו מועל בקדש דחייב מיתה (ב) שלא יאמר כיון שהתורה שלי היא הרי היא לי כאחד מחפצי להתקשט בה לכבוד ולתפארת שגם זה נאסר ע"פ דברי התנא שאמר אל תעשם עטרה להתגדל בהם (ג) שלא יאמר האדם אחר שהתורה נתנה לי לזכות על ידה לכן אחקור על טעמי ושרשי מצותי' לתקן ולשנות אותן לפי הזמן ועניני העולם כפי הנראה לי שיגיע לי תועלת מהן אלא יאמין וידע שרק טעמים החצונים יכיר בשכלו אבל עיקר טעמיהן הפנימיות הם לד' לבדו ולכן אין בכחו ויכולתו לשנות בהן אפילו כחוט השערה.

והנה בפסוק ונטעתם כל עץ מאכל יש לדקדק דתיבת כל מיותר וזה רצה המדרש ליישב ופתח הה"ד עץ חיים היא למחזיקים בה לומר שמה שאמר כל הוא לרבות עוד עץ אחר שהיא התורה שנקראה עץ חיים שכל מה שנצטו בעץ מאכל להיות ג' שנים ערלים ובשנה הרביעית יהי' כל פריו קדש הלולים לד' ובשנה החמישית תאכלו את פריו יאמר גם על עץ החיים ומה שבעץ המאכל הם השנים בעץ החיים הם הבחינות ששלשה בחינות יהיו לך בו ערלים טרם תאכל את פריו והם הג' בחינות אשר אמרנו שלא לעשות אותה לקרדום לחפור בה ולא לעטרה להתגדל בה ולא כחכמה אשר תחקור בה לשנותה רק יהי' לך כל פריה קדש הלולים לד' וזה מבואר בדברי ר"ה ובמשליו שבפסוק עץ חיים היא למחזיקים בה י"ל מה לשון למחזיקים דהל"ל ללוקחה ולכן מבאר ר"ה בשם רב אחא שענין התורה ונתינתה לישראל אינה כמי שיש לו בת בוגרת שאין לאביה געגועין בה אלא רצה להשיאה ושמח כאשר ימצא איש שיכניסה אל ביתו אלא הענין כמי שמשיא בתו לאיש וקשה לו להפרד ממנה אשר על כן אמר האב תכלית בתי הוא להנשא לאיש לכן לא אחדל אותה ממך אבל תעשה לי טובה שתקח אותי עמה באשר שאי אפשר

לי להפרד ממנה וכדברי המדרש פ' תרומה ויקחו לי תרומה שאמר הקב"ה לקחתם תורתי לקחו אותי עמה לכך עשו לי מקדש ושכנתי עמה וזה ראי שהקב"ה ה גם אחר שנתן תורתו לישראל עדיין נשארה גם תורתו ולכן העץ חיים שהוא משל התורה לא ניתן לישראל לגמרי שיצדק לומר בהם שלקחו אותה אלא שמחזיקים בה אבל עודנו נטוע בגן ד וזה מה בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך אם יש לך זכות פי' אם תרצה לזכות באמרי ומצותי כראוי קח אותם בבחינה שהם אמרי ומצותי שעוד לי הם ולכן לא תעשם עטרה להתגדל בהם כי תתקשט בדבר שאינה שלך וגם אל תעשם קרדום לחפור בה כי תמעול בקדש שהתורה היא עוד קדשי: ונגד הבחינה השלישית שאמרנו שירחק האדם מלחשוב שמבין התורה על אמיתתה אשר על כן יהי לו רשות לשנות מצותיה ע"פ שכלו לזה אמר ר"ה בשם ריב"ל המשל השני לאב שנתן לבנו מקל ונתן בו קמיע וא"ל כשיהי' המקל בידך אי אתה מתיירא משום ברי' והרואה כשמכה הבן במקל ונוצח בו על אויביו יחשוב שכחו וכח המקל פעל זאת ולא ידע כי הפעולה נעשת מהקמיע הטמון בקרבה אשר לא נראית לו כן ענין התורה אם גם החצוניות של המצות הן להדריך את האדם בדרך הישר ולהרחיק ממנו אויבי נפשו שהן מדות הרעות והמגונות עכ"ז עיקר הפעולה נעשה ע"י סוד פנימיות המצות שנעלמות מן האדם בעוה"ז ורק ד' הבין דרכן ולכן אין ביכולתך לשנות דבר וזה נרמז במה שנאמר ובשנה הרביעית יהי כל פריו קדש הלולים לד' יאמר אחרי הזהרתיך להרחיק שלש בחינות הערלות אומר לך הבחינה שתהי' לך באמת בקיום ולימוד התורה שיהי' קדש הלולים לד' שלא יהי' כוונתך לטובתך כ"א היא קדש לד' ולכן לא תהי' לך לעטרה ולקרדום וגם יהי' לד' שלו בלבד נודעו נתיבותיה ודרכיה ואם תחזיק בבחינה הזאת אז תבוא לך הבחינה החמישית שתאכל פריה של תורה בעוה"ז ותוסיף לך תבואתה לעוה"ב:

ובזה יבואר מה דאיתא במדרש תהלים קי"ט אשרי תמימי דרך אמר דוד ואהי' תמים עמו ואשתמרה מעוני וכתיב שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלום וכתיב הולך בתם ילך בטח זה אברהם עכ"ל והוא תמוה לענין מה הביא המדרש ג' פסוקים אלו ומה זה שמסיים זה אברהם למה אברהם דוקא וי"ל דשם אם נאמר על שלשה דברים נאמר על שלם כמו שנה תמימה וכמו שנאמר תמים בבהמה שלא תחסר במום ונאמר על מי שאינו יודע להעמיק במחשבתו כלשון התנא אם מה הוא אומר ונאמר בהתנגדות לרמאי על ההולך בצדק הוא נקרא איש תם שנאמר ויעקב איש תם. וזה מרומז בשלשה הפסוקים שנגד ביאור המיתות שלם אמר דוד ואהי תמים עמו ואשתמרה מעוני לומר שאני מקיים כל המצות בתמימות ולא אחסר אחת מהן. נגד ביאור תם שאינו מעמיק לחקור נאמר

שמר תם וראה ישר כמו שביארנו בפ' בא שעיקר תמימות בעבודת ד' היא שבתחילה יקיים המצות באשר שצוה אותם ד' מבלי לחקור על טעמם כמו שאמרו ישראל נעשה ונשמע בתחילה נעשה ואח"כ נשמע וזה שאמר שמר תם בתחילה תשמור המצוה כאילו אתה תם שאינו יודע להבין ואח"כ וראה ישר תחקור ותראה כי ישר דבר ד' שגם בשכלך תראה הטוב והמועיל בהמצות אף שעיקר טעמם נעלם ממך בעוה"ז כאשר אמרנו ונגד תם השלישי שהוא צדק ומישרים מביא הפסוק הולך בתום ילך בטח שבכל המעשים טובים של האדם אפשר שאינם בתמימות לכבוד ד' כ"א למען יפארו אותו בני אדם או שיקבל גמול על ידם אבל אברהם שהי' יחידי בעולם הכיר את בוראו ועבדו כנאמר אחד הי' אברהם שכל בני דורו היו עובדי ע"ז ושונאים ורודפים אותו לכן בו ביותר נאמר שהלך בתום עם הקב"ה שמה שעשה הי' רק צדק ומשרים ולכך מסיים הולך בתום ילך בטח זה אברהם:

ועפ"ז יבואר מה דאיתא במדרש קדושים תהי' כי קדוש אני אמר הקב"ה לישראל עד שלא בראתי אתכם היו מלאכי השרת מקלסין ומקדשין אותי בכם והיו אומרים ברוך ד' אלקי ישראל מן העולם ועד העולם כיון שנברא אדם הראשון אמרו זה הוא שאנו מקלסין אותך בשמו אמר להם גנב הוא שנאמר ותאכל מן העץ בא נח א"ל זה הוא א"ל זה שיכור הוא שנאמר וישת מן היין בא אברהם א"ל זה הוא א"ל זה גר הוא בא יצחק א"ל זה הוא א"ל זה אוהב שונאי בא יעקב אמר להם זה הוא וכן הוא אומר לא יקרא שמך עוד יעקב כ"א ישראל ונקרא ישראל על שמו על זה נאמר ישראל אשר בך אתפאר אמר הקב"ה לישראל הואיל ונתקדשתם לשמי עד שלא בראתי אתכם היו קדושים כשם שאני קדוש שנאמר קדושים תהי' עכ"ל וי"ל דכפי הנראה הי' די כשאמר המדרש אחר שאמר מקלסין ומקדישים אותי בכם לסיים אמר הקב"ה לישראל הואיל ונתקדשתם לשמי וכו' וכל מה שאמר כיון שנברא אדה"ר וכו' הוא ללא צורך לדרשה וגם י"ל מה זה הענין שקרא לאדם גנב ולנח שכור ולאברהם גר וליצחק אוהב שונאי ולבאר זה נקדים מה דאיתא עוד במדרש קדושים תהיו ר' אבין אמר משל לבני מדינה שעשו שלש עטרות למלך מה עשה המלך נתן בראשו האחד ושתים בראשם של בניו כך בכל יום העליונים מכתירין להקב"ה שלש קדושות מה הקב"ה עושה נותן בראשו אחד ושתים בראשם של בניו הה"ד דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו כי קדוש אני וגו' וכתיב והתקדשתם והייתם קדושים עכ"ל ויש להבין מה ענין ג' עטרות ועוד איך שייך שהקב"ה כופל לבניו ליתן להם שתים ולו נשאר האחד ובפשטות אפשר לומר שענין ג' קדושות שמשבחין מלאכי השרת להקב"ה בהן הם (א) שלמות עצמותו ורוממותו ואחדותו (ב)

התחייבות לו כל טוב וכל מדות מעולות ומפוארות (ג) שלילות ממנו כל חסרון וכל רע והנה הקב"ה חפץ בשנלך בדרכיו כמו שאמרו רז"ל בפי' אחרי ד' אלקיכם תלכו הדבק במדותיו מה הוא רחום אף אתה וכו' וזה הוא ענין שהקב"ה נותן שתי עטרות שהם שתי קדושות שנתפאר בהם ממלאכי השרת בראש בניו שרוצה שגם עליהם יאמר שעושים רק טוב ופורשים מכל רע ומכל חסרון אשר על כן לא יהי' עוד שבח להבורא יתברך בזה ורק הקדושה האחת שלמות ורוממות עצמותו א"א להשיג האדם והיא העטרה הניתנת בראשו כמאמר הכתוב ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש ר"ל הקדוש שמפארים בו עצמותי הוא לי לבד ואל מי תדמיוני ואשוה.

אכן עוד י"ל ביישוב המדרש שהמצות בכללן נחלקים לשלשה חלקים מצות שבין אדם למקום והן רוב מצות התורה מצות שבין אדם לחבירו ומצות שבין אדם לעצמו שצריך לקיים בשביל עצמו כגון מצות ונשמרתם לנפשותיכם ולא תשקצו את נפשותיכם וכדומה אכן באמת חילוק זה אין לו קיום כי כל המצות בכללן צריך לקיים לכבוד הקב"ה כנאמר בת"כ לא יאמר אדם אי אפשי בבשר חזיר אלא אפשי אבל אחדל מפני שהקב"ה אסר הרי גם מה שעשה בשביל עצמו שלא לאכול במה שקצה בו צריך שתהי' כוונתו רק לכבוד הקב"ה וכן כל המצות הם גם בשביל האדם עצמו כדכתיב ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע ובחרת בחיים למען תחי' אתה וזרעך וגם כולם הם מצות שבין אדם לחבירו שזכות הצדיקים מגין על העולם ולהיפך מעשה הרשעים מחריב העולם כמאמר התנא באבות פ"ה ליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם ולהפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם וזה ענין ג' קדושות שמקדישין המלאכים להקב"ה שיתקדש ע"י ג' מיני מצות שמקיימין ישראל לכבודו אכן הקב"ה חפץ חסד הוא ומפני שידע שע"פ הרוב המצות שבין אדם לחבירו ושל אדם לעצמו לא יתקיימו בכוונה רצוי' לכבוד שמו לבד לכן די לו שיקיימו בניו שני חלקי מצות האלה בשבילם ובשביל אחרים ויקדשו הם וזה הענין שנותן שתי קדושות בראש בניו ורק חלק המצות שהם לכבוד שמו בהם מבקש מהעובדים שלא יעשו אותם כקרדום לחפור בהם וכעטרה להתגדל בהם והיא העטרה שנתן בראשו.

ובזה יבואר מה שנאמר אחרי קדושים תהיו איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו אני ד' אל תפנו אל האלילים ואלהי מסכה לא תעשו לכם אני ד' אלקיכם שי"ל למה פתח במצות האלה דוקא ולמה הפסיק בין הפסוק הראשון להפסוק השני באני ד' אבל ע"פ דברינו יבואר דהנה בשלשה מצות שהם מורא אב ואם ושמירת שבת ואיסור ע"ז נכללו ראשי שלשה חלקי המצות שבראש המצוה שבין אדם לחבירו היא מצות מורא אב ואם

ובראש מצות שבין אדם לעצמו היא מצות שביתת שבת לנוח ולמצוא מרגוע אחר ששת ימי המעשה לחזק גופו ובראש המצות שבין אדם למקום היא מצות איסור ע"ז ולכן אחר שאמר קדושים תהיו שכולל ג מיני קדושות פירט שלשה מצות האלה וכולל שנים שהם מורא או"א ושבת יחד ומסיים אני ד' ולא אמר בזה אלקיכם לרמז שבלבד ידעו שאני ד' המצוה אף אם לא יעשו לשמי אבל במצות איסור ע"ז מסיים אני ד' אקיכם שבמצוה זו תכירו שאני ד' אלקיכם ולמעני בלבד תקיימו אותה.

ובזה יבואר המדרש שאחר שאמר מלאכי השרת מקלסין ומקדשין להקב"ה בישראל שמקדישין אותו בארץ וחשבו שאדם הראשון הוא זה שמקדש אותו א"ל אין זה כי זה גנב הוא ולא מקדש אותי במצוה שבין אדם לחבירו וכאשר חשבו שנח הוא אמר טעיתם גם זה אינו מקדש אותי בשלש קדושות באשר ששיכור הוא ושיכור חוטא לנפשו כמאמר שלמה אל תרא יין כי יתאדם וגו' אחריתו כנחש ישך וכציפעוני יפריש וכאשר חשבו שאברהם הוא אמר הקב"ה זה גר שמקורו בעובדי ע"ז שחוטאים במצות הנוגעים לי וכן יצחק פוגם בכבודי באשר אוהב לשונאי ורק יעקב בו יתאחדו שלש קדושות ולכן אתפאר בשם אלקי ישראל.

ועפ"ז יש לבאר מה דאיתא בת"כ ואהבת לרעך כמוך א"ר עקיבא זה כלל גדול בתורה בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם כלל גדול מזה עכ"ל והוא תמוה למה קרא זה ספר תולדות אדם כלל גדול בתורה אכן ע"פ דברינו יתיושב דכבר ביארנו בפ' תרומה למה נקרא ואהבת לרעך כמוך כלל גדול בתורה שבו נכללו ג' חלקי מצות הנ"ל שהקב"ה נקרא רעך כמו שדרשו רז"ל בחגיגה דכתיב רעך ורע אביך אל תעזוב וממה שנאמר כמוך יש כאן משמעות שגם את עצמו יאהב ולכן ואהבת לרעך כמוך כולל הג' חלקים בין אדם לחבירו ובין אדם למקום ובין אדם לעצמו אבל בן עזאי הוסיף שבפסוק זה ספר תולדות אדם ג"כ נכללו שלשה חלקי המצות דכתיב זה ספר תולדות אדם ביום ברוא אלקים אדם בדמות אלקים עשה אותו ואחרי שנאמר בו שהקב"ה בראו ובראו בצלמו ודאי אין טעם גדול מזה שנתחייב לעבוד להקב"ה ולאהוב אותו על החיבה יתרה שברא אותנו בדמותו ונצמח מזה גם החיוב לאהוב לחבירו באשר שנברא בדמות הקב"ה וגם להגין על עצמו באשר גם הוא נברא בצלמו כדכתיב שופך דם האדם וגו' כי בצלם לקים עשה את האדם וכתיב ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש ולכן פסוק זה כולל יותר מפסוק ואהבת לרעך כמוך לא בלבד שבאשר שממנו נדע טעם לחיוב אהבת הקב"ה ורעהו ועצמו אלא גם דמלרעך לא נשמע רק מי שהוא רעו אבל זה ספר תולדות אדם וגו' בדמות אלקים עשה אותו כולל כל האדם:

אמנם הקדושה שנצטונו בה כוללות עוד מין אחר של קדושה כדאיתא במדרש קדושים תהי' הה"ד ישלח עזרך מקודש מקידוש מעשים שיש בידך ומציון יסעדך מציון מעשים שיש בידך עכ"ל ולבאר מה ענין קידוש מעשים וציון מעשים נקדים מה דאיתא שבת ד' ק"ז בצדק תשפוט עמיתך הוי דן את חברך לכף זכות א"ר יוחנן ששה דברים אדם עושה אותם אוכל מפירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב ב אלו הן הכנסת אורחים וביקור חולים והשכמת בית המדרש ועיון תפלה והמגדל בניו לתלמוד תורה והדן חבירו לכף זכות עכ"ל ולבאר למה דוקא באילו המצות יש שכר כפול בעוה"ז ובעוה"ב י"ל שיש חילוק רב בין עושה המצוה כשבאה לידו ובין רודף אחריה שתבוא בידו לידי קיום שבמה שמקדים למצוה בזה בעצמו מקיים מצוה ויש בידו מצוה כפולה וזה הענין בששה דברים שאמרנו שמי שמאכיל רעבים כשמבקשים מאכל הוא עושה מצוה פשוטה אבל מי שמחזיר אחר האורחים ומכניסם לביתו להאכילם זה כבר טרם קיום מצות צדקה בהאכילם כבר קיים המצוה שמבקש אחריהם וזה הי' מדת אברהם אבינו כדכתיב וירא וירץ לקראתם וכן ענין ביקור חולים שלא ישהא עד שהחולה מבקש ממנו לעשות לו צרכיו כ"א הוא מקדים ומבקר את החולה לראות מה שצריך להספיק לו וכמו שסיפרו רז"ל מר' עקיבא שהחי' את החולה במה שביקר אותו שזה מקיים מצוה בביקורו את החולה עוד טרם שסמכו וכן השכמת בית המדרש שאינו מצפה עד שתבוא זמן בית המדרש אלא משכים ובא לבל יאבד ממנו דבר וכן ענין עיון תפלה הוא מה שמכין עצמו לכוון בתפלתו כראוי וכדאמרינן בברכות חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת מלהתפלל כדי שיכוונו לבם למקום ויליף מקרא אשרי יושבי ביתך שההכנה לתפלה מועלת לכוון בה כראוי וזה ענין עיון תפלה שנתפאר בדברי ר' יוחנן נגד עיון תפלה אחר שעליו אמר רבי יצחק ר"ה ד' ט"ז שהוא מהדברים המזכירים עונותיו של אדם ולכן גם בעיון תפלה יש מצוה בהקדם למצוה וכן המגדל בניו לתלמוד תורה לא אמר הלומד תורה לבניו שהיא מצוה פשוטה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם אבל המגדל בניו לת"ת כולל עוד זכות שמכין בניו בגידולו להיות חשקם בתורה ושלא יהי להם ביטול ולכן הגידול הוא מצוה מלבד הלימוד וכן הענין הדן אדם לכף זכות שאם האדם מזכה את מעשיו בעצמו אין חידוש בזה שלא ידונו לחוב ושלא יכחיש האמת אבל אם בעוד שלא שמע דברי זכות מארם על מעשיו שיש לדונם לחובה ולזכות הוא דן אותו לכף זכות בזה מקיים מצוה לעצמו לא בלבד שלא לחייב את הזכאי כ"א גם במה שהוא מקדים למצוא במחשבתו לו זכות והנה אמרו רז"ל העוה"ז דומה לפרוזדור בפני העוה"ב שנקרא טרקלין ועל כן אם בכל המצות שכרם הוא לעוה"ב דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא עכ"ז

מי שמקיים ששה מצות האלו שעשה הקדם והכנה למצוה משלם לו הקב"ה מדה כנגד מדה שגם יש לו שכר על ההקדם וההכנה בעוה"ז שדומה לפרוזדור טרם יקבל השכר מצוה בטרקלין שהוא העוה"ב.

וזה פי' המדרש ישלח עזרך מקדש מקידוש מעשים שיש בידך ומציון יסעדך מציון מעשים שיש בידך שלשון קידוש נאמר על ההכנה לדבר כמו שפי' רש"י בפסוק וקדשתם היום ומחר והזמנתם שיכינו עצמם היום ומחר וציון נאמר על הדבר המצויין בנראה וזה מה שמפרש המדרש קדושים תהי' בב' מיני קדושות ועל זה יהי' שכרך כפול שישלח עזרך מקדש מקידוש מעשים שיש בידך שהוא בעד ההכנה למעשה המצוה ומציון יסעדך בשביל ציון מעשים שיש בידך שהוא אחר שציינת המעשים כשעשית אותם אמנם עוד בענין אחר אפשר לאדם לכפול שכרו גם בעוה"ב כדאמרינן חגיגה פ' ב' בשם רבי עקיבא זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בגן עדן לא זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בגיהנם ועפ"ז יש לבאר מה דאיתא ב"ב פ' ה' ואמר רבב"ח זימנא חדא הוי אזלינא בספינתא וחזינא האי כוורא דיתבה לי' אכלה טינא באוסי' ואדחוה מיא ושדיוה לגודא וחרוב מני' שתין מחוזי ואכלו מני' שתין מחוזי ומלחו מני' שתין מחוזי ומלאו מחד גלגלא דעינא תלת מאה גרבי משחא וכי הדרן לבתר תריסר ירחי שתא חזינן דהוי קא מנסרי מנגרמי' מטללתא ויתבי למיבנינהו הנך מחוזי עכ"ל בביאור המשל התמוה אולי י"ל דאמרי רז"ל ותעשה אדם כדגי הים מה דגים שבים כשעולים ליבשה מיד מתים כך ת"ח כשפירש מן התורה מיד מת הרי שת"ח נמשל לדג, עוד אמרו רז"ל ששים המה מלכות אלו ששים מסכתות שנכלל בהם כל התורה שבמשנה ששים מסכתות הן כמו שפירשו המפרשים דשלשה בבות ב"ק ב"מ ב"ב נחשבות למסכת אחת וכן מעשרות ומ"ש למסכת אחת תחשב ועי"ז הן ששים מסכתות.

עוד נאמר חגיגה פ' ב' בשם רבי עקיבא ותמורתו כלי פז מה כלי זהב וכלי זכוכית כיון שנשבר יש לו תקנה כך ת"ח כשסרח יש לו תקנה. ואיתא ברעיא מהמנא פ' פנחס על חוטא כד אתתרך מאתריה ואתנטע באתר אחר' אתמר בי' ולא יכירנו עוד מקומו בגין דעפר אחר יקח וטח את הבית. ודא איהו רזא ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו. ואינון גרמין וגידין ובשרא דהו' חזר עפרא מה כתוב בי' ונחש עפר לחמו. בגין דהו' מנוגע ולבתר ועפר אחר יקח וטח את הבית ובני לי' וגידין ואתחדש כבית ישנה דעבדין לה חדשה עכ"ל ואמרינן בשבת פ' א' בחזקיהו בן גוריון שדרש ספר יחזקאל שהעלו לו תלת מאה גרבי משחא ופי' רש"י למאור ולמזונות: והנה התורה מביאה ג' מיני שכר שכר בעוה"ז ושכר בגן עדן ושכר עוה"ב ותנן בעדיות משפט של רשעים בגהינם י"ב

חדש ועפי"ז יש לבאר המשל דרבב"ח שסיפר זימנא חדא הוי אזלינא בספינתא ספינה הוא המשל של חיי העוה"ז שהולך אדם על ידו לעוה"ב ומספר שפעם אחת ראה ת"ח גדול שלמד כל התורה כולה אבל נזרק בו קצת מינות ופירש מן התורה ועי"ז מת מיתה רוחנית ונשכחה ממנו התורה שלמד אבל מזכות תורתו אכלו ת"ח אחרים הן בעוה"ז והן בג"ע ועוד נשאר מהם זכות לעוה"ב על דרך שאמרו נוטל חלקו וחלק חבירו בג"ע אבל התבוננתי שאעפ"י שת"ח שסרח אבד זכות תורתו והניח לאחרים עכ"ז כשקיבל עונשו בגהינם יהי' לו תקנה שיבוא בגילגול ויבנה מחדש שינחול עוד התורה שלמד עם שכרה וזה ענין המשל שסיפר חזינא האי כוורא ראיתי הרג שהוא הת"ח דיתבא ליה אוכלא טינא באוסי' שישב לו שרץ קטן בנחיריו כמו שפירש"י טינא הוא לשון מינות כדאמרינן בחגיגה על אחר טינא הי' בלביה ור"ל תחת הנשמה קדוש' שנתנה באף האדם כדכתיב ויפח באפו נשמת חיים יתבה ליה שרץ טמא של המינות באפו ואדחוהו מיא ושדיוהו אגודא כאשר פי' למינות התורה השליכו ליבשה ומת כדאמרינן ת"ח כשפירש מן התורה מיד מת וחרב מניה שתין מחוזי כשמת מיתת רוחני נחרבו הששים מסכתות שלמד שהם כלל התורה שנאבדו ממנו אבל ת"ח אחרים אכלו זכות תורתו של ששים מסכתות בג"ע ומלחו מיניה שתין מחוזי דהיינו זכות התורה מלחו מניה לעוה"ב ומלאו מחד גלגלא דעינא תלת מאה גרבי דמשחא כלומר מעט שכרו אכלו בעוה"ז שתלת מאה גרבי דמשחא הוא המשל לשכר מזונות בעוה"ז כמו בחזקיהו בן גוריון שהעלו לו למזונות כן אבל התבוננתי שעכ"ז לא נאבד זכות התורה מהת"ח שסרח דכשעברו י"ב חדש שהי' בגהינם יבנה מחדש והזכות התורה שלמד יעמוד גם ל כשיטיב דרכו כמו שאמרו ת"ח שסרח יש לו תקנה וזה מה: שאמר וכי מהדרין לבתר תריסר ירחי שתא חזינן דהוה קא מנסרין מגרמיה מטללתא ויתבי למבנינהו הנך מחוזי פי' התבוננתי שבא בגילגול ונבנה מחדש כאילו מעצמותיו נבנה כמשל הרעיא מהימנא ועי"ז המליצים שלו רצו לזכותו שיבנה מחדש ללמוד הששים מסכתות שהם כלל התורה ויירש על ידם מחדש שכר בעוה"ז ובעוה"ב.

והנה במה שביארנו שאחד ממהסרי האמונה הוא בקשת ההתחדשות יבואר מה שנאמר בפ' זו מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלקיך אני ד' וכי יגור אתך בר בארצכם לא תונו אותו וי"ל הסמיכות של שתי מצות האלו וגם היתור של אני ד' אחר שאמר ויראת מאלקיך ולבאר זה נקדים מה דאיתא בירושלמי עירובין פ' ב' והי' כל מבקש ד' כל מבקש משה לא כתיב אלא כל מבקש ד' מלמד שכל המקבל פני רבו כמקבל פני שכינה רבי חלבו אמר ויאמר אליהו התשבי חי ד' אשר עמדתי לפניו מלמד שכל עמידות שעמד

לפני אחיה השילוני כאילו עמד לפני השכינה כתוב והנער שמואל משרת את ד' לפני עלי מלמד שכל שירות ששרת לפני עלי כאילו שרת לפני השכינה תנא דבי ר' ישמעאל ויבוא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם עם חותן משה לפני האלקים מכאן שכל המקבל פני חברים כאילו מקבל פני שכינה עכ"ל וי"ל למה הביא ארבע ראיות וגם לא שמר בהם סדר הכתוב שהקדים המאוחר ואיחר את המוקדם אכן י"ל שכל אחד מהראיות מוסיף על הקדום שמן כל מבקש ד' אין ראי' רק שמי שמבקש תורה מפי רבו כאילו מקבל פני השכינה אבל מאליהו אשר אמר עמדתי לפניו יש ראי' יותר שאפילו אינו מבקש תורתו כ"א עומד ומצפה עד שיורה רבו לו תורה שגם זה כאילו מקבל פני השכינה ושוב מוכיח יותר בראי' שלישית משמואל שאפילו בשעה שאינה מבקש ומצפה לתורה כ"א משרת את רבו כדכתיב והנער שמואל משרת את ד' לפני עלי שגם זה נחשב כאילו מקבל פני השכינה ושוב הביא ראי' דבי ר' ישמעאל מן ויבוא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם שאפילו כשהנאת גשמי נלוה עם קבלת פני חברים שגם זה נחשב כקבלת פני השכינה ולכן נקט ד' ראיות האלו וכסדר הזה דוקא שכל אחת מוספת על שלפניה: ובזה הראינו חז"ל איך גדול הענין להדר ולכבד תלמידי חכמים שהשוה הקב"ה בענותנותו כבודם לכבודו וזה מה שאמר מפני שיבה תקום והדרת פני זקן שדרשו רז"ל זקן זה שקנה חכמה אפילו יניק ואל תאמר למה אכבד אדם כמוני לזה אמר ויראת מאלקיך שבמה שתתירא מת"ח אתה מקיים יראת ד' ששוה כבודו ויראתו לכבוד המקום אבל הוסיף אני ד' שלא תאמר אם שוה הזקן במאמרו למאמר ד' אם כן אם יאמר לי לעבור על אחת מהמצות ג"כ אשמע לו לכן אמר אני ד' וכמו שדרשו רז"ל בפסוק איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו אני ד' יכול אפילו אמר לך אביך חלל את השבת תשמע לו ת"ל אני ד' כלכם חייבים בכבודי וכן נדרש פה ג"כ אני ד' אחר והדרת פני זקן לומר שאם יאמר לך הזקן לעבור את דברי התורה אל תשמע לו.

ומה שקורא להלומד תורה בשם זקן חוץ מהנטריקן זה שקנה חכמה הוא ג"כ לרמז כי רק הזקן שלמד תורה הוא המשובח והמפואר שהיא הטובה הישנה שניתנה בסיני וקדמה לעולם ונדמה בזה במקצת ליוצרו אשר הוא ומדותיו מעולם המה ולזה אני ד' כדכתיב אני ד' לא שניתי ובזה יש לבאר הסמיכות של וכי יגור אתכם גר ע"פ מה שיש לפרש מה שנאמר כי גרים ותושבים אתם עמד שזה נראה סתירה שגר הוא מי שהוא תושב במקום אחר ובא לכאן רק לגור זמן מה ולשוב אל מקום מושבו וחושב משמע שפה מקום מושבו ולא יסע מפה אבל י"ל דהאדם מורכב משני חלקים גשמי ורוחני גוף ונשמה הנשמה מקום מושבה הוא במחנות קדושים למעלה בקדש והיא הנקרא גר שלא באתה לכאן

כ"א לגור פה שבעים או שמונים שנה ולשוב אז אל מקום מושבה בשמי מרומים אבל הגוף הוא תושב בו שנולד באדמה נוצר מן האדמה וישאר באדמה אחרי כלות שנות חייו ולכן אמת מה שנאמר כי גרים ותושבים אתם עמדי גרים הם הנשמות ותושבים הם הגופים של יושבי חלד.

והנה יש חילוק בין שני חלקי האדם שהנשמה שהיא חלק אלקי ממעל היא הזקן אשר מעולם הי' והגוף הנוצר בארץ הוא החדש שנתחדש בכל אדם אשר נולד בארץ וגם יש חילוק בתשוקתם שהנשמה שמחצבה בקדש שוקקה רק למעשים טובים והנאות רוחני וכנגד זה הגוף העכור אשר מחצבו באדמה שוקק להנאות גשמיות בלי הבחנה אם מותרות או אסורות וכפי אשר יכריע החלק האחד על שכנגדו יבדל הצדיק מן הרשע ובזה יבואר הסמיכות אחר שאמר והדרת פני זקן אמר על כן וכי יגור אתך גר בארצכם ואתך דייקא זה הנשמה אשר הוא גר בקרבך על תונו אותו להכריחו להיות משועבד תחת ממשלת הגוף הארצי אחרי שהוא הזקן ולו יאות הכבוד והוא ימשול כי אני ד' מבקש כן.

והנה ע"פ דברינו הנ"ל יבואר מדרש תמוה (הובא בספר משען המים בשם ילקוט ראובני) ראה משה את רבי עקיבא שדרש את כל אתין שבתורה לכך ביקש לכנוס לארץ ישראל עכ"ל דהנה מה הי' חטא משה במי מריבה בזה רבו הדעות והרמב"ן פ' חוקת כתב וז"ל והקרוב מהדברים שנאמרו בזה והוא טוב לדחות השואל הן דברי רבינו חננאל שכתב שהחטא הוא אמרם נוציא לכם מים וראוי ש יוציא ד לכם מים כדרך שאמרו בתת ד' בערב בשר לאכול וכן בכל הנסים יודיעום כי ד' עמהם להפליא ואולי חשבו העם כי משה ואהרן בחכמתם הוציאו להם מים מן הסלע הזה וזה הוא לא קדשתם אותי עכ"ל ואמנם אחרי שהיה מפורסם בישראל שהקב"ה רק באמצעית משה ואהרן עושה נסים לישראל שהוא המסבב והם המסובבים לעשות המעשים המופלאים והנסים אין זרות במה שאמרו נוציא לכם מים שכללו גם את ד' עמהם בלשון רבים נוציא שהוא יהי הסיבה הראשונה להוצאה אבל אז יהי' חטא בידם במה שהשוו לד' לכללו עמהם וידוע מה דאיתא בפסחים ד' כ"א שמעון העמסוני הי' דורש כל אתין שבתורה כיון שהגיע לאת ד' אלקיך תירא פירש עד שבא ר"ע ולימד את ד' אלקיך תירא לרבות תלמידי חכמים עכ"ל הרי ששמעון העמסוני הי' מתייירא לדרוש מאת להשוות מורא בשר ודם למורא המקום אבל ר"ע שדרש לרבות ת"ח אמר שציוה הקב"ה בתורתו בענותנותו להשוות מורא בו"ד למוראו ובזה יבואר מה שאמר המדרש כיון שראה משה לר"ע שדרש כל אתין שבתורה פי' שדרש גם את ד' אלקיך תירא להשוות מורא וכבוד בשו"ד לשל המקום ב"ה

בזה חשב שמצא התנצלות במה שאמר לכם מים ולא יוציא שהשווה עצמו בזה להקב"ה בעצמו וחשב שבזה יהי' מחילה לחטאו ולפיכך רצה לכנס לארץ ישראל.
ואם אמנם הבורא יתברך שמו בענותנותו השו' כבוד ילוד אשה לכבודו וקרא לישראל אחים ורעים על אחת כמה וכמה מוטל עלינו לחוס על כבוד חברינו וכמאמר התנא יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכו' וגם כשיודע בחבירו שעזב דרך הטוב וכשל בעבירה גם בזה ישתדל להחזירו לדרך הטוב בשחס על כבודו ולא יביישו ובזה יבואר הכתוב לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא י"ל הכפל הוכח תוכיח וגם עמיתך מיותר אחרי שכבר הוזכר בפסוק אחיך והל"ל תוכיחו ולא תשא עליו חטא ולבאר זה נקדים דברי שלמה משלי כ"ד גם אלה לחכמים הכר פנים במשפט בל טוב אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעמוהו לאומים ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב שפתים ישק משיב דברים נכוחים הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך בפי' ובהמשך הפסוקים. האלה יש לומר ע"פ מה דאיתא ערכין פ' ג' תניא אמר רבי טרפון תמה אני אם יש בדור הזה מי שיוכל להוכיח אם אמר לו טול קיסם מבין שניך אומרים לו טול קורה מבין עיניך א"ר אלעזר ב"ע תמה אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה א"ר עקיבא תמה אני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח ופי' רש"י שיודע להוכיח דרך כבוד שלא יראוהו פניו משתנים עכ"ל והיוצא מדברי התנאים האלו שראו בדורם שלא הועילה התוכחה ותלה כל אחד הדבר בסיבה אחרת רבי טרפון תלה מפני שהמוכיחים בעצמם לא היו נקיים במעשיהם להיות ראוים לתוכחה שאם הי' מוכיח נאמר לו עד שאתה מוכיח אותי אני אוכיח אותך להטיב מעשיך וראב"ע תלה בהשומעים תוכחה שהיו קשי עורף ולא שמעו על דברי תוכחה ור"ע תלה הדבר באשר שהמוכיחים לא ידעו להוכיח כראוי ולדבר דברים הנכנסים באזני המוכחים באשר שדברו אתם קשות וביישו אותם: ומזה שמענו שיש שלשה עכובים האלה שלא תועיל התוכחה והתיקונים לשלשה עכובים האלה כזה. לעכוב הראשון התיקון שיקשוט המוכיח את עצמו תחילה ויסיר מדרכו חטא וכל פגם טרם יקשוט ויוכיח את אחרים ולעכוב השני התיקון שיכוון לדבר דבריו להמוכח בלב טוב ובאהבה כי בזה גם הלב הקשה יתרכך כמו שאמרו רז"ל דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב ולעכוב השלישי התיקון שיכלכל דבריו באופן שלא יבייש את המוכח על דרך מה שאמר דוד אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך ישובו הצילני מדמים אלקים אלקי תשועתי תרנן לשוני צדקותיך בפי' הפסוקים י"ל שמי שיודע בחבירו שעובר עבירות ורוצה להחזירו למוטב יש בזה שתי דרכים הראשון שיאמר לו ידעתי שכה וכה הם

מעשיך ואתה הולך בדרך לא טוב לכן אומר לך שתטיב דרכך ואם לא תטיב יבוא עליך העונש של עובר עבירה והדרך השני שלא יזכיר לו שהוא עובר עבירות כ"א יאמר כתוב בתורה שהישראל לא יעשה המעשים כזה וכזה (אשר יודע בו שהוא עובר עליהן) ומי שמקיים מצות אלקיו אשרי וטוב לו וכמו שאמרו רז"ל מי שיודע באביו שעובר עבירה לא יוכיחו על כך אלא יאמר לו אבי כך וכך כתוב בתורה והוא ישוב מאליו הנה לדרך הראשון יש יתרון על הדרך השני בשני דברים האחד שלא יבייש את חבירו ולא ילבין פניו אשר דימוהו חכמינו ז"ל כאילו שופך דמים דאזיל סומקא ואתא חיורא והשני שאין צריך להזכיר מדת הדין של הקב"ה עליו כ"א מדת צדקתו וחסדו וזה מ"ש דוד כשאני מוכיח אני מוכיח ע"ד השני שאמרנו אלמדה פושעים דרכיך שכן דרכי ד' ומצות התורה ואז וחטאים אליך ישובו הם מעצמם ישובו ולא אצטרך להוכיחם לביישם ולהזכיר עונשם וזה מה שמבאר בפסוק השני הצילני מדמים שקים אלקי ישועתי הצילני ד' שלא אבייש לשום אדם שנחשב כאילו שפכתי דמים וגם תרנן לשוני צדקותיך ולא אצטרך להזכיר מדת דינך כ"א ארנן מדת טובך וצדקותיך וזה הוא התיקון של העכוב השלישי שלא תקובל התוכחה.

ועפי"ז יבוארו הפסוקים במשלי הנ"ל גם אלה לחכמים וגו' כי אף להכיר פנים במשפט ולומר לרשע צדיק אתה הוא דבר מתועב עכ"ז למוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב וכמו שפי' האלשיך בשם הקדמונים שמותר להמוכיח לומר לרשע אני מאמין שטוב אתה אבל עם כל זה לזות שפתים הרחק ממך ולכן הרחק מן הדרך אשר הלכת עד עתה עד שבלתי אפשר עוד לחשדך שעברת עבירה כזה וכזה: ועל הפי' הזה נוסיף עוד ששלמה הורה לנו בזה איך ירחק המוכיח כל השלש סיבות שזכרנו שמעכבים תועלת תוכחתו דהיינו כנגד העכוב שמביישו ועי"ז לא יקבל תוכחתו אומר טוב למוכיח לומר לרשע צדיק אתה וכנגד הסיבה האחרת שהמוכח קשה עורף ולא יקבל תוכחה אומר שפתים ישק משיב דברים נכוחים כשיאמר דברים נכוחים היוצאים מן הלב נוכח לב חבירו לא בלבד שלא ישנאהו ולא ימאס בתוכחתו כ"א גם יוסף לו אהבה ושפתים ישק וכנגד העכוב השלישי שהזכיר רבי טרפון שלא תקובל תוכחה ממי שבעצמו אינו נקי נגד זה אמר הכן בחוץ מלאכתך אחר ובנית ביתך יאמר כשתרצה לבנות לך בית בזכות שהשבת חטאים לאביהם שבשמים קשוט עצמך תחילה הכן בחוץ מלאכתך עד שבחוץ לעין כל תוכל להראות מלאכתך שלא ימצא בו פגם אחר ובנית ביתך ורק אז תוכיח לעמיתך ותבנה לך בית נאמן בזכות תוכחתך. ועפי"ז יפורש הפסוק הוכיח תוכיח את עמיתך שגם בזה מזכיר השלשה עיקרים לתועלת התוכחה דהיינו בראשון הוכח תוכיח

טרם תוכיח את אחרים הוכח אותך וקשוט עצמך לבל ימצא בך עון וחטא ובשנית תוכיח את עמיתך לא תוכיח אותו כאילו הוא רשע כ"א כאילו הוא עמיתך בתורה ובמצות שמתוך זה יכנסו דבריך באזניו יותר משתאמר לו רשע אתה וכנגד עכוב הג' שלא לביישו אמר ולא תשא עליו חטא וכמו שפירשנו כמו שאמר דוד אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך ישובו מעצמם.

ועוד י"ל בפי הכפל הוכיח תוכיח שמתועלת התוכחה הוא כשאומר לחבירו לא תעשה כן אם עובר עבירה או תעשה כך וכך אם חדל לעשות מצוה שלא יאמר לו כן מבלי הסבר לו הטעם למה יחדול או יעשה כן כ"א יסביר לו הדבר שיבין מעצמו תועלת מה שמוכיחו לעשות או לחדול וזה לשון הוכח כמו שאמר יחזקיהו והוכיח בדברים אשר שמע ד' אלקיך (מלכים ב' י"ט) שפירושו שהביא רבשקה ראיות מניצחונו של סנחריב וזה מה שאמר הוכח תוכיח את עמיתך בראי' ובסברא תוכיח אותו: וגם בזה נלמד מדרכי הקב"ה שגם הוא כשיביא בני אדם לדין יוכיח אותם באופן שהם בעצמם יודו שחטאו ואין להם פתחון פה להתנצל ובזה יבואר מה דאמרינן יומא פ' ג' ת"ר עני ועשיר ורשע באים לדין לעני אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה אם אמר עני הייתי וטרוד במזונותי אומרים לו כלום אתה עני יותר מהילל לעשיר אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה אם אמר עשיר הי' וטרוד בממונו אומרים לו כלום היית עשיר יותר מר"א בן חרסום לרשע אומרים לו מ"מ לא עסקת בתורה אם אמר נאה הי' וטרוד ביצרו אומרים לו כלום היית טרוד ביצרך יותר מיוסף הצדיק עכ"ל ויש לדקדק למה פרט בתחילה עני ועשיר ורשע באין לדין הוי ליה למימר בקיצור לעתיד אומרים לעני מפני מה וכו' ועוד י"ל עני העלוב מ"מ חושבו בתחילה שבא לדין הו"ל להקדים הרשע ובפרט שמביא ראי' נגדו הצדיק שקדם להילל ולרבי אלעזר ועוד י"ל שבשלמא מה ששואלים לעני ולעשיר לא על שאר מעשיהם ורק מ"מ לא עסקו בתורה זה יש לבאר שאיירי שהי' טובים במעשיהם ורק לא בזה שלא עסקו בתורה אבל הרשע למה לא פורטים לו רק למה לא עסקת בתורה ולא על כלל מעשיו הגם שאפשר ליישב זה ע"פ מה שאמרו רז"ל במקום אחר שתחילת דין לעתיד לבוא הוא על עסק בתורה אבל יבואר יותר בשנאמר ע"פ דברינו הנ"ל שכוונת הדין לעתיד לבוא הוא להוכיח לעובר עבירה רשעו באופן שלא יהי' לו פתחון פה להתנצל ולכן מביאין יחד לדין עני ועשיר ורשע לדונם זה בפני זה כי באמת עיקר הדין הוא על הרשע אבל כבר ידוע שיתנצל ביצה"ר שנברא בקרבו ואשר כבר אמרו רז"ל בסוכה פ' ד' שהקב"ה בעצמו מתחרט על שבראו שנאמר ואשר הרעותי אבל באמת אין זה התנצלות שכבר אמר רז"ל אמר הקב"ה בראתי יצה"ר בראתי תבלין שהוא התורה שלימוד התורה מבטל

יצה"ר ומשכחת עון ולכן שואלין לרשע תחילה מפני מה לא עסקת בתורה כדי להשיב בזה עוד טרם יתנצל בשקר טענתו שטרוד ביצרו הי' שאם הי' עוסק בתורה כראוי לא הי' טרוד ביצרו אכן למען לא ישיב גם על זה אם עני הי' שלא הי' יכול לעסוק בתורה מפני טרדות מזונות או אם עשיר הי' שהי' טרוד בממונו או אפשר שהי' שניהם דהיינו שהי' בעת אחת עני ובעת אחת עשיר לכן מביאין עמו עני ועשיר לדונם על מה שלא עסקו בתורה למען ישמע איך דנין את אלה על מה שלא עסקו בתורה שאין התנצלות לעני בעניו שמביאין לו ראי' מהילל וגם לא לעשיר מעשרו שמביאין לו ראי' מראב"ח ולכן כשמביאין אז לרשע לדין ויודע ממה ששמע שאין לו התנצלות על שלא עסק בתורה מעניו או מעשרו רוצה להתנצל בטרדת יצרו כלומר על כל פנים לא יהי' עליו דין רק מה שלא עסק בתורה לבטל יצרו אבל אומרים לו הלא גם יוסף הצדיק עוד לא הי' לו תורה להתעסק בו בבית פוטיפר ועם כל זה מיראת אלקים בלבד חדל לשמוע בקול יצרו כמו שאמר איך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלקים כן גם אתה הי' להספיק לך יראת האלקים גם בלא עסק תורה להטיב מעשיך ככה יוכיחו לבן אדם כחשו ורשעו על פניו ולכן אשרי מי שעמלו בחורה המצלת מן החטא ולא יבוש ולא יכלם לעוה"ב.

אמור

במדרש שוחר טוב תהלים י"ב אמרות ד' אמרות טהורות א"ר תנחום אמר הקב"ה שתי אמירות אמרתי לך וטהורות הן ולמי נתן לשבטו של לוי אותו שכתוב בו וישב מצרף מטהר כסף וטהר את בני לוי וזקק אותם כזהב וככסף והיו לד' מגישי מנחה בצדקה עכ"ל ולבאר מדרש תמוה הזה נשער שרצה ליישב הכתוב אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם לנפש לא יטמא בעמיו שיש לדקדק הכפל הכהנים בני אהרן וגם הכפל אמור ואמרת ולבאר זה נקדים מה דאיתא בפסיקתא הובא בילקוט תהלים י"ט א"ר אבין דברי תורה נמשלו לקונדיטון שיש בה יין ויש בה דבש ויש בה פלפלין יש בה יין דכתיב כי טובים דודיך מיין ויש בה דבש דכתיב מתוקים מדבש ונופת צופים ויש בה פלפלין דכתיב אמרת ד צרופה וכתיב צרופה אמרתך מאוד ועבדך אהבה עכ"ל ויש להבין מה ענין שלשה דברים שנמשלה התורה בהן ועוד מה ראי' מאמרת ד' צרופה ומצרופה אמרתך מאוד שיש בה פלפלין וגם למה מביא מזה שני פסוקים וי"ל שהמצות נחלקים כידוע בין מצות שבין אדם למקום ומצות שבין אדם לחבירו והמצות שבין אדם לחבירו כולם מובנים בתועלתם אשר יביאו אבל חלק המצות שבין אדם למקום יש מהם שיבינו המקיימין אותם ויכירו בהם דברי חכמה וטובה ויש מהם שאינם מבינים והן

מתנגדים לשכלם ורק בהרגילם בהם אחת לאחת יכירו וידעו שגם הם לתועלת האדם ולאלה השלשה חלקי המצות מביא המשל שנמשלו ליין ולדבש ולפלפלין שהיין הוא הנותן חכמה כמאמר רבא יונא וריחנא פיקחן ולו נמשל חלק המצות שמכיר בו הישראל החכמה העליונה ושמח בהבנתה: חלק המצות שבין אדם לחבירו הוא נמשל לדבש שמצות האלה הן ערבים לבני אדם כדבש המתוק לחיך והחלק השלישי שהן המצות שבין אדם למקום שאין השכל מחייב אותן הוא הנמשל לפלפלין שמנגד לחיך ומואס בו עד שאחר נצרף בנסיונות תועלתו גם הוא ערב לו וזה מה שאמרה הפסיקתא שדברי תורה נמשלו לקונדיטין שיש בה דבש ויש בה יין ויש בה פלפלין שאף שפלפלין הוא חריף ובתחילה אינו נעים למאכל עכ"ז אחרי שנצרף תועלתו מערבין אותו עם דבש ויין בקונדיטון שהוא המשקה החשוב ולזה מביא לראי' שיש בה פלפלין הפסוק אמרת ד' צרופה.

והנה בפסוק וישב מצרף ומטהר כסף וטיהר את בני לוי וזקק אותם כזהב וככסף והי לד' מגישי מנחה בצדקה יש לדייק השינוי לשונות של מצרף וטהר וזקק ונאמר שכמו שהתורה בענין חלקיה תתחלק לשלשה חלקים כן ענין מצותיה נחכים בהן לבוא אל תכליתם ולהבדיל האמת מן השקר בהמשול אותם למתכות החשובות שהם הזהב והכסף כי למען השיג אותן בחשיבותן ובנקיותן בהן שלשה דברים בתחילה מצרף ומנסה את המתכות אם כסף הוא או בדיל ואח"כ מטהר אותו מן הפסולת שיורד למטה ונבדל מן המתכות החשוב ואח"כ מזקק אותו להסיר גם המעט פסולת הנשאר בו עד שיהי' כסף נקי מכל סיג וזה הענין דבתחלה מצרף את היחוסים להכיר האמת מן השקר ואח"כ מטהר אותם להבדיל הפסולים מן הכשרים ואח"כ מזקק אותם להרחיק גם הספקים. וכן בענין המצות נאמרו שלשה לשונות אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מז מזוקק שבעתים על ענין זה שאם גם בתחילת החקירה לא יבין ענין המצות מצד תועלתם ומעלתם עכ"ז יכיר זה בחקירה אחר חקירה שבהשקפה ראשונה יכיר כי דברי ד' אמת וכשיחקור יותר יבין שגם תערובת שקר אין בהם וכשיחקור עוד יותר יכיר כי מזוקקים שבעתים ככסף שמזקקים אותו הרבה פעמים עד שלא נשאר בו אפילו מעט מהסיג. וכן הענין בהצואות שנתנו לכהנים לקדשם ולטהרם שנבדלו ונתקדשו בשלש מדריגות האחד באשר שהם מעם ישראל שנקראו כהנים כדכתיב ואתם תהיו לי ממלכת כהנים ומהם נתעלו ונתקדשו עוד יותר באשר שהם בני אהרן ומבני אהרן נתעלו במדריגה יותר שהם כהני ה' יקראו מפני שהן עובדי ד' בקודש וזה פי' המדרש אמרות ד' אמרות טהורות אמר הקב"ה שתי אמירות אמרתי לך וטהורות הן ולמי נתן לשבטו של

לוי שמיישב בזה הכפל אמור ואמרת שהפסוק הקדים למצות קדושת הכהנים איך צירף אותם בתחילה הבדיל מתוך ממלכת כהנים את שבט לוי בקדושה יתירה ומתוך שבט לוי הבדיל זרע אהרן בקדושה עוד יותר וזה מה שאמר אמור אל הכהנים שנקראו גם ישראל אבל מתוכם הבדלתי בני אהרן בשביל שבטו שהוא שבט לוי ומתוך שבט לוי הבדלתי הכהנים שעובדים במקדשי ואליהם תאמר האמירה הזאת לנפש לא יטמא בעמיו.

ועל דרך זה יבואר ג"כ מה דאיתא במדרש פ' זו צו את את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית רבי יצחק פתח צרופה אמרתך מאוד ועבדך אהבה כצורף הזה שמכנים הזהב לכור שנים או שלשה פעמים עד שמזקקו כך פרשה זו נאמרת ונשנית וכשלשה עכ"ל ויש לדקדק מה ענין הכפל המשולש לצורף ולבאר זה נקדים מה דאיתא במנחות ד' פ"ו צו את בני ישראל ויקחו אליך אמר רשב"נ אליך ולא לי לא לאורה אני צריך שולחן בצפון ומנורה בדרום אמר ר' זריקא אמר ר"א לא לאכילה אני צריך ולא לאורה אני צריך עכ"ל ויש להבין איך מוכח ממה ששולחן בצפון ומנורה בדרום שלא לאכילה ולא לאורה צריך והתוס' פירשו מדלא ניתנו לצד מערב ששם השכינה שורה אבל השיבו על זה שמכל מקום אפשר שהיו שניהם לצד מערב בצפון ובדרום ולכן תפסו עיקר פי' רש"י דאם הי' צריך לאורה ולאכילה הי' נותן מנורה לצד השולחן אכן לענ"ד גם זה אינו מספיק דאכתי לא מוכח רק שלאורה אינו צריך אבל אינו מוכח שגם לאכילה אינו צריך וכן איפכא שאם מוכח שלאכילה אינו צריך לא מוכח שגם לאורה אינו צריך מדלא ניתנה המנורה לצד השולחן לכן אולי אפשר לפרש ע"פ מה דאמרו רז"ל הרוצה להחכים ידרים והרוצה להעשיר יצפין שנאמר מצפון זהב יאתה וסימנך שולחן בצפון ומנורה בדרום עכ"ל ומזה נלמוד דמקום מקור החכמה הוא בדרום ומקום מקור העשירות הוא בצפון והנה עוד י"ל מה שאמר המאמר אליך ולא לי לא לאורה אני צריך איך שייך זה למשה וכי משה הי' נהנה מן המנורה שבאוהל מועד שלא הי' שם רק בעת הדיבור וגם אז הדיבור לא ה' רק ביום שלא צריך לאורה וגם בלילה הי מאיר עמוד האש ואיך שייך ויקחו אליך כאילו משה הי' צריך ונהנה מזה אכן יבואר זה ע"פ מה דאיתא במדרש פ' זו צו את בני ישראל בר קפרא פתח כי אתה תאיר נרי אמר הקב"ה לאדם נרך בידי ונרי בידך נרך בידי שנאמר נר ד' נשמת אדם נרי בידך להעלות נר תמיד אמר הקב"ה מאיר אתה נרי הרני מאיר נרך הוי צו את בני ישראל עכ"ל וי"ל מה הענין נרי בידך וגם איך נדרש זה ממה דכתיב צו את בני ישראל שמסיים המדרש צו את בני ישראל אבל יאמר שאם כוונת הנר רק על הנר הגשמי שמדליקין בשמן זית באוהל מועד למה נאמר על זה יותר צו את בני ישראל שהוא לשון זירוז מבשאר העבודות ולכן מפרש דהדלקת הנר מרמז על כלל קיום

המצות שנקראו נר כדכתיב כי נר מצוה ואמר הקב"ה לישראל בזירוז הדליקו את נר הזה לפני כלומר קיימו מצותי כי נר זה נתתי בידכם כאשר נרכס בידי שהיא הנשמה שנקרא גר ובזה יצדק מה שנאמר צו את בני ישראל ויקחו אליך כי אחר שהנר מרמז על המצות לכן צריכים להביא משלהם שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ואמר ויקחו אליך ולא לי כי גם לאור המצות איני צריך כנאמר אם יצדק מה יתן לך אבל אליך יקחו שאתה תזכה על ידם כמו שאמרו רז"ל משה זכה וזיכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו והנה מסדר העולם להאכיל לעני ולהחכים לסכל אבל לא להאכיל לעשיר שאין צריך למזונות של אחרים וגם לא להחכים לחכם בחכמה שהוא יודע כבר ועיקר החכמה זו חכמת התורה והמצות כדכתיב כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים וזה מה שאמרו רז"ל הרוצה להחכים ידרים והרוצה להעשיר יצפין וסימנך שולחן בצפון בדרום יאמר שלכך שולחן בצפון ששם מקור העושר ומנורה בדרום ששם מקור החכמה וזה מה שאמר ר' זריקא שולחן בצפון ומנורה בדרום בזה רמז הקב"ה לא לאכילה אני צריך ולא לאורה אני צריך כאלו יאמר הלא אני בראתי מקור העושר בצפון ומקור החכמה בדרום ולכך שולחן בצפון ולכך מנורה בדרום ומזה תכירו שלא לשניהם אני צריך.

וע"פ הדברים האלה מבואר המדרש צרופה אמרתך מאוד כצורף הזה וכו' שמצות הדלקת הנרות נאמרה שלשה פעמים בתורה. בראשון בפ' תצוה שם נאמר להעלות נר תמיד באהל מועד אבל לא נאמר שם על איזה מקום ידליק את הנרות. שנית נאמרה בפ' אמור ושם הוסיף המקום של הנרות שנאמר על המנורה הטהורה יערוך את הנרות ושוב פעם שלישית כתובה בבהעלותך ושם הוסיף עוד איך יאירו הנרות שנאמר אל מול פני המנורה יאירו ויש לפרש שבזה רמז הכתוב איך יש בקיום המצות ג' מדריגות זו למעלה מזו: המדריגה התחתונה היא כשמקיים המצות שלא לשמה כ"א לקבל שכר ואף שזה אינו מן המובחר עכ"ז אמרו רז"ל לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה: המדריגה השניה היא שלומד ומקיים מצות לשמה אבל עושה בפרהסיא למען יפארוהו בני אדם: והמדריגה העליונה המובחרת היא שלומד תורה ומקיים מצותי' לשמה בהצנע לכת עם אלקיו אין יודע בו אלא בוראו כמו שאמרו רז"ל בסוכה סוף פ' ד' חמוקי ירכיך כמו חלאים כמו שירך בצניעות כך דברי תורה יהיו בצניעות. ואחרי אשר ביארנו שהנרות מרמזים על התורה והמצות המנורה אשר עליו הודלקו מרמז על האדם המקיימם ונרמז זה בקומת המנורה שהיתה שלש אמות כקומת אדם וזה מה שנרמז בג' ציווים של הדלקת הנרות בתחילה נאמר הדלקת נרות סתם לומר שיקיימו המצות ושוב נאמר על המנורה הטהורה ידליק את הנרות שכוונתו תהי'

הטהורה לשמה כזהב הנצרף מסיגים שהם הכוונות שלא לשמה ומשם יעלה למדריגה העליונה שלא יאירו נרותיו לחוץ לעיני בני האדם להתפאר כ"א אל מול פני המנורה יאירו להאיר לבו בנר ד' בהצנע לכת עם אלקיו. וזה פי' המדרש צו את בני ישראל רבי יצחק פתח צרופה אמרתך מאוד ועבדך אהבה כצורף הזה שמכניס הזהב לכור שנים או שלשה פעמים עד שמזקקו כך פ' זו נאמרה ונשנית ונשתלשה והוא על דרך שאמרנו שנשתלשה הפ' לרמז איך יצרף האדם את מעשיו בקיום מצותיו לפני בוראו בתחילה אפילו שלא לשמה כנרמז בציווי הנרות בפ' תצוה ואח"כ לשמה ואפילו בפרהסיא כנרמז בפ' אמור ואח"כ לשמה ובהצנע לכת כנרמז בפ' בהעלותך.

וכמו שרמז המנורה בדרום על חכמת התורה שה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה כן רמז השולחן בצפון על הפרנסה שד' יתן עישר וכבוד שהיו על השולחן י"ב לחם שנחלקו לשתי מערכות של שש שש חלות ואולי ניתן רמז בזה על י"ב חדשי השנה שנחלקים לשני מחלוקות מניסן עד תשרי הוא זמן הקצירה והאסיפה שבניסן היא הקצירה הראשונה של שעורים ובאלול הוא זמן האסיפה של תבואות ופירות מן השדה ושאר ששה חדשי השנה הן זמן האכילה מה שגדל ונאסף בימי חדשי הקיץ והנה שברכת האסיפה באה מאת הקב"ה הוא ידוע והתורה בהרבה מקומות מודיע זה שאם ישראל עושים רצונו של מקום יתן ד' ברכתו אכן גם האכילה צריכה ברכת ד' כדכתיב בקהלת איש אשר יתן לו אלקים עושר ונכסים וכבוד ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה ולא ישליטנו האלקים לאכל ממנו כי איש נכרי יאכלנו זה הבל וחלי רע הוא שיש להבין אחרי אשר אמר ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה משמע שאוכל כתאות נפשו איך אמר ולא ישליטנו האלקים לאכול ממנו גם י"ל הכפל שאמר זה הבל וחלי רע הוא אכן נבין זה במה שאמר שלמה עוד גם כל האדם אשר נתן לו אלקים עושר ונכסים וישליטו לאכול ממנו ולשאת את חלקו ולשמח בעמלו זה מתת אלקים היא שיש להבין למה להאחד לא ישליטנו האלקים לאכול ממנו ולהאחד השליטו לאכול ממנו גם מה זה הענין ולשאת את חלקו ולשמח בעמלו לאנה ישא אותו אבל יבואר במה שאמרו רז"ל הבא לטהר מסייעין לו לכן מי שנתן לו אלקים עושר וכבוד והוא מכיר שהעוה"ז הוא הבל וכל ההנאות שנהנה בעוה"ז אינם לו במה שהוא אדם דהיינו להנשמה כ"א לגופו שהוא חלק בהמיותו אשר יבלה ויכלה בעפר וכמו שאמרו מרבה בשר מרבה רימה ומי שמכיר את זה אינו נהנה מן העולם כ"א להחיות את נפשו אבל עיקר תועלת עשרו הוא מה שנושא עמו לעוה"ב דהיינו מה שנתן צדקה והחזיק תורה וסיגל מצות הוא אשר נאמר עליו שנתן לו אלקים עושר ונכסים והשליטו לאכל ממנו ובעבור שברצונו הטוב

נשא חלקו לעוה"ב לשמוח שם בעמלו עושר כזה מתת אלקים היא אבל נגד זה איש אשר יתן לו אלקים עושר ונכסים ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה שהוא רוצה להנות מעוה"ז ע"י עשרו בכל אשר יכול ואיננו זוכר לשאת חלקו לעוה"ב ע"י צדקה והחזקת תורה ומצות לזה אין סיוע מן השמים ולא ישליטנו האלקים לאכול ממנו ועליו נאמר זה הבל וחלי רע הוא הבל מה שנהנה בעוה"ז וחלי רע במה שנפסד בעוה"ב וזה מה שאמרנו שגם האכילה צריכה ברכת ד' ולכן הוכנו שתי המערכות לפני ד' ונאמר ביום השבת ביום השבת יערכנו לפני ד' תמיד כפל השבת לומר שאל יחשוב האדם באשר שובת ביום השבת ממלאכה שע"י זה יחסר לחמו כי אדרבה ביום השבת ע"י יום השבת יערוך ברכת פרנסתו שהשבת נותן ברכה לכל ימי השבוע ולכן היתה עריכת הלחם בצפון ביום השבת לרמז שיום השבת נותן ברכת הפרנסה.

וע"פ הדברים האלה יבואר מה דכתיב בפ' זו ובקוצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך בקוצרך ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם אני ד' אלקיכם וי"ל למה הפסיק בפסוק זה בין פרשת המועדות ואם באשר שאחר שבועות עת הקציר יותר הי' מקומו אחר פ' העומר שאז תחילת עת הקציר שהעומר נקרא ראשית קצירכם ולמה סמכו לחג השבועות ולישב זה נאמר דאיתא ביצה פ' ב' תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו הי' אוכל לכבוד השבת מצא בהמה נאה אמר זו לשבת מצא אחרת נאה הימנו מניח את השניה ואוכל את הראשונה אבל היילל הזקן מדה אחרת היתה לו שכל מעשיו לשם שמים שנאמר ברוך ד' יום יום עכ"ל וי"ל למה אמר בהיילל שכל מעשיו לשם שמים דלכאורה אדרבה מעשה שמאי נראה יותר לשם שמים שהי' אוכל כל ימיו לכבוד השבת ומה ענין במעשה היילל לומר עליו שכל מעשיו לשם שמים אמנם יבואר זה ע"פ מה שאמרו רז"ל אמרו עליו על היילל הזקן כשהי' עומד מבית המדרש הי' אומר אני הולך לגמול חסד עם הך אכסניא אמרו לו וכי בכל יום יש לך אכסניא בתוך ביתך אמר להם וכי לאו אכסניא הוא היום בכאן ומחר בקבר עכ"ל פי שהיילל קרא לאדם אכסנאי שהוא גר לומר שהוא בכאן כל חפצו להרבות הון ולהנות מתענוגי העולם כאילו ישאר פה לעד אבל כשיהי' למחר בקבר אז נראה שרק גר הי' והנה ידוע מה שאמרו הקדמונים שמה שברוב המקומות ב"ש מחמירים וב"ה מקילים הוא מפני שמחצב נשמת ב"ש היתה ממדת ס הדין ומחצב נשמות ב"ה ממדת החסד והרחמים ולכן אילו ואילו דברי אלקים חיים.

ועל כן לשמאי שמחמיר ע"פ מדת הדין אין דרך מצוה לאדם אלא מה שהוא לכבוד ד' להיות עוסק בתורה ובמצות ובכל שאר עסקיו אין מצוה רק רשות אבל היילל שמחצבו

מדת החסד והרחמים סובר שכל מה שנהנה האדם בעוה"ז אם הוא על דרך מוסר ועל דרך היתר רוצה בו ד' וגם מה שאדם גומל לגוף הוא מצוה ולכן קרא הילל מה שאכל בכל יום גמילות חסד אשר בו חפץ ד' ועי"ז יש חילוק בין שמאי להילל שלשמאי אף שהי' אוכל לכבוד השבת עכ"ז מה שאכל בחול הי' אצלו דבר רשות אשר אין בו כבוד שמים אבל הילל שכל מעשיו לשם שמים שגם מה שהי' אוכל בחול וכל מה שיגע בעניני העוה"ז להחיות את נפשו הי' חושב לגמילות חסד לא הי' מניח לכבוד השבת שגם אכילה שבחול הי' אצלו מצוה וזה מה שאמר הילל הזקן מדה אחרת היתה לו שכל מעשיו לשם שמים שנאמר ברוך ד' יום יום שמה שנהנה בכל יום ויום חשב לשבח הקב"ה.

והנה חג שבועות שהוא יום מתן תורתינו נקרא בתורה חג הקציר לרמז שהוא החג של מתן תורה אשר משדיה אנו קוצרים השכר שמחי' אותנו לעוה"ב כמו שקוצרים מן השדה התבואה להחיות את הגוף בעוה"ז ולכן אחר שסיים הכתוב מצות של הקרבנות שבחג הזה שכולם מרמזים על התורה והמצות כאשר ביארנו במקום אחר סיים ובקוצרכם את קציר ארצכם פי' אע"פ שנתתי לכם תורתי שתקצרו ממנה מה שמחי' אתכם לעוה"ב חיי נצחיית עכ"ז לא בקשתי שכל מעשיכם יהי' רק תורה ומצות שגם מעט מיגיעכם יהי' לכם להחיות אתכם בעוה"ז לחבר הנשמה עם הגוף ולכן לא תכלה פאת שדך בקוצרך לעני ולגר תעזוב אותם הפאה והלקט יהי' לעני ולגר לעני הוא הגוף ולגר היא הנשמה להם יהי' חלק מקציר התורה בעה"ז כי אני ד' אלקיכם שנוהג עמכם במדה"ר ולכן גם מה שתהנו בעוה"ז להחיות את נפשכם זה רצוני ובו תכבדו אותי וכמו שמצות פיאה של אחר מצות חג השבועות מרמז על הענין הגדול איך יתנהג האדם בשמירת התורה והמצות כמו כן מצות העומר שקודם לו מרמז על ענינים גדולים המועילים לשמירת התורה דאיתא במדרש רבה לעולם אל תהי' מצות העומר קלה בעיניך שע"י מצות העומר זכה אברהם לירש את ארץ כנען שנאמר ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך על מנת ואתה את בריתי תשמור ואיזה זו מצות העומר עכ"ל והוא תמוה למה בכל המצות שקיימו ישראל לא זכו לארץ כנען כ"א ע"י מצות העומר וליישב זה י"ל ע"פ מה דאמרינן ר"ה ד' י"ג בעי מינה חבריא מרב כהנא עומר שהקריבו ישראל בכניסתן לארץ מהיכן הקריבוהו אם תאמר דעייל ביד נכרי קצירכם אמר רחמנא ולא קציר נכרי אמר להם כל שלא הביא שליש ביד נכרי וכתבו התוס' ד"ה ולא קציר נכרי ואע"ג דירושה היא להם מימי אבותיהם כדאמר פ' רבי ישמעאל דאמר רחמנא ואשיריהם תשרפון באש מכדי ירושה להם מימי אבותיהם ואין אדם אוסר דבר

שאינו שלו מ"מ יש לו לנכרי במה שזרע עכ"ל והנה בפסוק י"ל מה שנאמר ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך לאיזה צורך ניתן הארץ לאברהם הלא די שיאמר ונתתי לזרעך אחריך את ארץ מגוריך שהרי אברהם לא החזיק אותה לנחלה שאפילו אחוזת קבר קנה בכסף מלא אבל באמת הי' צורך גדול לזה שאם לא ניתנה הארץ לאברהם כבר לא היו ישראל יכולים לקיים מצות העומר כשנכנסו לארץ שהעומר אינו בא כ"א מן הארץ כדאמרינן מנחות פ' מדכתיב כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם ואע"פ שהי' נקרא קצירם של ישראל כל שנגדל שליש הראשון כשנכנסו לארץ עם כל זה עדיין לא הי' ראוי לעומר אם לא כבר הארץ ג"כ להם ואם לא זוכים בארץ רק ע"י ישיבה שם כדדרשינן וירשתם וישבתם בה ע"י מה ירשתם ע"י ישיבה לא הי' העומר גדל בארצם מיד איזה ימים אחרי באו לשם שעדיין לא ישבו ונחלו בארץ לכן ניתנה הארץ לאברהם למען יהי להם ירושה מאבותיהם כדאמרינן בפ' רבי ישמעאל ועי"ז נתקיים אל הארץ אשר אני נותן לכם וזה מה שאמר המדרש אל תהי' מצות העומר קלה בעיניך שע"י מצות העומר זכה אברהם לירש את ארץ כנען אברהם דייקא שאם לא בשביל מצות העומר למען יכול זרעו לקיים אותה מיד כשיכנסו לארץ לא הי' מן הצורך שינתן הארץ אליו שלא נהנה ממנו.

אמנם למה באמת מצות העומר גדול כל כך כמו שסיים המדרש על מנת ואתה את בריתי תשמור ואיזו זו מצות העומר יבואר על ידי מה דקאמר עוד במדרש להגדיל מצוה זו דאיתא שם ע"י מצות העומר עשה הקב"ה שלום בין איש לאשתו הוי אומר בזכות קמח שעורים והיא שעמדה להם בימי גדעון שנאמר ויבוא גדעון והנה איש מספר לרעהו חלום ויאמר הנה חלום חלמתי והנה צליל לחם שעורים מתהפך במחנה מדין על שצליל אותו הדור מן הצדיקים ובזכות מה ניצלו בזכות לחם שעורים והיא שעמדה להם בימי חזקיהו שנאמר ובמלחמות תנופה נלחם בם והיא שעמדה להם בימי יחזקאל הה"ד ואתה קח לך חטים ושעורים וגו' שהם מצירים לבני מיעים להודיעך שכל זמן שישראל בצער אף הצדיקים עמהם בצער והיא שעמדה להם בימי המן כמו שאמר למרדכי אתי מלי קומצא קימחא דידכו ודחי לעשרת אלפים ככרי כסף דידי עכ"ל ולבאר איך כל הנסים האלו נעשו לישראל בזכות העומר ואיזה יחס יש בין קרבן העומר ובין התשועות שנעשו לישראל אשר פרט המדרש נאמר דהנה קרבן מנחת העומר הי' משונה משאר מנחות בשש דברים (א) שהי' מתבואה רכה שלא נתיבשה כל צרכה כדילפי רז"ל ממה דכתיב כרמל (ב) שהי משעורים שהם מאכל בהמה (ג) שנטחן עם הרבה פסולת אשר על כן בא עשרון מג' סאין ושאר מנחות מסאה אחד כדאיתא במנחות (ד) שנעשה בה

תנופה מוליך ומביא מעלה ומוריד מה שלא נעשה כן בשאר מנחות חוץ ממנחת סוטה (ה) שנעשה מדבר שמצער אדם באכילתו שהשעורים מצירים לבני מיעים (ו) שהי' בזול יותר משאר מנחות ששעורים הם בזול יותר מן החטים כדאיתא בגמרא.

אכן כל המגרעות האלה שהי לקרבן העומר היו זכרון זכות לישראל בעתות ידועות. מה שלא נתיבש כל צרכו ונרצה לקרבן הי רמז לזכות אברהם שגם אז עוד לא נגמרו עניני הרוחניות כל צרכן להנתן התורה על ידו ועכ"ז באשר הי' ראשית קנינו של הקב"ה בקיום מצותיו נרצה להקב"ה שכרת עמו הברית לירש זרעו את ארץ כנען ונקשר בזה מצות מילה לשמונת ימים שנתחנך בו הנער לעבודת ד' בעודו באיבו לא כחיוב שאר המצות שלא חלו עליו כ"א בהיותו איש בן שלשה עשר שנה וזהו מה שדרש המדרש ונתתי לך וגו' על מנת ואתה את בריתי תשמור אשר נראה ע"פ פשוטו שנאמר על ברית המילה גם על מצות העומר באשר שלשניהם הוראה אחת שנרצה להקב"ה בראשית החינוך לעבודתו גם מה שלא נגמר עוד כל צרכו.

במה שהעומר נקרב משעורים מאכל בהמה יש ביאור הענין שנרצה קמח שעורים למנחת קנאות לעשות שלום בין איש לאשתו שבמצות סוטה היו שני דברים נראין מתנגדים שקרבנה הוא הגרוע שבקרבנות שהי' מאכל בהמה בלא שמן ובלא לבונה ובענין אחר נעשה בה דבר גדול ומעולה מאוד ששם הנכתב בקדושה נמחק על המים ששתתה אותו ולהקריב זה מעט אל השכל מה הוראת מחיקה זו ושתשתה אותו הסוטה הוא ע"פ מה שאמר הנביא ישעי' למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתר דרכי מד' ומאלקי משפטי יעבור הלא ידעת הלא שמעת בורא עולם ד' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו בפי' הפסוק י"ל ע"פ מה שכתב הרמב"ם שטעות עובדי ע"ז הי' בימים ההם שחשבו שהקב"ה העושה גדולות עד אין חקר הוא גבוה מלהשגיח על עניני פרטי הארץ השפל ושהניח לנהל את יושבי הארץ בידי ברואים ממנו השמש והירח והכוכבים וכדומה ושלהם לבד ראוי לעבוד למען ייטיבו ולא ירעו אבל באמת זה שקר גמור כי רק מה שיש לה גבול למעלה יש לה גם גבול למטה ואחר שלמעלה בבריאת העולמות אין גבול ואין חקר לחכמת וכח הבורא כמו כן גם אין גבול לתבונתו להשגיח על כל מעשיו כקטן כגדול ולמשול עליהם כרצונו וזה מה שאמר הנביא למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מד' ומאלקי משפטי יעבור שתחשוב שנסתרה דרכך מד' באשר עוסק בגדולות ונפלאות לנהל עולמות שלא יוכל להשגיח עליך ולכן מלפניו משפטיך יעבור לזולתו לברואי תבל ולהם תעבוד ואותם תכבד שיטיבו לך אבל הלא ידעת כי בורא עולם ד' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע ואין חקר לתבונתו ולכן

יכול גם להשגיח עליך וגם על הקטן ממך אחרי שאין חקר לתבונתו למעלה כמו כן גם למטה וזה הראה הקב"ה גם בענין סוטה אשר אשמתה או נקיתה נעלם מכל כי אין עד אם חטאה לא לכן צוה שיכתב שמו בקדושה וימחה במים שתשתה הסוטה הנחשדת להזכיר לה שהוא עד על ניאופה אם חטאה אף שהוא מעשה המכוער ביותר עם כל זה הוא תחת השגחת הבורא אבל עיקר התכלית הוא לא למען לענוש להסוטה כי אין חפץ להקב"ה גם בענוש לרשע כ"א לעשות שלום בין איש לאשתו להעיד שנקתה אם לא חטאה ולכן נעשה בשתי עניני בדיקת הסוטה שהם שתיית המים והקרבת המנחה המזכרת עון קישור והתאחדות בין הגופני והרוחני דהיינו שמאכל שעורים הבהמיי נעשה רוחני להיות קרבן לד' והרוחני השם שנכתב בקדושה נעשה גופני ששתתה האשה למען יהי' הכרעה לכל צד שאם גבר הגופני בה שמעלה מעל באישה אז גבר הגופני על הרוחני ומתה ואם נקתה ונחשדה בחינם אז גבר הרוחני על הגופני ונתברכה על ידי שם ד' שנזרעה זרע.

במה שהי' מנחת העומר מעט סולת ופסולת הרבה יותר מכל הקרבנות בזה הי' זכר להצלת ישראל בימי גדעון שלא נשארו בישראל אז רק שלש מאות איש שהיו נקיים מכל והספיקה זכותם להקב"ה להושיע על ידם לישראל מאויביהם הרבים מדין ועמלק באין מספר וזה מה שאמר המדרש היא שעמדה להם בימי גדעון שנאמר ויבוא גדעון וגו' והנה צליל לחם שעורים מתהפך במחנה מדין על שצליל אותו הדור מן הצדיקים ובזכות מה ניצולו בזכות לחם שעורים שהראה הקב"ה בקרבן זה שנרצה לו מעט יקר מזולל לקרבן. מה שנעשה בעומר תנופה זה עמד להם בימי חזקיה דענין תנופה הי' מעלה ומוריד מוליך ומביא כדאיתא בסוכה ומלבד מה שמבואר שם דהראות התנופה הי' מעלה ומוריד מוליך ומביא למי ששמים וארץ וארבע רוחות העולם שלו עוד יש לבאר יותר שמוליך הוא נגד מעלה ומביא נגד מוריד ושניהם להם הוראה אחת דהיינו כשישראל מוליכין עבודת ד' מהם ולהלן ומרחיקין את עצמן מעבודת הקב"ה אז מעלין להקב"ה לישב במרום כדכתיב אלכה ואשובה אל מקומי שלא להשגיח על בניו אכן כשמביאין שמקרבין אליהן עבודת ד' אז מורידין להקב"ה לישב ולשכון בתוך בניו ולהשגיח ולחוס עליהם ובפרט הוצרכו הוראה זו בימי חזקיה שבימי אחז אביו נסגר בית המקדש ולא הובאו שם קרבנות והרחיקו ישראל עצמם מעבודת ד' ולכן גם הקב"ה הסיר השגחתו מהם ונתנם ביד סנחריב שלכד כל ארץ ישראל עד ירושלים אבל משהחזירם חזקיהו למוטב וטיהר הבית ושבו רוב ישראל לעבודת הקב"ה אז גם הוא הוריד השגחתו עליהם והציל מידו והרים קרן עמו למעלה ראש ובזה תנופת העומר שמרמז על ישראל

שהם ראשית תבואת ד' עמד להם בימי חזקיהו. מה שהעומר הוא משעורים שמצער באכילה לבני מעים זה עמד להם בימי יחזקאל למען היו ראויים לגאולה מגלות בבל כדכתיב יחזקאל ד' ואתה שכב על צדך השמאלי וגו' ואני נתתי לך את שני עונם למספר ימים שלש מאות ותשעים יום ונשאת עון בית ישראל וכתיב עוד שם ואתה קח לך חטים ושעורין וגו' ועשית אותם לך ללחם מספר הימים אשר אתה שוכב על צדך שלש מאות ותשעים יום תאכלנו ולכן בקרבן העומר משעורים שאכילתן מצער הי' זכר שצער הצדיקים נרצה לד' לכפר על עון בית ישראל מה שהוצרך להם בפרט בימי יחזקאל כמו שנרצה לו עומר שעורים לקרבן. מה שקרבן עומר הוא שוה רק מעט ושפל יותר משאר קרבנות כולם זה עמד לישראל בימי המן שאז הגיעו ישראל לתכלית השפלות שנתקיים בהם מה שנאמר בסוף תוכחת כי תבוא והתמכרתם שם לעבדים ולשפחות ואין קונה כמו שאמרה אסתר ואלו לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשתי וזה עמד להם לעורר עליהם תשועת ד' כי את דכא ושפל רוח הוא שכן ולכן הי' העומר המרמז על ישראל מדבר זול להורות שיגיע עת שינצלו ישראל משהגיעו לתכלית השפלות והזוללות ועל כן נגדל הוראת העומר ע"פ בחינותיו השונות בכל עניני בית ישראל.

ומה הנרצה בו לד' מבואר במדרש אחר פ' זו א"ר אבין בוא וראה כמה היו ישראל מצטערין על העומר קצרוהו ונתנוהו באבוב של קלאים ושטחוהו בעזרה והרוח מנשבת בו הביאוהו לרחיים כדי להוציא ממנו עשרון שהוא מנופה בי"ג נפה א"ר לוי הרי שחרשת ועדרת וכסחת וקצרת ועמרת אם אין הקב"ה מוציא לך מעט רוח שחזרה מהיכן אתה חי הוי אין אתם נותנין לי אלא שכר הרוח הוי מה יתרון לאדם שיעמול לרוח עכ"ל בפי' המדרש הזה בפרט מה שאמר אין אתם נותנין לי אלא שכר הרוח י"ל שכבר ביארנו בפ' וארא שבמכות שהביא הקב"ה במצרים הראה להם שמושל על כל הבריאה ע"י שמושל על ארבע יסודות שמושל על יסוד מים הראה בהפוך המים לדם ושמושל על יסוד הארץ הראה במכת כינים שעפר הארץ הי' לכינים ושמושל על יסוד האש הראה במכת ברד שהי' אש מתלקחת בתוך הברד ולא נכבה ושמושל על יסוד הרוח הראה במכת ארבה שרוח הקדים הביאם ורוח ים העבירם ולזכר זה הי' במנחת העומר ההכנה מארבע יסודות שלא הוכשר רק מארץ ישראל בעבור שהוא תחת ממשלת הקב"ה לבדו בלי אמצעי לרמז על יסוד הארץ שמושל עליו הקב"ה ונעשה קלוי באש לרמז על יסוד האש ושטחוהו בעזרה והרוח מנשבת בו לרמז על יסוד הרוח ונילוש במים לרמז על יסוד הנה סוף עבודת האדם אחר שחרש וזרע ועדר וקצר ועמר ודש מה שמכין התבואה לאכול הוא הרוח להרחיק ממנה הסובין והפסולת וזה מרמז שמכל הקרבנות אין להקב"ה אלא

הרוח שחוץ הוראת העיקרי של תיבת הרוח על רוח הנושבת יקרא בדרך השאלה גם רצון האדם כן כדכתיב ועבדי כלב עקב הי רוח אחרת עמו וזה חלק הקב"ה מכל הקרבנות כי לאשר לו תבל ומלואה מה יובל לו לקרבן ולתשורה אם לא הרצון הטוב שמראה בו האדם שרוצה לעבדו בכל אשר לו ובכל יסודי הבריאה וזה מה שמסיים המדרש כל מה שיגעת בתבואתך יגעת לך לאכול ולשבוע ממנה וגם מה שתקריב לי לקרבן אין לי ממנו רק רצונך הטוב ואין אתם נותנין לי אלא שכר הרוח שהוא הרצון והוא מה שמסיים הוי מה יתרון לאדם שיעמול לרוח כמו שהרוח המנשבת בתבואתך להעביר הפסולת הוא מה שמברך את יגיעך כן הוא רוח הרצון שמשלים את קרבנך ולכן כשתשאל מה יתרון לאדם איזה יתרון יש לו בעמלו אשיב שהיתרון הוא שיעמול לרוח שיהי' עמלו ברצון הטוב להיות קרבנו ריח ניחח לד' שאמר ונעשה רצונו ולכן גדול ענין העומר הן בעבודתו והן בהוראותיו כאשר ביארנו וראשיתו הי' אברהם שעל ידו נחל את הארץ.

וכמו שבראשיתו הי' אברהם התחילה וסימן טוב למאורעות בניו כן הוא סימן להם לגאולה העתידה כמו שניבא ישעי' הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נקרתם הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו כי ניחם ד' ציון ניחם כל חרבוחיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ד' ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה שיש להבין איזה המשך יש בין מה שפרט בפסוק הראשון מאברהם ושרה למה שפרט בפסוק השני מנחמות ציון ובנין חרבותיה עד שאמר כי ניחם ד' ציון כאילו הוא נתינת טעם זה לזה ובביאור זה י"ל ע"פ מה שכתוב משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה בקום למשפט אלקים להושיע כל ענוי ארץ סלה וכבר הוקשה בגמרא ע"ז פ' א' הסתירה ארץ יראה ושקטה אם יראה למה שקטה ומתרץ עד מתן תורה יראה ומשקיבלו ישראל את התורה שקטה שבשביל התורה נברא העולם אכן לישב עור הסתירה של יראה ושקטה בהמשך לשאר הפסוק י"ל ע"פ מה דאיתא במדרש בראש השנה בא השטן לפני הקב"ה ואומר ישראל חטאו ואמר לו הקב"ה מי מעיד ואומר חמה ולבנה יעידו והוא הולך ומביא החמה ומבקש הלבנה והיא מכוסה ואומר הקב"ה אין דנין בעד אחד הה"ד בכסה ליום חגינו עכ"ל ויש להבין למה צריך הקב"ה לעדות הרי כבר אמר התנא הוא עד הוא בעל דין הוא דיין הוא עתיד לדון אכן יתיושב זה ע"פ דברי רז"ל שהקב"ה מוסר הדין לב"ד של מעלה והם אינם יכולים לדון רק ע"פ עדים ולכן מבקש השטן שני עדים חמה ולבנה דלאורם נעשו כל המעשים בארץ אבל באשר שהלבנה מכוסה בראש חודש לא מצא רק עד אחד ואומר הקב"ה אין דנין בעד אחד אמנם לפ"ז יקשה מאין הדין בר"ה וכי גם רשעים יצאו זכאין והתירוץ על זה שהקב"ה רק למען זכות בריאותיו רוצה

שלא ידונו הב"ד של מעלה ע"פ קיטרוג השטן באשר יודע שלא יצדקו בדין אבל באשר שהוא אוהב משפט הוא יושב על כסא דין והוא אין צריך לעדים כי הוא יודע ועד אבל יש ישועה בזה לישראל כי הוא דן ברחמים וחנינה ומוחל עונות עמו.

ובזה יש לפרש הפסוק תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגינו כי חוק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב דאמרינן בר"ה ז' י"א אמר הקב"ה תקעו שופר לפני בר"ה כדי שיעלה זכרוניכם לפני לטובה הרי שיש שתי תקנות לישראל שלא להתחייב בדין תקיעת שופר וכיסוי הלבנה ובר"ה ד' ח' מבואר כי חוק לישראל הוא פירושו שיש דין לישראל וזה מה שאמר תקעו בחדש שיפר בכסה ליום חגינו ביום שהלבנה מכוסה ולמה כן זה מפרש כי חוק לישראל הוא שהוא יום דין לישראל ואם תמצא הלבנה עם החמה ידונו הב"ד של מעלה לחובה אכן מעתה יקשה למה צריך עוד לתקיעת שופר לזה אמר משפט לאלקי יעקב כיון שאין ב"ד של מעלה יכולים לדון הקב"ה דן והוא אין צריך לעדים ולכן תקעו בשופר למען יעלה זכרוניכם לטובה לפניו: וזה הפי' משמים השמעת דין ארץ יראה דהיינו יושבי הארץ יראים אחר השמעת שיש דין (ואמר דרך מליצה ארץ תחת יושבי הארץ כמו בהרבה מקומות בפסוקים) אכן אחר שיראה מפני הדין שקטה בקום למשפט אלקים כאשר נודע לה כי לא הב"ד א ישפוטו כ"א אלקים יקום למשפט אשר על כן יש לה תקוה לזכות בדין אכן למי יש תקוה לזכות בדין זה מבאר באמרו להושיע לענוי ארץ כמו שאמרו רז"ל כל שנה שרשה בתחילתה מתעשרת בסופה פי' כשישראל מכניעין עצמם בתפילה ובתשובה בר"ה אז יזכו בדין ויתעשרו בסופה כדכתיב והי' ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאוד ולזה יש טעם למה נבחר השופר להעלות זכרון ישראל לפני הקב"ה מלבד הטעם שנתנו רז"ל לזכר איל של יצחק כי השופר בפיו הוא צר ובסופו הוא רחב ואם יהי' לו תמונה אחרת שיהי' צר או רחב בשני הצדדין בתחילתו ובסופו לא יוציא קול וזה סימן שע"י שישראל הם צר ורש לפני הקב"ה ע"י זה יעלה קולם למקום בהרחבה.

ובזה יבוארו הפסוקים הביטו אל בור חוצבתם וגו' כי ידע הקב"ה שישראל יתיאשו כמעט מן הגאולה באחרית הימים כאשר יראו כי אזלת ואפס עצור ועזוב וצרה אל צרה תגיע ולכן הקדים להם להיות להם סימן להגאולה מאברהם ושרה שהיו עקר ועקרה עד שהכל שפטו שישאר אברהם אחד מבלי זרע ועשה הקב"ה כן באשר שהאדם רגיל לתלות הכל בדרך הטבע ולכן אם הקב"ה רוצה להראות נפלאותיו והשגחתו לא עושה להעלות הטוב להמובחר יותר מה שאפשר לתלות בדרך הטבע כ"א מוריד בתחילה הענין למטה לרעה ולרגע מהפך מן הרעה אל המובחר באופן שאין להכחיש כי יד ד'

עשתה זאת ולא דרך הטבע ועל כן אם אברהם ושרה היו ראוים להוליד והיו בשנים שעל פי הטבע מולידין לא הי' ניכר בהם ברכת ד' בתת להם זרע ולכן עשה אותם עקרים והזקין אותם עד באו בשנים שע"פ הטבע אינם ראויין עוד לילד ואז נתן להם את יצחק עד שכל העולם הכירו כי חפץ ד' ביראיו ולא יבצר ממנו כל דבר וכן יעשה ד' בציון שאם יהי' מבונה כשאר ערים ושדותיו נטועות כשאר שדות לא יהי' ניכר כשיהפכו לעדן וערבתה כגן ד' שבברכת הבורא נעשה כן וכן אם יהיו ישראל ברוחה ובשלום ויעלו מעלה מעלה בזמן מועט לא יהי' ניכר שלא בדרך הטבע נעשה כן כמו שאירע לשאר אומות אבל אחר שמתכלית השפלות יעלו מעלה מעלה יכירו וידעו כל באי עולם שחפץ בם ד' ובחר אותם להיות עמו וזה מה שאמר הכתוב הביטו אל צור חצבתם וגו' הביטו אל אברהם אביכם וגו' כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו אחר שייעדתיו להיות אחד בלי נין ונכד ברכתי והרבתי אותו ומזה תכירו מה יהי' לעתיד כי נחם ד' ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ד' אחר הי' ציון חרבה ומדבר וערבה יהפך מהיפך להיפך להיות כעדן וכגן ה' למען יכירו שבחסד ד' נעשה להם כן ויודו לד' חסדו בתודה וקול זמרה כי כן דרך ד' להוציא מן המצר אל המרחב כדכתיב מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה.

והנה מה שאמרנו שהקב"ה שופט בעצמו בר"ה באשר שלא ימצאו ב"ד של מעלה שני עדים ע"פ המדרש עוד נמצא בפסיקתא טעם אחר לזה שנאמר שם וד' נתן קולו לפני חילו בר"ה כי רב מאוד מחנהו אלו ישראל כי עצום עושי דברו שהוא מעצים כחן של צדיקים לעשות רצונו כי גדול יום ד' זה יוה"כ ונורא מאוד ומי יכילנו שלשה ספרים נפתחים בו עכ"ל ולבאר פסיקתא תמוה הזו נקדים מה דאמרינן שבת פ' ה' מאמתי תמה זכות אבות אמר רב מימות הושע בן בארי ושמואל אמר מימי חזאל ריב"ל אמר מימי אליהו ר' יוחנן אמר מימי חזקיהו וכתבו התוס' אמר ר"ת שזכות אבות תמה אבל ברית אבות לא תמה דכתיב וזכרתי את בריתי יעקב אף לאחר הגלות ואנו אין מזכירין זכות אבות אלא הברית ולכן אנו אומרים בתפילה זכר לנו ברית אבות ולא זכות אבות.

אמנם יש להבין איזה חילוק יש בין ברית ובין זכות אבות וי"ל דהחילוק הוא זה דברית אבות הוא מה שכרת הקב"ה עם האבות שלא יכלה זרעם וזה אין עומד רק לכלל ישראל דהיינו שישאר מספר מזרע ישראל שלא יכלה ואולי המספר הוא ששים ריבוא כאשר היו יוצאי מצרים אשר נגלה עליהם ד' בהר סיני אבל זכות אבות הוא כירושה וכמו לכל בן יש חלק בירושת אביו כן יהי' לכל אשר יהי מזרע ישראל חלק בזכות אבות באופן שהחילוק הוא שזכות אבות עומד גם לכל יחיד ויחיד מישראל אבל ברית אבות

לא יעמוד רק לכלל ישראל. ואולי זה כוונת הפייטן בזכרונות לר"ה בבואי למשפט במי אשען ומי יחפש לי צדק לזכרון באבות בטחתי ופעלם אכלתי והם היו לי קדם לזכרון גברה זרועי כשח מחיני נא לבל ימח מני שם וזכרון גבר אם יעמוד לפני היועיל בעת יבקש מני זכות לזכרון עכ"ל פי' שמקונן הישראל המאמין שיודע מיעוט ערכו ויירא מיום הדין ואומר בבואי למשפט במי אשען ומי יחפש לי זכות לזכרון כי יודע אני בעצמי כי אין לי זכות ואם אומר אבטח בזכות אבות אמת כי מקדם באבות בטחתי אבל הלא רק מקדם היו לי לזכרון אכן כבר פעלם אכלתי ואם אומר אבטח בברית אבות אשר לא תמה אמת גברה זרועי אז כאשר התפלל משה בעגל שהזכיר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך למען לא ימח ממני שם וזכרון שלא יאבד כלל ישראל כמו שאמר הקב"ה הרף ממני ואשמידם אבל גבר היעמוד לפניו היועיל אני היחיד לי לא יועיל הברית שממני יבוקש זכות לזכרון וזכות אבות כבר תמה ולי אין זכות לעצמי לכן במי אשען בבואי למשפט: ובזה יש ליתן טעם למה שאמרו רז"ל ב"ה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון ואמר ר"י וכולן נסקרין בסקירה אחת ויש להבין אחר שכולן עוברין כבני מרון שהוא יחיד יחיד לבוא לדין למה עוד נסקרין גם בסקירה אחת לדונם יחד ולפי הנ"ל י"ל מפני שהקב"ה יודע שהיחידים רובם לא יצדקו בדין ואז לא ישארו רק המספר ישראל שנקבע על ידי ברית אבות לכן למען הציל את כולם דונם הקב"ה אז כולם יחד באופן שיהי' דין אחד להם או כולם יצדקו או כולם יאבדו ואחרי שעל פי ברית אבות לא יאבדו כולם ע"כ ישארו כולם אמנם כזה לא יתכן כ"א אצל הקב"ה שלפניו אין עת שהעבר וההוה והעתיד מתאחדים אצלו אבל אצל המלאכים שהן נבראין בעת להם נבדל העבר מההוה ואחרי שכבר נידונו היחידים לא אפשר להסקירם יחד לבטל דין היחידים שכבר נידונו וזה מה שנאמר באיוב והוא ישקיט ומי ירשיע גוי ועל אדם יחד ופי' הדברים מפרש המשורר בשיר היחוד באמרו כי את הכל אחת תראה לבדך תעשה ואינך נלאה כי על גוי ועל אדם יחד על כל הדבר ברגע אחד והוא מה שנאמר בפסוק אם הקב"ה ישקיט מי ירשיע אין כח בב"ד של מעלה להרשיע כי הוא מדבר על גוי ועל אדם יחד ברגע אחד לכן דין היחידים יבטל בשביל דין של ישראל יחד.

ובזה יפורש הפסיקתא וד' נתן קולו לפני חילו בר"ה פי' כשיושב בדין בר"ה עם חילו שהוא הב"ד של מעלה הוא נותן קולו טרם ישמע קול חילו וזה לכאורה נגד הדין דאמרינן בסנהדרין דיני נפשות מתחילין מן הצד דהיינו שהקטנים בתחילה יאמרו דעתם והגדול שבדייניין לבסוף (ומצאתי בבינה לעתים שג"כ מפרש תחלת הפסיקתא כן) ומפרש כי מפני שלשה טעמים עושה הקב"ה כן: הטעם הראשון כי רב מאוד מחנהו אלו ישראל

ר"ל אחרי שישראל הם רב מאוד יותר מהמספר שצריך להשאר מהם ע"פ ברית אבות ולכן אם ידונו הב"ד של מעלה תחילה היחידים לא ישארו רק הטובים אבל בשביל שרצה להצדיק את כל מחניהו לכן נותן קולו בשפטו על גוי ועל אדם יחד ברגע אחד מה שאפשר רק לו ועי"ז ישארו כולם זה טעם הראשון: ועוד טעם שני יש כי עצום עושי דברו שהוא מעצים כחן של צדיקים לעשות רצונו והוא ע"פ מה דאמרינן בסוכה פ' ד' יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ואלמלא הקב"ה עוזרו לא יכול לו שנאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו ד' לא יעזבנו בידו ועפ"ז כל המעשים טובים שעושה הצדיק לא מעשיו המה כי אם מעשי הקב"ה ולא יהי' לו שכר עליהם וכמו שפי' הרי"ף מה דאמרינן בסוכה כשהקב"ה שוחט ליצה"ר לעתיד לבוא הצדיקים בוכין מפני שנדמה להם כהר ואומרים היאך כבשנו להר הגדול הזה ומפרש הרי"ף שטעם בכייתם שמכירין שלא הם כבשוהו אלא הקב"ה ואין להם תקות שכר אבל באמת זה אינו שהקב"ה אינו מסייע רק להבא מעצמו לטהר דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ולכן רק אם רצון האדם הוא לכבוש את יצרו הרע ולבחור בטוב מעצמו אז הקב"ה עוזר לו כשלא יספיק כחו וא"כ כשכר הצדיקים במעשיהם הטובים הוא על המחשבה והרצון הטוב בלבד וידוע שאין יודע מחשבות כ"א הקב"ה בדו וגם המלאכים אינם יודעים מה בלבו של אדם ולכן אם הב"ד של מעלה ידון לא יצדקו הצדיקים ע"פ מעשיהם הטובים שהם אינם יודעים רק מה שעשו בסיועת הקב"ה ולא במה שהמה היו המתחילים במחשבתם הטובה וזה מה שאמר כי עצום עושי דברו שהוא מעצים כחן של צדיקים לעשות רצונו פ' שבזה נותן טעם שני למה הקב"ה נותן קולו בתחילה לפני חילו באשר שהוא המעצים כחן של צדיקים והב"ד של מעלה לא ישפטו רק עפ"ז ולא יצדיקו את הצדיקים ע"פ מחשבתם הטובה שבל נודע כ"א להקב"ה לבדו ועוד טעם של שלישי נותן לזה באמרו כי גדול יום ד' יום הכפורים שידוע מה שאמרו רז"ל שצדיקים ורשעים נידונו בר"ה ובינונים תלויים עד יוה"כ שמרחיב להם הקב"ה עת למען ישובו בתשובה שלימה.

אכן ידוע שע"פ דין תורה אין מלינין את הדין כדאמרינן בסנהדרין דיני נפשות דנין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה ולכן איך אפשר שתולין לבינונים עד יוה"כ עשרה ימים הלא על כרחך צריך לדונם או בר"ה לזכות או ביום של אחריו לחובה ולא ישיגו למחילה וסליחה ביום הגדול שקבע הקב"ה לזה זה יוה"כ אכן ידוע שחילוק העת אינו רק לברואים וגם למלאכים אבל להקב"ה אין עת כי הוא נתעלה עליה ונאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול שיומו של הקב"ה אלף שנים וגם זה רק דרך משל ולכן אם

הב"ד של מעלה ידון לא ישיגו הבינונים מחילה ביוה"כ ועל כן הקב"ה נותן קולו לפני חילו כי גדול יום ד' זה יוה"כ ואצלו ר"ה ויוה"כ הכל ביום אחד הוא כי גדול יומו.
והנה נתן שלשה טעמים בזה למה הקב"ה נותן קולו לפני חילו טעם הראשין כי רב מאוד מחניהו הוא להציל גם הרשעים טעם שני כי עצום עושי דברו הוא להצדיק את הצדיקים וטעם שלישי כי גדול יום ד' הוא להגין על הבינונים והלא יקשה בשלמא דין צדיקים ורשעים נגמר בר"ה ולכן נדונין בו אבל דין הבינונים שתלוי עד יוה"כ למה נידונין בר"ה כלל הלא אפשר להמתין בדינם עד יוה"כ ולא יהי' בזה הלנת דין גם כשידונו ע"פ ב"ד של מעלה לזה מסיים הפסיקתא ומי יכילנו שלשה ספרים נפתחים בו כי אחרי שנפתחים בר"ה השלשה ספרים של צדיקים ושל רשעים ושל בינונים על כרחו יבואו לדין גם הבינונים ומי יכילנו לגמור דינם ביום סליחה שהוא יוה"כ אם לא ע"י הקב"ה בעצמו שיומו אלף שנים.
ומה שאמרנו שהקב"ה חפץ להצדיק גם הרשעים הוא ע"פ המדרש רבה פ' נשא חכו ממתקים זה הקב"ה ראה מה הוא אומר כי כה אמר ד' לבית ישראל דרשוני וחיו ויש לך חיך מתוק מזה חי אני נאם ד' אם אחפוץ במות רשע וגו' ויש לך חיך מתוק מזה ובשוב רשע מכל חטאתיו ועשה משפט וצדקה חי' יחיה כל פשעיו לא יזכרו לו עוד אין לך חיך מתוק מזה עכ"ל וי"ל למה הביא ג' ראיות אלו ובסדר הזה דוקא גם למה בשני ראיות הראשונות אמר בלשון שאלה ויש לך חיך מתוק מזה ובראי' השלישית אמר בהחלט אין לך חיך מתוק מזה אכן כשנתבונן ענין הפסוקים נבין גודל החסד שגומל הקב"ה גם הרשעים שבפסוק הראשון אמר כה אמר ד' לבית ישראל דרשוני וחיו דהיינו דרשוני בתפילה ותחנונים על זה שואל וכי יש לך חיך מתוק מזה הלא כשיחטא האדם למלך בו"ד אף כי ירבה תחנונים ובקשות למחילה לא ינצל מהעונש הקצוב על חטאו והקב"ה לא מבקש רק שיבקש מחילה והוא מוחל וגוזר חיים על המחוייב מיתה ולכן שואל התבונן יש לך חיך מתוק מזה ועל זה משיב מפסוק השני אמת כי יש חיך עוד מתוק מזה כי אמר חי אני נאום ד' אם אחפוץ במות הרשע כ"א בשובו מדרכו וחי הרי שאפילו אם לא יבקש מחילה בתחנונים על מה שחטא רק שישוב מדרכו הרע ג"כ הקב"ה מוחל לו וגוזר עליו חיים ולכן שואל שנית ויש לך חיך מתוק מזה שמבשר לרשע שגם בלא בקשת מחילה נמחלו פשעיו כשלא יחטא עוד ועל זה משיב אמת כי יש חיך עוד מתוק מזה המבשר מה שנאמר בפסוק השלישי ובשוב רשע מכל חטאתיו ועשה משפט וצדקה חי' יחי' כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו עוד כי בשני פסוקים הראשונים לא נתבשר להרשע כ"א מחילת עונותיו שלא יענש עליהם אבל בפסוק זה

נתבשר יותר שלא בלבד שנמחלו עונותיו כ"א גם שיחשב כאיש שלם שלא חטא מעולם שלא יבוש ולא יכלם ממעשיו הראשונים כי הקב"ה בישר לו כי כל פשעיו לא יזכרו לו עוד והוא החסד המעולה ביותר אין דוגמתו ולכן על זה מסיים אין לך חיך מתוק מזה. וביותר נגדל חסד הקב"ה שאינו מבקש מן החוטא להפוך לרגע מעשיו מן הרע המוחלט לטוב המוחלט כ"א שיעלה ממדריגה למדריגה מן התחתון לעליון וזה מרומז במסורה דתיבת ויטע נמצא שלש פעמים במקרא ע"פ המסורה ויטע ד' אלקים גן בעדן מקדם בפ' בראשית ויחל נח איש האדמה ויטע כרם בפ' נח ויטע אשל בבאר שבע בפ' וירא ואולי נרמז בזה שלבאי עולם היו שלשה אבות אדם ונח ואברהם שגם הוא נקרא אב המון גוים ומה שנטעו בעולם הי' בהשתנות: לאדם נטע הקב"ה גן בעדן ונתנו שם לעבדה ולשמרה ואיתא במדרש לעבדה במצות עשה ולשמרה במצות לא תעשה פי' מפני שהי תכלית האדם בבריאה להיות כולו רוחני ולכן כמו שבגן הגשמי נוטעים מטעות משובחות ומרחיקין מטעות גרועות ומזיקות כמו כן בגן הרוחני המטעות המשובחות והמועילות הם מצות העשה והמטעות המזיקות הם העבירות שנרחקות ע"י מצות ל"ת אבל כשחטא האדם ביטל בחינת הבורא המעולה להיותו רוחני ונעשה גשמי ואז תכליתו להגביר הרוחני על הגשמי הרוחני יהי האדון והגשמי העבד אבל כשבא אב העולם השני נח היפך הנטיעה הראשונה מן הקצה אל הקצה שהחל להיות איש האדמה ויטע כרם שהגביר חלק האדמה שבאדם על הרוחני כמו שבארנו בפ' נח ונטע כרם שפריו הוא יין המשכר שמהנה רק את הגוף ומבלבל הדעת באופן שהרוחני מוכנע תחת הגופני אבל אחרי זה בא האב העולם השלישי שהוא אברהם ונטע הטוב והישר שנטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ד' אלקי עולם שפירשו רז"ל שנטע אשל בהרבה מיני פירות והאכיל והשקה מהן לעוברי דרכים ולאחר שאכלו ושבעו ורצו ליתן לו תודה אמר להם לא לי תבא הברכה כ"א אלא עולם אשר ברא אותי ואתכם וגמלנו כל טוב ובזה על ידי מאכלים הגשמי העלה לבאי עולם אל הרוחני להכיר את בוראם ולעבדו ולברכו וזאת תורת האדם אשר חפץ בו ד' שמן הגופני יעלה אל הרוחני:

וע"פ הדברים האלה נבאר מה דאיתא במדרש פ' זו ולקחתם לכם ביום הראשון ר' מני פתח כל עצמותי תאמרנה ד' מי כמוך לא נאמר פסוק זה אלא בשביל לולב השדרה של לולב דומה לשדרו של אדם וההדס דומה לעין והערבה דומה לפה והאתרוג דומה ללב אמר דוד אין בכל האברים גדול מאלו שהן שקולים כנגד כל הגוף הוי כל עצמותי תאמרנה ד' מי כמוך עכ"ל ויש להבין איך ע"י נטילת לולב יאמרו ד' מי כמוך ועוד מה צריך לסימן הזה שהעצמות אומרים כן הלא נראה כן לעין כשאדם משבח להקב"ה

באבריו ובפשטות י"ל שהמדרש רצה להעיר איך בלקיחת ד' מינין מראה האדם שרצונו לעבוד הקב"ה במעשה בראי' בדיבור ובמחשבה שהשדרה שהוא עיקר בנין הגוף עם איבריו מורה על המעשה העין כלי הראי' מורה על הראיה הפה מורה על הדיבור והלב מקום המחשבות כדכתיב רבות מחשבות בלב איש מורה על המחשבה שבה אכן עוד יש לפרש ע"פ מה דאיתא עוד במדרש ולקחתם לכם פרי עץ הדר זה הקב"ה שכתוב בו הוד והדר לבשת כפות תמרים זה הקב"ה שכתוב בו צדיק כתמר יפרח וענף עץ עבות זה הקב"ה דכתיב והוא עומד בין ההדסים וערבי נחל זה הקב"ה סולו לרוכב בערבות ביה שמו עכ"ל והוא תמוה ובפרט מה שדורש בערבות על ערבי נחל והוא שם שמים אמנם י"ל שלהעיר בנו יראת הקב"ה ולהתלהב בקרבינו אהבתו זה יתכן ע"י ארבע בחינות (א) בשנשגיח על גדולת מעשיו אשר ברא כדכתיב השמים מספרים כבוד וגו' וכתיב כי אראה שמיך מעשי אצבעותיך וגו' ועוד הרבה פסוקים כמוהו שמעוררים האדם להכיר ע"י הבריאה גדולת הבורא (ב) בשנשגיח על התרוממות עצמותו ותואריו ומידותיו הגדולות והנוראות (ג) בשנשגיח על מידת טובו איך אוהב לעושי רצונו ומנחילם כל טוב בעוה"ז ובעוה"ב (ד) בשנשגיח במידת השגחתו על כל צרכי בני אדם כקטון כגדול ואין נסתר מנגד עיניו ככתוב רם על כל גוים ד' על השמים כבודו מי כד' אלקינו המגביהי לשבת המשפילי לראות בשמים ובארץ מקימי מעפר דל ירים אביון יאמר אף כי ד' אלקינו רם על השמים בכבודו עד שגם על השמים משפיל לראות שגם הם תחתיו עכ"ז לא ממאס להשגיח גם על הנמוך בבני אדם בארץ להקים מעפר דל ומאשפות שאפילו בני אדם מואסים לקרב אליו מקים האביון.

ועל אלה ארבע בחינות מרמזים ארבע מינים על בחינה א' מרמז פרי עץ הדר ככתוב ד' אלקי גדלת מאוד הוד והדר לבשת נוטה שמים כיריעה וגו' שמספר מגדולת ד' מצד מעשיו: כפות תמרים מרמז לבחינה ב' על התרוממות מידותיו כדכתיב צדיק כתמר יפרח צדיקו של עולם יפרח בצדקתו בנוי כתמר ובהתרוממות כארז בלבנון ישגה: ענף עץ עבות מרמז על בחינה ג' כנאמר והוא עומד בין ההדסים שהם הצדיקים ע"ד שאמרו רז"ל עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים והוא באמצעם פי' כשישלם שכר טוב צדיקים אז השכר המעולה שהצדיקים מתאוים לו הוא להנות מזיו השכינה שהיא בקרבם ולא כמו בעוה"ז שהשכר המבוקש מרבים הוא עושר וכבוד וחיים ובנים אבל אז כולם ישוו בתאותם להיות ד' בקרבם ולהתענג בכבודו: וערבי נחל מרמז על בחינה הד' שהיא השגחתו על כל צרכי ב"א כדכתיב סולו לרוכב בערבות וכתיב בתריה אבי יתומים ודיין אלמנות אלקים במעון קדשו ואולי בעבור זה נקרא הקב"ה רוכב בערבות שהוא לשון ערב לומר שאת

דכה ושפל רוח הוא שוכן שערב להם שמש הצלחה וגם ערבי נחל מרמזים בשמותם על האומללים בחברת בני אדם שהם הכמושים ביותר משאר מיני לולב וזה פי' המדרש כל עצמותי תאמרנה ד' מי כמוך שפסוק זה נאמר על ארבעה מינים שלא בלבד בתמונתם מרמזים על עיקרי האברים של אדם כ"א גם שמותם מרמזים על גדולת הבורא אשר על כן כל עצמותי דהיינו כל אברי בכללם מודיעים גדולת והתרוממות הקב"ה על הכל ותאמרנה ד' מי כמוך.

ועפ"ז יבואר עוד מדרש תמוה ולקחתם לכם אחר כל אותה החכמה שכתוב בשלמה ויחכם מכל אדם ישב לו ותמה על ארבע מינים שנאמר שלש המה נפלאו ממני הם פסח מצה ומרור וארבעה לא ידעתים אלו ארבע מינים שבלולב שביקש לעמוד עליהם פרי עץ הדר מי יאמר שהוא אתרוג וכו' חזר ומזכירן פעם אחרת שלש המה מטיבי צעד וארבעה מטיבי לכת אלו ד' מינים שכל א' מישראל רץ להלל בהם להקב"ה והם נראים קטנים בעיני בני אדם וגדולים לפני הקב"ה ומי פירש להם לישראל על ד' מינים אלו החכמים שנאמר והמה חכמים מחוכמים עכ"ל והוא תמוה איך אפשר לפרש ארבעה מטיבי לכת על ארבעה מינים הלא הפסוק מפרש בעצמו שמדבר בארבעה מיני בעלי חיים שאומר הנמלים עם לא עז ויכינו בקיץ לחמם שפנים עם לא עצום וישימו בסלע ביתם מלך אין לארבה ויצא חוצץ כולו שממית בידים תתפשׂ והיא בהיכלי מלך ואיך יפורש זה על ארבעה מינים גם י"ל מה הוקשה לשלמה על פסח מצה ומרור ועל ארבעה מינים ואיך מתרץ מה שהוקשה לו במה שאמר שלש המה מטיבי צעד וארבעה מטיבי לכת ולבאר זה נאמר שכמו שארבעה מינים מרמזים על פי מדרש הנ"ל על ארבעה עיקרי אברי האדם שהם שדרה לב פה עין אשר אמרנו שזה מרמז שהמעשה והמחשבה והדיבור והראי' יהי' משועבדים לעבודת ד' עוד יותר למעלה מרמזים על ארבעה שלימות האדם שהיא לראות את הנולד. לחסות בד' ולפנות אליו בעת צרה בפרט בתפילה ותחנונים. להשליט ליצר הטוב על כל מעשיו. ולעלות למעלה על תענוגי ב"א לבל יתפשׂ בהם לחטוא ולכן כמו שבגדר הצמחים הארבעה מינים שבלולב מרמזים על שלמות ב"א כמו כן בגדר בעלי חיים הם ארבעה מינים שהם נמלים שפנים ארבה שממית שמרמזים ג"כ על שלמותיו הנמלים אשר יכינו בקיץ לחמם לעת החורף באשר יודעים שאז לא ימצאו בשדה הם רמז לאדם שיכין בעוה"ז לחמו אשר יהי' לו למזון בעוה"ב בלימוד תורה וקיום המצות כי מי שלא טרח בערב שבת אין לו לאכול בשבת כדברי רז"ל וזה ענין עין הרואה את הנולד הנרמז בהדם: שפנים המשימים בסלע ביתם הם רמז לאדם שעלול לפגעי הזמן ובעת צרה יפנה אל בוראו שנקרא סלע כדכתיב ד' סלעי ומצודתי בתפלה ובתחנונים

וזה רמז לערבה שדומה לפה: מלך אין לארבה ויצא חצץ כולו הוא רמז ללב בקרב האדם שמוליך את כל אברי הגוף למען יחוצו יחדיו כארבה שהנהגתו היא בקרבו וזה רמז לאתרוג הדומה ללב: שממית בידים תתפש והיא בהיכלי מלך שמכינה קנה בהיכלי מלך הגבוהים למען לא תתפש בידים כשתשכון בארץ הוא רמז לאדם שיגביה את עצמו על עניני ארץ ולעלות להיכל מלך מלכי המלכים למען לא יתפש מתענוגי עולם לירד לשחת וזה נרמז בלולב שעולה למעלה על שאר המינים אשר על כן ארבע בעלי חיים האלו מרמזים על שלמיות האדם כמו שמרמזים ארבע מינים שבלולב בצמחים.

ועפ"ז יבואר המדרש ששלמה החכם תימה על שלשה ועל ארבעה ואמר שלש המה נפלאו ממני והם פסח מצה ומרור וארבעה לא ידעתים אלו ד' מינים שבלולב שהוקשה לו למה בפסח עושים סימן לשיעבוד וחירות בפסח מצה ומרור שפסח ומצה זכר לחירות ומרור זכר לשיעבוד ולא כן בסוכות אחר ששני החגים הם זכר ליציאת מצרים ועל זה מיישב לעצמו באמרו שלש המה מטיבי צעד וארבעה מטיבי לכת שהקטן כשמלמדים אותו להלוך בתחילה מרגילין אותו לעשות צעדים טרם ידע ללכת ואחרי כן כשרגיל יתחילו ללמדו ללכת וכן הי' ענין אבותינו במצרים בדרך רוחני שכאשר עלו מטומאת מצרים ללכת בדרך ד' היו דוגמת קטן שמתחילין בו ללמד לעשות צעדים דהיינו ללמדם עיקרי האמונה שהם שמשגיח הקב"ה על דרכי בני אדם שנותן שכר לעושי רצונו ומעניש לעוברי רצונו ושלאדם הבחירה להרע או להטיב ועל זה מורים פסח מצה ומרור פסח מורה שמעניש לעוברי עבירה באשר הכה לבכורי מצרים ופסח על בתי בני ישראל מצה מורה על השגחתו שגאל ישראל בכבודו ובעצמו עד שלא הספיק בציקם להחמיץ ומרור מורה על הבחירה שניתן לאדם כי לולי הבחירה לא יכלו המצרים למרר את חיי אבותינו במצרים ולכן כשיצאו ממצרים התחילו להטיב צעד על דרך האמונה ע"י פסח מצה ומרור אבל סוכות שהוא לזכר ישיבת אבותינו במדבר אחר יציאתם ממצרים ואחר שכבר קיבלו התורה בסיני אז כבר ידעו ללכת ולכן ניתנו להם ארבעה מטיבי לכת שהם ארבעה שלמיות אשר פרטנו שנרמזים בארבעה מינים והרמז שבארבעה מינים על שלמיות האלה הכיר שלמה ע"י ארבעה מיני בעלי חיים שמרמזים ג"כ על שלמיות הללו בגדר יותר גבוה וזה מה שהשיב שלש המה מטיבי צעד וארבעה מטיבי לכת ששלשה מצות פסח מרמזים על הטבת צעד בדרך האמונה וארבעה מינים שבלולב על הטבת לכת בו.

ובזה יש ליתן טעם על מצות חג הסוכות שביום ראשון של חג הזה נצטוו שלש מצות ארבעה מינים סוכה שמחה לשמוח בחג כדכתיב ושמחת בחגך מיום שני והלאה נשארו

רק שנים מהמצות שהם סוכה ושמחה ובשמיני עצרת לא נשאר רק מצוה האחת רק מצות שמחת החג וזה נגד הכלל דמעלין בקדש ולא מורידין אמנם ע"פ דברינו הנ"ל יבואר שאדרבה בזה נרמז גדולת ישראל שיש להם ג' עתים שהם העוה"ז ועולם הנשמות בגן עדן לאחר המות ועולם הבא כשיחדש הקב"ה עולמו: יום ראשון של חג מרמז על העוה"ז כמו שאמרו רז"ל ולקחתם לכם ביום הראשון ראשון לחשבון עונות ובו צריך האדם לשלשה דהיינו לעבוד לד' בכל עצמותיו ובכל אבריו שעל זה מרמזים הארבעה מינים כאשר ביארנו וגם לחסות בצל ד' שעל זה מרמז מצות סוכה ולעבדו בשמחה כדכתיב עבדו את ד' בשמחה שעל זה מרמז מצות שמחה.

אכן כשיגיע האדם לעולם הנשמות בג"ע אז בטל עבודתו באבריו ובגופו ששוכב כאבן דומם בקבר ולכן אז אין שייכות לארבעה מינים עוד אבל עוד צריך מחסה ד' גם בקבר כדכתיב בשכבך תשמור עליך ודרשו רז"ל בקבר ועל זה מרמז החלוקה שנית שבחג שפסקה מצות ארבעה מינים ועוד צריך לזכות מצות סוכה ומצות שמחה שהגוף בקבר עליו נאמר יצפנני בסוכה ביום רעה והנשמה תשמח עם הצדיקים בחבורתם כשילכו מחיל אל חיל. אבל שמיני עצרת מרמז על העוה"ב שאז אין עבודת מצות שעלי' מרמזים הארבעה מינים וגם אין צריך מחסה מן המזיקים ופגעים רעים שעלי מרמז מצות סוכה שנבטל ופסק כל רעה ורק השמחה מרמת דגלה שהצדיקים יגילו וישמחו שמחת עולם ובקרבם יחופף כבוד ד' ושכינת עוזו ואז יקויים מה שנאמר והיית אך שמח שדרשו רז"ל לרבות שמיני לשמחה שבו הקב"ה שמח עם בניו ולכן על סדר הזה נסדרו מצות החג.

בהר

בערכין פ' ח' ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות כי לא עשו כן מימות יהושע אפשר בת דוד ולא עשה סוכות בא שלמה ולא עשה סוכות עד שבא עזרא אלא מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע ב"נ מה ביאתם בימי יהושע בן נון מנו שמיטין ויובלין וקדשו ערי חומה ונתחייבו בתרומות ומעשרות אף ביאתם בימי עזרא כן עכ"ל והוא תמוה איך מרומז במה שנאמר שעשו סוכות וישבו בהן שמנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה ונתנו תרומות ומעשרות ולישוב זה י"ל שכבר הראנו במקומות שונות שגם באותן מצות שנתנה התורה בהן טעם עוד יש בהן בפנימיותן טעמים אחרים וזה ג"כ במצות סוכה שמלבד הטעם שנתנה תורה למצוה זו למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל עוד הראונו קדמונינו שלשה טעמים אחרים (א) שנזכור שגרים ותושבים אנחנו בארץ שעל סוכה נאמר צא מדירת קבע ושב בדירת עראי לשבעת

ימים וכמו כן נאמר לנשמת אדם שמחצבה בעליונים בעולם הנשמות אשר שם ישבה מעולם צא מדירת קבע זה ושב בדירת עראי בארץ שבעה עשיריות שנים ימי שנותינו שבעים שנה לעבוד את בוראך ולעלות במעלות עליונות כשתשוב אל בית מולדתך בכלות ימי חלדך וזה יהי' נגד זכרון האדם בשבתו בסוכה (ב) יזכור שנכנס לישב בצל הקדושה כי הסוכה היא קדש לד' ואסורה בהנאה כקדש כדברי רז"ל ועל ידי זה יה' נגד זכרון האדם שתכלית שבתו בעוה"ז לישב בצל האמונה הקדושה ע"י קיום התורה והמצות כדאיתא בזוהר פ' אמור (ג) יזכור שאם עושה רצון אביו שבשמים הוא פורס עליו סוכת שלומו לשמרו מכל רע כדכתיב כי יצפנני בסוכה רעה.

ובזה יש ליתן טעם למה שהעירו רז"ל שתיבת סוכות כתיב בפ' אמור ב' פעמים חסר ו' ופעם אחת מלא ורז"ל דרשו מזה מנין מחיצות סוכה כידוע אבל ע"פ דברינו יש ליתן עוד טעם לזה דהנה משלשה הבחינות של מצות סוכה שאמרנו הראשונה שנעלה על לבבינו שהעולם הזה הוא דירת עראי ושלא נעשה אותו עיקר וכן הבחינה השנית שנשב בצל הקדושה פה תלויות בנו ולא יקויימו בשלמות כ"א חסר אולם הבחינה השלישית שהקב"ה פורם עלינו סוכת שלומו וחסדו זה הוא בשלמות בלי חסרון ועל כן ג' תיבות סוכות שאפשר שמרמזים על שלשה בחינות הללו שנים חסרים ואחד מלא.

והנה בשלשה המצות שהזכירה הגמרא שמנו בימי עזרא כבימי יהושע שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה והפרישו תרומות ומעשרות בהם ג"כ נמצאו הג' בחינות כבמצות סוכה: בשמיטה וביובל כתיב והארץ לח תמכר לצמיתות כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי ויש להבין שגרים ותושבים נראה כסתירה כי גר נקרא מי שהוא ממדינה אחרת וגר במדינה זו לשעתו ותושב נקרא מי שנולד ויושב בה לגמרי אבל יבואר זה כי האדם מורכב מגוף ונשמה הגוף הוא תושב בארץ שנברא מעפר ושב אל העפר אבל הנשמה שמקום מולדתה למעלה בעולם הנשמות היא גר בארץ וזהו מה שאמר הכתוב והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ ואין לכם אחוזה בה כי מה שאתם יושבים בה הוא בגדר גרים ותושבים רק הגוף הוא תושב בה ולו אין אחוזה באשר שקצובים ימיו וישוב אל העפר ויעזוב הכל לאחרים ואין זה בגדר אחוזה ומה שחי לעולם בכם שהיא הנשמה היא גר בארץ ולגר אין אחוזה ולכן לא תמכר לצמיתות שתזכרו שהארץ אין תכלית ישיבתכם פה כי יצאתם מדירת קבע וישיבתכם פה אינה רק דירת עראי.

קדושת ערי חומה מרמז לקדושת אדם שינצל מיצה"ר שכבר המשיל המלך החכם בקהלת את האדם לעיר בצורה מוקפת חומה כדכתיב עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו' ומצא בה איש מסכן חכם ומילט הוא את העיר בחכמתו שדרשו רז"ל על יצה"ט ומה

שלא נלכדה העיר ע"י מלך גדול שהוא היצר הרע שבנה עליה מצודים גדולים זה בלבד מפני שהיתה מוקפת חומה דהיינו שהאדם הקיף עצמו בחומת הקדושה לבל ילכד מיצה"ר וכן כתוב עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצור לרוחו שמראה ג"כ שנמשל האדם אשר ימשול ברוחו לבלתי הלכד במצודת יצה"ר בעיר מוקפת חומה אשר על כן קדושת ערי חומה מרמז לאדם שיושב בצל הקדושה וסגר בעדו נגד הטומאה.

תרומה ומעשרות נקראים ראשית כדאמרינן במתניתן דתרומות שבתרומה כתיב ראשית דגנך ומעשר ישבו תרומת מעשר שנקרא ג"כ ראשית ולכן תרומה ומעשרות מרמזים על ישראל שנאמר בהם קדש ישראל לד' ראשית תבואתו כל אוכליו יאשמו רעה תבוא עליהם ובזה מרמזים על טעם השלישי של מצות סוכה שהקב"ה הוא מחסה לנו ופורס סוכת שלומו עלינו לשמרנו מאויבינו וזה הפי' ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות וכו' אלא מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע בן נון מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה ונתחייבו בתרומות ומעשרות אף ביאתם בימי עזרא כן לומר כי אע"פ שודאי עשו ישראל סוכות גם בימי השופטים ובימי בית ראשון בפרט בימי דוד ושלמה עכ"ז לא עשו בשלימות כל כך כמו בימי עזרא שאז עשו המצוה עם כל הבחינות הפנימיות השלשה שהם גם בחינות המצות של שמיטין ויובלות וקדושת ערי חומה והפרשת תרומה ומעשר כאשר אמרנו וזה שכפל הפסוק ויעשו כל הקהל סוכות וישבו בסוכות להעיד על השלמת בחינת המצוה וכזה לא עשו מימי יהושע בן נון עד עזרא שמסתמא לימד אותם כן.

אמנם מלבד הבחינות של מצות שמיטה ויובל אשר ביארנו להזכיר להאדם כי גר ותושב הוא בארץ עוד יש למצות האלו בחינות מעולות דאיתא במדרש ילקוט וידבר ד' אל משה בהר סיני אמר ר"א הקפר כתיב שוקיו עמודי שש מיוסדים על אדני פז העמוד הזה יש לו כותרת מלמעלה ובסיס מלמטה מה כתיב למעלה מן הענין ושבתה הארץ שבת לד' שמיטה ואח"כ יובל עכ"ל ולהבין מה ענין כותרת ובסיס לשמיטה ויובל יש לבאר ע"פ המכילתא פ' יתרו בפסוק לך אל העם ר' ישמעאל אומר בתחילת הענין מה הוא אומר ושבתה הארץ שמיטין ויובלות ברכות וקללות וסוף מה הוא אומר אלה המצות והחוקים אמרו מקבלים עלינו כיון שראה שקיבלו נטל את הדם וזרק על העם ואמר הנה דם הברית עכ"ל והיוצא מהדברים האלו שפ בהר ופ' ברכות וקללות שבבחוקתי נאמרו בתחילה קודם שקבלו ישראל ברית התורה בהר סיני ובזה מיושב למה כתיב בתחילת הפ' זו של שמיטין ויובלות שנאמרה בהר סיני יותר מבשאר מצות התורה אכן יש להבין מה נשתנו מצות האלו להיות יסוד לברית התורה שכרת ד' עם ישראל משאר מצות שאם

יצדק זה לענין ברכות וקללות מפני שכוללים את כל התורה ביעוד שכר ועונש לא יצדק זה לענין שמיטין ויובלות שהן מצות יחידות ולבאר זה נאמר כי במצות שמיעה נוסדים שלשה כללי התורה שה (א) להאמין שהקב"ה ברא העולם (ב) להאמין שמשגיח לתת לאיש כדרכיו (ג) מצות ואהבת לרעך כמוך שקרא כלל גדול בתורה. שהקב"ה הוא בורא העולם מורה במה שתשבות הארץ בשנה השביעית שבת לד' כמו שכתוב אצל שבת בראשית כי ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ וגו' על כן ברך ד' את יום השבת ויקדשהו ומה שנצטוונו בשני הזכרות בשבת ושמיטה לזכור שד' ברא העולם יש ליתן טעם כי במצות שבת בראשית מצות השביתה היא על האדם לא על הארץ שיזכור האדם כי למענו למען יקיים את תורתו כאשר כרת ברית עם ד' ברא הקב"ה את עולמו כנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקת שמים וארץ לא שמתי ובמצות שמיטה ציווי השביתה היא על הארץ לא על האדם שמותר בכל המלאכות חוץ מעבודת הארץ והוא להזכיר ג"כ כי ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ וינח ביום השביעי ומפני שחיי אדם קצרים לכן ניתן לו זכר זה בכל שבוע ובאשר שימי הארץ ארוכים לכן ניתן הזכר לשבע שנים אבל שניהם שוין בטעמם להזכיר להאדם שהקב"ה ברא את העולם.

העיקר השני שהקב"ה משגיח לשלם שכר לעושי רצונו ולתת לאיש כדרכיו נרמז במה דכתיב וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית וגו' וצויתי את ברכתי לכם וגו' שמורה שהקב"ה משלם שכר השמיטה מיד בברכה הנראה לעינים ע"י שמצוה את הברכה בשנה הששית ולא בלבד אחר שקיים המצוה כ"א באמונה כבר בשנה הששית עוד טרם שבת בשנה השביעית מפני שהוא יודע העתידות שיעשה כן.

ובזה יש לבאר מאמר ב"ב פ' ה' אמר רבב"ח אמר לי ההוא טייעא תא ואחוי לך היכי דנשקא ארעא ורקיעא אהדדי אזלי וחזאי דעביד כוי כוי שקילתא לסלתאי ואנחתא שד בכוותא דרקיע אדמצילנא בעיתא ולא אשכחיתא אמרי איכא גנבי הכא אמר לי גלגלא דרקיע הוא דהדר נטר עד למחר כי השתא ומשכחת לה עכ"ל ובפירושו י"ל דתיבת ברכתי שלש במסורה קח נא את ברכתי אשר הובאת לך וצויתי את ברכתי לכם וברכתי על צאצאיך ובזה מצאנו רמז על מה דאמרינן בגמרא שבת קנ"א אמר ר' חייא לדביתהו כי אתי עניא אקדים לי' ריפתא כי היכי דליקדמו לבניך א"ל מילט קא קלייטת להו א"ל גלגל הוא החוזר בעולם וי"ל הרי על כל פנים נכלל קללה בדבריו ויש לפרש דיש להבין לשון אקדים לי' דה"ל לומר תן לו מה זה לשון קדימה וגם למה צריך לטעם כי היכי דליקדמו לבניך הלא יספיק מה שציוה הכתוב פתוח תפתח לאחיך לענייך אכן יתיושב זה בשנדייק מה שאמר ר"ח כי אתי עניא אקדים לי' ריפתא שרצה לרמז בזה

שעוד טרם יבקש העני מתנה מיד כשיבא אקדים יתן לו לחם שלא תהי' לו הבושה לבקש ממך המתנה ונתן טעם לזה כי היכי דליקדמו לבניך וכוונתו דלקדמו להם ג"כ ע"י ברכה מן השמים שלא יבואו לידי עניות ואשתו של ר"ח לא הבינה כוונתו וסברה שאמר לה שיקדמו גם לבני' כשיבואו לידי עניות אבל הוא השיב גלגל החוזר בעולם לומר לא קללתי את בניך כ"א ברכתים כי עניות הוא גלגל בעולם ואין אשר נשמר מזה בטבע ולכן תעשה דבר שתוקדם הברכה לבניך שלא יבואו לידי עניות כמו שאבקש ממך שתקדים לו טרם ישאל וכמו דאמרינן בשבת שם לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו (שלא יבא לידי עניות) שאם לא בא הוא בא בנו או ב"ב לידי כך דכתיב כי בגלל וגו' גלגל חוזר בעולם.

ועפ"ז תפורש המסורה דאמרו רז"ל יותר מה שבעה"ב עושה עם העני העני עושה עם בעה"ב ולכן תחשב ברכה לבעה"ב אם הזמין לו הקב"ה עני הגון ליתן לו צדקה ואמרו רז"ל סוכה פ' ד שמא תאמר כל הבא לקפוץ קופץ ת"ל מה יקר חסדך אלקים ופי' רש"י שמא תאמר כל הבא לקפוץ ולעשות צדקה וחסד קופץ ומספיקין בידו וממציאין לו אנשים מהוגנים ת"ל מה יקר צריך לתת לב ולטרוח ולרדוף אחריהם לפי שאינן מצויים תמיד לזכות בה למהוגנין עכ"ל ובהיפך זה קילל ירמיהו לרשעים ואמר ויהי' מוכשלים לפניך שפירשו רז"ל כשיתנו צדקה הכשילם באנשים שאינן מהוגנים לשלול שכרם ולכן העני ההגון שבא לבעה"ב היא ברכה לו שמרבה שכרו בצדקה אשר יטיב לו וזה מרומז במסורה שהקב"ה אמר לאדם קח נא את ברכתי אשר הובאת לך שהוא העני ההגון כי על ידו וצויתי את ברכתי לכם ולא בלבד לכם כי אם גם ברכתי על צאצאיך שלא יבואו לידי עניות והוא ע"ד שאמרנו שהקב"ה מקדים הברכה למעשה הצדקה.

ובזה יבואר מאמר דרבב"ח אמר לי האי טייעא (פי' היצה"ט המנהל אותי בדרך הישר) תא ואחוי לך היכי דנשקא ארעא ורקיעא אהדדי פי' דכבר אמרו חז"ל שכר מצות בהאי עלמא ליכא וגם אם הקב"ה לפעמים נותן שכר על מצוה אינו מדה כנגד מדה בענין המצוה עצמה כגון אריכת ימים שהוא שכר שקצבה התורה על ולמדתם את בניכם כדכתיב למען ירבו ימיכם וגו' וכן על כיבוד אב ואם ועל שלוח הקן וכדומה בכל אלו השכר אינו מעין המצוה ונבדל בזה שכר הבא מן השמים ממצוה המקויימת בארץ וגם לא בודאי יהי' השכר בעוה"ז דלפעמים השכר של אריכת ימים ג"כ לא מקויים רק בעוה"ב כדאמרינן במעשה דרבי יעקב סוף חולין שקיים אחד כיבוד אב ושלוח הקן יחד ועכ"ז נפל ומת אכן במצוה אחת יתאחדו שכר השמים עם המצוה המקויימת בארץ והיא במצות צדקה ומעשר לעניים שנאמר עשר תעשר ודרשו רז"ל עשר בשביל שתתעשר

וכן כתוב הביאו המעשר אל בית האוצר ובחנוני נא בזאת אם לא אפתח לכם ארובות השמים והריקיתי לכם ברכה עד בלי די שנאמר על מעשר עני ועל מעשר ראשון ללוי שג"כ לעני יחשב מפני שאין לו נחלה ולכן במצות צדקה ומעשר יתאחדו השמים וארץ הן באשר שהשכר הוא מעין המצוה שנותן לעני מעשירותו ומתבואת ארצו ומתברך בדבר זה בעצמו בעשירות וברוב תבואות הארץ והן באשר שהשכר הזה יבוא בודאי בעוה"ז שהרי אמר הקב"ה בחנוני נא בזאת ודברו לא ישוב ריקם וזהו הפי' שנשקו רקיעא וארעא אהדדי שמתאחדים במצות צדקה שמים וארץ: ושוב סיפר רבב"ח אתאי וחזאי דעבד כווי כווי כפל כווי שהוא לשון חלון וארובה שמורה על שני דברים שהשגחה העליונה מכונה בחלון כדכתיב משגיח א החלונות ופתח הברכה נקרא ארובה כדכתיב אם לא אפתח לכם ארובות השמים וגו' וזה מה שאמר מה שהראני הטייעא שנושקין השמים וארץ ע"ד שפרשנו כן ראיתי ומצאתי מקויים מן הפסוקים שזכרנו שנעשה חלון וארובה למעלה חלון להורות על ההשגחה שמשגיח הקב"ה על העושי צדקה וארובה להריק הברכה בדרך הישר מלמעלה למטה מן השמים על העושי צדקה בארץ ועל פי בחינה הזאת שבודאי לה לא יבצר ממני ברכת השמים ממזונות כשאחלק מפתי לעניים שקלי לסלתאי הוא הסל הפת שלי ואנחיה בכוותא דרקיע פי' בטחתי על ברכת השמים שישולם לי כפל כפלים מה שנתתי לעניים אבל אדמצלינא בעינא ולא אשכחנא פי' אחר שהתפללתי על הפרנסה בבטחון על דבר ד' לא מצאתי אותה ושאלתי איכא גנבי הכא ודאי דבר ד' לא יכזב אבל אולי יש גנבים מלאכים רעים שטורפים את הפרנסה שנתנה מן השמים והאיך אפשר לחשוב כזה על זה השיב לי האי טייעא שהוא יצרי הטוב צדקת שאין לחשוב כן אבל מה שלא מצאת פרנסתך בריוח כאשר קוית הטעם שגלגל דרקיע הוא דהדר פי' המזל שהוא למעלה בענין עשירות ועניות הוא גלגל החוזר בעולם שאי אפשר להמניע גלגולו אבל לא תתייאש מלמצוא שכרך עוד בעוה"ז נטר עד למחר ותשכחנה ליה קוה על העתיד כי בודאי הברכה תבוא לך עוד לעתיד ואם ע"פ גזירת השמים לא תחי' עד שתמצא הברכה בעוה"ז בעצמך אז תהי' ברכתך ירושה לבניך והרי גם כשתאסוף עשירות יותר מצורך שלך רצונך להורישו לבניך וכן תספיק לך ברכת השמים גם על הצדקה שעשית: וכמו במצות צדקה ומעשר כן נראה ג"כ השגחת וברכת ד' במצות השמיטה כדכתיב וצויתי את ברכתי לכם ועשת את התבואה לשלוש שנים והוא הדבר אשר אמרנו כי במצות השמיטה נוסדה האמונה היקרה מהשגחת הקב"ה על מעשי בני אדם ושנותן שכר לעושי רצונו באופן שנראה לעינים.

וגם העיקר הגדול שכולל כל התורה שהוא מצות ואהבת לרעך כמוך נוסדה ע"י מצות השמיטה דהיינו ע"י מצות הביעור כדכתיב ובשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך והוא ע"פ מה דאמרינן ב"ב פ' א' שאלו לשלמה בן דוד עד היכן כחה של צדקה אל צאו וראו מה פירש אבא פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד רבא אמר מהכא והוא מרומים ישכון מצודת סלעים משגבו לחמו נתן מימיו נאמנים עכ"ל וי"ל למה שאלו לשלמה דוקא כן וגם מה לשון עד היכן כחה של צדקה ישאלו בקיצור מה שכר הצדקה ועוד מה זה ענין השאלה הלא כבר כתוב בתורה פתוח תפתח וגו' למען יברכך ד' אלקיך בכל מעשיך ובכל משלח ידיך ומה פירש דוד יותר במה שאמר פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד שהוצרך להביא פסוק זה ואולי בפשטות י"ל בזה כבר אמרנו שמה שאמר הכתוב למען יברכך ד' בכל מעשיך ובכל משלח ידיך שהוא שכר העוה"ז מתנגד לשכר שאר מצות שהוא בעוה"ב וזה ששאלו עד היכן כחה של צדקה פי' עד אנה מגיע כח של מצות צדקה ונתינת שכרה אם עד גבול העוה"ז דוקא או גם לעה"ב ועל זה השיב כבר פי' אבא פזר נתן זן לא ביונים צדקתו עומדת לעד פי' לא בעוה"ז לבד עומדת כי אם גם לעד שהוא לעוה"ב.

אמנם עוד יש לפרש וגם מה שהוסיף רבא בפסוק והוא מרומים ישכון שכבר דיקדק המהרש"א א למה שאלו לשלמה עד היכן כחה של צדקה ולמה הוצרך להשיב במה שאמר אביו הלא הוא בעצמו אמר צדקה תרומם גוי והודיע בזה שכרו של צדקה אבל י"ל דאדרבה זה הי' שאלתם אל שלמה שכבר פירשתי במ"א מה שאמרו רז"ל צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד לאומים חטאת אלו אוה"ע דלמה רק ישראל יתרוממו ע"י צדקה ולא גם אוה"ע ופירשתי דהחילוק הוא בין הבחינה שנקראת בשם צדקה ובין הבחינה שנקראת בשם חסד שצדקה הוא מלשון צדק ומשפט והוא על דרך שאמרו רז"ל לא ברא הקב"ה את העניים אלא לזכות בהן את העשירים שאשר לו הארץ ומלואה לא יבצר ממנו להעשיר גם את העני אבל רצה לזכות את העשיר ונתן לו גם חלק העני למען יתן הוא לעני את חלקו שניתן לו מהקב"ה ויזכה על ידו ע"י שמפרנסו ועל פי בחינה זו מה שנותן לעני אינו נותן משלו אלא מה שניתן לו בשביל העני ואין זה רק מה שחייב לו ע"פ הדין והצדק ולכן נקרא צדקה אבל מי שחושב שעושה חסד עם העני במה שנותן לו הוא מכחיש הצדק והמשפט ולכן צדקה כזו לא נקרא מצוה כ"א חטא שמכחיש שהקב"ה אוהב את העני ומפרנסו וגוזל את הדל שחלק העני שבידו הוא שלו ורק בתורת חסד חונן לעני בו וזה הפי' צדקה תרומם גוי אלו ישראל שהם מה שנותנים נותנין בתורת צדק שמשלמין לעני את שלו ועי"ז יתרוממו בעיני ד' אבל לאומים שנותנים לעני בתורת

חסד כאילו עושים לפנים משורת הדין זה יחשב להם לחטאת וזה מה ששאלו לשלמה אתה אמרת צדקה תרומם גוי עד היכן כחה של צדקה במה ניכר הבחינה שהנתינה היא בתורת צדקה ולא בתורת חסד ועל זה השיב כבר פירש אבא פזר נתן לאביונים והוא ע"פ מה שאמר הכתוב במצות צדקה לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון כי פתוח תפתח את ידך לו שמי שחושב שנותן משלו אז אפשר שיאמץ לבבו ויקפוץ את ידו באשר מה שנותן הוא ברוע לב ובצמצום שקשה לו לפתוח את ידו אבל מי שחושב המחשבה הנכונה שמה שנותן לעני אינו רק שמשיב את הפקדון לאשר ניתן לו בעבורו אז לא יתן ברע לב כ"א בשמחה ולא יקפוץ ידו ליתן מעט מעט אלא פתוח יפתח ידו בריוח שיונעם לו להפטר משמירת הפקדון אשר אחריותו עליו וזה מה שאמר הכתוב לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך במה שאתה נותן לו כי פתוח תפתח כפל פתוח תפתח לומר בריוח תתן לו ובזה יוכר שאתה נותן בתורת צדקה ולא בתורת חסד וזהו מה שהשיב שלמה להשואלים עד היכן כחה של צדקה במה ניכר שנותן בתורת צדקה על זה השיב ראו מה שפירש אבא פזר נתן לאביונים פי' כשניתן בפזור ולא בצמצום כמי ששמח להוציא מתחת ידו מה שאינו שלו זה מראה שנותן בתורת צדקה ורבא עוד מפרש יותר ע"פ מה שכתוב נתן תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו שי"ל הכפל בתתך לו שאחר שאמר נתן תתן לו יספיק כשיאמר ולא ירע לבבך אבל יאמר לכן אני אומר לך ולא ירע לבבך באשר שמה שאתה נותן אינו משלך אלא בתתך לו שאתה נותן לעני מה שכבר הוא לו טרם נתת כי לא ניתן בידך מאת הקב"ה כ"א בתורת פקדון אבל אם תתן בפנים זועפות שמראה לעני רוע לבבך לא בלבד שלא יחשב לך למצוה כ"א גם ימנע ממך הברכה וזה מה שמסיים הכתוב כי בגלל הדבר הזה יברכך ד אלקיך לומר רק בגלל הדבר הזה שלא ירע לבבך בתתך נו יברכך ד' אלקיך ולא על נתון תתן בלבד.

וזה נרמז במסורה בתתך לו נמצא שנים במקרא בתתך לו למען יברכך ובתתך לו לחם וחרב שאמר שאול לאחימלך וזה מרמז שאם נותן לעני פרנסה אבל גם מדבר אליו דברים קשים אשר עליהם נאמר יש בוטה כמדקרות חרב אז לא בלבד שאין לו ברכה אלא עונש ולכן רק כאשר לא ירע לבבך בתתך לו אז יברכך ד' אלקיך אבל בתתך לו לחם וחרב בפנים זועפות ובגערה שהיא לו כמדקרות חרב אז תבוא לך עונש כמו שבא לאחימלך על זה: ובזה יפורש מה שנאמר במשלי יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב כפר נפש איש עשרו ורש לא שמע גערה בפי' זה י"ל דאמרינן בגמרא כתובות ד' ס"ו על נקדימון בן גורין שהי' אחד מגדולי עשירים שבירושלים ובתו ירדה לתכלית העניות ומקשה בגמרא הרי הרבה צדקה עשה ואיך באת בתו לידי עניות כל כך ומשיב הרבה עשה אבל לפי

עשרו לא עשה דלפום גמלא שיחנא ועפי"ז יש שני תנאים להחשב צדקה באמת האחד שיתן כפי ערכו וכפי עשרו והשני שיתן בסבר פנים יפות ולא יגער בעני לביישו וזה פי הפסוק יש מתעשר שנותן צדקה הרבה בעשירות ואין נחשב לו למאומה מתרושש יש נותן רק מעט כרש ונחשב לו לברכה כהון רב ומפרד למה כן כפר נפש איש עשרו שעשרו יהי' לו לכופר נפשו אם יש לו עושר רב צריך לפדות עצמו בכופר רב ואם יש לו מעט אז גם כפר נפשו יספיק במעט זה טעם אחד והטעם השני ורש לא שמע גערה שאז גם אם נותן מתנה מועטת כפי ערכו נחשב לו כהון רב אבל אם גער ברש גם אם מתעשר שנתן מתנה מרובה כעשיר אין כל לא נחשב לו למאומה וזה ענין ואהבת לרעך כמוך שפי הילל מה דסאני לך לחברך לא תעביד דהיינו שישוה את העני לו לגמרי וזה נתקיים ביותר בשביעית כדכתיב ובשביעית תשמטנה ונטשת ואכלו אביוני עמך שלא בלבד שלא הותר בשביעית להביא תבואת שדה שלו לביתו יותר ממה שצריך לו כ"א לעזוב אותה לאביונים אלא שגם מה שבביתו הוצרך להפקיר לעניים ולעשירים כשהגיע זמן הביעור ובזה נתקיים בבירור מצות ואהבת לרעך כמוך.

וכמו שבמצות שמיטה נתיסדו שלשה יסודי התורה להאמין שהקב"ה בורא עולם ושמשגיח על דרכי בני אדם ושרוצה שיאהבו איש את אחיו כמוהו כן במצות יובל נתיסד התכלית של האמונה לירש ימות המשיח וחיי העוה"ב שמצות גאולה שנתקשרה עם היובל כדכתיב גאולה תתנו לארץ מרמז על הגאולה העתידה כדאיתא במדרש אני עתיד ליתן לכם שכר אם תקיימו מצותי וכאשר תקרב שנת הגאולה אני גואל אתכם וכן מרמז על שכר העוה"ב כדכתיב ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו שמרמז שתשוב הנשמה אל האחוזה שלה שהיא המעלה העליונה אשר ממנה נחצבה ושתשוב אל משפחתה הן הנשמות הקדושות הנקשרות עמה להתענג עמהם עונג עולם ואולי לזה נקרא היובל ג"כ עולם כדכתיב ועבדו לעולם מפני שמרמז על העוה"ב: ובזה יוצדק שנקרא שמיטה בסיס מלמטה מפני שהיא המצוה נכללו בה היסודי עמוד התורה והיובל נקרא כותרת שהיא התקוה העליונה המפוארה הגאולה והתחי' אשר אליה כל הנפשות נכספות וזה פי' המדרש.

והנה על ענין השגחת הקב"ה נאמר הנה עין ד' אל יראיו למיחלים לחסדו ואיתא ילקוט לפי שהוא אומר ברח דודי ודמה לך לצבי מה צבי זה כשהוא ישן עינו אחת קמוצה ועינו אחת פתוחה יכול אף הקב"ה כן ת"ל הנה עין ד' אל יריאיו עכ"ל וי"ל הלא אמר ודמה לך צבי ושוב אמר יכול אף הקב"ה כן א"כ יש סתירה באשר שאמר שאינו דומה לצבי ועוד איך מוכיח מן עין ד' אל יריאיו שאינו דומה לצבי אחר שגם הצבי רק עינו אחת

פתוחה ועין כתיב לשון יחיד שמשמע אחת ולבאר זה י"ל דמצאנו לשון ער וישן אצל הקב"ה דרך משל על השגחה וסילוק השגחה כדכתיב עורה למה תישן ד' הקיצה אל תזנח לנצח ועונש הרשעים מצאנו בשני אופנים או שהקב"ה מסיר ההשגחה מהם ויהיו לבז למשחיתים שבעולם כדכתיב והסתרתי פני מהם והי לאכול או מה שיותר קשה שהקב"ה משגיח עליהם לרעה כדכתיב ונתתי את פני באיש ההוא ובמשפחתו והכרתי אותו וידוע מה שאמרו רז"ל שימין אצל הקב"ה הוא מדת החסד והטוב והשמאל הוא מדת הדין לענוש וזה מה שאמר הכתוב הנה עין ד' אל יריאיו למיחלים לחסדו שאינו משגיח עליהם אלא בעין האחת הימין והטוב להנחילם חסד ולא גם בעין השמאל לדונם גם במדה"ד ובזה אמר דמה לך לצבי שג"כ רק עינו אחת פתוחה ועינו אחת קמוצה אכן על זה יאמר יכול אף הקב"ה כן שרק כשהוא ישן עינו אחת קמוצה ושגם הקב"ה ישן שאינו משגיח לגמרי על דרכי בני אדם לזה אמר הנה עין ד' אל יריאיו לומר דוקא אם יראי חטא הם אז עינו השמאל קמוצה שדונם בחסד ולא במדת הדין אבל אם אינה יראים אז אינו דומה לצבי מפני שאינו ישן אלא ער לענוש אותם על חטאם.

ובזה יש לבאר מה דאמרינן ריש חגיגה יוחנן בן דהבאי אומר משום רבי יהודה סומא באחת מעיניו פטור מן הראיה שנאמר יראה יראה מה לראות בשתי עיניו אף ליראות בשתי עיניו וכתבו התוספ' פי' רש"י מה לראותך בשתי עיניו כדרך שבא הקב"ה לראותך בשתי עיניו אף אתה בא לראותו בשתי עיניך ולא יתכן לר"ת דהא לא שייך ביאה גבי שכינה שבכל מקום הוא על כן גרס ר"ת יראה יראה מה ליראות בשתי עיניו שאדם בא להתראות לפני המקום בשתי עיניו של מקום אף האדם בא לראות המקום בשתי עיניו עכ"ל ולענ"ד יש ליישב הגרסא הישנה ופי רש"י שמה שהקשה הר"ת דלא שייך ביאה גבי שכינה שבכל מקום הוא באמת מצאנו כן ע"פ מה דאמרינן סוכה ד' נ"ב אמרו עליו על הילל הזקן כשהי' שמח בשמחת בית השואבה אמר (כן הי' אומר בשם הקב"ה) אם תבוא אל ביתי אני אבוא אל ביתך אם אתה לא תבוא על ביתי אני לא אבוא אל ביתך שנאמר בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך עכ"ל וכפי מה שכתבתי בספרי ע"ל שם נ"ל דהכי פירושו שמה שנראו ישראל בעזרה לפני המקום ברגל לזה הי' שתי תועליות התועלת האחת הי' לכבד להקב"ה בהתראות לפניו אשר על כן כתיב לא יראו פני ריקם שהי' צריך להביא עולה לדורן להראות הכנעתו לפני המקום והתועלת השני הי' להמתראה לקבל שפע ברכות מאת ד' כי במקדש הי' בפרט ברגל נפתח מקור הברכה כדכתיב בכל המקום אשר אזכיר את שמי (שדרשו רז"ל על המקדש ששם הותר להזכיר השם ככתבו) אבוא אליך וברכתיך והנה ע"פ תועלת הראשונה הי' נקרא

הבית ביתו של הקב"ה שעובדין אותו בו וע"פ תועלת השנית הי' נקרא ביתו של ישראל שמקבל שם ברכותיו אשר יתענג בהם וזה מה שאמר הילל בשם הקב"ה אם אתה תבוא אל ביתי שתבוא על המקדש בבחינה באשר הוא ביתי לכבדני ולעבוד לי אז אבוא אל ביתך גם אני אבוא שם בברכתי לברכך אשר עי"ז הוא לך בבחינת ביתך אבל אם אתה לא תבוא לביתי שלא תבוא לכאן בבחינת כבודי ועבודתי אז לא אבוא אל ביתך גם אני אמנע ממך ברכתי אשר על ידו בלבד נקרא גם ביתך והביא ראי' לזה ממה דכתיב בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך לומר רק במקום אשר יזכר שמי ממך על הבית לכבוד ולשם ולתהילה שם אבוא אליך וברכתיך הרי עכ"פ נראה מן הכתוב ומדברי הילל ששייך ביאה אל המקום גם אצל הקב"ה וכפי רש"י.

ועפ"ז יבואר ג"כ מה דאמרינן יראה יראה מה הוא בא לראות וכו' דמה דאמרינן בין לפי' רש"י בין לפי' ר"ת בא לראותך בשתי עינים מה ענין שתי עינים אצל הקב"ה יבואר ע"פ מה דאמרינן במדרש חזית כתיב הנה עין ד אל יראיו וכתיב עיני ד' חל צדיקים כאן בעושים רצונו של מקום כאן באין עושים רצונו של מקום עכ"ל והוא תמוה שרצה ליישב הסתירה מה דכתיב הנה עין ד' משמע עין אחת וכתיב עיני ד' דמשמע שתי עינים ואמר כאן בעושים רצונו של מקום כאן באין עושים רצונו של מקום דלפי זה מה דכתיב הנה עין ד' יהי' באין עושים רצונו של מקום ואיך אפשר לומר כן והרי כתיב אל יריאיו אכן י"ל דכבר אמרנו שימין אצל הקב"ה הוא מדת החסד ושמאל הוא מדה"ד ופרשנו שעין ד' אל יריאיו הוא עין של ימין שמשגיח עליהם במדת חסרו אבל עין שמאל שהוא מדת הדין סתומה אבל י"ל שהמדרש חזית מפרש בענין אוזר דגם בהסתכלות בעין שמאל שהוא מדה"ד יש טובה שהקב"ה משגיח על דינו לשמור את יראיו לבל יפגע בהם מדת הדין וינצלו מכל צרה ומכל פגעים דעים הבאים לעולם אבל אין בזה רק שלילות הרע מהם אכן בהסתכלות בעין ימין הוא ברכה יותר שלא בלבד שנשמר הנשגח מכל צרה כ"א גם יקבל שפע ברכה בחסד ורחמים: וידוע שיש ב' מיני עבודות לד' מיראה ומאהבה מיראה הוא הגרוע שנתייראו מן הפורענות ושיבצר ממנו שכר המצות לכך מקיים מצות ד' וזה נקרא אינו עושה רצונו של מקום שלא מקיים מצותיו מפני רצונו ב"ה כ"א מפני תועלתו ולזה אין ברכה רק שמירה מרע שבא ממדה"ד אבל לא טוב וחסד שבא מימין ממדת החסד והרחמים אבל הצדיק שעובד הקב"ה מאהבה מפני שאוהב את המקום זה נקרא עושה רצונו של מקום עליו משגיח הקב"ה בשתי עיניו בברכה ממדת ימין של החסד ובשמירה ממדת הדין של שמאל וזה מה שאמר המדרש כתיב הנה עין ד' אל יריאיו וכתיב עיני ד' אל צדיקים כאן בעושין רצונו של מקום כאן באין עושין שאם

הם רק יריאיו שיראים מפני המקום אבל אין אוהבים אותו אז אין משגיח עליהם רק בעין שמאל לשמרם במדה"ד אבל לא במדת הימין של הברכה וזה מה דמסיים הכתוב למיחלים לחסדו להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב יאמר אף שהם מיחלים לחסדו לשפע ברכות הבא מצד החסד עכ"ז לא משגיח עליהם רק בעין אחת להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב שהוא ששומר אותם בעינו השמאל שלא יפגע בהם מדת הדין בעונש מות ורעב אבל לח יקבלו ברכה באשר שלא מקיימים המצות לכבוד הקב"ה כי אם לתועלתם וכדברי הילל אם אתה לא תבוא אל ביתי שלא תבוא רק לתועלתך אני לא אבוא לביתך להשפיע לך ברכה אבל אם הם צדיקים שנקראים עובדים מאהבה בלבד הם העושים רצונו ש"מ ולהם עיני ד' פתוחות שמשגיח עליהם בשתי עיניו בימין ובשמאל: וזהו מה שאמר ר' יהודה יראה יראה מה הוא בא לראות בשתי עיניו שהקב"ה בא אל בית המקדש לראות אותך בשתי עיניו לא בלבד בעין שמאל בשמירה ממדה"ד כ"א גם בעין ימין לברכך כדכתיב אבוא אליך וברכתיך בשפע ברכות אף אתה בא לראותו בשתי עיניך ולכן סומא באחד מעיניו פטור מן הראי'.

ובפרט עיני ד' אל העושה צדקה על הדרך שאמרנו ע"פ מה דאמרינן ב"ב פ' א' א"ר משמי' דרבי אלעזר מאי דכתיב וילבש צדקה כשריון לומר לך מה שריון זה כל קליפה וקליפה מצטרפות לחשבון גדול אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפות לחשבון גדול ר' חנינא אמר מהכא וכבגד עידים כל צדקותינו מה בגד זה כל נימא ונימא מצטרפות לבגר גדול אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפות לחשבון גדול עכ"ל ולהבין מה ענין ב' המשלים של צדקה לשריון ולבגד י"ל ע"פ מה דכתיב אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ד' ד' ישמרהו ויחייהו ואושר בארץ הרי בזה פרט ב' מיני שכר לעושה צדקה בהיותו משכיל אל דל שהוא נותן לבו אל הדל שמראה שנותן בלב שלם ובנפש חפצה והב' מיני שכר הם כמו שביארנו בעיני ד' אל צדיקים ששומרם מכל רע ומשביעם באושר ובעושר ובכבוד זה מה שאמר ביום רעה ימלטהו ד' וגם יחייהו ואושר בארץ שיתן לו חיים טוב באושר שכולל כל טוב: וידוע שהשריון תועלתו לשמור הלבוש בו מדקירת חרב ומחצים של אויבו ותועלת הבגד הוא הנאת הגוף שמחממו ומכבדו בעיני הבריות דר' יוחנן קרי למאני מכבדותא וזהו מה שמדמים החכמים לעשה צדקה למכין לו שריון ולאורג לו בגד לומר שמכין לעצמו שמירה מפגעים רעים כתועלת השריון ומכין לעצמו הנאה וכבוד כתועלת הבגד.

וביותר מתעלה שכר העושה צדקה בסתר כדאמרינן בב"ב שם א"ר אלעזר גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו דאילו במשה כתיב כי יגורתי מפני האף והחימה ואילו

בעושה צדקה כתיב מתן בסתר יכפה אף ופליגא דרבי יצחק דאמר ר"י אף כופה חימה אינו כופה שנאמר ושוחד בחיק חימה עזה אע"פ ששוחד בחיק חימה עזה עכ"ל וכתבו התוס' ואע"ג דמשה נמי עשה צדקה בסתר שמא אותה שעה כבר פסק אותו זכות עכ"ל ויש לתמוה וכי משה לא עשה צדקה בכל עת בסתר ולמה לא הגין זכות הצדקה ועוד איך תירצו קושיתם במה שכתבו שמא אותה שעה כבר פסק אותה זכות דאכתי יקשה למה הוצרך משה להתפלל ארבעים יום וארבעים לילה כמו שאמר כי יגורתי מפני האף והחימה אשר קצף ד' עליכם הי' לו להשיג תועלת זה ע"י צדקה בסתר שיעשה עתה אמנם כוונת התוס' מבוארת דצריך להבין מה שכתבו ואע"ג דמשה נמי עשה צדקה בסתר הרי צדקה לא אפשר רק לעני ואביון והרי במדבר לא היו עניים שכולם נתפרנסו אחד כאחד יום יום ממן היורד מן השמים ושמלתם לא בלתה מעליהם ונעליהם לא בלו מעל רגליהם כאשר מעיד הכתוב וא"כ איך הי' אפשר למשה לעשות צדקה בגלוי ובסתר ולכן נראה כוונתם שמשה ודאי עשה צדקה במצרים לעניי ישראל גם בסתר ועל זה תירצו שפיר שמא באותה שעה כבר פסק הזכות ועתה במדבר לא הי' אפשר עוד לעשות צדקה להם: אמנם ביישוב קושיתם וכי משה לא עשה נמי צדקה בסתר י"ל דיש לדקדק הלשון גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו ששיקל צדקה נגד משה רבינו והלא הכוונה בלבד לומר שגדול זכות הצדקה מזכות התפילה שהתפלל משה וה"ל לומר גדולה צדקה מתפילה אכן י"ל דיש חילוק גדול בין צדקה לתפילה שצדקה לא מועיל רק להנותן בעצמו אבל אם אחר נותן צדקה בעבורו שלא בשליחותו זה לא לו כדכתיב פתוח תפתח את ידך שהוא בעצמו יפתח ורק בעד המתים מועלת נתינת צדקה כמו שכתב הב"י א"ח סי' תרכ"א בשם המדרש מפני שהם אינם יכולים ליתן עוד אבל תפילה מועיל גם אם אחר יתפלל בעדו כדמצאנו גבי משה פעמים הרבה שהתפלל בעד ישראל והועילה תפילתו ולכן לא הי' יכול לומר גדול העושה צדקה בסתר מתפילה שזה לא מוכח שגם התפילה שמתפלל בעצמו לא תועיל ג"כ כמי שעושה צדקה בעצמו בסתר ועל כן לא אמר רק גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו לומר שגדול הצדקה שעושה בעצמו יותר מתפילת אחרים ואפילו של משה רבינו אדון הנביאים שהרי משה אמר יגורתי מפני האף והחימה כשהתפלל בעד ישראל ולכן לא קשה קושית התוספ' וכי משה לא עשה ג"כ צדקה בסתר שזה לא הי' יכול להועיל רק לו אם הי' צריך לו אבל לא לישראל שצדקה בעד אחר לא מועיל אמנם יש להבין מה ראי' ממשה רבינו שגדול העושה צדקה בסתר יותר מתפילתו באשר שאמר יגורתי מפני האף והחימה שאף שמשה הי' מתייירא מ"מ הרי הועילה תפילתו כמו שאמר וישמע ד' לי גם בפעם ההיא

וא"כ תפילתו ג"כ כפה האף כמו מתן בסתר ומה ראי' שגדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו ועוד י"ל מה שאמר ופליגא דר' יצחק דאמר אף כופה חימה אינה כופה דמה ראי' דפליג מה שאמר ר' אלעזר אדר' יצחק הא אכתי ראייתו היא מאף שכופה אותו מתן בסתר ומשה רבינו ה' מתירא גם מפני האף אבל י"ל בשנחקור מה ענין אף וחימה אשר ירא משה מפניהם וי"ל שאף הוא הרוגז והפורענות ששוהא לבוא ולכן נאמר על הקב"ה מאריך אף לומר ששוהא הרבה טרם שיבוא ואם בתוך העת ישוב החוטא לא תבוא הפורענות כלל אבל חימה הוא הרוגז שמתלהב כמו אש ואוכל כרגע ועל זה נאמר וישמע ד' ויחר אפו ותבער בם אש ד' לומר האף שהי' עדיין נסתר ושהה לבוא חרה במו רגע ותבער בם אש ד' ועפ"ז יש ב' חילוקים בין אף לחימה שחימה הוא הפורענות שבא מיד ואף הוא הפורענות ששוהא לבוא והחילוק השני החימה ע"י שבא מיד ניכר לכל אבל האף ששוהא לבוא עדיין נסתר מבני אדם ולכן מתן בסתר יכפה אף שזה מדה כנגד מדה שלא בלבד יסיר החימה שהוא הפורענות שבא מיד ונראה לכל אלא יכפה גם האף דהיינו הפורענות שהוא עוד בסתר לבלתי יבוא והנה בעגל עלה חמת ד' להשמיד להחוטאים באותה העת כדכתיב הרף ממני ואשמידם ועל זה התפלל משה והועילה תפילתו להסיר חמת ד' שלא נשמרו אבל האף לא כפה שהרי נאמר לו וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם ואמרו רז"ל שאין פורענות בא לישראל שאין בה מעון העגל ולכן א"ר אלעזר באמת גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו שהרי בצדקה בסתר נאמר יכפה אף ותפילת משה לא הועילה להסיר האף מישראל רק החימה ועפ"ז מה שאמר ר"א יותר ממשה רבינו על כרחך הכי קאמר שלמשה לא הועילה תפילתו רק כנגד חימה וצדקה מועיל כנגד אף ג"כ ולכן שפיר קאמר ופליגא דרבי יצחק דאמר ר"י אף כופה חימה אינה כופה הרי שגם צדקה בסתר אינה כופה רק אחד שהוא האף ותפילת משה ג"כ הועיל לכוף אחד שהוא החימה ולכן אין ראי' מזה שגדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו.

אמנם מה ענין משכיל אל דל ולא אמר חונן דל או פותח ידו לדל נבין ע"פ מה דאמרינן עוד ב"ב פ' א' רב פפא הוי סליק בדרגא אשתמיט כרעיה בעי למיפל חליש דעתיה אמר השתא מאן דסני לן כמחלל שבתות וכעובד ע"ז א"ל רבי חייא בר רב שמא עני בא לידך ולא פרנסתו דתניא ר"י בן קרחה אומר כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עע"ז שנאמר השמר לך פן יהי' דבר עם לבבך בליעל וכו' ונאמר יצאו אנשים בני בליעל מקרבך עכ"ל ויש לדקדק מה השמיענו בזה במה שאמר סליק בדרגא הלא סגי כשיאמר אשתמיט כרעי' ובעי למיפל גם י"ל אף שלא נחשד ר"פ בעיני רחב"ר למחלל שבת ועע"ז אשר על

כן חלה בדבר שדומה לעע"ז אכתי מנא ליה לתלות במה שלא נתן צדקה הלא יש עוד דברים אחרים ג"כ שדימו רז"ל לעע"ז כמו שאמרו כל המתגאה כאילו עע"ז ודלמא בזה חטא גם י"ל על הלשון שמא עני בא לידך ולא פרנסתו ולא אמר בקיצור שמא לא נתת צדקה כראוי וכן י"ל על מה שאמר ר"י בן קרחה כל המעלים עיניו מן הצדקה ולא אמר בקיצור מי שאינו נותן צדקה אכן נבין כל זה בשנדקדק על מה שאמרו רז"ל כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עע"ז איזה השתוות יש בין זה לעע"ז ובפשטות י"ל שבע"ז נאמר פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו ולכן המעלים עיניו מן הצדקה שג"כ יש לו עינים ולא רוצה לראות בהם את עני הדל משוה עצמו להמכבדים לע"ז שנאמר עליהם עינים להם ולא יראו אכן מה זה ענין מעלים עיניו מן הצדקה יש לבאר על מה שנאמר בפ' זו כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו שמבחר הצדקה הוא כשרואה איש הגון שיורד מנכסיו ועדיין לא נפל לגמרי שיחזיק בו שיעמוד ולא יפול טרם יבוא להיות ני לגמרי ובאשר איש כזה ע"פ רוב הוא מתבייש לבקש עזרה לכן צריך להקדים לו עזרתו עוד טרם ישאל ממנו וכמו שפירשנו למעלה מה שנאמר הקדם לעני כי היכי דליקדמו לבניך ולכן כינו רז"ל העניים בשם עולים בלשון סגי נהור תחת כמו שאמרו אל תסיג גבול עולים אילו עניים שלא אמרו עלו תחת ירדו כ"א עולים תחת יורדים שעדיין לא ירדו לגמרי אבל הולכים ויורדים מעט מעט וזהו מה שנאמר אשרי משכיל אל דל שהוא משכיל מעצמו למצא הדל ע"י חקירות על ענייני פרנסתו ומעמדו עוד טרם ישאל ממנו אבל המעלים עיניו מן הצדקה שיודע שיש דל כזה אצלו והוא מעלים עיניו כאילו אינו רואהו זה נחשב לו כאילו עע"ז שנאמר בהם עינים להם ולא יראו והנה ר"פ עלה בדרגא ונשמט רגלו ונסתכן לפול למטה וחשב שהי' מסתכן בעונש זה לידון בסקילה כמחלל שבת וכעע"ז שמפילין אותו ב' קומות לארץ אבל רחב"ר א"ל בודאי לא בעבירות גדולות כאלה חטאת אבל שמא עני בא לידך ולא פרנסתו פי' שבא לידך מבלי שתבע ממך צדקה אבל ידעת שעני הוא וצריך לפרנסה וחטאת בזה שלא קיימת ומטה ידו עמך והחזקת בו וע"ז נסתכנת לידון בסקילה כעובד ע"ז כי כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עע"ז והי' לו לסימן שחטא בזה במה שאירע לו סכנה זו כשרצה לעלות בדרגא ונשתמט רגלו עד שכמעט נפל למטה שזה דומה למה שהניח לפול לעני הבא לידו ולא הועיל לו להיותו מן העולים ולא מן היורדים.

עוד יש ליתן טעם למה המעלים עיניו וזן הצדקה כאיל עע"ז ע"פ מה שכתוב כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים אני ד' אלקיכם לא תעשו לכם אלילים ופסל ומצבה לא תקימו לכם וגו' כי אני ד' אלקיכם וי"ל הכפל כי לי בני

עבדים עבדי הם למה וגם הסמיכות שלא תעשו לכם אלילים ללי בני ישראל עבדים ובישוב זה י"ל ע"פ מה דאמרינן ב"ב פ' א' שאל טורנוסרופוס הרשע את ר"ע אם אלקיכם אוהב עניים מ"מ אינו מפרנסם א"ל כדי להנצל אנו מהם מדינו של גהינם א"ל אדרבה זו מחייב אתכם לגהינם אמשל לך משל למהד"ד למלך בו"ד שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורים וגזר עליו שלא להאכילו ולא להשקותו והלך אדם אחד והאכילו והשקו וכששמע המלך הלא כועס עליו ואתם קרואים עבדים דכתיב כי לי ב"י עבדים א"ל ר"ע אמשל לך משל למה הד"ד למלך שכעס על בנו וחבשו בבית האסורים וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו והלך אדם אחד והאכילו והשקו לכששמע המלך משגר לו דורן ואנו קרואים בנים שנאמר בנים אתם לד' אלקיכם א"ל אתם קרואים בנים ואתם קרואים עבדים בזמן שאתם עושים רצונו של מקום קרואים בנים ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום קרואים עבדים ועכשיו אין אתם עושים רצונו של מקום א"ל הרי הוא אומר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית אימתי ועניים מרודים תביא בית בזמן הזה וקאמר הלא פרוס לרעב לחמך עכ"ל ויש להבין אכתי איך תירץ ר"ע קושית הרשע אחר שבזמן הזה קרואים עבדים איך מותר לפרנסם הלא כשכעס המלך על העבד אינו רוצה שיפרנסו אחר אבל באמת זה אינו שממה שהביא הרשע ראי שאסור להטיב לו ממה דכתיב כי לי בנ"י עבדים הוא ראי' להיפך כי הלא צוה הכתוב כשנמכר לעבד אחד מאחיו יגאלנו ואם לא יגאל ויצא בשנת היובל הרי שלא רצה הקב"ה שישאר בצרתו להיות עבד וזה מה שמבאר הכתוב כי לי בנ"י עבדים כי אם גם נקרא עבד מפני שאין עושה רצוני עד שנמכר בחטאיו לעבד לגר תושב או לעקר משפחת גר עכ"ז אני אומר לך שתגאלנו כי רק לי בנ"י עבדים לי ולא לכם כי לכם יחשב כאח כי אם הוא עבד לא טוב אתה ממנו ולכן הגאל אותו באשר אחיך הוא כדכתיב ומך אחיך עמו ועוד טעם אחר עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים רק בבחינה זו נקראו עבדי באשר הוצאתי אותם מעבדות מצרים ולכן אם עובדים מאהבה כבן הם בנים ואם אין עושים רצוני בעבודתם כ"א רצונם לתקות שכר נחשבים לי כעבדים שעובדים ג"כ לאדוניהם רק מפני שכר אבל מפני זה אין רשות לכם לעזוב אותם בענים וע"כ לא יצדק משל הרשע מה שהוכיח מן כי לי בנ"י עבדים שאסור לפרנס עניים.

והנה טעות העובדי ע"ז הי' כמו שכתב הרמב"ם שחשבו שהקב"ה נתעלה מבלי להשגיח בצרכי ב"א ומינה אמצעים לזה השמש וירח וכוכבים וכדומה ונתן להם כח להטיב ולהרע ועל כן להם ראוי לעבוד ועפ"ז טעות המעלים עיניו מן הצדקה הוא להיפך ע"פ טענת טורנוסרופוס הרשע שאם הקב"ה אוהב את העניים למה אינו מפרנסם שלא האמין

מה שהשיב לו ר"ע שהקב"ה רוצה לפרנסם באמצעות בני אדם כדי להציל הנותן הצדקה מדינה של גהינם ובענין זה יש היפוך בין המעלים עיניו מן הצדקה ובין עע"ז שזה מאמין שיש אמצעית בין הקב"ה לבני אדם וזה מאמין להיפך שאין אמצעית: וזה ענין הסמיכות אחר שצוה הקב"ה אחד מאחיו יגאלנו להנמכר לעבד ומפרש הטעם שלא תחשוב מפני שהוא עבד תעזוב אותו בעניו ושאני חפץ בזה שזה אינו כי רק לי בני ישראל עבדים ולא לכם אולי תחשוב ע"פ זה שכמו שאני רוצה אמצעי לפרנסת עניים שכן ג"כ אני רוצה באלילים להיותם אמצעי לממשלת העולם בני ובין בני אדם לכן אני מצוה לכם לא תעשו לכם אלילים ופסל ומצבה לא תקימו לכם כי אני ד' אלקיכם אני המושל בכם ולא אחר ולכן לא תעבדו רק לי.

בחוקתי

במדרש רבה אם בחוקותי תלכו הדה"ד חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך אמר דוד רבש"ע בכל יום הייתי מחשב ואומר למקום פלוני אני הולך רגלי מביאות אותי לבתי כנסיות ולבתי המדרשות ר"ה בשם רב אחא חשבתי מתן שכרן של מצות והפסדן של עבירות ואשיבה רגלי אל עדותיך רבי מנחם אמר חשבתי למה שכתבת לנו בתורה אם בחוקותי תלכו ומה כתיב תמן ונתתי שלום בארץ ואם לא תשמרו מה כתיב ויספתי ליסרה אתכם ואשיבה רגלי אל עדותיך עכ"ל ולבאר מה כוונת האמוראים ומה חילוק בין דרשותיהם י"ל שיש בעבודת ד' שלש מדריגות זו למעלה מזו. המעלה הראשונה היא העבודה מאהבה גמורה וסימן לזה שעובד כן הוא כשנעשה לו שמירת המצות כטבע וכמאמר הילל בסוכה פ' ה' מקום שאני אוהב לשם רגלי מוליכות אותי כאילו נמשך ע"י אבן השואב לשם וזה הי' מדריגת דוד שאמר כשהייתי מחשב למקום פלוני אני הולך מעצמי ע"י האהבה לתורה רגלי מביאות אותי לבתי כנסיות ולבתי מדרשות. המדריגה השני שלמטה ממנה היא כשמקיים המצות לאהוב בטוב ולמאוס ברע מצד עצמם מפני שמכיר במעלותם ושמאשרים אותו כמאמר התנא הוי רץ למצוה קלה וברוח מן העבירה ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה שיש לפרש שכוונתו ששכר המצוה הוא המצוה עצמה שיכיר שנתעלה ע"י עשייתה במעלת אנושי ושכר עבירה עבירה כמו כן העבירה עצמה היא השכר של עבירה כשיבחין ויכיר איך ע"י עשייתה נתגנה ושיורד ממעלת אנושי להשוות לבהמה. והמדריגה השלישית הנמוכה משתי הראשונות היא כשמקיים המצות ועוזב העבירות לא מצד הבת ד' ולא מצד אהבת המצות כ"א מאהבת השכר שיהי' לו בקיום המצות ומיראת העונש כשיעבור על מצות ד' ובזה יפורש המדרש אם

בחוקותי תלכו הדה"ד חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך שדיבור הזה הוא בפי כל מקיים מצות ד' ההולכים בדרך עדותיו אכן במדריגות שונות דוד תפס במדריגה הראשונה באמרו בכל יום הייתי מחשב ואומר למקום פלוני אני הולך והיו רגלי מביאות אותי לבתי כנסיות ולבתי מדרשות באשר שהוא אוהב את המצות עד שנעשים לו כטבע וכמאמר הילל מקום שאני אוהב לשם רגלי מוליכות אותי. מי שעומד במדריגה השניה ג"כ אומר חשבתי דרכי דהיינו חשבתי מתן שכרן של מצות והפסדן של עבירות חשבתי השכר שנותן המצוה בקיומה מצד עצמה להעלות אותי והפסד של עבירה מצד עצמה שממעטת אותי ממעלת אנושי וע"פ חשבון זה אשיבה רגלי אל עדותיך. והעומד על מדריגה השלישית אומר חשבתי מה שכתבת לנו בתורה חם בחוקותי ומה כתיב תמן ונתתי שלום ואם לא תשמעו מה כתיב ויספתי ליסרה אתכם ומפאת זה אשיבה רגלי אל מדותיך והכוונה בזה שהחכמים רצו להזהיר שאם גם הקב"ה אמר השכר על המצות והעונש על העבירות שלא לחשוב שזה עיקר המדריגה אשר ישיג האדם כ"א יש עוד מדריגות למעלה מזה והבורא יתברך נהג עם ישראל כאב המנהיג את בנו הקטן להראות לו על מדריגת שכלו מה שנעים לו ביותר כי כן היו ישראל בצאתם ממצרים כדכתיב כי נער ישראל ואוהבהו אבל כמו כשיגדל הבן וירחיב דעתו יבין וישכיל שיש מדריגה גבוה מזה כן ינהג אשר בשם ישראל יכונה וישתדל לעלות ממדריגה למדריגה עד יגיע לעבוד את בוראו באהבה גמורה.

ועפ"ז יבוארו דברי ירמיהו י"ז ברוך הגבר אשר יבטח בד' והי' ד' מבטחו והי' כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבוא חום והי' עליהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימוש מעשות פרי עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו אני ד' חוקר לב בוחן כליות ולתת לאיש כדרכיו כפרי מעלליו: בפי' זה י"ל ע"פ הנ"ל דאם אמנם כאשר ביארנו המדריגה הראשונה היא המעולה בבחינת עצמה באשר נתיסדה על אהבת ד' ותורתו בלבד עוד יש לה מעלה ג"כ בבחינת חזקתה בהצטרפותה אל מה שחוצה לה כי העובד ד' מצד אהבתו בלבד אין לו סכנה להטות מדרך הטוב מה שאינו כן מי שעובד בלבד מצר שמכיר בשכלו מעלת הטוב וגרועת הרע כי אפשר שינטה שכלו ע"י יצה"ר המכה אותו בעורון להחליף הטוב ברע לומר לאור חושך ולחושך אור וכן מי שעובד רק מפני אהבת השכר ויראת העונש כשיצר לו בעוה"ז גם כשמקיים מצות ד' כאשר יגזור חכמתו יתעלה עליו כן לטוב לו גם הוא ימאס בטוב ויבחר ברע כשיחשוב שתקותו להשיג השכר העוה"ז נכזבה וזהו מה שאמר הכתוב ברוך הגבר אשר יבטח בד' והי' ד' מבטחו כפל והי' ד' מבטחו אחרי כבר אמר אשר יבטח בד' לומר לזה יפואר באשרי

אשר יבטח בד' באופן והי ד' מבטחו שלא ישגיח בדבר אחר כ"א בר' שהוא לבד מקום בטחונו שיודע שכל מה שמצוה ויגזור הוא רק לטוב לו כי הבוטח כזה הוא כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבוא חום שהתורה הנקראת מים היא המחזקת שרשיו ולא יראה כי יבוא חום שהוא אש היצה"ר להסיתו להחליף טוב ברע ולהוביש עלי רענן תקותו וגם בשנת בצורת לא ידאג לו עת בצורת שחסר ממנו שכר העוה"ז עכ"ז לא ידאג ולא ימוש מעשות פרי קדש הלולים מה שאינו כן מי שעובד רק ע"פ הכרת שכלו כי לו יש סכנה להתעות מדרך הטוב כי עקוב הלב מכל ר"ל בקל יתעקב הלב לילך דרך עקלקלות ואנוש הוא שאם חלוש וחולה הוא מי יודיענו מי יודיע לו שהלך בדרך עקלקלות ושלבו חלוש ואנוש אם הוא לבד שופט בשכלו על מצות ד' וגם מי שעובד במדריגה השלישית מפני אהבת שכר לא בלבד שהוא בסכנה לפול ברשת היצה"ר לעזוב דרך הטוב כשלא ימצא מה שקותה נפשו אלא גם יהי' לו הפסד במדת שכרו כי הלא אני ד' חוקר לב בוחן כליות ולתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו על דרך שאני בוחן לבו ומצאתיו נאמן לפני אני מיעד שכרו ואם הוא עוזב אהבתי וגם ממאס במצותי מצד עצמם ולא יקיים אותם רק מפני השכר אז שכרו מועט ולכן הלא טוב לו לעבוד במדריגת השלימות למען ירבה שכרו גם בעוה"ז.

עוד י"ל בפי' פסוקי ירמיהו ע"פ מה דאיתא במדרש רבה פ' נשא פ' י' אמר רבי שמואל ב"נ בשלש מקומות שמעו אומות העולם שהקב"ה מוכיח את ישראל ושמחו ולבסוף יצאו בבושת פנים ואלו הן לכו נא ונוכחה יאמר ד' אמרו עכשיו הוא מכלם מן העולם אפשר לאלו להתוכח עם בוראם כיון שאמר להם אם יהי' חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אמרו זו התוכחה לא בעי אלא מתפוגנה עם בניו ודכותיה מה שכתוב במיכה שמעו הרים את ריב ד' והאיתנים מוסדי ארץ כי ריב לד' עם עמו ועם ישראל יתוכח אמרו עכשיו הוא מכלם כיון שאמר להם עמי מה הלאתיך ענה בי אמרו זו תוכחה לא בעי אלא מתפוגנה עמהם ודכותיה מה שאמר בהושע וריב לד' עם יהודה ולפקוד על יעקב כדרכיו אמרו עכשיו מכלה אותם וכיון שאמר להם בבטן עקב את אחיו ובאונו שרה את אלקים אמרו לא זו תוכחה אלא מתפוגנה עמהם עכ"ל וי"ל אף שחיו השלשה הנביאים ישעיה מיכה והושע בזמן אחד שכולם נבאו בימי יותם אחז יחזקיהו אשר על כן אפשר ששמעו אוה"ע את דברי כולם בעת אחת עכ"ז אחרי שכבר ידעו מאשר שמעו בראשונה שלא רצה להוכיח אלא להתפגן למה שמחו בדברי הנביא השני וקיוו שהוא מכלם ויותר יקשה למה קיוו ג"כ בדברי השלישי גם י"ל בהמדרש שלא חשב הנביאים כסדרן דע"פ סדר הנביאים בתרי עשר קדם הושע למיכה ולבאר זה י"ל שגם בפסוק י"ל מה שאמר

ריב ל' עם יהודה למה עם יהודה דוקא ולא כמו בשני נביאים האחרים שמוכח עם כלל ישראל וגם מה ויכוח יש במה שאמר בבטן עקב את אחיו וכי זה יחשב ליעקב לחטא ולפרש זה י"ל ע"פ מה שנאמר בפ' תולדות שעשו אמר הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים את בכורתי לקח והנה עתה לקח ברכתי בזה רצה לומר שנקרא שמו יעקב על שם העתיד שירמה אותו אבל הכתוב מעיד שקרו שלא נקרא יעקב כ"א על שאחז בעקב עשו בבטן אמו כדכתיב וידו אוחזת בעקב עשו ויקרא שמו יעקב הרי שהכתוב מעיד שנקרא יעקב על שם העקב והנה עשו אשר לא מש שנאת אחיו מלבו מסתמא שמח כששמע שאחיו שנאו את יוסף הבן הנאהב ליעקב כי אמר שנשתלם ליעקב מדה כנגד מדה באשר הוא רמה אותו ולא נהג עמו כאח אהוב לכן נתהו' השנאה בבני יעקב איש אל אחיו ומסתמא ביותר שמח כששמע בצרת יעקב כשנאבד יוסף ממנו וחשב שנהרג אכן נהפך שמחתו לאבל כשנשמע גדולת יוסף ואיך הצליח את אביו ואת אחיו ונעשה אהבה ואחוה ושלום ביניהם ואז מסתמא עיקר שנאתו הי' על יהודה שהוא הציל את יוסף שלא הומת מאחיו במה שאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו לכו ונמכרנו לישמעאלים אשר משם עלה לגדולה ובאשר שנאת עשו ליעקב ירשו ממנו גם זרעו והנלוים עליהם מאוה"ע לכן כששמעו כי ריב לד' עם יהודה ולפקוד על יעקב כדרכיו שמחו כי חשבו כי יריב ד' עם יהודה על שלא הניח להרוג את יוסף להיות נקמה לאביהם עשו ביעקב וביותר שמחו כששמעו שעתה יפקוד על יעקב כדרכיו שחשבו שיענוש ליעקב מה שעשה לעשו אביהם ומיודעם אבל כששמעו מה שאמר בבטן עקב את אחיו ובאונו שרה את שקים וישר אל מלאך ויוכל וגו' הבינו שהקב"ה רק משחק ומשתעשע עם בניו שלא מזכיר לו חטא רק מה שבבטן עקב את אחיו ושגבר על המלאך של עשו ונצחו שזה מראה לא בלבד שלא חטא במה שנטל בכורה וברכה מעשו אלא שגם פתרון שם יעקב של עשו על שעקב ורמה אותו שקר הוא שלא נקרא יעקב אלא על שאחז בעקבו וגם מורה על גדולת יעקב לפני הקב"ה שנתן לו להתגבר על מלאכו.

ובזה יתיושב המדרש שאע"פ שבשלשה מקומות נודע לאוה"ע ששמחו על שוא כשקיוו שהקב"ה מוכיח את ישראל ויענוש אותם עכ"ז בשני מקומות הראשונים עוד נשאר להם תקוה אבל בפעם השלישית אמרו שאין זה תוכחה שאז נשלם להם עצבונם ולכן נקט כסדר הזה שבתחילה שמעו דברי ישעיהו שאמר לכו נא ונוכחה יאמר ד' ושמחו בחשבם שעתה הוא מכלם מן העולם וכששמעו מה שאמר אם יהי' חטאיכם כשנים כשלג ילבינו ויצאו בבשת פנים אולי חשבו שהחוטאים נצולו בזכות הצדיקים ושעל כן מחל להם עונם ולכן כששמעו דברי מיכה שמעו הרים את ריב ד' והאיתנים מוסדי ארץ כי ריב לד'

עם עמו ועם ישראל יתוכח שי"ל הכפל עם עמו ועם ישראל אבל הפי' שהצדיקים נקראו עם ד' כמו שכתבו המפרשים וזה שאמר ריב לד' עם עמו עם צדיקים וגם עם אחרים שנקראו סתם ישראל יתוכח ופתרו אוה"ע הדברים כי ריב לד' עם עמו שהם הצדיקים על שלא מיחו בהחוטאים ועי"ז ועם ישראל יתוכח על חטאיהם שוב נתעוררה שמחתם בשמעם ע"פ מחשבותם כי קצף ד' גם על הצדיקים ועל כן לא יהיו מחסה להחוטאים מישראל אבל כששמעו סוף דברי הנביא דברי חיבה מה הלאתיך ענה בי יצאו שנית בבשת פנים שהכירו שלא רצה הקב"ה להתוכח אלא להשתעשע אכן אולי חשבו מה שהקב"ה מחסה לישראל ולא מענישם הוא בזכות אבות כמו שמשה הסיר חרון אף ד' מהם בעגל כאשר התפלל זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אבל כששמעו דברי הושע ריב לד' עם יהודה ולפקוד על יעקב כדרכיו נתחדשה שמחתם בחשבם כ"א ד' יפקוד על יעקב מבחר האבות כדרכיו אז יעמוד להם זכות אברהם ויצחק שהיו גם אבות עשו אביהם ומיודעם ומעתה יבוא עונש גם על ישראל על כל מה שחטאו אבל כששמעו בבטן עקב את אחיו ובאונו שרה את שקים באשר על ידי זה נודע להם כי ד' אוהב את יעקב כאשר ביארנו ושכל דברי עשו וכל תרעומותיו עליו שקר וכזב הן שוב יצאו בבשת פנים ועתה נודע להם בבירור שלא יתוכח עם ישראל להרע להם.

ועפ"ז יפורשו הפסוקים ברוך הגבר אשר יבטח בד' וגו' שכבר ביארנו פ' אמור שמה שהקב"ה משלם להצדיק שכר על מעשיו אין זה בשביל המעשה כי בזה הקב"ה מסייע לו כמו שאמרו רז"ל אם לא שהקב"ה ה עוזר לצדיק לא יכול לכבוש את יצרו אבל השכר בא לו על הרצון והמחשבה שבזה הצדיק הוא העושה לבדו כמו שאמרו שרק הבא לטהר מסייעין לו אכן בעונש על החטא אינו כן שהקב"ה לא מעניש על המחשבה כ"א על המעשה כדכתיב און אם ראיתי בלבי לא ישמע ד' שאף שהוא בוחן לבבות עכ"ז מטמין המחשבה רעה תחת כנפי חסדו ולא יענש לחושב מחשבות און רק על המעשה אם פעל ועשה חטא וזהו מה שאמר הכתוב ברוך הגבר אשר יבטח בד' פי' אשר יבטח בד' שלא יתיאש שלא יכול לעמוד נגד תאותיו כ"א יבטח שאם יתחיל יהי' ד' בעזרו כי אז יהי' ד' מבטחו שתקותו לא תכזב כי ד' יהי' לו מעוז ומבטח והי' כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבוא חום הוא אש של יצה"ר והי' עליהו רענן וגם כשיהי' לו שנת בצורת כשיראה שיצרו רוצה להתגבר עליו ויעלה מחשבה בלבו לחטוא לא ידאג שיענש על המחשבה ולא ימיש מעשות פרי אלא יתחזק על יצרו לעשות הטוב פרי צדיק ולא ייירא להענש על המחשבה כי אם גם עקוב הלב שהוא לשון עקב עקלקלות כמו שפתר עשו שם יעקב ואנוש הוא שחולה הוא מי יודיענו הלא אין יודע מחשבות

רק אני ונעלמה המחשבה הרעה מהממונים ממני לענוש החוטאים אבל אולי על פי זה תירא שגם המחשבה הטובה לא תחשב למאומה ועי"ז גם לא יאות לך שכר שלם על מעשיך באשר אני הייתי בעזרך לזה אמר לא כן הוא אני ד' חוקר לב בוחן כליות ולתת לאיש כדרכיו אם רק דרך בדרך הטוב ולא עלה בידו להשלים המעשה וכפרי מעלליו אם השלים המעשה ג"כ אשלם לו כאילו הם מעלליו ולא מעללי.

עוד איתא במדרש בפי חשבתי דרכי ר' אבא בריה דר"ח בשם רבי יונתן אמר חשבתי ברכות חשבתי קללות ברכות מאלף ועד תיו וקללות מן ו' ועדה שהברכות מתחילין בא אם ומסיימין בת' קוממיות והקללות מתחילין בויו ואם ומסיימין בה' משה ולא עוד אלא שהן הפוכות א"ר אבין אם זכיתם הרני הופך לך קללות לברכות אימתי כשתשמרו את תורתי הה"ד אם בחוקותי תלכו עכ"ל בפי' המדרש מה הוקשה לו שאמר חשבתי ברכות חשבתי קללות יש לומר דאחר שנודע שאצל הקב"ה מדה טובה יותר על מדת פורענות למה מספר הקללות מרובה על מספר הברכות ואם נאמר אחרי שהברכות מתחילין באלף ומסיימין בתיו שזה מרמז שנכללים כל הברכות בהם כמו שנכללים בהן כל האותיות מתחילה ועד סוף הלא זה גם בקללות שמתחילין בו' ומסיימין בה' שג"כ נכללים בזה כל האותיות וא"כ על כל פנים רק שוים הברכות לקללות ואינם יותר מהן כראוי למדת הטובה של הקב"ה ולא עוד אלא שבהקללות האותיות הפוכות כאילו בא לרמז שיבואו עליהם מופלאות שלא כדרך הטבע מה שקשה ביותר מאשר שע"פ הטבע בלבד נלקו וזהו קושית המדרש ועל זה משיב שאדרבא בזה הראה הקב"ה שאין ברצונו להביא הקללות כסידרן במספר כולן כ"א מגזם בהן כדרך שעשה בויכוח ושלא יהיו לישראל רק להתראה למען ייטיבו במעשיהם ואז כל ההתראות לרעה וקללה יהפכו להם לברכה ולכן הם נכללים בהיפוך האותיות לרמז שמיועדים להתהפך לברכה וזה מה שאמר ר' יונתן חשבתי ברכות חשבתי קללות וכו' א"ר אבין אם זכיתם הריני הופך לכם קללות לברכות.

אמנם מה שמסיים המדרש אימתי כשתשמרו את תורתי הה"ד אם בחוקותי תלכו צריך ביאור מה משמיענו בזה שפשיטא שאם זכיתם לא יהי' רק בשמירת התורה ומה ראי צריך לזה מאם בחוקותי תלכו יותר מהרבה פסוקים שבתורה שמזהיר הקב"ה לשמור תורתו ולקיים מצותיו ולבאר זה נקדים דברי הנביא ירמיה כ"ג כה אמר ד' צבאות אל תשמעו אל דברי הנביאים הנבאים לכם מהבלים המה אתכם חזון לבם ידברו לא מפי ד' אומרים אמור למנאצי דבר ד' שלום יהי' לכם וכל הולך בשרירות לבו אמרו לא תבוא עליכם רעה כי מי עמד בסוד ד' וירא וישמע את דברו מי הקשיב דברו וישמע שיש

לדקדק הסתירה בתחילה אומרים דבר ד' שלום יהי' לכם אומרים כי מי עמד בסוד ד' וירא וישמע את דברו מי הקשיב דברו וישמע הלא הם בעצמם אמרו דבר ד' שלום יהי' לכם וגם י"ל מה שאמר כי מי עמד בסוד ד' מה נתינת טעם בזה למה שאמר לא תבוא עליכם רעה וגם תיבת אמרו מיותר אחר שכבר התחיל אומרים אמר למנאצי ולבאר זה י"ל שיש שני מיני רשעים העוברים על התורה ומצות יש רשעים המודים בתורה שמן השמים היא הם יודעים רבונם ומורדים בו בטענת שוא וכזב שלא הי' רצון הבורא שיהיו המצות נצחיות ושעל כן יש לשנות אותם או להניחם לגמרי כפי צורך חברת בני אדם בכל זמן וכת רשעים האלה נקרא מנאצי ד' ויש כת אחרת מהרשעים הכופרים שהתורה מן השמים באמרם מעולם לא דבר הבורא עם בני אדם ולא הודיע להם רצונו ועל כן הטוב לאדם לילך אחרי שרירות ומחשבות לבו ובזה ימלא רצון ד' וזה מה שמזהיר הנביא א תשמעו אל דברי הנביאים החונפים להפושעים ולמורדים לדבר לכל אחד כפי מחשבות לבו אומרים אמור למנאצי שהם כת הראשונה מן הרשעים שמודים בתורה מן השמים ומנאצים ד' במעשיהם להם אומרים דבר ד' שלום יהי' לכם שמענו דבר ד' שלח תענשו על מה שעברתם על התורה והמצות כי שלום יהי' לכם באשר שגם זה רצון ד' כשתעשו מה שעשיתם ולכת השני מהמורדים שהם ההולכים בשרירות לבם שלא מודים בתורה להם אומרים אל תפחדו מדברי התראת הנביאי האמת לא תבוא עליכם רעה כי מי עמד בסוד ד' וירא וישמע את דברו מי הקשיב דברו וישמע ולכן לא יאומן שהודיע רצונו לבני ארם ושמתרה על העוברים על דברי התורה ויעניש אותם כן דברי הנביאים שקר החונפים לכל כת כפי מחשבתה ומכינים לה מעדנים כאשר תאהב ועל זה ירמי' מזהיר בשם ד' שלא ישמעו גם הטובים בישראל את דבריהם.

והנה אם אמרנו למעלה שהבחינה השנית מעובדי ד' הם העובדים לקיים המצות לא מאהבת הבורא המצוה כ"א מאהבת המצות בעצמם שמכירין בגודל תועלתם לחברת בני אדם ולהעלות את האדם למעלת אנושי אין זה רק בשמכירין ומודים שהתורה נתנה מהבורא ית' לטובת האדם אבל לא אותם שלא מאמינים בתורה ומקיימין המצות רק ע"פ שכלם שהם לא בלבד שלא יחשבו לעובדי ד' במעלה השנית כ"א לכופרים ומורדים בד' והסימן הגמור במה ניכר שמקיים התורה ע"פ ציווי ד' ולא ע"פ שכלו לבד היא אם מקיים גם החקים שנקראו המצות שאין למצוא להם טעם ע"פ שכל אנושי ושעל כן היצה"ר מסית עליהן ביותר וזה פי' המדרש אחר שאמר שלא בלבד שהברכות יבואו עליכם כ"א גם הקללות מיועדים להתהפך אלקיכם לברכה מסיים אימתי יהי' זה כשתשמרו את תורתי לומר לא כשתשמרו את המצות בלבד ע"פ שכלכם כ"א כשתשמרו אותם

באשר הם תורתי שנתתי לכם ומסיים הה"ד אם בחוקותי תלכו שלכך פתח הפרשה של הברכות והקללות באם בחוקותי ולא באם את מצותי תשמרו שהכל בכלל לומר שרק בתנאי זה יבואו עליכם הברכות אם תאמינו שהתורה מאתי תצא מה שיהי' ניכר אם בחוקותי תלכו.

ועל פי הדברים האלה יש לפרש מה דאמרינן ברכות ד' ס"א תניא ריה"ג אומר צדיקים יצר הטוב שופטם שנאמר ולבי חלל בקרבי רשעים יצר הרע שופטם שנאמר נאם פשע לרשע בקרב לבי ובינונים זה וזה שופטם שנאמר כי יעמוד לימין אביון להושיע משופטי נפשו אמר רבא כגון אנו בינונים אמר לי' אביי לא שבק מר חיי לכל ברי' ואמר רבא ידע אינש בנפשי' אי צדיק הוא או רשע הוא ואמר רבא לא אבראי עלמא אלא לצדיקים גמורים ולרשעים גמורים ואמר רבא לא נברא העולם אלא בשביל אחאב בן עמרי ור' חנינא בן דוסא לאחאב העולם הזה ולר' חנינא בן דוסא העוה"ב עכ"ל בפירוש יצר הטוב ויצר הרע שופטן כתב רש"י שיצה"ט שולט בו לטוב ובהיפך היצה"ר מסיתו לרעה והמהרש"א כתב דלשון שופטן לא משמע כן שזה אין צריך ראי' שהיצר טוב מפתה את האדם לטוב והיצה"ר לרע ולכן פירש ששופטו שאם יצדיק חוטא יצר טוב שופטו לחייבו בדין ואומר לו שחטא וכן ברשעים היצר הרע שופטן לחייבן בדין ואומר לו לרשע שפשע וחייב בדין ולענ"ד זה עוד דחוק יותר בפרט מה שכתב דיצר הרע שופט לרשעים ואומר בלבו שהוא פושע וחייב בדין שידוע שהוא בהיפך שאדרבה היצר הרע מסיתו לחטוא יותר ואיך יאמר לו שפשע וחייב בדין וגם הפסוק שהביא לראי' נאם פשע לרשע מורה להיפך שהרי מסיים אין פחד אלקים לנגד עיניו וא"כ אינו מתיירא מן הדין גם יש לדקדק מה השיב רבא על תשובת אביי לא שביק מר חיי לכל ברי' והמהרש"א פי' שהתשובה היא מה שאמר רבא ידע אינש בנפשי אי צדיק או רשע הוא שרצה לומר בזה ידעתי שאינני מן הצדיקים אלא מבינונים ומתוך עניוות אמר ל' הכי שלא הי' רוצה להחזיק עצמו צדיק וע"ז יקשה דהא תינח אם הי' אומר כגון אני בינוני אבל הלא אמר רבא כגון אנו בינונים לשון רבים וכלל לכל הפחות אביי עמו ואיך יתכן שמפני עניוות שלו ישפיל גם אביי לחשבו רק כבינוני גם יש לדקדק מאין ידע אינש בנפשי' אי צדיק אי רשע הוא וגם איזה המשך יש עוד למימרא דרבא לא אבראי עלמא לצדיקים גמורים או לרשעים גמורים עם הקודם ולבאר כל זה נקדים מה שאמר אחד ממושלי משלים ליתן טעם למה דואגים הצדיקים שיפסידו חלק לעולם הבא והרשעים אינם דואגים כלל כאלו בטוח להם שינחילו לעולם הבא שידוע שיעקב ועשו חלקו העולמות שעשו חמד ולקח העולם הזה ויעקב לקח העולם הבא ואחר שגדלו הנערים ויהי עשו איש יודע ציד

איש שדה שט אחר כל הנאות שבעולם ויעקב איש תם יושב אוהלים לילה כיום יאיר לו לעסוק בתורה ולא נהנה מן העולם מאומה והנה עשו לא בלבד שמתוך הרבה הנאותיו יום יום נעשה בשרו רזון ומראית פניו רע אלא גם הדאגה נתנה בלבו מפני שידע שבכל יום הולך למות ונקרב אל קברו ואז כלו כל תאוותיו באשר שאין לו חלק לעולם הבא ולהיפך יעקב באשר ידע שבכל יום ויום נקרב לתקותו לנחול העולם הבא הי' מתענג בתקוה זו יותר מבכל תענוגות העולם והי' בריא בשר ופניו טוב ושמח. ועברו הרבה שנים שלא ראו האחים זה את זה שיעקב לא בא אל מקום תענוגי עשו ועשו לא בא אל בית המדרש של יעקב ויהי היום שהי' יום מועד והלך יעקב לטייל ולשאוף אויר ופגע בעשו ויהי כאשר ראה עשו את יעקב אמר רמאי אתה שחלקנו העולמות לי ניתן העולם הזה ולך העולם הבא וראה אותך ואותי אתה בריא אולם ושמן ופניך צהל ואני הלא אני חסר בשר ופני רע מאוד ופניך העיד בך שאתה נהנת מהעולם יותר ממה שנהנתי ולכן החלוקה בטל אני מבקש גם חלקי מהעולם הבא ויעקב טען נגדו מה אוכל לעשות אם אני בריא ופני טוב הלא אביא לך עדים נאמנים שקימתי דברי שלא להנות מהעולם הזה מאומה ושלא זזתי מבית המדרש כל ימי אבל עשו לא שמע על דבריו ואמר נגש למשפט ויבואו לפני השופטים כל אחד טען טענתו ולאחר ששמעו השופטים טענתם הוציאו אותם לחוץ ויתיעצו על דבר המשפט ודנו כזה בלי ספק יעקב צדק בדבריו והאמת אתו אכן הלא אין צער גדול מזה אם עשו יודע שהוא כשור לטבח יובל ובכל יום ויום מתקרב אל סופו להיות כלה ואבד ועל ידי זה יתמרמר חייו ואין לו תענוג שלם בעולם הזה ולהיפך ביעקב אחר שאין תענוג יותר מאשר ידע האדם שבכל יום הוא מקרב עצמו לתכליתו לנחול תענוגי עולם הבא על ידי זה יש ליעקב גם תענוג העולם הזה באמת מה שלא יאות לו וע"כ נתיעצו השופטים לבשר דבר המשפט לכל אחד לבדו וקראו תחילה אל עשו ואמרו לו צדיק אחה בדינך החלוקה בטילה ותנחול גם חלקך העולם הבא מבלי שיגרע ממך מה שאתה נהנה בעולם הזה ובשורה הזאת דשנה עצמות עשו ויהי לאיש אחר נעשה בריא ופניו שמח באשר שחשב שחוץ מה שנהנה בעולם הזה גם בטוח לו חלקו בעולם הבא ואח"כ קראו השופטים ליעקב ואמרו לו האמת אתך כי אתה קימת דבריך שלא להנות מהעולם הזה אך השמר והזהר אם רק פעם אחת תהנה מהעולם הזה יותר מה שצריך לך להחיות נפשך אז החלוקה בטילה ותפסר מחלקך בעולם הבא מבלי שנחשב לך מאומה מה שלא נהנית בעולם הזה אלה דברי המשל ששמעתי: ובזה יש לבאר מה דאיתא בשבת ד' ל"א דרש רבא בר רב עולא דכתיב כי אין חרצובות למותם ובריא אולם אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שאינם חרדים ועצבים מיום

המיתה אלא שלבם בריא להם כאולם ופי' רש"י כאולם שפתחו פתוח ורחב אמנם לא מבואר מה ענין לבם פתוח כאולם והמהרש"א כתב שלא בלבד שאינם עצבים על העבר גם אין חרדין על להבא ורצונם להיות בעוה"ז כבריא אולם אכן גם בזה לא נתבאר מה נתחדש בדברים האלה שרוצים להנות מהעולם ומה ענין שהקב"ה מקונן בזה הלשון עליהם אבל לפי דברי המשל יתבאר היטב שלשון דעתו רחבה נאמר על מי שיש לו לב שמח מבלי דאגה ואם הרשעים גם אינם היו מתייראין מן הדין לאחר המות אבל יודעים שלא יהי' להם חלק לעוה"ב אז אין שמחתם שלימה בתענוגי העולם הזה אבל היצר הרע שמסית אותם לחטוא לא בלבד שאומר להם כדבר נביאי השקר שלו' יהי' לכם ולא תבא עליכם רעה אלא שמבטיח אותם ג"כ שלא יפסידו מאומה מתענוגי העולם הבא כדברי השופטים אל עשו ועי"ז לבם פתוח כאולם לשמחה ולחדו' ומשלמת זה שמחתם בתענוגי העולם הזה ולעומת זה מצאנו להיפך בצדיקים שדואגים תמיד על מעשיהם שמא חטאו ויקבלו עונש לעתיד ויפסידו עולם הבא ומי לנו גדול בזה כרבי יוחנן בן זכאי שהי' מופלא במעשי צדיקים עד מאוד כדאמרינן סוכה ד כ"ח ועכ"ז כשבאה עת מיתתו בכה ואמר יש שתי דרכים לפני אחד לגן עדן ואחד לגיהנם ואיני יודע באיזה מוליכין אותי וגם זה מבואר ע"פ המשל שאם הי' בטוח במחשבתו שיהי' חלקו בנעימים בעולם הבא אז אין לך הנאה גדולה מזה בעולם הזה ואחרי אשר הצדיקים לא רוצים ליהנות מעולם הזה לכן נאחזים בדאגה הזאת.

וע"פ הדברים האלה נבין דברי ר"י הגלילי שאומר צדיקים יצר הטוב שופטן שנאמר ולבי חלל בקרבי ורשעים יצר הרע שופטן שנאמר נאם פשע לרשע בקרב לבי שאלו הם השופטים אשר הזכרנו במשל שבלב הצדיקים מושל יצר הטוב לבד מבלי שום תאוה אחר תענוגי העולם כדכתיב ולבי חלל בקרבי והוא מבקש מן האדם שלא יתעסק רק בתורה ובמצות ואם רק בקל יתעה מדרך הטוב ישפוט אותו לעונש ולהיפך הוא ברשעים שבלבם לא מושל רק יצר הרע והוא שופט את מעשיהם הכל לטוב להם שלא ייראו מן הדין שלעתיד ושלא ידאגו שלא ינחלו לעולם הבא אם ילכו אחרי לבם וזה מה שאמר הכתוב נאם פשע לרשע בקרב לבי שיצר הרע אומר לו בקרב לבו דברים שע"י אין פחד שקים לנגד עיניו שלא יירא את ד' הן מפני שכופר בתורה והן מפני שאומר שאין הקב"ה משגיח על מעשיו אבל בינונים אלו ואלו שופטן שבלבם מושל לפעמים יצר הטוב ולפעמים יצר הרע ביותר ושניהם שופטים אותו אם ירצה לילך בדרך הרע לפעמים היצ"ט שופט אותו ואומר לו שיקבל עונש ולפעמים היצר הרע שופט אותו ואומר לו שלא ידאג ובזה השני יצרים לוחמים בקרבו ומביא על זה שנאמר כי יעמוד לימין אביון

להושיע משופטי נפשו שהקב"ה בעזרו נגד השני שופטים שאם חטא מושיע לו משופטו היצר הטוב שאל יתיאש מחלקו לעה"ב אלא ישוב אל ד' וירחמהו ובטרם חטא עומד לו לעזר נגד שופטו היצר הרע לעזרו לכבוש את יצרו: וע"פ זה הענין אמר רבא כגון אנו בינונים ואביי לא הבין דעתו ושאל הלא לא שבקת חיי לכל ברי' אם תאמר שאנו בינונים שאז כל הפחות ממנו שהם בלי ספק רוב העולם ידונו כרשעים ועל זה השיב רבא וביאר דעתו בשני מאמרים בתחילה במה שאמר ידע אינש בנפשו אם צדיק הוא או רשע הוא שרצה לומר ע"פ דברי ר"י הגלילי שבצדיק גמור אינו מושל רק היצר הטוב והוא שופטו אם רוצה ליהנות בעולם הזה אפילו בהיתר והרשע גמור היצר הרע שופטו ומזכה אותו שגם אם חוטא לא יירא מן הדין בזה יש לאדם מאזני צדק בשכלו לשקול בו אם הוא מן הצדיקים או מן הרשעים שאם אינו מרגיש שום תאוה להנאות עולם הזה מיראת הדין ומאהבת הבורא הוא מן הצדיקים ואם ילך אחרי תאוות לבו מבלי מעצור ומבלי פחד בלבו מן הדין אז ידע שהוא מן הרשעים שנותן להם הקב"ה שכרם בעולם הזה לטורדן מן העולם הבא ואחרי שאין אנו לא מן הצדיקים כאלה ולא מן הרשעים כאלה אנו בינונים ובזה לא התחייב לכל הפחותים ממנו באשר שנודע שרוב בני אדם כן במעשיהם ולא נבדלים רק ברב או מעט שקצתן נוטים אל הטוב יותר מלרע וקצתן אל הרע יותר מאל הטוב וגם לא פגם בכבוד אביי שידע שגם אביי לא יאמר שלבו חלל בקרבו מבלי יצר הרע שהוא בעצמו אמר סוכה ד' נ"ב שהוצרך לכבוש את יצרו הרע ונצטער על זה עד שאמר לו חד סבא כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו: ועוד ביאר רבא דעתו במה שאמר כגון אנו בינונים במאמרו השני לא אבראי עלמא אלא לצדיקים גמורים כרבי חנינא בן דוסא העולם הבא ולרשעים גמורים כמו אחאב בן עמרי העולם הזה ובזה ביאר דעתו שמי שנהנה מן העולם יותר מר' חנינא בן דוסא שהי' די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש אינו צדיק גמור וכן מי שנהנה מן העולם פחות מאחאב בן עמרי שלא נמנע ממנו שום דבר מתאוותיו אינו בכלל רשעים גמורים ובכגון זה אמר כגון אנחנו בינונים שאנחנו נהנים מהעולם הזה יותר מר"ח ב"ד ופחות מאחאב בן עמרי ובזה דומים אנחנו לרוב בני אדם רק ג"כ החילוק בין יותר ופחות ולכן לא נתחייב בזה שום אדם להתמנות עם הרשעים אם הוא פחות מאביי ורבא.

וע"פ הדברים הנ"ל יש לפרש ג"כ מה שנאמר בפ' נצבים שמשה הזהיר את ישראל פן יש בכם איש או אשה אשר לבבו פונה היום מעם ד אלקינו ללכת לעבוד את אלהי הגוים האלה פן יש בכם שורש פורה ראש ולענה והי' בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמור שלום יהי' לי כי בשרירות לבי אלך למען ספות הרוה את הצמאה לא יאבה

ד' סלוח לו כי אז יעשן אף ד' וקנאתו באיש ההוא ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה ומחה ד' את שמו מתחת השמים שיש לדקדק הכפל פן יש בכם וגם מה שאמר לא יאבה ד' סלוח לו כי אז יעשן אף ד' צ"ב מה ענין כי אז למה דוקא אז החרון הגדול גם מה שאמר למען ספות הרוה את הצמאה כבר יגעו המפרשים לפרש הדברים האלה שבתחילת העיון אין להם הבנה אמנם יש לפרש ע"פ הנ"ל שיש שני מיני חוטאים יש המאמינים בתורה וחוטאים לתיאבון שלא כובשין יצרם הרע לעמוד נגד תאותם ויש חוטאים ע"י מינות שכופרים בתורה ובהשגחה והולכי אחרי שרירות לבם: ויש חילוק בין ב' מיני החוטאים בשני דברים. הא האחד: דחוטא לתאבון שמאמין בדבר ד' אצלו אפשר שתפעל התראה על העונש להיטיב דרכו אבל מי שאינו מאמין שצוה ד' על המצות וכמאמר דברי נביאי השקר מי שמע דבר ד' עליו לא תפעל גם התראת עונש להיטיב דרכו באשר שלא מאמין בהשגחה ושדבר ד' רעה על מי שעובר על המצות. והשני: כי מי שעובר לתיאבון לא יחטא רק כשגבר עליו התאוה אשר לא יעמוד נגדה אבל כשהוא שבע מן התאוות לא יעבור על מצות ד' וגם לא יניח היתר ויהנה מן האיסור אבל מי שמכחיש בדבר ד' ואומר בלבו כי רק מחשבתו ורצונו ימשלו על מעשיו הוא לא יחלק בין היתר לאיסור ובין אם יש לו תאוה או אין לו תאוה ליהנות מן האיסור כי אצלו הכל היתר.

והנה אם הביא הקב"ה לישראל בברית האלה זה לא יפעל רק להמאמין בדבר ד' אבל לא במי שהולך אחרי שרירות לבו וכופר בתורה ובמצוה עלי' ועפ"ז יפורשו הפסוקים שכבר כתב הרמב"ן שתיבת למען לא בא תמיד על הסיבה לאמר תעשה כן למען יהי' כן כי אם גם לפעמים על המסובב לומר כי מן המעשה יהי' המסובב כן כמו דכתיב למען הכלם למען תפוש בני ישראל וכדומה וכן פי' הרמב"ן גם פה למען שהוא המסובב ממי שאומר שלום יהי' לי ונדרוך בעקביו ויפורשו הפסוקים בטוב טעם שאחרי הביא משה את ישראל ע"פ ד' בברית האלה והזהיר בהם העונשים של התוכחה אם יעברו אמר כנגד הכת הראשונה מן החוטאים שלכך אני מזהיר אתכם על זה פן יש בכם איש או אשה אשר לבבו פונה היום מעם ד' אלקינו ללכת לעבוד את אלהי הגוים האלה ולכן הזהרתי אתכם בדברי האלה למען תשובו ותפנו לבבכם אל ד' אבל אמר עוד פן יש בכם שורש פורה ראש ולענה שהוא מן הכת השני של החוטאים שלא מאמין בדבר ד' ואצלו יהיו השני ענינים אשר אמרנו דהיינו בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמור שלום יהי' לי כי בשרירות לבי אלך דהיינו שיאמר לא אירא מדברי האלה כי לבי הוא מחוקקי ואחריו אלך והרעה השני אשר תצמח מזה יהי' למען ספות הרוה את

הצמאה שירבה חטאיו גם כשהוא שבע מן התאוות לאותן שנהנה מהן בצמאון אליהן ועל זה אמר לא יאבה ד' סלוח לו כי אז יעשן אף ד' באיש ההוא יאמר אז יעשן להוציא הכת הרשעים הראשונה שהם לא מיועדים שירבצו בהם דברי האלה שלא נאמרה להם רק להורם שישובו וכדברי המדרש הנ"ל שלכך הקללות נהפכים הו' קודם ה"ה מפני שמיועדים מחסד עליון שיהפכו על החוטאים לברכות כשישובו ולא עליהם תחרה חמת ד' ורק במי שמכחיש בדברי האלה ואומר שלום יהי' לי כי בשרירות לבי אלך באיש ההוא יעשן אף ד' וקנאתו ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה.

ובמה שאמרנו יפורש גם מדרש רבה פרשה זו תני בשם ר"א הסייף והספר נתנו כרוכים מן השמים אמר להם הקב"ה אם שמעתם מה שכתוב בספר הזה הרי אתם נצולים מן הסייף ואם לאו סוף שהוא הורג אתכם שנאמר ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים תני בשם רשב"י הככר והמקל נתנו מכורכים מן השמים אמר להם אם שמרתם את התורה הרי לחם לאכול ואם לאו הרי מקל ללקות בו עכ"ל והנה ענין מכורכים יש לפרש שרצה לומר שאולי יאמר האדם אם נתנה התורה לקבל שכר על קיומה לא ארצה בשכר ולא אקיים מצותי אכן כבר אמר התנא לא אתה בן חורין להבטל ממנה שאין ברשותך לפטור עצמך מן המצות גם אם תמחול על השכר וזה הפירוש ממה שאמר הספר והסייף והככר והמקל נתנו כרוכים יחדו מן השמים שאם תקיים את התורה תקבל שכר ואם לא תקיים לא תנצל מן העונש:

אכן מה ענין השני משלים שר"א ממשיל אל הספר והסייף ורשב"י ממשיל אל הככר והמקל יתבאר ע"פ הנ"ל שיש שני מיני שכר ועונש הא בעולם הזה והא' בעולם הבא ובעולם הבא יש ב' מיני עונשים העונש האחד והוא הקל הם ייסורי גיהנם והם הקלים באשר יש להם קצבה ואמרו רז"ל משפט רשעים בגיהנם י"ב חדש אבל העונש היותר קשה אותו שירא עשו ממנו במשל הנ"ל שיפסוד חלק העולם הבא והוא הקשה ביותר מפני שאין לו קצבה ונמשך לעולם וכמו שייעד הנביא ישעי' באמרו כה אמר ד' שקים הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם יצמאו הנה עבדי ישמחו ואתם תבושו.

והנה מה שאמר ר"א הסייף והספר נתנו כרוכין וכו' ואם לאו סוף שהוא הורג אתכם ודאי אין כוונתו על הסייף הגשמי והריגת גשמי שהרי מביא על זה הפסוק ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עד את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך ץ החיים ומי מבני אדם אשר פגע בעה"ז להכרובים או שנהרג מן החרב המתהפכת

ולכן וודאי זה רק משל על המיתה הרוחני שלא להגיע לשכר העולם הבא הנקרא בשם עץ החיים באשר האוכל ממנו חי לעולם ולכן ר"א מדבר מן השכר והעונש של העולם הבא שהוא העיקר שאומר בשם הקב"ה אם שמרתם מה שכתוב בספר התורה הרי אתם נצולים מן הסייף ואין צריך להזכיר שכר אחר כי אם נצולים מן הסייף הרי השכר מאליו שידרכו על דרך עץ החיים ויגיעו אליו מבלי עיכוב אבל אם לא תשמעו הסייף הורג אתכם שיעכב אתכם מלהגיע אל עץ החיים לאכול ממנו לחיות לעולם. ורשב"י הוסיף שלא בלבד שכר ועונש העה"ב נתנו כרוכים אלא גם שכר ועונש העה"ז מה שממשיל בככר ומקל שהם עניני העה"ז לאכול וללקות שאם תעברו חלקו בעונשי העה"ז ואם תשמעו טוב הארץ תאכלו.

ובענין הגנת התורה מעונש עולם הזה מבואר סוטה פרק ג' בהתהלכך תנחה אותך בעוה"ז בשכבך תשמור עליך בקבר והקיצות היא תשיחך בעוה"ב משל לאדם שהי' מהלך בדרך באישון לילה ואפילה ומתירא מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים ומן חי' רעה ומן הלסטים ואינו יודע באיזה דרך מהלך נזדמנה לו אבוקה של אור ניצול מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים ועדיין מתייירא מחי' רעה ומן הלסטים כיון שעלה עמוד השחר ניצול מחי' רעה ומן הלסטים ועדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך כיון שהגיע לפרשת דרכים ניצול מכלם עכ"ל וצריך ביאור מה משמיענו בהמשל ולהבין זה נקדים מה שנאמר ברכות פרק א' תניא ר"א אומר שלש משמורות הוי הלילה וסימן לדבר משמרה ראשונה חמור נוער שניי' כלבים צועקים שלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה עכ"ל אולי רצה התנא בזה לרמז על שלשה מיני דינים העוברים על האדם כל אחד קשה מחבירו. הדין הראשון הם הצרות והיסורין שבאים על החוטא בעולם הזה למרק חטאיו ולהיטיב דרכו על דרך התנא והגבאים מחזירין תדיר בכל יום ונפרעין מן האדם מדעתו ושלא מדעתו. הדין השני הוא מה שדנים להחוטא לאחר המות בדין גיהנם כמאמר התנא משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש. ודין השלישי הוא לעת תחיית המתים אשר עליו נאמר בנבואת דניאל ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם וזה מרומז בדברי רבי רבי אליעזר שהצרות נקראים לילה כנמצא הרבה פעמים בפסוקים. דין גיהנם נמשל לכלבים הצועקים הב הב וכנאמר בישעי' והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה וכן נאמר במשלי גם על גיהנם שאול ואבדון לא תשבענה ונאמר לעלוקה שתי בנות הב הב. דין אחר תחיית המתים שיקום הגוף ממה שנשאר ממנו באדמה ותתאחד עמו הנשמה ושניהם ידונו יחד כדכתיב יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו שדרשו רז"ל על הדין של גוף עם הנשמה אחר

התחי' וזה נמשל עם תינוק יונק משדי אמו שהוא משל להגוף שיונק מאמו מהאדמה אשר ממנה נוצר על ידי העצם נסכא אשר נשאר ממנו בקבר בלי רקבון כדאיתא במדרש ולאחר שנוצר הגוף אשה מספרת עם בעלה שיתאחדו גוף ונשמה שנמשלו לאיש ואשתו כדאיתא בזוהר פ' חיי שרה שהנשמה היא האיש המשפיע והגוף הוא האשה המושפע וזה מה שאמר ר אליעזר שלש משמורות הוי הלילה הדין העובר על האדם עובר עליו בשלשה חלקיו הדין הראשון הוא משמורה הראשונה ח חמור נוער הם אותיות חומר שעונש זה אינו נוגע רק לגוף שהוא חומר האדם ולא לנשמה שנקראה צורה נגד החומר שיסורים אינם נוגעים לצער רק אל הגוף ולא אל הנשמה. משמר שני כלבים צועקים זה הדין של גיהנם שנוגע רק אל הנשמה ונמשל דין גיהנם לכלבים הצועקים כאשר אמרנו מפני ששאול ואבדון לא נשבעין כמו שאמר ישעי' מן הכלבים לא ידעו שבעה וכן דוד התפלל הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי דידוע דיחידתי אחת משמות הנשמה ולכן התפלל הצילה מחרב נפשי שנפש היא חיי הגוף שיומת במכת חרב ויחידה שהיא הנשמה הצילה מכלב שהוא עונש של גיהנם. והמשמרה השלישית הוא הדין שאחר תחיית המתים שהוא על הגוף ועל הנשמה אותו ממשיל בתינוק יונק משדי אמו שהוא הגוף ואשה מספרת עם בעלה המה גוף ונשמה יחד.

וזה ג"כ ענין המשל לאדם שהי' מהלך בדרך באישון לילה ואפילה שהוא דרך האדם בעולם הזה שנקרא ליל והדין שעבר עליו שנקרא גם כן לילה ואפילה ואמר שמתיירא האדם משלשה מיני דינים מדין העוה"ז שהם יסורין ודין אחר המות שהוא דין של גיהנם ודין אחר תחיית המתים שיקיץ מקברו לחיי עולם ולא לחרפת ולדיראון עולם. דין העולם הזה ממשיל לקוצים ולברקנים ולפחתים שאינם מזמנין רק יסורין לגוף ולא מסכנין את החיים שהיא נשמת האדם. סכנת חי' רעה ולסטים היא משל הדין שאחר המות שנוגע אל הנשמה שהוא חיי האדם כמו חי' רעה ולסטים שהורגים ונוטלים את החיים. דין שאינו יודע באיזה דרך מהלך הוא הדין שאחר תחיית המתים שאינו יודע אם יוליכו אותו בדרך חיי עולם או בדרך חרפת ודראון עולם ומכל דינים האלה תצל התורה אם הוגה בה בעולם הזה וקיים מצותי' בתמימות וזה מה שאמר בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה שאז התורה היא האבוקה של אור כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור ומצילו מן הקוצים ומן הברקנים שהם יסורי העוה"ז בשכבך תשמור עליך בקבר הוא השמירה של אחר המות כשהגוף בקבר והנשמה עלתה למעלה שאז להצדיק כלתה הלילה והאיר לו אור הבוקר כדכתיב צדיק מושל ביראת אלקים וכאור בוקר יזרח שמש ואז ניצל מחי' רעה ומן הלסטים שהוא משל הדין של חיי הנשמה והקיצות היא תשיחך היא משל

כאשר הגיע לפרשת דרכים אחר התחי' שזכות התורה תנהל אותו למצוא דרך חיי עולם ושלא יתעה לדרך דראון עולם.

ולמה שאמרנו שעיקר תכלית האדם בבואו לעולם הזה הוא ללמוד תורה ולקיים מצותי' וכל שאר עסקיו הם רק לעזרו לבא אל התכלית הזה לזה מצאנו רמז בדברי רבב"ח בבא בתרא פ ה' שנאמר שם אמר רבב"ח לדידי חזי לי אורזילא בר יומי' (ראם בן יום א' דאותו היום נולד) דהוי כהר תבור (כן נולד גדול) והר תבור כמה הוי ארבעה פרסי ובי משכא דצוארא תלתא פרסי ובי' מרבעתא דרישא (מקום הנחת ראשו) פרסא ופלגא רמא כופתא וסכרי' לירדנא (הטיל רעי וסתם לירדן) עכ"ל וטרם נבא לביאור הענין אקדים שכבר הורונו קדמוננו שדברי רבב"ח בב"ב וקצת משארי אמוראים שמספרים דברים מופלאים שקשה להאמין שיש בטבע כן הם משלים כדרך החכמים לספר בדרך משל ולכן זה פותר ענין המשל בכה וזה בכה ובעקבותם דרכתי גם אני אמנם מהמאמר הזה לכאורה יש סתירה לזה שלפי הנראה בזבחים דף קי"ג ששקיל וטרי הראם היאך נצול במבול אחרי שהי' גדול מלכנוס לתיבה לקח הגמרא דברי רבב"ח כפשוטו שהי באמת כן ולא משל אם לא שנאמר שע"פ דברי המשל שקיל וטרי כן אכן גם אם דברי האמוראים משלים הם קשה למצוא פתרון האמת ובפרט אם רמזו לדברי סודות ועל כן בין במאמר הזה ובין במאמרים כאלה שביארתי ושאבאר עוד בעזה"י לא אומר שבאתי למצוא פתרון המשל אלא שהספור של האמורא יש להמציא למשל דברי מוסר השכל ולכן חילוק ולא נתעה מדרך האמת בין אם היו הסיפורים כפשוטם ובין אם נאמרו מהם למשלים על דברים הנעלמים ממנו: ובהקדם זה נאמר שמצאנו בדברי רבב"ח האלה משל איך יתחלק חיי האדם לתכלית התורה אשר בא למענו לעה"ז להשיגו דאמרינן מגילה ד כ"ט ומה תבור וכרמל שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה נקבעים בארץ ישראל וכו ומזה למדנו שסגולת הר תבור הי' שבא ללמוד תורה גם ידוע שחיי האדם נחלק לארבע עתות שהם הילדות הבחרות האישות והזקנה והם נחלקים בענין למוד וקיום התורה. הילדות אין עליו עול מצות שחיוב קיומם הוא בלבד לשלשה העתות האחרות.

אכן עיקר עת למוד התורה הוא בזמן הילדות כמו שאמרו רז"ל הלומד ילד למה"ד לדיו כתובה על נייר חדש שהאישות והזקנה אינם מסוגלים כ"כ ללמוד תורה כמשארז"ל. ריחים בצוארו ויעסוק בתורה. הבחרות יש עליו חיוב המצות מבן י"ג ולמעלה וגם הוא עת הלמוד במחציתו הראשונה כמאמר התנא בן חמש עשרה לגמרא. הראם היא החי' הגוברת על הכל כדכתיב וקרני ראם קרניו בהם ינגח אפסי ארץ ואמרינן בברכות דף נ"ז הנפנה בחלום סימן יפה לו שנאמר מיהר צעה להפתח ופי' רש"י סימן הוא שסרחונו

וגנותו נפרש ויוצא מעליו. וכל זה נרמז במשל רבה בב"ח שהשמיענו שבראם נמשל גדולת האדם כשמגיע לתכליתו שהוא ללמוד תורה ולקיים מצותי' שביום שנולד הי' כהר תבור שסגולתו לבא ללמוד תורה ומדת גדלו הוא ארבע פרסי שמרמז על ד' עתות חייו ואורך צוארו הוא שלשה פרסי שהצואר הוא הנושא את העול וזה מרמז שעול המצות נושא האדם בשלשה עתות חייו שהם הבחרות והאישות והזקנה אבל מקום ראשו שעובד ד' בראשו שהוא שכלו ללמוד התורה הוא פרסה וחצי שהוא עת הילדות וחצי הבחרות ואם ישלים כזה את תכליתו אז רמא כופתא ישליך מעליו כל סרחון וגנות שיהי מכובד בעיני אלקים ואדם וסכר לירדן שזה מרמז שסותם לשטף מים רבים אשר על זאת יתפלל כל חסיד שטף מים רבים אליו לא יגיע ואשרי וטוב לו בעולם הזה ובעולם הבא.

במדבר

במדרש הובא בבחיי למה נסמכה פרשת חומש הפקודים לפרשת תמורה ללמדך מה הקב"ה אחד ואין לו תמורה שנאמר אין קדוש כד' כי אין בלתך כך לא ימיר ישראל באומה אחרת כשם שאין ממירין בהמה בבהמה כך אין אני ממיר אתכם עכ"ל ויש לדקדק מה ראי' מפ' חומש הפקודים שהקב"ה אחד ואין לו תמורה ושלא ימיר ישראל באומה אחרת ואם בלבד רצה לומר שאין הקב"ה ממיר את ישראל באומה אחרת כשם שאין ממירין בהמה בבהמה לאיזה צורך מקדים ללמדך מה הקב"ה אחד ואין לו תמורה ולבאר זה נקדים מדרש רבה בזכות מה יצאו ישראל ממצרים אמר רבי יב"ל מפני שצפה הקב"ה שיעשו להם המשכן כדכתיב אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם לפיכך כשהוא בא למנות את ישראל בראש הספר הוא מזכיר אוהל מועד ויציאת מצרים שנאמר במדבר סיני באוהל מועד בצאתם מארץ מצרים אבל שבט לוי שיצאו בזכות עצמן לא מזכיר במנינם לא אוהל מועד ולא יציאת מצרים עכ"ל וגם בזה יש להבין מה ענין שעשו לו משכן להזכרת מניינם שצריך להזכיר אוהל מועד טרם מניינם אבל יש לומר דיש להבין דרך כלל אם הי' רצון הקב"ה למנות את ישראל ולהודיע למשה ולהם מספרם לאיזה צורך הי' המנין הלא לפניו נגלו כל תעלומות והלא הי' יכול לומר למשה מספר כל שבט ושבט דרך כלל ובפרט כי יש סכנה במנין לגולגולת שאף שנמנו בשקלים אשר על זה לא נאמר ולא יהי' בהם נגף בפקוד אותם כמו שפי' רש"י הרי גם במנין ע"י שקלים יש סכנת נגף אם המנין שלא לצורך יציאת מלחמה כמו שכתב הרמב"ן שלכך הי' הנגף בישראל כשנמנו ע"י יואב בצווי דוד שוודאי לא טעו במה דכתיב ולא יהי בהם

נגף בפקוד אותם ובלי ספק מנו אותם על ידי מחצית שקלים והי' הנגף מפני שהי' המנין שלא לצורך והרי גם פה נראה שלא לצורך נמנו אכן יש לומר שבזה בעצמו רצה הקב"ה להראות לישראל שהוא שוכן בתוכם כי במקום שהשכינה שורה ושולט שורה הברכה ואין שטן ואין פגע רע יכול לקרב אל מקום השכינה ולהראות זה לישראל ששוכן בתוכם צוה למנותם לגולגלותם להודיע להם שכל שהוא שוכן בקרבם הוא שומרם והוא מצילם וגם להודיע להם כי רק בעבור זה שיעשו לו המשכן לשכון בקרבם הוציאם ממצרים וזה פירוש המדרש כשהוא בא למנות ישראל בראש הספר הוא מזכיר אוהל מועד ויציאת מצרים לומר שהאחד גורם האחר שיצאו ממצרים בשביל שיבנו אוהל מועד לשכון הקב"ה בתוכם וזה גרם שנמנו לגולגלותם: והמנין דרך כלל הי' להודיע להם חשיבותם לפני המקום כדאיתא במדרש הובא ברמב"ן שאו את ראש אין שאו אלא לשון גדולה ועוד איתא במדרש הובא שם כאן נתן רמז למשה שאו את ראש שאם יזכו יעלו לגדולה כמה דכתיב ישא פרעה את ראשך והושיבך על כנך ואם לא יזכו ימותו כלם כמה דכתיב ישא פרעה את ראשך מעליך ותלה אותך על עץ והוא מבואר ע"פ דברינו שאם יזכו שהשכינה בתוכם יהי' המנין להם לגדולה וינצלו מנגף אבל אם לא יזכו אז יסלק הקב"ה שכינתו מהם וימותו כלם ע"י נגף.

והנה תמורה בישראל שלא יהיו ח"ו עוד תחת ממשלת הקב"ה אפשר בשני פנים או שהקב"ה יחליף ממשלתו ויתן כבודו לאחרים או שהקב"ה יחליף ישראל באומה אחרת אבל מביא ראי' ששניהם לא יהיו שהקב"ה לא יתן ממשלתו לאחרים ושאין לו תמורה הוא מה שנאמר אין קדוש כד' כי אין בלתך ושלא יחליף ישראל באומה אחרת הוא מה שנרמז בסמיכות הפרשה כשם שאין ממירין בהמה בבהמה כך אינו ממיר את ישראל ולכן הקדים מה הקב"ה אחד ואין לו תמורה למה שרצה לומר שלישראל אין תמורה כי רק ע"י הראשון מבואר השני שיהי' ישראל תמיד תחת ממשלת הקב"ה. וזה מה שבישר גם הנביא לישראל עוד זאת אדרש לבית ישראל ארבה אותם כצאן אדם כצאן קדשים כצאן ירושלים במועדי' שכצאן קדשים נראה מיותר אחרי שאמר כצאן ירושלים במועדי' אבל רצה לומר ולבשר את ישראל שתמיד יהיו נדרשים מהקב"ה ושלא ימיר אותם שידוע שאזהרת התמורה אינה רק בקדשים ולכן בישר להם שנחשבים לו כצאן קדשים ובלי אפשר שימיר אותם. וזה מה שמחזק בטחון ישראל בגלות הארוך שע"פ הנראה מש מהם חסד הקב"ה וכל טובה הושפע לאה"ע המונים את ישראל שעזבם ד' ונתן עמים אחרים תחתיהם לאהוב אותם ולחננם בטובו אכן כבר יעקב אבינו שצפה בנבואה כן חזק את ישראל באמונתם שגם בהסתר פניו מישראל לא יעזבם ולא יטשם:

ובזה יבואר ממה שארז"ל פסחים פרק ד' ויקרא יעקב אל בניו בקש לגלות להם את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה אמר שמא ח"ו יש במטתי פסול אמרו לו בניו שמע ישראל ד' אלקינו ד' אחד כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד אמרו רבנן היכי נעביד נאמרוהו לא אמרו משה רבינו לא נאמרוהו אמרו יעקב התקינו שיהיו אומרים אותו בחשאי אמר ר"י אמרי דבי ר"א משל לבת מלך שהריחה ציקי קדירה אם תאמר יש לה גנאי לא תאמר יש לה צער התחילו עבדי' להביא בחשאי עכ"ל ויש להבין מה ענין ברוך שם שפתח יעקב אחר שאמרו בניו שמע ישראל גם מה ענין הגנאי בזה שמדמה לבת מלך שהריחה ציקי קדירה ומביאין לה בחשאי אכן יש לומר שכאשר ראה יעקב שנסתלקה ממנו שכינה כשרצה לגלות הקץ חשב שיש פסול בבניו ושזה טעם סילוק השכינה ממנו אבל אחר שאמרו שמע ישראל וגו' שאין בלבם אלא אחד ושהם מיחדים אותו כמו יעקב בעצמו אז הבין שטעם סילוק השכינה הי' להודיע לו שיבא עת אשר תסתתר השכינה מישראל כשיהיו בגלות ותחת שכאשר עת שכן בקרבם הכירו אחדותו בעצמו ובכבודו איך מכבד את המיחדים אותו בשם אחד ואוהבם לא יכירו אז אחדותו כי אם מצד כבוד מלכותו במה שמולך על העולם אשר בלעדו אי אפשר עמידת העולם כשיהיו אלקים רבים שהאחד יפסיד מה שבנה האחר ותבטל הטבע בחרבן ובשממה וזה מה שפתח ברוך שם כבוד מלכותו שאז בזמן הגלות שהסתתר השכינה לא יתאחד הבורא בשמו עצמו כי אם ישתבח ויתברך בשם כבוד מלכותו כמו שאמרו רז"ל על זמן הגלות לא כשאני נכתב אני נקרא נכתב ד' יו"ד ה"א ונקרא בא"ד והוא מה שאמרנו שאז בגלות לא נקרא בשם עצמותו הנסתר כי אם מה שנגלה ממנו שהוא אדון העולם ומושל על הבריאה: ולכן משה שרצה מישראל שילכו בדרכי ד' כמו שמזהיר אותם הרבה פעמים ושלא תסתלק השכינה מהם לא אמר רק שמע ישראל ולא ברוך שם שלא רצה ללמדם איך יברכו ד' בעת אשר הזהיר אותם שלא תבוא עליהם אבל יעקב כאשר נראה לו מהקב"ה סילוק שכינתו פתח בברוך שם כבוד מלכותו שהוא השבח הראוי לו ואחרי שהשבח הזה לא יהי' בפי ישראל רק אחר שחטאו ונסתרה השכינה מהם הוא להם לגנאי וזה המשל לבת מלך שהריחה ציקי קדירה שאחר שהיא בת מלך כל מעדנים לא יחסרו ממנה ועתה באה עלי התאוה מחמת רעב לציקי קדירה הלא זה גנאי הוא לה וכן ישראל אחר שמיחדים ד' בכבודו ובעצמו כאשר הורה אותם משה כששוב יאמרו ברוך שם כבוד מלכותו שמזכיר אותם שאחר שהיו להם כל מחמדים ומעדנים בקרבת ד' נעשו עתה רעבים לחמוד לציקי קדירה היינו להכירו רק מצד כבוד מלכותו כאשר יכירו אותו כל שאר באי עולם זה

נחשב להם לבושה ולכך התקינו לאומרו בחשאי עד בוא העת שנאמר עלי והי' ד' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהי ד' אחד ושמו אחד יכירו כל יושבי הארץ עמם ד' מצד שם עצמותו וישוה כבוד שם מלכותו לשם עצמותו.

ועל פי הדברים האלה נבאר מדרש רבה תמוה פרשה זו והי' מספר בני ישראל כחול הים אמר ר' ברכי הכהן והי מספר הסופר כמספר התורה נתבקש להם שכך אמר ע"י משה ברוך תהי' מכל העמים וכו' הוי והי' מספר בני ישראל עכ"ל בביאור מדרש תמוה הזה יש לומר שרצה לתרץ מה שכבר הוקשה בגמרא שאחרי אמר והי' מספר בני ישראל כחול הים אמר אשר לא ימד ולא יספר ואם לא יספר היאך קוראו מספר אבל יאמר דהנה מספר הדבר הוא סימן לחשיבותו שדבר שבמנין נקרא ע"פ דברי חז"ל דבר חשוב ואיתא במדרש פרשת עקב ברוך תהי' מכל העמים אמר ר' חייא בר אבא אין שבחה של מטרוניתא בשעה שמתקלסת מקרובותי אלא בשעה שמתקלסת מצרותי הרי שמפרש שישראל יהיו חשובים גם בעיני העמים אם ישמרו את התורה כדכתיב והי עקב תשמעון וגו' ברוך תהי' מכל העמים וזה פירוש הפסוק והי' מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר לומר אפילו אם אתם מבוזים בין האומות ותחשבו כחול הים אשר לא ימד ולא יספר מפני שאינו חשוב למדדו ולמנותו עם כל זה תהיו ממספר חשוב כאשר תקויים מה שמסיים הפסוק והי' במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי דהיינו כשתשובו אל ד' ותקיימו מצותיו אז תהיו חשובים לפניו וגם בעיני העמים תקראו בני אל חי ואז תהיו מספר שהוא דבר חשוב כדכתיב ברוך תהי' מכל העמים וזה מה שפירש המדרש והי' מספר הסופר כמספר התורה ע"י התורה תהיו מספר להחשב דבר חשוב שסופרין אותו שכך אמר להם ע"י משה ברוך תהי' מכל העמים הרי שגם אויביכם יברכו אתכם ויחשבו אתכם כשתקיימו התורה וזה כמספר הסופר שסופר דבר חשוב.

עוד יש לומר בפירוש המדרש דיש להבין איך אפשר לומר על אנשים שאין להם מספר אפילו יהיו כמה וכמה רבוא הרי אפשר למנותם ואיך יהיו דומים לחול הים אשר בחמת אי אפשר להספר אבל יפורש דלישראל ע"י קיום התורה יש שני מיני שיווי בערכם שלפי המנין האישי האחד הוא אחד אבל לפי זכותו האחד ימנה לרבים לפי ערך זכותו שכן דרשו רז"ל מה שנאמר במלחמת עי שהכו אנשי העי כשלושים ששה איש שזה יאיר בן מנשה שהי' שקול כשלשים ששה וביותר מצאנו במשה שאמרו רז"ל שהי שקול כששים רבוא ועל רבי חנינא בן דוסא יצאה בת קול שכל העולם ניזון בשבילו ובזכותו הרי שלפי ערך הזכות של הצדיק נחשב לרבים ולא בלבד על הצדיקים נאמר כן אלא

גם על הרשעים כשישובו כדאיתא במדרש פרשת עקב לא יהי' בך עקר ועקרה אמר ר"י לא יהי' בך עקר ועקרה מן התשובה פירוש שלכלם יהיו תולדות מעשים טובים ע"י התשובה ושלח יקשה הרי היו גם רשעים שלא עשו תשובה ונשארו עקרים ועקרות לזה הוסיף לא יהי' בך עקר ועקרה בך דייקא לומר בקרב ישראל כי רשעים כאלה שלא שבו לא הם מזרע ישראל כי אם מהערב רב כדאיתא בזוהר: וזה פירוש המדרש והי' מספר הסופר כמספר התורה לומר שהמספר של ישראל לא ימנה לגברים כי אם כפי מספר התורה שהוא המספר שיהי' לכל אחד ע"פ זכותו ע"י לימוד וקיום התורה והוא כחול הים אשר לא ימד ולא יספר נתבקש להם פי' כי אם גם ימנו הגברים אבל הכי נתבקש למנות מספרם באמת אשר לא נודע רק להקב"ה כמה עולה מספרם ע"פ זכותם כי לכל אחד יש תולדות הרבה שמרבה מספרו שכן אמר משה ברוך תהי' מכל העמים לא יהי' בך עקר ועקרה שאין אחד שהוא מבני ישראל באמת שאין לו תולדות כאלה מן התשובה ועל כאלה נאמר אפילו פושעי ישראל מלאים מצות כרמון ולכן אמר והי' מספר בני ישראל דייקא אשר לא יספר רק ע"פ מספר התורה: וזה פירוש המדרש והי' מספר בני ישראל כשם שהוא אומר ויצא בן אשה הישראלית ושם איש ישראל המוכה לאלה יש מספר אבל לצדיק אין מספר עכ"ל והוא מבואר היטב ע"פ דברינו שלאלו שהיו רשעים יש מספר שאין נמנין רק לאחד אבל לצדיק אין מספר שהוא נמנה ע"פ רוב מעשיו.

ובזה יבואר גם מה דאמרינן ביומא כתיב מספר וכתיב אשר לא ימד ולא יספר הא בעושין רצונו של מקום הא באין עושין רצונו של מקום עכ"ל ולא מבואר היאך נרמז כן אבל ע"פ דברינו זאת הכונה שיש מספר לבני ישראל כשאין עושין רצונו של מקום שאז אחד הוא אחד בלבד אבל אשר לא ימד ולא יספר יהי כשעושין רצונו של מקום כי אז הם כחול הים אשר לא יספר: ומה שמדמה לחול הים הוא מה שנאמר לאברהם ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים ומה שמציין מספר הרב בב' משלים בכוכבים ובחול ומה שאמר כחול אשר על שפת הים דוקא הוא על פי מה שאמר דוד כל משבריך וגליך עלי עברו יומם יצוה ד' חסדו בפירוש זה יש לומר שהצרות נקראו משברים וגלים כמו שאמר רבי עקיבא כל גל וגל שעבר עלי נעניתי לו ראשי ואחרי שיש צדיקים ובעלי תשובה הצדיקים נמשלו לכוכבים כדכתיב ומצדיקי הרבים ככוכבים והם אינם צריכים לחסד כי זוכים בדין אבל הבעלי תשובה בפרט כשלא שבו עד שבאו עליהם צרות הם לא זוכים רק בחסד הקב"ה דוד שבענותנותו לא חשב עצמו לצדיק כי אם לבעל תשובה אמר כל משבריך וגליך עלי עברו ואז יומם יצוה ד' חסדו עלי כשניקתי מעוני ע"י צרות וידוע ששפת הים הוא המקום שנשברו הגלים ושם עוברים על החול וזה מה שבישר

הקב"ה לאברהם שזרעו יהי' בלי מספר הן הצדיקים שהם ככוכבים והן הבעלי תשובה שהם כחול אשר על שפת הים אשר עליו משברים וגלים עוברים.
ומה שמסיים הפסוק והי' במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר בני אל חי מבואר במדרש והי' מספר בני ישראל כחול הים וכתיב כי אתם לא עמי מה ענין זה לזה אלא משל למלך שכעס על אשתו שלח אחר סופר לכתוב את גטה עד שלא בא הסופר נתרצה המלך לאשתו אמר המלך אפשר שיצא הסופר הזה מכאן חלוק אמר לו בוא כתוב שאני כופל כתובתה עכ"ל ולהבין המשל של כפילת הכתובה נאמר שהמדרש בא לתרץ דברי הכתוב שאמר והי' במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם שעל זה יצדק יאמר עמי אתם אבל מה שיאמר להם בני אל חי אין זה דבר והפוכו לכן מפרש שיש לישראל שלשה מדריגות נקראו עבדי ד' עם ד' בני ד' עבדים נקראו כשאין עושין רצונו של מקום עם ד' נקראו כשעשו תשובה אבל לא בשלמות בני ד' נקראו כשהם שלימים במעשיהם וזה מה שאמר הכתוב והי' מספר בני ישראל וגו' אשר ע"פ דברינו זה הוא כשהם צדיקים אשר אז לא יספרו ואז במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יעלו שתי מדריגות שלא בלבד מעתה נקראו עם ד' כ"א בני אל חי וזה משל המדרש שתחת שכעס המלך על אשתו ורצה לגרשה כשנתרצה לה יכפול כתובתה.
ובזה יש לבאר מה דאיתא במדרש וספרתם לכם וגו' שבע שבתות תמימות תהינה אימתי הן תמימות בזמן שישראל עושים רצונו של מקום עכ"ל ובפירוש זה יש לומר דאמרו רז"ל מצוה למנות ימים ומצוה למנות שבועו' מנין הימים הוא חמשים כדכתיב תספרו חמשים יום ומנין השבועו' הוא שבע וטעם לזה יש לומר שכבר אמרו קדמונינו דמנין ספירת העומר מרמז איך יספור האדם ימיו ושנותיו לעבודת ד' על דרך מה שאמר דוד הודיעני ד' קצי ומדת ימי מה היא אדע מה חדל אני והנה משבעים שנות חיי האדם רק חמשים הם שעומד בהם תחת שבט המוסר לפני דין של מעלה על דרך שאמרו רז"ל שבית דין של מעלה אין מענשים קודם עשרים שנה כדתנן בן עשרים לרדוף ואין הכונה שעד עשרים לא יהי' בר עונשין כלל ויכול לעשות מה שלבו חפץ שהרי הוא בר עונשין בבית דין של מטה למלקות ולמיתה מבן י"ג שנה אלא הכוונה שלא יבוא במשפט עד עשרים וטוב לו אם שב קודם שתגיע לו העת המשפט להענש על מה שחטא מעת שנעשה גדול אבל לעבודת ד' אין גבול שגם הילדות מסוגל לזה כמו שאמר המלך החכם שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך שקים במשפט והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך כי הילדות והשחרות הבל וזכור את בוראך בימי בחורותך עד אשר לא יבואו ימי הרעה והגיעו

שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ ולבאר הפסוקים קשה ההבנה ובפרט שיש סתירה שבתחילה אמר שמח בחור בילדותך וגו' כאלו יועץ לו לעשות מה שלבו חפץ ושוב מסיים ודע כי על כל אלה יביאך אלקים במשפט א"כ הרי יעץ לו לרעה אבל נאמר שכבר פירש האלשיך מה שאמר עד אשר לא יבואו ימי הרעה וגו' שאם חטא אדם ורצה לעשות תשובה אז התשובה לא נחשבה לתשובה שלמה רק בעת אשר לו חפץ לחטוא וחדל מפני כבוד בוראו וכן מה שמניח אדם מותאותיו לכבוד בוראו לא יחשב לו לזכות אלא אם הי' לו תאוה וחפץ ליהנות אבל בימי הזקנה שחדלו התאוות ממנו ואין לו חפץ בהם אז תשובתו לא נחשבה וגם מה שחדל מליהנות מהעולם לא נחשב לו לזכות ולכן אמר וזכור את בוראך וגו' עד אשר לא יבואו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ כי אז לא תועיל עוד לך זכירת בוראך וזה מה שאמר שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך לומר תשמח בילדותך ובימי בחורותך באשר שאז עת התאוה שתוכל לילך בדרכי לבך ובמראה עיניך ובכל אשר תחמוד כי לך הבחירה אבל לא תחשוב שלכן תשמח ויטיבך לבך באשר שתוכל לעשות מה שלבך חפץ כי אם דע כי על כל אלה יביאך אלקים במשפט גם על מה שחטאת בימי בחורותך ואם תשאל אם כן למה אשמח בילדותי ובחרותי שאוכל לילך בדרכי לבי ובמראה עיני אחר שאני אסור בזיקי המצוה שלא ליהנות כפי תאותי רק מעט בהיתר ולא מן הרבות ההנאות האסורות ולשמחה מה זו עושה על זה משיב תועלתך הוא משולש. האחד. והסר כעס מלבך כי הלא רבות מהנאות אשר תתאוה להם אם לא תשיגם יהי' לך כעם וצער זה תסיר ע"י שבעצמך מפני כבוד בוראך לא תחמוד להם: ותועלת השני הוא והעבר רעה מבשרך כי הילדות והשחרות הבל כי רבים מאשר חמדו לתאות בימי בחרותם כלו כחם בהבלי עולם עד שנעשה בשרם רזה ונפלו פניהם כבימי זקנה רעה כזה תעביר מבשרך כשתחדול מלמלאות תאוותיך ועל זה תשמח שעמדת כגבור נגד התאוות: ועיקר השמחה היא השלישי כי תוכל לעבוד את בוראך בימי בחורותך עד אשר לא יבואו ימי הרעה אשר אין בהם חפץ כי במדה שגדלה חמדתך להנאות העולם וחדלת מהם מפני כבוד בוראך ע"פ מדה זה תגדל שכרך והוא מה שאמרנו שגם ימי ילדות ובחרות הם מסוגלים לעבודת וזה מה שמרומז במה שמצוה למנות ימים ומצוה למנות שבועות החמשים ימים נגד חמשים שני חיים שיש לו לירוא מן הפורענות ושבע השבועות נגד שבעה עשיריות שנות חייו אשר עליהם בא לעולם לסגל בהם תורה ומצות ואולי זה מרמז מה שנאמר במדרש שבע שבתות תמימות תהינה אימתי הם תמימות בזמן שישראל עושים רצונו של מקום לומר שרק אז נקראו השבעה עשיריות תמימות

אם בכלם עשו ישראל רצונו של מקום שכל שנה שלא עשו רצונו נחסר להם מן השבעה שבועות.

ומה שחבב הקב"ה את ישראל לכפול להם הכתובה כפי משל המדרש הוא באשר שבתחילתם מצא הקב"ה בהם כפילת טובה כדאיתא במדרש ילקוט פרשה זו ימצאהו בארץ מדבר מציאה גדולה מצא הקב"ה את ישראל כאדם שהוא מהלך במדבר והוא מצא שם ענבים כך מצא הקב"ה את ישראל שנאמר כענבים במדבר מצאתי אבותיכם לכך נאמר ימצאהו בארץ מדבר ובתוהו יליל ישימון לילה הי' העולם וכיון שקבלו ישראל את התורה האיר העולם שנאמר כי נר מצוה ותורה אור עכ"ל ויש לדקדק מה לשון מציאה גדולה אצל הקב"ה אשר לו הארץ ומלואה ומה המשל כענבים במדבר אשר מביא על זה גם איזה המשך הוא מה שמסיים וכיון שקבלו ישראל התורה האיר העולם עם מה שקדם ולהבין זה נקדים מה דאיתא עוד במדרש שלש מציאות מצא הקב"ה בעולמו אברהם דכתיב ומצאת את לבבו נאמן לפניך ישראל שנאמר כענבים במדבר דוד דכתיב מצאתי דוד עבדי עכ"ל ענין המציאה נשלש פה באברהם בישראל ובדוד והוא באשר שיש חלוק בין מה שמרויח אדם ממעשה ידיו ובפעולתו ובין מה שמרויח על ידי מציאה כי הראשון בא לו ע"י עצמו באשר עמל בו והשני במקרה בלי אשר פעל מאומה להשיגו והנה אם גם הקב"ה אינו נותן בלב האדם להיות צדיק כי הדבר תלוי בבחירתו כדאמרו רז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים עם כל זה הוא מזמין לאדם הענינים שנקל לו לבחור בטוב ולמאוס ברע כי למשל אחרי ה' יצחק בן אברהם ויעקב בן יצחק אף שעל פי בחירתם היו צדיקי עולם עכ"ז כבר הוכן להם הטוב בחסד הקב"ה להיות יצחק בן אברהם הצדיק אשר הדריך אותו בדרך הטוב והישר וכן יעקב בן יצחק הצדיק אכן אברהם שהי' בן תרח עובד ע"ז ככל אנשי דורו והוא בחכמתו ובצדקתו הכיר את בוראו בלי שהי' לו שום הכנה לזה על ידי עניני העולם אשר חי בהם לזה יקרא מציאה אצל הקב"ה באשר לא עשה מאומה להעלותו למעלה זו כמו אשר מצא מציאה שלא פעל מאומה להשיגה וכן אצל ישראל יוצדק על פי זה לשון מציאה כי הם אשר נטבעו בתועבות מצרים לשעה קלה כשנפדו עלו למעלה העליונה למעלת הנבואה ונשוו למלאכי השרת במה שקדמו נעשה לנשמע בקבלת התורה ולכל הגדולה הזאת לא הוכנו ע"י ענינים ולכן היו אצל הקב"ה כמציאה וכן דוד לכל הגדולות והנפלאות אשר עשה בגבורתו לכבוש כל הגוים סביביו מה שלא הוצלח לשום מנהל ישראל לפניו ולכל צדקותיו אשר עשה לא הי' לו הכנה ע"י עניני העולם כי נער רועה צאן הי' כאשר נמשח למלך על ישראל ולכן עליו אמר הקב"ה מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו כמי שמצא מציאה: והנה אם הולך

במדבר מוצא פרי לאכול ולשבוע ממנה גם אם אינה חשובה הלא יקרא אצלו מציאה באשר שאין הכנה במדבר שתגדל שם פרי כזה אבל אם ימצא שם ענבים מה שגם במקום יישוב לפרי חשוב יחשב אז שמחתו כפלים כי מציאה גדולה מצא וכן הענין מציאה שמצא הקב"ה את ישראל שאם רק מתועבות מצרים נעשו נקיים והיו עובדים את ד' גם זה הי' נקרא מציאה כמציאה במדבר באשר שהעלו עצמם מטומאה לטהרה מעובדי ע"ז לעובדי ד' אכן אחר שעלו עוד הרבה יותר ממעלה זו להשיג מעלת הנביאים ולהדמות למלאכי ד' זה הי' מציאה גדולה כמי שמצא ענבים במדבר פרי החשוב בארץ ציה ושממה וזה פירוש המדרש ימצאהו בארץ מדבר מציאה גדולה מצא הקב"ה את ישראל כאדם שמהלך במדבר ומצא שם ענבים כך מצא הקב"ה את ישראל שנאמר כענבים במדבר מצאתי אבותיכם והוא מובן ע"פ דברינו למה ממשיל אותם לענבים במדבר ולמה נקראו מציאה גדולה. אבל עוד יש לומר למה נדמו ישראל לענבים במדבר ע"פ מה דאיתא במדרש יצילני מאויבי עז זה פרעה ומצרים ויוציאני למרחב שנתן לי את התורה הרחבה מני ים יחלצני כי חפץ בי אמר ר"י פזמא דידי (פי' מזל שלי) סלקא למיתן לי אורייתא אימתי בחודש השלישי עכ"ל וצריך ביאור מה לשון מזל שלי סלקא וגם מה שמסיים המדרש אימתי בחודש השלישי צריך ביאור מאי קמ"ל בזה אבל יש לומר ע"פ מה דאיתא עוד במדרש למה נתנה תורה בחודש תאומים שלא יהא פתחון פה לאוה"ע אלו נתן לנו את התורה היינו מקיימים אותה אמר להם הקב"ה ראו שאני נותן לכם את התורה בחדש השלישי שהוא חודש תאומים של יעקב ושל עשו אם רצה לקבל יבוא ויקבל עכ"ל וע"פ זה יפורש דברי המדרש שאומרים ישראל יחלצני כי חפץ בי מזל שלי גורם למיתן לי אורייתא אימתי בחדש השלישי יאמר אחרי שהחודש השלישי הוא מזל תאומים שהוא מזל ישראל ע"י אביהם יעקב זה גרם לי שניתן לי התורה ונכפל מזל שלי שנשארה לי לבדי שעשו שהחודש השלישי הוא גם מזל שלו לא רצה לקבלה:

אכן אף שמצד מן התאומים נראה לריק כי נתנה התורה בחודש מזל שלו עם כל זה דבר ד' לא ישוב ריקם באשר לבסוף העתים גם לעשו לזרעו ולסיעתו יאיר אור התורה אשר על כן התורה נקרא אור שמאיר והולך לאט לאט עד שיאיר תחת כל השמים לכל יושבי תבל וישראל יהיו כהני ד' שבידם ניתן דגל התורה להוליך אותו עד כל קצוי ארץ: וזה ענין ענבים שעליהם אמר יותם בן גדעון במשלו שהם הפרי המשמח אלקים ואנשים וזהו מה שאמר כענבים במדבר מצאתי ישראל ומפרש זה סוף המדרש במה שאמר ובתוהו יליל ישימון לילה הי' העולם כיון שקבלו ישראל את התורה האיר העולם שנאמר כי נר מצוה ותורה אור לומר שלא לבדם בלבד נעשה התורה אור המאיר את חשכם כי אם

לכל העולם ולכן מודה ישראל לאביו שבשמים לומר יחלצני כי חפץ בי ליתן אור תורתי בידי להאיר בה לכל העולם.

ובזה יש לפרש המדרש רבי יצחק פתח סמכוני באשישות אש של מורי' ואשו של סנה עכ"ל ולפרש הענין שני אשות אשר עליהם אמרה כנסת ישראל שסמכוה יש לומר כי התורה צריך חיזוק על ידי שני ענינים הנראים מתנגדים ע"י התרוממות וע"י ענוה כדכתיב מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה יאמר שמשני צדדים בא לך מתנת התורה מן השמים שמעת הקול ליסרך ועל הארץ ראית את אשו הגדולה והוא להטביע באדם שתי המחשבות מחשבת התרוממות לחשוב איך נתגדל בעיני בוראו שהשמיע אותו את קולו והרי אם מלך בשר ודם יקרב אחד מעבדיו לדבר עמו פה אל פה הלא יתרומם להיות מעבדי המלך הנאמנים הדבקים בו באהבה ושלא להתערב עם שונים ומורדים בו על אחת כמה וכמה אם בורא העולמות ידבר עמו שיתרומם ויתנשא בנפשו על כל הבלי העולם הרוצים להתעות אותו מדרכי ד' ומקיום מצותיו ולכן מן השמים השמיעך את קולו ועל הארץ הראך את אשו הגדולה להטביע בך מדת הענוה בהזכיר אותך כי אתה נברא מן האדמה ושאתה עלול להאכל מהאש הגדולה ככל בריות האדמה ושני המדות יחד יועילו להדריך את האדם בדרך הטוב והישר:

והנה באברהם נאמר בהר ד' יראה לומר שהאש הנראה על הר המורי' אשר שם הוכן לאכול את העולה את יצחק בנו הוא יראה תמיד בהר שהוא לשון התרוממות להזכיר את זרעו איך חשק בו ד' וקרבו לעבודתו מכל עמי הארץ והאש של סנה הי' סימן ההכנעה אשר נראה למשה להודיעו שבו בחר ד' מפני מדת ענותנותו לגאל את ישראל מפני ענים כנאמר ראיתי את עני עמי ישראל אשר במצרים וגו' וארד להצילו מיד מצרים ונאמר ואל זה אביט אל עני ונכה רוח ובזה יפורש המדרש סמכוני באשישות בשתי אשות אש של מורי' ואש של סנה שיאמרו ישראל ששתי אשות סמכוהו בקיום התורה אש של מורי' במדת התרוממות ואש של סנה במדת ענוה. ואיתא עוד במדרש וידבר ד' אל משה במדבר סיני ששה שמות נקראו לו הר אלקים הר בשן הר גבנונים הר חמד הר חורב הר סיני הר לקים למה שישב בו האלקים בדין שנאמר ואלה המשפטים הר בשן שבא שם הקב"ה הר גבנונים שפסל כל ההרים כשם שאתה אומר או גבן הר חמד שחמד הקב"ה לישב בו הה"ד חמד אלקים לשבתו הר חורב שבו נשמט החרב שנאמר מות יומת הר סיני שבו ירד שנאה לאו"ה עכ"ל ויש ליתן טעם למה נקרא ההר אשר עליו נגלה כבוד ד' ליתן תורה לישראל בשמות האלה אכן יש לבאר על פי הדברים הנ"ל שהכופרים ומואסים בתורה שגורים בפיהם ששה טעמים אשר בהם רוצים לחזק מעשיהם הרעים

(א) שאומרים איך נקיים מצות שהם בלי טעם ובלי עזר לחזק אושר חברת בני אדם (ב) שהמצות לא נתנו רק לעת ההיא אבל לא להיות מצות לעולם (ג) שמעלת האדם היא להיות חפשי ולא להיות כשור נושא עול על צוארו (ד) מה יתן ומה יוסיף לבורא העולמות מעשה האדם אשר בארץ ותחת כאשר הראנו כי מדת התרוממות ומדת הענוה בדרך ישר הם סומכים התורה הכופרים מחזיקים במדות הללו בדרך עקש להרוס התורה שמחזיקים במדת התרוממות להחזיק עצמם חפשי לעשות כרצונם ומחזיקים עצמם כאפס נגד הבורא העולם לומר איך יחפוץ בעבודת ברי' קטן ונבזה כמוני (ה) אומרים מה אפסיד אם אעבור על המצות ושלום יהי לי אם אלך אחר שרירות לבי והם הכופרים בהשגחה ושכר ועונש (ו) כופרים בחיוב המצות המתנגדים להיות נאחדים עם שאר יושבי תבל ואומרים אחרי אשר חפץ ד' בחברת האדם איך יחפוץ במצות המעוררים קנאה ושנאה ומפרידים חבלי החברה.

אמנם נגד כל הטענות הנכזבות האלה מצאנו תשובה בהשמות אשר נקרא בהן ההר עליו נגלה הבורא עולם לתת תורתו לישראל ועל ידם לכל יושבי תבל: נגד טענה א' שהמצות הם דברים בלי טעם נקרא הר האלקים שישב בו האלקים בדין כנאמר ואלה המשפטים שמראה שבמאזני צדק ומשפט שקל הבורא מצותיו בשקל משפטו לזכות או לחייב והיאך ירהיב אדם ילוד אשה בנפשו לומר שהמצות המה בלי טעם מפני שהוא במעט שכלו העצור בהבלי עולם לא מבינם ולא מצא להם טעם: נגד טענה ב' שהמצוות לא נתנו להיות חיוב לעולם רק לעת ההיא לזה נקרא הר בשן שבא שם הקב"ה ולכן כל זמן שלא יבוא הקב"ה בהתגלות כבודו לבטל התורה נשארה בתקפה וגבורתה כמשפט חוקי המלך בשר ודם שלא יבוטלו רק אם המחוקק בעצמו נגד טענה ג' שמעלת האדם היא להיות חפשי ולא להיות כשור סובל עול לזה נקרא הר גבנונים שפסל כל ההרים כשם שאתה אומר או גבן ויפורש זה על פי מה דאיתא מגילה כ"ט מאי דכתיב למה תרצדון הרים גבנונים יצאת בת קול ואמרה להם תרצו דין עם סיני כלכם בעלי מומין אתם אצל סיני כתיב הכא גבנונים וכתיב התם או גבן או דק אמר רב אשי שמע מינה האי מאן דיהיר בעל מום הוא עכ"ל הרי שמעלת הר סיני הי' נגד שאר ההרים שבחר בו ד' ליתן התורה עליו מפני עניוות והכנעה ולכן זה היא התשובה על טענת הפושעים שמגביהים עצמן בגאוה שאין כבודם לסבול עול מצות שמעלת האדם להיות חפשי: נגד טענה ד' מה יתן ומה יוסיף להקב"ה עבודת האדם נגד זה הי' שם ההר הר חמד שחמד הקב"ה לישב עליו וליתן תורתו וזה ראי' שיש חפץ להקב"ה שתקויים תורתו: נגד טענה ה' מה אפסיד אם אעבור על המצות שטוענים המכחישים בהשגחה ובשכר ועונש לזה

נקרא הר חורב שבו נשמטה החרב שנאמר מות יומת כדכתיב ואם תמאנו ומריתם חרב תאוכלו כי פי ד' דבר: ונגד הטענה ו' איך נחזיק במצות שמבדילים ומפרידים אותנו מן האומות ומעוררים שנאתם עלינו לזה נקרא הר סיני שבו ירד שנאה לאו"ה שבזה חפץ ד' שיהי' הבדלה בין ישראל ובין האומות כדכתיב ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי כי רק ע"י זה תתחזק התורה אחרי אשר בהיפך נאמר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם ולכן משמה שמות של ההר שעליו נתנה התורה נתרמז התשובה על כל טענת הפוקרים בה ומכחישים אותה:

אכן אף שהי' מצורך התורה להיות ישראל מובדלים מן העמים בקיום המצות עכ"ז לא תופר בזה האחדות והאהבה בחברת בני האדם כמו שהכהנים היו נבדלים מישראל בהרבה מצות ועכ"ז נשוו להם במצות ואהבת לריעך כמוך ורק בענין זה ועל בחינה הזאת היא הבדלת ישראל מי האומות כדכתיב ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש ולכן קבלה אצלינו שגם חסידי או"ה יש להם חלק לעולם הבא. וזה מה שכבר נבא בלעם לאו"ה כדאיתא בגמרא זבחים קט"ז ד' למבול ישב בשעה שנתנה תורה הי קול הקב"ה הולך מסוף העולם ועד סופו נתקבצו כל או"ה ובאו אצל בלעם ואמרו מה קול ההמון אשר שמענו שמא הקב"ה מביא מבול לעולם אמר להם וישב ד' מלך לעולם כבר נשבע הקב"ה שלא יביא מבול לעולם אלא ד' עוז לעמו יתן שהקב"ה נותן לישראל את התורה ענו כולם ד' יברך את עמו בשלום עכ"ל ויש לדקדק איך ולמה יראו שיביא מבול לעולם באשר שמעו קול ד' הלא כשבא המבול בימי נח לא נשמע קול ד' ואיך חשבו זה לסימן עתה שיביא מבול לעולם. ועוד י"ל הרי באותן האומות היו גם עשו וישמעאל שחזר הקב"ה עליהם ליתן להם התורה ולא אבו לקבלם כנאמר ד' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן והרי הם כבר ידעו והיו יכולים גם להודיע לשאר האומות שד' נותן התורה אכן יבואר זה ע"פ מה דאמרינן ע"ז א' תנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית אם יקבלו ישראל את התורה מוטב ואם לאו אחזיר אתכם לתוהו ובוהו ובודאי מה שנאמר אם יקבלו ישראל הוא רק על שם העתיד שהרי הקב"ה החזיר אותה לשאר האומות ועל כל פנים הי' קבלה גם להאומות ע"פ נביאיהם שאם לא תקובל התורה מיושבי תבל יחרב העולם ולכן כששמעו ההמון הגדול פחדו שאחר שעשו וישמעאל לא רנו לקבל התורה שבא העת שיחריב הקב"ה את עולמו ושיביא הקב"ה מבול לעולם ויחרב העולם כלו אבל בלעם השקיט אותם מיראתם ואמר וישב ד' מלך לעולם כבר נשבע הקב"ה שלא יביא מבול לעולם ומה ששמעתם קול ההמון הגדול הוא באשר שחמדה גנוזה שלו נותן לארץ לישראל שקבלו תורתו והוא בכבודו בעצמו השמיע קולו מן השמים ונעשה

זה בכבוד ועוז והוד והדר בהתגלות כבוד מלכותו וזהו מה שאמר ד' עוז לעמו יתן שבזה התאזר אותם בכח ועוז לעמוד בנסיונות ואז כששמעו כן שמחו על שנתחזק העולם על ידי קבלת התורה מישראל ואמרו ד' יברך את עמו בשלום שיהי להם שלום עם כל יושבי תבל ויהיו באחדות עמהם וגם הם ישבו בשלוה ועל כן לא בלבד שאין לאו"ה תלונה על ישראל לשנוא אותם כי אם ישלמו להם תודה שקבלו התורה באשר שע"י זה נתחזק העולם ולא נאבדו כאשר גם משה אמר לישראל ברוך תהי' מכל העמים כמבואר במדרש הנ"ל.

ובזה יש לבאר מה שנאמר הללו את ד' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו ואמת ד' לעולם הללוי' הקושיא מבואר כי איך על שגבר עלינו חסדו יהללוהו כל האומים מה טובה להם בזה גם ואמת ד' לעולם נראה שאין לו קשור עם תחלת הפסוק אבל על פי הנ"ל מבואר היטב כי אמר דוד שכל האומות וכל הגוים יהללו את ד' באשר גבר עלינו חסדו לתת לנו את תורתו בעבור שמזה נצמח שאמת ד' לעולם שנתאמת ונתקיים העולם וע"י זה נתקיימו גם הם: ועוד יש לפרש דהנה אם שני בני אדם באים בחדר המשפט לפני השופט ויבקש האחד מן השופט שיטה אליו חסד לצדקו בטענתו הלא ישיב לו אם אעשה עמך חסד אעשה עול לשכנגדך ובמקום המשפט לא יצדק צדקה וחסד וכן האב כשינחיל את נחלתו לבניו וירבה לאחד יותר על שהי' מגיע לו אם היתה החלוקה בשוה בין כל בניו הלא מה שמוסיף להאחד יגרע מן האחרים אכן לא כן בממשלת בורא העולם כי אם יטה החסד להאחד לא יזיק זה לאחרים כי אלקי המשפט לא יעשה עול לשום ברי' מבריותיו וכן ראינו כשהנחיל לישראל ארץ כנען אף כי היו יושבי כנען אז חוטאים בכל התועבות עד שנאמר עליהם ותטמא הארץ ואפקוד עונה עלי ותקיא הארץ את יושבי' ואף כי כבר נשבע לאוהביו האבות הקדושים להנחיל הארץ לזרעם עם כל זה לא קיים דברו עד שנתמלא סאה הפשע ליושבי כנען כמו שאמר כבר לאברהם ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמורי עד הנה הרי גם להחוטאים אשר תעב לא עשה משפטו עד נשלם מדת עונם ואמרינן בראש השנה דף י"ח כתיב ורב חסד ואמת בתחלה באמת לבסוף ורב חסד ומזה למדנו שאמת מתנגד לחסד שאמת הוא המשפט צדק שורת הדין וחסד הוא לפנים משורת הדין: ובזה יפורשו הפסוקים הללו את ד' כל גוים שבחוהו כל האומים ולא תאמרו איך נהלל את ד' ששונא אותנו ונתן אהבתו לישראל עמו לזה אומר כי גבר עלינו חסדו ואמת ד' לעולם כי אף שגבר עלינו חסדו שעשה עמנו לפני משורת הדין עכ"ז לא תפסדו מאומה שאין זה בחוקו כשיתחסד עם אחד מברואיו שיזיק להאחר כאב החולק נכסיו בין בניו כי אתם לא תפסידו מאומה בזה במה שמגין עלינו

בחסדו כי ואמת ד' לעולם לכל העולם נשאר באמונתו שופט צדק לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו ולא יקפח שכר כל ברי' לכל יושבי תבל המכירים אותו לכן גם עליכם הוטל להללו ולשבחו על אמונתו.

ומה הוא הענין שגבר חסדו עלינו ביותר הוא מה שנאמר ישעי' נ' מי בכם ירא ד' שומע בקול עבדו אשר הלך חשיכים ואין נוגה לו יבטח בשם ד' וישען באלקיו ובביאור פסוק זה הקשה ההבנה ובפרט מה שאמר שומע בקול עבדו וגם מה שמסיים יבטח בשם ד' וישען באלקיו שנראה כפל יש לומר דאמרינן סוכה נ"ג מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהי' מנון מי שמפנק מנעוריו את היצר הרע שראוי להיות עבדו העובד אותו ועליו ימשול אם מפנק אותו אחריתו יהי' מנון שהמיועד להיות עבד יהי אדון להיות מושל בו וזה מה שאמר מי בכם ירא ד' שומע בקול עבדו אשר עד עתה שמע בקול עבדו שהוא קול יצר הרע שנקרא עבדו על פי הנ"ל אשר הלך חשיכים ואין נוגה לו אשר על ידו הלך דרך החושך שהוא דרך החטאים והעבירות מבלי שהאיר לו אור התורה אם רק התחיל להיות ירא ד' ויחרוט על מה שעשה יבטח בשם ד' שהוא של רחמים וחסד בו יבטח שיתן לו כח ברחמיו למשול על יצר הרע ואז ישען באלקיו שגם כשישפוט ד' עליו בשם אלקים שהוא שם השופט יצא חפשי מן העונש על כל מה שעשה וזה החסד שגומל ד' עם ישראל והוא מה שאמר בלעם ד' עוז לעמו יתן שמחזק אותם לעמוד בנסיון ולקיים תורתו אמנם על זה כי גבר עלינו חסד ד' שלא יחליף ולא ימיר אותנו באומה אחרת עלינו להודות ולשבח אותו יתר מכל האומות הן בעולם הזה והן לימות המשיח כנאמר במדרש רבה פ' אמור וכי תזבחו זבח תודה לד' לעתיד לבוא כל הקרבנות בטלים וקרבן תודה אינה בטילה לעולם כל התפלות בטילות והודית תודה אינה בטילה לעולם שנאמר קול אומר הודו לד' כי טוב אילו הודאות מביאים תודה בית ד' זה קרבן תודה וכן דוד הוא אומר עלי שקים נדריך אשלם תודות לך תודה אינה נאמר אלא תודות ההודאה וקרבן תודה עכ"ל מהמדרש למדנו ב' דברים שתודה לא בטלה לעתיד לבוא ושצריך ב' דברים הודאה וקרבן תודה ולהבין למה כן נאמר שיש ליתן טעם למה כל הקרבנות בטילים ותודה לא בטילה דהנה ע"י שלשה דברים האדם מקרב עצמו לבוראו ע"י תפלה ע"י קרבן וע"י תודה ושלשה האלה בהוראתיהם הם נבדלים זה מזה על פי הבדל העתות תפלה היא על העתיד שמפיל תחנתו לפני בוראו שיעשה לו רצונו אכן על העבר אין ענין לתפלה ובהיפך זה הוא תודה שאין לו ענין על העתיד כי אם על העבר שמשבח ליוצרו ונותן לו תודה על מה שקבל ממנו כבר אכן הוראת הקרבן הוא כולל שניהם שנקרב מן האדם לכפר על מה שחטא ונקרא גם דורון ובפרט קרבן העולה על פי דברי

רז"ל למען ימצא חן וחסד לפני בוראו לעתיד והנה לימות המשיח יבטל יצר הרע כנראה מהרבה מקראות על זה בדברי הנביאים וגם תהי' הטובה בתכלית השלמות וגם יבולע המות ומחה ד' דמעה מעל כל פנים לכן לא יצטרכו ישראל עוד לתפלה למען ישפיע להם טובה שאז יקויים טרם יקראו ואני אענה וגם קרבן לכפר אין צריך עוד כי אם אין חטא אין כפרה אבל נגד זה תגדל חוב המאושרים בכל הטובות להודות ליוצרם על כל הטובות אשר גמל להם ולכן לעתיד לבוא כל הקרבנות וכל התפלות בטילות ורק ההודאות וקרבנות התודה לא בטילות כדברי המדרש.

ובזה יש ליתן טעם שכל המנחות באות מצה ורק בשתים הי חמץ שתי לחם שנקרבו בחג השבועות היו חמץ ובמנחת תודה היו שלשה מינים חלות רקיקים ורבוכה מצה ומין אחד הי' חמץ שידוע מה שאמרו כבר קדמונינו שהחמץ מרמז על יצר הרע שהוא שאור שבעיסה ומצה מרמז על יצר הטוב והנה ענין ביטול יצר הרע אין זה שיחדלו התאוות הטבעיות רק שיחדל מהם תאוה לרע לעבור על דברי תורה כי אם התאוות בעצמן יהיו בעבודת לקיים מצותיו בהם כגון תאות האכילה לאכול מצה וכדומה אשר על זה נאמר ואהבת את ד' אלקיך בכל לבבך שדרשו רז"ל בברכות פרק ט' בשני יצריך ביצר הטוב וביצר הרע ואמנם כל זמן ששולט היצר הרע גם לרעה וכשמו כן הוא אז לא יאמר עליו שהוא נרצה לעבודת ד' באשר רק לפרקים וממיעוט בני אדם הוא נבטל לגמרי להיות לרצון לפני ד' ורק לעתיד לבוא שיבטל יצר הרע אז תהינה גם כל התאוות שהיו מקורו קדוש לד' ועל שלעתיד לבוא קרבן תודה לא יבטל לכן הי' בתוך קרבן גם מנחת חמץ לרמז על זה וכן בשעת מתן תורה כשנתנו הלוחות שנאמר בהם חרות על הלחות שדרשו רז"ל על תקרי חרות אלא חירות חירות מיצר הרע שנבטל מן היצר של התאות חלק הרע והיו קדושים לד' לכן שתי הלחם ע"פ דברי קדמונינו גם כן היו של חמץ לרמז שגם החמץ כשיהי' לתועלת ולא להפסד הוא קרבן נרצה לד'.

אכן עוד יש ליתן טעם למה בקרבן תודה הי' חמץ ולמה היו ארבע מינים מנחה מה שלא היו בקרבנות אחרות דאמרו רז"ל ברכות פ' ט' ארבעה צריכים להודות היוצא מבית האסורים ויורדי הים והולכי מדברות וחולה שנתרפא והם נרמזו תהלים ק"ז והנה כל הטובות האלה גמל הקב"ה על ישראל בהוציאם מארץ מצרים שהיו יוצאים בישועתו מבית האסורים כדכתיב ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים והיו בסכנת הים כשעברו ביבשה תוך הים והצילם ד' לבל כסו אותם גלגליו כאשר כסו צורריהם והלכו במדבר הגדול והנורא כדכתיב המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב ומכל הסכנות

הצילם בחסדו וגם הציל אותם מכל מכות מצרים שנקראים מחלות כדכתיב כל המחלה אשר במצרים לא אשים עליך כי אני ד' רופאך.
אמנם הי' חילוק בין הטובות האלה אשר גמל ד' לישראל שהשלש הראשונות גמל עמהם אחר כבר נתקדשו ע"י שהפרישו עצמם מע"ז וקיימו מצות פסח ומילה אשר על זה נקראו צבאות ד' בהוציאם מארץ מצרים שכבר נכנסו תחת כנפי השכינה אבל ההצלה ממכות מצרים היתה טרם יצאו שהיו אז עוד תחת ממשלת היצה"ר.
ובזה מצאנו טעם למה היו ד' מיני מנחות בקרבן תודה וא מהן חמץ שצו הקב"ה כן לישראל לזכר הארבע טובות שגמל עמהם בהוציאם ממצרים אשר על כן גם לדורות על ארבע טובות האלה צריך האדם להודות ולהביא קרבן תודה ובאשר שבשלשה מהם היו כאשר כבר נכנסו תחת כנפי השכינה ואחת מהן בשהיו עוד תחת ממשלת הטומאה לזכר זה היו ג' מהמנחות מצות שמרמז לקדושה וא' חמץ שמרמז ליצה"ר השאור שבעיסה.
ומה שצריך ב' תודות ההודאה וקרבן תודה ע"פ המדרש הנ"ל לזה יש ליתן טעם שאם אמנם בתפלה על העתיד הדברים היוצאים מפי המתפלל באים ממעמקי הלב כאשר ידע את מכאובו ובא לעורר רחמי אביו שבשמים עליו לא כן במה שנותן תודה על מה שעבר שבזה אפשר לדבר דברים בפה ולבו בל עמו ולכן למען הזכיר להמודה גודל החיוב המוטל עליו להורות למטיבו צריך להביא קרבן אשר הוראתו כמו בכל הקרבנות שמקריב החוטא כאלו נותן נפשו לבוראו לכפר על חטאו כן יקריב הנותן תודה קרבן להזכירו שיתחייב ליתן כל חייו למטיבו ובפרט כפי אשר אמרנו שיש רמז בקרבן תודה על כל הטובות הגדולות אשר גמל הקב"ה לישראל ולכן נאמר וכי תזבחו זבח תודה לד' לרצונכם תזבחוהו לומר לכך אני מצו לזבוח זבח תודה ולא מספיק תודת דברים בלבד למען לרצונכם יהי'.
ואמנם לא בלבד על מה שנראה לנו טובה עלינו לשבח לאדון הכל כי אם גם על מה שנראה לעינינו רעה כי רעה ממנו לא תצא והכל לטובה כדאמרינן ברכות ד' ס' חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה אמר רב אחא משום רבי לוי מאי קרא חסד ומשפט אשירה לך ד' אזמרה אם חסד אשירה ואם משפט אשירה רב שב"נ אמר מהכא בד' אהלל דבר באלקים אהלל דבר בד' אהלל דבר זו מדה טובה באלקים אהלל דבר זו מדת פורענות רבי תנחום אמר מהכא כוס ישועות אשא ובשם ד' אקרא צרה ויגון אמצא ובשם ד' אקרא ורבנן אמרי מהכא ד' נתן וד' לקח יהי שם ד' מבורך אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר וכן תנא משמי' דרבי עקיבא לעולם יהא אדם רגיל לומר כל

דעביד רחמנא לטב עביד עכ"ל ויש להבין למה צריך ד' דרשות ולא סגי לכל אחד מאלה החכמים בדרשה של אחר אכן י"ל שכל אחד רצה ליתן טעם אחר למה האדם צריך ליתן להקב"ה תודה גם על מה שנראה בעיניו היותו רעה ר' לוי אמר הטעם הפשוט שאם חסד אשירה שאם משפט אשירה לומר גם אם הרעה אשר מצא אותו הוא לפורענות ע"פ משפט מכל זה יחשב לו לטובה כמו שאמר רעהו צופר לאיוב איוב י"א לנחמו על יסוריו ודע כי ישה לך אלוק' מעוניך שכמו שנחשב לרעה לרשעים מה שאין בא להם עונש בעולם הזה כדכתיב בפרוח רשעים כמו עשב להשמדם עדי עד כמו כן הוא לברכה לישר הולך שנפרע ממנו הקב"ה על מה שחטא בעולם הזה כדי להנחילו העולם הבא בלי מגרוע ולהצילו מדינו של גהינם: רבי שמואל בר נחמני נתן טעם אחר איך יכיר האדם גם בפורענות הבא עליו מדת הטובה והרחמים של הקב"ה ומביא על זה הפסוק בד' אהלל דבר באלקים אהלל דבר והוא על פי מה שמסיים הפסוק באלקים בטחתי לא מה יעשה אדם לי וכבר פירשנו פ' תצוה שרצה לומר שטוב לאדם להיות נקי על פי מדת הדין מלהחנן על פי מדת הרחמים שעל ידי זה יהי' בטוח שיגן הקב"ה בעדו נגד רעת בני אדם שהם בעלי בחירה כי אם אמרו רז"ל שכנגד האדם שהוא בעל בחירה לא יגן בעדו ד' מפני שאינו נוטל הבחירה מבן אדם זה רק אם הניזק מאדם אחר ראוי לעונש ועל פי רחמים לא גבה הקב"ה חובו ממנו אז הוא יכול להענש ע"י אדם אחר אחרי שבדין הוא ראוי לעונש אבל אם על פי דין שמים הוא נקי אז ודאי ד' לו מחסה להצילו מיד בני אדם כי מי הוא נקי אבד וזה מה שאמר באלקים אהלל דבר אהלל הפורענות שלקה אותי כי אז בטחתי שלא יעשה אדם לי וזה הוא הטובה שנצמח לו מן הפורענות והוא ודאי גדול מאוד כי העונש הבא מן השמים הוא בקל וברחמים ואם יענש על ידי בחירת בני אדם הוא באכזריות כמו שמצאנו שענש הקב"ה לסנחריב ולנבוכדנצר על שהרעו לישראל אף שהיו שבט אף של הקב"ה לענות את ישראל על חטאיהם מפני שענשו באכזריות: ורבי תנחום נותן טעם אחר למה גם לצרה ויגון יודה להקב"ה ע"פ מה שאמרו ז"ל למה היו האבות והאמהות עקרים ועקרות מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים וזה מה שאמר כוס ישועות אשא ובשם ד' אקרא כמו שעל הטובה בשם ד' אקרא ליתן לו תודה כן כאשר צרה ויגון אמצא בשם ד אקרא דאולי לא מצא אותי כן רק למען בשמו אקרא להתפלל אליו וישמע תחינתי לפדות עצמי במהרה מכל צרה ויגון: ורבנן אמרי מהכא ד' נתן וד' לקח יהי שם ד' מבורך הם הוסיפו על טעם הראשונים לומר שגם אם לא נבין למה בא הפורענות עם כל זה נבטח שלא בא רק ברחמים שעל כן הפסוק לא אמר ואלקים לקח כי אם ד' לקח בשם של רחמים כמו בד' נתן שהוא ברחמים והוא על פי מה

דאיתא במדרש ישעי' י"ב אודך ד' כי אנפת בי דרש רב יוסף במה הכתוב מדבר בשני בני אדם שהלכו לסחורה וישב לו קוץ לאחד מהם ברגלו התחיל מחרף ומגדף לימים שמע שטבע ספינת חבירו בים התחיל מודה ומשבח לכך נאמר ישוב אפך ותנחמני וכן הוא אומר לעושה נפלאות גדולות לבדו אמר רבי אלעזר אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו עכ"ל מזה שמענו שלפעמים האדם חושב בדעתו שבא לו רעה ולימים מכיר שגמל הקב"ה עמו חסד ורבי אלעזר מוסיף על דברי רב יוסף שלפעמים האדם אפילו לבסוף לא נודע לו הטובה שעשה הבורא עמו ועל כן אמר עושה נפלאות גדולות לבדו שרק לו נודע ולכן על כלפנים יתן שבח והודי' לבורא על כל מה שאירע לו וזה מה שאמר ד' נתן וד' לקח יהי שם ד' מבורך שגם הלקיחה היא במדת הרחמים ולכן סמך לזה מה שאמרו התנאים רבי עקיבא ורבי מאיר לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד.

נשא

בסמיכות הפרשיות פ' גזל הגר ופ' סוטה ופ' נזיר ופ' ברכת כהנים יש לומר שבשלשה עבירות כתוב בתורה שמעל בד' בויקרא בפ' מעילה נאמר נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה מקדשי ד' ועוד שם בפ' גזילה נאמר נפש כי תחטא ומעלה מעל בד' וכחש בעמיתו ונכפל זה בפ' זו לענין גזל הגר שנאמר איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעול מעל בד' ועוד בפ' זו סמוך לזה כתיב איש איש כי תשטה אשתו ומעלה בו מעל דאיתא במדרש הדה"ד צור ילדך תשי זה שאמר איש איש שכפרה בשנים בד' איש מלחמה ובאישה ויש ליתן טעם למה דוקא בעבירות האלה כתיב שמעל מעל בד' כי אם אמנם בכל עבירות אשר יחטא האדם פוגם בכבוד אביו שבשמים עכ"ז בעבירות האלה חוטא עוד יותר מזה שיש בהם הכחשה באביו שבשמים והוא מי שמועל בקדשי שמים שלוקח לעצמו מה שנקדש לד' כאלו הוא הפקר ואין לו בעלים ושנית מי שכיחש וגנב בזה דעת המקום כאלו הקב"ה אין יודע מחשבתו הוא גם כן כופר בהקב"ה והוא מה שנאמר ומעלה מעל בד' וכיחש בעמיתו וגו' ומבואר זה יותר בפ' גזל הגר דאיתא במדרש כי יעשו מכל חטאת האדם אפילו שחשבו לעשות ולא עשו ללמדך שמשעה שמחשב אדם לחטוא כמועל במקום עכ"ל והוא על שחטא נגד ידיעת הבורא כאלו לא יודע מחשבתו לכן גם זה נקרא מועל מעל בד' והשלישי הוא מי שעושה במחשך מעשיו באומרו מי רואני וזה כופר בידיעת הבורא שאין דבר נעלם ממנו ואין נסתר מנגד עיניו וזה מה שמגדיל חטא הסוטה שנסתרה והיא נטמאה ולכן בה נאמר איש איש כי תשטה אשתו ומעל בו מעל הן בהקב"ה הן בבעלה כנאמר במדרש שכפרה בהקב"ה.

אמנם נגד שלשה אלה שמעלו בד' בקדשיו במחשבתו ובידיעתו נתנו לנזיר שלשה מצות לקדש עצמו לד' בדברים שמתנגדים לחוטא בשלשה דברים האלה שנתנו לו שלשה מצות להזיר עצמו מן הגילוח מן היין ומן טומאת המת: נגד המועל בקדשי ד' הוא השמירה מטומאת מת דאמרו רז"ל בברכות פרק ו' הנהנה מעולם הזה בלא ברכה כאלו מעל בקדשי שמים דכתיב לד' הארץ ומלואה והענין שהאדם מורכב מגוף ונשמה הנשמה הוא אלקים והגוף הוא חלק הארץ ולכן מי שנהנה ומברך בברכה נותן חלק לד' ואז יכול להנות גם בחלקו המת שהוא הגוף אבל אם נהנה בלא ברכה אז מהנה חלקו המת בלבד ומעל בקדשי שמים שלקח לעצמו חלק הנשמה ולרמז על זה נאסר לנזיר לטמא עצמו למת להזכירו שיזיר עצמו גם מכל תענוגי העולם שנהנה מהם רק חלקו המת שהוא הגוף ולא גם כן חלקו האלקי שהוא הנשמה שאז מועל בקדשי ד' ולכן הציווי להנזר מטומאת מת הוא נגד המועל בקדשי ד': הציווי תער לא יעבור על ראשו כי נזר אלקיו על ראשו הוא נגד עובר עבירה בסתר שגונב דעת המקום כאלו אינו רואה שאמרו רז"ל שדומה לדוחק רגלי שכינה דכתיב והארץ הדום רגלי ונגד זה נאסר הגילוח להנזיר שבזה מראה לעין כל שמכיר מלכות הקב"ה בשנושא נזר אלקיו על ראשו: הנזירות מן היין הוא נגד החוטא במחשבה העליונה דכתיב מיין ושכר יזיר חומץ יין וחומץ שכר לא ישתה וכל משרת ענבים לא ישתה וענבים לחים ויבשים לא יאכל. מה שפרט הכתוב כל הדברים האלה אחר אשר אחרי כך נאמר מכל אשר יעשה מגפן היין לא יאכל שהכל בכלל יש לומר דאולי בא לרמז על החטאים במחשבה שהם ד' במספר (א) מי שירצה לדרוש במופלא ממנו שזה מבלבל את שכלו כמו שאירע לבן זומא כשנכנס לפרדס כדאיתא חגיגה פ' ב' שנאמר לו דבש מצאת אכול דייך פן תשבע ותקיא (ב) מי שהולך אחר דיעות נפסדות כמו שאירע לאחר (ג) אם משים עיקר חכמה שלו לדברים גופניים שאז שכלו אינו נקי להקרא פרי קדש הלולים (ד) אם מערב ספיקות עם הוודאים מה שנקרא בלשון רז"ל מערב שמרי יין עם היין: ועל אלו ד' דברים מרמזים אסורי הנזיר מיין ושכר יזיר הוא המחשבה שמבלבל אותו כמו ששותה יין חזק ביותר שמבלבל שכלו. חומץ יין הוא נגד המחשב מחשבות נפסדות מינות ואפקורסות שנקרא חומץ בדברי רז"ל כדאמרינן ר"ה ג' כאן קודם שהחמיץ כאן לאחר שהחמיץ. משרת ענבים הוא מה שביארו רז"ל שרה פתו ביין שנבלע היין בלחמו והוא נגד מי שמשים מחשבתו על דברים גופניים ולא על הרוחני לעסוק בתורה. וענבים לחים ויבשים הוא נגד מי שמערב היין בשמריו הספיקות בוודאות כי בענבים היין והשמרים עוד מעורבים ולכן נזירתו מן היין הוא לכפר מה שחוטא אדם במחשבתו נגד מחשבה העליונה.

ובזה יש לבאר מה דאיתא נזיר דף ד' תניא אמר שמעון הצדיק מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא חוץ מאדם אחד שבא אלי מן הדרום יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים אמרתי לו בני מה ראית לשחת שער נאה זה אמר לי רועה הייתי לאבי בעירי והלכתי לשאוב מיים מן המעיין ונסתכלתי בבואה שלי ופחז יצרי עלי ובקש לטורדני מן העולם אמרתי לו ריקה מפני מה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך שסופך להיות רמה ותולעה העבודה שאגלחך לשמים עמדתי ונשקתיו על ראשו אמרתי לו כמותך ירבו נזירים בישראל עליך הכתוב אומר איש כי יפליא לנדור נדר להזיר לד' עכ"ל ובנדרים דף ט' מקשה על זה מאי שנא אשם נזיר טמא דלא אכיל דאתי על חטא כל אשמות נמי לא ליכול דעל חטא אתו ומשני דנזיר טמא מסתמא מתחרט על שקבל עליו ימי נזירות ונמצא מביא חולין לעזרה אכן אכתי יש להבין למה מאשם נזיר זה אכל שמעון הצדיק ולא חש לזה ויש לומר דעל מה שנאמר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש אמר ר' אלעזר הקפר נזיר חוטא הוא שציער עצמו מן היין והקושיא מפורסמת שאדרבה התורה קראה אותו קדוש וגם אם נחשב לו חטא שצער עצמו מן היין למה נאמר אשר חטא על הנפש דוקא בנזיר טמא ולא בנזיר טהור וליישב זה יש לומר שמי שיזיר עצמו בנזירות אפשר שעשה זה מפני ג' טעמים או שרצה לענות עצמו לכפר על עון שנהנה מאיסור ולכן מונע עצמו גם מהיתר בצער או שעשה כן להכניע יצרו להנצל מחטא לבל יתעה יצרו אותו או שעשה כן כדרך המשוגעים שמצערים עצמם חנם כמעשה עובדי הבעל כדכתיב ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפך דם עליהם וידענו שהבא לטהר מסייעין לו ולכן מי שיזיר עצמו על פי טעם הראשון נקרא טוב שרצה לנקות עצמו מעונו ומי שיזיר עצמו ע"פ טעם השני הוא קדוש שמצער עצמו להיות קדוש לד' ולהנצל מן החטא אבל מי שיזיר ע"פ הטעם השלישי הוא חוטא כמו שמחבל עצמו דאמרינן בב"ק שאינו רשאי והנזיר הזה שנטמא זה סימן שלא נזר במחשבה נכונה כי אם במחשבה הנפסדת ע"פ טעם השלישי ולכן נחטפה המצוה לו בפניו שלא זכה להנזר בקדושה ועל כן צריך להביא אשם על שחטא בנפש וציער עצמו מן היין שנראה לו מן השמים שנזירתו לא הי' ע"פ מחשבה נכונה שאם לא כן הי' מסייעין לו להשלים נזירתו בקדושה וזהו שאמר שמעון הצדיק מעולם לא אכלתי מאשם נזיר טמא שכיון שנטמא מסתמא לא נזר לשמים ומתחרט על נזירתו עתה ודומה לחולין בעזרה אבל כששמעתי מאדם זה שכוונתו הי' להיות קדוש ולהנצל מיצר הרע שבקש לטורדו מן העולם אמרתי לו כמותך ירבו בישראל נזירים כי עליך נאמר להזיר לד' שכוונתו לשמים בלבד.

ועל פי דברינו יש לבאר מה דאמרינן סוטה פ' ב' דרש רבא בשכר שאמר אברהם אבינו ואנכי עפר ואפר זכו בניו לשתי מצות לאפר פרה ולעפר סוטה עכ"ל ולהבין מה מדה כנגד מדה יש בזה נאמר שכפי היוצא מן הפסוקים אמר אברהם ואנכי עפר ואפר דרך התנגלות שהרהיב בנפשו עוז לבקש דבר מבורא עולם אשר אולי יהי נגד רצונו ולכפר בזה על עצמו אמר ואנכי עפר ואפר דהיינו שיסודו מעפר וסופו להיות אפר ובזה יכפר פני אביו שבשמים בהזכיר שלא דרך גאוה בקש כן כי מכיר קטנותו ושפלותו בעולם ועל כי אמר זה דרך כפרה עליו נתנו לבניו מאפר ומעפר שתי כפרות אפר פרה לכפר על טומאת מת שיסודה בחטא עגל כי לו לא חטאו בעגל לא מתו ולא הי' טומאת מת כמו שאמרו רז"ל אל תקרי חרות על הלוחות אלא חירות ממלאך המות וכנגד עפר ניתן לו עפר סוטה להורות ולהודיע טהרת האשה או טומאתה: ולכן צותה התורה לקחת לסוטה עפר מקרקע המשכן וליתן אותה במים קדושים הנתנים בכלי חרס ולמחוק בהם את השם הקודש ולהשקותם להאשה דהנה האדם בחייו יסודו מעפר ובו נפש החיוני ועליו מושל נשמתו שהיא חלק אלק' ממעל וגופו נמשל כחרס הנשבר בקל אשר בלתי אפשר עוד לעשותו שלם בהתחבר שבריו ולכן להראות בהאשה הנחשדת שנשארה בטהרה ולא הוטמאה הי הציוי לקחת עפר קדוש נגד יסוד הגוף ומים קדושים שהם משל החיים שהחיים נמשל למים כאשר אמרה אשה החכמה שמואל ב' י"ד כי מות נמות וכמים הנגרים ארצה והשם הקדוש הוא נגד הנשמה שהיא נשמת אלוק והכלי חרס אשר הכל נתון בו הוא דוגמת הגוף שנמשל לכלי חרס ואם תשתה האשה ולא יזיק לה זה אות ומופת שטהורה היא שהטהרה והקדושה לא יתאחדו עם הטומאה ולכן מה שאמר אברהם על עצמו שעפר הוא ניתן להתנצלות לבניו לנקות החשודה אשר קינא לה בעלה ולעשות שלום בין איש לאשתו או לדחות הטמאה מבניו למען יוסרו כל הנשים. והנה במה שאמרנו שתכלית האדם הוא שלא להנות מעולם הזה רק במדה הצריך לו לחיי נפשו ולא להתענג בתענוגי עולם בזה יש לבאר מה דאמרינן סוטה פרק ז דרש רבא מפני מה נענש דוד בעוזא מפני שקרא לדברי תורה זמירות שנאמר זמירות היו לי חקיך בבית מגורי אמר לו הקב"ה דברי תורה שכתוב בהן התעיף עיניך בו ואיננו אתה קורא אותם זמירות הרני מכשילך בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו שנאמר ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו ואיהו אתיה בעגלה עכ"ל וגם בזה יש לדקדק איזו מדה כנגד מדה הי' בזה שנכשל להביא הארון בעגלה נגד צווי הכתוב בכתף ישאו ועוד יש לדקדק מה חטא דוד במה שאמר זמירות היו לי חקיך הרי אדרבה הראה בזה כמה חביבין לו דברי תורה שמתענג בהם כאשר יתענג בזמירות אכן

י"ל שאם אמרנו שתכלית האדם בעוה"ז הוא רק עבודת בוראו ולא להתענג בתענוגים זה לא נאמר בלבד על תענוגי הגוף כי אם גם על תענוגי הרוחני וגם על עסק התורה שגם זה לא יהי' רק למען עשות נחת רוח ליוצרו ולא להנאת עצמו ולכן לא תושג התורה כי אם ע"י יגיעה כמו שאמרו ז"ל לא יגעתי ומצאתי אל תאמין וזה מה שבירך יעקב לבנו יששכר באמרו יששכר חמור גרם רובץ בין המשפתים וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד יאמר כי מי שאינו יודע מתענוגי עולם ואינו מתענג בהם אין שכרו גדול כל כך כמי שיודע אותם וחדל מהם לכבוד קונו ולכבוד תורתו וזה ענין ברכת יעקב ליששכר שהי' אב החכמים הגדולים בתורה כמו שדרשו רז"ל על מה שנאמר מבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ולכן אמר שהוא כחמור גרם החזק הרובץ בין המשפתים כי אף וירא מנוחה כי טוב שיודע טובת המנוחה נגד רעת היגיעה וגם יודע את הארץ כי נעמה שיודע נעימות תענוגי הארץ עם כל זה לא מתענג במנוחה ולא בתענוגי העולם כי אם נוטה שכמו לסבול עול התורה ויהי למס עובד לכל אחיו: ובזה מצאנו טעם למה לבני קהת לא ניתן עגלה כי אם בכתף ישאו באשר שפקודתם הי' נשיאת הארון אשר בו התורה ויורו בזה לישראל שצריך להטות שכמו לסבול עול תורה לא לבחור לו דרך הקל להתענג כמי שמעביר משאו על העגלה הנמשך ע"י הבקר ועל כן צריך ללמוד גם הדברים קשה ההבנה שלא ישיגם רק ביגיעה רבה אם צריך להם ולא יבחר ללמוד רק דברים קלים מה שערב לו שאין צריך ליגע בהם בשכבר יודע אותם שבזה יבוא לשכוח מה שצריך לו בקיום המצות וזהו מה שטעה בו דוד שאמר זמירות היו לי חקיך שכל כך בעונג ובקלות אני לומד חקיך כמי שמתענג בזמירות לזה אמר לו הקב"ה בזה תהי' עלול לשכוח מה שיעלה בידך רק ע"י יגיעה שקשה עתיקא מחדתא כדברי רז"ל ותטעה גם בדברים שתינוקות של בית רבן יודעים ולא שאמר לו הקב"ה זה בדברים אלא ע"י העונש מדה כנגד מדה שצוה להביא הארון בעגלה ושכח מה שנצטוו בני קהת בכתף ישאו שלהחזקת התורה צריך יגיעה ולא תענוג.

ואם ע"פ מה שאמרנו העונג אשר לא לכבוד שמים הוא אפילו בלימוד תורה לא נאות על אחת כו"כ שלא יתענג בחכמות אחרות כי אם כפי השיעור והמדה שצריך אליהם לחיזוק התורה וכמו שדימה אותן הרמב"ם ז"ל לרקחות וטבחות מול התורה שהיא הגבירה. ואולי זה כוונת אחת מהחידות של רבב"ח ב"ב פ' ה' שנאמר שם ואמר רבב"ח ח זימנא חדא הוי אזלינן בספינתא וחזינן האי צפרא דקאים עד קרסולי במיא ורישיא ברקיעא ואמרי ליכא מייא (היינו סבורין שאינן הואיל ולא קאי במייא אלא עד קרסולי) ובעינן

ליחות ליעקורי נפשין (ובקשתי לירד להמים לקרר עצמי) ונפק בת קלא ואמר לן לא תיחותו הכא דנפל לה חציצא (גרזן או מעצד) לבר נגרא (חרש עצים) הא שב שני ולא קא מטיא אארעא (מהלך שבע שנים לא הגיע החציצא לקרקע) ולאו משום דעמיקי מיא אלא משום דרדפי מיא (מתוך חריפות הנהר לא הי' נצלל עדיין) אמר רב אשי האי זיז שדי היא דכתיב וזיז שדי עמדי (ראשו מגיע לרקיעא) עכ"ל לבאר זה נקדים הפסוקים ריש תהלים אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמר ובמושב לצים לא ישב כי אם בתורת ד' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה ויש לדקדק שכי אם בתורת ד' חפצו אינו ההיפוך ללא הלך בעצת רשעים שהי' לו לומר כי אה הלך בעצת צדיקים ועמד בדרך ישרים גם י"ל הכפל בתורת ד' חפצו ובתורתו יהגה אכן יבואר זה ע"פ דרשת ר"ש בן פזי בע"ז פרק א' שאמר וכי מאחר שלא הלך מהיכן עמד ומכיון שלא עמד מהיכן ישב אלא לומר לך שאם הלך סופו לעמוד ואם עמד סופו לישב ואם ישב סופו ללוץ ואם לץ עליו הכתוב אומר ולצת לבדך תשא עכ"ל ויש להבין הלשון עליו הכתוב אומר ולמה עליו דוקא ויש לומר שרצה לישב הלשון לבדך תשא שוודאי העון שעשה האדם הוא לבדו ישא כי מי ישא בעד אכן יש לפרש שדרך הרבה בני אדם שרוצים לראות ולידע כל המאורעות וכל הנראה חדש בעיניהם הן בידיעות וחכמות והן במעשה העולם ומתוך כך לפעמים מקרב אדם עצמו לעדת רשעים באשר שאומר לבו מה יזיק לי הראיי' על איזה רגעים אכן משבא לשם יתעורר חפצו לדעת ולראות הדברים על מכונם ויתעכב שם יותר ממה שהי' בדעתו מתחלה כשהלך לשם מה שהוא בגדר העמידה ומשבא לידי מדה זו עוד יותר יתעורר חפצו להשוות ידיעתו לידיעת הרשעים והלצים ויתעכב שם להיות בחברתם והם יפתו אותו להיות דעתו כדעתם ויתלוצץ על החכמים העוסקים בתורה ויבזה התורה עצמה שתהי' בעיניו ככלי אין חפץ בו אלו הם המדריגות שאמר דוד בתחלה הלך כהלך שעובר לדרכו בלי להתעכב ואחר כך עומד להתעכב שם ואח"כ יושב להיות בחברתם להיות חפצו כמוהם בדברי לץ אמנם אולי לץ כזה יחשוב שיש לו התנצלות ליום הדין באמרו מה הייתי יכול לעשות דעתי ושכלי התעו אותי מדרך הטוב להתחבר לכת הלצים והם היו בעוכרי שהם גרמו תעותי לזה אמר אין לך בזה התנצלות כ"א לצת לבדך תשא שאתה גרמת את זה שהלכת לראות במעשה עדת רשעים כי אם הי' חפצך בתורת ד' ואם בתורתו הגית יומם ולילה לא הי' לך עת ולא חפץ לבוא לידי כך ולכן זה באמת הוא ההיפוך מהליכה בעצת רשעים מה שמסיים כי אם בתורת ד' חפצו וגו' כי איש כזה לא יבוא לילך ולעמוד ולישב עם הלנים ואשרי לו: ומה שאמר כי אם בתורת ד' חפצו ובתורתו יהגה הכפל הוא על הענין שאמרנו שגם החפץ והתענוג

בתורה לא יהי בעבור עצמו כ"א באשר שהיא תורת ד' והמופת על ה היא שכוונתו לבד בחפצו לכבוד השם הוא אם בתורתו יהגה יומם ולילה כי מי שמבקש תענוגים יאהב החילוף ביניהם ויאהב הקל יותר להתענג אבל אם יהגה וייגע בתורה וגם מבלי חילוף תענוגים אחרים כי אם יומם ולילה זה אות ומופת שחפצו בתורה הוא באשר היא תורת ד' וכמאמר התנא כך היא דרכה של תורה וכו' ובתורה אתה עמל אם אתה עושה כן אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא הרי שגם כן מתנה ב' תנאים בתחלה פת במלח תאכל שלא יתענג בתענוגי העולם ושנית בתורה אתה עמל שלא יניח מללמוד מה שצריך עמילות ויגיעה וזה מה שאמרנו שלימוד התורה צריך יגיעה יומם ולילה ולכן כשנשאל חכם מתלמידו אחר שעסקתי בתורה הרבה מהו ללמוד חכמת יונית השיב לו למוד אותה בשעה שאינה לא יום ולא לילה שהרי חיוב לימוד תורה מוטל עליך ביום ובלילה כנאמר והגית בו יומם ולילה ועל כן אם החכמים הגדולים עסקו גם בשאר חכמות אחרי שמילאו כריסם בלימוד התורה לא הי' זה למען לנוח מיגיעת התורה ולהתענג בשאר חכמות כי אם כוונתם היתה לשם שמים הן בשביל שחכמה לפעמים מסייע להבין דברי התורה והן למען לידע מה להשיב לאפיקורוס כאשר ביארנו פ' תזריע.

ובזה נבוא להבין על מה מרמז חידת רבה בר בר חנא שספינה הוא משל חיי העולם הזה שהולכים עליו מן העולם הזה לעולם הבא כאשר כבר ביארנו במקומות אחרות. הצפור הוא העוף הטהור והוא משל הצדיק שנשמתו נמשל לצפור הפורח באויר כדאמרינן במנחות וכן בפ' חלק בשאלת אנטנינוס לרבי ממשיל הנשמה לצפור וכן במקומות הרבה בזוהר גם נקרא הצדיק זיז השדה דלפירוש רש"י בפסוק וזיז שדי עמדי זיז שהוא מלשון זז שפירושו תנועה הוא משל לצדיק העוסק בתורה לשמה שעליו אמרו רז"ל שאין לתלמידי חכמים מנוחה בעולם הזה ובעולם הבא כדכתיב ילכו מחיל אל חיל ולכן יאות שם זה לצדיק שמתנענע תמיד על השדה אשר ברכו ד' וכן לפירוש האחר שזיז הוא מלשון זיו כדכתיב והתענגתם מזיז כבודה יאות שם זה לצדיק שהוא זיוו של עולם: החכם בתורה נקרא בלשון רז"ל נגר והתלמיד בר נגרא כמו שאמרו לית נגר ובר נגר דליפרקינהו ומה שממשיל את החכם לחרש עצים הוא כמו שאומן הזה מכין העצים לבנות בית כמו כן החכם בתורה בונה מן התורה שנקרא עץ חיים בית נאמן לישב בו לעולם הבא ועל פי המשל הזה נקרא השכל הקרדום שבו מבקע חלוקי התורה להבינם על בורין כמו שהחרש עצים בקרדום מבקע את עציו ומתקן אותם לתכליתו ובזה יש לבאר דברי רבה בר בר חנא זימנא חדא הוי אזלינן בספינתא כשהלכתי בחיי העולם

הזה ראיתי פעם אחת האי צפרא דקאי עד קרסולי' במיא צדיק חכם בתורה שהיה עומד ברגליו מעט במי הארץ משל להחכמות החיצונות נגד התורה שנקראה מים העליונים ורישיה ברקיעא ראשו מגיע השמימה בעסק התורה שמקורה למעלה ברקיע ואמרי ליכא מיא אמרתי שאין המים עמוקים ואין סכנה לעסוק גם אני בחכמות החצוניות כמוהו כיון שאינם מגיעים לו רק עד קרסוליה ובעינן ליחות לאיקורי נפשין רציתי לנוח מעט מדברי תורה ולהתענג בלימוד חכמות האלה ונפק בת קלא ואמר לן לא תיחותו הכא שמענו קול יצר הטוב שמתרה בנו שלא לירד לחקירות חכמות האלה דנפלה לה חציצא לבר נגרא הא שב שני לתלמיד שעדיין לא מילא עצמו מתורת ד' כראוי אירע כן שהעמיק בשכלו בחכמות כאלה כבר שבע שנים משל שבעה עשריות שנים של אדם ימי שנותינו שבעים שנה ולא קא מטיא אארעא עוד מתעתע בספיקות מבלי למצוא יסוד אשר על כן עוד לא הגיע הגרזן שלו משל שכלו אל היסוד ולא משום דעמיקי מיא לא שחכמות האלה הם עמוק מאוד כי חכמת התורה עמוקה מהם מאוד שעליה נאמר עמוק עמוק מי ימצאנו ומה שלא בא בשכלו על היסוד הוא בלבד משום דרדפי מיא שבעלי חכמות האלה רודפים זה את זה בונה וזה סוחר אשר על כן אין נמצא להם יסוד מה שאין כן בחכמת התורה אשר אע"פ שזה אוסר וזה מתיר זה מחייב וזה פוטר עכ"ז רק תורה אחד הוא כמו שדרש ר"א בן עזריה בחגיגה ד' ג הללו מטמאין והללו מטהרין הללו אוסרין והללו מתירין הללו פוסלין והללו מכשירין שמא יאמר אדם היאך אני לומד תורה מעתה תלמוד לומר כלם נתנו מרועה אחד אל אחד נתנן פרנס אחד אמרן מפי אדון כל המעשים ברוך הוא דכתיב וידבר אלקים את כל הדברים האלה עכ"ל ובשביל שהמים רדופים ושוטפים בקל תבוא לידי סכנה שישטפוך ותטבע בהם כדכתיב על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו ועל זה אמר רב אשי האי זיז שדי הוא דהיינו באשר אמרנו שהנשמה דרך כלל נקרא צפור מפרש הצפור שממנו סיפר רבה בב"ח שראשו מגיע עד לרקיע הוא החכם הגדול שנקרא זיז שדי אשר עליו אומר הקב"ה וזיז שדי עמדי.

ועתה נבוא לבאר גם סמיכות ברכת כהנים לפ' נזיר דהנה אמרנו שבפ' גזל הגר ובפ' סוטה נרמזו השלשה מעילות בהקב"ה בקדשיו בידיעתו ובהשגחתו ושנגד זה הם שלשה דיני נזירות לקדש עצמו בהיתר נגד שלשה מעילות האלה ונסמכה לזה פ' ברכת כהנים שבהם נפרט השכר מי שהוא נאמן להקב"ה בקדשיו ומאמין בידיעתו ובהשגחתו על פי מה דאיתא במדרש פ לך לך ויתן לו מעשר מכל מהיכן זכו ישראל לברכת כהנים רבי יהודה אומר מאברהם שנאמר כה יהי' זרעך וכאן נאמר כה תברכו רבי נחמי'

אומר מיצחק שנאמר ואני והנער נלכה עד כה ורבנן אמרו מיעקב שנאמר כה תאמר לבית יעקב עכ"ל בפירוש זה יש לומר דהנה ברכת כהנים הם שלושה ברכות יברכך ד' וישמרך היא הברכה הגופניית דמפרש במדרש יברכך ד' בממון וישמרך מן הלסטים והיא נגד מה ששמר האדם עצמו שלא למעול בקדשי ד' לזה יתן לו הקב"ה ברכה בממונו וישמרנו שלא יאבד ממנו כאשר גם הוא שמר קדשי ד' וכבר אמרנו דהנהנה מע"ז בלא ברכה נקרא מועל בקדשי ד' כדאמרינן בברכות ובהרחבת הענין הוא כל שנהנה באיסור מהעה"ז: ברכה שניי' יאר ד' פניו אליך ויחנך היא נגד מה שנשמר האדם עצמו שלא להכחיש בידיעת הקב"ה ובחכמתו הכוללת הכל לזה יהי' לו הברכה של הארת פנים של ד' כדאיתא במדרש יאר זה מאור התורה שיאיר עיניך ולבך בתורה שהחכמה היא הארת פנים כדכתיב חכמת אדם תאיר פניו: ברכה השלישית ישא ד' פניו אליך וישם לך שלום היא הברכה של השגחת הקב"ה בפרטית לשכר מי שתמיד במחשבתו שהקב"ה נגדו כדכתיב שויתי ד' לנגדי תמיד ובפרט נראה השגחה הפרטית במה שישלם הקב"ה מדה כנגד מדה.

ובזה יבואר מה דאמרינן ברכות ד' כ"א אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה כתוב בתורתך אשר לא ישא פנים והרי אתה נושא פנים לישראל שנאמר ישא ד' פניו אליך אמר להם וכי לא אשא פנים לישראל שכתבתי להם ואכלת ושבעת וברכת והם דקדקו על עצמן עד כזית ועד כביצה עכ"ל וצריך להבין איך מיושב בזה שאלת מלאכי השרת אחרי אשר כתיב אשר לא ישא פנים אבל יבואר על פי מה שמפרש הזוהר פ תרומה מה דכתיב פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון משביע כל טוב לא כתיב אלא רצון לומר שמי שיש לו מדת הסתפקות יש לו שביעה גם במעט ועל כן גם מי שאכל כזית או כביצה חייב לברך והנה ענין נשיאות פנים אצל הקב"ה הוא מה שלא יגמול לאדם רע כרשעתו כי יסתפק לו החרטה בלבו וגם בעבודתו הסתפק לו הרצון לא יכול העובד להשיג המעשה כמאמר התנא לא עליך המלאכה לגמור וזה ענין נשיאות פנים שלא ישפוט בעונש ע"פ החטא וישלם שכר טוב יותר מן המעשה וזה השיב הקב"ה למלאכי השרת אם נאמר עלי אשר לא ישא פנים הוא נגד מי שעומד על גבול הדין ושואל חקו בכל העניינים אבל מי שיש בו מדת הסתפקות לקיים מצותי גם יותר על הגבול שגבלתי להם לזה אני מראה גם אני מדת הסתפקות להסתפק בפחות משורת הדין ולכן לישראל שמראים מדת הסתפקות לברך על כזית וכביצה אחר שצויתי ואכלת ושבעת וברכת ומראים שנשבעים ע"י רצון איך לא גם אני אחון אותם בהסתפקות וברצוני הטוב ולכן נכללו בשלשה

ברכות של ברכת כהנים השכר לנאמן להקב"ה שלא למעול בקדשיו ולהמאמין שיודע הכל ומשגיח על כל מעשה בני אדם לשלם לכל אחד כמפעלו.
והנה על המדרש שהבאנו יברכך ד' בממון יש להקשות שלכאורה נראה סתירה לזה ממה דאיתא חגיגה סוף פ' א' אמר אליהו לבר הי הי ואמרי לה לר"א מאי דכתיב הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני ללמד שחזר הקב"ה על כל מדות טובות ולא מצא לישראל מדה טובה אלא עניות אמר שמואל ואיתימא רב יוסף היינו דאמרי אינשי יאי עניותא לישראל כברזא סומקא לסוסיא חיורא עכ"ל הרי שחשב למדה טובה לישראל עניות ואיך יפורש יברכך ד' בממון שנשמע שאדרבה העשירות היא ברכה מהקב"ה אבל י"ל בשנדקדק מאי האי דקאמר שמואל היינו דאמרי אינשי יאי עניות לישראל וכו' שמשמע שרק עתה ע"י דברי אליהו הבין הדבר והלא המובן ברור בהדברים יאי עניותא לישראל שעניות טוב לישראל גם מה ענין המשל כברזא סומקא לסוסיא חיורא ויש לפרש ע"פ מה שאמר המשורר אשכילך ואורך בדרך זו תלך איעצה עליך עיני אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדיו לבלום בל קרוב אליך רבים מכאובים לרשע והבוטח בד' חסד יסובבנהו בפירוש הפסוקים יש לומר דהנה רבים חושבים שטובה גדולה הוא להם כשנצולים מן הפורענות ושאם רק עושר וכבוד וכל טוב ישיגו כל ימי חייהם ואינו כן כאשר כבר אמר דוד בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד וכאשר פירשו רז"ל שהקב"ה נותן להם שכר הטוב בעולם הזה כדי שלא יהי' להם עוד חלק בעה"ב ולכן וודאי הטוב המעולה לאדם שלא יחטא אבל אם חטא אז הטוב לו שהקב"ה מיסרו בעה"ז כדי שישאר לו שכרו בעה"ב שלם וכאשר ביארנו בפ' במדבר מה דכתיב חסד ומשפט אשירה בין במדת חסד בין במדת משפט לך ד' אזמרה: ובזה נבין מה דאיתא במדרש פ' תזריע אדם כי יהי' בבשרו שאת או ספחת כיון ששמעו ישראל פ' נגעים נתיראו אמר להם משה אלו לאו"ה אבל אתם לאכול ולשתות ולשמוח שנאמר רבים מכאובים לרשע והבוטח בד חסד יסובבנו עכ"ל ורבים הקשו הלא אדרבא ישראל מטמאין בנגעים ואין או"ה מטמאין בנגעים אבל הענין הוא ע"פ דברינו שכבר ביארנו במק"א שענין הנגעים הי' להזכיר להחוטא שישוב ולא ישתרש בחטאו וא"כ מה שהביא הקב"ה פורענות על החוטא אין זה פורענות באמת כ"א טובה וחסד שלא יחטא יותר וירבה אשמתו וענשו ורק אם על הרשעים ישלח הקב"ה נגעים להם הוא פורענות ממש ויקרא להם מכאובים וזה מה שאמר שנתיראו ישראל מנגעים שחשבו שבישר להם הקב"ה שיענשו אמר להם משה אל תתיראו כי נגעים רק לרשעים הם פורענות באמת אבל לישראל הם רק סימן לטובתם ע"ז מביא הפסוק רבים מכאובים

לרשע כי רק הרשע שאינו מכיר טובת הקב"ה לו נראים הנגעים כמכאוב וצועק מר עליהם אבל המאמין והבוטח בד' הוא מכיר בהם חסד יסובבנו שחסד הקב"ה יסובבנו להגן עליו מן הפורענות ואם אמנם אחר שחטא האדם טוב לו שמשגיח עליו ד' ליסרו ולהחזירו למוטב כדכתיב מוסר ד' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו כי את אשר יאהב ד' יוכיח עכ"ז יותר טוב הי' לו אם מעצמו השכיל שלא להתעות מדרך הטוב עד אשר לא צריך לתוכחה ונדמה זה למחג שנתן בפי הסוס והפרד לנהלו על דרך הישר למען לא יפול באחת הפחתים להזיק לו ולרוכב עליו אכן עכ"ז הי' נוח להסוס להיות חפשי ממתג ורסן אשר נתן עליו לעדי ולילך חפשי אם הי' לו הבנה לבחור מעצמו את דרך הישר ובזה נבין פירוש הפסוקים שאמר המשורר לבני אדם אשכילך ואורך בדרך זו תלך איעצה עליך עיני אתן לך עצה מה שראיתי בעין שכלי אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן לבלום אל תתעו מדרך הישר להיות כסוס כפרד באשר אין לו בינה ניתן עליו מתג ורסן הנראה כעדי אבל באמת הוא ליסרו ולנהלו שלא יתעה מדרך הישר שיצטרך גם ליתן עליך מתג הזה ע"י תוכחה ויסורים להדריכך בדרך הטוב בל קרוב אליך כזה לא יקרב אליך כי אותך חנן בוראך בשכל ובינה לבחור מעצמך הדרך הטוב לך אכן אם לא עשית כן ובאו עליך יסורים ומכאובים להשיבך מדרך הסכנה אשר דרכת עליו אל דרך הישר אל תקוץ בתוכחת אביך שבשמים אלא תכיר כמו המתג להסוס עדי אהבתו כי רבים מכאובים לרשע רק לרשע נראים מכאובים אבל הבוטח בד' חסד יסובבנו הוא יכיר בהם חסד עליון:

ובזה מיושב הסתירה של דברי אליהו יאי עניותא לישראל עם דברי המדרש יברכך ד בממון כי היודע מחשבות ולו נתכנו עלילות מתנהג עם האדם תמיד בדרך הטוב לו כי העושר ביד העשיר הוא המשלים שלמותו לעסוק בתורה ובמצות בלי ביטול לעבוד את בוראו בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו ולו העושר לברכה אבל לרוב פעמים פעולת העושר הוא להיפך כדכתיב וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה ורם לבבך ושכחת את ד' אלקיך וגו' ובידו העושר לקללה וכן הוא בעניות לפעמים ע"י עניות נכנע לב האדם לפנות אל בוראו בכל לבו ובכל נפשו באשר יודע שאין לו תקוה רק ע"י ישועתו אשר ע"כ כתיב במנחת עני ונפש כי יקריב כאלו הקריב את נפשו כמו שדרשו רז"ל ופעמים ע"י עניות נוטה מדרך הטוב כמו שאמרו רז"ל דקדוקי עניות מעבירין לאדם על דעת קונו וכמו שאמר המלך החכם ריש ועושר אל תתן לי וגו' שבשניהם יש סכנה להתעות מדרך הטוב ועל כן את אשר יבחן לבו לד' שטוב לו העושר לשלמותו לו נתן ממנו העושר לברכה ועליו נאמר יברכך ד' בממון אבל אם גלוי לפני הבורא שע"י העושר יתעה מדרך

הטוב אז שולח לו עניות לנהלו על דרך הטוב לו: ובזה יפורש הפסוק צרפתיך וצא בכסף פירוש השפעתי לך טובה במדת חסדי למען תהי' לי כבן אהוב אבל כשראיתי שלא נצרפת בכסף אשר נתתי לך בחרתיך בכור עוני בחרתי לצרוף אותך בכור עוני להסיר סוגיך למען תהי' לי וזה מה שאמר אליהו מאי דכתיב הנה צרפתיך וגו' מלמד שחזר הקב"ה על כל מדות טובות לישראל ולא מצא להם כעניות והוא על פי פירוש הפסוק צרפתיך כאשר אמרנו שמתחילה בוחן הקב"ה בעשירות וכשיראה שיתעה את האדם מדרך הטוב אז אין לו מדה טובה אלא עניות והנה שמואל כבר שמע מה דאמרי אינשי יאי עניותא לישראל כברזא סומקא לסוסיא חיורא אבל לא הבין ענין המשל שממשיל לברזא של סוס וגם אולי לא הבין למה יאי עניותא לישראל הלא העושר הוא ברכה יותר אבל כששמע דברי אליהו שהביא על זה הפסוק צרפתיך ולא בכסף על דרך הפירוש שאמרנו שרק אם נודע להבורא שהכסף והעושר רע לאדם נותן לו העניות לטוב לו אז הבין למה יאי עניותא לישראל שזה מבאר המשל כברזא סומקא לסוסיא חיורא כי ברזא היא הרצועה שמתנהג בו הסוס כפירוש הערוך ואמר כמו שניתן הברזא בפי הסוס לנהגו נגד רצונו עכ"ז אין זה לו ענין הכנעה כי אם ענין עדי ונוי שמיפים אותו בברזא סומקא אם הוא סוסיא חיורא מפני שע"י זה ניצול מן הסכנה לפול באחת הפחתים או לטבוע בנהר ע"ד הזה גם יאי העניות לישראל והוא לו לנוי בעבור שמראה לו אהבת ד' כי את אשר יאהב ד' יוכיח.

ובזה נבין מה דאיתא במדרש רבה יברכך ד' וישמרך עם הברכה שמירה מלך בשר ודם יש לו עבד בסוריא והוא יושב ברומי שלח המלך בשבילו עלה ובא אצלו נתן לו מאה ליטרין של זהב טענו יצא לדרך נפלו עליו לסטים ונטלו כל מה שנתן לו וכל מה שהי' אצלו שמא הוא יכול לשומרו מן הלסטים לפיכך יברכך ד' בעושר וישמרך מן הלסטים עכ"ל וי"ל מה רצה לבאר בהמשל למלך שיש לו עבד כי הדבר מובן מאליו שהשמירה שלא יגזלו ממנו ברכה הוא וגם בהמשל עצמו נראה שיש בו דברים שאינם מענין המשל כגון עלה ובא אצלו וכן מה שאמר נטלו כל מה שנתן לו וכל מה שהי' אצלו שמה יתן ומה יוסיף בענין המשל שעלה ובא אצלו או שנטלו גם חוץ מה שנתן לו המלך כל מה שהי' אצלו אכן יש לבאר דענין הברכה של שמירה אצל הקב"ה נראה שלא שייך דאם בשר ודם נותן מתנה והיא נגזלת או נאבדת מן המקבל הוא חסר ממנה ולכן טוב לו אם יקבל השמירה עם המתנה אבל הקב"ה אשר לו הארץ ומלואה ואמר לי הכסף ולי הזהב למה צריך שמירה הלא אם נגזל מן המקבל היכולת בידו ליתן לו עושר אחר תחתיו אשר ע"כ מבאר המדרש וישמרך מן הלסטים בדרך אחר ממה שמובן ממנו בפשטות

בהמשל ממלך שיש לו עבד בסוריא והוא יושב ברומי שהוא משל האדם בעולם הזה נגד אביו שבשמים שמופיע בהדר כבודו במרומים עלה ובא אצלו נתן לו מאה לטרין של זהב כלומר שלפעמים הוא נתן לו עושר וכבוד מה שנקרא עלייה כמו שהעניות נקראת ירידה על דרך שפירשו רז"ל אל תסג גבול עולים שהוא דרך סגי נהר על העניים הרי דעשיר נקרא עולה ומבאר זה יותר במה שאמר ונתן לו מאה דנרין של זהב שהקב"ה קודם שנוצר האדם כבר גזר עליו אם עשיר יהיה או עני כדאמרינן נדה פ' ב' והעבד יצא לדרך שהולך במהלכו בעולם הזה ובאו עליו לסטים שהם המתעים אותו מדרך הטוב לדרך הרע עד שהולך אחר תאוות העולם ע"ד דכתיב וישמן ישורון ויבעט ולא בלבד שנאבד ממנו העושר בענין רע ע"י שמפזר אותו לתענוגים כ"א נטלו ממנו גם את כל מה שהיה אצלו שהם הזכיות שכבר זכה בהן נאבדים ממנו לפעמים ע"י שמתחרט על הטוב שעשה וזה ענין גזילת הלסטים והנה מלך בו"ד שנתן מתנה אינו יכול לשמור מן הלסטים על הדרך אבל הקב"ה שבוחן לבבות הוא יודע שאם ירא שמים יסתכן ע"י לסטים כאלה יכול לשמרו כדכתיב חונה מלאך ד' סביו ליראיו ויחלצם ואם גלוי לפניו ששמירה כזה לא תועיל להציל את העשיר מן הסכנה לאבוד זכיותיו וחלקו בעולם הבא אז שומר אותו על הדרך אשר אמרנו שנוטל ממנו העושר או לא נותן לו מתחילה וכמאמר אליהו יאי עניותא לישראל וזה ענין שמירה אצל הקב"ה וע"ז נאמר יברכך ד' בממון וישמרך מן הלסטים.

ובמה שאמרנו יש לבאר ג"כ מה שנאמר במדרש תנחומא ביום השביעי נשיא לבני אפרים ור"י בן קרחה היו דורשין את השמות אלישמע אלי שמע ולאדונתו לא שמע עמיהוד עמי הי' הודו ולא עם אחר גמליאל בן פדהצור אמר יוסף גמל חל עמי גמולים טובים בן פדהצור פדני צור מצרתי ומבית הסוהר וכן כתיב יגמלני ד' כצדקי כבור ידי ישיב לי כל אדם שהוא עני ירא מן הקב"ה וכשהוא עשיר בוטח בעשרו ואין עליו יראת שמים אבל יוסף כשהי' עבד ירא את ד' שאמר ואיך אעשה הרעה הגדולה וחטאתי לאלקים וכשנעשה המלך הוסיף יראה שאמר את האלקים אני ירא וכשירדו אחיו אצלו כתיב וטבוח טבח והכן אין והכן לא שבת שנאמר והיה ביום השישי והכינו א"ל הקב"ה אתה שמרת את השבת עד שלא נתנה חייך שאני עושה שבן בנך יהי' מקריב בשבת שנאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים שבת היה עכ"ל וי"ל אם התנאים האלה דרשו משמות נשיאי מנשה ואפרים בני יוסף רמז צדקתו ויראתו למה נרמז זה כפלים בשם הנשיא ובשם אביו הלא די באחד גם מה שמסיים המדרש וכשירדו אחיו אצלו וכו לפי הנראה אין לו חיבור עם מה שקדם אבל יפורש ע"פ דברינו שהן העשיר והן העני

לפעמים מרפין ביראת שמים העני חושב בעניו מה אפסיד עוד הם לא אלך בדרכי ד' הלא מלא כוס צרותי והעשיר בעשרו ע"י שרירות ישכח ד' ותורתו אבל לו ישכילו יבינו שהענין בהפך העני יחשוב כי אין מעצור ביד ד' להושיע ואולי במהרה ישקה אותו כוס ישועות ושמחות אם יעשה רצונו והעשיר יחשוב כי עליו להודות לד' על כל הטוב אשר גמל עמו ואיזה תודה נבחר לד' מלילך בדרך התורה ובדרך מצותיו ולה הבחינות נרמזו בשמות הנשיאים ובשמות אבותיהם שבשם הנשיא של אפרים ובשם אביו נרמז השבח אשר בו שבח הקב"ה ליוסף אביהם ובשם נשיא מנשה ואביו נרמז מחשבות יוסף בלבו איך הודה לד' חסדו שהקב"ה אמר כשהי בעניו עבד נכנע לפוטיפר ולאשתו אלי שמע ולא לאדונתו וכשהי' בהוד מלכות עמי הי' הודו ולא עם אחר ועל זה השיב יוסף מה שנרמז בהשמות גמליאל בן פדהצור לא עשיתי בשביל כבוד אבי שבשמים רק מה שמוטל עלי והכרתי לטוב לי כי בעניי וימי מרודי חשבתי הלא גמל אל עמי הרבה חסדים מעודי עד היום הזה ואולי יגמול עמי עוד טוב וחסד לשלוח לי ישועה מצרותי וכאשר עליתי לגדולה אמרתי פדה צור אותי מכל צרותי ועלי לשלם תודתי להיות לו בלב שלם לעבד עולם.

ואולם למה נרמז זה בקרבנות הנשיאים לזה מסיים המדרש וכשנעשה מלך הוסיף יראה שאמר את האלקים אני ירא וכשירדו אחיו אצלו כתיב וטבוח טבח והכן וכו' ויבואר זה על מה דאיתא במדרש עוד ביום השביעי נשיא לבני אפרים זה שאמה"כ ויבוא מלך הכבוד שהוא חולק מכבודו ליראיו זה יוסף הצדיק שהי' מתיירא מן הקב"ה כנאמר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלקים ונתן כבוד להקב"ה שלא נגע בה מפני יראתו אמר לו הקב"ה חייך לבן בנך אני פורע שתחלוק לו כבוד שאתן לו רשות להקריב את קרבנו ביום שבת קודש שלי ולא יהיה ניזק הה"ד ביום השביעי נשיא לבני אפרים עכ"ל והנה מלבד שיש לדקדק איזה מדה כנגד מדה יש בזה שניתן לו רשות להקריב קרבן ביום ש"ק גם י"ל שמה שאמר והיה מתיירא מהקב"ה נראה שפת יתר אחר שקראו כבר יוסף הצדיק ופשיטא שאין צדיק שאינו מתיירא מהקב"ה וכן מה שאמר ונתן כבוד להקב"ה שלא נגע בה מפני יראתו נראה יתר אחר שהביא הפסוק שאמר זה בפירוש וחטאתי לאלקים גם י"ל מה שמדייק להקריב את קרבנו ביום ש"ק שלי שנראה די אם נאמר להקריב קרבן ביום ש"ק ולבאר זה נקדים מה דאיתא במדרש אחת דבר שקים זכור ושמור בדבור אחד נאמרו וכן מחלליה מות יומת וביום השבת שני כבשים ערות אשת אחיך לא תגלה ובמה יבא עליה לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך עכ"ל ויש להבין אחר שנחשבו בזה המצות שבאו בהתנגדות זו כנגד זו אשר על

כן נאמר שבדבור אחד נאמרו למה לא נאמרו ג"כ שבת ומילה בדבור אחד שהרי גם בזה יש התנגדות שמילה דוחה שבת וכן מילה וצרעת שיש בהם התנגדות שמצות מילה דוחה ל"ת דהשמר בנגע צרעת ולתרץ זה יש לומר דיש ליתן טעם למה המצות אלה שמתנגדים בדבור אחד נאמרו מאת הבורא יתברך דכלל גדול בידינו שלא יחליף הקב"ה דתו לעולמים ושהמצות קיימים לעולם לישראל בכל עת ושגם לימות המשיח לא ישתנו כל זמן שבני אדם חיים על האדמה בגוף ונפש והלא יראה כהשתנות אם צוה הקב"ה לשמור שבת מכל מלאכה ואחרי זה יצוה להקריב קרבן בשבת הרי נבטל מצות שבת במקצתה וכן אם צוה שלא לישא אשת אח ואחרי זה יצוה יבמה יבא עליה וכן במצות לא תלבש שעטנז אם אח"כ יצוה גדילים תעשה לך שלמצות ציצית ילבש שעטנז לכן גזרה חכמתו יתברך לומר המצות המתנגדות בדבור אחד שעי"ז אין רגע שהיתה המצוה אחת בלתי המצוה האחרת ואין כאן ביטול מצוה האחת מפני האחרת והנה שבת נצטוו ישראל בסיני כדכתיב בעשרת הדברות זכור את יום השבת לקדשו ועל העבודה לא נצטוו ישראל עד שהוקם אוהל מועד כנראה מהכתובים ולכן אם הי' מצוה הקב"ה לעבוד עבודה בשבת היה זה ביטול מצות שבת שכבר נצטוו ישראל ואולי יטעו שברצון הקב"ה שיבטלו גם מצות אחרות ע"י נביאיו ולכן אמר שתי המצות בדבור אחד להודיעם כשצויתי אתכם עתה השבת רציתי שלא יחול על העבודה בשבת וזה שייך במצות עבודה בשבת שנדחה שבת הקדום מפני העבודה שנצטוו אח"כ אבל מילה ביום השמיני שכבר נצטווה אברהם עליה לו ולזרעו אחריו כדכתיב ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר לדורותיכם גם כשנצטוו ישראל אחרי זה על השבת לא נתבטלה גם במקצתה שהרי שבת נדחה מפניה לכן בה לא היה צורך לאמרו בדבור אחד עם השבת אחרי שהיא לא נתבטלה ע"י השבת. וכן מילה וצרעת לא הי' צורך לאמרו בדבור אחד שהרי מצות מילה הקדומה לא נתבטלה ע"י השמר בנגע צרעת שמילה דוחה צרעת.

אכן מזה עוד לא שמענו למה זכור ושמור ג"כ בדבור אחד נאמרו אחר שכפי הנראה אין סתירה בינהם ויכונו שניהם יחד גם אם נאמרו זה אחר זה ובזה י"ל שכבר הביא הרמב"ן פ' ואתחנן בשם הרמב"ם כי זכור שנאמרה בדברות הראשון הוא כבוד היום והדורו וכאשר אמר ע"כ ברך ד' את יום השבת ויקדשהו ועל כן הזכיר טעם כי ששת ימים עשה ד' אבל בשמור בפ' ואתחנן יזהיר אותנו לשמור השבת בעבור היותנו עבדים במצרים עובדים כל יום על כרחנו ולא היתה לנו מנוחה והוא יצונו עתה לשבות ולנוח כדי שנזכיר חסדי ד' עלינו שהוציאנו מעבדות למנוחה עכ"ל ועפ"ז יש סתירה בין מצות זכור למצות שמור דאם זכירה מצונו לכבד את השבת ולהדרו יש יותר לקיים מצוה זו

כשיעשה בשבת מלאכה קצת כגון אוכל נפש ושאר דברים שהותרו משום שמחת יו"ט וכן אם ע"י מצות שמור נצטונו לשבות מכל מלאכה למען נזכור שהיינו עבדים במצרים ופדה אותנו הקב"ה משם יושג תכלית זה יותר אם ישב בשבת כל היום משתומם שלא לעשות גם אותן עבודות שהותרו לכבוד שבת כמו שעושים המשוגעים הקראים שיושבים בחושך בשבת ומונעים עצמם מכל מאכל חם גם הטמון מע"ש וכדומה אשר תחת שהשבת יהיה ע"פ ציווי ד' יום מכובד והדור הוא להם יום אופל ואבל ולכן באשר שנראה סתירה זו בין זכור ושמור נאמרו גם הם בדבור אחד למען הודיע למאמינים ששני תכליתות השבת יכונו יחד ואין לאחד הקדמה לחברו.

ובזה יש ליתן טעם למה רק השתי מצות דוחין שבת עבודה ומילה ובעבודה רק עבודת צבור דוחה אותה דאם גם כל המצות אנו מקיימים לכבוד הקב"ה המצוה עליהם עכ"ז לא מכבדים אנו להקב"ה בהם רק בבחינה שהוא המצוה ואנחנו מקיימים מצותיו אבל במצות שבת חוץ מן הבחינה הזאת אנו מכבדין אותו בשנחוב את היום הזה להודות לחסדו שברא אותנו וכל העולם כלו ושפדה אותנו ממצרים מבית עבדים שאלה הם השני טעמים של מצות שבת כאשר אמרנו ולכן במצות מיוחדות שאנו מקיימים לכבד אבינו שבשמים חוץ מן הבחינה הכללית שהוא המצוה יש טעם שהשבת נדחה מפניהם באשר שהתכלית המכוון של שבת יושג גם ע"י המצות וזה נאמר על השתי מצות עבודה ומילה שבעבודה נאמר את קרבני לחמי לאישי שיחס הקב"ה את הקרבן לו באמרו קרבני לחמי ולא כאשר נאמר בשאר קרבנות שמקריבים היחידים תקריבו את קרבנכם אם עולה קרבנו וכדומה ולכן רק קרבן תמיד ושאר קרבנות צבור הדומים לו דוחין שבת ולא קרבן יחיד שמה שהוא לצורך האדם לא ידחה את השבת יום קדוש לכבוד ד' וכן מילה שקראו הקב"ה בריתו כדכתיב זאת בריתי אשר תשמרו היא הדוחה שבת באשר שבה ג"כ אנו מכבדים להקב"ה ביחוד בקיום בריתו שמראה דבוקנו בו שלא ימוש לעולם ולכן נדחה ברית השבת מברית המילה באשר שיוסג גם ע"י מצוה זו. ואחרי אשר טעמי שביתת שבת הם לכבד הקב"ה ביחוד להודות שרק אותו צריך לעבוד ולירוא מפניו באשר שהוא בראנו והוציאנו מעבדות לחירות בזה מצאנו טעם למה נדחה שבת מפני קרבן זרע יוסף ביחוד שיוסף בעת בחינת צדקתו אמר הן אדוני לא ידע אתי מה בבית וכל אשר יש לו נתן בידי איננו גדול בבית הזה ממני ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך באשר את אשתו ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלקים דיש להבין אחר שהתחיל לספר כל הטובות שעשה לו אדונו יצדק אם היה מסיים איך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לו אבל במה שאמר וחטאתי לאלקים בזה למדנו מוסר

השכל שכל מה שעושה האדם גם שלא לחטא לחבירו לא יעשה רק מפני יראת שמים כדכתיב יראת ד' טהורה עומדת לעד שיש לפרש שיש שלשה מיני יראה שלא לעשות עול. יראה מפני אדם ויראה מעונש שמים ויראת התרוממות שלא לסרב ולא לעבור מצות אביו שבשמים והחילוק ביניהם שיראת עונש האדם לא ימנע את החוטא מלחטוא כ"א כאשר ירא אותו מצד כחו ויכלתו ומצד ידיעתו אבל החושב שלאשר חוטא נגדו לא יודע לו חטאו או שאין לו יכולת ליסרו לא יחדול מלעשות מעשה הרע נגדו וגם אם יחדול לבד מפני יראת עונש שמים אם גם מאמין שהוא כל יכול ושאין נעלם ממנו גם הנעשה בחדרי חדרים עכ"ז לא יחדל מלחטוא רק בעת הסכנה כאשר יראה ששבט המוסר הוגבה עליו כאשר נראה בפרעה במצרים שבבוא המכה ירא את ד' שאמר ד' הצדיק ואני ועמי הרשעים וכאשר עברו המכות הקשה את לבו לא כן מי שירא ד' ביראת התרוממות שלא תמוש יראתו ממנו רגע אחת כמו שההתרוממות עומדת לעד וזה מה שאמר הכתוב יראת ד' טהורה עומדת לעד רק יראת ד' היא יראה טהורה ולא יראה מפני בני אדם וביראת ד' ג"כ רק היא הטהורה היראת התרוממות שעומדת לעד וזה הוא מה שהראה יוסף בצדקתו ואמר איך אעשה וגו' וחטאתי לאלקים לא מפני אדוני אחדול מלעשות הרעה הגדולה הזאת כי ידעתי שלא יודע לו אבל מפני יראת שקים אחדול שלו נודע גם הנעשה בחדרי חדרים והנה אם חדל יוסף מפני יראת אדונו בלבד אז היה בגדר ישראל שהיו עבדים במצרים ופדם ד' ברחמיו על כן צוה להם לשבות את יום השבת אבל אחר שיוסף הניח מלעשות העבירה לא בשביל אדוניו כ"א מצד יראת אלקים נתעלה בזה על בחינת ישראל ולא הוצרך לשבות השבת לזכירה שעבד היה ופדו ד' להיות עבדו וגם הטעם האחר של שביתת שבת שנאמר בפ' זכור את יום השבת לכבד את יום השביתה לאחר בריאת העולם ולהעיד בזה שמכיר שהבורא יתברך ברא העולם בששה ימים ושבת ביום השביעי אשר ע"כ ברך את יום השביעי ויקדשהו גם טעם זה לא הוצרך ליוסף הן בעבור שהראה בעת הבחינה באשת אדוניו שיראת ד' הטהורה מושלה בו והן בעבור שכבר כבד את השבת טרם נצטוה כדיליף המדרש מדכתיב טבוח טבח הכן ובזה מדויקים דברי המדרש ויבא מלך הכבוד שהוא חולק מכבודו ליראיו זה יוסף הצדיק שהיה מתירא מהקב"ה וכו' ונתן כבוד להקב"ה שלא נגע בה מפני יראתו תו דייקא לא מפני יראת וכבוד אדוניו כ"א מפני יראת ד' ועל זה אמר לו הקב"ה לבן בנך אני פורע שאתן לו רשות להקריב את קרבנו דייקא אף שהוא קרבן יחיד שלא נקרא קרבני עכ"ז אני נותן לו רשות להקריבו ביום ש"ק שלי דייקא באשר שאתה הראית ששני הטעמים שבעבורם אצוה לישראל שביתת שבת לכבדו באשר הוא יום שביתה מבריאת

עולם ושלא לעשות בו מלאכה לזכור כי עבדים הייתם במצרים ופדיתי אתכם להיות עבדי שני הטעמים כבר מלאת וקיימת טרם צויתי על השבת ולכן מה שלא הותר רק לכבודי להקריב הקרבן צבור שהוא לכבודי ונקרא קרבני אני מתיר לבן בנך גם לקרבנו בזה מקויים ויבא מלך הכבוד שהוא חולק מכבודו ליראיו.

וע"פ הנאמר יבואר גם המדרש הנ"ל שבשביל האבות נתברכו ישראל בברכת כהנים בשביל אברהם שנאמר בו כה יהיה זרעך ובשביל יצחק שנאמר בו אני והנער נלכה עד כה ובשביל יעקב שנאמר בו כה תאמר לבית יעקב דהנה אמרנו ע"פ המדרשים שיברכך ד' הוא בממון ולברכה זו זכה אברהם לבניו באשר אמר אם מחוט ועד שרוך נעל וגו' ולא תאמר אני העשרתי את אברם שמהם בעשירות אם לא נתן לו מאת ד' אשר מובטח בו שיהיה לו לברכה ולא לקללה כדכתיב ברכת ד' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה כאשר ביארנו בפ' לך לך וכשנאמר לו שכרך הרבה מאוד שהוא על השכר של העולם הזה בכסף וזהב ונכסים כשנראה ממה שהשיב על זה מה תתן לי ואנכי הולך ערירי אז נאמר לו מהקב"ה כה יהיה זרעך ומזה שמענו שכה זה נאמר לו שיהיה לו זרע שיירש השכר של עושר אשר ברכו בו ד' וזה מה שאמר המדרש בזכות אברהם שנאמר לו כה יהיה זרעך נתברכו ישראל בברכת כהנים שרצה לומר הברכה הראשונה של יברכך ד' בממון וישמרך מן הלסטים שהם המקטרגים והמתעים את האדם ע"י עשירות למרוד במצות ד' כאשר ביארנו לזה זכו ע"י זכות אברהם שחפץ בעשירות אבל רק אם תבוא לו ע"י ברכת ד'. בברכה השניה יאר ד' פניו אליך זכו בזכות יעקב שהוא מהאבות אשר הקים ביותר עמוד התורה כדכתיב ויעקב איש תם יושב אוהלים ולכן כשנתן הקב"ה תורה לישראל תחלת דברו היה כה תאמר לבית יעקב הרי שהזכיר כל אומה ישראל אחר יעקב וקוראה ביתו וכפי המובא בהמדרש הנ"ל ברכת יאר ד' פניו אליך היא הברכה של חכמת התורה שיאיר להם חכמת התורה שנתנה תחילה בתיבת כה ולכן היתה ברכה השניה שנכלל בכה תברכו נגד כה תאמר לבית יעקב: והברכה השלישית ישא ד' פניו אליך היא בזכות יצחק שנאמר עליו ואני והנער נלכה עד כה שעד כה היה מקויים כשנעקד יצחק על גב המזבח ושם ראה פני השכינה כדאיתא במדרש אשר ע ע"כ יצאה נשמתו לקיים כי לא יראני האדם וחי ושוב חי בתחית המתים אשר ע"כ אמרו רז"ל כי ברכת מחיה מתים היא נגד יצחק וזה מה שאמר בזכות יצחק שנאמר בו נלכה עד כה זכו ישראל לברכת ישא ד' פניו אליך לראות כבוד השכינה לעת אשר נאמר כי עין בעין יראו בשוב ד' ציון ועוד יש רמז בשלשה פסוקי ברכת כהנים נגד שלשה העולמות שיזכו ישראל בהם. יברכך ד' בממון וישמרך מן הלסטים היא הברכה בעולם הזה. יאר ד' פניו אליך

ויחנך יתקוים לימות המשיח אשר נאמרה עליהן והיה ד' לך לאור עולם. ישא ד' פניו אליך היא הברכה לעולם הבא שיראו הצדיקים פני השכינה פנים בפנים כמו שאמרו רז"ל שעתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים והוא באמצעם וכל אחד מראה באצבע זה ד' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו.

בהעלותך

בענין הדיינים ומנהלי העם על דרך התורה והיראה יש להתבונן ארבע בחינות (א) צורך המורים את העם (ב) איך תהי' הנהגת עצמם (ג) איך יהי' ענין הנהגתם את העם (ד) איך תהי' הנהגת העם נגד מוריו ורבותיו. צורך המורים להעם ממה דאיתא במדרש וירדתי ודברתי אתך שם ללמדך שיום מינוי הזקנים הי' חביב לפני הקב"ה כיום מתן תורה שכתוב בו כי ביום השלישי ירד ד' לעיני כל העם אף במינוי הזקנים כתיב שם ירידה עכ"ל ולבאר מה ענין השיווי שבין נתינת התורה ובין מינוי הדיינים ומה ענין הירידה אצל הקב"ה נאמר כי העיקר הגדול באמונתנו הקדושה להאמין שכאשר נתנה התורה שבכתב לישראל מסר הקב"ה למשה גם תורה שבעל פה הן לבאר מצות שבכתב והן מצות שאין להם רמז בתורה שבכתב ושנתנו למשה בעל פה להורות אותן לישראל ועל פי זה נדע ונאמין שאין חילוק כלל בין תורה שבכתב ובין תורה שבע"פ כי שניהן יצאו מפי ד' ועוד נאמין שלא בלבך הציווים של שתי התורות שבכתב ושבע"פ חיוב עלינו לקיימם אלא שגם כל מה שתקנו החכמים בדורות שאחר נתינת התורה הן לעשות סייג וגדר להתורה והן להזכיר אותנו לתת שבח והודאה לבורא יתברך על נסים שעשה לנו כגון מצות חנוכה ופורים אנו מחוייבים לקיימם על פי רצון הקב"ה כאשר צוה על פי התורה אשר יורוך וגו' לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל: ולמען חזק הדבר כי דברו הוא בפי הזקנים והחכמים המנהלים את העם צוה הקב"ה למשה במינוי הזקנים הראשונים אספה לי שבעים איש וגו' וירדתי ודברתי אתך שם ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם שענין ירידה אצל הקב"ה אשר מלא כל העולם כבודו ומושב יקרו בשמים ממעל אם יראה בגילוי שמשגיח על עניני בני אדם ילודי אשה אשר בעפר יסודם ואחריתם רמה ואם במלך בו"ד יקרא ענו וירידה מכבודו אם ידבר עם אחד מעבדיו פחותי ערך לעיני כל ומשגיח על עניניו עאכו"כ במלך מלכי המלכים שיקרא זה ירידה בערך מעלתו והדר כבודו. והשו' הקב"ה בענין זה מינוי הזקנים לנתינת התורה בסיני למען הראות שיווי תורה שבעל פה שנמשכה על ידי הזקנים להדורות הבאים לתורה שבכתב ולהראות שרוח אלקים מדבר בם בהוראתם לישראל התורה שבע"פ

אמנם לבלתי יאמר האדם זה היה רק להזקנים הראשונים שהוקמו אז אבל לא בהזקנים שיעמדו בדורות הבאים אשר לא עליהם ירד כבוד ד' להניח מרוחו עליהם לכך נאמר וירדתי ודברתי אתך שם ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם כי הלא יקשה וכי יבצר מהבורא י"ת להניח מרוחו על הזקנים ולמה אצל מן הרוח אשר על משה לשום עליהם אבל נעשה זה ג"כ להורות שכמו שרק אל משה דבר ד' והוא שמע דברו ומהרוח אשר על משה נתעורר רוח הקדוש גם לנוח על הזקנים כמדליק נר מנר כן בכל דור ודור שימנו זקנים ע"י זקנים רוח ד' אשר הוא מקורו הראשון הוא אשר דובר בם אשר ע"כ לא בלבד המצות שנתנו בע"פ למשה כי אם גם מה שתקנו הזקנים ומנהלי העם בכל דור ודור נובע מרוח ד' הנמשך בם ממקורו הראשון ממשה כמדליק נר מנר אשר להב נר האחרון נובע מנר הראשון ועל כן הורשה לנו לברך גם על מצות דרבנן אשר קדשנו במצותיו וצונו כי הציוי גם עליהם נאמר מפי ד' באשר צוה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל ומזה ידענו הצורך הגדול של המורים את העם באשר שפי ד' הוא אשר צוה עליהם וכמו שאנשי המלחמה נצרכים לשרי הצבא ההולכים בראשם ללחום מלחמתם בכח ונצחון כן עם ישראל במלחמתו נגד היצר הרע צריך למנהלים המורים להם את הדרך ילכו בו לעשות חיל.

אמנם איך יהיה ענין המנהלים והתנהגותם למען ימצאו כבוד וחן בעיני העם לשמוע את דבריהם זה נרמז במדרש הובא באלשיך אספה לי שבעים איש כנגד שבעים ימים טובים שנתן הקב"ה לישראל שהם ז' ימי פסח ח' ימי חג הסוכות וראש השנה ויוה"כ ועצרת ונ"ב שבתות הרי ע' עכ"ל וצריך ביאור מה ענין ימים טובים של ישראל למספר מנין הזקנים אבל י"ל דהנה טעם השביתה בשבתות ויו"ט ממלאכה נתנה התורה למען יסד בנו בחינות המוליכין אותנו להכיר גדולת הבורא וחסדו ואמונתו לבית ישראל באשר שבימי המעשה זה פונה לכרמו וזה לזיתו וזה לאומנתו וכל מחשבתם הוא נכון לעניני הגוף לכן בחר ד' לצות על שביתת מלאכה בשבתות ויו"ט להעיר בתוכנו מחשבות המעלות הרוחניים וכן יהיו כל ימי חיי המנהלים את העם שיפנו עצמם בכל האפשר מעניינים הגופניים ויטהרו מחשבתם לעסוק רק ברוחני בתורת ומצות ד' לחשוב מחשבות איך יסקלו להעם דרך התורה והיראה לבל יכשלו באבן נגף התאוות הגופניות המתעים אותם מלקיים מצות ד' וגם המלאכה אשר יפרנסו ממנה תעשה להם ע"י אחרים כמו שאמרו ששבט יששכר היה הנושא עול תורה לדעת ולהורות מה יעשה ישראל ושבט זבולון היה עוסק בפרקמטיא והספיק צרכי שבט אחיו יששכר וכן בכל דור ודור מספיקים להמנהלים את העם צרכי פרנסתם למען יהיו פנויים לעבוד עבודתם עבודת

הקדש בעד הצבור אכן למען יושג תכלית הזה תהי' כל הנהגת המנהלים האלה באופן שיוכר כי שם ד' נקרא עליהם ורוחו הוא בקרבם שירחיקו עצמם מכל תענוגי העולם ויהיה עסקם יומם ולילה בתורת ד' ובהוראתם לבני ישראל את הדרך ילכו בה למצוא חן בעיני אלקים ואדם ובאשר שהזקנים הראשונים שנמנו ע"י הקב"ה בעצמו כאשר ירד עליהם הם היו הנר הראשון של אור ד' אשר ממנו נדלקו כל הנרות של המנהלים בכל דור ודור לכן נשווה מספרם למספר שבתות השנה ויו"ט להזכיר שרק אז יבואו הבאים אחריהם אל תכליתם אם יהיה חייהם נקדש לד' כקדושת השבתות וי"ט אשר תכליתם להסב מעניני הגופני של ימי המעשה אל ענייני רוחני ולחשוב מחשבות להכיר אביהם שבשמים ולעבדו בכל לב ובכל נפש. ואיך תהיה הנהגתם נגד העם למען השיג את התכלית הזה מרמז מה דאיתא במדרש אספה לי שבעים איש זה שאמר הכתוב אוהב טהר לב חן שפתיו רעהו מלך למה לא אמר לו אספה לי שבעים אנשים אלא שבעים איש מיוחדים שיהיו דומין לי ולך ד' איש מלחמה והאיש משה עניו מאוד עכ"ל בפירוש דברי המדרש מהו הענין שיהיו דומין לי ולך ואיך נרמז זה במה שנאמר איש י"ל בהקדמת הפסוקים במשלי גרש לץ ויצא מדון וישבות דין וקלון: אוהב טהר לב חן שפתיו רעהו מלך: עיני ד' נצרו דעת ויסלף דברי בוגד: אמר עצל ארי בחוץ בתוך רחובות ארצח: שוחה עמוקה פי זרות זעום ד' יפול בה בפי' הפסוקים ובהמשכם י"ל שיש מנהלי העם שחושבין על בוגדים בעדתם ומתפרצים במצות ד שטוב להניחם ולא ללחום בהם שלא להבעיר אש המחלוקת ועל שפתם אהבת השלום שאין טוב כ"א השלום אכן זאת דעת נפסדת היא שכבר אמר הנביא אין שלום אמר ד' לרשעים כי אדרבה כל שניתן ממשלה לבוגדים כלה גורמים הפירוד לבבות בין הנאמנים לד' ובין הפושעים וסייעתם לכן חוב הוא למנהל את העם שלא לסוג אחור מללחום בעד תורת ד' ותקנות חכמיו מיראת המחלוקת אבל יהיו דבריו בנחת וחן על שפתיו למען יכירו וידעו גם מתנגדיו שלא לכבוד עצמו הוא דורש ולא מושל בו גאות הנצוח כ"א כל דבריו וכל מעשיו הם לכבוד ד' לחזק תורתו ולאשר את עדתו והבא לטהר מסייעין לו ולא בלבד שלא ירבה המחלוקת ע"י זה כ"א גם יצמח השלום ע"פ דברי הפסוק ברצות ד' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו וזה פירוש הפסוקים גרש לץ ויצא מדון וישבת דין וקלון לומר ילחם עם הלצים וע"י זה ישבות ויבטל המחלוקות וישבות דין וקלון של מבזי התורה כי מי שאוהב טהר לב וחן על שפתיו שמדבר דברי חן הנכנסים אל הלב אשר זה מורה שעושה רק לכבוד הקב"ה רעהו מלך המלך מלכי המלכים הוא רעהו וע"כ לא ייירא כי לא יצלח בידו לעשות חיל כי עיני ד' נצרו דעת ויסלף דברי בוגד אם תעשה כן רעיך אביך שבשמים הוא בעזרך כי

הוא נוצר דעת ויסלף דברי בוגד לבל יצלח בידו את אשר זמם לבגוד בתורה: אבל עוד יש שני מינים מנהלים בעם אשר עליהם לא נאמרו הדברים האלה המין האחד הוא אותן שמונעין את עצמן מללחום מלחמת ד' מפני היראה שיצמח להם בזה הפסד בעניני גופם או ממונם ואותן משוה המלך החכם עם עצל שיושב בביתו ומשבית מלאכתו המוטלת עליו מפני היראה המדומה והנכסלה שיש ארי בחוץ וזה מה שאמר אמר עצל ארי בחוץ בתוך רחובות ארצח כן ענין מי שמוטל עליו להוכיח את העם אם יניח לעשות כן מחמת אימה שיגיע לו נזק מזה. והמין השני הם אותן המנהלים אשר בשקר נקראים כן כי הם מתעים את העם יקראו שתחת אשר יוכיחו את העם לשוב אל התורה אשר בגדו בה הם בהיפך יאמרו להם שלום לכם אל תראו לעשות כאשר עשיתם עד הנה כי רצון ד' הוא גם רצונכם וכדומה מדברים זרים האלה והם המעמיקים השוחה אשר בהם יפול זעום ד' לילך לאבדון שלא לעלות ממנו עוד והם הנרמזים במה שאמר המלך החכם שוחה עמוקה פי זרות זעום ד' יפול בה.

וזה פירוש המדרש אספה לי שבעים איש זה שאמר הכתוב אוהב טהר לב חן שפתיו רעהו מלך שכאשר ביארנו מודיע אותנו הפסוק הזה שהקב"ה אוהב הטהר לב שלא יחדול ולא ייראֿ מללחום מלחמת תורתו רק בתנאי שיראה מאן דבריו שאין כוונתו להתקוטט ולחרחר ריב כ"א להגדיל אשורו של עדתו ולהדריכם בדרך הטוב להם כל הימים ובזה מראה עצמו שלא בדברי גאוה מדבר למשול על הבוגדים בעדתו רק להחזירם אל התורה ואמר המדרש שזה מרומז גם בהזקנים הראשונים שנתמנו להיות מנהלי העם ואשר מהם נדלקו נרות המנהלים לכל הדורות הבאים כאשר ביארנו ולכן לא נאמר אספה לי שבעים אנשים כ"ח איש לומר שהמנהל יהיה איש שמיחד בעצמו שתי העניינים להיות דומה לד' שנאמר עליו ד' איש מלחמה ללחום עם אויבי ישראל ולדמות גם למשה שנאמר בו והאיש משה עניו מאוד שיהיו דבריו בנחת ובענוות ולא בנאוה ואז הם דברים היוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב ויושג תכלית מלחמתו.

אמנם יש עוד מין אחר מתוכחה שלא תגיע אל תכליתה ע"פ מה שנאמר במדרש פ' נח ויאמר אלקים לנח קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס הה"ד שנאו בשער מוכיח ודובר תמים יתעבו דהוי אמר להו רקים אתם מניחים מי שקולו שובר ארזים ומשתחוים לעץ יבש ולפי שהיו שטופים בגזל נמחו מן העולם שנאמר כי מלאה הארץ חמס עכ"ל וי"ל מה ענין שנאו בשער מוכיח לכאן מה שמסיים לפי שהיו שטופים בגזל אין לו המשך עם הקודם גם י"ל לאיזה צורך הביא המדרש הלשון איך היה מוכיחם ולישב זה י"ל שכבר הקשה היפה תואר הסתירה שבמדרש זה אומר שהוכיחם ובמקום

אחר נאמר במדרש שלא הוכיחם ושע"כ נקראו מי המבול על שמו מי נח גם האלשיך פירש מה שנאמר במדרש תמים היה בדורותיו בדורותיו היה צדיק דאלו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל לא נחשב לכלום דלכך נקט שני דורות אלו של משה ושל שמואל שמשה היה יושב לשפוט את העם והעם נצב עליו מן בוקר עד הערב ושמואל עוד עשה יותר מזה כדכתיב שהיה סובב מעיר לעיר ושפט את ישראל ונח לא עשה לא זה ולא זה הרי גם מזה נשמע שנחשב פגם לנח שלא הדריך את בני דורו על דרך הישר ובמדרש זה נאמר שהוכיח אותם עד ששנאו אותו ולתרץ זה נאמר שהצדיק צריך שיהיה שלם בשלשה מיני מצות במצות שבין אדם למקום ובמצות שבין אדם לחברו ובמצות הנוגעים לעצמו ולשלמותו ועל נח מעיד הכתוב שהיה שלם בכל אלו כדכתיב נח איש צדיק תמים היה בדורותיו את האלקים התהלך נח ובזה נאמרו כל ג' מיני השלמות נח איש צדיק תמים היה מורה שהיה שלם במצות שבינו לבין עצמו בתמימות ומה שנאמר צדיק חמים היה בד בדורותיו מעיד עליו שגם בתוך דורו דהיינו במצות שבינו לבני דורו היה צדיק ואת האקים התהלך נח מעיד עליו שהתהלך בתמימות את האלקים דהיינו במצות שבין אדם למקום ולא בלבד התורה כי אם גם הקב"ה בעצמו העיד עליו על זה במה שאמר לו כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה אותך ראיתי צדיק זה הוא מה שנוגע לעצמו צדיק לפני הוא מה שנוגע לי ובדור הזה הוא מה שאתה צדיק נגד בני דורך:

אכן בדור המבול היה הכל להיפך שפגמו במצות הנוגעים לעצמן במה שהשחיתו את זרעם וחטאו בעריות ופגמו במצות שבין אדם לחבירו ע"י חמס וגזל שביניהן וחטאו במצות שבין אדם למקום ע"י שהיו עובדי ע"ז ואם נח היה מוכיח אותם על עבירות שביניהם היו שונאים אותו בפרט במה שהוכיח אותם על החמס והגזל שלא שפטו משפט בין אדם לחבירו ומה שחטאו לעצמם בהשחתת דרכם וזה פירוש הפסוק שנאו בשער מוכיח השער נאמר ע"ד המשפט כדכתיב שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך וכדכתיב זקנים משער שבתו שדרשו רז"ל בסוטה על ביטול סנהדרין היושבים בשער זה מה שאמר שנאו בשער מוכיח ששנאו את המוכיח שהוכיח אותם על עסקי שער ודובר תמים יתעבו הוא שתיעבו מי שהוכיחם על עסקי תמים שמורה על מצות שבינם לבין עצמם כאשר פירשנו איש צדיק תמים לכן כאשר ראה זה נח הניח מלהוכיחם על שתי מיני מצות הללו ולא הוכיחם רק על מצות שבין אדם למקום שהוא על ע"ז שעל זה לא שנאו אותו רק שדבריו היו ללא יועיל אבל באמת הקב"ה מקפיד יותר על אושר בני אדם מעל דברים הנוגעים לכבודו כמו שאמר לנח קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם שלא נחתם גזר דינם אלא על הגזל וזה פי' המדרש כי מלאה הארץ חמס רצה

לבאר למה הזכיר הקב"ה לנח רק חטא זה שמלאה הארץ חמס ושעל זה בא קץ כל בשר לפניו לזה אמר הה"ד שנאו בשער מוכיח ודובר תמים יתעבו שעל כן לא הוכיחם לא על דבר הגזל ומשפט שקר ולא ע"ד תמימות בעצמם ולא הוכיחם רק ע"ד עון ע"ז דהוה אמר להו רקים אתם מניחים מי שקולו שובר ארזים ומשתחוים לעץ יבש אבל באמת לא על זה נחתם גזר דינם כי רק ע"י שהיו שטופים בגזל נמחו מן העולם שנאמר כי מלאה הארץ חמס מפניהם ובזה מיושב הסתירה ששניהם אמת שהיה נח מוכיחן ולא הוכיחם הוכיחם על ע"ז באשר על זה לא שנאו אותו ולא התעיבו אותו אבל הניח מלהוכיחם על הגזל וזה מה שאמר המדרש ע"פ פירוש האלשיך דאלו היה בדורו של משה ובדורו של שמואל לא היה נחשב לכלום באשר שהיה עיקר בקשת הצדיקים האלה להדריך העם במצות שבין אדם לחבירו ששפטו בין איש ובין רעהו שחביב להקב"ה מן הכל כמו שאמרו רז"ל כל דיין שדן דין אמת לאמתו כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית וזה הי' מה שנחשב לנח לאשמה שלא הוכיח כראוי על כל פשעי אנשי דורו ובפרט על הגזל אשר עליו נחתם גזר דינם כי אולי אם הי' מוכיחם גם על זה הי' מחזירם למוטב ואם לא כולם אולי מקצת מהם.

ובזה יש לבאר פסוקי יחזקאל כ' י"ד ויהי דבר ד' אלי לאמר בן אדם ארץ כי תחטא לי למעול מעל ונטיתי ידי עלי' ושברתי לה מטה לחם והשלחתי בה רעב והכרתי ממנה אדם ובהמה: והיו שלשת האנשים האלה בתוכה נח דניאל ואיוב המה בצדקתם ינצלו נפשם נאם ד' שקים וגו' שלשת האנשים האלה בתוכה חי אני נאם ד' אלקים אם בנים ואם בנות יצילו המה לבדם ינצלו והארץ תהי' שממה ויש לתמו' למה פרט מכל צדיקי עולם רק נח דניאל ואיוב וגם למה נקראו שלא כסדר השנים אשר חיו בהם דלכל הדעות באיזה עת חי איוב הוא קדם לדניאל ולבאר זה י"ל דהכתוב פרט שלשה מיני פורעניות של רעב של כריתות אדם ושל כריתות בהמה ומאלה שלש פורעניות הצילו שלשה האנשים האלה נח הציל מרעב אשר ע"כ נקרא שמו נח כנאמר זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידונו מן האדמה אשר אררה ד' שעד זמן ההוא כשהיו זורעים היתה הארץ מוציא קוץ ודרדר וע"י זכות נח זרעו תבואה: דניאל הציל מכריתות אדם כנאמר בדניאל פ' ב' וכן אמר ליה לחכימי בבל אל תהובד העלני קדם מלכא ופשרא למלכא אחויא ומסתמא היו בחכימי בבל גם חכמי ישראל מהחרש והמסגר אשר גלו עם יכניה לבבל: איוב הציל כריתות בהמה שנאמר הירא את דבר ד' מעבדי פרעה הניס את עבדיו ואת מקנהו אל הבתים ובזה נצולו ממיתות ברד ודרשו רז"ל הירא את דבר ד' זה איוב ובזה לא בלבד שהציל ע"י שירא את דבר ד' מקנהו אלא גם את עבדיו שגם כן הם בכלל בהמה כמו שדרשו

רז"ל עם הדומה לחמור אכן אף שהיו צדיקים אשר הסירו בזכותם הרעב וכריתות אדם וכריתות בהמה עכ"ז לא היו צדיקים רק בעד עצמן נח לא הוכיח אנשי דורו כראוי כאשר ביארנו איוב נענש ביסורים על ששתק כשהיה יושב בעצת פרעה ולא הוכיח אותו על מה שעשה לישראל כמו שעשה יתרו כמו שאמרו רז"ל איוב ששתק נדון ביסורים דניאל אשר בצדקו לא שמע על ציווי המלך שלא להתפלל עכ"ז לא עשה כן רק בחדרו בפני עצמו ולא קדש שם שמים בפרהסיא שילמדו גם אחרים ממנו כמו שעשו חנניא מישאל ועזריה ובאשר שבדורם לא הדריכו אחרים כראוי להציל את נפשם לכן אמר הנביא בשם הקב"ה גם אם יהיו בדור הזה בצדקתם לא ינצלו רק נפשם לבדם אבל לא אחרים גם בנים גם בנות לא יצילו ועל כי שלשת הצדיקים האלה בהזמן אשר חיו בצדקתם הצילו מרעב מכריתות אדם ומכריתות בהמה אבל לא נהגו כראוי להדריך גם אחרים בדרך הטוב לכן אמר הנביא אם בעת הזאת ארץ תחטא לי ונטיתי ידי עליה ואענוש בפורענות רעב בפורענות כריתות אדם וכריתות בהמה גם אם יהיו בתוכם שלשת האנשים שהצילו דורם מפורעניות האלה אתם לא תנצלו כי רק את נפשם יצילו ולא את אחרים אשר ע"כ לא תבטחו בצדקת הצדיקים אשר בתוככם להנצל מן הפורענות ולכן קרא אותם כסדר הזה נח דניאל ואיוב שזה מוסכם עם הסדר של הפורענות שהזכיר רעב כריתות אדם וכריתות בהמה ולפי שאיוב היה המציל את הבהמה קרא אותו אחר דניאל:

אמנם יש עוד ענין שמעכב את תועלת התוכחה והוא הנרמז במסורה שהביא גם האלשיך סוף פרשת בראשית שיש ו' פסוקים בתנ"ך שיש בהם חמשה תיבות זה אחר זה מב' אותיות: נח את שם את חם (בראשית ה') כי יד על כס יה מלחמה לד' בעמלק (שמות י"ז) כי גם זה לך בן (בראשית ל"ה) על כן לא בא אל שלחן המלך (שמואל א' כ') גם לי גם לך לא יהיה (מלכים א' ג') אין זה כי אם רע לב (נחמיה ב') ומצאנו בזה רמז נפלא ע"פ מה שנאמר זכריה ג' ויעד מלאך ד' ביהושע לאמר אם בדרכי תלך ואם את משמרתי תשמור וגם אתה תדין את ביתי וגם תשמור את חצרי ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה שיש לדקדק הכפל בדרכי תלך ומשמרתי תשמור וגם תיבת אתה תדין מיותר שהיה די אם יאמר וגם תדין את ביתי וגם מה הכפל תדין את ביתי ותשמור את חצרי ולבאר זה י"ל דעל מה שכתוב לפני זה שיהושע היה לבוש בגדים צואים ועומד לפני המלאך והשטן עומד על ימינו לשטנו וגער ד' בהשטן ויהושע היה לבוש בגדים צואים פירשו רז"ל בפ' חלק וכי דרכו של יהושע ללבוש בגדים צואים שהיה לו בנים שאינם מהוגנים שנשאו פסולי הכהונה ועל זה קטרג השטן עד שגער בו ד' והנה יש להקשות שאם יהושע כה"ג מיחה בהם ולא שמעו מה היה יכול לעשות ואם נקח הדברים כפשוטן מה שאמר הגמרא

סנהדרין ד' צ"ג שהיו בניו נושאין נשים שאינן מהוגנות לכהונה ולא מיחה בהן איך יצוייר שיהושע כהן הגדול אשר בחר בו ד' יעשה כן להניח לבניו לחטוא בנשים שאינן מהוגנות ולא ימחה בהן ולכן נראה שרבים חושבים אם יראו בניהם חוטאים ומיחו בהן ולא הועילה תוכחתם שבזה יצאו ידי חובתם ויהיו להם בניהם הפושעים כבניהם הכשרים אשר יחמלו עליהם כרחם אב על בנים אכן זאת דעה נפסדת כי בבנים כמו באחרים צריך לקיים משנאיך ד' אשנא וכמו שאמר משה לבני לוי במעשה העגל מלאו ידיכם לד כי איש בבנו ובאחיו ולתת עליכם היום ברכה ואולי זה היה טעות ג"כ של יהושע כה"ג שאחר שמיחה בבניו ולא הועיל לא דחה אותם בשתי ידים ואמר הלא יוצאי חלצי הם ואיך אשנא אותם ואדחם הלא המשפט לאלקים הוא ויבוא בע"ח ויגבה את חובו ולכן היה לו דבר ד' ע"י המלאך אם בדרכי תלך ואם את משמרתי תשמור לומר אם בדרכי תלך שתהיה צדיק לעצמך ואם את משמרתי תשמור שתשמור ג"כ את משמרתי משמרת הקדש לבל יחללו אחרים את תורתי ולא די בזה שתוכיחם לבד כ"א תעשה דין ומשפט לעוברי רצונו כאשר תמצא בכוחך ולא תמתין עד שאעשה בהן דין שמים אלא גם אתה תדין את ביתי שגם אתה תעשה דין בהם ולא בלבד בדברים שנוגעים רק ענייני עוה"ב שהן מצות בין אדם למקום אלא שגם תשמור את חצרי שתשמור גם קיום המצות שנוגעים בלבד בענייני עוה"ז שהם מצות שבין אדם לחברו ולכן כפל ביתי וחצרי שעוה"ב נקרא בית והעוה"ז חצר כמאמר התנא העוה"ז דומה לפרוזדור בפני העוה"ב ורק אם תעשה כן יצאת ידי חובתך ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה.

וזה מה שנרמז במסורה נח את שם את חם אם תהיה אב ההולך בנחת עם בניו ולא תתקוטט עם הפושע והוא את שם ואת חם הן עם שם שהיה צדיק והן עם חם שהיה רשע בשתחשוב כי גם לך בן הלא בני הוא ואיך אשנא אותו אין זה כי אם רע לב זאת מחשבה רעה ונפסדת היא כי יד על כס יה מלחמה לד' בעמלק הלא שנאתי את עמלק בעבור רשעו אשר עשה לישראל ואם גם אני אחשוב כן הלא גם עמלק יהי' לי כבן באשר הוא יציר כפי ולו אב אחד עמכם כדכתיב הלא אב אחד לכלנו ואעפ"כ שנאתיהו ורדפתיו לכן גם אתה תקיים כן לשנוא מי ששונא אותי ואת תורתי על כן לא בא אל שלחן המלך שהתורה נקראת שלחן מלך מלכי המלכים הקב"ה כדכתיב וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ד' שהוא השלחן שנאכל עליו לחם התורה כדכתיב לכו לחמו בלחמי ועל כי הבן הרשע לא בא אל שלחן המלך לאכול ממנו גם לי גם לך לא יהיה וכמו שקיימתי בעמלק שונאכם גם לי גם לך לא יהיה שמי אינו לך גם לי לא יהיה גם אתה תקיים כן מי שאינו לי גם לך לא יהיה: ואם נאמר זה בכל אדם להרחיק מעליו בן פושע בדבר ד' אם לא הועילה

תוכחתו ביותר צריך לזהר כן המנהל את העם כי אז לא תועיל תוכחתו שיאמרו קשוט עצמך להחזיר בניך למוטב ואח"כ קשוט אחרים כי לא ידעו ולא יאמינו כי תוכחתו בהם היה ללא הועיל ולכן צריך להראות את זה לעין כל ששונא את שונא ד' גם בבניו. ואמנם אם המנהל העם עושה את שלו יש להתבונן איך תהיה הנהגת העם נגד מנהגיו ולזה נקדים מה שאיתא בסיפרי עשה לך שתי חצוצרות כסף למה נאמרה פרשה זו לפי שהוא אומר ע"פ ד' יחנו וע"פ ד' יסעו שומע אני הואיל ונוסעין ע"פ הדיבור לא יהיו צריכין חצוצרות ת"ל עשה לך שתי חצוצרות כסף עכ"ל וכוונת הסיפרי שבוודאי היו צריכין סימן לידע מתי יסעו ע"פ הדבור אבל כפי המקובל הענן היה על שבט יהודה וכשהיה רצון ד' ליסע נסע הענן בתחלה ולכן נסיעה לא הוצרכו לחצוצרות וכן פ' רש"י בחומש על מה דכתיב ע"פ ד' יחנו וגו' ע"פ ד' ביד משה למדנו שעל ידי שלשה נסעו ע"פ ד' וע"פ משה וע"פ חצוצרות אמנם למה הוצרכו לשלשה סימני מסע יש לבאר ע"פ מה שאמר רבי באבות פ"ב איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם עכ"ל בפירוש משנה זו י"ל שהדרך אשר אדם הולך עליו דרכו בעוה"ז צריך גדר לג' ענינים ע"י שישמע לקול ד' ולקול רבותיו ולקול בני אדם: שישמע לקול ד' היינו שיחשוב תמיד כאלו שכינה נגדו ומזהיר אותו לילך בדרך טובים ועי"ז ינצל שגם בחדרי חדרים לא יחטא:

אכן למען ידע איזו דרך הטוב בעיני ד' לילך בו לזה צריך שישמע לקול רבותיו שמלמדין לו תורה ומצות ואת המעשה אשר יעשה למצוא חן בעיני אביו שבשמים: אבל גם אם הולך בדרך הטוב כאשר הורו לו רבותיו צריך לשמוע גם על קול שלישי שהוא קול בני אדם דהיינו להרחיק מלעשות מעשה אשר אודותיו יחשדוהו בני אדם כמו שאמרו רז"ל צריך אדם לצאת ידי הבריות כדרך שיוצא ידי המקום כדכתיב והייתם נקיים מד' וישראל וגם שלא יעשה מעשה גם שהוא טוב אם מחזי כיוהרא.

ובזה יבואר מה דאיתא במדרש רבה אספה לי שבעים חיש זש"ה דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות נתנו מרועה אחד וכו' בעלי אסופות אלו סנהדרין ואם תאמר זה מתיר וזה אוסר זה פוסל וזה מכשיר זה מטמא וזה מטהר למי נשמע אמר הקב"ה אע"פ כן נתנו מרועה אחד עכ"ל והיא דרשת ראב"ע הובאה בחגיגה דף ג' ומה שהביא המדרש דרשה זו פה י"ל שרצה לתרץ הדקדוק הנ"ל מה לשון אספה לי וגם הדקדוק שאמר שבעים איש ולא אנשים ולזה אמר דאולי יתחמץ לב בני אדם ויאמרו איך נאמין שתורת אמת היא בפי רבותינו שמלמדים אותנו הלא הם בעצמם מתנגדים זה אוסר וזה מתיר זה מטמא וזה מטהר ועל כרחך אחד דובר שקר ולמי מהם נשמע

או אולי דברי שניהם שקר הם גם בדברים אחרים אשר למדונו על זה משיב הכתוב כן הי' אפשר לחשוב אם היו מורים דברי עצמם אבל אחר שאומרים בשם הקב"ה אשר כל יכול ואצלו אין התנגדות כאשר הראה גם בבריאת העולם שאין התנגדות בטבע כאש ומים והוא ערבם יחד וברא מהם שמים לכן אצלו גם אין התנגדות בעניני התורה ואחרי שהחכמים דוברים ברוח ד' אשר בקרבם לכן גם דבריהם המתנגדים זה לזה הם אחד בבחינת האחד המיוחד אשר אמרם ונתן בפיהם וזה מה שאמר הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש שלי הם ורוחי בקרבם ולכן הם כלם כאיש הדובר ולא כאנשים גם אם דבריהם מתנגדים זה לזה.

וזה מה שאמר רבי איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם כל היא תפארת לעושיה שהם הקב"ה ורבותיו ששניהם עשו ודרכו לו הדרך הטוב לתפארתו וגם שיהיה לו תפארת מן האדם שגם בני אדם יקלסו אותו ובאשר שבהליכתן במדבר ארבעים שנה נתחנכו ישראל בכל השלמות אשר ישלימו אותם כל ימות העולם לכן גם המסעות אשר נסעו היו להם לסימן ולאות איך ילכו בדרך התורה ועל כן היתה נסיעתם ע"י שלשה ע"י הקב"ה וע"י משה וע"י חצוצרות ע"י הקב"ה וע"י משה הוא לרמז שתמיד יסעו דרך חייהם בהאזין אזנם לקול אביהם שבשמים ולקול רבותיהם שמשה הוא רבן של ישראל לכל דור ודור אבל גם ישמעו לקול החצוצרות שהם המשמיעים קול לרחוק ולקרוב בפומבי לפרסם דבר לרמז שכן ישמעו על קול בני אדם שיהיו מעשיהם להם לתפארת ולא לבוז.

אמנם נתבשרו ישראל שיבוא עת שלא יהיה רק מנהל אחד אביהם שבשמים דאיתא במדרש ילקוט פ' זו מי יתן כל עם ד' נביאים שתי פעמים כתוב בספר תהילים מי יתן מציון ישועת ישראל ולמה אמר רבי לוי הרב אמר מי יתן והיה לבבם זה להם והתלמיד אמר מי יתן כל עם ד' נביאים ולא דברי הרב ולא דברי התלמיד נתקיימים בעולם הזה אלא לעולם הבא דברי הרב ונתתי לכם לב חדש ודברי התלמיד אשפוך רוחי על כל בשר עכ"ל ויש להבין במה מתנגדים השני מי יתן של הרב והתלמיד שהם הקב"ה ומשה ובמה מרומזין בשתי פעמים מי יתן מציון שבתהילים וי"ל שכשאמרו ישראל דבר אתה עמנו ואל ידבר עמנו לקים פן נמות אמר הקב"ה הטיבו אשר דברו מי יתן והיה לבבם זה להם מזה נראה שהודה הקב"ה לדבריהם שטוב שיהיה להם הנביא לאמצעי ואל ידבר עמם אלקים אבל משה אמר להיפך שהגדולה שנתנה לו לשמוע דבר ד' רצה שתהיה גם לכל ישראל שאמר מי יתן כל עם ד' נביאים כי יתן ד' את רוחו עליהם והנה בתהילים כתובים שני פסוקים ששוים לגמרי ורק ב' שינויים ביניהם שבפרשה י"ד נאמר מי יתן מציון ישועת ישראל בשוב ד' שבות עמו יגל יעקב ישמח ישראל ובפ' נ"ד שנאמר ג"כ פסוק

זה נשתנה שתחת ישועת ישראל כתוב ישועות ישראל ותחת בשוב ד' כתוב בשוב לקים והחילוק ביניהם הוא לרמז על שני אופני הגאולה אם ע"פ משפט ודין או ע"פ רחמים כשתבוא עת קץ הגאולה ולא יזכו ישראל מעצמן ולא יפדו רק ע"פ מדת חסד הקב"ה שיקח לב האבן מהם ויתן להם לב בשר זה רק ישועה אחת אבל כשיזכו אז מעצמם שיהיו ראוי לגאולה ע"פ דין ומשפט אז תהיה תשועתם תשועה מכופלת שהושיע להם זרועם מיצר הרע עד שהרחיקו לב האבן מעצמם והושיע להם זרוע ד' מאויביהם החצונים ומשני מיני גאולה האלה דבר המשורר בתחלה אמר מי יתן מציון ישועת ישראל אף אם תהיה רק ישועה אחת בשוב ד' שבות עמו שלא יפדו רק ע"פ מדת הרחמים אבל שוב הגביה שאלתו ואמר ביותר אשוע מי יתן מציון ישועות ישראל שתהיה תשועתם מכופלת בשוב אלקים שבות עמו שתהיה גאולתם ע"פ מדת הדין והמשפט שראוים לכך ע"פ עצמן וזה מה שאמר המדרש לא דברי הרב ולא דברי התלמיד מתקיימין בעוה"ז אלא לעוה"ב שהוא ג"כ על שני אופני הגאולה כי אם לא יסירו בעצמם לב האבן אזי אמר ד' אסיר אני אותו ונתתי להם לב חדש ליראה אותי ואז יתקויים מי יתן והיה לבבם זה להם כל הימים או אם יזכו מעצמן אז תתקוים מי יתן של משה שיהיו כל עם ד נביאים שישפוך ד' רוחו על כל בשר שיהיו ראוים לקבל קדושת נבואתו ובין בזה ובין בזה הוא ינהלם ע"ד הקודש ולא יצטרכו עוד לקול מורים ולשמוע לקול בני אדם.

ומזה למדנו כמה גדול ענין יראת שמים שהקב"ה אמר מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי כל הימים ולא נתקיים בעוה"ז רק ביחידי סגולה וכן איתא במדרש בהעלותך את הנרות זה שאמר הכתוב יראו את ד' קדושיו כי אין מחסור ליראיו את מוצא למעלה אחד עשר שבטים הקריבו ושבט אפרים הקריב וכל הנשיאים הקריבו חוץ מנשיאו של לוי זה אהרן והיה אומר אוי לי שמא בשבילי אין הקב"ה מקבל שבטו של לוי אמר לו הקב"ה למשה לך אמור לאהרן אל תתירא לגדולה מזו אתה מתוקן לכך נאמר דבר אל אהרן הקרבנות כל זמן שבהמ"ק קיים הם נוהגים אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה יאירו עכ"ל וי"ל הכפל י"א שבטים הקריבו ושבט אפרים הקריב והלא שבט אפרים הוא בכלל י"א שבטים ושוב אמר וכל הנשיאים הקריבו הלא זה הוא מה שאמר כבר שהשבטים הקריבו שהרי לא השבטים כי אם נשיאי השבטים הם שהקריבו וגם יש להבין מה שמסיים הקרבנות כל זמן שבהמ"ק קיים הם נוהגים אבל הנרות לעולם שהרי גם הנרות לא הודלקו רק בזמן שבהמ"ק קיים ולישב זה י"ל דלכאורה היה אפשר ליתן טעם למה שבט לוי לא הקריב שכפי הנראה מהפסוקים הקריבו הנשיאים כלם כסדר מחנותם יהודה יששכר זבולון שנסעו בראשונה ואחר כן ראובן שמעון גד שנסעו בשנייה

וכן בשאר השבטים וכפי הנראה מהפסוקים אחר ששה שבטים האלה נסעו הקהתים נושאי המקדש עם הארון ושבט לוי סביב לאוהל מועד חנה כנאמר בפר' במדבר ולפי"ז נסעו שבט לוי בשביעי ואמרינן בגמרא שנחשון הקריב ביום ראשון ותהיה ע"פ סדר הזה זמן הקרבת שבט לוי בשבת וכיון שבשבת לא נקרב קרבן יחיד יהיה נדחה ליום ראשון ואמרינן בסוכה ד' נ"ד לחד מאן דאמר אם נדחה דבר מיום סדורו לא נדחה על יום שאחר זה אלא אמרינן נדחה לגמרי כיון דאדחי אדחי ולפי"ז יהיה טעם למה נדחה שבט לוי לגמרי מהקרבת קרבן החינוך ולזה הוסיף המדרש ושבט אפרים הקריב הרי ששבט אפרים הקריב בשבת ביום השביעי כמבואר במדרש שהבאנו בפ' נשא א"כ לא היה זה טעם לדחות שבט לוי אכן עוד היה אפשר ליתן טעם לזה ששבט לוי לא הוצרך לקרבן מיוחד שהרי הם שהקריבו כל הקרבנות של השבטים הכהנים בעבודתם והלוים בשירתם אכן גם טעם זה סותר במה שאמר וכל הנשיאים הקריבו חוץ מנשיא של לוי הרי שעיקר מצות החינוך היה בקרבן של הנשיא ובזה נחסר שבט לוי וזה מה שהיה אהרן דואג שמא בשבילי אין הקב"ה מקבל שבטו של לוי ובפרט לפי מה שבארנו פ' נשא שזכה אפרים להקריב קרבנו בשבת יראת שמים של אביו יוסף ובאשר שהוא לא זכה לזה א"כ היה זה לו לסימן שהוא אינו ירא שמים וזה הגדיל דאגתו ולכן השיב הקב"ה ע"י משה לגדול מזה אתה מתוקן להדליק את הנרות שמדליקין לעולם כדכתיב אל מול פני המנורה יאירו שאם אמנם כל הקרבנות בטלים משחרב ביהמ"ק וגם הנרות לא נדלקו עוד עכ"ז היה חילוק גדול בין קרבנות ובין נרות כי אם גם נתן להקרבנות תשלומין בתפלות במקומם כדכתיב נשלמה פרים שפתינו עם כל זה אינו דומה התשלומין לקרבן עצמו שזה בעבודת הקרבן וזה בדבור פה אבל הדלקת הנרות שניתן תמורתם להדליק נר התורה והמצות כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור בזה התשלומין דומה ממש להדלקת הנר במנורה לא בלבד בשביל שיווי השם ששניהם שמם נר אלא גם בשווי הענין כי כמו שהנר הגשמי מאיר החושך הגשמי כן נר התורה הרוחני מאיר החושך הרוחני ובפרט זכה אהרן לזה להאיר נר הרוחני הזה כמו שברכו משה וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידיך וגו' יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל הרי שזכה וזיכה אהרן להאיר אור התורה לישראל עד עולם וזכה לזה בשביל גודל יראתו יראת שמים כדכתיב בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון וכבר ביארנו פ' אמור שהדלקת המנורה היא הוראה על קיום התורה והמצות והמעלה העליונה בזה היא מה שנרמז באל פני המנורה יאירו שמרמז על העבודה הנובעת מיראת השם האמתי הנובעת מעומק הלב וזה מה שנאמר לאהרן כאשר דאג על לא הקריב קרבנו קרבן חינוך כמו שאר השבטים על זה

אמר לו הקב"ה לגדולה מזו אתה מתוקן שקרבנות הנשיאים שחינכו בשביל שבטיהם את המקדש יבטלו כשאין ביהמ"ק קיים אבל אתה תדליק הנרות וקרבנך זה לא יבטל גם לזמן שאין ביהמ"ק כי תאיר עם שבטך שבט לוי נר התורה והמצות לעולם וזכית לזה באשר קימת בעצמך אל מול פני המנורה יאירו שהוא בשביל יראת השם האמתי אשר בקרבך וזה שאמר הכתוב יראו את ד' קדושיו כי אין מחסור ליראיו גם בזמן שביהמ"ק חרב.

ובזה י"ל מה שנאמר במדרש בהעלותך את הנרות וזה מעשה המנורה אתה מוצא שנתקשה משה במעשה המנורה יותר מכל כלי המשכן עד שהראה הקב"ה באצבע וכן בבהמה טמאה זאת החיה אשר תאכלו וכן בירח החדש הזה לכם כיון שנתקשה אמר לו הקב"ה טול ככר זהב והשליכהו לאור והיא מעצמה נעשית וכו' לפיכך כתיב כמראה אשר הראה ד' את משה כן עשה את המנורה כן עשה משה לא כתיב ומי עשה הקב"ה לפיכך אמר לו הקב"ה למשה אם הזהרת להיות מדליקין לפני אני משמר נפשותכם מכל דבר שנמשלו נפשות בנר שנאמר נר ד' נשמת אדם לכך נאמר בהעלותך עכ"ל וי"ל למה נתקשה משה בשלשה אלה דוקא ומאי לפיכך אמר לו הקב"ה וכו' איך יש טעם בזה למה שקדם שאמר לפיכך ולבאר זה י"ל דהנה בשלשה דברים הללו בבהמה וחיה ועופות טמאים ובירח שנאמר בו החדש הזה לכם ובמנורה שנאמר בה וזה מעשה המנורה עד ירכה עד פרחה מקשה היא בכל אחד מהם הוקשה למשה. בבהמה וחיה טמאים הוקשה לו כיון שטמאים הם לאכול למה נבראו מהקב"ה. בירח הוקשה לו כיון שהשמש הוא מאור הגדול למה נצטוו ישראל למנות זמנים ומועדים אחר המאור הקטן שהוא הירח כדכתיב החרש הזה לכם ולא אחר המאור הגדול שהיא השמש. במנורה הוקשה לו למה בא בה הציוי עד ירכה עד פרחה מקשה היא שיהא הכל מחתיכה אחד מה שלא נצטוה כן בשאר כלי המשכן.

אכן מיושב זה בשנתבונן איך בשלשה דברים האלה מרומז כל תכלית האדם שכבר נאמר במקומות הרבה שנברא היצר הרע לזכך את האדם שיברור הטוב מהרע כי אם אין רק טוב במה יראה האדם כבוד לבוראו ששמר את צוויו ורק אם יש רע כנגדו הנעים לו ומנע הנעימות בשמרו צווי בוראו רק בזה מקדש האדם את עצמו וזה מה שאמר הכתוב והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה וגו' והייתם לי קדושים כי קדוש אני ד' ובזה מצאנו טעם למה נבראו הטמאים למען יקדשו ישראל עצמן בהבדלתם ולכן נאמר זה לכם הטמא כאלו מרמז באצבע שבשבילכם בראתי הטמא.

אמנם יקשה אם נאמר שהאדם צריך לקדש עצמו זה יורה שמצד בריאתו נבזה וטמא הוא ואיך יתכן זה אחר שראינו שהוא מבחר כל היצורים מבעלי חיים אשר על הארץ אכן זה יתיושב במשל הלבנה שמצד בריאתה היא גוף חשוך ורק אחר שקבלה אור מן השמש היא נעשה מאור להאיר חשכת לילה בעת שאור השמש נסתר כן ענין ישראל שהבורא יתברך הוא השמש המאיר לעולם כמו שנאמר שמש ומגן ד' אלקים אכן באשר אורו הנעלם מכל שוכן בשמי מרומים נצרך למאור להאיר חשכת יושבי תבל ולזה נבחרו ישראל ולכן הם מונים ללבנה שהיא דוגמתם שכמו שהלבנה מקבלת אורה מן השמש ונעשה מאור כן הם מקבלים אורם מהאור הגדול שמש העולם להאיר ליושבי תבל. אך בזה יהיה נראה סתירה אם ישראל לא יאירו עד שיאיר אותם הקב"ה א"כ למה זה נבראו טמאים אשר אמרנו שנבראו לקדש עצמן כי הלא לא הם מקדשים עצמן כ"א אביהם שבשמים לזה בא המשל השלישי מהמנורה שנרותיה הם דוגמת הנשמות שנמשלו בנר כמבואר במדרש הנ"ל ומה שמאיר הנרות האלו היא קיום התורה ועפ"ז המנורה היא דוגמת התורה אשר עליה נרות הנשמות והנה בקיום התורה לא יספיק שיעשו המנות אחדים אחדים שזה יחזיק במצוה זו ואחר יחזיק במצוה אחרת כי לא תשלם קיום התורה כ"א בכללה וזה מרומז במה שנאמר עד יריכה עד פרחה מקשה היא שבתורה יש עקרי מצות שנמשלים לירך המנורה אשר היא לה לרגל שתנוח עליו ויש מצות שהם לפאר כגון המדות והמוסרים אמנם בערכם הם שוה ואחת מהן לא תעדר ולכן נאמר עד ירכה עד פרחה מקשה היא שכלם נתנו יחד מן השמים לבלתי יתפרדו אכן נתקשה למשה איך יתכן שיקיים אדם הכל ולא יחסר לו אחד מכל המצות ומאין לו כח לעמוד בכל הנסיונות ולכבוש כל הכחות של המקטרגים המתנגדים לו לזה אמר לו הקב"ה טול זהב והשליכהו לאש והיא נעשית מאליה לרמז שאין האדם צריך להקריב לאש שתתלהב מאהבת הקב"ה רק הרצון ואז המנורה שהיא משל קיום התורה נעשה מאליה ע"י הקב"ה שהוא יהיה בעזרו ובזה מיושב הסתירה שאדם צריך לקדש עצמו תחלה בהבדלת הטמא מן הטהור ברצונו ואז הקב"ה מאיר עליו ממעל כמו שמאיר השמש ללבנה עד שתהיה גם היא מאור להאיר חושך וזה מה שמסיים המדרש כן עשה משה לא כתיב ומי עשאה הקב"ה לפיכך אמר לו הקב"ה למשה אם הזהרת להיות מדליקין לפני אני משמר נפשותכם מכל דבר שנמשלו הנפשות לנר שנאמר נר ד' נשמת אדם לומר כל מה שהוקשה לך בבהמות טמאות למה נבראו ובירח למה נתן לכם למנין מועדיכם ובמנורה למה נעשה מקשה אחת להכל תמצא תירוץ במה שאומר לך אם אתם מדליקין

לפני המגורה שהיא התורה שתתחילו לקדש עצמכם לפני כמו הדלקה שהוא תחילת מאירת האור אז אאיר את הנרות שהיא נפשותיכם שיאירו אור עולם.
וכמו שעיני ד' פקוחות על דרכי בני אדם לטוב לעזור להם לקיום מצותיו כמו כן גם הוא בוחן לבבות הנוטים לדרך הרע ועפ"ז יובן מה שנאמר בפרשה זו ויהי העם כמתאוננים רע באזני ד' וישמע ד' ויחר אפו ותבער בם אש ד' ותאכל בקצה המחנה וגו' והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה וישובו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכילנו בשר וגו' וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו איש לפתח אהלו ויחר אף ד' מאוד ובעיני משה רע וי"ל מה לשון כמתאוננים אוננים גם מה שאמר רע בעיני ד לא מפורש מה היה חטאם גם למה היה ענשם באש ד' ובקצה המחנה גם יש לדקדק מה שנאמר וישובו ויבכו שלא נאמר מהיכן שבו וגם למה בתחלה נאמר ויחר אפו ובשנית נאמר ויחר אף ד' מאוד וגם מתחלה לא הוזכר ממשה ובשנית נאמר ובעיני משה רע וגם לא נאמר שחרה אפו מאוד כמו שנאמר בהקב"ה ולישב זה נבין מה שנאמר לנביא יחזקאל בן אדם מה יהיה עץ הגפן הנה לאש נתן לאכלה את שני קצותיו אכלה האש ותוכו ניחר היצלח למלאכה שמה ענין המשל משני קצותיו אכלה אש ותוכו ניחר ולא אמר בקיצור מה יהיה עץ הגפן שניתן לאש לאכלה היצלח למלאכה ולפרש זה י"ל דעל ידי שני דברים אדם חוטא על ידי טבעו הנוטה לרע אם לא מושל עליה להדריכה לטוב ועל ידי רצונו הרע ולהכיר אם החטא ע"י טבעו הוא אם חטאיו תמיד נוטים לצד אחד למשל מי שהוא קר הטבע הוא מתעצל בקיום המצות אבל לא תבער בו אש היצר לתאות גופניות וגם לא יהי' נוח לכעוס ומי שהוא חם הטבע בקל יבער בו אש יצר הרע לעבור עבירה להתאוות ולהתענג בתענוג האסור והוא נוח לכעוס אבל כמו כן יתלהב ג"כ כשימצא מקום לעשות טוב ולקיים המצוה וגם יתלהב לאהבת חבירו לגמול עמו טוב ולכן מי שתמיד נוטה לצד אחד מן המדות האלה ניכר שהוא חוטא ע"י טבעו אבל מי שנוטה לשתי הקצוות שהוא מתעצל לקיים מצות ד' ומתלהב בעבירה לעבור עליה ולהתענג בתאוות האסורות ובקל חמתו יבער בו אבל לא יתלהב לאהבת חבירו הוא ניכר שחטאיו לא נבעו מטבעו כ"א מלבו הרע שנוטה לכל צד לעבירה וזה המשל שנאמר לנביא בן אדם מה יהיה עץ הגפן הנה לאש ניתן לאכלה אם את שני קצותיו אכלה האש ששני קצות הטבע אכלה אש יצר הרע ותוכו ניחר אשר זה מורה שרשעו טמון בלבו הרע היצלח למלאכה כי אם רק קצה האחד תאכל האש יש תקנה שיתאמץ למשול על טבעו ולהדריכה לעבודת ד' אבל אם שני הקצות אכלה האש מה שמורה שהשנותו טמון בקרבו ברצונו הרע ולא בטבעו זה לא יצלח עוד למלאכת הקדש.

וזה היה ענין ישראל במה שנאמר ויהי העם כמתאוננים שקודם זה נאמר ויסעו מהר ד' וגו' וארון ברית ד' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה וענן ד' עליהם יומם בנסעם מן המחנה ותחת אשר היה להם לשמוח בחסדי ד' שקרבם מהרה אל מחוז חפצם להביאם לארץ זבת חלב ודבש היו כמתאוננים לא מתאונן ממש כי לא היה להם דבר אשר עליו יתאוננו אבל היו כמתאוננים כמי שיש לו להתאונן וזה היה רע באזני ד' שמדת הצדיקים לשמוח תמיד בזכור חסדי ד' עליהם כמו שנאמר וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלקים וישישו בשמחה פי' לא בלבד שהם בעצמם יש להם לב שמח לפני אלקים מה שלא נודע רק לו כי הוא בוחן לבבות אלא שגם אחרים ישישו בשמחתם וזה פי' וישישו בשמחה שהוא לשון הפעיל שישישו אחרים אבל הם לא בלבד שלא הראו שמחה לאחרים אל ארץ חפצם וענן ד' עליהם להנחותם הדרך כי אם גם בלבם היו כמתאוננים כמי שמתאונן על פגעים רעים שנעשו לו וזה היה רע באזני ד' שלא ידעו אחרים פשעם כי אם הבוחן לבבות לבדו ולכן ויחר אפו ובאשר שפשעם היה אנינות זה שנובע מהתקררות הטבע לכן ענשם היה שבער בם אש ד ואחרי שזה אחד וקצות החטאים ע"י הטבע לכן ותאכל בקצה המחנה להודיע להם חטאם במה שחטאו שנטו לאחת מקצות הטבע של התקררות ולא התלהבו בשמחה על חסד ד' עמהם: והנה מדת המתאונן שמואס בתענוגות ובחפצי עולם ואם באמת המתאוננים האלה נהגו בזה ע"פ הטבע שנוטה להתקררות לא היה חטאם רק אחת אבל אחר שהאספסוף התאוו תאוה לאכול בשר מה שהיה תאוה יתירה כי בהמן טעמו כל מיני מטעמים גם של בשר וישובו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכילנו בשר אמר וישובו ששבו ממחשבתם הראשונה של אנינות והלכו אל קצה האחר להתאוות תאוה יתירה מה שאין מדת המתאונן כן כי אם מדת השמח בחיים ביותר מן הראוי ובזה הראו שמה שחטאו לא ע"פ הטבע היה כי אם ע"י לבבם הרע שתוכו ניחר ולכן עתה נאמר ויחר אף ד' מאוד אבל למשה שלא נודע שהיו כמתאוננים כמו שנאמר שהיה רק רע באזני ד' הוא חשב שטבע התלהבות יצר הרע מושל בהם ולא ידעו להכניע תחת יצר הטוב בעיניו היה חטאם זה של התאוו תאוה רק חטא ע"פ הטבע התועה מדרך הטוב ולכן בעיני משה רע בלבד היה אבל לא חרה אפו כאשר חרה להבורא ית' אשר לפניו נגלו כי הלכו מקצה אל הקצה. וזה הענין ג"כ במנורה להיפך זה שכמו ששפלות האדם הוא אם תוכו ניחר שלבבו מקום רצונו נוטה אל הרע כן מעלת האדם אם כל מחשבתו ומעשיו הם נובעים מלבבו הטוב אשר ע"כ נרות המנורה שהם רמז לנשמת האדם כאשר אמרנו האירו מול פני המנורה לא לחוץ כי אם לתוכם מקום משכן קדושת נשמתם אשר האיר כבוד ד' ומי שנוהג כן גם אם יתעה

לפעמים מדרך הטוב וגם אם ימות בעוונו יש לו תקנה בחסד עליון: ובזה יבואר מאמר רז"ל סוף חגיגה אמר ר אבוה אמר ר"א תלמידי חכמים אין אור של גיהנם שולטת בהם ק"ו מסלמנדרא ומה סלמנדרא שתולדת אש הוא הסך מדמה אין אור שולטת בו תלמידי חכמים שכל גופן אש דכתיב הלא כה דברי כאש נאום ד' עאכו"כ אמר ר"ל אין אור של גיהנם שולטת בפושעי ישראל ק"ו ממזבח הזהב ומה מזבח הזהב שאין עליו אלא כעובי דינר זהב כמה שנים אין האור שולטת בו פושעי ישראל שמלאים מצות כרמון דכתיב כפלח הרמון רקתך אל תקרא רקתך אלא רקנים שבך עאכו"כ עכ"ל וי"ל אחר שאמר ר"ל ויליף בק"ו שאפילו בפושעי ישראל אין אור של גיהנם שולט מאי רבותא משמיענו ר' אבוה דאין אור של גיהנם שולט בת"ח ועוד אם מלאים מצות כרמון איך קרא אותם פושעי ישראל ולישב זה י"ל ע"פ דברינו הנ"ל שיש שני מיני חוטאים חוטאים ע"פ הטבע שלא יתגברו על תאותם אבל בלבם מאמינים בתורה ובמצות ויש פושעים אשר לבם ניחר שחוטאים לא מחמת תאוה כי אם בעבור שאינם מאמינים בתורה וכופרים במצותיה והחילוק בין שניהם שבו ניכר מקור חטאם הוא אם רק חוטאים לעבור על מצות לא תעשה שלא נותנים רסן לתאותם להשמר מתענוגות האיסור אבל מקיימים המצות עשה שאינן מתנגדות לתאותם בזה ניכר שהם מאמינים בתורה אבל אם לא בלבד בעברם על מצות לא תעשה חוטאים אלא גם במה שאינם מקיימים המצות עשה שבתורה זה מורה כי כופרים בתורה: והנה אמרו רז"ל שדין לעתיד לבוא אחר המות הוא בגוף ונשמה כאשר זכרנו כבר פעמים הרבה שדרשו כן ממה דכתיב יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו וכן אמרו בראש השנה ד' י"ז בפושעי ישראל בגופן שיורדין לגיהנם ונידונים שם י"ב חדש ולאחר י"ב חדש גופם כלה ונשמתם נשרפת הרי שהזכיר גם כן שני מיני דין לגוף ולנשמה ובפושעי ישראל בגופן הזכיר שגופן ונשמתן כלו מכלל דבשאר פושעים אינו כן שרק גופן כלה אבל לא נשמתם וזה הוא החילוק שבין ת"ח ובין פושעי ישראל שבת"ח אמר שכל גופן אש על אחכו"כ שאין האור שולטת בהן ובזה נשמע שאפילו בגופן לא שולט אור של גיהנם אבל בפושעי ישראל שהן מאותן הפושעים אשר אמרנו שלא חטאו רק מחמת תאוה ומאמינים בתורה אשר ע"כ הם מלאים מצות כרמון שלא הניחו לקיים מצות עשה בהם לא הזכיר שגם גופן לא כלה רק שאין אור של גיהנם שולט בהם שהוא מה שבהם עיקר שהיא הנשמה אבל גופן כלה ואין להם תקוה רק שבעת תחיית המתים יברא הקב"ה גוף חדש לנשמתם הנשארת וזה מה שהוסיף ר"ל על דברי ר' אבוה.

אמנם לא בלבד על פושעים כאלה שמלאים מצות כרמון מרחף ד' ברחמיו כ"א גם על רשעים גמורים חושב לבל ידח ממנו נדח אם אפשר להחזירן עוד למוטב כדאמרינן סנהדרין ק"ב אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה מאי אחר אמר ר' אבא אחר שתפסו הקב"ה לירבעם בבגדו ואמר לו חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן א"ל מי בראש בן ישי בראש אי הכי לא בעינא עכ"ל ולהבין מה זה הענין שתפסו הקב"ה לירבעם בבגדו וגם מה שיש לדקדק שבתחלה אמר הקב"ה ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן הקדים ירבעם לבן ישי וכששאל ירבעם מי בראש השיב בן ישי בראש לבאר זה ע"פ מה דאיתא שם וימצא אותו אחיה השילוני הנביא בדרך והוא מתכסה בשלמה חדשה ושניהם לבדם בשדה מאי בשלמה חדשה אמר ר"נ מה שלמה חדשה אין בה שום דופי אף תורתו של ירבעם לא היה בה שום דופי ומזה נשמע שתורתו של ירבעם נמשל בבגדו וזה מה שאמר שתפסו הקב"ה לירבעם בבגדו שאע"פ שהרשע מאוד וחטא והחטיא את ישראל עכ"ז עדיין היה לקדושה אחיזה בו ע"י תורתו שהיה גדול בה מאוד ובקדושה זו התעורר הקב"ה הרהור תשובה בלבו ואמר לו ע"י יצר הטוב שבקרבו אשר עליו נאמר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך חזור בך והנה כבר ביארנו בפ' בחקותי באריכות בענין הפלוגתא אם צדיק גמור עדיף מבעל תשובה או בעל תשובה עדיף מצדיק דתלוי זה בענין התשובה שאם שב מאהבה שזדונות נעשות לו כזכיות אז הבעל תשובה הוא טוב יותר מהצדיק שלו זכיות כפלים הזכיות שעשה והזכיות נהפכו לו מהעבירות שחטא אבל אם אינו שב רק מיראה שזדונות לא נעשו לו רק כשגגות אז הצדיק טוב ממנו וכאשר חפץ הקב"ה שיחזור בו וודאי היה רצונו שישוב תשובה שלמה מאהבה ואז יהיה טוב יותר מדוד שהיה צדיק ויקדים לפניו אבל כששאל ירבעם ומי בראש גלה דעתו שלא ישוב מאהבת ד' רק בשביל השכר והכבוד שיהיו לו ואחרי שלא היה בעל תשובה מאהבה מעלת דוד גדול ממנו ולכן השיב לו הקב"ה שעתה יהיה דוד בראש גם אם תשוב וכשהשיב לא בעינא גלה נבלותו שלא רצה להיות בע"ת באמת ועכ"ז אף שלפני הקב"ה נגלו כל תעלומות וידע לבבו העקש עכ"ז לא חדל להתעוררו לתשובה ע"י קדושת תורתו שעל היות האדם צדיק או רשע לא גזר אומר.

ולא בלבד על רשעי ישראל כ"א גם על רשעי או"ה חושב הקב"ה מחשבות טובות להוציא יקר מזולל ואולי בזה נראה ניצוץ מהאור האמת הטמון ע"פ סוד במאמר תמוה סנהדרין ד' צ"ה אמר ר' אבהו אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו דכתיב ביום ההוא יגלח ד' בתער השכירה בעברי נהר במלך אשור את הראש ושער הרגלים וגם את הזקן תספה אתא קודשא ב"ה וארמי לי כגברא סבא א"ל כי אזלת לגבי מלכי מזרח ומערב דאייתינהו

לבנייהו וקטלתינהו מאי אמרת להו א"ל ההוא גברא נמי בהאי פחדא יתיב א"ל היכי נעביד א"ל זיל ושני נפשך במאי אישני נפשי א"ל זיל אייתי ל מספרא ואיגזייך אנא מהיכא אייתי א"ל על להההוא ביתא ואייתי אזל אשכחינהו אתו מלאכי השרת ואדמי ליה כגברי והוו קא טחני קשייתא א"ל הבו לי מספרא א"ל טחון חד גריוא דקשייתא וניתן לך טחן חד גריוא דקשייתא ויהבו נהליה מספרתא עד דאתא איחשך אל זיל אייתי לי נורא בהדי דקא נפח ליה אתלי ביה נורא בדקניה אזל גזייה לרישיה ודקניה אמרו היינו דכתיב וגם את הזקן תספה עכ"ל ואולי י"ל לא על דרך פירוש כי בלי ספק האמת בזה נגנז בסוד אשר לא אשיג ולכן לא אפרש רק דרך משל בהקדם איזה הקדמות דאם אמנם סנחריב הרשיע עד מאוד עד שנקרא מרז"ל סנחריב הרשע עכ"ז הי' נצוץ קדושה בו שמזרעו יצאו גדולי הדור שמעיה ואבטליון שהיו רבותיו של הלל הזקן שממנו וע"י תלמידיו כמעט כל תורה שבע"פ שבידנו דהכי אמרינן בפ' חלק ת"ר מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים ומאי ניהו שמעיה ואבטליון ואם לא שהי' הרהור תשובה בחייו בקרבו לא הי' זוכה לשני מאורות הגדולים שיצאו ממנו ותחלה מה שהתעורר חרטה בקרבו הי' האימה מהמלכים שגרם מיתה לבניהם ובתוך האימה אולי נטמנה גם החרטה שגרם בגאותו מיתה לכמה אלפים נפשות והתעוררות חרטה זו היתה על ידי ששלח לו הקב"ה שליח או העיר המחשבה בקרבו וכאשר עלתה האימה והחרטה בקרבו נתייעץ מהקב"ה לשנות עצמו שיהי' לאיש אחר על ידי שיגלח שער ראשו וזקנו ששער הראש נקרא נזר כדכתיב גזי נזרך והשליכי וגם בנזיר נקרא כן כדכתיב כי נזר אלקיו על ראשו והזקן נקרא הדרת פנים ולכן גזיזת הראש והזקן הוא משל להסיר עטרת מלכות מעל ראשו והדרת פאר המלוכה ממנו ובזה תסור גאותו: הצדיק נמשל לחמר כדכתיב צדיק כתמר וקשייתא שהוא זרע התמר הוא משל החכמה שמרגיל האדם למדות טובות וישרות ולקיים מצות ד' כדכתיב ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים: התער והמספרת אשר בו יגלחו הראש והזקן שהם המשל לעטרת והדרת מלוכה הם המחשבות בזוי הכבוד ותענוגי העולם ובאשר שהקב"ה הוא הנותן כח לאדם לעמוד בפרץ והוא המושיב מלכים לכסא מרומם ומשפיל לכן נמשל בו התגלח לראש ולזקן: החכמי תורה נקראו מלאכי אלקים אשר כל יגיעם וכל מחשבתם הם בעבודת ובתורת ד' ובזה נבין מה שנתייעץ סנחריב מהקב"ה איך ישתנה ויהיה לאיש אחר שזה ישיג אם ישליך מנגד עטרת ותפארת מלכותו וכששאל איך ישיג זה נתייעץ מהקב"ה שישתדל בכל כחו וימצא לזה מסעד ממנו (ע"ד הבא לטהר מסייעין לו) שישיג למדת ההסתפקות ובזוי הכבוד שהוא משל המספרת שבה מגלחין הראש והזקן וכאשר שאל מה יעשה

להעיר מחשבה זאת בקרבו היפך טבעו שנטה לגאוה והתרוממות ובקשת כבוד ותענוגי עולם נתייעץ לילך אצל החכמים ולקחת לו המספריים וילך להההוא ביתא שהוא בית המדרש וכאשר מצא שם החכמים הצדיקים שהם המלאכי שרת בדמות בני אדם היגעים בחכמת התורה כמו שטוחנים קשייתא ושאל מהם ללמדו מדת ההסתפקות אמרו לו בתחלה תטחון גריוא דקשייתא דהיינו שתטרח עצמך להשיג החכמה תשכיל ותבין כי כל כבוד העולם הזה וכל תענוגי הם הבל וריק נגד תכלית האדם באמת וכאשר יגע בחכמה זכה למספריים מהם דהיינו שלמדו אותו להרגיל את עצמו במדת ההסתפקות ובזה כבר עלה עוד מעלה יותר על סולם התשובה אבל עוד לא השיג רק חכמה ולא תורה כי רק בתורת ד' שנקראה אש ונר כדכתיב מימינו אש דת למו ונאמר כי נר מצוה ותורה אור כאשר אמרנו רק בה יתקדש להיות בעל תשובה גמור כי בלעדי התורה שנקראת משמח לב ביזוי הכבוד והעולם גורם ביזוי החיים עד שהעולם חשך בעדו וכן היה עתה לסנחריב אחר שהסכים בדעתו להסיר ממנו עטרת ותפארת המלוכה ונתייעץ מהקב"ה להביא נורא דהיינו להרגיל עצמו בתורה ולהיות גר צדק ומיד שהיה מנפח באש התורה אתלי ליה נורא בדיקניה דהיינו מיד כשהתחיל לחקור בדברי תורה השיג המעלה שנאכל זקנו שלא היה חפץ עוד בתפארת והדר מלוכה והשליך ממנו עטרת ותכסיסי מלוכה אבל לא זכה להיות גר צדק ובעל תשובה גמור כי נהרג ע"י בניו כמאמר הכתוב ועכ"ז ע"י התחלתו בהרהור התשובה זכה שיצאו מזרעו אחר כמה וכמה דורות המאורות הגדולות שמעיה ואבטליון שלמדו תורה ברבים.

שלח

מצאנו ארבע פעמים בספורי התורה הוצאות דבה רעה וכל פעם הי' החטא גדול יותר. בראשון ביוסף כנאמר ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם. שנית במרים כדכתיב ותדבר מרים ואהרן במשה. שלישית במרגלים גלים כנאמר בפ' זו ויוציאו דבת הארץ אשר תרו אותה. והרביעית בקרח ועדתו שהוציאו דבה על משה ואהרן באמרם ומדוע תתנשאו על קהל ד' כאלו הם לקחו הגדולה לעצמם ולא ע"פ צווי ד' היה: ושכל אחד קשה מחברו נדע ע"י העונש שנענשו המוציאי דבה רעה. ביוסף לא היה עונש כלל כאשר נוסה במה שהושלך אל הבור אשר בו נחשים ועקרבים ולא הוזק מהם כאשר בארנו במקומו. במרים היה עונש קל שהיתה מצורעת שבעת ימים. במרגלים היה עונש קשה יותר שמתו במגפה אבל עכ"פ במיתה טבעית והיותר קשה היה העונש בקרח ועדתו אשר בהם נברא בריאה חדשה שפצתה הארץ את פיה ותבלעם וירדו חיים שאולה והטעם בזה יש לומר שכבר

העיר הרמב"ן בפ' זו למה ביוסף כתיב ויבא את דבתם ובמרגלים כתיב ויוציאו דבת הארץ ומחלק בין דבת אמת לדבת שקר אכן לענ"ד י"ל שהחילוק שביניהם נרמז בתיבה עצמה שמי ששמע דבה רעה ורוצה להעבירה אזי ישתדל לעקור שרשה ולהעבירה מן החוצה אל המקום אשר תכלה וזה היתה כוונת יוסף אחר ששמע הדבה רעה על אחיו ורצה לכלוא אותה כנסה מן החוץ והביאה אל אביהם למען יוכיח את בניו ותכלא הדבה ולכך נאמר ויבא את דבתם אל אביהם ונאמר אביהם ולא אביו להורות על זה שבאשר הוא אביהם ישמעו לו ותכלא הדבה הרעה אבל במרגלים היה ההיפך שאז לא נודע שום דבה רעה על הארץ והם אשר היו המוציאי דבה בתחלה והיה כוונתם לפרסם הדבר למען יאמינו העם ולא יחפצו עוד לעלות אל הארץ ולכן נאמר ויוציאו דבת הארץ שהם במחשבתם הרעה פרסמו והוציאו הדבר. ובין אלו הקצוות היה חטא הוצאת דבה של מרים שהיא ח"ו לא נתכוונה להוציא דבה על משה אבל גם לא היה לטובה כי לא למשה עצמו הוכיחה על אודות האשה הכושית אשר לקח למען יתקן לאשר על פי דעתה פגם ולכן היה של מרים קשה משל יוסף שכוונתו רק לטובה אבל הי' פחות משל מרגלים שלא פרסמה הדבה כמו אלו והיותר קשה היה חטא עדת קרח שהמרגלים עם שכוונתם לרעה לא הוציאו דבה רק על הארץ שאין לה חיות והרגשה אבל הם הוציאו דבה לא בלבד על בני אדם כ"א על קדושי עליון ולכן היה עונשם הקשה שבכלם.

ועוד בענין אחר היו החטאים כ"א קשה מחבירו ע"פ מה דאיתא במדרש רבה שלח לך זה שאמר הכתוב לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם מהשכל לבותם מה ראה לומר אחר מעשה מרים שלח לך אנשים אלא שהיה צפוי לפני הקב"ה שיאמרו לשון הרע על הארץ אמר הקב"ה שלא יהיו חומרים לא היינו יודעים עונש לשוה"ר לפיכך סמך הקב"ה הענין זה לזה לפי שדברה מרים לשוה"ר ולקתה בצרעת כדי שידעו הכל עונשה של לשוה"ר ואעפ"כ לא רצו ללמוד לכך נאמר לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם מהשכל לבותם עכ"ל וי"ל מה הוקשה מה ראה לומר אחר מעשה מרים שלח לך כי הלא זה היה ע"פ הזמן כן שאחר שנסעו מחצרות ששם נענשה מרים וחנו במדבר פארן שם אמר הקב"ה למשה שלח לך אנשים ולא היה מעשה אחר ביניהם ועוד אם זה קושיא לא נבין מה שמישב על זה לומר שראו ולא לקחו מוסר ממרים שזה היה אפשר גם אם לא היו המעשיות זה אחר זה אכן נבין זה בשנדקדק במה ישעיה מ"ד הפסוק שהובא כאן לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם מהשכל לבותם שמזכיר בזה בד' לשונות ידיעה בינה ראייה השכלה והוא שבהכרת הדברים יש ד' מדריגות בתחילה הוא הראיה שרואה הדבר בעיניו ומזה עולה למדריגה שתקרא שכל שהוא אוחז במחשבתו הדבר הנראה

כאלו הוא לפניו ומזה בא אל הידיעה שנקראה ג"כ חכמה דהיינו שמצרף ההשכלות של עניינים הרבה ומהם נעשה החכמה בדבר שיודע העינינים על בוריין ובהצטרפותן ומזה עולה למה שנקרא בינה להבין דבר מתוך דבר למשל מי שרואה שולחן שלא ראה אותו מלפנים בשעה שהוא לפניו הוא רואה אותו בעינים וכשיאחז תמונת השלחן במחשבתו גם כשאינו לפניו יקרא שהשלחן הוא בשכלו וכשמשער תועלת השלחן לאכול ממנו בזה יקרא שחכם הוא בתועלת השלחן וכשמבין מתוך תועלת הזה שכמו שהשלחן הוא כלי לאכול ממנו מאכלים גופניים כן המקום אשר ממנו נזון הרוח נשמת חיים שבו ממזון הרוחניי שהיא התורה והמצות ושגם הוא יקרא שלחן אשר לפני ד' זה הוא הבנת דבר מתוך דבר ויקרא בינה וזה מה שהוכיחם הנביא לא ידעו ולא יבינו שלא באים לשתי המדריגות העליונות שהם ידיעה ובינה כי כבר המדריגות התחתונות נחסרו מהם שהם הראייה והשכלה כי טח מראות עיניהם מהשכל לבותם.

וזה פירוש המדרש שלח לך זה שאמר הכתוב לא ידעו ולא יבינו שהוקשה לו אחר שהקפיד הכתוב שלא לסמוך פורענות לפורענות אשר ע"כ בפ' בהעלותך הפסיק בין ויסעו מהר ד' לבין ויהי העם כמתאוננים בפרשת ויהי בנסוע הארון כמו שדרז"ל א"כ למה סמך פה שתי פורענות פורענות של מרים ופורענות של מרגלים בשתי פרשיות זו אחר זו לזה מיישב אלא שהיה צפוי לפני הקב"ה שיאמרו לשוה"ר על הארץ וכו שכוון הקב"ה להתרות בזה למרגלים למען ידעו העונש של לשוה"ר והוצאת דבה ואחרי למדנו מהכתוב כי טח מראות עיניהם מהשכל לבותם שהמדריגה הראשונה לידיעה והבנה היא ראיית העין וההשכלה היוצאת ממנו לכן ביותר שסמוך ראיית העין ביותר יש תקוה לבוא על ידה לידיעה והבנה לכן סמך הקב"ה שני העניינים של מרים ושל מרגלים למען שבעוד לנגדם עונש של מרים לעיניהם ביותר ירגישו גודל העבירה והעונש של הוצאת דבה לבל יזוזו מעיניהם ומחשבתם ואעפ"כ לא הועיל כי נתקיים בהם כי טח מראות עיניהם מהשכל לבותם גם אז ולכן גב בזה גדל עון המרגלים מחטא מרים שהיא לא היתה יכולה ללמוד מיוסף גודל עונש הוצאת דבה שהרי יוסף לא נענש אבל הם המרגלים היה להם ללמוד ממרים ולכן גם בזה היה קשה ביותר עון קרח ועדתו משל מרגלים שהם לא ראו במרים רק עונש קטן של צרעת שבעת ימים ולא היו יכולים להכיר בזה גודל עון של לשון הרע כמו שהיו יכולים להכיר קרח ועדתו בעונש הגדול שנענשו בו: ולא למרגלים בלבד ניתן התראה מהקב"ה לבל יאשמו כ"א גם לישראל שלא יאמינו להוצאת דבת המרגלים ויכירו כי עצה רעה ביניהם ובזה יפורש מה דאיתא במדרש למקום ההוא קרא נחל אשכול על אודות האשכול אשר כרתו משם בני ישראל זה שאמר הכתוב מגיד

מראשית אחרית שהכל היה צפוי לפני הקב"ה אשכול אוהבו של אברהם היה ונקרא אשכול על אודות האשכול שעתידין ישראל לכרות ממקומו עכ"ל ואם שנראה שדרשת המדרש נובעת ממה דכתיב ויבאו עד נחל אשכול שנראה מזה שכבר היה לו שם זה טרם כרתו האשכול משם וגם ממה שאמר קרא לשון יחיד ולא קראו לשון רבים אשר ע"כ דורש המדרש שכבר הקב"ה המגיד מראשית אחרית סיבב שנקרא האיש אשר עתידין ישראל לכרות ממקומו אשכול בשם זה עכ"ז יש לתמוה מה יתן ומה יוסיף אם יקרא האיש אשר מנחלתו כרתו אשכול בשם זה או לא ומה תועלת בזה ולמה המגיד מראשית אחרית סיבב שכרתו האשכול מנחלת אשכול ואם שהיה אוהבו של אברהם הלא גם ענר וממרא היו אוהביו ובפרט ממרא היה אוהבו החשוב יותר אשר ע"כ נאמר וירא אליו ד' באילוני ממרא שמפני שנתן לו עצה על המילה נראה ד' אל אברהם באילון שלו ולמה לא כרתו האשכול ממקומו אכן ע"פ דברינו יבואר דאיתא במדרש פרשת לך לך בשעה שאמר הקב"ה לאברהם למול הלך ונמלך בג' אוהביו אמר לו ענר בן ק' שנה אתה ואתה הולך ומצער את עצמך א"ל אשכול מה אתה הולך ומסיין את עצמך בין שונאיך (פי' המ"כ ומסיין לשון סוף וקץ כלומר שתשאר ביד אויבך שישמעו כי חולה אתה ויבאו עליך ויהרגוך) אמר לו ממרא אלקיך שעמד לך בכבשן האש ובמלכים וברעבון והדבר הזה שאמר לך למול אין אתה שומע לו אמר לו הקב"ה אתה נתתה לו עצה למול חייך שאני נגלה עליו לא בפלטין של ענר ולא בפלטין של אשכול אלא בפלטין שלך הדה"ד וירא אליו ד' באלוני ממרא עכ"ל ומזה למדנו שאף שגם ענר ואשכול נקראו אוהבים של אברהם עכ"ז בדבר המילה יעצו אותו לרעה שלא ישמע לדבר ד' ענר מצד חולשת גופו ואשכול למען לא יפול בידי אויביו ויהרגוהו וידוע מה שאמרו רז"ל כי כריתות האשכול לא היה בכוונה טובה מן המרגלים להראות טוב הארץ ופירותיה כ"א בעצה רעה לאמר כשם שפירותיה משונים וגדולים מאוד כן יושביה לעשות חזוק להוצאת דבה מה שאמרו אפס כי עז העם וכן אמרינן סוטה ד' ל"ד שיהושע וכלב לא נשאו כלום מפני שלא היו באותה עצה ופי' רש"י להביא אשכול משונה כזה שהמרגלים נתכוונו לאמר כשם משונים כך יושביה משונים וגבורים עכ"ל הרי ממש מה שאירע לאברהם עם אשכול אוהבו שנראה לו כאוהב ליעץ לו לשמור חייו שלא יפול ביד אויביו ולמרות את פי ד' כן אירע לישראל עם כורתי האשכול שנראו להם כאוהבים ליתן להם עצה למרות את פי ד' שלא לעלות לארץ אשר רצה להביא אותם לשם למען לא יפלו בידי האויבים העזים והחזקים ואחרי אשר ראו וידעו ישראל כי עצת אשכול עצה רעה היתה ורק באשר לא שמע אברהם לעצתו נכרתו עמו מהקב"ה י"ג בריתות על המילה וגמל לו

ד' כל הטובות אשר ראו בעיניהם הלא הי' להם לידע ולהבין כי גם עצת כורתי האשכול עצה רעה להם וזה אשר רצה המגיד מראשית אחרית בחסדו להודיעם אשר ע"כ סבב שנקרא שם האיש אשכול ושמנחלתו כרתו האשכול אשר בו החזיקו עצתם הרעה אבל הם לא לקחו מוסר ונכרתו מארץ החיים אשר ע"ז נאמר ע"כ קרא למקום ההוא נחל אשכול אשר כרתו משם בני ישראל שע"י האשכול כרתו המרגלים המוליכים אותו את ישראל מחיי העולם הזה ולחד מ"ד בסנהדרין פרק חלק גם מעוה"ב.

ועפ"ז יבואר מה דאיתא עוד במדרש שלא לך אנשים זה שאמר הכתוב כחומץ לשינים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו ניכרים היו המרגלים שהיו מוציאים דבה על הארץ שנאמר וידרכו את לשונם קשתם שקר למה הדבר דומה לעשיר שהיה לו כרם כשהיה רואה שהיין יפה היה אומר הכניסו את היין בביתי וכשהיה רואה שהיין חומץ היה אומר הכניסו את היין בבתיכם אף כך הקב"ה כשראה הזקנים מעשיהם כשרים קרא אותם לשמו שנאמר אספה לי שבעים איש וכשראה שהם עתידים לחטוא קרא אותם לשמו של משה שלח לך אנשים עכ"ל וי"ל איזה המשך יש לזה מה שאמר שלמה כחומץ לשינים שפתח בו המדרש גם הלשון ניכרים היו המרגלים הוא קשה מאוד וכבר נלאו המפרשים להמציא פירוש והי"מ רצה להגיה גבורים היו וזה דוחק והנה ע"פ דברינו יש לפרש ניכרים היו המרגלים שהיו מוציאים דבה על הארץ שאפשר הי' לישראל להכיר אותם שמוציאים דבה על הארץ על ידי האשכול שכרתו ואשר בו נתן הקב"ה סימן שמוציאים דבה ומיעצים רעה כמו אשכול אוהב אברהם אכן עוד יש לפרש בדרך אחר שהקושיא מפורסמת אחר שידע הקב"ה שהמרגלים שילוחם לרעת ישראל למה הניח למשה לשלחם ולא שמר אותם וגם ישראל מחטא הגדול למרות את פיהו אכן על הקב"ה אין קושיא ע"פ מה שאמרו רז"ל הבא לטמא פותחין לו שאין הקב"ה מצוה על רצון האדם להימין ולהשמאיל ולשמרו מלכד שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ורק בעצתו ינחהו לבחור הטוב ולמאוס ברע וליתן לו אותות ע"ז כמו שעשה גם במעשה המרגלים כאשר אמרנו אבל היותר הקשה הוא על משה שאחרי הקב"ה הודיע לו עכ"פ ברמז שהמרגלים עתידים לחטוא במה שאמר לו שלח לך אנשים ע"פ המדרש הנ"ל למה שלחם וביותר קשה על משה שג"כ כבר ידע שהמרגלים יועצים לרעה כדאיתא במדרש ויקרא משה להושע בן נון יהושע כיון שראה משה אותם שהיו רשעים אמר ליהושע יה יושיעך מעצת מרגלים ועוד איתא בתרגום יונתן כד חזי משה ענותנותי דיהושע קראו יהושע עכ"ל וכוונת התרגום יש לפרש שמדרך הגאוה הוא לאהוב אהבת הנצוח ולא לבטל דעתו משום איש כי זה יחשב לו לפגם כבודו שיודה שחברו חכם ממנו אבל

ההיפך מזה הוא במדת הענוות שאינו חושב עצמו למאומה ובעיניו כל אחר טוב ממנו והוא בקל מבטל גם דעתו נגד דעת חבירו והיה ירא משה שמצד ענותנותו יבטל דעתו הטובה נגד עצת מרגלים ולכן קראו יהושע לומר ד' יושיעך מעצת מרגלים אבל עוד יש לפרש דברי התרגום יונתן בפרט מה שאמר כד חזי משה ענותנותו שלשון זה משמע שרק זה מקרוב חזי ענותנותו והלא הוא היה משרת משה זמן רב קודם כדכתיב משרת משה מבחוריו ה"ל למימר כד ידע משה ענותנותיה אבל לשון כי חזי משמע שזה מקרוב נודע לו דבר זה ולכן יש לפרש ע"פ מה דאיתא בזוהר פרשה זו וישלח אותם משה וגו' כלם אנשים כלהו זכאין הוו רישיה דישראל הוו אבל אינון דברו לגרמיהו עיטא בישא אמאי נטלו עיטא דא אלא אמרו אי יעלון ישראל לארעא נתעבר אנן מלמהוי רישין וימנה משה רישין אחרנין דהא אנן זכינן במדבר למהוי רישין אבל בארעא לא נזכי ועל דנטלי עיטא בישא לגרמייהו מיתו אינון וכל אינון דנטלן מילייהו עכ"ל הרי שע"פ הדברים האלה נטלו המרגלים עצה רעה לבטל ישראל מכניסת הארץ מחמת גאותם שהיו יראים שירדו מגדולתן מלהיות עוד ראשי העם וההיפך מזה היה דאגת משה ביהושע שמחמת עניוות לא ירצה שיבואו ישראל בקרוב אל הארץ שהלא כשנבאו אלדד ומידד במחנה משה מת ויהושע מכניס ישראל לארץ ענה יהושע אדוני משה כלאם כלם מן העולם כדאמרינן בסנהדרין י"ז הרי שאחר ששמע יהושע שהוא יכניס ישראל לארץ מדברי נביאים נתמלא רוגז עליהם שלא היה חפץ בגדולה וע"כ נתיירא משה שמה שחפצו המרגלים מחמת גאוה יחפוץ יהושע מחמת עניוות וזה מה שאמר התרגום כר אזי משה ענוותנותי' של יהושע שזה מקרוב ראה כן שמאס בגדולה שתהי' לו בכניסת הארץ ונתיירא שיסכים לעצת מרגלים לבטל ישראל שלא יבואו במהרה לשם לכן קראו יהושע לומר ד' יושיעך מעצת מרגלים שלא יתגבר מדת ענותנותיך על נאמנותך להסכים עמהם ועכ"פ מכל זה ידענו גם ראינו שמשה ידע שהמרגלים חשבו עצה רעה ונעשו רשעים לכן ביותר יקשה ראה לשלחם.

אכן יתיושב זה בשנדקדק זה שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה שממנו למדו רבותינו ז"ל שדברה מרים לשוה"ר ונענשה הלא יקשה למה מרים נענשה ולא גם אהרן כתיב ותדבר מרים ואהרן במשה וגו' וכתיב ויאמרו הרק אך במשה דבר ד והלא מזה נראה ששניהם נכשלו בלשוה"ר אבל י"ל דאם אמנם גם המקבל לשוה"ר הוא חוטא כמו שאמרו רז"ל לשוה"ר הורג שלשה להמספר ולמקבל ולאשר נאמר עליו עכ"ז גדול יותר עון המספר מעון המקבל כמובן וכאשר בארנו בפ' מצורע והלשו"ר על משה על האשה הכושית אשר לקח לא דברה רק מרים שהיא שמעה מצפורה כן שפירש ממנה אבל

אהרן שלא ידע מזה לא ספר רק קבל והאמין אשר על כן נאמר ותדבר מרים ואהרן ולא וידברו מרים ואהרן ורק הדבור הרק אך במשה זה אמר אהרן ג"כ כדכתיב ויאמרו אבל אין בזה לשוה"ר ולכן מה שנאמר וא ואהרן לא נאמר רק על אשר קבל הלשוה"ר ולכן על חטאו שהוא קל ביותר לא נענש כמו מרים אף שאהרן בעצמו התודה על חטאו במה שאמר אל נא וגו' אשר נואלנו ואשר חטאנו: ועפ"ז גם אם גדול חטא של לשוה"ר שחוטא בו גם השומע לא יגדל החטא רק אם ישמע באמת אבל אם השומע לא יאמין יקבל זכות ע"י הדובר לשוה"ר באזניו על שעמד בנסיון ולא חטא ומזה יצמח תועלת גם להמספר הלשהו"ר כיון שלא נשמעו דבריו ולא הזיק בהם יתמעט בזה אשמתו וזה מה שכוון משה במשלוח המרגלים אף שידע שעצה רעה ביניהם לדבר לשוה"ר היתה לו התקוה שישראל מאמינים בני מאמינים לא יטו אוזן למוציאי הדבה ויצמח זכות גדול לכל ישראל ע"י זה וגם אשמת המרגלים יתמעט.

עוד היה למשה סימן על רשעת המרגלים במה שאמר המדרש ניכרים היו המרגלים שהיו מוציאים דבה על הארץ והוא ע"פ מה שבארנו מה דאמרינן סוף מכות לא רגל על לשונו זה יעקב שנאמר אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע שמי שרגיל לדבר שקר לא בקל יהיה ניכר אם מה שאומר הוא אמת או שקר כי אומר השקר בהחלט ובלי שנוי כמו האמת אבל מי שאינו רגיל בשקר הוא ניכר בקל אם ידבר שקר שהוא כמתעתע על דרך לא נודע לו וכן היה ביעקב בשביל שלא רגל על לשונו דבר שקר נתיירא שבקל יכיר אביו שאינו עשיו שיהי' בעיניו כמתעתע על דרך לא הורגל בו ולהיפך היה זה במרגלים אשר עליהם נאמר וידרכו את לשונם קשתם שקר שהרגילו את לשונם לדבר שקר למען לא יהי ניכר בדבריהם השקר מן האמת וזה פירוש הדברים ניכרים היו המרגלים שהיו מוציאים דבה על הארץ שבזה היו ניכרים שרצונם להוציא דבה בדבר שקר במה שהרגילו את לשונם לדבר שקר בחלקלקות כהולך בטח על דרך הנודע לו: ואם שהיו למשה בזה ב' סימנים שהמרגלים יוציאו דבה אשר ע"כ כבר התפלל על יהושע שהקב"ה יושיעו מעצת מרגלים הן במה שהיו ניכרים לו שידברו שקר והן במה שאמר לו הקב"ה שלח לך אנשים לך ולא לי עכ"ז לא חדל מלשלחם באשר קוה שיהיה לתועלת ישראל שלא יקבלו לשוה"ר כאשר אמרנו אמנם תוחלתו נכזבה כמבואר בכתובים. הפסוק כחומץ לעינים וכעשן לשנים פירש האלשיך שאע"פ שגם החומץ יטעם האוכל אשר ע"כ לא ימאס האדם מלשתותו עכ"ז בתחלת שתייתו כשיגיע ל שיניו יקהה אותם מידי עברו אבל עם כל זה לא יחדול האדם לשתותו בשביל ההנאה שיהיה לו ממנו כשיבוא אל גרונו ואל בטנו וכן מי שמפיח אש ליחם בו או לצורך בישול בתחילה מעלה עשן המכאיב לעינים

אבל עכ"ז לא יחדול מלהבעיר בשביל ההנאה שתבוא לו לבסוף מן האש כן מי שרוצה לשלוח אדם בשליחות אם עצל הוא יש לו טורח רב שילך בשליחותו אבל עכ"ז יטרח עמו בתקותו שאחר שהלך ישוב אליו כאשר השלים שליחותו אבל אם נשאר עצל גם אחר שהלך שלא יעשה שליחותו או אם יטרח עמו לריק שלא ילך בשליחותו כלל אז הוא כשותה חומץ שלא הגיע רק עד שיניו והקהה אותם ולא קבל ממנו ההנאה אשר קוה או כמו שמבעיר האש וכאב עיניו בעשן ותועלת לא היה לו וזה ענין המשל כחומץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו וכזה נתקיים בשליחות משה למרגלים שגם הוא ידע שתחלת שליחותו יהיה לא בלבד לריק וללא תועלת לישראל כ"א גם שיותן מקום למרגלים להרשיע אבל קוה על התועלת שלבסוף לחזק אמונת ישראל וזה פירוש המדרש שלח לך אנשים זה שאמר הכתוב כחומץ לשנים וגו' שאע"פ שהמרגלים היו ניכרים לו שידברו שקר וגם רמז לו הקב"ה במה שאמר שלח לך אנשים משל לעשיר וכו' שהם עתידים לחטוא עכ"ז לא חדל מלשלחם כמי שסובל קהיית השנים מחומץ וכאב העינים מעשן בשביל התועלת שלבסוף אבל נתקיים בו כן העצל לשולחיו שרק ההיזק בא ולא התועלת וכוונת המדרש בזה ליתן טעם למה שלח משה המרגלים אף שידע שירשיעו לבסוף.

והנה במה שאמרנו בפירוש מגיד מראשית אחרית שהקב"ה כבר הודיע מראשית באשכול אוהב אברהם שעל פי דרכו שיעץ לאברהם לרעה גם המרגלים ע"י אשכול ייעצו רעה לישראל יבואר מה דאמרינן סנהדרין ד' פ"ט כשהלך אברהם לעקוד את יצחק בנו קדמו שטן לדרך אמר לו הנסה דבר אליך תלאה (וכי היה לאוהבך לנסותך בדבר שהיא תלאה אותך ומכרית את זרעך) הנה יסרת רבים וידים רפות תחזק כושל יקימון מליך כי עתה אליך ותלא (רצית והחייתה לו כל באי עולם בדברים ועתה הנה בא להלאותך ולבהלך) אמר לו אני בתומי אלך אמר לו הלא יראתך כסלתך אמר לו זכור נא מי הוא נקי אבד כיון דחזא דלא קא שמיע ליה א"ל ואלי דבר יגונב כך שמעת מאחורי הפרגוד השה לעולה ואין יצחק לעולה א"ל כך ענשו של בדאי שאפילו אמר אמת אין שומעין לו עכ"ל וי"ל מה ענין הטענות שבין אברהם לשטן וגם איך נהפך השטן כרגע לאוהב לאברהם שבשרו בשורה טובה שהשה לעולה ואין יצחק לעולה ובפרט שבזה משקר בעצמו לדבריו הראשונים שרצה לפתות לאברהם למרות את פי ד' אמנם יבואר זה בשנשכיל איך עצת יצה"ר ר הולך ובא אל לב האדם לפתותו לחטוא ולעבור על מצות ד' שאם יתחיל בתחלה בעצה הרעה הזאת ידע שלא ימצא אוזן בהמאמין באמת לכן פותח בתחבולה להראות לאדם כאלו הוא אוהבו ושרק אהבתו דוחקו ליתן לו עצה כזה

וכמו שעשו אשכול והמרגלים ובאשר ידע שאם ישקול האדם תועלת עצמו נגד רצון ד' אזי יכריע יראתו להכניע תועלתו תחת רצון ד' בא בתחבולה אחרת להראות לאדם כאלו לא תועלת הגופני לבד כ"א גם תועלת רוחני ינחהו בעצתו שלא לקיים מצות ד' וזה בעצמו מצוה לו להכריע תועלת הרוחני לבל יאבד ממנו ובזה רוצה לפתות האדם כי לא תועלת גופני ולא תועלת רוחני יצמח לו אם יקיים המצוה שעל כן או שבאמת לא צוה ד' כן או שהקב"ה שונאו וע"כ יעזוב אותו ולא יקיים מצותו וזה דרך הסכנה ביותר שיצמח לאדם מעצת יצה"ר שיבטל אמונתו ע"י טענות שקר כאלה וזה היה טענת השטן אל אברהם שא"ל הנסה דבר אליך תלאה אם הקב"ה אוהבך באמת איך מנסה אותך ומבקש ממך דבר אכזרי כזה לשחוט את בנך ולהכרית את זרעך זה הפתוי מצד תועלת הגופני ושוב הוסיף לו עוד פתוי מצד הרוחני ואמר הנה יסרח רבים וגו' כי עתה תבוא אליך ותלא אחרי שעשית גדולות והחייתה כל באי עולם בדברים להרחיקם מתועבות ע"ז ומה שנצמח מהן בהראותך כי האמונה האמתי היא תאבה רק בטוב ובמדות המעולות ולכן אם אוהבך מבקש ממך שתחיה באי עולם ע"י אמונת אמת איך יבוא אליך להלאותך להחליש כוחך בעשותך אכזריות כזה אשר ירחיק בני אדם ממך ומואמונתך אבל אברהם השיב לו אני בתומי אלך רצה לומר התם באמת הוא אשר תמים לבו עם ד' ולא יחקור על מה שיצמח לו מקיום מצותו כ"א מקיים אותם כתם שאינו יודע להעמיק בחקירה כדכתיב תומת ישרים תנחם אכן עוד לא שיתק את השטן בתשובה זו שאמר לו גם אני חפץ בזה שתהי' מאמין באמת ותומתך תנחך אכן זה בלבד אם לא יגיע לך היזק בזה באמונתך אבל המעשה הזה שאתה חפץ לעשות מיראת ד' הלא יראה כזה אינה תמימות כתם כ"א ככסיל וזה שאמר הלא יראתך כסלתך לשון כסילות שבזה אתה מבטל התועלת האמונה אבל אברהם השיב לו זכר נא מי הוא נקי אבד גם הלא אם אבחר בין עצתך שאמרת שהיא לטוב ולתועלת לי באשר שאקיים את בני ואחיה את באי עולם ובין רצוני לקיים מצות ד' ולשחוט את בני הלא מצד רצוני אין לי תועלת גופני שמשחד אבל מצד עצתך יהיה לי כן ולכן גם לו יהי כדברך שאין לי תועלת רוחני אם אקיים מצות בוראי ושרעה עשיתי בזה עכ"פ אני נקי שלא הלכתי אחר תועלת גופני אבל אם אשמע עצתך אינני נקי באשר שהשגתי בהמרותי תועלת גופני ולכן זכר נא מי הוא נקי אבד מי חי עוד בעולם שהיה נקי מתאות העה"ז ונאבד ולכן אעמוד בתומתי ואקיים את מצות ד'. וכאשר ראה השטן שכל דבריו לא הועילו להטות רצון אברהם שלא לקיים דבר ד' בא בתחבולה אחרת לבטל ממנו כל תועלת נסיונו שודאי עיקר הנסיון לאברהם היה בעת לקח המאכלת לשחוט את בנו וכבש רחמיו תחת רצון בוראו אבל אם היה יודע שרצון

בוראו אינה השחיטה כ"א עקידתו על המזבח בלבד אז נבטל הנסיון וכל תועלתו וזה הי' תחבולה של השטן שאמר לו כך שמעתי מאחורי הפרגוד השה לעולה ואין יצחק לעולה ואם אברהם היה מאמין לו אז היה נבטל הנסיון הזה כאשר אמרנו אבל אברהם לא האמין לו מאומה והשיב לו מוחזק אתה לי לדבר שקר וזה ענשו של המדבר שקר שאפילו אמר אמת אין שומעין לו ולכן באשר שאברהם לא נכנס בלבו שום אמונה לדברי השטן נגדל נסיונו ונשאר בתקפו והרויח לו ולזרעו ברכת עולם.

ובזה יבואר מדרש תנחומא תמוה (הובא גם בבינה לעתים) ויקרא אליו מלאך ד' מן השמים ויאמר אברהם אברהם למה ב' פעמים שהיה ממהר והולך לשחטו ואמר אל תשלח ידך אל הנער א"ל מי אתה א"ל מלאך א"ל כשאמר לי קח נא את בנך הקב"ה בעצמו אמר לי ועכשיו אם הוא מבקש שלא לשחטו הוא יאמר לי מיד ויקרא מלאך ד אל אברהם שנית שלא רצה לקבל מן הראשון עכ"ל והוא תמו' שאם אברהם לארצה לקבל מן הראשון באשר שבקש שהקב"ה בעצמו יאמר לו למה קבל כשקרא אליו המלאך שנית אכן על פי דברינו יבואר שאחר שראה אברהם כל התחבולות של השטן לבטלו מקיום מצות ד' דאג שהמלאך שקרא אליו אל תשלח ידך אל הנער הוא השטן שנראה אליו עתה כמלאך למען הסותו שלא יקיים מצות ד' ולכן אמר שלא יקבל מן המלאך כי אם בעצמו אשר צוה לו להקריב בנו ולא צה לומר בפירוש טעמו שאינו מאמין לו שמא רמאי הוא שלא לחשוד בכשרים דאולי מלאך אמת הוא ודבר ד' בפיו כאשר הי' באמת ולכן כשקרא לו המלאך שנית נצול מן הדאגה ע"פ מה דאמרינן מגילה ד' ג' ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עמד לנגדו וישתחו לאפיו והיכי עביד הכי והאמר ריב"ל אסור לאדם שיתן שלו לחבירו בלילה חיישינן שמא שד הוא שאני התם דאמר לי' כי אני שר צבא ד' ודלמא משקרי גמירי דלא מפקי שם שמים לבטלה עכ"ל מזה שמענו שאע"פ שהמזיקים נחשדו לדבר שקר עם כל זה כשמזכירים שם הקב"ה ודאי הדבר שעליו הזכירו שם הקב"ה הוא אמת ולכן למען הציל אברהם מדאגתו פתח המלאך כשקרא אליו שנית בי נשבעתי נאם ד' מה שלא הזכיר בפעם ראשון שסמך שידע אברהם שמה שהמלאך דובר אליו הוא בשם ד' אבל כאן בפעם שנית הזכיר לו בפירוש נאם ד' להצילו מדאגתו שמא השטן הוא ודובר אליו שקר דגמירי דלא מפקי שם שמים לבטלה. ומכל זה למדנו כמה יש לאדם לדאוג ולבחון ולבקר במה שיועץ לו לבו או במה שיועצים לו אוהביו שלא תהי' עצת יצה"ר טמון בקרבו אשר מסו הטוב והישר על פניו והתוך מרה כלענה כאשר אירע לאברהם בעצת אשכול והשטן וכאשר אירע לישראל במרגלים.

אמנם כמו שהקב"ה מגיד מראשית אחרית הרעה שיבא להזהיר לבני אדם כן מגיד ג"כ הטובה של אחרית זמן רב קודם שתבא למען הקים תקותם וכן עשה לאבותינו ובזה יבואר מה דאיתא במדרש פ זו ויין לנסך חצי ההין ומכאן ואילך חלה תרימו תרומה הרי חלה למטה ונסכים למעלה לפיכך פתח רבי חנינא לך אכול בשמחה לחמך זו פ' חלה ושתה בלב טוב יינך זו פרשת נסכים כי כבר רצה אלקים את מעשיך זו הכנסת ישראל לארץ שנאמר כי תבואו חל הארץ עכ"ל ולהבין פירוש המדרש ומה שיש להקשות שאמר לפיכך וכו' שמביא ראיה להיפך שאמר חלה למטה ונסכים למעלה באשר שהזכיר הכתוב נסכים תחלה ואח"כ חלה ובפסוק לך אכול בשמחה לחמך כתוב להיפך חלה קודם נסכים ולישב זה נאמר שהמדרש רצה לבאר אחר שגזר הקב"ה שעוד ארבעים שנה יעברו טרם יבואו לארץ ושכל הדור ההוא במדבר יתמו ושם ימותו למה מיד אחז צוה לישראל שתי מצות שלא יוכלו לקיים כ"א אחר שבאו לארץ כדכתיב כי תבואו אל הארץ אצל נסכים ואצל חלה נאמר והיה באכלכם מלחם הארץ אכן צוה הקב"ה כן ברחמיו להקים תקות ישראל שבל יחושו שהקב"ה לא יקיים דבריו ולמען לתת שמחה בלבם נתן להם שתי מצות האלה שתלויים בארץ ולפיכך פתח רבי חנינא בפסוק לך אכול בשמחה לחמך וגו' כי כבר רצה אלקים את מעשיך זו הכנסת ישראל לארץ לשמח לבבה ולהקים תקותם שאף שעתה כעס ד' עליהם שתבוא עת אשר כבר רצה אלקים את מעשיהם ויכניסם לארץ ויזכו לקיים מצות האלו: ועוד מטעם אחר צוה להם הקב"ה עתה כן ע"פ מה דאיתא עוד במדרש כי תבואו אל הארץ ועשיתם אשה לד' ה"ד ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו עכ"ל בפירוש זה יש לומר שרצה ליתן טעם עוד למה צוה לישראל עתה כן מצות התלוים בארץ ע"פ מה דאיתא בספרי כי תבואו אל הארץ קבל עליך עד שלא תבוא אל הארץ פירוש שע"י שתקבל עליך לעשות המצוה נחשב לך הרצון לזכות כאלו קיימת אותה ולכן נצטוו עתה במצוה זו מיד שלא יגדל אשמם במה שבחטאם עכבו הכניסה לארץ ולא יכלו לקיים מצות התלוים בארץ שיזכו עתה לזה ע"י רצונם הטוב והמחשבה נחשב להם כמעשה וזה פירוש המדרש כי תבואו הה"ד ויתן להם ארצות גוים וגו' בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו שלכך נאמרו להם עתה מצות האלה בעבור שע"י זכות רצונם לקיימם יבואו אל הארץ ועמל לאומים יירשו ואחרי שזכות המצות יסייען לכן לפי גודל ההוצאה על המצוה יגדל הזכות ובאשר שמצות נסכים מרבה ההוצאה יותר ממצות חלה שהוא רק מעט עיסה לכן נקדם נסכים לחלה אבל אם נלך אחר צורך הדברים בזה יש ללחם יותר מעלה מיין שלחם הוא צורך לכל נפש ויין רק לתענוג ולכן הקדים הכתוב

בשבעת המינים חטה ושעורה לגפן וזה פירוש המדרש אכול בשמחה לחמך זה חלה לומר שבזכות מצות חלה תאכל בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך בזכות נסכים תשתה יינך ומה שמקדים חלה לנסכים ובפרשה הקדים נסכים לחלה זה מבאר בסוף הפסוק כי כבר רצה האלקים את מעשך זו הכנסת ישראל לארץ יאמר שבעוד לא השגת ביאת הארץ ואתה צריך זכות להשיגו נקדם המצוה שמרבה ההוצאה למצוה שאינה הוצאה בה כל כך ולכן חלה למטה ונסכים למעלה אבל אחר כבר רצה לקים את מעשך כבר באת לארץ יקדים הלחם שהוא מאכלך העיקר ליין שאינו עיקר כ"כ ולכן בתחלה אכול לחמך ואחרי כן שתה יינך וכמו שמצאנו פה שנוי בין הקדמת לחם ליין ויין ללחם כן מצאנו עוד במקום אחר כן שדוד אמר ויין ישמח לבב אנוש ולחם לבב אנוש יסעד הרי שהקדים יין ללחם ושלמה אמר לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי הרי שהקדים לחם ליין וטעם לזה יש לומר שכפי הנראה אינו מדבר בו מיין ולחם גשמי כ"א מפעולת הרוחניי כנראה ממה שמיחס שמחת יין ללב וסעידת הלחם ג"כ ללב שפעולתם על הלב הוא רוחני לא גשמי וביותר נראה בפסוק לכו לחמו בלחמי ששם הוא קול האמונה שקורא כן לבני אדם והנה התורה נקראה לחם שסועד הנשמה כמו הלחם לגוף והיין שהוא המעורר התלהבות בגוף הוא משל התלהבות הנשמה לאהבת הבורא ולעבודתו ושניהם צריכים זה לזה כי בלא תורה אי אפשר לקיים מצות ד' באשר לא ידע במה יתרצה לבוראו ובלא התלהבות לאהבת ולעבודת ד' לא יטה שכמו תחת עול תורה ולכן הקדים בפסוק ויין ישמח לבב אנוש שכאשר היין יעורר שמחה לעבודת השם אז לחם התורה לבב אנוש יסעד שתשבע נפשו בלחם התורה ובמשלי היפך הדבר ג"כ לענין זה שהאמונה מקדמת בקריאתה לאדם העיקר לכו לחמו בלחמי שהוא לחם התורה ולמען תבואו למצוא חשק ללחום לחם התורה שתו ביין מסכתי התלהבו באהבה לעבודת בוראכם.

ואל יאמר האדם אהבתי אח בוראי ורצוני לידע מצותיו וללמוד תורה אבל מה אעשה שחסר לי ההבנה ואין לי לב שומע ללמוד תורה גם לזה משיבה התורה משלי ח' אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי כפל הדברים דלתותי ופתחי יש לפרש שפתח נקרא המקום בכותל שפתוח לכנוס בו ודלת נקרא מה שסוגר את הפתח עד שאי אפשר לבוא בה טרם יפתח הדלת וכבר אמרו רז"ל יגעתי ולא מצאתי תאמין כי גם אם בתחלה יחסר לאדם לב מבין והוא קשה ההבנה ע"י יגיעה בסיועת הבורא ישיג להסיר סגור לבו ולבסוף יבין כחפצו וזה מה שאמר אשרי אדם שומע לי שאני מבקש ממנו לעסוק בתורה גם אם שוקד על דלתותי שהדלת נסגר בפניו לבוא אל תוך ביתי רק לא ייעף ולא ייגע לשקוד על דלתותי יום יום פעם אחר פעם כי אז יזכה

לשמור מזוזות פתחי שלא ימצא עוד ביתי סגור כ"א פתח פתוח לפניו כפתח האולם ולכן לא יבטל האדם מלמוד התורה גם ע"י טענה זו שהוא קשה ההבנה ע"ד שאמרו יגעתי ומצאתי תאמין.

אמנם למה דוקא שתי מצות האלה נסכים וחלה נתנו לישראל אחר גזירת המרגלים לזה יש ליתן טעם שהם מרמזים על עונש האדם ותקונו שהאדם נקרא חלה של עולם ונטמאה ונאבדה ע"י היין למ"ד עץ שאכל אדם הראשון ממנו גפן היה שהביא יללה לעולם ולתקן זה נתנו שתי המצות היין להסך נסך לד' והחלה להיות תרומה לד' וגם בזה הודיע הקב"ה לאדם רחמיו איך יתקן את מה שעות וחטא לעורר גם לב ישראל אשר כעם ד' עליהם עד שבעבורם לא ייחד הדבור למשה עד אשר תמו כלם למות כדאיתא במדרש פ' דברים שיחזרו בתשובה: ובזה יש לפרש מה דאיתא במכילתא הובאה בילקוט ותורידם בחבל בעד החלון אמרה רחב רבש"ע בשלשה חטאתי לפניך בנדה בחלה בהדלקה בשלשה מחול לי בחבל בחלון ובחומה עכ"ל והוא תמוה שהרי מצות האלה נדה חלה והדלקה לא נתנו רק לישראל ואע"פ שנתגיירה הרי עד שנתגיירה לא היתה מחוייבת במצות האלה ואיך אמרה בשלשה חטאתי לפניך וגם י"ל איזה מדה כנגד מדה יש בשלשה נגד שלשה ויש לבאר זה ע"פ מה דאיתא בתנחומא פ' בראשית למה נמסרו שלש מצות לאשה היא כבתה נרה של עולם דכתיב נר ד' נשמת אדם לפיכך תשמור מצות נר היא טמאה חלתה של עולם זה אדם הראשון דכתיב וייצר ד' לקים את האדם כאשה שמקשקשת עסתה במים ואח"כ נוטלת חלה לפיכך תשמור מצות חלה היא שפכה דמו של אדם הראשון לפיכך תשמור נדתה שיתכפר לה עכ"ל מזה שמענו שנתנו שלש מצות האלה להאשה לתקן חטא חוה ומה שחטאה חוה צריך תקון מכל בנותיה ולכן גם רחב נתכונה לתקן זה על חלקה וידעה שמה שתקיים מצות נדה חלה והדלקה אחר גיורה אין זה תקון רק למה שמקיימת עתה ולא על שעבר ולכן נתכוונה לתקן חטא זה גם על מה שעבר מימי חייה בדבר גדול רב הערך להציל הצדיקים האלה פנחס וכלב ממות בעניינים הדומים לשלשה התקונים האלה של נדה חלה והדלקה במה שהצילם ע"י חבל וחלון וחומה. חבל הוא דוגמת הדם כי הדם הוא הנפש החיוני והוא מה שממשיך החיים מאב ואם על בן מדור על דור שהחיים שנתנו האבות לבניהם ע"י דם הבן נותן לבנו וכן עד סוף כל הדורות והוא דוגמת החבל שהוא להמשיך הדבר עד למרחוק. החלה נקראת ראשית עריסותכם וזה דוגמת החומה שהיא תחלת וראשית העיר. החלון נעשה להביא אור לבית וזה דוגמת הנר וזה מה שאמרה רחב במה שאני מציל את הצדיקים ממות ע"י שאני מורידם בחבל בחלון ובחומה ע"י שהיה ביתה בחומה זה הוא תקון לה על מה

שלא קיימה עד עתה תקון חטא חוה בנדה בחלה וב הדלקה עוד איתא במדרש וישלח יהושע בן נון מן השטים שנים מרגלים חרש לאמור מאי חרש עשו עצמם כקדרים והיו צועקים הרי קדרות מי שירצה יבוא ויקנה שלא ירגיש בהם אדם עכ"ל וי"ל לאיזה צורך השמיענו הפסוק איזה תחבולה עשו שלא ירגישו בהם אדם ולמה עשו עצמם כקדרים להתנכר וי"ל דקא משמע לן בזה דברי מוסר איך ישמור אדם עצמו מדבר שקר ואיך הצדיקים האלה המרגלים היו ההיפך מהמרגלים ששלח משה שאותן דברו שקר על ישראל והם אפילו להצלת נפשם שמרו מדבר שקר רק שדברו במשל שה קדרה יש לו שתי הוראות אחת לטוב ואחת לטוב הוא שמרמז על השלום כדאמרינן ברכות פרק ט' הרואה קדרה בחלום יצפה לשלום ובארתי במקום אחר מפני שע"י הקדרה נתאחרו שני הדברים השונאים זה לזה בטבע שהם האש והמים שאם גבר האחד על האחר הוא מכלה אותו או שהמים נאכלים מהאש או שהאש נכבה מן המים אבל הקדרה הוא שמאחד אותם שבאמצעיתו בא חום האש אל המים ולכן הוא רמז השלום אבל הוא ג"כ רמז הרע שבקל ישבר יותר מכל הכלים ולאחר שבירה אין לו תקנה כמו שאמר דוד ככלי יוצר תנפצם והנה אמרו רז"ל בסוטה קודם שעברו ישראל את הירדן שלח יהושע לשבע אומות מי שרוצה לעזוב את הארץ ילך בשלום אבל מי שלא ילך יאבד ולזה עשו המרגלים עצמם כקדרים והיו צועקים הרי קדרות מי שירצה יבוא ויקנה לרמז אי לקנות הקדרה שלם שהוא סימן השלום יבוא ויקנה וילך לדרכו לשלום אבל מי שלא ירצה בזה אז ישברו הקדרות דוגמתן ויקויים בהן ככלי יוצר תנפצם ושלום על ישראל.

קרח

התורה והשלום, הם שני עמודי העולם והם צריכים זה לזה דע"י שלום מקיימין ישראל את התורה באשר שאין האחד יכול לקיים כל התורה אבל אם ישראל באחדות אז המצוה שמקיים האחד יסמוך גם להאחר וכן להיפך ולכך נאמר ד' עוז לעמו יתן ד' יברך את עמו בשלום פ' כאשר נתן הקב"ה התורה שנקראה עוז לישראל ברכם בשלום ובזה יבואר מה דאיתא במדרש רבה אח נפשע מקרית עוז ומדינים כבריח ארמון זה קרח שפשע בתורה שהיא עוז שנאמר ד' עוז לעמו יתן ולא היה יודע שבעלי דיניו היו קשים כבריח ארמון זה משה ואהרן מה הבריח אינו זז כך משה שנאמר והבריח התכון בתוך הקרשים מבריח מן הקצה אל הקצה עכ"ל ולהבין מדרש זה שקרא לקרח פושע בתורה ולא בשם הנאות לו שהיה הבעל מחלוקות וגם מה שאמר שלא היה יודע שבעלי דיניו היו קשים לא מבואר במה טעה וגם למה ממשיל אותם לבריח ארמון שהיו קשים כבריח ארמון שתואר הקשה

הוא נאות יותר לאבן ולברזל ולהבין זה נקדים מה דאיתא בירושלמי פרק חלק רב ר קרח אפיקורוס היה מה עשה עמד ועשה טליתות שכלן תכלת אתי לגבי משה א"ל חייבת בציצית או פטורה א"ל משה חייבת ועוד שאל בית מלא ספרים מהו שיתחייב במזוזה א"ל משה חייב ועוד שאל בהרת כגריס מהו א"ל משה טמא א"ל פרחה בכולה מאי א"ל משה טהור באותה שעה אמר קרח אין תורה מן השמים ולא משה נביא ולא אהרן כה"ג עכ"ל ולהבין למה שאל קרח שלש שאלות האלה וכסדר הזה י"ל דכל בקשת קרח היה שרצה להיות כה"ג כמו שאמרו רז"ל ולכן התנכל לבוא בשאלות להתחיל בשאלה אשר ארבו טמון בקרבה ואם לא יצלח בידו זה יבא במה שאינו מכסה בקשתו לגמרי כמו השאלה הראשונה ואם גם בזה לא יצלח אז יגלה נבלותו לשאול מה שבקש להיות כה"ג תחת אהרן ופתח בשאלה טלית שכלה תכלת להוכיח בזה שאין תורה מן השמים שהנה האפיקורסים מכחישי התורה יודעים ג"כ שלא ימצאו אוזן שומע לומר שהעולם הפקר מבלי חק ומשפט שיודעים הכל שבאין תורה יפרע העם ולכן בפיהם אומרים שהבורא גלה לבני אדם רצונו אבל בלבם חושבים שמה שמונח באדם בטבעו לשנוא הרע ולאהוב הטוב שזו היא התורה והיא האמונה ושרק בזה חפץ הבורא ולא במצות יחידות וזה רצה קרח (שקראו רב אפיקורוס) להראות במשל טלית שכלה תכלת שהטלית היא מורה כבור וגדולת האדם שר"י קרא למנא מכבדותא וצוה הקב"ה לעשות ציצית על ארבע כנפות הטלית שמספרם תרי"ג להורות שגדולת האדם היא לקיים מצות ד' וצוה לעשות בהם פתיל תכלת שמראיתו דומה לרקיע להורות שמן השמים באו המצות ואם טלית שכלה תכלת פטור מציצית זה יהיה פתחון פה למכחישי המצות שאחרי שכל גדולת האדם מורה על השמים יהיה למותר מצות מיוחדות להורות שגדולת האדם מקורה בשמים וזה היה טעות קרח שחשב שמשה ישיב טלית שכלה תכלת פטור מציצית ואז יהיה זאת לו לאות שגדולת האדם היא גילוי הקב"ה עליו ויוכיח מזה שאין תורה מן השמים אז לא היה צריך עוד ראיה שמשה אין נביא שהביא התורה מן השמים ושאין אהרן כה"ג ע"פ דברו אבל כשלא נצלח זה בידו שמשה השיב שגם טלית שכלה תכלת חייב אז רצה להוכיח שעכ"פ לא משה נביא במה ששאל מבית מלא ספרים אם חייב במזוזה שתכלית המזוזה להיות נשמר האדם מכל רע ולשמרו בקדושה בזכרו את בוראו על ידה בבואו ובצאתו אבל אם כל הבית מלא ספרים אז הוא נשמר ע"י קדושתם ואין צריך עוד לשמור מבחוץ וזה מה שאמר קרח כי כל העדה כלם קדושים ובתוכם ד' ומדוע תתנשאו על קהל ד' וחשב שמשה ישיב שפטור ממזוזה ויוכיח בזה שאין משה נביא ומזה יוכיח שאין אהרן שנמשח על ידו כהן הגדול אבל כשראה שגם בזה לא בא אל

תכליתו בא בשאלה שלישית להבאיש ריח אהרן ושאל בהרת פרחה בכולו מאי שידוע שעל אהרן הי' שלא ראוי להיות כה"ג באשר שעשה העגל וחשב קרח שבזה יש לו מעלה עליו מפני שהוא הי לוי שלא חטאו בעגל אבל ידע ג"כ שלאהרן הי' התנצלות כדאית' במדרש (הבאתיו פ' צו) שכאשר אמר לו משה מה עשה לך העם הזה כי הבאת עלי' חטאה גדולה השיב אמרתי מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידים. ואמרינן בסנהדרין דף צ"ז אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי או כלו חייב ומפרש רבא דכתיב וירא כי אין איש וגו' והטעם לזה יש לפרש כי כל זמן שיש צדיקים שמוכיחים ומלמדים העם להטיב דרכם מי שלא שומע להם הוא מזיד אבל כשאין איש ממי ללמוד אז כולם שוגגים ומקויים בהם ונסלח לכל עדת בנ"י ולגר הגר בתוכם כי לכל העם בשגגה וזה היה כוונת אהרן שאם לא עשה להם העגל ומרדו בתוכחתו לא הי' להם תקנה שהיו חוטאים כלם במזיד אבל כשעשה להם תלו הסרחון בו ונדונו כשוגגים כמו שאמר משה חטא העם חטאה גדולה וחטא הוא שוגג ורק המסיתים נדונו כמזידים ונהרגו והתנצלות זה הי' ישר בעיני ד' שנתמנה לכהן הגדול. ואמרינן עוד בסנהדרין ד' צ"ו אין בן דוד בא עד שמתהפך כל המלכות למינות וסימנך כולו הפך לבן טהור הוא וזה ג"כ מטעם זה שאם נתהפך הכל למינות שאין מאמין בתורה אז לבאי עולם אין להם ממי ללמוד וכל מעשי רשעתם הוא כשוגג כמו שהדין בנגע צרעת שפרחה במקצתו טמא פרחה בכולו טהור. אבל קרח שאפיקורוס הי' הולך אחר דעתו נגד דעת התורה דן שאין כולו טהור יותר ממקצת ולכן שאל פרחה בכולו מהו וחשב שישיב משה כל שכן שטמא והי' כוונתו להוכיח שאין התנצלות לאהרן מה שאמר מוטב יהיו שוגגים שטוב הי' להחטיא כולם משיחטאו רק מקצתם ולכן אין ראוי להיות כה"ג אבל כשהשיב לו משה ע"פ דין תורה שפרחה בכולו טהור וראה שגם תחבולה זו לא הועילה לו אז הוציא כל רוחו ואמר אין תורה מן השמים מה שהי' רוצה להוכיח ע"י שאלתו מטלית שכולו תכלת ואין משה נביא מה שהי' רוצה להוכיח ע"י שאלתו השנית מבית מלא ספרים ואין אהרן כה"ג מה שהי' רוצה להוכיח ע"י שאלתו השלישית פרחה בכולו מאי.

ובזה מבואר המדרש אח נפשע מקרית עז זה קרח שע"י שכפר בתורה ואמר טלית שכולה תכלת פטור מן הציצית ובית מלא ספרים פטור מן המזוזה ופרחה בכולו טמא פשע לעורר מחלוקת על משה ואהרן אבל לא ידע כי בעלי דינים שלו היו קשים כבריח ארמון שלא זזו מלהיות מבריח מן הקצה אל הקצה ששני קצות האמונה הם התורה והשלום אשר קרח ועדתו רצו להשביתם אבל משה ואהרן בחזקתם התאחדו אותם לבל יפרדו כאשר הי כוונת הקב"ה במה שנתן עוז זו התורה לעמו שברכו בשלום: ומה

שבתחלה אמר המדרש שבעלי דיניו קשים כבריח ארמון זה משה ואהרן וסיים במשה לבד שאמר מה הבריח אינו זז כך משה יש לפרש שבמשה הוצרך עוד התחזקות אחר שאחר שהי' עניו מאוד אולי חשב קרח שמחמת עניוות ירד מגדולתו כשישמע שמריבים עמו שמתנשא על קהל ד' אכן גם בזה טעה שלמען קיים מצות ד' הסיר משה מדת ענותנותו ולא זז מגדולתו.

ובזה יש ליתן טעם למה בחן משה לקרח ועדתו ע"י מחתות וקטרת כדכתיב קחו לכם מחתות ותנו בהן אש ושימו עליהן קטרת ולמה לקרח ודתן ואבירם הי' עונשם שירדו חיים שאולה והר"ן איש מתו על ידי שנשרפו ששלמה אמר באפם עצים תכבה אש ובאין נרגן ישתוק מדון: פחם לגחלים ועצים לאש ואיש מדינים לחרחר ריב: הרי שמדמה המחלוקת לאש הנבער על ידי פחם קטן אבל אם אין נרגן המחרחר הריב יכבה האש המחלוקת בקל מעצמו.

והנה המבעירים המחלוקת היו קרח ודתן ואבירם ואח"כ נתלוו עמהם ר"נ איש מחרחרי הריב כנראה מהכתובים שקרח ודתן ואבירם הבעירו האש לעלות לגדולה שקרח חפץ להיות כה"ג ודתן ואבירם חמדו לגדולת משה כמו שכתבו המפרשים שאמרו שהם בני ראובן הבכור ולו יאתה הגדולה ולכן הבעירו אש המחלוקת אכן אם לא נלוו אליהם בעלי מחלוקת אשר אין להם תכלית אחר כי אם לחרחר ריב הי' נכבה האש באשר שאין בכח אנשים מעט להבהיל כל העדה אבל כשנלוו אליהם גם הר"ן איש אז הקהיל קרח על משה ואהרן כל העדה ועל כן היו קרח ודתן ואבירם המבעירי אש המחלוקת והר"ן איש אנשי המדינים לחרחר הריב וזה גרמו על ידי שהראו עצמם כאלו רק מפני אהבת אחיהם כל בני ישראל חלקו על משה ואהרן באמרם כי כל העדה כלם קדושים ומדוע תתנשאו על קהל ד'. וידוע דקטרת הוא משל נעימות אהבת אחים כדכתיב שמן וקטרת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש.

וזהו מה שאמר להם משה בקר ויודע ד וגו' ע"י מחתות תבחנו תנו בהן אש ושימו עליהן קטרת ואם באמת ובתמים תבקשו טובת אחיכם וזה לבד טעם התרעמכם עלינו אז יגבר הקטרת ויעלה לריח ניחח לד' אבל אם רק לחרחר ריב בקשתם אז יגבר האש ותשרפו עי" אש. ולכן קרח ודתן ואבירם שהבעירו המחלוקת למען עלות לגדולה נענשו בירידה לשאול חיים והר"ן איש שרצו לחרחר ריב נענשו בשריפה.

אמנם חוץ מעל ידי קטרת נודע חטא הבעלי המחלוקת ג"כ ע"י מנחתם כמו שאמר משה אל תפן אל מנחתם שדרשו רז"ל אפילו חלקם בקרבנות צבור לא תאכל המזבח ויש ליתן טעם לזה למה הוצרך ב' סימנים ע"י עבודת קטרת ועבודת הקרבן שבכל עניני

בני אדם יש צד פנימי וצד חצון החצון נראה כל והפנימי נסתר מעיניהם והטוב והישר אם שני הצדדים מתאחדים לבחינה אחת הטובה ואם לא יתאחדו עכ"פ ביותר יפה אם הפנימי טוב.

ועפ"ז יפורש נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא יאמר שאף הכות ופצוע הוא דבר מכוער ורע לעיני בני אדם עכ"ז אם נעשה כן על כוונה טובה ונאמנה נקרא המכה אוהב ונגד זה נעתרות נשיקות שונא שאע"פ שהנשיקה היא סימן האהבה עכ"ז אם נעשה בכוונה רעה נקרא הנושק שונא.

ועפ"ז יבואר ג"כ מה שאמר דוד לא אויב יחרפני ואשא לא משנאי עלי הגדיל ואסתר ממנו ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי אשר יחדיו נמתיק סוד בבית לקים נהלך ברגש שיש להבין הכפל לא אויב וגו' לא משנאי וגו' אבל בכוונת דברי דוד לאחיתופל י"ל דאויב נקרא מי שמראה עצמו לאויב בנגלה כי תצא למלחמה על אויבך אמר אויב ארדוף וכדומה אבל שונא נקרא מי ששנאתו בהסתר כדכתיב לא תשנא את אחיך בלבבך ואמר דוד אם אויב שהוא מפורסם שהוא אויבי יחרפני לזה יש תקנה שאשא חרופיו ולא אענה שהכל יודעים שמפני שנאה מחרף אותי ולא יאמינו לדברו ואם משנאי עלי הגדיל שהוא שונאי בסתר ורצה להגדיל עלי ולהוציא שנאתו עלי ע"י בזויים בסתר לזה ג"כ יש תקנה שאסתר ממנו עד שלא יכול לביישני ועי"ז תבטל מחשבתו אבל אתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי שבין בסתר בין בגלוי היינו אלופים ומיודעים אשר יחדיו נמתיק סוד בסתר ובבית אלקים נהלך ברגש הנשמע לכל לכן נגדך אין לי תקנה בין על חרופך בגלוי ובין על מה שאתה עושה לי בסתר.

והנה גם מחלוקת קרח וסייעתו הי' כן בכפל שנאה בלב בהסתר בתחלה כדכתיב ויקח קרח שמפרש המדרש שלקחו לבו לחלוק על הכהונה שחמד לגדולה זו וגם עשה מלחמה בגלוי כדכתיב ויקהלו על משה ועל אהרן וגו' ומדוע תתנשאו על קהל ד' שבסתר הי' טעם מחלקותם של קרח וסייעתו השנאה למשה ולאהרן ובגלוי הראו כאלו רק מפני טובת וגדולת ישראל נחלקו עליהם ולכן אמר משה שעל ידי ב' עבודות יבחנו שהקב"ה לא חפץ בם שעבודת הקטרת היא עבודה שבחשאי שכאשר הי' הכהן מקטיר הקטרת בהיכל כל אדם לא הי' יכול להיות שם ועבודת קרבנות על מזבח החצון הי' בגלוי ועל כן נגד מה שחטאו בסתר הי סימן הקטרת ונגד מה שחטאו בגלוי הי' עבודת הקרבנות אשר בשניהם נראו שלא נתקבלו.

ועפ"ז יפורש מה דאיתא במדרש פ זו שנו רבותינו ארבעה נקראו רשעים הפושט ידו על חבירו שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך והלוה ואינו משלם שנאמר לו' רשע ולא

ישלם ומי שיש בו עזות פנים ואינו מתבייש ממי שגדול ממנו שנאמר העז איש רשע בפניו ומי שהוא בעל מחלוקת שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה עכ"ל וי"ל למה פרט ד' אלו דוקא שנקראו רשעים הרי ודאי גם החוטא בחטאים אחרים נקרא רשע כדכתיב חל תשת ידך עם רשע להיות עד והי' אם בן הכות הרשע ולא תקחו כפר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות והרבה כדומה אבל יפורש בשנדקדק הלשון נקראים רשעים ולא אמר הם רשעים ולכן נאמר דודאי מי שחוטא במזיד בכל אחת ממצות התורה הוא רשע אבל שיקרא רשע גם טרם שחטא במעשה על פי מחשבתו לחטוא זה לא מצאנו רק בארבעה אילו שהם מרים יד על חבירו דכתיב רשע למה תכה רעך שמורה שגם טרם הכה אותו כבר נקרא רשע מדכתיב ת תכה לשון עתיד ולא כתיב הכית וכן הלוה ואינו משלם דכתיב לו רשע ולא ישלם שזה ודאי אם אינו משלם ויש לו לשלם אזי כופין אותו ע"פ משפט ואם אין לו לשלם אזי אונס הוא ובשני האופנים לא לא יצדק לו שם רשע אבל מי שלו' מתחלה כשידוע לו שלא יכול לשלם זה נקרא רשע ועל כן כתיב ולא יש ישלם לשון עתיד ולא כתוב משלם הרי שג"כ נקרא רשע על המחשבה עוד טרם חטא במעשה וכן מי שמעיז פניו ולא מבייש שהעזות לעצמו לא יעשנו רשע אבל כיון שהבושה הוא מחסה נגד החטא כשאמרו רז"ל סימן יפה לאדם שהוא ביישן לכן משהעיז פניו ולא יתבייש כבר נקרא רשע בשביל שזה מביאו לידי עונות וכן הבעל מחלוקת על דרך שאמרנו שגם הוא כבר במחשבה רעה שלו עוד טרם נשא מחלוקת שלו פרי רוש ולענה כבר נקרא רשע כמו שביארנו בקרח ועדתו וזהו פי' המדרש ארבעה נקראו רשעים אמר נקראו לשון עבר לומר שעוד טרם יצא רשעותם לאור ע"י מעשה כבר נקראו רשעים: אבל אמר המלך החכם שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר מה שמייחס האמת לשפה והשקר ללשון יש לפרש שהשפה והלשון הם ב' עקרי כלי המבטא והחילוק ביניהם שהשפה הוא מבחוץ הנראה לכל והלשון היא נסתרת בפה וכן הוא החילוק בין אמת לשקר שהאמת לא ייראה להראות בפני הכל שידוע שאין מכחישו אבל השקר הולך בסתר ובהחבא מבני אדם שמתייראה פן יתגלה שקרותו ולכן מייחס האמת הנגלה לשפה הנגלה והשקר מייחס ללשון הנסתרת מעין כל אבל יאמר שלא יועיל לשקרן הסתרתו כי רק האמת תכון לעד באשר שהוא מיוסד וניכר לכל אבל השקר לא יעמוד רק רגעים ופתאום יבא אידו על דרך שאמרו אמת יש לו רגלים שקר אין לו רגלים וכמו שאירע לקרח וסייעתו שממחרת מחלקותם נאבדו.

ועל פי הדברים האלה יש לבאר מה דאמרינן בסנהדרין פ' חלק דרש רבא מאי דכתיב שמש ירח עמד זבולה לאור חציך יהלכו שעלו שמש וירח לזבול אמרו לפניו אם אתה

עושה דין לבן עמרם נצא ואם לאו לא נצא עד שזרק בהם חצים אמר להם לכבודי לא מחיתם לכבוד בשר ודם מחיתם עכ"ל והלא נראה תמו' ששמש וירח הנבראים יבקשו להכריח לבוראם ויתרו בהתראה שאם לא יעשה רצונם לא ישמשו עור שמושם ומה גם שהקב"ה לא כעס עליהם על זה רק באשר שתלו תלונותם בכבוד משה ולא בכבודו אכן ע"פ דברינו הנ"ל יפורש שהרי קרח ועדתו נתנו טעם למחלקותם על משה במה שאמרו כל העדה כולם קדושים ובתוכם ד' ומדוע תתנשאו על קהל ד' לומר אחרי שד' בתוכם והוא מנהיגם לא צריך למיצוע להנהגה אכן השקר ניכר לכל ע"י השמש והירח כי הלא ד' הוא אור העולם והוא הנותן אור לשמש והשמש נותן אור לירח וכמו שבחר בהם להיות אמצעים לאור הגשמי המאיר על ידו כן בחר גם כן באמצעי הרוחני להשפיע אור הקדושה שיוצא ממנו והוא משה ורק על זמן העתיד כשיתוקן העולם עליו נאמר לא יהי' לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך והי' לך ד' לאור עולם וזה מה שטענו השמש והירח אם אתה עושה דין לבן עמרם נצא ואם לאו לא נצא ובזה לא מרדו בהקב"ה כי אמרו שאם אין אתה עושה דין לב"ע אז ראינו שצדק קרח בטענתו בתוכם ד' ומדוע תתנשאו על קהל ד' ועל כן גם לאורנו לא יצטרך העולם כי הלא אתה אור העולם ולכן הקב"ה הקפיד רק במה שתלו הדבר במשה כי הלא גם בו מרדו והי' להם לומר אם אתה עושה דין במורדים בך ולזה ירה בהם חצים.

ובזה יבואר מאמר בפ' הספינה ואמר רבה בב"ח אמר לי האי טייעא תא ואחוי לך בלועי קרח אזלי וחזאי תרי ביזעי (בקעים דכתיב ותבקע הארץ) והוי קא מפקי קוטרא לעשן) שקל גבבא דעמרי ואמשינה במיא (לקח גיזת צמר ושראה במים) ודעציתא בראשה דרומחא (ודעץ בראש הרומח) ועיילא התם וכי אפיק הוי איחרך איחרוכי אמר לי אצית מה דשמעת (הסכת ושמע) ושמעית דהוי אמרין (שהרי ירדו חיים שאולה) משה ותורתו אמת והן בדאין אמר לי כל תלתין יומין (כל ראש חדש) מהדרא להו גיהנם להכא כבשר בקלחת ואמרי הכי משה ותורתו אמת והן בדאין עכ"ל בפי' זה יש לומר שהמלאך שקרא רבב"ח האי טייעא הראה לו במראה את בלועי קרח בכל ענייניהם מה גרם שנחלקו על משה ואיך הי' המחלוקת והעונש הבא להם. הצמר שגוזזים מן הכבש לעשות ממנו בגד שמחמם לאדם ושמכבד אותו כדכתיב ובגז כבשיו יתחמם הוא משל למי שמחמד לכבוד וגדולת אחר להתלבש ולהתפאר בהם. המים הוא משל התורה כנאמר הוי כל צמא לכו למים וכן אמרו רז"ל שנמשלה התורה למים שיורד ממקום גבו' למקום נמוך. הרומח הוא משל לשון המדבר רע כדכתיב יש בוטה כמדקרות חרב ונאמר חץ שחוט

לשונם. הבקוע הוא משל הפירוד והמחלוקת בענינים רוחניים כמו שבקועת הארץ הוא פירוד גשמי.

והנה לפי מה שביארנו הי' מחלוקת קרח בשתים שחלק על התורה כדאיתא במדרש שאמר אין תורה מן השמים וחלק על משה שלא יהי' מלך ומנהיג ישראל אכן המחלוקת על התורה הי נכלל במחלוקת על משה שאם משה נביא אמת לד' כמו שהי' אז על ידו נודע כי התורה היא מן השמים שנמסרה לו וממילא נודע ג"כ גדולתו שהרי בו לבד בחר ד' ליתן תורתו על ידו ועל כן כשרצה קרח לחלוק על התורה בתחלה חלק על משה שאין צריך למיצוע כי כל העדה כלם קדושים ובתוך זה הבליע כפירתו על התורה. וכל זה נראה לרבב"ח ע"י האי טייעא שהראה לו מקום שנבלעו קרח ועדתו שהיו שם ב' בקעים לרמז על שתי המחלוקת והפירודים אשר בקשו לעשות בין משה ובין ישראל שלא יאמינו בתורת משה ולא יאמינו בגדולת משה אכן מה גרם כפירתו זה רמז לו במה שלקח גיזת צמר ושראה במים והביאה לתוך הביקוע שרצה לרמז לו שחמד קרח לגדולת משה שהוא משל הצמר שגוזזין מן הכבש ומתלבשים בה וכמו שאם שורין צמר במים נבלע המים בצמר כן עשה קרח שבמה שרצה לגזול גדולת משה הבליע בה גם כפירתו בתורה שנמשלה למים באופן שאם הי' לו גדולת משה ממילא נבטל התורה כאשר ביארנו ואיך רצה לבוא לתכלית זה זה רמז לו במה שדעץ הצמר עם המים שבתוכו על ראש הרומח שעל ידי לשון הרע חשב להשיג גדולת משה והבלעת התורה שחץ שחוט לשונו בא לתוך הבקוע אבל הראה לו שנשרף ע"י אש של גיהנם כמו שהצמר נשרף ואמר הטייעא לרבב"ח שמע מה שאומרים ושמע שאמרו משה אמת ותורתו אמת והם בדאים שהוא המתנגד לשתי הכפירות כפרו באמיתת משה ובאמיתת תורתו ועתה כשבא להם העונש הודו שהם היו השקרנים. ועוד אמר לו שבכל ל' יום (שפי' הרשב"ם שהוא בכל ראש חדש) נענשים בגיהנם ואומרים כן והוא ע"פ מה שאמרנו שעל ידי השמש והירח נודע שקרם שאף שהקב"ה משגיח על כל בריותיו עם כל זה עשה אמצעיים לנהג העולם ובפרט נודע זה ע"י הירח שנאבד ממנו אורו ונתחדש בכל ראש חדש וכמו שאור הגשמי בא לעולם על ידי האמצעיים כן אור הרוחני של התורה ע"י משה ולכן בכל ר"ח נתעורר חטא שקרותם ומודים מחדש משה אמת ותורתו אמת.

עוד אית במדרש ויקהל עליהם קרח את כל העדה אמר להם כל העדה קדשים כלם שמעו בסיני אנכי ד' אלקיך ומדוע תתנשאו אלמלא אתם לבדכם שמעתם והם שמעו הייתם אומרים עכשיו כלם שמעו ומדוע תתנשאו עכ"ל וי"ל מה כפל אלמלא אתם לבדכם שמעתה נראה שפת יתר שהרי כבר אמר כלם שמעו בסיני אכן יש לפרש שכל מגמת

קרח הי' להקטין מעלת משה בעיני ישראל והנה ידע שמקובל לישראל כי משה הצילם מגזירת הרף ממני ואכלם בעון העגל במה שאמר למה יחרה אפך בעמך שדרשו רז"ל שאמר לי אמרת אנכי ד' אלקיך ולא יהי' לך לשון יחיד אמרת לי ולא להם והלא אין מעלה גדולה מזה שמשה נתאחד מכל ישראל להיות דבר ד' אליו לבדו ולמען הכחיש זה אמר קרח כלם שמעו בסיני שמצאנו חילוק בין קול רוחני לבין קול גשמי דקול גשמי נשמע לכל אשר אזנים לו לשמוע ועומד במקום קרוב אבל קול רוחני לא נשמע רק ממי שאליו תכון הקול שכן מצאנו במשה ששמע הקול מדבר אליו מאוהל מועד שהוא שמע וכל ישראל לא שמעו כמו שדרשו רז"ל קול לו קול אליו וכן מצאנו תענית ד' כ"א שרבי יוחנן ואלפא הלכו בדרך לסחורה ואמרו ב' מלאכים זה לזה נפיל החומה עליהם וענה האחר יש בהם א' דקיימא לי' שעתא ושאל ר"י לאילפא שמעת דבר ואמר לא ומזה דן רבי יוחנן שאליו הי' הדבור נכון. על כן כשבא קרח לפתות לישראל לומר שכלם קדשים באשר שכלם שמעו דבר ד' מסיני אנכי ד' אלקיך ידע שיש להשיב שדבור זה לא נאמר רק למשה לבדו לזה הוסיף לומר למשה ולאהרן אלמלא אתם לבדכם שמעתם והם לא שמעו הייתם יכולים לומר כן שרק לכם הי' הדבור ואתם לבד הקדושים עכשיו שכלם שמעו מזה יש ראי' שהדבור הי' לכלם וכלם קדושים ומדוע תתנשאו על קהל ד'.

אמנם התשובה שעשו קרח ועדתו בגהינם כבר פתח להם משה ועפ"ז יבואר מה דאיתא במדרש אם כמות כל האדם ימותון אלה פתח משה ואמר לפני הקב"ה אם מתים אילו על מטותם כדרך שבני אדם מתים והרופאים עולים והן מבקרים אותם כדרך שכל החולי מתבקרים אף אני כופר ואמר לא ד' שלחני ומלבי אמרתי זה אחד משלשה נביאים שאמרו בלשון הזה אליהו ומיכיהו ומשה אליהו אמר ענני ד' וידעו העם הזה כי אתה ד' הוא האלקים ואתה הסבות את לבם אחורנית אם אין אתה עונה אותי אני אומר אתה הסבות את לבם אחורנית וכן מיכיהו אמר לאחאב אם שוב תשוב בשלום אף אני אומר לא דבר ד' בי וכן משה אם כמות וגו' אף אני אומר לא ד' שלחני א"ל הקב"ה למשה מה אתה מבקש א"ל אם בריאה וגו' וירדו חיים שאולה עכ"ל ויש לחמו איך אמרו משה ואליהו ומיכיהו שיכחישו האמת אם הקב"ה לא יעשה רצונם וכי ח"ו יספקו אם נבואתם אמת ואם לא יספקו איך יאמרו שקר גם י"ל מה רנה משה בתנאו הזה לומר אם מתים על מטותם והרופאים עולין והן מבקרין אותם מה לי בזה אם הרופאים מבקרים אותם או לח גם י"ל מה ששאלו הקב"ה מה אתה מבקש הלא כבר הודיע דעתו שמבקש בלבד שלא ימותו על מטותם בדרך הטבע אבל שמיחד איזה מיתה משונה להם שימותו בה לא בקש ולמה באמת בחר משה בזה שתפתח הארץ את פיה ותבלעם ולבאר זה נאמר

שאע"פ שלא איש אל ויכזב ודברו לא ישוב ריקם הלא ידוע שאין לך דבר עומד בפני התשובה ואם ישוב החוטא ניחם ד' על הרעה ולא יעשה וזה הי' יראת יונה הנביא אשר על כן ברח מלפני ד' כנאמר בכתובים וגם משה אליהו ומיכיהו ידעו שיש אפשרות שישתנה דבר ד' ע"י תשובה ויהי' מקום לספק בנבואתם ולכן בקשו לתקן זה כל אחד מהם בענין אחר. אליהו אמר להקב"ה הלא ע"פ דברך עשיתי הדברים האלה שהקרבתי קדשים בחוץ כמו שפי' רש"י וכ"כ התוספ' סנהדרין ד' פ"ט וא"כ ידוע לך שיהי' זה להם לתועלת שכאשר יראו הנס שירד האש מן השמים יעשו תשובה ויכירו אלהותך וממשלתך כמו שהי' באמת ועל כן אם לא תעשה הנס אף אני על כרחך אומר שאתה הסבות את לבם אחורנית ומנעת מהם התשובה. מיכיהו שדבר עם אחאב ידע שיאמר אליו פתחת לך פתח שאם אשוב בשלום תאמר שעשיתי תשובה וניחם ד' על הרעה אשר דבר עלי ולכן אמר לו אם שוב תשוב בשלום לא אומר שתשובתך גרמה אלא אומר לא דבר ד' בי ושקר דברתי והי' בטוח לומר כן ע"פ מה דאמרינן בסנהדרין ד' פ"ט ודלמא הדרו בי' אם איתא דהדרו בי' אודועי הוי מודעי לכולהו נביאי ומזה ידע מיכיהו בבירור שאחאב לא יעשה תשובה ואם יעשה תשובה לא תקובל לכן אמר בבירור אם תשוב לא דבר ד' בי שאם איתא שניחם ד' על הרעה לא בלבד שהי' מודיע לו אז אלא גם עתה טרם עשה תשובה הי' מודיע לו הקב"ה שישוב בשלום למען לא יראה כנביא שקר. וכן הי' דבר משה שאמר אם כמות כל אדם שרופאים מבקרים אותם והם מתים על מטתם שידוע שבכלל מצות ביקור חולים הוא לעורר להחולה לחזור בתשובה ולכן יש ב' מיני רופאים המביאים רפואה לגוף והמביאים אל הנשמה ועל כן אמר משה אם ימותו קרח ועדתו כן ע"י תשובה שעשו ולא יענשו בעונש על מחלקותם על כרחך גם אני אומר לא ד' שלחני שמוטב שיתלו הסרחון בי ולא בהקב"ה כאלו לא משגיח או לא מעניש לעוברי רצונו שמשקרים בשלוחיו כי ישראל לא ידעו שע"י תשובה אשר לא נודע רק ללב השב בתשובה נתהפך גזר דינם לטובה.

ועל זה אמר לו הקב"ה משה מה אתה מבקש וכי תבקש ממני שאנעול התשובה לפניהם הלא אתה תמיד מתפלל על החוטאים שאסלח להם והשיב משה אם בריאה יברא ד' ופצתה האדמה את פיה וגו' וירדו חיים שאולה וכוונתו לומר לא אבקש שיסתם מהם שער התשובה רק שתאמת נבואתך על דרך הפלא באופן שיהי' בידם עוד לשוב ולכן אמר וירדו חיים שאולה לא שימותו כי אם חיים ירדו שאז עדיין יהי אפשר להם לעשות תשובה כמו שעשו בני קרח שעליהם נאמר ובני קרח לא מתו שפירשו רז"ל מקום

נתבצר להם בגיהנם שעשו תשובה ועלו ורק קרח ועדתו שגם אז לא רצו לשוב נאבדו מתוך הקהל.

עוד באופן אחר אפשר לפרש מה שאמר משה לא ד' שלחני בהקדם מה שנאמר לישעיהו כאשר נתחנך לנביא דכתיב ואשמע את קול ד' אומר את מי אשלח ומי ילך לנו ואומר הנני שלחני ויש לדקדק הכפל אשלח וילך לנו ומה לשון לנו לשון רבים מי הם הרבים ולמה ישעי' לא השיב בקצור הנני למה הוסיף שלחני או עכ"פ הל"ל להשיב כדבר ד' אליו הנני שלחני ואלך אכן יפורש זה דהנה אם יש לאיש ענין שרוצה שיעשה בשבילו במקום אחר ושוכר לו אדם שיעשה אותו הדבר בשבילו אז יקרא האדם ההוא שלוחו אבל אם שמע שאדם הולך למקום ההוא לצורכו ואומר לו אם תרצה עשה גם דבר שאני צריך שם בשבילי אז לא יקרא האדם ההוא שלוחו שהרי לא בשליחותו הולך אלא לעצמו ורק דרך אגב יעשה גם הדבר אשר בקש ממנו האיש: והנה בלי ספק יש שכר גדול לנביא אשר ינבא בשם ד' ויסבול כל התלאות אשר יעברו עליו אבל ביותר חפץ ד' מי שינבא רק למלאות דברו ולא בשביל תשלום שכר וזהו מה שאמר הקב"ה את מי אשלח שילך בשליחותי לבד מבלי שיסתכל גם על התועלת אשר יצמח לו משליחותי או מי ילך לנו (שהויו היא' המחלקת כמו אשר יקלל את אביו ואת אמו) פי' אם לא ירצה בזה עכ"פ ילך לנו דהיינו שילך בשבילי ובשבילו בשבילי לדבר דברי ובשבילו לקבל שכרו והשיב ישעיהו הנני שלחני אבחר במה שחפצת יותר שלחני אתנבא רק בשבילך באופן שתקרא נביאותי שליחות שלך ולא אלך על מנת לקבל שכר.

והנה קרח שפקח הי' ידע שאי אפשר שיאמינו לו ישראל שמשה לא בחר ד' בו להיות מנהלם אחר שראו כל הנסים והנפלאות שעשה לעיניהם אבל רצה להאמינם שרק בשביל שמשה רצה להשתרר עליהם בחר בו ד' לעשות כל המעשים על דרך רצון יראיו יעשה ושזה יש להתלונן עליו על שמנשא עצמו על קהל ד' שכולם קדושים וזה מה שאמר משה בזאת תדעון כי ד' שלחני לעשות כל המעשים פי' שתדעו שבתורת שליחות שעושה רק באשר שנשלח ממשלחו עשיתי כל המעשים והנפלאות כי לא מלבי לא בעבור שאני שאלתי בלבי לגדולה הצליח ד' בידי אם כמות כל האדם וגו' לא ד' שלחני גם אני אודה כי לא הייתי שליח הקב"ה שלא עשיתי בשביל משלחי כי אם כמו שהלשין קרח עלי שבשבילי להשביע תאות השגת הכבוד עשיתי כן אבל אם בריאה יברא ד' וגו' אז וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ד' וכן הי': גם על מה שהתנגדו לאהרן נענשו בדרך הפלא דאיתא במדרש תהילים ויקנאו למשה במחנה לאהרן קדוש ד' תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם אמר ר"ש ב"ר ינאי נמנו ישראל במדבר למנות דתן

במקומו של משה ואבירם במקומו של אהרן שנאמר נתנה ראש הוי ויקנאו למשה ומה גרמו לעצמן תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם עכ"ל והוא תמו' דאיך מרומז בפסוק כן שנמנו למנות דתן במקום משה וגם למה רצו למנות דתן ואבירם במקום משה ואהרן לא נתבאר ויש לפרש דקנאה נקרא מה שנעשה להכעיס דכתיב יקניאוהו בזרים בתועבות יכעיסוהו ולא הי' ענין להכעיס ביותר ממה שבקשו למנות דתן במקומו שהוא הי' הראש וראשון לכל אויבי משה כשיצא משה במצרים לראות בסבלות אחיו וירא שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעך שדרשו רז"ל שהם היו דתן ואבירם והרשע המכה הי' דתן שנקרא ראשון והוא אשר השיב הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי והלשין עליו וזהו אשר דרש המדרש נתנה ראש זה דתן שזה הי' הראש לכל אויבי משה הוי ויקנאו למשה שזה הי' הקנאה להכעיס ביותר שרצו למנות ראש אויביו במקומו.

והנה ע"פ הטבע כמו שדתן ע"י שמיחה בו משה שלא להכות לאבירם וקראו רשע הי' שונא למשה יהי' אבירם על שהצילו משה ממכות דתן להיות אוהבו אבל לא הי' כן שבמצרים כשפגעו למשה ואהרן בצאתם מאת פרעה גם אבירם הראה שנאתו למשה דכתיב נצבים לקראתם ויאמרו אליהם ירא ד' עליכם וישפוט. וידוע שמעלת אהרן הי' להיות אוהב שנום ומכסה על פשעים אשר על זה הי' ראה לישראל כאשר הראו במיתתו שבכו אותו כל בית ישראל ולכן כשרצו המורדים להעביר אהרן מגדולתו עשו תחבולה למנות אבירם במקומו שאמרו הלא גם הוא איש שלום ומכסה על פשעים שאע"פ שהי' הוא המוכה מדתן ראו נא איך עתה נעשה לו אוהב דבק מאח אבל באמת גם השלום שבין דתן לאבירם הי' רק למען הכעיס למשה ואהרן ונראה לישראל כן במה שנענשו תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם דאיתא במדרש שמות וילך ויפגשהו בהר האלקים וישק לו זש"ה חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו חסד זה אהרן שנאמר לאיש חסידך ואמת זה משה שנאמר בכל ביתי נאמן הוא עכ"ל ועל דרך זה בא העונש לדתן ואבירם שנאמר אמת מארץ תצמח ולכן דתן שרצה להיות במקום איש האמת מארץ תצמח למעלה נבלע מהארץ וירד למטה ואבירם שהראה עצמו כאלו הוא מכסה פשע כאהרן הארץ כסה אותו וזהו מה שמסיים המדרש ומה גרמו לעצמן תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם שנענשו מדה כנגד מדה.

וכמו שעשה הקב"ה נס להראות קרבות משה אליו ע"י שמלא דברו שפתחה הארץ את פי' ותבלע מנאציו כן עשה נס לאהרן ע"י פריחת מטהו להורות שהצדיק הקרוב אליו תמיד יפרח ובזה יש לבאר מה דאמרינן ביומא דף נ"ב תנא משנגנז הארון נגנזו עמו

צנצנת המן וצלוחית של שמן המשחה ומקלו של אהרן שקדי' ופרחי' וארגז ששלחו פלשתים דורון לאלקי ישראל מי גנזם יאשיהו המלך מה ראה שגנזם מצא כתוב יולך ד' אותך וגו' עמד וגנזם עכ"ל ויש להבין מאיזה טעם גנז יאשיהו ד' דברים האלה עם הארון ואולי י"ל דהמבזים התורה בפיהם ד' טענות נפסדות יש שאומרים עול הפרנסה המוטל עלינו לא יניחנו לעסוק בתורה ויש אומרים למה נעסוק בתורה הלא בארה כבר נשאב זה אלפים שנה ואין למצוא בו עוד חדוש ויש אומרים שכל עניני התורה כבר נתישנו ואין להם הצטרפות לעניני העולם כפי אשר תתבע העת ממנו ויש אומרים לא נשאר לנו עת לעסוק בתורה כי התעסקות בחכמות העמים היא לנו לתועלת יותר למען נחכם כהם ולא נבוש.

אמנם נגד ד' טענות נפסדות האלה יש תשובה מארבע דברים שנגנזו עם הארון. נגד הטענה שהפרנסה מבטלת מלמוד תורה יעמוד צנצנת המן כמו שאמרו רז"ל כשטענו ישראל בימי ירמיהו טענה זו הוציא להם צנצנת המן ואמר ראו דבר ד היאך נותן פרנסה להעוסקים בתורה שאין מעצור לד לפרנס בלי טורח אנושקים בתורתו. נגד הטענה שהבאר של תורה כבר נשאב יעמוד צלוחית של שיין המשחה שאחר שנמשחו ממנו המלכים והכהנים עדיין קיים במילואו י"ב לוג כמו שנעשה וזה מראה שהקדושה לא תחסר ע"י ששואבין ממנה אלא תשאר בכל עת במילואה. נגד הטענה שהתורה נתיישנה עומד מטה אהרן שמורה שאשר יבחר בו ד' לא נעשה ישן אלא פורח לעולם כזית רענן כמו שפרח מטה אהרן לפני ד' עם שקדיו ופרחיו לעולם. ונגד הטענה שצריכים לאחוז בחכמות העמים והעסק בתורה היא להם לכלימה בעיני האומות יעמוד ארגז ששלחו פלשתים דורון לאלקי ישראל שמורה איך שנותנת התורה מעלה וכבוד גם בעיני האומות שהפלשתים כשהחזירו הארון שלחו עמו דורון ונתקיים מה שאמר משה כי היא חכמתם ובינתכם לעיני העמים שכאשר העמים ועל כן כשגנז יאשיהו לארון שבו התורה מפני שראה שיבואו ישראל בגלות למען יחזיקו בתורה גנז עמו ד' דברים הנ"ל העומדים נגד ד טענות שגורמין שכחת התורה למען לא תשכח מפי ישראל לעולם.

חקת

במדרש יען לא האמנתם בי משל לבעל חוב שבא א לטול גרנו של לו' ונטל שלו ושל שכנו א"ל הלו' אם אני חייב שכני מה חטא אף כך אמר משה להקב"ה רבוני אם אני הקפדתי אהרן מה חטא לפיכך הכתוב מקלסו וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידך אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה עכ"ל והוא תמו' היאך מתורץ בזה קושית

משה אהרן מה חטא הלא משה לבד אמר שמעו נא המורים והכה את הסלע ומה למדנו מהפסוק שמביא וללוי אמר וגו' יישוב לזה אכן י"ל דהנה על שחטא אהרן בעגל נאמר וגם אהרן התאנף ד' מאוד להשמידו ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא וי"ל דבעת ההיא מיותר ואיזו עת למעט בזה אבל י"ל דכלל בידנו יבא זכאי ויכפר על החייב אבל החייב אינו יכול לכפר על החייב דאין קטיגור נעשה סניגור והנה חטא אהרן בעגל הי' שלא קדש שם שמים לעמוד נגד הפושעים שבקשו ממנו עשה לנו אלקים ועל זה כיפרה תפלת משה אכן לא הועילה תפלתו רק כל זמן שהוא לא חטא בחטא כזה. אבל כשחטא גם הוא במי מריבה שחדל לקדש שם שמים שוב נתעורר גם חטא אהרן שלא נתכסה רק ע"י תפלת משה בעדו וזהו מה שאמר משה ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא לומר בעת ההיא עדיין הייתי יכול להתפלל בעדו שלא חטאתי אז כמוהו שחדלתי מלקדש שם שמים.

אמנם אע"פ שכבר נתכפר חטא אהרן שהרי בחר בו ד' להיות כה"ג עכ"ז עם סביביו נשערה מאוד שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים והחסידים כחוט השערה ומנקם ומטהרם לכן כשבא העונש על משה שלא לבא לא"י בא גם עליו וזה מה שאמר הכתוב תומיך ואוריך לאיש חסידך אף שכבר נבחר אהרן להיות נושא אורים ותומים עכ"ז באשר שהוא איש חסידך מה שנסיתו במסה כאשר קמה עליו מסה מעושי העגל ולא עמד בנסיון על זה תריבהו על מי מריבה שקבל אז עונשו על זה בחברת משה ולכן נאמר לשניהם יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני ב"י אהרן בעגל ומשה במי מריבה וזה פי' המדרש שמשה שאל אהרן מה חטא הוא כשכן של הלו' שלקח המלו' שדהו עם שדה הלוה ועל זה משיב לפיכך הכתוב מקלסו וללוי אמר פי' זה למדנו שבח אהרן וטעם עונשו כאשר פירשנו.

אמנם מה היה חטא משה במי מריבה יבואר על פי זה שיש להקשות סתירה במדרש פ' זו דאיתא קח את המטה ה"ד אולת קשורה בלב נער אלו ישראל שנאמר כי נער ישראל ואהבהו שהיו מכעיסין כל שעה לפני הקב"ה ומי ירחיק אותה ממנו שבט מוסר ירחיקנה לפיכך אמר הקב"ה למשה מרדות הם צריכין כשם שהנער הזה סורח והסופר הזה מכה אותו ומביאו לידי חיים לכך נאמר קח את המטה עכ"ל ועוד איתא במדרש ילקוט ודברתם אל הסלע והכיתם לא נאמר אמר להם כשהנער קטן רבו מכה אותו ומלמדו כיון שהגדיל בדיבור מייסרו כך אמר הקב"ה למשה כשהיה סלע זה קטן הכית אותו שנאמר והכית בצור אבל עכשיו ודברתם אל הסלע שנה להם פרק אחד והוא מוציא מים מן הסלע עכ"ל והסתירה מבוארת דהמדרש הראשון מדמה ישראל לנער

שצריך הכאה והמדרש השני מדמה אותו לגדול שאין צריך הכאה רק דיבור אך הענין כן ששני המדרשים דבר אחד דברו לבאר הפסוק קח את המטה ודברתם אל הסלע שיש להתבונן אחרי שהציוי היה לדבר אל הסלע למה נצטוה משה קח את המטה אבל מבואר זה שיש שני מיני תוכחות לחוטא למען ישוב מדרכו הרעה האחד ע"י יסורין והכאות כמאמר התנא והגבאים מחזירין בכל יום ונפרעין מן האדם והשני ע"י דברים כדכתיב הוכח תוכיח את עמיתך והנה בהסלעים היה רצון הקב"ה להראות למשה איך יחנהג עם ישראל להרחיקם מן החטא ולהשקותם משקה של תורה שנקרא מים שהיצה"ר נקרא אבן כדאמרינן בסוכה שישעיהו קראו אבן וכן בלשון חז"ל אם אבן הוא נמוח והנה סדר המוסר הוא שלנער שאין לו הבנה ולא ישמע לדברים צריך להכות אבל כשיגדל ויחכם אז אפשר להחזירו למיטב ע"י תוכחת דברים רק אם יראה המוכיח שהדברים לא מועילים אז צריך להתרות בו ולהזכירו שאם לא ייטב דרכו יכה אותו במכות כאשר קבל כשהיה נער כן היה רצון הקב"ה להתנהג עם ישראל ולכן כשיצאו ממצרים שהיו ישראל דוגמת נער אמר הקב"ה למשה והכית בצור כדכתיב אולת קשורה בלב נער ושבט מוסר ירחיקנה וזה מה שאמר המדרש אמר הקב"ה למשה מרדות הם צריכים כשם שהנער סורח והסופר מכה אותו אבל אחרי הלכו ארבעים שנה במדבר ונעשו דור דיעה אמר הקב"ה למשה כשהיה סלע זה קטן הכית אותו שנאמר והכית בצור אבל עכשיו ודברתם את הסלע שנה להם פרק אחד והוא מוציא מים מן הסלע פי הוכיחם בדברים נכוחים למבין ותבקע הסלע של היצה"ר שלא יעכב עוד הוצאות מים של תורה ורק למען יועילו דבריך ויכנסו באזנם ובלבבם קח אה המטה פי' תזכירם ביסורים אשר נלקו בהם בנערותם למען ייראו ולא ישובו עוד לכסלה ובזה מתורץ למה נצטוה משה קח את המטה ודברתם אל הסלע: אבל משה בקנאו קנאת ד' יצא חוץ מגדרו להיות מליץ בעד ישראל שכעס עליהם ולא דבר להם דברים של נחת להחזירם למוטב כאשר רמז לו הקב"ה אלא קראם המורים והכה את הסלע פעמים לרמז שעדיין צריכין מכות ליסרם פעם אוזר פעם כמו שאמר דוד כי המרו את רוחו ויבטא בשפתיו ובזה חטא כי הקב"ה מבקש סניגורים ולא קטגורים על בניו ובזה נקדש שמו הגדול שהוא אב הרחמים המרחם על בניו ולא נוהג בהם מנהג הכועס והמקפיד ולכן חטא משה שלא הקדיש שם שמים וע"כ נאמר לו יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל. ועפ"י הדברים האלה יש לפרש מה דאמרינן במתניתן ספ"ג דר"ה והיה כל הנשוך וראה אותו וחי וכי נחש ממית ומחיה אלא בזמן שישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאין וכו' ויש להבין איך מתורצת הקושיא וכי נחש הנחשת ממית ומחיה היה לו

לצוות כל הנשוך יביט לשמים וחי אכן עפ"י דברינו מיושב זה שישראל כשהיו בצרה אמרו למשה חטאנו התפלל לד ויסר מעלינו את הנחש לא בקשו שהנחשים לא ישכו אותם לבד כי אם שיסיר הנחש ועם זה תסור גם היראת עונש מהם כדברי פרעה בעת צרתו התפלל אל ד' ויסר מעלי רק את המות הזה אבל הקב"ה השיב למשה לא זה הדרך להחזירם למוטב אשר חפצתי בו לבלתי הענישם אבל עשה לך שרף ושים אותו על נס למען תהי' יראת העונש ע"י הנחש הממית נגד פניהם ואז כאשר יסתכלו למעלה וישאו עינם ולבם בתשובה גמורה אלי יכירו וידעו כי גם הנשוך לא ימות אם לבו שלם אל ד' כי לא הנחש הוא הממית כי אם החטא הוא הממית.

ובזה יבואר מה דאמרינן ברכות פ"ה ת"ר מעשה במקום אחד שהי' בו ערוד (מין נחש) והיה מזיק את הבריות באו והודיעו לרבי חנינא בן דוסא אמר להם הראוני את חורו הלכו והראהו חורו והניח עקבו על פתחו יצא ונשכו ומת אותו ערוד נטלו על כתיפו והוליכו לבהמ"ד א"ל בני ראו שאין ערוד ממית אלא חטא ממית עכ"ל וכתב רש"י מצאתי בהלכות גדולות אמרו במערבא כשערוד נושך את האדם אם הערוד קדם את האדם למים מת האדם אם האדם קדם את ערוד למים מת הערוד ונעשה נס לרבי חנינא ונבקע לו מעין מתחת עקביו עכ"ל המעשה הזה מלמדינו מוסר השכל איך יתנהג האדם עם יצרו הרע אשר לפתח חטאת רובץ הערוד שהוא מין נחש הוא היצה"ר שפגע בו והלך אחרי עצתו וחטא כל עוד שאמונתו שלמה שמאמין בהקב"ה ובתורתו שנקרא מים כדכתיב הוי כל צמא לכו למים אז יש לו רפואה שמכניע יצה"ר וממיתו והוא נשאר בחיים ע"י תשובה ששב לד אבל אם הערוד קדם למים והטיל בו ארס שהפך דברי תורת אמת למינות אז להנשוך ממנו אין לו רפואה שמת לבלתי חי בחיים הנצחיי והיצה"ר מתגבר והולך עליו ור' חנינא בן דוסא שם עקבו על חורו ונבקע משם מעין להורות עפ"י מה דכתיב והיה עקב תשמעון את כל המשפטים האלה שדרשו חז"ל אם תשמעו המצות שאדם דש בעקב אז ושמר ד' אלקיך לך את הברית וגו' להורות אם ירצה האדם להיות נבטח לבל יפול ברשת היצה"ר אז לא די לו שישמר מעבירות גדולות ולשמור המצות העקריות כי אם יזהר גם מעבירות קטנות ויהי' נזהר לקיים גם המצות שאדם דש בעקביו שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה ובזה נפתח לו מעין מים חיים של תורה ומצות שממית ליצה"ר כמו שאירע לרחב"ד שנבקע לו מעין מחמת עקבו שהמית את הערוד ובזה הראה לתלמידיו כי לא הערוד ממית אלא החטא.

ובזה יבואר מה דאיתא במדרש פ' וירא — הובא גם בילקוט פ' זו — אמר הקב"ה לאברהם אתה אמרת יוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם חייך שאני פורע לבניך במדבר בארץ

ולעתיד לבוא במדבר מנין שנאמר אז ישיר ישראל עלי באר בארץ מנין שנאמר ארץ נחלי מים ולעתיד לבוא שנאמר ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים עכ"ל וי"ל (א) איך נרמז באלה הפסוקים שהיה בזכות אברהם (ב) למה בא השכר לאברהם בשלשה אופנים (ג) למה בזכות אברהם דווקא באו הטובות האלה לישראל ולא גם ככל טובות כהם גם בזכות יצחק ויעקב (ד) למה בא לו השכר הזה במעט מום שנתן להם לרחוץ רגלים ולא במה שנתן לאנשים מה שהוא יתר הערך בן בקר חמאה וחלב וליישב זה נאמר שמה שהי' במדבר בזכות אברהם מבואר במדרש עצמו במקום אחר שנאמר שם באר חפרוה שרים וכי חפירה היה אלא בזכות אברהם שנאמר פתח צור ויזובו מים כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו ומה שבארץ היה בזכות אברהם י"ל שדרש ממאי דכתיב ארץ נחלי מים יוצאים בבקעה ובהר שאברהם נקרא הר כדדרשינן במדרש ההרה המלט בזכותו של אברהם שגדול כהר כדכתיב מדלג על ההרים בזכות אבות ואולי שדרש המדרש גם בזה ארץ נחלי מים יוצאים בבקעה ובהר בשביל זכות ההר ומה שלע"ל תהיה הוצאת המים בזכות אברהם י"ל שנרמז ממה שנאמר ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים שיש לדרוש בשביל יום ההוא שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום שבו קבל המלאכים ונתן להם מים ינתן לזרעו השכר שיצאו מים חיים מירושלים.

ומה שניתן לו השכר שלש פעמים בשלשה אופנים י"ל שמה שנתן אברהם לאנשים מים לרחוץ רגליהם היה לשלשה תועליות שנים מהם גופניים והאחד רוחניי התועלת גופניי האחד היה לנקיות להסיר האבק מעל רגליהם והשני היה לתענוג להסיר העייפות כמו שנאמר כמים קרים על נפש עיפה והתועלת הרוחניי היה עפ"י דרשת חז"ל שאמר אברהם שמא ערביים הם שמשתחוים לאבק רגליהם ולכן אמר רחצו רגליכם שהקפיד שלא להכניס ע"ז בתוך ביתו וכנגד התועליות האלה ניתנו לזרעו באר במדבר נחלי מים בארץ ומקור מים חיים לעתיד לבוא שהבאר לא היה רק לשעתו שטרם כלות שנה אז משמת משה נפסק וזה דומה לתועלת של הסרת העפר לנקיות אבל הנחלי מים בארץ תועלתם לשנים רבות וזה נדמה לתועלת של הסרת עייפות ע"י מים קרים שנמשך גם אחר הרחיצה לתענוג ושניהם הם תענוגי הגוף כמו השני תועליות של רחיצת האנשים אבל המים חיים אשר יצאו לעתיד מירושלים עיקר תועלתם יהי' רוחניי שמקורו הוא בקדש הקדשים אשר זה מורה שהוא לקדש ולטהר כאשר כתוב בזכריה עוד במקום אחר ביום ההוא יהי' מקור נפתח לבית דוד וליושבי ירושלים לחטאת ולנידה זה דומה להתועלת השלישי הרוחניי שכוון אברהם ברחיצת הרגלים לבער טומאת ע"ז מתוך ביתו ובזה בא לו השכר משולש מדה כנגד מדה. ולמה בזכות אברהם לבד ולא גם בזכות

יצחק ויעקב יבואר ע"פ הכתוב תהלים ק"ה שאל ויבא שליו ולחם שמים ישביעם פתח צור ויזובו מים הלכו בציות נהר כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו בפי' הפסוקים ובפרט למה נתן הטעם כי זכר אח דבר קדשו על פתח צור ויזובו מים דווקא כנראה ממדרש הנ"ל ולא גם על שליו ומן י"ל דהתמיה מפורסמת על משה רבינו שעליו מעיד הבורא ב"ה בכל ביתי נאמן הוא איך אמר הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם וגו' כנראה שהיה מסופק שבורא כל עולמות יש מאין יכול להשביע להשואלי בשר עד שהקב"ה היה צריך לומר לו היד ד' תקצר אכן יש לבאר שכוונת משה היה לכבוד הקב"ה שמצאנו בהרבה מקומות ומהם בתענית במעשה של ר' יוסי בר דורמסקית שהצדיקים אינם חפצים שהקב"ה יעשה נסים בשינוי הטבע כמו שאמר הצדיק לבנו אתה הטרחת לבוראך להוציא פירות בלא עתו וכו' שזה נראה כאלו הם כפויי טובה שלא יספיקו להם הטובות אשר חנן ד' אותם בטבע. והקב"ה בעצמו הראה כבר בעת הבריאה שרצונו הניח הטבע על מתכונתו גם כשיעשה לעתיד לעת הצורך ולכן נבראו עשרה דברים שחשב התנא באבות פ"ה בערב שבת בין השמשות למען יהיו כל הנסים כבר נבראו בטבע ע"י הבורא עם העולם ובהם נחשבו גם המן ופי הבאר וזהו מה שאמר משה הצאן ובקר ישחט להם וגו' שרצה לומר בזה הלא מה שהוא בטבע לא יספיק להם ואיך אטרח אותך לבקש שבשביל המתאוים תאו' יתירה תברא ברי' חדשה והשיב לו הקב"ה היד ד' תקצר שהטבע נקרא יד ד' שפועל בה כמו שהאומן פועל בידו ואמר לו הקב"ה וכי תחשוב שהטבע לא תספיק עד שאצטרך לברוא ברי' חדשה עתה תראה היקרך דברי ולכן כתיב ורוח נסע מאת ד' ויגז שלוים מן הים שהשלוים כבר נבראו ולא הוצרך הקב"ה רק להביא אותם ע"י רוח חזק אל תוך מחנה ישראל: וע"כ צריך טעם למה שינה הקב"ה כשנסתלק הבאר לאחר מיתת מרים בצווח להוציא נוזלים מן סלע ולא כאשר נעשה במעשה באלישע כשהיו השלשה מלכים בסכנה למות בצמא כנאמר מלכים ב' ג' שבא נחל מים מדרך אדום שלא היה זה בריאה חדשה רק שהנחל שינה מהלכו מה שלפעמים נעשה גם בדרך הטבע כן אף ששם הי' בדרך נס עכ"פ לא הי' ברי' חדשה אכן יש לומר שבזה רצה הקב"ה להראות איך גמל לאברהם מה שנתן מים לאנשים ולכן רצה להוציא נוזלים מן סלע בבריאה חדשה כדכחיב פתח צור ויזובו מים שאברהם נקרא צור כדכתיב הביטו אל צור חצבתם וגו' הביטו אל אברהם אביכם ובזה נשתנה טובת נתינת המים מטובת השליו וטובת המן שהשליו כבר נברא כאשר אמרנו ולא הוצרך רק לנשיבת הרוח להביא אותו אל מחנה ישראל וגם המן לא היה בריה חדשה שהוא מאכל המלאכים כדכתיב לחם אבירים אכל איש ולא הוצרך רק שימטר מן השמים ל

הארץ וזה אשר אמר הכתוב שאל ויבא שליו בזה לא הוצרך רק הבאה מה שכבר נברא וכן לחם שמים ישביעם שהשביע אותם בלחם שמים שכבר נברא חבל לא כן במים לא השקם כשנצמאו מים שכבר היו נוזלים בארץ בדרך הטבע כי חם פתח צור ויזובו מים שהוציא מים מצור החלמיש בריאה חדשה נגד הטבע ולמה היה השינוי הזה במים לזה נתן טעם כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו ולכן הוציא מצור להראות שבזכות אברהם בא להם לא בלבד בשביל שאברהם נקרא צור אלא שגם בצדקתו נדמה לנס זה שהוא היה אשר בקע סלע היצה"ר והוציא ממנו מים של תורה על ידו נזלו גם ליצחק וליעקב ולכל באי עולם אחריו ולכן היה הנס זה בזכותו לבד ולא גם בזכות יצחק ויעקב וביותר הי גדול הנס הזה אם בדיבור לבד היה משה מוציא נוזלים מן סלע כאשר גם אברהם לא ע"י עונש והכאות למד לבאי עולם מציאת ד' ואמיתתו וגדולתו כי אם בדברים לבד ולכן הקפיד הקב"ה על חטא משה בזה ולא במה שאמר הצאן ובקר ישחט שהכיר ששם היה כוונתו לטובה לכבודו. ולמה בא כל השכר לאברהם על רחיצת הרגלים של האנשים הוא מבואר ע"פ מה שביארנו שהעיקר קדושה באה לאדם ע"י נקיון רגלים דהיינו שנשמר לקיים המצות שאדם דש ברגליו שעי"ז הוא נשמר מיצה"ר ר שלה יכול להכשילו גם בדברים גדולים וכמו שביארנו במעשה דערוד ולכן בזכות שהקפיד אברהם ליתן לאנשים מים לרחוץ רגליהם זיכה לזרעו זכות גדול:

והנה אם במי מריבה מה שהיה לאברהם לזכות היה למשה למכשול בדבר אחר נתאחדו זכות אברהם ומשה יחד לטובת ישראל ועפ"ז יש לבאר מאמר תמוה ברכות פ"ט אבן שביקש עוג מלך הבשן לזרוק על ישראל גמרא גמירי לה אמר מחנה ישראל כמה הוי תלתא פרסה איזיל ואעקור טורא בר ג' פרסה ואשדי עלייהו אזל עקר טורא בר ג' פרסי ואותביה אריש (והושיבו בראשו) אייתי הקב"ה עליה קומצי (נמלים) ונקרוה ונחת ליה על צוארי' בעי למשלפי משכו שינניה להאי גיסא ולהאי גיסא ולא מצי למשלפא והיינו דכתיב שיני רשעים שברת ואמר ריש לקיש אל תקרא שברת אלא שרבבת משה כמה הווי עשר אמות שקיל נרגא בר עשר אמין ושוור (קפץ) למעלה עשר אמין ומחייה בקרסוליה וקטליה עכ"ל לביאור זה אולי יש לומר שכבר פתח לנו הרשב"א פתח לדרך ישכון אור שמפרש שמה שאמר שעקר הר של שלשה פרסי הוא משל שחשב שיעמוד לו זכות אברהם שנקרא הר כדאמרינן בנדה שמה שנאמר ויבוא הפליט ויגד לאברם העברי שזה היה עוג שהיה מעבדי אברהם ועל ידו רדף המלכים אשר נצח אותם והציל את לוט וזכות זה הושיב על ראשו כעטרה שמגדל אותו נגד ישראל ע"ש ברשב"א בעין יעקב ומה שמדמה זכות זה להר תלתא פרסי יש לפרש שחשב שזכות זה של אברהם שעומד

לו יספיק לכסות מחנה ישראל שארכה ורחבה היה שלשה פרסי ועל דרך זה שפתח לנו הרשב"א אולי יש לבאר כל ענין המאמר שרש"י מפרש קומצי שהם נמלים (ודלא כרשב"א שמפרש שהם חגבים) והנה נמלים הם בריות שרואים את הנולד ופועלים לתועלתם ולהנאתם כמו שאמר שלמה מהנמלה תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה מפני שרואה את הנולד שתבוא עת החורף שלא תמצא מאכל כי אם מה שאספה בעת הקציר וזה היה גם מעשה עוג שגם הוא מה שהגיד לאברהם כי נשבה אחיו לא לטובת אברהם נתכוין כי אם קוה על מה שנולד מזה לתועלתו ולהנאתו כדאיתא במדרש שאמר אלך ואבשר לאברהם כדי שירדוף ויהרג במלחמה ואשא את שרה וזה ענין המשל של האבן אשר עוג על ראשו שמה שחשב היות לו למעלה ולכבוד שבישר לאברהם הנמלים ניקבו לאבן הזה עד שנח על צוארו למשא פי' כי נודע לו שההודעה הזאת אינה לו לזכות כי אם לחוב באשר שכוונתו לא היה רק כמעשה הנמלים שקיוה על תועלתו לישא את שרה: וכאשר נודע לו כן חשב אם גם לא לזכות יחשב לי מה שהודעתי לאברהם עכ"פ לא יחשב לי לחוב ולמשא וזה המשל שרצה לזרוק ממנו את האבן אכן כונתו הרעה היתה כפלים שלא בלבד חפץ שיהרג אברהם לתועלתו לישא את שרה כי אם גם בשביל ששונא הי לאברהם על צדקתו ותמתו כשנאת הרשעים אל צדיקים ושנאה זו נמשלה בכתובים לחריקת שינים כדכתיב שיניו יחרוק ונמס חרק עלי שינימו אלקים הרס שינימו ורבים כדומה וזה ענין המשל שנמשכו לעוג השינים עד שלא יכול להשליך האשמה שרבצה עליו ממה שהודיע לאברהם מעל צוארו כי אם גם גם לא גדלה אשמתו כל כך במה שהיה מתכוין לתועלתו אבל הגדילה במה שחרק שיניו נגד אברהם הצדיק ורצה במיתתו וזה נראה לו במה שנתקיים בו שיני רשעים שברת אל תקרא שברת אלא שרבבת ולכן השנאה ששנא לאברהם היא היתה בעוכריו לחייבו ולהרגו ולזה סייעו שלשה דברים של עשר עשר זכות משה וכח המטה שניתן בידו לייסר אויבי ישראל וזכות אברהם וזה מה שקאמר במשל משה כמה הווי עשר אמין זה זכות גדולת משה בעצמו שקיל נרגא בת עשר אמין זה כח המטה שנעשו בו עשר מכות שנתייסרו בו המצרים אויבי ישראל ושוור עשר אמין זה הזכות של עשר נסיונות שנתנסה בהן אברהם ועמד בכלם ודימה זה שמשה קפץ עשר אמות באשר שעשרה נסיונות של אברהם היו למעלה ממנו בעת הקדום ומחיה בקרסוליה וקטליה הוא על פי מה שאמרנו שהרגלים הם התחלת ושרש החטא לרשעים כמו שהם לצדיקים שורש התחלת הקדושה כאשר ביארנו.

בלק

בתחלת דברי נבואת בלעם נאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם לכה ארה לי יעקב ולכה זועמה ישראל וי"ל לאיזה צורך הזכיר מאיזה מקום הביאו גם מלך מואב נראה מיותר גם למה כפל השמות יעקב ישראל וגם למה אמר ארה לי יעקב ולא גם בישראל זועמה לי ישראל אבל יבואר זה ע"פ המדרש מן ארם ינחני אמר לו השוינו שנינו להיות כפוי טובה אילולי אברהם אביהם לא היה בלק שניצל לוט ממהפיכת סדום בזכות אברהם שנאמר ויזכור לקים את אברהם וישלח את לוט ואילולי יעקב אביהם לא הייתי בעולם שנאמר ויברכני ד' בגללך שלא ראה לבן אבי אבי בנים אלא בזכות יעקב עכ"ל ודברי המדרש הללו מרומזים בפסוק זה עפ"י הדקדוקים אשר דקדקנו שאמר בלעם לבלק אתה שלחת לי לכה ארה לי יעקב מפני שחשבת שבשבילי לא אעשה כן שלא להיות כפוי טובה נגד יעקב אביהם שבברכתו נולד אבי ללבן ונהייתי גם אני ואמרת שבשבילך אאור יעקב ולכן שלחת ארה לי יעקב ולכה זועמה ישראל בזה לא אמרת לי מפני שחשבת שבזה לא אהי' כפוי טובה שמשעה שנקרא אביהם ישראל לא עשה טובה עוד לאבי אבי לבן כן חשבת אבל טעית אם אחדול מלקלל שלא להיות כפוי טובה איך תבקש אתה ממני לקלל את ישראל הלא גם אתה כפוי טובה באשר מלך מואב אתה שנולד מלוט אחר הציל אברהם אביהם אותו ממהפיכת סדום ולכן שנאתינו את ישראל השוה את שנינו להיות כפויי טובה ושם הקב"ה דברים אלו בפי בלעם בתחילת שליחותו להודיע לו ולבלק פחיתות מדותיהם חוץ מרשעתם. וכן הודיע לו עוד פחיתת מדת שנאתו עפ"י מה דאיתא במדרש את שבעת המזבחות ערכתי ואעל פר ואיל במזבח אמר לו הקב"ה טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור איבוס ושנאה בו טובה סעודה שעשו ישראל במצרים ואכלו פסח על מצות ומרורים מפרים שאתה מקריב ע"י שנאה עכ"ל והוא תמו' איזו ערך יש בין קרבן בלעם ובין מה שעשו ישראל סעודה במצרים וגם מאותה סעודה לא הזכיר רק ארוחת ירק ולא הבשר והלחם שהם עיקר הסעודה והלא טוב זה מזה לא יאמר רק על שני דברים שיש ערך ביניהם וגם בפסוק יש לדקדק (שע"פ המדרש אמר הקב"ה אז כן מה ששלמה כתב במשלי ברוח הקדש) למה בארוחת ירק אמר ואהבה שם ובשור איבוס אמר ושנאה בו ולייישב זה י"ל דצריך טעם אחרי שבלעם רצה להשות קרבנו לקרבנות ישראל ולהכריע על ידם כפרת ישראל למה הקריב פר ואיל ולא ג"כ כבש שהרי בכל מקום שהקריבו ישראל פרים ואילים הקריבו ג"כ כבשים אבל י"ל שעשה כן מחמת שנאה שהרי כפי המבואר במדרש הקריבו ישראל פרים נגד אברהם שנאמר בו ויקח בן בקר איל נגד יצחק שנקרב

תמורתו איל כבש נגד יעקב שכתוב בו והכבשים הפריד יעקב ואחרי שבלעם משנאתו את ישראל לא רצה לעשות זכר לזכות יעקב שעומד לישראל לבד לכן לא הקריב כבש רק פר ואיל שמזכיר זכות אברהם ויצחק שחשב זה עומד גם לשונאי ישראל שעשו ונכדו עמלק הם מזרעם כי מה שנאמר לאברהם כי ביצחק יקרא לך זרע ולא כל יצחק זה לא ידע: ואולי חשב בלעם שיש לו התנצלות גם על שמעורר שנאה בקרבנו שהרי בקרבן פסח שעל ידו נתחנכו ישראל להיות עם ד' נצטוו לאכול אותו על מצות ומרורים ומרור הוא לזכר שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים הרי שרצון הקב"ה הוא לשנוא את שונאו ולנטור איבה אכן זה שקר גמור שהלא צו' הקב"ה לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו שרק הטוב שהי' לנו במצרים נזכור ולא את הרע ומה שנצטוו ישראל לאכול מרור עם הפסח הוא רק להזכיר חסדי ד' שפדה אותם משעבוד קשה כמו שגם פסח ומצה מזכירים אותם בטובות שגמל הקב"ה להם ולנטוע בלבם לאהבה אותו ולעבדו בכל לב ובכל נפש וזה הפי' מה שהשיב הקב"ה על דברי בלעם ואעל פר ואיל במזבח טוב ארוחת ירק ואהבה שם טוב לי גם הירק של מרור שאכלו ישראל עם פסח ומצה שזה לא הי' מעורר שנאה כנראה ממה שאהבה שם שהפסח ומצה הי' לעורר אהבה לי וכמו כן המרור שנתחבר עמהם ולכן לא אמר ואהבה בו כי ממרור לא יודע שהוא לעורר אהבה כי אם ע"י שאהבה שם שנתחבר עם פסח ומצה שהם לאהבה אבל אתה מביא פר ואיל ושנאה בו שבקרבן בעצמו אתה מראה השנאה שרצונך לעורר על ישראל שלא הבאת רק מה שמזכיר זכות אברהם ויצחק שאתה חושב שעומד גם לשונאי ישראל ולא מה שמזכיר גם זכות יעקב שעומד לישראל לבד.

ועפ"ז יבואר מה דעוד איתא במדרש והכן לי בזה שבעה מזבחות למה שבע כנגד ז' צדיקים שבנו שבעה מזבחות אדם הבל נח אברהם יצחק יעקב ומשה השיב רוח הקדש טוב פת חרבה ושלו בה מבית מלא זבחי ריב טובה מנחה בלולה בשמן וחרבה מבית מלא זבחי ריב שאתה רוצה להכניס מריבה ביני ובין בני עכ"ל ויש להבין מה ענין מנחה בלולה וחרבה להמזבחות שבנו ז' צדיקים ולבאר זה י"ל דהנה בכל הקרבנות לא כתיב ונפש כי תקריב חוץ מבקרבן מנחה שדרשו רז"ל שנחשב להמקריב כאלו הקריב נפשו ולכן מכנה מקריב מנחה לכל מקריב קרבנו בכונה רצויה להבורא ב"ה: התורה נמשלה לשמן הנותן אור כידוע בדרשות חז"ל והנה מן שבעה הצדיקים שבנו מזבחות והקריבו עליהם השלשה הראשונים אדם הבל נח עוד לא היה להם תורה ונמשל קרבנם למנחה חריבה שלא היה רק עבודה לכבוד השם בלתי שמור בהם חוקות התורה אבל אברהם יצחק ויעקב ומשה שלמדו וקיימו כל התורה עבודתם נמשל למנחה בלולה בשמן וזה

הוא מה שהשיב רוח הקדש אתה אמרת בנה לי שבעה מזבחות להשוות קרבנך לקרבן שבעה צדיקים טוב פת חריבה ושלוה בה לא בלבד קרבנות אברהם יצחק ויעקב ומשה שהיו בלולים בקיום התורה טובים מקרבנך כי אם גם קרבן אדם הבל נח שנמשל למנחה חריבה בלא שמן של תורה ערבה לי יותר מקרבנך באשר שהה הקריבו לכפרה להיות שלוה ושלום ביני ובין יושבי הארץ אבל קרבנך הוא בית מלא זבחי ריב שאתה רוצה על ידו להכניס מריבה ביני ובין בני.

עוד איתא במדרש מה עשיתי לך כי הכיתני זה שלש רגלים רמזה לו אתה מבקש לעקור אומה שחוגגת שלש רגלים בשנה עכ"ל וי"ל למה ניתן בפי האתון להזכיר לו מכל המצות שמקיימים ישראל רק מה שחוגגים שלש רגלים בשנה ובפרט למה הזכירה רק ג' רגלים ולא חגיגת שבת שהוא גדול יותר בבחינתו וקדושתו ולבאר זה יש לומר עפ"י מה שדרשו חז"ל וישת אל המדבר פניו רצה להזכיר חטא העגל למען תחול קללתו וירא את ישראל שוכן לשבטיו ראה שאין פתחיהם מכוונים זה כנגד זה ותהי עליו רוח שקים עלה בלבו שלא לקללם ויש להבין איך מצא במה שאין פתחיהם מכוונים זה כנגד זה התנגדות לחטא העגל וגם איך מרומז זה בפסוק ובביאור זה יש לומר שבפסוק יש לדקדק שאמר וירא את ישראל שוכן לשבטיו שלשון זה נראה אינו מדוייק שהל"ל וירא שבטי ישראל שוכנים אכן יבואר זה ע"פ המדרש הובא בילקוט הושע ד' חבור אפרים עצבים הנח לו רבי אומר גדול השלום שאפילו ישראל עובדים ע"ז ושלו' ביניהם כביכול אינו יכול לשלוט בהם שנאמר חבור אפרים עצבים הנח לו אבל משנחלקו מהו אומר חלק לבם עתה יאשמו עכ"ל ואם מועיל השלום להיות כתריס בפני הפורענות אפילו בשעה שעובדים ע"ז כל שכן שהוא מחסה נגד העונש על שעבר וזהו מה שאמר הכתוב וירא את ישראל שוכן לשבטיו אף שנחלקו לשבטים עכ"ז ראה אותם ישראל שוכן ל' יחיד שהיו כאיש אחד ובמה ראה זה "י ישראל שאין פתחיהם מכוונין זה כנגד זה שנשמרו שלא ליתן מקום לבא לידי מחלוקת שלא ראה אחד מעשה חבירו מה שרוב פעמים מביא לידי קנאה ולשון הרע המחרחר ריב ועי"ז הבין שלא יועיל לו הזכרת חטא העגל ולכן ותהי עליו רוח אלקים נתן בלבו לברכם.

אמנם נודע לבלעם שאחדות ישראל הוא להם למגן ולמחסה נגד הפורענות ממה שאמרה לו האתון למה הכתני זה שלש רגלים שבארו רז"ל ע"פ המדרש אתה רוצה לעקור אומה שחוגגת שלש רגלים שגדולת מעלת האחרות שבישראל הי' ניכר כשעלו בשלש רגלים לירושלים להראות פני ד' אשר על כן דרשו רז"ל בחגיגה ד' ממה דכתיב ויאסף כל איש ישראל אל העיר כאיש אחד חברים שבשעת אסיפה בירושלם היו כאיש אחד חברים

וזהו הפירוש איך תקו' להביא עליהם פורענות ע"י קללתך אחר שהם חוגגים ג' רגלים בהתאחדות בירושלם שהם כאיש אחד שם.
עוד נודע לבלעם שלא יצלח בידו לקלל את ישראל ע"פ מה דאיתא במדרש ויעמוד מלאך ד' במשעול הכרמים אמר לו הכרמים נמכרים כשועלים גדר מזה וגדר מזה אין אתה יכול לשלוט בהם שבידיהם לוחות כתובים משני עבריהם עכ"ל ולבאר מדרש תמו' הזה נאמר דהנה חוץ מעל ידי הזכרת חטא העגל הי' תקו' לבלעם שתועיל קללתו לכלות ישראל על ידי מה שהראה כבר כחו בפיו בנצחו סיחון על מואב שקלל למואב ועי"ז לקח סיחון את ארצו וכמו ששלח לו בלק כי ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאור יואר שדרשו רז"ל שידע זה ע"י נצחון סיחון על מואב ועוד קוה שלא תועיל לישראל להצילם מידו זכות עבודתם להקב"ה שאין עבודתם שלמה באשר שכבר שמע כי הרבה פעמים נתייסרו במדבר ולכן בא המלאך להודיעו כי תקותו נכזבה מה שמרומז במשעול הכרמים גדר מזה וגדר מזה שישראל נקראים כרם ד צבאו' ואויביהם נקראו שועלים כדכתיב אחזו לנו שועלים מחבלים כרמים וזהו מה שאמר לו המלאך התחשוב כמו שהועילה קללתך על מואב תועיל גם על ישראל הכרמים נמכרים כשועלים ה' של הכרמים היא ה' השאלה וכי כרמים נמכרים כשועלים אם שועלים נמכרו על ידך תוכל לחשוב שגם כרמים חשובים ימכרו על ידך ואם תשען בתקוחך אינם כרם ד באשר שעבודתם לא בשלמות אני אומר לך שגם מצד זה אין אתה יכול לשלוט בהם שבידיהם לוחות כתובים משני עבריהם שאם עבודתם תהי' חסרה לא יהי' זה או שאינם מקיימים רק המצות שבין אדם למקום ולא גם שבין אדם לחבירו או בהיפך שאינם מקיימין רק שבין אדם לחבירו ולא שבין אדם למקום וידוע דהלוחות נחלקו בענין זה שעל לוח האחד נכתבו ה' מצות שבין אדם למקום אנכי ולא יהי' לך וגו' ועל לוח השני ה' מצות שבין] אדם לחבירו לא תרצח לא תנאף וגו' וזהו מה שהודיעו המלאך יש בידם לוחות כתובים משני עבריהם פי' שמחזיקים בידם הלוחות הכתובים משני עבריהם ששלמים במעשיהם בכל מה שכתוב בשני עברי הלוחות הן במה שבין אדם למקום ובין מה שבין אדם לחבירו לכן לא תוכל להזיקם בקללתך.
אכן כל זה לא הועיל לבטל ממנו תקותו הרעה שעוד יצלח בידו להשביע חשק שנאתו לקלל את ישראל אבל הקב"ה ברחמיו ובחסדיו לא בלבד שלא הניחו לקלל אלא גם כשרצה לברך את ישראל נתן רסן לפיו ולא הניחו גם לברכם כדאיתא בפסיקתא הובא בילקוט וירא בלעם כי טוב בעיני ד' מה ראה ראה שמשה עתיד לברך את ישראל ארבע ברכות והוא היה ראוי לברך את ישראל ארבע ברכות אמר אני מברכם שבע ברכות ומשה

ארבע הרי אחד עשר אמר הקב"ה רשע זה עינו צרה בברכתם של ישראל די שלש ברכות שברכם יבוא משה שעינו יפה בברכתם של ישראל ויברכם ארבע ברכות ואילו הם שלש ברכות שבירך בלעם את ישראל מה טובו אהליך יעקב מי מנה עפר יעקב לא הביט און ביעקב ואלה הם ארבע ברכות שבירך משה את ישראל ד' שקי אבותיכם יוסף עליכם ויבוא משה ואהרן אל אוהל מועד ויצאו ויברכו את העם וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה וגו' ויברך אותם משה הרי שלשה ועוד וזאת הברכה עכ"ל וי"ל מה ראה בלעם שרצה לברכם דווקא במספר י"א ברכות ועוד הרי עתה לא נתברכו ישראל רק בשבעה ברכות והפסידו ארבע ברכות מי"א שביקש לברכם ועוד י"ל למה נכללו בארבע ברכות משה השתי ברכות שכבר ברכם ל"ח שנה קודם וגם למה הקדים המדרש להזכיר ברכות בלעם קודם להם אחרי שמקצתם היו מאוחר מהם וביישוב הדקדוקים האלה אולי יש לומר עפ"י מה שאמר התנא לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום בביאור הלשון כלי מחזיק ברכה יש לומר דאם הקב"ה מברך לזה בבנים ולזה בעושר ולזה בשנים ובזקנה ולזה בבריאות ולזה בשמירה מפגעים רעים כל אלו הם ברכות מיוחדים שבאו לאחדים אכן זה בלבד אם לבבם נפרד זה מזה אבל אם יש אחדות ביניהם כרצון הבורא לקיים ואהבת לרעך כמוך אז כל אחד שמח בברכת ובטובת האחר כאלו מתברך גם הוא בכלם ועל ענין זה נאמר שהשלום השולט בישראל הוא כלי המחזיק ברכה שכל הברכות יורגשו מכל אחד מהם וכן נאמר גם בברכת יעקב כשבירך את בניו לזה בברכת אריה ולזה בברכת אילה ולזה בברכת עין פורת ולבסוף נאמר איש אשר כברכתו בירך אותם שנדרש במדרש שלבסוף בירך כולם יחד לכל אחד מהם בכל הברכות וכן עשה משה כשברך את ישראל לפני מותו שבירך לאחד עשר השבטים חוץ משבט שמעון לכל אחד ברכה מיוחדת כנאמר בפ' וזאת הברכה ואחר כן כשסיים כל הברכות כללם יחד ואמר אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בד' וגו' ולכן כשראה בלעם במחזה נבואתו שעתיד משה לברך את ישראל בי"א ברכות דהיינו שיברך שבט בפני עצמו בברכה מיוחדת רצה הוא להשוות עצמו למשה ולהקדימו באחד עשר ברכות אבל הקב"ה אמר ידעתי שרשע זה עינו צרה בברכתם של ישראל ולא חפץ לברכם בלב שלם ולכן די בשלש ברכות שברכם שכנגדם משה בירך ועוד יברך אותם גם כן בשלש ברכות ואח"כ יברכם בברכה רביעית שכוללת כל הי"א ברכות: ומפרש המדרש מה היו ברכות בלעם ואף בענין זה ברכם משה. בלעם אמר מה טובו אהלך יעקב משכנותיך ישראל שברכם על אוהל מועד ועל המשכן אשר בתוכו וכנגד זה בירך משה את ישראל כשנשלם המשכן כדכתיב וירא משה את כל המלאכה וגו' ויברך אותם משה. בלעם

ברכם שנית לא הביט און ביעקב שפי' הספרי לא הביט בעון העגל שעשו שמחל להם וכנגד זה עמד ברכת משה ויצאו ויברכו את העם וירא כבוד ד' אל כל העם ותצא אש מלפני ד' ותאכל על המזבח וגו' שבירידת האש הראה הקב"ה שמחל להם עון העגל כמו שדרשו רז"ל וזה גרם ברכת משה ולכן עמדה ברכה זו נגד ברכת בלעם של לא הביט און ביעקב. וכנגד ברכת בלעם מי מנה עפר יעקב שהוא הברכה שנתברך בה יעקב והיה זרעך כעפר הארץ עמדה ברכת משה הנכם היום ככוכבי השמים לרוב יוסף ד' עליכם ככם אלף פעמים וכדי שלא תחסר לישראל ברכה בא משה ברכם בזאת הברכה בברכה רביעית שכוללת כל הברכות של י"א השבטים וזה מה שנאמר שאמר הקב"ה שאין לי חפץ גם בברכת בלעם.

אמנם גם מה שברכם בלעם באשר שעינו צרה בישראל לא היתה ברכה שלימה כדאמרינן בפ' חלק אמר ר' שמואל ב"ר נחמני מאי דכתיב נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא טובה קללה שקלל אחיה השילוני את ישראל יותר מברכה שברכם בלעם הרשע אחיה השילוני קלל את ישראל בקנה שנאמר והכה ד' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים מה קנה זו עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובים ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו אלא הוא הולך ובא עמהם כיון שדוממו הרוחות עומד קנה במקומו אבל בלעם הרשע ברכם כארז מה ארז זה אינו עומד במקום מים ושרשיו מועטים ואין גזעו מחליף אפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו כיון שנשבה בו רוח דרומית מיד עוקרתו והופכתו על פניו עכ"ל בפי' מאמר זו י"ל שבני אדם חושבים שמי שנתן לו הקב"ה התרוממות בעושר וכבוד הוא המתברך ומי שחי בשפלות והכנעה הוא המקולל אכן הענין בהיפך שהכנעה בחיי העולם הזה טובה מן התרוממות בארבע דברים (א) בענין לימוד תורה על דרך שאמרו חז"ל לא בשמים היא לא תמצא תורה במי שמגיס דעתו וכנגד זה אמרו לא תמצא תורה אלא במי שמשפיל עצמו שלכך נמשלה התורה למים שעוזב מקום גבוה ונוזל אל מקום נמוך (ב) לענין גידול בנים לתורה ולמצות שהתרוממות של האבות בקל יביא הבנים לבעוט בתורה ובמצות כמו שאמר ישעיה בשם הקב"ה בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי פי' ע"י שגדלתי ורוממותי אותם תחת שהיה להם ליתן לי הודאה על זה הם פשעו בי מה שאין כן בבני עניים אשר על זה אמרו רז"ל הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה (ג) לענין חיזוק האמונה שעל העושר נאמר וישמן ישורון ויבעט שמנת עבית וגו' אבל מי שחי בהכנעה לבו מוכנע לעבודת ד' (ד) לענין הוויית האדם שבהכנעה אין עומד כנגדו לשברו כי בכל מאורעות שבאות לעולם ידע להכניע עצמו עד יעברו עליו ושוב

מקים עצמו אבל מי שרגיל לחיות בהתרוממות ועושר אם יבואו מאורעות שמאבדים עשרו אינו יכול להרגיל עצמו בהכנעה ונשאר נשבר ונדכה. וזה ענין המשל לקנה אשר במים שיש לו הד' מעלות אשר פרטנו שעומד במקום מים זה מעלת התורה שנמשלה למים וגזעו מחליף הוא נגד ברכת הבנים שאם נקטף האב מעוה"ז יגדל ע"י הבנים הדומים לו ושרשיו מרובין הוא נגד חיזוק האמונה שיחזק בה כמו הקנה מוחזק בשרשיו בארץ ואפילו כל הרוחות שבעולם נושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו הוא כנגד המעלה שלא יהי' נשבר ע"י המאורעות הבאות לעולם כי הוא יכוף ראשו עד יעברו ושוב יזקיף עצמו אמנם הכל בהיפך בארז במי שרוצה לדמות לו בגבהו שאינו עומד במקום מים של תורה שלא ימצא במי שמגיס דעתו ואין גזעו מחליף שבניו מתוך שרירות העושר לא ילכו בדרכיו אחריו ולא יקויים בו מי שמעמיד בן צדיק כאלו לא מת ושרשיו מועטין שהוא בעצמו בעודינו חי לא ישרש באמונה בחזקה והוא בסכנה להעקר ולהפוך למינות ע"ד וישמן ישורון ויבעט וגם אם כל הרוחות שבעולם כל זמן שעשרו בידו לא יפילו אותו לארץ כיון שנשב בו רוח דרומית מיד עוקרתו והופכתו על פניו דאמרו רז"ל מקום העושר הוא בצפון כנאמר מצפון זהב יאתה ולכן אם מנשב רוח דרומית הוא מנשב נגד רוח צפונית ומעביר משם העושר וע"כ נשיבת רוח דרומית הוא משל לאבידת העושר וזהו מה שאמר אם גם כל הרוחות שבעולם שהם המאורעות הבאות לעולם אין מזיזות אותו ממקומו שינצח אותם בעשרו וישאר שמח וטוב לב אבל כשמנשב רוח דרומית שמנשב נגד הצפון ונאבד עשרו אין לו תקומה שנפל מבלי להוסיף לקום וע"כ טוב להדמות להקנה מהדמות לארז ולכן נאמנים פצעי אוהב מנשיקות שונא טובה קללת אחיה השלוני מברכת בלעם.

ומה שאמר אחיה השילוני בלשון קללה אמר ירמיהו בלשון ברכה שנאמר אשרי הגבר אשר יבטח בד' והיה ד' מבטחו והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבוא חום והיה עליהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי פירוש דברים האלה שמשבח ומאשר למי אשר בד' שלא לבקש לו מבטח בעניני העולם רק מה שד' נותן לו שהוא ענין השמח בחלקו ופרט שירויח בזה כל הטובות אשר אמרנו שיהי' כעץ שתול על מים שיעמוד במקום תורה כמו שבארנו בקנה ועל יובל ישלח ח שרשיו שישרש בחוזק לבל תמוט אמונתו ולא יראה כי יבוא חום והי' עליהו רענן שהמאורעות הרעות שבעולם לא ישיגוהו ואם ישיגוהו בכל זה בשנת בצורת לא ידאג כי ע"י בטחונו בד' תסור כל דאגה מלבו שיפול לארץ וגם ברכת הבנים תהיה לו כי לא ימיש מעשות פרי שעל ידם ישאר שמו לברכה בקרב הארץ. ובמה שאמרנו שאין

לך מחסה נגד הפורעניות אף על עבירות גדולות כמו השלום יבואר מה שאמר הנביא כה אמר ד' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהי' לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו מה שפרט מכל המדות הטובות רק האמת והשלום י"ל דידוע שאע"פ שזכרי' שנבא זה נבא לעת בנין בית שני עכ"ז הרבה נבואותיו היו על עת בנין בית שלישי והנה מד' צומות שחיוב עלינו להתענות רק שנים מהם הם לזכרון צרות חרבן בית ראשון והם צום העשירי אשר בו סמך מלך בבל וצום השביעי שנהרג גדליה אבל י"ז בתמוז שנבקע העיר זה הי' בבית שני שבבית ראשון נבקעה בט' בתמוז כדאיתא בגמרא וכן ט"ב אע"פ שבו ביום חרב גם בית ראשון מכ"מ ממה שאמר ר' יוחנן אי הוי התם קבעינא בעשרה משום שבו הי' עיקר שריפת הבית שני ולפמש"כ התוס' מגילה ד ז' גם כוונת רבי הי' כן מזה נראה שפשיטא להם שהעיקר שאנו מתענים הוא על חרבן בית ני. ואמרינן ביומא פ' ב' בית ראשון חרב על ע"ז וג"ע ע וש"ד ובית שני נחרב על שנאת חנם ושלש עבירות ע"ז וג"ע וש"ד מקורם שקר שמשקרים באלקי אמת ובאשת נעורים ואיש ברעהו ולכן יבוער זכר עבירות האלה על ידי אהבת אמת ושנאת חנם מקורה חילוק לבבות ויבוער זכרה ע"י אהבת השלום ולכן אמר הנביא מה שאתם עתידים להתענות ד' צומות הם יהיו לכם לששון ולמועדים טובים אם האמת והשלום תאהבו לבער זכרון הצרות שהיו לכם ע"י השקר והמחלוקת. ואם אמנם אמרנו שהעיקר מה שאנו מתענים י"ז בתמוז הוא על בקיעת העיר של בית שני באשר שצרה זו נזכרה בכתוב אבל גם המאורעות רעות אחרות שהיו בי"ז בתמוז רובם היו בחרבן בית שני שתנן תענית פ' ד' ה' דברים ארעו בי"ז בתמוז שבירח הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל וכל אלה הרעות היו בחורבן בית שני חוץ משבירת הלוחות אבל לא בלבד על מה שאירע לנו בחרבן בית שני הצומות המה לנו לזכרון כי אם גם לצרות הבאות עלינו בדורות שאחרי כן ובפרט החמשה מאורעות הרעות שארעו לאבותינו בי"ז בתמוז ממש נתחדשו בזמן הזה כסדר שנמנו במתניתן והיו בעכרנו לבטל אמונת ישראל מרבים כי לא בפעם אחד ירדו מהר גבו' לבור עמוק כי אם במדרגה אחר מדרגה כי כל זמן שעסקו ישראל בתורה רובם ככולם היא היתה המשמרם מלהכשל בעבירות אבל התחילו להתעסק בעניני הזמן והתעצלו מללמוד תורה עד שנשכחה התורה מן הדור יותר ויותר ונתקיים בזה רעת שבירת הלוחות דאמרו רז"ל כי ע"י שבירת הלוחות באה שכחת התורה אכן עוד היו הדורות מחזיקים בתומם אבל התחילו רבים לבטל התמיד בקיום המצות לפעמים עושה ולפעמים אינו עושה וכן עבירות לפעמים נשמר מלעבור ולפעמים אינו נשמר

והנה כבר המשיל המלך החכם בקהלת את האדם בעיר מסוגרת מכל צד ובה איש מסכן וחכם שהוא היצר הטוב וסבב עליה וילחם בה מלך זקן שהוא היצה"ר כאשר בארנו בפ' בהר לכן אחרי נתקיימה הרעה של ביטול התמיד בקיום המצות ובשמירה מן העברות נתקיים גם הרעה של הובקעה העיר כי עתה היה ישראל המאמין מאז כעיר פרוצה שאין מעצור עוד להאויב המתעה לכנוס בה לשלוט עליה עד שגירש מתוכה את היצה"ט אשר שלט בה מלפנים ובא הכל תחת ממשלתו ואז נתקויים הרעה של שריפת התורה שבערו הבוגדים כל התורה עד שלא נשתייר ממש עוד מצוה אחת שמקיימים ע"פ התורה אבל לא הי די להיצה"ר המושל בקרבם להרוס ולבער התורה והמצו' כי אם עד שהביא גם את הרעה להעמיד צלם בהיכל שבמקום אשר שכנה הקדושה העמידו הבוגדים חדשים לא שערו אבותיהם ואומרים אלה אלקיך ישראל כן תעבוד לאביך שבשמים ובזה תרצה לו וכזה ראינו בעינינו בדור הרע הזה איך מרעה אל רעה יצאו ושמו חושך לאור ואור לחושך אמנם תקותינו שגם בזה תתקויים נבואת הנביא שמה שגרם את צום הרביעי יהפך לששון ולשמחה בהשיב ד' אלי העובדים אותו ונדחי ישראל יכנס.

פנחס

במדרש רבה צרור את המדינים למה כי צוררים הם לכם מכאן אמרו חכמים הבא להורגך השכם להורגו ר' שמעון אומר מניין שהמחטיא את האדם יותר מן ההורגו שההורג הורג בעוה"ז והמחטיא הורגו בעוה"ז ובעוה"ב שתי אומות קדמו ישראל בחרב ושתים בעבירה לאלו נאמר לא תתעב אדומי ומצרי דור שלישי וגו' ולאלו נאמר גם דור עשירי וגו' עכ"ל ויש לדייק הלשון מכאן אמרו חכמים בא להורגך השכם להורגו הלא עונש המדינים לא בא בענין בא להורגך כי אם לעונש על מה לשעבר גם ממה דדרש ר"ש מניין שהמחטיא נראה שאין לו קישור עם הקודם ולפרש זה י"ל דגם בפסוק יש לדקדק מה שאמר כי צוררים הם לכם שהוא לשון הוה וכפי הלשון הל"ל כי צררו לכם לשון עבר גם כבר הביא רש"י הקושי' למה בא העונש למדינים לבד ולא גם למואב אבל י"ל דזה בא המדרש לתרץ במה שאמר הבא להורגך שהי' חילוק בין מואב למדין שמואב אחר שהחטיאו את ישראל לא נכלו עוד עליהם להחטיאם עוד ולא הי' כאן הבא להורגך כי אם החטא מה שחטאו בשעבר ועל זה בא להם העונש שלא לבא בקהל ד' עד עולם אבל לא כן במדין שהקב"ה היודע מחשבות לפניו נגלה שעדיין חושבים מחשבות להחטיא את ישראל ולכן בא הציוי והכיתם אותם כי צוררים הם לכם בנכליהם אשר נכלו לכם

על דבר פעור כי עדיין צוררים לכם בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור להחטיאכם ובזה הם בכלל הבא להורגך השכם להורגו ולכן והכיתם אותם.
אכן הלא יקשה איך שייך בזה הבא להורגך שהרי לא רצו מדין להורגם כי אם להחטיאם לזה מביא דברי רבי שמעון שהמחטיא את האדם יותר מן ההורגו ולכן היה מה שנהרגו עונש הראוי על מה שבאו להחטיאם טרם שעשו את אשר זממו.
ועוד יש לפרש מה שאמר כי צוררים הם לכם ולמה נענשו מדין ולא גם מואב כשנדקדק בפסוק במה שאמר על דבר כזבי בת נשיא מדין אחותם המוכה ביום המגפה על דבר פעור שכפי הנראה מה שמסיים המוכה ביום המגפה על דבר פעור הוא שפת יתר שמה לי באיזו יום מתה ועל מה מתה וביותר יש לדקדק מה שאמר ויהי אחרי המגפה שנראה שהוא תחילת פרשת הבא ולמה נפסק ממנה ע"י סתומה ונתחבר עם פרשה זו אכן יש לומר שלא בלבד בישראל כי אם גם באו"ה אם מתחרטים על מה שעשו הקב"ה נחם על הרעה אשר פסק עליהם ולא יעשה כנאמר באנשי נינוה ובפרט שייך זה בחוטאים בע"ז כמו שכתב הרמב"ם שהם לא מכחישים בבורא עולם כי אם חושבים בטעותם שהוא שוכן במרומים ולא משגיח על מעשה בני אדם והניח הממשלה לכחות התחתונים אשר ע"כ להם ראוי לעבוד והנה לא היה ראי' יותר שהקב"ה משגיח על מעשה בני אדם ומואס בע"ז מאשר ראו החוטאים שהעונש של מגפה על אשר חטאו בבעל פעור בא מאתו בלי התמהמה על החטא וזה היה לאות ולמופת לא לבד לישראל כי אם גם למחטיאהם איך כעס הקב"ה עליהם במה שחטאו בפעור שבו ביום באה המגפה והמיתה כ"ד אלף מישראל ואולי כן הכירו מואב וחרטו ולכן הצילו עצמם מן העונש אבל לא כן מדין עליהם העיד הכתוב כי צוררים הם לכם בנכליהם שרשעים האלה ראו ולא לקחו מוסר שעדיין צוררים ונכלים הם לכם על דבר אחותם המוכה ביום המגפה על דבר פעור ויהי אחרי המגפה שאף שראו שהוכה אחותם ביום המגפה על דבר פעור אשר היה להם להכיר ע"י העונש של המגפה איך הקב"ה משגיח על מעשה בני אדם ומתעב דבר פעור עם כל זה לא חרטו כי אם עוד חשבו המחשבות אשר נכלו טרם באה המגפה ועוד צוררים לכם ולכן והכיתם אותם ואם חילוק זה שחלקנו בין מדין ובין מואב יאמר על אומות העולם כש"כ על ישראל ובזה יבואר מה שתרגם יונתן על מה שנאמר והמה בוכים פתח אוהל מועד שהיו קוראים קריאת שמע ואיך יש רמז לזה יבואר על פי מה דאיתא במדרש שיר השירים שחורה אני ונאוה שחורה אני מבחוץ ונאוה אני מבפנים כאהלי קדר מה אהלי קדר מתלכלכות ומתכבסות כך ישראל חוטאים כל השנה ויה"כ מכפר עכ"ל ולהבין מה ענין מבחוץ ומבפנים ולמה נסמך לזה שישראל חוטאים כל

השנה ויה"כ מכפר יבואר ע"פ המדרש וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק אין צחוק אלא ע"ז אמר הקב"ה בעוה"ז ע"י שהי' בהם יצה"ר עושים ע"ז אבל לע"ל אני עוקר מהם היצה"ר ונותן להם לב בשר עכ"ל ויש להבין שמה שמסיים אמר הקב"ה בעוה"ז וכו' אין לו המשך עם מה שקדם ולבאר זה י"ל שאע"פ שכל מה שחוטא האדם הוא בגוף ונשמה עם כל זה יש חלוק בענין הדרך שהולך היצה"ר להחטיאו שלפעמים הולך מגוף אל הנשמה ולפעמים מהנשמה אל הגוף שאם אדם אינו מושל על תאותיו ומשביעם גם באיסור ולבו רועש בקרבו על שיודע שמרה תהיה לו באחרונה אז למען השקט סער לבבו כופר בהקב"ה המצוה על המצות ובא לכלל טעות ע"ז ולחוטא כזה בא החטא מן הגוף החיצון אל רוח הפנימי ולפעמים תהלוכת היצה"ר היא להיפך שבתחילה נתעה בטעות ע"ז וממילא אין כאן עוד לפניו עבירות ומצות התורה והולך אחרי תאותיו שהכל. אצלו כהיתר ולחוטא כזה בא החטא מן הפנימי אל החיצון והחילוק ביניהם שמי שהתחלת חטאו הוא מתאוות הגופניות כשיפסקו אלו אפשר שיחזור בתשובה ויענה עצמו בעינוי על מה שנהנה באיסור ויבוא יוה"כ ויכפר אבל מי שהתחיל לחטוא ברוחו הפנימי המינות עליו נאמר כל באיה לא ישובון ואין לו תקנה לשוב: וזה פי' המדרש שאומרת כנסת ישראל להקב"ה שתורה אני מבחוץ לומר מה שחטאתי לא חטאתי רק ע"י תגבורת תאוות גופניות ונאו' אני מבפנים בלבי ובמחשבתי לא זיתי ממך לילך אחר המינות לכן תקותי להיות כאהלי קדר שמתכבסות ומתלבנות כן גם אני אשוב לך ואחרט על מה שחטאתי ויבא יוה"כ ויכפר עלי וזה ג"כ פי' המדרש וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק אין צחוק אלא ע"ז פי' לא התחילו לבא לידי חטא ע"ז ע"י מחשבות מינות כי אם מתוך תאות גופניות של אכילה ושתי' ולכן אמר הקב"ה לחוטאים כזה שלא חטאו רק ע"י יצה"ר של התאוות יש תקנה לע"ל כשאעקור מהם יצה"ר מה שא"כ בחוטאים ע"י מינות שלהם אין תקנה דכל בואי לא ישובון:

וזהו ג"כ הפירוש והמה בוכים שהיו קורין ק"ש רצה לומר שאע"פ שחטאו בבעל פעור לעבוד ע"ז לא המינות הטעום לזה להיות כופר בהקב"ה והראי' שהיו בוכים וקראו ק"ש להעיד על אחרות הבורא ושרק לו ראוי לעבוד ורק תאות בנות מואב הדיחם ובכייתם הי סימן שהכירו גודל חטאם ומתחרטים ולכן הי' אפשר שבא פנחס ע"י הריגת זמרי לכפר על כל ישראל.

עוד י"ל במה שאמר והמה בוכים שהיו קורין ק"ש ע"פ מה דאמרו רז"ל אם יראה אדם שיצרו מתגבר עליו יעסוק בתורה אם חוזר בו מוטב ואם לאו יקרא ק"ש אם חוזר בו מוטב ואם לאו יזכיר לו יום המיתה עכ"ל וי"ל הלא ק"ש הוא בכלל התורה ואיך יתכן

לומר שאם לא חזר היצה"ר מן הכלל שיחזור ע"י הפרט גם בלא"ה קשה להבין שע"י קריאת איזו פרשיות יגבר על היצה"ר ועוד ק' אם הזכרת יום המיתה הוא דבר שמועיל ביותר א"כ למה לו בתחלה התקנות לעסוק בתורה ולקרוא ק"ש למה לא יזכיר לו בתחלה יום המיתה לכבשו ולבאר זה י"ל דידוע שיש שני מיני יראה יראת התרוממות ויראת העונש והמעולה בהן היא יראת התרוממות לחדול מלחטוא ע"י שמכיר גדולת הבורא ב"ה ומידותיו הגבוהות והנשאות ועי"ז יבא לאהבה את ד' ואין לך ענין מעולה ומשובח יותר לעורר אהבת הבורא מלמוד תורה שעל ידה יכיר איך מתנהג הקב"ה בבריותיו במדת טובו וחסדו עד אין חקר ואיך כל מצותיו מורים על זה שחונן את האדם להעלותו למדות מעולות לטוב לו בעה"ז ובעה"ב.

אכן אם לא יועיל זה לבטל יצרו הרע ולהעלותו למדרגת יראת התרוממות אז ינסה להכניעו ע"י יראת עונש ויקרא ק"ש דהיינו שישים ללבבו מה שנאמר בק"ש והי' אם שמוע תשמעו וגו' ונתתי מטר ארצכם וגו' השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף ד' בכם ואולי מה שלא הצליח בידו להשיג ע"י יראת התרוממות ישיג ע"י יראת העונש ותקות הגמול ועי"ז יבטל תאוותיו לחטוא.

אכן לפעמים גם זה לא יועיל כי בקלות דעת יחשוב אף שמאמין בשכר ועונש הלא כעת אין חסר לי כלום ועוד יהי' לי פנאי לכבוש יצרי הרע כשאראה סכנה או כשיקרבו לי ימי הזקנה ולזה אמר יזכיר לו יום המיתה שאין לבטוח שעוד רחוק הוא כי אין מי שיודע קיצו ואולי קרוב מאוד כמו שאמר התנא שוב יום אחד לפני מיתתך שמא תמות למחר ובאשר שלחדול מלחטוא רק מיראת המות הקרוב היא מדה הפחותה ביותר בערך האדם לכן מזכירה לבסוף אחר שלא יכול לכבוש יצרו לא במדת יראת התרוממות ולא ביראת הגמול ואולי גם זה כוונת התרגום והמה בוכים פתח אוהל מועד שהיו קוראים ק"ש לומר אחרי שידעו שחטאו היו בוכים על מה שמודיע להם קריאת שמע שיחרה אף ד' על עובדי ע"ז כאשר באמת נאמר ויחר אף ד' בישראל.

ועפ"ז יבואר מה דאיתא במדרש ילקוט צו את בני ישראל את קרבני לפי שהוא אומר יפקוד ד' איש על העדה אשר יצא לפניהם משל למלך שהיתה אשתו נפטרת מן העולם היתה מפקדתו על בניה ואמרה לו בבקשה ממך הזהר לי בבני אמר לה עד שאתה מפקדני על בני פקדם עלי שלא ימרודו בי ושלא ימירו את כבודי באל אחר לכך נאמר צו את בני ישראל עכ"ל והוא תמוה איך נרמז בצו את בני ישראל וגו' הפקידה שלא ימרודו בהקב"ה ה וליישב זה י"ל כשנדקדק בפסוק צו את בנ"י ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי תשמרו להקריב לי במועדו ואמרת להם זה האשה אשר תקריבו לד' כבשים

בני שנה תמימים שנים ליום עולה תמיד שי"ל הכפל ואמרת אליהם ואמרת להם וכפי הנראה הפסוק הראשון הוא שפת יתר שהיה די לומר צו את בני ישראל ואמרת אליהם זה האשה אשר תקריבו לד' ואולי י"ל שיש להבין הלשון קרבני לחמי לאשי שכבר אמר דוד בשם הקב"ה אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה אכן כבר העיד הכתוב זבחי אלקים רוח נשברה ועפי"ז יש שני מיני קרבנות קרבן ד' וקרבן לד' קרבן ד' הוא לב הנשבר והתמים מכל מום והוא אשר חפץ בו ד': יום המיתה נקרא מועד לכל חי כדאיתא בזוהר פ' כי תשא וזה מה שאמר הכתוב צו את ב"י ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי תשמרו להקריב לי במועדו פי' קרבני המיוחס לי שהוא נקרא לחמי שערב לי כלחם לחיך שהוא לבבכם מקור חייכם תשמרו להקריב לי במועדו כשיגיע לאדם מועדו מועד כל חי לומר זה אשר חפצתי שיהי' נקי בכל עת להקריב לי ביום מועד לכל חי ולמען השיג זה ואמרת אליהם זה האשה אשר תקריבו לד' כבשים בני שנה שדרשו רז"ל כבשים שכובשים ומכבסים העונות שלא לן אדם בירושלים ועונו בידו הא כיצד תמיד של שחר מכפר על עבירות הלילה ושל בין הערבים על עבירות היום וזה וודאי שכפרה לא שייך רק במי שהוא מתחרט ורוצה לנקות עצמו מן החטא שאל"כ איך היה אפשר למקדש להחרב וע"כ קרבן הכבשים לא היה תכלית כי אם הדבר המביא אל התכלית שישים האדם אל לבו לנקות עצמו בתשובה שיהי' ראוי לקרוב אל ד' ביום מועד וזה פי' המדרש שאמר הקב"ה למשה עד שאתה מצוה אותי על בני פקדם שלא ימרודו בי לומר וכי בניך בלבד הם ולא גם בני אשר אני אוהב אותם כמוך אך פקדם שיחיו חיי נקיות מכל חטא שראוי להקרא קרבני להקריב לי במועדו כשיגיע לכל אחד המועד לכל חי וזה מה שמפרש המדרש פקדם עלי שלא ימרודו בי ושלא ימירו את כבודי באל אחר כי אם ינהגו כן אהבתי לא תסור מהם לעולם גם אחרי שכבת עם אבותיך.

ומה שמסיים עולה תמיד יבואר ע"פ מה דאמרינן ביצה פ' ג' אמר ר"ש בן לקיש ג' עזין הן ישראל באומות כלב בחיות תרנגול בעופות ופי רש"י עזין קשים לנצח אמנם לא מבואר בענין מה קשים לנצח דאם מצד הגבורה הלא הארי בחיות הוא הקשה לנצח יותר מכלב והנשר בעופות חזק יותר מתרנגול והמהרש"א מפרש לשון עזין מענין עזות פנים וחוצפא אכן כבר העיר שלא יצדק זה בישראל שמדותם היא בושת פנים ומה שרצה לומר שהתורה היפך אותם מעזות לבושה אין זה במשמעות הלשון ישראל באומות שמשמע שעדיין עזין הם גם מה שמפרש שלא ישובו מפני כל ומעיזין פניהם מדה זו נמצא גם באיזו משאר חיות ועופות יותר מבכלב ותרנגול אמנם ביותר יש לחמו' על עאמר יהודה בן תימא באבות פ' ה' שאמר הוי עז כנמר ושוב אמר עזות פנים לגיהנם שסוף דבריו

סותר תחלת דבריו אמנם יפורש דשני מיני עזות הם עזות החיצון שנקרא עזות פנים ועזות הפנימי שהוא החוזק לב לעמוד על משמרתו ושלא לשנות את תפקידו ואילו הם ב' מיני עזות שמזכיר יהודה ב"ת דעזות נמר היא חזקת הלב ואמר שמצו' לאחוז במדה זו אבל עזות פנים שהוא מדה הרע של חציפות המתנגדת לבושת פנים עלי' אומר עז פנים לגיהנם וביותר מבואר זה בדברי רשב"ל בשלשה עזין הם שאין בחיות ששומר את משמרתו בלי הפסק כמו הכלב שכל תחבולות אשר יעשו וכל מטעמים אשר יושיטו לו לבטל את משמרתו משמרת אדוניו וביתו לא יועילו נגדו וכן בעופות אין מי ששומר את תפקידו בלי הפסק כמו התרנגול שמשמיע קולו בלילה לעתות מיודעות ובפרט בשמבחין בין יום ובין לילה שלא מבטל את זה אפילו לילה אחת להחריש מלקרוא או לקרוא לשעה אחרת וזאת היא המדה המפוארת בישראל שעזין הם בשמירת תפקידם בחזקת הלב וזהו מה דאמרינן בביצה שם שנתנה תורה לישראל מפני שעזין הן שכל עכובים לא יועילו לבטלם מן התורה ואלמלא כן אין כל אומה עומדת בפניהם כי אז היו מחזיקים בחוזק הלב ובמשמרת תפקידם בענינים אחרים לנצח בהם את האומות אבל משקבלו התורה משימין חזקת לבם בקיום התורה כמו שהראו בגלות המר הארוך שכל מה שעבר עליהם הן טוב הן רע לא יכול לבטלם רובם ככולם מלהחזיק בתורה גם לא יום אחד: ומה שהוא המדה המשובחת לכלל אומה הישראלית צריך להחזיק בה גם כל יחיד וכמש' הרבינו יונה שאל יתנהג אדם במצות הבורא בהתרשלות פעמים עושה פעמים מניח אלא כולן יעשה בלב שלם תמיד ולא יניח שום ענין מפני עצלות ומפני בושה וכמו שביארנו בפרשת בלק שביטול התמידות בקיום המצות הוא המבוא להריסת כל התורה וזהו מה שמסיים הפסוק לאחר שצו' הקב"ה את קרבני לחמי לאשי וגו' כאשר פירשנו שמבקש מהאדם הרצון הטוב לעבדו בהכנעה ובאהבה ועל זה אמר עתה תמיד שצריך להתנהג כן בתמידות שעיקר חיזוק התורה הוא להאמין שלא תשתנה ולא תפסק אם לא שהבורא ב"ה המצו' עלי' בקיומה יצו בביטולה והוא להאמין שעבודתה היא תמיד.

בזה אולי יש לבאר מה דאמרינן בבא בתרא פ' ה' אמר רבה אשתעי לי נחותי ימא האי גלא דמטבע לספינתא מתחזי כי צוציתא דנורא תורתי ברישא ומחינן לה באלותא דחקיק עלי' אהי' אשר אהי' יה יה ד' צבאות אמן אמן סלה ונחית פי' שרבה מספר שאמרו לו יורדי הים שהגל שרוצה להטביע הספינה נראה בראשו כמראה אש לבנה ואנחנו מכים אותו במקל של עץ אלון שחקוקים עליו השמות הקדושים אהי' וכו' ועי"ז ירד וישקט הגל. ובסיפור הזה אולי יש רמז נגד טענות הכופרים בתורה ובביאת הגאולה וכדי להסית את המאמינים מראים עצמם כאלו מקנאים קנאת ד' למען חזק האמונה בו

ובפיהם מרמה לומר כל עניני התורה שנתנה לפני ג' אלפים שנה לא יתכנו עוד לעניני הזמן שהישראל שמאז נתיישן עתה ונעשה עץ יבש ולכן צריך להתחדש ולהנטע על תלמי הנהגות עולם של העת הזאת שהבורא עולם לא נתן תורתו רק לאישור וטובת בני אדם וחפצו ורצונו הוא שתשתנה כפי עניני העתים ולכן אתם המחזיקים במצות התורה מהרסים ומבטלים את אישורה ועל כן עמדנו לייסד האמונה הישראלית לבל תאבד ומקנאת ד' עשינו כן. כזה הם דברי המכחישים אל המאמינים באמת ומחזקים דבריהם באמרם הלא ד' הרואה מעשינו מחריש ואם לא בהם למה יהי כאיש נדהם ולא יעשה נפלאות לייסרנו כאשר ייסר לעוברי רצונו מאז יצאו ממצרים עד נחרב הבית. ואלה דברי מינות הם הגל שרוצה להטביע הספינה דכבר אמרנו שהם פינה הוא משל חיי העה"ז בקיום התורה ומצותי' אשר עליו הולכים לחיי העה"ב והגל הוא המינות שרוצה להטביע אותו שיאבדו יושביו בים הזמן הסוער ובראש הגל נראה כדמות אש לבן דאש הוא משל הקנאה ולבן הוא משל הנקיות מחטא כנאמר בכל עת יהיו בגדיך לבנים ורצה לומר שהמינות שרוצה להטביע להספינה מראה עצמו כאלו הוא מקנא לכבוד ד' והאמונה בו בהטענות אשר ביארנו ואמרו נחותי ימא הם הצדיקים הבקיאים בהנהגת הספינה לחזק האמונה הגל המינות הזה אנו מכים ומשפילים במקל עץ של אלון דהיינו נגד הטענה שישראל עתה נדמה לעץ יבש אשר לא יצמחו בו עוד עלים רעננים ולא ישא פרי אם לא יעקר וינטע על שדה תהלוכות הזמן הזה אנו מראים המקל של עץ אלון שכבר דימה הנביא ישעי' ישראל בעץ האלון אשר גם אחרי השליך פארות עליו עוד לא ייבש כי ישוב להציץ ולפרוח והי' עלהו רענן כדכתיב כאלה וכאלון אשר בשלכת בם זרע קדש מצבתה ועל מקל זה חקוקים השמות אהי' אשר אהי' לומר מה שמחזיק ישראל באמונתו הוא הבטחון שהקב"ה יהי' לעולם לישראל מה שהי' אז כשנגלה עליהם בתחלה והוא נגד טענת המינות שהבורא ב"ה חפץ בהשתנות ישראל ואמונתו כפי השתנות הזמנים שכמו שהוא לא ישתנה לעולם כן לא ישתנה תורתו ואחד מדבריו לא יפול תחת השתנות הזמנים והוחרט על המקל שם של י"ה ושם ד' צבאות גם זה החזקת האמונה נגד טענת המינות שאם הקב"ה חפץ שתהי' התורה בלתי השתנות למה לא יראה רצונו ע"י נפלאות בעונש החוטאים כבימי קדם על זה משיב השם של י"ה ע"פ דרשת חז"ל שבזמן הזה כל עוד שנמשך הגלות המר אין שמו שלם ואין כסאו שלם לומר שאין הקב"ה מראה ממשלתו בארץ בגלוי כי אם משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים שבהסתר משגיח על מעשה ישראל ומחזק תקותם עד בא העת שיתגלה שמו השם שלם והוא ד' צבאות שיראה מלכותו על צבאותיו התחתונים כמו על העליונים ואז כולם יענו אמן על שחזקו

ישראל באמונתם ולא שמעו לקול המסיתים ועי"ז מכים ומשפילים המאמינים באמת שנקראים נחותי ימא את גל המינות שרוצה להטביע אותם. ובפרט בזמן הזה שבעונה"ר רבו המתפרצים וגבר המינות יש להתחזק נגדם בטענות כאלה כדאיתא בספרי הובא בילקוט פ' זו ותקרבנה בנות צלפחד באיזה שעה עמדו לפני משה בשעה שאמרו ישראל נתנה ראש ונשובה אמר להם משה והלא ישראל מבקשים לחזור אמרו יודעות אנו שסוף כל ישראל להחזיק בארץ שנאמר עת לעשות לד' הפרו תורתך אל תהי קורא כן אלא הפרו תורתך עת לעשות לד' עכ"ל ולהבין דברי הספרי בפרט מה שמסיים עת לעשות לד' שנראה שאין לו המשך עם דברים הראשונים י"ל שיש להבין אחר שבנות צלפחד חכמניות היו הלא אחת ממדות החכמה היא להיות שואל כענין בעת הראוי והלא עדיין לא עברו את הירדן ולא כבשו את הארץ ולמה באו עכשיו למשה לתבוע חלקם ולא המתינו עד בוא עת החלוקה לזה מפרש שמשה הבין חכמתם שבאו עתה בתביעתן למען הראות שמתחזקות באמונה שעתיד ישראל להחזיק בארץ ולכן אמר להן והלא ישראל מבקשים לחזור למען שמוע מה ישיבו על זה וכאשר קוה כן היה שאמרו יודעות אנו שסוף כל ישראל להחזיק בארץ ולהתנצלות למה באו עתה ולא המתינו עד עת החלוקה לזה הוסיפו עת לעשות לד' הפרו תותחך פי' שאם אתה רואה שיש בוגדים שרצונם להפר תורתך אז עת לעשות לד' ללחום מלחמת ד' נגדם ולכן באנו עתה באשר שמענו מהבוגדים שרוצים ליתן ראש לשוב למצרים למען הודיע לכל שאנחנו מחזיקים באמונה שעתיד ישראל להחזיק בארץ ולהחזיק האמונה הזאת גם בלב כל שמעינו.

ואל ימנע הלוחם מלחמת ד' נגד המינים ע"י טענה הכוזבת שגדול השלום וטוב לחזוק בהתחברות כל אשר בשם ישראל יכונה מלעשות פירוד לבבות ע"פ מה שיש לבאר אחת מהחידות שבין ר' יהושע ובין סבי דבי אתונא בבכורות פ' א' דאיתא שם אמרו לו אחוי לן מנא דלא שוי לחבלי' אייתי בודיא פשטוה לא הווי עייל בתרעא אמר להו אייתי מרא סתרו היינו מנא דלא שוי לחבליה פי' שבקשו ממנו שיראה להם כלי שאינו שוה ההפסד שהוא מפסיד הביא להם מחצלת שהיה ארוך ורחב יותר מן הפתח אמר להם הביאו ברזל שסותר בנין הפתח והכותל עד שיכנס המחצלת וזה הוא הכלי שאינו שוה ההפסד שהוא מפסיד וענין המשל י"ל למה שאמרנו שהמחצלת שנעשה ע"י קישור הקשים של תבן והוצין הוא משל חברת בני אדם שנתקשרו יחד והשער הוא משל השער אשר לד' צדיקים יבואו בו מחיי העוה"ז לעוה"ב שהוא קיום תורה ומצות וזה מה שאמר להם ר' יהושע אם המחצלת משל חברת בני אדם לא יכול לבוא אל חכליתו כי אם בהנתץ השער לד' להפר תורה ומצות אז הוא כלי שאין חפץ בו שלא שוה להפסד אשר יפסיד

ולכן אל יניח האדם להחזיק בתורה מפני הטענה הכוזבת שאין להתנגד לטובת חברת בני אדם.

והטעם בזה שאף שגדול השלום שבין אדם לחבירו עם כל זה יותר טוב השלום שבין ישראל לאביהם שבשמים מי שמקנא קנאת ד' להחזיק התורה הוא החפץ בשלום ושוחרו וראי' לזה פנחס שבקנאו קנאת ד' להרוג המנאפים אע"פ שבזה שהרג נשיא שמעון העיר שנאת כל השבט עליו שבקשו להרגו כדאמרינן בסנהדרין פ' ט' עם כל זה ניתן לו מהקב"ה שכרו בברית שלום ואולי זה הפי' הנני נותן לו את בריתי שלום ואיתא במדרש הובא גם בב"ל — בדין הוא שיטול שכרו והוא תמו למה נאמר דוקא על פנחס כן הלא לכל עושה טוב הקב"ה משלם שכרו אכן לפ"ז י"ל דהכי קאמר שלא כפי הנראה שמעשה פנחס הפיר השלום ולא יצדק ליתן לו שכרו בברית שלום אלא אחר שהשיב חמתי מעל בנ"י ושם שלום ביני ובין בני לכן בדין הוא שיטול שכרו אשר אני נותן לו את בריתי שלום.

אכן עוד י"ל בפי' המדרש ע"פ מה דאיתא בזוהר על מה שנאמר פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן שמיחסו גם אחרי אהרן מפני שהי' אחר שקנא קנאת ד' גם בן אהרן הכהן שכאשר הרג לזמרי ורצו שבט שמעון להרגו יצאה נשמתו ובאו בו נשמות נדב ואביהוא וחי על ידם ויש ליתן טעם למה במעשה זה דוקא שהרי חטא נו"א הי' לחד מ"ד שהורו הלכה בפני משה רבם ועל זה נתחייבו מיתה והנה מה שהי' אצלם עבירה היה במעשה פנחס מצו' שאמרינן בסנהדרין שם שנתעלמה הלכה ממשה וגם לשואל על בועל ארמית אין מורין לו אלא קנאין פוגעין ולכן מה שפגמו אז להורות הלכה בפני משה רבן הי' במעשה זה תקונם.

אמנם על ידי שיצאה נשמת פנחס ונחי' ע"י נשמת נו"א כבר בא לעולם הבא ועל כן פנחס שהוא אליהו לא מת אלא עלה חי לשמים וידוע מה דאמרינן בגמרא שכר מצות בהאי עלמא ליכא ולכן לכל עושה מצו' אינו בדין שיטול שכרו בעה"ז כ"א בעה"ב ואם ניתן לו גם מעט משכרו בעה"ז אין זה על צד הדין אלא על צד החסד אבל פנחס שכבר בא למדרגה לחיות חיי העה"ב עליו נאמר בדין הוא שיטול שכר.

מטות

במדרש וישלח אותם משה ואת פנחס אמר הקב"ה למשה נקום נקמת בני ישראל אתה בעצמך והוא משלח את אחרים וכו' למה שלח פנחס אמר מי שהתחיל במצו' הוא גומר הוא השיב את חמתו והרג את המדינית הוא יגמור מצותו עכ"ל והלא יפלא וכי יחכם

משה מהבורא ב"ה הלא גם לפניו נגלה שהמתחיל במצו' אומרים לו גמור ואעפ"כ צו למשה שהוא ינקום נקמת בנ"י ואיך נשא לבבו לסרב בשליחותו אכן יבואר זה ע"פ מה דאיתא עוד במדרש הקב"ה אמר נקום נקמת בני ישראל ומשה אמר לתת נקמת ד' במדין אמר הקב"ה אינו אלא דיקו (עלבון) שלכם שגרמו לי להזיק אותם אמר משה רבון העולמים אם היינו עובדי ע"ז לא היו שונאים אותנו ולא רודפין אחרינו אלא בשביל תורה ומצות שנתת לנו הלכך הנקמה שלך לתת נקמת ד' במדין עכ"ל והמובן מזה שהקב"ה בענותנותו הקפיד יותר עלמה שנעשה לישראל מעל מה שנפגם בכבודו אבל משה לא קבל זה אלא אמר אנחנו מחוייבים להקפיד יותר על כבודך מעל מה שנעשה לנו ממדין.
והנה נקמת פנחס הי' הנקמה לכבוד ד' כמו שאמר הקב"ה בקנאו את קנאתי בתוכם ולכן כשרצה הקב"ה ממשה לנקום נקמת בני ישראל אין מתחיל במצו' לזה גדול ממשה שכל ארבעים שנה הוא כאב ואם לישראל כמו שאמר בעצמו כי תאמר אלי שאהו בחיקך כאשר ישא האומן את היונק ולכן הוצדק שאמר לו הקב"ה נקום נקמת בנ"י אתה בעצמך ולא יוכשר לזה פנחס שהוא עדיין לא התחיל במצו' זו לנקום נקמת בנ"י כי אם נקמת ד' אכן אחר שרצה משה לתת נקמת ד' במדין הי' פנחס היותר מוכשר לזה מאחר שבאותו מצו' בעצמה עשה ההתחלה לנקום נקמת ד' ולכן אמר לו משה גמור שלא הי' בזה התנגדות לציווי הקב"ה.
ובזה יש לבאר מה דאיתא במדרש והובא בילקוט נקום נקמת משה הצדיק מתנקם על המדינים שתי נקמות ואף הקב"ה מתנקם שתי נקמות שנאמר אל נקמות ד' אל נקמות הופיע עכ"ל והנה אם נפרש דדרשת המדרש משתי נקמות היא מכפל נקום נקמת יקשה הלא זה הי' דבר ד' אל משה ואיך מייחס למשה שמתנקם שתי נקמות וגם י"ל למה מתאר משה פה בתואר הצדיק וכי מי לא ידע גדולת משה גם מה הן השתי נקמות לא ידענו וראיתי לזית רענן שכתב אפשר שהן הריגת האנשים ושריפת הערים והוא דוחק שלא נרמז מזה בדברי המדרש גם איך שייך זה במה שמסיים ואף הקב"ה מתנקם ב' נקמות שג"כ לא ידענו מה הן השתי נקמות וגם בפסוק שהביא ראי' לזה י"ל למה בראשון מוסיף שם ד' באמרו אל נקמות ד' ובשני לא הזכיר כן אבל י"ל דאם אמנם אמרנו ע"פ המדרש שמשה לא עשה כדבר ד' שהקב"ה ה צו נקום נקמת בני ישראל והוא צו' לתת נקמת ד' במדין לא בלבד שמה ששינה הי' לכבוד ד' אלא שלא שינה כלל שגם הוא נתכוון לשתי נקמות דהיינו נקמת ד' ונקמת בנ"י ולא הי' החילוק רק בין קדימה ואיחור בכוונה שהוא הבין מדברי הקב"ה שכפל נקום נקמת שהקב"ה שיעשו במדין ב' נקמות רק שבענותנותו עשה עיקר יותר נקמת בני ישראל ומשה למען כבוד ד' עשה לעיקר יותר

נקמת ד' ולכן מתארו משה הצדיק לומר שגם בדבר הזה שנראה כאלו סירב פי ד' עמד בצדקו שלא הזניח מלקיים דברו שהבין מדברי הקב"ה שגם הוא חפץ בשתי נקמות של הקב"ה ושל ישראל ורק למען כבוד שמו עשה נקיות ד' לעיקר יותר וזהו מה שמסיים ואף הקב"ה מתנקם ב' נקמות רק שהוא הקדים נקמת ישראל ומוכיח זה ממה שנאמר אל נקמות ד' שאם הקב"ה עושה נקמות באויבי ישראל ע"פ ב' בחינות מפני שמרחם על בניו ונוקם בעושי זדון הבחינה הראשונה היא ע"פ החסר והרחמים והבחינה השני היא ע"פ מדת הדין וזהו מה שאמר הכתוב אל נקיות ד' שהקב"ה מקדים בנקמתו נקמה של מדת הרחמים על ישראל כמו שהקדים גם במדין לתבוע נקמת בני ישראל קודם נקמת מדת הדין להעניש החוטאים נגדו.

אמנם כמו שחפץ הקב"ה בטובת ישראל כשעושים רצונו גם בעת שהוצרך לענוש אותם משגיח על טובתם ובזה יובן מה שנאמר בתחלת נבואת ירמיה ויהי דבר ד' אלי לאמר מה אתה רואה ירמיהו ואמר מקל שקד אני רואה ויאמר ד אלי הטבת לראות כי שוקד אני על דברי לעשותו וי"ל על מה שנאמר כי שוקד אני למה לא ניתן הטעם הפשוט הטבת לראות כי מקל הראתיך ולפרש זה י"ל כי מה שקוראים מקל יש לו עוד שני שמות שנקרא מטה כנאמר כשנשאל משה מה זה בידך ויאמר מטה ונקרא עץ כנאמר הנני לוקח את העץ אשר ביד אפרים שכונתו העץ של מטה מושלים וכל אחד מן השמות נקרא על בחינה אחרת. מטה נקרא על שם שמועיל לאדם להקל לו ההליכה כשנסמך עליו. מקל נקרא על שם הבחינה שמכים בו כנאמר ונקלה אחיך לעיניך. ועץ נקרא על שם שהוא ענף מן העץ הצומח והנה כאשר נראה לירמיהו המראה נבואה ונשאל מה אתה רואה היה יכול להשיב אני רואה מטה כמו שהשיב משה כשנשאל מה זה בידך והשיב מטה או היה יכול להשיב אני רואה עץ שקד שהתואר שקד יצדק יותר על שם העץ הצומח שעושה פרחים ושקדים אבל מה שהשיב מקל שקד אני רואה כפי הנראה לא יצדק בפרט לקרוא מקל שקד שבבחינת מקל איננו צומח אבל מה שהשיב ירמיהו כן הוא שהיטב לראות ולהבין מראה הנבואה שהודיע לו הקב"ה בה שיכה את ישראל בפורעניות ולכן קוראה מקל וגם שממהר להביא הפורעניות אשר ע"כ קראו פורח ושוקד וזה מה שנאמר לו הטבת לראות שראית להיותו מקל המורה על פורעניות ושגם מה ששוקד כי שוקד אני על דברי לעשותו כי ממהר אני להביא הפורעניות. ושוב נאמר ויהי דבר ד' אלי שנית לאמר מה אתה רואה ואומר סיר נפוח אני רואה ופניו מפני צפונה ויאמר ד' אלי מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ וגם פה יש להבין שאם עפ"י דברינו יצדק למה לא נאמר גם פה הטבת לראות באשר שבזה לא היה לקרוא שם אחר כי אם סיר נפוח אבל

לא נדע על מה מורה המראה של סיר נפוח שהקב"ה לא גילה לו טעם רק על ופניו מפני צפונה באמרו מצפון תפתח הרעה ואולי י"ל בזה שאחר שגילה לו הקב"ה שעתה ימהר להביא הפורעניות הלא יקשה לירמיהו אחרי שכמה דורות לפניו כבר נבאו הנביאים פורעניות על ישראל ולא באו למה עתה ימהר כל כך להביא אותם ואולי על זה השיב לו הקב"ה במראה של סיר נפוח שכבר ביארנו בפ' שלח לך מה שאמרו רז"ל הרואה קדירה בחלום יצפה לשלום מפני שבקדירה יתאחדו שני דברים השונאים ביותר זה לזה בטבע שהם האש והמים שבהגיעם זה לזה יאבד אחד מהם או שהאש יאכל המים ויתגבר עליו או שהמים תכבה את האש אבל הקדירה עושה שלום ביניהם ומאחדם שעל ידו תבוא חום האש אל המים אכן זה בלבד כל זיון שהמים תשאר בקדירה ולא יצא לחוץ אבל בסיר נפוח שמעלה רתיחות שעל ידם עולה המים מתוכו על שפתו ונופל אל האש בזה נתחדש השנאה והמלחמה ביניהם ואיתא במדרש חיבור אפרים עצבים הנח לו חלק לבם עתה יאשמו כל זמן שהיה שלום בישראל אפילו היו עע"ז אמר הקב"ה הנח לו אבל משחלק לבם עתה יאשמו שבא הפורענות ואפשר שזה נעשה אז קודם זמן החורבן שנעשה מחלוקת בישראל ולכן במראה הסיר נפוח הראה לו הקב"ה למה מעתה ממהר להביא הפורעניות ולא קודם לזה שנתקיים חלק לבם עתה יאשמו:

אכן מה שגרם המחלוקת גם זה נרמז לו במה שנאמר מצפון תפתח הרעה שרוב המחלוקת בין בני אדם בא ע"י רדיפת הכבוד והגיאות והגאוה מקורה בעשירות כדכתיב וכסף וזהב ירבה לך ורם לבבך ומקום העשירות יתיחד לצפון כמו שאמרו רז"ל הרוצה להעשיר יצפין שנאמר מצפון זהב יאתה ולכן אמר מצפון תפתח הרעה. כן אפשר לפרש על דרך רמז מלבד מה שנותן הכתוב הטעם על מצפון תפתח הרעה כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה וגו'. ועוד יש לפרש מה שנאמר הטבת לראות כי שוקד אני שגם בזה רצה הקב"ה ליתן טעם למה ממהר עתה להביא הפורענות על פי מה שדרשו רז"ל על פסוק וישקוד ד' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ד' אלקינו צדקה עשה עמנו שהקדים ב' ושנים לונושנתם וע"י זה המהירת הפורענות הי' לטובת ישראל וזה מה שאמר לו הקב"ה הטבת לראות כי שוקד אני לומר לא תחשוב מה שראית מקל שקד להורות על מהירות בוא הפורענות שהוא רעה אלא טובה ראית מה שוקד דברי לעשותו כי ע"י זה ינצלו ישראל שלא יקויים בהם אבוד תאבדון.

והנה מה שאמרנו שאפילו ישראל רשעים כשיש שלום ביניהם מעכב הפורענות זה בלבד כשיתקיימו ב' תנאים, האחד, שיהי' שלום הכולל גם הצדיקים אבל לא יחשב שלום כשרק מושל בין הרשעים אבל שונאים ומבזים את הצדיקים, והשני, שחברת

השלום תהי' בעיניי בני אדם אבל לא בשיתחברו לעבור עבירות שעל זה אמר התנא כינוס לרשעים רע להם ורע לעולם: ובזה יפורש מאי דאמרינן בשבת ד קי"ט אמר אביי לא חרבה ירושלם אלא בשביל שחללו בה את השבת אמר ר' אבו' לא חרבה ירושלם אלא בשביל שבטלו ק"ש שחרית וערבית אמר רב המנונא לא חרבה ירושלם אלא בשביל שבטלו בה תינוקות של בית רבן אמר עולא לא חרבה ירושלם אלא בשביל שלא היה בהם בושת פנים זה מזה שנאמר כי תועבה עשו גם בוש לא יבושו אמר רבי יצחק לא חרבה ירושלם אלא בשביל שהשוו קטן לגדול שנאמר והיה כעם ככהן אמר רבי חנינא לא חרבה ירושלם אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה אמר רב יהודה לא חרבה ירושלם אלא בשביל שבזו בה ת"ח שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלקים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ד' בעמו עד אין מרפא מאי עד אין מרפא אמר ר"י כל המבזה ת"ח אין רפואה למכתו ואמר רבא לא חרבה ירושלם אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמונה שנאמר שוטטו בחוצות ירושלם ודעו נא וראו אם יש עושה משפט מבקש אמונה עכ"ל ויש לדקדק על הסדר של המאמרים שלא שמר סדר הדורות שפתח במאמר אביי שהי' אחד מהאמוראים האחרונים וגם בשאר אמוראים לא נשמר סדר הדורות גם כבר דקדק המהרש"א ממה דהקדים אמר לשם האמורא ולא השם לאמר לומר עולא אמר ר' יצחק אמר משמע דלא פליגי אהדדי והבינה לעתים שהביא ג"כ קצת ממאמרים אלה דקדק הסתירה שאחד אמר שבזו ת"ח ואחד אמר שלא הוכיחו זה את זה ואם בזו המוכיחים איך אמר שלא הוכיחו אמנם יפורש זה שודאי חרבן ירושלם הי על ג' עבירות ע"ז ג"ע וש"ד כדאמרינן ביומא ובפרט עון ע"ז שרובם נכשלו בו כנראה מדברי הנביאים שהוכיחו על זה דור אחר דור אבל מכ"מ הי' אפשר למצוא על זה כפרה ע"י ג' דברים, הא האחד, על ידי קיום מצות שבת כמו שדרשו רז"ל אשרי אנוש יעשה זאת וגו' שומר שבת מחללו כל השומר שבת כהלכתו אפילו עובד ע"ז כדור אנוש מוחלין לו: השני, ע"י לימוד תורה כמו שדרשו רז"ל אותי עזבו ותורתי לא שמרו הלוואי אותי עזבו ותורתי שמרו הרי שהקב"ה רצה למחול להם על שעזבו אותו ועבדו ע"ז אם היו שומרים תורתו וזה הוא לימוד תורה כמו שדרשו רז"ל בפסוק על מה אבדה הארץ ויאמר ד' על עזבם את תורתי שלא ברכו בתורה תחילה הרי שע"י לימוד תורה היו אפשר להתקיים בארץ: והשלישי, ע"י תינוקות של בית רבן כדכתיב ולמדתם אותם את בניכם וגו' למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה הרי שהיה אפשר למצוא כפרה על ע"ז ע"י קיום שבת אבל משחיללו את השבת בטלה כפרה זו עוד היה אפשר למצוא כפרה ע"י לימוד תורה ולחד מאן דאמר אפילו מי שקורא ק"ש שחרית וערבית קיים מצות והגית בו יום ולילה

אבל אחרי שביטלו ק"ש שחרית וערבית גם כפרה זו לא היתה להם ושוב אם קיימו ולמדתם אותם את בניכם נתקיים בהם ג"כ ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ד' לאבותיכם אבל משביטלו תינוקות של בית רבן גם כפרה זו נבטלה וזה הוא הפירוש שפרטו אביי ורב אבוה ורב המנונא שלשה עבירות הללו שעל ידיהם חרבה ירושלם ובאו בסדר הזה עפ"י ערך גודל העבירות כי חילול שבת חמור מביטול ק"ש וביטול ק"ש חמור מביטול תינוקות של ב"ר.

ואחרי שלא היה להם כפרה להנצל מהעונש גלות וחורבן ירושלים לא היה אפשר להם תקנה רק ע"י שישובו מדרכם הרעה וזה היה אפשר ע"י חמשה דברים (א) ע"י בושה אם כל אחד היה מתבייש מחבירו שלא לחטוא (ב) גם אם לא היה להם בושה אחד מחבירו עם כל זה היה אפשר להם להנצל מן עבירות הרבה אם היה שומר הגדול כבודו שלא להתחבר עם קטן ונקלה (ג) אם היו בהם טובים שהוכיחו אותם שתוכחה מחבירו שוה יותר מתוכחת הרב והחכם כמו שפירשו מה שנאמר עשה לך רב וקנה לך חבר שחבר צריך לקנות אפילו בדמים הרבה שיותר משמרו מן החטא מן הרב באשר שתמיד אצלו ומוכיחו (ד) אחר שלא הוכיחו זה את זה עדיין היה להם תקנה להתעורר בתשובה ע"י תוכחת החכם (ה) עוד תקנה אחת נשארה להם אם היו בהם נאמנות במילי דעלמא שאז היו צריכים לחשוב מה שהוכיחם הנביא ישעיה ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו שגם השור והחמור ידע למי שמאכילו ומשקהו וישראל לא ידע ולא התבונן כי על פי נאמנות חייבים לקיים מנות הקב"ה תחת הטובות שיקבלו ממנו: וזה הוא מה שמפרטים החמשה אמוראים זה אחר זה שהכל לא היה בישראל שלא היה להם בושת פנים זה מזה וגם לא הרגשת כבוד שלא להתחבר נכבד עם נקלה וגם לא הוכיחו זה את זה ולא קבלו תוכחה מת"ח שהיו מבזים אותם ובוזים דבריהם וגם פסקו בירושלים אנשי אמונה שנאמונתם לא מנע אותם מלחטוא ומאחר שכל אלו הדברים בטלו מירושלים לא היה דבר שהתעורר אותם לתשובה ולכן חרבה וע"כ אין בכל דברי האמוראים שכל אחד מודה לדברי האחר ורק ע"י שנתוועדו ונתאחדו כל שמנה ענינים יחדיו חרבה ירושלים וגלו ישראל ובזה יפורש מה שהוכיחם ירמיהו תיסרך רעתך ומשובוחיך תוכיחוך ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ד' אלקיך ולא פחדתי אליך נאום ד' אלקים צבאות שיש לדקדק אחר שמדבר בשם ד' כדכתיב נאום ד' היה לו לומר ודעי וראי כי רע ומר עזבך אותי וגם לשון לא פחדתי אליך נראה זר דהל"ל ולא פחדת מפני אכן עפ"י דברינו יפורש שהרי אמר ר' יוחנן כל המבזה ת"ח אין רפואה למכתו שיש לפרש שאם מכבד לת"ח אולי יטה אזנו לדברי מוסרו ותוכחתו ושב ורפא לו אבל כשמבזה לת"ח וודאי לא יפתח אזנו

לשמוע דברי תוכחתו וע"כ אין רפואה למכתו ואמרינן בפסחים דף כ"ב שר' עקיבא דרש את ד' אלקיך תירא שהריבוי את אתי לרבות ת"ח שיירא אותו יראת התרוממות וזה פי' הפסוק לו שמעת לדברי מוסר ותוכחה של החכם שהשוה אותו הקב"ה לכבודו כביכול לא היה לך מוסר ותוכחה בעונשים על רעתך ומשובותיך כאשר נעשה עתה ולכן דעי וראי כי רע ומר עזבך את ד' אלקיך דהיינו הת"ח שנכלל במה שנאמר את ד' אלקיך תירא כי זה גרם שגם הפחד והמורא ממני לא נקרב אליך נאום ד'.

וזהו מה שביארנו שבסיר נפוח נראה לירמי' שמה שגורם החרבן והגלות הוא שנשבת השלו ששנאו להטובים והת"ח ורק הרשעים נקשרו יחד להרע ולא להטיב.

ומה שאמרנו שהעשירות גורם הפירוד בין בני האדם מבואר ג"כ במדרש רבה פ' זו דאיתא שם וכן אתה מוצא בבני ראובן ובני גד שהיו עשירים והיו להם מקנה רב וחבבו את ממונם לפיכך גלו תחילה מכל השבטים ומה גרם להם על שהפרישו עצמם מן אחיהם בשביל קנינם עכ"ל בפי' דברים אלו יש לומר שמספר בגנות העשירות שנראה בבני ראובן ובני גד גד שע"י שהיו להם קנין רב וחבבו את ממונם לפיכך חמדו בארץ סיחון ועוג לישב חוצה לארץ וזה גרם להם שגלו תחילה ע"י מלך אשור הרי שהעשירות גרם להם החילוק מאחיהם וזה גרם להם הגלות בתחילה ומה שאמר שהיו עשירים והיו להם מקנה רב וחבבו את ממונם ג"כ הפירוש שהאחד גורם האחר כנאמר קהלת ה' אוהב כסף לא ישבע כסף ומי אוהב בהמון לא תבואה גם זה הבל ברבות הטובה רבו אוכליה ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו פי' הפסוקים יש לומר עפ"י מה דאיתא במדרש פ זו למה נקרא שמם נכסים ים שנכסים מזה ונגלים לזה ולמה נקרא שמם זוזים שזזים מזה וניתנים לזה ולמה נקרא שמם ממון מה אתה מונה למה נקרא מעות מה לעת עכ"ל בפי' הדברים האלה י"ל שרצה המדרש להעיר שהעשירות יש לו הרבה שמות וכולם מורים על טעותו ורעתו: נקרא נכסים שנכסה מזה ונגלין לזה זה הכת של עשירים שמרבים עשירות וסוגרין אותה בחדרי חדרים עד שגם הנאת הראייה אין להם בו וכן נשאר נכסה מהם עד שיבואו יורשיהם וימצאו אותה. וזה ענין נכסים מזה ונגלים לזה: נקרא זוזים שזז מזה וניתן לזה הוא הרעה של עשירות שבקל נאבד כמו שאמר שלמה אל תיגע להעשיר מבינתך חדל התעיף עיניך בו ואיננו וזה ענין זז מזה וניתן לזה שבקל נאבד מבעליו ובא ליד בעל אחר:

אכן גם לעשיר שלא באו אליו שני הרעות שנהנה בראית עשרו וגם לא נאבד ממנו עם כל זה יש לו רעה שלישי הנרמז בשם ממון שמפרש מה אתה מונה והוא כמו שאמר שלמה אוהב כסף לא ישבע כסף וזה הוא מה ששואלים אותו מה אתה מונה איזה תכלית

יש לך למנות ממונך ועשירותך הלא לא תמצא בו תענוג כי אם צער שכל שאתה מונה ביותר יגדל בך החפץ להשיג עוד ונדמה אתה לאוכל ושותה וביותר שבא אל בטנו ירבה רעבו וצמאו: ואם אמנם גם אם הרעה הזאת לא יצמח לך שאתה מתענג בעשירותך עוד נשאל ממך מה שנרמז בשם מעות מה לעת כמה מחלקי העת אתה נהנה בעושרך כי אם גם תרבה ימים עמו מה נחשב זה נגד מה שיכולת להשיג בחייך בעת שיגעת להרבות כסף אם היית יגע לסגל תורה ומצות והלא יפה שעה אחת בעוה"ב מכל חיי העוה"ז אכן גם באוהבי כסף יש שתי כיתות יש שאוהב כסף והוא כילי שסוגר כספו מבלי להנות לאחרים ויש מי שאוהב יותר לפזר מעשירתו להרבות כבוד ביתו בחברת אוהבים ורעים וזה מה שאמר שלמה אוהב כסף שאוהב הכסף מצד עצמו לו תצמח הרעה שלא ישבע כסף ונשאר רעב כאשר ביארנו אכן גם מי שאוהב בהמון שאוהב הרבות כבודו בפיזור עשרו בתוך ההמון אבל לא תבואה לא על דרך צדקה שנקרא תבואה כנאמר זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד כי אם מפזר רק להרבות רעים בתוך ביתו בהכין להם סעודות ותענוגים גם זה הבל כי אם גם שברבות הטובה רבו אוכליה שבענין זה לא יחסר לו מגמתו אבל אין כשרון לו בזה כי אם ראות עיניו שרואה שאורחיו אוכלים ושותים ומתענגים ואין לו מזה כשרון ויתרון שהרבה פעמים גם הכבוד אשר קמה לא ישיג מזה. ולכן ישתדל האדם לקיים אוהב כסף לא ישבע כסף על דרך המצו' על פי מה דאיתא במדרש פ' ואתחנן אז יבדיל משה שלש ערים זש"ה אוהב כסף לא ישבע כסף א"ר יצחק מי שהוא אוהב מצות אינו שבע מן המצות כיצד אתה מוצא שני גדולי עולם ומשה ולא שבעו דוד אע"פ שאמר לו הקב"ה רק אתה לא תבנה לי הבית הזה היה דוד אומר לנפשו וכי מפני שאמר לי הקב"ה כן אני יושב מה עשה זירז את עצמו והתקין כל צרכיו עד שלא מת שנאמר והנה בעניי הכינותי לבית אלקים וכן משה אעפ"י שאמר לו הקב"ה כי לא תעבור את הירדן הזה אמר משה אני עובר מן העולם ואני מפריש להם ערי מקלט מיד אז יבדיל משה עכ"ל ויש לדקדק מה דמיון בין מצות ובין כסף שמפרש אוהב כסף על אוהב מצות ועוד שמפרש כיצד אתה מוצא שני גדולי עולם וכי רק שנים האלה נהגו כן הלא כמה וכמה צדיקים היו שוה להם בזה שלא נשבעו מלקיים מצות ולפרש זה יש לומר דהנה באוהבי כסף יש עוד שתי כיתות יש שאוהבים אותו מצד ערכו וחשיבותו וע"כ אוצרים וסוגרים אותו בבית גניזתם ויש מי שאוהב אותו בלבד מפני שיודע שע"י הכסף ימצא כבוד והנאות העולם למלאות כל חפצו ויש חילוק בין שתי הכיתות בשני ענינים: הכת הראשון אוהב את הכסף והכת השני לא אוהב את הכסף אלא ההנאות שמביא לו על ידו והחילוק השני שביניהם הוא שהכת הראשון לא ישבע לעולם באשר

אין לו גבול כאשר אמרנו שאין אדם מת וחצי תאותו בידו אכן הכת השני שלא אוהב את הכסף רק מצד ההנאות כשישבע מהם או שיש לו די והותר להמציא אותם לו תתקרר אצלו תאות הכסף.

אמנם השתי בחינות שהם באהבת הכסף יש ג"כ בתאות קיום המצות יש אוהב המצוה מצד עצמה באשר שיודע שמקיים בה רצון הבורא יתברך ויש שאוהבה בשביל שכרה של עושר וכבוד ויש גם בשתי מקיימי המצות השני חילוקים אשר אמרנו באהבת כסף שמי שאוהב את המצוה מצד עצמה לא ישבע מלהרבות קיום המצות אבל מי שאוהבה רק בשביל שכרה כשהשיג מבוקשו לפעמים מפנה לבבו וישכח המצוה ואת המצוה אותה כדכתיב כסף וזהב ירבה לך ורם לבבך ושכחת את ד' והסימן בזה שאוהב המצוה מצד עצמה ולא בשביל שום תועלת שיקוה ממנו הוא אם ישתדל לקיים המצוה גם כשיודע שלא ישיג את תכליתה בחייו שזה סימן מובהק שעושה המצוה רק לכבוד השם יתברך וזה פי' המדרש אוהב כסף לא ישבע כסף מי שאוהב המצות לא שבע מהמצות ומפרש כיצד במה ניכר שאוהב המצוה ולא תועלתה אשר ע"כ אינו שבע מן המצוה זה מצאנו בשני צדיקים בדוד ומשה דוד רצה לבנות בית המקדש ואם היה בונה בחייו היה אפשר לחושדו שעשה כן מפני כבודו שיהי' לו לשם ולתפארת שהוא בנה בית ד' משוש כל הארץ אבל אחרי שגם אחר שאמר לו הקב"ה לא תבנה הבית לא נתעצל מלהכין הכל לבנין אשר לא יראה בחייו זה ראיה הניכר לכל שאוהב המצוה מצד עצמה ולא מצד תועלתה וכן במשה אם היה לו תקו לבוא לארץ היה אפשר לחשוב שלכך התחיל להפריש שלוש ערים בעבר הירדן מזרח שמש אף שידע שלא יקלטו עד שיפרשו גם שלוש ערים בעבר הירדן האחר למען יהי' בטוח שיזכה לקיים מצוה זו ויכנס לארץ שכל המתחיל במצוה אומרים לו גמור כמו שפירשנו למעלה אבל אחר שאמר וד' התאנף בי על דבריכם וישבע לבלתי עברי את הירדן שכבר ידע בבירור שלא יקיים סוף המצוה ואע"פ כן לא נתעצל מלהפריש שלוש ערים זה ראיה הניכרת שאהב המצוה מצד עצמה לא בשביל שכרה או תועלת שתביא לו וזה נרמז במה שנאמר אז יבדיל משה שתיבת אז נראה מיותר דהל"ל ויבדיל משה שלוש ערים אבל רצה לרמז על זה שאז אחר כבר נשבע הקב"ה שלא יבוא לארץ עם כל זה הבדיל שלוש ערים להודיענו שלא יתעצל אדם מן המצות גם אם לא ישיג סופה ותועלתה ובזה נתקיים אוהב כסף לא ישבע כסף שמי שאוהב המצוה אינו שבע מן המצות.

מסעי

בתנא דבי אליהו פ' ט"ז — הובא גם בברכת שמואל — א"ל רבי אמור לי כמה נביאים נתנבאו לישראל אמרתי לו ארבעים ושמנה ומה נשתנה ארבעים ושמנה מארבעים וחמשה או מחמשים אמרתי לו כנגד מ"ח ערי מקלט עכ"ל והוא תמו' למה הי' ניחא לי' טפי מספר מ"ה או חמשים ממספר מ"ח ועוד י"ל מה ייחוס יש בין מספר הנביאים ובין מספר ערי מקלט ולבאר זה יש לומר דאמרינן בחולין פ"ז חומר שעורים ולתך שעורים אלו ארבעים וחמשה צדיקים שעולם מתקיים בהם הרי שמספר מ"ה צדיקים היא צורך להגן על הדור וגם למספר חמשים מצאנו פעולה טובה שבהתחיל אברהם להתפלל על סדום התחיל במספר חמשים כנאמר אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר ויש ליתן טעם לזה שחמשים הוא מספר היובל שנותן חירות לארץ וישביה וכן נאמר בזוהר שחמשים פעמים נזכר בתורה יציאת מצרים שע"י מספר חמשים מספר היובל יצאו לחירות מגלות מצרים ומשעבודם ועפ"ז מצאנו פעולה טובה לשני המספרים מספר מ"ה ומספר חמשים שמ"ה צדיקים מגינים על הדור ומספר חמשים יוציא לחירות מגלות ומשעבוד מלכיות ועפי"ז יפורש טענת השואל שהוא חשב שיותר הי' צודק אם הי' מספר הנביאים מ"ה כדי להגן על ישראל מן הפורעניות או מספר חמשים להוציאם לחירות מאשמתם אבל ארבעים ושמונה לא ידע טעם וע"ז השיב לו אליהו כנגד ארבעים ושמונה ערי מקלט שנתנו ללוים דאיתא במדרש פ' בראשית והמה כאדם עברו ברית המה כאדם הראשון מה אדם הראשון עבר הציווי ודנתי אותו בשלוחין שנאמר וישלחהו מגן עדן ובגירושין דכתיב ויגרש את האדם וקוננתי עליו איכה שנאמר ויאמר לו איכה אף בניו עברו על ציויי ודנתי אותם בשלוח שנאמר שלח מעל פני ודנתי אותם בגירושין שנאמר מביתי אגרשם וקוננתי עליהם איכה שנאמר א איכה ישבה בדד עכ"ל בפי זה יש לומר דאיתא במדרש רבה פ"א אתה מוצא סנחריב הגלה אותם שלש גליות גלות הראשונה הגלה לראובני ולגדי ולחצי מטה מנשה והשניה שבט זבולון ושבט נפתלי שנאמר הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי השלישי הגלה לשאר שבטים שנאמר והאחרון הכביד הכביד במכבד נבוכדנצר אף הוא הגלה בשלש גליות בראשונה הגלה ליהויקים ובשניה יהויכין נבוזראדן דן הגלה לצדקיהו וצריך טעם למה הן בגליות סנחריב והן בגליות נבוכדנצר נחלק לג' חלקים אכן יבואר ע"פ מדרש הנ"ל שאמר הקב"ה שדן את ישראל כמו שדן לאדם הראשון ובאדם הראשון מצאנו שלש גליות גלות הראשון היה כשברח אחר שחטא מלפני ד' כנאמר ויתחבא האדם ואשתו עד שאמר לו ד' איכה וגלות השני היה כשנשלח מג"ע כמו שנאמר וישלחהו ד' אלקים מג"ע אבל עוד חנה על פתח

ג"ע כנראה ממה שנאמר עוד אחרי זה ויגרש את האדם וישם מקדם לג"ע את הכרובים ואת להב החרב המתהפכת וזה הוא מה שפרט המדרש מה אדם הראשון עבר על ציווי ודנתי בשלוח שנאמר שלח מעל פני זה היה בגלות סנחריב שנתגרשו מארץ ישראל שהוא תמיד תחת פני ד' כדכתיב תמיד עיני ד' אלקיך בה ודנתי בגירושין שנאמר מביתי אגרשם זה נתקיים בגלות נבוכדנצר שנחרב הבית וקוננתי עליהם איכה שנאמר איכה ישבה בדד וזה היה גלות השלישי דיש להבין מה שמדמה המדרש דבר הקב"ה ויאמר לו איכה עם קינת ירמיהו איכה ישבה בדד אכן יפורש שדבר הנשתנה מאוד כאילו הלך ממקומו ובא דבר גרוע תחתיו כמו דכתיב הזאת נעמי כלומר הלא נראית כאחרת וכן הזאת העיר כלילת יופי כלומר העיר הזאת הלכה ובאה גרועה תחתיה ולכן לשון איכה הוא כלשון שנאמר לאדם כמו ששואל איה העיר שהיתה רבתי בגוים שרתי במדינות ועתה היתה למס וישבה בדד ועל כי ענש הקב"ה את ישראל כמו שענש לאדם הראשון והוא נענש בשלש שלוחים לכן גם גלות שלהם היה בשלשה מחלוקת.

והנה על אדם נגזר מיתה כנאמר ביום אכלך ממנו מות תמות אבל ריחם הקב"ה עליו והפך עונשו לגלות וכן היה גם לישראל שהיו חייבים מיתה על שעבדו ע"ז כנאמר זובח לאלקים יחרם אבל גם עליהם ריחם ד' והפך עונשם לגלות וכן הענין ברוצח שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך ולא חילק הכתוב בין הורג בשוגג להורג במזיד שהרי בן נח נהרג על שוגג כמזיד אבל לישראל נתן הקב"ה הצלה לרוצח בשוגג שינוס אל אחת מערי מקלט וחי.

ובזה יפורש התנא דבי אליהו שהשואל סבר שתכלית הנביאים ותועלתם לישראל היה או להגן עליהם מן הפורעניות ולזה יצדק שתהי' מספרם ארבעים וחמשה כמספר הצדיקים אשר העולם מתקיים בהם או שתכליתם היה כתכלית היובל להוציא האסירים חפשי ושעבוד מלכיות ולזה יצדק שיהיה מספרם חמשים כמספר שני היובל אבל אליהו השיב להם לא זאת ולא זאת היה תועלת הנביאים לישראל כי אם תועלת ערי מקלט לרוצחים להצילם ממיתה שנתחייבו ולהפוך עונשם ממיתה לגלות ולזה צדק מספר ארבעים ושמונה כמספר ערי מקלט.

אמנם איזה דמיון בין גלות ישראל ובין גלות רוצחים יבואר עפ"י מה דאיתא בפסיקתא הובא במדרש ילקוט הושע י"ג צרור עון אפרים צפונה חטאתו כל מי שיש בדיו דבר עבירה ומתבייש לעשות תשובה יחליפה במעשה הטוב ויעשה תשובה ויתקבל משל לאדם שיש לו צרורות של זוזים רעים ילך אצל חנוני ויתן לו תוספות ומחליפם בזוזים טובים אף כל מי שיש בידו מעשים רעים יעשה תשובה ומעשים טובים עכ"ל והוא

תמוה אחר שמתבייש לעשות תשובה איך יתן לו עצה להחליפה במעשה הטוב ויעשה תשובה ועוד מה זה הענין יחליפה במעשה הטוב איך אפשר להחליף עבירה במעשה הטוב הלא הקב"ה אינו לוקח שוחד מצוה נגד עבירה כדברי רז"ל גם י"ל מה ענין המשל של זוזים רעיה שנותן לחנוני תוספות. ואולי יש לומר בפירושו שכבר הזהיר החסיד רבינו יונה ביסוד התשובה למי שמתבייש לעשות תשובה באמרו מה תועיל לי תשובה ברב עוונותי וכל מה שאוכל לעשות טוב לא יספיק למחות גודל מספר עוונותי ואמר שזאת עצת היצה"ר הוא שרוצה לבטלו מלעשות תשובה אבל נותן לו העצה שישליך מעליו כובד עונותיו ויחשוב בדעתו כאלו בו ביום נולד ואין בידו לא זכות ולא עבירה ומהיום מתחיל לעשות הטוב בעיני בוראו ובעצה זו יבוא להיות בעל תשובה גמור והנה כבר אמרנו בפ' אחרי מות עפ"י דברי רז"ל שיש חילוק בין עושה תשובה מאהבה לעושה חשובה מיראת העונש שהשב מיראה זדונות נמחלו לו אבל נחשבו לו כעבירות שגגות והשב מאהבה לא בלבד שהעבירות נמחלו לו לגמרי בלי שום השאר רושם כי אם גם נהפכו לזכיות ועפ"ז יפורש המדרש מי שיש בידו דבר עבירה ומתבייש לעשות תשובה וטעם ביושו ניכר שהוא על פי דברי יצה"ר שאומר לו מה תועיל לך תשובתך הלא תשאר חוטא כאשר היית שרוב מספר עונותיך לא ימחו ע"י תשובה ולמה תבייש עצמך להחשיב עצמך לחוטא מבלי תועלת לזה נותן לו העצה הטובה להחליפה במעשה הטוב ויעשה תשובה ויתקבל כלומר אמת אם אתה שוקל התשובה עפ"י התועלת שתהיה לך להנצל יין הפורעניות או לא אין זה תשובה גמורה שלא תשאר לך הביוש להקרא חוטא כשוגג אבל הטוב לך החליף העבירה במעשה הטוב הוי שב תשובה שתועיל להחליף העבירה במעשה הטוב דהיינו שתשוב רק מאהבת בוראך שתחרט על שחטאת נגדו והכעסתו ובזה לא ישאר לך שים ביוש כי אם תעשה תשובה כזה תתקבל להיות תשובה גמורה לכסות לא בלבד על עון מזיד כי אם גם על חטאת שוגג וזה הביא המשל ממי שיש לו צרורות של זוזים רעים ילך אצל חנוני ויתן לו תוספות שלא בלבד שלוקח ממנו הזוזים הרעים כי אם מחליפם בזוזים טובים כן מי שיש בידו מעשים רעים יעשה תשובה ומעשים טובים פירוש שיעשה תשובה שנכללו בה מעשים טובים שנהפכו מעבירות שלו ובזה יבואר הפסוק צרור עון אפרים צפונה חטאתו פי' אם אפרים יעשה בעון שלו שהוא עבירה מזיד כצרור של זוזים רעים שמביא אל חנוני ויתן לו תוספות ומחליפם בזוזים טובים אז לא בלבד שהעון של מזיד נמחק כי אם גם צפונה חטאתו חטאת שהוא שוגג ג"כ צפונה ונכסה לעולם: וזה הי' ענין התדמות תועלת הנביאים לתועלת ערי מקלט לרוצחים שאע"פ שדברי הנביאים לא הועילו להביא ישראל לידי תשובה גמורה מאהבה

עם כל זה הועילו ששבו מיראת העונש בפרט בשכבר התחיל הפורענות כמו שאמר ירמיהו גם עתה נחנחה ותשב אחור ועל שלא שבו רק מיראת עונש לא הועילה התשובה רק לעשות זדונות כשגגות ולכן כמו שהרוצח הי' צריך לגלות לערי מקלט לכפר על עון שוגג שלו כן הי' גלות ישראל להם לכפרה על השוגג שנשאר מעון מזיד.

ובמה שביארנו שע"פ רצון הבורא הי' מקום ישיבת האדם בגן עדן ורק ע"י שחטא נתגרש משם יש לבאר פסוקי משלי כ"ז נפש שבעה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק כצפור נודדת מן קינה כן איש נודד ממקומו שי"ל ההמשך של שני פסוקים וגם מה משמיענו שאין חילוק בין צפור נודד מן קינה ובין איש נודד ממקומו ולמה ממשיל דוקא לצפור ולא לכל בהמה וחי' ועיף גם הם לפעמים נודדים ממקומם אבל יבואר זה ע"פ הכתוב צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר כוונת הפסוק נראה שמחלק בין אכילת הצדיק בעה"ז לאכילת הרשע שהצדיק אינו אוכל רק בשביל נפשו להחיות את נפשו בימי חלדו אבל לא בשביל הנאת הגוף אבל הרשע אוכל למלאות בטנו להנות גופו ובטנו ולו תמיד יש מחסור בתענוגים באשר לא ישבע מהם ולכן יש חילוק רב ביניהם שהצדיק שאין לו תכלית באכילתו כי אם לחיות מבזה כל תענוגים שמותירות על תכלית זה אפילו תענוגים של היתר אבל הרשע שלא ישבע מתענוגים לא די לו בתענוגים של היתר אלא יתענג גם בשל איסור וזה פי' הכתוב נפש שבעה שהיא של צדיק אשר עליו נאמר שאוכל לשובע נפשו בלבד חבום נופת אפילו תענוג מתוק שנקרא כן של היתר מבזה אחר שכבר השביע נפשו במה שצריך לה להחיותה אבל נפש רעבה שהי' של רשע שתמיד רעב לתענוגים לא בלבד שתענוגים של היתר יערבו לו אלא גם כל מר מתוק כל תענוגים של איסור שהם מרים לנפש האדם ימצא בהם חשק ויטעם אותם כמתוק ובא הפסוק השני ליתן טעם למה מבזה הצדיק כל כך תענוגי העה"ז גם של היתר מפני כצפור נודדת מן קינה כן איש נודד ממקומו דאמרינן ביצה ז' י"א שהצפור כל זמן שאינו פורח רק מדדה לא מדדה ברחוק יותר רק כל זמן שרואה את קינו אבל כשאין רואה את קינו לפניו אינו מדדה ולצפור זה מדמה את הצדיק באשר שיודע שמקומו אינו בעה"ז אלא למעלה בגן עדן מקום משכן כבוד ד' לא מדדה רק עד מקום שעוד מקומו לפניו אשר מקו' לשוב לשם ועל כן לא משים עיניו ולבו לתענוגי העה"ז שיודע שעל ידי אילו יפנה לבו ממקומו אשר רוצה לשוב לשם.

ואולי על זה מרמז מה דאיתא ב"ב פ' ה' ר' יוחנן משתעי זימנא חדא הוי קאזילנא בספינתא וחזינן ההוא קרטליתא (ארגז) דהוי קא מקבעי בה אבנים טובות ומרגליות והדרי לה מיני דכוורי דמקרי כרשי (שסובבים אותו ממין דגים הנקראים כרשי) נחת

בר אמוראי (אדם שיודע לשוט במים) לאתויי ורגש ובעי לשמטי' לאטמא (בקש לחתוך ירכו) ושדא זיקא דחלא (זרק לו חומץ וברח מריחו) ונחת נפק בת קלא אמר לן מאי אית לכו בהדי קרטליתא דדביתהו דרבי חנינא בן דוסא דעתידת דשדיא תכלתא (להצניע בו) לצדיקי לעלמא דאתי עכ"ל ואולי מרמז זה ללמד איך ינהג האדם בבקשת האושר והטוב לו בעולם הזה כי רבים חושבים שאין טוב להם בעולם הזה מעושר וכבוד בפרט אם ישיגו אותם על דרך היתר מבלי לעבור את מצות ד' והנה העמידת האדם בעוה"ז להשיג תכליתו היא על שני עמודים על סור מרע ועשה טוב: דגים הם משל התאוה שרוצה לבלוע הכל כנאמר ותעשה האדם כדגי הים שבולעים אחד את חבירו: אשתו של רבי חנינא בן דוסא הראה רצונה במעשה המסופר ממנה במס' תענית כשבעלה חנינא בן דוסא השיג ע"י תפילתו רגל זהב של שולחן שהוא משל עשירות שאמרה לו רצונך ששולחן כל הצדיקים בעוה"ב ב יהי' מג' רגלים ושלך רק שני רגלים שביארנו במקום אחר שרמזה שמה שאתה נהנה בעשירתך בעוה"ז ינכה משכרך בעוה"ב וע"כ בקשה ממנו שיתפלל שמקח ממנו העשירות למען יהיה שכרו שלם עם הצדיקים לעוה"ב: תכלת הוא משל לבוש הצדיקים לעוה"ב שדומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד: החומץ שמתנגד למתוק הוא משל הסיגופים שמתנגדים להתענוגים: ובזה יש לפתור המשל שסיפר רבי יוחנן שפעם אחת היה הולך בספינה על הים (ספינה הוא כאשר כבר ביארנו במקומות אחרים משל לחיי העוה"ז שהולכים עליו לחיי העוה"ב) וראה ארגז שהוא המשל של האושר והטוב שהיו קבועים בו אבנים טובות ומרגליות כלומר שהטוב של העוה"ז אדם רואה מצד החיצון שלו שהיא עושר של אבנים טובות ומרגליות ועל אושר כזה חונים הדגים הם המתאוים לבלוע הכל שאוהב כסף לא ישבע כסף וראה ר"י בר אמוראי שהתאוה ג"כ לעושר של עשירות ורצה להשיגו שחשב שאין סכנה בדבר להשתדל להשיג עשירות לעבודת ד' אבל התאוות הנספחים לעשירות שעל פי רוב מתעים האדם מדרך הטוב התחילו להיות רוגשים בקרבו ורצו להפסיק ממנו ירך אחד שהוא העמוד של סור מרע שהתאוות של עשירות בקל מעבירין את האדם על דעת קונו ומביאין אותו לידי יסורין וכשהרגיש זה התלמיד החכם הזה התנגד להתאוה סיגופים שנמשלו לחומץ ועשה תשובה ובזה גירש את הדגים שנמשלו לתאוות ואחר ששב לבל ישוב לכסלה יצא בת קול ואמרה לו למה תבקשו האושר שצד חיצון שלו הוא עשירות של אבנים טובות ומרגליות הלא תשיגו יורת מזה אם תשתדלו להשיג מה שאשתו של רבי חנינא בן דוסא תשים בו שהוא תכלת לצדיקים לעתיד לבוא כלומר אם תכירו לאושר באמת כבר בעוה"ז מה שעתיד על פי ששפטה אשתו של רבי חנינא

בן דוסא להיות לשכר הצדיקים לעוה"ב שיפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז.

אמנם אחר כל הדברים האלה לא ישפוט האדם שחטא הוא בידו אם ישיג גם טוב העוה"ז בעושר וכבוד ע"י ברכת ד' שאת אשר חננו ד' לזכות לשתי שלחנות עליו החיוב להודות לד' חסדו גם על החסד הזה ורק בתנאי שיבא לו העושר לא בהשתדלות שרגילים בו בני אדם כי אם ע"י ברכת התורה כמו שאמרו רז"ל בע"ז פ' א' אמר ריב"ל דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין לו כתוב בתורה ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם למען תשכילו את כל אשר תעשון שנוי בנביאים לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל ומשולש בכתובים דכתיב כי אם בתורת ד' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועליהו לא יבול וכ אשר יעשה יצליח עכ"ל ויש לדקדק על לשון שנוי ומשולש שאין זה מה שמצאנו במקומות אחרים בכענין זה שנאמר בקיצור מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו וכן מצאנו הלשון הזה מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים אשה לאיש וכמו כן היה יכול לומר פה מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין ולכן יש לומר בכונת המאמר דהנה בקיום התורה יש שלש מעלות אחת גבוה מאחרת: המעלה הא האחת היא שעושה מעשה המצוה כעבד העושה עבודת רבו באמונה כחובה עליו: המעלה השניה הגבוה מהראשון היא שישתדל על ידי לימוד תורה לדעת איך יעבוד לאביו שבשמים לבל יפגום בשוגג מבלי ידיעה שום דבר מעבודתו: והמעלה השלישית אשר אין למעלה ממנה היא שלא בלבד שיעסוק בתורה למען יעבוד בשלמות בלי חסרון אלא שגם עבודתו לא תהיה כעבודת עבד לרבו להתיר עצמו מחוב המוטל עליו כי אם יעשה בחפץ ובאהבה כבן העובד את אביו לעשות רצונו מאהבתו אותו: וכנגד שלש מעלות עבודות האלה בקיום מצות התורה יכפול גם השכר של העובד שהעובד כעבד בלבד מביא הצלחה לעצמו בלבד והעובד בהקדים לימוד התורה יש לו שכר כפול שלא בלבד שנכסיו מצליחין לו אלא מביא הצלחה גם לאחרים בזכותו בפרט להקרובים אליו לבני משפחתו ולמיודעיו והעובד לאביו שבשמים באהבה מצורף עם לימוד תורה יש לו שכר משולש שלא בלבד שמצליח לו ולאחרים כי אם גם תהיה לו הצלחתו לפאר ולכבוד בעיני אנשי דורו ואולי לזה מרמז מאמר ריב"ל שלא רצה לומר בלבד שבתורה ובנביאים ובכתובים נתבשרה הצלחה בנכסיו לעובד ד' אלא שגם נאמרו ונכפלו ומשולשו הן המעלות של עבודה והן

השכר אשר תהיה לו בשבילם שבתורה כתוב בלבד ושמרתם את דברי הברית ועשיתם אותם שיעבדו ד' בשמירת הברית אשר כרת ד' בינו ובין ישראל שהוא המעשה בלבד ולזה יהיה השכר למען תשכילו את אשר תעשון שנכסיו מצליחין אותו.

אמנם בנביאים שנוי התביעה שנתבעים ממנו שני דברים לא בלבד המעשה של המצוה אלא גם הלימוד כדכתיב לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו שילמוד בתחילה ועל פי הלימוד ישמור לעשות הכתוב בתורה ולזה יהיה לו גם השכר כפול כי תצליח את דרכיך ואז תשכיל לומר לא בלבד שתשכיל לעצמך כי אם גם תצליח את דרכיך שע"י דרכיך תצליח גם אחרים.

אכן בכתובים נאמרה המעלה המשולשת בקיום המצוה והשכר דהיינו שהעובד לבוראו בחפץ ובאהבה. וגם בתורה יהגה יומם ולילה שאמר אשרי האיש אשר לא הלך וגו' כי אם בתורת ד' חפצו לומר שלא מצא תענוג בתענוגי הרשעים והלצים להיות בחברותם כי אם בתורת ד' חפצו וזה ראיה שעבודתו איננה לו למשא כי אם מצא בתענוג וחפץ כמו שמתענג באהבה כשעובד לאביו ומלבד זה גם ובתורתו יהגה יומם ולילה ובזה עבודתו משולשת בטובה וכנגד זה גם שכרו משולש כי יהיה כעץ שתול על פלגי מים שיהיה נמשל לעץ שמוציא פריו לא לעצמו כי אם להנות ולהתענג לאחרים ועלהו לא יבול כעץ שמתפאר בעלים אשר לא יבולו שהם לו לפאר בעיני רואיו וגם לעצמו כל אשר יעשה יצליח שהם שלשה מיני השכר אשר פרטנו וע"כ נאמר הלשון כתוב שנוי ומשולש.

עוד יש לומר כענין זה באופן אחר על פי מה שפי' הרד"ק לשון תשכיל שנעשה הכל מאליו כאלו נעשה על פי שכלו ובזה יש לפרש מה שנאמר שקים משמים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלקים שתיבת משכיל נראה מיותר שדי אם יאמר היש דורש את אלקים אכן יפורש שיש חילוק רב בתפילות העולים למרום מי הם המתפללים כי אם העני או הניתן בצרה פונה למעלה בתפילתו אין זה סימן הכנעה שתקרא עבודת ד' זו תפלה כי אם עבודת עצמו שמבקש ישועה ממי שיש לו תקוה למצוא אותה ממנו וכאשר יפנה גם אל בני אדם אשר יקוה למצוא מהם תשועה ולכן מתפללים כאלה אינם נבטחים שהשגחת הבורא עליהם לשמוע תפלתם אבל אם נמצא איש משכיל שכל אשר יעשה יצלח בידו מאליו כאלו נעשה ע"פ שכלו ועל פי רוב אנשים מצליחים כאלה פונים מעבודת ד' כאנשי סדום שכאשר עמדו על במתי הצלחה אמרו מה שדי כי נעבדנו ולכן אם משכיל כזה דורש את ד' עליו ישקיף ד' לטובה אכן להבין מה חילוק יש בין איש משכיל ובין איש מצליח אולי י"ל שכמו שכל הדברים הנבראים יש להם פנימיות וחיצוניות כן ג"כ נמצאו שני הצדדים בבחינת אושר האדם שלפעמים

באו לאדם מאורעות שאינם נראות לו טוב והצלחה אבל זה בלבד באשר שלא ידע מהות ענינם והתקשרותם באושר האמתי ולו ישכיל וישפוט ע"פ שכלו יראה וידע מה רב טוב נעשה לו ולזה יקרא משכיל שהיא הצלחה הפנימית כאלו בחר אותה לו בשכלו ונגד זה לפעמים יבואו לאדם מאורעות הנראות לו הצלחה והם נתהפכו לו לרעה וזה הוא צד החיצון של האושר והוא יקרא איש מצליח אכן אם נתאחדו שתי הבחינות יחד שבאה לו הצלחה שנראת לו טובה וגם היא הצלחה אשר על פי שכלו הי' בוחר לו כן הוא יקרא איש משכיל ומצליח ומה נעים גורלו.

אמנם עוד סר תנאי שלישי להשלים הצלחתו שהוא שתהי' הצלחה אשר נראה לעין השכל שתתמיד אצלו ולא תכלה במהרה. ואלה הם השלש מעלות של האושר אשר נדברו לעובד ד' באמת שבתורה לא נאמר רק למען תשכילו בכל אשר תעשון שתהי' לכם הצלחה פנימית אשר ע"פ שכלכם הייתם בוחרים לכם גם אם לא תראה לכם כהצלחה אבל בנביאים נכפלה הברכה שנאמר כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל שהצלחה הפנימית תתאחד עם החיצונה שתראה לעין השכל וגם לעין הרואה כהצלחה ואמנם שתהי' הצלחה כזה מתמדת אצלו זאת נאמר בכתובים במה שאמר והי' כעץ שתול על פלגי מים וגו' שזה מורה על התמדת הצלחתו כנאמר בירמי' שעץ שתול על מים לא ימיש מעשות פרי ובזה נעשה הברכה משולשת ולכן נאמר בדברי ריב"ל ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים. אבל כמו לענין השכר כן גם לענין עבודת ד' יש שנוי וכפול בפסוקי תורה נביאים וכתובים שבתורה לא נתבע רק המעט תעבדו את ד' בשביל שתזכו לשכר למען תשכילו את כל אשר תעשון. בנביאים נתבע יותר ששם לא נאמר למען תצליח רק למען תשמור לעשות ועם כל זה גם שם נזכר השכר בלשון כי אז תצליח לומר עבודתך תהי' בכוונה רצוי' לכבוד ד' אכן אם תעבוד כן אז נמשך מזה שתהי' לך הצלחה בדרכך אבל בכתובים נתבע המעלה השלישית העליונה שלא יעלה השכר על דעתו בעבודתו כי אם בתורת ד' חפצו שחפץ שלו בהתורה היא בלבד בבחינה שהיא תורת ד' לא בבחינה אחרת והכתוב מבשרו שאם יעבוד כן תהי' ברכתו משולשת: ומה שתבע העבודה בשלש מעלות האלה הוא באשר שישראל ביציאתם ממצרים היו בדמות נער שאם מבקשים ממנו לעשות דבר הוא יעשה ברצון ביותר אם מיד יותן לו שכרו ולכן נאמר למען תשכילו אבל כשעברו את הירדן שלא היו עוד תחת שבט מוסר כנער לאב אז נתבע הם יותר שלא יעבדו בשביל השכר כי אם באשר שהיא ציווי השם ולכן לא נאמר שם למען תשכיל ותצליח אבל מכל מקום עוד היו צריכים סעד ע"י ידיעה כי אז כשיעבדו כן ישכילו ויצליחו כי אף שהפסוק כי אז תצליח את דרכיך ליהושע נאמר לא אותו לבד צוה הקב"ה

כן כי אם בשביל ישראל כנראה ממה שנאמר והגית בו יומם ולילה שמצאנו בכל מקום שהיא מצוה לכל ישראל אבל דוד תבע המעלה העליונה שהעובד באמונה לא יעלה על לבו בשעת עבודתו כלל השכר שתבוא לו ידה כי אם החפץ בתורת ד' ינחנו.

ומה שדי היה לישראל בתחילה לעבוד בשביל השכר הוא על פי דברי רז"ל לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה ובזה יש לבאר מדרש תמוה הובא בילקוט משלי דדיה ירווך בכל עת בני מוטב לך לחבוק דדיה של תורה שמביאה אותך לידי זכות מלחבוק איך נכריה שמביאה אותך לידי חובה ואל תאמר אין הקב"ה רואה מה שאני עושה ת"ל כי נוכח פני ד' דרכי איש מכאן אמרו חכמים ז"ל דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים עכ"ל והבינה לעתים (דרוש ח') שכבר הביא מאמר זה דקדק מהיכן היינו טועים לומר שטוב לחבוק חיק נכריה משל תורה ח"ו שהוצרך להזהיר על הפכו ולמה צריך באריכות לומר שמביאה לידי זכות ולידי חובה ועוד איך נמשך ממה שקדם מה שאמר ואל תאמר אין הקב"ה רואה וכו' כי מי יערב אל לבו לכפור השגחת הבורא גם מה שמסיים מכאן אמרו דע מה למעלה וכו' וכי לא ידענו כבר את זה שיאמר מכאן אמרו וכו' והלא כל התורה מורה על זה היות עיני ד' רואים מעשה בני אדם במה שמייעד שכר לעושי רצונו ועונש לעוברי רצונו ומלבד הדקדוקים האלה של המחבר הנ"ל עוד יש לדקדק הלשון מוטב לך לחבוק דדיה של תורה למה אצל תורה אמר לשון דדיה ולא גם לחבוק חיק התורה כמו שאמר מלחבוק חיק נכריה ולבאר זה יש לומר שאם אמנם האמונה בהשגחת ד' על כל מעשינו היא אחת מיסודי הדת עם כל זה יש לחשוב ענין ההשגחה בשתי אופנים. האופן האחד שהבורא יתברך מלא כל הארץ כבודו רואה ומשגיח על כל דרכי ומעשי בני אדם בכל רגע ורגע שהכל נגד עיניו שהוא רואה כל המעשים ושומע כל הדברים של בני אדם באותו רגע שהם עושים ומדברים. והאופן השני יש לחשוב שכבר דימה התנא ר' עקיבא באבות פ' ד' להבורא יתברך לחנוני המקיף ובני אדם במעשיהם לקונים בהקפה שכותבים וחותמים בפנקס הקפותיהם כמו שאמר החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוח והיד כותבת וכל הרוצה ללות יבוא וילוה וכמו שהחנוני שיש לו שלוחים בחנותו אינו משגיח על כל מה ששלוחיו מלוים להקונים ועם כל זה יש לו השגחה גמורה על עסקו כשיפתח פנקסו ויראה שפלוני ופלוני לוה כך וכך וחתם על מה שנתחייב לו כן היה אפשר לחשוב גם השגחת הבורא יתברך על דרכי בני איש שאינו משגיח בשעת מעשה על כל מעשיהם כי אם נודע לו ע"י ספר הזכרון בו יחתום יד כל אדם כל אשר נעשה תחת השמש: והנה כל אלה משתי מיני השגחות האלה מביא

תועלת לאדם שמי שיודע שעומד לפני בוראו באותו רגע שהוא רוצה לחטוא ולעבור על דבריו הלא גם אם לבו אינו מרגיש אהבת ד' לא ירהיב נפשו עוז לעבור על ציויו נגד פניו קל וחומר ממי שעומד נגד מלך בו"ד שלא ירהב בנפשו לעבור על ציווי גם אם הציווי עצמו לא ימנענו אבל אם חושב שהבורא יתברך לא יראנו בשעת מעשה רק ימצא חטאו כתוב בספר הזכרון אזי קלות דעתו לא יחדול אותו מחטוא.

אכן נגד זה יש תועלת למין השגחה האחרת שמעשיו בספר נכתבים שעל ידי זה הקל הדעת לא יהי' לו תקו' שמעשיו נשכחים או שיכפור בבואו לדין שלא עשה מעשים הזדונים אשר נעמסו עליו באשר יודע שבידו בעצמו חרט אשמתו בספר וזה ימנענו מחטוא. ולכן הבורא יתברך הודיע לאדם שבשתי מיני השגחות נשגח עליו שנוכח פני ד' כל אשר יעשה בשעת מעשה ושגם מעשיו בספר נכתבים.

וכמו לענין שלא לחטוא בעבירות יש תועלת להשגחה בשעת מעשה יותר מלהשגחה ע"י ספר הזכרון כמו כן גם לענין קיום המצות יש תועלת למין השגחה זו יותר והוא בענין שאמרנו שלעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה שמתוך של בא לשמה שזה יתכן לבד אם יודע האדם שהקב"ה רואה את מעשיו בראיי' המיוחס לו כנאמר האדם יראה לעינים וד' יראה ללבב שלא רואה בלבד המעשה כי אם גם המחשבה אשר הגיע את האדם לעשות המעשה אז יש תקו' שגם אם בתחלה לא יעשה רק בשביל תועלת עצמו לקבל שכר לבסוף יבוש ויכלם להיות כעבד שאומר לרבו לא בשבילך אעבוד לך כי אם בשבילי ושכן יאמר במחשבתו הנגלה לאביו שבשמים אליו ועל כן יש תקוה שירגיל עצמו להסיר המחשבה המבישה מלבו ולעשות המצוה לשמה אבל אם בשעת מעשה לא רואה הבורא ב"ה מעשיו רק ימצאם כתוב בספר אז אין לו דבר שיניענו לעשות לשמה אחרי שרק המעשה ולא המחשבה נכתב בספר.

ובזה נבא לבאר המדרש כי הנה בעשיית הטוב ועזיבת הרע יש ב' כתות יש שעושין הטוב ומונעים הרע על פי מצות התורה ויש שעושים באשר ששכלם מסכים על הדברים שצותה התורה כנאמר כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים וכת הזאת נקראה נכריה כי רק מי שהתורה מוליך אותו על דרך הטוב הוא התושב בבית ד'.

והנה המלך החכם ממשיל התורה בדדים כנאמר דדיך ירווך בכל עת והוא על הדרך אשר אמרנו שהתורה היא כדד המשביע ומרו' לילד היונק ממנה כן התורה משפיע שפע ברכות בכל עת דהיינו בתמידות להוגה בה ומקיים מצותי' כנאמר והי' כעץ שתול על פלגי מים ועל כי זה נאמר על מי שעושה באשר שבתורת ד' חפצו ולא על מנת לקבל שכר לכן מפרש המדרש שלכך נאמר דדיה ירווך לומר בני מוטב לך לחבוק דדי שלתורה

אם לא תוכל להגביר על דעתך התורה עצמה באהבתך אותה רק לחבוק דדה באשר שתרצה לינק שכרה כילד היונק מדד אמו עם כל זה טוב לך להאמין בתורה ולעבוד בשביל השכר מלחבוק חיק נכרי מלעשות כל המעשים הטובים ולחדול הרעים מפני ששכלך שמנכר עצמו לתורה אומר לך כן אפילו אם לא יהי' חקות שכר נגד עיניך שדדה של תורה מביאך לידי זכות שאם גם בבחינתך משום תועלת עצמך אין לך רק שכר ולא זכות עם כל זה לבסוף תבא לידי זכות שמתוך שלא לשמה תבא לקיים לשמה מה שנקרא לך זכות אבל אם תחבוק חק נכריה שלא תעשה רק מפני מחשבות הנכריים לתורה לסוף יתעך מחשבתך לרעה ותבא לידי חובה. ואל תאמר למה אבא לידי זכות לקיים לשמה הלא הקב"ה אין רואה מה שאני עושה רק יודע ע"י שמעשי בספר נכתבים ומאין יודע איזה כוונה היתה לי כשעשיתי המצו' או כשחדלתי מלעבור עבירה הבאה לידי תלמוד לומר כי נוכח פני ד' דרכי איש ומזה תדע שהשגחת הבורא עליך בשעת מעשה בשעה שאתה הולך דרכך ואחרי שהוא יראה ללבב ויודע מחשבתך הלא יהי לך לבושה ולכלימה לומר לו לא בשבילך כי אם בשביל שתשלם שכרי אני עובד אותך ולכן אני אומר לך שמתוך שלא לשמה תבא לשמה. ואחרי אשר מזה שמענו שהשגחת הבורא יתברך היא לא בלבד בידיעה ע"י מה שבספרים נכתבים כי אם גם בהשגחה ע"י ראיית מעשי ושמיעת דברי בני אדם מכאן אמרו חכמים ז"ל דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים שמשגיח עליך בשני מיני השגחות: והוא הדבר אשר אמרנו שלא ישתדל האדם להשיג עושר וכבוד על דרך התנהגות בני אדם כי אם כאשר תבא לו ע"י קיום תורה ובמצות כי רק אז תצליח את דרכך ואז תשכיל.

דברים

במדרש אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל אמרו לו אתמול אמרת כי כבר פה וכבד לשון אנכי ועכשיו אתה מדבר אל כל ישראל מלמד שהתורה ריפא אותו שנאמר מרפא לשון עץ חיים עכ"ל והוא תמו' שהרי כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר דבר משה ולמד תורה לכל ישראל וכמה פעמים הוזכר בכתובים שדבר אל יחידים ואל רבים כדכתיב וידבר משה את מועדי ד' אל בנ"י וכדומה ולא תמהו עליו שאינו עוד כבד פה ועכשיו בסוף מ' שנה שאלו לו אתמול אמרת וכו' ולהבין זה נקדים מה דאמר אביי סוף מגילה קללות שבתורת כהנים משה מפי הגבורה אמרן וקללות שבמשנה תורה משה מפי עצמו אמרן ופי' רש"י משום דבת"כ מדבר הקב"ה בעצמו ונתתי ופקדתי ובמשנה תורה אמר משה בלשון נסתר יתן ד' יככה ד' והנה ודאי אין הפירוש שמשה אמר מה

שלא הי' אליו בדבר ד' שח"ו שמשה כתב בתורה דבר מה שלא נאמר לו בנבואה ולכן כבר כתבו התוספות משה מפי עצמו אמר ברוח הקדש אכן מכל מקום קשה הלשון מפי עצמו אמרם דהל"ל שבתורת כהנים דבר הקב"ה בעצמו ובמשנה תורה דבר משה בשם ד' אבל יובן זה בשנעיר על מה שפתח הספר בלשון אלה הדברים אשר דבר משה והלא כמה וכמה דברים כבר דבר שלא הוזכרו בספר זה ואיך פתח אלה הדברים ויותר יש לדקדק על פי הכלל שבכל מקום שנאמר ואלה מוסיף על הראשונים אלה פוסל הראשונים דהיינו שיש חילוק בין הראשונים והאחרונים ואיזה חילוק יש בזה בין משנה תורה לשאר התורה שפתח באלה אכן נבין כל זה על פי מה דאיתא בספרי הובא גם ברש"י ריש פ' מטות כל הנביאים נבאו בכה אמר ד' מוסיף עליהם משה שניבא בזה הדבר אשר דבר ד' והחילוק בין כה אמר ד' לבין זה הדבר אשר דבר ד' ביאר בספר אפיקי יהודה בטוב טעם ודעת על פי מה דנדרש במכילתא משה ידבר והאלקים יעננו בקול מלמד שהשכינה מדברת בגרונו של משה רצה לומר אחרי שהיה ברצון הקב"ה ללמד לישראל התורה בעצמו ובכבודו אבל הם נתיראו ואמרו אל משה דבר אתה עמנו ואל ידבר אלקים עמנו פן נמות על כן לקדש את ישראל צמצם הקב"ה שכינתו לדבר בקולו של משה מתוך גרונו שלישראל הי' נראה כאלו משה ידבר אבל באמת מה ששמעו היה דבר ד' ובזה נתעלה נבואת משה מנבואת כל הנביאים שהם אמרו כה אמר ד' ששמעו קול ד' בנבואה והם התלבשו הנבואה בדבריהם של עצמם והודיעום לישראל בלשון כה לומר בדמיון זה אמר ד' אבל לא כן בנבואת משה שלא היה נבואתו לישראל רק דומה לדבר ד' אשר שמע כי אם מה שדבר לישראל היה דבר ד' בעצמו שדבר בקולו של משה ולכן אמר זה הדבר אשר דבר ד' זה תוכן דברי אפיקי יהודה ודפח"ח:

אכן לא נהג זה רק עד שהשלים הקב"ה לצוות כל המצות לישראל הן הכתובים בארבעה ספרים הראשונים והן אותם שלא כתובים שנתנו למשה בעל פה ואשר מקצתם הזכיר במשנה תורה אבל כאשר החל משה לשנות לישראל כל התורה במשנה תורה זה לא היה עוד דבר ד' בעצמו אלא היה דברי נבואה שאמר מפי עצמו ברוח הקדש כפי אשר דבר אליו ד' וזה הוא מה שפתח אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל לומר שהדברים עד הנה שדבר משה לא היו דבריו אלא דבר ד' כאשר הודיע לישראל במה שאמר זה הדבר אשר דבר ד' או אשר צוה ד' אכן מעתה היו דבריו דברי עצמו על פי הנבואה אשר היתה לו וזהו הפירוש קללות שבתורת כהנים משה מפי הגבורה אמרם לומר שנאמרו בקולו מפי הגבורה עצמו אבל קללות שבמשנה תורה משה מפי עצמו אמרם כלומר שאלו לא הי' דברים היוצאים מפי ד' לישראל אלא שיצאו מפי משה עצמו

על פי הנבואה אשר נאמרה לו. וזה פי' המדרש כאשר פתח משה משנה תורה והודיע לישראל שמעתה ישמעו את דבריו ממש ולא ישמעו עוד דבר ד' בלי אמצעית כאשר הודיע להם בזה הדבר תמהו הלא אמרת כבד פה וכבד לשון אנכי שעד הנה לא היו להם תמהון על זה שידעו שלא משה הוא המדבר אליהם אלא הקב"ה ה בעצמו אבל כשהתחיל לדבר במשנה תורה דברי עצמו תמהו ונודע להם מעתה כי כבר מאז קבל משה התורה נתרפא כנאמר מרפא לשון עץ חיים והנה אע"פ שמשנה תורה משה מפי עצמו אמר מכל מקום הי' על פי ציווי הקב"ה שכן מבואר במדרש אלה הדברים משל למה"ד לתלמיד שהיה מהלך אחר רבו ש וראה גחלת מושלך בדרך וקסבר אבן טובה היא נטל אותה ונכוה בה אחר ימים היה מהלך עם רבו וראה אבן טובה מושלכת בדרך וקסבר שהיא גחלת ונתירא ליגע בה אמר לו רבו טול אותה אבן טובה היא כך אמר משה בשביל שאמרתי להם שמעו נא המורים נטלתי את שלי מתחת ידיהם ועכשיו אני בא להוכיחם אמר לו הקב"ה דבר ואל תתירא עכ"ל והנה מה שאומר המדרש אמר לו הקב"ה דבר יראה שדרש כן ממה שנאמר ויהי בארבעים שנה וגו' דבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ד' אותו אליהם:

אכן מה ענין המשל ועוד למה בשמעו נא המורים כעם הקב"ה על משה שהוכיחם וכאן צוה בעצמו לו להוכיחם אכן בשנדקדק שבהליכה הראשונה נאמר שהיה מהלך אחר רבו ובהליכה השנית נאמר שהיה מהלך עם רבו והלא דבר הוא אבל נראה שבזה רצה המדרש ליישב הסתירה שבמי מריבה היה משה דוגמא תלמיד שהולך אחר רבו דהיינו אחר דבריו ועצתו שאמר לו הקב"ה בבירור מה יעשה שאמר לו קח את המטה ודברתם אל הסלע שעל פי מה שבארנו בפ' חוקת לא רצה הקב"ה רק שמשה יראה להם את המטה לרמז להם שאם ימרו נגדו ילקו במטה אבל לא יותר אלא ודברתם אל הסלע שידבר אליהם דברים רכים ולכן כאשר שינה משה מציווי הקב"ה ודבר קשות עם ישראל וקרא אותם המורים בחשבו בקנאתו לכבוד השם שמצא אבן טובה היתה לו גחלת שנכוה בה אכן בתוכחה זו לא צו' לו הקב"ה איך יוכיחם רק אמר לו סתם שיוכיחם בזה היה כתלמיד שהולך עם רבו בשוה לו בדעת אחת אבל נתירא להוכיחם פן תהיה לו התוכחה פעם שנית לגחלת שנכוה בה לכן אמר לו הקב"ה דבר ואל תתירא. ובאשר שהלך עם רבו ובדעתו שלא לדבר קשות עם ישראל לכן היו דברי תוכחתו להם בתחלה רק ברמז כדאיתא בספרי אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תופל ולבן וחצירות ודי זהב. ומבאר בספרי במדבר לא במדבר היה אלא בערבות מואב ומה הוא במדבר שהוכיחם על מה שהכעיסו

במדבר שאמרו מי יתן מותנו ביד ד' בשבתינו על סיר הבשר בערבה בשביל מה שחטאו בערבה בבעל פעור מול סוף שהמרו בבואם לים סוף ואמרו המבלי אין קברים במצרים בין פא פארן מה שחטאו במרגלים ובין תופל ולבן שתפלו על המן שהוא לבן ונפשינו קצה בלחם הקלקל בחצירות במחלוקתו של קרח ודי זהב מה שחטאו בעגל:

והנה מה שמסיים בעגל על זה כבר נתן הספרי טעם מפני שהוא הקשה יותר מכולן אבל צריך טעם דרך כלל שישמור עצמו וחטאים וינצור את לבו נגד עצת יצה"ר וזה הוא החילוק בין דעות תרין אמוראים בפי' אוכיחך ואערכה לעיניך שמאן דאמר אעורר כל לעיניך מדבר מהתועלת העתיד שאין צריך רק התעוררות דרך כלל על מה שחטא בעבר לנצור לבו לעתיד ומאן דאמר אסדר כל לעיניך מדבר מן התועלת של התוכחה על מה שעבר שבזה צריך סידור כל החטאים בפרט בסדר חטאיהם והנה משה רצה להשיג בישראל בתוכחתו שני התועלת ופתח בקל לעוררם עם מה שחטאו על העתיד ולכן לא פרט חטאיהם ולא הזכירם רק ברמז שייטיבו מחשבותיהם שחטאו על פי בחינות מתנגדות שמראה שלבם חולה אבל אמר להם לא תחשובו שתוכחתי היא לבד על מה שאתם עתידין לעשות לנצור לבבכם נגד עצת היצה"ר אלא עיקר תוכחתי היא על מה שעשיתם לשעבר ולכן בפרשיות הבאות סידר להם כל מה שחטאו למען וישובו עליהם בתשובה שלמה. ובמה שאמרנו שאם החטאים נוטים לצד אחד על פי הטבע לנקל יחשבו משאס נטות לשתי הקצות אולי יש לבאר מה דאיתא בשבת פ"ט אם יהיו חטאיכם כשנים כשני מיבעי' ליה אמר רב יצחק אמר הקב"ה אם יהי' חטאיכם כשנים הללו שסדורות ובאות משמת ימי בראשית כשלג ילבינו עכ"ל ולבאר מה זה הענין כשנים הללו שסדורות ובאות משמת ימי בראשית יש לומר שבפסוק יש לדקדק הכפל שאמר אם והי' חטאיכם כשני ושוב אמר אם יאדימו כתולע ולמה ברישא אמר אם יהיו לשון קל ובסיפא אם יאדימו אמר לשון הפעיל ועוד י"ל ברישא אמר כשלג ילבינו ובסיפא כצמר יהיו אבל יובן זה על פי דברינו שמי שחוטא לעצמו בלבד על פי טבעו יש לו התנצלות ע"י מה שאמר הבורא יתברך כי יצר לב האדם רע מנעוריו אבל מי שלא די לו בחטאו לבד כי אם מתעה ומסית גם אחרים לחטוא אין זה מתולדות הטבע כי אם תולדות רוע לבו בזה צריך כפרה יותר וזה הוא מה שאמר אם יהי' חטאיכם כשנים הללו שסדורות ובאות משמת ימי בראשית שהם על פי דרך הטבע כמו שהשנים משמת ימי בראשית עד עתה לא שינו דרכם של הטבע שהטביע להם הבורא יתברך אז כשלג ילבינו שנמח לו לגמרי כשלג שהוא המראה הלבן ביותר אבל אם יאדימו כתולע יאדימו לשון הפעיל שלא בלבד שאדמו חטאיכם לעצמיכם כי אם האדימו גם לאחרים כתולע

הזה שבדמו צובע לאחרים אז לא תהיה כפרתכם לגמרי ללבון כשלג ורק כצמר יהי' שלבנינותו חלוש מן השלג כמבואר בנגעים פ"א.

עוד איתא בשבת שם דרש רבא לכו נא ונוכחה יאמר ד' לכו נא בואו נא מבע"ל יאמר ד' אמר ד' מבע"ל לעתיד לבוא יאמר הקב"ה לישראל לכו נא אצל אבותיכם ויוכיחו אתכם ויאמרו לפניו רבש"ע אצל מי נלך אצל אברהם שאמרת לו ידוע תדע וגו' ד' מאות שנה ולא בקש רחמים אצל יצחק שבירך את עשו והי' כאשר תריד ולא בקש רחמים עלינו אצל יעקב שאמרת לו אנכי ארד עמך מצרימה ולא בקש רחמים עלינו אמר להם הקב"ה הואיל ותליתם עצמכם בי אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו עכ"ל וי"ל הלשון לכו אל אבותיכם ויוכיחו אתכם שאם אדם יודע שצריך לתוכחה אז היא למותר ללילך ולשמוע אותה אלא מעצמו יעזוב הרעה ועוד י"ל מה שאמר הקב"ה הואיל ותליתם עצמכם בי וכי במה הראו כן על ידי שלא רצו ללילך ולקבל תוכחה מן האבות וגם יש להבין וכי מפני שהאבות לא בקשו רחמים עליהם גם לא יוכיחו אותם היאך תלי זה בזה ולפרש זה י"ל דהנה לשון תוכחה והוכחה כבר פי' רש"י בפ' וירא בפסוק ואת כל ונוכחת שהוא לשון בירור הדבר ואם נעמיק עוד בפי' הלשון תוכחה נאמר שהוא ענין מישר הדבר שנראה עקום והוא כלשון נוכח פתח הבית שפירושו ישר נגד פתח הבית ולכן יוכיח יש לו ב' פירושים והענין אחד ליישר מה שהוא עקום באמת והוא במה שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך או להראות שהדבר איננה עקום וחסר רק ישר ושלם כמו שנאמר את עניי ואתיגיע כפי ראה אלקים ויוכח אמש פי הראה לך שאין בי עקימות רק ישר: ועפ"ז נבין הענין שכאשר תקרב את הגאולה שחפץ ד' לגאול את ישראל ויקטרג מדת הדין שעל פי מעשיהם לא ראויים להגאל וכמו שקטרג ג"כ בגאולת מצרים אז יאמר הקב"ה לישראל לכו אצל אבותיכם ויוכיחו אתכם פי' שיישרו אתכם להראות שראויים אתם להגאל או ע"פ מעשיכם שיראו שאין בהם עקש או ע"י ענין אחר והנה ישראל יכירו כי ע"פ מעשים שלהם אינם ראויים להגאל אבל מכ"מ יש להם שלשה טענות לקרב גאולתם (א) אחר שבחר בהם ד' להיות עבדיו אין מן הראוי שיהיו עבדים לעבדים ובפרט שעי"ז יתבטלו מלקיים הרבה ממצות ד' וכמו שאמר הקב"ה כי לי בנ"י עבדים עבדי הם וגו' (ב) מפני חלול שם קדשו במשול אה"ע על ישראל כמו שאמר דוד למה תהי' כאיש נדהם כגבור לא יוכל להושיע ואמר עוד לא לנו ד' לא לנו כ"א לשמך תן כבוד למה יאמרו הגוים אי אלקיהם (ג) מפני גלות השכינה כדכתיב ובפשעכם שלחה אמכם שכל זמן שאנחנו בגלות שכינת עוזנו עמנו בגלות כמו שדרשו רז"ל ושב ד' אלקיך את שבותך והשיב לא נאמר אלא ושב כביכול השכינה תשוב עמנו משבותנו.

אמנם על כל ג' טענות הללו שיש לישראל לטעון שיהיו ראויים להגאל לא השגיחו האבות שלאברהם נאמר ועבדום וענו אותם ולא התפלל למה תשתעבד עבדיך לעבדים להיות עבדי מצרים הרי שלא השגיח על זה. יצחק בירך לעשו ואמר לו והי' כאשר תריד ופרקת עולו מעל צוארך ותשלוט עליו הרי שלא חש לחלול שמך במשול עשו על יעקב. ליעקב אמרת אנכי ארד עמך מצרימה שדרשו רז"ל מזה שבכל מקום שגלו ישראל שכינה גלתה עמהם ולא התפלל עלינו שלא נבא לגלות למצרים למען לא תגלה גם שכינת עוזך לשם ולכן אין לנו תקו' שהאבות ישתדלו בעדנו להגאל מפני ג' טענות האלה ולזה השיב הקב"ה הואיל ותליתם עצמכם בי שאתם מתודים ומודים שאתם מצד מעשיכם אינכם ראויים להגאל ותליתם עצמכם בי שרק למעני אעשה מפני שתרצו להיות עבדי ולמען לא יתחלל שמי בגוים ולמען גלות שכינתי שכן הראיתם דעתכם במה שלא רציתם תוכחת אבותיכם בעדכם לכן אמחול עונותיכם וחטאיכם כשלג ילבינו ובזה תהיו ראויים גם מצד עצמכם. ובעת ההיא תכלה הקללה שקלל הקב"ה לישראל במעשה מרגלים כדאיתא במ"ר פ' שלח ויאמר ד' אל משה עד אנה ינאצוני העם הזה ועד אנה לא יאמינו בי אמר הקב"ה ב' צווחות צוחתי עליכם סופכם לצוח ארבע בשעבוד ארבע מלכיות עד אנה ד' תשכחני נצח עד אנה תסתיר את פניך ממני עד אנה אשית עצות בנפשי עד אנה ירום אויבי עלי עכ"ל והנה מה שאמר בשעבוד ארבע מלכיות שהם גלות בבל מדי יון ואדום דלפ"ז יפורש עד אנה תשכחני בבבל עד אנה תסתיר את פניך במדי עד אנה אשית עצות בנפשי ביון עד אנה ירום אויבי עלי באדם לבאר זה איך חלי הפסוקים בד' גליות האלה י"ל דיש חילוק בהצלת ישראל מהגליות האלה דמבבל נגאלו בלא צרות ובלא מלחמה רק שהצרו אחר שעברו ע' שנה לפי חשבונם ולא נגאלו ודאגו שלא יגאלו עוד כנאמר ותאמר ציון עזבני ד' וד' שכחני ולכן אמר הקב"ה שבגלות בבל יצוחו ישראל עד אנה ד' תשכחני נצח: מגלות מדי ג"כ נגאלו בלא מלחמה אבל היו בצרה ובסכנה גדולה בימי המן להשמד ולהרג וחשבו שהקב"ה הסיר השגחתו מהם ונתנם ביד אויביהם אבל באמת לא הי' הסרת השגחה רק הסתרת פנים כמו שדרשו רז"ל אסתר מן התורה מניין שנאמר ואנכי הסתר אסתיר פני מהם וכמו שביארנו בפ' תצוה שבימי אסתר השגיח הקב"ה עליהם רק שלא הודיע להם עד ששבו בתשובה שלמה ולכן דרש עד מתי תסתיר פניך ממני על גלות מדי: מגלות יון יצאו ישראל ע"י מלחמה בימי חשמונאים שאז קיימו בתחבולות תעשה לך מלחמה וע"י עצות שהמתיקו סוד יחד נתן להם הקב"ה תשועה שנצחו אנשים מתי מספר לחיל גדול של אויביהם ובזה

יצדק מה שדרש עד אנה אשית עצות בנפשי על גלות יון ועד אנה ירום אויבי עלי יצדק לדרוש על גלות אד אדום שעדיין מקונן ישראל כן עד עת קץ.
אכן עוד יש לפרש מה שאמר הקב"ה סופכם לצוח ארבע שאין זה מדת חסדו לענוש בכפל ארבע נגד שתים שהקב"ה צוח על ישראל שחטאו בשתים במעשה ובאמונה וזהו שאמר עד אנה ינאצוני שהוא במעשה כדכתיב בתועבות יכעיסוהו ועד אנה לא יאמינו בי שלא בלבד במעשיהם הרעים חטאו אלא גם במה שלא יאמינו בי ולכן אמר שכנגד האלה תצוחו שתים שהם ארבע שנגד שלא האמנתם בי חצוחו עד אנה ד' תשכחני נצח דהיינו שאתנהג עמכם שיהי' לכם פתחון פה לחוסר האמונה בי כאלו שכחתי אתכם ואפילו תאמינו שלא שכחתי עם כל זה תצוחו עד אנה תסתיר פניך ממני ולא תודיע לנו שתשגיח עלינו ונגד מה שצוחתי על מעשיכם הרעים עד אנה ינאצוני תצוחו עד אנה אשית עצות בנפשי להנצל מן הצרות ואפילו הצילנו מיד אויבנו שלא נאבד עד אנה ירום אויבי עלי לומר שלו אנחנו משועבדים ולכן אין כאן ד' צוחות אלא רק זה או זה ואינם רק שתים נגד שתים.
ומה שגזר הקב"ה כן בחטא מרגלים היינו ע"פ מה דתנן ספ"א דסוטה שלא נגזר גזר דין של אבותנו רק על לה"ר של מרגלים שבכל מה שחטאו ישראל נענשו לשעתו ואפילו על חטא העגל לא נגזר גזירה לדורות רק פקידה במה שנאמר וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם אבל בעון המרגלים לא בלבד שנגזר על הדור ההוא שלא יכנוס לארץ אלא גם נגזר שיגלו מן הארץ כמו שאמרו רז"ל ויבכו העם בלילה ההוא אמר הקב"ה אתם בכיתם בכיי' של חנם ואני אקבע להם בכיי' לדורות וכתב הרמב"ן שדרשה זו מקרא מלא הוא וימאסו בארץ חמדה ולא האמינו לדברו וירגנו באהליהם ולא שמעו בקול ד' וישא ידו להם להפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות:
והנה אמרינן סוף תענית חמשה דברים ארעו את אבותינו בט"ב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ וחרב הבית בראשונה ובשנייי ונלכדה ביתר ונחרשה העיר עכ"ל ואולי י"ל שכל המאורעות רעות האלה נגזרו על ידי מה שחטאו ישראל במעשה מרגלים שהיו ה חטאים בזו את הארץ באמרם ארץ אוכלת יושבי' היא והסכימו להם ישראל. לא בטחו בד' באמרם ולמה ד' מביא אותנו ל הארץ הזאת לנפול בחרב. רצו לעבוד ע"ז באמרם נתנה ראש שדרשו רז"ל אין ראש אלא ע"ז. רצו להמסיר עצמם ביד שונאיהם באמרם ונשובה מצרימה. שנאו להקב"ה ובכו חנם באמרם בשנאת ד' אותנו ופי' רש"י ע"פ המדרש והוא הי' אוהב אתכם אבל אתם שונאים אותו משל הדיוט אומר מה דבלבך על רחמך מה דבלבי' עלך עכ"ל וכנגד ה' החטאים האלה באו ה' פורענות מדה כנגד מדה

דאמרו רז"ל פ"ב דיומא שבית ראשון נחרב בעון ע"ז ובית שני בעון שנאת חנם ולכן על מה שבזו את הארץ נגזר עליהם שלא יכנסו לארץ. החטא על שרצו לעבוד ע"ז נתעורר ונצטרף לעון ע"ז וגרם חורבן בית ראשון. החטא של שנאת חנם התעורר החטא ששנאו להקב"ה חנם וגרם חורבן בית שני. על מה שחטאו שרצו להמסור עצמם ביד שונאיהם נגזר עליהם חרבן ביתר שנפלו ביך שונאיהם.

ועל שלא בטחו בהקב"ה נענשו במה שנחרשה העיר שעל ידי זה נגזר מהם התקו' והבטחון שתבנה במהרה שעל זה נחרשה משונאיהם למען תהי' מדבר שממה לבלתי הבנות עוד ועפ"ז יש לפרש מדרש איכה דאיתא שם ר"ח בר פפא פתח מעדה בגד ביום קרה חומץ על נתר ושר בשירים על לב רע ר"ח ורבי יונתן חרווייהין למה היו עשרת השבטים ושבט יהודה ובנימין דומין לשני בני אדם שהיו מתכסים בשמלה חדשה בימות הגשמים והי' זה בוגד מכאן וזה בוגד מכאן עד שקרעו אותה כך לא זזו י' השבטים עובדים ע"ז בשומרון ושבט יהודה ובנימין עובדים ע"ז בירושלם עד שגמרו ירושלים ליחרב עכ"ל והוא תמו' דלא בלבד שלא מובן ענין המשל איך י' שבטים ושבט יהודה ובנימין רצו להתכסות בשמלה חדשה בימות הגשמים אלא שגם מה שמסיים עד שגמרו ירושלים ליחרב אין לו מובן איך מה שעבדו ע"ז שבשומרון החריב את ירושלים בם מה שמסיים הפסוק חומץ על נתר וגו' אין לו המשך למה שקדם ע"פ פי המדרש שהכתוב מדבר בחרבן ירושלים ולפרש זה יש לומר שרבי חנינא בר פפא רצה לבאר למה פתח ירמי' הנביא הקינות לקונן על חרבן ירושלים במה שאמר איכה ישבה בדד העיר רבתי עם שרתי במדינות ובו ואח"כ מקונן על גלות יהודה במה שאמר גלתה יהודה מעוני ובו הלא בודאי גדול הרעה של גלות יהודה מחרבן ירושלים וה"ל להקדים את זה ולכן פתח מעדה בגד ביום קרה ומביא המשל שירמי רצה להודיע בתחלה איך נהיתה הרעה הגדולה שעלי' מקונן בשירים ואמר שהכל גרם חשיבות ירושלים שהיתה רבתי עם רבתי בגוים שרתי במדינות שהגלות והחרבן נגרם עי עון ע"ז אכן איך באו ישראל ויהודה לעבוד ע"ז זה גרם חשיבות ירושלים בעיניהם ובעיני כל הגוים שירבעם התחיל להתעות ישראל לעבוד ע"ז מפני חשיבות ירושלים כדכתיב מלכים א' י"ב ויאמר ירבעם בלבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ד' בירושלים וגו' ויאמר אליהם רב לכם מעלות ירושלים הנה לקיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים הכי ע"י שירא ירבעם חשיבות ירושלים בעיני ישראל כאשר שהי' שם בית ד' גרם שנעשו ישראל עובדי ע"ז. וכאשר ברבות הימים הצליחו ישראל שהם י' שבטים בשומרון ונצחו את יהודה ובנימין במלחמות דאגו הרשעים שבמלכי יהודה שהעם יעזבו את ירושלים

ויפנו לשומרון מקום ע"ז לבקש שם הצלחה ועל כן התחילו גם הם לעבוד עז בירושלים למען יחזיקו העם בירושלים ועי"ז הי' ירושלים הגורם עבודת זרה הן בשומרון לעשרת השבטים והן בירושלים לשבט יהודה ובנימין וזה ענין המשל ששני בני אדם רוצים להעדות בגד חדש שהוא דבר חשוב ביום קרה להתחמם בו וע"י שזה בוגד ומושך ייכאן וזה מכאן נקרע הבגד ולא הי' לשניהם כן הי ענין ירושלים ע"י שהי' חשוב בעיני י' שבטים נגרם שעבדו ע"ז בשומרון וע"י שהי' חשוב בעיני יהודה ובנימין נגרם שגם הם עבדו ע"ז בירושלים ובזה גמרו ירושלים ליחרב ועל כן פתח ירמיהו לקונן בהזכיר חשיבות ירושלים באשר שזה ה' הגורם הגלות והחרבן.

אמנם מה גרם חרבן בית שני זה מפרש סיפא דקרא חומץ על נתר דנתר הוא דבר מחובר ומראיתו לבן וכשיבא עליו חומץ נמוס ונחלק ונפסד וזה הי' דמיון ישראל בעת חרבן בית שני שלבן הוא מראה על נקיות מן החטא כדכתיב כשלג ילבינו וכן היו ישראל אז שלא היו חוטאים להתחייב גלות ע"י מעשיהם כמו בעת חרבן בית ראשון אבל שלט עליהם חומץ המחלוקת ושנאת חנם ועי"ז נתחייבו גלות וזהו פי' הפסוק ע"פ דרשת ר"ח בר פפא מעדה בגד ביום קרה שהוא עון ע"ז בימי חרבן ב"ר וחומץ על נתר שהוא עון שנאת חנם בימי חרבן בית שני גרמו לשיר שירים על לב רע לשיר קינות על לב רע ועצב.

והנה במה שאמרנו שכאשר הוכנעו יהודה ובנימין תחת אשר הי להם לפשפש במעשיהם ולשוב לד' אדרבה הוסיפו לחטוא ולעבוד ע"ז הוא מה שצוח הנביא על מה תוכו עוד תוסיפו סרה ובזה יתיושב המדרש — הובא גם בב"ל — חטא חטאה ירושלים וכי אומות העולם אינם חוטאים אלא אע"פ שחוטאים אינם כלום אבל ישראל יחטאו ולקו עכ"ל והוא תמו' איך משמע ממה שנאמר חטא חטאה ירושלים שאה"ע אינם חוטאים וגם מה שמשיב אע"פ שחוטאים אינם כלום אין לו מובן למה אינו כלום אכן יפורש דעל פי רגילות בבני אדם לא יבוזו לגנב כי יגנוב או למי שעושה תועבות אם יתהלך נקי בשוק ולא תשיגהו העונש ורק אם יאסר בנחושתים ויושם בבור האסירים אז יתבזה בעיניהם אכן ע"פ האמת הוא להיפך כי לא העונש הוא המבזה והמשפיל כי אם החטא והעון אשר עליו נענש ולכן הוא מבוזה ע"י מעשיו הרעים גם אם לא תשיגהו העונש וזה פי' המדרש שהוקשה לו מה שאמר הכתוב חטא חטאה ירושלים על כן לנדה היתה כל מכבדי' הזילוה והלא לא יוצדק לבזות לאחר רק אם הוא במעשיו נעלה עליו אבל אם עושה כמוהו איך יבזהו על מעשיו ואחרי שגם אה"ע חטאו כמו ישראל איך יאמר חטא חטאה ירושלים על כן לנדה היתה בעיני מכבדי' מאז שהם אה"ע על זה משיב אע"פ שחטאו אינם כלום שבעיניהם לא החטא והרשע מכניע כי אם העונש ואחרי

שהם לא נענשו אז לא מרגישים בבזיונם אבל ישראל חטאו ונענשו כמו שאמר כי ראו ערותה שראו איך נתבזו בעונש ועל זה הזילוה מכבדי' אף שהם מבוזים כמוהם. והנביא מקונן גם היא נאנחה ותשב אחור לומר גם היא הושב' בדעתה לדעת אה"ע שנאנחה רק על עונשה לא על חטאה ולכן תחת אשר היתה לה לילך לפני' להטיב מעשים הרעים אדרבה עוד תשוב אחור ואיך שבה אחור מפרש הנביא ישעי' הוי חוטא עם כבד עון זרע מרעים בנים משחיתים עזבו את ד' נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור הנביא מקונן איך מרעה אל רעה יצאו בתחלה היו גוי חוטא שחטא הוא שוגג שחטאו בשוגג או באומר מותר שממוצע בין שוגג למזיד ועל שלא שבו כראוי נגרם שחטא במזיד ונעשו עם כבד עון שעון הוא מזיד ועדיין לא חטאו ועוו רק במצות אחדים ואחרי כן נעשו זרע מרעים שראויים להקרא מרעים ורשעים שעזבו התורה בכללה ומשבאו לכלל זה לא הספיקו במה שעשו בעצמם אלא נעשו בנים מש משחיתים ששמו מגמתם גם להשחית ולהתעות אחרים אשר עוד החזיקו בתורת ד' וגם בזה לא הספיקו כי אחרי זה עזבו את ד' ואמרו מההשרי כי נעבדנו שלא בלבד שעזבו את תורתו כי אם גם אותו עזבו ולא בלבד שחטאו ועשו כן מתוך תאו להנאות העה"ז כי לבסוף נאצו את קדוש ישראל שנעשו מומרים להכעיס כן נזורו אחור מרעה אל רעה תחת אשר הי' להם להכניע עצמם כשבא עליהם העונש. ואחרי כאשר ביארנו ע"י שנאת חנם נחרב בית שני וכבר אמרו רז"ל כל דור שאין ביהמ"ק נבנה בימיו כאלו חרבה בימיו שעי"ז ניכר שעדיין לא פסק מה שגרם החרבן ביותר מוטל עלינו להיות אהבה ואחו' בינינו ולהרחיק כל שנאה מלבנו ובזה יש לבאר אחת מהחרות של סבי דבי אתונא בבכורות פ' א' שאמרו לרבי יהושע אית לן רחיא דתבירא חייטי' אמר להו כרוכו לי מיני' גרדי ואיחייטי עכ"ל פי' שאמרו לרבי יהושע יש לנו אבן ריחים שנשבר תפור אותו שיהי' שלם והשיב להם הוציאו לי ממנו חוטין כמו שמוציאין מן הבגד שנקרע ובו אתפור אותו ובביאור הדברים י"ל דמצאנו שהצרות והעבדות נמשלו לריחים כרגיל בלשון רז"ל ריחים בצוארו ויעסוק בתורה וכן מצאנו בכתוב בחורים טחון נשאו שפירשו רז"ל שהעמיסו על צוארם אבן הריחים.

והנה הסבי ד"א התילו את רבי יהושע על הפירוד והשנאה שבין ישראל בגלותם ואמרו לו יש לנו ריחים שנפרד ונשבר תפור אותו כלומר אתם בני עבדות וצרות תחת אשר תהיו בקשר אחד לנחם זה את זה אתם מפורדים ובעלי מחלוקת איש כנגד רעהו למה לא תאחדם ותעשה שלום ביניהם והשיב להם רבי יהושע הוציאו לי חוטים מהריחים ואתפור כלומר לא כמו שאתם חושבים שהצרות תאחדם כאלו ע"י הצרות יעשו קשר אחד שאדרבה הצרות גורמות המחלוקת כמו שפי' רש"י פ' מקץ יפות מראה סימן הוא

לימי שובע שהבריות נראות יפות זו לזו שאין עין בריה צרה בחברתה עכ"ל ועפ"ז יפורש מה שנאמר רעות המראה שבימי הרעה פני הבריות רעים זה נגד זה וזה מה שאמר להם מן הריחים אין להוציא חוטים לתפור ולהתאחד שהצרות הם הגורמות הפירוד ועל כן אם גם בדורות הקודמות שלטו מחלוקת ושנאת חנם בקרב ישראל בזמננו שבחסד על עליון היתה לנו הרווחה ביותר מוטל עלינו לראות איש את אחיו ואשה את רעותה בפני יפות ולהשבית כל שנאה וקנאה מביננו ובזה נבער הרעה מקרבנו אשר גרם גלותנו וחרבן בית מקדשנו. ובפרט צריך להתאמץ בזה שכבר רמזו רז"ל שזה מעכב הגאולה דאיתא במדרש פ' כי תשא ראה אתה אומר אלי הה"ד חשבתי ימים מקדם שנות עולמים אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע חושבת אני לכמה ימים נגאלתי ממצרים ומבבל ומיון ואומר חלותי היא אם חלאים הם יכולים להתרפאות ואם אינם חלאים איני יודעת מה לעשות לכך נאמר חלותי היא עכ"ל והוא תמו' דמה ענין אם חלאים הם ואם אינם חלאים ולבאר זה י"ל ע"פ מה דאמרינן ביומא פ' א' הראשונים שנתגלה עונם נתגלה קצם האחרונים שלא נתגלה עונם לא נתגלה קצם עכ"ל ובפי' לא נתגלה עונם כתב רש"י שחטאו בסתר והמרש"א פירש שלא עשו תשובה אכן לב' הפירושים הלשון קשה דהל"ל שלא גלו עונם ולענ"ד אפשר לפרש דבכל עבירות שאדם חוטא לא אפשר שלא נודע לו חטאו רק שעובר בזדון מפני שלא חש לכבוד קונו או מפני שכופר בתורה ואומר שאין זה חטא אבל בחטא של שנאת חנם אי אפשר שיכיר בחטאו שהלא זה בעצמו הוא מה שמחטיאו מפני שחושב שלא בחנם הוא שונא לחבירו אלא ע"פ דין ושאינו חוטא בזה נגד בוראו ונגד תורתו שאם יכיר ויודה שלא חטא חברו נגדו לא ישנא אותו וזה הפי' הראשונים שנתגלה עינם דבית ראשון שנחרב על ע"ז וג"ע וש"ד שנתגלה להם בעצמם שחטאו נתגלה קצם אחר שהכירו עונם וחדלו מחטא אבל אחרונים שלא נתגלה עונם דבית שני שנחרב על שנאת חנם שלא נתגלה להם בעצמם שחוטאים בעבור שלא הכירו ששנאת חנם הוא לא נתגלה קצם שחטא זה עדיין לא נפסק: וזה ג"כ פי' המדרש חשבתי ימים מקדם אמרה כנ"י לפני הקב"ה רבש"ע חושבת אני לכמה ימים נגאלתי ממצרים ומבבל ומיון פי' ששואלת הלא מגליות האלה נגאלתי מהר ומגלות זה אחר זמן ארוך עדיין לא נגאלתי ואומר כלומר השבתי אל לבי חלותי היא אם חלאים הם יכולים לתרפאות פי' בגליות האלה הכרתי שחלותי בחלאים של עבירות לכן הי אפשר להתרפאות אבל גלות זה שנגרם ע"י שאיני מכיר שחולה אני דומה לחולה שאין מכיר בחליו ולו אין רפואה באשר שאינו מבקש רפואה ולכן ביותר נבקש ונרדוף שלו לקרב עת פדותנו ב"ב.

ואתחנן

במדרש הובא בפרשת דרכים — אתה החלות להראות את עבדך את גדלך זה המן והוא תמו' דלמה הקדים משה זה לתפלתו ואיזה השתדלות יש בזה שיעבור את הירדן ואולי י"ל שבפסוק קשה דלא סיפא רישא ולא רישא סיפא דלפי הנראה כוונת משה בתפלתו היתה דאחרי שהראה לו הקב"ה גדלו וידו החזקה בנסים שעשה ביציאת מצרים ובמדבר שיראה לו גם כן הנסים של גדלו וידו החזקה בכיבוש ז' עממים ועפ"ז הי לו לסיים אעברה את הירדן גם גדלך וידך שם אבל מה דמסיים ואראה את ההר הטוב והלבנון אינו מענין הפתיחה ולכן מפרש המדרש דכוונת משה במה שהזכיר אתה החלות להראות את עבדך את גדלך לא היתה בלבד דרך בקשה אלא לחדש דבר להוכיח שע"פ דין ומשפט של הקב"ה מן הראוי שיעשה רצונו לעבור את הירדן דאמרינן בתענית ד' ז' שהמן ירד בזכות משה וכבר כתב משה בתורה ע"פ הקב"ה שיאכלו ישראל את המן עד בואם אל קצה ארץ כנען כדכתיב בפ' בשלח שהוא אחר עבור את הירדן וידוע שהמתחיל במצו' אומרים לו גמור כמו שאמר משה להקב"ה בנקמת מדין כמבואר במדרש פ' מטות שהבאנו שם וכיון שכל ישראל נזונו בזכות משה מ' שנה במדבר ודאי אין זכות ומצו' גדול מזה וזה מה שאמר משה אתה החלות להראות את עבדך את גדלך זה המן שהורדת בזכותי לכן מן הראוי ע"פ דין שאגמור המצ' ולכן אעברה נא את הירדן עד שיבואו ישראל אל קצה ארץ כנען למען אגמור המצו' לזון הרעבים ולכן לא התפלל בתחלה רק אעברה את הירדן ומה דמסיים עוד ואראה את ההר הטוב הזה והלבנון יבואר לקמן: והנה אע"פ שהקב"ה לא שמע תפלתו לעבור את הירדן עכ"ז שמע טענתו לגמור את המצו' שעל מה שכתוב כשהיו ישראל בגלגל שפסק המן ממחרת הפסח אמרינן בקידושין שכבר פסק המן לירד בז' אדר ביום שמת משה אבל נעשה נס שהספיקו במן שבכליהם מאז עד ממחרת הפסח ומה שעשה הקב"ה נס זה ולא הוריד המן דבר יום ביומו עד ממחרת הפסח הי' מפני טענת משה כדי שיגמור המצו' ושיאכלו ישראל המן שירד בזכותו עד בואם אל קצה ארץ כנען: ובזה יפורש מה דאיתא במדרש שאמר משה ד' אלקים את החלות אם מתבקש בדין שאכנס לא"י אכנס ואם לאו אכניס ברחמים עכ"ל ולא מפורש מה טענה ע"פ דין הי' למשה אבל ע"פ דברינו אתי שפיר: ובזה יש לבאר ג"כ מדרש תמו' — הובא במשען המים — כשאמר לו הקב"ה למשה אל תעבור את הירדן אמר משה אלך ואבשר לראובן שיחיה ולא ימות שנאמר יחי ראובן ואל ימות עכ"ל ובביאור זה מה שייכות ענין מניעת משה לעבור את הירדן לענין תחיית ראובן יש לומר דאם אמנם אמרו רז"ל כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה עכ"ז נחרט חטאו ונעשה בעל תשובה

ועיקר חטאו הי במה שציער את אביו ופגם בכבודו לבלבל משכבו אע"פ שעשה כן מפני כבוד אמו כמו שפירשו רז"ל חטאו אכן נתכוון לעשות תקון העיד עליו הכתוב שאמר השליכו אותו אל הבור להצילו מיד אחיו ולהשיבו אל אביו אבל לח בלבד שהתיקון הזה לא נודע ליעקב מעולם באשר לא נודע לו מכירת יוסף כל ימי חייו אלא שגם בעיני ראובן עצמו לא הי' נראה זה לתיקון באשר שעשה רק ההתחלה ולא הסוף שהרי לא נצלח בידו להשיבו אל אביו ועל כן כאשר נאמר למשה על טענתו שכיון שהתחיל במצו' לזון את ישראל בזכותו בדין הוא שיגמור ויעבור את הירדן מהבורא ב"ה אל תעבור את הירדן שפט שעל פי דין הקב"ה מי שנתעכב שלא לגמור את המנו' נחשב לו כאלו גמרה (שהוא לא ידע שיעשה הקב"ה נס שיספיק המן שירד בחייו בזכותו לישרא עד בואם אל קצה ארץ כנען) אמר אלך ואבשר לראובן שיחי' ולא ימות שזה בשורה טובה לו לידע שאף שלא גמר מצותו לכבד את אביו ולהצילו מן הצער עכ"ז כיון שמן השמים עכבוהו נחשב לו כאלו גמר ושבזה תקן חטאו ויחי לעה"ב. ועוד טענה אחרת הי' למשה אשר על כן בקש שמן הדין ראוי לבא לארץ כנען במה שאמר ואראה את ההר הטוב הזה והלבנון דאיתא בספרי ההר אברהם קראו הר שנאמר בהר ד' יראה והלבנון זה בית המקדש ולמה נקרא שמו לבנון שמלבין עונותיהם של ישראל עכ"ל ומה שהתפלל משה דוקא על זה שיראה הר המורי' ובית המקדש בנוי ולא על מה שנראה עיקר יותר שיכבשו ישראל ז' אומות וינחלו את הארץ דבאמת בזה מה שבקש הי' נכלל לפי דעתו כל אושר ישראל ע"פ מה דאיתא במדרש אלמלא הי' משה רבינו נכנס לא"י לא הי' נחרב ביהמ"ק ולא היתה אומה ולשון שולטת בישראל עכ"ל והפרשת דרכים פירש ע"פ מה דאיתא פ"ק דסוטה דבמעשה ידיו של משה לא שלטו השונאים שהמשכן שנבנה על ידו נגנז ועומד לדור דורים ולכן אם הי' בונה ביהמ"ק ג"כ לא נחרב אבל כתב על פי' זה שנראה לו דוחק שמשה הי' בונה מיד ביהמ"ק כשנכנס לארץ ועל כן מפרש שאם בא משה לארץ הי' מבטל יצה"ר דע"ז ובזה הי' מגין ביהמ"ק שנבנה לעתיד שלא יהי' נחרב ע"י עון דע"ז במו שנחרב בימי נבוכדנצר.

אמנם פי' זה נסתר על ידי הספרי הנ"ל שהי' משה רוצה לראות בית המקדש הרי שהי' כוונתו לבנות ביהמ"ק בחייו כשיכנס לארץ מפני שידע שאז לא יחרב באשר שמעשה ידיו הוא וזה מה שהתפלל משה וראה את ההר הטוב הזה והלבנון שיבנה ביהמ"ק על ידו ולא ישלטו האויבים עליו ועל ישראל ולכן הי' תקותו שישמע עם קרובו.

אכן השיב לו הקב"ה שאין זה טובה רק רעה לישראל דאיתא במדרש רבה פ' כי תבא — הובא בפרשת דרכים — כשאמר משה אעברה נא אמר הקב"ה למשה אם יש אעברה

נא אין כאן סלח נא ואם יש סלח נא אין כאן אעברה נא עכ"ל ולבאר איך חלי זה בזה י"ל ע"פ מה שביארתי במ"א מה דאיתא במדרש איכה כל רעיה בגדו בה זה גבריאל ומיכאל שהיו מלמדין עלי' זכות אמר להם הקב"ה מי חביב עליכם אמרו לפניו ישראל ואחר ישראל מי חביב עליכם אמרו לפניו בית המקדש אמר להם נשבע אני בשמי הגדול שאתם בעצמיכם מציצין בו האש מיד נטלו גבריאל י ומיכאל שני לפידי אש והציתו אש בהיכל ד' עכ"ל ותמו' איך קרא הכתוב בגידה במקדש על ששרפו אותו כיון שהי' ע"פ ציווי הקב"ה וגם למה צו' הקב"ה דוקא למלאכים האלה שאמרו שביהמ"ק חביב בעיניהם לשרפו והלא חפץ חסד אבל יבואר זה במה שהקדים הקב"ה לשואלם מי חביב עליכם והם השיבו בתחלה ישראל ואח"כ ביהמ"ק דאמרינן בגמרא מזמור לאסף אלקים באו גוים בנחלתך קינה לאסף מבע"ל אלא ששפך הקב"ה חמתו על עצים ואבנים להציל את ישראל וכן כתוב כלה ד' חמתו במה ויצת אש בציון עכ"ל ומזה שמענו ששריפת ביהמ"ק הציל לישראל שלא שפך הקב"ה חמתו הקב"ה תחנתו בשביל הטובה הגדולה שיצמח מזה לישראל עליהם וזהו מה שאמר הקב"ה למלאכים שלמדו זכות על ביהמ"ק שלא יחרב מי חביב עליכם ואמרו ישראל בתחלה ואח"כ ביהמ"ק ורמז להם שע"כ על אחד משניהם ישפוך חמתו ואחרי שחביבין להם ישראל יותר מביהמ"ק לכן צוה להם שהם בעצמם יציתו אש בציון להציל ישראל החביב להם יותר ועל כן נקרא זה בגידה בביהמ"ק שאם הקדימו אהבתו לאהבת ישראל לא צו הקב"ה שישרפו אותו אלא הי שופך חמתו על ישראל: וזה פי' המדרש שהשיב הקב"ה למשה על מה ששאל אראה את ההר הטוב הזה והלבנון שיבנה ביהמ"ק שלא יהי' נחרב טעית שאין זה טובה רק רעה לישראל שאם יש כאן אעברה נא שתבנה ביהמ"ק שלח יחרב ולא ישלטו שונאים על ישראל אז אין כאן סלח נא שע"כ אשפוך חמתי על ישראל לבלתי סלוח לאשמתם ויאבדו ח"ו ואם יש סלח נא שאסלח להם ע"כ אשפוך חמתי על עצים ואבנים ויחרב ביהמ"ק וילכו ישראל בגלות ע"י אויביהם ובזה אסלח להם ועל כן למען הציל לישראל טוב להם שלא תעבור ולא תבנה ביהמ"ק.

עוד איתא במדרש בפירוש אתה החילות אמר רבי יהושע בן קרחה בשני מקומות דמה משה עצמו לאברהם ולא הועיל לו כלום אברהם קרא לו הקב"ה ואמר הנני הנני לכהונה הנני למלכות זכה לשניהם קרא למשה ואמר הנני אמר לו הקב"ה אל תקרב הלום אין לך עסק בכהונה שנאמר והזר הקרב יומת אין לך עסק במלכות שנאמר כי הביאותני ער הלום אברהם אמר ד' אלקים מה תתן לי מהו ד' אלקים אם מתבקש לי בדין תן לי בנים ואם לאו ברחמים תן לי ונתן לו ואף משה אמר אם מתבקש בדין שאכנס לארץ

ישראל אכנוס ואם לאו ברחמים אמר לו הקב"ה כי לא תעבור כיון שראה משה היכן הדברים חזקים התחיל מדבר קשים אתה החילות אמר לפניו רבש"ע למה איני נכנס לארץ מפני שאמרתי שמעו נא המורים אתה הוא שאמרת תחילה למשמרת לאות לבי מרי עכ"ל וי"ל מאי טעמא באמת לא הועיל לו למשה כמו לאברהם וכי משא פנים יש בדבר גם י"ל למה במה שדמה עצמו לאברהם בהנני לכהונה ולמלכות לא הרע בעיניו שלא נתנה שאלתו ובמה שדמה עצמו לאברהם בפעם השני בטענה אם בדין אם ברחמים הרע בעיניו לדבר דברים חזקים לומר אתה החילות וביישוב זה יש לומר שכאשר שאל אברהם שאלתו הראשונה לומר הנני הי' אפשר לפרש שכוונתו שינתן לו כהונה ומלכות ע"פ מדת הרחמים ומשה לא בקש גדולה לעצמו רק אם תאות לו ע"פ מדת הדין ולא על דרך מתנה במדת הרחמים אבל בשאלה השנית שאמר אברהם ד' אלקים ששאל בנים או במדת הדין או במדת הרחמים ונתן לו דמה משה עצמו לו ג"כ לשאול לעבור את הירדן במדת הדין ע"פ מה שבארנו ואם לאו ע"פ מדת הרחמים לכן הוקשה לו למה יגרע מאברהם בזה שלא נתן לו שאלתו גם ע"פ מדת החסד והרחמים אכן ידע שאולי יש לחלק שאברהם שאל מעצמו ולכן הועיל לו אבל הוא שלא עשה כן אלא מפני שראה שהועיל לאברהם לא היתה תפילתו תפילה שלמה ושעל כן לא הועיל לו וע"ז טען רבש"ע אם זה הטעם שלא שמעת תפילתי מפני שלמדתי מאברהם ולא מעצמי התפללתי כן א"כ למה נענשתי שלא לכנוס לארץ מפני שאמרתי שמעו נא המורים הלא אתה הוא שאמרת תחילה למשמרת לאות לבני מרי ואם הטוב לא תשלם אם נעשה על ידי לימוד מאחר גם את הרע לא תעניש בכזה.

אמנם מה שהתפלל משה לכנוס לארץ למען לראות ההר הטוב והלבנון ולא למען הכניס ישראל לארץ ולהנחיל אותה להם יבואר ע"פ דאיתא במדרש ואתחנן אל ד' בעת ההיא באיזו עת באותה עת שנתמנה יהושע שנאמר ואת יהושע צויתי אמר ר"ה כיון שאמר הקב"ה למשה הגיע ארכי (ממשלה) ליהושע אותה שעה התחיל לבקש רחמים לכנוס לארץ עכ"ל והנה כפי מה שנראה מדברי המדרש אע"פ שכבר ידע משה שלא יכנוס לארץ מכ"מ לא הרע לו כל כך להתפלל על ביטול הגזירה עד ששמע שיהושע ינחול גדולתו וקנא בו אכן הלא זה מתנגד למדת ענותנותו שיקנא בגדולת אחר ועוד הרי כבר כאשר שמע נבואת אלדד ומידד משה מת ויהושע מכניס ישראל לארץ ובקש יהושע ממנו להשתיקם השיב מי יתן והי' כל עם ד' נביאים הרי שלא קנא על זה: ואיתא בסוטה ס"פ א ויאמר ד' אלי רב לך רב יש לך ומנו יהושע וגם בזה י"ל מה נתחדש לו בזה הלא כבר משה בעצמו אמר ואת יהושע צויתי ועוד י"ל על מה שהשיב הקב"ה על תפלתו אל

תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה שנדרש במדרש תחנונים ידבר רש זה משה ועשיר יענה עזות זה הקב"ה שהוא עשירו של עולם ענה אותו בקושי מה הי' פשעו של משה שענה לו הקב"ה בקושי אל תוסיף דבר אלי עוד אכן יש לומר דלא מדת גאו' אלא בהיפך גודל ענותנותו הראה משה בזה שאחר שכבר ידע על ידי נבואה של אלדד ומידד שברצונו של מקום ליתן גדולה ליהושע להכניס את ישראל לארץ לא רצה שתבצר הגדולה מן יהושע אע"פ שנטלת ממנו ולכן כל עת שלא נתמנה יהושע למנהל לישראל לא התפלל משה אבל אחר שנתמנה יהושע ע"פ צווי הקב"ה כנאמר ואת יהושע ציותי אז התפלל וזה פירוש המדרש בעת ההיא באיזה עת באותה עת שנתמנה יהושע כיון שאמר הקב"ה למשה הגיע ממשלה ליהושע אותה שעה התחיל לבקש רחמים לכנוס לארץ באשר שידע כי מעתה לא תנטל עוד הגדולה ממנו ע"פ דברי רז"ל שאין מלכות נוגעת לחבירתה אפילו כמלא נימא אבל הקב"ה השיב לו רב לך רב יש לך ומנו יהושע ואם תכנוס לארץ תכנוס לא כמלך אלא כהדיוט וכי אתן אותך נאמן ביתי תחת ממשלת יהושע ואיך יאות לישראל גדול ממך אמנם אחר שידע הקב"ה שברוב ענותנותו לא ישתוק על ידי זה מלהתפלל אמר לו בקושי אל תוסף דבר חלי עוד בדבר הזה להכניע עצמך תחת יהושע ולכן כאשר התפלל משה לכנוס לתרץ לא התפלל להנחיל לישראל את הארץ כי אם לראות חת ההר הטוב ואת הלבנון.

עוד יש לומר בפירוש רב לך על פי המדרש הובא בילקוט אתה החילות להראות את עבדך אמר לו רבש"ע אתה קראתני משה עבדי וכתבת בתורתך ואם אמור יאמר העבד אהבתי את אדוני ואני אהבתי אותך ואת תורתך ובניך לא אצא חפשי איני מבקש למות וכתיב והגישו אדוניו אל האלהים ועבדו לעולם אמר לו הקב"ה רב לך וצריך ביאור איזה תשובה השיב הקב"ה למשה על טענתו ע"פ התורה במה שאמר לו רב לך אכן יבואר דעוד איתא במדרש פרשה זו שאברהם יעקב משה דוד וישעי קראו עצמם עבדים והקב"ה גם כן קראם עבדים והביא הפסוקים על זה ויש להבין איזו חשיבות יש בשם עבד אחרי דאמרינן ב"ב פ"א ישראל נקראים בנים למקום בזמן שעושים רצונו ונקראים עבדים בזמן שאינם עושים רצונו וגם אם הצדיקים האלה דרך ענוות קראו עצמם עבדים למה הקב"ה הסכים עמהם לקרותם ג"כ עבדים אחרי שבודאי היו עושים רצונו אכן יש לומר דהעבודה להקב"ה תתכן ע"פ שלש בחינות יש שעובדים באהבה כבן האוהב את אביו ומתענג לעשות רצונו ויש שעובדים לתקות גמול למען קבל שכר על עבודתם ויש שעובדים רק מיראה באשר שיודעים שיענשו כאשר פורקים עול עבודת ד' מעל שכמם והנה כאשר נבחין גרם המעלות של הבחינות האלה הטוב שבכולם הוא העובד מאהבה

שהוא במדרגת בן לאביו ואחר זה טוב העובד מיראה שאף שהוא רק בגדר עבד שעובד לאדונו מיראה עכ"פ יראת השם נגד פניו והגרוע שבכולם הוא העובד על מנת לקבל שכר שהוא בעבודתו לא השם נגד פניו רק תועלתו והנאתו: ואולי זה כוונת התנא אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשים את הרב שלא ע"מ לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם שמה שמסיים ויהי מורא שמים עליכם נראה שאין לו המשך אל הקודם אבל ע"פ דברינו יאמר הטוב יהיה לכם שלא תהיו כעבדים אלא כבנים העובדים מאהבה אבל אכ לא תגביהו עצמכם למעלה הזאת אלא תהיו בעבודתכם כעבדים עכ"פ לא תרדו למדרגה התחתונה לעבוד על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים שעובדים לא ע"מ לקבל פרס אלא באשר שמורא שמים עליכם ותעבדו מיראה.

אמנם יש גם מדרגה של עבד שהיא גדולה ע"פ מה דאמרינן בברכו' פ"ה כאשר בקשר יוחנן בן זכאי מרחב"ד תלמידו להתפלל על בנו ואמרה לו אשתו וכי הוא גדול ממך אמר לה לאו אלא הוא דומה כעבד לפני המלך ואני דומה כשר לפני המלך ופירש"י עבד נכנס ויוצא בלא רשות שר אינו רגיל לבוא לפניו הרי שבזה נפרט מעלת העבד שקרוב מאוד אל המלכות להיות נכנס ויוצא שלא ברשות והיא המעלה העליונה שבצדיקים כדאמרינן סוכה (דף מ"ה ע"ב) הא דעיילי בבר הא דעיילי בלא בר וזה הענין שהם קוראים עצמם עבדים והקב"ה קוראים עבדים שהצדיקים האלו קראו עצמם עבדים שבענותנותם לא יחסו עצמם כבנים למקום כי אם רק כעבדים לגריעותא הקב"ה קראם עבדים כאלו יאמר אסכים עמכם שאתם לי עבדים אבל לא בבחינה התחתונה כי אם בבחינה העליונה שאתם קרובים אלי להיות יוצאי' ונכנסים אצלי שלא ברשות שהיא המעלה היותר העליונה לצדיקים כאשר אמרנו: ובגדר זה קרא הקב"ה גם למשה עבדי והנה מה שטען משה כתבת בתורתך אהבתי את אדוני לא אצא חפשי לא שייך רק לענין עבד שהוא עבד ממש בבחינה הגרועה שכן אמר העבד העברי אחר שש שנים שהי' עבד ממש אבל לא שייך על בחינת עבד הגדולה שעולה על מעלת השר ולכן כאשר טען משה ואמר להקב"ה אתה קראת אותי עבד וכתוב בתורתך כאשר יאמר העבד אהבתי את אדוני לא אצא חפשי אז ועבדו לעולם וגם אני מבקש כן השיב לו הקב"ה רב לך לא במדרגה התחתונה אתה עבד לי כי אם במדרגה הרבה והחשובה ולכן אין מקום לטענתך ואל תוסף דבר אלי בדבר הזה להשפיל עצמך כעבד אשר עבד לי רק מיראה או לתשלום גמול.

וע"פ הדברים האלה יבואר מה דאיתא במדרש ילקוט נחמו נחמו עמי אמר הקב"ה עלי לפייסן ולנחמן בעצמי כתבתי בתורה לא תעבוד בבכור שורך וכתיב בני בכורי ישראל ואמרתי להם הביאו צואריכם בעול מלך בבל כתבתי לא תשנא את אחיך בלבבך ואני שנאתי אתכם כתבתי לא תסגיר עבד אל אדוניו ואני מסרתי אתכם לאוה"ע שנאמר וד' הסגירם כתבתי לא תכלה פאת שדך בקצרך ואני כליתי חמתי בציון שנאמר כלה ד' חמתו כתבתי בתורה שלם ישלם המבעיר את הבערה ואני הצתי אש בציון ואני עתיד לבנות את ביהמ"ק בחומת אש עכ"ל ויש לדקדק שמזכיר הקב"ה ששה דברים שנהג עם ישראל שלא כתורה ורק על הששי מזכיר שייטיב מה שנעשה להם לשלם את הבעירה אמנם על חמשה דברים לא משיב כלום וכי ח"ו נהג הקב"ה שלח כדין אשר עליו נאמר אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא ואפילו על הששי שמשיב היש לחשוב שהקב"ה ח"ו עשה דבר שלא כהוגן שצריך להשיב ולתקן ולבאר זה יש לומר שאע"פ שהקב"ה בחסדו רצה לפייס את ישראל כאלו הם צדיקים והוא עושה עמהם שלא כתורה עם כל זה בכל מה שמזכיר שנעשה עמהם נגד מצות התורה התשובה בצדה וזה מרמז להם בהסדר שמזכיר מה שהיו אפשר להם להתאונן שנעשה עמהם שלא כדין שמזכיר הדברים בדרך אם תמצא לומר שעל מה שעבר על לא תעבוד בבכור שורך במה שהביאם בעול מלך בבל והם נקראים בכור כדכתיב בני בכורי ישראל לא נעשה להם בזה עול ע"פ מה שהבאנו למעלה מגמרא דב"ב דרק אם ישראל עושים רצונו של מקום נקראו בנים אבל באינם עושים רצונו של מקום עבדים ואחרי שכתוב בני בכורי ישראל לא נקראו בכור רק אם הם בגדר בנים וכיון שעברו רצונו של מקום אם כן לא שייך אצלם לא תעבוד בבכור שורך אבל הוסיף הקב"ה אולי תאמרו אם גם בנים לא נקראני כאשר עברנו על מצותיך אבל הלא בגדר אחים אנחנו לך שישראל נקראים אחים של הקב"ה כדכתיב למען אחי ורעי אדברה שלו' לך וכתיב לא תשנא את אחיך בלבבך ואתה שנאת אותנו אבל גם לזה התירוץ פשוט הלא כתיב ג"כ כי תראה חמור שו שונאך ונדרש בפרק ערבי פסחים בישראל מומר הכתוב מדבר הרי כשעובר רצונו של מקום מותר לשנאתו ואין בזה משום לא תשנא את אחיך אבל עוד תאמרו אם גם מצד בנים ומצד אחים לא נעשה לנו עול באשר עברנו על רצונך ומצותיך אבל הלא עדיין בגדר עבדים אנחנו שנקראים כן גם אם אינם עושים רצונך וכתיב לא תסגיר עבד על אדוניו ואתה הסגרתנו ביד אויבנו דכתיב וד' הסגירם אכן גם ע"ז כבר השיב הקב"ה ע"י הנביא ישעי' אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתי' או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו הן בעונותיכ' נמכרתם ובפשעיכם שולחה אמכם פי' שאמר לא אני מכרתי אתכם ביד אויביכם כי אם נמכרתם על ידכם

על ידי עונותיכם כמו שבארנו במקום אחר שבסילוק הקב"ה השגחתו מהם הם לבז לאויבים ולפגעי הזמן אם כן לא הקב"ה הסגירם אל אדונים אלא פגעי הזמן וע"ז נאמר וד' הסגירם שלא שמרם אחרי שמרדו בו אבל אולי עוד יטענו ישראל הלא כתבת בתורתך לא תכלה פאת שדך בקוצרך וגם אם חטאנו וראויים ללקות לא הי' לך לכלות אפך בנו כנאמר כלה ד' חמתו אכן גם על זה התשובה במה שכתבנו למעלה שלא לרעתם כי אם לטובתם כלה חמתו בציון ששפך חמתו על עצים ואבנים למען לחוס עליהם והצילם מאויביהם לבלתי יכלו באמתו בידכם ולכן לא נשאר מכל מה שהי' אפשר להם להתאונן רק במה שהצית הקב"ה את בית המקדש אף שהיו לטובתם להצילם עם כל זה אמר בחסדו אקיים מה שכתבתי בתורה שלם ישלם המבעיר את הבערה ולכן אני עתיד לסבב ירושלים ובית המקדש בחומת אש וזה מרומז בפסוק במה שאמר דבר אל לב ירושלים וקראו אלי' כי מלאה צבאה כי נרצה עינה כי לקחה מיד ד' כפלים בכל חטאתי' יאמר כי זה היא הנחמה שאנחם אותם וארא שכל מה שנעשה להם נגד התורה הוא הי' בלבך כי לקחה מיד ד' בשביל חטאתי' ולא נעשה בהם עול אבל עתה נרצה עונה ולא תלקה עוד.
עוד יש לומר בפירוש הפסוקים האלה כשנדקדק הכפל נחמו נחמו עמי וגם הכפל כי נרצה עונה וכי לקחה בכל חטאתי' ולמה עונה לשון יחיד וחטאת לשון רבים מה שאמר לקחה מיד ד' כפלים הלא דרך מדת הקב"ה שלא לענוש כגודל החטא אפילו פעם אחת כפי שיאות עליו ואיך יאמר שלקחה מיד ד' כפלים וביישוב זה י"ל ע"פ המדרש איכה חטאה בכפלים שנאמר חטא חטאה ירושלים לקתה בכפלים שנאמר כפלים בכל חטאתי' ומתנחמים בכפלים שנאמר נחמו נחמו עכ"ל ויש לדקדק איזו שיעור אחדות יש לחטא כדי לומר חטאה בכפלים אכן כבר ביאור זה הנביא במה שאמר שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות בורות נשברים אשר לא יכילו המים בפירוש שתים רעות עשה עמי יש לומר שמי שמחליף החשוב במה שאינו חשוב אבל גם אינו נקלה עושה רעה אחת וכן מי שמחליף האינו חשוב בנקלה ונבזה שהורידו מדרגה אחת עשה רעה אחת בלבד אבל מי שמוריד החשוב שתי מדרגות שמחליף החשוב בנבזה הוא עושה שתי רעות והנה במים יש שלש מדרגות החשוב הוא המקור שנובע ממנו תמיד מים חיים והמדרגה השניי' מים קרים שנתנו בבור ונשמרו שם שאף שאינם נובעים להיות מוסיפים והולכים עם כל זה המים נשמרים שם אבל המדרג' השלישית היא מים הנתונים בבורות נשברים אשר לא יכילו המים אשר הובא בהם כי נמעט והולך עד לכלה וזה מה שצעק הנביא שתים רעות עשה עמי לא בלבד שאותי עזבו שאני הם מקור מים חיים שנובע להם תמיד כל טוב להחליף אותי בבור אשר יכיל

המים כי אם גם החליפו אותי בעבודה זרה הנמשלה לבורות נשברים שלא בלבד אשר לא תבא מהם כל טוב אלא גם גורמים להביא רעות לעולם ולאבד כל טוב וחסד וזה הענין חטאה בכפלים שאלו החליפו הקב"ה באדם נכבד הי' זה חטא אחד אבל אחרי שהחליפו אותו בעצים ובאבנים הי' זה חטא כפול: וע"כ גם לקו בכפלים כי מי שהוא במעלה על אחרים ויורד ממעלתו להיות שו' להם הוא נלקה באחת אבל היורד ממעלתו לתחתית להיות תחת אחרים הוא נלקה בכפלים וכן אירע לישראל שהיו חשובים מכל האומות וירדו למטה להיות שפלים מכולם וכאשר קינן רבי שנפלו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא כדאיתא בחגיגה:

אכן כנגד זה תהי' גם הנחמה בכפלים שבתחילה יעלו משפלות להיות שוים במעלה אל שאר יושבי הארץ ואחרי זה יעלו למעלה ויקויימו בהם כל המעלות שנתנבאו הנביאים עליהם וזה פירוש הפסוקים נחמו נחמו עמי פי' דבר להם שינחמו בכפלים באשר שגם לקחה מיד ד' כפלים שנלקה כפלים והי' זה בעבור שגם חטאי הי' כפלים לכך נאמר בכל חטאתי לשון רבים.

אמנם מה שאמר כי נרצה עונה לשון יחיד יבואר ע"פ מה דאיתא במדרש נחמו נחמו, נחמו לחיים נחמו למתים והוא תמו' למתים למה צריכים נחמה אכן יתיושב זה ע"פ מה שדרשו רז"ל במה שאמר הקב"ה וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם שאין פקידה לישראל שאין בה עוד פקידה של חטא העגל והמשילו זה לאב שכעס על בנו ולקח אבן גדול בידו ונשבע לזרקו עליו ואח"כ נתחרט ונתייעץ לקיים מה שנשבע להשליך האבן עליו ומכ"מ לא יזיקו שכתת אותו לאבנים קטנים אשר לא יזיקו וזרקם אחד אחד על בנו ולכן כל זמן שנלקו ישראל בגלות על עונותיהם יש שם פקידה ולקוי מעט מחטא העגל אבל כשתבא העת של הגאולה אז נרצה גם חטא העגל עד כלה ולא נשאר ממנו מאומה וזה פירוש הפסוק דברו על לב ירושלים וקראו אלי' כי מלאה צבאה שלא יבא עלי' עוד עונש וגם כי נרצה עונה הוא עון הגדול של העגל ואיך נרצה עון זה עתה מפרש במה שאמר כי לקחה מיד ד' כפלים בכל חטאתי' כאשר נענשה על חטאתי' בכל חטא וחטא הי' בה עונש בכפ' שהי' בה ג"כ עונש מחטא העגל לא שנלקה יותר ממה שחטא כי אדרבא זה היו מחסד הקב"ה שנפרע מעט מעט חטא העגל מהם וכפל העונש של שני חטאים יחד כי כפלים אינו כפל העונש כי כפל העון כי בזה יכופר העון הגדול של העגל שלא כלם בחמתו וזה פירוש המדרש נחמו לחיים נחמו למתים כי אין נחמה למתים עושי העגל גדול מזה בהבשורה כי עתה נרצה עונם ובא סוף הגזירה של וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם.

אמנם מתי תבא עת הנחמה על זה נאמר כי ידין ד' עמו ועל עבדיו יתנחם כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב וזה מרומז במה דאמרינן חולין פ' ג' אמר רב יהודה רחם זו שרקרק ולמה נקרא שמו רחם כיון שבאה רחם בא רחמים לעולם (פי רש"י רחמים מטר) א"ר ביבי בר אביי והוא דיתיב אמירי ועביד שרקרק וגמירי דאי יתיב אארעא ושריק אתי משיחא שנאמר אשרקה להם ואקבצם א"ל רב אדא בר רב שימי והא ההוא דיתיב בי' כרבא (בשדה חרושה) ושריק ואתי גלל ואפסקי' למוחא אמר לי' האי ביידא (בדאי ושקרן) הוי עכ"ל. לבאר מאמר הקשה הזה י"ל ע"פ מה דאמרינן בתענית גדול יום הגשמים כיום קבוץ גליות שנאמר שובה ד' את שביתנו כאפיקים בנגב והמשל קבוץ גליות למטר יש לומר דמטר לא בא מלמעלה אלא כשנתעורר מלמטה כדכתיב באליהו על הר הכרמל והנה עב קטן ככף איש עולה מים וזה הי' לו סימן שיבא הגשם וכן הרחמים של קבוץ גליות צריך התעוררות מלמטה מעט כדאמרו רז"ל פתחו לי כסידקי של מחט ואני אפתח לכם כפתחו של אולם וכן נאמר שובו אלי ואשובה אליכם ולכן העוף הזה ששמו רחם הן בשמו והן במעשיו והן בהרגשתו מרמז על גאולת ישראל בשמו שהוא לשון רחמים במעשיו שקורא שרקרק שמרמז על השרק של מעלה כדכתיב אשרקה להם ואקבצם ובהרגשו שמרגיש כשיבואו גשמים שמרמזים ע"פ דברי רז"ל על קיבוץ גליות אכן כי התפללנו הרבה ועדיין לא בא משיח הוא משום דלא באנו עוד לכלל כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב ואמרינן ר"ה דף ל"א שעל שפלות ישראל נאמר כי השח יושבי מרום קרי' נשגבה ישפילנה ישפילה עד ארץ יגיענה עד עפר אמר ר' יוחנן ומשם עתידים להגאל שנאמר התנערי מעפר קומי שבי ירושלים ופירש"י שם מדלא כתיב השפילה עד ארץ ועפר מזה נראה שעפר הוא עוד מדרגה תחתונה יותר מן ארץ והטעם יש לפרש כי הארץ אף שהיא תחתון ביותר נגד מרום ונגד קרי' נשגבה מכ"מ זה עדיין יש לה חשיבות כשנחרשה לזריעה אבל עפר אין לו חשיבות כלל ולכן תקנו חז"ל לומר ונפשי כעפר לכל תהי' וכן ענין ישראל בגלות כל עוד דיתיב אמידי הנאמר על רחם דהיינו דיש לו עדיין לסמוך עליו עוד לא נתקיים ואפס עצור ועזוב ואז הקב"ה מעורר רחמיו בלבד לשמרם לבל יכלו בגלות וליתן להם פרנסתם שהיא ענין הגשמים אבל אי יתיב בארעא שכבר הגיע לעפר אז יתקויים כי ידין ד' עמו ויגאלם וע"ז הקשה רב אדא בר רב שימי הרי ראה פעם אחת לרחם שישב הארץ על שדה חרושה ושרק ובא סלע והפציע את מוחו אמר לי זה שקרן הי' שרצה לרמז בשריקתו שכבר בא העת שתקויים אשרקה להם ואקבצם באשר שכבר הגיע ישראל לשפלות לישב על הארץ אבל זה שקר הי' שאין זה השפלות היותר גדולה שהוא ישב על שדה חרושה שהוא בלבד המדרגה

ישפילה עד ארץ אבל רק שכתקויים יגיענה עד עפר שהוא השפלות היותר אז יחקויים התנערי מעפר קומי שבי ירושלים.

עקב

פ' ואתחנן מסיים ושמרת את המצות ואת החקים ואת כ המשפטים אשר אנכי מצוך היום ודרשו רז"ל היום לעשותם ולמחר לעה"ב ליטול שכרם דשכר מצות בהאי עלמא ליכא אכן לפי הנראה יש סתירה לזה במה שמתחיל אחר זה פ' עקב והי' עקב תשמעון וגו' ואהבך וברכך והרבך וברך פרי בטנך וגו' הרי שמבטיח שכר מצות בעה"ז אכן יש לומר דע"י שלשה דברים בא השכר גם בעולם הזה.

א ע"פ מה דאיתא במדרש ושמר ד' אלקיך לך כל מה שישראל אוכלים בעוה"ז מכח הברכות שברכן בלעם וכל מה שברכו אותן אבות העולם והנביאים מושמרים להם לעולם הבא משל למה"ד ליתום שהי מתגדל אצל בעל הבית הי' אוכל ושותה משלו למדו אומנות אותו יתום אומר כל מה שאני אוכל ושותה ומתכסה מתוך שכרי הוא אמר לו אותו בעה"ב חייך כל מה שאתה אוכל ושותה בכח חבית מים שאתה ממלא לי ובכח עץ שאתה מבקע לי אבל שכרך כפול ומונח כך כל מה שישראל אוכלים בעוה"ז בכח הייסורין הבאים עליהם אבל שכרן כפול ומשומר לעתיד לבוא עכ"ל ויש להבין איזה חילוק יש בין הברכות שברכן בלעם למה שברכן אותן האבות ואיך מבאר זה במשל שהביא וי"ל שהמצות נחלקים לשמיעות ושכליות השמיעות נקראים חוקים שאנו מקיימים בלבד באשר ששמענו אותם מפי הקב"ה אבל אם לא נצטוינו עליהם לא היינו מקיימים אותם מפני שאין השכל מחייבם אכן השכליות נקראים משפטים מפני שהשכל שופט שיש לקיימם לתועלת האדם היחידי ולתועלת חברת האדם ואם שאין הקב"ה צריך לעבודת האדם וכל מה שאנו מקיימים הוא לתועלת שלנו לבד עם כל זה אנו מחוייבים לקיים המצות כולם לכבוד שמו הגדול לעשות לו נחת רוח לקיים רצונו וביותר צריך השתדלות לזה במצות שכליות שאנו מכירים בהם התועלת לנו שלא נקיים אותם בשבילנו כי אם בשביל הקב"ה שצו' עליהם כי המצות שמעיות שאין אנו מכירים תועלת שלנו בהם בנקל יותר אנו מקיימים לכבוד השם המצוו' עליהם וזה ענין המשל שהיתום אצל הבע' הבית שלמדו אומנות עושה שתי מיני עבודות עבודת האומנות שלמדו הבע"ב ועבודת הבית למלאות מים ולבקע עצים והחילוק בין שתי מיני עבודות הוא שעבודת האומנות השכר הגיע לרבו בלבד ואין להיתום חלק בו אבל עבודת הבית היתום נהנה בו עם רבו שהרי אוכל ושותה ומתכסה בביתו והיתום בחשבו

שבזה ניתן לו שכרו לגמרי במה שרבו מאכילו ומשקו על עבודת האומנות שעושה בעבורו שבשביל חביות מים שממלא ובשביל העצים שמבקע חושב שאין לו שכר באשר שעושה לתועלתו ג"כ אבל בעל הבית הוא בעל חסד ואומר לו להפך הוא כל מה שאוכל ושותה הוא לשכר חביות מים שאתה ממלא לי ובכח עץ שאתה מבקע לי מדייק לי לא בשבילך עשיתי כן כי אם בשבילי ועלי לשלם שכרך אבל מה שאתה עושה בשביל האומנות זה שכר כפול ומונח לך על עת העתיד כשתגדל ותעזוב ביתי וכן הענין שנוהג הקב"ה בחסדו כן עם ישראל השכר בעוה"ז נותן להם בשביל שמקיימים המצות שכליות לא בשביל תועלתם כי אם לכבוד שמו אבל שכר המצות שמעיות נטור להם לעוה"ב והנה מה שברך בלעם לישראל הי' מה שראה בהם שמקיימים המצות השכליות כמו שנאמר וירא ישראל שוכן לשבטיו שראה שאין פתחיהן זה כנגד זה שע"י זה שלום ביניהם מה שנכר לטוב הכולל כל ברכות העוה"ז כמו שאמרו רז"ל לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום והן על מה שראה שמיגיעים עצמם במצות כמו שאמר מי מנה עפר יעקב שדרשו רז"ל מצות שמקיימים בעפר ליתן תרומות ומעשרות וכדומה הכל מצות שכליות וזה פי' המדרש שכל מה שישראל אוכלים בעוה"ז הוא בשביל ברכת בלעם שברכם על שמיגעים עצמם לסבול ייסורים לקיים מנות השם השכליות אבל מה שמקיימים ישראל המצות שלא ניכר להם תועלת בעוה"ז על זה בא להם ברכת האבות והנביאים ושכר זה שמור להם לעולם הבא והנה החילוק שבין חוקים ומשפטים אינו רק בעוה"ז אבל לעוה"ב כשיהיו כולם רוחני אז יכירו וידעו שגם מה שחשבו לחוקים שלא הבינו הטעם איך יגיע להם תועלתם שגם אלו הם משפטים ואשר שיכירו שע"פ השכל יתחויבו לקיום מצות האלו לטובתם וזה פירוש הפסוקים ושמרת את החוקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם היום ולמחר ליטול שכרם אבל זה בלבד לענין החוקים אבל והי' עקב תשמעון את המשפטים האלה כאשר לבסוף תכירו שהכל היו משפטים ולא חוקים ושמר ד' אלקיך לך את הברית ואת החסר שמר הוי מלשון ואביו שמר את הדבר דהיינו שמר לעתיד את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך וזה כדברי המדרש שמה שנשבע לאבות הוא שמור להם לעתיד לבא אבל הברכות שברכם ע"י בלעם שנאמר בהם ויהפוך ד' לך את הקללה לברכה כי אהבך ד' אלקיך מה שניתן להם באהבה ע"ז נאמר ואהבך וברכך והרבך וגו' שיתן לך שכר העוה"ז.

ב יותן שכר בעוה"ז ע"פ מה דאיתא במדרש ילקוט תהלים כ"ה לדוד אליך ד' נפשי אשא זה שאמר הכתוב ביומו תתן שכרו אמר לו הקב"ה לדוד למה אתה נושא נפשך אלי אמר לי' מפני אני כשכיר בעולמך שנאמר כעבד ישאף צל וכשכיר יקוה פעלו וכתיב בתורתך

ביומו חתן שכרו וכתיב ואליו הוא נושא את נפשו לכך אליך ד' נפשי אשא עכ"ל בפירוש המדרש י"ל כי אף אם שכר מצות בהאי עלמא ליכא ולכן על פי רוב לא יראה האדם בקשות לבבו בעוה"ז עם כל זה אם הצדיק מבקש שימלא הקב"ה רצונו אז מזכיר לו שהוא כשכיר שנותן נפשו לעבודת רבו וע"כ אם ישאל שכרו בעוה"ז על כרחך ינתן לו ע"פ המצו' ביומו תתן שכרו לא תבא עליו השמש וזה פירוש המדרש שדוד אמר איך ד' נפשי אשא ואמר לו הקב"ה למה אתה מזכיר זה אלי שאתה נותן נפשך אלי והשיב מפני שאני מחשיב עצמי כשכיר בעולמך וכתבת בתורתך שלשכיר נושא את נפשו על עבודת רבו ביומו תתן שכרו לכן אני מקו' שתמלא משאלות לבי מיד בעוה"ז: ועפ"ז צדיקים שמבקשים הקב"ה שיתן להם שכר בעוה"ז הוא נותן להם באשר שהם נותנים את נפשם אליו בעבודתם ועל זה נאמר רצון יראיו יעשה ושועתם ישמע ויושיעם ויש להבין אחר שאמר הכתוב קרוב ד' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת הרי ששומע תפלת כל פה ומאי חילוק שחלק שדוקא רצון יראיו יעשה וכו' וע"פ הנ"ל החילוק הוא שקרוב הוא לכל קוראיו ששומע תפלתם אבל אין נותן להם כרצונם שמבקשים שכר מעשיהם בעוה"ז אבל יראיו שאליו נושאים את נפשם להם כרצונם ככל אשר ישאלו ממנו וגם כאשר ישאלו איזה שכר בעוה"ז.

ג עוד יש אופן שנתן שכר בעוה"ז בהקדם מה שנאמר באיוב ז' הלא צבא לאנוש עלי ארץ וכימי שכיר יומו כעבד ישאף צל וכשכיר יקו' פעלו ויש להבין באיזה ענין נמשל האדם לשכיר ולעבד ולמה כפ' משלו לשכיר שנאמר וכימי שכיר יומו וכשכיר יקוה פעלו אכן י"ל דהנה ענין העובד בשביל אחר יצוייר על ג' פנים (א) אם הוא שכיר יום שנשכר לעבוד לעשות שכרו כל היום (ב) שהוא שכיר עבודה בקבלנות שקבל עליו עבודה המסויימת לעשות כלי או לבנות בית לאשר שכרו עד השלימו (ג) שהוא עבד בית אדוניו שצריך לעבוד בשבילו בכל יום כל עבודה שיחפוץ האדון: לכל אחד משלשה פנים האלו יש מעלה שנגרעה משני האחרים השכיר יום אינו צריך להשגיח על העבודה אם נשלמת או לא כי כשנערב היום יש לו שכרו על כל פנים מה שאינו כן בשני האחרים. להשכיר בקבלנות יש מעלה שאינו מוכרח בכל עת לעבוד כי אם לא יעבוד היום יעבוד למחר כי לא צריך רק להשלים עבודתו ואז יקבל שכרו משא"כ בשכיר יום כי אם לא יעבוד אפילו באונס יוגרע שכרו וכן העבד בבית רבו אם לא ירצה לעבוד אפילו יום אחד יש לו לדאוג שישלחו רבו מביתו. להעבד בבית רבו יש מעלה מה אין לשנים האחרים כי הוא אינו צריך להשתדל על צרכיו באשר שהכל יותן לו מבית רבו ולכן אין לו רק שאלה אחת להנפש מעבודתו בצל ערב.

והנה ענין האדם בעבודת הקב"ה מאחד כל המעלות יחד יש לו מעלת שכיר יום שיותן לו שכר עבודתו אפילו לא נשלם על ידו כמו שאמר המלך החכם מחוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל ופירשו רז"ל על שמת בימי בחרות ולא השלים עבודת הקב"ה יש לו מעלת שכיר בקבלנות דרחמנא לבא בעי ומחשבה כמעשה ואפילו אם באונס נשבת יום או ימים הרבה מעבודת הקב"ה ע"י חולי או כדומה עם כל זה יקבל שכרו בשלמות כמו שאמרו רז"ל לא עליך המלאכה לגמור ויש לו מעלת עבד בבית רבו שכל מחסורינו יותנו לנו מהקב"ה כדכתיב והיה אם שמוע ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו' ואכלת ושבעת וזה פי' הפסוק הלא צבא לאנוש עלי ארץ כי בזה נתן לו הקב"ה ג' טובות כימי שכיר יומו שאין עליו לעבוד אלא כשכיר יום שנתן לו שכרו בערב מיד וכעבד ישאף צל יש לו טובת עבד שאין לו בקשה רק לנוח מעבודתו בצל ערב באשר שכל מחסורו על רבו ועוד הוא כשכיר יקבל פעלו שהוא כשכיר בקבלנות שיקו' פעלו על כל פנים שיודע שיהי לו חלף עבודתו אשר קבל עליו וביותר אם נשלם ע"י והנה אף שהקב"ה פועל טוב עם האדם לאחד בו שכר כל מעלות השכירות יחד אכן יש עוד מעלה גדולה מזה שזה הכל רק במי שנחשב אצלו כעבד התובע ונוטל שכרו בעד עבודתו ועל מי שנחשב לו לבן אצלו לא יצדק שם שכר כי אין האב מספיק צרכי בנו בשביל עבודתו כי אם באשר הוא בנו אשר אהבו ולכן מה שאמרו שכר מצות בהאי עלמא ליכא הוא רק מי שהוא בגדר הנוטל שכר אבל הנוטל מתנת אהבה כבן מהאב עליו לא נאמר זה ואין חילוק בו בין העוה"ז להעוה"ב ולכן בו אפשר שנתן לו גם שאלת לבבו בעוה"ז.

וע"פ זה יש לבאר מדרש ילקוט בפ' זו אשר אנכי מצוה אתכם היום מהו היום שאם שמעתם מצותי אתם מאירים כיום שנאמר והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע וכן הוא אומר תנו לד' אלקים כבוד בטרם יחשיך קודם שלא יבואו מלכיות וישתעבדו בכם שנאמר והנה אימה חשיכה גדולה וגו' ואם שמעתם כשם שהיום הזה מאיר כך תהיו מאירים ד"א שלא תאמר איני יכול לשמוע את כל התורה ולשמור את כל המצות שכתוב בה ארוכה מארץ מדה משל למלך שהי' לו בור עמוק לאין סוף אמר לבן ביתו שכור פועלים ומלא את הבור שכר פועלים ומי שהי טפש הי' הולך ומביט בבור אמר אימתי אני ממלא אותו ומי שהי פקח הי' אומר מאי איכפת לי שכיר יום אני אני שמח שמצאתי לי מלאכה כך הקב"ה אמר לו מאי איכפת לך שכיר יום אתה עשה יומך עד ירצה כשכיר יומו ד"א אל תקצה בדברי תורה אלא יהא עליך יום האחרון כיום הראשון וסוף השכר לבוא דכתיב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך עכ"ל בפירוש מדרש זו י"ל היצר הרע מסית את האדם מללמוד תורה בשלש טענות (א) שאמר לו שקשה הלימוד ומתיש כח

ע"ד שאמרו אדם כי ימות באהל ועל קיום המצות מסית אותו שקשה עול המצות גדול מכחך שלא תוכל לסבול (ב) שאמר לו מה לך להתעסק בדברים אשר לא לעולם תבא אל תכליתו כי התורה ארוכה מתרץ מדה לכן עסוק בדברים שתוכל להשלימם שהם עסקי בעניני העוה"ז שתוכל לבוא אל תכליתם (ג) גם להמעמיק עצמו בתורה אומר למה העסוק יום ולילה בדבר שלא תמצא עוד דבר חדש בהם שהכל מה שתחשוב למצוא כבר נמצא מחכמים לפניך ואין חדש עוד בתורה. ונגד ג' טענות האלו מפרש תיבת היום בשלש פירושים נגד טענה הראשונה שמתיש כחו וקשה עול תורה ומצות לסבול משיב מהפסוק והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע כשיקבלו עליהם עול תורה ומצות ואם לאו המלכות מחשיך עליהם והוא כדרך שאמר התנא באבות המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול ד"א והפורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות ועול ד"א.

ועל דרך זה יתבאר מה דאיתא במדרש ילקוט תהלים קי"ט כרו לי זדים שיחות אשר לא כתורתך ר"א אמר תרתי כתבת אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד וכתיב אם על בנים רטשה כתבת אשר יצוד ציד חי' או עוף אשר יאכל ושפך את דמו וכסהו בעפר וכתיב שפכו דמם כמים סביבות ירושלים ואין קובר עכ"ל ובפירש המדרש י"ל שמקונן איך הזדים עשו בישראל שלא כתורה הן בתלמידי חכמים שעסקם בתורה והן בבעלי מצות שעקר עסקתם במצות שהת"ח נמשל לשור שמקבל עליו עול תורה כמו שהשור חורש למען יזרע ויצמח מה שיאכל כן הוא מיגע עצמו בתורה למען תצמח הלכה ויגדיל תורה ויאדיר ובעלי מצות נמשלו ליונה ואמרינן בשבת למה נמשלו ישראל ליונה מה יונה כנפי' מגינות עלי' אף ישראל מצות מגינות עליהם וזהו מה שמקונן תרתי שבהריגת ת"ח שנמשלו לשור עברו הזדים על הצווי אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד ובהריגת בעלי מצות שנמשלו ליונה עברו על הצווי ושפך את דייו וכסהו בעפר ששפכו דמם כמים ואין קובר.

ועל טענה השניי' שטען היצר הרע נגד לימוד תורה שארוכה מארץ מדה ולא תבא אל תכליתה משיב מהמשל שבעלה הבית שוכר פועלים למלאות בור עמוק עד אין תכלית שמשיב הפקח מה לי אם לא אשיג התכלית הלא שכיר יום אני לומר איני כשכיר הנ"ל שמקבל המלאכה בקבלנות ואין לו שכר כי אם כשמשלים העבודה אלא שכיר יום אני שמשתלם לו שכרו כמספר הימים שעבד והוא ע"ד שאמרו רז"ל לא עליך המלאכה לגמור: ונגד הטענה השלישית שלא נמצא עוד מה לחדש בתורה אמר היום שיהיו דברי תורה חביבים עליך כאלו נתנו היום שלכך נמשלה התורה לבאר מים חיים אשר בכל יום נובע ממנו חדשות.

אמנם מי שאינו מקבל שכר בעוה"ז על אחד משלשה האופנים האלו ואע"פ כן טוב לו בעוה"ז הוא בגדר אותם שנאמר עליהם בפרח רשעים כמו עשב וגו' להשמדם עדי עד ובזה יבואר מה דאיתא במדרש פ' עקב מאי כתיב למעלה וידעת כי ד' אלקיך וגו' אמר ר"ח בר אבא למה הדבר דומה לאוהבו של מלך שנפקד אצלו ומת אוהבו של מלך בא בנו ומבקש את הפקדון מידו אמר לו תן לי הפקדון שהפקיד אבא אצלך אמר לו המלך מצאת אחר טוב ממני הפקדון שאצלי לא שמרתי אותו לא קפלתי אותו כך כשחטאו ישראל בימי ירמי' אמר להם הקב"ה מה מצאו אבותיכם בי עול על כל מה שנשבעתי לאבותיכם לא קיימתי נשבעתי להם שאני מברך את בניהם שנאמ' כי ברך אברכך לא ברכתי אתכם ע"י והנכם היום ככוכבי השמים לרוב אמרתי לו שאני מוציא ברכוש גדול לא עשיתי כך ככתוב ואחרי כך יצאו ברכוש גדול לפיכך אמר משה ומשמרו את השבועה מן ויפרך מבית עבדים אתה יודע שהוא האל הנאמן עכ"ל יש להבין מה ענין זה לוהי' עקב תשמעון גם לא מפרש בהמשל על איזו פקדון הוא מכוון שהבן מבקש אבל י"ל שהרשעים בעוה"ז מבקשים שיהי להם כל הטובות מעוה"ז אפילו אין בהם מעשים שיכולים לתבוע עליהם שכר אכן הקב"ה שצדיק וישר הוא יודע שעדיין יש להם לתבוע שכר ע"י זכות אבות שברך הקב"ה חותם לכל זרעם וזה ענין הפקדון שתובעים שיותן להם טובות העוה"ז אכן ע"ז משיבים הפסוקים שפ ואתחנן מסיים כי מאהבת ד' אתכם ומשמרו את השבועה אשר נשבע לאבותיכם הוציא ד' אחכם ביד חזקה ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים וידעת כי ד אלקיך הוא אלקים האל הנאמן שומר הברית והחסד לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו לא יאחר לשנאו אל פניו ישלם לו ושמרת את המצו ואת החקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם והי עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם ושמר ד' אלקיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך ופירוש הפסוקים ובפרט מה שמזכיר לפעמים שבועה ולפעמים ברית וחסד י"ל שהחילוק שבין שבועה ובין ברית וחסד הוא ע"פ מה שפירש הרמב"ן בפ' בי נשבעתי נאום ד' יען אשר עשית את הדבר הזה וגו' כי ברך אברכך והרבה חרבה את זרעך והלא כבר כרת ד' ברית עם אברהם על זה טרם נבחן בעקידה שהברית לא הי' רק בתנאי אם ילכו בניו בדרכיו כדכתיב כי ידעתיו וגו' ושמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ד' על אברהם את אשר דבר עליו אבל השבועה הי' עכ"פ יתברכו ואפילו יחטאו שנאמר בי נשבעתי נחום ד' כשם שאני לא משתנה כך שבועתי לא נשתנה ולכן בעגל התפלל משה והזכיר אשר נשבעת להם בך כמו שבארנו במקומה ויש בזה שתי טובות לישראל האחד שיהי הקב"ה עם ישראל

אפילו יחטאו והשני שע"י זה כל הטובות שהם עי הברית והחסד יתקיימו לעתיד לבא שבעוה"ז אוכלים גם אם אינם נאהבים ובזה יפרשו הפסוקים שאמר הקב"ה השבועה אשר נשבע לאבותיכם הראה מה שהוציא ד' החכם ביד חזקה שיד חזקה הוצרך לכבוש מדת הדין שקטרג שישראל לא היו ראויין לגאולה וע"י זה וידעת שכמו ששמר הקב"ה השבועה כן הוא נאמן לשמור ג"כ הברית והחסד לאוהביו ולשומרי מצותיו אף שאינו נותן להם הטוב במדה גדושה שרק לשונאיו נותן טובה בעוה"ז במדה גדושה על פניו להחבירו אבל לכם עקב תשמעון ושמר ד' לך חת הברית ואת החסד דהיינו שישמור השכר לכם לעוה"ב כמו שפי המדרש וזה הענין המשל כשהבן שואל פקדון של אביו דהיינו מה שיש לו לקוות מברכות האבות בעוה"ז הקב"ה משיב להם וכי אין אני נאמן הרי ראיתם שקיימתי השבועה ששמרתי מה שנשבעתי כמו הפקדון שמקפל אותו ומזה תדעו שכמו שקיימתי השבועה כן אקיים גם כן הברית והחסד וזה ג"כ פי' דברי ירמי' מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי וילכו אחרי ההבל ויהבלו ולא אמרו אי' השם המוציא אותנו מארץ מצרים פירוש ממה שידעתם שהוצאתי אתכם מארץ מצרים תדעו ותכירו שאני שומר השבועה לעובדים אותי ומזה תדעו שכן אשמור גם הברית והחסד שכרתי עם אבותיכם ולכן לא תכירו עול בי גם אם אין אני נותן לכם כל וושחלוחים בעוה"ז כאשר תחפנו שהברית והחסד שמור לעולם הבא.

אמר בן המחבר עד הנה דברי אאמ"ו הר"ב הכ"מ ז"ל כפי הסדר הנכון וכפי הרחבת הביאור ברעיונותיו הגבוהים אשר זכיתי שעוד ימים מועטים לפני הסתלקותו קרא אלי בפיו ככל הדברים האלה סדרות ספר דברים ואנכי כתבתי בדמע. ומכאן ואילך העתקתי מתוך דרשותיו הרבים איזה ענינים לכל סדרה אשר דמיתי למנוא בהם המשך ורעיון אחד אמנם אחרי כי לא נרשמו רק רמזי וכוונות המדרשים בקיצור נמרץ כי לח נעלם דבר זה מכל מכירי אדונינו אמ"ו הר"ב הכ"מ שאך א בשעה מועטת לפני הכנסת השבת רשם איזה ראשי פרקים ה ויראתי לתת מגרעת לדבריו וגם להוסיף ענין שלא מדעתו וכונתו ובכל זאת לא רציתי למנוע טוב מבעליו ואמרתי תן לחכם ויחכם עוד. ובקשתי שטוחה להקורא שאם יחסר ההמשך ויועדר הסדר או ימצא איזה ענין באין ההבנה הנכונה שיתלה הטעות רק בהמעתיק שכוונתו רצויי' לזכות את ששכב הרבים. בן ציון.

ד אכן עוד בענין אחר יבואר קבלת שכר ועונש כשנדקדק ק בפסוק והי' עקב תשמעון את המשפטים החלה ושמרתם ועשיתם אותם ושמר ד' אלקיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך מה שכבר הקשה האלשיך איך שייך שיצו' הכתוב לעשות המצות אודות שכר ועוד ק' לאיזה דבר פרט אשר לאבותיך הלא כבר זכר שומר הברית והחסד

ומה זה פרט אח"כ שוב ואהבך וברכך ולמה פתח ברבים וסיים ביחיד חבל יש לומר דגם בפסוק למען אשר יצוה חת בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ד לעשות צדקה ומשפט למען הביא ד' על אברהם ם חת אשר דבר עליו י"ל איך יצוה על בניו שיעשו צדקה למען הביא על אברהם וגו' הא זה דומה למקבל פרס אכן זה ג"כ פירוש הפסוק דכאן שלא רנה לומר שיעשו המצות למען קבל שכר דעל זה יהי' ב' תשובות הטובים יאמרו איך לעבור לקבל פרס והרעים יאמרו לא נעבוד ולא נקבל שכר לכן אמר הכתוב ודאי תעבדו למען אוכל לתת שכר אבל לא בשביל עצמכם אלא בשביל אבותיכם והלא בזה נתכבדו ונשמחו אבותיכם ואיך תמחלו על השכר אבל אולי יאמר האדם הלא הברית תקויים בשאר ישראל ואין החיוב עליו לשמור התורה לזה קאמר ושמר לך ר"ל הלא אתה גם בן אבותיך: ונגד הטובים אמר ואהבך וברכך דיש חילוק בין מתנת האב לבן או האדון לעבד כי מתנת האב אינה לתשלום שכר רק מפני שהבן נאהב להאב ויהי' שמחה לאב להטיב לבן וכן גם כאן הענין שהקב"ה אומר לא תעבדוני בשביל שכר וגם אני לא אתן שכר בעוה"ז רק מה שתאכלו הוא בעבור כשתעבדוני אתם בנים לי ואז מכח האהבה אטיב לכם.

וזהו פירוש המדרש רבה ושמר ד' אקיך לך את הברית אמר ר"ש בן חלפתא למה"ד למלך שנשא למטרוניתא והכניסה לו שני אריסים אף המלך זקף לה כנגדן שני אריסין איבדה מטרוניתא את שלה אף המלך נטל את שלו לאחר ימים עמדה וכישרה את עצמה והביאה אותן שני אריסין אף המלך הביא את שלו אמר המלך אלו ואלו יעשו עטרה ויתנו בראשה של מטרוניתא כך אתה מוצא אברהם נתן לבניו שני אריסין כי ידעתיו למען אשר יצו, וזהו צדקה ומשפט, אף הקב"ה זקף כנגדן חסד ורחמים אמים שנאמר ושמר וגו' אבדו ישראל את שלהם שנאמר הפכתם לראש משפט ופרי צדקה ללענה אף הקב"ה נטל את שלו שנאמר אספתי את שלומי את החסד ואת הרחמים עמדו ישראל וכשרו את עצמם שנאמר ציון במשפט תפדה ושבי' בצדקה אף הקב"ה הביא את שלו שנאמר וחסדך מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אומר הקב"ה אלו ואלו יעשו עטרה וינתנו בראשם של ישראל שנאמר וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים וארשתיך לי באמונה וידעת את ד': וענין המשל שהאריס הוא העובד את הגן שיתן פריו והנה להצלחת האנושי שבין אדם לחבירו צריך שני דברים משפט וצדקה פירוש משפט ישמור האדם בעצמו נגד חבירו ואל יעות וצדקה יגמול עם אחרים אבל אפכא לא שלא יוכל האדם לבקש מחבירו שיעשה עמו צדקה לפנים משורת הדין והוא נגד אחרים יהי במשפט כי בזה לא יצמח טוב האנושי ונגד זה נתן הקב"ה שני אריסין

שיצמיחו פרי ברכתו דהיינו נגד משפט נתן הברית שאמר לאבות שזה משפט לקיים דברו ונגד צדקה נתן חסד שהוא גם כן לפנים משורת הדין ובשעה שחטא ישראל ועות נטל הקב"ה את שלו וכשהחזירו בתשובה החזיר גם הקב"ה ומעתה אומר אלו ואלו יעשו עטרה בראש ישראל הפירוש שיתעטרו ישראל בשני דברים במדותיהם הטובים ובטוב הגדול שיושפע להם דהיינו וארשתיך לי שתהי' נראה מיוחד לי על ידי שני דברים ע"י צדק ומשפט שלך וע"י חסד ורחמים שהוא ברית אבות שלי כדכתיב ורחמך והרבך כאשר נשבע לאבותיך: וזהו ענין הפסוק וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים וארשתיך לי באמונה וידעת את ד' דיש לדקדק למה שלשה פעמים וארשתיך אבל יש לבאר ע"פ מה דאיתא במדרש פ' עקב והי' עקב הלכה ארם מישראל שיש לו מנורה שעשויי' פרקים פרקים מהו לטלטלה בשבת כך שנו חכמים המרכיב קני מנורה בשבת חייב חטאת ומשום מאי חייב משום בונה וכדי למצוא המשך להלכה זו עם והי' עקב תשמעון נתבונן שהכתוב סוף ואתחנן מסיים ושמרת את המצוה ואת החקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם והי' עקב תשמעון את המשפטים האלה שיש לדקדק דפתח במצות חקים ומשפטים וסיים במשפטים לבד אכן כבר דרשו רז"ל היום לעשותם ומחר לטול שכרם והי' עקב שכרו בעקב אני נותן לכם: וידוע דמשפט נקרא מה שהשכל מחייב כגון דיני ממונות חק הוא בלי טעם כגון שעטנז ומצו' אינו נגד השכל אבל מכ"מ אינו מחייבו השכל כגון חגיגת מועדים כמו שבארנו גם לעיל והחילוק זה שייך בעוה"ז שלא בא האדם אל תכלית כוונת הבורא במצות חבל לע"ל יראה האדם כי הכל ע"פ חיוב השכל שיקראו כל המצות משפטים וזהו דקאמר ושמרת את המצוה פירוש זה היום לעשותם דעתה עדיין יש חילוק זה אבל והיה עקב בסוף דהיינו לע"ל תשמעו את המשפטים אז תשמעו ותבינו שכלם היו משפטים ולכך ושמרתם ועשיתם אותם ולא תאמרו נבחר במצות אלו ולא באלו כי ממקור אחד הלכו ואל תכלית אחד יצאו ועל כן האדם שאינו מקיים רק קצת מצות לא השלים רק מקצת עצמותו וזה פירוש המדרש שהאדם הוא דוגמת מנורה כי נר ד' נשמת אדם ואם כן כל זמן שמקיים מצות בוראו הוא דוגמת מנורה שדולק עליו הנר אבל מי שלא השלים רק מקנתו הוי כמנורה שעשוי' פרקים פרקים ולא השיג התכלית האמיתי ואל יקו' שעדיין יהי' עת להשלים עצמו לעתיד כי הלא אז הוא יום שכולו שבת ואי אפשר להשלים בו המנורה כי הוא עת המנוחה ולא היגיעה והמלאכה ולכן תשמרו כל המצות ותאמינו שבעקב תשמעו שהם משפטים כולם ושיהי' האירום שלם כי בשלשה דברים יהי' האושר לעתיד גדול מכל הטובות שקבלו ישראל עד הנה (א) שיהי' לעולם בלי הפסק (ב) שיהיו כארוסה שיש

לה עטרה שניכר לכל שהיא ארוסת הקב"ה (ג) שיהי האמונה בשלימות אחרי שגם קיום המצות המשפטים והחוקים יהיו בשלמות שאז כיון וידעת את ד' שלא בלבד שתאמין ששייך בו ספק אלא יהי' ידיעה ממש.

ראה

בפסוק ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה יש לדקדק ראו הל"ל לשון רבים ועוד למה ראה ולא שמע ויש לומר דכבר בארנו סוף פ עקב שעיקר עבודת ד' הוא להשלמת עצמנו וזה מה דאיתא במדרש רבה ראה אנכי נותן לפניכם הה"ד אם תחבו ושמעתם א"ר לוי לוי למה"ד לעבד שאמר לו רבו הרי מונייק של זהב ואם לאו הרי כבלים של ברזל כך אמר הקב"ה לישראל אם עשיתם את רצוני הרי הטוב והברכה ואם לאו הרי הקללה הרי שתי דרכים לפניכם ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה ד"א ראה אנכי א"ר אלעזר משאמר הקב"ה דבר זה בסיני באותה שעה מפי עליון לא תצא הרעות והטוב אלא מאילי' הרעה באה על עושה הרעה והטובה באה על עושה הטובה י"ל מה מבאר במשל ואיך שייך לזה קרא אם תאבו וגם במאמר ר"א יש לדקדק מה מבאר עם הפסוק דמפי עליון אבל יש לומר דכבר הקשו המפרשים למה כל שכר ועונש שבתורה הם גופני ולא רוחני ויש לבאר דהנה אולי יש לחשוב דברכה וקללה הוא שכר ועונש כאשר ישלם שכר לעוה"ב לפועל ומענש למזיק לעבודתו וזה כל פעולת ושכר הפעולה והעבודה אבל יצמח מזה שני טעיות האחת שיחשוב האדם שלא להיות פועל כלל ולא יקבל שכר על הפעולה ולא עונש אם יחדל והשני שיהי עי"ז כעובד ע"מ לקבל פרס.
אכן זה אינו שעבודתינו הוא להשלמת עצמנו וכמו שלא יאמר האדם שרוצה שכר לגופו בשמאכילו כשרעב לאכול כי האכילה מצד עצמה היא נתבעת מתכונת הגוף וכשמאכיל זה בעצמו שכרו כן הענין בקיום המצות ע"י נשמה שהם להשלמת עצמת האדם שהיא נשמתו וכן אם יחדל מעסק המצות ממעט את תשלומתו ולכן אין האדם כעובד ע"מ לקבל פרס שהרי עובד את עצמו וגם לא שייך שיאמר לא אהי' עבד אבל יש להבין לפ"ז לענין מה כתוב שכר ועונש גופני בתורה וי"ל אחר שהנפש בעוה"ז לא תוכל להבין שכר ועונש רוחני מצד השלמה עצמה לכן כתבה התורה כן להדריך האדם לטוב ע"י שינתן לו שכר בעוה"ז ושיחדל מלחטוא ע"י יראת העונש ולכן מתורץ הקושיא למה לא כתבה התורה השכר הרוחני דעיקר שכר ועונש מצד עצמו אינה צריכה התורה לכתוב ולא יכלה לכתוב מפני שאין לב האדם יוכל להשיגו וההבדל שבין שכר ועונש כזה שהוא רק לזרז ובין שכר ועונש ממש הוא בשני דברים (א) לזרז בין ברכה בין קללה יש להם

מכוון אחד דהיינו המעשה אבל לענין שכר ועונש ממש הם שני מכוונים להרע לזה ולהטיב לזה.

ב לזרז צריך לפרש התנאים קודם המעשה אבל לענין שכר ועונש די אח"כ כשכבר נעשה המעשה וזהו פירש הפסוק הם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו ולכאורה תאבו וכן תמאנו מיותר חבל יאמר עכ"פ אביא אתכם לשמוע רק בהבדל אם תאבו ושמעתם דהיינו שהשמעו מצד רצונכם הטוב לא די שלא תקילו עונש אלא טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו לשמוע אזי חרב תאכלו עד שתשמעו אבל עכ"פ כל המכוון הוא שתשמעו וזהו מה שמבאר במשל העבד שלא אמר אם תשמע אגדיל אותך ואם לאו אכה אותך או אמכרך לאחר אלא הרי מונייק והרי כבלים פי עכ"פ תהי' לי עבד ואמשוך אותך בשלשלת אלא אם תהי' טוב יהי' השלשלת של זהב ואך לנוי ואם לאו יהיו כבלים של ברזל לסגור עצמך בעל כרחך.

וזהו דמסיים המדרש הרי שני דרכים לפניכם ששניהם מגיעים אתכם למקום אחד והיינו ראה לשון יחיד לישראל בכלל אני נותן לפניכם פירוש לשני כתות שבכם צדיקים ורשעים ברכה וקללה להגיע אתכם כאיש אחד אל עבודתי וזה ראה פי התבונן ממה שאני נותן לפניכם היום דהיינו מיד עתה והיינו זריזות דאם לא כן שיהי שכר ועונש ממש דיו אם כבר נעשה המעשה. וכן מה שאמר רבי אלעזר בד"א של המדרש ג"כ רנה לתרץ מה לשון היום ומתרץ אחר שמפי עליון לא תנא רעות וטוב א"כ איך אפשר לעולם שכר ועונש אכן זה אינו דודאי אם לאחר המעשה יגזר כן אז הטוב והרע יצא מפי הקב"ה אבל הקב"ה כבר כשנתן התורה נתן בטבע שקיום המצו' תפתח אוצר השכר ובעבירה חוזר העונש וזהו פי המדרש היום אני נותן שכבר ניתן בטבע היום להיות בא מאליו.

וזהו פירוש הפסוקים בירמי' כ"ג ט"ז כה אמר צבאות אל תשמעו על דברי הנביאים הנבאים לכם מהבלים המה אתכם חזון לבם ידברו וגו' אמרים אמור למנאצי דבר ד' שלו' יהי לכם וכל הלך בשררות לבו אמרו לא תבא עליכם רעה כי מי עמד בסוד ד' וירא וישמע חת דברו מי הקשיב דברי וישמע הנה סערת ד חמה יצאה וסער מתחולל על ראש רשעים יחול: פי' שהם יאמרו כיון שהקב"ה ה רחום איך יביא העונש על האדם אעכ"פ שאמר פורענות להביא לא יביא ואמר הנביא אבל אל יתעו אתכם כי מי שמע מה אמר ד' ואפילו הקשיב מי שומע פי' מבין אכן אומר ואבאר לכם כי אין הקב"ה צריך לענוש כי סערת ד' הוא חמה כבר יצאה וסער מתחולל ע"י עצמו לח ע"י התנענעת אחר ועל ראש רשעים ממילא יחול כי אם הוגה ורחם כרוב חסדיו.

והנה המיוחד שמנינו בו השכר בעוה"ז מפורש בפ' זו בענין מצות נתינת הצדקה שאמרה התורה נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ד' אלקיך בכל מעשיך ובכל משלח ידך כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לחמר פתח תפתח את ידך להאיך לעניך ולאבינך בהרצך יש לדקדק בתתך לו מיותר ועוד כי לא יחדל מה נתינת טעם יש בזה ויזה לשון מקרב ולמה שינה הארץ ואח"כ ארצך וכל הדקדוקים האלו יש ליישב דבענין צדקה יש להתבונן שלשה דברים (א) עיקר חיוב צדקה (ב) אופן נתינתה (ג) שכרה ואמרינן בב"ב פ"א א"ר אבו' שאלו לשלמה בן דוד עד היכן כחה של צדקה אמר להם צאו וראו מה פירש אבא פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד רבא אמר מהכא הוא מרומים ישכון מצודות סלעים משגבו לחמו נתן מימיו נאמנים מ"ט הוא מרומים ישכון משום דלחמו נתן מימיו נאמנים וי"ל למה דוקא לשלמה ועוד כבר כתיב למען יברכך ועוד מה לשון מה פירש אבא אמר אבא הל"ל ומה זה מוסיף רבא ויש לומר דהצדקה שנותנים לעני אינו זכות למקבל אבל הוא זכות לנותן וזה שאמר הכתוב צדקה תרומם גוי וחסר לאומים חטאת גוי אלו ישראל וי"ל למה נקרא מה שנותנים הם צדקה ע"פ מה דאיתא במדרש ברא את העניים לזכות בהם את העשירים והנה החילוק שבין צדקה ובין חסד הוא שבישראל נקרא צדקה ובלאומים חסד ע"פ מה שפרשתי בשו"ת בנין ציון (סי פ"ה) דישראל מה שנותן לעני אינו נותן מפני רחמנות לבד אלא שחושב עצמו מחוייב לזה ע"פ הדין דיודע שהקב"ה ברא העניים לזכות את העשירים ושממה שנתן לו הקב"ה יש בו חלק שניתן לעניים ושאינו עושה רק משפט צדק להחזיר לאחר מה שניתן לו בשבילו ולכן אינו נותן מפני שלבו העיר בו החשק לרחם על העניים אלה מפני שמחוייב לזה ע ע"פ היושר ולכן נקרא זה אצלו צדקה ומרוממו אבל בלאומים שאינם נותנים ע"פ בחינה זו אלא כשלבו מעיר בו חשק לרחם ולחנן וזה מה שנקרא אצלו חסד בלבד וזה חטאת דבזה רק כל מחשבתו בלבד בשביל עצמו וכו' וגם נגד העני יש חילוק דאם העני יודע שמה שמקבל הוא חלקו שניתן לו מהקב"ה אינו מתבייש בכך אבל כשיודע שרק מחמת נדבת לב הנותן שחושבו לחסד מקבל מתנה מתבייש וזהו חטאת ע"ש ופירוש צדקה תרומם גוי הוא שנותן בתורת צדקה ואינו מקמץ וגם אינו מבקש תודה מהעני וזהו ששאלו לשלמה עד היכן כחה של צדקה: ומה שיש לחשוב עוד הוא באופן נתינתה שיתן בסבר פנים יפות ואיתא במסורה שני פעמים בתתך לו דצדקה ובתתך לו לחם וחרב דשאול דיש בוטה כמדקרת חרב ולזה טוב שלא יתן כלום ויש מתעשר ואין כל מתרוששׁ והון רב כופר נפש איש עשרו ורש לא שמע גערה וזהו פירוש ולא ירע לבבך בתתך לו דהיינו בתתך לו בביושים דחתה

נותן לו חרב יחדיו עם הלחם בפי' וחרב חתה תוקע בלבו והשכר לזה הוא שיקבל עי"ז ברכה מלמעלה אם יתן לעני בשמחה ובאין ביוש כמו שאמר הכתוב בצדקה תכונני רחקי מעשק כי לא תיראי וממחתה כי לא תקרב אליך ורש"י פי' רחקי כמו התרחקי אבל קשה גם לפי פי' זה מה טעם כי לא תיראי לא תיראי הל"ל אבל יש לומר שפתח עני' סוערה לא נוחמה. כלומר אם היא נמשלת לעני' אזי תקנה שלה ע"י צדקה אכן רחקי מעסק שלא לעשוק חלק העני לבלי ליתן לו הכל ואז לא יעשקו לך הטוב למעלה וגם הרחק שלא לחתת העני ואז גם אליך לא תקרב מחתה.

במדרש הרוצה לידע תחיית מתים מן התורה יראה והנה מרים מצורעת כשלג באליהו כתיב הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך י"ל למה היא דוקא בפרקי ר"א איתא שבזכות הצדקה הקב"ה מחיה מתים ראי' לדבר אלישע ויש לדקדק למה אבל י"ל דעני חשוב כמת כמו דאמרינן בפ"ק דנדרים ולכן המלו' ברבית אינו עומד בתחיית המתים דכתיב וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך אל תקח מאתו נשך ותרבית: והנה מצורע ג"כ איתקש למת דכתיב אל נא תהי כמת כדאיתא נדרים דף ס"ד ולכן ממרים ראי' לתח"ה: וזה כוונת הכתוב בדניאל ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד שהמשכיל דומה לזוהר הרקיע שהוא אור אבל אינו יכול להאיר לאחרים אבל המצדיק הוא ככוכבים שהם אור לעצמם ומאירים גם לאחרים וכאשר הם בעה"ז כן יהיו לעוה"ב וחגיגת ראש חדש יש סימן לזה שנשמח שנקבל הארה בגלות מהשמש ואור השמש לא יבצר וכמו שגם רק החלק אשר יפנה אל השמש מקבל אור כן ישראל בגלות בשעה שנושאים עיניהם בתפילה וכן העני כשיפנה אליו צריכים להיות לו כמו המצדיק וזהו נתון תתן לו דהיינו מצות צדקה ולא ירע לבבך ליתן בפנים זועפות כשתחשב שאתה נותן לו את שלו דהיינו בתתך לו ואם תשאל א"כ למה התקבלתי ע"ז משיב למען יברכך כמדרש הנ"ל: ועוד יש טעם אחר כי לא יחדל אביון דהיינו המת שקרוי אביון לועג לרש בקרב הארץ כשישן בארץ רק יעמוד לתחיי' ולא יעזב לנצח לכן אני מצוך פתוח וגו' בארצך רצה לומר בעוד שאתה בעולמך בארצך לא תעזוב את ה העני אבל פתח תפתח את ידך לו.

אכן ענין נתינת צדקה וקבלת טובה כפי המתנה יבואר עוד בענין אחר דאמר' התורה השמר לך פן תעזב את הלוי כל ימיך על אדמתך כי ירחיב ד' אלקיך את גבלך כאשר דבר לך ואמרת אכלה בשר כי תאו נפשך לאכל בשר ואיתא על זה במדרש רבה השמר לך פן תעזוב את הלוי ואח"כ כי ירחיב ד' את גבולך אמר רבי לוי לויה למה"ד למי שאמר

לחבירו השאילני זהוב אחד א"ל אינו מכיר בחשבונך א"ל צא ובדוק אותי נתן לו ופרע לו מיד א"ל אפילו אתה צריך עד כ' או עד ל' זהובים טול לך אמר מי גרם לך ליטול כל מה שאתה מבקש שעשית לי חשבון טוב כך האדם כשנבדק ומפריש מעשרותיו כראוי מרחיבין לו את גבולו הוי לפי מתנתך מרחיבין לך ויש לדקדק מה בעי ר"ל במשל ועוד למה צריך לדרוש בסמיכות מה שכתוב בפי' נתון תתן וכו כי בגלל הדבר ועוד מה לשון בחשבונך וחשבון טוב הל"ל בישרותך וי"ל דהוקשה לו מאי לשון השמר לך וגו' כי ירחיב ואיזה שמירה צריך שלא להרויח כי שמירה לא צריך רק שלא יפסיד ועוד אם אתן למצוא ברכה הלא אומר די לי במה שיש לי ויהי' לי מדת הסתפקות ועוד דכתיב כאשר דבר לך ואם כבר דבר ל"ל ליתן ללוי שיהא לי ועוד למה כתיב כל ימיך על אדמתך ואי משום ברכה הלא גם במשא ובמתן כשיש לאדם די ספוקו והותר אינו עוסק עוד ועוד אם אתן ללוי למצוא ברכה למה אינו נותן הקב"ה בעצמו ללוי? הנה כל הקושיות הללו מתרץ רבי לוי בהמשל דהענין כך כל מה שהאדם מוצא בעוה"ז אינו רק הלוואה מהקב"ה כדברי רז"ל החנות פתוחה וכל הרוצה ללות יבוא וילו' וכן אמרו לו רשע ולא ישלם אחד הלוה מן האדם כלו' מן המקום אכן שמא תאמר אם כן כל אדם נשאר חייב למקום אבל אין הענין כן אלא הקב"ה ברחמיו אינו מבקש רק חשבון כזה שתחזיר לשלם מעשר ללוי ותשעה חלקים אז יהיו לך במתנה ובתחילה שהקב"ה פוסק לו עושר מעט ואם תעשה חשבון כראוי אז ירחיב לך ללות לך הרבה כזה ולכן ודאי צריך שמירה דאם תעזבו ללוי אזי לא עשית חשבון כראוי אפילו נתת רק פחות ממה שאתה צריך ליתן כדאמרינן בגמרא כדמבעי למיעבדיני ובזה מתרץ ג"כ מה שהקשה למה לא נותן הקב"ה בעצמו שבאמת נותן בעצמו שהלו' לך ואתה משלם בערו ללוי וזהו כי ירחיב את גבולך כאשר דבר ולכאורה חם דבר א"כ זהו בעצמו הגבול דהא אצל הקב"ה המחשבה והמעשה אחד ומה הרחבה יש אבל לפ"ז ה"ק מה שכבר דבר לתת לך אם מקיים חתה להחזיר. לעני מה ששייך לו זהו ירחיב כמשל שבתחילה אינו מבקש ללות רק זהוב ואח"כ מעצמו הלו לו עשרים ושלשים וזהו האיך יתברך לבא לידי הרחבה ועשירות.

אמנם לכאורה העשירות מביאו לידי תאו על זה מפרש כי ירחיב ד' את גבולך כאשר דבר לך ואמרת אוכלה בשר כי תאו' נפשך לאכל בשר בכל אות נפשך תאכל בשר: כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ד' אלקיך לשום שמו שם וזבחת מבקרך ומצאנך אשר נתן ד' לך כאשר צויתך ואכלת בשעריך בכל אות נפשך: אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל כן תאכלנו הטמא והטהור יחדו יאכלנו: רק חזק לבלתי אכל הדם כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש עם הבשר בפירוש הפסוקים ובפרט ביתור כי תאו' ובכל אות וגם

מאי רק חזק יש לומר אם אמנם התורה התירה תענוגי העוה"ז ג"כ עם כל זה צריך בזה תנאים והוא ע"פ המדרש רבה בכל אות נפשך תאכל בשר זש"ה עושה משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים ד' מתיר אסורים מדבר בישראל מלמד שהיו במצרים יותר משבעים אומות ומכולן לא היו משעבדין אלא בישראל מי עשה להם דין עושה משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים אלו ישראל מניין שנאמר ויענך וירעבך ויאכלך את המן וגו' ד' מתיר אסורים תלו ישראל כיצד רבנן אמרי שמונה דברים אסר הקב"ה והתיר להם שמונה בהם חלב והתיר שומן הלב איסור אשת אח ויבום איסור חילול שבת והתיר עבודה במקדש כלאים וסדין בציצית אף להלן אסר בשר תאו' בפ' אחרי מות וכאן התירו להן מניין רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר ויש לדקדק מה בא ליישב בפסוק ועוד מנ"ל דרק לישראל עושה משפט הלא הקב"ה עושה לכל עשוקים ועוד מה זה לשון מלמד שהיו במצרים יותר מע' לשון אינו נוגע לכוונת דבריו דהל"ל שהרי הוציא ישראל ממצרים ביד חזקה ובשפטים גדולים וכן נותן לחם לרעבים ג"כ קשה מנא לי' דבישראל דוקא ועוד' ק איך מגיע שכל מה שאסר התיר כנגדן לד' מתיר אסורים ובפירוש ענינים אלו יש לומר דבפסוק יש לדקדק לעשוקים לעושקים מבעיא לי וכן מה שאמר לרעבים הוא שללות מגדולות הקב"ה שהרי נותן לחם לכל גם קודם שירעבו גם י"ל למה דוקא במתיר אסורים מזכיר ד' ולא ברישא דקרא אכן זה כוונת המדרש שמפרש עושה משפט לעשוקים שלא יחשוב העשוק שנעשה מבלי השגחה מלמעלה שהרי אתה רואה שמכל האומות לא עשקו הלא ישראל וזה ע"כ שהקב"ה עושה משפט לעשוקים שרצה לייסר ישראל וזה ע"כ וכן נותן לחם לרעבים הראה בישראל ג"כ דוקא שבתחילה הרעיבם ואח"כ האכילם המן למען ידעו כי לא על הלחם לבדו יחי האדם וגו' וכל זה למען הראותך כי ד' מתיר אסורים שלא תחשוב שיש בידך להתיר המצות והאיסורים מפני שלשה בחינות (א) שאם לפי דעתך סר הטעם חסיר המצו' (ב) שאם יש טעם למצות לא נתנו דוקא בישראל (ג) שמא תאמר שאין הקב"ה חפץ בעינוי ברואיו ולזה משיב נגד הטעם הראשון שאין בידך להסיר המצות כי הלא תראה שהקב"ה עשה משפט לעשוקים וענה את ישראל כשבא העת הוא בעצמו סר המשפט ופדם וכן במצות ועוד תראה שכל האומות שהיו במצרים לא נשתעבדו רק ישראל מצד השגחת הקב"ה וע"כ גם המצות לא נתנו רק לישראל ונגד הטעם השלישי שאין חפץ הקב"ה בעינוי ברואיו אמר נותן לחם לרעבים שתראה שאף שהקב"ה נותן לחם לכל בשר לא נתן לישראל רק אחר עינוי להודיעך וכו' וכן נתן לך מצות לצרפך ומזה תראה שד' מתיר אסורים ולכן הוסיף גם ד' לבסוף לומר שהוא לבדו יודע מדה ומשקל ולא אחר: עוד י"ל דמזכיר דוקא ד' במתיר אסורים דעושה

משפט לעשוקים שייך גם במלך בו"ד וכן נותן לרעבים ואין אלו רק בכמות אבל מתיר אסורים בזה ד' לבדו הוא ואין לזר אתו.
וזהו פירוש הפסוקים שרוצה לומר שאחר שאצל הקב"ה הכל במשפט ובמשקל ובמשורה ריוח נגד צער ואיסור נגד היתר שתחת שהיו ישראל בצער יותר מכל האומות רצה הקב"ה ליתן להם נחת יותר מכל האומות וזהו אחר ויענך וירעיבך לכן ויאכילך את המן והנה הטובה שהי' במן שהיו טועמים בו כל מיני מטעמים גרם להם איסור בשר תאו' שלמה להם בשר אחר שטעמו טעם בשר והרי זה הי' חטא המתאוים כמאמר הכתוב מי יאכילנו בשר וגו' בלתי אל המן עינינו והמן הזרע גד הוא פי שהיו טועמים בו כל מיני מטעמים אבל משבאו לארץ ופסק המן התיר הקב"ה בשר תאו' שמעתה הי' להם תאו' וזהו דמייתי קרא דבכל אות נפשך לפי שצריך האדם לגדור את עצמו בתענוגי העוה"ז בתנאים שונים.

א שלא יתאוה האדם לתאו' רק יפיק תאותו כשיהי' לו כפירוש האלשיך בפסוק צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר כלומר לשובע נפשו ולא לשובע הגוף (וכפי' הבינה לעתים בפסוק התאו' תאו').

ב שיהי' נוכח לו שאינו רק גומל חסד עם הגוף מפני שתענוגי הנשמה רוחני לא יספיקו לו בריחוק מקום מן הג"ע מקום הנשמות.

ג שישים אל לבו שהקב"ה הוא הנותן וזהו דוקא אחר שבירך להקב"ה כמאמר רז"ל בברכות פ"ו בסתירת לד' הארץ ומלואה וכתיב והארץ נתן לבני אדם שזהו קודם שברך אבל לאחר שברך הארץ נתן לבני אדם.

ד שיהנה במדה ובמשקל כאלו לא ימצא בקל עוד מה שנהנה בו.

ה אחרי שההנאה היא לחבר הגוף עם הנשמה לכן לא ימשוך אחר נפש הבהמה לבד רק יחשוב שעי"ז גומל חסד עם הנשמה ולכן לא יזון רק מהחלק המזון שבבהמה ולא מן הדם שהוא נפש הזה. וכל חמשה תנאים אלו רמז הכתוב ואמרת אוכלה בשר כי תאו' נפשך לאכול בשר אבל לא תרצה לאכול כשלא תתאו וגם דע כי בכל אות נפשך תאכל פירוש מפני שהנפש הבהמי אשר בך תתאו ע"י אשר ירחק ממך המקום שהיא המדרגה הרוחני אשר יבחר ד' אלקיך ולכן אתה צריך להנות ממזון הגוף וגם לא תהנה רק אחר אשר נתן לך ד' אלקיך דהיינו אחר ברכה והודי' להקב"ה וגם כאשר יאכל את הצבי שזה לא ימצא בשפע רק בהזדמנות מזמן לזמן וכפי' הכלי יקר וגם הטמא שהוא הגוף והטהור שהיא הנשמה יחדיו יאכלנו שבשביל שניהם תאכל ולכן חזק לבלתי אכול הדם כי הוא נפש הבהמי ואין האכילה ראוי לך להביא נפש הבהמי רק אדרבא להחזיק

הנשמה בגוף: וזהו פירש המדרש אמרו על הלל שכשנפטר מתלמידיו ואמרי לאן אתה הולך אמר לגמול חסד עם הדין אכסניא היום בכאן ולמחר היא אזלית ויומא לית לה ידועית פירוש דאי הוי לנשמה יום ידועית אינה כאכסניא שצריך לכבדו כי מה יוסיף לו האכילה הלא לא תמהר לעזבו אבל לאחר שאין לה יום ידועית צריך לשמור שלא תוכרח לילך הרי שגם בשביל הנשמה צריך לאכול וזהו הטמא והטהור יחדיו יאכלנו: ולכן מסיים רק חזק לבלתי אכול הדם פירוש אחרי שהתרתי לך לילך אחר תאות נפש הבהמה אבל בתנאי שיהא גם בנשמה חלק בה לכן חזק לבלתי אכול הדם שהוא נפש הבהמה בעצמה כי אז תשפיל עצמך להיות בהמה רק הדם תשפוך על הארץ כי הוא חלק המגיע לארץ ושלא יעלה למעלה ואמר שוב לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריך כי תעשה הישר בעיני ד' ולכאורה יש לדקדק למה ייטב לך ע"י מצו' זו ועוד מה לשון כי תעשה הלא שב ואל תעשה הוא אבל דברינו אתי שפיר כי אם יאכל הדם יכלול עמו נפש הבהמי ויעשה בהמה ויהיו כל ימי חייו עלולים לחטא ולא לטוב ואז אין טובה לו ולזרעו ולכן אמר הכתוב לא תאכלנו שלא תעשה בהמה ואז ייטב לך ולבניך אחריך כי עי"ז תעלה על הבהמה ותעשה הישר בעיני ד'.

ועפ"ז יבואר ג"כ טעם איסור אכילת בשר בחלב ועל פי מה דאיתא במדרש תנחומא אמר רבי יצחק בשלשה מקומות כתיב לא תבשל גדי בחלב אמו אחד לענינו ואחד לענין תורה ואחד לענין מעשרות לענינו מה כתיב אחריו הנה אנכי שולח מלאך לפניך לענין תורה דכתיב אחריו כתב לך את הדברים האלה לענין מעשר דכתיב אחריו עשר תעשר והוא תמו' שלא נתבאר מה ענין הסמיכות הללו וגם מה ענין לענינו ויש לומר דהנה לאיסור בשר בחלב נמצאו ג' טעמים בראשונים הרמב"ם פירש שהי' חוק ע"ז והי קרוב להטעות בני אדם אחר ע"ז הטבעים פירשו שהוא מטמטם את השכל ולזה נוטה דעת החינוך ועוד פירשו שהוא אכזריות שהחלב שהיא ליניקה לגדי להחיותו שבו ויכלו אותו.

והנה ענין ע"ז פי' שהיו חושבים עובדי' שהקב"ה נותן ממשלה לאמצעיים וא"כ ביותר היו צריכים ישראל אז לשמירה ממחשבת פיגול זו אחר שהקב"ה נתן להם מלאך לשמירה ולכן מיד אחר כתיב בפ' משפטים הנה אנכי שולח מלאך כתיב אזהרת ע"ז לא תשתחו' לאלוהיהם ולא תעבדם וגו' וזה פירוש המדרש חד לענינו פירוש אחר שאני שולח מלאך לכן תשמרו לבל בשל גדי בחלב אמו להתרחק מכל חוק ע"ז. והשנית אחר שאני נותן לכם התורה שהיא מקור החכמה לכן צריך שיהי' שכל שלכם צח. והשלישית אתם רחמנים בני רחמנים אשר על כן אני מצוה לכם לתת מעשר ללוי ולעני ולכן

לא תבשל גדי בחלב אמו שלא להתאכזר וזהו פי' המדרש בשביל ענינו בשביל תורה ובשביל מעשר.
עוד י"ל בפירוש המדרש כי גדול תועלת בשר בחלב שגרם לנו נתינת התורה כמו שכתוב במדרש שאמר הקב"ה למלאכים כשבקשו התורה ואמרו תנה הודך על השמים הלא אתם אכלתם בשר בחלב אצל אברהם וזהו הפירוש הלא זה לא תבשל גדי בחלב אמו שהרי זה גרם לכם קבלת התורה שראו הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך הרי שהמלאך גדול ואף עפ"י כן לא נתתי להם התורה רק לכם בשביל שאכלו בשר בחלב.
וזה הפירוש אחד לענינו פירוש בשביל המלאך שעי"ז זכית למעלה גדולה של קבלת התורה ולכן שוב כתיב לא תבשל וסמיך לי' כתב לך שע"ז זכית ולכן מה גרם לך כל הכבוד זהו מצות צדקה וחסד של אברהם שנתן לאורחים כל מאכלות טובות לבחור והם אכלו ביחד ולכן כתיב שיב לא תבשל שזכות מצו' זו יזכירך בעשר תעשר לילך בדרך אברהם אביך שנתן מעשר מכל.

שופטים

כמו שהאדם העולה למעלה ילך ממדרגה למדרגה כן ארבעה דברים מוליכים אותו להשגת האושר האמיתי ממדרגה למדרגה ואלו הן (א) ידיעה (ב) תקוני מעשה האדם (ג) תשובה (ד) תקות הגאולה.

א בידיעה מובן ע"פ מדרש תנחומא כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו אמר ירמיהו הנביא כדנא תאמרון להום אלקי' די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא אמר ר"א כדנא תמרון אם יאמרו לכם אומות העולם לעבור ע"ז אמרו להם אם יכולה להעביר שמים וארץ נעבדנה ואם לאו יאבדו מארעא ר' יהושע אמר אמרו להם אם יכולים לעשות שמים וארץ נעבדנה וא"ל יאבדו מארעא ר"ע אומר אמרו להם אם יכולים להעביר את השמים ואת הארץ ולעשות אחרים מצבע אחר נעבדנה ואם לאו יאבדו מארעא שלשה פילוסופין היו לו לאדריינוס וכו' אמר להם מבקש אנו לעשות עצמי אלוד אמרו לו שלשתן אחד מדברי ר"א אחד מדברי ר"י ואחד מדברי ר' עקיבא ויש לדקדק מה ענין חכמה היו ששינו כל אחד עד שהפילוסופין למדו מהם אבל י"ל דמי שרוצה להראות אמיתת הדברים צריך לילך מן הקל אל החמור והנה יש בזה שלשה מדרגות הקל הוא לבטל ולהשחית היותר קשה לעשות ולבנות והיותר קשה הוא לבטל ולבנות להראות גדולתו בפועל כוחותיו המתנגדות וזהו שאמרו החכמים לאומות להראות גודל שטותם בעבודת ע"ז במדרגות מקל לחמור רבי אליעזר אומר ראו אם אפילו

הקל ביותר יכולה הע"ז לעשות דהיינו לבטל שמים וארץ שהוא קיים ונעשה כבר וגם לבטל המתקיים לא יוכלו וע"כ יאבדו מארעא ועל זה הוסיף ר"י ראו גודל תוקף הקב"ה שע"ז שלכם לא יכולה לעשות הקל והוא אפילו החמור עושה שבורא שמים וארץ והם גם לבטל לא יכלו ור"ע הוסיף עוד יותר ראו גדולתו שיכול לבטל ולעשות אחרים תחתם שהי' בונה עולמות ומחריבן קודם שנברא העולם דזהו גדולת הבורא שנתאחדו בו כוחות המקיים והשולל והחכמים השיבו כן לבטל דעת העובדי ע"ז שהאמינו שיש מטיב ויש מריע ולהוכיחם בידיעת הבורא המיחד והפועל בריאותיו בכוחות המתנגדות.

ובזה יש לבאר הפסוק אנכי אנכי הוא מנחמכם מי את ותיראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן וי"ל הכפל של אנכי וגם מה לשון הוא דמיותר הכפל ימות וכחציר ינתן אבל י"ל דזהו ג"כ פי' הפסוקים תהלים קמ"ו אל תבטחו בנדיבים בבן אדם שאין לו תשועה תצא רוחו ישוב בם השומר אמת לעולם: דבשלשה דברים יגרע תשועת האדם א שאין לו התשועה אלא להקב"ה וכל מה שיושיע לך צריך לקבל מתחילה מהקב"ה וזה האות כי גם שהשיג הטוב לפעמים יבצר ממנו (ב) שלפעמים ימות קודם שהושיע לך (ג) האדם עלול לשכחה ולשינוי דעה עד שלפעמים באותו היום אבדו עשתונותיו ממנו. ולכן אשרי מי שאל יעקב שנתן ליעקב בטחון בעת צרה וכמו שאמר אנכי ד' אלקי אביך בעזרו להיות שברו על ד' שהיא מידת הרחמים ואפילו הוא אלקיו שנוהג עמו במדת הדין עם כל זה לא יתיאש ויבטח. כי בהקב"ה הכל בהיפך הוא לא צריך לקבל כי לו התשועה שהרי עושה שמים וארץ את הים ואת כל אשר בם. וגם לא שייך בו שינוי המחשבה או השכחה שהרי שומר אמת הוא וגם לא שייך שיפסק עזרו כמו האדם שעלול למיתה שהקב"ה הוא לעולם: אבל אם ח"ו יש פועל טוב ופועל רע ב"ב אלקות אז באמת יש לירוא מן האדם בשני פנים כי אם יעמוד לו הפועל טוב הלא האדם יכול להזיקו ואין מי מצילו ואם יעמוד לו הפועל רע אפשר ששוב יבצר ממנו הטובה שהשיג ע"י הפועל טוב ולכן ייראי שלא יבטלנו אדם אחר ממנו. אבל באמת כבר אמר הקב"ה ראו עתה שממנו יצא השכר והעונש כי בידו המות והחיים ועל כן גם הנביא מבשר את ישראל שהקב"ה ביחודו הוא מנחם את ישראל אחרי שיסרתיו במשפט: כי אני אני הוא אני אמית ואחי' מחצתי ואני ארפא ואין מידי מציל והנה טובת האדם וחסדו בעוה"ז כבר המשיל הנביא לחציר כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה יבש חציר נבל ציץ וזהו דקאמר מה דאנכי אנכי שהנני הפועל הטוב והרע הוא מנחמכם כי עי"ז לא צריך אתה לירוא מפני רעת האדם כי הלא ימות האדם וגם על גרעון חסדו אין לך לירוא כי הלא כחציר ינתן אבל דבר אלקינו יקום לעולם.

ב אחרי שהשיג האדם ידיעת הבורא והשגחתו על כל ברואיו וידע כי רק ממנו הכל ועליו צריך להשים מבטחו יעלה למדרגה אחרת בתקוני מעשיו באהבת וכו' באהבת הדין האמת והשלו' ויש לבאר זה במה דאיתא במדרש תנחומא וקראת אלי' לשלו' א"ר לוי שלשה דברים עשה משה והסכים הקב"ה על ידו ואלו הן כתב פוקד עון אבות על בנים ומשה אמר לא יומתו אבות על בנים. והשני כששבר הלוחות ואחת בימי סיחון ועוג א"ל הקב"ה לך הלחם עמו ומשה לא עשה כן שנאמר ואשלח מלאכים אמר לי' הקב"ה חייך עשית כראוי שאני מסכים על ידך לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם כי תקרב אל עיר וגו' וקראת אלי' לשלו' עכ"ל: וי"ל האיך ס"ד דמשה יחלוק על הקב"ה אבל יש לומר דכבר נאמר במשנה פ"א דאבות שמעון הצדיק אמר על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל ג"ח ורשב"ג אמר העולם קיים על הדין על האמת ועל השלו'. וכבר פירשו דשמעון הצדיק מיירי דהעולם נברא עבור התור' ועבוד' וג"ח ורשב"ג אמר דהעולם קיים בין הבריו' על הדין וכו דלפני הקב"ה הוא הדבר בעצמיות' וברא את העולם עבור עצם התורה וכו' אבל לפני הבריות כל הענינים כפי מה שמשיגים וע"כ אמר העולם קיים על יסודי המוסר האנושי ונ"ל דלכך אמר אצל התורה וכו' העולם עומד שהוא לשון שמתחילה הוקם על זה אבל כוונת קיים הוא שנשאר על מתכונתו ולכן כן הי' בשלשה דברים שאדם רואה בעיניו והקב"ה לבד יודע האמת. וזה גם פירוש המדרש בשלשה דברים שה שהסכים הקב"ה ע"י משה דפוקד עון אבות הוא דין ומשפט אמת מצד עצמו בשעושין מעשה אבותיהם לא טובים וירעו לפניו שלא יחזרו למוטב וזהו לפי האמת. אבל לפי משפט בני אדם שאין יכולים לדעת כן לא יומתו אבות על בנים וזה דין: שבירת הלוחות לא הי' צריך מצד עצמם שהרי אף שישראל היו עע"ז בכל זאת ידע הקב"ה שישובו ולכן לא אמר למשה לשבור חבל למשה באותה שעה הי' נראה לו כשקר שיאמר להם לא יהי' לך אלקים אחרים והיו להם ולפיכך שברם וזהו אמת: וכן ידע הקב"ה שסיחון לא ישמע לדברי שליחות שלום אלא רצה לצאת למלחמה ולכן הקב"ה לא צו' לשלוח אבל משה שלא הי' יכול לידע כן שלח לו דברי שלום אולי גם הוא יענה שלו' והסכים הקב"ה וזה שלום וע"כ משה מזהיר את ישראל ואומר להם כי תקרב אל עיר וגו' וקראת אלי' לשלום.

אמנם גדולת רדיפת השלו מנינו לפרש עוד במה דאיתא במדרש רבה וקראת עלי לשלו ראה כמה הוא כחה של שלו בשר ודם אם יש לו שונא הוא מבקש ומחזר מה לעשות לו מהו עושה לו הולך ומכבד לאדם גדול ממנו שיעשה לאותו שונא רעה חבל הקב"ה אינו כן אלא ב"א מכעיסין אותו והם ישינים וכל הנפשות עולות אצלו מניין שנאמר אשר בידו

נפש כל חי ובבוקר הוא מחזיר לכל אחד ואחד נשמתו שנאמר נותן נשמה לעם עלי. ד"א בו"ד אם יעשה לחבירו רעה אינה זזה מלבו לעולם אבל הקב"ה אינו כן היו ישראל במצרים והיו מצרים משעבדים אותן וכו חס הכתוב עליהן ואמר לא תתעב אדומי וגו' לא תתעב מצרי גר היית בארצו אלא רדפו אחר השלו שנאמר בקש שלו ורדפהו עכ"ל: ויש לדקדק מה ענין ב' משלים שהביא לשלום ולמה הראשון קשר בוקראת עלי' והשני בבקש שלום ועוד מה דמביא ובבקר הוא מחזיר נשמתו אין זה עשיית שלום אלא חסד הקב"ה ועוד מה ענין ראה כחה של שלו' מה כח יש. אבל י"ל ע"פ הפסוק כי תקרב אל עיר להלחם עלי' וקראת אלי' לשלום. והי אם שלום תענך ופתחה לך והי' כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עלי' ופירוש הענין הוא דהמלחמה הוא עם יצר הרע והאדם הוא עיר קטנה ואם פתחה לך על דרך פתחו לי כסדקה של מחט ואני אפתח לכם כפתחו של אולם אז ועבדוך שתמשול בכוחות הנפש אבל אם יעשה היצה"ר מלחמה וירצה לנצח אז וצרת עלי' בסיגופים והעניות: הרי שעל שני פנים יבא ב"א אל תכליתו לנצח או ע"י שלו' או ע"י כח המלחמה והנה החוטא נקרא שונא של הקב"ה ודרכו של בו"ד שמכבד לאדם גדול לא לכוונת הנאתו אבל להרע לו ומה מאוד יהי' נקל להקב"ה לעשות לשונאו כן שהנשמה שהיא המכובד באדם בידו היא בכל לילה ויכול להכניע שונאו לבל ירע עוד כשאין מחזיר לו נשמתו. אבל הקב"ה חפץ בשלו ומחזיר לו נשמתו שישלים החוטא עצמו עמו וישוב אליו וזה ענין כי תקרב אל עיר אל היצר להלחם עליו וצריך להחזירו למוטב כדי שישלים עם בוראו ואמר ראה כמה כחו של שלו' שבו תלוי כל חיי ב"א שאם אין אהבת שלום לא יחיו החוטאים בבקר: בעשיית השלו' יש שני פנים לתווך השלו' כשיש מלחמה עתה. ולעשות שלום בין שני שונאים כשכבר עברה המלחמה אבל עדיין נשארה השנאה וזהו בקש שלו' ורדפהו בקשה שייך כשהדבר המבוקש הוא קרוב לפניו ורדיפה כשהוא רחוק וע"כ כשיש מלחמה עתה אומר לשון בקשה אבל כדי לעשות שלום אם כבר עברה זהו רדיפה:, ואחר שביאר עשיית שלום במלחמה במשל הראשון מבאר איך שייך רדיפת שלו' מרחוק דהנה במצרים אם הי' נגד פניהם השעבוד הקרוב לא הי' אפשר לבקש שלום שזה נגד טבע ב"א אבל אמר הקב"ה ברדפו מרחוק זכור הטובות כי גר היית בארנו קודם השעבוד וזה דמסיים המדרש בזה לא תשא זכרון השעבוד בלבבך לשנוא אותו אלא רדפו אחר השלום ולא תתעב מצרי וכו'.

אכן אף אם ידוע כמה גדול מעלת השלו' וכל פה יודה לזה מכ"מ יש בפי הבריות תשובות מתנגדות לשלום מטעמים שונים (א) יש אומרים טוב השלו אבל היכי דנוגע לאמונה

וכבוד הקב"ה בזה אין צריך שלום (ב) יש אומרים אם נבקש השלו זה פגם כבוד לנו כאלו אנחנו צריכים הכניע מפני פחד (ג) יש חומרים אם נפתח בשלום נזיק לאהבת האמת לחזק ידי מתנגדינו המתעול ויעשה כן לזולתנו (ד) יש אומרים אחרי שטבעי הוא התלהבות שלא אוכל לסבול התנגדות טוב שנתרחק משנתקרב להגדיל המחלוקת (ה) י"א למה נצטרך להתראות פנים הלא בלבו לא קנאה ולא שנאה ועושה עצמו כאלו אין צריך לשלום (ו) י"א מתנגדו עצמו חייב שלא נבוא לשלום הלא בתחילה חפצתי אני אכן עתה שטרחת הרבה יקוב הדין.

ונגד כל טענות אלו השיב מאמר במדרש רבה בפ' זו כי תקרב אל עיר הלכה אלו הן הדברים שאמרו מפני דרכי שלו כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל מפני דרכי שלו' ראה כמה הוא כחה של שלו' אמר ר"י מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה למה כן מפני דרכי שלום שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלו במרומיו אמר ר' לוי אין אחד מן המזלות הללו שהן מהלכין ברקיע רואה מה שלפניו שא של אחוריו וכו' כדי שיהא כל מזל אומר אני הוא הראשון הוי עושה שלו במרומיו ד"א עושה שלו במרומיו אמר ר"ל מיכאל כולו שלג וגבריאל כולו אש ועומדין זה אצל זה ואין מזיקין זה את זה אמר בר קפרא ומה אם העליונים שאין בהם לא שנאה ולא קנאה ולא תחרות הן צריכים שלום התחתונים שכולן שנאה וקנאה ותחרות על אחת כו"כ רבנן אמרי תדע לך כמה גדול כחו של שלו' אפילו המלחמה שאין אדם יורד לתוכה אלא בחרבות וברמחים אמר הקב"ה כשתהיו הולכים לעשות מלחמה לא תהיו פותחים תחלה אלא בשלום מניין ממה שקרינו בענין כי תקרב אל עיר להלחם עלי' וקראת אלי' לשלו' עכ"ל: ויש לדקדק למה פרט כל הדברים הללו להודיע גדולת השלו' ועוד מהו דקאמר בכהן קורא ראה כמה כחו מה כח יש בזה גם מה דמסיים מניין ממה שקרינו בענין לכאורה הוא יתר דהל"ל שנאמר כי תקרב. אבל י"ל דנגד כל הששה טענות וטעמים הללו שאמרנו השיב המדרש להורות שאין להם יסוד נאמן הן מהוראת הטבע ע"י הקב"ה והן ממצות הכתוב והן מתקנת חכמים ופתח במצות חכמים שזה עיקר והחידוש הגדול כמה כחו של השלו' שאפילו נגד רדיפה אחר המצו' אינו עומד דאפילו לענין קריאה בתורה אף שזריזין מקדימין וכל הזריז הרי זה משובח מכ"מ עשו תקנה שהכהן קורא ראשון ואחריו לוי וכו' וזהו דמסיים ראה כמה כחו שזה חידוש וכח גדול שעומד נגד מצו' וזה נגד הטענה הראשונה שבענין הנוגע לאמונה א"צ לשלו: נגד טענה שניי' שזה הכנעה לבקש השלו' אומר מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה ומייתי בפסוק המשל ופחד עמו דהנה לפעמים האדם שיש לו ריב וקטטה מבקש השלום מפני שני טעמים או שמתיירא

שלא או אפילו אם ינצח מכ"מ לא ינצח עד שכבר הזיק לחבירו ולכן רוצה בשלו לא לאהבת השלו אלא לבל יזיק והנה שניהם לא שייך בהקב"ה שאין מורא שלא לנצח שהרי עמו המשל וגם אין צריך לבוא בחזקה ולהזיק שהרי עמו פחד והכל מתייראים לפניו ואם כן לא היו צריך לעשות שלו בין שמש וירח שלא יתקוטטו ואע"פ כן הטביע בטבע להסתלק פגימתה של לבנה מצד השמש שלא יבואו לידי קטטה וזהו המשל ופחד עמו שבידו הכל והכל מתייראים לפניו ואע"פ כן עושה שלו' במרומיו לכן גם בני אדם לא ימאסו בשלו' ולא יחשבוהו לפגם כבוד שלא יחשב איש אחר שאין להם כח לנצח: ונגד טענה שלישי שלא להתהזיק המתנגד בעוולו מייתי ממזלות שסדרם הקב"ה שיאמר כל אחד אני ראשון וכן יהי' כשתעשה שלו' שתקדים בו שהרי אפשר שהדין עם חבירך כי אף שאתה חושב שהדין עמך כמו כן גם מהמזלות כל אחד חושב אני קדום וראשון ומי יודע הדין עם מי: נגד טענה רביעי שמצד טבעו לא יוכל לסבול ההתנגדות וע"כ טוב לו להתחזק משיב מיכאל וגבריאל שרף שזה שלג וזה אש עומדים בשלו יחד בגזירת שלום הקב"ה ולכן טבעך לא ימנעך מלהחזיק בשלו אם תרצה: נגד טענה החמישי שעושה עצמו כאלו אין בלבו קנאה ואין צריך לשלו' שאין בלבו מה על חבירו מייתי ממה שהקב"ה הוצרך לעשות שלום אפילו בעליונים שאין שם קנחה ושנאה כש"כ שצריך כן בתחתונים שהן עלולים לקנאה ושנאה ומבלי שלום מפורסם יגדלו: ונגד טענה ששי לא ארצה עתה אחר שלא רצה הוא מקודם מייתי מכי תקרב אל עיר דהרי כשבא למלחמה עד העיר כגר נעשה מעשה רב בחרבות וברחמים ואעפ"כ תקרא עדיין לשלו' ואדרבא דייק הכתוב כי תקרב אל עיר שכבר אתה מוכן לכל וזה דמסיים המדרש מניין ממה שקרינו בענין כי תקרב אל עיר דזה לכאורה מיותר דדי כי יאמר טרם תלחם אל עיר תקרא אלי' לשלו' אבל אמר כי תקרב להורות אפילו טרחת כל הטרחות תקרא לשלום ולא תאמר א"כ לריק יגעתי: וזהו ג"כ פי הכתוב משלי ט"ז טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר שארך אפים שו' לגבור ששניהם יבואו אל תכליתם לשקוט הריב וכן מושל ברוחו שו' ללוכד עיר אבל טוב ע"י אריכת אפים שיעשה שלום מע"י גבורה.

ג האדם שעלה ממדרגת ידיעת הבורא למדרגת תיקון מעשיו עולה עוד עי"ז למדרגה יותר גבו' לידי התשובה על ידי שמתחרט אם נתרחקו מעשיו מנתיבות התורה כמו שמצינו בכיי' וכפרה בהבאת עגלה ערופה: ויש לפרש זה על פי מה ששנינו ביומא פ"ב ת"ר מעשה בשני כהנים שהיו שניהם שוין ורצין ועילין בכבש קדם אחד מהם לתוך ארבע אמות של חבירו נטל סכין ותקע לו בלבו עמד ר' צדוק על מעלות האולם ואמר אחינו בית ישראל שמעו הרי הוא אומר כי ימצא חלל באדמה ויצאו זקניך ושופטיך אנו

על מי להביא עגלה ערופה על העיר או על העזרות גע"ו כל העם בבכיי וכו' וירושלים בת אתויי עגלה ערופה היא והתניא עשרה דברים נאמרה בירושלים וזו אחת מהן וכו ועוד לא נודע מי הכהו כתיב והא נודע אלא כדי להרבות בבכיי': ויש לדקדק איך זה מרבה הבכיי' ששאל על מי להביא ע"ע ועוד מה ספק הי' על מי להביא הא ודאי העזרה קרובה אבל י"ל דהנה מה שהעיר הקרובה אל החלל מביאה הטעם מפני שאפשר שהיא גרמה כמו שאמרו לא הנחנוהו בלא לוי' ובלא מזון (וכפי שבארנו בפ' ויגש) ואחרי שהעזרה היא משכן ד' וירושלים משכן ישראל ע"כ אמר רבי צדוק הכי תחשבו שהקב"ה גרם או אתם בעונותיכם וזהו על מי נביא העגלה הלא ודאי ע"י עונותינו גרמנו חילול המקדש והי זה כדי לעוררם בתשובה. וזה גם פירוש מאמר ביומא שם דף כ"ב וירד בנחל א"ר מני על עסקי נחל בשעה שאמר לו הקב"ה לשאול לך והחרמת את עמלק אמר ומה בשביל נפש אתת אמרה תורה הביאו עגלה ערופה כל הנפשות הללו על אכו"כ: וי"ל האיך תלי מלחמת שאול בעמלק עם וירב ונחל איך מרמה עמלק לנהרג נקי אבל י"ל דאמרינן בסוטה דף מ"ז מפני מה אמרה תורה הבא עגלה בנחל אמר הקב"ה יבא מי שלא עשה פירות ויערף במקום שאינו עושה פירות ויכפר על מי שלא הניחוהו לעשות פירות כלומר דצריך להביא עגלה אשר לא עבד בה אל נחל איתן אשר לא יעבד בו. וזה דמתאונן שאול על נפשות של עמלק שלא לבד שלא עשו פירות שהיו רשעים ולא נכנסו בברית להתגייר ג"כ לא הניחו לישראל לישב בשלום ולעשות פירות בעבודה ובקיום התורה אחרי שבאו ישראל אל המנוחה וכש"כ שיש להתאונן כזה על הרוגי נפש לא נודע מי הכם שאפשר שהיו צדיקים וטובים אבל אין להתיאש מן התשובה להתקרב עצמו אל עבודת ד' ולהתקרב גם הרחוקים ע"י שיתאחדו הצדיקים עמהם ושיעלו ממדרגה שפלה אל מדרגה גבו'.

וזהו מה דאמרינן במדרש פ' זו וקראת אלי' לשלו חביב הוא השלום שנתנו הקב"ה לציון שנאמר שאלו שלום ירושלים חביב השלום שנתנו הקב"ה בשמים ד"א חביב הוא השלו' שנתנו הקב"ה לקרובים ולרחוקים שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב: יאמר שגדול השלום שכל טוב העוה"ז שהוא ציון אינו רק ע"י שלום שכן נאמר שאלו שיהי שלו לירושלים שעי"ז ישליו אוהביך. וכן כל טובות העוה"ב שהוא בשמים שנאמר עושה שלום במרומיו שזה היופי בתענוגי עוה"ב עוד שנאה ותחרות. ועוד גדול מזה שנתנו הקב"ה לרחוקים ולקרובים זה יש לבאר ע"פ מה דאמרו רז"ל בעירובין פ"ב אמר ר"א בתחילה היתה התורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ותקן אזנים ופי' רש"י שתקן עירובין וידים וי"ל מה ענין אזנים בזה אכן יש לומר דיש שני מיני עירובין

עירובי חצירות ועירובי תחומין ובעורובי תחומין אין מערבין אלא לדבר מצו' בלבד: ויש לבאר למה לא ג"כ ערובי חצרות כן לד"מ דוקא אבל י"ל דאיתא בירושלמי עירובין אמר ריב"ל מפני מה מערבין בחצירות מפני דרכי שלו'. והא דעירובי חצירות מפני דרכי שלו' י"ל דבשבת אסור לטלטל ועי"ז נפרד איש מעל אחיו דכן שילוח המנות כן כן כמה דברים הנדרשים לחברות ב"א חסרים בשבת ע"י איסור טלטול וע"כ אין אחדות ושלום אבל על ידי עירובי חצירות שמחשבים את עצמם כאלו הם בבית אחד יתאחדו וע"י שיבואו ויבקרו איש את אחיו יעשה שלו' והנה עירובי תחומין הוא מתנגד לזה שמתפרד מבני עירו ושכיניו לברור לו רשות לעצמו ולכן לא יעשה כן רק כשילך לדבר מצו' ואם יפרד עי"ז משכניו אין זה מתנגד לשלום דהתורה לעולם היא שלום כדכתיב וכל נתיבותיה שלום:

אכן קיום התורה להיות נאחז בה מי שעומדים חוץ לתורה לא יתהו' רק על ידי שני דברים דהיינו לקרב הרשעים ע"י השלו' וגם שישמור הצדיק את עצמו להיות נקי כפים שלא להיות עול בכפיו שזה יתן פתחון פה לרשעים להתרחק מן הצדיקים באומרים ראו מעשיו שהוא רמאי וזהו שתקן שלמה להיות אזנים לתורה שיאחזו בה מי שאינם אחוזים בו עירובי חצירות שהוא השלו' ונטילת ידים שיהיו הידים נקיות במה שאוכל בעוה"ז. וזהו פי' שלום שלום לרחוק ולקרוב שניתן לקרובים שהם הצדיקים ולרחוקים שהם הרשעים שאפשר לקרבם כי עי"ז שתהאחדו עמהם בשלום אמר הקב"ה ורפאתיו במי שאפשר להרפאות שיחזור בתשובה.

ד ועוד מצינו עליית האדם ממדרגת התשובה שהשיג ע"י תיקון מעשיו וע"י ידיעת השגחת הבורא למדרגה היותר גבוה בתקות הגאולה ע"פ מה דאיתא במדרש עושה צדקה ומשפט נבחר לד' מזבח אמר ר"ח עתיד הקב"ה להראות כבודו לכל באי עולם ולהוריד כסאו באמצע הרקיע וחוזר ומניחו במקום שהחמה זורחת בתקופת תמוז וחוזר ומניחו במקום שהחמה זורחת בתקופת טבת א"ל רבי חנינא הזקן אפשר להראות כבודו מי שכתוב בו כי לא יראני האדם וחי א"ל הרי כתיב כי שמש ומגן ד' אלקים חן וכבוד יתן ד' לא ימנע טוב להולכים בתמים עכ"ל: וי"ל איך מתרץ הקושיא וכי אפשר לאדם לראות כבוד הקב"ה ומה ענין בתחילה להוריד כסאו באמצע ואח"כ במקום תקופת תמוז ואח"כ בתקופת טבת וי"ל ע"פ המדרש ויהי ערב זה מעשה רשעים ויהי בוקר זה מעשה צדיקים שמעשה הצדיקים הוא אור ושל רשעים הוא חושך והקב"ה נקרא שמש שהוא המאיר את מעשה הצדיקים והנה יש ג' כתות צדיקים בינונים רשעים ולזה מחלק התקופות שבתמוז רובו אור ומעט חושך ותקופת טבת אפכא רובו חושך ומעוטו אור ובאמצע

הרקיע שו' וזה מה דקאמר דהקב"ה מוריד כסאו לאמצע הרקיע שיראה כבודו לכתחילה לבינונים שהם הרוב ואח"כ לצדיקים שנדמו לשמש בגבורותיו שהם כולם אור ואח"כ לרשעים אם הי' מעט אור במעשיהם כמו בתקופת טבת: ור"ח הזקן לא הבין דעתו בזה והקשה הרי כתיב כי לא יראני האדם וחי והשיב שכוונתו ע"פ המשל של שמש ומגן הוא ד' ולא ימנע טוב להולכים בתמים גם לאשר הורו מעשיהם אם ישובו.

וזהו ג"כ כוונת המאמר דאיתא בב"ר פ זו אמר דוד מבקש הייתי לשמוע מה שיחתו של הקב"ה על ישראל ושמעתי שהוא עסוק בשלומן שנאמר אשמעה מה ידבר החל ד' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו והנה י"ל דספק של של דוד הי' כיון דיש שני מיני גאולות ע"ד או כולו זכאי או כולו חייב דאם מיימינים אזי יהי' גאולה על ידי שלו' כדאיתא במדרש חביב השלום שאין הקב"ה מנחם ירושלים אלא בשלום מניין שנאמר כי הנה אני נוטה אליה כנהר שלום דהיינו שישובו אליו אבל אם משמאילים אזי תהי' הגאולה ח"ו ע"י כי יבא כנהר צר שע"י עונש תמחה פשעם. וזה פי' הפסוקים תהלים פ"ה הלעולם תאנף בנו תמשוך אפך לדור ודור: הלא אתה תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך: הראנו ד' חסדך וישעך תתן לנו: אשמעה מה ידבר האל ד' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו ואל ישובו לכסלה פירוש ודאי בטוח אני שהגאולה תבא אבל חפצתי לשמוע מה ידבר ד' פי' אם חביב לפני הקב"ה לגאלם מתוך צרות לבל ישובו לכסלה שממרק החטא ע"י יסורין וצרות משא"כ אם נגאלו ע"י שלום מתוך תשובה ואהבת ד' אבל שמעתי כי ידבר שלו' אל עמו וזה שדוד פי' מבקש לשמוע מפי הקב"ה אבל דוד ירא שאולי יחטאו עוד ולא תהיה מעשה הגאולה שלמה וע"כ הבטיחו הקב"ה אע"פ שידבר שלום אע"פ כן לא ישובו לכסלה עוד. וזה ג"כ כוונת הנביא בפסוקים מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלקיך: קול צופיך נשאו קול יחדיו ירננו כי עין בעין יראו בשוב ד' ציון פירוש דיש שני מיני גאולות ע"י זכות ובעתה החילוק ביניהם שעל ידי זכות בא אחת אחת כפי שראויים יותר להגאל וזה כמבשר על ההר שרואה מרחוק בתחילה שלום שהוא העדר הרע ואח"כ טוב שיצמח ואח"כ ישועה שיעלה לו מיצר הרע ואח"כ תבא הגאולה כן יהי' יפה ונאה. אבל הנביא אמר שלא יהי' כן אלא קול צופיך יח יחדיו ירננו שלא תהי' רק בעתה וכשלא נראה בתחילה סימן שיעלו ממדרגה למדרגה אז כולם באחד עין בעין יראו ולא עין קודם לעין בשוב ד' ציון.

כי תצא

כמו שבעולם הטבעי אי אפשר שכל הדברים יהיו בשווי ערכם ותועלתם כן הדין גם בעולם הרוחני והמצות יש נכבדות ויותר נכבדות קלות וחמורות אכן להשלמת האדם כל המצות הם שוות שכל אחת צריכה לחברתה ם מצד מתן שכרם הם שוות וכל זה למדנו ממצות שילוח הקן כי יקרא קן צפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ אפרוחים או בצים והאם רובצת על האפרוחים או על הבצים לא תקח האם על הבנים שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים. ואיתא במדרש ילקוט שלח תשלח אם קיימת מצוה זו אביא מלך המשיח שנאמר משלחי רגל השור והחמור וממהר את אליהו ז"ל שיבא שנאמר הנני שולח לכם את אליהו וגו' והשיב לב אבות על בנים עכ"ל: ולמה בזכות מצו זו דוקא יבא אליהו י"ל דשמע בני מוסר אביך דרשינן שזה הקב"ה ואל תטש תורת אמך זה כנסת ישראל ודרשינן עוד ושב ד' אלקיך את שבותך וכו והשיב לא נאמר אלא ושב כביכול כל מקום שגלו שכינה גלתה עמהם דכתיב והוא אסור בזקים וכן כתוב איזה ספר כריתות אמכם וכו' הרי ששכינת עוזו נקרא אמנו וזה כוונת המדרש שלח תשלח את האם שתצא חפשי מהגלות כשהבנים תקח לך שתמשכם להחזירם בתשובה כן היא המצו' לכל אחד מישראל ולכן עי"ז נקרבת הגאולה.

ויש לבאר בזה למה דוקא במצה זו ובמצות כבד את אביך וא"א כתיב מתן שכר ע"פ מה דאיתא במדרש רבה כי יקרא קן צפור זש"ה אורח חיים פן תפלם נעו מעגלותי' לא תדע מהו אורח חיים פן תפלס אמר הקב"ה לא תהא יושב ומשקל במצותי' של תורה לא תהא אומר הואיל ומצו' זו גדולה אני עושה אותה ששכרה מרובה והואיל וזו מצו' קלה איני עושה אותה מה עשה הקב"ה לא גילה לבריות מהו מתן שכרה של כל מצו' ומצו' כדי שיעשו כל המצות בחום מניין שנאמר נעו מעגלותי' לא תדע למה"ד למלך ששכר לו פועלים והכניס אותם לתוך פרדסו סתם ולא גילה להם מהו שכרו של פרדס שלא יניחו דבר ששכרו מועט וילכו ויעשו דבר ששכרו מרובה בערב קרא לכל אחד ואחד אמר לו תחת איזו אילן עשית אמר לו תחת זה אמר לו פלפל הוא שכרו זהוב אחד וגו' אמר לו זית הוא שכרו מאחים זוז אמרו לו לא הי' צריך להודיע וכו' אמר להם המלך אילו הודעתי האיך הי' כל פרדסי נעשה כך לא גילה מתן שכרן של מצות חוץ משתי מצות חמורה שבחמורות והקלה שבקלות כבוד או"א חמורה ומתן שכרה אריכות ימים שנאמר למען יאריכון ימיך והקלה שלוח הקן ומה שכרה אריכות ימים עכ"ל.

וי"ל מה מבאר במשל גם בפסוק י"ל הכפל ושנוי מלשון יחיד לל"ר אורח חיים ומעגלות ויש לבאר בתירוץ עוד הקושיא הידועה למה לא כתוב בתורה רק שכר בעוה"ז. דאם

עשור רצה לחון לעבדיו ויאמר להם הא לכם אבנים ועצים ועפר ובנו לכם בית לדור בו בלא זב רק חסד אבל אם יאמר להם ויתר מאלו בכל ערב וערב תקבלו ממני שכר יום כאלו אתם בונים בית לי בלא יראה כאלו הוא דבר ללא צורך אבל מכ"מ עושה הבעה"ב החונן כן באשר שידע שהתכלית המכוון לא ישולם רק אחר זמן רב והפועל העצל רוצה בשכר אשר בעודו בכפו יבלענה. וכן הענין בשכר המצות דעיקר המצות הם לבנות בית חיים נצחיים ולזה לא צריך שכר שהוא בעצמו השכר אבל מפני פועלים עצלנים נותן הקב"ה גם שכר בעוה"ז.

וזהו אורח חיים פן תפלס שהוא שכר הנצחיי לכן נסתרו המעגלות הקטנות שמביאות אל האורח דהיינו שכר מצות העוה"ז שלא תדע שכרן ותקיים כולן כי התורה בכללה אחד אבל השכר הנצחיי הוא נכלל בשכר קיום המצות וזה מבאר במשל הפרדס ששם עיקר העבודה היא השלמת מות הפרדס להפועלים בעצמם שהכניס אותם לתוך פרדסו ושכר של כל אחד הוא דבר מיותר ולכן אין קפידא אם האחד יקבל יותר מהאחר כיון שבעבודת הפרדס כל אחד יש לו חל חלקו בשוה.

ובזה יובן למה הראה התורה כן דוקא בשני מצות אילו כבוד או"א ושלוח הקן הלא יש יותר חמורת וקלות בתורה אבל י"ל דאולי יש מקום לשאול האיך אפשר שעיקר תכלית השכר הוא הבנין בעה"ב הא לפ"ז העה"ב נתהו' מעבודת עה"ז ואיך אפשר שהנולד יהי עיקר יותר וישפיע אל המוליד אכן זה נראה בכבוד אב ואם אף שהם המולידים מכ"מ הם חששו כח וצריכים אל הנולד מהם להשפיע להם כדי שיקויים מצות כבוד או"א בהם וכן הענין בקרן הקיימת לעוה"ב שמשפיע פירות לעוה"ז וכן בשילוח הקן אם אין בנים ליקח האם אבל בשביל הבנים תצא האם חפשי הרי הבנים משפיעים לה ובזה תדע ותאמין האיך אפשר שייטב לך בעוה"ז שתאריך ימים לעוה"ב.

אכן יש לומר עוד בשנדקדק בדברי המדרש אלו למה באמת הקב"ה עושה כן ולא הודיע לפועלים איזה אילן שכרו מרובה כדי שיעשו תחתיו הלא עכ"פ יש מהפועלים מוטעים ומה זה שמסיים בקלה ובחמורה האיך אפשר באמת שמצוה קלה דשלוח הקן יש לו שכר ככבוד או"א וכל אחד ישתדל במצו' זו ויניח כבוד או"א אבל י"ל דכבר אמרנו דכמו בעולם הטבעי לא כל הענינים בשווי תועלתם כן גם בעולם הרוחני אכן כמו להשלמת הפרדס צריך החשוב עם האינו חשוב והכל יחד יחשב פרדס כמו כן כל המצות בכללם הם האורח שמוביל לחיים אבל המעגלים הקטנים להגיע לאורח הגבול באחד הם רבים ולכן לא אמר במשל שהמלך שילם לאחד הרבה ולאחד מעט רק שאמר שעבודתו זאת לא שוה רק זהוב או חצי זהוב אבל מכ"מ כיון שהכל צריך לפרדס משלם לו הכל בשו' כפי

רב עבודתו וכפי השתדלותו וזה הראה שכתב בקלה ובחמורה למען ייטב לך הארכת ימים שהם שכר העוה"ז והעוה"ב להראות שכל המצות בבחינות העוה"ב הם שוין שכל אחת דבוקה לאחרת וכל אחת צריכה לאחרת ולכן גם מתן שכרם שוה.

אמנם כשם ששכר המצות נעלם ממנו כן לא נדע ג"כ ענין התועלת וטעם המצות ועפ"ז יבואר מה דאיתא עוד במ"ר ע"פ כי יקרא קן צפור בן עזאי אומר מצו' גוררת מצו' ועבירה גוררת עבירה כיצד כתיב למעלה כי תצא למלחמה וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה כדי שלא תמצא חן בעיניו ואם לא עשית כן מה כתיב אחריו כי יהי' לאיש בן סורר ומורה מתוך כך כי יהי' לאיש חטא משפט מות והומת הוי עבירה גוררת עבירה ומצוה גוררת מצו' מניין תחילה כי יקרא קן צפור מתוך כך כי תבנה בית חדש מתוך כך לא תזרע כרמך כלאים מתוך כך לא תחרוש בשור וחמור יחדיו מתוך כך גדילים תעשה לך הרי מצוה גוררת מצוה. ובפי זה י"ל שרצה לרמז האיך התורה כסה בענין המנות ומביאם מענין לענין להראות לאדם כן דהנה בשילוח הקן צותה לעלות לאילן ולכנוס בסכנה ואם עשה כן יזכה לבנות בית ולקיים מצות שמירה מן הסכנה מתוך שיעשה מעקה לגגו ואז ידע כי להקב"ה לבד יודע מהות הענין ולכן יזהר בשלשה חלקי הבריאה מעירוב כלאים תחלה בנטיעה לא תזרע ואח"כ בבהמה מה לא תחרוש בשור וחמור ואח"כ בא באדם לא תלבוש כלאים וכשתבא עד תכליתו אז אדרבא גדילים תעשה לך לשם מצו' צמר ופשתים יחדיו להורות כי רק להקב"ה נודע מהות ועניני המצות עוד י"ל בביאור המדרש והאיך ששייכו המצות שזכרנו להדדי שהאחד יגרום האחר שעוד יש לדקדק למה מדלג לא תלבש שעטנז שבין לא תחרוש ובין גדילים תעשה לך ויש לבאר דמוכח ממתניתן דב"מ פ"ו מ"ד השוכר את הפרה לחרוש בהר וחרש בבקעה אם הוחמה חייב שהבקעה חם יותר מההר וידוע דהחמור דרכו לילך על ההרים בטוב יותר מבהמה אחרת אבל לחרישה השור טוב יותר דרוב תבואות בכח השור וכן מקום הכרם נטוע בהר דוקא ושאר תבואה נזרעת גם בבקעה והנה הפשתן לבוש היותר טוב בחמה והצמר לבוש היותר טוב בצינה. ועוד איתא במדרש רבה יש מצוה שמתן שכרה עושר ויש מצו שמתן שכרה כבוד ומה מתן שכרה של מצות שלוח הקן שאם אין לך בנים אני נותן לך שנאמר ואת הבנים תקח לך וזה גם כן פירש מצו' גוררת מצו כי יקרא קן צפור ותקיים מצו' זו ומתוך כך תזכה לבנים ויהי' ביתך קטן מהכיל ותבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ומתוך כך שיהיו לך ני בית רבים תצטרך לפרנסם ותרצה לזרוע בין הכרמים ג"כ לכן אצוה לך לא תזרע כרמך כלאים: ומתוך מצוה זו נתהוים שני מצות בשו' דהיינו ע"י שאתה צריך להיות לך כרם בהר ושדה בבקעה שהאחד אתה חורש

בחמור והאחר בשור אפשר שתרצה לזוגם כי מה שחסר להאחד שהחמור יותר ראוי לחרוש בהר מבשור והשור ראוי יותר לחרישה בבקעה ותרצה שהאחד ישלים חסרון האחר לכן הוצרך לצוות לא תחרוש בשור וחמור: ועוד מצוה אחרת תצמח מזה שאחר שבהר האויר קר שטוב לזה לבוש צמר ובבקעה האויר חם שטוב לה לבוש קר אפשר שתעשה הבגד הממוצע מצמר ופשתים שטוב לשניהם לזה מצוה לא תלבש שעטנז (ועל שאין נתהו' האחד מהאחר ששניהם נפרדים בצמיחתם צמר מבעלי חיים ופשתם מן האדמה לא חשבם לבדו). ועל שהוצרך לאסור עשיית הכלאים הוצרך לצוות שבמקום מצו' שגדילים תעשה לך איסור שעטנז הותר.

עוד י"ל בהמשך המצו' בשנדקדק מאי טעמא כל המצות הם על היין כגון קדוש וברכת כהנים וכדומה והרי אמרינן ביין שגרם יללה לעולם והרי סוטה ונזיר בסמיכות דרשינן כן מי שרואה סוטה בנולותה יזיר עצמו מן היין וכן בנח וכו' ועוד ששכר העוה"ב אמרו רז"ל שהוא יין המשומר בענביו משמת ימי בראשית אבל יש לבאר דכבר אמרו רז"ל עץ הדעת גפן הי והיינו שהיין מחכים שהוא מעץ הדעת טוב ורע אבל מפני שמיועד האדם להאמין ולא להשען חל בינתו לכן אכתי אין עתה העת שיזון מהיין עד העה"ב שאז יהי' כולו רוחני ויזון מהשכל ואז יתענג מהיין השמור בענבים שהוא ענין השכל.

אכן מפני שאין הציווי רק שלא יזין מהשכל לתורה אבל בתורה אדרבא הכל ע"פ השכל במצות העיקר היין שהוא המשכיל ויפעל דעת האדם צלולה וזהו ג"כ מה דאמרינן בסנהדרין חמרת וחיי לפום רבנן דבעניני עולם לא יתאחדו עתה מות וחיים עץ הדעת ועץ החיים אבל רק דרבנן נושאי תורת ד' בלבם ומפיצים ב דעת והשכל בהם נתאחדו.

ובענין זה נכללו במצות הללו שלשה העבירות החמורות ע"ז, ג"ע, שפיכות דמים. עבודה זרה שהוא הכפירה בד' זה נרמז גלא תזרע כרמך כלאים שלא יתערב עץ הדעת שהיא החכמה אלקות בשאר אילנות וזרעים היוצאים מגדר התורה והאמונה: גלוי עריות זה נרמז בלא תחרוש בשור וחמור יחדיו שלא יבא להזדוג מין באינו מינו שזה העיקר ג"ע שהאשה שהיא עזר כשהיא נגדו היא רחוקה ממנו ולא קרובה: ש"ד זה נרמז בלא תלבש שעטנז ע"ד מה שאיתא בפרקי דר"א כשהרג קין להבל צוה הקב"ה ה שלא יתערב נמר ופשתים לעולם אפילו בבגד.

אכן כולם הותרו במקום מצו' ע"ז שחילול שבת שהוא שקולה לע"ז הותרה בעבודת בית המקדש. ג"ע הותרה ביבום באשת אח. ושעטנז במקום ציצית וטעם לזה כי דוקא במקום רשות מגלגלין חובה ע"י חובה אבל בדבר מצו' לא יבא רע מזה. וזה המשך הענין שכשקיימת מצות שלוח הקן וסכנת בעצמך לעלות באילן תזכה לעשות מצות מעקה

שלא יפול הנופל ממנו שלא יפול אחר לדבר רשות והיינו כי יפול הנופל ממנו דאם יפול על ידך זה ראי' שאתה חייב שמגלגלין חובה ע"י חייב. ומטעם זה נאסרו הג' דברים שהם חובה זריעת כלאים וחרישת שור וחמור ולבישת שעטנז שהם סימן ע"ז ג"ע ש"ד ויבואו לחובה אבל ע"י זכות דהיינו במקום מצו אינם באים ולכן גדילים תעשה לך דקיום מצות ציצית אפילו במקום שעטנז.

ובזה דמגלגלין חובה ע"י חייב שנעשה ע"י מעשיו הרעים מחטיא את חבירו יש לבאר עוד מה דאיתא בספרי לא תתעב אדומי כי אחיך הוא ר"ש תומר מצרים הם טבעו את ישראל במים ואדומיים קדמו את ישראל בחרב ולא חסרן הכתוב אלא עד ג' דורות עמונים ומואבים מפני שנטלו עצה להחטיא את ישראל אסרם הכתוב איסור עולם ללמדך שהמחטיא את חבירו קשה לו מן ההרגו שההרגו אין מוציאו אלא מן העוה"ז ומחטיאו מוציא מן העוה"ז והעוה"ב עכ"ל: ויש לדקדק הא אדרבא בעמון ומואב לא כתיב רק שנאה גופניית על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים וגו' ואשר שכר עליך את בלעם ומהחטא שהחטיאו ישראל לא נזכר הן אמת דבספרי נדרש על דבר שהוא דבר העצה אבל עכ"פ לא נכתב בפירוש. גם בפסוק י"ל דקאמר על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בדרך בצאתכם ממצרים ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור מפתור ארם נהרים לקללך דשני טעמים למה לי ועוד הביא האלשיך הקושיא הא גם אדום לא קדם ולמה לא נתעב. ובפשטות יש לומר דמאשר קדם לבד לא יקשה דלמא עניים היו חבל הם כן ממנ"פ יקשה למה שכרו את בלעם אם לא היו להם ממון ולפ"ז לא קשה מאדום דבזה לא שייך ממנ"פ דאדום לא שכר ודלמא באמת עניים היו: אבל עוד י"ל דשני טעמים צריכים זה לזה והא בלא הא לא סגי דלכאורה מה קושיא למה לא קדמו הא הכתוב מעיד המאכילך מן במדבר המוציא לך מים לא חסרת דבר וא"כ אולי חשבו שאין להם צורך לזה אכן התינח אם ידעו עמון ומואב כן אבל אם לא ידעו ודאי יש להאשימם והנה אם ידעו שישראל חוסים כל כך תחת השגחה העליונה עד אשר גם המן ירד להם מן השמים וכו' איך חשבו שאפשר לקללם אחרי שד' חפץ בם והרי זה דברי בלעם מה אקוב לא קבה אל וגו' ד' אלקיו עמו. וכן איפכא אשר שכרו את בלעם עבור זה לבד אין להאשימם דלמא רצו לקללם בחשבם שד' שונאם ושהם ראויים לכך אבל אם כן לא ידעו מהנסים שנעשו לישראל והיו להם לקדם בלחם ובמים ולכן אין קושיא מאדום דדילמא הם ידעו מהנסים דמן ובאר: וביותר י"ל ע"פ ספרי הנ"ל דודאי כל הטעמים הללו אינם עיקר להאשימם דמפני שאינם חוננים דלים אין להאשימם כ"כ להרחיקם לעולם מקרב ישראל וכל שכן לא מפני ששכרו דהרי היו עושים כן מחמת יראה ולא מחמת שנאה

שאמרו עתה ילחכו הקהל אבל עיקר האשמה הי' מפני שהחטיאו את ישראל ולא נקט טעמים הללו שא מפני שזה מגדל חטאם כי החטא הי' כמו שכתוב שקראו העם לזבחי אלוקיהם ועי"ז נצמד ישראל לבעל פעור וזנו עם בנות מואב.

אמנם אם מדת מואב הי' לאבוד חברת אנשים ובפרט ישראל ולבזבז מלחמם לדלים אין כאן ראי' שהי' כוונתם להאשים ישראל במה שקראו אותם לזבחי אלוקיהן אבל אחרי שלא קדמום בלחם ובמים והראו בזה כי אינם גומלי חסדים וגם שכרו את בלעם בשיראו עתה ילחכו הקהל את כל סביבותם א"כ אדרבא הי' להם להרחיק מהם ולא לבקש חברותם ואף עפ"כ קראו להם לזבחי אלוקיהם והתקרבו אליהם א"כ זה ודאי מרוע לבבם שעשו נגד טבעם רק למען החטיא חת ישראל: וזהו על דבר פירוש על דבר העצה כדרשת הספרי. ואם תקשה הא העצה לא היתה רק מבלעם ומי יודע אם כל העם הסכימו עם העצה ע"ז קאמר אשר לא קדמו הרי שהיו קמצנים ועל אשר שכרו הרי ששנאו חברת ישראל ואע"פ כן ותקראן לעם ע"כ שרצו להחטיאם ולכן שפיר קאמר הספרי שגדול המחטיא שעיקר החטא שנתעבו עליו הי' מה שהחטיאו את ישראל.

ומה שלא הזכיר להם משם החטא רק על דרך רמז הי' שלא לבייש את ישראל שהי' מעשה חדש שלא עברו רק איזה חדשים מעת שחטאו. ולכן הוי עונש זה דוקא להרחיקם מהקהל דהוי מדה כנגד מדה הם הרחיקו עצמם מן ישראל ולא קרבו להם אלא למען החטיאם לכן ירחקו מישראל לבל החטיאם עוד משא"כ במצרים ואדום שהם הקריבו עצמם לישראל אף שהי' להרע להם — דאדרבא יעקב ברח מפני עשו וישראל מפני מצרים — אבל כוונתם הי' הנאת עצמם וזדון לבם ולא להחטיאם.

והנה גם בענין מחיית עמלק מצינו שגלגול החובה שבא על אותן מישראל שכתוב עליהן ויזנב בך כל הנחשלים שפלטם ענני כבוד בא להם ע"י חייב בהקדם מה דאיתא במדרש ילקוט זכור את אשר עשה לך עמלק רבי תנחום בר חנלאי פתח זכרוניכם משלי אפר לגבי חומר גביכם אמר הקב"ה לישראל בני הוי זהירין בשתי זכירות שהכתבתי לכם בתורה תמחה את זכר עמלק כי מחה אמחה את זכר עמלק משלי אפר משולי אפר אם זכיתם אתם בניו של אברהם שהמשיל עצמו באפר שנאמר ואנכי עפר ואפר ואם לאו לגבי חומר גביכם התקינו עצמכם לשעבודה של מצרים דכתיב וימררו את חייהם וגו' בחומר עכ"ל. יש לדקדק מה ענין לזכור ב' זכירות. ועוד איך שייך לזה אם זכיתם וכו' ואם לאו. ועוד למה פרט מאברהם שאמר אפר ולא עפר שקדם. ועוד דאם לאו אין אתם בניו של אברהם הוי לי' למימר ועוד מה ענין לשעבודה של מצרים שכבר עבר אבל י"ל

דאיתא במדרש רבה פ' וירא ואנכי עפר ואפר אמר אברהם אלו הרגני אמרפל לא הייתי עפר ואלו שרפני נמרוד לא הייתי אפר.
וי"ל מאי בעי בזה ועוד למה הקדים עפר לאפר הרי מעשה דנמרוד קדם ויש ליישב דהנה אברהם הי' לו שני טעמים להתפלל בעד הצלת סדום אהבת האנושי להציל אנשי סדום ואהבת הקב"ה כמו שאמר חלילה לך וגו' השופט כל הארץ לא יעשה משפט ומפאת שני אהבות האלה כבר הי' ראוי להיות עפר ואפר עפר מאמרפל כשנלחם להציל לוט שהי אהבת האנושי להציל את בן אחיו ואפר מנמרוד כשנשלך ממנו לכבשן האש לעבוד ע"ז שהוא כבוד הקב"ה.
והנה אף שמשני טעמים יחד התפלל אברהם אל הקב"ה מכ"מ חפצו בעד אהבת האנושי הי' כולל יותר מבשביל אהבת הקב"ה שבשביל אהבת האנושי חפץ שבין רשעים בין צדיקים לא יאבדו אבל בשביל אהבת הקב"ה לא הי' יכול להתפלל רק על הצדיקים שאין עול רק להמית צדיק עם רשע.
וזהו שאמר אברהם הנה נא הואלת לדבר אל ד' ואנכי עפר ואפר אחר שכבר הייתי ראוי להיות עפר ע"י אהבת אנושי ונצלתי בחסדך לכן השמיעני להציל הכל מפאת זה ואם לאו הרי הייתי כבר ראוי להיות אפר בשביל כבודך ונצלתי בחסדך לכן שמע אלי עכ"פ בשביל כבודך הציל הצדיקים אבל הקב"ה השיב אם אמצא בסדום וגו' ונשאתי לכל המקום בעבורם לא בשביל כבודי לבד אלא גם לרשעים כדברך הראשון.
ועפ"ז יש לפרש מה דאמרינן בסוטה (פ' ב') דרש רבא בשכר שאמר אברהם אנכי עפר ואפר זכו בניו לשתי מצות עפר סוטה וא ואפר פרה וי"ל מה מדה כנגד מדה יש בשתי מצות אלו אבל יש לבאר דהנה ידוע שענין טהרת אפר פרה היא שפרה תכפר עון העגל שהביא שוב מיתה לעולם וזהו בזכות שאמר אברהם ואנכי אפר שהזכיר חסד הקב"ה עליו. מה שעשה בשביל שלום האנושי להיות עפר לזה ניתן לבניו עפר סוטה להטיל שלו' בעיקר האנושי בין איש לאשתו ובזכות מה שהזכיר חסד הקב"ה שהי' ראוי להיות אפר בשביל ע"ז וניצול זכו בניו לאפר פרה להטהר על ידה מזוהמת ע"ז דעגל.
והנה בפסוקים של מצות מחיית עמלק יש סתירה דבפ' בשלח כתיב מחה אמחה דמשמע הקב"ה בעצמו ובכי תצא כתיב תמחה דמשמע אתה תמחה גם יש חילוק שבפרשת בשלח לא הזכיר מאויבי ישראל וכאן אמר בהניח וגו' מכל אויביך מסביב ולזה אמר המדרש זכרו שתי זכירות שהכתבתי לכם שנראים כסותרים דיש לפרש שהצלת הקב"ה הי' בשני פנים דאברהם נאמר אשר הוצאתיך מאור כשדים ובישראל נאמר אשר הוצאתיך מכור הברזל ממצרים והי' חילוק רב בין שני ההוצאות חלו דבאברהם שגדל

זכותו נצול בלי צער ע"י הקב"ה אבל בישראל שלא זכו הוצרכו לשעבוד וצרות ויציאתם שהי' מפאת קושי השעבוד דומה כאלו הם הוציאו עצמם: וזה פי' המדרש אם זכיתם הרי אתם ב"ב של אברהם שהצלתיו מלהיות אפר בשביל זכותו ובענין זה אמחה אני בחסדי בלי שתסבלו מקודם קושי השעבוד אבל אם לא זכיתם דהיינו שיצטרכו צרות אז התקינו עצמכם לשעבוד של מצרים כמו ששם לא נצלתם רק ע"י קושי השעבוד וזהו בהניח ד' לך מכל אויביך אחרי שסבלת צרות רבות ואז תמחה את זכר שאתה בעצמך צריך לעשות כן. וזה כוונת המדרש רבה פ' בשלח ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסותם את ד' לאמר היש ד' בקרבנו אם אין ר יהודה אומר אמרו אם רבון על כל המעשים כדרך שהוא רבון עלינו נעבדנו ואם לאו נמרוד בו ור"נ אמר אם מספיק לנו מזונותינו וכו' נעבדנו ואם לאו נמרוד בו ורבותינו אמרו אם מהרהרים אנו בלבבינו והוא יודע מה שאנו מהרהרים נעבדנו ואם לאו נמרוד בו אמר להם הקב"ה אם בקשתם לבדוק אותי יבוא הרשע ויבדוק אתכם מיד ויבא עמלק עכ"ל. בפירוש המדרש ובפרט למה רק על השלישי השיב הקב"ה י"ל דהנה הכתוב מעיד שבקשו ג' דברים שיראה שמושל על כל לכן אמר למשה והכית בצור ואיתא במדרש אם מבקשים מהאבן הזה הוצא ואם מבקשים מזה הוצא פי' להורות שמושל על כל. וגם שנותן להם מזונותיהם הראם כשהוציא להם מים והנה בשני דברים האלו שייך לשון ריב כדכתיב וירב העם עם משה ולזה קראו מסה ומריבה על ריב ועל נסותם וזה קרוי נסה. אבל עתה רצו לנסות אם הקב"ה יודע מחשבותיהם כדכתיב ויזנב בך כל הנחשלים אחריך שפלטם הענן.

אכן למה לא הועיל זכות הטובים לזה אמר ואתה עיף ויגע ולא ירא פי' עיף שאתה לא חטאת ועשית רצוני אבל בעייפות ויגיעות עשית כן ע"ד לא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל פי' שחשבת עבודת ד' לך ליגיעה.

ובזה יובן פרקי ר"א (פ' מ"ה) אמרו ישראל לפני משה כתוב אחד אומר זכור את יום השבת וכתוב אחד אומר זכור את אשר עשה לך עמלק האיך יתקיימו שני זכירות יחד זה זכור וזה זכור אמר להם משה לישראל אינו דומה כוס של קונדיטון לכוס של חומץ זה כוס וזה כוס זה כוס לשמור ולקדש את יום השבת וזה כוס להשמיד זרעו של עמלק וכשתבואו לארץ לא תשכח: והנה לעיל בפ' בשלח דף כ"ד ע"א שהבאנו מאמר זה כבר דקדקנו מאי קושיא דאיזה סתירה יש בין שני זכירות האלה ומה זה תשובת משה ומלבד מה שפרשנו שם יש לבאר עוד ע"פ המדרש בפ' בשלח מלך ביפיו תחזינה עיניך אמרו ישראל רבש"ע האיך אנו יכולים לראות את פניך והלא מסרתנו ביד אדום אומא דחילא ותקיפא וא"כ כיון שזרעו של עמלק קיים האיך אנו יכולים לראות את פניך אמר להם

אל תראו שעתידם אתם שתאמרו לי היכן הם ואתם תראו שמחתה של ציון: והמדרש תמו דאיזה המשך נמצא באם עמלק קיים עם ראיית פני הקב"ה ומהו החשיבה שהשיב הקב"ה: אמנם בפסוק ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע ולא ירא אלקים הפירוש שבזה רצה ליתן טעם כיון שהקב"ה כל יכול האיך יכול עמלק להלחם בישראל עד שהקב"ה הוצרך לצות לנקום ממנו לזה קאמר כיון דעמלק הוא זרעו של אדום דכתיב בי' והי' כאשר תריד ופרקת עולו לכן נמסרו בידו כל הנחשלים דהיינו החוטאים שפלטם הענן אכן שמא תקשה למה לא נמלטו בזכות הרבים לזה מתרץ גם אתה עיף ויגע במצות כמו שדרשו וילחם ברפידים שרפו ידיהם וגם אתה לא ירא שקים כי אמרת היש ד' בקרבנו אם אין שרצית לנסות הקב"ה אם הוא יודע מחשבותיכם.

וזהו פירוש האיך אנו יכולים לראות את פניך פירוש להכיר גדולתך והלא מסרתנו ביד אדום כאלו לא יכול לו באשר שהוא תקיפא ודחילא. ומבואר בזה האיך יתקיימו שני זכירות יחד כיון ששבת הוא ערות על הקב"ה שברא הכל וזכור את אשר עשה לך עמלק זכירה שהוצרך הקב"ה לעשות מלחמה עם אדם כאלו ח"ו אין הכל בידו ועוד שצוה בלשון זכירה כאלו הוא דבר חשוב כמו שבת על זה משיב ודאי גם זה צורך כמו שנותנים גם חומץ בכלי לשומרו והצורך הוא כשתבואו לארץ לא תשכחו מה שעשה לכם עמלק בעת שהייתם עיפים ויגעי' אבל תזכרו את חסדי ד' ובזכות שתשמרו מצותיו עתידים אתם אומרים היכן הם ותרחו שמחתה של ציון.

כי תבוא

מחוייב האדם להודות להקב"ה שמספיק לו מעשה ידי אדם קטנה במקום גדולה ואפילו מחשבה במקום מעשה: יבואר ע' מה דאיתא במדרש תנחומא היום הזה ד' אלקיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים וגו' זש"ה באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ד' עושנו והלא כריעה בכלל השתחוי' ומה ת"ל נשתחוה ונכרעה נברכה לא צפה משה ברוח הקודש וראה שביהמ"ק עתיד ליחרב והבכורים עתידים לפסוק עמד והתקין לישראל שיהיו מתפללין שלשה פעמים בכל יום לפי שחביב תפלה לפני הקב"ה מכל מעשים טובים ומכל הקרבנות כך כתיב תכון תפילתי קטרת לפניך משאת כפי מנחת ערב וכו לכך נאמר היום הזה ד' אלקיך מצוך לעשות מה כתיב למעלה מן הענין השקיפה ממעון קדשך וגו' עכ"ל: והנה השקיפה פירושו שזהו תפילה. וההמשך להפסוק יש לבאר דכתיב היום הזה מצוך לעשות והוקשה להמדרש דהא ביום ההוא שלא ירשו עוד א"י ודאי א"א עוד להפריש בכורים ולהתודות וע"ז קאמר דלכך השקיפה לומר שמצוך

לעשות היום דהיינו בכל יום בעת שמאפיל ומאיר שיתפלל. וכן דרשו בפסוק וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה מה היו' מאפיל ומאיר אף הן אפילה שלהן עתידה להאיר להם.

ויש לדקדק מה זה תשובה על קושיתו והלא כריעה בכלל השתחוי' וכו ועוד האיך זה בפסוק ועוד למה ג' פעמים התפילות ועוד היאך תלי זה בבכורים אבל י"ל דבהבאת בכורים היו שני תועלת הכנעה ותודה. הכנעה שהוא עצמו מביא הסל על כתיפו ותודה שמודה להקב"ה כאלו היום נתנה לו ולכך אמר הגדתי היום כי באתי כי יגדל ההודאה בתודה חדשה.

ובזה יובן מה שאמרו בספרי ובאת אל הכהן אשר יהי' בימים ההם וכו' שיהי' כהן כשר וכן נאמר אל תאמר מה הי' שהימים הראשונים היו טובים מאלה וכזה מצינו גם כן בר"ה ספ"ב שדרשו פסוק ובאת וכו אל השופט אשר יהי' בימים ההם וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אל דיין שלא הי' בימיו וכו' אלא יפתח בדורו כשמואל בדורו ובפירוש זה יש לומר כי במה שאומר כי באתי עתה באתי שמעמיד עצמו על הענין כאלו עתה בא לארץ אם כן כזה יבקש גם מהכהן שיהיה שוה להכהנים שבימים ההם שהוא כאלעזר ואיתמר ופנחס לזה אומר רק ממך תבוקש כאלו אתה עומד בעת העבר אבל הכהן יהי' רק כשר שיהיה שוה לך בימים ההם ולא תאמר שהימים הראשונים היו טובים מאלה. כן תהי' ההודאה ואלה שני הדברים הם גם כן ענין התפילה הכנעה ותודה ולכן כשיפסקו בכורים תהי' תפילה במקומם.

אכן יש עוד ענין בבכורים הדומה לתפילה דבשני הפרשיות בכורים ומעשר שני נרמז לנו שלכל דבר הן בטבע הן בחיי האדם בכלל הן באומה הישראלית בפרט יש שלשה מעלות עליה - עמידה - ירידה וכגון בטבע מצינו לילה יום ערב וכן בחיי האדם ילדות איש זקן ונגד זה נתקנו שלש תפילות להורות בעתות הקטנים שבכל יום שכל חיי אדם קודש לד' אבל גם לכנסת ישראל כשהיו עוד על אדמתם היו ג' עתים הללו שבעת שנשתעבדו במצרים הי' שפלות ובגאולתם היתה עלי' כשבאו לארצם והניח ד' להם מכל אויביהם היתה עמידה. אבל כשחטאו וגלו היתה ירידה: וזה שנרמז בשני הפרשיות של בכורים ומע"ש דמתחיל בגנות וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט וגו' וירעו אותנו המצרים וגו' ונצעק אל ד' אלקי אבותינו וישמע וגו' ויוציאנו ד' ממצרים וזו היא עלי'. ואח כאומר ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה וגו' ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ד' אלקיך וגו זה עמידה. ואח"כ במעשר שני כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך וגו' השקיפה ממעון קדשך וגו' זהו ירידה דמיירי במדבר בעת שחטאו ישראל כמשארז"ל כל השקיפה

לרעה והכא לטובה שגדולה צעקה שמהפך רוגז לטוב הרי דאיירי בעת שחטאו ישראל ונתמלא הקב"ה עליהם רוגז. וזה פי' המדרש שצפה משה שבית המקדש חרב ולא יהי' לישראל עוד זכרון להכנע לפני ד' בשלשה פרקים הללו לכן תקן להם שלש תפילות נגדם ולכך נאמר היום הזה דהשקיפה הוא התפילה המתהפכת רוגז לרחמים.

והנה בתבואת הארץ יש ג' מנות חלוקות בכורים. לקט שכחה ופאה. תרומה ומעשרות. דין בכורים הוא קודם לקיטה וכולו לד'. לקט שו"פ בשעת לקיטה והם לעניים ע תרומה ומעשרות לאחר הכנסת הבית והם לכהנים וללוים ולו מעשר שני: ורמז לשלש עתים הללו הוא בחיי האדם הילדות ונערות כולו לד' למקרא למשנה ולגמרא שנות האיש הם ללקט תבואתו דהיינו לעוה"ב אבל יניח מהם לעניים דהיינו לאשתו ולבניו יותר קצת מזמנו שנקראו עניים על דרך עושה צדקה בכל עת שדרשינן בכתובות (דף נ') זה המפרנס בניו ובנותיו וכו' וכשמתחיל להזקין וגדלו בניו אזי יותר מזמנו וממונו לת"ח ולעובדי ד' שהם כהנים ולוים וגם הוא עצמו יהנה מנכסיו בקדושה דוגמת מעשר שני: ואז כי תכלה לעשר מעשר תבואתך בשנה השלישית שהוא פרק השלישי מחיי האדם על הארץ אזי יחשוב עם קונהו ויאמר בערתי הקודש מן הבית אצרתי למעלה וגם נתתיו ללוי ליראי ד' לא אכלתי באוני ממנו להיות עצב ותחב אלא שמחתי בחלקי ולא בערתי ממנו בטמא לדבר עבירה לטמאת נפשי ולא נתתי ממנו למת נהנתי מהעולם לחזק נפשי לעבודתו ולא לעשות הנאה לחלקו המת דהיינו הגוף ובזה עשיתי ככל אפר ציוני ד' ולכן השקיפה ממעון קדשך. והתנחומא כוון ג"כ לרעיון זה כי גם לעתות היום יש ג' הפסקות האלה בקר צהרים ערב ולנגד זה נתקנו התפילות דמי שרוצה להשתחות שטוח ארצה בתחילה נוטה ברכיו וזה נקרא כריעה כדכתיב ברכים כורעות תאמץ ואחר כך כורע על ברכיו וזה נקרא בריכה כדכתיב ויברך הגמלים ואח"כ משתחוה בנפילה לארץ. ולזה דומה חיי האדם ועתות היום בבוקר ובעלי' נקרא כריעה שאינו נכנע הרבה. בעמידה נקרא בריכה שנכנע יותר שכבר עברו עליו התלאות ומבחין השגחת הבורא. ובירידה נקרא השתחוי' שאז לבו של אדם נכנע ביותר באשר ידע שקרוב לקצו ועל כן עבור הפסק השלישי הזה לאומה ישראל שהוא הירידה שאין לנו מקדש ואין קרבן לתשלום זה צפה משה ברוה"ק להתקין במקום הבכורים התפילה ג' פעמים ביום והנה ענין הבכורים והתפילה כוונת שניהם הם הודי' א לד עבור חסדו הגדולה עם בני אדם אכן כל אלה מה יפעלו לו ואין הקב"ה צריך להודי' אבל היא עצמה לטובת האדם וזה פי' הספרי ועתה מיד הנה בשמחה הבאתי משלי: דבפסוקים יש לדקדק מה לשון הגדתי דכבר ידוע ומה הגיד. גם היום מיותר. ולמה מפסיק בנתים ולקח הכהן הטנא מידך. ובתחילה אמר והניחו לפני

מזבח ד' ולבסוף והנחתו לפני ד' נוכח אכן י"ל דכבר אמרו רז"ל בראשית ברא אלקים בזכות מצות בכורים נבראו שמים וארץ ועיקר הבריאה היא לכבוד הקב"ה כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו והיינו שהבריות יעבדוהו. אבל לכאורה איך יתכן זה כי אם יצדק האדם מה יתן לו אבל י"ל כתיב אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף גם ד' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה יאמר דודאי הקב"ה לא ברא עולמו רק להטיב לבריות אבל צדק זה לא אפשר רק אם הבריות מכירין טובת הקב"ה וזהו אם אמת מארץ תצמח שיהי' אמת בפי הבריות שהכל לא בא להם רק בעזר הקב"ה אז צדק משמים נשקף שיעשה הקב"ה צדקה עם הבריות. ולכן עיקר הבריאה לא יתכן רק עם כבוד הקב"ה שיכבדוהו ב"א שזה עיקר הכבוד לקיים מצותיו וזהו בחינת הבאת בכורים כמו שאמרו בספרי ואמרת אליו שאינך כפוי טובה ולכאורה הל"ל שאתה מודה בטובה אבל י"ל דרצה ליישב מהו הגדתי היום דבהכרת טובה צריך שני בחינות (א) שתהי' הטובה כל עת חדשה לפניך (ב) שיחשוב עצמו המודה כאלו מכובד הוא בקחת התודה ממנו ולא כמשלם חוב ולכן בכל שנה הי' צריך לומר הגדתי היום שיכיר טובה שאף שרגיל בה נחשבת אצלו כאלו היום קבלה וזהו הגדתי תי היום פירוש יאמר לכהן מה שאני מביא בכורים לא כמביא דורון לממ"ה אלא לא באתי רק להודיע ולהודות להקב"ה שקיים דברו והביאנו אל הארץ הטובה וזהו היום כמו שדרשו רז"ל והיו הדברים וגו' היום על לבבך שיהיו דברי תורה בעיניך כל עת חדשים: והנה דרך לבוא לגדול לכפר פניו במנחה לראות אם ירצנו לקבל התודה וכן יעשה הכהן לקבל הדורון והניחו לפני מזבח ד' ואז כשיראה שהורצה יגש לפני ד' בעצמו וענית ואמרת הנה הבאתי את ראשית אשר ם נחת לי ד' ומספר הכל כאלו היום נעשה ואז וה נחתו לפני ד' שרחמנא לבא בעי: ולכן פתח הגדתי כי באתי אל הארץ אשר נשבע לד' לא לאבותינו לתת לנו ומסיים הנה הבאתי וגו' אשר נתת לי ד' בתחילה מדבר כאלו עדיין לא קבלה ואח"כ אמר אשר נתת אבל זה הענין ע"פ מה שדרשו רז"ל כתיב לד' הארץ ומלואה וגו' כאן לפני ברכה וכאן לאחר ברכה ולכן בתחילה עדיין לא קבל שנשבע רק לאבותינו אבל לאחר שהודה להקב"ה אז קבל וזהו עתה מיד עתה הבאתי משלי ולא מקודם לזה.

אכן מהו הבאת להקב"ה הלא הכל שלו לזה מוסיף הבאתי בשמחה שעבודת הקב"ה בלב טוב הוא הטוב המאושר אשר בן אדם מביא להקב"ה וכן בתפילה אמרינן איזהו עבודה שבלב היא תפילה שגם בזה העיקר כוונת ההודאה על כל הטובות שקבל ושמקבל ומצינו שגם בזה בכורים ותפילה מכוונים.

ועל פי זה יש לבאר המדרש והי' אם שמוע תשמע בקול ד' אלקיך זש"ה אשרי אדם שומע לי מהו אשרי אדם שומע לי אמר הקב"ה אשריו לאדם בשעה ששמועותיו לי מהו לשקוד על דלתותי יום יום אמר הקב"ה אם הלכת להתפלל תוך ביה"כ אל תעמוד על פתח החיצון אלא הוי מתכוון להכנס דלת לפנים מדלת לכך נאמר דלתותי ולמה כן שהקב"ה מונה פסיעותיך ונותן לך שכר עכ"ל.

וי"ל מה הוקשה לו בפסוק והיה אם שמוע ומה מבאר באשרי אדם ומה הוקשה לו בפסוק זה ואיך מתרץ במה שאמר אשריו לאדם ומה לשקוד על וכו לפנים מדלת.

ויש לבאר דכאן פתח דאם תשמע המצות יתן לך הקב"ה שכר הרבה א"כ אפשר לחשוב שיעבוד בשביל השכר דוקא לזה קאמר אין הפי' כן אלא כמו דכתיב אשרי אדם שומע לי והל"ל שומע ממני או שומע לקולי מאי לי לכן מפרש אשריו לאדם ששמועותיו לא לתועלתו מפני השכר אלא לי בשבילי כמו שדרשו לי לשמי וזהו ג"כ שמקדים וכפל אם שמוע תשמע לומר אם שמע אז תשמע מפני שקול ד' אלקיך דובר אליך את כל מצותיו וחקיו וממילא נמשך ממנו ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך אבל לא בשביל כך תעבוד: ומזה נמשך עוד לשקוד על דלתותי יום יום דהנה מי שהולך לביהכ"נ אפשר שהולך לקבל שכר ואפשר מפני שאוהב הקב"ה דכתיב נכספה וגם כלתה נפשי וגו' אבל הראי' מי שעושה מאהבה הוא בשלשה דברים ששוקד קודם התחלת התפילה כמי שעושה מאהבה. יש נכנס בשני דלתות לפנים יותר ולא כמי שעומד על הפתח למהר לצאת. והג' שעושה יום יום ולא כמתעצל פעם עושה פעם אינו עושה: וזהו לש לשקוד על דלתותי יום יום שעושה עבודת הקב"ה בשמחה ובלב טוב.

אכן מעלת ההשקדה על דלתות בית הכנסת לא עבור התפילה לבד אלא יש לו עוד יתרון גבוה שילמוד שם תורת ד' להאמין ולהשכיל ליראה את ד ולקיים כל מצותיו דכך איתא במדרש רבה והי' אם שמע אמר ר יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אמר הקב"ה אם שמעת למצותי אף אני שומע תפילתך ד"א אמר רבי יהושע אמר רב נחמן כל מי שבא לבית הכנסת ושומע דברי תורה זוכה לישב בין החכמים לעתיד לבא שנאמר אוזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין עכ"ל.

וי"ל האיך מרומז זה בפסוק וי"ל דהמדרש דקדק מה לשון שמע תשמע ב' פעמים ולכן מתרץ בפירוש קמא אם שמע תשמע פי' אם תרצה שאשמע תפילתך אז תשמיע לקול ד' אבל בפי' השני מפרש והיה אם שמע דהנה יש ללמוד תורה בשני אופנים (הא') שילמוד מעצמו (ב) שילך ללמוד מאחרים לאופן יש מעלה ע"פ המדרש ויקרא משה אל כל ישראל את מוצא כשנתן הקב"ה למשה את התורה בקריאה נתנה לו שנאמר ויקרא

ד' למשה מתוך הענן ויעל משה אף משה רבנו כשבא לשנות את התורה לישראל כן אמר להם כשם שקבלתי התורה בקריאה כך אני מוסר לבניו זה שאמר הכתוב בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך מהו אם תקח אמרי אמר הקב"ה לישראל בני לא תהא תורתי עליכם כאדם שיש לו בת בוגרת והוא מבקש לכנוס אותה אצל מי שמצא: ויש לדקדק מה נפקותא אם בקריאה נתנה ומה מייתי ראי' ממה שאמר הכתוב בני אם תקח אמרי ואיך מפרש בהמשל קרא דאם תקח אכן י"ל בפירוש הפסוקים במשלי ב' בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך להקשיב לחכמה אזניך תטה לבך לתבונה: כי אם לבינה תקרא לתבונה תתן קולך אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה: אז תבין יראת ד' ודעת אלקים תמצא: כי ד' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה: יאמר נגד האומרים שאין להאמין רק מה שהשכל מחייב ועל ידי כן מכחישים התורה לזה אמר בני לא תתחיל בהשכל אלא באמונה דהיינו בתחילה תקח אמרי ואח"כ להקשיב לחכמה ע"ד אם יראת חטאו קודם לחכמתך אם אז לבינה תקרא ותבקשנה ככסף אז יצליח בידך שניהם יחדיו דהיינו דתבין יראת ד' ע"י המצות וגם תמצא בהם דעת אלקים כי אז הקדושה תאיר עיניך כי ד' יתן חכמה אבל התנאי למצוא התבונה הוא לבקשה דהיינו שלא תמתין עד שתבא אליך אלא אתה תלך אחרי'. וזה שרמז הכתוב למשה שקרא לו עד שעלה להר אף שהיו אפשר שידבר אליו ד' במחנה אבל רנה לרמז לו שהוא צריך לילך אחר החכמה וזה עשה גם כן משה לישראל וע"ז מייתי קרא דאם תקח אמרי דהיינו שאתה תקחם ולא תמתין עד שיתנו לך וע"ז מביא המשל דבת בוגרת שלא תהא התורה עליך כמו בוגרת שצריכה להמתין עד שתלקח. ועיין עוד מה שבארנו בזה בריש פ' קדושים וזהו ג"כ הפירוש דמדרש מי שהולך לבית הכנסת פי יושב בביתו לבד ועוסק אלא שמטריח עצמו להוליך רגליו לביהכ"נ שלזה יש מעלה (א) שכר הליכה (ב) ששומע בתוך רבים (ג) הוא מקום קדושה לפני ד' (ד) ששומע דברי לקים חיים הנכנסים אל הלב וכנגד זה יהי' שכרו דאוזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין לעתיד לבא לפני ד' שג"כ יש בזה המעלות שיזכה לנוח בתוך חכמים רבים להנות מזיו דברי אמת וכו'.

וזהו פי' המדרש אם שמע פי בעוה"ז אז תשמע לקול ד' אלקיך לע"ל ע"ד והיו עיניך רואות את מוריך: אמנם אחרי שחוב זה ללמוד תורה מעצמו ולשמעה מפי אחרים מוטל על כל אחד מישראל תקנו קריאת התורה בביהכ"נ כדי שיוציא כל אחד לפחות בזה י"ח ולגודל מעלתו יש להשים עין על שלשה דברים (א) ענין העלי' ע"י קריאה (ב) מנין הפסוקים שקוראין (ג) שני הברכות לפני' ולאחריה כי הכל מרמז על דברים גבוהים: דכך איתא במדרש רבה ויקרא משה אל כל ישראל הלכה אדם מישראל שעמד לקרות בתורה

מהו שיהא מותר לו לקרות פחות מג' פסוקים כך שנו חכמים הקורא בתור' לא יפחות מג' פסוקי' וכו' למה כנגד אברהם יצחק ויעקב ד"א כנגד משה אהרן מרים שניתנה תורה על ידיהן א"ר הושעי' ראה הפחות בימי משה מה שלא ראה יחזקאל וכו' שדברה עמהם שנאמר פנים בפנים דבר ד' עמכם אמר רשב"י מנין אתה אומר אלו היו ישראל חסרים אפילו אדם אחד לא היתה השכינה נגלית עליהן דכתיב כי ביום השלישי ירד ד' לעיני כל העם על הר סיני מעשה בר' שהי' דורש בביהמ"ד הגדול וכו' הי' אומר אם נכנסו כל הקהל ומהיכן אתה למד תורה מניין שנאמר באמור ד' לי הקהל את העם ואשמיעם את דברי עכ"ל.

ויש לדקדק היאך נתנה תורה על ידי מרים ובפשטות אפשר לומר כמו שגבי שירת הים שרה מרים לנשים מה ששר משה לאנשים כן בלימוד תורה לימדה מרים לנשים אף שזה לא כתיב.

אכן יש לבאר עוד בשנדקדק היאך שייך כל זה לויקרא משה דאיתא במדרש שהעתקנו לעיל את מוצא כשנתן הקב"ה התורה למשה בקריאה נתנה לו וכו' אף מ"ר וכו' אמר להם כשם שקבלתי בקריי' כך אני מוסר לבניו בקריאה מניין וכו ויקרא משה אל כל ישראל זש"ה בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך. וע"כ פירוש בקריאה דאין דומה מי ששומע דבר בדרך מקרה כמי ששומע בקריאה שזה מזמין עצמו לכך ועל ידי כן הדברים נכנסים באזניו והם צפונים אתו.

וזהו הפירוש כך אני מוסר בקריאה והיינו אם תקח אמרי פירוש לא שתמתין עד שיתנו לך שתהא שב ואל תעשה אלא תקח בקום ועשה אז ומצותי תצפון אתך יהיו צפונים אתך לכן ויקרא משה אל כל ישראל לא נמצא רק בשני מקומות כאן ובואתחנן בעשרת הדברות דהיינו בתחלת קבלת המצות ובסופה שעשרת הדברות הם תחילת ועיקר התורה וכאן הוא קבלת הברית לקיים התורה לדורות שהוא סוף התורה. ולזכר זה לא קוראים בתורה רק מי שנקרא בשם כדי שיזמין גם הוא עצמו לכך ויהיו הדברים נכנסים לאזניו.

והנה פרשה זו מתחלת אתם ראיתם וגו' ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר לא בלו שלמיכם מעליכם ונעלך לא בלתה מעל רגליך לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם למען תדעו כי אני ד אלקיכם ומסיים למען תרשו את הארץ אשר נשבע ד' לאבותיכם לאברהם יצחק ויעקב לתת להם וכיון שפרשה זו מרמזת על הקריאה בתורה לכן מנין הפסוקים כמנין האבות שמסיים בה וכמנין משה ואהרן ומרים שמתחיל בה דכבר אמרו רז"ל ג' מתנות טובות נתנו לישראל מן בזכות משה ענן בזכות אהרן באר בזכות מרים

גם אמרו רז"ל במדרש איך לא בלו שלמותיהם מפני שהענן הי מגהץ בהם ומעמידם וכבר אמרו רז"ל ג"כ לא נתנה תורה אלא לאוכלי מן פירוש ע"י שהיו משוללים מכל דאגות פרנסה וא"כ בכלל זה ג"כ שלא נצטרכו למשקים ולבגדים שהם צורכי כל אדם שמבלעדם אין לחיות ג"כ ע"י זה היו מסוגלים לקבלת ולהבנת התורה וזהו שאמר כנגד משה אהרן ומרים שנתנה תורה על ידם פי' ע"י זכותם שגרמו להיות לישראל מן ענן ובאר.

והנה שלשה אלה מרומזים בפסוקים שלמותיכם לא בלתה זה ענן לחם לא אכלתם אלא מן זה בזכות משה ויין ושכר לא שתיתם אלא מים מבאר מרים ולכן לרמז זה קורא ג' פסוקים נגד משה אהרן מרים שמתחיל בהם הפסוק ברמז זכיותיהם. בעיקר הבחינות מה שיש להבחין באברהם יצחק ויעקב י"ל שאף אם האבות קיימו התורה מכ"מ נבדלו במעלתם ע"פ ג' עמודי עולם תורה עבודה ג"ח. באברהם הי' העיקר ג"ח ביתו פתוח לרוחה למלאכים וכן במלכים שיצא להציל את לוט וכו' וכשהשתדל עבור סדום. ביצחק העיקר עבודה שהיא עולה תמימה. ביעקב העיקר לימוד תורה ויעקב איש תם יושב אוהלים: וגם בבחינת קיום וחזוק התורה היו נבדלים אברהם הי' לא לאחרים כמש"נ ואת הנפש אשר עשו. יצחק לעצמו בלבד. יעקב לבניו שהיו כולם כשרים: וכן גם בבחינת האושר העוה"ז היו נבדלים אברהם הי' בינוני בתחילה ד' אלקים מה תתן לי שלא הי' הכל חשוב בעיניו כמי שאין לו וזהו עני ולבסוף עשיר וד' ברך את אברהם בכל יצחק הי' עשיר מתחילה ועד סוף ויברכהו ד' יעקב הי' עני כל ימיו מעט ורעים היו ימי שני חיי: ומזה יצאו ג' בחינות שיש לקיים התורה בכל חלקי' לימוד התורה והמעשה בשני חלקיה כנגד הקב"ה וכנגד בני אדם דהיינו מה שהוא בין אדם למקום שהוא בכלל עבודה בין אדם לחבירו שזה בכלל ג"ח וגם בלימוד תורה יצאה הבחינה שלא יספיק להיות צדיק לעצמו אלא ידריך גם בניו וגם אחרים בדרכי ד'. וגם יצאה הבחינה שאין חילוק בקיום התורה בין עשיר לעני לבינוני זה הכל מרומז בג פסוקים שקורין נגד אברהם יצחק ויעקב: וכן התורה מצד לומדי' יש ג' מדרגות חכמים בינונים עה ולחכמים למד משה לבינונים אהרן לנשים מרים: ולכן מרומז בזה התורה בכללה מצד עצמה ומצד לומדיה ולכן כשקורא בתורה צריך לרמז אף שאינו קורא רק מעט מכ"מ זה נמשך אחר הכל ואין לפרוד החלק מהכל וזה מרומז במה שקרא משה לכל ישראל לכל המדרגות בין בלימוד בין במעשה ולכן מה שקרא הכל על כרחך משום דהכל בכלל כגוף אחד ולזה אמר ר"ש בן יוחאי אלו היו ישראל חסרים אפילו אדם אחד וכן מביא דברי ר"י ראה הפחות בימי משה מה שלא ראה יחזקאל וכו' כדי שלא תאמר דלמא לכך קרא הכל

למען יעידו כמו שאמר אתם ראיתם ושמא מה שראה זה לא ראה זה די"ל דבזה רצה לרמז חזוק יסוד אמונתינו ומעלת תורתינו הקדושה דבפסוקי' בפרשה זו אתם ראיתם את כל אשר עשה וגו' ולא נתן ד' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע עד היום הזה ואולך אתכם וגו' למען תדעו כי אני ד' אלקיכם י"ל מה ענין ולא נתן לכם לב לדעת ועוד דקאמר אתם ראיתם למען תדעו הא הי להם ראי וידיעה ואיך אומר לב לדעת ועינים לראות לא נתן עד היום הזה. אבל י"ל דכבר אמר החבר הכוזרי יסוד תורתנו היא הראי' שאין צריך עלי' לא ראי' ולא מופת פי' כשתבא הודעה לאדם בדרך השכל אזי הדרך הוא שאו בעיניו יראה דבר א ישמע באזניו ועי"ז ישכיל בדעתו להביא אל הבנתו ענין הדבר שרוצה להאמין אבל בישראל לא הי' כן כי כל חייהם הי' כך בדרך נסי עד שלא הוצרכו לא עינים לראות ולא לב להבין ולא אזנים לשמוע למען לידע ולהאמין כי ההודעה באה להם מאילי' וזהו הפי' אתם ראיתם בתחילה הנסים ואח"כ ואולך אתכם מ' שנה במדבר למען תדעו בלי שכל וראי' ושמיעה כי אני ד' וגם ברכות התורה לפניה ולאחריה רומזים על עיקר האמונה ובזה אמרתי לפרש בספרי ע"ל על כריתות בסוף המסכתא מה דאמרינן בנדרים דף פ"א מאי דכתיב מי האיש החכם ויבן את זאת וכן על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי עובר דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פרשוהו עד שפרשו הקב"ה בעצמו דכתיב ויאמר ד' על עזבם את תורתי וגו' היינו לא שמעו בקולי היינו לא הלכו בה אר"י א"ר שלא ברכו בתורה תחילה ויש לתמו' איך יש להסביר דחכמים ונביאים אשר כל דבריהם היו תוכחות לישראל על עבירות חמורות ע"ז ג"ע ש"ד והתרו התראה אחר התראה לא פרשו על מה אבדה הארץ וכו' ועוד י"ל מאי חטא גדול הי כ"כ שלא ברכו בתורה תחילה והבאתי שם פירוש הר"י במגילת סתרים שהביא הר"ן שאבדה הארץ על שלא ברכו בתורה תחיל כלומר שלא היתה התור' חשוב' בעיניה' וכו' שלא עוסקים בה לשמה. ומלבד שהארכתי לפרש שם שבתחילה לא הוזכר רק אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו אבל לאחר הקריאה אשר נתן לנו תורת אמת וכן בתחילה אמר אשר בחר בנו ואחה"ק מברך וחיי עולם נטע בתוכנו ע"פ מה דאמרינן בע"ז פ"ק בתחילה נקראת התורה על שמו של הקב"ה ה ולבסוף נקראת על שם שלו שנאמר כי אם בתורת ד' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה בתחילה תורת ד' ואח"כ תורתו כשלמדה כן אמרינן בפ"ק קידושין דת"ח תורתו דילי' דכתיב ובתורתו יהגה ובברכות פ"ו אמרינן כל הנהנה בעוה"ז בלא ברכה כאלו מעל בקדשי שמים וכו' ע"ש כן י"ל דהענין גם בתורה דכשהיא תורת ד' ורצה להנות משכרה כאלו מעל בקדשי שמים אבל בשכבר נעשה תורתו אז יכול לקות לשכרה שבודאי יבא וזה חילוק בלשון הברכות ע"ש באריכות.

אמנם לפי מה שבארנו לעיל שזה יסוד תורתינו שראשית דעת לקיים מצות ד' ולהאמינם כי ההודעה בא מאליה יש לפרש עוד שבראשונה אמר ונתן לנו את תורתו ובשנייי' תורת אמת לרמז שאם בתחלה יבקש טעם התורה לקיימה לעולם לא יבא לידי קיום לכן בתחילה יבקש התורה בעבור שהיא תו תורת ד' ואחר שלמדה יבין הטעם שהיא תורת אמת. וזה שאלת הנביאים על מה אבדה הארץ ודאי ידעו שחטאו אבל שאלו איך באו עם קדוש להיות חוטאים כזה והשיב על עזבם את תורתי פי' שלא ברכו בתורה תחילה שלא קיימו התורה בתחלה בתורת אמונה אלא בתורת שכל שהלכו אחרי בחירת לבם וזה התעם כי השכל מברר המצות כפי השגתו ומבחין להתקרב או להתרחק כפי קוצר וגודל הבנתו חלקי מתורת אלקים חיים אבל התורה הכל בכלל כגוף אחד ואין לפרוד החלק מהכל.

ובזה יש לבאר מה שקראו י"ב ארורים כשנכנסו בברית ולכאורה אין להם המשך גם לא מבואר למה אילו דוקא ואלו הן: פסל ומסכה. מקלה אביו ואמו. מסיג גבול רעהו. משגה עור בדרך. מטה משפט גר יתום ואלמנה שוכב עם אשת אביו. שוכב עם בהמה. שוכב עם אחותו שוכב עם חותנתו. מכה רעהו בסתר. לוקח שוחד. אשר לא יקים. וכבר הביא רש"י בשם רבי משה הדרשן שהם נגד י"ב (י"א) שבטים ולא ביאר כיצד אבל י"ל דבזה מרומז כל מה שפוגם החוטא כשנשקע בבצחות הרשע שנעשה עושה פסל ומסכה כי עוזב עבודת הקב"ה ועובד לתאותיו אשר שם לו בסתר. מקלה אביו ואמו על דרך שאמרו על והוציאו את הנערה אל פתח בית אבי' ראו גדולים שגדלתם משיג גבול רעהו ע"ד כל ישראל ערבים זה לזה ומפסיד לרעהו על שלא מנעו מן החטא. משגה עור בדרך שע"י שחוטא מחטיא אחרים שלא ידעו להזהר. מטה משפט גר יתום ואלמנה כי בלא תורה אין משפט בארץ ויפסדו בפרט החלשים אם לא יוכלו להסתר בצל משפט צדק אף בעניני העוה"ז. שוכב עם אשת אביו כי גלה כנף אביו ע"ד גוזל אביו ואמו אביו זה הקב"ה ואמו זה כנסת ישראל שהיא כוללת נשמות ישראל וע"י חטאיו פוגם בשכינה ועי"ז גם בכבוד הקב"ה שוכב עם כל בהמה כיון שלא יכול לעמוד כנגד תאותיו נתערב ונדמה לבהמה נמשל. שוכב עם אחותו דבשוכב עם אחותו כתוב חסד הוא ופירשו רז"ל דבקין שנשא אחותו מצד החסד הרשה לו הקב"ה וא"כ מי שנושא אחותו גוזל את החסד שלא רצה הקב"ה ליתן לו והרשה רק לקין וכן זה שחוטא ונהנה באיסור מן העולם הוא כשוכב עם אחותו שהוא גוזל הנאות שלא הותרו לו. שוכב עם חות חותנתו דהגוף הוא דוגמת אשה והנשמה המשפעת דוגמא לאיש והגוף הוא בת אדמה אם כן אם הנשמה מאבדה עצמה ומשפילה עצמה לאדמה שוכבת עם אם אשתו

שהיא חותנתו. מכה רעהו בם בסתר שמכריע העולם לכף חובה ונעשה כמלשין עלי' לפני כסא המשפט ע"ד שאמרו כל המאבד נפש אחת מישראל כאלו אבד עולם מלא ולא שאבדו ממש שהרי קיים אבל נעשה מלשון עליו שמחזיק מאמר המלאכים שאמרו אל יברא אדם. והעיקר שלוקח שוחד להכות נפש דם נקי כי זה מעל הנאת העולם לוקח לשוחד להכות נפשו הנקיה ולאבדה מן העולם ע"ד דמו בראשו.

ושמא תאמר התינח מי שעובר על כל התורה אבל מי שמקיים מצות רבות ואפילו כולן וכי מפני אחד או אחדים תבואנה כל אלה לכן מסיים ארור אשר לא יקים את כל דברי התורה כי התורה בכללה לא תפרט וכל הכופר במצו' אחת כאלו כפר בכל התורה.

אכן הם ישאל האדם אם אין הקב"ה חפץ שנלך בדעתנו ב למה נתן הרע ע"ז כבר השיב מאמר הספרי לפי שנאמר החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה שמא יאמרו ישראל הואיל ונתן המקום שני דרכים דרך חיים ודרך מות נלך באיזה מהן שנרצה ת"ל ובחרת בחיים עכ"ל פי' למה לא עשה הקב"ה הכל בטוב המוחלט ויש רע בעולם עז מישב למען יהי לך הטוב בתורת בחירה למען תחיה חתה וזרעך דאם לא בתורת בחירה לא יגיע שכר לאדם או לא יגיע לו באופן שיוכל להשפיע לזולתו אבל אחר כר עבודתו יכול להשפיע גם לאחרים ובזה מיושב דהכתוב אמר אלה יעמדו לברך את העם ובאמת לא הזכיר רק הקללות ועם מה שאמרנו א"ש דלא יבא הברכה רק מכח אפשרות הקללה דאם יבטל יצה"ר לא יגיע לאדם שכר ולכן ע"י ארור אשר לא יקים בא הברכה אם יקים.

ובזה יש לבאר מה דאיתא עוד במדרש שם משל לאחד שהי' יושב על פרשת דרכים והיו לפניו שני שבילין אחד שתחילתו מישור וסופו קוצים ואחד שתחלתו קוצים וסופו מישור והי' מודיע את העוברי' ואת השבים אומר להם אתם רואים שביל זה שתחילתו מישור כשתים ושלש פסיעות הולך במישור וסופו לצאת לקוצים ואתם רואים את השביל זה שתחלתו קוצים כשתים ושלש פסיעות הולך בקוצים וסופו הולך למישור כך אמר להם משה לישראל אתם רואים את הרשעים שהם מצליחים בשנים וג' ימים בעוה"ז וסופן לדחות באחרונה שנאמר כי לא תהי' אחרית לרע נר רשעים ידעך ואומר והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם ואומר הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו ואומר דרך רשעים באפילה לא ידעו במה יכשלו ואתם רואים צדיקים שמצטערים בעוה"ז כשני ושלשה ימים הם מצטערים וסופן לשמוח באחרונה שנאמר למען ענותך ולמען נסותך להטיבך באחריתך וכתיב מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקו' ואומר אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה ואומר אורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום עכ"ל: בהמשל רוצה ליישב דלכאורה יקשה אחר

שאמר את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע א"כ למה צריך לומר ובחרת בחיים מי לא יבחר חיים ממות לזה הביא המשל דודאי הוא הטוב והרע מצד עצמו כמשל שני דרכים מישור וקוצים אבל לא יוכר לכתחילה כן ולכן צריך ענה כמי שיושב על פרשת דרכים ומבאר והולך כיצד הוא הטוב והרע ולזה הביא הפסוקים. ואמר שנים וג' ימים והוסיף עוד בעוה"ז דלכאורה מיותר אבל ר"ל דלא בלבד שיש חילוק בחיי העוה"ב בין צדיק לרשע אלא גם בעוה"ז וזה מפני חמשה טעמים: (א) ההרגל נעשה טבע בין לטוב בין לרע ולכן הרשע אינו נהנה רק ב' הו ג' ימים וכן הצדיק אינו מרגיש ביסורים רק זמן קצר.

ב הוא ברוב רשעים שרוחם פועם בקרבם כמי שמרגיש בעצמו שעשה רע וזה כי לא יהי' אחרית לרע נר רשעים ידעך גר הוא נשמתם וזה נדעך שהוא נע ונד ואינו נח.

ג כשיגיעו ימי הזקנה יקוצו בחייהם וזה נרמז ראיתי דמעת העשוקים ואין להם מנחם ומיד עושקיהם כח וכו פי' כשימוש הכח מיד עושקיהם אז ג"כ אין להם מנחם.

ד הקנאה אוכלת את הרשע ע"פ הפסוקים וראיתי אני את כל עמל וכו' כי היא קנאת איש מרעהו וכו' הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח ואמרינן אין אדם מת וחצי תאותו בידו אם כן למלא כף נחת אין חסר רק כף להיות כרשע ולרשע שיש לו חפנים חסרים שנים ולזה הקנאה אכלו.

ה רשעים מלאים פחד שלא יפסידו וזה מרומז דרך רשעים באפלה לא ידעו וכו' וכל זה היפך בצדק בעוה"ז נגד פעימת רוח נאמר בו למען ענותך ולמען נסותך שיודע שצריך לדאוג בעוה"ז להטיבו באחריתו. נגד ימי הזקנה נאמר ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור ע"ד כל זמן שמזקינין דעתן מתישבת. נגד הקנאה נאמר אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה פי' לישרי לב שמחה מה שיודעים שאור זרוע לצדיק נגד הפחד אמר מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקו' שתקוו ולא תפחדו.

נצבים

במדרש רבה — כי המצו' הזאת רבנן אמרי אומר הקב"ה אם ברכת את התורה לעצמך את מברך שנאמר כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים אם תאמרו שמא לרעתכם נתתי לכם את התורה לא נתתי אותה לכם אלא לטובתכם שמלאכי השרת נתאוו לה ונעלמה מהם עכ"ל: ויש לדקדק מה לשון לעצמך את מברך ומה אם תאמרו שמא לרעתכם וכו' מהיכי תיתי לומר כן אחר ששכר גדול בקיומה ומה ראי' שאין נתנה לרעתינו מה שמלאכי השרת נתאוו לה.

אכן י"ל בהקדם מה דאיתא במר' פ' כי תבא ברוך את בבואך בפרקמטיא שלך וברוך את בצאתך בפרקמטיא שלך ודוד מפרשה ד' ישמר צאתך ובואך ד"א ברוך אתה בבואך בביאתך לעולם וברוך אתה ביציאתך מן העולם א"ר ברכי' כתיב עת ללדת ועת למות וכי אין אנו יודעים שעת הוא שאדם נולד ועת הוא שאדם מת אלא אשרי אדם שעת מיתתו כעת לידתו מה בשעת לידתו נקי אף בשעת מיתתו נקי הוי ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך: וי"ל למה לא דרש ביאה ויציאה כפשוטו ולמה על פרקמטיא דוקא ועוד מאי דוד מפרשה הלא לא בפסוק זה פירוש כלל יותר מבתורה ויש לבאר דבפסוק הל"ל בצאתך קודם בבואך דהא בתחילה צריך לצאת קודם שבא כמה שאמר דוד באמת אבל ודאי לענין פרקמטיא הדבר בהפוך דבתחלה קונה הרבה ומביא לבית ואח"כ מוציא מעט מעט למכור ולכן אחר שאמר ברוך אתה בעיר בשדה טנאך ומשארתך פרי בטנך ופרי אדמתך שגר אלפיך וצאנך רצה לומר שיהי' ברכה גם בפרקמטיא ומקדים לכך ביאה רצה יציאה וזה מסיים ודוד מפרשה פי' שע"י שדוד הקדים יציאה לביאה והכא כתיב אפכא ידענו הפירוש שעל פרקמטיא קאי.

וזהו ג"כ ד"א בביאתך לעולם שגם בזה א"ש שהקדים ביאה ליציאה ומה דמסיים מרבי ברכי' י"ל מה ראי' מייתי מר"ב לפירושו שמסיים הוי ברוך ועוד מאי קושיא וכי אין אנו יודעים שכמו כן יש להקשות אכל הני דקחשיב בקהלת שם עת לטעת ועת לעקור נטוע לפרוץ ולבנות לשמור ולהשליך וכדומה ולא שייך תירוצו בזה ועוד י"ל בפסוק לכל זמן ועת כל חפץ תחת השמים עת ללדת וכו' הנה בשלמא בכל האחרים שתלויין בבחירת האדם שייך עת לכל חפץ ומלמדנו שיבחור האדם אבל לידה ומיתה שעל כרחך הם איך שייך זה ואם להשמיענו שהם בעת מה חידוש. וכל זה הוקשה למדרש דבעירובין פ"ק אמרינן שני שנים ומחצה נחלקו ב"ש וב"ה ונמנו שטוב לאדם שלא נברא שנברא ועכשיו שנברא וכו' ימשמש במעשיו וא"כ איך שייך ברוך אתה בביאתך לעולם אבל זה מיישב דודאי אין ליתן דופי במעשה הקב"ה שהקב"ה ברא האדם לטובתו רק מפני שרוב ב"א עלולים לחטא לכן טוב להם שלא נבראו אבל הקב"ה ברא האדם להיות מיתתו בעת הקצוב על פי את מספר ימיך אמלא ואז הוא בלא חטא ועי"ז גם ביאתו לעולם היא ברכה וזהו הפי' ברוך אתה בבואך ע"י שברוך אתה בצאתך שתזכה לעוה"ב.

וזהו ג"כ פי' המדרש אמר הקב"ה אם ברכת את התורה לעצמך את מברך שהנשמה למעלה במדרגה העליונה וירדה למטה לקיים התורה ודאי המלאכים לא הרהרו על הבריאה אלא הרהרו אם יש לדון בתחילה על האדם שטוב לו שלא יהי' לו מהטוב ומהרע או לא אכן אף שבתחלה טוב שלא נברא מכ"מ תועלת גדול יש לו מהבריאה להוסיף

מעלה יותר ממה שהי' קודם הבריאה וזה דיליף מירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים פי' בעולם שכולו חיים יוסיפו ג"כ עוד וכן בעוה"ז על ידי שמקיימים התורה ומתעסקים בתורת אל חי וזהו דקאמר א"ת שמא לרעתכם נתתי לכם את התורה שהרי טוב לאדם שלא נברא ז"א לא נתתי אלא לטובתכם והראי' המלאכים שבודאי הם במעלה העליונה מתאוים להן והעלמתי מהם.

ויש לפרש בזה הענין ראה אנכי נותן לפניכם ברכה וקללה וגו' והיה כי יביאך ד' אלקיך וגו' ונתת הברכה על הר גריזים והקללה על הר עיבל די ל ל מהו הענין ונתת ולמה על הר דוקא דאיתא בילקוט אמר הקב"ה לאברהם שינחם את ישראל ולא יאבו ישראל לקבל ממנו תנחומין שקרא למקדש הר ואמר הקב"ה ליצחק וגם ממנו לא יקבלו שקרא למקדש שדה וגם מיעקב לא יקבלו שקרא למקדש אין זה כי אם בית אלקים כאלו אינו עד שינחם הקב"ה בעצמו שנאמר אנכי אנכי הוא מנחמכם ע"כ: ומה דאיכפ' להו בשם מקדש ועוד איך שייך שיעקב יבזה המקדש כאלו אינו וגם אנכי הוא מיותרים יש לבאר שלא יחשוב האדם שעבודת ד' קשה מאוד או טורח גדול וגם לא יחשוב שנקל הוא מאוד אלא יחשוב שודאי הדבר קשה ורם ונשא רק על ידי שד' בעזרו יעלה ויצליח וזהו שלא יקבלו ישראל תנתומין מאברהם שקרא מקדש ד' הר שטורח לעלות עליו ומי יעצור כח וכן לא מיצחק שקראו שרה שצריך לעבדו בעבודות קשות כש כשדה וגם לא אפכא כיעקב שאמר הלא נקל הוא מאוד לבוא לשם כי הלא אין זה כי אם בית אלקים אשר כבר, הורגלתי בו לפני שנולדתי. אבל לא יקבלו עד שיאמר הקב"ה אנכי אנכי הוא פי' נגד הר דאברהם יאמר אנכי אהי בעזרך וכן יאמר אנכי שני נגד שדה דיצחק ונגד אין זה דיעקב יאמר הוא ודאי הוא אבל עם כל זה תוכל להשיגו וזה מנחמכם. וזה שאמר משה אנכי נותן לפניכם פי הכל תלוי בבחירתכם אבל איעץ אתכם שלא תבזו את הברכה והקללה שהוא שכר ועונש אלא תתנם על הר גריזים והר עיבל להודיע אע"פ שגדולים והרים אכן עכ"ז על ידי שא נכי נותן לפניכם תוכלו לעלות ולהצליח בעבודת ד' בקיום מצותיו ובלימוד תורתו והבחינה בזה שלא תטריחו יותר מדאי עד שיחלש כחכם אבל בודאי שלא תעצלו בעבודתו: ועפ"ז יש לבאר מה דאיתא עוד במדרש רבה פ' זו כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו רבנן אמרי ז דברים אמר שלמה על העצל ומה שאמר משה הוא גדול מכולם כיצד אמרו לעצל רבך בעיר לך ולמוד תורה ממנו והוא משיב אותן מתיירא אני מן הארי מניין שנאמר אמר עצל שחל בדרך אמרו לו הרי רבך בתוך המדינה עמוד ולך אצלו אמר להן מתיירא אני שלא יהי' ארי בתוך הרחובות שנאמר ארי ברחובות אמרו לו הרי הוא דר אצל ביתך אמר להן וארי בחוץ א"ל בתוך הבית א"ל

ואם הולך אני ומוצא את הדלת נעול אני מחזר ובא אמרו לו פתוח הוא שנאמר הדלת תסוב על צירה ועצל על מיטתו לסוף שלא יודע מה להשיב אומר להן או הדלת פתוח או נעול מבקש אני עוד לישן מעט מניין שנאמר עד מתי עצל תשכב עמד משנתו בבקר נתנו לפניו לאכול הוא מתעצל לתת לתוך פיו מניין שנאמר טמן עצל ידו בצלחת נלאה להשיב אל פיו ואיזהו שביעי מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין מהו מחורף עצל לא יחרוש אמר רשב"י שאינו לומד תורה בנערותו ומבקש ללמוד בזקנותו ואינו יכול וזהו ושאל בקציר ואין ומה שאמר משה הוא גדול מכולן מניין כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו הונא דבר מתוך פיך עכ"ל: ל: בפירוש זה י"ל דשבעה מדרגות הם בלימוד תורה (א) מתחילה הלכו לעיירות וקהלות רחוקות ובטלו באמרם שחל בדרך הם דאגות פרנסה (ב) אח"כ הלכו ללמוד במדינה בקרוב וגם זה בטלו באמרם ארי ברחובות גם זה מבטל (ג) ואח"כ הלכו בית המדרש וזהו אצל ביתך וגם זה בטלו באמרם מפני הפרנסה (ד) ואח"כ למדו בכל יום שיעור בתוך ביתם ובטלו באמרם הדלת נעול אין לי שכל ללמוד (ה) ואמרו לו הדלת פתוח יגעתי ולא מצאתי אל תאמין והשיב מבקש אני לישן כ מעט יגעתי כל היום ולערב יהי' מרגוע (ו) עמד משנתו בבוקר שעדיין לא יגע ולח זו בלבד אלא שנתנו לפניו לאכול בעת שהחכם דורש שיכול לשמוע אבל הוא מתעצל לתת דמרחמי לי' בני מתא לאו משום מעליותא אלא מדלא מוכיח לתוך פיו ולילך למקום הדרשה (ז) אח"כ כשבאו ימי הזקנה שרוצה לעסוק בתורה מפני שעת הקציר הוא שצריך להביא אלומותיו לעולם הבא לא יכול באשר שלא למד בילדותו שמחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין אבל משה הוסיף בפיך הוצא דבר מתוך פיך כי כבר התורה נטועה בקרבך (ולכן הלשון מסוגל כי הנשמה מבינה) ולכן ילמוד אפילו אם בתחלה אינו מבין כי חיי עולם נטע בתוכנו ומסיים המדרש קרוב אליך הדבר מאוד אמר להן הקב"ה בני אם יהיו דברי תורה קרובים לכם אף אני קורא אתכם קרובים כן כתיב לבני ישראל עם קרובו.

שוש אשיש בד' תגל נפשי באלקי כי הלבשני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני במדרש ילקוט משל ליתומה שגדלה בפלטין אמר לה לית לך כלום היא אומרת אית לי מחבא אית ני מסבא כך ישראל יש להם זכות מאברהם דכתיב כי ידעתיו למען אשר יצו ויש להם זכות מאבינו יצחק כי הלבשני בגדי ישע. מעיל צדקה יעטני זה אבינו יעקב. פי' המשל דקאמר תגל נפשי באלקי משמע לא ע"פ חסד לבד אלא גם ע"פ הדין ובאיזה אופן לזה קאמר המשל ליתומה שאף שעיקר גדולה הי' ע"פ חסד בבית המגדלה מכ"מ יש לה ג"כ מאבא ומסבא וכבר בארנו שהאבות הם דוגמא לשלשה דברים שהעולם עומד עליהם

תורה עבודה ג"ח המעלה הראשונה היא זכות של אברהם אכן זה לא יהי' רק כשיהיו צדיקים והולכים בדרך אבותיהם כדכתיב למען אשר יצו' את בניו וגו' ושמרו דרך ד': המעלה השניי' היא זכות של יצחק שנעקד ע"ג המזרח ונאמר בו וירח את ריח בגדיו אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו דפושעי ישראל מלאים מצות כרמון והתקנ' נכונה שישובו לאורח חיים וזה הלבשני בגדי ישע לשון רבים בזכות יצחק: המעלה השלישית שאם לא יספיק הכל אזי יש לנו תקו לקבל טובות ימות המשיח ע"י צדקה שתקן יעקב כדכתיב וכל אשר תתן לי עשר תעשרנו לך בישראל גומלים צדקה גם עמהם יעשה צדקה חנם ולכן קרא צדקה מעיל שהוא לתפארת על הבגדים וכן הצדקה מפארת אדם בעיני הבריות ובזכותה נפדה שנאמר ושבי' בצדקה.

וילך

במדרש תנחומא וילך משה אין וילך אלא לשון תוכחה שנאמר לכו חזו מפעלות אלקים: בדרך הלצה י"ל דדרשו הליכה בלשון תוכחה דאמרו רז"ל האי צורבא מרבנן להו במילי דשמיא ולפ"ז מי שמוכיח יוכל לעשות עצמו עי"ז שנוא מבני מתא ויעזוב העיר ובאופן כזה הליכה לשון תוכחה שאחר שהוכיח ילך: אבל באמת ז"א דא"כ יהי' סתירה דכבר אמרו רז"ל לעולם יהא אדם נחמד למטה ואמרו כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו ואיך המוכיח יהי' שנוא עד שאמרו האי צורבא מרבנן דאוהבים אותו מפני שאינו מוכיח אבל כבר נרמז התירוץ במה שאמרו במילי דשמיא ולא סתם מדלא מוכיחן דר"ל שיש שני מיני תוכחה הא' שמוכיח בהזכיר עונש גהינם ושארי דברים (וכועס ומוכיח ופוגע בכבוד השומעין) והם דברים שמעוררין שנחה אבל כשמוכיח אותם בדברי התורה עצמה וחומר שמעו אחי כן דבר ד' אין מי שיוכל לשנוא אותו כי כל אחד יכיר האמת כן אמר ד' וזה מעורר אהבה: אבל הפי' אין הליכה אלא תוכחה יש לפרש דעיקר התוכחה תהי באופן שתהי' עמה הליכה דהיינו שיעזבו מעמדן והרשע יעזוב דרכו וישוב אל ד' והמוכיח בעצמו יתחיל בהליכה כזה כדי שיהיו דברים היוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב.

אמנם להיות מוכיח בתועלת צריך ג' דברים שמרומזים מה דאמרינן סוטה פט משחרב בית המקדש בטל השמיר ונופת צופים ופסקו אנשי אמונה שנאמר הושיעה ד' כי גמר חסיד ומנינו למדים מזה (א) שידבר שקורעין סגור לב השומעין וזהו נגד השמיר שקרע האבן כן דבריו יקרעו לב האבן שכן נקרא קשה לב כדכתיב והסירותי לב האבן (ב) שידבר בדברים נעימים שמוצאים חן בעיני שומעיהם וזה מרומז בנופת צופים כדכתיב

נופת תטופנה שפתותיך כלה (ג) שיהי' איש אמונה שלא יאמר לו טול קורה מבין עיניך כמאמר ר"ע בערכין פ"ג תמה אני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח ומדות הללו בטלו משחרב ביהמ"ק כדכתיב כי פסו אמונים מבני אדם זה נגד בעלי אמונה שוא ידברו איש אל רעהו וכו' בלב ולב נגד שאינם אומרים דברים שיוצאים מן הלב שפת חלקות שאינם נופת צופים שיעלו לרצון באזני השומעים וזהו וילך משה שהוכיח: ומה היתה התוכחה וידבר את הדברים האלה שהוא לשון קשה כשמיר. ויאמר הוא לשין רכה כנופת צופים. ועיקר תוכחה בן מאה ועשרים שנה אנכי היום היום מלאו ימי ושנותי: ועל כן מיושב למה מסיים המדרש שנאמר לכו חזו מפעלות ד' שלכאורה אין לזה פי' אבל יבואר דרמז הכתוב בכפל וידבר ויאמר שמשה אמר דברים לישראל שיעוררם לתשובה שכן יאמר כל אחד לעצמו היום מלאו ימי ושנותי.

ועפ"ז יש לפרש מה דאיתא בזוהר פ' האזינו ויאמר אליהם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום תנא רבי יצחק אף משה לא גלי זה אלא בהאי יומא דהוי סליק יין עלמא דכתיב בן וגו' אנכי היום האי יומא ממש ועם כל דא לא אמר עד דיהבו לי רשותא דכתיב ועתה כתבו לכם את השירה הזאת עכ"ל: ויש להבין וכי הי' אפשר למשה לומר כן בעוד לא הי' בן ק"ך ועוד מה גילוי עוד ה' בזה וכי לא ידעו ישראל שנותיו של משה הרי כבר כתב התורה עד מתן תורה כשם שאמרו רז"ל ושם כתוב ומשה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה.

ומה זה דמסיים המדרש דניתן לו רשות בועתה כתבו לכם חנה הזכיר בזה הרשות אכן י"ל דאמרינן בגמרא דאמר דוד הודיעני ד' קצי ה"ל אין מודיעין קצו של אדם אמנם למשה נודע מספר ימי חייו דאמרינן סוף חולין משה מן התורה מניין שנאמר בשגם הוא בשר בשגם בגמטריא משה וכתיב והיו ימיו ק"כ שנה וזהו הפי היום מלאו ימי ושנותי פי' השנים שכבר קבועים לו בתורה מעולם.

וזהו פי' הזהר לא גלי משה זה אלא בהאי יומא דהוי סליק מעלמא דכתיב היום האי יומא ממש דאף דהי יכול לגלות זה מקודם שיהיו שנותיו ק"ך לא גלי זה רק בהאי יומא ממש שהי' יכול לומר היום מלאו ימי ושנותי ולא גלי שנרמזו שנותיו ק"ך עד שהרשה לו הקב"ה דאמר ועתה כתבו לכם וגו' ולמדה את בנ"י שימה בפיהם פי' תפרש להם כל הסודות והרמזים וזהו מה שאמר משה לישראל דרך תוכחה מה שאומר הוא היום לישראל כן יאמרו כל אחד מישראל היום מלאו ימי ושנותי ע"ד שאמרו שוב יום אחד לפני מיתתך.

ועל ידי זה יהי' תועלת התוכחה שישים האדם בכל יום תכלית בריאתו וחיי העוה"ז לנגד עיניו שהוא בג' דברים המרומזים במאמר ילקוט פ' נצבים אשרי מי שמשים עצמו כשור לעול וכחמור למשא וכפרה חורשה בשדה שנאמר אשריכם זרעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור. והענין שישים עצמו כג' בהמות אלו יש לפרש דעל ידי ג' דברים האדם מכבד להקב"ה ע"י שאדם בעצמו מקיים מצותיו ע"י שמושך גם אחרים אחריו לעבוד ד' ע"י שמכין העבודה לדורות הבאים ע"י תקנות טובות וע"י שמגדל בניו לתורה. באבות היו ג' מדות בכל אחד אבל עכ"ז מה שמספר התורה הי' באברהם מדה למשוך העולם אחריו כדכתיב ואת הנפש אשר עשו בחרן ביצחק הי' מה שסבל בעצמו להקריב עצמו לד' ביעקב מה שהכין בזרעו לגדלם ליראת שמים: במה שרק בעצמו מקיים המצות נדמה לחמור למשאוי: במה שמושך אחרים הוא כשור מושך ע"י עול העגלה: בענין הכנה להבאים אחריו נמשל לפרה חורש לצורך זריעה: ובענין זה יחלקו גם תועלות התוכחה שהם תשובה תפילה צדקה דצום הוא משא עצמו. תפילה מושך אחרים עמו שע"י שמשתדל בתפילה ברבים מזכה עצמו עם אחרים. וצדקה הוא זריעה כדכתיב זרעו לכם לצדקה וכדכתיב גבי יצחק ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא מאה שערים וזכות הצדקה יירשו בנים. איתא עוד במדרש פסיקתא וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמים וידבר משה דברי תוכחה אמר להם חד לקריאה וחד לכתיבה לא נותר דבר שלא אמר להם כדי לחזקם בתורת אל חי וקים:

והוא תמו' מה לקריאה וגם אנה מרומז שדברי תוכחה אמר להם ושלא נותר דבר וי"ל אף אם הדורות הקדמונים לא הוצרכו שדורשים להם בכל עת ורק שבתא דרגלא קבעוהו ליום תוכחה מפני שהיו יודעים להבין מעצמם בספרים עם כל זה יש תועלת גדול לדבר הנדבר ע"פ הפסוק אז נדברו יראי ד איש אל רעהו ויקשב ד' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ד' ולחושבי שמו וי"ל בפסוק מה לשון נדברו ידברו הל"ל וגם לשון ליראי ד' ול ולחושבי שמו ויש לבאר שדרך ארץ שיזה שאדם יודע יוכל להביע לזולתו אבל לא מה שאינו יודע אבל ביראת ד' אינו כן אלא ע"י דבור יצמח היראה באופן שאם שני ב"א ששניהם אין בהם יראה ידברו בכוונה להעלות בלבם היראה כל אחד נעשה בעל יראה ע"י האחר ונעשה מעשה ועושה כאחד אכן אכתי לכאורה יש מעלה לעוסק שזה דברי אלקים חיים וזה דברי בו"ד לכן ע"ז מסיים כל כך גדול זכותם שנכתבים לא לבד ליראי ד אלא גם לחושבי שמו כמי שעסקו בכתב התורה:

אכן לפ"ז יהי סברא אפכא שלא יהי' רק בע"פ ואיך יקויים למוד תורה אבל באמת גם ללמוד מתוך הכתב יש תועלת שעושה רושם המתקיים יותר. וזה הראה לנו משה

רבנו דלכאורה קשה אחר שכבר אמר הכתוב ויכתב משה את השירה הזאת ביום ההיא וילמדה את בני ישראל וגם צו' ללוים לכתוב ולתת מצד ארון וגם לישראל לכתוב למה שוב וידבר משה ועוד מה לשון באזני אבל י"ל דבאזני הוא לשון נכנס אל הלב כמו וידבר נא עבדך דבר באזני אדוני יכנסו דברי באזניך וזהו פי המדרש וידבר משה באזני דברי תוכחה אמר להם ואם תאמר הרי כבר כתב ע"ז תירץ חד לקריאה ללמוד בעל פה וחד לכתיבה מתוך הספר. וזה דמסיים עד תמם שמפרש המדרש לא נותר דבר שלא אמר להם כדי לחזקם שלענין זה מעולה דבור מכתב ושניהם יחדיו יצמדו. א' אמנם ראשית דעת יראת ד' ולא יוכל לירא את ד' עד שיחשוב בכל עת שהקב"ה רואה ויודע מעשיו כמשכ' שויתי ד' לנגדי תמיד שזה יסוד אמונת ישראל והמחשבה שמביאה לתשובה: וזה פירוש הפסוקים וקם העם הזה וזנה וגו' וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתי פני וגו' ואמר בי ביום ההוא הלא על כי אין אלקי בקרבי מצאוני הרעות האלה ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא וי"ל מה לשון ביום ההוא ועוד הקשו כבר המפרשים אחר ששבו ומכירים חטאם ואמרו הלא על כי אין שקי בקרבי למה אעפ"כ שוב ואנכי הסתר אסתיר הלא אין דבר עומד בפני התשובה ולא עוד אלה שמגדיל עוד הסתרת פניו כנראה מכפל הלשון וגם מה דאמר הלא כי אין וגו' לשון הלא מיותר ולשון זה נמצא על קיום דבר שקדום כמו שאמר ראובן הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד וגו'.

אכן יבואר ע"פ מה דרמזנו דיסוד האמונה שצריך לחשוב כמו שאמר התנא דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים: דכבר כתב הרמב"ם בה' ע"ז דבזה טעו עע"ז שחשבו שהקב"ה ה הוא מרומם כל כך שאינו משגיח על עסקי העוה"ז ועל מעשה ב"א ומסר הכל לשלוחים שמש וירח וכדומה ולכן להם ראוי לעבדם. ולכן נוח הנביא ישעי למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי וגו' אין חקר לתבונתו שזה בעצמו הוא גודל חכמתו שמשגיח על ברואים אין מספר גדול וקטן יחד.

והנה כל זמן שהי משה ביניהם הוא הי' אמצעי בינם לבין הקב"ה וידעו עכ"פ שמשגיח הקב"ה עליהם דבאמת לפעמים חסר השגחת הקב"ה חבל זה לבר לפורענות כי מפי עליון לא תנא הרעות ולכן אם מבקש לענוש מסיר השגחתו וממילא נתן רשות להפקד לכל הפורעניות וזה שאמר הקב"ה הנך שוכב עם אבותיך שהיית להם אמצעי וקם העם הזה וזנה אחרי שקי הארץ שיבחרו להם לאמצעי תחתך כמו שעשו בעגל ומזה יגיעו ועזבוני שלה יפנו אלי כלל בחשבם שרק אל האמצעים צריכים לפנות מפני שחין אני משגיח וזה יגרום וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתי פני מהם פי' מעתה באמת העשה כן שאסתיר פני מהם מה שלא הי' אם לא היו חוטאים בע"ז ולכן דייק ביום ההוא

שרק אז יסתיר פניו ותחת אשר יחשבו שבא להם הרעה על שחטאו בע"ז וישובו אליו לבקש פניו אדרבא הם יעשו המסובב לסיבה ויאמרו על כי אין אלקי בקרבי פי הלא זה הדבר אשר דברנו האמת שאין הקב"ה מולך בקרבנו אלא מסר לשרים ולכן להם נעבוד דאל"כ האיך קרנו כן ותחת אשר ישובו אדרבא יחזקו דעה נפסדת שהביאם לידי ע"ז ולזה יכעוס הקב"ה יותר ואמר וגם אנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא פי' ביום ההוא דוקא אחר שחשבו ונשתקעו בע"ז יותר ופנו אל אלקים אחרים: ולכן העיקר שיחשוב בכל עת שהקב"ה רואה ויודע מעשיו ואז תשובה מכפרת. ב' והנה ענין התשובה למינו ע"פ מה דאיתא במדרש אמר הקב"ה לראובן מעולם לא חטא אדם לפני ופתח בתשובה תחלה חייך לבן בנך הושע פותח בתשובה תחלה עכ"ל וכבר הקשה הבל הרי גם אדם וקין חטאו ועשו תשובה ותירץ דהוא פתח מבלי גיזום עונש.

עוד י"ל מה דאמר המדרש מעולם לא חטא לשון שוגג דכבר אמרו ז"ל כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה הרי שהי' חטאו רק מעט ואע"פ כן שב כאלו הי' בידו עון גדול וזהו מעולם לא חטא אדם פי' בשוגג ועשה תשובה אלא אתה חייך שבן בנך יפתח כן.

וזהו שובה ישראל מיד כי כשלת בעונך פי' מיד כשבא לך מכשול תשוב כמדארז"ל גדולה תשובה שזדונות נעשות כשגגות כדכתיב כי כשלת הרי שקרח לשוגג מכשול: אבל י"ל עוד דיש לדקדק למה פתח הושע שובה ישראל עד ד אלקיך כי כשלת בעונך לשון יחיד ומסיים קחו עמכם דברים לשון רבים והנה בפשטות י"ל דתשובה תפלה צדקה צריכים ביחד תשובה נגד נפשך דצום הוא נוטל נפשו תפלה נגד לבבך. וצדקה נגד בכל מאודך אבל י"ל עוד שנחלקו בבחינות. תשובה צריך בפני עצמו, תפלה ברבים. צדקה צריכים שנים יחד הנותן והמקבל. גם צריך ליתן מה שפוסקים עליו אבל גם מתן בסתר יכפה אף וזהו שובה לשון יחיד לתשובה וקחו עמכם דברים דתפלה בצבור עדיף ועל דרך זה בארתי בחידושי למכות פ"ב מאמר מי לראובן שהודה יהודה ע"פ מה שכתבו התוספ' שם שראובן באמת כבר שב מקודם רק שלא הודה ברבים עד שהודה יהודה דבתחלה סבר ראובן דאסור לפרסם חטאו אפילו כשמגיע מזה תועלת לאחרים על דרך שאמרו אין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חברך אבל אחר ששמע מיהודה שהודה ברבים ואמר צדקה מחני מזה למד ראובן שטוב להציל אחר מן החשד אף שעי"ז מפרסם חטאו וע"כ גם מעצמו הודה ועיין שם באריכות. וא"כ ראובן פתח ביחיד וזה מה שאמר הושע עד ד' אלקיך פי' מה שאינו מכיר אלא הקב"ה אבל אדם וקין הי' מפורסם חטאם.

עוד י"ל דכבר חלקו חז"ל בתשובה שישראל חטהו להורות תשובה לרבים ודוד להורות תשובה ליחיד והנה באמת מדוד אין ראי' כ"כ לפי מה שכ' הרשב"א בתשובה סי' קמ"ח

דמלך יש לו דין צבור (ועיין בחידושי ליבמות ספ"ד שהקשתי עליו) והנה החילוק בין רבים ליחיד דיותר חס הקב"ה על רבים מיחיד וכש"כ אם יש אדם שבו תלוי העולם או חצי העולם. א"כ מאדם וקין לא ראי אפילו לרבים שהם היו יותר מרבים אלא כל העולם. ומישראל לא שמענו דתשובה מועיל רק לרבים ומדוד רק למלך ששקול כרבים אבל גם מראובן לא הי' ראי' דלא ידענו אם נתקבל תשובתו ולכן בשרו הקב"ה שהושע יבשר וזה שובה ישראל עד ד' אלקיך פי' אפילו יחיד ולכן אתה פתחת בתשובה אף שלא היית רק אדם אחד מני אלפים ורבבות ונתקבלה תשובתך.

עוד יש לומר בענין התשובה מה דאיתא במדרש חכו ממתקים זה הקב"ה ראה מהו אומר כי כה אמר ד' לבית ישראל דרשוני וחיו ויש לך חיך מתוק מזה חי אני נאום ד' אם אחפוץ במות הרשע ויש לך חיך מתוק מזה ובשוב רשע מכל חטאתיו ועשה משפט וצדקה חי' יחי' כל פשעיו לא יזכרו לו עוד אין לך חיך מה מתוק מזה.

עוד איתא במדרש אין מתום בבשרי מפני זעמך התחילו ישראל אומרים כי עונותינו גדלו למעלה ראש אמר ר' יצחק לאדם שעובר בנהר ורגליו שוקעות ומשאוי עליו א"ל העבר המשאוי שעליך ואתה שולף חת רגליך כך אמר הקב"ה מפני מה אמרת כי עונותינו עברו ראשינו יעזוב רשע דרכו ואני מרחם אתכם עכ"ל. מהו גדלו למעלה ראש יבואר ע"פ מה דאיתא לדוד אשרי נשוי פשע כסוי חטאה אשריו לאדם שהוא גבוה מפשעו ולא פשעו גבו' ממנו. ובפי' זה יש לומר דיש חילוק בין חוטא מחמת תאו ובין חוטא מחמת מינות דהיינו כשחטא כבר עבר הראש וזהו אשריו שהוא עוד גבו' מפשע שעדיין לא בא עד הראש: כי יש ד' כתות על ארבעה בחינות המונעים את עצמם מן התשובה אחת אומרת למה אשוב הלא הין בידי חטא כי לא נודע לי וכנגד זה נאמר המאמר כחוט השני שפתותיך זהו לשון של זהורית ומדברך זה שעיר המשתלח איירו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אין לנו לשון של זהורית ושעיר המשתלח אמר להם כחוט השני שפתותיך רחישת שפתיך חביב עלי כחוט השני של זהורית ושעיר המשתלח ובפירוש זה י"ל דהנה מלבד כפרת שעיר המשתלח על כל עבירות עוד טובה גדולה היו לישראל בלשון של זהורית בשני אופנים אם נעשה לבן אזי גדלה שמחתן ואם לא נעשה לבן אזי ידעו כי עוד לא נתכפרו ומפשפשין ושבין לזה משיב הקב"ה רחישת שפתיך לא בלבד שעולה בכפרה כשעיר המשתלח אלא גם התועלת של חוט השני על דרך שאמרו בברכות פ"ה המרו עליו על ר ר"ח בן דוסא שהי' מתפלל וכו אם שגורה תפלתי וכו ומקשינן בגמרא מנא הני מילי אמר ר' יוחנן אמר קרא בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב וכו והנה רש"י ומהרש"א מיגעים האיך יליף מזה אבל י"ל דבפסוק יש

לדקדק הכפל שלו' וגם מהו לרחוק ולקרוב ולכן מפרש דה"ק דהקב"ה בורא ניב שפתים פירש שנתן בריאות בניב שפתים להיות שגור או לאו ובזה נותן שלום לרחוק ולקרוב פי' דקרוב דכתיב קרוב ד' לכל קוראיו וכו' כששומע תפלה נותן שלום עי"ז ללב המתפלל ששמח שנשמע תפלתו ולרחוק שעדיין לא נשמע תפלתו נותן ג"כ שלום למען יתאמץ עוד ורפאתיו גם לזה. וזה תשובה גם לאותה כת האומר' לא יודע לה חטא וע"כ אינה צריכה תשובה אומר ראישת שפתיך הלא לעולם טוב הוא כי אם חטאת הלא תתכפר בזה ואם לא חטאת כחוט השני יהיו שפתותיך כי תתאמץ שלא ללוז מדרך הטוב והישר: לכת שאומרת אמת כי יש בידי חטאים קטנים כי אין אדם אשר לא יחטא ולזה אין צריך תשובה נגד זה מביא המאמר שובה ישראל עד ד' אלקיך פי מיד כשבא לך מכשול כי גדולה תשובה שאף זדונות נעשות כשגגות: לכת האומרת לא תועיל לי תשובה עוד כי גדלו עונותי כנגד זה אמר המאמר אין מתום בבשרי כי אשרי לאדם שמתחרט על חטאיו ועי"ז מראה שהוא גבוה מחטאיו ולא פשעו גבוה ממנו: לכת רביעית האומרת התשובה קשה ולא אוכל לעמוד בה כנגד זה הביא מאמר חכו ממתקים כי ישראל מקוננים שאי אפשר עוד לשוב אבל הקב"ה אומר אתם לא צריכים רק להתחיל יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו כי גם באפיקורסוס יש שני מינים אותם שמצד מעשיהם ותאותיהם נוטים למינות ולהם יש תקנה אם ישליכו מעשיהם ורק אותם שמצד לבם הרע נוטים למינות להם אין תקנה ולכן כשישליך מעשיו הרעים תחלה אז נקל לאיש און לעזוב גם מחשבותיו ואז אני מסייע שיכול להגביה רגליו מן הטיט שיכול לעזוב גם מעשיו הרעים וישוב אל ד' וירחמהו. ג ועל דרך יבוארו הפסוקים תהלים נ"א למנצח מזמור לדוד בבוא אליו נתן הנביא כאשר בא על בת שבע: חנני לקים כחסדך כרוב רחמיך מחה פשעי: הרבה כבסני מעוני ומחטאתי טהרני: כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד: לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי למען תצדק בדברך תזכה בשפטך: הן בעון חוללתי ובחטא יחמתני אמי: הן אמת חפצת בטחות ובסתם חכמה תודיעני: תחטאני באזוב ואטהר תכבסני ומשלג אלבין: תשמעני ששון ושמחה תגלנה עצמות דכית: בפסוקים אלו יבוארו ג"כ התעוררות התשובה ענין התשובה ותועלת התשובה ע"פ המדרש למנצח זה"ש מות וחיים ביד לשון לשון אדם מביאו לחיי עוה"ב מי גרם לדוד שבא לעוה"ב פיו שאמר חטאתי וכו' כיון שאמר לו נתן הנביא גם ד' העביר חטאתך אמר על דא אנא מזמר למנצח מזמור לדוד: אבל בפירוש זה י"ל דיש להקשות למה מזמור לדוד קינה לדוד מבע"ל אכן י"ל על דרך מה דכתיב יעלוז שדי וכל אשר בו וגו' לפני ד' כי בא לשפוט הארץ פ' שישמחו שבא לשפוט ויתעוררו עי"ז התשובה וישיבו וכן הי' בדוד השמחה

שבא אליו נתן הנביא שעי"ז שב ונמחל חטאו. ולכן התעוררות התשובה הוא מדברים טובים המשמחים את לב הנבוך השב לאלקיו.

ומבאר ענין החשובה חנני אלקים כחסדך במדרש אמר בן עזאי למה היה דוד דומה באותה שעה למי שבידו מכה ובא אצל הרופא אמר הרופא אינך יכול להתרפאות המכה היא גדולה והדמים מועטים א"ל בבעו מינך טול כל מה שיש לי והשאר משלך ועשה עמי חסד ורחם עלי כך אמר דוד חנני וגו' כרוב רחמיך מחה פשעי בבקשה ממך לפי שהמכה היא גדולה תן לה אספלנית הה"ד הרב כבסני מעוני עכ"ל בפי' המדרש י"ל דהנה חן יבוקש מאוהב ורחמים מאשר חטא נגדו אבל הענין הוא ע"פ מה שכתב רבנו יונה ביסוד התשובה השב אל ידמה בנפשו לומר למה זה הבל איגע לריק ולתוהו כחי אכלה וכו' רק ישליך כל פשעיו ויעשה עצמו כאלו באותו יום נולד ואין בידו לא זכות ולא חובה ועי"ז ישוב בתשובה שלמה. וזה הענין חנני אלקים כחסדך כאלו אני נקי כבן יומו ואח"כ אבקש כרוב רחמיך מחה פשעי אחרי שכבר קרבתי אליך וזה מפרש המדרש בהמשל טול כל מה שיש לי היינו חנני הפי' כולו שלך כאוהב נאמן ואח"כ השאר משלך כרוב רחמיך מחה פשעי זהו כנגד דמים מועטים: ומה שאמרת המכה היא גדולה הרב כבסני במשל תן עלי' אספלנית דלכאורה יש סתירה הנביאים צווחו שובו וחיו ובד' מחוסרי כפרה אמרינן ביומא מי ששב תשובה תולה ויוה"כ מכפר א"כ למה צריך כ"כ תשובה וחרטה וודויים ותעניתים. זה יבואר כמי שיש בו מכה גדולה שהעיקר לתת עליו אספלנית שמרפא אבל עי"ז עוד לא ירפא מיד אלא צריך עוד שמירות וכן אמר דוד הרב כבסני מעוני פי' הרב דהיינו העון כבס ותן אספלנית עליו באופן שלא ישאר רק בחינה הקלה ואז מחטאתי טהרני באורך הזמן ע"י תשובות תעניות ותפילות. ובל תאמר אם אומר סלחתי אז נשכח ממנו לשוב כראוי לזה הוסיף לא כן כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד ולא אשכח מלשוב.

אמנם למען יקיים ואל תהי רשע בפני עצמך מעתה הוסיף להמליץ בעדו לך לבדך חטאתי ואיתא במדרש למה הי' דוד דומה למי שנשבר ובא אצל הרופא ואמר מה גדולה מכתך צר לי עליך אמר הנשבר למה לך צר ליצר אבל לך השכר כך אמר דוד לך לבדך אם תקבלני כל הפושעים משלימים לך וכו' וכן הוא אומר אתם עדי נאום ד' ועבדי אשר בחרתי עכ"ל: וזה יבואר ע"פ מה דאיתא עוד במדרש אמר דוד בבקשה ממך הבט בישרות של ישראל כי לא הי' דוד ראוי לאותה מעשה אלא להורות תשובה ליחיד ולא היו ישראל ראויים אלא להורות תשובה לרבים. וזה שאמר דוד הבט בישרות של ישראל שלא היו ראויים ולא עשו רק להורות תשובה וכן עשיתי אני וזה פי' הפסוק ואתם עדי נאום ד'

לענין תשובה לרבים ועבדי אשר בחרתי לענין תשובה ליחיד וזהו הפי' השכר שלך כי כל הפושעים ישובו אליך ועוד אמר להתנצלות הן בעון חוללתי ע"ד המדרש ילקוט ישי אבי אף שחסיד גדול הי' לא נתכוון להעמידני ועוד אמר הן אמת חפצת בטוחות ע"ד המדרש וגם במ"ר בראשי פ"ח חסד ואמת נפגשו א"ר סימן בשעה שבא הקב"ה לבראות אדם הראשון נעשו המלאכים כתים כתים חסד אומר יברא שהוא גומל חסרים אמת אומר אל יברא שכולו שקר צדק אומר יברא שכולו צדקות ושלום אומר אל יברא שכולו קטטה מה עשה הקב"ה ה נטל אמת והשליכו לארץ אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מה אתה מבזה תכסים שלך א"ל תעלה אמת מן הארץ וכו'. ומלבד מה שאמרנו בביאור המדרש לעיל בפ' ויגש יש נבאר עוד דיש לדקדק מה בכך דכולו שקר אחר שיש עכ"פ גם מדה טובה שגומל חסד וכן לענין צדק ושלום אבל י"ל דחשובת אמת הי' שהחסד עצמו הוא שקר שהוא לחשלום גמול ואינו חסד כענין שאמרו רז"ל שאין חסד של אמת אלא שעושין עם המתים. וכן השיב שלו' מה בכך שהוא מלא צדקות שתכלית צדקות הוא אהבת אחים לרחם על העני וכיון שכולו קטטה אם כן המיעוט בטל ברוב ולכן נטל הקב"ה אמת והשליכו לארץ שאמר הקב"ה מה שיהי' אמת בארץ כדעת הבריות אף שאינו אמת בודאי יחשב לאמת ולכן החסד אף שבאמת אינו חסד שבדעת העושה כוונת התשלום מכ"מ כיון אינו ניכר כ"כ יחשב לחסד והשיבו המלאכים למה תבזה האמת לחשוב אמת מה שאינו אמת בודאי והשיב הקב"ה לא שאני חפץ שיהיה כן לעולם אלא יעלה אמת מן הארץ ע"ד מתוך שלא לשמה יבואו לעשות לשם חסד ממש שיהי' חסד של אמת.

והנה זה לענין אמת אבל לענין צדק אדרבא הקב"ה נוהג בהיפך דודאי נגד הצדקה הנראה שנעשה בארץ הקטטות הם רוב לעיני בני אדם אבל הרבה צדקות ישנם שאינם נראים בארץ רק מהקב"ה בוחן לבבות דהיינו מה שרוצים לעשות ב"א אם יהי' היכולת בידם והקב"ה מצרף מחשבה וחושבה כמעשה וכנגד צדקות הללו שאינם במעשה רק ברצון ודאי אין הצדקות רוב ולכן לא הוצרך הקב"ה להשיב לשלו' מפני שידע שלא דבר נכונה וזה מה שאמר הכתוב אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף פי נשקף משמים יותר הרבה מאוד ממה שנראה בארץ כגון אלו שרוצים ב"א לעשות באין היכולת בידם. וכן אמר דוד הלא לך לבדך חטאתי כי באמת לא חטא דוד רק בפני העולם כפי שדרשו רז"ל בשבת פ"ה כל היוצא למלחמת בית דוד נותן גט כריתות לאשתו ובודאי שאורי' עשה כן אבל בכל זה תחטאני באזוב ואטהר עכ"פ הי' חטאי ע"י יצה"ר שהוא חלל ולכן תחטאני כמו שמטהרים חטא המות וכן איתא במדרש וכי נטמא דוד אלא זה חלל הנפש כדכתיב

ולבי חלל בקרבי ואז תכבסני שוב שנית אחר שבתחלה כבסתני מעון רב ומשלג אלבין פ' יותר משלג שהזדונות נעשו כשגגות. והעושה תשובה באופן כזה יזכה לתועליות התשובה כפי שדרשו רז"ל ביומא פ"ח א"ר יונתן גדולה חשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם שנאמר חיו יחי'. ופי' ימיו שעי"ז ששב נעשה צדיק והקב"ה ממלא שנותיו מיום ליום ואם זכה מוסיפין לו ועי"ז מוסיפין שנותיו.

עוד תועלת בתשובה דאמרינן שם גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם שנאמר ארפא משובתם אוהבם נדבה וי"ל מה ענין רפואה לעולם ועוד הקשה מהרש"א למה לא מביא הפסוק דושב ורפא לו אבל יש לבאר ע"פ מה דאמרינן שם א"ר גדולה תשובה שאפילו יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולכל העולם שנאמר ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו מהם לא נאמר אלא ממנו וזהו הפי' שמביאה רפואה לעולם ומייתי האי קרא דארפא משובחם שקאי על כל העולם אבל גם ביחיד מועילה ע"פ סוף הפסוק כי שב אפי ממנו כי גם חטאות היחיד אכפר ולא לבד כששב בנעורו אבל גם כשעשה תשובה בימי זקונו כדאיתא במדרש רבה יצא קין שמח א"ל אדם הראשון מה נעשה בדינך א"ל עשיתי תשובה ונתפשרתי התחיל אדה"ר לטפח על פניו אמר כך היא כחה של חשובה ולא הייתי יודע מיד עמד לזמר מזמור שיר ליום השבת. ואיך שייך לזה מזמור זה ועוד ק' איך ס"ד דאדה"ר לא שב דהרי נתחרט כמה דאמרינן בעירובין רפ"ב אבל י"ל דמזמור זה לא הוזכר בו כלל שבת רק שמרמז על יום שכולו שבת שהוא עוה"ב וזהו בפרוח רשעים כמו עשב להשמדם עדי עד אבל צדיק כתמר יפרח ולא בלבד השתולים בבית ד' מנעורם אלא גם עוד ינובון בשיבה אותן ב"א שאינן שבין רק לעת זקנה גם הם דשן ורענן יהיו להגיד כי ישר ד' שאינו מאבד רק שונאיו המוחלטים: והנה אדה"ר בתחלה חשב מדלא נתקיים בו ביום אכלך מות תמות שהפי' הוא מיתה נצחית ושנגזר מארץ חיים אבל כששמע שמועיל תשובה אז הבין כי רק טפחות ימי חלדו נתנו לו ואז אמר מזמור שיר ליום השבת להודות שגם לו היתה תקנה ע"י תשובה. ואמר ר"י עוד שם ביומא גדולה חשובה שמביאה הגאולה שנאמר ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב א"ר יונתן גדולה תשובה שמקרבת גאולה לעולם שנאמר שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא.

ויש לבאר במה דפליגי דזה אמר מביא גאולה וזה אמר מקרב הגאולה ע"פ מה שכתב כבר הרי"ף בעין יעקב דלכאורה בקרא דשמרו משפט לא מרומז תשובה אבל י"ל דיש חילוק בין תשובה מיראה לתשובה מאהבה דדרשו שמרו כמו ואביו שמר את הדבר דהיינו תבחנו כשהקב"ה עושה משפט בארץ אז תעשו צדקה לכפר עונותיכם ובזה מדבר

מעושה תשובה מיראה. אבל אצל לשבי פשע ביעקב דהל"ל ולשבי מפשע י"ל כיון דעל ידי תשובה זדונות נעשו כזכיות א"כ הפשע שרחוק מיעקב ע"י תשובה שעשו היא גופא מביאו ומשיבו ליעקב שנעשו לו לזכות ולבצע ואם כן מדבר מעושה תשובה מאהבה. וזהו הפירוש דרבי יונתן איירי אם יעשו מיראה אף שאכתי נשאר שוגג מכ"מ מקרב הגאולה שמתוך שלא לשמה בא לשמה אבל רי"א דהעיקר לשוב מאהבה דאז תבוא הגאולה מיד בב"א.

האזינו

שבת שובה תרל"ב.

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי: יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי: כשעירים עלי דשא וכרביבים עלי עשב. כי שם ד' אקרא הבו גודל לאלקינו: בפירוש פסוקים אלו ובהשגיח על השנויים שאמר ותשמע ולא שמע והכפל כמטר וכטל וכן עלי דשא ועלי עשב וכו' י"ל דהנה המדבר אל הרבים באופן דבורו צריך להשגיח על שני דברים מה מדבר אם דברי עצמו או דברי ד'. אל מי מדבר אם לענוים או לבעלי גאו'. וכבר אמר ר"ג לרבי יהושע ספ"ב דר"ה אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים שמתוך כך הקטנים נשמעים לגדולים ולכאורה אין ברי משה תועלת שקרא האזינו השמים וגם הם אין צריכים להוכחתו שהם דוגמת הנשמה לגוף לארץ והם דוגמת המלאכים כדכתיב הן לא זכו בעיניו ובמלאכיו ישים תהלה אכן משה חפץ שהשמים ישמעו לדבריו כדי שתשמע הארץ שמתוך הגדולים נשמעים ג"כ הקטנים ואע"פ כן אומר לשמים אף שאין אתם צריכים לי מכ"מ תקבלו תועלת דאמרינן תענית דף ד' ישראל אמרו ויבא כגשם לנו אבל הקב"ה משיב בתי אתה מבקש דבר שפוסק אבל אפי כטל לישראל שאינו פוסק לעולם וי"ל הטל אינו פוסק ג"כ ולמה באמת בקשו ישראל שיבא כגשם אבל י"ל דהגשם והמטר אף ששניהם יורדים מן השמים וגם יש להם הטבע שעולים מן הארץ למעלה מכ"מ הם בזה מהיפך להיפך הגשם עולה מלמטה כמו דכתיב מלאכים א' י"ח ויאמר הנה עב קטנה ככף איש עולה מים ויורד למטה ואז נפסק כדכתיב ישעיה נ"ה כי כאשר ירד הגשם וכו' מן הארץ ושמה לא ישוב. הטל יורד מלמעלה למטה דלכך נקרא טל השמים אבל עולה שוב מעלה כדכתיב ותעל שכבת הטל.

והנה הרשעים תחילתן עלי' שהאדם כשנברא נשמתו טהורה ורק ע"י לכלוך החטא עוזב את מדרגתו ועי"ז סופן ירידה או דרך רשעים בתחלה צלחה ומרה תהי' אחריתן אבל בצדיקים איפכא אחרי שמשלימים את חוקם ועולים ממדרגה למדרגה סופן עלי' ומה

שממיתים עצמם בעה"ז באוהל של תורה וסובלים יסורים של אהבה עי"ז נתרבה שכרן בעה"ב ואינה פוסקת עלייתן: וזהו הענין שישראל רצו תשועת ד' כגשם שעולה בתחילה ואח"כ כיורד אבל הקב"ה אמר אהי' כטל לישראל שתהי' עלי ושלו לבסוף. ולכן יהי' כמטר לקחי לשמים שעולה מלמטה למעלה וכטל לא לארץ שיורד מלמעלה למטה כי לקח הוא התורה ע"פ המדרש כי לקח טוב נתתי לכם. רק בזה יהי' הבדל בין הגדולים לקטנים בארץ כאינו עלי דשא שהם הקטנים שמפריחין בתחילה (דדשא נקרא תחלת הצמיחה כמו תדשא הארץ דשא) לא להם יהיו דברי כשעירים שהוא רוח סערה שבא בכח להחריד קרב השומע אבל לעשב שהם הגדולים יהיו כרביבים הסוערים לבבם כדי שיגדילו ויעשו פרי ועוד יש לפרש יערוף כמטר שהוא קשה לקחי באשר שהיא תורת ד' תזל כטל אמרתי כטל רך אמרתי שהוא מאמר שלי וכן כשעירים קשה עלי דשא שהוא רך לב באמונת ד וכרביבים שהוא דק עלי עשב שהוא קשה עורף כדכתיב וכל עשב השדה הכה הברד כי שם ד' אקרא הבו גודל לאלקינו פי שמא תאמרו למה באמת אדבר קשה לזה מפרש ודאי אני תקרא למידת הרחמים בשם ד' להורות כי הוא רחום וחנון אבל אתה לא תחשוב כי הקב"ה ותרן הוא אלא תחשוב לפני מי שאתה צריך ליתן דין וחשבון לכן אתם הבו גודל לאלקינו ותתודו לפניו.

ועפ"ז יבואר מה דאיתא במדרש יערוף כמטר לקחי אין לקחי אלא ד"ת שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם ואומר קחו מוסרי ואל כסף ואין מוסר אלא ד"ת שנאמר שמע בני מוסר אביך ואומר קחו עמכם דברים אלו ד"ת שנאמר את הדברים האלה עכ"ל ויש לדקדק למה מביא ג' פסוקים דהתורה נקרא לקח ולקח טוב. קחו מוסרי. קחו עמכם דברים.

וי"ל דרצה לבאר בזה מה ענין משל התורה למטר וזה יבואר ע"פ מה שאמר הנביא (ישעי' ו') השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו בתחילה אמר לב ואח"כ אוזן ואח"כ עין ואצל פן יראה אמר להיפך עין אוזן לב ויבואר דהמטר בתחילת ירידתו הוא לטורח אבל מכ"מ בני אדם שמחים מפני שיודעים שהוא טוב לטבע אח"כ נתקרב לתועלתו ע"י שנכנס לארץ ואח"כ יצמח תועלתו שמפרה את הארץ: וכן הענין בד"ת מצד עצמן הם לטורח אבל מ"מ צריך אדם להתקרב לשמוע ד"ת באשר יודע שהם טובים ולזה יקראו לקח טוב. אח"כ יכנסו הדברים אל לבו ויוסר לזכור ולידע ולחשוב על מעשיו ולענין זה נקראים מוסר. ואח"כ עושים התועלת להתעורר האדם לחשובה ולענין זה נאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ד': תזל כטל אמרתי פי' מה שאני אומר דברים רכים לזה אין צריך השתדלות לשמוע כי הם כטל שהכל שמחים בו ויהיו ערבים לשמוע אכן יהיו עוד כשעירים עלי דשא

וכו' דכשעירים יש לו שני פירושים לפי' הראשון הוא דק כשערה ולפי' האחר הוא כמו סערה ולשני הפי יש לפרש דדשא שהוא תחילת הצמיחה נרמז לקטנים וכעין שבארנו לעיל ולהם יהי' לימוד התורה בנחת כשערה אבל לגדולים יהיו כרביבים: ולפי' השני י"ל דתגבורת הגשם לבוא תוך הארץ הוא ע"י ב' דברים או ע"י שירד בזעף ובסערה או שירד טפים עבות.

וזהו הענין דכשכבר גדל להיות כעשב אז מאהבת התרוממות וידיעת מעלתה התורה תכנס באדם וזהו כרביבים עלי עשב אבל בתחילת הצמיחה לא תכנס התורה אלא מחמת יראת עונש דהיינו בזעף וסערה וזה אין לקחי אלא ד"ת. ובעבור שרוב העולם שאינם מתפעלים רק מיראה לכן עשרת הימים מסוגלים לתשובה ולזה אדבר קשות לכם התקוששו וקושו כי קרוב יום ד' גדול ונורא: וזהו פי הפסיקתא אמר ר' נהוראי מפני מה נתנה קורת רוח לישראל בעשרה ימים שבין ר"ה ליוהכ"פ מפני עשרה נסיונות שנסה הקב"ה לאברהם אבינו ובשכר שנצטער במעל סדום מחמשים עד עשרה ר"א אומר בשביל חבתו של יעקב אבינו שהפריש מעשר מכל שנאמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך עכ"ל וטעם למה צריך ג' טעמים יש לבאר דתשובה תפילה צדקה מעבירין את רוע הגזירה שהם קנין האדם גופו נשמתו ממונו והם נכללים בואהבת וכו' בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך ותשובה היינו צום זה הי' ענין עשר נסיונות שנצטער גופו. תפילה היא בלב נשמתו זה הי צדקתו בסדום שהתפלל להציל את יושבי'. צדקה זה ממון הי' אצל יעקב שהפריש מעשר להקב"ה ולכן נתן טעם למה עשרה ימים מסוגלים לכל אלו להעביר רוע הגזירה. ונבאר גודל מעלת התפילה בהקדם מה שאמרנו בפ' וילך בפי' המדרש שה"ש כחוט השני שפתותיך אמר הקב"ה רחישת שפתיך חביבה עלי כחוט השני של זהורית ושעיר המשתלח ובארנו שמלבד ששעיר משתלח מכפר על כל העבירות עוד הי' התועלת בלשון של זהורית שאם נתלבן אז גדלה שמחתן על כפרת עבירותן ואם לא נעשה לבן ידעו כי לא נתכפר ומפשפשין לשוב. וכזה הוא התועלת בתפילה שניב שפתים שדרש ר"י על ר"ח בן דוסא שאמר אם שגורה תפילתי וכו' מביא שלום לרחוק ולקרוב לקרובים ע"י ששמח אם נשמע תפילתו ולרחוקים ע"י שיתאמץ לשוב כדי שתשמע תפילתו ולזה הוי רחישת השפתים כמו חוט השני של שעיר המשתלח שאו שיודעים שנתכפרו העונות או שיתאמנו לעשות תשובה: אך כל זה למי שמתפלל בכוונה כמו רחב"ד אבל לא למי שממהר לסיים תפילתו דהעיקר אם ירצה שתתקבל תפילתו שתהי' בכוונה כדאיתא בר"ה דף ט"ז ואר"י ג' דברים מזכירין עונותיו של אדם קיר נטוי ועיון תפילה ומוסר דין על חבירו.

והתוספות פירשו בשם ר"ח עיון תפילה כי ההוא דפ' גט פשוט דג' דברים אין אדם ניצול מהן בכל יום וקא חשיב עיון תפילה כלומר שאין מכוון לבו בתפילתו והביאו הירושלמי בפ"ה דברכות א"ר חייא רבה מן יומא לא כויניח אלא חד זמן בעית מכוונת והרהרית בלבי ואמרי מאן עליל קומי מלכא קדמי ארקבסה (אלקפטא) או ריש גלותא שמוש אמר אנא מנית אפרוחיא. רבי בון אמר אנא מנית דמוסיא. א"ר מנא אנא מחזיק טיבו לראשי דכד הוי מטי למודים הוי כרע מגרמי': ודאי תמו לומר על הגדולים הללו שלא כוונו בתפילתם וגם מה להם לספר איזה מחשבת חוץ הי' להם אבל י"ל דיש שני מיני כוונות (א) שיכוון בדברי תפלתו לתחנונים (ב) שיכוון ויבקש בבירור שיעשה הקב"ה רצונו ובזה יובן מה שמצינו בגמרא שרבי הוריד ר"ח ובניו לפני התיבה ואמר משיב הרוח ונשיב זיקא מוריד הגשם בא הגשם ואתא אליהו ובטל שלא יגיע למחיה המתים ויחיה המתים דיש להקשות אם תפלת ר"ח הי' גדול כ"כ למה לא נעשה בכל יום הרי ודאי התפלל בכל יום אבל ע"פ דברינו א"ש ד"ח אף שבכל יום כוון תפלתו לתחנונים אבל במעשה שירד לפני התיבה היתה כוונתו לבקש בבירור שיעשה לו הקב"ה רצונו. וזה שאמר ר"ח מימי לא אכוונית פי' שתעשה תפילתי בודאי ופעם אחת רציתי לכוון כדי להביא משיח אבל הרהרתי מי יבוא קמי' מלכא אלקפטא או ריש גלותא דכתיב לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה ודרשו רז"ל אילו נשיאי ארץ ישראל וריש גלותא ואלקפטא הוא מוקדם במעלה ונרמז למשיח וכבר אמרו אין מלכות נוגעת בחברתה וזה שאמר הרהרתי דלמא עוד לא הגיע העת שיעול אלקפטא דלמא עוד העת דריש גלותא דהיינו המולכים במקומם מלך המשיח על הגלות. וכן אמרינן בסנהדרין דף ל"ח אין ב"ד בא עד שיכלו שני בתי אבות ואמר רבי קוץ אתה מטיל ע"ש. ושמואל אמר מנות פרחיא דהגלות נמשל לצפור בודד על גג וזה שאמר מנית הגולים ומצאתי שעדיין לא ראויין להגאל ולכן לא רציתי לכוון ולהתפלל על שוב גלות ישראל מיד. ורבי בון אמר מנות שורות הבנין דכל דור שאין ביהמ"ק נבנה בימיו כאלו נחרב וא"כ על ידי זכות הצדיקים ע"י שישיגו מעלות התורה הגבוהות ומגינים על דורם הוי כאלו נבנה ביהמ"ק שורה אחר שורה ואמר נסתכלתי ומניי השורות ולא מצאתים עדיין מושלם ולכן לא רציתי לכוון ולהתפלל על הנין הבית וזה שאמר הכתוב השבעתי אתכם וכו' אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ שאין הגאולה באה עד שנתמלאו כל התנאים כדי שתהי' שלמה מכל צדדי'. ואעפ"כ אנו מצווין להתפלל בכל יום על משיח ועל הגלות ועל בנין ביהמ"ק שיגיע העת שיחפץ. וכן אמר רבי מנא מחזיק אני טובה לראשי פי' שכלי שכך הי' רגיל להודות להקב"ה על כל המאורעות אם טוב אם רע עד

כשהי' מגיע למודים כבר הי' מורגל לכרוע מעצמו כן הי' נעשה לו טבע להודות להקב"ה מבלי לחשוב ולחקור אם המאורע ראוי להודאה כמו שאמרינן שחייב האדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה.

אכן גם לכוונה פשוטה זו שית שיתפלל תחנוניו בכוונת הדברים יש לכל אדם יתרון בפרט בימים אלו ע"פ הפסוק יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו שזה פעולת התפילה שלא די שיעזוב מעשיו לבד באילו ימים אלא ישנה דרכו וע"כ אמר דרכו ואם המחשבה לטובה בכל זאת אף המחשבה ישנה עוד למדרגה יותר גבו: ובזה יובן מה דאיתא תענית פ"ג מעשה בר"א שירד לפני התיבה אמר כ"ד ברכות ולא נענה ירד ר' עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אבינו אתה אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה אבינו מלכנו חטאנו לפניך אבינו מלכנו רחם עלינו אבינו מלכנו עשה עמנו למען שמך ומיד נענה כסבורין העם שזה גדול מזה יצאתה ב"ק ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו ויש לדקדק דא"כ הרי ר"ע באמת גדול ועוד וכי ס"ד שר"א הגדול לא עבר על מדותיו ועוד דלמא התפילה דאבינו מלכנו הועיל יותר וגם באמת למה אמר ר"ע תפילות אלו דוקא ובסדר הזה דוקא.

ויש לבאר ע"פ מה דמתפללין היום הרת עולם וכו' אם כבנים אם כעבדים אם כבנים רחמינו כרחם אב על בנים ואם כעבדים עינינו לך תלויות עד שתחננו. פי' ע"פ הפסוק (תהלים ק"ג) כרחם אב על בנים רחם ד' על יראיו כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו אנוש כחציר ימיו כציץ השרה כן יציץ כי רוח עברה בו ואיננו ולא יכירנו עוד מקומו וחסד ד' מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני בנים.

והנה מה שנתן טעם שרחם ד' כי הוא ידע היצר י"ל בפשטות ע"פ המדרש כשרצה הקב"ה לברוא אדם אמרו מ"ה מה אדם כי תזכרנו א"ל הקב"ה חכמה יתירה יש באדם מכם כשבראו א"ל מה שמך א"ל אדם א"ל ראו כי חכמה יתירה יש בו עכ"ל ויש לפרש מה חכמה יתירה יש בזה שקרא עצמו אדם י"ל מפני שהמלאכים קראו לאדם אנוש ובן אדם ואעפ"כ בזו אותו נגדם שאמרו ותחסרהו מעט מאלקים אמר הקב"ה ראו חכמתו שהשפיל עצמו עוד יותר שקרא עצמו אדם שהוא אדמה ממש וזה מועיל לו שכל המשפיל עצמו הקב"ה מגביהו וזה פי' כרחם אב וכו' כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו פי' שהוא ידע מה שבמחשבותינו כי זוכרים שאנחנו עפר ולכן מרחם עלינו כאב על בנים. אבל י"ל עוד שלכאורה יש חילוק בין בן לעבד שהבן אוהב לאביו והעבד מייראו וכנגד זה האב מרחם על בנו האוהבו והאדון אינו מרחם אבל חונן מתנת חנם לפעמים לעבדו וא"כ הוי בזה סתירה שיהי' הקב"ה לנו לאב ואעפ"כ אנחנו לבד יראים

ולא אוהבים לזה מבחר כי הוא ידע יצרנו דלא מפני שאין לנו אהבה נקראים יראים אלא פני שאנו יודעים שעפר אנחנו שאנחנו עלולים למיתה על כן בכל עת אנו דואגים:
אכן לפ"ז באמת אין בזה אהבה מאת הקב"ה לנו וא"כ היאך נקרא כרחם אב על בנים לזה מבאר אנוש כחציר ימיו וכו דיש חילוק בין חציר לציץ דחצר כשנקצר ויבש כבר בא עד תכליתו ואין לו תקו' עוד אבל ציץ כשנובל אזי יקום הפרי תחתיו ותגמול בה, ואם כי כפי אשר תציץ הציץ כן תגדל הפרי אם גדול ואם קטן אם רב ואם מעט עם כל זה אין לציץ עיקר רק היא תחילת גידול הפרי ולא יעצב איש כשחבול ואדרבא ישמח בשידע שנקרב לגדול. ותנובת הפרי כן חיי האדם בעוה"ז אף שהוא נחמד ונעים לעין כמו הציץ מכ"מ אין חיים זה עיקר רק הוא שורש ותחילת חיים נצחיים.
וזהו דקאמר אנוש כחציר ימיו מה שנראה שימיו כמו חציר לבד באמת אינו כן אלא כציץ השדה כן יציץ וכן מה שנראה כי רוח עברה בו ואיננו כאלו נאבד לגמרי אינו כן רק ולא יכירנו עוד מקומו שבמקומו לבד בעוה"ז אינו ניכר עוד שילך למקום אחר טוב מזה כי חסד ד' מעולם ועד עולם ילו' לאדם גם בעברו מן העולם לעוה"ב וגם בעוה"ז עוד ישלם הצדקה לבני בנים כשהאבות כבר בארץ החיים.
וזהו אם כבנים אם כעבדים רחמנו כרחם על פי הפסוק ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם ד' לפניך וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם דאם יאמר הבן לאביו אדוני חנני יקצוף האב וכי אין בך אהבה שקראתני אדון ואינך מבקש אהבה ממני וכשכ' אפכא כשהעבד יקרא לאדון אב ומבקש ממנו אהבה וכיון דישראל צדיקים נקראים בנים ובינונים נקראו עבדים לזה אמר הקב"ה אני אעביר כל טובי על פניך דהיינו כל מדותי וקראתי בשם ד' שהם י"ג מדות ואז אתן לכל אחד חלקו וחנותי את אשר אחון לבינונים ורחמתי את אשר ארחם לצדיקים.
ור"ע ג"כ עשה זה שהתפלל בשני מדות אבינו מלכנו וביאר אבינו אתה נגד אב ואין לנו מלך אלא אתה נגד מלך. ואחר שהקדים זה אמר ודאי חטאנו לפניך ולכן ממנ"פ או אבינו אתה דחס עלינו כרחם אב או אם מלכנו אתה ואנו עבדיך עשה עמנו למען שמך שאתה נקרא חנון ולכן נענה.
וזהו שאמר לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו שר' עקיבא בתפילתו אבינו מלכנו לצדיקים ולבינונים העביר ישראל לפני כל מדותיו של הקב"ה בלשון אעביר כל טובי על פניך: ולזה ישתדל האדם לעורר בתפילתו רחמים לפני הקב"ה וידרשוהו בהמצאו וע"י שיציל עצמו מעיון תפילה יהי קרוב בעת שיקראוהו. אבל לא יחשוב האדם כשעברו ר"ה ויהכ"פ כבר נגזר הכל וא"צ להתפלל עוד בכוונה ע"פ שיש

לפרש הפסוק ירא את ד' בני ומלך עם שינים אל תתערב דרבים חושבים דההחילוק ימים נוראים לכל השנה דבזה יש לירא הקב"ה יותר כיון דהקב"ה הוא מלך כמו שאומרים המלך הקדוש תחת האל דהוא שופט אז את בני אדם. ואין הדבר כן דבזה אינו ירא הקב"ה רק ירא את העונש שיודע שעתה נשפט אבל היראה היא תמידית ולא תשתנה וזהו דקאמר ירא את ד' בני ומלך פי' בכל השנה תירא אותו כמו בשעה שנקרא מלך ועם שונים שמשנים ביראה אל תתערב.

אכן למה הכתוב ירא את ד' בני ומלך השו' המלך להקב"ה יובן עוד ע"פ מה דאמרינן ברכות פ"ט וא"ר יהודה ג' צריכים רחמים מלך טוב ושנה טובה וחלום טוב, מלך טוב שנאמר פלגי מים לב מלכים, שנה טובה שנאמר תמיד עיני ד' אלקיך בה מראשית השנה ועד אחרית השנה, חלום טוב שנאמר ותחלימני ותחייני. רש"י פי' צריכים להתפלל שיבואו שהם בידו של הקב"ה והמהרש"א תימה הרי הכל ביד הקב"ה ולכן פי' שצריכים רחמים מתחילת השנה וגם זה ק' דהכל צריכים רחמים מתחלת השנה כדאמרינן ועל המדינות בו יאמר: אבל יש לבאר אפכא מדברי מהרש"א דאדרבא ודאי כל גזירות האדם נגזרו טרם בואם ובפרט בר"ה ואז בקל לא ישתנו אבל בשלשה אלו אין גזרה כלל בהחלט דבכל עת אפשר להשתנות ולכן אין די להתפלל בתחילה על מלך טוב לא בכל עת צריך תפלה דבין יהיה טוב בין יהי' רע בכל עת לבו בידו של הקב"ה. וכן בחלום דקאמרינן חלום דלא פשרא כאגרתא דלא איקריא דהרי לכן מתפללין אם צריכים רפואה רפאם וזה מרומז אף אם חלם ותחלימני אכן בזה עדיין לא נגזרה הגזרה אלא אח"כ ותחייני על ידי גזירתך. וכן השנה כדדרשינן בר"ה פ"א תמיד עיני ד' שקיך בה וג' עתים לטובה עתים לרעה פירש"י פעמים שהעתים הנתונים לסוף השנה לטובה היא להקל עלי' מן הפורעניות הנגזר עלי' בראש השנה ופעמים שהוא לרעה לפחות מן הטובה שפסקו לה. אמנם בשנה טובה יש לחקור אם ר"ה בשבת אם זה סימן טוב ובזה מצאנו ששנים שרעות ביותר ושנים שטובות ביותר הי' ר"ה בשבת דשני שנים שנחרב ביהמ"ק הי' ר"ה בשבת כמו דאיתא בירושלמי פ"ד דתענית יום שחרב ראשון ר"ח אב הי' ואחד בשבת הי' ובית שני נחרב בט"ב ג"כ בא' בשבת ושניהם מוצאי שביעית היו כדאיתא בבבלי. ולפ"ז בבית ראשון ר"ח אב א'. תמוז ו ז'. סיון ה'. אייר ג' ד' ניסן ב'. אדר ז' א'. שבט ו. טבת ד' ה'. כסליו ג'. מר חשון א' ב'. תשרי ז. וכן בבית שני שנחרב בט' באב יום א' הי' ר"ח אב ז'. ולפי חשבון זה הי' ר"ה ו' אכן זה אי אפשר כדאמרינן ר"ה דף ך' דא"כ יוהכ"פ חל לאחר השבת וע"כ עשו שני חסרים שיהיה ר"ה יום א' (ועבור השנה ע"כ לא נוכל לאוקמא דבמוצאי שביעית אין מעברין השנה). בשנים שיותר טובות מצינו שמחילת עון העגל

היו בשנה שחל ר"ה בשבת וכן הקמת המשכן (דביום ה' יצאו ישראל ממצרים כדדרשינן בשבת פ' ט) כדכתבו התוספ' במרובה דף פ"ב ע"ש. וכן שנה שנכנסו לארץ הי' ג"כ בשבת שמשה מת בשבת ז' אדר א"כ ר"ח אדר יום א' בשבת (ועיין תוס' מנחות דף ל' וכן הרא"ש בפ' ערבי פסחים). ויובן זה במשל — שר אחד בעבודת המלך חטא והמלך קצף עליו עד מאוד וצו' להשופטים לדונו כפי שורת הדין וילך השר לבקש לו מליצים היותר טובים שיעמדו לו בשעת דינו אבל המליצים שמטו להם אחד אחד ולא נשאר איש שרצה לקבל עליו המשרה הזאת באמרם כי אין לו התנצלות ואחת דתו להענש. והשר בראותו כי אין איש עומד לו בשעת דחקו ויצר לו מאוד ויגד לאשתו את כל הדברים האלה. ותנחמהו אשתו ותאמר אליו למה פניך נופלים ומה לך פנות אל המליצים הלא אנכי יוצא ובא בחצר בית המלך הפנימית וגם שם לי אוהבת קשורה בנפשי שתעמוד בעת צרתי השקט ושמע אנכי אדבר לך אל המלך ואל השופטים: ויהי כן כאשר אמרה וכשהגיע יום הדין ותעמד האשה למליצה טובה בצד אישה ומשפט השר נחרץ לזכותו: — ואך ימים מועטים עברו והנה גם שר אחר בעבודת המלך חטא כחטא שר הראשון וגם אותו צו' המלך להתיצב לפני השופטים שיעבור עליו המשפט ויאמרו לו אוהביו לך נא ובקש לך איש שימליץ בעדך לפני השופטים. והשר בזכרו כי זה זמן קצר אשר גם חבירו צדק בדין צחק להם והשיב הלא גם לאשתי מכירים רבים בחצר בית המלך גם היא תדבר טוב עלי אל המלך והשופטים וגם אני אצא נקי.

אמנם השר האחרון הזה הי איש זעף וקצף ולא שמר כראוי אהבת וכבוד אשתו ובחמתו קם והכה אותה מכות אכזריות עד אשר נשארו סימני אכזריותו בחוץ לעין כל: ובכל זאת האשה הלכה עמו אל הבית דין להמליץ בעדו לפני המלך.

אכן אך פתחה פי' לדבר והמלך בראותו צרבת המכה על פני שאלה מה זה ועל מה זה ותתחלחל האשה וענתה כך וכך כדי לבקש אמתלה לאישה ולא הצליח בידה ויען אחד מן העומדים שם ויאמר הלא הם הסימנים ממכות אישה האכזרי. ויחמה המלך מאוד וידבר אל האשה לאיש אשר אלה לו נעשית סניגור הלא רק לקטיגור תוכל להגיש לפנינו ומשפט השופטים יצא להרשיע את השר ולהענישו: — ובזה יתבאר איך ר"ה שחל בשבת פעמים שהוא לטובתינו ופעמים שהוא סימן לרעה ח"ו כי ישראל שחטאו כל השנה בעלות קול השופר ביום הדין מצפים שבתקיעתינו יעורבב השטן וזכות התקיעות יהיו לסניגור. וכל זה כשחל ר"ה אבל כשחל בשבת איך ימצא לנו זכות להצדיקנו ביום הדין אכן לזה בא השבת שהיא בת זוגה לישראל כמה דאמרו רז"ל בב"ר (פ' י"א) להיות סניגור בעדינו לפני ממ"ה והשבת יוצאת ובאה לפני כסא כבודו כדכתיב ביני ובין בני ישראל

אות היא לעולם ובזכות שישראל משמרים השבת כראוי הקב"ה מוחל עונותיהם. אבל כל זה דוקא כל זמן שישראל מקיימין את השבת אבל כשאין משמרים את בת זוגם כראוי ואדרבא מחללין את כבודה ברבים (בפרהסיא) איך תעשה השבת סניגור להצדיק משפטינו הלא תעשה קטיגור: ועל כן כשרז"ל אסרו לתקוע בשבת הוי כדי להרחיק מחילול שבת משום גזירה שמא יעבירנו ד' אמות ברה"ר אבל מי שמחלל השנה את השבת בטלטול הלא אז לא לבד שלא נעשה סניגור לפנינו אלא אחרי שלא אירעבב שטן שוב צריכים לדאוג לדברי רבי יצחק כל שנה שאין תוקעין בתחלתה מריעין לה בסופה. ולכן בפרט בשנים כאלו שר"ה חל בשבת נתאמץ בתשובה בלי הפסק כי המופלא ממנו בל נדע ובמכוסה ממנו בל נשאל ומי יודע אחרית השנה אם טוב ואם רע הוא וכבר אמרינן בר"ה דף ט"ז כל שנה שאין תוקעין לה בתחלתה מריעין לה בסופה. וכן משה רבינו אחרי שכלה לכתוב הס"ת ונתנה אל הכהנים בני לוי צו לפני מותו לאמר מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה וכו' הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ד' אלקיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת: ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה את אלקיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת: ויש לדקדק למה כפל עוד ובניהם הרי הוא בכלל והטף וי"ל דאמרינן אנשים באים ללמוד ונשים לשמוע אבל הבנים צריך להתחנך ליראה את ד' כדי שיקיימו המצות אם יגדלו אבל לפ"ז למה הקדים למען ישמעו אחר שהקדים שהבנים באים כדי לעשות בתורת חנוך ויש לפרש דאמרינן בחגיג' דף ג' ת"ר מעש' בריב"ב ור"א בן חסמא שהלכו להקביל את פני ר' יהושע בפקיעין אמר להם זה חידוש בביהמ"ד היום וגו' שבת של מי היתה שבת של ראב"ע היתה ובמה היתה הגדה היום אמרו לו בפ' הקהל ומה דרש בה הקהל את העם האנשים והנשים והטף אם אנשים באים ללמוד ונשים באים לשמוע טף למה באים כדי להקביל שכר למביאיהם אמר להם מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני ע"כ. וק' למה שמח מאוד בדרשה זו ובפרט לאותן גרסאות שגורסין היתה לי בידכם ויש לבאר דכפי שמבואר בברכות דף כ"ח ר יהושע הי' גורם שנתמנה ראב"ע ולכן נעשה גם לר"י שכר ממה שדרש ראב"ע בטוב ולזה שמח ואמר מרגלית טובה שא שאנכי הייתי הגורם שהיא בידכם בקשתם לאבדה ממני. ולכן גדול ג"כ שכר הנשים שמביאים ביניהם לתורה וליראה ועל כן הקדים נשים ונותן טעם ובניהם ג"כ יש ישמעו בתחילה מאמותיהן ואחר כך ילמדו מאביהן אופן קיום המצות ונפתח בתוכחת הנשים למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני ומי יתן לי שומע לי ובפרט במצות שנתקדשו בהם לבד כמו שער הראש ומק' ואקרא בגרון שמאריך אבל אינו חזק

אל אחשוך כשופר שחזק אבל אינו מאריך ארים קולי להגד לעמי פשעם ולבית יעקב (כה תאמר לבית יעקב ואמר המדרש בית יעקב אלו הנשים) חטאתם. ואותי יום יום ידרושון ודעת דרכי יחפצון כגוי אשר צדקה עשה ומשפט אלקיו לא עזב ישאלוני משפטי צדק קרבת אלקים יחפצון ולמה לא אדבר תוכחה אחרי שרגילים לחפוץ דבר ד' ומשל לרועה שמחניף לשה השבורה והחלאה ואינו מוצא לה מזור ותרופה ומה יועילו להצאן כל אלה אם לא יחבשם ויחזקם: וחנה בעת מרת נפשה ובשפכה לבה בתפילה לפני ד' בשלה אמרה אם ראה תראה בעני אמתך וזכרתני ולא תשכח את אמתך ונתת לאמתך זרע אנשים וכו' ודרשינן בברכות פ"ה אמר ר"א שלש אמתות הללו למה אמרה חנה לפני הקב"ה רבש"ע שלש בדקי מיתה בראת באשה נדה חלה הדלקה כלום עברתי על אחד מהן. והא דמיחם דרשה זו לאמתך י"ל דבג' מצות האשה נוהגת כאמה נדה אשתך כגפן פורי' בי בירכתי ביתך וארז"ל אימתי האשה כגפן פורי' כשהיא צנועה בירכתי הבית ואז היא כשפחה אבל בכל עת נקראה עקרת הבית. גלגול עסה הוא מעשה שפחה וכן הדלקת הנר.

אכן אחרי שהאשה עשתה כל אלה לכבוד הקב"ה היא אמה של הקב"ה ולכן אמרה חנה אמתך: ומה שפרטה ג' מצות אלו דוקא יש לבאר דאמרינן המקיימת מצות נדה כראוי ה"ל בנים בעלי הוראה אם כן שמירת נדה גורם שתפריש ממנה חלק שהוא העובר קודש לד' כמו החלה מהעיסה. והאם מלמדת אותו בתחילה דוגמת הדלקת הנר כי נר מצוה ותורה אור.

וזהו שאמרה חנה אחר שקיימתי המצות בפועל ראויין לי בנים לקיימם בהם ולהדריכם באורח חיים.

ומה שייחסה לג' בדקי מיתה י"ל מפני שאמרה שמא מפני זה אין אתה נותן לי בנים כדי שלא אהי' בסכנה למות בשעת לידה לכן פרטה הלא קיימתי הג' מצות שנשים מתות עליהן בשעת לידה וע"כ לא אירא. וגם האנשים יש להוכיח ובפרט בטלטול שבת בדרשת רבי יצחק שאמרנו למעלה כל שנה שלא תוקעין לה בתחלתה מריעין לה בסופה והנה התוס' כתבו בשם בה"ג לאו דמיקלע בשבתא אלא דמתיליד אונסא עכ"ל אבל בודאי דזה לא מיירי רק במי ששומר שבת בכל אופניו ובפרט בטלטול דלמי שומר איסור הוצאה הלא עבורו גם לא חל טעם הגזירה ואם כן הוי סתירה וצריך לירא שאחרי שלא תוקעין לו בתחילת השנה מריעין לו בסופו וגם על זה נאמר למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני: ואיתא במדרש (שבארנו באופן אחר בפ' וילך) יצא קין שמח א"ל אדה"ר

מה נעשה בדינך א"ל עשיתי תשובה ונתפשרתי התחיל אדם הראשון לטפח על פניו אמר כך היא כחה של תשובה ולא הייתי יודע מיד עמד לזמר מזמור שיר ליום השבת. וי"ל איך שייך מזמור שיר ליוה"ש לכאן ועוד מה לשון כך היא כחה של תשובה דמשמע דידע כבר ענין התשובה אבל לא ידע מדת כחה ויש לומר דאמרינן בפ' כל כתבי כ המשמר שבת כהלכתה אפילו עובד ע"ז כדור אנוש מוחלין לו שנאמר אשרי אנוש יעשה זאת שומר שבת מחללו ומזה נראה דשכר שבת גדול כ"כ דהנה ענין תשובה הוא דבחסד הקב"ה עושהו ברי' חדשה דע"פ הדין נפש החוטאת היא תמות דע"כ לא מועיל תשובה להנצל מדין ב"ד של מטה דמלקות ומיתה אכן איך אפשר להתחדש ברי' אחרת י"ל דאמרו רז"ל דשבת הוא מעין העוה"ב והוא כנגד אלף השביעי ולכן צריך לשבות אפילו מהרהור וכל מחשבתו לא תהי' רק בתורה ובמצו' וגם אכילה ושתי' לא יהיו לתענוג העה"ז רק לתענוג של מצו' ועי"ז הוא חי אחר ימי המעשה חיי העוה"ב ונחשב לו כאלו הלך מהעוה"ז ושב לעוה"ב וכשיבואו ימי המעשה אז הוא מן הדין ברי' חדשה.

וזהו פי' כל השומר שבת כהלכתו דייקא פ' בכל ענייו שיהי מעין העוה"ב שעי"ז נתחלף ונשתנה כ"כ שמוחלין לו: והנה אדם כבר ידע ענין התשובה שהוא אחד משבעה דברים שנבראו קודם בריאת העולם אבל חשב שאי אפשר לעשות תשובה רק אחר ששב לעוה"ב אז נברא ברי' חדשה ועי"ז יש תיקון לנשמתו אבל כששמע מקין שכבר בעוה"ז נתקבל תשובתו אז חשב שאפשר שהי' זה ע"י שביתת שבת שנחשב כעוה"ב לכן זמר מזמור שיר ליום השבת: ועל כן לא יקל האדם גם באיסור שבת הנראה בעיניו להיתר ובפרט באיסורים החמורים כדי שיקיים שבת שלמה בכל ענינ' מעין העוה"ב ויתחדש כנשר נעוריו לטהרו מכל עונותיו. וביוהכ"פ אנחנו מצווים על חמשה ענויים אכילה שתיי'. רחיצה סיכה. תשמיש. נעילת הסנדל. כי בני אדם חוטאים ע"י ששה דברים ע"י תאוה. ע"י מינות. ע"י שמקנא להיות עשיר כחוטאים ולכן נושא ונותן בשבת או נכשל בריבית וכדומה. ע"י חברים רעים. ע"י גניבת דעת הבריות. ע"י גאו'. ולכן מצווים להעביר ביוה"כ ע"י חשובה הכל עד קצה האחרון להחשיך מן ההיתר דוגמת האיסור נגד התאו' הוא איסור אכילה שנקראה תאו' כמו התאוו תאו וגו' מי יאכילנו בשר: נגד מינות יש איסור שתיי' שהתורה נמשלה לכל מיני משקה למים ליין לחלב לדבש לשמן כמו לכו למים. ושתו ביין מסכתי. דבש וחלב תחת לשונך. שמן תורק שמך. ודוגמת זה נקרא מינות מים הרעים וא"כ ה"ה לענין שאר מיני משקים: נגד קנאה הוא סיכה דבקנאה אה נאמר וכרקב בעצמותיו וכן בסיכה וכשמן בעצמותיו וכמו סיכה באה לאדם מבלי שבו כן קנאה באה מבלי שרצה: נגד חברים רעים נאסר תשמיש שהוא דבוק

היותר ע"ש יש אוהב דבק מאח: נגד גניבת דעת נאסר רחיצה שהיא ג"כ כמו רחיצה אם מעביר הכתמים מבחוץ ובקרבו ישים ארבו: נגד גאו' נאסר נעילת הסנדל שמשפיל עצמו ונעשה קטן יותר וגם יש טעם לנעילת הסנדל שיקרב עצמו לארץ כמו של נעלך גבי משה ויהושע ולזה יזכור יום מיתה וזה נגד גאו כמו שאמרו מאוד מאוד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה. ולכן נחזיק בתשובה ותפלה וצדקה שהם צום קול ממון וכל אחד מספרו קל"ו וג' פעמים קל"ו הוא ת"ח כמספר זאת ובזה יקויים בנו בזאת יבא אהרן אל הקדש אם נחזיק בזאת אז יבא אהרן אל הקדש. אבל מי שאין מחזיק תשובה תפלה צדקה יחד לא ידע להשיב ביום הדין כי אם שואלין לאחד למה אין אתה מתפלל בצבור כאבותיד הוא ישיב רב המסחור אשר לי לא יספיק לי זמן לזה: שוב יבא אחר אליו לבקש ממנו צדקה ישיב העתים רעים אין מם מסחור ואין בידי ליתן צדקה. שוב שואלין לאחד למה אין אתה מתענה עכ"פ הארבע תעניתים הוא משיב העולם נעשה חלוש ואין סובל עינוי התעניתים שוב יבא אחד לבקש מתנה לעני הגון ישיב דברי קשות הלא האיש בתקפו ובכחו יעבוד ויחי' מיגיע כפיו ומה גדולה הסתירה בזה שהוא חלוש עד שלא יכול לסבול תענית אחד והעני המדוכא יהי' חזק לעבוד כל יום ויום להחיות נפשו ולכן מי שאינו מחזיק בתשובה שהיא צום ובתפלה בצבור ואע"פ כן אינו מחזיק בצדקה מפני ב' טענות הנ"ל מחייב את עצמו ולכן נחזיק בשלשתן יחד. ונזכה על ידיהן להשלמת התשובה. ואז נקו' שיקויים בנו כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו אמר ר"ע אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרים ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם ואומר מקו' ישראל מה מקו' מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל. בפי' הפסוק שאמר יכפר לטהר תטהרו כפי שבארנו הענין סוף פ' אחרי מות י"ל דכפור הוא לשון קנוח בעלמא שהקב"ה בתחלה יסור מן החוטא החלודה אבל נשאר עוד רושם ואח"כ אפשר לטהר שיהי' ברור לגמרי ולזה מועיל יוה"כ וזה כי ביום הזה יכפר עליכם לשון קנוח שאם רק תשובו מועיל יוה"כ לכפר עליכם אבל לטהר אתכם גם מהשגגות דהיינו לטהר אתכם מכל חטאתיכם זה לא יהי' רק בבא העת דהיינו לפני ד' כשתראו את פני ד' למעלה ויבואו עונותיכם לפני כזכיות אז תטהרו טהרה שלמה. וכן נשים מבטחינו שמה מקו' מטהר את הטמאים פי' דהטהרה נעשה ע"י מעשה הטבילה ואחר כך ובא השמש וטהר כן כשנטהר עצמנו ע"י מעשה אז כשיבא שמש חיינו נטהר וזהו לפני ד' תטהרו.

וזאת הברכה

וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלקים את בני ישראל לפני מותו במדרש רבות אם איש למה האלקים ואם אלקים למה אלא בשעה וכו' ד"א בשעה שעלה לרקיע הי' אלקים כשם שאין אוכלין ושותין אף הוא לא אוכל ולא שותה וכו' ד"א אר"א מחציו ולמטה איש מחציו ולמעלה אלקים עכ"ל: בפירוש ענין זה י"ל דכבר אמרו רז"ל יקרא אל השמים מעל שאדם נברא מן העליונים ומן התחתונים גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים.
והנה בסתם בני אדם הגוף עם הנשמה הכל מעורב באדם ואין להפריד רק בגדר שנתגבר העליון על התחתון הוא צדיק יותר ובגדר שנתגבר התחתון הוא רשע יותר אבל אין להדמות שבעוד הנשמה בגוף תוכל להפרד מגוף לגמרי. אבל זה הי' ענין משה שהי' ממחציתו ולמעלה אלקים פי' בחציו המעולה שהוא הנשמה הי כולו אלקים בלי קישור בגוף ורק בבחינת גופו ה' אדם נקשר אל החומר אבל הי' גם בזה המעולה שנקרא איש וזה מוכיח שהרי כשהי' למעלה לא אכל ולא שתה הרי כשגברה נשמתו נתפשט מן הגוף לגמרי: וזה מצא המדרש במה שאמר וזאת הברכה וגו' לפני מותו דהנה לכאורה יש לתמו' על שייחס כל המעלות הללו למשה שנקרא איש אלקים והרי בספרי נחשב עוד תשעה שנקראו איש אלקים אכן אין בזה תימא שכמו שבשם אברהם יצחק יעקב וכדומה נתנה התורה טעמים אבל אח"כ הרבה נקראו כן בלי טעם רק שנקראו על שם הראשון כן באיש האלקים שבשם זה לא נקרא אדם עד משה ואחריו עוד ט' נקראו כך.
אכן למה נקרא כן כאן דוקא ולמה סמך ללפני מותו זה גופא מתרץ המדרש במה שמפרש איש האלקים שהי' בחלקו המעולה לגמרי אלקים מבלי גופניות וזה לפני מותו מה שבשאר צדיקים אינו עד אחר המות. ולכן אין לתמו' איך קברו הקב"ה דכבר נתקדש משה להיות רוחני בחייו עד שפירוד גופו היתה ההתאחדות עם הקב"ה.
ועפ"ז יש לפרש עוד מה שאמרו רז"ל מי לנו גדול ממשה שלא נתעסק בו אלא הקב"ה וגו' שנאמר והלך לפניך צדקך כבוד ד' יאספך ויש להקשות דא"כ מאי רבותא דמשה וי"ל דבסוטה פ"ח דרש ר' שמלאי תורה תחילתו ג"ח ויעש ד' לאדם כתנות אור וילבישם וסופו ג"ח ויקבור אותו בגי.
ויש להבין אם גודל ג"ח רצה התורה להורות א"כ למה למשה דוקא אבל י"ל דהרוחני אינו מדבק רק עם רוחני וכו' ולכן לעומת מה שנעשה לגוף למטה נעשה לנשמה למעלה ולפ"ז לפי מה שנעשה גופו יותר רוחני לערך זה יהי' קבורתו ע"י הקב"ה יותר. ולכן במשה שנעשה כולו רוחני הי' קבורתו ע"י הקב"ה לבד. וזה מי לנו גדול ממשה שלא נתעסק בו אלא הקב"ה ולא אחר אכן שמא תאמר אחר שהקב"ה גומל חסדים למה

במשה דוקא לזה השיב באמת הקב"ה גומל חסד עם כל הצדיקים שלפי מה שהולך לפניך צדקך ונעשה הגוף יותר רוחני כבוד ד' יאספך רק משה גדול כ"כ שלא נתעסק בו אלא הקב"ה נגד מה שלא נתעסק רק הוא לבדו בעצמות יוסף.. וע"ז אמר התנא לא על משה בלבד נאמר ויקבור אותו בגי אלא על כל הצדיקים דלא תתמה איך שייך במקוה כל הקדושות שיקבר מת אבל אין זה רק מה שנאמר בכל הצדיקים והלך לפניך צדקך וכו' פי' באותו מדרגה שאתה הולך בצדקותיך כבוד ד' יאספך ולכן במשה שנתקדש כולו שייך שנקבר על ידי הקב"ה.

ועפ"ז יבואר עוד מדרש ילקוט אמר משה רבש"ע אם אין אתה מכניסני לארץ בחיים הנח אותי בחיים בח"ל ואם לאו תכניסני לאחר מותי לא"י אמר הקב"ה למשה אני כתבתי עליך שחכם אתה ואתה רוצה לכנוס לא"י ואם כן אין אני קוברך.

ויש לדקדק מה יגרע זה מחכמתו שרוצה בכך ולמה א"כ אין אני קוברך ויש לבאר דהקשה המין בסנהדרין דף ל"ט הקב"ה כי קברי' למשה במה טבל והקשו התוספ' למה לא הקשה היאך נטמא עצמו כיון דכהן הוא ותרצו דישראל נקראו בנים והמהרש"א הקשה הרי כה"ג אין מטמא לבנו ומתרץ דמשה מת מצוה הי' דלא ידע איש את קבורתו: וידוע דמת מצוה קנה מקומו ולכן אם יש לו דין מת מצוה צריך להקבר במקומו ואם אינו מת מצוה לא יקבר ע"י הקב"ה וזהו פי המדרש אחר שחכם אתה ויודע הדינים היאך תבקש כן להכנס מת לא"י שאז ע"כ אין אני קוברך. ומי לנו גדול ממשה שלא נתעסק בו אלא הקב"ה ולכן אף שנראה שהגביר הקב"ה גזירותיו עליו הכל הי' לטובתו שבתחילה להם לכן לא תביאו בפ' חקת והי' אפשר עוד שמשה יכנס לא"י רק שלא יהי הוא המכניס אלא יהושע שוב נאמר לו בפ' ואתחנן כי לא תעבור את הירדן הזה ועדיין אפשר שישאר בחיים שוב נאמר בפ' האזינו ומות בהר ובפ' ושמה לא תעבר ע"פ דרשת רז"ל אפילו במותך והכל לטובתו כדי שיקבר ע"י הקב"ה בכבודו.

עוד במדרש איש האלקים אמר ר"ל אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו כשם שגוזר אדם על אשתו ועושה כך הקב"ה משה גוזר עליו ועושה. וזה י"ל ע"פ הפסוק צדיק מושל יראת אלקים שהקב"ה עושה לצדיק רצונו אבל משה עלה למדרגה גבוה עד שנתמלאו לו גם גזירותיו:

ועפ"ז יובן המדרש תנחומא כי תשא את ראש רמז הקב"ה למשה שהוא עתיד לקרב ראשון של שבטים ואיזה זה ראובן שנאמר יחי ראובן ואל ימות וזהו כי תשא את ראש וי"ל למה רמז לו פה דוקא ולאיזה צורך רמז לו דעוד איתא במדרש פ' ויחי אמר יעקב לראובן איני מקרבך ואיני מרחקך עד שיבא משה שנאמר יצועי עלה ובמשה עלה אל

האלקים וי"ל למה באמת כן ולמה נרמז בעלה דוקא. ועוד הרי קרבו יעקב שמנאו עם השבטים רק שאמר לו אל תותר בענין הבכורה ויש לפרש דהנה ראובן פגם בכבוד יעקב וזה מחל לו אביו וקרבו אבל פגם גם בכבוד השכינה שנאמר יצועי עלה לשון רבים וזה אמר יעקב אני לא אוכל למחול עד שיבא משה שנקרא איש שקים וזה שנאמר יצועי עלה ומשה עלה שמה שפגם זה ביצועי עלה ימחול אשר יעלה במעלה העליונה אל האלקים. וזהו כי תשא את ראש בני ישראל שכפרת על עון העגל ובטלת את גזרתי שאמרתי הרף ואשמידם ובטלת בתפילתך וינחם ד' על הרעה בעבור שאתה מושל עלי כמו כן תשא ראשון של שבטים.

ובזה יובן ספרי וזאת הברכה הרי זה מוסיף על הברכה ראשונה ואיזו זו תפלה שנאמר תפלה למשה איש האלקים ואין אינו יודעים איזה קודם כשהוא אומר וזאת הברכה הוי תפלה קודמת את הברכה ואין ברכה קודמת לתפלה עכ"ל: בפי' זה י"ל דהנה ענין תפלה למשה הוא שהתפלל שיקבל הקב"ה התשובה וישוב וירחם ובשניהם נקרא איש אלקים שגוזר ונעשה רצונו אבל בתחלה צריך תשובה ואח"כ תחול הברכה ועל כן גם משה רבנו נשא ראשון של השבטים והתפלל עבור עמו ישראל כיון שזכותם תלוי ואח"כ ברכם להביא עליהם עי"ז ברכות עוה"ז ועוה"ב ועפ"ז נבאר הפסוק ולגד אמר ברוך מרחיב גד כלביא שכן וטרף זרוע אף קדקד וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון ויתא ראשי עם צדקת ד' עשה ומשפטיו עם ישראל. איתא במדרש קהלת ושבח אני את המתים כבר מתו אלו דור אנוש ודור המבול מן החיים אשר חיים עדנה אלו אנשי סדום ומצרים עכ"ל. והוא תמו' והמת"כ פי' שחיו אחריהם שנים הרבה וזה לענ"ד אין לו שחר כי כן יקראו דור המבול אחר דור אנוש חיים ויש לבאר דאמרינן בפ' חלק אנשי דור המבול אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדים בדין אנשי סדום אין להם חלק לעוה"ב אבל עומדין בדין וצריך טעם למה אנשי סדום יש להם עוד דין ועונש לעתיד ואנשי דור המבול לא. אבל י"ל דבנענשים (יחזקאל ל"ג) כתיב את קול השופר שמע ולא נזהר דמו בו יהי פירוש כי מי שנענש בחטאו אחר שכבר שמע וידע שיענש עוד נענש על העונש שאשם בעצמו כמו המאבד עצמו לדעת שצריך ליתן הדין על זה. וזה החילוק שאנשי דור המבול אף שנעשה בהם התראה מכ"מ עוד לא ראו שיעניש הקבלה. וא"כ אם לא האמינו ונענשו אין להם דין על עונשם אבל אנשי סדום שכבר ראו וידעו עונש הקב"ה במבול ואע"פ כן לא נזהרו יש להם דין על עונשם ולכן יעמדו בדין. ולפ"ז אנשי דור אנוש שנענשו ג"כ שצף ים אוקינוס שליש העולם אבל מבלי שנאמר להם כן שיבא זה לעונש עליהם דומין לאנשי דור המבול והמצריים שלהם יודע העונש דומין לאנשי סדום. ולכן אנשי דור אנוש

שוים לאנשי דור המבול שלא יקומו לעתיד והמצריים דומים לאנשי סדום שיש עליהם דין לעתיד. ויובן עפ"ז המדרש ושבח אני את המתים שכבר מתו אלו אנשי דור אנוש ודור המבול שאלו נחשבים כבר מתו שלא יקומו לעתיד מן החיים אשר חיים עודנה אלו אנשי סדום ומצריים שעתידים לחיות וליתן דין שעליהם עדיין יבא העונש. ואם לפ"ז נקראו חיים עדנה אלו שעתידים לחיות לחרפה ולדראון עולם על אחת כמה וכמה יחשבו חיים אלו שעתידים לחיות לחיי עולם ולכן משה רבינו עוד חי עמנו שלכך נקבר בחוצה לארץ להביא עמו מתי ח"ל. וזה הפירוש ברוך מרחיב גד כי מה ששאלו בני גד בראש ארץ סיחון ועוג הי' אפשר לחשוב ב' דברים לגנאי. או שנתייראו מן המלחמה של עבר הירדן כמו שאמר להם משה האחיכם יבואו למלחמה ואתם תשבו פה או שחמדו ארץ טוב ומרעה ואם כן לא היו ראויים לברכם על שהרחיב ד' גבולם ונתן להם שאלתם. אבל משה אמר ברוך מרחיב גד שראויים לברכה שלא מתייראים מן המלחמה כי כלביא שכן וטרף זרוע אף קדקד וגם אינו חמד ארץ סיחון ועוג מפני מרעה לבד כי אם וירא ראשית לו באשר שידע כי שם חלקת מחוקק ספון שמשה יהי' נקבר שם בחלקו של גד. אכן באמת למה נקבר משה בח"ל לזה קאמר ויתא ראשי עם כמו שדרשו בסוטה ספ"א להביא עמו דור המדבר אכן יקשה למה הוצרך משה דוקא לזה לכן קאמר צדקת ד' עשה ומשפטיו עם ישראל שזכות כל ישראל תלוי בו והוא נחשב להם כאב וע"כ בו תלוי גם הזכות להביא עמו דור המדבר דע"כ נקבר בח"ל. ונבאר בזה הפסוקים וימת שם משה וגו' ויקבור אותו בגי ב בארץ מואב מול בית פעור ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו לא כהתה עינו ולא נס לחה ויבכו ב"י את משה בערבות מואב שלשים יום ויתמו ימי בכי אבל משה. יש לדקדק למה מנה כאן שוב ימי שנות משה אחר שמשה בעצמו כבר אמר למעלה בן ק"ך שנה אנכי. גם לא כהתה עינו ולא נס לחה אין מקומו כאן אחר שהזכיר כבר מיתתו וקבורתו דלמעלה בעודו חי' ה"ל להזכיר זה. גם מה קמ"ל ויתמו ימי בכי אבל משה ממילא משתמע אחר שאמר שבכו עליו ל' יום שאחר ששלמו תמו. גם מה דייק עד היום הזה.

אמנם י"ל דעיקר ההספד והבכיי' על משה (וכן על כל צדיק היו שני בחינות לעורר שמת על עון הדור ולעורר שנאפס המגין על הדור ואמרינן בסוטה ספ"א אמר רבי חמא בן חנינא מפני מה נקבר משה רבינו מול בית פעור כדי לכפר על מעשה פעור ואמר רחב"ח למה נסתתר קברו של משה מפני שגלוי לפני הקב"ה שיגלו ישראל שמא יבואו על קבורתו של משה ויתפללו ויעמוד משה ויבטל את הגזירה. הרי מוכח שקבורת משה הי' על חטא ישראל לכפר ומוכח עוד שנעלם קברו שלא יבטחו בתפלתו שיהא מגין עליהם:

והנה בדרך העולם שלא יתעוררו על מיתת זקן באמרם שמת בטבעו וכי יחי' לעולם ולפ"ז לא הי' התעוררות במיתת משה שהוא עצמו אמר ימי שנותינו בהם ע' ואם בגבורות פ' וכו' והוא חי ק"ך שנה אבל באמת זה אינו דזה שייך אם הזקנה באה אבל במשה שלא כהתה עינו ולא נס לחה לא הי' אפשר לתלות בטבע הזקנה כי אם שמת בעון הדור כדי להקבר בערבות מואב טעם עברו את הירדן לכפר על עון פעור כמו שדרשו רז"ל סוטה ספ"א ואת פושעים נמנה והוא חטא רבים נשא וכו' שנמנה עם מתי מדבר וכפר על מעשה העגל ובקש רחמים על פושעי ישראל שיחזרו בתשובה. וכך המשך הכתובים ויקבר אותו בגי מול בית פעור הרי טעם למה שנמנה את פושעים לכפר על עון פעור ולא ידע איש קבורתו שלא יתפלל וזה לעורר הספד על שאזל המגין דאם הי' חי הי' מתפלל ולא גלו ישראל.

אמנם שמא תאמר הלא מת בן ק"כ שנים וכי יחי' לעולם לזה קאמר ראה שחיים של משה לא הי' בטבע שאף שבן מאה ועשרים הי לא כהתה עינו ולא נס לחה וזה מפני שגופו הי' רוחני והי' אפשר לחיות עוד זמן רב ולא מת אלא בעון הדור ולכן ויבכו אותו בני ישראל ל' יום והנה רז"ל אמרו ג' לבכי וז' להספד והיו במשה מפני חשיבתו ימי הבכי ל' יום אבל בזה לא לא תמו רק ימי בכי אבל משה, אבל ימי אבל משה לא יתמו כל עוד שלא ידע איש את קבורתו כדי שלא יוכל להתפלל אשר על כן אמר הכתוב עד היום הזה עד שיבא ויתפלל בעדינו להוציאנו מן הגלות ולהחזיר השכינה לציון. ואיתא במדרש ילקוט ולכל היד החזקה זו מכת בכורות וכו' מנין אף בשברי לוחות נאמר כאן ואשברם לעיניכם וכאן הוא אומר אשר עשה משה לעיני כל ישראל עכ"ל יש לדקדק הלשון ומנין אף בש"ל למה מסיים בזה מנין דוקא כאלו יש בזה חידוש יותר וי"ל דבזה השמיענו הטובה היותר גדולה אשר עשה משה לישראל שהצילם מאבדון ע"י שבירת הלוחות ע ע"ד דאיתא במדרש פסל לך הובא ברש"י משל למלך שסרחה עליו אשתו ובא השושבין וקרע הכתובה לומר שפנויי' היא. ולכן זהו סיום התורה באשר שזה הטובה היותר גדולה ולכן קחשיב זה בהדי האותות והמופתים שעשה לטובת ישראל:

אכן אכתי י"ל מה שייך בזה ולכל היד החזקה אבל יתיושב ע"פ מה דאיתא באבות דר' נתן כשירד משה עם הלוחות תפסו בהם הזקנים וכו' וגברה ידו של משה שנאמר ולכל היד החזקה ע"ש. וא"כ אם היו ביד הזקנים לא הי אפשר לשברם אבל משה רצה לשברם כדי להציל ישראל מן הרעה אשר דבר ד' לעשות ולכן ע"י היד החזקה אשר לעיני ישראל שבר הלוחות עוד י"ל למה סיים התורה בשבירת הלוחות שזה נותן לישראל תקו בגלות שישובו לאיתנם ע"פ מה דאיתא במדרש בשעה שהגיעו ימי משה להפטר מן העולם

אמר לפני הקב"ה אחר כל היגיעה הזאת אתה אומר הן קרבו ימיך לא אמות כי אחי' ואספר מעשה י' א"ל אי אתה יכול כי זה כל האדם אמר משה רבש"ע דבר אחד אני מבקש ממך קודם מותי שאכנס ויבקעו כל השערים שבשמים ותהומות (העליונים והתחתונים) ויראו כי אין בלתך שנאמר וידעת היום והשבות וכו אין עוד א"ל הקב"ה אתה אמרת אין עוד אף אני אומר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו' לכל האותות והמופתים אשר עשה משה לעיני כל ישראל עכ"ל. פירוש שאמר לו הקב"ה לא תתיירא שיגיעך לריק עם ישראל שיחזרו לסורם כי מפאת אמונתי — שאני יחיד ומנהיג ברואי ע"פ רצוני וכן שאעניש לעוברי רצוני ושאתן שכר להולכים בדרכי — לזה כבר אמרת אין עוד ואני העדותי עליך ולא קם נביא עוד. ומפאת שמא תשכח התורה כבר הראת ע"י שבירת הלוחות שאפילו אז ישראל קדושים לי כי אף אם ע"י שבירת הלוחות נגרם שפרחו האותיות וזה סימן שילמדו ישראל מתוך הצער והדוחק מה שגורם השכחה באלי' זוטא פ"ד — הובא גם בילקוט כי תשא — כשירד משה מן ההר וכו' נסתכל משה בלוחות וראה שפרח כתב מהם ושברם מתחת ההר וכו' באותה שעה נגזרה גזירה על ישראל שילמדו מתוך הצער ומתוך הטלטול ומתוך השעבוד ומתוך הטרוף ומתוך הדוחק ובשביל אותה הצער עתיד הקב"ה לשלם להם שכרן לימות המשיח כפול ומכופל עכ"ל הרי עכ"ז גם זה חביב להקב"ה שהרי לוחות ושברי לוחות מונחים בארון. ולכן עכ"פ נחזק בתורה ובמצות אף ש שמתקיימים בעוה"ז ע"י צער ודוחק אבל השכר כפול לעתיד לבא כמו שאמר הנביא (ישעי' מ' י') הנה אדני אלקים בחזק יבוא וזרעו משלה לו הנה שכרו אתו ופעלתו לפניו בבאים. **(ועל פי המדרש שהיד החזקה הוא שבירת הלוחות י"ל בנעיצת סוף התורה לתחילתה דבחגיגה דף י"ב תנו רבנן ב"ש אומרים שמים נבראו תחלה ואח"כ הארץ שנאמר בראשית ברא שקים את השמים ואת הארץ וב"ה אומרים ארץ נבראת תחלה ואח"כ שמים שנאמר ביום עשות ד' אלקים ארץ ושמים וחכמים אומרים זה וזה כאחד נבראו שנאמר אף ידי יסדה ארץ וימינו טפחה שמים וכבר תימה המהרש"א איך שייך בזה פלוגתא מה שנברא תחלה אחרי שהכל בדבור אחד נברא גם יש להבין ב"ש וב"ה במה פליגי ועוד איך מתרץ ב"ה הכתוב את השמים ואת הארץ וב"ש הכתוב ביום עשות ד' אלקים ארץ ושמים ויש לפרש ע"פ הפסוק השמים שמים לד' והארץ נתן לבני אדם וכתיב ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור שהקב"ה גוזר גזירה והצדיק מבטלה דאצל הקב"ה אקרי ימין מדת הרחמים ושמאל מדת הדין וכפי שפי' רש"י ימינך ד' נאדרי בכח ימינך ד' תרעץ אויב ב' פעמים ימינך שכשישראל עושין רצונו של מקום השמאל נעשה ימין אם כן כשמדת הרחמים גוברה אז הארץ שולט על השמים דהיינו הצדיק

שולט על פמליא של מעלה שנקראו תולדות השמים וכשמדת הדין גוברה אז השמים שולט על הארץ ויש לו דין קדימה.
והנה ידוע שאלקים הוא מדת הדין ובתחלה עלה במחשבה לברא העולם במדת הדין כדכתיב בראשית ברא לקים ואח"כ שיתף מדת הרחמים כדכתיב ביום עשות ד' אלקים ארץ ושמים. ולכן הכל אתי שפיר דקרא דבראשית נאמר על המחשבה לבראת בדין ואז יש לשמים קדימה אבל קרא דביום עשות ד' שקים שמים וארץ הוא הבריאה באמת ואז יש לארץ קדימה על ידי תגבורת הרחמים. ואף שאצל הקב"ה הכל ברגע אחד דהיינו המחשבה ועיקר המעשה אבל בני אדם לא יוכלו לספר כך.
ועפ"ז יובן הפסוק ויפן וירד משה מן ההר ושני לוחת העדות בידו וגו' והלחת מעשה אלקים המה והמכתב מכתב אלקים הוא חרות על הלוחות ולכאורה זה מיותר דכבר כתיב לעיל ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו בהר סיני שני לוחות העדות לוחות אבן כתובים באצבע שקים גם מה שדרשו רז"ל אל תקרי חרות שא חרות מיצר הרע וממלאך המות אין לו המשך בהכתוב ועוד הקושיא מפורסמת מה רצה משה בשבירת הלוחות כשראה שישראל עשו העגל מכ"מ היו לו להשבותם אכן יש לבאר ע"פ משכ' הזהר פ' משפטים שנתן טעם מנ"ל להמתניתן באבות פ"ה דהכתב והמכתב והלוחות נבראו בע"ש דכיון דבששת ימי בראשית שמש מדת הדין לבד דשם לא כתיב רק שם אלקים ואך אחר הבריאה כתיב ד' אלקים ששיתף מדת הרחמים ובלוחות גם כן כתיב מעשה אלקים המה אם כן ע"כ נבראו בימי בראשית.
והנה על ידי חטא אדה"ר נתגלה שאין לעולם קיום במדת הדין אכן במעמד הר סיני פסקה הזוהמא ולכן רצה הקב"ה לתת התורה ע"פ מדת הדין.. לכן בכל מעמד הר סיני כתיב וירד ד' ויאמר ד' הכל בשם הוי' ובעשרת הדברות כתיב וידבר אלקים שפירושו שהקב"ה הוא דיין לפרע כן כשעשו העגל וחזר הזוהמא כמו לאחר חטא אדה"ר וידע משה שאין קיום עוד לעולם במדת הדין שבר הלוחות מעשה אלקים וזהו שהקדים לשבירת הלוחות טעם במה שאמר והלחת מעשה אלקים המה מפני שהיו חרות על הלוחות שאז היו חרות מיצה"ר וממלאך המות ולא נצטרכו לתגבורת מדת הרחמים ולכן בלוחות שניות כשעלה משה כתיב ויקרא בשם ד' להפך מדת הדין לרחמים וגם קולות וברקים שהם סימן מדת הדין כמשארז"ל לא נבראו ברקים אלא ליראות מפניו וכדכתיב וירעם בשמים ד' לא היו רק בלוחות הראשונות אבל לא בלוחות האחרונות שנתנו ברחמים.

ובזה הוא סיום התורה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל כעין תחלתו שמשה שבר הלוחות לעיני כל ישראל וקשה למה עשה כך ע"ז מתרץ כיון שתחלת בריאת העולם לא הי' אלא במדת הדין ורק ע"י חטא אדה"ר היה צריך למדת הרחמים ובקבלת לוחות הראשונות שנפסקה הזוהמא ושבה מדת הדין עד שעשו העגל ושיבר משה הלוחות להגביר הרחמים מפני שבראשית ברא אלקים.